Publishers :
Shree A. B. S. Sthanakwasi
Jain Shastroddhar Samiti
Near Green Lodge
Rajkot (Saurashtra)

: પ્રાપ્તિસ્થાન :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ગ્રીન લૉજ પાસે
રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર)

卐

FIRST Edition Copies	1000
Vir Samwat	2485
Vikram Samwat	2015
A D	1959

પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૧		
વીર સંવત	:	૨૪૮૫
વિક્રમ સંવત	:	૨૦૧૫
ઈસવીસન	:	૧૯૫૯

卐 卐

મુદ્રક અને મુદ્રણ સ્થાન
જાદવજી મોહનલાલ શાહ
નીલકમલ પ્રીન્ટરી
ઘીકાંટા નગરશેઠ વંડા રોડ
અમદાવાદ

卐

: Printer
Judavji Mohanlal Shah
at Nilkamal Printery
Ghee kanta Nagarseth Vanda Road
Ahmedabad.

બે બોલ

આ અપૂર્વ કલ્પસૂત્ર આપ શ્રી સંઘોના કરકમળમા મૂકાય છે. તેનો પ્રથમ ભાગ અગાઉ બહાર પડેલ છે. અને આ બીજો ભાગ પૂર્ણ થાય છે જેને અનેક સૂત્રો અને ગ્રંથોના આધારે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજશ્રીએ તૈયાર કરી સમાજ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેથી આપણો સમાજ તેઓશ્રીનો મહા ઋણી છે. તે ઋણુથી આપણે કદી મુક્ત થઇ ન શકીએ.

પ્રથમ ભાગ ઘાટકોપરના રહીશ સમાજ ભૂષણ મહાન સેવાભાવી, ધર્મનિષ્ટ, પરમ ઉદાર, સંઘ આગેવાન શેઠ શ્રી માણેકલાલભાઈ અમુલખરાય મહેતા તરફથી—રૂા. ૩૦ ધ્રુ મળતા તેઓશ્રીના વતી બહાર પડેલ છે. તેવી રીતે આ બીજો ભાગ પણ શેઠ શ્રી માણેકલાલભાઇએ સમિતિને મોટી રકમ આપી પોતાના જ વતી કલ્પસુત્રનો બીજો ભાગ પ્રકાશિત કરાવવામાં જે સહયોગ આપેલ છે તે બદલ સમિતિ તેઓશ્રીનો ધન્યવાદ સાથે આભાર માને છે. જેમ શેઠ માણેકલાલભાઇએ ઉદારતા બતાવી, તેજ પ્રમાણે જો આપણા સમાજના દરેક ભાઇ-બહેનો આ સમાજો-ત્થાનના પવિત્ર આગમ કાર્યને વેગ આપવા જરા ઉદાર ભાવે ગુણાનુરાગી બની હાથ લંબાવે તો આ મહાન ભગીરથ કાર્ય વહેલામાં વહેલી તકે પાર કરી શકાય. આ પરમ પવિત્ર અપૂર્વ કલ્પસૂત્રનું વાંચન કરી સમાજના દરેક આત્માઓ આત્મોત્થાન કરે તેવી આશા છે.

એજ લિઃ મંત્રી

कल्पसूत्र की विषयानुक्रमणिका

विषयांकः—	पृष्ठाङ्कः
६५ गंगा नदी में सुदंष्ट्रदेवकृत भगवान् के उपसर्ग का वर्णन	२०८–२१५
६६ उपकारक और अपकारक के प्रति भगवान् के समभाव का वर्णन	२१६
६७ भगवान् के संगमदेवकृत उपसर्ग का वर्णन	२१७–२१९
६८ भगवान् के चातुर्मास का और तप का वर्णन	२२०–२२१
६९ भगवान् को संगमदेवकृत उपसर्ग का और भगवान के चातुर्मास का वर्णन	२२२–२२६
७० भगवान् के अनार्य देश में प्राप्त परीषह एवं उपसर्ग का वर्णन	२२७–२२८
७१ घोर परीषह एवं उपसर्ग प्राप्त होने पर भी भगवान् के मन के अविकृत स्थिति का वर्णन	२२९
७२ भगवान् की आचारविधि का वर्णन	२३०
७३ भगवान् के समभाव का वर्णन	२३१–२३५
७४ भगवान् की आचारविधि का वर्णन	२३६
७५ भगवान के अनार्यदेश में उपस्थित परीषह एवं उपसर्ग का वर्णन	२३७
७६ भगवान् के विहारस्थानों का वर्णन	२३८
७७ भगवान् के समभाव का वर्णन	२३९

विषयांकः—	पृष्ठाङ्कः
७८ भगवान् के विहारस्थान का वर्णन	२४०
७९ भगवान् के उपसर्गों का वर्णन	२४१–२५३
८० भगवान की आचारपरिपालन विधिका वर्णन	२५४–२६१
८१ भगवान् के अभिग्रह का वर्णन	२६२–२६७
८२ अभिग्रह की पूर्ति के लिये फिरते हुवे भगवान् के विषय में लोगों के तर्क वितर्क का वर्णन	२६८–२७३
८३ अभिग्रह की पूर्ति के लिये फिरते हुवे भगवान् के चन्दनबाला के समीप पहुँचने का वर्णन	२७४
८४ भगवान को आहार ग्रहण के लिये चन्दनबाला की प्रार्थना	२७५
८५ भगवान् को भिक्षा ग्रहण किये विना ही पीछे फिरते देखकर चन्दनबाला के अश्रुपात का वर्णन	२७६
८६ धनावह शेठ के घर में पांच दिव्य प्रगट होने का वर्णन	२७७
८७ चन्दनबाला के चरित्र का वर्णन	२७८–२९२
८८ अन्तिम उपसर्ग का वर्णन	२९३–३००
८९ भगवान् के विहार का वर्णन	३०१–३०३
९० भगवान् के दश प्रकार के महास्वप्नदर्शन का वर्णन	३०४–३०५

विषयांकः–		पृष्ठाङ्कः

विषयांकः–		पृष्ठाङ्कः

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-**घासीलालजी**-महाराज विरचितस्य **श्रीकल्पसूत्रस्य**

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानिपण्डितमुनिश्री-

कन्हैयालालजी-महाराज-विरचितायां **कल्पमञ्जरी**-व्याख्याया

पञ्चमवाचनादि-नवमवाचनान्तो

द्वितीयो भागः।

मूलम्—जं समयं च णं तिसला खत्तियाणी दारयं पसूया तं समयं च णं दिव्वुज्जोएणं तेलुक्कं पयासियं, आगासे देवदुंदुहीओ आहयाओ, अंतोमुहुत्तं णारयजीवाणवि दसविह-खित्त-वेयणा परिक्खीणा, अन्नोन्नवेरं च तेसिं उवसमियं, अघणा सचंदणा कलिय-ललिय-कमल-सिट्ठी वुट्ठी जाया। फारा वसुहारा वुट्ठा, पवणा य सुहफासणा मंजुला अणुकूला मलयज-उप्पल-सीयला मंदमंदा सोरब्भाणंदा तं दारगं फासिउं विव पवाया। देवेहिं दसद्धवण्णाइं कुसुमाइ निवाइयाइं, चेलुक्खेवे कए, अंतरा य आगासे 'अहो जम्मं अहो जम्मं' ति घुट्ठं। उज्जाणाणि य अकालम्मि चेव सव्वोउय-कुसुम-निहाणाणि सजायाणि। वावी-कूवतडागाइ-जलासएसु जलानि विमलानि जायाणि। जणवए य जणमणा हरिस-पगरिस-वसेण पवनवेगेण सरसिं वणरसाविव विसप्पमाणा संजाया। वणवासिणो जंतुणो जम्मजायाणि वेराणि विहुणिय सहाहारिणो सहविहारिणो य जाया। अंवर-मंडलं धाराहरा-डंवर-विहुरं अमलं चकचिकचंचियं जायं। कोइलाइपक्खिणो साल-रसाल-तमालपमुह-साहि-साहासिहा-वलंविणो सहयार-सरस-मंजरीरसस्साय[1]-मायो-दंचियपंचमस्सरा मुहरा अणंतगुण-ग्गाम-धाम-पहु-ललाम-जस-गायग-सूय-मागह-चारण-विडंविणो महुरं परं कूइउमारभित्था ॥सू०५५॥

छाया—यस्मिन् समये च खलु त्रिशला क्षत्रियाणी दारकं प्रासूत, तस्मिन् समये च खलु दिव्योद्योतेन त्रैलोक्यं प्रकाशितम्, आकाशे देवदुन्दुभयो वादिताः, अन्तर्मुहूर्तं नारकजीवानामपि दशविध-क्षेत्रवेदनाः परिक्षीणाः, अन्योन्यवैरं च तेषाम् उपशमितम्। अघना सचन्दना कलित-ललित-कमल-वृष्टिर्वृष्टिर्नोता। स्फारा वसुधारा दृष्टा। पवनाश्च सुखस्पर्शेन मञ्जुला अनुकूला मलयजो-त्पल-शीतला मन्दमन्दाः सौर-

पञ्चमवाचना से नवमवाचनापर्यन्त

द्वितीय भाग

मूल का अर्थ—'जं समयं' इत्यादि। जिस समय त्रिशला क्षत्रियाणी ने पुत्र को जन्म दिया, उस समय दिव्य उद्योत से तीनों लोक प्रकाशित हो गये। आकाश में देवदुंदुभियाँ बजने लगीं। अन्तमुहूर्त के लिए नरक के जीवों की भी दस प्रकार की क्षेत्र वेदनाएँ शान्त हो गईं। उन्होंने आपस का वैर त्याग दिया। मेघों के अभाव में भी, चन्दन की गन्ध से युक्त, सुन्दर कमलों से युक्त वर्षा हुई। सोने की मधुर वर्षा हुई। सुखद स्पर्श वाला, मनोहर, अनुकूल, मलयज चन्दन और कमल के समान शीतल, सुगंध से आनन्द देने वाला मन्द-मन्द पवन चलने लगा, मानो बाल्य अवस्था में स्थित भगवान

પંચમવાચનાથી નવમવાચના પર્યન્ત

બીજો ભાગ

મૂળનો અર્થ— 'जं समयं' ઈત્યાદિ. જે સમયે ત્રિશલા રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો તે સમયે, ત્રણે લોકમાં પ્રકાશ થયો. આકાશમાં દેવદુંદુભી વાગવા લાગી. અન્તમુહૂર્ત સુધી, નારકીના જીવોની દશ પ્રકારની ક્ષેત્ર-વેદના શાંત થઇ ગઇ નારકીઓ અરસ્પરસનો વેર ભાવ ભૂલી ગયા.

વરસાદની ગેરહાજરીમાં પણ, ચંદનની સુગંધવાળા સુંદર કમળોનો વરસાદ વરસ્યો. સોના મહોરોની પણ વૃષ્ટિ થઇ.

સુખદ સ્પર્શ કરવાવાળો, મનોહર, અનુકૂળ, મલયાગિરિના ચંદન જેવી શીતલતા આપવાવાળો, કમળ જેવો ઠંડો, અને સુગંધિત તેમજ આનંદકારી પવન મંદ મંદ રીતે વહેવા લાગ્યો જાણે આ પવન તે બાળકનો સ્પર્શ

भ्यानन्दास्तं स्प्रष्टुमिव प्रवाताः। देवैः दशार्द्धवर्णानि कुसुमानि निपातितानि, चेलोत्क्षेपः कृतः। अन्तरा च
आकाशे "अहो जन्म अहो जन्म" इति घुषितम्। उद्यानानि च अकाले एव सर्वर्तुक-कुसुम-निधानानि संजा-
तानि। वापी-कूप-तडागादि-जलानि च विमलानि जातानि। जनपदे च जनमनांसि हर्ष-प्रकर्षवशेन पवन-
वेगेन सरसि घनरसा इव विसर्पन्ति संजातानि। वनवासिनो जन्तवो जन्मजातानि वैराणि विधूय सहाऽऽ
हारिणः सहविहारिणश्च जाताः। अम्बरमण्डलं धाराधरा-ऽऽ-डम्बर-विधुरम् अमलं चाकचक्यचञ्चितं जातम्।
कोकिलादिपक्षिणः साल-रसाल-तमालप्रमुख-शाखि-शाखा-शिखा-वलम्बिनः सहकार-सरस-मञ्जरीरसा-ऽऽ-

---

का स्पर्श करने के लिए चला हो! देवों ने पाँच वर्णों के पुष्पों की वर्षा की, वस्त्रों की वर्षा की।
'अहो जन्म, अहो जन्म' का आकाश में घोष हुआ। उद्यान असमय में ही सब ऋतुओं के फूलों के भंडार बन गये।
वावड़ी, कूप, तालाव आदि जलाशयों का जल विमल हो गया। जैसे वायु के वेग से तालाव का जल
चचल हो उठता है, उसी प्रकार जनपद की जनता के मन हर्ष के प्रकर्ष से चंचल हो उठे। जंगली
जानवर जन्मजात वैर को त्याग कर एक साथ आहार और विहार करने लगे। नभ-मण्डल मेघों की
घटाओं से विहीन, विमल और विमानों की चमक से चमकने लगा। साल, रसाल (आम्र) तथा तमाल
आदि वृक्षों की चोटियों पर चढे हुए कोकिल आदि पक्षी आम की रसीली मजरियों के रसास्वादन से

કરવા આવતો ન હોય! દેવોએ પંચવર્ણા પુષ્પોનો વરસાદ વરસાવ્યો, તેમજ વસ્ત્રોની પણ વર્ષા કરી
'અહો જન્મ! અહો જન્મ! 'એમ આકાશવાણી થઇ. ઉદ્યાનમા અસમયે પણ, સર્વ ઋતુઓના ફૂલોના
ભંડાર ઉભરાઇ ગયા વાવડી, કુવાતલાવ વિગેરે જલાશયોના પાણી, નિર્મલ થઈ ગયા જેવી રીતે વાયુના સંચારથી,
તલાવનું પાણી, હલી ઉઠે છે, તેમ જનપદના હૃદયો, ભગવાનના જન્મના કારણે, હલહલી ઉડયા, ને હર્ષના આવેશથી
સમસ્ત રાષ્ટ્રમા ચંચળતા વ્યાપી રહી
જંગલી જનાવરો પણ, અન્યોન્યના વેર ભાવોનો ત્યાગ કરી, એકી સાથે ચરવા લાગ્યાં. તેમજ એકજ
સ્થાને રહેવા લાગ્યા નભમંડળ પણ, મેઘ-ઘટાઓથી રહિત થયું વિમલ અને પ્રકાશિત વિમાનો વડે, આખું
આકાશ ચમકવા લાગ્યું.
સાલ રસાલ (આંબા) તથા તમાલ વિગેરેના, વૃક્ષોની ડાળીઓ પર બેઠેલી કોયલો, મીઠો ટહુકાર કરવા

स्वाद-मादो-दमित-पञ्चमस्वरा मुखरा अनन्त-गुणग्राम-धाम-प्रभु-स्लाम-यशोगायक-सूत-मागध-चारण-विडम्बिनो मधुरं परं कूजितुमारेभिरे ॥सू०५५॥

टीका—'जं समयं च णं' इत्यादि। यस्मिन् समये च खलु त्रिशला क्षत्रियाणी दारकं=पुत्रं प्रासूत=अजनयत्, तस्मिन् समये च खलु दिव्योद्योतेन=देवप्रकाशेन अद्भुतप्रकाशेन वा त्रैलोक्यं=लोकत्रयं प्रकाशितमभूत्।

जनित आनन्द से पंचम स्वर में बोलने लगे और अनन्त गुणगण के धाम भगवान के स्लाम यश का गान करने वाले सूत, मागध और चारणों को भी मात करते हुए कूजन लगे ॥सू०५५॥

टीका का अर्थ—'जं समयं' इत्यादि। जिस समय में त्रिशला क्षत्रियाणी ने पुत्र को जन्म दिया, उस समय दिव्य-अद्भुत प्रकाश से तीनों लोक प्रकाशित हो गये। आकाश में देवदुंदुभियाँ बजने लगीं। अन्तर्मुहूर्त के लिए नरक

લાગી. તે વખતે તેઓ આમ્રની મંજરિયોનો રસાસ્વાદ લેતી હોવાથી, વધારે આનંદિત જણાતી હતી. આ કોયલો પંચમ સ્વરમાં અવાજ કરવા લાગી.

અનંત ગુણોના ધામ એવા ભગવાનના ગુણગ્રામ અને યશ ગાવાવાળા બંદિજનો ચારણ અને ભાટચારણને પણ ગુણ ગાવામાં ટપી જતાં ન હોય! તેમ જણાતું હતું અનેક વિવિધ પક્ષિઓનો કુજારવ ચારણ ભાટની ગાયન કળાને પણ વટાવી જાય તેવો હતો (સૂ૦૫૫)

ટીકાનો અર્થ—'જં સમયં' ઇત્યાદિ. ભગવાન મહાવીરનો જ ન્મ થતાંજ, સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાલ એટલેઉર્ધ્વ લોક-અધોલોક અને તિરછાલોકમાં પ્રકાશ છવાઈ રહ્યો. દેવોએ, પોતાના દિવ્ય વાજીંત્રો વડે હર્ષનાદ કર્યો ત્રણે લોકમાં ઉજ્જવલતા વ્યાપી રહી. સર્વત્ર આનંદ મંગલ વર્તાઈ રહ્યાં દેવદુંદુભીના નાદો શરુ થયા. દેવો પોતાનો હર્ષ વ્યક્ત કરવા, 'અહો જન્મ! અહો જન્મ!' નો દિવ્ય ધ્વનિ કરવા લાગ્યાં સમકિતિ દેવોને તો જાણે ઓળના ગાડાં અનાયાસે મળી ગયાં તેવા હર્ષવંત તેઓ બની ગયાં. મિથ્યાત્વી દેવો પણ સમકિતી દેવોના આનંદમાં કુતૂહલ દૃષ્ટિએ, ભાગ લેવા લાગ્યાં. દેવાંગનાઓ પણ ભગવાનનો જન્મોત્સવ મનાવવા લાગ્યાં. જેને જેવો ફાવે તેવો ઉત્સવ માણવા લાગ્યાં પોતાની ગૂઢ શક્તિઓને બહાર કાઢી તેના ચક્રિપણા કરી પોતાનો હૃદયગત હર્ષ વ્યક્ત કરવા લાગ્યાં.

आकाशे=देवपथे देवदुन्दुभयः आहताः=ताडिताः-वादिताः। नारकजीवानामपि अन्तर्मुहूर्तं दशविधक्षेत्रवेदनाः-दश-
विधाः=शीतो१-ष्ण२-क्षुधा३-पिपासा४-कण्डू५-परतन्त्रता६-भय७-शोक८-जरा९-व्याधि१०-रूपा दश विधाः=
प्रकाराः यासां तास्तथाभूता याः क्षेत्रवेदनाः=स्वाभाविक्योऽनन्ता नरकक्षेत्रवेदनास्ताः परिक्षीणाः=विनष्टाः।
तथा-तेषा नारकजीवानाम् अन्योऽन्यवैरं=परस्परशत्रुभावश्च उपशान्तम्। तथा-अघना=मेघवर्जिता-मेवं विना,

के जीवों की भी (१) शीत, (२) उष्ण, (३) भूख, (४) प्यास, (५) खुजली, (६) पराधीनता, (७) भय, (८) शोक, (९) जरा, (१०) व्याधि यह दश प्रकार की नरक क्षेत्र में स्वभावतः होने वाली अन्तरहित वेदनाएँ मिट गईं। नारकी जीवों का पारस्परिक वैरभाव भी शान्त हो गया।

નારકીના જીવોને અન્યોન્યની વેદના હોય છે અને પરમાધમીંઓ તરફથી પણ તીવ્ર ત્રાસ આપવામા
આવે છે આવુ તો દુખ અનતુ છે. તે ઉપરાંત સ્થાનાધીન દુ.ખો કાયમી રહેલા છે, જેનુ વર્ણન વચન દ્વારા થઈ
શકે તેમ નથી તેમજ સાસારિક દુખોની સાથે તેની સરખામણી થઇ શકે તેમ નથી.
નારકીના જીવોને ઠડી-ગરમી પુષ્કળ લાગે છે ત્યાના નારકીના જીવને, આપણા હિમાલયના ઠરેલા બરફ
ઉપર કદાચ સુવાડવામા આવે તો, તેને ઘસઘસાટ ઉંઘ આવી જાય! આથી કલ્પી લ્યો કે ત્યાંની સ્થાનિક ઠંડી કેટલી
હશે! આવી રીતે ગરમીના પ્રમાણનું પણ સમજી લેવુ
શીત ૧, અને ગરમી ૨, ઉપરાત, નારકીના જીવોને, ક્ષુધા ૩, તરસ ૪, પરાધીનતા ૫, દાહ ૬, ખુજલી
૭, ભય ૮, શોક ૯, જરા ૧૦, આ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદના હોય જ છે, આ દશ વેદનાઓનું નિવારણ, જેમ મૃત્યુ
લોકમા થઇ શકે છે ને રાહત મળે છે, તેમ નરકમાં બનતું નથી. કારણ કે, ત્યા એકલા પાપનુ જ પરિણામ
ભોગવવાનું હોય છે, અહિં પાપ અને પુણ્ય બન્નેના પરિણામો ભોગવાય છે
નારકીમા, ક્ષુધા-તરસનુ નિવારણ કરવાના કોઈ સાધન પ્રત્યક્ષ નથી શારીરિક રોગ ફાટી નીકળેલા હોય છે
પણ કોઇ તેની શાતિ માટે જોનાર પણ નથી. પરાધીન પણાનો તો કોઇ આરો તારો નથી! ક્ષણ એક પણ,
પરમાધમીંઓ, નારકીના જીવોને છૂટા મૂકતા નથી, તેમજ માર-પીટથી, નિરંતર ભયયુક્ત રાખે છે
કોઇ દયા ખાનાર હોતું નથી જીવે, જે નારકીના પાપોના બંધો બાંધ્યા હોય તે સર્વે, ભોગવીનેજ છૂટા
થવાનું હોય છે. તેમાં રજ જેટલો પણ ફરક પડતો નથી, આ છે ત્યાંની સ્થાનિક-નિરંતર વર્તતી ક્ષેત્ર વેદના!
આવી વેદનાઓથી તરફડતાં નારકીના જીવોને, ભગવાન મહાવીરનો જન્મ થતાં, અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધી સર્વ

मान्दना=चन्दनपङ्कसहिता कलित–कलित–कमल–वृष्टिः–कलिता=इता कल्पितानां=सुन्दराणां कमलानां वृष्टिः=सर्गः–उत्पत्तिर्यया तथाविधा वृष्टिः जाता। स्फारा=मधुरा वसुधारा इष्टा। पवनाश्च–सुखस्पर्शना=सुखस्पर्शवन्तो मधुमा=अनेकपुष्पसुगन्धवहत्वेन सुन्दराः मनुकूला=सकलजनानन्दजनकाः, मलयजो–स्पष्ट–शीतला –मलयज=चन्दनम्, उत्पलं=कमलं, तदुभयवत् शीतलाः=शीतस्पर्शाः, पुनः मन्दमन्दाः=अतिमन्दाः, सौरभ्याऽऽनन्दाः=सुगन्धेनाऽऽमोदकाः, तं=पूर्वोक्तं दारकं=बालकं स्पष्टुमिव मरुताः=मरुतः चलिताः। तथा देवैः दशार्धवर्णानि=

तथा–मेघों के बिना ही, चन्दनमिश्रित, सुन्दर–कमल–युक्त जलवृष्टि होने लगी। मधुर सम्पत्ति (स्वर्ण) की वर्षा हुई। सुखदायी स्पर्श वाला, अनेक पुष्पों के सौरभ को वहन करने के कारण सुन्दर, सभी प्राणियों का आनन्द देने वाला, चन्दन एवं कमल के समान शीतल, अतिशय मन्द, सुगंध से आमोद प्रदान करने वाला पवन चलने लगा।

ક્ષેત્રવેદનાઓ શાંત પડી ગઈ તેમજ, નારકીઓ ક્ષણ ભર પરસ્પરનો વેરભાવ પણ ભૂલી ગયા, ને શાંતચિત્તે ઉભા રહ્યા. જન્મ સાથેજ કેટલી અદ્ભુત ઘટનાઓનું સર્જન થયું!

વિરછ લોક (મધ્યલોક–મૃત્યુલોક)માં ભગવાન જન્મતાની સાથે, એવા મેઘોની વૃષ્ટિ થઇ કે મેઘ આવતા જ, પૃથ્વી ઉપર સુંદર કમલોની સૃષ્ટિ ઉભી થઇ ગઇ જ્યાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ધમધમતી ગ્રીષ્મ ઋતુમાં લીલુંછમ દેખાવા લાગ્યું! ને પૃથ્વીએ જાણે લીલી સાડીનું આચ્છાદન કર્યું ન હોય! તેમ જોવામાં આવ્યું

સોના–મહોરોની વૃષ્ટિ શરુ થઇ ધનની તો કોઇ જાણે કિંમત જ ન હોય તેમ તેનો મૂસળધાર પ્રવાહ, સુવર્ણ રૂપે ઉપરથી પડવા લાગ્યો. આ સુવર્ણ પ્રવાહ જાણે પૃથ્વીને પોતામય ન બનાવતો હોય! તેમ તેની ધારાઓ ઝટપટ પડવા લાગી.

મલયગિરિમાં છુપાઇ રહેલ પવન પણ શીતલ મંદ સુગંધરૂપે વાવા લાગ્યો. જાણે ભગવાનના દર્શન કરવા માટે ઉભો ન રહેતો હોય તેમ લાગતો હતો. આ પવનનો સુગંધ ઘણા આઘે સુધી પ્રસરિત થઇ, અનેક જીવોને સ્પર્શ કરી તેમને મુગ્ધ બનાવતો. આ પવન પણ એટલો મીઠો અને મધુર માલુમ પડતો હતો કે ભૂખ અને તરસ છિપાઇ જાય અને રોમેરોમ તૃપ્તિ આવી જતી, સાડા ત્રણ કરોડ રોમરાજીથી ભરેલી કાયા સર્વાંગે વાળુ અને પ્રફુલ્લિત થઇ જતી.

पञ्चवर्णानि कुसुमानि=पुष्पाणि निपातितानि=आकाशाद् वर्षितानि, पुनर्देवैः चेलोत्क्षेपः कृतः=वस्त्रवृष्टिः कृता। अन्तरा च आकाशे=आकाशमध्ये देवैः 'अहो! जन्म अहो जन्म' इति घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम्, उद्यानानि च अकाले एव=स्वपुष्पण समयाभावेऽपि सार्वर्तुक-कुसुम-निधानानि=सार्वर्तुककुसुमानां=सकलऋतुसम्भविपुष्पाणां निधानानि संजातानि। तथा-वापी-कूप-तडागादि-जलाशयेषु-वापी=दीर्घिका, कूपः=प्रतीतः, तडागः=सरः, तदादिषु=तत्प्र-

---

तथा-देवों ने पाँचों वर्णों के पुष्पों की आकाश से वर्षा की और वस्त्रों की भी वर्षा की। आकाश के बीच 'अहो जन्म, अहो जन्म' का उद्घोष किया। अर्थात् अहो-आश्चर्यकारी तीनों लोकों को अपूर्व आनन्द देने वाला भगवान का जन्म हुआ।

तथा-उद्यान, असमय में फूलने का समय न होने पर भी, सभी ऋतुओं के फूलों से समृद्ध बन गये। वापी, कूप, सरोवर आदि जलाशय निर्मल पानी से भर गये। देश भर में जन-जन के मन हर्ष की अधिकता से ऐसे चंचल हो उठे, जैसे वायु के वेग से सरोवर का वारि चंचल हो उठता है।

દેવોએ, ઉપરોકત ઉત્સવ ઉપરાંત સોના-મોહરો અને દિવ્ય વસ્ત્રો પણ વર્ષાવ્યા. છએ ઋતુઓના દૈવી પંચરંગી ફૂલો પણ વર્ષાવ્યા

બાગ-બગીચાઓ, જે ગ્રીષ્મ ઋતુમા સુકાઇ ગયાં હતા, તે પણ નવપલ્લવિત થયા. તેઓમાં ચેતન અને જીવત આવ્યું. રજ-પરાગરજ, રંગ અને સુગંધથી, સર્વ પ્રકારના ફૂલો ખીલી ઉઠયા સર્વ પ્રકારની વનસ્પતિ ફૂટી નીકળી, અનેકના અંકુરો ફૂટવા લાગ્યા, ને અનેક ગાઉમા આવેલા ઉદ્યાનો, મનોહર અને આંખને ઠંડક આપે તેવા ઉભરાવા લાગ્યાં. કરમાઇ ગયેલ કળીઓ, જાણે હસતી હસતી બહાર આવતી હોય તેમ જણાવા લાગી ફૂલોની દુનિયાને પણ, આ એક અનોખો અને અનેરો ઉત્સવ ઉજવવાનો હોય, તેમ જણાવા લાગ્યું. આ ફૂલોએ પોતાની સૌરભ, સર્વશકિત દ્વારા, ખિલવવા માડી. ને જગત ને પોતાનો પરિચય આપવા તૈયાર થયા હોય તેમ તેઓ દેખાવા લાગ્યુ.

પાણીના સુકકા અને ખાલી જલાશયો પણ વગર વરસાદે ઉભરાવા લાગ્યાં. પૃથ્વીએ પોતાનામા સંચય કરી રાખેલું અને સઘરી રાખેલું પાણી, ઝરણા અને ધોધ દ્વારા, વહેતું મુકવાં માડયુ. જેના પરિણામે, ઠેર ઠેર કૂવા, નદી, વાવડી વિગેરે પાણીથી ભરાઇ ગયા ને ગ્રીષ્મ ઋતુને વર્ષા ઋતુ તેમજ વસંત ઋતુ જેવી બનાવી દીધી.

सरित्सु जलाशयेषु जलानि=पानीयानि च विमलानि=स्वच्छानि जातानि, जनपदे=देशे च जनमनांसि हर्ष-प्रकर्ष वशेन=प्रमोदाधिक्यहेतुना पवनवेगेन=वायुवेगेन सरसि=कमिमपद्माकरे घनरसाः=जलानि इव विसर्पन्ति=विशेषेण चलन्ति स्म तानि। तथा-वनवासिनो जन्तवः=प्राणिन जन्मजातानि=जन्मना सहोत्पन्नानि=सहजानि वैराणि= अपूभाषान विघय=विमुच्य च सहाऽऽहारिणः=सहभोजिनः, सहविहारिणः=सहगामिनश्च जाताः। तथा-अम्बरमण्डलम्=आकाशप्रदेशः धाराधराऽऽ-डम्बरविधुरं=मेघघटारहितम्, अमलं=स्वच्छ त्राकचक्य चकितं=विमानादिभिकाशयुक्तं जातम्। तथा-कोकिलादिपक्षिण साम-रसाल-तमालप्रमुख-शाखि-

---

तथा-जंगली जन्तु सहज-जन्म से ही उत्पन्न होने वाले-वैर का त्याग कर साथ-साथ चरने लगे और साथ-साथ चलने लगे और साथ साथ रहने लगे।

तथा-आकाश-मंडल मेघ-घटाओं से विहीन, स्वच्छ तथा देवों के विमानों आदि से चमचमान लगा।

आ पाणी पण स्वच्छ, निर्मળ અને સ્વાદિષ્ટ હતાં પાણી પણ ઓશકની ગરજ સારે તેવા હતા. ને તૃષાતુરને શીતલતા આપે તેવા મીઠા અને સુખરૂપ હતા.

જેમ પવનના ઝૂમવાથી પાણી હિલોળે ચડે ને મોજાઓનું તાંડવનૃત્ય શરૂ થાય તેમ દેશ અને રાષ્ટ્ર વસ્તા લોકોના ઉત્સાહનો જુવાળ, ક્રમે ક્રમે વધવા માંડ્યો.

જંગલના પ્રાણીઓએ પોતાના વેર યુક્ત સ્વભાવનું વિસ્મરણ કરવા માંડ્યું એક બીજાને પ્રેમથી ચાહવા લાગ્યાં ને આહાર-વિહાર આદિમાં, જરાપણ ક્ષોભ અનુભવ્યા વિના, એકજ પ્રદેશે, ચરવા તેમજ હર-ફર કરવા લાગ્યાં. જાણે પ્રેમાળ કુટુંબ હોય.

જગતે સર્વ પ્રાણીઓ માટે ઉત્પન્ન થયેલાં છે, એમ, જગતી પ્રાણીઓના મનમાં ભાવ પ્રગટ થયો. દરેકને સુખરૂપ અને સહાયક બનવું તેમ, તેમની મનોવૃત્તિ થવા લાગી જાતિવેરની ભાવના અદૃશ્ય થવા લાગી. પોતપોતાની ભાષાઓ દ્વારા, પ્રેમસૂચક ચિન્હો બતાવવા લાગ્યાં. પોત પોતાની રીતે આનંદ વ્યક્ત કરતાં જણાવા લાગ્યાં. કદાપિ આવો આનંદ, જીવનમાં નહિ આવ્યો હોય! તેમજ નહિ માણ્યો હોય! તેમ તેઓને જણાવા લાગ્યું ને આવા ઉદ્ભવેલા આનંદનો લ્હાવો લઈ લેવો, એમ માની, તેમાં ગરકાવ થયાં હોય તેમ તેઓ જણાવા લાગ્યાં,

આકાશ માર્ગે પણ, ચકચકિત વિમાનોથી ભરચક ભરેલાં હતાં તેમ જણાતું હતું વિમાનોની હારમાળાઓ ધસમાન થતી હતી. દેવવિમાનોથી આકાશ માર્ગ ઝગમગ બન્યો હોય તેમ જણાતું વિમાનોના અંદર થતાં નાટ્યો

शाखा-शिखा-वलम्बिनः-तत्र-सालाः=वृक्षविशेषाः, रसालाः=आम्राः, तमालाः=वृक्षविशेषाः, तत्प्रमुखाः-तत्प्रभृतयो ये शाखिनो=वृक्षास्तेषां याः शाखाः तासां याः शिखाः=शिरःप्रदेशाः तदवलम्बिनः=तदाश्रयिणः-तद-धिष्ठायिनः सन्तः सहकार-सरस-मञ्जरी-रसाऽऽस्वादमादो-दञ्चित-पञ्चमस्वराः-सहकाराणाम्=आम्राणां याः सरसाः=रसयुक्ता मञ्जर्यः, तासां यो रसास्वादस्तेन यो मादः=दर्पस्तेन उदञ्चितः=उद्गतः पञ्चमस्वरः=स्वर-विशेषो येषां तथाभूताः, अत एव-मुखराः=शब्दं कुर्वन्तः, अनन्त-गुण-ग्राम-धाम-प्रभु-ललाम-यशो-गायक-सूत-मागध-चारण-विडम्बिनः-अनन्ता=अन्तरहिता ये गुणाः=ज्ञानादयः तेषां यो ग्रामः=समूहः, तद्धाम यः प्रभुः=वीरः तस्य यल्ललाम=शोभनं यशः तद्गायकाः=तद्गानकर्तारो ये सूताः=वन्दिनः-स्तुतिपाठकाः, मागधाः=वंशपरम्परावर्णकाः, चारणाः=वन्दिविशेषाश्च, तद्विडम्बिनः=तत्सादृश्यं भजन्तः सन्तो मधुरं=मिष्टं परं=प्रकृष्टं कूजितुमारेभिरे=अव्यक्त शब्दं कर्तुमारब्धवन्तः ॥सू०५५॥

तथा-साल, रसाल, तमाल आदि वृक्षों की चोटियों पर चढे हुए कोकिल आदि पक्षी-आम्रों की सरस मंजरियों के रसास्वादन के आनन्द से निकले हुए पंचम स्वर में मुखरित हो उठे-शब्द करने लगे तथा अनन्त गुणों के आधार प्रभु के सुन्दर यश के गायक सूतों-वन्दी जनों मागधों-वंशपरम्परा का बखान करने वालों, तथा चारणों को भी मात करते हुए मधुर और उत्तम रूप से कूजने लगे ॥सू०५५॥

રંભોનો દિવ્યધ્વનિ, પૃથ્વી ઉપરના લોકો સાંભળી શકે તેવો તીવ્ર અને ઉચ્ચ શ્રેણીનો હતો. કિન્નરો-ગંધર્વો પોતાની ગાયનકળા અને નૃત્યો ઉચ્ચશ્રેણીના દેવોને બતાવી રહ્યા હતાં વિદ્યાધરો, પોતાના પહાડો પરની રાજધાનીઓને, શણગારી તેજોમય બનાવી રહ્યા હતા ને પોતાની પુત્રીઓને, તે સમારંભોના ઉત્સવો માણવા, પ્રેરણા કરી રહ્યાં હતા.

કોયલ-કોકિલા-પોપટ વિગેરે જાનવરો પણ કદી નહિ ભોગવેલ એવો આમ્રરસ પાઈ રહ્યા હતા પ્રકૃતિ (કુદરત) પણ તૃષાયમાન થઇ રહી હોય તેમ જણાતું હતું. કારણ કે, ઝાડપાન પરના ફળો લચી રહ્યા હતાં ને મિઠાશથી ભરચક બની રહ્યા હતા. જંગલના અને વનવગડાના પક્ષીઓને, ભગવાનના જન્મ સમયે, મિષ્ટ ભોજનો આપવાના ઇરાદાથી, પ્રકૃતિએ કુદરતે પણ ફળ-ફૂલોની આડે વગડે, રેલમછેલ કરી મૂકી હતી. અને આ ફળોમાં બારેબાર સાકર ભરી દીધી હોય તેમ જણાતું.

આમ્રમંજરીના રસની મિઠાશથી, ધરાઈ ગયેલ કોયલો, પંચમ સ્વરથી, ગીતો ગાઈ રહી હતી. ને જીવનનો અનુપમ મોજ, સર્વ પક્ષીઓ માણી રહ્યાં હતા (સૂ૦૫૫)

मूलम्—जं रयणिं च णं तिसला खत्तियाणी दारगं पसूया, तं रयणिं च णं भवणवइ-वाणमंतर-जोइसिय-विमाणवासि-देवेहिं य देवीहिं य उवयतेहि य उप्पयतेहि य एगे महं दिव्वे देवुज्जोए देवसण्णिवाए देवकहकहे उप्पिंजलमभूए यावि होत्था।

अह य देवा य देवीओ य एगं महं अमयवासं च गंधवासं च चुण्णवासं च पुप्फवासं च हिरण्णवासं च रयणवासं च वासिंसु ॥सू०५६॥

छाया—यस्यां रजन्यां च खलु त्रिशला क्षत्रियाणी दारकं प्रासूत, तस्यां रजन्यां च खलु भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-विमानवासि-देवेषु च देवीषु च उपपत्सु उत्पतत्सु च एको महान् दिव्यो देवोद्योतो देवसंनिपातः देवकहकहः उत्पिञ्जलकभूतश्चापि अभूत्।

अथ च देवा देव्यश्च एकां महतीम् अमृतवर्षां च गन्धवर्षां च चूर्णवर्षां च पुष्पवर्षां च हिरण्यवर्षां च रत्नवर्षां च अवर्षन् ॥सू०५६॥

टीका—'जं रयणिं च णं' इत्यादि। यस्यां रजन्यां=रात्रौ च खलु त्रिशला क्षत्रियाणी दारकं=पुत्रं प्रासूत=अजनयत्, तस्यां रजन्यां च खलु भवनपति-व्यन्तर ज्योतिष्क-विमानवासि-देवेषु देवीषु च उपपत्सु=

मूल का अर्थ—'जं रयणिं' इत्यादि। जिस रात्रि में त्रिशला क्षत्रियाणी ने पुत्र को जन्म दिया, उस रात्रि में भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देवों और देवियों के भगवान् के समीप आते और ऊपर जाते समय एक महान् दिव्य देव-प्रकाश हुआ, देवों का आपस में मिलन हुआ, देवों का 'कह-कह' शब्द हुआ-अस्फुट सामूहिक शोर हुआ, तथा देवों की अत्यन्त भीड़ हुई।

इस के पश्चात् देवों और देवियों ने एक बहुत बड़ी अमृतकीवर्षा की, सुगंधजलकीवर्षा की, पुष्पोंकीवर्षा की, सोने-चांदी की वर्षा की और रत्नों की वर्षा की ॥सू०५६॥

टीका का अर्थ 'जं रयणिं' इत्यादि। जिस रात में त्रिशला क्षत्रियाणी ने पुत्र को जन्म दिया उसी रात में भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क और विमानवासी देव और देवियों का आना-जाना हुआ। उनके

મૂળ અને ટીકાનો અર્થ— 'जं रयणिं' ઇત્યાદિ. જે સમયે ભગવાનનો જન્મ થયો તે સમયે અને તે રાત્રિએ ભવનપતિ-વ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો અને દેવિઓ, ભગવાન સમીપ આવતાં અને ઉપર જતાં તેથી એક મહાન અદ્ભુત પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો. અને તે પ્રકાશ દિવ્ય હોઈ તેની મહાન તેજોમય ઉજ્જ્વલતા પૃથ્વી પર દેખવામાં આવતી.

समीपमागच्छत्सु, उत्पतत्सु=उपरि गच्छत्सु च सत्सु, सति सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् तृतीया, एको महान् दिव्यः=
अद्भुतः देवोद्द्योतः=देवप्रकाशः, देवसंनिपातः= देवसम्मिलनं, देवकलकलः=देवानामागतानां सामूहिकशब्दः,
उत्पिञ्जलकभूतः=देवानामत्यन्तसंबाधश्चापि बभूव। चूर्णवर्षां=सुगन्धि-
अथ=अनन्तरं देवा देव्यश्च एकां महतीममृतवर्षां=सुधावृष्टिं, गन्धवर्षां=गन्धद्रव्यवृष्टिं, ॥सू०५६॥
चूर्णवृष्टिं, पुष्पवर्षां च हिरण्यवर्षां=स्वर्णवृष्टिं रजतवृष्टिं वा रत्नवर्षां=रत्नवृष्टिं च अवर्षन्=कृतवन्तः सिरिमहा-
मूलम्—तए णं आसणेसु कंपमाणेसु छप्पन्नं दिसाकुमारीओ ओहिनाणोवओगेण भगवओ
वीरस्स संसारतारहारं जम्मं जाणिय सोकरिसहरिसा सिग्घं सिग्घं पसूइघरं समागया, त जहा—
भोगंकरा १, भोगवई २, सुभोगा ३, भोगमालिणी ४, सुवच्छा ५ वच्छमित्ता ६ वारिसेणा ७
बलाहगा ८; एयाओ अट्ठदिसाकुमारीओ अहोलोगाओ आगया तित्थयरं तित्थयरमायरं च कमणिज्जभावभरिय-
चेयसा अभिवंदिऊण पसूइघरं संवट्टगवाएण विसोहित्ता सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं किच्चा भगवओ तित्थयरस्स
तित्थयरमाऊए य अदूरसामंते आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठिंसु ॥सू०५७॥

आने-जाने से लोगों में एक महान् अद्भुत प्रकाश फैल गया। देवों का सम्मिलन हुआ। आये हुए देवों
का कल-कल शब्द हुआ। तथा देवों की खूब भीड़ हुई, अर्थात् इतने बहुत देवों और देवियों का आगमन
हुआ कि राजभवन विशाल होने पर भी उसमें समाना कठिन हो गया।
इसके पश्चात् देवों और देवियों ने एक बड़ी सुधा की वर्षा की, सुगंधित द्रव्यों की वर्षा की,
सुगंधित चूर्ण की वर्षा की, पुष्पों की वर्षा की, सोने-चाँदी की वर्षा की और रत्नों की वर्षा की ॥सू०५६॥

દેવો અંદરો અંદર મળતા ઝુલતા હતા, તેથી 'કલ-કલ' શબ્દનો શોર બકોર પણ થતો હતો. આ
શોર અસ્ફુટ રહેતો અને દેવ-દેવીઓની ખૂબ ભીડ જામી હતી.
ત્યારપછી દેવો અને દેવીઓએ એક ઘણી મોટી અમૃતવર્ષા કરી, સુગંધવર્ષા કરી, ચૂર્ણવર્ષા કરી,
પુષ્પવર્ષા કરી, સોનાચાંદી અને રત્નોની પણ વર્ષા કરી (સૂ૦૫૬)

छाया—ततः खलु आसनेषु कम्पमानेषु षट्पञ्चाशत् दिक्कुमार्यः अवधिज्ञानोपयोगेन भगवत श्री महावीरस्य संसारतापहारं जन्म ज्ञात्वा सातिहर्षा शीघ्रं शीघ्रं प्रसूतिगृह समागताः। तद्यथा—

भोगङ्करा १, भोगवती २, सुभोगा ३, भोगमालिनी ४, सुवत्सा ५, वत्समित्रा ६ वारिसेना ७ बलाहका ८। एता अष्टदिक्कुमार्योऽधोलोकादागताः, तीर्थंकरं तीर्थंकरमातरं च कमनीयभावभृतचेतसाऽभिवन्द्य प्रसूतिगृहं संवर्तकवातेन विशोध्य सुगन्धवरगन्धित गन्धवर्तिभूत कृत्वा भगवतस्तीर्थंकरस्य तीर्थंकरमातुश्च नातिदूरसामन्ते आगायन्त्यः परिगायन्त्योऽतिष्ठन् ॥सू०५७॥ ।

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् आसनों के कांपने पर छप्पन दिशाकुमारी देवियाँ, अवधिज्ञान का उपयोग लगा कर भगवान श्रीमहावीर का संसार के ताप को हरने वाला जन्म जान कर, अत्यधिक हर्षित होकर जल्दी-जल्दी प्रसूतिगृह में आयीं। वे इस प्रकार थीं—

(१) भोगंकरा (२) भोगवती (३) सुभोगा (४) भोगमालिनी (५) सुवत्सा (६) वत्समित्रा (७) वारिसेना (८) बलाहका; या आठ दिक्कुमारियाँ अधोलोक से आयीं। य तीर्थंकर को और तीर्थंकर की माता को, मनस्त भावों स भर हुए चित्त स नमस्कार करके, प्रसूतिगृह को संवर्तक वायु से शुद्ध करके, श्रेष्ठ सुगन्ध स सुगंधित करके, गंध की बत्ती जैसा बना कर, भगवान तीर्थंकर और तीर्थंकर की माता से न अधिक दूर न अधिक समीप अर्थात् थोड़ी दूरी पर खड़ी २ आगान और परिगान करने लगीं ॥सू०५७॥

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. આસન કંપાયમાન થતાં, છપ્પન દિશાકુમારીઓએ, અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકી જોયું તો, તેમને જાણવામાં આવ્યું કે સંસારના તાપ હરવાવાળા ભગવાન મહાવીર દેવનો જન્મ થયો છે. આથી, તેઓ ઘણી હર્ષિત થઈને, ઉતાવળી-ઉતાવળી પ્રસૂતિગૃહમાં આવી પહોંચી.

આ દિશાકુમારીઓ કેટલી અને કયા કયા પ્રકારની હતી તે નીચે મુજબ વર્ણવવામાં આવે છે, ને તેઓનું શું શું કાર્ય હોય છે તેની રૂપરેખા પણ બતાવવામાં આવે છે.

દિશાકુમારિઓનો પ્રકાર—(૧) ભોગંકરા (૨) ભોગવતી (૩) સુભોગા (૪) ભોગમાલિની (૫) સુવત્સા (૬) વત્સમિત્રા (૭) વારિસેના (૮) બલાહકા આ આઠ દિશાકુમારિઓ અધોલોકમાંથી આવી.

આ કુમારીકાઓ પોતાની ફરજ અનુસાર, તીર્થંકર અને તેમની માતાને, ભાવ ભર્યું વંદન કરે છે ત્યારબાદ પ્રસૂતિ ગૃહને સંવર્તક વાયુ દ્વારા સાફસૂફ કરી શુદ્ધ કરે છે એક સુગંધિ પદાર્થો દ્વારા તેને સુગંધિત [illegible] કે [illegible] ઉભી રહી તીર્થંકરને આવકારી ગાય છે (સૂ૦૫૭)

टीका—'तए णं आसणेसु' इत्यादि। ततः खलु स्वस्वासनेषु कम्पमानेषु सत्सु षट्पञ्चाशद् दिक्कु-
मार्यः=पूर्वादिषु दिक्षु स्थिताः कुमारिकाः अवधिज्ञानोपयोगेन भगवतः श्रीमहावीरस्य संसारतापहारं=भव-
जनितसन्तापहारकं जन्म ज्ञात्वा सोत्कर्षहर्षाः-सोत्कर्षः=उत्कर्षसहितो हर्षः=प्रमोदो यासां तथाभूताः सत्यः
शीघ्र शीघ्रम्=अतिशीघ्रं प्रसूतिगृहं=प्रसवभवनं समागताः। तद्यथा—
भोगङ्करा १, भोगवती २, सुभोगा ३ भोगमालिनी ४, सुवत्सा ५ वत्समित्रा ६, वारिसेना ७
बलाहका ८; एता अष्टदिक्कुमार्योऽधोलोकाद्=अधोलोके गजदन्तगिरिचतुष्टयस्य अधस्तात् स्थितेभ्यः स्वस्व-

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। अपने-अपने आसनों के कम्पायमान होने पर छप्पन दिशाकुमा-
रियाँ अर्थात् पूर्व आदि दिशाओं में स्थित कुमारियाँ, अवधिज्ञान के उपयोग (व्यापार) से भगवान् श्रीमहा-
वीर का, भवजनित संताप को हरण करने वाला जन्म जान कर, अत्यधिक हर्षयुक्त होकर अत्यन्त शीघ्र
ही प्रसूतिगृह में आ पहुँचीं। वे इस प्रकार थीं—
(१) भोगकरा (२) भोगवती (३) सुभोगा (४) भोगमालिनी (५) सुवत्सा (६) वत्समित्रा
(७) वारिसेना और (८) वलाहका; ये आठ दिशाकुमारियाँ अधोलोक से अर्थात् अधोलोक के चार गजदन्त

ટીકાનો અર્થ-'तए णं' ઇત્યાદિ. પરમ વીતરાગી પુરુષનો જન્મ થતા, કુદરતી કાનૂન અનુસાર, છપ્પન દિશાકુમારિઓના
આસન હચમચી ઉઠે છે અને અસ્થિર માલુમ પડે છે આવા આસનો કદાપિ પણ ચલાયમાન થતાં નથી.
છતા તેમનુ ચલિતપણુ જોઇ, ઘડી એક ભર વિચારમગ્ન બની જાય છે. વિચારમગ્ન થતા, કાંઇ સમજણુ
નહિ પડવાથી, પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે છે આ જ્ઞાનદ્વારા, ઘણે દૂર દૂર બનતા બનાવો જોઇ,
કોઇક નિર્ણય પર આવી જાય છે તદનુસાર, ઉપયોગ દ્વારા, જોતાં જણાયું કે, ભરતક્ષેત્રમા આ ચોવીશીના
અંતિમ તીર્થંકરનો જન્મ, ત્રિશળા રાણીની કૂખથી થયો છે.
આ જાણ થતાની સાથેજ, તમામ કામ પડતા મૂકી, ઉતાવળી-ઉતાવળી દોડતી આવી, પ્રસૂતિ ગૃહમા હાજર
થઇ ગઇ. ભગવાનને જોતાં, તેમનો દેહ-મન અને વાણી પ્રફુલ્લિત થયાં.
આ આઠ કુમારિઓ, નીચે અધોલોકમા વાસ કરીને રહે છે તેઓનો વાસ, હાથીના દંતૂશળના આકારે
રહેલાં પર્વતોની નીચે બનેલાં ભવનોમા હોય છે.

भवनेभ्य आगता' सत्य' तीर्थकरं=भावितीर्थङ्करत्वं बुद्धिविषयीकृत्य प्रयोगात् सम्प्रत्यपि तीर्थकरं, च=पुनः तीर्थकरमातरं प्रशंसनीयभावपूर्णचेतसा=प्रशंसनीयभावपूर्णमनसा अभिवन्द्य=प्रणम्य प्रसूतिगृहं=प्रसवगृहं संवर्तकवातेन=संवर्तकनामकवायुना विशोध्य=संमार्ज्य सुगन्धवरगन्धितम्=उत्तमगन्धसुगन्धितं तथा-गन्धवर्तिभूतम्=अनेकविधगन्धगुटिकायां यथा सौरभ्यं तादृशसौरभ्यवत्त्वेन तत्सदृशं-नानागन्धान्वितं कृत्वा भगवतः तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च नदूरसामन्ते=नातिदूरे नातिसमीपे आगायन्त्यः=गीतप्रारम्भकाले मन्द्रस्वरेण गायन्त्यः परिगायन्त्यः=गीतप्रारम्भानन्तरं तारस्वरेण गायन्त्यः अतिष्ठन्=स्थितवत्यः ॥सू० ५७॥

पर्वतों के नीचे रहे हुए अपने-अपने भवनों से आयीं। उन्होंने तीर्थंकर को (भावी तीर्थंकरत्व का आश्रयण कर वर्तमान में भी 'तीर्थंकर' शब्द का प्रयोग किया गया है) तथा तीर्थंकर की माता को, प्रशंसनीय भावों से परिपूर्ण मन से वन्दन किया। वन्दन करके प्रसूतिगृह को संवर्तक नामक वायु से स्वच्छ किया। उत्तम गंध से सुगंधित किया। अनेक गंधों वाली बत्ती में जैसा सौरभ होता है, वैसे ही सौरभ से युक्त होने के कारण गंधवर्ती के समान किया अर्थात् नाना प्रकार की सुगंधों से युक्त किया। फिर तीर्थंकर और तीर्थंकर की माता से न ज्यादा दूर न ज्यादा समीप में वे आगान तथा परिगान करने लगीं। अर्थात् गीत प्रारंभ करते समय मन्द्र (धीमे) स्वर से तथा प्रारंभ करने के बाद तार (ऊँचे) स्वर से गाती हुई खड़ी रहीं ॥सू०५७॥

તેઓ પરિપૂર્ણ ભાવોથી, આ વીતરાગી પુરુષને તથા તેમની માતાને, વંદન-નમસ્કાર કરે છે ને પોતાની ફરજ ઉપર ચડી જાય છે. આ કુમારિકાઓની ફરજ પ્રથમ વખતે પ્રસૂતિગૃહનું મેલ ઉપાડી, કેરી હઈ તેને સાફસૂફ કરવાનું હોય છે આ બાળાઓ, ઝપાટામાં, નિમેષમાત્રમાં સાફ કરી નાખે તેવા પ્રકાર આકાર કરતા સંવર્તક નામના વાયુનો ઉપયોગ કરે છે. ત્યારબાદ સુગંધિ પદાર્થોનો છંટકાવ કરી પ્રસૂતિ ગૃહને, મઘ-મઘાયમાન બનાવી મૂકે છે ને માતા તેમજ બાળકને અતે સાફ કરી બાળકને પારણામાં સુવાડી પછેડી હાલરડું ગાય છે અને જરા દૂર ઉભી રહે છે. (સૂ૦૫૭)

मूलम्—मेहंकरा १, मेहवई २, सुमेहा ३, मेघमालिनी ४, तोयधरा ५, विचित्ता ६, पुप्फमाला ७ अणिंदिया ८; एयाओ अट्ठ उड्ढलोगाओ आगया, पंचवण्णपुप्फवुड्ढिं किच्चा भगवओ महावीरस्स तम्माऊए य अदूरसामते आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठिंसु । १६ ।

नंदोत्तरा १, नंदा २, आणंदा ३, नंदिवद्धणा ४, विजया ५, वेजयंती ६, जयती ७, अपरा-जिता ८; एयाओ अट्ठ पुरत्थिमाओ रुयगपव्वयाओ आगया आयसहत्थगयाओ भगवओ तिसलाए य पुरत्थिमेणं चिट्ठिंसु । २४ ।

समाहारा १, सुप्पइण्णा २, सुप्पबुद्धा ३, जसोहरा ४, लच्छीवई ५, सेसवई ६, चित्तगुत्ता ७, वसुंधरा ८; एयाओ दाहिणाओ रुयगपव्वयाओ आगया भिंगारहत्थगयाओ भगवओ तिसलाए य दाहिणेणं आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठिंसु । ३२ ।

इलादेवी १, सुरादेवी २, पुढवी ३, पउमावई ४, एगणासा ५, णवमिया ६, सीया ७, भद्दा ८; एयाओ अट्ठ पच्चत्थिमाओ रुयगपव्वयाओ आगया तालियंटहत्थगयाओ भगवओ तिसलाए य आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठिंसु । ४० ।

अलंबुसा १, मियकेसी २, पुडरीगिणी ३, वारुणी ४, हासा ५, सव्वगा ६, सिरी ७, हिरी ८; एयाओ अट्ठ उत्तरिल्लाओ रुयगपव्वयाओ आगया चामरहत्थगयाओ भगवओ तिसलाए य उत्तरेण आगाय-माणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठिंसु । ४८ ।

चित्ता १, चित्तकणगा २, सएरा ३, सोयामिणी ४; एयाओ चउरो विदिसिरुयगाओ आगया दीवियाहत्थगयाओ भगवओ तिसलाए य चउसु विदिसासु आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठिंसु । ५२ ।

रूवा १, रूवंसा २, सुरूवा ३, रूववई ४; एयाओ चउरो रुयगमज्झाओ आगया भगवओ तित्थ-यरस्स चउरंगुलावसिट्ठं नाभिनालं कप्पित्ता भूमीए निहणिंसु । ५६ ।

तए णं छप्पन्नं दिसाकुमारीओ तित्थयरं 'भवउ भगवं पव्वयाउए'—त्ति वइत्ता आगायमाणीओ परिगाय-माणीओ चिट्ठिंसु ॥सू०५८॥

छाया—मेघङ्करा १, मेघवती २, सुमेघा ३, मेघमालिनी ४, तोयधरा ५, विचित्रा ६, पुष्पमाला, ७, अनिन्दिता ८; एता अष्ट ऊर्ध्वलोकात् आगताः पञ्चवर्णपुष्पवृष्टिं कृत्वा भगवतो महावीरस्य तन्मातुश्च अदूरसामन्ते आगायन्त्यः परिगायन्त्यः अतिष्ठन् ।१९।

नन्दोत्तरा १, नन्दा २, आनन्दा ३, नन्दिवर्द्धना ४, विजया ५, वैजयन्ती ६, जयन्ती ७, अपराजिता ८, एता अष्ट पौरस्त्यात् रुचकपर्वतात् आगता आदर्शहस्तगता भगवतस्त्रिशलायाश्च पौरस्त्येन आगायन्त्यः परिगायन्त्यो तिष्ठन् ।२४।

समाहारा १, सुप्रतिज्ञा २, सुप्रबुद्धा ३, यशोधरा ४, लक्ष्मीवती ५, शेषवती ६, चित्रगुप्ता ७,

---

मूल का अर्थ—'मेहंकरा' इत्यादि। (१) मेघङ्करा (२) मेघवती (३) सुमेघा (४) मेघमालिनी (५) तोयधरा (६) विचित्रा (७) पुष्पमाला और (८) अनिन्दिता; ये आठ दिशाकुमारियाँ ऊर्ध्वलोक से आयीं। व पाँच वर्ण के फूलों की वर्षा करके भगवान महावीर और उनकी माता से कुछ दूर, आगान—परिगान करती हुई खड़ी रहीं (१९)

(१) नन्दोत्तरा (२) नन्दा (३) आनन्दा (४) नन्दिवर्द्धना (५) विजया (६) वैजयन्ती (७) जयन्ती और (८) अपराजिता; ये आठ पूर्व दिशाके दिशाकुमारियाँ रुचक पर्वत से आयीं और आयना हाथ में लिये भगवान तथा त्रिशला के पूर्व दिशा में आगान तथा परिगान करती हुई खड़ी रहीं। (२४)

(१) समाहारा (२) सुप्रतिज्ञा (३) सुप्रबुद्धा (४) यशोधरा (५) लक्ष्मीवती (७) चित्रगुप्ता और

મૂળનો અર્થ—'મેહંકરા' ઇત્યાદિ (૧) મેઘંકરા (૨) મેઘવતી (૩) સુમેઘા (૪) મેઘમાલિની (૫) તોયધરા (૬) વિચિત્રા (૭) પુષ્પમાળા (૮) અનિંદિતા આ આઠ દિશાકુમારિકાઓ ઊર્ધ્વલોકમાંથી ઉતરી આવી. આ બાલાઓએ પંચરંગી ફૂલોની વૃષ્ટિ કરી ભગવાન અને તેની માતાને હાલરડાં સંભળાવતી, જરા દૂર ઉભી રહી (૧૯)

(૧) નંદોત્તરા (૨) નંદા (૩) આનંદા (૪) નંદિવર્ધના (૫) વિજયા (૬) વૈજયન્તી (૭) જયન્તી (૮) અપરાજીતા, એ આઠ પૂર્વ દિશામાં રહેલી દિશાકુમારિકાઓ, રુચક પર્વત ઉપરથી ઉતરી આવી તેઓના હાથમાં દર્પણ હતાં. ભગવાન અને તેમની માતાને વિધિપૂર્વક વંદન કરી, જરા દૂર ઉભી રહી, હાલરડાં ગાવા લાગી ને ભગવાનને રિઝાવવા લાગી (૨૪)

(૧) સમાહારા (૨) સુપ્રતિજ્ઞા (૩) સુપ્રબુદ્ધા (૪) યશોધરા (૫) લક્ષ્મીવતી (૬) શેષવતી (૭) ચિત્રગુપ્તા

वसुन्धरा ८; एता अष्ट दक्षिणस्मात् रुचकपर्वतात् आगता भृङ्गारहस्तगता भगवतः त्रिशलायाश्च दक्षिणेन आगायन्त्यः परिगायन्त्यः अतिष्ठन् ।३२।

इलादेवी १, सुरादेवी २, पृथ्वी ३, पद्मावती ४, एकनासा ५, नवमिका ६, सीता ७, भद्रा ८; एता अष्ट पाश्चात्यात् रुचकपर्वतात् आगतास्तालवृन्तहस्तगता भगवतः त्रिशलायाश्च पाश्चात्येन आगायन्त्यः परिगायन्त्यः अतिष्ठन् ।४०।

अलम्बुषा १, मितकेशी २, पुण्डरीकिणी ३, वारुणी ४, हासा ५, सर्वगा ६, श्रीः ७, ह्रीः ८; एता अष्ट उत्तरीयाद् रुचकपर्वतात् आगताः चामरहस्तगताः भगवतस्त्रिशलायाश्च उत्तरेण आगायन्त्यः परिगायन्त्यः अतिष्ठन् ।४८।

वसुन्धरा; ये आठ दिशाकुमारियाँ दक्षिण दिशा के रुचक पर्वत से आईं। इनके हाथों में भृंगार (झारी) था। ये भगवान् और त्रिशला के दक्षिण भाग में आगान–परिगान करती हुईं खड़ी रहीं (३२)।

(१) इलादेवी (२) सुरादेवी (३) पृथ्वी (४) पद्मावती (५) एकनासा (६) नवमिका (७) सीता और (८) भद्रा; ये आठ दिशाकुमारियाँ पश्चिम दिशा के रुचक पर्वत से आईं। इनके हाथ में पंखे थे। ये भगवान् और त्रिशला के पश्चिम भाग में आगान–परिगान करती हुईं खड़ी रहीं। (४०)

(१) अलंम्बुषा (२) मितकेशी (३) पुण्डरीकिणी (४) वारुणी (५) हासा (६) सर्वगा (७) श्री और ह्री; (८) ये आठ दिशाकुमारियाँ उत्तर के रुचक पर्वतसे आईं। इनके हाथमें चमर थे। ये भगवान और त्रिशला के उत्तर भाग में आगान–परिगान करती हुईं खडी रहीं (४८)

चित्रा १, चित्रकनका २, शतेरा ३, सौदामिनी ४; एताश्चतस्रः विदिग्रुचकात् आगताः दीपिका-हस्तगताः भगवतस्त्रिशलायाश्च चतसृषु विक्षु आगायन्त्यः परिगायन्त्य' अतिष्ठन् ।५२।

रूपा १, रूपांशा २, सुरूपा ३, रूपावती ४; एताश्चतस्रः रुचकमध्यात् आगता भगवतस्तीर्थकरस्य चतुरङ्गुलवर्जं नाभिनालं कल्पित्वा भूम्यां न्यखनन् ।५६।

ततः सर्वाः षट्पञ्चाशद् दिशाकुमार्यः तीर्थंकरं 'भवतु भगवान् पर्वतायुष्कः' इति उदित्वा आगायन्त्यः परिगायन्त्योऽतिष्ठन् ॥सू०५८॥

(१) चित्रा (२) चित्रकनका (३) शतेरा (४) सौदामिनी; ये चार दिशाकुमारियाँ विदिशाओं (विदिकोणों) से आई। इनके हाथ में छोटे-छोटे दीपक थे। ये भगवान और त्रिशला के चारों विदिशाओं में आगान-परिगान करती हुई खडी रहीं। (५२)

(१) रूपा (२) रूपांशा (३) सुरूपा और (४) रूपवती; ये चार दिशाकुमारियाँ रुचक पर्वत के मध्यभाग से आईं। इन्होंने भगवान तीर्थंकर के चार अंगुल छोड नाल का काट कर भूमि में गाड दिया। (५६)

ये छप्पन दिशाकुमारियाँ 'भगवान पर्वत के समान चिरायु हों' इस प्रकार के आशीर्वाद वचन बोल करके आगान-परिगान करती हुई खडी रहीं ॥सू०५७॥

આઠ દિક્કુમારીઓ ઉત્તરના રુચકપ્રદેશ પરથી આવી. તેઓના હાથમાં 'ચમર' હતાં. તેઓ ગાયન કરતી, નજીકમાં ઉભી રહી. (૪૮)

(૧) ચિત્રા (૨) ચિત્રકનકા (૩) શતેરા (૪) સૌદામિની; આ ચાર કુમારિકાઓ વિદિશાઓ (કોણો) માંથી ઉતરી આવી. તેઓના હાથમાં નાના નાના દીપકો' હતાં. આ ચારે જણીઓ ખૂણાઓમાં ઉભી રહી ગાવરવા લાગી રહી (૫૨)

(૧) રૂપા (૨) રૂપાંશા (૩) સુરૂપા (૪) રૂપવતી; એ ચાર કુમારિકાઓ રુચક પર્વતના મધ્ય ભાગમાંથી આવી રહી. આ કુમારિકાઓએ, ભગવાનના ચાર અંગુળ પ્રમાણ નાળને કાપી ભૂમિમાં દાટી દીધી (૫૬)

આ છપ્પન દિશાકુમારીઓ ભગવાન પર્વતની સમાન ચિરાયુ થાઓ' આ પ્રકારે કહી ગાયું ગાતી એક બાજુ ઉભી રહી. (સૂ૦૫૮)

टीका-'मेहंकरा' इत्यादि। स्पष्टम्, ऊर्ध्वलोकात्=भद्रशालवनस्य समभूतलात् पञ्चशतयोजनोच्चनन्दनवनगतपञ्चशतयोजनप्रमाणाऽष्टकूटरूपस्थानात्। अदूरसामन्ते=नातिदूरे नातिसमीपे ।१६।

'नंदोत्तरा' इत्यादि। स्पष्टम्, नवरम्-आदर्शहस्तगताः-हस्तगतः=हस्तस्थः आदर्शो=दर्पणो यासां ताः=हस्तगृहीतदर्पणा इत्यर्थः। 'हस्तगत' शब्दस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्। एवमग्रेऽपि बोध्यम् ।२४।

'समाहारा' इत्यादि। स्पष्टम्, भृङ्गारहस्तगताः-भृङ्गारः='झारी' इति भाषाप्रसिद्धः, स हस्तगतो यासां ताः ॥३२॥

'इलादेवी' इत्यादि। स्पष्टम्, नवरम्-तालवृन्तहस्तगताः-तालवृन्तानि=व्यजनानि हस्तगतानि यासां ताः-तालव्यजनधारिण्य इत्यर्थः ।४०।

टीका का अर्थ—'मेहंकरा' इत्यादि। 'मेहंकरा' इत्यादिका अर्थ स्पष्ट है। केवल विशेष इतना ही है कि ये ऊर्ध्व लोक से आई अर्थात् भद्रशाल वन के सम भूभाग से पाँच सौ योजन ऊँचा नन्दन वन है, उसमें पाँच सौ पाँच सौ योजन प्रमाणवाले आठ कूटों से आई। 'अदूरसामंते' का अर्थ है—न अधिक दूर, न अधिक समीप। इन्होंने पांच वर्ण के फूलों की वर्षा की।

'नंदोत्तरा' आदिका अर्थ स्पष्ट है। केवल 'आदर्शहस्तगताः' का अर्थ है-उनके हाथों में दर्पण थे ।२४। समाहारा इत्यादि स्पष्ट है। 'भृङ्गारहस्तगताः' अर्थात् इनके हाथों में झारी थी ।३२। इलादेवी आदि स्पष्ट है। केवल इनके हाथों में ताड़-पंखे थे, इतना समझना चाहिए ।४०।

ટીકાનો અર્થ—'મેઘકરા' ઈત્યાદિ. સૂત્રનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. ફક્ત ભેદ આટલુંજ છે કે ઉર્ધ્વલોકથી આવી એટલે ભદ્રશાળ વનની સમભૂમિથી પાંચશો જોજન ઊંચું નંદનવન છે. ત્યાં પાચસો પાંચસો યોજન પ્રમાણવાળા આઠ કૂટો આવેલા છે તે કૂટોથી આવી. અદૂરસામંતે નો અર્થ-નહિ દૂર નહિં નજીક, તેવો થાય છે. (૧૬)

'નદોત્તરા' વિગેરેનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. કેવળ-આદર્શહસ્સગતા નો અર્થ એવો થાય છે કે તેઓના હાથમાં દર્પણ હતાં (૨૪) સમાહારા ઈત્યાદિ સ્પષ્ટ છે ભૃઙ્ગારહસ્તગતા નો અર્થ એવો થાય છે કે હાથમાં 'ઝારી' હતી. (૩૨) ઇલાદેવી વિગેરેનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. ફક્ત તેઓના હાથમા તાડના પંખા હતાં, તેવો અર્થ અહિં કરાય છે. (૪૦)

'अलंबुसा' इत्यादि। स्पष्टम्, नवरम्—चामरहस्तगताः=चामरधारिण्यः ।४८।

'चित्रा' इत्यादि। स्पष्टम्, नवरम्—दीपिकाहस्तगता=दीपधारिण्यस्ताः ।५२।

'रूया' इत्यादि। स्पष्टम्, नवरम्—रूपाद्यष्टसो नाभिनालच्छेदिन्य ।५६।

रुचकपर्वतो हि जम्बूद्वीपस्यमेरुपर्वतस्य प्राकाररूपेण पर्वत इति बोध्यम्॥

'तए णं' इत्यादि। तत खलु ताः पूर्वोक्ता षट्पञ्चाशदपि दिक्कुमार्यः 'हे भगवन्! भवान् पर्वतायुष्कः= पर्वतवत् चिरायुष्को भवतु' इति—इत्यम् आशीर्वचनं तीर्थकरम्—उक्त्वा=उक्त्वा आगायन्त्यः परिगायन्त्योऽतिष्ठन् ॥सू० ५८॥

अलंबुषा आदि स्पष्ट है। सिर्फ यह विशेषता है कि ये चामरधारिणी थीं ।४८।

चित्रा आदि स्पष्ट है। सिर्फ—यह विशेषता है कि ये चार दीपक लिये थीं ।५२।

रूपा आदि स्पष्ट है। सिर्फ—यह विशेषता है कि ये चार नाल छेदन करने वाली थीं ।५६।

रुचक पर्वत जम्बूद्वीप के प्राकार (परकोट) के रूप में अवस्थित है, ऐसा समझना चाहिए।

यह सब छप्पन दिक्कुमारियाँ 'हे भगवन्! आप पर्वत के समान चिरायु हों' इस प्रकार तीर्थंकर को आशीष के वचन कह कर आगान और परिगान करती हुई स्थित हुईं ॥सू०५८॥

અલમ્બુષા આદિનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ છે વિશેષતા એટલી કે આ દિક્કુમારિઓના હાથમાં, 'ચામર' રહેલા હતા. (૪૮)

ચિત્રા આદિ સ્પષ્ટ છે. વિશેષમાં તે ચારેના હાથમાં 'દીવા' હતા. (૫૨)

રૂપા આદિ સ્પષ્ટ છે વિશેષતા એ કે—તે ચાર દિક્કુમારીઓ નાળ છેદ કરવાવાળી હતી. (૫૬) રુચક પહાડ, જમ્બૂદ્વીપના પ્રાકાર સમાન દેખાય છે

આ સવ છપ્પન દિક્કુમારિકાઓ ભગવાનને, હે ભગવન્! તમો પર્વતની સમાન ચિરાયુ થાઓ' એવા આશિષવચનો બોલી, ગાતાં ગાતાં ઉભી રહી (સૂ૦૫૮)

कौतुकाऽऽ-लोकनो-त्कण्ठिताः-कौतुकं=कुतू-
मित्रप्रेरिताः, कियन्तश्च देवीप्रेरिताः=स्वदेव्या प्रेरिताः, कियन्तश्च अद्भुतम्=आश्चर्यं द्रष्टुम्, कियन्तश्च देवाः
हलं तस्याऽऽलोकन=निरीक्षणं तत्रोत्कण्ठिताः=उत्सुकाः, कियन्तश्च 'अयं भगवान् मुक्तिमार्गस्य=मोक्षमार्गस्य
तीर्थकरजन्ममहोत्सवं द्रष्टुम्, कियन्तश्च भगवन्तं द्रष्टुम्, कियन्तश्च 'अस्यामवसर्पिण्याम् अस्मिन् भारते वर्षे अयं चरमः=अन्तिमः
दर्शको भविष्यति' इति कृत्वा=इति बुद्ध्वा, कियन्तश्च देवा भक्तिभावेन अचलन् ॥सू०५९॥
तीर्थंकरः' इति कृत्वा, कियन्तश्च आत्मीयभावेन, कियन्तश्च

मूलम्—जं समयं च णं देवा चलिया तं समयं च णं तत्थ पवट्टमाणेहिं नाणाविह-दिव्व-तुडिय-सद्द-संनिनाएहिं घटाणिणाएहिं तप्पडिज्झुणीहिं देवदेवीकलकलेहिं च अहंडं आगासमडलं गुंजियं आसि। तसि समयंमि कोडिसो देवविमाणेहिं विमालमवि आगासं संकिण्णं जायं।

तत्थ सीहागिइविमाणवासिणो देवा गयागिइविमाणारूढे देवे कहिंसु—"भो भो अग्गे सरंतो देवा! सये सये हत्थिणो एगओ करेमाणा चलंतु, अन्नहा दुद्धरो मम केसरी तुम्हाणं हत्थिणो हणिस्सइ। एवं महिसागिइविमाणारूढा आसागिइविमाणारूढे गरुलागिइविमाणारूढा भुयंगागिइविमाणारूढे, चित्तगागिइविमाणारूढा मेसागिइविमाणारूढे देवे य कहिंसु।

देवी के आग्रह से चले, कितनेक कुतूहल देखने की उत्कंठा से चले, कितनेक आश्चर्य देखने के लिए चले, कितनेक तीर्थंकर का जन्म-महोत्सव देखने के लिये चले और कितनेक भगवान् का दर्शन करने के लिए रवाना हुए। कोई-कोई यह समझ कर गये कि यह भगवान मोक्षमार्ग के दर्शक होंगे, और कोई-कोई यह सोच कर कि इस अवसर्पिणी काल में, इस भरतक्षेत्र में यही अन्तिम तीर्थंकर हैं। कुछ देव आत्मीयभाव से चले तो कुछ भक्तिभाव से प्रेरित होकर चले ॥सू०५९॥

આગ્રહથી ઉપડયા, કેટલાક કુતૂહલ જોવાની ઉત્કંઠાથી ઉપડયા, કેટલાક આશ્ચર્ય જોવાને માટે ઉપડયાં, કેટલાક તીર્થંકરનો જન્મમહોત્સવ જોવાને માટે ઉપડયા, અને કેટલાક ભગવાનના દર્શન કરવાને માટે રવાના થયાં કોઇ કોઇ એમ સમજીને ગયા કે આ ભગવાન મોક્ષમાર્ગના દર્શક થશે, અને કોઈ કોઇ એમ ધારીને ગયા કે આ અવસર્પિણી કાળમા, આ ભરતક્ષેત્રમા આ જ અન્તિમ તીર્થંકર છે. કેટલાક દેવો આત્મીયભાવથી ગયા તો કેટલાક ભકિતભાવથી પ્રેરાઇને ગયા. (સૂ૦૫૯)

केवइया देवा उस्सुयत्तणेण मित्ते मोत्तूण अग्गे चलिंसु। केवइया कहिंसु–भो भायरा! चिट्ठंतु चिट्ठंतु अम्हेवि आगच्छामो। केवइया अग्गे अग्गे चलिउं विमाणं कुममाणे कहिंसु–जं अज्ज पव्वदिण घट्टइ, अम्हो तुम्हे सेव आगच्छंतु।

एवं गगणमग्गे गमणेण देवाणं सिरसि आसंनिहीए चंदकिरणपडणेण निज्झरा अवि देवा जरामेत्तोमिव सोभिंसु। देवमुद्देसु ठिया तारा धडागारा लक्खिलज्जिंसु, गच्छेसु य ता रयणगेवेज्जगाइं पिव दीसिंसु, देवसरीरेसु य ता सेयबिंदुमोव्व भासिंसु ॥सू०६०॥

छाया—यस्मिन् समये च खलु देवाश्चलितास्तस्मिन् समये च खलु तत्र प्रवर्तमानैः नानाविध–दिव्य–त्रुटित–तूर्य–संनिनादैः घण्टानिनादैः तत्प्रतिध्वनिभिर्देवदेवीकलकलैश्च अखण्डमाकाशमण्डलं गुञ्जितमासीत्। तस्मिन् समये कोटिशो देवविमानैर्विशालमप्याकाशं संकीर्णं जातम्।

तत्र खलु सिंहाऽऽकृतिविमानवासिनो देवा गजाऽऽकृतिविमानारूढान् देवान् अकथयन्–"भो भो

मूल का अर्थ—'जं समयं च णं' इत्यादि। जिस समय देव रवाना हुए, उस समय वहाँ होने वाले विविध दिव्य वाद्यों के शब्दों की ध्वनि से, घटाओं की ध्वनि से, और उस ध्वनि की प्रतिध्वनि से तथा देवों और देवियों के कलकल–नाद से सम्पूर्ण आकाशमंडल गूंज उठा। उस समय कोटि–कोटि देवविमानों से विशाल आकाश भी संकड़ा जान पड़ने लगा।

वहाँ सिंहाकार (सिंह के समान आकृति वाले) विमानके वासी देव गजाकार–विमानों पर आरूढ देवों से कहने लगे–'अजी आगे–आगे चलने वाले देवो! अपने–अपने हाथियों को जरा एक किनारे

મૂલનો અર્થ—'जं समयं च णं' ઇત્યાદિ જે સમયે દેવો રવાના થયા તે સમયે, સ્વર્ગલોકમાં, વિવિધ દિવ્ય વાદ્યોનો ધ્વનિ થઇ રહ્યો. ઘટાઓની ધ્વનિવડે, ધ્વનિઓના પ્રતિધ્વનિઓ વડે દેવ–દેવીઓના 'કલરવ'ના નાદવડે, સંપૂર્ણ આકાશમંડળ ગાજી ઉઠ્યું તે સમયે કરોડો દેવ–વિમાનોથી આકાશ સંકડાઇ ગયું હોય! તેમ જણાવા લાગ્યું
સિંહાકાર વાળા વિમાનમાં બેઠેલા દેવો ગજાકાર વિમાનોના દેવોને કહેવા લાગ્યા કે 'હે દેવો! તમે

अग्रेसरन्तो देवाः ! स्वकान् स्वकान् हस्तिन एकतः कुर्वन्तश्चलन्तु, अन्यथा दुर्द्धरो मम केसरी युष्माकं हस्तिनो हनिष्यति। एवं महिषाऽऽकृतिविमानारूढा अश्वाकृतिविमानारूढान्, गरुडाकृतिविमानारूढा भुजङ्गाकृतिविमानारूढान्, चित्रकाकृतिविमानारूढा मेषाकृतिविमानारूढान देवांश्च अकथयन।

कियन्तो देवा उत्सुकत्वेन मित्राणि मुक्त्वाऽग्रेऽचलन्। कियन्तोऽकथयन्–भो भो भ्रातरः ! तिष्ठन्तु तिष्ठन्तु, वयमपि आगच्छामः। कियन्तोऽग्रेऽग्रे चलितुं विवादं कुर्वाणान् अकथयन्–यद् अद्य पर्वदिनं वर्तते, अतस्तूष्णीमेव आगच्छन्तु।

एवं गगनमण्डले गमनेन देवानां शिरसि अतिसन्निवेः चन्द्रकिरणपतनेन निर्जरा अपि देवा जरावन्त

करके चलिए, नहीं तो हमारा पराक्रमी सिंह आपके हाथी की हत्या कर देगा !' इसी प्रकार महिषाकार-विमान-वालों ने अश्वाकार-विमानके वासियों से, गरुड़ाकार विमान वालों ने भुजंगाकार विमानके वासी देवों से कहा।

कितने ही देव उत्कंठा के कारण अपने मित्रों को छोड़ कर आगे चल दिये। कोई–कोई कहने लगे—"भाइयो, ठहरो ठहरो, हम भी आ रहे हैं।' कोई–कोई आगे चलने के लिए विवाद करने वालों से बोले–'आज उत्सव का दिन है, अतः चुपचाप चले आओ'।

इस प्रकार आकाश–मंडल में चलने से देवों के मस्तक पर अत्यन्त निकटता से चन्द्रमा की

આગળ આગળ ચાલ્યા જાઓ છો પણ તમારા હાથિયોને એક તરફ તારવી અમને આગળ જવાદો, નહિતર અમારા પરાક્રમી સિંહો તમારા હાથીઓની હત્યા કરી બેસશે!" આ પ્રકારે ભેંસના આકારવાળા દેવો તેમની આગળ નીકળી ચુકેલા અશ્વાકાર વિમાનના દેવોને પડકારતા, ગરુડાકાર વિમાનીઓ, સર્પાકાર વિમાનિયોને ચેલેંજ ફેંકતા, ચિત્તાના આકારવાળા વિમાનિયો, ઘેટાના આકારવાળા વિમાનિયો ને ધમકાવતા

કેટલાક દેવો ઉત્કંઠાથી અને હોંશના કારણે પોતાના મિત્રોને પણ છોડી આગળ–આગળ નીકળી જતાં. કોઇ કોઇ તો એક બીજાને કહી પણ દેતા કે "ભાઇઓ! જરા થોભી જાવ, અમે પણ તમારી સાથે આવીએ છીએ" કોઇ કોઇ તો, આગળ માર્ગ કાઢવા વાતોડિયા અને દલીલબાજ દેવોને સાફ શબ્દોમા સંભળાવી પણ દેતા હતાં કે 'આજ ઉત્સવનો દિવસ છે માટે ચૂપચાપ રહી, વખતસર પહોંચી જાવ, નહિતર રહી જશો!

આકાશમંડળમાં ચંદ્રનું સ્થાન જ્યા આવી રહેલુ છે તે સ્થાનની નજીક દેવો પ્રયાણ કરી રહ્યાં હતાં.

इवाऽऽभासन्त। देवमूर्धसु स्थितास्तारा घटाकारा अदृश्यन्त, गलेषु च ता रत्नग्रैवेयकानि इव अदृश्यन्त, देवशरीरेषु च ता स्वेदबिन्दव इव अभासन्त ॥सू०६०॥

टीका—'जं समयं च'-इत्यादि। यस्मिन् समये च खलु, प्राकृतत्वादत्र सप्तम्यर्थे द्वितीया, देवाश्च चलिताः, तस्मिन् समये च खलु तत्र=देवमार्गे प्रवर्तमानैः=जायमानैः नानाविधदिव्यत्रुटितशब्दसंनिनादैः—नाना विधानि=अनेकप्रकाराणि यानि दिव्यानि त्रुटितानि=वादित्राणि तेषां शब्दसंनिनादैः—शब्दैः=सामान्यशब्दैः संनिनादैः=सम्यक् व्याप्तैः शब्दैः, तथा—घण्टानिनादैः, तत्प्रतिध्वनिभिः=दिव्यवाद्यघण्टाप्रतिशब्दैः देवदेवीकलशब्दैः=देवानां देवीनां कलकलशब्दैश्च सकलं=समस्तम् आकाशमण्डलं गुञ्जितं=मधुराव्यक्तशब्दव्याप्तम् आसीत्।

किरणें पड़ रही थीं। इस कारण वे देव निर्जर (जरा—बुढ़ापे से रहित) होकर भी जरावान्-(वृद्ध) जैसे दिखायी दिये। देवों के सिर पर स्थित तारे घट जैसे दिखाई देते थे। गले में वे रत्नमय आभूषण सरीखे नजर आते थे और देवों के शरीर पर पसीने की बूंदों की तरह चमक रहे थे ॥सू०६०॥

टीका का अर्थ—'जं समयं च णं' इत्यादि। जिस समय देव रवाना हुए, उस समय देवों के मार्गमें होने वाले नाना प्रकार के दिव्य बाजों के सामान्य शब्दों से तथा सम्यक् प्रकार से व्याप्त हो जाने वाले शब्दोंके-निनादों से, घंटाओं की ध्वनि से, दिव्य वाद्यों एवं घंटाओं की प्रतिध्वनि से, देवों तथा

ચંદ્રમાનાં શ્વેત કિરણો, દેવોના માથા પર પડવાથી તે દેવો નિર્જર-એટલે જરા-ઘડપણ-વગરના હોવા છતાં જરા-વાળા એટલે વૃદ્ધ જેવા દેખાવા લાગ્યાં

દેવોના માથા પર આવેલા તારાઓ ઘડા જેવા દીસતા હતા ને ગળામાં આવેલા તારાઓ ઝગમગ ઝગમગ થતા હોવાને કારણે દેવોના રત્નમય આભૂષણો સમાન દષ્ટિગોચર થતાં હતાં આ ઉપરાંત, દેવોના શરીરપર આવેલા તારાઓ પરસેવાના ટીપાં જાણે આવ્યાં ન હોય! તેમ જણાતા, કારણ કે દેવો આ તારામંડળોની વચમાં થઈને જ પસાર થતા હતાં (સૂ૦ ૬૦)

ટીકાનો અર્થ-'जं समयं च णं' ઇત્યાદિ જે સમયે દેવો રવાના થયા, ત્યારે દેવોના માર્ગમાં થતા વિવિધ પ્રકારના દિવ્ય વાજીંત્રોના સામાન્ય અવાજથી તથા સારી રીતે પ્રસરી જતા અવાજોથી ઘંટોના અવાજથી દિવ્ય વાદ્યો અને ઘંટોના પ્રતિધ્વનિથી

मूलम्—तए णं आसणंसि कंपमाणंसि सक्के देविंदे देवराया ओहिणाणेण चरमतित्थयरस्स जम्मणं जाणिऊण सिद्धाणं तित्थयरस्स य 'नमोत्थु णं' दलइ, दलित्ता हरिणेगमेसिणं देवं पायत्ताणीयाहिवइं जोयण-परिमंडलं सुघोसं घंटं घोसिउं आणवेइ। तए णं हरिणेगमेसिणा देवेणं सुघोसाए घंटाए घोसियाए समाणीए सोहम्मे कप्पे अण्णेसु बत्तीसविमाणसयसहस्सेसु अण्णाइं एगूणाइं बत्तीसघंटासयसहस्साइं जमगसमगं कणकण-रावं काउं पयत्ताइं। तए णं अकम्हा आसाइयाए सप्पयाए दीणा विव तम्मि समयम्मि सव्वे देवा य देवीओ य दिव्वं आणंदं अणुहविंसु।

तए णं हरिणेगमेसिदेवेणं घोसियं सक्किदस्स आणं सोच्चा सव्वे देवा हट्टतुट्ठा हरिसवस-विसप्पमाण-हियया सयसयविमाणमारुहिय चलिया। तत्थ केवइया इंदस्स आणाए, केवइया मित्तपेरिया, केवइया देवी-पेरिया, केवइया कोउगालोयणुक्कंठिया, केवइया अब्भुयं दट्ठुं, केवइया तित्थयरजम्ममहोच्छवं दट्ठुं, केवइया भगवंतं दट्ठुं, केवइया इमो भयवं मुत्तिमग्गस्स दरिसगो भविस्सइ-त्ति कट्टु, केवइया इमाए ओसप्पि-णीए अस्सिं भारहवासे इमो चरिमो तित्थयरो-त्ति कट्टु, केवइया अप्पणिज्जभावेण, केवइया भत्तिभावेण चलिंसु ॥सू० ५९॥

छाया—ततः खलु आसने कम्पमाने शक्रो देवेन्द्रो देवराजः अवधिज्ञानेन चरमतीर्थंकरस्य जन्म ज्ञात्वा सिद्धेभ्यः तीर्थंकराय च नमोत्थु ण-(नमोऽस्तु खलु) ददाति, दत्त्वा हरिणैगमेषिणं देवं पदात्यनीकाधिपतिं

मूलका अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् आसन काँपने पर शक्र देवेन्द्र देवराज ने अवधिज्ञान से चरम तीर्थंकर का जन्म जान कर सिद्धों को तथा तीर्थंकर को 'नमोत्थु णं' दिया, देकर पदात्यनीकाधि-पति (पैदल सेना के सेनापति) हरिणैगमेषी देव को एक योजन घेरा वाली सुघोषा नाम की घंटा वजाने की आज्ञा दी। हरिणैगमेषी देव ने जब सुघोषा घंटा वजाई तो सौधर्म देवलोक के एक कम बत्तीस लाख

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. શક્રેન્દ્રનુ પણ સિંહાસન ચલિત થતા તે વિચાર કરવા લાગ્યા. અવધિ-જ્ઞાનના ઉપયોગ વડે દૃષ્ટિ ફેંકતા, તેને તીર્થંકરનો જન્મ થયો જણાયો. સિદ્ધ ભગવાન અને તીર્થંકરને નમોત્થુ ણં નો પાઠ બોલી નમસ્કાર કર્યા

ત્યાર બાદ પાયદળ સેનાના અધિપતિ હરિણૈગમેષી દેવને, 'સુઘોષા' નામનો ઘંટ બજાવવા હુકમ કર્યો આ ઘંટ એક જોજનના ઘેરાવાવાળો બનેલો હતો.

योजनपरिमण्डलां सुघोषां घण्टां घोषयितुम् आज्ञापयति। ततः खलु हरिणैगमेषिणा देवेन सुघोषायां घण्टायां घोषितायां सत्यां सौधर्मे कल्पे अन्येषु एकोनद्वात्रिंशल्लक्षविमानशतसहस्रेषु अन्यानि एकोनानि द्वात्रिंशद्घण्टाशतसहस्राणि युगपत् कनकनरावं कर्तुं प्रवृत्तानि। ततः खलु अकस्माल्लब्धदरिद्रया सम्पदा दीना इव तस्मिन् समये सर्वे देवाश्च देव्यश्च दिव्यमानन्दमन्वभूवन्।

ततः खलु हरिणैगमेषिणा देवेन घोषितां शक्रेन्द्रस्य आज्ञां श्रुत्वा सर्वे देवा हृष्टतुष्टा हर्षवश-विसर्पद्-हृदयाः स्वस्वविमानमारूढा चलिता। तत्र कियन्त इन्द्रस्य आज्ञया, कियन्तो मित्रप्रेरिताः, कियन्तो देवीप्रेरिताः, कियन्तः कौतुक-कौतुकोत्कण्ठिता, कियन्तोऽद्भुतं द्रष्टुं, कियन्तः तीर्थंकरजन्ममहोत्सवं द्रष्टुं,

---

विमानों में अन्यान्य एक कम बत्तीस लाख घंटायें खनखनाने लगीं। उस समय जैसे दीनोंको अचानक ही सम्पत्ति मिल गई हो, इस प्रकार समस्त देवों और देवियों को दिव्य आनन्दका अनुभव हुआ।

तत्पश्चात् हरिणैगमेषी देव द्वारा घोषित की हुई शक्रेन्द्रकी आज्ञा को सुनकर सब देव हृष्ट-तुष्ट हुए। सबके हृदय हर्ष से खिल गये। सब अपने-अपने विमानों पर सवार होकर चल पड़े। उनमें से कोई कोई इन्द्र की आज्ञा से, कोई-कोई मित्रों की प्रेरणा से, कोई-कोई अपनी देवी के अनुरोध से, कोई-कोई कौतुक देखने की उत्कंठा से, कोई कोई अद्भुत दृश्य देखने को, कोई-कोई तीर्थंकर का जन्म

घंट वागतानी साथे सौधर्म देवलोकना एक ओछुं बत्तीस लाख विमानोना एक ओछुं बत्तीस लाख घंटाओनो खणखणाट थवा लाग्यो. जेम गरीब माणसो ने, आकस्मिक संपत्ति मळी जाय ने जेवो आनंद व्यापी रहे, तेवो ओ अनुभव्यो.

हरिणैगमेषी देव द्वारा, घोषित थयेली शक्रेन्द्रनी आज्ञाने सांभळी सर्व देवो, खुश-खुशाल थयां. बधा देवो हर्षोन्मत्त थयां. दरेक जण, पोतपोताना विमान पर बेसी, चालतां थयां.

कोई देवो इन्द्रनी आज्ञा थवाथी रवाना थयां कोई देवो मित्रोनी प्रेरणाथी प्रेराया कोई पोतानी देवीना आग्रहने लीधे खेंचाया कोई कौतुक देखवानी उत्कंठाथी आकर्षाया कोई आश्चर्यकारक घटनाथी दोराया कोई तीर्थंकरनो जन्म महोत्सव जोवानी भावनाथी दोराया कोई भगवानना दर्शन करवाना अभिलाषथी थई उपड्या,

कियन्तो भगवन्तं द्रष्टुं, कियन्तः 'अयं भगवान् मुक्तिमार्गस्य दर्शको भविष्यति' इति कृत्वा, कियन्तः—'अस्या-
मवसर्पिण्याम् अस्मिन् भारतवर्षे अयं चरमस्तीर्थंकरः' इति कृत्वा, कियन्त आत्मीयभावेन, कियन्तो भक्ति-
भावेनाचलन् ॥सू०५९॥

टीका—'तए णं' इत्यादि। ततः खलु आसने कम्पमाने सति शक्रः=तदाख्यो देवेन्द्रः=सुरपतिः,
देवराजः=देवनायकः अवधिज्ञानेन=अवधिज्ञानोपयोगेन चरमतीर्थंकरस्य=अन्तिमचतुर्विंशतितमतीर्थंकरस्य जन्म
ज्ञात्वा सिद्धेभ्यः तीर्थंकराय च 'नमोत्थु णं' ददाति, दत्वा पदात्यनीकाधिपतिं=पदचारिसैन्यनायकं हरि-
णैगमेषिणं देवं योजनपरिमण्डलां सुघोषां=सुन्दरघोषवतीत्यन्वर्थसंज्ञां घण्टां घोषयितुं=वादयितुम्, आज्ञा-
पयति=आज्ञां ददाति।

महोत्सव देखने को, कोई भगवान् का दर्शन करने के लिए, कोई यह समझ कर कि यह भगवान् मोक्ष-
मार्ग के दर्शक होंगे, कोई यह जानकर कि इस अवसर्पिणी काल में, इस भरत क्षेत्र में यही अंतिम तीर्थं-
कर है, कोई आत्मीयभाव से और कोई भक्तिभाव से रवाना हुए ॥सू०५९॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर आसन काँपने पर शक्र नामक देवाधिपति देवनायक
ने अवधिज्ञान द्वारा अन्तिम चौवीसवें तीर्थंकर का जन्म जान कर सिद्ध भगवान् को तथा तीर्थंकर को
'नमोत्थु णं' दिया, अर्थात् 'नमोत्थु णं' का पाठ पढ़ कर नमस्कार किया। फिर पैदल सेना के नायक हरिणै-
गमेषी देव को एक योजन के घेरे वाली सुघोषा—मनोहरध्वनिवाली इस यथानाम तथागुण वाली घंटा को
बजाने की आज्ञा दी।

કોઈ આ ભગવાન મોક્ષમાર્ગના દર્શક થશે એમ જાણીને રવાના થયા. આ અવસર્પિણી કાળમાં, અહિં ભરતક્ષેત્રે,
ભગવાન અંતિમ તીર્થંકર છે એમ સમજી કોઇ દેવે, પ્રયાણ કર્યું, કોઈ ભક્તિભાવથી ખેંચાઇ ચાલી નીકળ્યાં.
એમ વિવિધ દૃષ્ટિકોણ રાખીને સૌધર્મ દેવલોકના દેવોએ, ભરતખંડમાં આવવા રવાનગી લીધી (સૂ૦૫૯)

ટીકાનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. ત્યારબાદ આસન ધ્રુજતા શક્ર નામના દેવાધિપતિ દેવનાયકે અવધિજ્ઞાનદ્વારા અન્તિમ
ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મ થયાનું જાણીને સિદ્ધ ભગવાનને તથા તીર્થંકરને "नमोत्थु णं" દીધું, એટલે કે "नमोत्थु णं"
નો પાઠ ભણીને નમસ્કાર કર્યા પછી પાયદળ સેનાના નાયક હરિણૈગમેષી દેવને એક યોજનના ઘેરાવાવાળો
સુઘોષા—મનોહર અવાજ વાળો, યથાનામ તથા ગુણવાળો ઘંટ—વગાડવાની આજ્ઞા આપી. ત્યાર પછી

ततः=तदनन्तरं खलु हरिणैगमेषिणा देवेन सुघोषायां घण्टायां घोषितायां=वादितायां सत्यां सौधर्मे कल्पे अन्येषु एकोनद्वात्रिंशद्विमानशतसहस्रेषु अन्यानि एकोनानि=एकन्यूनानि द्वात्रिंशद्घण्टाशतसहस्राणि=घण्टानां द्वात्रिंशल्लक्षाणि युगपत्=एककालावच्छेदेन 'जमगसमगं' इति युगपदर्थे देशीयशब्दः, कनकनरावं=कनकनेति शब्दं कर्तुं प्रवृत्तानि=उद्यतानि। ततः=तदनन्तरं खलु अकस्मात्=सहसा आसादितया=प्राप्तया सम्पदा दीनाः=रङ्का इव सर्वे देवा देव्यश्च दिव्यम्=अद्भुतम् आनन्दम्=प्रभुजन्मश्रवणजनितं प्रमोदम् अन्वभवन्=अनुभूतवन्तः। ततः खलु हरिणैगमेषिदेवेन घोषितां=सूचितां शक्रेन्द्रस्य आज्ञाम्=आज्ञावचनं श्रुत्वा सर्वे देवा हृष्ट-तुष्टाः=अतिप्रसन्ना हर्षवश-विसर्पद्-हृदयाः=हर्षोत्फुल्लमानसाः स्वस्वविमानम् आरूढा=आश्रित्य चलिताः=प्रस्थिताः। तत्र=चलितेषु देवेषु मध्ये कियन्तो देवा इन्द्रस्य आज्ञया चलन्तीति परेणान्वय। एवमग्रेऽपि। कियन्तश्च

तत्पश्चात् हरिणैगमेषी देव के सुघोषा घंटा बजाने पर सौधर्म कल्प में एक कम बत्तीस लाख विमानों में, एक कम बत्तीस लाख घंटायें एक ही साथ बजने लगीं।

उस समय समस्त देवों और देवियों को प्रभु के जन्म का समाचार सुनकर ऐसे अद्भुत आनन्द का अनुभव हुआ, जैसे दरिद्र को अचानक ही सम्पदा की प्राप्ति स होता है।

तत्पश्चात् हरिणैगमेषी देव द्वारा सूचित शक्रेन्द्र की आज्ञा सुनकर सभी देव हृष्ट और तुष्ट अर्थात् अत्यन्त प्रसन्न हुए। हर्ष से उनका हृदय फूल उठा। सब अपने२ विमानों पर चढ़ कर चले। उन देवों में कितनेक इन्द्र की आज्ञा से चले, कितनेक मित्रों की प्रेरणा से चले, कितनेक अपनी

હરિણૈગમેષી દેવે સુઘોષા નામનો ઘંટ બજાવતા જ સૌધર્મ કલ્પમાં બત્રીસ લાખમાં એક ઓછા વિમાનોમાં, બત્રીસ લાખમાં એક ઓછા ઘંટ એક સાથે જ વાગવા લાગ્યા તે વખતે સમસ્ત દેવો અને દેવીઓને પ્રભુના જન્મના સમાચાર સાંભળીને એટલા અદ્ભુત આનંદનો અનુભવ થયો કે જેટલો દરિદ્રને અચાનક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી થાય છે

ત્યારબાદ હરિણૈગમેષી દેવ દ્વારા સૂચિત શક્રેન્દ્રની આજ્ઞા સાંભળીને બધા દેવો હૃષ્ટ અને સંતોષ પામ્યા એટલે કે અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા હર્ષથી એમનું હૃદય ખિલી ઉઠ્યું બધા પોત પોતાના-વિમાનોમાં બેસીને ચાલી નીકળ્યા. તે દેવોમાં કેટલાક ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી ઉપડ્યા કેટલાક મિત્રોની પ્રેરણાથી ઉપડ્યા કેટલાક પોતાની રુચીના

तस्मिन् समये कोटिशो देवविमानैः विशालमपि आकाश संकीर्णं=देवगणभृतत्वात् सूच्या अपि प्रवेशशून्यं जातम्।

तत्र=विमानचारिषु देवेषु खलु सिंहाऽऽकृतिविमानवासिनः=सिंहाऽऽकारविमानस्था देवा गजाऽऽकृतिविमानारूढान्=हस्त्याकारविमानासीनान् देवान् अकथयन्=उक्तवन्तः, किम्? इत्याह— भो भो अग्रे सरन्तः=चलन्तो देवाः! स्वकान् स्वकान्=निजान् निजान् हस्तिन एकतः=एकपार्श्वे कुर्वन्तः चलन्तु=गच्छन्तु, अन्यथा= एकतःकरणाभावे दुर्द्धरः=बली मम केसरी=सिंहः युष्माकं हस्तिनो हनिष्यति। एवम्=अनेन प्रकारेण महिषाऽऽकृतिविमानाऽऽरूढाः=महिषाऽऽकारविमानाऽऽसीना देवा अश्वाकृतिविमानाऽऽरूढान् देवान्, गरुडाऽऽकृतिविमानाऽऽरूढाः=गरुडाकारविमानाऽऽसीना देवा भुजङ्गाऽऽकृतिविमानाऽऽरूढान् देवान्, चित्रकाऽऽकृतिविमानाऽऽरूढाः—चित्रको=

देवियों के कलकल नाद से, समस्त आकाश गूंजने लगा—मधुर एवं अस्फुट शब्दों से व्याप्त हो गया। उस समय करोड़ो विमानों से विस्तीर्ण आकाश भी, देवसमूह से भर जाने के कारण संकीर्ण हो गया—सुई भी न समा सके, इस प्रकार का हो गया।

उन विमानचारी देवों में जो सिंह की आकृति वाले विमानों में आरूढ़ थे, उन्होंने हाथी के आकार के विमानों पर चढ़े देवों से कहा—'अरे आगे २ चलने वाले देवो! अपने-अपने हाथियों को एक बगल में करके चलो, अन्यथा—एक बगल में न करने पर हमारा बली सिंह तुम्हारे हाथियों का हनन कर देगा। इसी प्रकार महिषाकार (भैंसे के आकार वाले) विमान में बैठे देवोंने अश्वाकृतिवाले विमान के वासियों से कहा। गरुडाकार विमान पर आरूढ देवों ने भुजगाकृति के विमान वालों से कहा।

દેવો તથા દેવીઓના કલકલનાદથી આખું આકાશ ગુંજી ઉઠ્યું, મધુર અને અસ્ફુટ શબ્દોથી છવાઇ ગયું. તે સમયે કરોડો વિમાનોથી વિસ્તીર્ણ આકાશ પણ દેવ-સમૂહથી ભરાઇ જવાને કારણે સાંકડું થઇ ગયું—એક સોય પણ સમાઇ ન શકે એવુ થઇ ગયુ. તે વિમાનચારી દેવોમાં જેઓ સિંહની આકૃતિવાળાં વિમાનોમાં બેઠેલા હતા તેમણે હાથીના આકારના વિમાનોમા બેઠેલા દેવોને કહ્યુ—"અરે આગળ ચાલનારા દેવો! પોત-પોતાના હાથીઓને એક બાજુ કરીને ચાલો, નહિ તો—એક બાજુ ન કરવાથી અમારા બળવાન સિંહ તમારા હાથીઓની હત્યા કરી નાખશે. એજ પ્રમાણે મહિષાકાર (ભેંસના આકારવાળાં) વિમાનમાં બેઠેલા દેવોએ અશ્વાકૃતિવાળાં વિમાનમા રહેલાઓને કહ્યુ. ગરુડાકાર વિમાનમાં બેઠેલા દેવોએ ભુજંગાકૃતિના વિમાનવાળાઓને કહ્યું. ચિત્તાના આકારના વિમાનમાં જેઓ

નાના ..

वन्यपशुमात्रि , वदाकृति एवं विमान सदास्था देवाः मेषाऽऽकृतिविमानाऽऽरूढान् देवांश्च अकथयन्=कथितवन्त ।

कियन्तो देवा उत्सुकत्वेन=सोत्कण्ठतया मित्राणि मुक्त्वा=त्यक्त्वा अग्रे अचलन्, कियन्तो देवा अकथयन्–'भो भ्रातर ! तिष्ठन्तु तिष्ठन्तु, वयमपि आगच्छाम =युष्माभिः सह गन्तुं च सहचरतया वयमपि त्रिशलानन्दनजन्मोत्सवदिदृक्षया आयाम , कियन्तो देवा अहमहमिकया अग्रेऽग्रे चलितुं=गन्तुं विवादं कुर्वाणान् अकथयन्=कथितवन्तो, एष अद्य पर्वदिन वर्तते, अतो भवन्त तूष्णीं=समौनम् आगच्छन्तु ।

अथ देवानामागमनसमयस्वरूपमाह—

एवं=पूर्वोक्तप्रकारेण गगनमण्डले=आकाशप्रदेशे गमनेन देवानां शिरसि=मस्तके अतिसन्निधित–अत्यन्तसमीपात् चन्द्रकिरणपतनेन=चन्द्रकिरणागमेन निर्जरा=वृद्धत्वरहिता अपि श्वेतवर्णकरपातजनितवाकचक्य

चीताके आकार के विमान पर जो आरूढ थे, उन्होंने मेष (मेढे) के आकार के विमान वालों से कहा।

कितने ही देव उत्सुकता के कारण मित्रों को छोड़ कर आगे चल दिये। कितने ही कहने लगे–हे भाइयो ! ठहरो ठहरो, हम भी आते हैं। हम भी त्रिशलानन्दन का जन्मोत्सव देखने की इच्छा से तुम्हारे साथी बन कर साथ २ चलते हैं। कितने ही देवों ने, 'मैं आगे चलूँ, मैं आगे चलूँ' इस प्रकार का विवाद करने वाले देवों से कहा—आज उत्सव का दिन है, अतः आप लोग चुपचाप आइए।

अब देवों के आगमन के समय का स्वरूप कहते हैं—

पूर्वोक्त प्रकार से आकाश में गमन करने से देवों के मस्तक पर अत्यन्त समीप से चन्द्रमा की

બેઠેલા હતા તેમણે મેષ (ઘેટા)ના આકારના વિમાનવાળાઓને કહ્યું, કેટલાક દેવો ઉત્સુકતાને કારણે મિત્રોને મૂકીને આગળ ચાલી નીકળ્યા કેટલાક કહેવા લાગ્યા—"હે ભાઈઓ ! જરા થોભો, થોભો, અમે પણ આવીએ છીએ અમે પણ ત્રિશલાનંદનનો જન્મોત્સવ જોવાની ઇચ્છાથી તમારા સાથીદાર બનીને સાથે આવીયે છીએ. કેટલાક દેવોએ 'હું આગળ ચાલું હું આગળ ચાલું' આમ કહીને વિવાદ કરનારા દેવોને કહ્યું "આજ ઉત્સવનો દિવસ છે, માટે તમે બોલ્યા શાન્તિપૂર્વક આવો"

હવે દેવોના આગમનના સમયના સ્વરૂપને કહે છે—પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ્યારે દેવો આકાશમાં ગમન કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે તેમનાં મસ્તકો ચન્દ્રમાની ઘણી નજીક હોવાથી ચન્દ્રમાના પ્રકાશિત કિરણો તેમના

धवलिम्ना पलितायमानतया जरावन्तः=वृद्धा इव अशोभन्त=शोभितवन्तः, तथा—अतिसन्निधितः देवमूर्धसु=देवशिरस्सु स्थिताः तारा घटाऽऽकारा अलक्ष्यन्त। गलेषु=देवानां कण्ठेषु च ताः=ताराः रत्नग्रैवेयकानि=रत्नविरचितकण्ठभूषणानि इव अदीप्यन्त=शोभितवत्यः। तथा—ता देवशरीरेषु च स्वेदविन्दवः=मार्गचलनजन्यश्रमजलकणा इव अभासन्त=शोभितवत्यः ॥ सू०६०॥

मूलम्—तए ण सक्के देविंदे देवराया पालगजाणविमाणमारुहिय दिव्वाए देविड्ढीए दिव्वाए देवजुईए दिव्वेणं देवाणुभावेणं सयसयविमाणारूढेहिं सयलपरिवारेहिं य परिवुडो नंदीसरदीवे दाहिणपुरत्थिमे रइगरपव्वए तं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं सयसयविमाणारूढे सयलपरिवारे य पडिसाहरिय जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणनगरे जेणेव जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तित्थयरजम्मणभवणं तेण दिव्वेण जाणविमाणेण तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए चउरंगुलमसपत्ते धरणियले तं दिव्वं जाणविमाणं ठवेइ, ठवित्ता जेणेव भयवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता

श्वेत किरणें गिरने से निर्जर (जरा–रहित) भी देव जरावान्–बूढे के समान शोभायमान हुए, क्यों कि श्वेतवर्ण की चन्द्रमा की किरणों के गिरने से उनका मस्तक चमकने लगा था; जिससे ऐसा प्रतीत होता था कि उनके वाल धौले हो गये हैं। वहुत पास में देवों के सिर पर स्थित तारे मस्तक पर घट की तरह प्रतीत होते थे। वही तारे देवों के कंठ में रत्नमय आभूषण सरीखे शोभित होते थे और वही तारे देवों के शरीर पर मार्ग चलने के परिश्रम से उत्पन्न पसीने की बूंदों के समान प्रतीत होते थे ॥सू०६०॥

પર ચકચકિત પણે પ્રકાશિત થતા હોવાને કારણે તેમના મસ્તકોનાં વાળ, અત્યંત શ્વેત અને તેજોમય લાગતા હતા, તેથી જોનારને એમ લાગતું કે યુવાન દેવો પણ વૃદ્ધ બની ગયાં છે। ચકચકિત તારાઓનાં ઝૂમખાઓ પણ તેમનાં માથા પર આવી રહેલાં હોઇ, માથા ઉપર મૂકેલા ઘડાઓ જેવાં લાગતા હતા, ગળાપર આવેલા તારાઓ મોતીના હારોની ગરજ સારતા હતા. પરસેવા પર સૂર્યનો પ્રકાશ પડવાથી જેમ પરસેવાના બિંદુઓ ચળકાટ મારે છે તેમ નાના તારાઓ દેવોનાં શરીર પર બિંદુરૂપે ચળકાટ મારતાં હતાં. (સૂ૦ ૬૦)

भागोए चव पमामं करेइ, करित्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी—नमोत्थु णं ते रयणकुच्छिधारिए ! जगप्पईवदीविए ! सव्वजगमंगलस्स सव्व–जीव–वच्छल्लभूयस्स सुयस्स सव्व–जगजीव–वच्छ सम्म दिट्ठिकारगमग्ग–दसिय–वागिद्धि–विभु–पभुस्स जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुद्धस्स बोहगस्स सव्वलोग नाहस्स निम्ममस्स पवर–कुल–समु भवस्स जाईए खत्तियस्स जं सि लोगुत्तमस्स जणणी, धण्णाऽसि तं, कयत्थासि। अहण्णं देवाणुप्पिए ! भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामि, तण्णं तुब्भाहिं णो भीइयव्वं–त्ति कट्टु ओसोवणिं दलइ, दलित्ता पंच सक्के विउव्वइ तत्थ एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ १, एगे सक्के पिट्ठओ पवल्लिमा–जिय–मराळवत्तं आयवत्तं धरेइ २, दुवे सक्का उभओ पासिं सिय–चामरुक्खेवं करेंति ४, एगे सक्के वज्जपाणी पुरंदरे भगवओ तित्थयरस्स एगतहि पुरओ पकड्ढइ ॥सू०६१॥

छाया—तत खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराज पालकयानविमानमारूढ दिव्यया देवर्द्धया दिव्यया देव–द्युत्या दिव्येन देवानुभावेन स्वस्वविमानारूढैः सकलपरिवारैश्च परिवृतो नन्दीश्वरद्वीपे दक्षिणपूर्वे रतिकरपर्वते तां दिव्यां देवर्द्धिं दिव्यां देवद्युतिं दिव्यं देवानुभावं स्वस्वविमानारूढान् सकलपरिवारांश्च प्रतिसंहृत्य यत्रैव भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मनगरं यत्रैव जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य तीर्थकरजन्मभवनं तेन दिव्येन

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् देवेन्द्र देवराज शक्र, पालकयान विमान पर आरूढ होकर दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवद्युति और दिव्य देवप्रभाव के साथ अपने–अपने विमानों पर आरूढ सकल परिवार से घिरे हुए, नन्दीश्वर द्वीप में, आग्नेय कोण में, रतिकर पर्वत पर उस दिव्य देवऋद्धि, दिव्य देवद्युति दिव्य देवप्रभाव तथा अपने–अपने विमान पर आरूढ सकल परिवार को स्थापित करके, जहाँ भगवान् तीर्थंकर का जन्मनगर था और जहाँ जन्म–भवन था, वहीं आए। आकर तीर्थंकर के जन्म

મૂલનો અર્થ—તએ ણં ઇત્યાદિ. ત્યારબાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર પાલકયાન વિમાન પર આરૂઢ થઈ દિવ્ય દેવઋદ્ધિ દિવ્ય દેવદ્યુતિ અને દિવ્ય દેવપ્રભાવ વડે સહિત થઈ સર્વ પરિવારને પોતપોતાના વિમાન પર બેસાડી નંદીશ્વર દ્વીપ મધ્યે આવ્યા. આ દ્વીપના અગ્નિકોણમાં, રતિકર પર્વતપર સર્વ દિવ્ય ઋદ્ધિ, દેવદ્યુતિ દેવપ્રભાવ તથા સપરિવાર પરિવારને વિમાનો સહિત ત્યાં મૂક્યા.

ત્યાથી રવાના થઈ જ્યાં તીર્થંકર ભગવાનનું જન્મનગર હતું જ્યાં જ ભવન હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

यानविमानेन त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मभवनस्य उत्तरपूर्वे दिग्भागे चतुरङ्गुलमसम्प्राप्ते धरणितले तत् दिव्यं यानविमानं स्थापयति, स्थापयित्वा यत्रैव भगवाँस्तीर्थंकरः तीर्थंकरमाता च तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा आलोके एव प्रणामं करोति, कृत्वा करतलपरिगृहीतं शिरस्याऽऽवर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवमवादीत्–नमोऽस्तु खलु ते रत्नकुक्षिधारिके! जगत्प्रदीपदीपिके! सर्वजगन्मङ्गलस्य सर्वजीवचक्षुर्भूतस्य सर्व–जगज्जीव–वत्सलस्य हितकारक–मार्ग–देशिक–विभुवागृद्धि–प्रभो–जिनस्य ज्ञानिनो नायकस्य बुद्धस्य बोधकस्य सर्वलोकनाथस्य निर्ममस्य प्रवर–कुल–समुद्भवस्य जात्या क्षत्रियस्य

भवन की उस दिव्य यानविमान से तीनवार दक्षिण से आरंभ करके प्रदक्षिणा की, और भगवान् तीर्थंकर के जन्मभवन के उत्तरपूर्व–ईशान कोण–में पृथ्वीसे चार अंगुल की ऊँचाई पर अपने यान–विमान को ठहरा दिया। ठहरा कर जहां भगवान् तीर्थंकर थे और तीर्थंकर की माता थी, वहां आये। आकर तीन वार आदक्षिणप्रदक्षिण किया और दृष्टि पड़ते ही प्रणाम किया। प्रणाम करके दोनों हाथ जोड़ कर मस्तक पर आवर्त्त एवं अंजलि करके इस प्रकार बोले–हे उदर में रत्न को धारण करने वाली! हे जगत् के प्रदीप की जननी! तुम्हें नमस्कार हो। क्यों कि तुम समस्त जगत् के हितकारी, प्राणीमात्र के लिए नेत्र के समान, अखिल संसारी जीवों के वत्सल, मोक्षमार्ग का प्रकाश करने वाले, विशाल वचन–ऋद्धि के स्वामी, जिन, ज्ञानी, नायक, बुद्ध, बोधक, सर्वलोक के नाथ, अनासक्त, श्रेष्ठ कुल में उत्पन्न, जाति से क्षत्रिय और लोक

પોતાના દિવ્યયાન–વિમાનથી તીર્થંકરના જન્મભવનના ઇશાનકોણમાં પૃથ્વીથી ચાર આંગળની ઉંચાઇએ પોતાનું વિમાન સ્થાપિત કર્યું".

આ કાર્ય પતાવીને, જ્યાં તીર્થંકર ભગવાન અને તેની માતા હતાં ત્યાં આવી ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી, ને તેમની દૃષ્ટિ પડે તેમ, ત્રણ વખત પ્રણામ કર્યાં. પ્રણામ બાદ મસ્તકપર અંજલી કરી બોલ્યા 'હે ઉદરમાં રત્ન ધારણ કરવાવાળી, હે જગતના દીપકને પ્રગટ કરવાવાળી, તમને નમસ્કાર કરું છું; કેમકે સમસ્ત જગતના હિત કરવાવાળા, પ્રાણીમાત્રના નેત્ર સમાન, અખિલ સંસારના જીવોને વત્સલસ્વરૂપ, મોક્ષમાર્ગના પ્રકાશક, વિશાલ-વચનરૂપી ઋદ્ધિના સ્વામી, જીન, જ્ઞાની, નાયક, બુદ્ધ, બોધક, સર્વલોકના નાથ, અનાસક્ત, શ્રેષ્ઠકુલમા ઉત્પન્ન, જ્ઞાતિથી,

यदसि लोकोत्तमस्य जननी धन्याऽसि त्वं, कृतार्थाऽसि। अहं खलु देवानुप्रिये! भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं करिष्यामि, तत् खलु युष्माभिर्नो भेतव्यमिति कृत्वा अवस्वापनीं निद्रां ददाति, दत्त्वा पञ्च शक्ररूपाणि विकरोति। तत्र एकः शक्रो भगवन्तं कोमलेन करतलसम्पुटेन गृह्णाति १, एकः शक्रः पृष्ठतः धवलिम-जित मराल-पक्षमातपत्रं धरति, द्वौ शक्रौ उभयोः पार्श्वयोः चामरोत्क्षेपं कुरुतः ४, एकः शक्रो वज्रपाणिः पुरन्दरः भगवतस्तीर्थंकरस्य रक्षार्थं पुरतः प्रवर्तते ॥सू०६१॥

मैं उत्तम भगवान् की जननी हो, धन्य हो, कृतार्थ हो। हे देवानुप्रिये! मैं भगवान तीर्थंकर के जन्म की महिमा करूँगा, सो आप भयभीत नहीं होना।'

इस प्रकार कह कर इन्द्र माता को गाढ़ी नींद में सुला देते हैं और फिर वैक्रिय शक्ति से पाँच शक्र-रूप बनाते हैं। एक शक्र भगवान् तीर्थंकर को कोमल कर-तलों में लेते हैं, एक शक्र पीछे की तरफ अपनी धवलता से हंस के पक्ष (पांख) को जीतने वाला आतपत्र-छत्र धारण करते हैं, दो शक्र दोनों पार्श्वों में चामर वींजते हैं, एक इन्द्र वज्र हाथ में लेकर भगवान् तीर्थंकर की रक्षा के लिए आगे चलते हैं ॥सू०६१॥

ક્ષત્રિય, અને નરશ્રેષ્ઠ ભગવાનની જ માતા છો. તેથી તમો ધન્યવાદના પાત્ર છો તમારૂં જીવન કૃતાર્થ છે! હે દેવાનુપ્રિયે! હું ભગવાન તીર્થંકરનો જન્મમહોત્સવ ઉજવીશ, તો તમો કિંચ માત્રથી જરાપણ ભયભીત થશો નહિ.

આમ કહીને, ઇન્દ્રે માતાને ગાઢનિદ્રામાં સુવાડી દીધા અને સ્વશક્તિના બળે કે જે શક્તિને "વૈક્રિય" શક્તિ કહે છે તે વડે, પોતાના જેવા પાંચ ઇન્દ્રો (શક્રેન્દ્રો) બનાવી દીધા.

આ વૈક્રિયરૂપ ધારણ કરવાવાળા પાંચ શક્રેન્દ્રોમાંથી, એકે તીર્થંકર ભગવાનને પોતાના કોમળ કરની હથેળીમાં ઉચકી લીધા. બીજા ઇન્દ્રે ભગવાનની પીઠ પછવાડે ઉભા રહી ભગવાન ઉપર છત્ર ધારણ કર્યુ આ છત્ર હંસની પાંખ કરતા પણ અધિક ધવલ હતુ. બીજા બે ઇન્દ્રો બંને બાજુ ચામર વીંજતા હતાં હવે પાંચમા શક્રેન્દ્રે હાથમાં વજ્ર લઇ ભગવાનની રક્ષા કરવા માટે આગળ ચાલવા માંડ્યુ (સૂ૦૬૧)

करोति, कृत्वा भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मभवनस्य उत्तरपौरस्त्ये = उत्तरपूर्वान्तराले दिग्भागे=ईशानकोणे चतुरङ्गुलम्=अङ्गुलिचतुष्टयम् असम्प्राप्ते=अस्पृष्टे धरणितले=भूतले, तद् दिव्यं यानविमानं स्थापयित्वा यत्रैव भगवांस्तीर्थकरस्तीर्थकरमाता च तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा आलोके प्रथम=दर्शनमात्रे सति प्रणाम=वन्दनं करोति, कृत्वा करतलपरिगृहीतं= हस्ततलपरिवृतं शिरस्यावर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा एवमवादीत्-हे रत्नकुक्षिधारिके !-रत्न=भगवद्रूपं कुक्षौ धरसीति तत्संबुद्धौ, तथा-हे जगत्प्रदीपदीपिके-जगत्प्रदीपः=जगत्प्रकाशको भगवान्-तस्य दीपिके= जन्मदत्त्वेन प्रकाशिके ! ते=तुभ्यं नमो=नमस्कारः अस्तु=भवतु, त्वं यत्=यस्माद् हेतोः सर्वजगन्मङ्गलस्य-सर्वेषां जगतां=त्रयाणां लोकानां मङ्गलस्य=मङ्गलस्वरूपस्य, पुनः सर्वजीवचक्षुर्भूतस्य=सकलजीवनेत्रस्वरूपस्य-चक्षुषो

दक्षिणपार्श्व से घूमना आरंभ करके दक्षिणपार्श्व में ही जाकर ठहरे। इस प्रकार प्रदक्षिणा करके भगवान् तीर्थंकर के जन्मभवन के ईशानकोण में भूमितल से चार अंगुल ऊपर उस यानविमान को ठहराया। ठहरा कर जहाँ भगवान् तीर्थंकर और तीर्थंकर की माता थीं, वहाँ आये। आकर तीन बार प्रदक्षिणा की और दर्शन होते ही प्रणाम किया। प्रणाम करके दोनों हाथों को जोड़ कर सिर पर आवर्त और अंजलि करके इस प्रकार कहा—

'हे रत्नकुक्षिधारिके! अर्थात् कूख में भगवान्-रूपी रत्न को धारण करने वाली! हे जगत्-प्रदीपदीपिके! अर्थात् जगत् के प्रकाशक भगवान् को जन्म देकर प्रकाश में लाने वाली! तुम्हें नमस्कार हो, क्यों कि तुम तीनों लोकों के लिए मंगलस्वरूप, सब जीवों के नेत्र के समान, अर्थात्-जैसे नेत्र घटपट आदि

જન્મભવનના ઇશાન કોણમાં ભૂમિતળથી ચાર આંગળ ઊંચે તે વિમાનને ઉભું રાખ્યું પછી જ્યાં ભગવાન તીર્થંકર અને તેમના માતા હતાં ત્યાં તે આવ્યા આવીને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી અને દર્શન થતાં જ પ્રણામ કર્યો, પ્રણામ કરીને બન્ને હાથ જોડીને મસ્તક પર આવર્ત અને અંજલિ કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું—

"હે રત્નકુક્ષિધારિકે! એટલે કે કૂખમાં ભગવાન રૂપી રત્નને ધારણ કરનારી! હે જગત્પ્રદીપદીપિકે! એટલે કે જગતના પ્રકાશક ભગવાનનો જન્મ આપીને પ્રકાશમાં લાવનારી! તમને નમસ્કાર હો, કારણ કે તમે ત્રણે લોકને માટે મંગળસ્વરૂપ, સઘળા જીવોના નેત્ર સમાન, જેમ નેત્ર ઘટ-પટ આદિના પ્રકાશક છે એજ રીતે જિનેન્દ્ર

यथा घटपटादिप्रकाशकत्वं तथा जिनस्य सदसद्वस्तुप्रकाशकत्वाद् नेत्ररूपत्वम्, तथा–सर्वजगज्जीववत्सलस्य=सकलभुवनवर्तिप्राणिनां पुत्रवत् परिपालकस्य, तथा–हितकारक–मार्ग–देशिक–विभु–वागृद्धिप्रभोः–हितकारको मार्गो=मोक्षमार्गः–सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपः, तस्य देशिका=उपदेशिका, तथा–विभ्वी=सर्वभाषास्वरूपेण परिणमनात् सर्वव्यापिनी–सकलश्रोतृजनहृदयसंक्रान्ततात्पर्यार्था, एवंविधा या वागृद्धिः=वाक्संपत्, तस्याः प्रभुः=स्वामी तस्य, सातिशयवचनलब्धिकस्येत्यर्थः; 'विभु' शब्दस्य मूले परनिपातः प्राकृतत्वात्; तथा जिनस्य=रागद्वेषजयिनः, ज्ञानिनः=सातिशयज्ञानवतः, नायकस्य=धर्मवरचक्रवर्तिनः, बुद्धस्य=ज्ञाततत्त्वस्य, बोधकस्य=भविजनबोधदायकस्य, तथा– सर्वलोकनाथस्य=सर्वलोकस्वामिनः–बोधिबीजाऽऽधान–संरक्षणाभ्यां योगक्षेमकारित्वात्, तथा–निर्ममस्य=ममतारहितस्य, तथा-प्रवरकुलसमुद्भवस्य–प्रवरं=श्रेष्ठं यत् कुलं=सिद्धार्थक्षत्रियवंशः, तत्र समुद्भवस्य=उत्पन्नस्य, जात्या क्षत्रियस्य=क्षत्रियवर्णस्य, पुनः लोकोत्तमस्य–लोकेषु=सर्वजनेषु मध्ये उत्तमस्य=श्रेष्ठस्य जनन्यसि, तत्=तस्माद्धेतोः धन्याऽसि, तथा–कृतार्थाऽसि=कृतकृत्याऽसि, इत्येवं भगवन्मातरं त्रिशला

का प्रकाशक है, उसी प्रकार जिनदेव सत्–असत् वस्तु के प्रकाशक हैं, अतएव चक्षु के सदृश, समस्त–संसारवर्त्ती जीवों का पुत्र के समान पालन करने वाले, सम्यग्ज्ञान–दर्शन–चारित्र–रूप हितकारक मोक्षमार्ग का प्रकाश करने वाली तथा समस्त भाषाओं के रूप में परिणत होनेवाली होने से सर्वव्यापिनी वचन-लब्धि के स्वामी, अर्थात् अतिशय–युक्त वचन–ऋद्धि के धारक, राग–द्वेष के विजेता, सातिशय ज्ञान के धारक, धर्मवरचक्रवर्त्ती, तत्त्वों के ज्ञाता, भव्य जनों को बोध देने वाले, बोधिबीज (सम्यक्त्व) को देने और रक्षण करने वाले, अतः योगक्षेमकर होने से समस्त लोक के नाथ, ममत्व से रहित, सिद्धार्थ क्षत्रिय के श्रेष्ठ कुल में उत्पन्न होने वाले, जाति (वर्ण) से क्षत्रिय और समस्त जनों में उत्तम (भगवान्) की माता हो! इस कारण तुम धन्य हो, कृतार्थ हो!'

સત્–અસત્ વસ્તુના પ્રકાશક છે, તેથી ચક્ષુના જેવાં, સમસ્ત સંસારવર્તી જીવોનું પુત્રની જેમ પાલન કરનારા, સમ્યગ્ જ્ઞાન–દર્શન–ચ્યારિત્ર રૂપ હિતકારી મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરનારી તથા સમસ્ત ભાષાઓના રૂપે પરિણત થનારી હોવાથી સર્વવ્યાપી વચનલબ્ધિના સ્વામી, એટલે કે અતિશય યુક્ત વચન–લબ્ધિના ધારક, રાગદ્વેષના વિજેતા, અતિશય જ્ઞાનના ધારક, ધર્મવરચક્રવતી, તત્ત્વોના જાણકાર, ભવ્ય જનોને બોધ દેનાર. બોધિબીજ (સમ્યકત્વ) નાં દેનાર અને રક્ષક, ક્ષેમકર હોવાથી સમસ્ત લોકના નાથ, મમત્વથી રહિત, સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના શ્રેષ્ઠ કુળમાં ઉત્પન્ન થનાર, જાતિ (વર્ણ) થી ક્ષત્રિય, અને સમસ્ત પુરુષોમા ઉત્તમ (ભગવાન) ની માતા છો તેથી ધન્ય છો, કૃતાર્થ છો."

वन्दित्वा स्तुत्वा च स्वाभिप्रायमिन्द्रः प्रकटयति-"अहण्णं" इत्यादिना, अहं खलु देवानुप्रिये! भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं=जन्मोत्सवं करिष्यामि, तत्=तस्मात् हेतोः युष्माभिः नो भेतव्यम्=भयं न कर्तव्यम्, इति कृत्वा=इति उक्त्वा अवस्वापनीं=स्वपनकरणीं निद्रां ददाति, दत्त्वा पञ्चपञ्चसस्यकानि शक्ररूपाणि विकरोति=वैक्रियशक्त्योत्पादयति, तत्र=तेषु पञ्चसु शक्ररूपेषु मध्ये एकः शक्रः=इन्द्रो भगवन्तं तीर्थंकरं कोमलेन=मृदुना करतलसम्पुटेन=हस्ततलरूपसम्पुटेन गृह्णाति=धारयति १, तथा एकः=अन्यो द्वितीयः शक्रः पृष्ठतः=पृष्ठप्रदेशे धवलिमजितमरालपत्रं-धवलिम्ना=श्वेतत्वेन जितं मरालपत्रं=हंसपक्षो येन तादृशम् आतपत्रं=छत्रं धरति २, द्वौ शक्रौ उभयोः=भगवतो द्वयोर्वामदक्षिणयो पार्श्वयो चामरोत्क्षेपं=चामरोद्धोलनं कुरुतः ४, एकः=पञ्चम पुरन्दरः शक्रः वज्रपाणिः=वज्रहस्तः सन् भगवतस्तीर्थंकरस्य रक्षार्थं पुरतः=भगवतोऽग्रे प्रवर्तते=प्रचलति ॥सू०६१॥

इस प्रकार भगवान् की माता त्रिशला को वन्दना करके तथा स्तुति करके इन्द्र अपने अन्तिम अभिप्राय को प्रकट करते हैं—'हे देवानुप्रिये! मैं भगवान् तीर्थंकर का जन्ममहोत्सव करूँगा, अत आप भय न करें।

इस प्रकार कह कर इन्द्रने उन्हें अवस्वापनी निद्रा में सुला दिया। फिर पाँच शक्र के रूपों की विक्रिया की, अर्थात् वैक्रिय शक्ति से अपने पाँच रूप बनाये। उन पाँच इन्द्रों में से एक ने भगवान् तीर्थंकर को अपने मृदुल करसम्पुट में ग्रहण किया, एकने अपनी श्वेतता से हंस के पक्ष को भी जीतने वाला छत्र धारण किया। दो इन्द्र भगवान् के दोनों पसवाडों में चामर ढोंलने लगे। एक पुरन्दर इन्द्र हाथ में वज्र लेकर भगवान् तीर्थंकर की रक्षा के लिए आगे-आगे चले ॥सू०६१॥

આ પ્રમાણે ભગવાનની માતા ત્રિશલાને વન્દના તથા સ્તુતિ કરીને ઇન્દ્ર પોતાનો અંતિમ આશય કહે છે— 'હે દેવાનુપ્રિયે! હું ભગવાન તીર્થંકરનો જન્મ-મહોત્સવ કરીશ, તો આપ ડરશો મા"

આ પ્રમાણે કહીને ઇન્દ્રે તેમને અવસ્વાપની નિદ્રામાં પોઢાડી દીધાં. પછી વૈક્રિયશક્તિથી પોતાનાં પાંચ રૂપ બનાવ્યાં તે પાંચ ઇન્દ્રોમાંથી એકે ભગવાન તીર્થંકરને પોતાનાં કોમળ કરસમ્પુટમાં ઉપાડી લીધા, એકે શ્વેતતામાં હંસની પાંખને પણ મહાત કરનાર છત્ર ધારણ કર્યું, બે ઇન્દ્ર ભગવાનને બન્ને પડખે ચામર ઢાળવા લાગ્યા. એક પુરન્દર ઇન્દ્ર હાથમાં વજ્ર લઇને ભગવાન તીર્થંકરની રક્ષાને માટે આગળ-આગળ ચાલવા લાગ્યો. (સૂ૦૬૧)

मूलम्—तए णं से सक्के देविंदे देवराया नंदीसरदीवे पुव्वमागएहिं सयसयरइगरपव्वए साहरिय-सय-सय-इड्ढि-जाण-विमाणेहिं सयसयपरिवारपरिवुडेहिं तिसट्ठिइंदेहिं सद्धिं संपरिवुडे जेणेव मेरुपव्वए वलयागारेण ठियस्स चउण्णवइअहियचउस्सयजोयणपरिमियविक्खंभस्स चउत्थपंडगवणस्स चउसु दिसासु सेयसुवण्णमया अद्धचंदागारा पुव्व-दक्खिण-पच्छिमु-त्तर-कमेण ठिया पंडुकंबल-अइपंडुकंबल-रत्तकंबल-अइरत्तकंबला-भिहाणाओ चउरो अभिसेयसिलाओ वट्टंति, तासु जेणेव अइपंडुकंबलसिला जेणेव य अभिसेयसीहासणं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तंसि सीहासणंसि सव्वलोगसहायगं तिहुयणनायगं सयंसि अंकपल्लंगंसि अहियासिय पुरत्थाभिमुहे संनिसण्णे ॥सू० ६२॥

छाया—ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो नन्दीश्वरद्वीपे पूर्वमागतैः स्वक-स्वक-रतिकरपर्वते संहृत-स्वक-स्वक-ऋद्धि-यानविमानैः स्वक-स्वक-परिवारपरिवृतैः त्रिषष्टीन्द्रैः सार्द्धं सपरिवृतः यत्रैव मेरुपर्वते वलयाकारेण स्थितस्य चतुर्नवत्यधिकचतुःशतयोजनपरिमितविष्कम्भस्य चतुर्थपण्डकवनस्य चतसृषु दिक्षु श्वेतसुवर्णमय्यः अर्द्धचन्द्राकाराः पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरक्रमेण स्थिताः पाण्डुकम्बला-तिपाण्डुकम्बल-रक्त-

---

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् नन्दीश्वर द्वीप में पहले से आये हुए, अपने अपने रतिकर पर्वत पर अपनी-अपनी ऋद्धि एवं यान-विमानों को छोड़ देने वाले, तथा अपने-अपने परिवार से युक्त तिरसठ इन्द्रों के साथ, वह शक्र देवेन्द्र देवराज जहाँ अभिषेक-सिंहासन था, वहाँ आये। मेरु पर्वत पर वलयाकार (चूड़ी की तरह गोलाकार) स्थित तथा चार सौ चौरानवे योजन विस्तार वाला जो चौथा पण्डकवन है उसके चारों तरफ, श्वेतसुवर्णमयी अर्धचन्द्र के आकार की, क्रम से पूर्व, दक्षिण, पश्चिम और उत्तर में स्थित जो पाण्डुकम्बला, अतिपाण्डुकम्बला, रक्तकम्बला और अतिरक्तकम्बला नामक चार अभिषेक-शिलाएँ

મૂળનો અર્થ— 'तए णं' ઇત્યાદિ ત્યારપછી નંદીશ્વર દ્વીપમાં પહેલેથી આવેલા પોતપોતાના રતિકર પર્વત પર પોતાની ઋદ્ધિ અને યાનવિમાનોને મૂકવાવાળા, અને પોતપોતાના પરિવારથી યુક્ત એવા ત્રેસઠ ઇન્દ્રોની સાથ મેળવી, તે શક્ર દેવેંદ્ર દેવરાજ જ્યાં અભિષેક-સિંહાસન હતું ત્યાં આવ્યા.

મેરુ પર્વત ઉપર ચારસો ચોરાણું (૪૯૪) યોજનના વિસ્તારવાળું ચુડીના આકારે રહેલું ચોથું પંડકવન છે. આ વનની ચારે બાજુ, શ્વેતસુવર્ણમય, અર્ધચંદ્રાકારવાળી, પૂર્વ-દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાઓમાં અનુક્રમે આવેલી પાંડુકંબલા, અતિપાંડુકંબલા, રક્તકંબલા અને અતિરક્તકંબલા નામવાળી ચાર શિલાઓ છે. આ

पञ्चम्या-तिरस्कम्पप्रभिधाना चतस्रोऽभिषेकशिला वर्तन्ते, तासु यत्रैव अतिपाण्डुकम्बलशिला यत्रैव च अभिषेकसिंहासन तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य तस्मिन् सिंहासने सर्वलोकसहायकं त्रिभुवननायकं स्वके अङ्कपर्यङ्के अभ्यास्य पूर्वाभिमुखः संनिषण्णः ॥सू०६२॥

टीका—'तए णं से सक्के' इत्यादि। ततः खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजो नन्दीश्वरद्वीपे पूर्वम्=प्राक् आगतैः स्वकस्वकरतिकरपर्वते निजनिजरतिकरगिरौ संहृतस्वकस्वकर्द्धियानविमानैः=स्थापितनिजनिजर्द्धियानविमानैः स्वकस्वकपरिवारपरिवृतैः=निजनिजपरिजनपरिवेष्टितैः त्रिषष्टीन्द्रैः सार्द्धं=सह संपरिवृतः=परिवेष्टितः मन्दरपर्वते यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थाने वलयाकारेण=वर्तुलाकारेण स्थितस्य=विद्यमानस्य चतुर्नवत्यधिकचतुःशतयोजनपरिमितविष्कम्भस्य=चतुर्नवत्यधिकचतुःशतयोजनपरिमितविस्तारस्य चतुर्थपण्डकवनस्य चतसृषु दिक्षु श्वेतसुवर्णमय्यः अर्द्धचन्द्राकाराः पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरक्रमेण

है। इन चारों में से जहाँ अतिपाण्डुकम्बलशिला थी और जहाँ अभिषेक-सिंहासन था, वहाँ (शक्र) आये। आकर वह उस सिंहासन पर समस्त लोक के सहायक और त्रिभुवन के नायक तीर्थङ्कर भगवान् को अपनी गोदरूपी पलंग में बिठला कर, पूर्व दिशा की ओर मुँह करके बैठे ॥सू०६२॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर शक्र देवेन्द्र देवराज नन्दीश्वर द्वीप में पहले से आये हुए, अपने-अपने रतिकर गिरिपर जिन्होंने अपनी-अपनी ऋद्धि और अपना-अपना परिवार छोड़ दिया था और जो अपने-अपने परिवार से वेष्टित थे ऐसे तिरसठ इन्द्रों के साथ, उनसे घिरे हुए, मेरु पर्वत के ऊपर जिस स्थान पर गोलाकार स्थित तथा चार सौ चौरानवे योजन विस्तार वाला पण्डक नामक चौथा वन है, उस वन की चारों दिशाओं में श्वेत सोने की बनी हुई, अर्द्धचन्द्राकार, पूर्व, दक्षिण, पश्चिम और उत्तर में

શિલાઓ અભિષેક-શિલાઓ કહેવાય છે જે સ્થાને અતિપાણ્ડુકમ્બલશિલા છે અને જ્યાં અભિષેક સિંહાસન છે, ત્યાં દેવેન્દ્ર આવ્યા ત્યાં આવી પલોઠીવાળી ખોળા પછી, ભગવાનને ખોળામાં લીધા, ને પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરી પોતે સ્થિર આસન કર્યું (સૂ૦૬૨)

ટીકાનો અર્થ—'તએ ણં' ઇત્યાદિ. ત્યાર પછી શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજ નન્દીશ્વર દ્વીપમાં પહેલેથી આવેલ, પોતપોતાના રતિકર પર્વત પર જેઓ પોતપોતાની ઋદ્ધિ અને પોતાના પરિવારને મૂકી ગયા હતા અને જેઓ પોતપોતાના પરિવારની સાથે હતા, એવા ત્રેસઠ ઇન્દ્રોની સાથે, તેમનાથી વીંટળાયેલા મેરુ પર્વતની ઉપર જે સ્થાન પર વર્તુળાકારે સ્થિત તથા ચારસો ચોરાણું યોજનના વિસ્તારવાળું પણ્ડક નામનું ચોથું વન છે તે વનની ચારે દિશાઓમાં શ્વેત સુવર્ણની

स्थिताः=वर्तमानाः पाण्डुकम्बला-तिपाण्डुकम्बला-रक्तकम्बला-तिरक्तकम्बलाभिधानाः-पूर्वदिशि पाण्डुकम्बला, दक्षिणदिशि अतिपाण्डुकम्बला, पश्चिमदिशि रक्तकम्बला, उत्तरदिशि अतिरक्तकम्बला चेति चतस्रोऽभिषेकशिला वर्तन्ते, तासु=तासां मध्ये यत्रैव=दक्षिणदिशि अतिपाण्डुकम्बलशिला, तथा यत्रैव च अभिषेकसिंहासनं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य तस्मिन् आभिषेकिके सिंहासने सर्वलोकसहायकं=सकललोकोपकारकं त्रिभुवननायकं= त्रिलोकीनाथं स्वके=निजे अङ्कपर्यङ्के=क्रोडरूपे पल्यङ्के अध्यास्य=उपवेश्य पूर्वाभिमुखः संनिषण्णः=उपविष्टः ॥सू० ६२॥

मूलम्—तए णं तेसट्ठीवि इंदा नियनिय-परिवार-परिवुडा तत्थ सयसयआसणे ठिया। तए णं सव्वे देवा य देवीओ य एगओ मिलित्ता सगसयकज्जपवत्ता सव्विड्ढीए सव्वज्जुईए सव्वबलेण सव्वसमुदएणं सव्वसंभमेणं सव्वारोहेहिं सव्व-पुप्फ-गंध-मल्ला-लंकार-विभूसाए सव्व-दिव्व-तुडिय-निनादेणं महयाए इड्ढीए महया हिययोल्लासेणं महया रवेणं एगं महं तित्थयरजम्माभिसेयं काउं इंदस्स आणं अभिकंखेंति।

जं समयं च णं भगवओ तित्थयरस्स जम्माभिसेओ भविस्सइ-त्ति णायं, तं समयं च णं देवगणो सिसिओ जलं पाउमिव, जम्मदीणो इट्ठसिद्धिं लद्धुमिव, रोगी आरोग्गं पत्तुमिव, निराधारो आधारमवत्तुमिव, असरणो सरणं पत्तुमिव विमलं पहुमुहकमलं लोयणगोयरीकाउं नितंतुकंठियसंतो आसि ॥सू०६३॥

क्रम से विद्यमान चार अभिषेक शिलाएँ हैं-अर्थात् १-पूर्व में पाण्डुकम्बला, २-दक्षिण में अतिपाण्डुकम्बला, ३-पश्चिम में रक्तकम्बला, और ४-उत्तर में अतिरक्तकम्बला शिला है। इन चारों में से जहाँ अभिषेक-सिंहासन है वहाँ पहुँचे, पहुँच कर उस अभिषेक-सिंहासन पर सकल लोक के उपकारक और त्रिलोकी के नाथ तीर्थंकर को अपनी गोदरूप पलंग में विठला कर स्वयं पूर्व दिशा की ओर मुख करके बैठ गये ॥सू०६२॥

બનેલી, અર્ધચન્દ્રાકારની પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં અનુક્રમે વિદ્યમાન ચાર અભિષેકશિલાઓ છે, એટલે કે (૧) પૂર્વમાં પાંડુકમ્બલા, (૨) દક્ષિણમાં અતિપાંડુકમ્બલા, (૩) પશ્ચિમમાં રક્તકમ્બલા, અને (૪) ઉત્તરમાં અતિરક્તકંબલા શિલા છે. એ ચારેમાંથી જ્યા દક્ષિણ દિશાની અતિપાંડુકમ્બલા શિલા છે અને જ્યાં અભિષેક-સિંહાસન છે, ત્યાં પહોંચ્યાં. ત્યાં પહોંચીને તે અભિષેક-સિંહાસન પર સકળ લોકના ઉપકારક, અને ત્રિલોકના નાથ તીર્થંકરને પોતાના ખોળા રૂપી પલંગમાં બેસાડીને પોતે પૂર્વ-દિશાની તરફ મુખ કરીને બેસી ગયાં. (સૂ૦૬૨)

छाया—तत खलु त्रिषष्ठिरपीन्द्राः निजनिजपरिवारपरिवृताः तत्र स्वस्वासने स्थिता। ततः खलु सर्वे देवाश्च देव्यश्च एकतो मिलित्वा स्वकस्वककार्यमनुगा सर्वर्द्ध्या सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदयेन सर्वादरेण सर्वविभूत्या सर्वसम्भ्रमेण सर्वाऽऽरोहे सर्व–पुष्प–गन्ध–माल्या–लङ्कार–विभूषया सर्व–दिव्य–त्रुटित निनादेन महत्या ऋद्ध्या महता हृदयोल्लासेन महता रवेण महान्तं तीर्थंकरजन्माभिषेकं कर्तुम् इन्द्रस्य आज्ञामभिकाङ्क्षन्ति।

यस्मिन् समये च खलु 'भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्माभिषेको भविष्यती'–ति ज्ञात, तस्मिन् समये च खलु देवगणः तृषितो जलं पातुमिव, जन्महीन इष्टसिद्धिं लब्धुमिव, रोगी आरोग्यं प्राप्तुमिव, निराधार आधार

मूल का अर्थ— 'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् त्रिसठ इन्द्र भी अपने–अपने परिवार के साथ, अपने–अपने आसन पर स्थित हुए। उस समय सभी देव और सभी देवियाँ, एक साथ मिल कर अपने–अपने काम में जुट गये और सम्पूर्ण ऋद्धि से, सम्पूर्ण द्युति से, सम्पूर्ण बल से, सम्पूर्ण समुदय से, सम्पूर्ण आदर से, सम्पूर्ण विभूति से, सम्पूर्ण संभ्रम से, सम्पूर्ण समारोह से, पुष्प, गंध, माला, अलंकार एवं विभूषा के साथ, समस्त दिव्य वाद्यों की ध्वनि के साथ, बड़े ठाठ से, बड़े हृदयोल्लास से और महान् शब्दों से एक महान् तीर्थंकर का जन्माभिषेक करने के लिए इन्द्र की आज्ञा की अभिलाषा–प्रतीक्षा करने लगे।

जिस समय देवगण ने जाना कि भगवान् तीर्थंकर का जन्माभिषेक होगा, उस समय जैसे प्यासा जल पीने को, जन्म का दरिद्र इष्टसिद्धि पाने को, रोगी आरोग्य प्राप्त करने को, निराधार आधार पाने

मूळनो अर्थ– तए णं इत्यादि. त्यारपछी त्रेसठ इन्द्रो पोतपोताना कुटुंब साथे पोतपोताना आसनो पर बेसी गया. ते समये सर्व देव–देवीओ एकीसाथे मळीने पोत–पोताना काममां परोवाई गया. संपूर्ण ऋद्धि, द्युति, बळ, समुदय, आदर, विभूति, वैभव, संभ्रम अने समारोहथी अने पुष्प, गंध, माळा, अलंकार अने हृदयना उल्लासथी अने महान् शब्दोथी एक महान् तीर्थंकरना जन्माभिषेक करवा माटे तैयार रहीने, इंद्रनी आज्ञानी राह जोवा उभा हतां.

उपरोक्त तैयारी पूरी थतां सर्व देवो, भगवाननुं मुखारविंद जोवा तलपापड थई रह्यां हतां. जेम तरस्या पाणीनी प्रतीक्षा करता उभा होय छे जेम दरिद्री इष्टवस्तु मेळववानी वाटमां पाट जोई रह्यो होय छे

मवाप्तुमिव, अशरणः शरण माप्तुमिव, विमलं प्रभुमुखकमलं लोचनगोचरीकर्तुं नितान्तो-त्कण्ठित-स्वान्त आसीत् ॥सू० ६३॥

टीका—'तए णं सक्किंदवज्जा' इत्यादि । ततः खलु त्रिषष्टिसंख्यका अपि इन्द्राः=ईशानादयो निज-निजपरिवारपरिवृताः=स्वस्वपरिजनपरिवेष्टिताः सन्तः, तत्र=अतिपाण्डुकम्बलशिलासमीपे स्वस्वासने स्थिताः। ततः खलु सर्वे देवा देव्यश्च एकतः=एकत्र मिलित्वा स्वकस्वककार्यप्रवृत्ताः सन्तः सर्वर्द्ध्या= सकलसम्पत्त्या, सर्वद्युत्या=सर्वप्रकाशेन, सर्वबलेन=सर्वपराक्रमेण सर्वसैन्येन वा, सर्वसमुदयेन—सर्वेषां=स्वपरिवाराणां समुदयेन=समूहेन सर्वेण सम्यगुदयेन वा, सर्वाऽऽदरेण=सर्वप्रकारेण आदरेण, सर्वविभूत्या=सर्वैश्वर्येण, सर्वसंभ्रमेण= सर्वप्रकारया त्वरया, सर्वाऽऽरोहैः=सर्वसंनद्धीकरणैः, सर्व-पुष्प-गन्ध-माल्या-लङ्कार-विभूषया, तत्र सर्वत्यस्य पुष्पा-

---

को, शरणहीन शरण प्राप्त करने को उत्कंठित होता है, उसी प्रकार देवगण भी भगवान् का निर्मल मुख-कमल देखने के लिए उत्कंठितचित्त हो गये ॥सू० ६३॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् ईशान आदि तिरसठ इन्द्र भी अपने-अपने परिवार से वेष्टित होकर अतिपाण्डुकम्बलसिला के समीप अपने-अपने आसन पर बैठ गये। तब सब देव और देवियाँ एक साथ मिल कर अपने-अपने कार्य में लग गये। समस्त सम्पत्ति से, समस्त प्रकाश से, समस्त पराक्रम से या समस्त सेना से, अपने-अपने समस्त परिवार से या सम्यक् उदय से, सब प्रकार के आदर से, समस्त ऐश्वर्य से, समस्त त्वरा से, समस्त समारोह-तैयारी से, पुष्पों से, समस्त गंधों, समस्त मालाओं, समस्त अलंकारों

જેમ રોગી રોગના નિવારણની રાહ જોઇ રહ્યો હોય છે, જેમ નિરાધાર આધારને વળગવાનું વિચારી રહ્યો હોય છે, જેમ શરણહીન શરણ પ્રાપ્ત કરવાને ઝંખી રહ્યો હોય છે, તેમ સર્વ દેવ-દેવાંગનાઓ, ભગવાનનું નિર્મળ અને સૌમ્ય મુખ જોવાની તાલાવેલી સેવી રહ્યાં હતા. (સૂ૦૬૩)

ટીકાનો અર્થ—'તપ ણં' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ ઇશાન આદિ ત્રેસઠ ઇન્દ્ર પણ પોતપોતાના પરિવારથી વીંટળાઇને અતિપાંડુકમ્બલશિલાની પાસે પોતપોતાના આસન પર બેસી ગયા. ત્યારે સઘળા દેવ અને દેવીઓ એક સાથે મળીને પોતપોતાના કામે વળગી ગયાં. સમસ્ત સંપત્તિથી, સમસ્ત પ્રકાશથી, સમસ્ત પરાક્રમથી, સમસ્ત સેનાથી, પોતપોતાના સમસ્ત પરિવારથી અથવા સમ્યક્ ઉદયથી, બધી જાતના આદરથી, સમસ્ત ઐશ્વર્યથી, પૂરી ત્વરાથી; પૂર્ણ સમારોહ-તૈયારીથી, પુષ્પો થી, સમસ્ત ગંધો, સમસ્ત માળાઓ, સમસ્ત આભૂષણો, અને

दिवि? प्रत्येकं सम्बन्ध्या, तेन सर्वपुष्पेण, सर्वगन्धेन, सर्वमाल्येन, सर्वालङ्कारेण, सर्वविभूषया=सर्वशोभया सर्वविशिष्टाऽऽभूषणेन वा, तथा सर्व-दिव्य-त्रुटित-निनादेन-सर्वेषां दिव्यानां=दिवि भवानाम् मङ्गलवाद्यानां वा, त्रुटितानां=वाद्यानां निनादेन=शब्देन, महत्या=विशालया ऋद्ध्या=सम्पदा महता=अधिकेन हृदयोल्लासेन=चित्तानन्देन, महता रवेण=शब्देन एकम्=अद्वितीयं महान्तं=विशालं तीर्थंकरजन्माभिषेकम्=तीर्थंकरजन्माभिषेकरूपम् उत्सवं कर्तुम् इन्द्रस्य=शक्रेन्द्रस्य आज्ञाम् अभिकाङ्क्षन्ति=अभिलषन्ति। यस्मिन् समये च खलु भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्माभिषेको भविष्यतीति देवगणेन ज्ञातं, तस्मिन् समये च खलु देवगणः, तृषितः पानीयं पातुमिव, जन्महीनः=जन्मदरिद्र इष्टसिद्धिम्=अभिलषितवस्तुसिद्धिं लब्धुमिव, रोगी आरोग्यं=नैरुज्यं प्राप्तुमिव, निराधारः=निरवलम्बो जनः आधारम्=अवलम्बनम् अवाप्तुम् इव, अशरणः=शरणरहितः शरणं प्राप्तुमिव, विमलं=स्वच्छं प्रभुमुखकमलं लोचनगोचरीकर्तुं=द्रष्टुं नितान्तोत्कण्ठितस्वान्तः=अत्यन्तोत्सुकमना आसीत्। इहैकदेवगणस्योपमेयस्य तृषितादिबहूपमानसत्त्वात् मालोपमाऽलङ्कारः ॥सू०६३॥

और समस्त शोभाओं के साथ या समस्त विशिष्ट आभूषणों से, तथा सब दिव्य बाजों की ध्वनि से, विशाल ऋद्धि से, महान् चित्त के उल्लास (आनन्द) से, महान् शब्दों से तीर्थंकर का जन्माभिषेक रूप एक-अद्वितीय उत्सव मनाने के लिए इन्द्र की आज्ञा की अभिलाषा करने लगे।

जब देवगण को ज्ञात हुआ कि भगवान तीर्थंकर का जन्माभिषेक होने वाला है तो वह भगवान् का निर्मल मुख-कमल देखने के लिए अत्यन्त ही उत्कंठितचित्त हो गये, जैसे प्यासा पानी पीने के लिए, जन्म का दरिद्र मन चाही वस्तु की प्राप्ति के लिए, रोगी आरोग्य पाने के लिए, निराधार जन आधार पाने के लिए और अशरण शरण पाने के लिए उत्कंठित होता है।

સમસ્ત શોભાની સાથે એટલે કે વિશિષ્ટ આભૂષણોથી, તથા સઘળા દિવ્ય વાજિંત્રોના ધ્વનિથી, વિશાળ ઋદ્ધિથી, ચિત્તના અત્યંત ઉલ્લાસ (આનંદ)થી, મહાન શબ્દોથી તીર્થંકરના જન્માભિષેકનો એક અનુપમ ઉત્સવ ઉજવવાને માટે ઇન્દ્રની આજ્ઞાની અભિલાષા કરવા લાગ્યા. જ્યારે દેવગણને જાણ થઈ કે ભગવાન તીર્થંકરનો જન્માભિષેક થવાનો છે ત્યારે તેઓ ભગવાનના નિર્મળ વદન-કમળના દર્શનને માટે એટલા બધા આતુર થઈ ગયા જેટલા તરસ્યા પાણીને માટે, જન્મદરિદ્ર ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે, રોગી આરોગ્ય મેળવવાને માટે, નિરાધાર માણસ આધાર મેળવવાને માટે અને અશરણ શરણ મેળવવાને માટે આતુર હોય છે।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं देवपमोओ अईव अलोइओ जाओ।

"तयायणं देवगणप्पमोयं, वागीसरी नत्थि अलं पवत्तुं।
अच्चंतसंता य हविंसु देवा, सदायई जत्थ पडंतसूई ॥१॥"

तए णं ते देवा य देवीओ य हरिसुक्करिसेण तहा एकताणमाणसा जाया जहा तंसि समयंसि गिरिवरपडणेणावि तेसिं दिट्ठीओ लेसमित्तमवि चलिया न भविज्जा। तए णं सुवण्णमया १, रययमया २, रयणमया ३, सुवण्णरययमया ४, सुवण्णरयणमया ५, रययरयणमया ६, सुवण्णरययरयणमया ७, मट्टियामया ८ जे कलसा, तेसिं कलसाणं ईक्किक्काए जाईए अट्ठुत्तरसहस्सं अट्ठुत्तरसहस्सं ईक्किक्कस्स इंदस्स आसी। एवं चउसट्ठीए इंदाणं छण्णवइ–अहिय–सोलससहस्स–संजुयाइं पंचलक्खाइं कलसाणं दट्ठूण सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो इमेयारूवे अज्झत्थिए पत्थिए चिंतिए कप्पिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था–"जं इमा वालो सिरीस–कुसुम–सुउमालो पहू एवइयाणं जलसंभियाणं महाकलसाणं महइमहालयं जलधारं कहं सहिस्सइ"–त्ति। एवंविहं सक्कस्स अज्झत्थियं ५ ओहिणा आभोइय तस्संसयनिवारणट्ठं अउलवलपरक्कमो भयवं सयपादंगुट्ठग्गेणं सीहासणस्स एगदेसं फुसइ। तए णं भगवओ तित्थयरस्स अंगुट्ठग्गफासमेत्तेणं मेरू 'महापुरिसाणं चरणफासेण अहं पावणो जाओम्हि'–त्ति कट्टु हरिसिओ विव कंपिउमारद्धो ॥सू०६४॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये देवप्रमोदोऽतीवालौकिको जातः।

यहाँ एक देवगण उपमेय है और प्यासे आदि वहुत–से उपमान हैं। इस कारण मालोपमा अलंकार है ॥सू०६३॥

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में देवों को अतीव अलौकिक

અહીં એક દેવગણુ ઉપમેય છે અને તરસ્યા આદિ બીજાં બધા ઉપમાન છે. તે કારણે માલોપમા અલંકાર છે. (સૂ૦૬૩)

મૂળનો અર્થ—"तेणं कालेणं" ઇત્યાદિ. તે કાળે અને તે સમયે દેવોને અતિશય અલૌકિક હર્ષ થયો.

" तदातनं देवगणप्रमोदं, वागीश्वरी नास्ति अलं प्रवक्तुम्।
अत्यन्तशान्ताश्च बभूवुर्देवा, शब्दायते यत्र पतत्सूची ॥१॥"

ततः खलु ते देवाश्च देव्यश्च हर्षोत्कर्षेण तथा एकतानमानसा जाताः, यथा तस्मिन् समये गिरिवरपतने नापि तेषां दृष्टयो लेशमात्रमपि चलिता न भवेयुः। ततः खलु सुवर्णमयाः १, रजतमयाः २, रत्नमयाः ३, सुवर्णरजतमयाः ४, सुवर्णरत्नमयाः ५, रजतरत्नमयाः ६, सुवर्णरजतरत्नमयाः ७, मृत्तिकामयाः ८ ये कलशाः, तेषां कलशानाम् एकैकस्य जात्या अष्टाधिकसहस्रम् अष्टाधिकसहस्रम् एकैकस्य इन्द्रस्य आसीत्। एवं चतुष्षष्टेरिन्द्राणां

हर्ष हुआ।

उस समय के देव-गण के आनन्द को सरस्वती भी कहने में समर्थ नहीं है। उस समय देव एकदम इतने शांत हो गये कि गिरती हुई सूई का भी शब्द सुनाई दे ॥१॥

तब देवों और देवियों का मन हर्ष के उत्कर्ष से एकाग्र हो गया। उनकी दृष्टि ऐसी निश्चल हो गई कि बड़े पर्वत के गिरने से भी लेशमात्र चलायमान न हो।

तत्पश्चात् (१) स्वर्ण के, (२) चांदी के, (३) रत्नों के, (४) सोने-चांदी के, (५) सोने-रत्नों के (६) चांदी-रत्नों के, (७) सोने-चांदी-रत्नों के तथा (८) मृत्तिका के, इन आठ प्रकार के कलशों में से एक-एक जाति के, प्रत्येक इन्द्र के पास एक हजार आठ कलश थे। इस तरह चौंसठ इन्द्रों के कुल पांच लाख, सोलह हजार, छ्यानवे कलश हुए। इतने कलशों को देख कर देवेन्द्र देवराज शक्र को ऐसा

"તે સમયના દેવગણના આનંદનું વર્ણન કરવાને સરસ્વતી પણ શક્તિમાન નથી એ વખતે દેવો એટલા બધા શાન્ત થઈ ગયાં કે નીચે પડતી સોયનો અવાજ પણ સાંભળી શકાય ॥ ૧ ॥

ત્યારે દેવો અને દેવીઓના મન હર્ષના અતિરેકથી એકાગ્ર થઈ ગયા તેમની પાંપણો એટલી બધી નિશ્ચલ થઈ ગઈ કે મોટો પર્વત પડે તો પણ જરાયે ચલાયમાન ન થાય! ત્યાર બાદ (૧) સુવર્ણના (૨) ચાંદીના (૩) રત્નોના (૪) સોના-ચાંદીના (૫) સોના-રત્નોના (૬) ચાંદી-રત્નોના (૭) સોના-ચાંદી અને રત્નોના તથા (૮) માટીના; એ આઠ પ્રકારના કળશોમાંથી એક એક પ્રકારના પ્રત્યેક ઇન્દ્રની પાસે એક હજાર આઠ કળશ હતાં. આ પ્રમાણે ચોસઠ ઇન્દ્રોના કુલ પાંચ લાખ સોળ હજાર છન્નું (૫૧૬૦૯૬) કળશ થયાં. આટલા બધા કળશોને

षण्णवत्य-धिक-षोडशसहस्र-संयुतानि पञ्च लक्षाणि कलशानां दृष्ट्वा शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अयमेतद्रूपः आध्यात्मिकः १, प्रार्थितः २, चिन्तितः ३, कल्पितः ४, मनोगतः ५ संकल्पः समुदपद्यत—"यदयं बाल-शिरीषकुसुमसुकुमारः प्रभुः एतावतां जलसंभृतानां महाकलशानां महामहतीं जलधारां कथं सहिष्यते" इति। एवंविध शक्रस्य आध्यात्मिकम् ५ अवधिना आभुज्य तत्संशयनिवारणार्थम् अतुलबलपराक्रमो भगवान् तीर्थंकरः स्वकपादाङ्गुष्ठाग्रेण सिंहासनस्यैकदेशं स्पृशति। ततः खलु भगवतस्तीर्थंकरस्य अङ्गुष्ठाग्रस्पर्श-मात्रेण मेरुः 'महापुरुषाणां चरणस्पर्शेन अहं पावनो जातोऽस्मि" इति कृत्वा हर्षित इव कम्पितुमारब्धः ॥सू०६४॥

टीका—'तेणं कालेणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये देवप्रमोदः=देवानां हर्षः अतीव=

आध्यात्मिक, प्रार्थित, चिन्तित, कल्पित, मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ कि शिरीष के कुसुम के समान सुकुमार यह शिशु भगवान् इतने जलपूर्ण महाकलशों की अत्यन्त विशाल जलधारा को किस प्रकार सहेंगे ?

शक्र के इस प्रकार पांचों प्रकार के विचार अवधिज्ञान से जान कर, उनकी शंकाको दूर करने के लिए, अतुल बल और पराक्रम वाले तीर्थंकर भगवान्ने अपने पैर के अंगूठे के अग्रभाग से सिंहासन के एक भाग का स्पर्श किया, तब भगवान् तीर्थंकरके अंगूठे के स्पर्शमात्र से मेरु पर्वत कॉपने लगा, मानो 'महापुरुषों के चरणस्पर्श से मैं पावन हो गया' ऐसा सोचकर हर्ष से हिलने लगा हो ॥सू०६४॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। उस काल और उस समय में देवों को अतीव लोकोत्तर आनन्द

જોઇને દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રને એવો આધ્યાત્મિક, પ્રાર્થિત, ચિન્તિત, કલ્પિત, મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે શિરીષના ફૂલ જેવો સુકુમાર આ બાળક (ભગવાન) આટલા બધાં, જળથી ભરેલાં મહાકળશોની અત્યંત વિશાળ જળધારાને કેવી રીતે સહન કરી શકશે ? શક્રના આ પ્રકારના પાચે વિચારોને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને તેની શંકાનું નિવારણુ કરવા માટે, અપાર બળ અને પરાક્રમવાળા તીર્થંકર ભગવાને પોતાના પગના અંગુઠાના અગ્રભાગથી સિંહાસનના એક ભાગને સ્પર્શ કર્યો ત્યારે ભગવાન તીર્થંકરના અંગુઠાના સ્પર્શ માત્રથી જ મેરુ પર્વત કંપવા લાગ્યો જાણે "મહાપુરુષોનાં ચરણ સ્પર્શથી હું પાવન થઈ ગયો"-એમ ધારીને હર્ષથી ડોલવા લાગ્યો (સૂ૦૬૪)

ટીકાનો અર્થ—'तेण कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળે અને તે સમયે દેવોને અત્યંત લોકોત્તર આનંદ થયો. તે

भविशयितः अलौकिक=लोकोत्तरो जातः। तस्मिन् समये नितरां शान्तिरासीदिति दर्शयितुमाह—'तयायणं' इत्यादि।

तदायणं—तदा=तस्मिन् काले अर्थ=जात, देवगणप्रमोदम्—देवानां गणस्य=समूहस्य प्रमोदं=हर्षम्, वागीश्वरी=सरस्वती अपि वक्तुं=वर्णयितुम् अलं=समर्था नास्ति=न विद्यते। देवास्तत्र अत्यन्तशान्ताः=अतिशयितनिमग्नमनसो बभूवुः। यत्र=यस्मिन् देवगणशान्तिस्थले पतत्सूची=पतन्ती सूची शब्दायते=शब्दं करोति—शब्दं कुर्यादित्यर्थः। ततः खलु ते=शान्तचित्ता देवाश्च देव्यश्च हर्षोत्कर्षेण=आनन्दाधिक्येन तथा=तेन प्रकारेण एकतानमानसाः= एकाग्रमनसो जाताः, यथा=येन प्रकारेण तस्मिन् समये तेषां=शान्तचित्तानां देवानां हृदयः=नेत्राणि गिरिवरपतनेनापि=महापर्वतनिपतनेनापि लेशमात्रमपि=किञ्चिदपि चलिताः=चञ्चला न भवेयुः।

हुआ। उस अवसर पर एकदम शांति थी, यह बतलाने के लिए कहते हैं—

"तयायण देवगणप्पमोय, वागीसरी नत्थि अल पवत्तु।
अच्चतसंता य हविंसु देवा, सवायई जत्थ पडतसूई ॥१॥" इति।

अर्थात् उस समय देवों के समूह को जो प्रमोद हुआ, उसका वर्णन करने में सरस्वती भी समर्थ नहीं है। वहाँ देव अत्यन्त ही शांत एकाग्रचित्त हो गये, इतने शान्त हो गये कि गिरती हुई सूई की भी आवाज आये बिना न रहे।

અવસરે તદ્દન શાન્તિ હતી તે બતાવવા માટે કહે છે—

"तयायण देवगणप्पमोय, वागीसरी नत्थि अल पवत्तु।
अच्चतसंता य हविंसु देवा, सवायई जत्थ पडतसूई ॥१॥ इति।

એટલે કે તે સમયે દેવોના સમૂહને જે હર્ષ થયો તેનું વર્ણન કરવાને સરસ્વતી પણ સમર્થ નથી ત્યાં દેવો એટલાં બધાં શાન્ત અને એકાગ્રચિત્ત થઈ ગયા કે નીચે સોય પડે તો તેનો અવાજ પણ સંભળાયા વિના રહે નહીં

ततः खलु सुवर्णमयाः १, रजतमयाः २, रत्नमयाः ३, सुवर्णरजतमयाः ४, सुवर्णरत्नमयाः ५, रजतरत्नमयाः ६, सुवर्णरजतरत्नमयाः ७, मृत्तिकामयाः ८ ये कलशा भवन्ति, तेषां कलशानाम् एकैकया जात्या अष्टोत्तरसहस्रम् अष्टोत्तरसहस्रम् एकैकस्य इन्द्रस्य आसीत्। एवम्=एकैकजातीयघटानाम् एकैकस्य इन्द्रस्य अष्टोत्तरसहस्रसत्त्वेन चतुष्षष्टेः=चतुष्षष्टिसंख्यानाम् इन्द्राणाम्=इन्द्रसम्बन्धिनां कलशानाम् षण्णवत्यधिक-षोडशसहस्रसंयुतानि=षण्णवत्यधिकषोडशसहस्राधिकानि पञ्च लक्षाणि ५१६०९६ दृष्ट्वा शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अयमेतद्रूपो=वक्ष्यमाणप्रकार आध्यात्मिकः प्रार्थितः चिन्तितः कल्पितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत=जातः-

---

उसके बाद शांतचित्त वे देव और देवियाँ आनन्द की अधिकता से इतने एकाग्रचित्त हो गये कि बड़ा भारी पर्वत गिर पडे तो भी उन देव-देवियों की दृष्टि लेशमात्र भी चलायमान न हो।

उसके बाद (१) सोने के, (२) चांदी के, (३) रत्नों के, (४) मिले हुए सोने-चांदी के (५) सोने-रत्नों के, (६) चांदी-रत्नों के, (७) सोने-चांदी-रत्नों के और (८) मिट्टी के, ये आठ प्रकार के कलश थे। इन में एक एक प्रकार के कलश प्रत्येक इन्द्र के पास एक हजार आठ-एक हजार आठ थे, सभी प्रकार के कलश एक २ इन्द्र के पास आठ हजार चौसठ-आठ हजार चौसठ थे, अतः चौसठ इन्द्रों के सब मिल कर पाँच लाख, सोलह हजार, छयानवे कलश हुए। कलशों की इतनी वडी संख्या देखकर शक्र देवेन्द्र देवराज के मन में इस प्रकार का आध्यात्मिक, प्रार्थित, चिन्तित, कल्पित, मनोगत संकल्प अर्थात् विचार उत्पन्न

ત્યાર બાદ શાંતચિત્ત તે દેવ-દેવીઓ આનંદના અતિરેકથી એટલાં બધાં એકાગ્રચિત્ત થઇ ગયા કે ઘણો ભારે પર્વત પડે તો પણ તે દેવ-દેવીઓની દૃષ્ટિ સ્હેજ પણ ચલાયમાન થાય નહીં.

ત્યાર બાદ (૧) સોનાનાં, (૨) ચાંદીના, (૩) રત્નોનાં, (૪) મિશ્રિત સોના-ચાંદીના, (૫) સોના-રત્નોનાં (૬) ચાંદી-રત્નોનાં, (૭) સોના-ચાંદી-રત્નોના, અને (૮) માટીનાં, એમ આઠ પ્રકારનાં કળશો હતા. તેમાં પ્રત્યેક ઇન્દ્રની પાસે દરેક પ્રકારના એક હજાર આઠ કળશ હતાં. બધા પ્રકારના કળશો મળીને પ્રત્યેક ઇન્દ્રની પાસે આઠ હજાર ચોસઠ કળશો હતા. તેથી ચોસઠ ઇન્દ્રોના બધાં મળીને એકંદર પાચ લાખ, સોળ હજાર, છન્નું કળશ હતાં. કળશોની આટલી બધી મોટી સંખ્યા જોઇને શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજના મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, પ્રાર્થિત, ચિન્તિત, કલ્પિત,

यस्य प्रभुः बालः, पुनः शिरीषकुसुमसुकुमारः=शिरीषपुष्पवत् अतिकोमलाङ्गोऽस्ति, कथमयम् एतावतीं (५१६०९६) जलभृतानां=जलपूर्णानां महाकलशानां महाधारतीम्=अतिविशालां जलधारां सहिष्यति ?" इति। एवं विधम्=एतत्प्रकारकं शक्रस्य=इन्द्रस्य आध्यात्मिकं प्रार्थितं चिन्तितं कल्पितं मनोगतं सङ्कल्पम् अतुलबलपराक्रमः= अनुपमबलपराक्रमो भगवांस्तीर्थकरः अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन आभुज्य=ज्ञात्वा, तत्संशयनिवारणार्थम्=इन्द्र संदेहदूरीकरणार्थं स्वकपादाङ्गुष्ठाग्रेण=निजचरणाङ्गुष्ठाग्रभागेन सिंहासनस्य=सिंहासनाकारपरिमितमेरुपर्वतावयवस्य एकदेशम्=एकभागं स्पृशति। ततः=स्पर्शनानन्तरं खलु भगवतस्तीर्थकरस्य अङ्गुष्ठाग्रस्पर्शमात्रेण 'महापुरुषाणां= श्रेष्ठपुरुषाणां चरणस्पर्शेन अहं पावनः= पवित्रः संजातोऽस्मि'-इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा मेरुः हर्षित इव कम्पितुम् आरब्धः। अथ कलशसंख्यायां धातकीखण्डादिज्योतिषेन्द्रादिकलशविवक्षा नास्तीति ॥सू०६४॥

हुआ कि प्रभु बालक हैं, शिरीष पुष्प के समान अतिशय कोमल हैं। यह पांच लाख सोलह हजार छ्यानवे (५१६०९६) जल-भरे महाकलशों की अत्यन्त विशाल जलधारा को कैसे सह सकेंगे ?।

इस प्रकारके शक्र के आध्यात्मिक, प्रार्थित, चिन्तित, कल्पित, मनोगत सङ्कल्प को अतुल बल और अनुपम पराक्रम से सम्पन्न भगवान् तीर्थंकर ने अवधिज्ञान से जान करके, उनके संशय को दूर करने के लिए, अपने पैर के अंगूठे के अग्रभाग से अपने आधारभूत (जिस पर वह विराजमान थे) मेरुपर्वत के अवयवरूप सिंहासन के एक भाग का स्पर्श किया। भगवान् तीर्थंकर के अंगूठे के अग्रभाग से स्पर्श करते ही 'महापुरुषों के चरण-स्पर्श से मैं पावन हो गया' ऐसा मान कर मानों हर्ष के कारण मेरुपर्वत काँपने लगा। यहां धातकीखण्ड आदिके ज्योतिषी देवेन्द्र आदि देवोंके कलशोंकी विवक्षा नहीं की गयी है ॥सू०६४॥

મનોગત સંકલ્પ (વિચાર) ઉત્પન્ન થયો કે પ્રભુ બાળક છે, શિરીષ-પુષ્પના જેવા અતિશય કોમળ છે તેઓ આ પાંચ લાખ સોળ હજાર છન્નુ (૫૧૬૦૯૬) જળપૂર્ણ મહાકળશોની અત્યંત વિશાળ જળધારાને કેવી રીતે સહન કરી શકશે !

આ પ્રકારના શક્રના આધ્યાત્મિક, પ્રાર્થિત, ચિન્તિત કલ્પિત, મનોગત સંકલ્પને, અનુપમ બળ અને અનુપમ પરાક્રમવાળા ભગવાન તીર્થંકરે અવધિજ્ઞાનથી જાણીને તેની શંકાને દૂર કરવા માટે, પોતાના પગના અંગૂઠાના અગ્રભાગથી પોતાના આધારભૂત (જેના પર તેઓ વિરાજમાન હતા) મેરુપર્વતના અવયવરૂપ સિંહાસનના એક ભાગનો સ્પર્શ કર્યો. ભગવાન તીર્થંકરના અંગૂઠાના અગ્રભાગનો સ્પર્શ થતાં જ "મહાપુરુષોના ચરણ-સ્પર્શથી હું પાવન થઈ ગયો" એમ માનીને જાણે હર્ષને લીધે મેરુ પર્વત કંપવા લાગ્યો. અહીં ધાતકીખંડ આદિના જ્યોતિષી દેવેન્દ્ર આદિ દેવોના કળશોની વિવક્ષા કરેલ નથી (સૂ૦૬૪)

मूलम्—जं समयं च णं मेरू कंपिउमारद्धो, तं समयं च णं पुढवी कंपिया, समुद्दो खुद्धो, सिहराणि पडिउमारद्धाणि। तेसिं सयल-जगजीवजाय-हियय-विदारगो भयभेरवो महासद्दो समुब्भूओ । तिहुयणंसि महं कोलाहलो जाओ। लोगा भयभीया जाया। सव्वजंतुणो भयाउला सयसयट्ठाणाओ निस्सरिय 'को अम्हाणं तायगो' भविस्सइ-त्ति कट्टु सरणमन्नेसिउं विव जत्थ तत्थ पलाइउमारद्धा। सव्वे देवा देवीओ यावि भउव्विग्गमाणसा जाया।

तए णं से सक्के देविंदे देवराया एवं चिंतेइ-'जण्णं अयं विसालो मेरू इमस्स कमलाओवि कोमलस्स बालगस्स पहुणो उवरि पडिस्सइ, तो अस्स बालगस्स का दसा भविस्सइ?, इमस्स बालगस्स अम्मापिऊणं समीवे कहं गमिस्सामि? किं कहिस्सामि?-त्ति कट्टु सक्किंदो अट्टज्झाणोवगओ झियायइ। तओ 'केण एवं कडं'-त्ति कट्टु सक्के देविंदे देवराया आसुरुत्ते मिसिमिसंते कोवग्गिणा संजलिए ओहिं पउंजइ। तए णं ओहिणा नियदोसं विण्णाय भगवओ तित्थयरस्स पायमूले करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी-णायमेयं अरहा! विण्णायमेयं अरहा! परिण्णायमेयं अरहा! सुयमेयं अरहा! अणुहूयमेयं अरहा! जे अईया जे य पडुप्पन्ना जे य आगमिस्सा अरहंता भगवंतो ते सव्वेऽवि अणंतबलिया अणंतवीरिया अणंत-पुरिसकारपरक्कमा हवंति-त्ति कट्टु वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता नियअवराहं खमावेइ ॥सू० ६५॥

छाया—यस्मिन् समये च खलु मेरुः कम्पितुमारब्धः, तस्मिन समये च खलु पृथ्वी कम्पिता, समुद्रः क्षुब्धः, शिखराणि पतितुमारब्धानि। तेपां सकलजगज्जीवजातहृदयविदारको भयभैरवो महान् शब्दः

मूल का अर्थ—'जं समयं च णं' इत्यादि। जिस समय मेरु पर्वत काँपने लगा, उस समय निश्चय ही सारी पृथ्वी काँप उठी, समुद्र क्षुब्ध हो गया, शिखर गिरने लगे, समस्त संसार के जीवों के हृदय को विदारण करने वाला महान् भयंकर नाद हुआ। तीनों लोक में बड़ा कोलाहल हो

મૂળનો અર્થ—'जं समयं च णं' ઈત્યાદિ. જે સમયે સુમેરુ પર્વતે કંપન શરુ કર્યું તે સમયે આખી પૃથ્વી કંપવા લાગી. સમુદ્રો ખળભળી ઉઠયાં. શિખરો ઉપરા-ઉપરી પડવા મંડયાં. સમસ્ત સંસારી જીવોના હૃદયને ભેદી નાખે તેવો દારુણ અવાજ થયો. ત્રણે લોકમાં કોલાહલ મચી ગયો. લોકો ડરના માર્યા ભયભીત થવા લાગ્યાં.

अद्भुता। त्रिभुवने महान् कोलाहलो जातः। लोका भयभीता जाताः। सर्वेजन्तवो भयाऽऽकुलाः स्व-स्वस्थानात् निःसृत्य 'कोऽस्माकं त्रायको भविष्यति'-इति कृत्वा शरणमन्वेषयितुमिव यत्र तत्र पलायितु-मारब्धाः। सर्वे देवाश्च देव्यश्च भयोद्विग्नमानसा जाताः।

ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराज एवं चिन्तयति-यद् खलु अयं विशालो मेरुरस्य कमलादपि कोमलस्य बालकस्य ममोपरि पतिष्यति, ततोऽस्य बालकस्य का दशा भविष्यति, अस्य बालकस्य अम्बापित्रोः समीपे कथं गमिष्यामि? किं कथयिष्यामि? इति कृत्वा शक्रेन्द्रः आर्तध्यानोपगतो ध्यायति। तत 'केन एवं कृत'-मिति कृत्वा शक्रो देवेन्द्रो देवराज आशुरुप्तो मिसमिसायमानः कोपाग्निना संज्वलितः अमर्षि मयुङ्क्ते। ततः खलु अवधिना

गया। लोग डर गये। सब प्राणी भयसे व्याकुल होकर, अपने-अपने स्थान से निकल कर 'कौन हमारा त्राण करेगा' ऐसा सोच कर शरण खोजने के लिए इधर-उधर भागने लगे, और सभी देवी-देवताओं का चित्त भी भय से काँपने लगा।

तब देवेन्द्र देवराज शक्र ने इस प्रकार विचार किया-'अगर यह विशाल मेरु पर्वत, कमल से भी कोमल, बालरूप-वाले इन प्रभु के ऊपर गिर जायगा तो इनकी क्या दशा होगी? कैसे मैं इनके मातापिता के पास जाऊँगा! क्या कहूँगा?'। इस तरह विचार करके शक्रेन्द्र आर्तध्यान से युक्त होकर चिन्ता करने लगे।

फिर 'किसने ऐसा किया है?'-यह सोच कर शक्र देवेन्द्र देवराज को क्रोध आगया। क्रोध की

પ્રાણીઓ આમ તેમ દોડધામ કરવા લાગ્યાં. સવ જીવજંતુ ભયથી આકુલ-વ્યાકુલ થઈ ગયાં 'ત્રાહિ ત્રાહિ'ના પોકારો કરવા લાગ્યા શરણ શોધવા આમ તેમ ભાગભાગ કરી રહ્યાં. સર્વ દેવ-દેવીઓનાં મન પણ ભયથી ધ્રુજી ઉઠ્યાં.

આ વખતે શક્રેન્દ્રને આ પ્રમાણે મનોગત ભાવો ઉઠી આવ્યાં કે, કદાચ આવો મહાન-વિશાળ અને ઊંચો મેરુ પર્વત, આ કોમળ શરીરવાળા બાળ પ્રભુ ઉપર ગબડી પડશે તો તેમની શું દશા થશે?, હું તેમની માતા પાસે શું મોઢું લઈને જઈશ?, તેમને કઈ હકીકતથી વાકેફ કરીશ?, આવા પ્રકારના વિચારોની પરંપરાને લીધે તેનું મન ઉભરાવાને લાગ્યું ને તે આર્તધ્યાન કરવા લાગ્યો.

આવા ભાવો મનમાં આવતાં, તેમનામાં તીવ્ર ક્રોધાગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. ક્રોધની જ્વાળાઓને લીધે આખુ

निजदोषं विज्ञाय भगवतस्तीर्थंकरस्य पादमूले करतलपरिगृहीतं शिरस्याऽऽवर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवमवा-
दीत्-ज्ञातमेतत् अर्हन्! विज्ञातमेतत् अर्हन्! परिज्ञातमेतत् अर्हन्! श्रुतमेतत् अर्हन्! अनुभूतमेतत् अर्हन्! ये
अतीताः, ये च प्रत्युत्पन्नाः, ये च आगमिष्यन्तोऽर्हन्तो भगवन्तस्ते सर्वेऽपि अनन्तबलिका अनन्तवीर्या अनन्त-
पुरुषकारपराक्रमा भवन्ति' इति कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा निजापराधं क्षमयति ॥सू० ६५॥

टीका—'जं समयं च णं' इत्यादि। यस्मिन् समये च खलु मेरुः कम्पितुम् आरब्धः, तस्मिन् समये

अग्नि से वह प्रज्वलित हो गये। उनने अवधिज्ञान का उपयोग लगाया। तब अवधिज्ञान से अपना ही दोष जान कर भगवान् तीर्थंकर के चरण-मूल में दोनों हाथ जोड़ कर और मस्तक पर आवर्त्त एवं अंजलि करके वह इस प्रकार बोले-'हे भगवन्! मैंने जाना है, हे भगवन्! मैंने अच्छी तरह जाना है, हे भगवन्! मैंने खूब अच्छी तरह जाना है, हे भगवन्! मैंने सुना है, हे भगवन्! मैंने अनुभव भी कर लिया है, कि जो अर्हन्त भगवान् अतीत काल में हो चुके हैं, जो अर्हन्त भगवान् वर्त्तमान में हैं, और जो अर्हन्त भगवान् भविष्य में होंगे, वे सभी अनन्तवली, अनन्तवीर्यवान्, अनन्त पुरुषकार-पराक्रम के धनी होते हैं।' इस प्रकार बोल कर उनने वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना-नमस्कार करके अपने अपराध को खमाया ॥सू०६५॥

टीका का अर्थ - 'जं समयं च णं' इत्यादि। जिस समय सुमेरु पर्वत कम्पायमान हुआ, उस समय सारी की सारी पृथ्वी काँप उठी। समुद्र क्षुब्ध हो गया। पर्वतों के शिखर गिरने लगे। काँपती पृथ्वी,

---

શરીર બળવા લાગ્યુ. બળતરા થતા તેણે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકયો, તેમા તેમને સર્વ હકીકત વિદિત થઈ, ને પોતાનો દોષ જણાતાં, બે હાથ જોડી, માથે અંજલી ધરી, ભગવાન પાસે ગળગળા-હૃદયે બોલવા લાગ્યા કે "હે ભગવન્ત! હું સર્વ જાણી ચુકયો, સારી રીતે મને સર્વ સમજાયું, મેં સાંભળ્યું છે અને અત્યારે અનુભવ પણ કરી લીધો છે કે અતીત, વર્તમાન અને ભાવી કાળના અર્હન્ત ભગવાનો, અનંત વીર્યવાન, અનંત પુરુષાકારના ધણી, અને અનંતપરાક્રમી હોય છે. આવા પ્રકારનું કથન નમ્રભાવે પ્રગટ કરી, શક્રેન્દ્રે ભગવાનને વંદન-નમસ્કાર કરી, પોતાના અપરાધની માફી માગી (સૂ૦ ૬૫)

ટીકાનો અર્થ-'जं समयं च णं' ઇત્યાદિ. મેરુ પર્વત ત્રણે લોકને આવરી લે તેવો હોવાથી, તે લંબાઇ, પહોળાઇ અને ઉંચાઇમાં, સંપૂર્ણ રીતે વિસ્તૃત છે, આથી તેના કંપનનો સ્પર્શ ત્રણે લોકમાં અનુભવાયો. કંપનના લીધે, ધરતી પણ ધણ-

च महा पृथिवी कम्पिताऽभूत्, समुद्रः क्षुब्धोऽभूत्, शिखराणि=गिरिशृङ्गाणि पतितुम् आरब्धानि। तेषां=कम्पो न्मग्नपृथिवी–क्षोभोन्मुखसमुद्र–पवनोन्मुखशिखराणां सकलजगज्जीवमात्रहृदयविदारकः=सर्वभुवनस्यप्राणिगणहृदय-भेदनकारकः भयभैरवः=भयङ्करः महान्=दिग्व्यापकः शब्द समुद्भूतः=समुत्पन्नः। त्रिभुवने महान्=उग्रे कोला हल'=कलकलो जात'। लोका भयभीताः=भययुक्ता जाताः। सर्वजन्तवः=सकलप्राणिनः भयाकुला'=भयोद्विग्नाः सन्तः स्वकस्वकस्थानात्=निजनिजस्थानात् निःसृत्य=निर्गत्य "कः=को जन अस्माकं त्रायकः=रक्षको भविष्यति !"–इति कृत्वा=इति हेतोः शरणं=रक्षकम् अन्वेषयितुम् इत यत्र तत्र=इतस्ततः पलायितुम् आरब्धा'। सर्वे देवा देव्य श्चापि भयोद्विग्नमानसाः=भयग्रस्तचित्ता जाताः।

ततः स च स शक्रो देवेन्द्रो देवराज एवं=वक्ष्यमाणप्रकार चिन्तयति=विचारयति। शक्रचिन्तनीयमाह–

क्षुब्ध समुद्र और पवनोन्मुख गिरि–शिखरों का, तीन लोक के समस्त प्राणियों के हृदय को भेदने वाला, भयंकर और सब दिशाओं में व्यापी शब्द हुआ। तीनों लोकों में तीव्र कोलाहल फैल गया। लोग भयभीत हो उठे। समस्त जीव भय से व्याकुल होते हुए अपने–अपने स्थान से बाहर निकल कर 'कौन हमारा रक्षक होगा' ऐसा सोचकर शरण खोजने के लिए इधर–उधर भागने लगे। तथा सभी देवी–देवताओं का चित्त भी भय से व्याकुल हो गया।

तब शक्र देवेन्द्र देवराजने इस प्रकार सोचा–'जो यह महान् मेरुपर्वत कमल से भी कोमल इन

धवी ઊઠી, ધરતી ધ્રુજવા લાગી, સમુદ્ર પાણી ઉછળી આવ્યું, ને આ ઉત્પાતને લીધે, ધારે બાજુ જળજળાકાર થઈ રહ્યું

ઉત્પાતથી, ધરતીના આધારે રહેલા નાના–મોટા શિખરો પણ સ્વસ્થાનેથી ચ્યુત થતાં જણાવા લાગ્યા, ને ઘરબાર–મેડી–મહેલાત–હવેલીઓ સર્વે પડીને પાદર થતાં માનવ, પશુ, પ્રાણી દુઃખના લીધે અયાગ શોક–સંતાપને પામે છે, શરણ અને આશ્રય વિનાના થઈ જવાથી, કોલાહલ કરી મૂકે છે માનવોના આશ્રય સ્થાનો તો, ચલ અને અસ્થિર છે, તે તો કંપ લાગતા પડી જાય છે પણ દેવોના આશ્રય સ્થાનો–દેવાલયો, વિમાનો, સૌધંગણો સર્વે અચલ અને સ્થિર છે, છતાં તેમને પણ કંપનો સ્પર્શ થતાં, પડવાનો ભય ઉપસ્થિત થયો ને સેંકુ–સેંકુ થઈ રહ્યાં.

આવી સ્થિતિ દરેક લોકોમાં વ્યાપી રહી હતી. ત્યારે શક્રેન્દ્રના મનમાં પણ ભિન્ન–ભિન્ન તરંગો ઉઠવા લાગ્યા.

"यत् खलु अयम् विशालो=महान् मेरुः अस्य=पुरोवर्तिनः कमलादपि=कमलपुष्पापेक्षयाऽपि कोमलस्य=सुकुमारस्य वालकस्य=वालवयोवर्त्तिनः प्रभोरुपरि पतिष्यति, ततः अस्य वालकस्य का दशा=परिस्थितिर्भविष्यति ?, अहं च अस्य वालकस्य अम्वापित्रोः समीपे कथं=केन प्रकारेण गमिष्यामि ? तथा किं कथयिष्यामि ? इति कृत्वा=इति चिन्तयित्वा शक्रेन्द्र आर्तध्यानोपगतः=आर्तध्यानावस्थितः सन् ध्यायति=चिन्तयति। ततः 'केन एवं कृतम्=ईदृश उत्पातः कृतः' इति कृत्वा=इति मनसि चिन्तयित्वा शक्रो देवेन्द्रो देवराजः आशुरुप्तः=अतिकुपितः मिसमिसायमानः =जाज्वल्यमानः कोपाग्निना=क्रोधरूपवह्निना संज्वलितः=ध्मातः सन् अवधिम्=अवधिज्ञानं प्रयुङ्क्ते। ततः=अवधि-ज्ञानोपयोगानन्तरं खलु अवधिना=अवधिज्ञानद्वारा निजदोपं विज्ञाय भगवतः तीर्थंकरस्य पादमूले=चरणतले कर-तलपरिगृहीतं=हस्ततलभृतं शिरस्यावर्त्तं-शिरसि आवर्त्तः=प्रदक्षिणतया भ्रामणं यस्य तं तथाविधम् अञ्जलिं=हस्त-द्वयसम्पुटं मस्तके=शीर्षे कृत्वा=संस्थाप्य एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्=उक्तवान्, तदुक्तमेवाह-'णायमेयं'

वालवयवाले प्रभु के ऊपर गिरे तो इनकी क्या दशा होगी ?, मै इनके माता-पिता के समीप किस प्रकार जाऊँगा और क्या कहूँगा ?। इस प्रकार विचार करके शक्रेन्द्र आर्त्तध्यान-युक्त होकर चिन्ता में पड गये। तदनन्तर 'किसने ऐसा किया है—इस प्रकार का उत्पात मचाने वाला कौन है ?' यह सोचकर शक्र देवेन्द्र देवराज अतिकुपित हुए, क्रोध की आग से प्रज्वलित् हो गये। 'यह उत्पात करने वाला कौन है'—यह जानने के लिये उन्होंने अवधिज्ञान में उपयोग लगाया, और अवधिज्ञान से अपना ही दोप जानकर भगवान् तीर्थंकर के चरणों में शिर झुका कर, दोनों हाथ जोड़ कर मस्तक पर आवर्त्तयुक्त अंजलि करके, आगे कहे अनुसार कहा—हे भगवान्! सुमेरु के

કદાચ મેરુ પર્વતના શિખરોને તો હુ આડો હાથ દઇ, ભગવાનના કોમળ-બાળશરીર પર પડતાં, અટકાવી દઇશ, પણ મેરુ પર્વત ગબડી પડતાં હું, ભગવાનને કેવી રીતે બચાવી શકીશ?, ને તેમની માતાને વિલામોંએ જઇ શું જવાબ આપીશ?

આવા વિચારોથી તેમનું મન ઘેરાઇ ગયું, બુદ્ધિ અને વિચારશક્તિ કુંઠિત થઇ ગઈ, ને મૂઢ જેવા થઇ ગયા. અચાનક પોતાની દિવ્યશક્તિ 'અવધિજ્ઞાન'નો વિચાર સ્ફુરી આવ્યો, ને તે શકિતનો ક્ષણુ એકમાં ઉપયોગ કરતાં જણાયું કે, આ સર્વના દુઃખનો કર્તા હું છું. કારણ કે, અરિહંતોની અનંત શકિતમા મારો વિશ્વાસ ડગમગી ઉઠયો, તેથીજ ભગવાનની સહનશકિતમાં મને અપૂર્ણતા ભાસી. મને વિશ્વાસ પૂર્ણ કરવા સારું ભગવાને સ્વયં પ્રેરિત

इत्यादिना। हे भदंत !=हे जिन ! एतत्=मेरुकम्पनादिनिमित्तं ज्ञातं मया, हे अर्हन्! एतद् विज्ञात=विशेषेण ज्ञातम्, हे अर्हन्! एतत् परिज्ञातम्—परितः=सर्वथा ज्ञातम्, हे अर्हन्! एतत् श्रुतम्=आकर्णितम्, हे अर्हन्! एतत् अनुभूत=समस्तेव अनुभवविषयीकृतं, यत् ये अर्हन्तः अतीता=भूतकालीनाः, ये च अर्हन्तः प्रत्युत्पन्नाः=वर्तमानाः, ये च अर्हन्तः आगमिष्यन्तः=भविष्यन्तस्ते अर्हन्तो भगवन्त सर्वेऽपि अनन्तबलिकाः=अनन्तबलसम्पन्नाः अनन्तवीर्याः=अनन्तशक्तिसम्पन्ना अनन्तात्मबला वा, तथा—अनन्तपुरुषकारपराक्रमा भवन्ति—इति कृत्वा=इत्युक्त्वा अर्हन्तं भगवन्तं परमतीर्थंकरं शक्रो वन्दते नमस्यति च, वन्दित्वा नमस्यित्वा च निजापराधं=स्वापराधं क्षमयति ॥सू० ६५॥

मूलम्—तए णं सक्के इंदा हरिस—वस—विसप्पमाण—हियया सन्निहुडीए जाव महया रवेणं अणुइदाए कमेण भगव तित्थयरं तित्थयराभिसेएणं अभिसिंचिंसु।

तए णं सक्किंदेण अणुवममहावीरयावंचियत्तणेण कंपियमेरुत्तणेण 'भीममयमेरव उरालं अचेलयाइयं

कांपने आदि का कारण मैं जान गया, हे भगवान्! अच्छी तरह जान गया, और हे भगवान्! पूरी तरह जान गया। हे भगवान्! मैंने सुना है, हे भगवान्! मैंने अनुभव भी किया है कि जो अर्हन्त भगवन्त भूतकाल में हो चुके हैं, जो अर्हन्त भगवन्त वर्तमान कालमें हैं, और जो अर्हन्त भगवन्त भविष्य में होंगे, वे सभी अर्हन्त भगवान् शरीरसम्बन्धी अनन्त बल से सम्पन्न होते हैं, आत्मसम्बन्धी अनन्त शक्ति से युक्त होते हैं, तथा अनन्त पुरुषकारपराक्रम से युक्त होते हैं। ऐसा कह कर शक्र अर्हन्त भगवान् को वन्दना करते हैं, नमस्कार करते हैं, वन्दना और नमस्कार करके अपना अपराध खमाते हैं ॥६५॥

અને આ વદીબસના વાંદવનૃત્યમાં પોતાની વીરતા દાખવી.

પોતાના જ દોષનુ આરોપણ કરી, ગળગળે હૈયે ભગવાન સામુ જોઈ, વધેલ અપરાધની માફી માગી, દોષમુક્ત થયા. આમાં શક્રેન્દ્રનો વિચારદોષ નથી તેમજ તેની શ્રદ્ધામાં ઓછપણ હતી તેમ પણ ન કહું; પરંતુ સાક્ષ્યુકો, આવાજ કોમળ હૈયાના ઘડાયેલા હોય છે, તેથી પોતાની અપેક્ષાએ, ભગવાનના દુઃખની ગણત્રી કરે છે, અને તે દુઃખનો કંપ જાતે અનુભવે છે ને અનુભવતાં પ્રતિકાર કરવાના રસ્તા પણ ખોળી કાઢે છે આ છે ભગવાનના વાત્સલ્યભાવવાળા ભક્તોના શુદ્ધ હૃદયો! (સૂ૦ ૬૫)

परिसहं सहिस्सइ'-त्ति कट्टु य भगवओ गिव्वाणगणसमक्खं अत्थधामं सिरिमहावीरेत्ति नामं कयं।

तए णं सक्के देविंदे देवराया पंच सक्करूवे विउव्वइ। तत्थ एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलसंपुडेणं गिण्हइ, एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति, एगे सक्के वज्जपाणी पुरंदरे पुरओ पवट्टइ।

तए णं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए सामाणियसाहस्सीहिं जाव अण्णेहिं भवणवइ-वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिएहि देवेहि य देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव महया रवेणं ताए उक्किट्ठाए जाव जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरे जेणेव जम्मणभवणे जेणेव य तित्थयरमाया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं माऊए पासे ठवेइ, ठवित्ता तित्थयरमाऊए ओसोवणिं निद्दं पडिसाहरइ। एवं भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहोच्छवं करिय सव्वे इंदा सव्वे देवा य देवीओ य जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ॥सू० ६६॥

छाया—ततः खलु सर्वे इन्द्राः हर्षवशविसर्पद्धृदयाः सर्वर्द्ध्या यावत् महता रवेण अच्युतेन्द्रादिक्रमेण भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थंकराभिषेकेण अभ्यषिञ्चन्।

ततः खलु शक्रेन्द्रेण अनुपममहावीरताचञ्चितत्वेन कम्पितमेरुत्वेन 'भीमभयभैरवम् उदारम् अचेल-

---

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् हर्ष से विकसित चित्तवाले होकर सब इन्द्रोंने पूरे ठाठ के साथ यावत् महान् घोष करते हुए, अच्युतेन्द्र आदि के क्रमसे भगवान् तीर्थंकर का अभिषेक किया।

तत्पश्चात् शक्रेन्द्रने, अनुपम महावीरता से युक्त होने के कारण, मेरु पर्वत को कम्पित कर देने

મૂળનો અર્થ–'તए णं' ઇત્યાદિ. હર્ષથી વિકસિત થઇને તમામ ઇન્દ્રોએ, પૂરા ઠાઠમાઠ સહિત, મહાન ઘોષણા કરી, ને ભગવાનને અભિષેક કર્યો. આ અભિષેકની ક્રિયા અચ્યુતેન્દ્રે શરુ કરી, અને ક્રમપ્રમાણે ઉત્તરની શ્રેણીના ઇન્દ્રો વડે, પૂરી કરવામાં આવી.

ભગવાનનું અનુપમ બળ જોઇને, ભવિષ્યમાં પણ દારુણ દુઃખોનો તે સહનશીલતાપૂર્વક સામનો કરશે, તેમજ ઉપસર્ગોની અવગણના કરીને પણ, પોતાનું ધ્યેય હાંસલ કરશે, એવી નીડરતા અને મક્કમતા બાળપણથી જ

गादिक परिषह सहिष्यत' इति कृत्वा च भगवतो गीर्वाणगणसमक्षम् अर्थधाम श्रीमहावीरेति नाम कृतम्।

ततः खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः पञ्च शक्ररूपाणि विकरोति। तत्र एकः शक्रः तीर्थकरं करतल-सम्पुटेन गृह्णाति, एकः शक्रः पृष्ठतः आतपत्रं धरति, द्वौ शक्रौ उभयपार्श्वे चामरोत्क्षेपं कुरुतः, एकः शक्रो वज्रपाणिः पुरन्दरः पुरतः प्रवर्तते। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः चतुरशीत्या सामानिकसाहस्रीभिः यावत् अन्यैः भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकैः देवैश्च देवीभिश्च सार्द्धं सपरिवृतः सर्वर्द्ध्या यावत् महता रवेण तया उत्कृष्टया यावत् यत्रैव भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मनगरं यत्रैव जन्मभवनं यत्रैव च तीर्थकरमाता

के कारण, तथा 'यह भगवान, भविष्यत्-काल में घोर भय से भयानक अचेलता आदि बडे-बडे परीषहों को सहन करेंगे' यह सोचकर, देवों के समूह के सामने भगवान् का गुणनिष्पन्न 'श्रीमहावीर' ऐसा नाम रक्खा।

तत्पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराजने पाँच शक्र के रूपों की विकुर्वणा की। एक शक्रने भगवान तीर्थंकर को दोनों हाथों में लिया, एक शक्रने पीछे से छत्र किया, दो शक्र दोनों तरफ से चामर वींजने लगे, और एक पुरन्दर शक्र हाथ में वज्र लेकर आगे-आगे चलने लगे। तब वह शक्र देवेन्द्र देवराज चौराशी हजार सामानिक देवों के साथ, यावत् अन्य भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क तथा वैमानिक देवों और देवियों के साथ, उन सब से घिरे हुए, सब प्रकारकी ऋद्धि सहित, यावत् महान घोष के साथ, उत्कृष्ट

પારખી લઈને, શક્રેન્દ્ર, તેમનું નામ દેવોના અગણિત સમૂહની વચ્ચે, ગુણનિષ્પન્ન 'મહાવીર' એવું રાખ્યું

ઉત્સવની ક્રિયા સંપૂર્ણ થયા બાદ, શક્રેન્દ્ર, પોતાના દેવશરીરની વિકુર્વણા કરીને પાંચ શક્રેન્દ્રો સરજ્યો એક શક્રેન્દ્રે, ભગવાનને પોતાની હથેળીમાં ઉપાડયા બીજાએ ભગવાનના મસ્તક ઉપર છત્ર ધારણ કર્યું ત્રીજાએ અને ચોથાએ બન્ને બાજુ ઉપર ચામર વીંજવા માંડયા પાંચમા શક્રેન્દ્ર હાથમાં વજ્ર લઈ, ભગવાનની આગળ ચાલવા લાગ્યા

આ પ્રમાણેના સરઘસ સાથે શક્રેન્દ્રની સેવામાં, ચોરાશી હજાર સામાનિક દેવો હતા તથા ભવનપતિ વ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવો પોતાની સર્વોત્તમ ઋદ્ધિ સાથે હાજર હતા. તે સર્વે આ સમારોહમાં સાથે ચાલતા હતા.

तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य भगवन्तं तीर्थकरं मातुः पार्श्वे स्थापयति, स्थापयित्वा तीर्थकरमातुः अवस्वापनीं निद्रां प्रतिसंहरति। एवं भगवतस्तीर्थकरस्य जन्ममहोत्सवं कृत्वा सर्वे इन्द्राः सर्वे देवाश्च देव्यश्च यस्यामेव दिशि प्रादुर्भूताः तामेव दिशं प्रतिगताः ॥सू० ६६॥

टीका—'तए णं सव्वे इंदा' इत्यादि। ततः=शक्रेन्द्रस्य निजापराधक्षमणानन्तरं खलु, सर्वे इन्द्राः हर्षवशविसर्पद्हृदयाः=आनन्दोत्फुल्लमनसः सन्तः सर्वर्द्ध्या, यावत्पदेन 'सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदयेन सर्वादरेण सर्वविभूत्या सर्वसंभ्रमेण सर्वाऽऽरोहैः सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारविभूषया सर्वदिव्यत्रुटितनिनादेन महत्या ऋद्ध्या

दिव्य गति से यावत् जहाँ भगवान् तीर्थंकर का जन्म नगर था, जहाँ जन्म-भवन था, और जहाँ तीर्थंकर की माता थीं, वहीं आये। आकर भगवान् तीर्थंकर को माता के पास स्थापित कर दिया। स्थापित करके तीर्थंकर की माता की अवस्वापनी निद्रा को दूर कर दिया।

इस प्रकार भगवान् तीर्थंकर का जन्ममहोत्सव करके सभी इन्द्र, सभी देव, और सभी देवियाँ जिस दिशा से आये थे उसी दिशा में चले गये ॥सू०६६॥

टीका का अर्थ–'तए णं' इत्यादि। इन्द्र के अपना अपराध खमा लेने के बाद, सभी इन्द्रोंने, हर्षवश-विकसित-चित्त-वाले होकर, सब ऋद्धि से, सब द्युति से, सब बल से, सब समुदय से, सब आदर से, सर्व विभूति से, संभ्रम (त्वरा) से, समस्त अद्भुत–दिव्य वाद्यों के घोष से, अच्युतेन्द्र आदि के क्रम से भगवान् तीर्थंकर का अभिषेक किया।

ઘોષણા અને દિવ્યનાદ કરતા કરતા, જ્યા જન્મનગર હતું, જ્યા જન્મભવન હતું, જ્યા માતા નિદ્રાધીન થયેલાં હતા તે સ્થાને તેઓ બધા આવી પહોચ્યા, ને ભગવાનને માતાની ગોદમાં મૂકયા. ત્યારબાદ માતાને આવ-રણ કરી રહેલા અવસ્વાપની નિદ્રાને દૂર કરી સર્વ દેવ-દેવીઓ જે સ્થાનેથી આવ્યા હતા, તે સ્થાને જવા રવાના થયા. (સૂ૦૬૬)

ટીકાનો અર્થ–'तए णं' ઇત્યાદિ જ્યારે શક્રેન્દ્ર, આ દુઃખમય ઘટનાઓથી વિમુક્ત થયા, ને થયેલ આશાતનાની માટે પ્રભુની માફી માગી, ત્યારે જેમ દેણદાર ઋણમાંથી મુક્ત થાય ત્યારે છેલ્લો શાંતિનો શ્વાસ ખેંચે છે, તેમ તેનું હૃદય હળવું ફૂલ થઈ ગયુ, ને અગાઉની માફક પ્રફુલ્લિત–વદને ઉભા રહ્યા.

महता हर्षोल्लासेन"-इत्येषां सङ्ग्रह, तथा-महता रवेण, 'सर्वद्युत्या' इत्यारभ्य 'रवेणे'-त्यन्तानां व्याख्या पूर्वं गता। इत्थम् अच्युतेन्द्रादिक्रमेण भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थंकराभिषेकेण अभ्यषिञ्चन्=स्नपितवन्तः।

ततः=तीर्थंकराभिषेकानन्तरं शक्रेन्द्रेण अनुपममहावीरताधिष्ठितत्वेन, सर्वातिशायिपराक्रमयुक्तत्वेन, कम्पितमेरुत्वेन=स्वाङ्गुष्ठस्पर्शेन मेरुपर्वतस्य कम्पनया च, तथा-भीमभयभैरव=घोरभयेन भयङ्करम्, उदारम्=विशालम्, अचेलतादिकं परिषहं सहिष्यते-इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा भगवतस्तीर्थंकरस्य गीर्वाणगणसमक्षं=देव-

---

तीर्थंकराभिषेक के पश्चात् शक्रेन्द्र ने, भगवान् को असाधारण महावीरता से युक्त जान कर, सर्वोत्कृष्ट पराक्रम से युक्त होने के कारण तथा अपने अंगूठे के स्पर्शमात्र से मेरु पर्वत को कँपा देने के कारण और भविष्य में यह घोर भय से भयंकर, विशाल अचेलता आदि परीषहों को सहन करेंगे, ऐसा जान

આ પ્રભુ ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મી ચૂક્યા, ને કંપ વિગેરે શાન્ત થયા, ત્યારે દેવ દેવીઓએ પણ ખુશીનો દમ ખેંચ્યો અને આ બધું તેઓને થાતાં વળી ઘડી ભર પહેલાં તો સર્વેના જીવ તાળવે ચોંટી ગયા હતા, ને 'શું થશે ને શું બનશે' તેની હાયવોય કરી રહ્યા હતા, ને જન્મ-મરણની વચ્ચે ઝોલા ખાઈ રહ્યા હતા હરેકને હમણાં ગયાં કે જશું ' એવોજ ભય વ્યાપી રહ્યો હતો ત્યાં તો સપાટામાં, ભગવાન અંગૂઠેથી ચક્કર ફેરી પ્રભુ સર્વ વેદનાઓ નાશ પામી. આકાશને ઠેકાણે સંતોષ અને આનંદ છવાઈ ગયાં. ભયનું જંગલ સલામતીના રૂપમાં ફેરવાયું ને લોકના વિષે જીવ-જંતુઓએ નિરાંત અનુભવી.

ભય દૂર થતાં દેવ-દેવીઓએ આનંદનો ઉભરો ઠાલવ્યો. દરેક પ્રકારની જે જે સામગ્રીઓ, જુદે જુદે સ્થળેથી, ભેગી કરી હતી તે સર્વનો ઉપયોગ, ભગવાનના અભિષેકમાં કર્યો.

જેમ આર્દ્રક મુનિએ, સંયતિ રાજાને "અભઓ પત્થિવા તુજ્ઝ"-હે રાજન્! તું ભયમુક્ત છે-આમ કહ્યું ને રાજા ભયથી મુક્ત થાતાં અભયદાનનું મહાત્મ્ય સમજ્યો તેમ દેવોને પણ 'અભયદાન' ની મહત્તાનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવ્યો ને આ ભગવાનની વીરતા અનૂપ છે તેવું તેમને ભાન થયું આવું બળ, વીર્ય અને પરાક્રમ પણ માનવ દેહોમાં હોય છે-તેમ ખ્યાલ આવતાં તેઓનો ગર્વ ગળવા માંડયો ને પૂર્ણ ભક્તિ પ્રદર્શિત કરીને, ભગવાનનો અભિષેક કર્યો.

ભય કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો તેનું ધ્યાન જ્યારે શક્રને આવ્યું ત્યારે દેવદેવીઓ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ

वृन्दसमक्षे अर्थधाम=सार्थकं श्रीमहावीरेति नाम कृतम्।

ततः=चरमतीर्थकरस्य श्रीमहावीरेतिनामकरणानन्तरं, शक्रो देवेन्द्रो देवराजः पञ्च शक्ररूपाणि वि-करोति=वैक्रियशक्त्योत्पादयति, तत्र=पञ्चानां शक्ररूपाणाम्मध्ये एकः शक्रो भगवन्तं तीर्थकरं=चरमतीर्थकरं श्री-महावीरं करतलसम्पुटेन गृह्णाति, एकः शक्रः पृष्ठत आतपत्रं=छत्रं धरति, द्वौ शक्रौ उभयपार्श्वे=वामदक्षिण-पार्श्वद्वये चामरोत्क्षेपं=चामरवीजनं कुरुतः। एकः=अपरः-पञ्चमः शक्रो वज्रपाणिः=वज्रहस्तः पुरन्दर इन्द्रः पुरतः=अग्रे प्रवर्तते=प्रचलति।

ततः शक्रो देवेन्द्रो देवराजः चतुरशीत्या=चतुरशीतिसंख्याभिः सामानिकसाहस्रीभिः=सामानिकानां

कर भगवान् का देवगणों के सामने 'श्रीमहावीर' ऐसा सार्थक नाम रक्खा।

चरम तीर्थंकर का 'श्रीमहावीर' ऐसा नाम रखने के पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराजने शक्र के पाँच रूपों की विकुर्वणा की-पाँच रूप बनाये। उन पाँच शक्र के रूपों में से एक शक्रने भगवान् को अपने करसंपुट में लिया, दूसरे शक्रने पीछे से छत्र धारण किया, दो शक्रों ने दाहिनी और बाँई ओर चामर वींजना आरंभ किया। एक-पाँचवाँ पुरन्दर इन्द्र हाथ में वज्र लेकर आगे-आगे चले।

तब देवेन्द्र देवराज शक्र चौरासी हजार सामानिक देवों के साथ, तेंतीस त्रायस्त्रिंश देवों के

ગયા. અભિષેકની ક્રિયા પૂરી થતા, મોટા સમુદાયની વચ્ચે 'ભગવાનનું નામ 'મહાવીર' રાખવામાં આવે છે'- એવી દિવ્ય ઘોષણા કરી શક્રેન્દ્રે સર્વને જાણ કરી, અને આ જાણ કરતાંની સાથે, ભગવાનના અતુલબળનું વિવરણ કરતા ગયા, અને 'કંપ' થવાના કારણો ખુલ્લા કરી, દરેકને સમજણ આપતા ગયા.

"બાળપણુમાંજ પોતાના પરાક્રમનો, આપણુને પરચો બતાવ્યો, ને આ જ ભવમા, પોતાના પૂર્વે કરેલ શુભા-શુભ કર્મોનો, વીરતાપૂર્વક સામનો કરી, ખુડદો કરી નાખશે, ને તે કર્મ ચકચૂર કરવામાં અનંત સહનશકિત ધારણુ કરી, અને પ્રગટ કરી, સામે આવેલા ઉપસર્ગો અને પરીષહોને, આનંદથી વધાવી લેશે, માટેજ આ પ્રભુનું નામ વાસ્તવિકરીતે ગુણુસંપન્ન 'મહાવીર' હોવું જોઇએ"-એમ દૃઢતાપૂર્વક જાહેરાત થતાં તે 'નામ' ને સર્વ દેવોએ વધાવી લીધું.

શક્રેન્દ્રની પાસે કેટલો દેવસમુદાય હતો તેનું વર્ણન કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે ચોરાસી હજાર સામાન્ય

देवानां सहस्रैः, 'यावत्'-पदेन "अयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकैः, चतुर्भिर्लोकपालैः, अष्टाभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः, तिसृभिः परिषद्भिः, सप्तभिरनीकैः, सप्तभिरनीकाधिपतिभिः, चतसृभिः चतुरशीत्याऽऽत्मरक्षदेवसाहस्रीभिः (षट्त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षत्रयेण)-इत्येषां सङ्ग्रहः, अन्यैः=अपरैः भवनपतिव्यन्तरज्योतिषिकवैमानिकैः देवैः देवीभिश्च सार्द्धं=सह संपरिवृतः=युक्तः, सर्वर्द्ध्या 'यावत्' पदेन-'सर्वद्युत्ये'-त्यादि 'महता हृदयोल्लासेने'-त्यन्तानां सङ्ग्रहः, स यत्रैव स्वके पूर्वकृतोऽवसेयः। महता=उत्तमे रवेण=भेर्यादिध्वनिना, तया=पूर्वोक्तया प्रसिद्धया वा उत्कृष्टया=उत्तमया, 'यावत्'-पदेन त्वरितया=उत्कण्ठाप्रकर्षवत्या, आन्तराभिप्रायतोऽप्येषा भवतीत्यात-चपलया=कायतोऽपि चपलया, चण्डया=उग्रयाऽत्युत्कर्षयोगेन, सिंहया=सिंहसदृश्या तदार्ढ्यस्थैर्येण, उद्धतया=दर्पातिशयेन

साथ, चार लोकपालों के साथ, आठ सपरिवार अग्रमहिषियों (पटरानियों) के साथ, तीनों परिषदों के साथ, सात अनीकों के साथ, सात अनीकाधिपतियों के साथ, चार चौरासी हजार आत्मरक्षक देवों के साथ (अर्थात् तीन लाख छत्तीस हजार आत्मरक्षक देवों के साथ), और इनके अतिरिक्त भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों तथा देवियों के साथ, सर्वऋद्धिसहित, सर्वद्युतिसहित सर्वबलसहित, सर्वसमुदयसहित, सर्वादरसहित, सर्वविभूतिसहित, सर्वसंभ्रमसहित, सर्वसमारोहसहित, पुष्पसहित, सभी प्रकारके गंध, माल्य और अलङ्कार की शोभा से युक्त होकर, तथा दिव्य वाद्यों की ध्वनि से, महती ऋद्धि से, महान् मानसिक उल्लास से और भेरी आदि वाजों के महाध्वनि से युक्त होकर, उत्कृष्ट, त्वरित-उत्कंठा के कारण शीघ्रतावाली, आन्तरिक अभिप्राय से भी यह होती है इस कारण कहा है-चपला, अर्थात् काय से भी

દેવાના દેવો હતા, તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો હતા, ચાર લોકપાલ દેવો હતા, આઠ અગ્રમહિષીઓ તેમના પરિવાર સાથે હતી, ત્રણ પરિષદો હતી, સાત અનીકાધિપતિઓ (સેનાપતિઓ) અને ચોરાસી હજાર આત્મરક્ષક દેવો હતા"

આ અંગત પરિવાર ઉપરાંત, ભૂત ભાવ માં ક્યાંયના મુખ્ય, ચાર જાતના દેવો, દેવીઓ, ભવનપતિ વિગેરે પણ હાજર હતાં. આ વ્યવસ્થિત સમારોહ પૂર્ણ રીતે દિવ્ય વાજીંત્રો આદિની સાથે સજ્જ થઈ, પૂર્ણ રીતે શોભાયમાન થઈ, માનસિક ઉલ્લાસ અને ઉત્કંઠા ધારણ કરી, ત્વરા-પૂર્વક ભગવાનને લઈને પાછા આવવા લાગ્યા।

ઉપરોક્ત સમારોહમાં દેવ-દેવીઓની હાજરી હતી. (૧) ચપલા (૨) ચંડા, (૩) ઉગ્રા, અને (૪) ત્વરા આ ચાર ગતિઓ દેવોને ચોક્કી જ હોય છે ચપલા એટલે ઝપાટાબંધ ચાલ, ચંડા એટલે ઉત્કર્ષતાય જી, ઉગ્ર એટલે

वेगवत्या, जयिन्या=जयशीलया, छेकया=निपुणया दिव्यया=अद्भुतया, देवगत्या'-इत्येषां सङ्ग्रहः। यत्रैव=यस्मिन्नेव प्रदेशे भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मनगरं, तत्र यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थले जन्मभवनं=जन्मगृहम्, तत्र यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थाने तीर्थंकरमाता=श्रीवीरजननी त्रिशलाऽऽसीत्, तत्रैव=तस्मिन्नेव स्थाने उपागच्छति, उपागत्य भगवन्तं तीर्थंकरं मातुः=त्रिशलाख्यजनन्याः पार्श्वे स्थापयति, स्थापयित्वा पूर्वदत्तां तीर्थंकरमातुः=श्रीवीरजनन्याः, अवस्वापनीं=शयनकारणभूतां निद्रां प्रतिसंहरति=अपनयति, एवं=पूर्वप्रकारेण भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहोत्सवं कृत्वा सर्वे इन्द्राः सर्वे देवा देव्यश्च यस्यामेव दिशि प्रादुर्भूताः=प्रकटिताः, तामेव दिशं प्रतिगताः=प्रतिनिवृत्ताः ॥सू०६६॥

मूलम्—तए णं उदंचंतउस्सवो सिद्धत्थभूवो पच्चूसकालसमयंसि पमोय-कयंव-मोयग-पहुजम्मण-सूयग-जायग- निउरंवं देण्णसेण्णपराभवसुण्णं करीअ। नागरियसमायवणमवि रायराय-कमला-विलास-हास-वस्स-सलिलाऽऽसारेहिं फारेहिं दुक्ख-दावानल-समुज्जलंत-कीलकवल-पवल-भयाओ विमोइऊण उब्भिदंताऽमंदा-नंदकंदं-कुर-पूरं करीअ। कारागार-निगडिय-जणवारं च निगडाओ मोईअ। उत्तरोत्तरोल्लसंतप्पवाहेण उस्साहेण तं खत्तियकुंडग्गामं नयरं सब्भितरवाहिरियं आसित्त-संमज्जिओ-वलित्तं संघाडग-तिग-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महा-

---

चंचल, चण्डा-उत्कर्ष के योग से चंड, उग्रा-सिंह के समान दृढ़ता एवं स्थिरतावाली, दर्प की अधिकता के कारण उद्धत, जयिनी-जयशीला, निपुण तथा अद्भुत देवगति से जहाँ भगवान् तीर्थंकर का जन्म-नगर था, और जिस जगह जन्मगृह था, तथा जहाँ तीर्थंकर महावीर की माता थीं, उसी स्थान पर (शक्र) आये। आकर भगवान् तीर्थंकर को त्रिशला माता की बगल में स्थापित कर दिया। स्थापित करके पहले दी हुई माता त्रिशला की अवस्वापनी निद्रा को दूर कर दिया।

इस प्रकार भगवान् तीर्थंकर का जन्ममहोत्सव करके सभी इन्द्र, सभी देव और सभी देवियाँ जिस दिशा से आये थे-प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये ॥सू०६६॥

સિંહની સમાન દઢતા અને સ્થિરતાવાળી તથા દર્પવાળી, જયા એટલે જયશીલા, આ અદ્ભુત-દેવગતિઓથી ગમન કરીને, દેવો જન્મભવનમાં પહોંચ્યા, ભગવાનને માતાની ગોદમાં સ્થાપિત કરી, પોતાની ફરજ યથાયોગ્ય બજાવાઈ ગઈ તેનો આનંદ અને ઉત્સાહ લઈ, દેવો પોતપોતાના સ્થાને જવા વિદાય થયા. (સૂ૦૬૬)

पए-परेस सिघ-सुर-संमह-रत्यंतरा-मण-नीहियं मंचाइमंचकलियं नाणाविह-राग-भूसिय-ऊसयपडाग-मंडियं माउल्लोइयमहियं गोसीस-सरस-रत्तचंदण-दद्दर-दिन्न-पंचंगुलितलं उवचियचंदणकलसं चंदण-घड-सुकय-तोरण-पडिदुवार-देसभाग आसत्तो-सत्त-विउल-वट्ट-वग्घारिय-मल्लदाम-कलावं पंचवण्ण-सरस-सुरहि-मुक्क-पुप्फपुंजो-वयार-कलिय कालागुरु-पवर-कुंदुरुक्क-तुरुक्क-धूव-डज्झंत-मघमघत-गंधुद्धुया-भिरामं सुगंधवर गंधियं गंधवट्टिभूयं नड-नट्टग-जल्ल-मल्ल-मुट्ठिय-वेलंबग-पवग-कहग-पाढग-लासग-आरक्खग-लंख-तूणइल्ल-तुंबवीणिय-अणेगतालायरा-णुचरियं करावेह। जूयसहस्सं मुसलसहस्सं च उस्सवेह उस्सवेत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, जण्ण अस्थि महोच्छवंसि कोवि सगडे वा हले वा णो वाहउ, नो वा मुसलेहिं किंचिवि खंडउत्ति ॥सू०६७॥

छाया-ततः खलु उदग्रयुत्सवः सिद्धार्थनृपः मस्पूचकालसमये प्रमोद-कदम्ब-मोचक-प्रभुजन्मसूचक-या-चक-निकरम् दैन्य-सैन्य-पराभव-शून्यमकरोत्। नागरिकसमाजवनमपि राजराज-कमला-विलास-हास-प्रभु सलिला-ऽऽसारैः स्फारैः दुःख-दावानल-समुज्ज्वलज्ज्वालकलाप-प्रशमनयात् विमोच्य उल्लिन्दद-मन्दा-नन्द-

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् राजा सिद्धार्थने उत्सव मनाना आरंभ किया। प्रातःकाल होने पर उन्होंने आनन्द के समुदाय को देनेवाले प्रभु-जन्म के सूचक अन्तःपुरके भृत्यों के तथा याचकों के समूह को दैन्यसैन्य के पराभव से शून्य कर दिया-भगवान् के जन्मके हर्षके उपलक्ष्य में प्रभुजन्म सूचक अन्तःपुरके दासदासियों को और दरिद्रों को इतना दान दिया कि उनकी दरिद्रता दूर हो गई। नागरिक-समाज रूपी वन को भी, कुबेर की सम्पदा का उपहास करनेवाले धनरूपी पानी की विशाल धाराओं से वर्षा करके, दुःखरूपी दावानल की जाज्वल्यमान शिखाओंका ग्रास बनने

मूळनो अर्थ—"तए णं" इत्यादि. राजा सिद्धार्थे उत्सव मनाववानुं शरू कर्युं प्रातःकाळ थतां, प्रभुना जन्मोत्सव निमित्ते अंतःपुरना नोकरवर्गनुं दारिद्र्य टाळी दीधुं-दास-दासी नोकर-चाकर विगेरेने अढळक द्रव्य आप्युं, ने तेओनी हंमेशनी कंगालीयत मटाडी दीधी.

देशना नागरिकोनी दरिद्रता दूर करवा कुबेरना भंडारने पण मात आपे तेवो तेमनो भंडार हतो. आ भंडार भक्ति धन, वरसादनी धाराओनी माफक वर्षाव्युं ...

कन्दाङ्कुर-पूरमकरोत्, कारागार-निगडित-जनवारं च निगडादमोचयत्। उत्तरोत्तरलसत्प्रवाहेणोत्साहेन तत् क्षत्रियकुण्डग्रामं नगरं साभ्यन्तरबाह्यम् आसिक्त-संमार्जितो-पलिप्तं शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क-चत्वर-चतुर्मुख-महापथ-पथेषु सिक्त-शुचि-संमृष्ट-रथ्यान्तरा-ऽऽपण-वीथिकं मञ्चातिमञ्चकलितं नानाविध-राग-भूषित-ध्वज-पताका-मण्डितं लेपोल्लेपयुक्तं गोशीर्ष-सरसरक्तचन्दन-प्रचुर-दत्त-पञ्चाङ्गुलि-तलम् उपचित-चन्दन-कलशं चन्दन-घट-सुकृत-तोरण-प्रतिद्वार-देशभागम् आसक्तोत्सक्त-विपुल-वृत्त-प्रलम्बित-माल्यदाम-कलापं पञ्चवर्ण-

---

के प्रवल भय से मुक्त करके उत्पन्न होने वाले असीम आनन्द-कन्द के अंकुरों के समूह से युक्त कर दिया। कैदखाने में रहे हुए कैदियों की बेडियाँ खुलवा दीं। उत्तरोत्तर बढते प्रवाहवाले उत्साह के साथ क्षत्रियकुण्डग्राम नामक नगरी को भीतर और बाहर खूब सींचा, झाड़ा और लींपा हुआ करवाया, अर्थात् सजवाया। शृंगाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर, चतुर्मुख, महापथ और पथों में, रथ्याओं के मध्यभागों तथा बाजारकी गलियों में सिंचन करवाया, इनकी सफाई करवाई, मचानों और मचानों पर मचानों से युक्त कर दिया। तरह-तरह के रंगों से शोभित ध्वजाओं एवं पताकाओं से मण्डित करवाया। गोबर आदि से लिपवाया, खड़ी आदि से पुतवाया। गोशीर्षचन्दन तथा लालचन्दन के बहुत से हाथे लगवाये। चन्दन

ને ગરીબ વર્ગને આર્થિક ભયમાંથી, હંમેશને માટે મુક્ત કર્યો, ને આ વર્ગમા આનંદના અંકુરો ફૂટવા લાગ્યા.

જેલના કેદીઓને બંધનમુક્ત કર્યાં, ઉત્તરોત્તર ઉત્સાહ વધારીને, જેટલા અંશે ગરીબ-ગરબાંને ધન દ્વારા સંતોષાય, તેટલા અંશે સંતોષ્યા.

ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરને બહારથી અને અંદરથી, સાફસૂફ કરી, તમામ પ્રકારે સુશોભિત બનાવ્યું. શહેરની ફરતી દિવાલો રંગાવી-ધોળાવીને આકર્ષક રીતે ચીતરી. અંદરના રસ્તાઓ જેવા કે શૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, ચતુર્મુખ, મહાપથ, પથ, રથ્યા વિગેરેને સાફ કરી, તેના પરના કચરાને દૂર કરી પાણી છંટાવ્યું.

શહેરનો મધ્યભાગ, બજારો અને ગલી-ખુંચીઓમાંથી ગંદવાડ વિગેરે દૂર કરાવી, તેની પર પાણીનું સિંચન કર્યું, ને ઉડતી ધૂળ અને તેની રજોને બેસાડી દીધી. ધ્વજાઓ અને પતાકાઓ વડે, શહેરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી, ઉત્તમ પ્રકારના રંગરોગાન વડે દિવાલો અને કમાડો ધોવડાવ્યાં અને રંગાવ્યા. ગોશીર્ષચંદન અને લાલચંદનના થાપા દરેક બારી બારણા ઉપર લગાવ્યાં, ને ચંદનથી સુગંધિત બનાવેલા કળશો, દરેક પેઢી, દુકાનો અને કાર્યાલય-કચેરીઓમાં મૂકાવ્યા.

सरस-सुरभिमुक्क-पुप्फपुञ्जो-पयार-कलियं कालागुरु-पवरकुन्दुरुक्क-तुरुक्क-धूप-दह्यमान-प्रसरद्-गन्धोद्धुताभिरामं सुगन्धवरगन्धितं गन्धवर्तिभूत नट-नर्तक-जल्ल-मल्ल-मौष्टिक-विडम्बक-प्लवक-कथक-पाठक-लासका-ऽऽरक्षक-लङ्ख-तूणाव-तुम्बवीणिका-नेकतालचरा-नुचरितं कारयति। यूपसहस्रं मुसलसहस्रं च आनाय्य एकत्र स्थापयति, यत् खलु अस्मिन् महोत्सवे कोऽपि शकटानि वा हलानि वा नो वाहयतु, नो वा मुसलैः किञ्चित् खण्डयतु-इति ।।सू०६७।।

से लिप्त कलश स्थापित करवाये। द्वार द्वार पर चन्दनलिप्त घटों से रमणीय तोरण बनवाये। नीचे से ऊपर तक के भाग को स्पर्श करने वाली विस्तीर्ण गोल और लम्बी फूलमालाओं के समूह से सुशोभित करवाया। जलने वाले उत्तम काले अगर, कुन्दुरुक्क (चीड़ा), तुरुष्क (लोबान) तथा धूप की फैलती हुई गंध के प्रसार से रमणीय कराया। उत्तम चूर्णों की गंध से सुगंधित करवाया। गंध की बट्टी के समान बनवाया। नटों, नर्तकों, जल्लों, मल्लों, मौष्टिकों, विडम्बकों, प्लावकों, कथकों, पाठकों, लासकों, आरक्षकों, लंखों, तूणावतों, तुम्बवीणिकों तथा अनेक तालचरों से युक्त कराया। हजारों जूये तथा हजारों मूसल मँगवाकर एक जगह रखवा दिये कि इस महोत्सव के अवसर पर कोई गाड़ी या हल न जोते, और न मूसलों से कुछ कूटे ।।सू०६७।।

દરેક દરવાજે દરવાજે, ચંદનથી લેપાએલા ઘડાઓના તોરણો બનાવ્યાં. તોરણ પર, નીચે ઉપર લટકતી લાંબી અને ફેલાએલી ફૂલમાળાઓ લટકાવવામાં આવી. પચરંગી ફૂલોની શોભાવડે આ તોરણોને વિશેષ શોભિત કર્યાં આ ફૂલોનો રંગ અને સુગંધ ઘણા ઉગ્ર હતાં.

ઘેર ઘેર ઉત્તમ કાળાગરૂ કુન્દુરુક્ક (ચીડા), તુરુષ્ક (લોબાન) ની ઉંચી બનાવટવાળા ધૂપો સળગાવવામાં આવ્યા, આ ધૂપોમાં પણ અતિ સુગંધ છૂટે તેવાં ચૂર્ણો ભભરાવવામાં આવ્યા સર્વત્ર જાણે સુગંધનું જ સામ્રાજ્ય હોય! તેવી સુવાસ ફેલાવવામાં આવી.

શેરીએ શેરીએ અને ગલીએ-ગલીએ, નટ-નર્તક-જલ્લ મલ્લ-મૌષ્ટિક-વિડંબક-પ્લાવક-કથક-પાઠક-લાસક આખ્યાયક-લંખ તૂણાવત-તુમ્બવીણિક તથા અનેક તાલચરો રોકવામાં આવ્યા.

હજારો ધોંસરાં અને હજારો સાંબેલાં, આખાએ ગામમાંથી ઉઘરાવી લીધાં, અને એક ઠેકાણે ઘણાં ભેગાં કર્યાં મતલબ એ હતો કે, જેથી ભગવાનના જ જન્મમહોત્સવના શુભ અવસર ઉપર કોઈપણ ગાડાને હળ કે આવા

टीका—'तए णं उदंचंत-' इत्यादि। ततः खलु उदञ्चदुत्सवः=उद्यदुत्सवः सिद्धार्थभूपः प्रत्यूपकालसमये= प्रातःकालावसरे, प्रमोद-कदम्ब-मोचक-प्रभुजन्म-सूचक-याचक-निकुरम्बं, तत्र-प्रमोदकदम्बमोचकम्=आनन्द-वृन्ददायकं यत् प्रभुजन्म तस्य ये सूचकाः=ज्ञापका याचकाः=भिक्षुकाश्च तेषां निकुरम्बं=समूहं, दैन्यसैन्य-पराभव-शून्यं=दारिद्र्य-रूप-सैनिक-पराजय-रहितं-दारिद्र्यमुक्तम्, अकरोत्। तथा-स नागरिकसमाजवनमपि=नगरवासि-जनसमूहरूपवनमपि, राजराज-कमला-विलास-हास-वसु-सलिला-ऽऽसारैः-राजराजः=कुवेरः, तस्य या कमला= लक्ष्मीः-सम्पत्तिः, तस्या यो विलासः=विलसनं, तं हसतीति तादृशं यद्वसु=धनं तद्रूपं यत्सलिलं=जलं तस्या-ऽऽसारैः=धारासम्पातैः, तैः कीदृशैः ? इत्याह—स्फारैः=विशालैः, दुःख-दावानल-समुज्ज्वलत्कील-कवल-प्रबल-भयात्-दुःखमेव यो दावानलो=वन्यवह्निः तस्य यः समुज्ज्वलन्=प्रज्वलन् कीलः=शिखा-ज्वाला तस्य यत् कवलं=ग्रसनं तस्मात् यत् प्रबलं=प्रकृष्टं भयं तस्मात्, विमोच्य=पृथक्कृत्य, उद्भिन्दद्-मन्दा-ऽऽनन्दा-ङ्कुर-पूरम्-उद्भिन्दन्=प्ररोहन्-उत्पद्यमानः अमन्दाऽऽनन्दाङ्कुरपूरः=अतिशयितप्रमोदरूपाङ्कुरसमूहो यस्य यस्मिन् वा तादृ-

---

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तब राजा सिद्धार्थ उत्सव मनाने के लिए उद्यत हुए। प्रातः-काल के अवसर पर उन्होंने आनन्द के समूह को देने वाले भगवान् के जन्म को सूचित करने वाले अन्तःपुर के दासदासियों को तथा भिखारियों को दीनतारूपी सेना के पराजय से रहित कर दिया, अर्थात् सदा के लिए उन्हें दरिद्रता से मुक्त कर दिया। तथा नगर-निवासी जनसमूहरूपी वन को भी कुबेर की लक्ष्मी के विलास का उपहास करने वाले, अर्थात् अत्यधिक, धनरूपी जल की विशाल धाराएँ वरसा कर, दुःखरूपी दावानल की जलती हुई ज्वालाओं का ग्रास होने के प्रबल भय से मुक्त करके, उत्पन्न होने वाले अतिशय प्रमोदरूपी अंकुर-समूह से सम्पन्न कर दिया। अभिप्राय यह है कि सिद्धार्थ राजाने कुबेर के धन से भी अधिक धन देकर नागरिक जनों को दरिद्रता के दुःख से रहित

ટીકાનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. માબાપને પોતાના પુત્રનો જન્મ-ઉત્સવ ઉજવવામાં આનંદ હોયજ, પણ આવા લોકનાથ થવાવાળા પુત્રનો જન્મઉત્સવ ઉજવવામાં તો આખુંયે રાષ્ટ્ર તૈયાર થઇ ગયુ. રાજાએ, પોતાનો-ખજાનો ખુલ્લો મૂકી દીધો, ને ગરીબવર્ગના દુઃખો મટાડવામાં કાંઇપણ મણા રાખી નહિં. પોતાના આશ્રયે પડેલા નોકરીયાત વર્ગને તો, રાજાએ ન્યાલ કરી દીધો, ને તવંગરની કક્ષામા તે સર્વને મુકી દીધા.

सम् अकरोत्। सिद्धार्थो राजा वैश्रवणनामिद्रव्यधनप्रदानेन नागरिकजनान् दारिद्र्यदुःखरहितान् कृत्वाऽमन्दानन्दयुक्तान् अकरोदिति भावः। स सिद्धार्थराजः पुनः कारागार-निगडित-जन-चारं कारागारे निगडिताः=नियन्त्रिता ये जनाः=अपराधिनो लोकाः तेषां चारं=समूहं च निगडात्=शृङ्खलातः अमोचयत्=मुक्तमकारयत्। पुनः स उपरोपरोल्लसत्प्रवाहेण-उपरोपरम्=क्रमशः उल्लसन्=प्रवर्धमानः प्रवाहो=धारा यस्य तादृशेन, उत्साहेन=अध्यवसायेन, तत्=प्रसिद्धं क्षत्रियकुण्डग्राम नगरं साभ्यन्तरबाह्यम्=अभ्यन्तरे बहिश्च आसिक्त-संमार्जितो-पलिप्ततया-शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क-चत्वर-चतुर्मुख-महापथ-पथेषु, तत्र-शृङ्गाटक=त्रिकोणस्थानम्, त्रिकं=मार्गत्रयमिलनस्थानम्, चतुष्कं=मार्गचतुष्टयमिलनस्थानम् चत्वरं=बहुमार्गमिलनस्थानम्, चतुर्मुखं=चतुर्द्वारस्थानं, महापथः=राजमार्गः,

---

बना दिया, और तीव्र आनन्द से युक्त कर दिया। इसके अतिरिक्त सिद्धार्थ राजाने कारागार में कैद किये हुए जो अपराधी जनों के समूह थे, उनको बेड़ियों से मुक्त करवा दिया।

राजा सिद्धार्थ के उत्साह की धारा उपरोपर बढ़ती जा रही थी। उन्होंने क्षत्रियकुण्डग्राम को भीतर से भी और बाहर से भी खूब सजवाया। पहले धूल को शांत करने के लिए जल से सिंचवाया, फिर बुहारी से सफवाया और फिर गोबर तथा मृत्तिका से लिपवाया। शृंगाटक (तिकोने स्थान), त्रिक (तीन रास्तों का संगमस्थल), चतुष्क (चार मार्गों के मिलने का स्थान-चौराहा), चत्वर (बहुत रास्तोंका संगम स्थल), चतुर्मुख (चार द्वारों वाला स्थान), महापथ (राजमार्ग) और पथ (सामान्य रास्ता) में

જન્મપર્યંન્ત સુધીની થયેલ શિક્ષાઓ પણ માફ કરવામાં આવી, અને કેદીઓને, ફરીથી કોઈ ગુન્હાસર જેલમાં જવાનો અવસર ફરી ન થાય તે માટે આર્થિક મદદ અને ધંધા રોજગાર વિગેરેની વિપુલ પ્રમાણમાં સગવડતાઓ આપી. આથી જેલ-કેદીઓ પણ, આનંદથી નાચી ઉઠ્યાં, અને પોતાનું બાકીનું જીવન સુખરૂપ રીતે વિતાવવા તત્પર થયાં.

આ ઉપરાંત અનેક ખાનદાન કુટુંબોની ગરીબ વ્યક્તિઓને, એટલે તેટલા પ્રમાણમાં ગુપ્ત રીતે ધન આપી સંપત્તિવાન બનાવ્યા જેને પરિણામે, તેમની હંમેશની ભૂખ ભાંગી.

पन्थाः=सामान्यो मार्गश्च तेषु=एतदवच्छेदेन, सिक्त-शुचि-संमृष्ट-रथ्यान्तराऽऽ-पण-वीथिकं, तत्र-सिक्तानि=आर्द्री-कृतानि शुचीनि=पवित्राणि संमृष्टानि=शोधितानि च रथ्यान्तराणि=मार्गमध्यानि आपणवीथिकाः=हट्टमार्गाश्च यस्य तत्तादृशं, तथा-मञ्चातिमञ्चकलितं-मञ्चाः=महोत्सवविलोकनार्थं जनानामुपवेशननिमित्ता मालकाः, अतिमञ्चाः=मञ्चानामुपरिस्थिता मालकाश्च तैः कलितं=युक्तम्, तथा-नानाविध-राग-भूषित-ध्वजपताका-मण्डितं-नाना-विधाः=अनेकप्रकारा ये रागाः=रञ्जनद्रव्याणि तैर्भूषिताः=रञ्जितत्वेन शोभिता या ध्वजपताकाः-ध्वजाः=सिंहादिरूपचित्रिता बृहत्प्रमाणा वैजयन्त्यः, पताकाः=लघुप्रमाणा वैजयन्त्यश्च ताभिर्मण्डितं=शोभितम्, तथा-'लाउछोइयजुत्तं' लेपोल्लेपयुक्तम्-लेपः=गोमयादिना भूमौ लेपनम्, उल्लेपः=सुधाचूर्णादिना भित्त्यादीनां धवलीकरणं, ताभ्यां युक्तम्, तथा-गोशीर्ष-सरस-रक्तचन्दन-प्रचुर-दत्त-पञ्चाङ्गुलि-तलं, तत्र-गोशीर्ष=हरिचन्दनं, सरसं

जो भी मार्ग के मध्यभाग थे, तथा बाजार की गलियाँ थीं, उन सबको सिंचवाया, साफ करवाया और शोधित करवाया। महोत्सव को देखने के लिए लोगों को बैठने के वास्ते मंच (मचान) बनवा दिये, और उन मचानों पर भी मचान बनवा दिये। नाना प्रकारके रंगों से विभूषित और ध्वजा-पताकाओं से मण्डित करवा दिया। जिन पर सिंह आदि के चिह्न बने रहते हैं और जो बडे आकार की होती हैं वे ध्वजा या वैजयन्ती कहलाती हैं। छोटी-छोटी ध्वजाएँ पताकाएँ कही जाती हैं। इन रंगों, ध्वजाओं और पताकाओं से नगर को सुशोभित करवाया। भूमितल गोबर से लिंपवा दिया गया, और दीवारों पर चूना आदि से सफेदी करवा दी गई। गोशीर्ष-हरिचन्दन तथा सरस लालचन्दन के बहुत से दीवाल आदि

રાજકચેરીઓ, જાહેર મકાનો વિગેરેને સંપૂર્ણ રીતે સુધારી, રોનકમાં લાવવામાં આવ્યાં.

બજારો-જાહેર રસ્તાઓ તેમજ ખાનગી ગૃહોની શેરીઓના પણ, વાળીચોળી સુઘડ બનાવી, સુગંધિ દ્રવ્યો વડે સિંચિત કરી શહેરને ધજા-પતાકા વડે શણગારવામાં આવ્યો. જાહેર રસ્તાના ચૌટાઓમાં મંચો અને માંચડાઓ ઉપર, જાહેર જનતા બેસી, નાટચારંભો-નાટકો-ખેલો-તમાસાઓ સુખપૂર્વક જોઇ શકે તેવી વ્યવસ્થાઓ ઉભી કરી.

ધ્વજા અને પતાકા ઉપર ચિત્ર વિચિત્ર ચિત્રામણો દોરવામાં આવ્યાં હતાં. મોટી ધ્વજાઓને, લોકો 'વૈજયન્તી' કહેતા અને નાની ધ્વજાઓને 'પતાકા' ના નામથી ઓળખતા.

અનેક પ્રકારે શહેરના આંતર તેમજ બાહ્ય ભાગોને એવી સુંદર રીતે શણગાર્યાં અને ભભકાબંધ બનાવ્યા

रक्तचन्दनं च, ताभ्यां 'दद्दर'-मधुरा=बहवो दत्ताः पञ्चाङ्गुलितला=हस्तकाः कुड्यादिषु यत्र तादृशं, 'दद्दर' इति मधुरार्थे देशी शब्दः; पुनः-उपचितचन्दनकलशम्-उपचिता=गृहान्तर्भागचतुष्केषु स्थापिताः चन्दनकलशाः=चन्दनलिप्तकलशा यत्र तादृशम्, पुनः-चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागम्-चन्दनघटैः सुकृतानि=रमणीयानि तोरणानि प्रतिद्वारदेशभागे=द्वारस्य द्वारस्य देशभागे यत्र तादृशम्, तथा-आसक्तो-त्सक्त-विपुल-वृत्त-प्रलम्बित-माल्यदाम-कलापं, तत्र-आसक्तो=भूमिलग्नः, उत्सक्तश्च=उपरि लग्नो विपुलो=विस्तीर्णो वृत्तः=वर्तुलः 'वग्घारिय'-प्रलम्बितो माल्यदामकलापः=पुष्पमालासमूहो यस्मिन् तादृशम्, तथा-मुक्त-पञ्चवर्ण-सरस-सुरभिपुष्पपुञ्जोपचारकलितं-मुक्ताः=प्रकीर्णा ये पञ्चवर्णानां=कृष्णनीलपीतरक्तशुक्लस्वरूपवर्णपञ्चकवतां सरसानां=नूतनानां शोभनानां वा सुरभीणां=सुगन्धयुक्तानां पुष्पाणां पुञ्जाः=समूहास्तैर्य उपचारः=शोभा तेन कलितं=युक्तम्, 'मुक्त' शब्दस्य पृष्ठे प्राकृतत्वात् परनिपातः; तथा-कालागुरु-प्रवर-कुन्दुरुक्क-तुरुष्क-धूप-दह्यमान-

---

स्थान-स्थान पर हाथे लगवा दिये। घरों के भीतर, चौकों में चन्दन के लेप से युक्त कलश रखवा दिये। नगर के द्वार-द्वार पर चन्दन-लिप्त घटों के रमणीय तोरण बनवा दिये। तथा उन द्वारों को, नीचे जमीन से लगी हुई और ऊपर तक छूई हुई बहुत-सी गोलाकार और लम्बाकार मालाओं के समूह से मण्डित करवा दिये, जहाँ-तहाँ बिखेरे हुए काले, नीले, पीले, लाल और शुक्ल-इन पाँच वर्णों के सुन्दर और सुरभिसम्पन्न पुष्पों के समूह की शोभा से युक्त करवा दिये।

હતાં કે, ઘડીભર આપણે મોહિત થઈ જઈએ, અને ભ્રમમાં પડીએ કે શું આ પ્રત્યક્ષ સ્વર્ગ હશે કે કેમ?, તે ઓળખવા પણ મુશ્કેલ પડે!

જેમ જેમ શહેર શોભાયુક્ત થતું ગયું તેમ તેમ તેની મનોહરતા પણ વધવા લાગી નવીનતા અને અપૂર્વતા વધવા લાગી. તોરણદ્વારો પર સ્વર્ગીય અને મનોહર દેખાવો બનવા લાગ્યા. તોરણોની શોભામાં આઠ-આઠ પુષ્પો પણ ઉમેરો લેવામાં આવી. કારણ આ તોરણોમાં પાંચ રંગી ફૂલો ઉપરાંત પાંચ રંગી માળાઓ પણ લટકતી રાખીને તેની અંદર હાંડી-વાટકા ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. આ હાંડી-વાટકા જુદા જુદા રંગના કોઈ અંદર મૂકેલા દીપકો જુદાજ રંગોનો આભાસ અને તેજ આપતા હતા આ તેજ ઉપર પુષ્પો અને માળાઓનું પ્રતિબિંબ પડતાં એવો મનોહર

प्रसर–दुगन्धो–द्धूता–भिरामं, तत्र–कालागुरु=कृष्णागुरु, प्रवरकुन्दुरुक्कं=चीडाभिधानं गन्धद्रव्यं, तुरुष्कं=सिल्हकं 'लोहवान' इति प्रसिद्धम्, धूपः=दशाङ्गादिरनेकसुगन्धिद्रव्यसंयोगजनितविलक्षणगन्धः, एतेषां दह्यमानानां यः प्रसरन् गन्धः, तस्य यद् उद्धूतं=वायुना प्रेरितं सत्प्रसरणं तेन अभिरामं=शोभनम्, तथा–सुगन्धवरगन्धितं=सुगन्धवराणां=श्रेष्ठसुगन्धद्रव्यचूर्णानां यो गन्धः, स जातो यस्य तादृशं–प्रकृष्टगन्धयुक्तम्, अतएव–गन्धवर्तिभूतं=गन्धगुटिकासदृशं, तथा–नट–नर्तक–जल्ल–मल्ल–मौष्टिक–विलम्बक–प्लावक–कथक–पाठक–लासका–ऽऽरक्षक–लङ्घ–तूणावत्–तुम्बवीणिका–ऽनेकतालचरा–नुचरितं, तत्र–नटाः=नाटयितारः, नर्तकाः=स्वयं नृत्यकर्तारः, जल्लाः=वरत्रा-

तथा–कृष्णागुरु, श्रेष्ठ कुन्दुरुक्क (चीडा–नामक गंधद्रव्य), तुरुष्क–(लोबान), तथा धूप–दशांग आदि, जो अनेक सुगंधि द्रव्यों की मिलावट से बनती है, और जिसकी गंध विलक्षण होती है, इन सब के जलाने से उत्पन्न हुई गंध, हवा से चारों ओर फैल रही थी, और इस प्रकार सारे नगर को मनोहर बनाया। बढ़ियाँ सुगंधित चूर्णों की गंध से भी सुगंधित कराया, अर्थात् नगर को उत्कृष्ट गंध से व्याप्त करवा दिया। इस कारण वह ऐसा प्रतीत होने लगा जैसे गंध–द्रव्य की बट्टी हो।

तथा–नट, नर्तक (स्वयं नाचने वाले), जल्ल (वरत्रा पर–रस्सी पर खेल करने वाले), मल्ल, मौष्टिक

સુગંધિ ફેલાવવા માટે, કશી પણ કચાશ રાખી ન હતી. સુગંધિ–જળના છંટકાવ ઉપરાંત, સુગધિ ધૂપો અને ઉંચી બનાવટની અગરબત્તીઓ, ચૂર્ણો તેમજ સુગંધી દ્રવ્યોનો તો કોઇ હિસાબ રાખ્યો જ ન હતો. આખું શહેર મહેક–મહેક બની રહ્યુ હતું, ને ખુશબોની સુવાસ ચોમેર પથરાઇ રહી હતી. મઘમઘાયમાન થયેલું સમસ્ત પાટનગર, સુગધને લીધે, મ્હેકી ઉઠયું હતુ.

લોકોને જમવા માટે, રાજ્યના રસોડાં ખુલ્લાં મૂકી દીધાં હતાં. જ્યાં સુધી ઉત્સવ ચાલે ત્યાં સુધી, કોઇએ પણ પોતાના ઘેર, રસોઇ કરવાની હતીજ નહિં, જમ્યા પછી, આનંદ પ્રમોદ માણવા, ઠેર ઠેર ચોકમાં મંચો ગોઠવી દીધા હતા તે મંચો ઉપર બેસી, લોકો પોતાને યોગ્ય લાગે તે જાતની કલાઓ જોઇ શકતા.

આ કલાઓનું પ્રદર્શન દિવસ–રાત ચાલુ રહેતું હતું. કલાઓના પ્રકારો ઘણા હતા ને તે કલાઓના નિષ્ણાતો લોકોમાં જુદા જુદા નામથી ઓળખાતા હતા.

વેષ પરિધાન કરી, કોઈ પૂર્વે થઇ ગયેલ વ્યક્તિનો ચિતાર રજુ કરનારને લોકો 'નટ' તરીકે ઓળખતા.

ऽऽखेलकाः (रज्जूपरि खेलकाः), मल्लाः=प्रसिद्धाः, मौष्टिकाः=मुष्टिप्रहारका मल्लजातीयाः, विलम्बकाः=विदूषका – मुखविकारादिना जनानां हास्यकारिणः, प्लावकाः=गर्त्ताद्युल्लङ्घयितारः, कथकाः=सरसकथावक्तारः, पाठकाः=सूक्तादीनां पठितारः, लासकाः=रासगानकारिणः, आरक्षकाः=रक्षकाः–'सिपाही'–ति भाषाप्रसिद्धाः, लङ्खाः=वंशाग्रखेलकाः, तुम्बवीणिकाः=वीणावादकाः, अनेकतालचराः–अनेके=बहवो ये तालचराः–तालैश्चरन्ति ये ते तथा-तालदानेन प्रेक्षाकारिणः, यद्वा–तालान् कुट्टयन्तो ये कथां कथयन्ति ते तालचराः, तैरनुचरितं=संयुक्तं

(घूंसे–बाजी करने वाले एक प्रकार के मल्ल), विलम्बक (विदूषक–मुखविकार आदि करके जनता को हंसाने वाले), प्लावक (छलांग मार कर गड्ढे आदि को लांघने वाले), कथक (मजेदार कहानी कहने वाले), पाठक (सूक्तियाँ सुनाने वाले), लासक (रास–गान करने वाले), आरक्षक (शुभाशुभ शकुन कहने वाले नैमित्तिक) लंख (बांस के ऊपर खेल करने वाले), तूणावन्त (तूणा नामक बाजा बजाकर कथा करने वाले)–इन सब से नगर को युक्त करवाया।

સ્વયં નાચ કરવા વાળાને 'નૃત્યકાર' કહેતા. આ નૃત્યની કળા, સ્ત્રી તેમજ પુરુષ બન્ને ભજવી શકતાં, તેથી પુરુષ કલાધરને 'નૃત્યકાર' કહેતા અને સ્ત્રીને 'નૃત્યિકા' કહેતા 'રસ્સી' પર ફરવા વાળો 'જલ્લ' કહેવાતો. બાહુબળ બતાવવા વાળો 'મલ્લ' તરીકે ઓળખાતો. ઠોંસા મારવામાં કુશળ હોય તેને 'મૌષ્ટિક' તરીકે ઓળખતા. મોઢાથી વિદૂષ ભાવ પ્રગટ કરવા વાળાને, 'વિડંબક' અથવા 'વિદૂષક' કહેતા. છલાંગ મારીને કુદી જનાર 'પ્લાવક' તરીકે ઓળખાતો. વાર્તા કહેનારને 'કથક' કહેતા શાસ્ત્રોના શ્લોકો સંભળાવનારને 'પાઠક' કહેતા. રાસગાન ગાનાર 'લાસક' તરીકે ઓળખાતો. શુભાશુભ શકુનના કહેનાર નૈમિત્તિકોને લોકો 'આરક્ષક' કહીને સંબોધતા. વાંસ ઉપર ખેલ કરનારને 'લંખ' કહેતા. સારંગી ગાવાવાળો વગ તૂણાવંત' ના નામથી સંબોધાતો. વીણા વગાડનાર 'તુમ્બવીણિક' કહેવાતો. તાળતાળી-બજાવવામાં કુશળ કલાધરને લોકો 'તાલચર' કહીને બોલાવતા.

ભગવાનના જન્મ પ્રસંગના મહોત્સવ વખતે નાનાપ્રાણીઓને પણ દુઃખ ન થવું જોઈએ એ ઇરાદાથી, બળદ-પાડા-હાથી વિગેરેને છુટા મૂકી સંપૂર્ણ ઘાસ ચારો આપી, આનંદ કરતા બનાવી મૂક્યા હતા. તે દિવસો દરમ્યાન, ખાનગી રીતે પણ કોઈ બળદ આદિને ખેતરમાં જુતે નહિ આટે એવા પણ રાજ્યમાં મૂકાવી દીધાં ને આર એ બધાં સર્વે પ્રાણીઓને બંધન મુક્ત કર્યાં

कारयति, तथा–यूपसहस्रं=युगसहस्रं, मुशलसहस्रं=मुशलानि प्रसिद्धानि, तेषां सहस्रं च आनाय्य, एकतः=एकपार्श्वे स्थापयति। अत्र हेतुमाह–यत्=यस्मात् खलु अस्मिन् महोत्सवे=श्रीमहावीरप्रभुजन्मनिमित्तमहोत्सवे कोऽपि जनः शकटानि वा हलानि वा नो वाहयतु=वृषभाश्वादिना न चालयतु, मुशलैर्वा किञ्चिदपि धान्यादिकं न खण्डयतु=विदलयतु–इति ॥ सू० ६७ ॥

मूलम्–तए णं सा ललिय–सीला–लंकिय–महिला–गिइ–कुसला तिसला कमणिज्जगुणजालं विसालभालं वालं विलोगिय समुच्छलंता–मदाणंद–तरलतर–तरंग–महासिणेह–वरुणगिह–णिमामज्जमाण–माणसा इत्थी–पुरिस–लक्खण–णाण–वियक्खणा पईयपुत्तलक्खणा तं थविउमुवक्कमित्था–किं गुणगणवज्जिएहिं बहूहिं तणएहिं ?, वरमेगोवि अतंदो कुलकेरवचंदो भवारिसो असरिसुज्जलगुणो सुओ, जो पुराकयसुकयकलावेण पाविज्जइ, जेण य गंधवाहेण परिमलराजी विव माउपिइपसिद्धी दिसोदिसि वितन्निज्जइ, सोरब्भ–भरिया–मिलाण–कुसुम–भार–भासुर–सुरतरुणा नंदणुज्जाणमिव य तेल्लोक्कं गुणगणेण वासिज्जइ, अतेलपूरेण मणिदीवेणेव य पगासिज्जइ, अपासिज्जइ य हियदरीचरी चिरंतणाणाणतिमिरराई। सच्चं वुत्तं—

पत्तं न तावयइ नेव मलं पसूए,
णेहं न संहरइ नेव गुणे खिणेइ।

तथा–हजारों जूए और हजारों मूशल मँगवाकर एक किनारे रखवा दिये, जिससे कि इस महोत्सव में, अर्थात् श्रीमहावीर प्रभु के जन्म के उपलक्ष्य में मनाये जाने वाले उत्सव के समय, कोई भी मनुष्य गाड़ी और हल न जोते, तथा किसी भी धान्य आदि वस्तु को न कूटे, अर्थात् सभी लोग उत्सव में सम्मिलित होकर आनन्दका उपभोग करें ॥सू० ६७॥

ખાંડણીયામા અનાજ વિગેરે ખાડવાથી આરંભ થાય, તે આરંભને રોકવા માટે સાબેલા વિગેરે રાજમહેલમા મૂકાવ્યા.

કોઇપણ જાતના કામમાથી મુકત હોય તો, મનુષ્ય જન્મ-મહોત્સવ માણી શકે એ ઇરાદાથી, સર્વ જાતના વ્યાપાર બંધ કરાવવા, ઉત્સવમાં ભાગ લેવા રાજ્ય તરફથી ઢંઢેરો બહાર પાડયાનું સૂચન કર્યું. (સૂ૦૬૭)

दव्वावसाणसमए चलयं न थाइ,
पुत्तो इमो कुलगिहे किल को वि दीवो ॥ १ ॥

एसो मोगुणरगुणगणजुओ सुओ पधूयप्पमोयं जणयइ। अवि य—

सीयल चंदण वुत्त, तओ चंदो सुसीयलो।
चंदचंदणओ सीओ, मह णदणसगमो ॥ २ ॥

सिया उ महुरा नूण, सुहाउमहुरा तओ।
तेहिं वि अस्स यालस्स, सगमो महुरो मह ॥३॥

कणग सुहय लोए, रयण च महासुह।
तेहिं वि य महासोक्खो, अस्स वालस्स सगमो ॥४॥ सू० ६८ ॥

छाया—ततः खलु सा ललित-लीला-सत्कृत-महिला-कृति-कुशला त्रिशला कमनीयगुणजालं विशाल-भालं बालं विलोक्य समुच्छलद्-मन्दा-नन्द-तरलतर-तरङ्ग-महास्नेह-समुद्र-निमज्जमान-मानसा स्त्री-पुरुष-लक्षणज्ञान-प्रविचक्षणा प्रतीतपुत्रलक्षणा तं स्तोतुमुपचक्रमे—किं गुणगणवर्जितैरनल्पैरपि तनयैः, वरमेकोऽप्यतन्द्रः

मूलार्थ—'अह ललियलीलालंकिय'-इत्यादि। फिर उत्सव की समाप्ति के बाद वह शील से सुन्दर, महिलाओं के कर्तव्य में कुशल, उछलती हुई अत्यंत-चंचल आनन्द-रूपी तरंगों से युक्त महास्नेहरूपी समुद्र में तैरती हुई, खिले हुए कमल के समान मुखवाली, स्त्री-पुरुषों के शुभाशुभलक्षण जानने वाली, तथा बालक के लक्षण को पहचानने वाली त्रिशला रानी, सुन्दर गुणों से अलंकृत, विशाल भालवाले बालक की स्तुति करने लगी—

मूलार्थ—'अह ललियलीलालंकिय' ઇત્યાદિ. શીલથી સુંદર, સ્ત્રીઓના કર્તવ્યમાં કુશળ અને ઉછળતા એવા અત્યંત ચંચળ આનંદરૂપી તરંગોથી યુક્ત મહાસ્નેહરૂપી સમુદ્રમાં હિલોળા ખાતી, ખીલેલાં કમળોના જેવા મુખવાળી સ્ત્રી-પુરુષોના સારાં-નરસાં લક્ષણોને જાણવાવાળી, તેમજ બાળકના લક્ષણોને ઓળખવાવાળી ત્રિશલારાણી, સુંદર ગુણોથી સુશોભિત વિશાલભાલવાળા પોતાના બાળકની સ્તુતિ કરવા લાગી.

कुलकरवचन्द्रो भवादृशोऽसदृशोज्ज्वलगुणः सुतो, यः पुराकृतसुकृतकलापेन प्राप्यते, येन च गन्धवाहेन परिमलराजिरिव मातापितृप्रसिद्धिर्दिशि दिशि वितन्यते, सौरभ्य-भरिता-म्लान-कुसुम-भार-भासुर-सुरतरुणा नन्दनोद्यानमिव च त्रैलोक्यं गुणगणेन वास्यते, अतैलपूरेण मणिदीपेनेव च प्रकाश्यतेऽपास्यते च हृदयदरीचरी चिरन्तनाज्ञानतिमिरराजी। सत्यमुक्तम्—

गुणविहीन बहुत पुत्रों से भी क्या?, किन्तु अप्रमादी, कुलरूपी कैरव-रात्रिविकासी कमल-को विकसित करने में चन्द्र-रूप, तेरे जैसा अनुपम उज्ज्वल गुणवाला एक ही पुत्र अच्छा है, जो पुत्र पूर्वजन्मोपार्जित प्रचुर पुण्यों से प्राप्त होता है। जैसे-गन्धवाह-पवन पुष्पों की सुगन्धि को दिशा-विदिशाओं में प्रसारित करता है, उसी प्रकार जो पुत्र अपने मातापिता के नाम को सर्वत्र प्रसिद्ध करता है। जैसे सुगन्धियुक्त अम्लान (खिले हुए) पुष्पों के भार से सुशोभित कल्पवृक्ष, नन्दननवन को सुवासित करता है। उसी प्रकार जो पुत्र अपने गुणगण से तीनों लोक को सुवासित करता है। तथा-जैसे तैलरहित मणिदीप गृहादिक को प्रकाशित करता है, उसी प्रकार तेरे जैसा पुत्र तीनों लोक को प्रकाशित करता है, और जो त्रैलोक्यवर्ती जीवों के हृदयरूपी गुफा में संचरण करने वाले चिरकालिक अज्ञानरूप अन्धकार-समूह को दूर करता है। कहा भी है—

ગુણ વગરના ઘણા પુત્રોથી પણ શુ ? પરંતુ અપ્રમાદી કુળરૂપી કૈરવ-રાત્રિ-વિકાસી કમળને ખીલવવામાં ચંદ્ર સરખો તારા સરખા અનુપમ ઉજ્જવલ ગુણવાળો એકજ પુત્ર ઉત્તમ છે, જે પુત્ર પૂર્વજન્મોપાર્જિત અનેક પુણ્યના યોગે પ્રાપ્ત થાય છે. જેવી રીતે ગન્ધને લઈ જનાર પવન પુષ્પોની સુગંધિને દિશા-વિદિશાઓમાં ફેલાવે છે, તેવીજ રીતે ઉત્તમ પુત્ર પોતાના માતપિતાના નામને સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ કરે છે. જેવી રીતે સુગન્ધયુક્ત નિર્મલ ખીલેલાં પુષ્પોના ભારથી સુશોભિત કલ્પવૃક્ષ નંદનવનને સુવાસિત કરે છે, તેવીજ રીતે સુપુત્ર પોતાના ગુણ-સમૂહથી ત્રણે લોકને સુવાસિત કરે છે. તથા તેલ-વગરનો મણિદીપ જેવી રીતે ગૃહાદિકને પ્રકાશિત કરે છે, તેવીજ રીતે તારા જેવો પુત્ર ત્રણે લોકને પ્રકાશમાન કરે છે, અને ત્રણે લોકમાં રહેલા જીવોના હૃદયરૂપી ગુફામાં સંચરણ કરવાવાળા ઘણા લાંબા કાળથી રહેલા અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકારસમૂહને દૂર કરે છે કહ્યું પણ છે—

पात्रं न तापयति नैव मलं प्रसूते,
स्नेहं न संहरति नैव गुणान् क्षिणोति ।
द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते,
पुत्रोऽयं कुलगृहे किल कोऽपि दीपः ॥१॥

एष लोकोत्तरगुणगणयुतः सुतः प्रभूतप्रमोदं जनयति । अपि च—

शीतलं चन्दनं प्रोक्तं ततश्चन्द्रः सुशीतलः ।
चन्द्र-चन्दनतः शीतो महान् नन्दनसङ्गमः ॥२॥

"जो पात्र को संतप्त नहीं करता, मल को उत्पन्न नहीं करता, स्नेह का संहार नहीं करता, गुणों का नाश नहीं करता और द्रव्य के विनाश काल में अस्थिरता को प्राप्त नहीं होता है, ऐसा यह पुत्ररूप दीपक, कुलरूपी गृह में कोई विलक्षण ही दीपक है" ॥ १ ॥ इति ।

यह लोकोत्तर गुणगणों से युक्त पुत्र बहुत आनन्ददायी होता है । और भी कहा है—

चन्दन शीतल कहा गया है, उससे भी शीतल चन्द्र है, और चन्द्र-चन्दन से भी महान् शीतल पुत्र का स्पर्श है ॥ १ ॥

मिसरी मीठी होती है, उससे भी मीठा अमृत होता है, और उससे भी मीठा पुत्र का स्पर्श होता है ॥ २ ॥

જે પાત્રને સંતપ્ત કરતો નથી, મળને ઉત્પન્ન કરતો નથી, સ્નેહનો નાશ નથી કરતો, ગુણોનો વિનાશ નથી કરતો, તેમજ દ્રવ્યના વિનાશ કાળમાં અસ્થિરતાને પામતો નથી, તેવો આ પુત્રરૂપ દીવો કુળરૂપી ઘરમાં કોઈ વિલક્ષણ દીવો છે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

આ લોકોત્તર ગુણગણોથી યુક્ત પુત્ર બહુજ આનન્દને આપવાવાળો હોય છે વળી પણ કહ્યું છે—

ચન્દન શીતળ કહેવામાં આવ્યું છે, તેમજ તેનાથી પણ શીતળ ચન્દ્ર છે, અને ચન્દ્ર તથા ચન્દનથી પણ મહાન શીતળ પુત્રનો સ્પર્શ છે ॥ ૨ ॥

सिता तु मधुरा नूनं सुधाऽतिमधुरा ततः।
ताभ्यामप्यस्य बालस्य सङ्गमो मधुरो महान् ॥३॥

कनकं सुखदं लोके रत्नं च महासुखम्।
ताभ्यामपि च महासौख्यः अस्य बालस्य सङ्गमः ॥४॥ सू० ६८ ॥

सम्प्रति देवासुरनरनिकरनमस्कृतचरणचक्रवालस्य स्वबालस्य मुखकमलं विलोक्य त्रिशलाया हृदये यो भावः समजनि तमाह—'तए णं सा ललियसीलालंकिय'–इत्यादि।

ततः=उत्सवानन्तरं खलु सा ललित–शीला–लङ्कृत–महिला–कृति–कुशला–ललितं=शोभनं–निर्दोषं यत् शीलं=स्वभावः सदृत्तं वा, 'शीलं स्वभावे सदृत्ते'–इत्यमरः, तेन अलङ्कृताः=शोभिताः–युक्ता या महिलाः= स्त्रियः, तासां या कृतिः=कर्त्तव्यं, तत्र कुशला=निपुणा त्रिशला देवी, कमनीयगुणजालं–कमनीयं=मनोहरं

सोना इस लोक में सुखदायी है, उसकी अपेक्षा रत्न अधिक सुखदायी है, इन दोनों से भी बढ़कर इस अनुपम पुत्र का स्पर्श महासुखदायक है ॥ ३ ॥

टीकार्थ—देवों, असुरों और मनुष्यों के समूह से जिसका चरण–चक्रवाल वन्दित है, ऐसे अपने बालक का मुखकमल देखकर, त्रिशला देवी के हृदय में जो भाव उत्पन्न हुआ, उसको सूत्रकार 'अह ललियसीलालंकिय'–इत्यादि सूत्र–द्वारा प्रदर्शित करते हैं—

इस के बाद, सुन्दर–निर्दोष शील–स्वभाव अथवा सदृत्त से युक्त महिलाओं के कर्त्तव्य में निपुण,

---

સાકર મીઠી હોય છે, તેનાથી પણ મીઠું અમૃત છે, અને તેથી પણ મીઠો પુત્રનો સ્પર્શ છે. ॥ ૩ ॥

સોનુ આ લોકમાં સુખદાયક છે, તેથી પણ રત્ન અધિક સુખદાયક છે. એ બન્નેથી પણ અધિક સુખ આપનાર આ અનુપમ પુત્રસ્પર્શ મહા સુખદાયક છે. ॥ ૪ ॥ (સુ૦ ૬૮)

ટીકાર્થ—હવે દેવો, અસુરો, અને મનુષ્યોના સમૂહથી જેનું ચરણકમળ વન્દિત છે એવા પોતાના બાળકનું મુખકમળ જોઇને ત્રિશલાદેવીના હૃદયમા જે ભાવ ઉત્પન્ન થયો તેને સૂત્રકાર 'अह ललियसीलालंकिय' ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે.

ત્યારપછી સુંદર–નિર્દોષ શીલ–સ્વભાવ અથવા સારા વર્તનથી યુક્ત, સ્ત્રીઓના કર્તવ્યમાં નિપુણ,

गुणनामं=गुणसमूहो यस्य स तथा तं तादृशं, पुनः विशालभाल–विशालः=विस्तृतः–शुभलक्षणसम्पन्नः भालः=ललाटं यस्य स तथा तं तादृशं बालं महावीरं विलोक्य, समुच्छलद्–मन्दा–नन्द–तरलतर–तरङ्ग–महास्नेहरूपसमुद्र–निमामज्यमान–मानसा–समुच्छलन्त=सम्यगुत्पतन्त अमन्दानन्दरूपाः तरलतराः=अतिचञ्चलाः तरङ्गा यस्मिन्नेतादृशे यद् महास्नेहरूपसमुद्रम्=अत्यधिकस्नेहरूपः समुद्रः, तत्र निमामज्यमानम्=अतिशयेन मज्जत् मानसं=मनो यस्याः सा मया, परमानन्दसन्दोहसमन्वितस्वान्तेत्यर्थः, पुनः स्त्रीपुरुषेत्यादि–स्त्रीपुरुषलक्षणज्ञानप्रविचक्षणा–स्त्रीपुरुषलक्षणपरिज्ञाने कुशला, पुनः प्रतीतवीतरागलक्षणा–प्रतीत=ज्ञात वीतरागलक्षणं–वीतरागस्य=तीर्थंकरस्य लक्षणं=पुत्रसम्बन्धिलक्षणं यया सा तथाभूता पूर्वोक्ता त्रिशला देवी सम्पूर्वोक्तगुणगणसमलङ्कृतं स्वसुतं - स्तोतुं=प्रशंसितुम् उपचक्रमे=प्रारेभे। सा केन प्रकारेण स्तोतुमुपचक्रमे ? इत्याह–' किं गुणगणवर्जितैः ' इत्यादि। गुणगणवर्जिते –गुणाः=धैर्यौदार्यादिसद्गुणाः, तेषां यो गणः=समूहस्तेन वर्जितैः=रहितैः–निर्गुणैः, अनल्पैः=बहुभिः तनयैः=पुत्रैः किम्=किं प्रयोजनम् ?, नास्ति गुणरहितपुत्राणां किमपि प्रयोजनमित्यर्थः। एतदपेक्षया हे पुत्र ! मत्सदृक्षः=मादृशः असदृशोज्ज्वलगुण –असदृशाः =अद्वितीयाः उज्ज्वलाः =विशुद्धाः गुणा यस्य स तादृशः, अतन्द्रः=निस्त

स्त्री–पुरुष के लक्षण–परिज्ञान में कुशल तथा जिसने अपने पुत्र के लक्षण जान लिये हैं, ऐसी उस त्रिशला देवी ने, मनोहरगुणगणवाले, शुभलक्षणयुक्त ललाट वाले अपने पुत्र महावीर को देख कर, उछलते हुए अतिशय चञ्चल आनन्दरूप तरङ्ग वाले महास्नेहरूपी समुद्र में तैरती हुई, पूर्वोक्त गुणगण से सुशोभित अपने उस अनुपम पुत्र की प्रशंसा करना प्रारंभ किया। वह इस प्रकार—

धैर्य, औदार्य आदि सद्गुणों से रहित बहुत पुत्रों से क्या ?, अर्थात्–ऐसे निर्गुण पुत्रों का कुछ भी प्रयोजन नहीं है। इस की अपेक्षा तो हे पुत्र ! तुम्हारे–सरीखे अद्वितीय विशुद्ध गुणयुक्त, अतन्द्र–उत्साही,

સ્ત્રી–પુરુષના લક્ષણ–પરિજ્ઞાનમાં કુશળ અને પોતાના પુત્રના વીતરાગ લક્ષણને જાણનારી તે ત્રિશલાદેવી, મનોહર ગુણસમૂહવાળા, શુભ લક્ષણોથી યુક્ત લલાટવાળા પોતાના પુત્ર મહાવીરને જોઈને ઉછળતા એવા અતિશય ચંચળ આનંદરૂપી તરંગવાળા મહાસ્નેહરૂપી સમુદ્રમાં ઝુલતી અર્થાત્ પરમ આનંદના સમૂહથી યુક્ત હૃદયવાળી, પૂર્વોક્ત ગુણસમૂહથી સુશોભિત પોતાના તે અનુપમ પુત્રની પ્રશંસા કરવા લાગી. તે આવી રીતે–

ધૈર્ય ઔદાર્ય આદિ સદ્ગુણોથી રહિત ઘણા પુત્રોથી શું ? અર્થાત્ એવા નિર્ગુણ પુત્રોનું કંઈજ પ્રયોજન નથી. તેના કરતાં તો હે પુત્ર ! તમારા જેવા અદ્વિતીય વિશુદ્ધગુણથી યુક્ત અતન્દ્ર એટલે ઉત્સાહી, કુળરૂપી કૈરવ–શ્વેત

न्द्रः=निरलसः कुलकैरवचन्द्रः–कुलमेव कैरव=श्वेतकमलं, तत्प्रबोधने चन्द्रः–कुलप्रकाशक एकोऽपि सुतः=पुत्रः वरं, यो हि सुतः पुराकृतसुकृतकलापेन=पूर्वजन्मोपार्जितपुण्यसमूहेन प्राप्यते=लभ्यते। पुनः प्रशंसति–येन च भवादृशेन सत्पुत्रेण मातापितृप्रसिद्धिः=मातापित्रोः ख्यातिः दिशि दिशि वितन्यते=विस्तीर्यते। केन किमिव वितन्यते? इत्याह–'गन्धवाहेन परिमलराजिरिवे'–ति। यथा गन्धवाहेन=वायुना परिमलराजिः=सुगन्धसमूहः दिशि दिशि प्रसार्यते, एवमेव भवद्विधेन सत्पुत्रेण मातापित्रोर्यशः कीर्त्तिश्च सर्वत्र प्रसार्येते इति भावः। तथा भवादृशेन सत्पुत्रेण इदं त्रैलोक्यं=लोकत्रयं गुणगणेन=गुणसमूहेन वास्यते=भाव्यते, इदं त्रैलोक्यं गुणयुक्तं क्रियते इत्यर्थः। केन किमिव? इत्याह–सौरभ्यभरितेत्यादि। सौरभ्य–भरिताम्लान–कुसुम–भार–भासुर–सुरतरुणा–सौरभ्येण=सुगन्धिना भरितानि=युक्तानि यानि अम्लानानि=म्लानतामनुपगतानि कुसुमानि=पुष्पाणि तेषां यो भारः=समूहस्तेन भासुरः=प्रकाशमानो यः सुरतरुः=कल्पवृक्षस्तेन नन्दनोद्यानमिव=नन्दनवनमिवेति। अयं भावः–यथा कल्पवृक्षेण स्वपुष्पसौरभ्येण सकलमपि नन्दनवनं

कुलरूपी कैरव–श्वेत कमल के प्रबोधन करने में चन्द्ररूप एक ही पुत्र श्रेष्ठ है, जो पुत्र पूर्वजन्मोपार्जित पुण्य से प्राप्त होता है। हे पुत्र! तुम्हारे जैसे सत्पुत्र के द्वारा माता–पिता की ख्याति दिशा–विदिशाओं में सर्वत्र फैल जाती है, जैसे–वायुद्वारा दिशा–विदिशाओं में पुष्पों की सुगन्धि। अर्थात्–जिस प्रकार वायु–द्वारा पुष्पों की सुगन्धि दिशा–विदिशाओं में सर्वत्र प्रसारित होती है उसी प्रकार तुम्हारे–जैसे सत्पुत्र से मातापिता की ख्याति दिशा–विदिशाओं में सर्वत्र फैलती है। तथा हे पुत्र! तुम्हारे–जैसे सत्पुत्र से यह तीनों लोक गुणगण से सुवासित होते हैं, जैसे–सुगन्धियुक्त खिले हुए पुष्पों के गुच्छों से शोभित कल्पवृक्ष से नन्दनवन। अर्थात्–जैसे कल्पवृक्ष अपने पुष्पों की सुगन्धि से समस्त नन्दनवन को सुगन्धित

કમળને ખીલવવામા ચદ્રરૂપ એકજ પુત્ર શ્રેષ્ઠ છે, કે જે પુત્ર પૂર્વજન્મના પુણ્યયોગથી પ્રાપ્ત થાય છે. હે પુત્ર! તારા જેવા સત્પુત્ર દ્વારા માતા–પિતાની ખ્યાતિ દિશા–વિદિશાઓમા સર્વત્ર ફેલાઇ જાય છે, જેમ વાયુદ્વારા દિશા–વિદિશાઓમા પુષ્પોની સુગન્ધિ. અર્થાત્ જેવી રીતે વાયુદ્વારા પુષ્પોની સુગન્ધિ દિશા–વિદિશાઓમાં સર્વત્ર પ્રસારિત થાય છે તેવીજ રીતે તમારા જેવા સત્પુત્રથી માતા–પિતાની ખ્યાતિ દિશા–વિદિશાઓમાં સર્વત્ર ફેલાઇ જાય છે તથા હે પુત્ર! તારા જેવા સત્પુત્રથી આ ત્રણે લોક ગુણગણથી સુવાસિત થાય છે, જેમ સુગન્ધવાળા ખીલેલા પુષ્પોના ગુચ્છાથી શોભિત કલ્પવૃક્ષથી નંદનવન. અર્થાત્ જેવી રીતે કલ્પવૃક્ષ પોતાના પુષ્પોની સુગન્ધિથી

सुरभीक्रियते तथैव भवादृशेन सत्पुत्रेण स्वगुणसमूहैः समस्तमपीदं त्रैलोक्यं गुणयुक्तं क्रियते-इति। तथा-भवादृशेन सुतेन इदं त्रैलोक्यं प्रकाश्यते=प्रकाशितं क्रियते, केनेव? अतलपूरेण मणिदीपेनेवेति। अयं भावः-यथा तैल-पूरवर्जितो मणिदीपः सततं समानरूपेण गृहादिकं प्रकाशयति तथैव भवादृशः सत्पुत्रः समस्तमपीदं त्रैलोक्यं सततं समानरूपेण प्रकाशयतीति। तथा-भवादृशेन सत्पुत्रेण त्रैलोक्यवर्तिजीवानां हृदयदरीचरी=हृदयरूपकन्दरा-ऽभ्यन्तरचारिणी चिरन्तनाज्ञानतिमिरराजी-चिरन्तनानि=अनादिकालिकानि यानि अज्ञानतिमिराणि=अज्ञानान्ध कारास्तेषां राजी=पङ्क्तिः-अनादिकालीनाज्ञानपरम्परेत्यर्थः, अपास्यते=दूरीक्रियते इति। पुनः सत्पुत्रमुद्दिश्य इदं-वक्ष्यमाणं पद्यं सत्यं=वास्तविकम् उक्तं=कथितम्, किमुक्तम्? इत्याह-'पात्र न तापयति' इत्यादि।

करता है, उसी प्रकार तुम्हारे-जैसा सत्पुत्र अपने गुणों से इस समस्त लोक को शोभित बनाता है। तथा-हे पुत्र! तुम्हारे-जैसे पुत्र से यह तीनों लोक प्रकाशित किये जाते हैं, जैसे तेल-बिना के मणिदीप से यह घर आदि। अर्थात्-जिस प्रकार तेलरहित मणिदीप सर्वदा समानरूप से घर आदि को प्रकाशित करता है उसी प्रकार तुम्हारे-जैसे सत्पुत्र तीनों लोकों को सतत समानरूप से प्रकाशित करता है। तथा तेरे-जैसा सत्पुत्र तीनों लोक के जीवों के हृदयरूपी कन्दरा के अभ्यन्तर में सचरण करने वाले चिरकालिक-अनादिकालीन अज्ञानरूप अन्धकार की परम्परा को दूर करता है।

फिर कहते है-'पात्र न तापयति' इत्यादि।

સમગ્ર નન્દનવનને સુગન્ધવાળું કરે છે તેવીજ રીતે તારા જેવા સત્પુત્ર પોતાના ગુણોથી આ સમસ્ત લોકને સુશોભિત બનાવે છે. તથા હે પુત્ર! તારા જેવા પુત્રથી આ ત્રણે લોક પ્રકાશિત કરાય છે, જેમ તેલ વગરના મણિદીપથી આ ઘર આદિ. અર્થાત્ જેવી રીતે તેલરહિત મણિદીપ સદા સમાન રૂપથી ઘર આદિને પ્રકાશિત કરે છે, તેવીજ રીતે તમારા જેવા સત્પુત્ર ત્રણ લોકને સતત સમાનરૂપથી પ્રકાશમાન કરે છે તથા તારા જેવા સત્પુત્ર ત્રણ લોકમાં રહેલા જીવોના હૃદયરૂપી ગુફાની અંદર સંચરણ કરવાવાળા ચિરકાલિક અર્થાત અનાદિકાલીન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારની પરંપરાને દૂર કરે છે

વળી કહે છે-'पात्रं न तापयति' इत्यादि

कुलगृहे=वंशरूपे गृहे अयं पुत्रः=सत्पुत्रः कोऽपि अनिर्वचनीयो दीपः किल=निश्चयेन वर्त्तते, यो हि पात्रं=पात्रीभूतं सत्पुरुषं लोकं न तापयति=स्वाचरणेन न सन्तापयति, अथवा-पात्रम्=स्वाधारभूतं मातापित्रादिकं न तापयति=स्वाचरणेन संतप्तं न करोतीत्यर्थः। तथा-मलं=पापं नैव प्रसूते-पापाचरणकारी न भवतीत्यर्थः। तथा-स्नेहं = प्रेम-दयामित्यर्थः, न संहरति=न दूरीकरोति, कस्मिन्नपि जने स्नेहं=दयां न परित्यजतीत्यर्थः। तथा-गुणान्=सद्गुणान् दयादाक्षिण्यादीन् नैव क्षिणोति-नैव नाशयतीत्यर्थः। तथा-द्रव्यावसानसमये=धनाभावसमये चलताम्=अस्थर्यं न धत्ते=न धारयति। अयं भावः-दीपो हि पात्रं=स्वाधारपात्रं

इस का अर्थ यह है—कुलरूप-वंशरूप घर में यह सत्पुत्ररूप अलौकिक दीपक निश्चय ही कोई अपूर्व विलक्षण दीपक है, जो सत्पुत्ररूप दीपक पात्र को अर्थात् सज्जन पुरुषों को सन्ताप नहीं पहुंचाता है, अथवा अपने आधाररूप मातापिता आदि को अपने आचरण से कभी भी संतप्त-दुःखित नहीं करता है, कभी भी पापाचरण नहीं करता है, स्नेह को-प्रेम को अर्थात् दया को कभी भी नहीं छोड़ता है, इस का अभिप्राय यह है कि वह किसी के ऊपर दया-रहित नहीं होता है, दया-दाक्षिण्य-आदि सद्गुणों का नाश वह कभी भी नहीं करता है, तथा द्रव्य के अवसान काल में, अर्थात् धन के क्षीण हो जाने पर चंचलता-अस्थिरता को धारण नहीं करता है, अर्थात् किसी भी परिस्थिति में वह नीतिमार्ग का परित्याग नहीं करता है। इस श्लोक का अभिप्राय यह है—दीपक अपने आधारपात्र को संतप्त करता है, मल अर्थात्

એનો અર્થ એ છે કે કુળરૂપ-વંશરૂપ ઘરમાં આ સત્પુત્રરૂપી અલૌકિક દીવો નિશ્ચય કોઇ અપૂર્વ વિલક્ષણ દીવો છે જે સત્પુત્રરૂપ દીવો પાત્રને અર્થાત્ સત્પુરુષને સંતાપ પહોંચાડતો નથી, અથવા પોતાના આધારરૂપ માતાપિતા આદિને પોતાના આચરણથી કોઇપણ વખતે સંતપ્ત-દુઃખિત કરતો નથી, કોઇપણ વખતે પાપનું આચરણ કરતો નથી. સ્નેહને-પ્રેમને અર્થાત્ દયાને કોઇ વખતે છોડતો નથી. એનો અભિપ્રાય એ છે કે તે કોઇની પણ ઉપર દયારહિત થતો નથી. દયાદાક્ષિણ્ય-આદિ સદ્ગુણોનો નાશ તે કોઇપણ સમયે કરતો નથી. તે દ્રવ્યના અવસાન કાળમાં અર્થાત્ ધનનો નાશ થાય ત્યારે ચંચળતા-અસ્થિરતાને ધારણ કરતો નથી, અર્થાત્ કોઇપણ પરિસ્થિતિમાં તે નીતિમાર્ગનો ત્યાગ કરતો નથી. આ શ્લોકનો આશય એ છે કે—દીપક પોતાના આધારપાત્રને સંતપ્ત કરે છે,

तमः करोति, मलं=कज्जलं प्रसूते, स्नेहं=तैलं संहरति, गुणान्=वर्तिकां नाशयति, तैलरूपद्रव्याभावसमये च अस्थैर्यं भजते, परन्तु कुलपुत्ररूपो दीपस्तथा न भवति, प्रत्युत सर्वथा एतद्विलक्षणो भवतीति।

अहो! एष लोकोत्तरगुणगणयुतः=अलौकिकगुणसमूहसमन्वितः सुतः=पुत्रः प्रभूतप्रमोदं=प्रकृष्टमानन्दं जनयति=उत्पादयति।

अपि च=पुनश्च त्रिशला सत्कुलोद्भवं पुत्रं प्रशंसति—'शीतलं चन्दनं प्रोक्तम्' इत्यादिना। चन्दनं शीतलं=शीतस्पर्शयुक्तं प्रोक्तं=कथितम्, ततः=चन्दनात्—चन्दनापेक्षयेत्यर्थः, चन्द्रः सुशीतलः=समधिकशीतस्पर्शवान् कथितः, तथा—चन्द्रचन्दनतः=(लौकिक)चन्द्रचन्दनापेक्षयाऽपि नन्दनसंगमः=पुत्रस्पर्शः महान्=अत्यधिकः शीतः=शीतलो भवति ॥२॥

कज्जल उत्पन्न करता है, स्नेह—तेल का शोषण करता है, गुण का—बत्ती का नाश करता है, और तेलरूप द्रव्य के अभाव-समय में अस्थिरता को प्राप्त करता है, अर्थात् बुझने लगता है। परन्तु सत्पुत्ररूप दीपक तो ऐसा नहीं होता है, वह तो सर्वथा इससे विलक्षण होता है।

अहा! यह लोकोत्तर गुणों से विभूषित सत्पुत्र अतिशय आनन्ददायी होता है।

त्रिशला रानी फिर कहती है—इस लोक में चन्दन शीतल है, उसकी अपेक्षा चन्द्रमा अधिक शीतल है, परन्तु चन्द्र और चन्दन की अपेक्षा पुत्र के अङ्ग का स्पर्श अत्यन्त शीतल होता है ॥ २ ॥

મલ અર્થાત્ કાજલ (મેશ) ને ઉત્પન્ન કરે છે, સ્નેહ-તેલનું શોષણ કરે છે, ગુણનો-બત્તી (દીવેટ) નો નાશ કરે છે અને તેલરૂપી દ્રવ્યના અભાવમાં અસ્થિરતા પામે છે અર્થાત્ ઓલવાઈ જાય છે પરંતુ સત્પુત્રરૂપ દીપક તો એવો હોતો નથી તે તો હંમેશાં એનાથી વિલક્ષણ હોય છે ॥૧॥

અહો! લોકોત્તમ ગુણોથી વિભૂષિત સત્પુત્ર અતિશય આનંદ આપનાર હોય છે ત્રિશલારાણી ફરીથી કહે છે—

આ લોકમાં ચંદન શીતલ હોય છે અને તેથી પણ અધિક શીતલ ચંદ્રમા છે પરંતુ ચંદન અને ચંદ્રની અપેક્ષાએ પુત્રના અંગનો સ્પર્શ અત્યંત શીતલ હોય છે ॥૨॥

तत्र—सिता=शर्करा तु नूनं=निश्चितं मधुरा=मधुररसवती भवति, ततः=तस्याः सिताया अपि-शर्कराऽपेक्षयाऽपीत्यर्थः, सुधा अतिमधुरा=प्रकृष्टमधुररसयुक्ता भवति, पुनः ताभ्यामपि=सितासुधाभ्यामपि अस्य बालस्य संगमो महान् मधुरो भवति ॥३॥

तथा—लोके कनकं=सुवर्णं सुखदं=सुखप्रदं भवति, च=पुनः रत्नं महासुखं-महासुखदायकत्वात् महासुखं भवति, च=पुनः ताभ्यामपि=कनकरत्नाभ्यामपि अस्य बालस्य संगमो महासौख्यः=प्रकृष्ट-सुखविशिष्टो भवतीति ॥४॥ सू० ६८ ॥

मूलम्—तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अम्मापियरो, एक्कारसमे दिवसे विइक्कंते, निव्वत्ते सुयगे, संपत्ते बारसाहे, विउलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडाविंति, उवक्खडावित्ता मित्त-णाइ-सयण-संबंधि-परियणे उवनिमंतेंति, उवनिमंतित्ता बहूण समण-माहण-किवण-वणीमग-भिच्छुंड-गारंतीणं विच्छड्डेंति, दायाएसु णं दायं पज्जाभाएंति, पज्जाभाइत्ता मित्त-णाइ-सयण-संबंधि-परियणे भुंजावेंति, भुंजावित्ता मित्त-णाइ-सयण-संबंधि-परियण-समक्खं इम एयारूवं करेंति-जप्पभिइं च णं अम्हं इमे दारए गब्भं वक्कंते, तप्पभिइं च णं इमं कुलं विउलेणं हिरण्णेणं सुवण्णेणं धणेणं धण्णेणं विहवेणं ईसरिएणं रिद्धीए णं सिद्धीए णं समिद्धीए ण सक्कारेणं सम्माणेणं पुरक्कारेणं रज्जेण रट्ठेणं बलेणं वाहणेणं कोसेणं कोट्ठागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं

मिसरी मीठी होती है, और मिसरी से अमृत अधिक मीठा होता है, परन्तु मिसरी और अमृत इन दोनों से भी बालक का स्पर्श अत्यन्त मीठा है ॥ ३ ॥

तथा—इस लोक में कनक—सोना सुख देने वाला है, रत्न सोने से भी अधिक सुखदायी होता है, परन्तु पुत्र का स्पर्श तो इन दोनों से भी महान सुखदायी है ॥ ४ ॥ सू० ६८ ॥

સાકર મીઠી હોય છે, અને સાકરથી અમૃત વધારે મીઠું હોય છે. પરંતુ સાકર અને અમૃત આ બન્નેથી પણ અધિક મીઠો પુત્રના અંગનો સ્પર્શ છે. ॥ ૩ ॥

આ લોકમા કનક—સોનું સુખ આપવાવાળું છે, પણ રત્ન સોનાથી અધિક સુખ આપવાવાળું હોય છે. પરંતુ પુત્રનો સ્પર્શ તો એ બન્નેથી પણ મહાન્ સુખદાયી હોય છે. ॥ ૪ ॥ (સૂ૦ ૬૮)

समवएणं भाणवएणं जसवाएणं कित्तिवाएणं वण्णवाएणं सद्दवाएणं सिलोगवाएणं गुणवाएणं विउल-धण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिलप्पवाल-रत्तरयण-माइएणं संतसारसावएज्जेणं पीइ-सक्कार-समुदएणं अईव-अईव परिवड्ढित्था, तं होउ णं इमस्स दारगस्स गोण्णं गुणनिप्फण्णं नामधिज्जं 'वद्धमाणे'-त्ति कट्टु भगवओ महावीरस्स 'वद्धमाणे'-त्ति नामधिज्जं करेंति। समणे भगवं महावीरे गुत्तेणं कासवे। तस्स णं इमे तिण्णि नामधिज्जा एवमाहिज्जंति-अम्मापिउसंतिए 'वद्धमाणे' त्ति, सहसमुइयाए 'समणे' त्ति, इंदसतिए 'महावीरे' त्ति ॥सू०६९॥

छाया—ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अम्बापितरौ, एकादशे दिवसे व्यतिक्रान्ते, निर्वृत्ते सतके, सम्प्राप्ते द्वादशाहे विपुलमशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्कारयतः, उपस्कार्य मित्र-ज्ञाति-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् उपनिमन्त्रयतः, उपनिमन्त्र्य बहुभ्यः श्रमण-ब्राह्मण-कृपण-वनीपक-भिक्षोण्डका-गारस्थेभ्यो विच्छर्दयतः, दायादेषु खलु दाय पर्याभाजयतः, पर्याभाज्य मित्र-ज्ञाति-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् भोजयतः,

मूलार्थ—'तए णं समणस्स' इत्यादि। इसके बाद श्रमण भगवान महावीरके माता-पिताने, ग्यारहवाँ दिन बीतने पर, सूतक-जन्माशौचके निवृत्त होने पर, बारहवें दिन बहुत-सा अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य भोजन बनवाया। भोजन बनवाकर मित्रों, ज्ञातिजनों, संबंधीजनों और परिजनों को आमंत्रित किया। आमंत्रित करके बहुत से श्रमणों, ब्राह्मणों, दीनों, याचकों, भिखारियों तथा गृहस्थों को भोजन-वस्त्र आदि दिया। भागीदारों को उनका भाग बाँटा। बाँट कर मित्रों ज्ञातिजनों, स्वजनों,

મૂલનો અર્થ—'तए णं समणस्स' ઇત્યાદિ ભગવાનના જન્મને અગિયાર દિવસો વ્યતીત થયા, બારમો દિવસ આવી ઉભો રહ્યો. તે દિવસે જન્મ-પ્રસૂતિનું સૂતક હેતુ નથી. આ દિવસે ભગવાનના માતા-પિતાએ અનેક પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ અન્ન મિષ્ટ ભોજનો તૈયાર કરાવ્યાં

આ ભોજનોમાં ભાગ લેવા મિત્રો-જ્ઞાતિજનો-સંબંધિઓ અગ્રગણ્યોને આમંત્રિત કર્યાં સાથે સાથે શ્રમણ-બ્રાહ્મણ-દીન-યાચક-ભિખારી તથા તદ્દન સામાન્ય કોટિના ગૃહસ્થોને પણ ભોજન વસ્ત્ર વિગેરેનું દાન કર્યું કોઇપણ દીન-દુઃખી-અનાથ-અપંગ-લૂલા-લંગડાં અન્ન-વસ્ત્ર વિના બાકી રહી ન જાય, તેની ખાસ તકેદારી રાખી, સર્વને ભોજનાદિ પહોંચતા કર્યાં

જ્યારે જ્ઞાતિજનો મિત્રગણ સગાસંબંધીઓ જમીને પરવાર્યા અને આરામ ગૃહમાં લવંગ-સોપારી વિગેરે

इदमेतद्रूपं वचनं वदतः—यत् प्रभृति च खलु अस्मा-
भोजयित्वा मित्र-ज्ञाति-स्वजन-सम्बन्धि-परिजन-समक्षम् इदमेतद्रूपं वचनं वदतः—यत् प्रभृति च खलु अस्मा- कमयं दारको गर्भं व्युत्क्रान्तः, तत्प्रभृति च खलु इदं कुलं विपुलेन हिरण्येन सुवर्णेन धनेन धान्येन विभवेन ऐश्वर्येण ऋद्ध्या खलु सिद्ध्या खलु समृद्ध्या खलु सत्कारेण सम्मानेन पुरस्कारेण राज्येन राष्ट्रेण बलेन वाहनेन कोषेण कोष्ठागारेण पुरेण अन्तःपुरेण जनपदेन जानपदेन यशोवादेन कीर्तिवादेन वर्णवादेन शब्दवादेन श्लोकवादेन स्तुतिवादेन विपुल-धन-कनक-रत्न-मणि-मौक्तिक-शङ्ख-शिलाप्रवाल-रक्तरत्नादिकेन सत्स्वापतेयेन प्रीतिसत्कारसमुदयेन अतीवातीव परिवर्द्धं, तद् भवतु खलु अस्य दारकस्य गुण्य गुणनिष्पन्न नामधेयं 'वर्धमान' इति कृत्वा भगवतो महावीरस्य 'वर्धमान' इति नामधेयं कुरुतः। श्रमणो भगवान् महावीरो गोत्रेण काश्यपः। तस्य खलु इमानि

सम्बन्धीजनों और परिजनों को भोजन कराया। फिर मित्रों, ज्ञातिजनों, स्वजनों, सम्बन्धीजनों और परिजनों के समक्ष इस प्रकार का यह वचन कहा—जब से हमारा यह बालक गर्भ में आया, तभी से यह कुल विपुल हिरण्य, सुवर्ण, धन, धान्य, विभव, ऐश्वर्य, ऋद्धि, सिद्धि, समृद्धि, सन्मान, पुरस्कार, राज्य, राष्ट्र, बल, वाहन, कोष, कोष्ठागार (कोठार), पुर, अन्तःपुर, जनपद, जानपद, यशोवाद, कीर्त्ति वाद, वर्णवाद, शब्दवाद, श्लोकवाद, स्तुतिवाद से तथा विपुल, धन, स्वर्ण, रत्न, मोती, शंख, शिला, प्रवाल, लालरत्न आदि वास्तविक सम्पत्ति से और प्रीति तथा सत्कार की प्राप्ति से खूब-खूब वृद्धि को प्राप्त हुआ है। अत एव इस बालक का गुणमय गुणनिष्पन्न 'वर्द्धमान' नाम हो। इस प्रकार कह कर भगवान् महावीर का 'वर्द्धमान' नाम रक्खा।

મુખવાસ લેવા એકત્રિત થયા, ત્યારે સર્વની સમક્ષ, રાજા સિદ્ધાર્થે જાહેર કર્યું કે જ્યારથી આ બાળક ગર્ભમાં આવ્યો છે ત્યારથી હિરણ્ય-સુવર્ણ-ધન-ધાન્ય-વૈભવ-ઐશ્વર્ય-ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિ-સત્કાર-સન્માન-પુરસ્કાર-રાજ્ય-રાષ્ટ્ર-બળ-વાહન-કોષ-કોષ્ઠાગાર (કોઠાર)-પુર-અંતઃપુર-જનપદ-જાનપદ-યશોવાદ-કીર્તિવાદ-વર્ણવાદ-શબ્દ-વાદ-શ્લોકવાદ-સ્તુતિવાદમાં તેમજ વિપુલ-ધન-સુવર્ણ-રત્ન-મોતી-શંખ-પરવાળાં-શિલા-લાલરત્ન આદિ વાસ્તવિક સંપત્તિમાં, ઉત્તરોત્તર વધારો થતોજ ગયો છે દિન-પ્રતિદિન આનંદની વૃદ્ધિ થતાં, અમો તેનું નામ ગુણમય ગુણનિષ્પન્ન 'વર્ધમાન' રાખીએ છીએ.

त्रीणि नामधेयानि एवमाख्यायन्ते-अम्बापितृसत्कं 'वर्धमान' इति, सहसमुदितया 'श्रमण' इति, इन्द्रसत्कं 'महावीर' इति ॥सू०६९॥

टीका—'तए णं समणस्स'-त्यादि। ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अम्बापितरौ एकादशे दिवसे व्यतिक्रान्ते=व्यतीते, निर्वृत्ते=समाप्ते सूतके=जन्माशौचे, सम्प्राप्ते द्वादशाहे=द्वादशे दिवसे विपुलं=बहु अशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्कारयतः=निष्पादयतः, उपस्कार्य=निष्पाद्य मित्र-ज्ञाति-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान्, तत्र-मित्राणि प्रसिद्धानि, ज्ञातयः=समानजातिकाः, स्वजनाः=निजलोकाः, सम्बन्धिनः=पुत्राणां पुत्रीणां श्वशुरादयः, परिजनाः=दासीदासभृत्यश्च तान् उपनिमन्त्रयतः=भोक्तुमाह्वयतः, उपनिमन्त्र्य बहुभ्यः

श्रमण भगवान् महावीर काश्यपगोत्रीय थे। उनके तीन नाम इस प्रकार कहे जाते हैं—माता-पिता द्वारा रक्खा हुआ नाम वर्द्धमान, तपश्चरणशक्ति के कारण श्रमण, और इन्द्र का रक्खा नाम-'महावीर' ॥सू०६९॥

टीका का अर्थ—'तए णं समणस्स' इत्यादि। तदनन्तर श्रमण भगवान् महावीर के माता-पिताने ग्यारह दिन बीत जाने पर और सूतक-जन्म संबंधी अशौच-दूर हो जाने पर, बारहवें दिन बहुत सा अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य तैयार करवाया और मित्रों को, ज्ञातियों-सजातीय जनों को, स्वजनों-आत्मीय जनों को, संबन्धियों-पुत्र और पुत्रियों के श्वशुर आदि संबन्धियों को, तथा परिजनों-दासीदास आदि परिजनों को भोजन के लिए

આ પ્રમાણે એક બાજુ દેવોએ ભગવાનનું નામ 'મહાવીર' રાખ્યું, ત્યારે બીજી બાજુ માતા-પિતાએ 'વર્ધમાન' રાખ્યું ભગવાન 'કાશ્યપગોત્ર' ના જ મેળ હોવાથી તે 'કાશ્યપગોત્રી' પણ કહેવાય છે (સૂ૦૬૯)

ટીકાનો અર્થ— तए णं समणस्स ઇત્યાદિ લૌકિક વ્યવહારમાં, પ્રસૂતિ થયા બાદ, અગીઆર દિવસ સુધી માતાને તથા બાળકને માટે 'અશૌચ' ગણાય છે

સૂતક સમય વીત્યા બાદ, વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ, બારમા દિવસે, ખુશાલી બતાવવા, સગાંવ્હાલાં-મિત્ર-જ્ઞાતિ સબંધી-વર્ગને જમાડવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ભગવાનનો જન્મ થતાં તેની ખુશાલીમાં સિદ્ધાર્થરાજાએ, વિપુલ ભોજનની સામગ્રી તૈયાર કરાવી, ખૂબ પ્રેમ અને વાત્સલ્ય ભાવથી તેમને જમાડ્યાં, તેઓ પણ ખૂબ-ખૂબ આનંદિત થઇ 'વર્ધમાન' નામ પાડવામાં હાર્દિક અનુમોદન આપ્યું

श्रमण-ब्राह्मण-कृपण-वनीपक-भिक्षोण्डका-ऽगारस्थेभ्यः, तत्र-श्रमणाः=शाक्यादयः, ब्राह्मणाः प्रसिद्धाः, कृपणाः=दीनाः, वनीपकाः=याचकाः, भिक्षोण्डकाः=भिक्षाजीविनः, अगारस्थाः=गृहस्थाश्चेति तेभ्यः, विच्छर्दयतः=भोजनवसनादि दत्तः, दायादेषु=पैतृकसम्पत्तिभागिषु दायं=सम्पत्तिं पर्याभाजयतः=गरितो वण्टयतः, पर्याभाज्य=दायादेषु सम्पत्तिं परिवण्ट्य, मित्र ज्ञाति-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् भोजयतः, भोजयित्वा मित्र-ज्ञाति-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनसमक्षम् इदमेतद्रूपं=वक्ष्यमाणलक्षणं वचनं वदतः-यत्प्रभृति=यस्मात् कालादारभ्य च खलु अस्माकम् अयं दारकः=बालकः गर्भे व्युत्क्रान्तः=गर्भे समागतः, तत्प्रभृति=तस्मात् कालादारभ्य च खलु इदम्=अस्माकमेतत् कुलं विपुलेन हिरण्येन=रजतेन, सुवर्णेन, धनेन=गवाश्वगजादिना, धान्येन=व्रीहिशालियवगोधूमादिरूपेण, विभवेन=निर्वृत्या-आनन्देनेत्यर्थः, 'विभवो धननिर्वृत्योः' इति हैमः, तथा-ऐश्वर्येण=धनाधिपतित्वेन जनाधिपतित्वेन वा, ऋद्ध्या=सम्पत्या, सिद्ध्या=अभिलषितवस्तुप्राप्त्या, समृद्ध्या=प्रव-

बुलाया-निमंत्रित किया। उन्हें निमंत्रित करके बहुत-से शाक्य आदि श्रमणों, ब्राह्मणों, कृपणों-दीनों, वनीपकों-याचकों, भिक्षोण्डों-भिखारियों और गृहस्थों को भोजन-वसन आदि का दान दिया। जो लोग पैत्रिक सम्पत्ति में भागीदार थे, उन्हें सम्पत्ति का बँटवारा किया। बँटवारा करके मित्रों, ज्ञातिजनों, स्वजनों, संबंधियों और परिजनों को भोजन कराया। भोजन कराकर मित्र, ज्ञाति, स्वजन, संबधी और परिजनों के सामने आगे कहे जानेवाले वचन कहे-'जब से हमारा यह बालक गर्भ में आया है, तब से लेकर हमारा यह कुल विपुल हिरण्य से-चांदी से, सुवर्ण से-सोने से, धन से, गाय घोड़ा आदि से, धान्य से-व्रीहि, शालि, जौ, गेहूँ आदि से, विभव से-आनन्द से, ऐश्वर्यसे-धन या जन के अधिपतित्व से, ऋद्धि से-सम्पत्ति से, सिद्धि से-इष्ट वस्तुओं की प्राप्ति से, समृद्धि से-बढती हुई सम्पत्ति से, सत्कार से-जनता-

ભગવાનના જન્મ-નિમિત્તે વેરભાવ ઉપશાંત થતા, સર્વત્ર આનંદ-મંગળ વ્યાપી રહ્યો, અને તે આનંદને પ્રદર્શિત કરવા ગરીબ-ગુરબા વિગેરેને પણ વિપુલ પ્રમાણમાં મિષ્ટભોજન કરાવી તેમને દરેક રીતે સંતોષવામાં આવ્યા.

હિરણ્ય કહેતા ચાંદી, સુવર્ણ કહેતા સોનું, ધન કહેતા ગાય-ઘોડા-ભેંસ આદિના ધણ, અથવા ગોકુળ, ધાન્ય કહેતા વ્રીહિ-શાલિ-જવ-ઘઉં વિગેરે, વિભવ એટલે આનંદ, ઐશ્વર્ય એટલે ધન અને માનવ સમુદાયનું અધિપતિપણું, ઋદ્ધિ એટલે સંપત્તિ, સિદ્ધિ એટલે ઈષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ, સત્કાર એટલે જનતા દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ

द्मानसम्पदा, सत्कारेण=जनकृताभ्युत्थानादिना, सम्मानेन=आसनादिदानादिना, पुरस्कारेण=सर्वकार्येषु अग्रतः स्थापनेन, राज्येन=स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलरूपेण सप्ताङ्गेन, राष्ट्रेण=देशेन, बलेन=सैन्येन वाहनेन=रथादिना, कोशेन=रत्नादिभाण्डागारेण, कोष्ठागारेण=धान्यस्थापनगृहेण, पुरेण=नगरेण, अन्तःपुरेण=अन्तःपुरस्थपरिवारेण, जनपदेन=देशवासिजनेन, जानपदेन=प्रजाभिः, यशोवादेन='अहो ! कीदृशोऽयं पुण्यभाक्'-इत्येकदेशव्यापिसाधुवादेन, कीर्तिवादेन=सर्वदिग्व्यापिसाधुवादेन, वर्णवादेन=प्रशंसावादेन, शब्दवादेन=अर्द्धदिग्व्यापिसाधुवादेन, श्लोक

द्वारा किये जानेवाले उत्थान आदि सत्कार से, सम्मान से-आसन देने आदि रूप सम्मान से, पुरस्कार से-सब कामों में अगुवापन से, राज्य से-स्वामी, अमात्य, मित्र, कोष, राष्ट्र, दुर्ग और सेना इन सात अंगोंवाले राज्य से, राष्ट्र से-देश से, बल से-सेना से, वाहन से-रथ आदि वाहनों से, कोश से-रत्नों आदि के भंडार से, कोष्ठागार से-धान्यभंडार से, पुर से-नगर से, अन्तःपुर से-रनवास के परिवार से, जनपद से-देशवासि से, जानपद से-प्रजा से, यशोवाद से-'अहा ! यह कैसा पुण्यभागी है' इस प्रकार एकदेशव्यापी साधुवाद से, कीर्तिवाद से-सर्वदिशाव्यापी साधुवाद से, वर्णवाद से-प्रशंसावाद से, शब्दवाद से-अर्द्धदिशा-

---

સ્થાન સ ન્માન એટલે બેસવા આસન આદિ આપવું કરી બતાવાતો પૂજ્યભાવ, પુરસ્કાર એટલે સામાન્યપણે બતાવાતો ઉત્તમ રાજ્ય એટલે ૧ સ્વામી ૨ અમાત્ય ૩ મિત્ર, ૪ કોષ, ૫ રાષ્ટ્ર, ૬ દુર્ગ, અને ૭ સેના આ સાત અંગો જેમાં હોય તે. રાષ્ટ્ર એટલે સમસ્ત દેશ બલ એટલે હસ્તિ-અશ્વ-રથ અને પાયદળની સેના, વાહન એટલે જમીન-પાણી અને હવામાં ચાલતા મુસાફરીના સાધનો કોષ એટલે રોકડ તિજોરી માટી રત્નો આદિનો ભંડાર કોષ્ઠાગાર એટલે ધાન્યો રાખવાના કોઠારો પુર એટલે નગર અંતઃપુર એટલે રણવાસ, જનપદ એટલે પ્રાંત, જાનપદ એટલે પ્રજા યશોવાદ એટલે કીર્તિની સામાન્ય કથા અથવા એવી, કીર્તિવાદ એટલે વ્યાપકપણે ફેલાએલો યશ-જેમાં ? જે સામી પ્રજાના હિતાર્થે તમજ પરોપકારી કાર્યો થયા હોય તે સવનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે યશ' આ છુટા-છુટા કાર્યોની સામાન્ય જાણકારી કરાવતા હોય છે, ને જે કામ જેની દ્વારા પરિપૂર્ણ થયું હોય, તેને ભાગે તે યશ જાય છે યશ' એક-પ્રાંતવ્યાપી હોય છે જ્યારે કીર્તિ સમસ્ત પ્રદેશોમાં વ્યાપી રહેલ હોય છે આટલો યશ અને કીર્તિ માં ફરક છે સાધુવાદ એટલે સુગુણોની વૃદ્ધિ અથવા સત્પુરુષો તરફની પ્રશંસા, વર્ણવાદ એટલે પ્રશંસા, શબ્દવાદ એટલે અર્ધ દિશામાં [illegible] સુગુણો-યશ છે. કે શબ્દ

वादेन=सर्वत्र गुणवर्णनेन, स्तुतिवादेन=वन्दिजनकृतगुणकीर्त्तनेन, तथा-विपुल-धन-कनक-रत्न-मणि-मौक्तिक-शङ्ख-शिला-प्रवाल-रक्तरत्नादिकेन, विपुलेत्यस्य धनादिषु प्रत्येकं सम्बन्धः, तेन विपुलेन धनेन, विपुलेन कनकेन=सुवर्णेन, विपुलेन रत्नेन=कर्केतनादिना, विपुलेन मणिना=चन्द्रकान्तादिना, विपुलेन मौक्तिकेन, विपुलेन शङ्खेन=दक्षिणावर्तेन, विपुलया शिलया=राजपट्टशिलया, विपुलेन प्रवालेन=विद्रुमेण, विपुलेन रक्तरत्नेन=लोहितरत्नेन-पद्मरागादिना, आदिना चीनांशुकादिवस्त्रकम्बलादीनि ग्राह्याणि, तथा-सत्स्वापतेयेन=विद्यमानप्रधानद्रव्येण, प्रीतिसत्कारसमुदयेन-प्रीतिः=मानसी तुष्टिः, सत्कारः=वस्त्रादिभिः स्वजनकृतः शुश्रूषालक्षणः, तत्समुदयेन=तत्सम्प्राप्त्या अतीवातीव=अधिकाधिकं परिवृद्धम्=अभ्युदयं प्राप्तम्, तत्=तस्मात् अस्य=अस्मदीयस्य दारकस्य=पुत्रस्य गुण्यं=गुणेभ्य आगतम् अतएव-गुणनिष्पन्नम्=अन्वर्थं नामधेयं=नाम 'वर्द्धमानो' भवतु-इति कृत्वा=इति उक्त्वा भगवतो महावीरस्य 'वर्धमानः' इति नामधेयं=नाम कुरुतः। श्रमणो भगवान् महावीरो गोत्रेण काश्यपः=काश्यपगोत्र आसीत्। तस्य खलु इमानि=वक्ष्यमाणानि त्रीणि नामधेयानि=नामानि एवम्=अनेन प्रकारेण आख्यायन्ते=

व्यापी साधुवाद से, श्लोकवाद से-सर्वत्र गुणों के बखान से, स्तुतिवाद से-बन्दीजनों द्वारा किये जाने वाले गुणकीर्त्तन से, तथा-विपुल धन से, विपुल स्वर्ण से, विपुल कर्केतन आदि रत्नों से, विपुल चन्द्रकान्त आदि मणियों से, विपुल मोतियों से, विपुल दक्षिणावर्त्तादि शंखों से, विपुल राजपट्टरूप शिला से, विपुल मूंगों से, विपुल लालों से, तथा आदि शब्द से विपुल चीनी वस्त्र, कंबल आदि से, तथा-विद्यमान प्रधान द्रव्यों से, प्रीति से-मानसिक तुष्टि से, सत्कार से-स्वजनों द्वारा वस्त्रादि से किये हुए सत्कार से अधिकाधिक वृद्धि को प्राप्त हुआ है। इस कारण हमारे इस बालक का गुणों से प्राप्त, गुणनिष्पन्न नाम 'वर्द्धमान हो।'

દ્વારા માનવસમૂહથી જે ઉચ્ચારાય તે, શ્લોકવાદ એટલે ભાટ-ચારણો વડે છંદ-ચોપાઇ અને દૂહાઓ દ્વારા વખાણ થાય તે સ્તુતિવાદ એટલે બંદિજનો ગુણકીર્તન કરે તે. ઉપરની સર્વ બાબતોનો ધારો થતો ગયો. તે ઉપરાંત વિપુલ ધન, વિપુલ સ્વર્ણ, કર્કેતન આદિ સર્વ-શ્રેષ્ઠ રત્નો, ચંદ્રકાંત આદિ સર્વોત્તમ મણિઓ, દક્ષિણાવર્ત્તાદિ શંખો અને રાજપટ્ટ વિગેરે ઉત્તમ શિલાઓથી, વિપુલ પ્રવાલ, વિપુલ લાલ એટલે લાલરત્ન-વિશેષથી અને ઘણા પ્રકારના ઉત્તમ વસ્ત્રોથી રાજ્યભંડાર ભરાવા લાગ્યો. તેથી આ બાળકનું નામ ગુણનિષ્પન્ન 'વર્ધમાન' રાખવામાં આવે છે.

उच्यन्ते, तानि यथा—अम्बापितृसत्कम्—अम्बापितरौ सन्तौ=विद्यमानौ कर्तृत्वेन यस्य तत्, मातापितृकृतमिति भावः; 'वर्धमानः' इति प्रथम नाम १। तथा—सहसमुदितया=सहभाविन्या तपःकरणादिशक्त्या 'श्रमणः' इति द्वितीय नाम २। तथा—इन्द्रसत्कम्=इन्द्रकृतं 'महावीर' इति तृतीयं नाम ३ ॥सू०६९॥

॥ इति पञ्चमी वाचना ॥

मूलम्—तए णं भगवं महावीरे कमेण पवड्ढ—दुद्ध—निम्मल—सितिया—चंदोव्व सोम्मकरेहिं संतगुणनियरेहिं गिरिकंदरमल्लीणे चंपगपायवेव वड्ढए संवड्ढइ। एवं से भगवं महावीरे मऊरपक्खकागपक्खससोहीहिं सव्वएहिं सिसूहिं सद्धिं बालत्तणोऽणुरूवं गोवियसरस्स कीलेइ।

एगया देवलोए देवगणालंकियाए सुहम्माए सहाए समासीणो सुणासीरो सोहम्मिंदो भगवमगुणेहिं वड्ढमाणस्स वड्ढमाणस्स पहुणो परक्कम वण्णिउं उवक्कमइ। तं सोच्चा निसम्म सव्वे देवा देवीओ य हरिसवसविसप्पमाणहियया संजाया। तत्थ कोऽवि मिच्छादिट्ठी देवो तं पहुपरक्कममसहमाणो इस्साकुओ अणीकयदुव्भावणो मणुस्सलोगं हव्वमागम्म बालेहिं कीलमाणं भयवं नियपिट्ठंमि समारोविय सयवेउव्वियसत्तीए सरीरं सयहत्थालवरुरिमिव लंबमाणं विउव्विय पहुं जियम् उवरि आगासतलाओ अहो पाडिउमारभीअ। तं दट्ठूण तक्खणमेव पगिइमीरुणो सिसुणो सिग्घं सिग्घं पलाइउमारद्धा। चाउरीचतू पहू ओहिणा देवरूवं उवलब्भ मुणिय एवं विवेइ—न एए

इस प्रकार कह कर भगवान् महावीर का नाम 'वर्द्धमान' रक्खा। श्रमण भगवान् महावीर काश्यप-गोत्रीय थे। उनके यह तीन नाम इस प्रकार कहे जाते हैं—माता-पिता का रक्खा हुआ नाम 'वर्द्धमान'। सहभाविनी (जन्म-जात) तपश्चर्या आदि की शक्ति के कारण दूसरा नाम—'श्रमण'। इन्द्र द्वारा रक्खा हुआ तृतीय नाम—'महावीर' ॥सू०६९॥

॥ इति पंचम वाचना ॥

ભગવાનના ત્રણ નામો આ પ્રમાણે છે—માતા-પિતાએ રાખેલું 'વર્ધમાન' નામ તપશ્ચર્યા આદિના સામર્થ્યને લીધે શ્રમણ ઇન્દ્રે રાખેલું મહાવીર' (સૂ ૬૯)

(ઇતિ પંચમ વાચના)

हवतु–त्ति सिग्घं तं

वाला ममं पेमालुणो अम्मापिउणा कहिस्संति, ते णं मं उवद्दवसंकुलं विण्णाय मा खेयखिन्ना भारं दुरासय दिविसय नमइउं तप्पिट्ठमज्झासीणो एव पहू मूढगूढासयण्णू तप्पिट्ठुवरि नियसरीरस्स अप्फारं भारं दुरासय दिविसय नमइउं तप्पिट्ठमज्झासीणो एव पहू मूढगूढासयण्णू तप्पिट्ठुवरि नियसरीरस्स अप्फारं जयज्झुणी आरोवीअ। तेणं सो दुरासओ देवो तारेण सरेण चिकरिय पुढवीतले निवडिओ। तए णं देवाणं जयज्झुणी सुरज्झुणि समजणि। तए णं णयग्गीवो सो देवो खामियदेवाहिदेवो पत्तसम्मत्तो सयधामं पत्तो ॥मू०७०॥

छाया–ततः खलु भगवान् महावीरः क्रमेण धवल–दल–विलम–द्वितीया–चन्द्र इव सौम्यकरैः सद्गुण-निकरैः गिरिकन्दरा–ऽऽलीनचम्पकपादप इव वयसा संवर्द्धते। एवं स भगवान् महावीरो मयूरपक्षकाकपक्षशोभिभिः सवयोभिः शिशुभिः सार्द्धं वालवयोऽनुरूपं गोपितस्वरूपं क्रीडति।

एकदा देवलोके देवगणालङ्कृतायां सुधर्मायां सभायां समासीनः शुनासीरः सौधर्मेन्द्रः अनुपमगुणैर्वर्धमानस्य वर्धमानस्य प्रभोः पराक्रमं वर्णयितुमुपक्रमते, तं श्रुत्वा निशम्य सर्वे देवा देव्यश्च हर्षवशविसर्पद्हृदयाः संजाताः।

मूल का अर्थ—'तए णं इत्यादि। तव क्रम से, शुक्ल पक्ष की द्वितीया का चन्द्र जैसे अपनी सौम्य किरणों से बढ़ता है उसी प्रकार भगवान् महावीर सद्गुणों के समूह से, तथा जैसे पर्वत की गुफा में स्थित चम्पक–वृक्ष क्रम से बढता है उसी प्रकार वय से, बढने लगे। इस प्रकार भगवान् महावीर मयूर–पक्ष से सुशोभित चोटी से शोभायमान समवयस्क शिशुओं के साथ, अपने असली स्वरूप को गोपन करके, बाल्यावस्था के अनुरूप क्रीडा करने लगे।

एक बार देवलोक में देव–समूह से अलंकृत सुधर्मा सभा में बैठे हुए इन्द्र सौधर्मेन्द्रने अनुपम गुणों से बढते हुए वर्धमान प्रभु के पराक्रम का वर्णन करना आरंभ किया। उसे सुनकर और समझकर सभी देवों और देवियों का हृदय, हर्ष के वशीभूत होकर खिल गया। किन्तु उनमें से प्रभु के पराक्रम की

મૂલનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ જેમ શુક્લ પક્ષનો ચન્દ્રમા, દિન–પ્રતિદિન કલાઓમાં વધતો જાય છે તેમ ભગવાન મહાવીર પણ, સદ્ગુણોમાં વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં. જેમ પર્વતની ગુફામા ઉગેલ ચંપક વૃક્ષ, ક્રમે ક્રમે વિકાસ પામે છે, તેમ ભગવાન પણ વયથી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં.

મોરની પાખથી સુશોભિત ચોટલીવાલા સમાન વયના સુંદર મિત્રો સાથે, ભગવાન પોતાનું પરાક્રમ ગોપવી ગણીને, વાલ્યાવસ્થાને અનુરૂપ ક્રીડાઓ અને રમતો કરવા લાગ્યાં.

तत्र कोऽपि मिथ्यादृष्टिर्देवस्तं प्रभुपराक्रममहिमानम् अश्रद्दधान ईर्ष्यालुरङ्गीकृतदुर्भावनो मनुष्यलोकं शीघ्रमागम्य बालैः क्रीडन्तं भगवन्तं निजपृष्ठे समारोप्य स्ववैक्रियशक्त्या शरीरं सप्ताष्टतालतरुपरिमितं लम्बमानं विकृत्य प्रभुं जिघांसुर्मुष्ट्या निर्भरं प्रहरन् उपर्याकाशतलात्पातयितुमारब्ध, तद् दृष्ट्वा तत्क्षणमेव प्रकृतिभीरवः शिशवः शीघ्रं शीघ्रं पलायितुमारब्धाः, चातुरीधुरन्धरः प्रभुरवधिना देवकृतमुपद्रवं ज्ञात्वा एवं चिन्तयति—एते बाला मम प्रेमवन्तौ अम्बापितरौ कथयिष्यन्ति, तौ खलु माम् उपद्रवसङ्कुलं विज्ञाय मा खेदखिन्नौ भवताम्—इति शीघ्रं

महिमा पर विश्वास न करता हुआ, ईर्षालु तथा दुर्भावना को अंगीकार करनेवाला एक मिथ्यादृष्टि देव शीघ्र ही मनुष्यलोक में आया। उसने बालकों के साथ क्रीडा करते हुए भगवान् को अपनी पीठ पर बिठा कर, अपनी वैक्रिय शक्ति से अपने शरीर को सात-आठ ताड़के वृक्षों जितना लम्बा (ऊँचा) कर लिया। वह भगवान् का हनन करना चाहता था। अतः उन्हें ऊँचे आकाशतल से नीचे गिराना आरम्भ किया। यह दृश्य देखकर स्वभाव से डरपोक बालक उसी क्षण जल्दी-जल्दी भागने लगे। अपनी चतुराई के लिए प्रसिद्ध प्रभुने अवधिज्ञान से इस उपद्रव को देवकृत जानकर इस प्रकार विचार किया-'यह बालक मेरे स्नेहशील माता-पिता से कहेंगे। वे मुझे उपद्रव में फँसा हुआ समझकर खेदखिन्न न हों, इस प्रकार

કોઈ એક વખતે, દેવલોકમાં, દેવોના સમૂહ વચ્ચે બેઠેલા પહેલા દેવલોકના ઇન્દ્ર સૌધર્મેન્દ્રે ભગવાનના અનુપમ ગુણોનું વર્ણન કરવાનું શરૂ કર્યું. આ સાંભળી, સર્વ દેવ-દેવીઓના હૃદયો હર્ષથી પુલકિત થયાં.

આ દેવો મધ્યે કોઈ એક દેવને, પ્રભુના પરાક્રમીના મહિમા ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહિ, તેથી શીઘ્રપણે મૃત્યુલોકમાં આવ્યો. આ દેવ, તે વખતે મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો, તેમજ તેના સ્વભાવ ઇર્ષ્યાવાળા અને દુર્ભાવવાળા હતા.

આ દેવ, મૃત્યુલોકમાં આવીને, જ્યાં ભગવાન પોતાના સમાન વયના બાળકો સાથે રમતા રમતાં હતાં, ત્યાં પહોંચી ગયો, પહોંચ્યા બાદ, તુરતજ ભગવાનને પોતાની પીઠ પર બેસાડી દીધા, ને પોતાની વૈક્રિય શક્તિના પ્રતાપે, પોતાનું શરીર સાત-આઠ તાડ-વૃક્ષો જેટલું ઊંચું બનાવી દીધું અસ્થ કે આમ કરીને, તે ભગવાનનું હનન કરવા માંગતો હતો. આમ ઉપાડીને, આકાશમાંથી નીચે પૃથ્વી પર પછાડવાનું શરૂ કર્યું.

આવું દૃશ્ય જોઈ સ્વભાવથી ડરપોક એવા બાળકો, નાસ-ભાગ કરવા લાગ્યાં. પ્રભુ તો ચતુર અને વિચક્ષણ હતાં. તેમણે અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાણી લીધું કે, આ ઉપદ્રવ દેવકૃત છે. આ બાળકો માત માતા-પિતા પાસે જઈ, મારી વાતનું વિવરણ કરશે તો, ખિન્ન થશે

तं दुराशयं दिविषदं नमयितुं तत्पृष्ठमध्यासीन एव प्रभुर्मूढगूढाशयज्ञस्तत्पृष्ठोपरि निजशरीरस्यास्फारं भारमारोपयत्। तेन स दुराशयो देवस्तारेण स्वरेण चीत्कृत्य पृथिवीतले निपतितः। ततः खलु देवानां जयध्वनिः सुराध्वनिरभजनि। ततः खलु नतग्रीवः स देवः क्षामितदेवाधिदेवः प्राप्तसम्यक्त्वः स्वकधाम प्राप्तः ॥सू०७०॥

टीका—'तए णं भगवं महावीरे' इत्यादि। ततः=नामकरणानन्तरं खलु सद्‌गुणनिकरैः=सद्‌गुणसमूहैः भगवान् महावीरः सौम्यकरैः=आह्लादककिरणैः धवलदलविलसद्वितीयाचन्द्र इव–धवलदले=शुक्लपक्षे विलसन्=विराजमानो यो द्वितीयाचन्द्रः=बालचन्द्रमाः स इव. तथा–गिरिकन्दराऽऽलीनः=पर्वतगुहास्थितः चम्पकवृक्ष इव वयसा क्रमेण संवर्धते। एवम्=अनेन प्रकारेण स भगवान् महावीरो मयूरपक्षकाकपक्षशोभिभिः–मयूरपक्षसुशोभितेन

सोचकर दुष्ट–आशय–वाले उस देव को नमाने के लिए, उसकी पीठ पर चढ़े–चढ़े ही, उस मूढ़ के गूढ़ आशय को जाननेवाले प्रभुने अपने शरीर को थोडा सा भारी कर दिया। इस कारण दुष्टाशय देव उच्च स्वर से चीत्कार करके भूतल पर गिर पड़ा। तब आकाश में देवों ने जय–जयकार की ध्वनि की। तत्पश्चात् नतग्रीव–भगवान् के चरणों पर गिरा हुआ वह देव भगवान् से अपना अपराध खमाया और सम्यक्त्व लाभ करके अपने स्थान पहुँचा ॥सू०७०॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। नामकरण के बाद भगवान् महावीर क्रमशः अपने सद्‌गुणों के समूह से उसी प्रकार बढने लगे, जैसे शुक्लपक्ष में विराजमान द्वितीया का चन्द्रमा बढ़ता है, तथा वय से ऐसे बढने लगे जैसे पर्वत की गुफा में स्थित चम्पक वृक्ष बढता है। इस प्रकार वह भगवान् मयूर के पांखों

આવુ વિચારી, ભગવાને, આ દેવના સાન ઠેકાણે લાવવા માટે, તેની પીઠ પર બેઠાબેઠા, પોતાનુ શરીરનુ વજન વધારી દીધુ, અસહ્ય ભારને લીધે, આ દેવ વાંકો વળી ગયો, ને રાડ નાખી, પૃથ્વી પર પટકાઈ ગયો.

આ તમાસો જોઈ, આકાશના દેવોએ 'જય જયકાર' શબ્દોની ઘોષણા કરી ભોઠો પડેલો આ દેવ, ભગવાનના ચરણુમાં આવી નમી પડયો ને થયેલ અપરાધની માફી માગી. પોતાનો મિથ્યાત્વભાવ તજી, સાચી સમજણ લઈ સ્વસ્થાને વિદાય થયો (સૂ૦૭૦)

ટીકાનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ નામકરણુ પછી ભગવાન મહાવીર ક્રમશ. પોતાના સદ્‌ગુણોના સમૂહથી એવી રીતે વધવા લાગ્યા કે જેમ અજવાળિયામા બીજનો ચન્દ્ર વધે છે વળી પર્વતની ગુફામાં રહેલ ચમ્પક વૃક્ષ જેમ વધે છે તેમ વયમા વધવા લાગ્યા આ રીતે તે ભગવાન મહાવીર પોતાના મહાન્ શક્તિમય સ્વરૂપને

काकपक्षेण=शिखण्डकेन शोभनशीलैः सवयोभिः=समानवयस्कैः शिशुभिः=बालैः सार्द्धं=सह बाल्यपोऽनुरूपं= बाल्यावस्थानुसारं गोपितस्वरूपं=प्रच्छादितमहाशक्तिस्वरूपं यथा स्यात्तथा क्रीडति।

एकदा=एकस्मिन् समये देवलोके देवगणालङ्कृतायां=सुरसमूहशोभितायां सुधर्मायां सभायां समासीनः= उपविष्टः सौधर्मेन्द्रः=सौधर्मकल्पस्वामी शुनासीरः=इन्द्रः अनुपमगुणैः वर्धमानस्य=वृद्धिं गच्छतो वर्धमानस्य प्रभोः पराक्रमं=बलं वर्णयितुमुपक्रमते=आरभते। तं=पराक्रमं वर्ण्यमानं श्रुत्वा=सामान्यतः कर्णगोचरं कृत्वा निशम्य= हृदयधार्य सर्वे देवा देव्यश्च हर्षवशविसर्पद्हृदयाः=अतिहर्षोत्फुल्लमानसा संजाताः। तत्र=देवदेवीगणमध्ये कोऽपि= कश्चिद् मिथ्यादृष्टिः=विपरीतरुचिर्देवः तं प्रभुपराक्रममहिमानं=महावीरस्वामिसामर्थ्यमहत्त्वम् अश्रद्दधानः= श्रद्धाविषयमकुर्वन् ईर्ष्यालुकः=ईर्ष्यावान्, अत एव आविष्कृतदुर्भावनः=स्वीकृतदुष्टभावः सन् मनुष्यलोकं=मर्त्यलोकं

से युक्त चोटियों से सोहनेवाले, समान वयवाले बालकों के साथ, बाल्यावस्था के योग्य, अपने महान् शक्तिमय स्वरूप को छिपा कर, क्रीड़ा करने लगे।

एक समय देवलोक में देवगणों से सुशोभित सुधर्मा नाम की सभा में सौधर्म देवलोक के स्वामी इन्द्र बैठे हुए थे। उन्होंने अपने अनुपम गुणों से वर्धमान (बढ़ते हुए) वर्धमान प्रभु के बल-पराक्रम का वर्णन आरंभ किया। उस वर्णन किये जानेवाले पराक्रम को कानों से सुनकर और हृदय में धारण करके सब देवों और देवियों का मानस हर्ष से विकसित हो गया। उन देव-देवियों में से किसी एक मिथ्या दृष्टि देव को भगवान महावीर के पराक्रम की महिमा पर विश्वास नहीं हुआ। वह ईर्ष्यालु था, अतः उसके मनमें दुर्भावना उत्पन्न हो गई। वह तत्काल ही मनुष्यलोक में आया और बालकों के साथ क्रीड़ा

शुभावीने भार(-चोटी)वाळी शिखाओथी शोभती समवयस्क बाळकोनी साथे क्रीडा करवा लाग्या.

એક વખત દેવલોકમાં દેવગણોથી સુશોભિત-સુધર્મા નામની સભામાં સૌધર્મ દેવલોકના સ્વામી ઇન્દ્ર બેઠેલ હતા. તેમણે પોતાના અનુપમ ગુણોથી, વર્ધમાન (વધતા) વર્ધમાન પ્રભુના બળ-પરાક્રમનું વર્ણન કરવા માંડયું તે પરાક્રમોનું વર્ણન કાનથી સાંભળીને તથા હૃદયમાં ધારણ કરીને સઘળા દેવ-દેવીઓનાં મન હર્ષથી વિકસિત થયાં. તે દેવ-દેવીઓમાંથી કોઇ એક મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને ભગવાન મહાવીરના પરાક્રમના મહિમા પર વિશ્વાસ આવ્યો નહીં. તે ઇર્ષાળુ હતો તેથી તેના મનમાં દુર્ભાવના ઉત્પન્ન થઇ તે તરત જ મનુષ્ય લોકમાં આવ્યો અને બાળકોની સાથે [illegible]

शीघ्रम् आगम्य बालैः सह क्रीडन्तं=रममाणं भगवन्तं वर्धमानस्वामिनं निजपृष्ठे=स्वपृष्ठोपरि समारोह्य=संस्थाप्य स्वकवैक्रियशक्त्या=निजवैक्रियसामर्थ्येन शरीरं=देहं सप्ताष्टतालतरुप्रमितं=सप्ताष्टसंख्यतालवृक्षप्रमाण लम्बमानं=दीर्घं विकृत्य=निर्माय प्रभुं=महावीरस्वामिनं जिघांसुः=हन्तुमिच्छुः उपरि=ऊर्ध्वात् आकाशतलात्=गगनमण्डलात् अधः=नीचैः पातयितुम् आरब्ध। तत् दृष्ट्वा तत्क्षणमेव प्रकृतिभीरवः=स्वभावकातराः शिशवो=बालाः, शीघ्रं शीघ्रम्=अतिशीघ्रं पलायितुमारभन्त। चातुरीचुञ्चुः=स्वचातुर्येण प्रसिद्धः, प्रभुः=महावीरस्वामी अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन देवकृतम् उपद्रवम्=उपसर्गं ज्ञात्वा एवं=वक्ष्यमाणप्रकारं चिन्तयति, यत् एते बालाः मम प्रेमवन्तौ=स्नेहयुक्तौ अम्बापितरौ कथयिष्यन्ति=देवकृतोपद्रवं निवेदयिष्यन्ति, तच्छ्रुत्वा तौ खलु माम् उपद्रवसङ्कुलम्=उपसर्गयुक्तं विज्ञाय खेदखिन्नौ=दुःखभाजौ मा भवताम् इति चिन्तयित्वा शीघ्रं तं दुराशयं=

करते हुए भगवान् वर्द्धमान स्वामी को अपनी पीठ पर चढा लिया। उसने अपना वैक्रियशक्ति से अपने शरीर को सात–आठ ताड वृक्षों–जितना लम्बा–ऊँचा बना कर महावीर स्वामी का हनन करने की इच्छा की। उसने प्रभुको ऊँचे आकाशतल से नीचे गिराना आरंभ किया।

यह दृश्य देख कर स्वभाव से भीरु बालक उसी समय भागने लगे। अपनी चतुराई से प्रसिद्ध महावीर स्वामीने, अवधिज्ञान का उपयोग लगा कर जान लिया कि यह उपसर्ग देव का किया हुआ है। तब उन्हों ने इस प्रकार सोचा–ये बालक मेरे स्नेहशील माता–पिता से कहेंगे–अर्थात् देवकृत इस संकट की बात उन्हें बतायेंगे। उसे सुनकर माता–पिता मुझे संकट–ग्रस्त जानकर चिन्तायुक्त न बनें, इस प्रकार

ક્રીડા કરતા ભગવાન વર્દ્ધમાન સ્વામીને પોતાની પીઠ પર બેસાડી દીધાં. તેણે પોતાની વૈક્રિય શક્તિથી પોતાનાં શરીરને સાત–આઠ તાડ જેટલું ઊંચું બનાવીને મહાવીર સ્વામીની હત્યા કરવાની ઇચ્છા કરી. તેણે મહાવીર પ્રભુને ઊંચા આકાશતલમાથી નીચે ફેંકવાનું શરૂ કર્યું.

આ દૃશ્ય જોઇને ડરપોક સ્વભાવના બાળકો તો તરત જ નાસવાં લાગ્યાં. પોતાની ચતુરાઇથી પ્રસિદ્ધ મહાવીર સ્વામીએ, અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને જાણ્યું કે આ ઉપસર્ગ દેવ વડે કરાયેલ છે. ત્યારે તેમણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો–તે બાળકો મારાં સ્નેહાલ માતા–પિતાને આ આફતની–દેવથી કરાયેલ આ ઉપસર્ગની વાત કરશે તે સાભળીને માતા–પિતા મને સંકટમાં મૂકાયેલો જાણીને ચિંતા ન કરે, એવો વિચાર કરીને તરત જ તે

दुष्टमाव दिविषदं=देवं नमयितुं=नम्रीकर्तुं तत्पृष्ठम् अध्यासीनः=उपविष्ट एव प्रभुः=वीरस्वामी मूढगूढाशयः— मूढस्य तस्य देवस्य यो गूढाशयः=प्रच्छन्नमायः तज्ज्ञः=तज्ज्ञाता तत्पृष्ठोपरि निजशरीरस्य अल्पभारं=स्वल्पं भारम् आरोपयत्=स्थापितवान्। तेन=प्रभुकृतशरीरस्वल्पभारस्थापनेन तं स्वल्पभारमप्यसहमानः स दुराशय=दुरात्मा देवः तारेण=अत्युच्चैः स्वरेण चीत्कृत्य=चीत्कारं कृत्वा पृथिवीतले निपतितः। ततः=तत्पतनानन्तरं खलु देवानां जयध्वनिः=जयशब्दः सुराध्वनि=आकाशे समजनि=अभूत्। ततः खलु नतग्रीव —नता ग्रीवा यस्य स तथा, प्रभुचरणार्पितशिरा इत्यर्थः, स देवः क्षामितदेवाधिपश्च—क्षामितः=क्षमां कारितः देवाधिपेन=सर्वदेवनाथः स्वापराध परिमार्जनाय येन स तथाभूतः सन् प्राप्तसम्यक्त्व=लब्धसम्यक्त्वः स्वकधाम=निजस्थानं प्राप्तो=गतवान् ॥सू०७०॥

मूलम्—तए णं अम्मया कयाइ पहुस्स अम्मापिउणो सयलकलाकलियपि कलियवच्छल्लेण कलाकलावं सिक्खेउं महामहेण महोवहारेण मंगलत्थेसु वज्जेसु वज्जमाणेसु पउरपरिवारपरियरियं तं कलायरियसन्निहे णिंति। मयण उ मोहिम्मू मवि अणभिण्णुसुराए अम्मापिउणमणुरोहेण कलायरियपासे पट्ठिओ। पहुस्स सोहणमागमणं अवगमिय कलायरिओ पसन्नो उच्चासणमज्झासीणो महीणपमोयपीणो अहुणेव तरलतरहारो अणुगयपरिवारो रायकुमारो आसमाणो बद्धमाया ममंतिए आगमिस्सइ-त्ति बहु तप्पडिच्छ करोम। किंतु संडिय-कल्ला-मंडिओ

विचार करके शीघ्र ही उस दुष्ट अभिप्राय वाले देव को नमाने के लिए, देव की पीठ पर चढ़े-चढ़े ही अपने शरीर को थोड़ा-सा भारी कर दिया। प्रभु के शरीर का स्वल्प भार पड़ने पर वह देव उसे भी सहन न कर सका। वह दुरात्मा देव बहुत उच्च-स्वर से चीत्कार करके पृथ्वीतल पर आ गिरा। उसके गिरने पर आकाश में देवों की जयध्वनि हुई। तत्पश्चात् भगवान् के चरणों पर सिर रख कर वह उपद्रव करने वाला देव भगवान् से अपना अपराध खमाया और सम्यक्त्व प्राप्त कर अपने स्थान पर चला गया ॥सू०७०॥

દુષ્ટ આશયવાળા દેવને નમાવવા માટે દેવની પીઠ પર રહેલા એવા તેમણે પોતાના શરીરને થોડું ભારે કર્યું પ્રભુના શરીરના થોડો ભાર પડતા જ તે દેવ તેને પણ સહન કરી શક્યો નહીં. દુષ્ટ દેવ ઘણા ઉચ્ચ સ્વરે ચીસ પાડીને ભૂતલ પર આવીને પડ્યો. તેને પડતા જ આકાશમાં દેવોએ જયનાદ કર્યો. ત્યાર બાદ ભગવાનનાં ચરણો પર પોતાનું મસ્તક મૂકીને તે ઉપદ્રવ કરનાર દેવ ભગવાન પાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગીને તથા સમ્યક્ત્વ પામીને પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો. (સૂ૦૭૦)

पंडिओ किं अखंडकलामंडियं तं पुरिसुत्तमं सयलाणवज्ज-विज्जाऽहिट्ठाइं-देवया-विहेय-वंदणं भयवं पाढिउ सक्कि-ज्जा?, परिसुद्धं कंचणं किं सोहिज्जा?, अंबतरू तोरणेहिं किं अलंकरिज्जा?, अमयं महुरदव्वेहिं किं वासिज्जा?, सरस्सई पाठविहिं किं सिक्खिज्जा?, चंदम्मि धवलत्तं किं आरोविज्जा?, सुवण्णं सुवण्णजलेण किं परिकरिज्जा?, जो भयवं णाणत्तिगमहालओ महाविण्णाणजलही महासामत्थणिही महाबुद्धी महाधीरो महागंभीरो य अत्थि सो अप्पणाणिणो अतिए पढिउं गच्छिज्जत्ति महं असमंजसं। एयाए पवित्तीए देवलोए सुहम्माए सहाए सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणं चलियं। तए ण आसणे चलिए समाणे ओहिणा आभोगिय सक्किंदो सिग्घं तओ पट्ठिओ माहणरूवेण पहुसमीवे आगमिय पहुं उच्चासणे उवणिवेसिय जाइं पण्हाइं कलायरियहियए संसयरूवेण ठियाइं ताइं चेव पण्हाइं पुच्छेइ, तत्थ इंदेण वागरणविसयं पण्हं कयं, भगवया तं वागरिय संखेवेण सव्वं वागरणं कहियं। तओ पच्छा इंदेण णयप्पमाणसरूवं पुच्छियं तं भगवया संखेवेण आघविय सव्वं णायमग्गं पयासियं। तओ पच्छा तेण धम्मविसए पुच्छियं। भगवया धम्मसरूवं आघवमाणेणं उवसमो आघविओ, उवसमं आघवमाणेणं विवेगो आघविओ, विवेगं आघवमाणेणं विरमणं आघवियं, विरमणं आघव-माणेणं पावाणं कम्माणं अगरणं आघवियं, तं आघवमाणेणं णिज्जराबंधमोक्खसरूवं आघवियं ॥ सू०७१ ॥

छाया—ततः खलु कदाचित् प्रभोः अम्बापितरौ सकलकलाकलितमपि ललितवात्सल्येन कलाकलापं शिक्षयितुं महामहेन महोपहारेण अनवद्येषु वाद्येषु वाद्यमानेषु प्रचुरपरिवारपरिकरितं प्रभुं कलाचार्यसन्निधे नयतः। भगवांस्तु अवधिज्ञोऽपि अनभिज्ञमुद्रया अम्बापित्रोरनुरोधेन कलाचार्यपार्श्वे प्रस्थितः। प्रभोः शोभनमागमनम्

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् किसी समय प्रभु के माता-पिता ने सकल कलाओं के ज्ञान से युक्त प्रभु को अतिशय वात्सल्य के कारण कला-कलाप सीखने के लिए बड़े उत्सव और बहुत उपहारों के साथ तथा विपुल परिवार के साथ कलाचार्य के समीप भेजा। उस समय मनोहर वाजे बज रहे थे। भगवान् अवधिज्ञानी होने पर भी अनभिज्ञ-सरीखी आकृति बनाये, माता-पिता के

મૂળનો અર્થ—"तए णं" ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ કોઈ સમયે ભગવાનના માતાપિતાએ સકળ કળાઓના જ્ઞાનથી યુક્ત ભગવાનને અતિશય વાત્સલ્યને કારણે કળાઓ શીખવાને માટે મોટા ઉત્સવ તથા ઘણી જ ભેટ-સોગાદો સાથે તથા વિપુલ પરિવારની સાથે કલાચાર્યની પાસે મોકલ્યાં, તે સમયે વાજાં વાગતાં હતાં. ભગવાન અવધિજ્ઞાની હોવા છતા પણ અજાણ્યા જેવી મુખાકૃતિ રાખીને, માતા-પિતાના અનુરોધથી કલાચાર્યની પાસે જવા રવાના થયાં.

अथागम्य कलाऽऽचार्यः प्रसन्न उच्चासनमध्यासीनः अहीनप्रमोदपीनः अधुनैव तरलतरहारोऽनुगतपरिवारो राजकुमारो भासमानो वर्धमानो ममान्तिके आगमिष्यतीति कृत्वा तत्प्रतीक्षामकरोत्। किन्तु खण्डितकलामण्डितः पण्डितः किमखण्डकलामण्डितं तं पुरुषोत्तमं सकल-नव्य-विद्या-धिष्ठातृदेवता-निषेव्य-नन्दनं त्रिशलानन्दनं भगवन्तं पाठयितुं शक्नुयात्?, परिशुद्धं काञ्चनं किं शोध्येत?, आम्रतरुः तोरणैः किमलङ्क्रियेत?, अमृतं मधुरद्रव्यैः किं वास्येत?, सरस्वती पाठविधिं किं शिक्ष्येत?, चन्द्रे धवलत्वं किम् आरोप्येत?, सुवर्णे सुवर्णजलेन किं परिष्क्रियेत?, यो भगवान् ज्ञानत्रिकमहालयो महाविज्ञानजलधिः महासामर्थ्यनिधिः महाबुद्धिः महाधीरो महा

अनुरोध से कलाचार्य के निकट जाने को रवाना हुए। भगवान् का शुभागमन जान कर कलाचार्य प्रसन्न हुआ। ऊँचे आसन पर बैठ गया। अतिशय प्रमोद से फूल गया। अनुपम हार का धारक परिवारसमेत राजकुमार अभी मेरे पास आने वाला है, ऐसा सोच कर उसकी प्रतीक्षा करने लगा। किन्तु थोड़ी-सी कला को जानने वाला पण्डित, सकल कलाओं से सुशोभित, समस्त समीचीन विद्याओं के अधिष्ठायक देवता-द्वारा वन्दना करने योग्य त्रिशला-तनय पुरुषोत्तम भगवान् को क्या पढ़ा सकता था! पूर्णरूपसे शुद्ध सुवर्णको क्या शोधा जाय! आम्र वृक्ष को तोरणों से क्या सिंगारा जाय! अमृत को मधुर द्रव्यों से क्या वासित किया जाय! सरस्वती को पढ़ना क्या सिखाया जाय! चन्द्रमा पर ऊपर से क्या सफेदी पोती जाय! सोने पर सोने का पानी चढ़ा कर क्या चमकाया जाय! जो भगवान् तीन ज्ञान के महान् स्थान थे, विपुल विज्ञान के वारिधि थे, महान् सामर्थ्य के भण्डार थे, महाबुद्धिशाली, महाधीर और

ભગવાનનું શુભ આગમન જાણીને કલાચાર્ય પ્રસન્ન થયા, ઊંચા આસને બેસી ગયા, અતિશય આનંદથી ખિલી ઉઠ્યા. અનુપમ હારને ધારણ કરનાર રાજકુમાર વર્ધમાન પરિવાર સાથે હમણાં જ મારી પાસે આવવાના છે એમ વિચારીને તેમની રાહ જોવા લાગ્યા, પણ થોડી જેવી કળાને જાણનાર તે પંડિત, સઘળી કળાઓથી સુશોભિત, સમસ્ત સમીચીન વિદ્યાઓના અધિષ્ઠાયક દેવતા દ્વારા વંદના કરવાને પાત્ર ત્રિશલાના પુત્ર પુરુષોત્તમ ભગવાનને શું ભણાવી શકવાનો હતો! પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ સુવર્ણને તાવવાથી શું બને? આંબાને તોરણોથી શું શણગારી શકાય! અમૃતને મધુર દ્રવ્યોથી શું સ્વાદિષ્ટ કરી શકાય! સરસ્વતીને શું ભણાવી શકાય! ચન્દ્રમા પર ઉપરથી શું ધોળી બનાવી શકાય! સોના પર સોનાનું પાણી ચઢાવીને શું તેને ... જ્ઞાનના મહાન સ્થાન

गम्भीरश्च अस्ति, सोऽल्पज्ञानिनोऽन्तिके पठितुं गच्छेदिति महदसमञ्जसम्। एतया प्रवृत्त्या देवलोके सुधर्मायां सभायां शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलितम्। ततः खलु आसने चलिते सति अवधिना आभुज्य शक्रेन्द्रः शीघ्रं ततः प्रस्थितो ब्राह्मणरूपेण प्रभुसमीपे आगत्य प्रभुमुच्चासने उपनिवेश्य ये प्रश्नाः कलाऽऽचार्य-हृदये संशयरूपेण स्थिताः तान् एव प्रश्नान् पृच्छति। तत्र इन्द्रेण व्याकरणविषयः प्रश्नः कृतः, भगवता तं व्याकृत्य सङ्क्षेपेण सर्वं व्याकरणं कथितम्। ततः पश्चात् इन्द्रेण नयप्रमाणस्वरूपं पृष्टम्, तद् भगवता सङ्क्षेपेण

महागंभीर थे, वे अल्पज्ञानी के पास पढ़ने जाएँ, यह बड़ी ही अट-पटी बात थी।

इस प्रवृत्ति से देवलोक में, सुधर्मा सभा में, शक्र देवेन्द्र देवराज का आसन चलायमान हुआ। तब आसन चलित होने पर अवधिज्ञान से जान कर शक्रेन्द्र शीघ्र ही वहाँ से आये। ब्राह्मण का रूप धारण करके, प्रभु के पास आकर और प्रभु को ऊँचे आसन पर आसीन करके, जो प्रश्न कलाचार्य के हृदय में संदिग्ध-रूप में स्थित थे, वही प्रश्न पूछे। इन्द्र ने पहले व्याकरण के विषय में प्रश्न किया। भगवान् ने उसका उत्तर देकर संक्षेप में सारा व्याकरण कह दिया। तत्पश्चात् इन्द्र ने नय और प्रमाण का स्वरूप पूछा। तब भगवान् ने संक्षेप में समाधान करके न्याय का समस्त रहस्य प्रकाशित कर दिया। तत्पश्चात् उसने धर्म के विषय में प्रश्न किया। धर्म का स्वरूप बतलाते हुए भगवान् ने उपशम

હતાં, વિપુલ વિજ્ઞાનનાં સાગર હતા, મહાન સામર્થ્યનાં ભંડાર હતા, મહાબુદ્ધિશાળી, મહાધીર, અને મહાગંભીર હતા, તે અલ્પજ્ઞાનીની પાસે ભણવા જાય તે ઘણી જ અટપટી વાત હતી.

આ પ્રવૃત્તિથી દેવલોકમા, સુધર્મા સભામાં, શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજનું આસન ચલાયમાન થયું. ત્યારે આસન ચલિત થવાનું કારણ તરત જ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને શક્રેન્દ્ર તરત જ ત્યાંથી બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને, પ્રભુની પાસે આવીને અને પ્રભુને ઊંચે આસને બેસાડીને, જે પ્રશ્નો કલાચાર્યનાં હૃદયમાં સંદિગ્ધરૂપે રહેલા હતા, એજ પ્રશ્નો ભગવાનને પૂછયાં. ઈન્દ્રે પહેલાં વ્યાકરણના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછયો. ભગવાને તેનો જવાબ આપીને સંક્ષિપ્તમાં આખું વ્યાકરણ કહી દીધું. ત્યારબાદ ઈન્દ્રે 'નય' અને 'પ્રમાણ' નું સ્વરૂપ પૂછયું. ત્યારે ભગવાને સંક્ષિપ્તમાં સમાધાન કરીને ન્યાયનું સમસ્ત રહસ્ય પ્રકાશિત કરી દીધું. ત્યારબાદ તેણે ધર્મના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછયો. ધર્મનું સ્વરૂપ

आख्याय सर्वं न्यायमार्गं प्रकाशितम्। ततः पश्चात्तेन धर्मविषये पृष्टम्। भगवता धर्मस्वरूपम् आचक्षाणेन उपशम आख्यातः, उपशममाचक्षाणेन विवेक आख्यातः, विवेकम् आचक्षाणेन विरमणम् आख्यातम्, विरमणम् आचक्षाणेन पापानां कर्मणाम् अकरणम् आख्यातम्, तत् आचक्षाणेन निर्जराबन्धमोक्षस्वरूपमाख्यातम् ॥सू०७१॥

टीका—'तए णं अम्मया' इत्यादि। ततः खलु अन्यदा कदाचित् प्रभोः=महावीरस्वामिनः, अम्मापितरौ=मातापितरौ, सकलकलाकलितमपि=सर्वकलानन्तमपि ललितवात्सल्येन=अतिशयप्रेम्णा कलाकलापं=कलासमूहं कलाशिक्षां शिक्षयितुं=ग्राहयितुं महामहेन=महोत्सवेन महोपहारेण=पुष्कलोपायनेन अनवद्येषु=शोभनेषु वाद्येषु=वादित्रेषु वाद्यमानेषु प्रचुरपरिवारपरिकरितं=बहुपरिजनपरिवेष्टितम्, प्रभुं=श्रीमहावीरस्वामिनं कलाचार्यसविधे=कलाशिक्षकपार्श्वे नयतः=प्रापयतः, भगवान्=श्रीवर्धमानस्तु अवधिज्ञोऽपि=अवधिज्ञानसम्पन्नोऽपि अनभिज्ञस्य=अज्ञानानस्येव चेष्टया अम्मापित्रोरनुरोधेन=आग्रहेण कलाचार्यपार्श्वे=कलाशिक्षकनिकटे प्रस्थितः=प्रययौ।

कहा, उपशम कहते हुए विवेक कहा, विवेक कहते हुए विरमण कहा, विरमण कहते हुए पाप–कर्मों का अकरण (न करना) कहा, पाप–कर्मों का अकरण कहते हुए निर्जरा, बंध और मोक्ष का स्वरूप कहा ॥सू०७१॥

टीका का अर्थ— 'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर किसी समय भगवान् महावीर स्वामी के माता–पिता ने समस्त कलाओं के ज्ञाता प्रभु को भी प्रगाढ प्रेम के कारण, कलाओं का ज्ञान प्राप्त कराने के लिए महोत्सव के साथ, भारी भेंट के साथ, मनोहर गाजों–बाजों के साथ और बहुत बड़े परिवार के साथ, कलाशिक्षक के समीप पहुँचाया। भगवान् वर्धमान अवधिज्ञान से विभूषित होकर भी अनजान की सी चेष्टा करके, माता–पिता के आग्रह से कलाचार्य के समीप पधारे। कलाचार्य, श्रीवर्धमान स्वामी का शोभन

બતાવતા ભગવાને ઉપશમ કહ્યો ઉપશમની સાથે વિવેક કહ્યો વિવેકની સાથે વિરમણ કહ્યું વિરમણની સાથે પાપ–કર્મોનું અકરણ (ન કરવું તે) કહ્યું પાપ–કર્મોના અકરણની સાથે નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ કહ્યું (સૂ૦૭૧)

ટીકાનો અર્થ— 'તએ ણં' ઇત્યાદિ. ત્યારબાદ કોઇ સમયે ભગવાન મહાવીર સ્વામીના માતા–પિતાએ સમસ્ત કળાઓને જાણનાર પ્રભુને પણ પ્રગાઢ પ્રેમને કારણે કળાઓનું જ્ઞાન અપાવવા માટે મહોત્સવની સાથે તથા ભારે ભેટ સાથે, મનોહર વાજાંની સાથે તથા ઘણા મોટા પરિવારની સાથે કલાશિક્ષકની પાસે મોકલ્યા. ભગવાન વર્ધમાન અવધિજ્ઞાની હોવા છતાં પણ જાણે અજાણ્યા હોય એવી ચેષ્ટા કરીને માતા–પિતાના અનુરોધથી કલાચાર્યની પાસે પધાર્યા. કલાચાર્ય શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનાં શુભ આગમનને જાણીને પ્રસન્ન થયા, અને ઊંચા આસન પર બેસી તે

उच्चासनम्
कलाचार्यः प्रभोः=श्रीवर्धमानस्वामिनः शोभनम्=प्रशस्तम् आगमनम् अवगम्य=बुद्ध्वा प्रसन्नः=सन्तुष्टः उच्चासनम् अध्यासीनः=आश्रितः अहीनप्रमोदपीनः=अमन्दानन्दपुष्टः अधुनैव=इदानीमेव तरलतरहारः=अनुपमहारधारकः भासमानः=गाम्भीर्यादिगुणैः शोभमानः वर्द्धमानः= अनुगतपरिवारः=परिजनसहितः, राजकुमारः=सिद्धार्थनृपपुत्रः मम अन्तिके=पार्श्वे आगमिष्यति-इति कृत्वा=इति बुद्ध्वा, तत्प्रतीच्छां=श्रीमहावीरागमन-तदाख्यः कुमारो वाटनिरीक्षणम् अकरोत्=कृतवान्। किन्तु खण्डितकलामण्डितः=अल्पकलाभिज्ञः पण्डितः किम् अखण्डकलामण्डितं= सकलकलाभिज्ञं तं=श्रीवर्धमानस्वामिनं पुरुषोत्तमं=पुरुषश्रेष्ठं सकला-नवद्य-विद्या-ऽधिष्ठातृ-देवता-विधेय-वन्दनं= सर्वसमीचीनविद्याऽधिपतिदेवताकर्तव्यवन्दनं-सरस्वत्याऽपि वन्दनीयं त्रिशलानन्दनं=त्रिशलापुत्रं भगवन्तं पाठयितुं= शिक्षयितुं शक्नुयात्? अपि तु न शक्नुयात्, तस्य स्वतः संबुद्धत्वात्, अमुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह— परिशुद्धं काञ्चनं=स्वर्णं किं शोध्येत ? अपि तु न शोध्येत, स्वतः परिशुद्धत्वात्, आम्रतरुः=आम्रवृक्षः तोरणैः

आगमन जानकर प्रसन्न हुआ और ऊँचे आसन पर बैठा हुआ वह हर्ष की तीव्रता से फूल उठा-पुष्ट हो गया। अद्वितीय हार के धारणहार, गंभीरता आदि गुणों से सुशोभित, सिद्धार्थ महाराज के पुत्र राजकुमार वर्धमान अभी-अभी परिवार-सहित मेरे समीप आएँगे, इस प्रकार विचार कर कलाचार्य उनके आने की बाट जोहने लगा।

किन्तु थोड़ी-सी कलाओं का ज्ञाता पंडित, समस्त कलाओं में निपुण, पुरुषों में उत्तम, सब श्रेष्ठ विद्याओं के अधिपति देवता के द्वारा भी वन्दनीय, अर्थात् सरस्वती के द्वारा भी स्तवनीय त्रिशला-नन्दन भगवान् को क्या पढ़ाने में समर्थ हो सकता था ?, अर्थात्-नहीं हो सकता था, क्यों कि वे तो स्वयं-संबुद्ध थे। इसी अर्थ को दूसरे प्रकार से कहते हैं-पूर्ण रूप से शुद्ध स्वर्ण को क्या शोधा जाता है ? नहीं

હર્ષની તીવ્રતાથી ફૂલી ગયાં અનુપમ હારને ધારણ કરનાર, ગંભીરતા આદિ ગુણોથી સુશોભિત, સિદ્ધાર્થ મહારાજાના પુત્ર; રાજકુમાર વર્ધમાન હમણાં જ પરિવાર સાથે મારી પાસે આવશે એવો વિચાર કરીને કલાચાર્ય તેમના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યા. પણ થોડી એવી કળાઓ જાણનાર પંડિત, સમસ્ત કળાઓમા નિપુણ, પુરુષોમાં ઉત્તમ, બધી શ્રેષ્ઠ વિદ્યાઓના અધિપતિ દેવતા વડે પણ વન્દનીય, એટલે કે સરસ્વતી દ્વારા પણ સ્તવનીય ત્રિશલા-નન્દન ભગવાનને ભણાવવાને શું શક્તિમાન થઇ શકતા હતા !. આજ અર્થ બીજી રીતે દર્શાવે છે. શું શુદ્ધ તદ્દન સોનાને

किम् अम्रवृक्षिपत=भूष्येत ? अपि तु न, स्वत पल्लवितत्वात्, अमृतं मधुरद्रव्यैः किं वास्यते ?, अपि तु न वास्येत, स्वतो मधुरत्वात्, सरस्वती=शारदा देवी पाठविधिं=पठनक्रमम् किं शिक्ष्येत=बोध्येत, अपि तु न शिक्ष्येत, स्वत शिक्षितत्वात्, चन्द्रे धवलत्वं=शुक्लत्वं किम् आरोप्येत=स्थाप्येत, अपि तु नाऽऽरोप्येत, स्वतो धवलत्वात्, सुवर्णे सुवर्णजलेन किं परिष्क्रियत=संस्क्रियेत ?, अपि तु न, स्वतः परिष्कृतत्वात्, यो भगवान् ज्ञानत्रिकमहालयः=मति–श्रुत–अवधिज्ञानत्रयमाण्डागारः महाविज्ञानजलधिः=सकलकलासमुद्रः, महाधीरः=धीराग्रगण्य महागम्भीरः=सातिशयगाम्भीर्यगुणोपेतश्च अस्ति। स एवंविधो वर्धमानस्वामी अल्पज्ञानिनं कलाचार्यस्य अन्तिके=पार्श्वे

धोया जाता; क्यों कि वह तो स्वतः शुद्ध है। आम के वृक्ष को तोरणों से क्या सिंगारा जाय ?, नहीं, वह तो स्वयं ही पत्तों से युक्त है। अमृत को मधुर द्रव्यों स क्या वासित किया जाय ?, नहीं, क्यों कि वह तो स्वभाव से ही मधुर होता है। शारदा देवी को क्या पाठविधि सिखाने की आवश्यकता होती है ?, नहीं, क्यों कि वह तो स्वय सीखी हुई है। चन्द्रमा में धवलता का आरोपण क्या किया जाय ?, आरोप करने की आवश्यकता नहीं, क्यों कि उसमें निसर्ग से ही धवलता है। सोने का सोने के पानी से संस्कार करने की आवश्यकता है ?, नहीं है, वह तो स्वयं ही परिष्कृत है।

जो भगवान् तीन ज्ञान–मति श्रुत अवधि–के भण्डार, समस्त कलाओं के सागर, विशाल शक्ति के निधान, महान् मतिमान, महाधीर–धीरों में अग्रगण्य और अत्यधिक गंभीरता आदि गुणों से संपन्न

ધાવવામાં આવે છે ?, ધાવવામાં આવતુ નથી; કારણ કે તે પોતે જ શુદ્ધ હોય છે આંબાને તોરણોથી શુ શણગારી શકાય છે ?, ના તે તો પોતે જ પાનવાળો છે અમૃતને શુ મધુર દ્રવ્યોથી સ્વાદિષ્ટ કરી શકાય છે ?, ના, કારણ કે તે તો કુદરતી રીતે જ મીઠુ હોય છે. સરસ્વતી દેવીને શુ પાઠ–વિધિ શિખવવાની આવશ્યકતા રહે છે ?, ના, તે તો પોતે જ બધુ શીખેલ હોય છે ચન્દ્રમામા ધવલતાનુ આરોપણ શુ કરી શકાય છે ?, ના તેની આવશ્યકતા જ નથી, કારણ કે તેમાં કુદરતી રીતે જ ધવલતા રહેલ હોય છે શુ સોના પર સોનાનુ પાણી ચઢાવવાની જરૂર પડે છે ? ના, તે તો જાતે જ પરિશુદ્ધ છે.

જે ભગવાન ત્રણ જ્ઞાન–મતિ, શ્રુત, અવધિના ભડાર, સમસ્ત કળાઓના સાગર વિશાળ શક્તિના નિધાન, મહાન મતિમાન મહાધીર–ધીરોમાં અગ્રગણ્ય અને અતિશય ગભીરતા આદિ ગુણોવાળા હતા તે વર્ધમાન સ્વામી

पठितुं गच्छेदिति महत्=अत्यन्तम् असमञ्जसम्=अयुक्तम्। एतया=अनया प्रवृत्त्या=भगवतः कलाचार्यसमीपे शिक्षाग्रहणार्थगमनरूपया देवलोके सुधर्मायां सभायां शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलितम्। ततः खलु आसने चलिते सति अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन आभुज्य=आसनकम्पनकारणं ज्ञात्वा शक्रेन्द्रः शीघ्रं ततः=तस्मात् देवलोकात् प्रस्थितः=प्रचलितो ब्राह्मणरूपेण प्रभुसमीपे आगम्य प्रभुम् उच्चासने उपनिवेश्य=संस्थाप्य ये प्रश्नाः कलाचार्यहृदये संशयरूपेण स्थिताः तान्=सन्दिग्धानेव प्रश्नान् पृच्छति, तत्र=प्रश्नेषु प्रथमम् इन्द्रेण व्याकरणविषयः प्रश्नः कृतः, भगवता=श्रीवर्धमानस्वामिना तं=प्रश्नं व्याकृत्य=समुचितरूपेण व्याख्याय संक्षेपेण=स्वल्पाक्षरेण सर्वं=समस्तं व्याकरणं=शब्दशास्त्रं कथितम्=उक्तम्। तत्प्रभृति जैनेन्द्रव्याकरणं प्रसिद्धम्। ततः

थे, वे वर्धमान स्वामी, अल्पज्ञानी कलाचार्य के पास पढ़ने जाएँ, यह अत्यन्त अयुक्त बात थी। भगवान् के कलाचार्य के समीप शिक्षा ग्रहण करने के लिए जाने की प्रवृत्ति से देवलोक में, सुधर्मा सभा में, शक्र देवेन्द्र देवराज का आसन चलायमान हुआ।

आसन कम्पायमान होने पर अवधिज्ञान का उपयोग लगाने से आसन के काँपने का कारण ज्ञात हो गया। तब शक्रेन्द्र शीघ्र ही देवलोक से चला और ब्राह्मण का रूप बना कर प्रभु के पास आया। प्रभु को उच्च आसन पर प्रतिष्ठित करके, जो प्रश्न कलाचार्य के हृदय में संशय रूप से स्थित थे, वे ही प्रश्न पूछे। उन प्रश्नों में सर्वप्रथम इन्द्र ने व्याकरणसंबंधी प्रश्न पूछा। भगवान् वर्धमान स्वामी ने उस प्रश्न की उचित रूप से व्याख्या करके, थोड़े ही अक्षरों में समस्त व्याकरणशास्त्र कह दिया। तभी से 'जैनेन्द्र व्याकरण' की प्रसिद्धि हुई।

અલ્પજ્ઞાની કલાચાર્યની પાસે ભણવા જાય, એ વાત અત્યન્ત અયોગ્ય હતી. કલાચાર્યની પાસે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા જવાની ભગવાનની પ્રવૃત્તિથી દેવલોકની, સુધર્મા સભામા, શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજનું આસન ડોલવા લાગ્યું. આસન ધ્રુજતા અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી શક્રેન્દ્ર આસન ધ્રુજવાનું કારણ જાણ્યું. ત્યારે તરત જ શક્રેન્દ્ર દેવલોકમાંથી ઉપડયો અને બ્રાહ્મણનુ રૂપ લઇને ભગવાનની પાસે આવ્યો. પ્રભુને ઉચ્ચ આસન પર વિરાજમાન કરીને, જે પ્રશ્નો કલાચાર્યના હૃદયમા સંશયરૂપથી રહેલા હતાં એ જ પ્રશ્નો તેણે ભગવાનને પૂછયાં.

તે પ્રશ્નોમાં સૌથી પહેલાં ઇન્દ્રે વ્યાકરણ વિષે પ્રશ્ન પૂછયો ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ તે પ્રશ્નની યોગ્ય રીતે વ્યાખ્યા કરીને, થોડા જ અક્ષરોમા આખું વ્યાકરણશાસ્ત્ર કહી દીધું. ત્યારથી "જનેન્દ્ર વ્યાકરણ"ની પ્રસિદ્ધિ થઇ.

पश्चात्=तदनन्तरम् इन्द्रेण नयप्रमाणस्वरूपं—नयानाम्=नैगमादीनां प्रमाणयोः=प्रत्यक्षपरोक्षयोश्च स्वरूपं पृष्टम्, तत् भगवता संक्षेपेण आख्याय सर्वं न्यायमर्म=न्यायशास्त्रसारः प्रकाशितं=प्रकटीकृतम्। ततः पश्चात्=तदनन्तरम्, तेन=इन्द्रेण धर्मविषये पृष्टम्, भगवता=श्रीवर्धमानेन धर्मस्वरूपम् आचक्षाणेन=निरूपयता सता उपशमः=अन्तरिन्द्रियनिग्रह आख्यातः=प्ररूपितः, उपशममाचक्षाणेन विवेकः=कर्तव्याकर्तव्यपदार्थविवेचनम् आख्यातः, विवेकम् आचक्षाणेन विरमण=सावद्यव्यापाराभिनिवर्तनम् आख्यातम्, विरमणम् आचक्षाणेन पापानां=प्राणातिपातादीनां कर्मणाम् अकरणम् आख्यातम्। तत् आचक्षाणेन निर्जराबन्धमोक्षस्वरूपमाख्यातम् ॥सू०७१॥

मूलम्—एयंसि णं पत्थावे विणयमकारपरत्तेण नागरणेण तत्पद्दिया सव्वे जणा विम्हिया जाया। एयारिसो वि पसत्थविओ संजाओ। तओ परच्छा तेण चिंतियं—अच्छेरयमिणं जं एएण दुद्धमुहेण छउमत्थेण बालेण एयारिसी विज्जा कओ सिक्खिया?, जो मम मणंसि चिरकालाओ संदेहो आसी, जो य न केणवि अज्जपज्जंत निवारिओ, सो सव्वो अज्ज अणेण निवारिओ। सच्चमेयं, न महापुरिसम्मि एयारिसा गुणा हवंति

व्याकरण-विषयक प्रश्न के पश्चात् इन्द्र ने नैगमादिनयों का तथा प्रत्यक्ष, परोक्ष प्रमाणों का स्वरूप पूछा। भगवान् ने संक्षेप में उसका उत्तर देकर सम्पूर्ण न्यायशास्त्र का सार प्रकाशित कर दिया।

तत्पश्चात् इन्द्र ने धर्म के विषय में प्रश्न किया। भगवान् श्री वर्धमान ने धर्म का स्वरूप बतलाते हुए उपशम-मनोनिग्रह कहा। उपशम कहते हुए विरमण (सावद्य व्यापारों का त्याग) कहा। विरमण कहते हुए प्राणातिपात-आदि पापों का न करना कहा। पापों का न करना कह कर निर्जरा, बंध और मोक्ष का स्वरूप कहा ॥सू ७१॥

વ્યાકરણ બાબતી પ્રશ્ન પૂછવા પછી ઇન્દ્રે નૈગમાદિ નયોનું તથા પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ પ્રમાણોનું સ્વરૂપ પૂછ્યું ભગવાને ટૂંકમાં તેનો જવાબ આપીને સંપૂર્ણ ન્યાયશાસ્ત્રનો સાર પ્રકાશિત કરી દીધો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રે ધર્મના વિષયમાં પ્રશ્ન કર્યો ભગવાન શ્રી વર્ધમાને ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવતા ઉપશમ-મનોનિગ્રહ કહ્યો. ઉપશમની સાથે વિવેક (કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય પદાર્થોનું વિવેચન) કહ્યો. વિવેકની સાથે વિરમણ (સાવદ્ય વ્યાપારોનો ત્યાગ) કહ્યું વિરમણની સાથે પ્રાણાતિપાત આદિ પાપો ન કરવા વિષે કહ્યું પાપો ન કરવાનું કહીને નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ કહ્યું (સૂ૦૭૧)

चेव। केरिसं अस्स गांभीरियं जं एयारिसगुणगणसंपण्णोऽवि एसो एत्थ पढिउं समागओ। सच्चं अद्धभरिओ घडो सद्दं करेइ न पुण्णो, दुव्वलो चिक्करेड न सूरो, कंसं गुंजेइ न कणयं, महापुरिसा णियमहिमं न पयासेंति। तए णं से सक्के देविंदे देवराया णियं इंदरूवं पगडिय सयल-गुण-णिहिणो महावीरपहुणो अउल-बल-वीरिय-बुद्धि-पहुत्तं तत्थट्ठिए जणे परिचाइंसु-जं इमो सयलगुणआलवालो सुउमालो वालो न साहारणो, किं तु सव्वसत्थपारीणो सव्वजगजीवजोणीरक्खणपरायणो सिरिवद्धमाणो चरमतित्थयरो अत्थि-त्ति।

तए णं से सक्के देविंदे देवराया समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए।

पहू य सुसज्जीकयं गयमारुहिय तेण जणसमुदाएण अवलोइज्जमाणे अवलोइज्जमाणे सप्पासायं सप्पासायं अभिगमीअ। एयारिसपवित्तपहुपवित्तिओ माउपियाईणं चेयसि भुज्जो भुज्जो अमंदा-णंद-सिंधू-च्छलंत-तरल-तरंगो न संमाओ ॥सू०७२॥

छाया—एतेषां खलु प्रश्नानां चित्तचमत्कारप्रवृत्तेन व्याकरणेन तत्र स्थिताः सर्वे जना विस्मिता जाताः। कलाऽऽचार्योऽपि प्रसन्नचित्तः संजातः। ततः पश्चात् तेन चिन्तितम्-आश्चर्यमिदं यत्-एतेन दुग्धमुखेन सुकुमारेण बालेन एतादृशी विद्या कुतः शिक्षिता? यो मम मनसि चिरकालात् संदेह आसीत्, यश्च न केनापि अद्यपर्यन्तं निवारितः, स सर्वोऽद्यानेन निवारितः। सत्यमेतत्-यन्महापुरुषे एतादृशा गुणा भवन्त्येव, कीदृशमस्य

मूल का अर्थ—'एएसि णं' इत्यादि। इन प्रश्नों के चित्त में चमत्कार उत्पन्न करने वाले उत्तर से वहाँ स्थित सभी जन चकित रह गये। कलाचार्य भी प्रसन्नचित्त हुआ। तत्पश्चात् कलाचार्य ने सोचा यह आश्चर्य है कि इस दुधमुंहे सुकुमार बालक ने ऐसी विद्या किससे सीखी? मेरे मन में चिरकाल से जो संदेह था और जिसे आजतक किसी ने दूर नहीं किया था, वह सब आज इसने दूर कर दिया।

મૂલનો અર્થ—'एएसि णं' ઇત્યાદિ કલાચાર્યની રજા લઇ, બ્રાહ્મણના રૂપમાં શક્રેન્દ્રે પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબો, સર્વની શંકાને વિદારી નાખે તેવા આપવાથી, સર્વ સમુદાય ચકિત થઈ ગયો. કલાચાર્ય પણ વિશેષ પ્રસન્ન થયાં.

કલાચાર્યને આશ્ચર્ય પ્રગટ થયો કે આવા નાના બાળકને આવું જ્ઞાન કોણે આપ્યું?. ચિરકાળથી ઘર કરી રહેલ મારા મનની શંકાઓનું નિવારણ આ બાળકના પ્રત્યુત્તરથી સહેજે આવી ગયું.

गाम्भीर्यम्! यद् एतादृशगुणगणसम्पन्नोऽपि पठितुं समागतः, सत्यम्, अर्द्धभृतो घटः शब्दं करोति न पूर्णः, दुर्बलश्चीत्करोति न शूरः, कांस्यं गुञ्जति न कनकम्, महापुरुषा निजमभिमानं न प्रकाशयन्ति! ततः स तु शक्रो देवेन्द्रो देवराजो निजमिन्द्ररूपं प्रकटय्य सकलगुणनीरनिधेर्महावीरप्रभोरतुलबलवीर्यबुद्धिप्रभावं तत्र स्थितजनान् पर्यचाययत्—यद् अयं सकलगुणालवालः सुकुमारो बालो न साधारणः, किन्तु सर्वशास्त्रपारीणः सचराचरजीवयोनिरक्षणपरायणः श्रीवर्धमानचरमतीर्थकरोऽस्तीति।

सच है महापुरुष में ऐसे गुण होते ही हैं। कैसी गंभीरता है इसमें, जो ऐसे गुण-गण से सम्पन्न होकर भी यह यहाँ पढ़ने आया! सच है, आधा भरा हुआ घड़ा ही आवाज करता है पूरा भरा नहीं, दुर्बल ही चीत्कार करता है शूर नहीं; कांसा आवाज करता है, सोना नहीं। महापुरुष अपनी महिमा का आप प्रकाश नहीं करते।

तत्पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराज ने अपना इन्द्र का रूप प्रकट करके सकल गुणों के सागर वीर प्रभु के अतुल बल, वीर्य, बुद्धि और प्रभाव का परिचय दिया कि—यह समस्त गुणों का आलवाल (क्यारी) सुकुमार बालक साधारण नहीं है, किन्तु समस्त शास्त्रों में पारंगत जगत् के सर्व प्राणियों की रक्षा में तत्पर श्री वर्धमान चरम तीर्थंकर है।

ગંભીરતાગુણ અને જ્ઞાનસંપન્ન હોવા છતાં, વધારે જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાએ આ બાળક અહિં આવ્યો. તે વિદ્યાર્થી પણ કલાચાર્ય ઘણા પ્રસન્ન થયાં

કલાચાર્ય, આ બાળકની સરલતા અને નિરભિમાનપણું જોઇ, વિચારવા લાગ્યા કે, અધુરો ઘડોઅવાજ કરે છે, પૂરો નહિ! નબળા મનના માણસોજ કિકિયારી પાડે છે, શૂરા નહિ! કાંસુજ અવાજ અને ખણખણાટ કરી મૂકે છે સોનું નહિ! ટુંકમાં, મહાપુરુષ, કદાપિ પણ, પોતાની શક્તિ અને ગુણોનો આવિર્ભાવ કરતાં જ નથી.

પ્રશ્નવિધિ અને કળાચાર્યના મનનું મંથન પૂરું થયાં પછી, બ્રાહ્મણરૂપે આવેલા શક્રેન્દ્ર પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું, ને ત્યાં આવેલાં સર્વજનોને પ્રભુના અતુલ, બલ, વીર્ય, બુદ્ધિ અને પ્રભાવનો પરિચય કરાવ્યો, ને કહ્યું કે ' સકલ ગુણોના ભંડાર, સુકુમાર આ બાળક કોઇ સામાન્ય બાળક નથી, પણ સમસ્ત શાસ્ત્રોમાં પારંગત અને સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં સદા તત્પર એવા ચરમ તીર્થંકરની પદવીનો ધારક છે "

ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः।

प्रभुश्च सुसज्जीकृतं गजमारुह्य तेन जनसमुदायेन अवलोक्यमानोऽवलोक्यमानः सप्रसादं स्वप्रासादमभ्यगच्छत्। एतादृ पवित्रप्रभुप्रवृत्तितो माता-पित्रादीना चेतसि भूयो भूयोऽमन्दानन्दसिन्धूच्छलत्तरलतरतरङ्गो न सम्मितः ॥सू०७२॥

टीका--'एएसि णं पण्हाणं' इत्यादि। एतेषां=व्याकरणनयप्रमाणधर्मस्वरूपविषयाणां खलु प्रश्नानाम् चित्तचमत्कारप्रवृत्तेन=मनस्सन्तोषकारकेण व्याकरणेन=उत्तरेण तत्र स्थिताः सर्वे जना विस्मिताः=आश्चर्ययुक्ता जाताः, कलाचार्योऽपि प्रसन्नचित्तः=सन्तुष्टमनाः संजातः, ततः पश्चात् तेन=कलाचार्येण चिन्तितं=विचारितम्;

तत्पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराजने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार करके जिस दिशा से प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये।

भगवान् सिंगारे हुए हाथी पर आरूढ़ होकर, वार-वार उस जनसमुदाय द्वारा अवलोकन किये जाते हुए, प्रसन्नता के साथ अपने प्रासाद की ओर चले। प्रभु की इस पवित्र प्रवृत्ति से माता-पिता के चित्त में पुनः पुनः उत्पन्न होने वाली तीव्र आनन्द-सागर की उछलती हुई चपल लहरें समाई नहीं ॥सू०७२॥

टीका का अर्थ—'एएसि णं' इत्यादि। इन व्याकरण, नय, प्रमाण एवं धर्मसंबंधी प्रश्नों के चित्त में सन्तोष उत्पन्न करनेवाले उत्तर से वहाँ स्थित सभी लोग आश्चर्ययुक्त हो गये। कलाचार्य का अन्तःकरण भी सन्तुष्ट हुआ। तत्पश्चात् कलाचार्य ने विचार किया। क्या विचार किया सो कहते हैं-'अहा, आश्चर्यजनक

ત્યારબાદ, શક્રેન્દ્રે, ભગવાનને વંદના-નમસ્કાર કર્યા, ને જે દિશામાથી આવ્યા હતા, તે દિશામાં ચાલ્યા ગયા.

ભગવાન પણ, હાથી ઉપર આરુઢ થઈ, પ્રસન્નચિત્તે, મહેલ તરફ વળ્યાં રસ્તામા લોકો ભગવાનને જોઇ જોઇને પણ ધરાંતાં ન હતા તેઓનો તેમનામાં અથાગ પ્રેમ હતો. માબાપ પણ પ્રભુનું આટલું બધુ અતુલ જ્ઞાન જોઈ, વિસ્મય પામ્યા, ને આનંદની લહેરીઓમાં સમાઇ ગયા. (સૂ૦૭૨)

ટીકાનો અર્થ—'एएसि णं' ઈત્યાદિ વ્યાકરણ, નય, પ્રમાણ અને ધર્મસંબંધી એ પ્રશ્નોનાં ચિત્તમાં સંતોષ ઉત્પન્ન કરનાર ઉત્તરોથી ત્યાં રહેલ બધા લોકો અશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં. કલાચાર્યનાં અંતઃકરણમાં પણ સંતોષ થયો. ત્યાર બાદ કલાચાર્યે વિચાર કર્યો, જે વિચાર કર્યો તે કહે છે-''અહા, આ દૂધમુખ કોમળ બાળકે ચિત્તમાં ચમત્કાર કરનારી

किम्? इत्याह—आश्चर्यम्=विस्मयकरम् इदम्, यत् एतेन=अनेन दुग्धमुखेन सुकुमारेण=कोमलेन बालेन एतादृशी=चेतश्चमत्कारिणी विद्या कुतः=कस्मात्–जनात् शिक्षिता=बुद्धिविषयीकृता, मम मनसि यः संदेहः=संशय चिरकालात् आसीत्, यश्च संदेहो न केनापि जनेन अद्यपर्यन्तम्=अद्यावधि निवारितः=दूरीकृतः, स सर्वः संदेहः अद्य=अस्मिन् दिवसे अनेन=श्रीवर्धमानेन बालेन निवारितः, एतत्=वक्ष्यमाणं सत्यम्=यथार्थम्, यत् महापुरुषे=विशिष्टपुरुषे एतादृशाः=चित्तचमत्कारका गुणा भवन्त्येव=भवन्त्य एव, अस्य=बालस्य कीदृशं गाम्भीर्यम्=गम्भीरता, यत् एतादृशगुणगणसम्पन्नोऽपि=चित्तचमत्कारकगुणसमूहवानपि एषः=श्रीवर्धमानो बालः अत्र=मन्निकटे पठितुं=शिक्षां ग्रहीतुं समागतः। सत्यम्=यथार्थं यत्–अर्धभृतः=अर्धदेशावच्छेदेन जलसहितो घटः, शब्दं करोति, न तु पूर्णः=मुखपर्यन्तं जलभृतः, दुर्बलः=बलरहित एव जनः चीत्करोति=चीत्कारं करोति न तु पूर्णः। कांस्यं=कांस्यपात्रं गुञ्जति=शब्दं करोति, किन्तु कनकं=सुवर्णं न गुञ्जति, एवमेव महापुरुषाः=उत्तमपुरुषा निजमहिमानं=

है कि इस दुधमुंहे कोमल बालक ने ऐसी चित्त में चमत्कार करने वाली विद्या किस मनुष्य से सीखी है! मेरे मन में जो शंका बहुत समय से बनी हुई थी और आजतक जिस शंका का किसी ने भी समाधान नहीं किया था, वह सब शंका आज बालक वर्धमान ने दूर कर दी। यथार्थ ही है महापुरुषों के गुण चित्त में चमत्कार उत्पन्न करने वाले होते ही हैं। इस बालक की गंभीरता कैसी है कि चमत्कारिक गुणों के समूह से सम्पन्न होने पर भी यह मेरे पास शिक्षा ग्रहण करने के लिए चला आया! यह ठीक ही कहा जाता है कि, आधा भरा हुआ घड़ा ही आवाज करता है पूरा भरा नहीं; दुर्बल जन ही चिल्लाते हैं शूर नहीं, कांसा बजता है, किन्तु स्वर्ण नहीं बजता। इसी प्रकार महापुरुष अपनी महिमा को प्रकाशित नहीं करते!

આવી વિદ્યા કયા મનુષ્ય પાસેથી શીખી છે? મારા મનમાં આજ સુધી જે શંકા રહેલ હતી અને આજ સુધી જે શંકાનું કોઈએ પણ સમાધાન કર્યું ન હતું તે બધી શંકાઓનું આજ બાળક વર્ધમાને નિવારણ કરી નાખ્યું. યથાર્થ જ છે કે મહાપુરુષમાં આવા ચિત્તમાં ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરનારા ગુણો હોય છે જ, આ બાળકની ગંભીરતા કેટલી બધી છે કે ચમત્કારિક ગુણોના સમૂહવાળો હોવા છતાં પણ તે મારી પાસે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે ચાલ્યો આવ્યો છે એ બરાબર જ કહેલ છે કે અધુરો ઘડો જ અવાજ કરે છે પૂરો ભરેલો અવાજ કરતો નથી દુર્બળ માણસ જ વધારે બૂમો પાડે છે શૂર નહીં, કાંસું વાગે છે સુવર્ણ નહીં એજ પ્રમાણે મહાપુરુષ પોતાની મહત્તાને પ્રકટ કરતા નથી.

स्वमहत्त्वं न प्रकाशयन्ति=न प्रकटयन्ति। ततः=तदनन्तरम् स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो निजं=स्वकीयम् इन्द्ररूपम् प्रकटय्य=प्रकाश्य, सकलगुणनीरनिधेः=सर्वगुणसमुद्रस्य महावीरप्रभोः=महावीरस्वामिनः, अतुलबलवीर्यबुद्धिप्रभुत्वं=तुलनारहितबलपराक्रमबुद्धिनैपुण्यम्, तत्र स्थितान् जनान् पर्यचाययत्=ज्ञापितवान्-यत् अयं पुरस्थितः सकल-गुणालवालः-सकलाना=सर्वेषां गुणानां=दयादाक्षिण्यादीनाम् आलवालः सुकुमारो बालः साधारणो नास्ति, किन्तु-सर्वशास्त्रपारीणः=सर्वशास्त्रपारङ्गतः, तथा-सर्वजगज्जीवयोनिरक्षणपरायणः-सर्वेषु जगत्सु या जीवानां=प्राणिनां योनयो=मनुष्यादियोनयस्तासां रक्षणे=रक्षाया परायणः=तत्परः, श्रीवर्धमानः=तदाख्यः चरमतीर्थकरः=अन्तिमचतुर्विंशतितमतीर्थकरः अस्ति=विद्यत इति।

ततः=श्रीवीरपरिचयख्यापनानन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्याः दिशः=यां दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः=परावृत्य गतः।

तत्पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराज ने अपने इन्द्र-रूप को प्रकट करके समस्त गुणों के समुद्र भगवान् महावीर के अतुल बल, वी [ ] द्धि और प्रभुता का वहाँ स्थित जनों को परिचय कराया कि-यह दया-दाक्षिण्य आदि सब गुणों के आलवाल (क्यारी) सुकुमार बाल सामान्य नहीं हैं, किन्तु समस्त शास्त्रों के पारगामी तथा सारे संसार में जीवों की जो मनुष्यादि योनियाँ हैं, उनकी रक्षा करने में तत्पर श्री-वर्धमान-नामक अन्तिम-चौवीसवें तीर्थंकर हैं।

श्रीवीर भगवान् का परिचय देने के पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराज ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दन किया, नमस्कार किय वन्दना-नमस्कार करके जिस दिशा से प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये।

ત્યાર બાદ શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજે પોતાના ઈન્દ્રનાં રૂપને પ્રગટ કરીને, સમસ્ત ગુણોના સાગર, ભગવાન મહાવીરના અતુલ બળ, વીર્ય, બુદ્ધિ અને પ્રભુતાનો ત્યાં આવેલ માણસોને પરિચય કરાવ્યો કે આ દયા, દાક્ષિણ્ય-આદિ સઘળા ગુણોનો આલબાલ (ક્યારી) સુકુમાર બાળક સામાન્ય નથી, પણ સમસ્ત શાસ્ત્રોનો પાર પામનાર તથા આખા સંસારમાં જીવોની જે મનુષ્યાદિ યોનીઓ છે, તેમની રક્ષા કરવાને સમર્થ શ્રી વર્ધમાન નામના અન્તિમ-ચોવીસમા તીર્થંકર છે.

શ્રીવીર ભગવાનનો પરિચય આપ્યા પછી શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન કર્યાં, નમસ્કાર કર્યાં, બંદન-નમસ્કાર કરીને જે દિશામાં પ્રગટ થયાં હતાં એજ દિશામાં ચાલ્યા ગયાં.

प्रभुः=श्रीवर्धमानस्वामी च सुसज्जीकृतं=सम्यक् सज्जितं, गजं=हस्तिनम् आरूढः=गजोपरि समुपविश्य तेन=सहाऽऽगतेन शिक्षास्थानस्थेन च जनसमुदायेन=परिजनसमूहेन दर्शकजनसमूहेन च अवलोक्यमानोऽवलो- क्यमानः=पुनः पुनरनिमेषदृग्भिर्दृश्यमानः सप्रसादं=प्रसन्नतापूर्वकं यथा स्यात्तथा स्वप्रासादं=स्वकीयराजभवनम् अभ्यगात्=गतवान्, एतादृशनिजप्रभुप्रवृत्तितः=इन्द्रकृतप्रश्नसमाधान-कलाचार्यसन्तोषण-सकलजनप्रसादनरूप-निर्मलश्रीवीरस्वामिसमाचारात्, मातापित्रादीनां=मातापित्रोः, आदिना भ्रातृप्रभृतीनामपि चेतसि=मनसि भूयो भूयः= वारं वारम् अमन्दाऽऽनन्दसिन्धूच्छलत्तरलतरङ्गः=अतिहर्षसमुद्रोद्गच्छच्चपलोर्मिः-हर्षातिशयरूपसामुद्रिकतटस्पर्शिचपल- तरङ्गो न संमितः= न ममे। अश्रुमिषेण आनन्दो बहिर्गत इति भावः ॥सू०७२॥

श्रीवर्धमान स्वामी बढ़िया सजाये हुए गजराज पर सवार होकर साथ आये हुए, एवं शिक्षास्थान में एकत्र हुए जनसमूह द्वारा तथा परिजनसमूह के द्वारा पुनः पुनः निर्निमेष दृष्टि द्वारा देखे जाते हुए प्रसन्नतापूर्वक अपने राजमहल में चले गये।

इन्द्र द्वारा किये गये प्रश्नों के समाधान, कलाचार्य को संतुष्ट करना एवं सकल जनों को प्रसन्न करना-इस प्रकारकी श्रीवीरस्वामी की प्रवृत्ति से माता-पिता के तथा आदि शब्द से भाई वगैरह के मन में प्रबल हर्ष-रूपी सागर की बार-बार उछलती एवं चपल तरंगें समा न सकीं। आशय यह है कि वह हर्ष भीतर न समाया तो आंसुओं के बहाने बाहर निकल पड़ा ॥सू०७२॥

શ્રીવર્ધમાનસ્વામી આવી રીતે શણગારેલા ગજરાજ પર સવાર થઈને સાથે આવેલ તથા શિક્ષાસ્થાનમાં એકત્ર થયેલ જનસમૂહદ્વારા તથા પરિજનસમૂહદ્વારા ફરી-ફરીથી અનિમેષ નજરે જોવાતાં પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના રાજમહેલમાં આવ્યા ગયા.

ઈન્દ્ર દ્વારા પૂછાયેલા પ્રશ્નોનું સમાધાન, કલાચાર્યને સંતુષ્ટ કરવું અને સઘળા લોકોને પ્રસન્ન કરવું, આ પ્રકારની શ્રીવીરસ્વામીની પ્રવૃત્તિથી માતા-પિતાનાં તથા આદિ શબ્દથી ભાઈ વગેરેના મનમાં પ્રબળ હર્ષ રૂપી સાગરની વારંવાર ઉછળતી અને ચપળ લહેરો સમાઈ શકી નહીં. આશય એ છે કે તે હર્ષ અંદર સમાયો નહીં તો આંસુરૂપે બહાર નિકળી પડ્યો. (સૂ૦૭૨)

मूलम्—तए णं तं समयं भगवं महावीरं उम्मुक्कबालभावं विण्णायपरिणयमेत्तं णवंगसुत्तपडिवोहियं जाणिय अम्मापियरो सागेयपुराहिवस्स समरवीरस्स रन्नो धूयाए धारिणीए देवीए अंगजायाए जसोयाए राजवरकन्नाए पाणिं गिण्हाविंसु।

तओ णं समणस्स भगवओ महावीरस्स पियदंसणेति नामं धूया जाया। सा च जोव्वणगमणुप्पत्ता सयस्स भाइणिज्जस्स जमालिस्स दिन्ना। तीसे पियदंसणाए धूया सेसवईति नामं जाया।

समणस्स भगवओ महावीरस्स पिउणो कासवगोत्तस्स सिद्धत्थेत्ति वा, सेज्जंसेत्ति वा, जसंसेत्ति वा तओ नामधेज्जा।

माउणो वासिट्ठगुत्ताए तिसलेति वा, विदेहदिण्णेति वा, पियकारिणीति वा तओ नामधेज्जा।

भगवओ पित्तियए सुपासे कासवगोत्ते, जेट्ठे भाया णंदिवद्धणे कासवगोत्ते। जेट्ठा भइणी सुदंसणा कासवगोत्ता। भज्जा जसोया कोडिण्णगोत्ता। धूयाए कासवगुत्ताए अणोज्जाइ वा पियदंसणाइ वा दो नामधिज्जा। णत्तुईए कोसियगोत्ताए सेसवईति वा जसवईति वा दो नामधिज्जा होत्था।

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अम्मापियरो पासावच्चिज्जा समणोवासगा यावि होत्था। ते णं बहू· समणोवासगपरियागं पाउणित्ता अपच्छिमाए संलेहणाए झोसणाए झोसियसरीरा कालमासे कालं किच्चा बारसमे अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववण्णा, तओ णं महाविदेहे सिज्झिस्संति ॥सू०७३॥

छाया—ततः खलु त श्रमणं भगवन्तं महावीरम् उन्मुक्तबालभावं विज्ञातपरिणतमात्रं नवाङ्गसुप्तप्रतिबोधितं ज्ञात्वा अम्बापितरौ साकेतपुराधिपस्य समरवीरस्य राज्ञो दुहितुः, धारिण्या देव्या अङ्गजाताया यशोदाया

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् को बाल्यावस्था से मुक्त परिपक्व ज्ञान वाला तथा नौ अंग जिनके जाग गये हैं-अर्थात् युवावस्था के कारण नौ अंग जिनके विकसित हो गये हैं- ऐसा जान कर मातापिताने साकेतपुर के अधिपति समरवीर राजा की कन्या, धारिणी देवी की अङ्गजात

મૂલનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. બાળક વર્ધમાન, બાલ્યાવસ્થાથી મુકત થયાં, યુવાન વયને પ્રાપ્ત થયાં, તેના નવ અંગો પરિપૂર્ણ યુવાનીને લીધે જાગ્યાં એટલે વિકસિત થયાં, તેનું જ્ઞાન પણ પરિપકવ થયું. આ બધું જાણતાં, માતા-પિતાએ, સાકેતપુર (અયોધ્યાનગરી)ના અધિપતિ સમરવીર રાજાની પુત્રી અને ધારિણી રાણીની

राजवरकन्यया पाणिम् अग्राहयताम्।

ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'प्रियदर्शना' इति दुहिता जाता। सा च यौवनकमनुप्राप्ता स्वकमै भागिनेयाय जमालये दत्ता। तस्याः प्रियदर्शनायाः दुहिता 'शेषवती'–इति नाम जाता।

श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पितुः काश्यपगोत्रस्य सिद्धार्थ इति वा, श्रेयांस इति वा, यशस्वी इति वा, त्रीणि नामधेयानि।

मातुर्वाशिष्ठगोत्रायाः 'त्रिशला' इति वा 'विदेहदत्ता' इति वा 'प्रियकारिणी' इति वा त्रीणि नामधेयानि।

भगवतः पितृव्यः सुपार्श्वः काश्यपगोत्रः, ज्येष्ठो भ्राता नन्दिवर्धनः काश्यपगोत्रः। ज्येष्ठा भगिनी सुदर्शना काश्यपगोत्रा। भार्या यशोदा कौण्डिन्यगोत्रा। दुहितुः काश्यपगोत्रायाः 'अनवद्या' इति वा 'प्रियदर्शना'

'यशोदा' नामक श्रेष्ठ राजकन्या के साथ पाणिग्रहण (विवाह) कराया।

पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर की 'प्रियदर्शना' नामक कन्या का जन्म हुआ। जब वह यौवन को प्राप्त हुई तो भगवान् के भागिनेय (बहिन के लड़के) जमालि के साथ उसका विवाह हुआ। प्रियदर्शना की पुत्री 'शेषवती' हुई।

श्रमण भगवान् महावीर के काश्यपगोत्रीय पिता के तीन नाम थे–सिद्धार्थ, श्रेयांस और यशस्वी।

वाशिष्ठगोत्रीया माता के तीन नाम थे–त्रिशला, विदेहदत्ता और प्रियकारिणी।

भगवान् के काका सुपार्श्व थे, जो काश्यपगोत्रीय थे। बड़े भाई नन्दिवर्धन थे, वे भी काश्यप-गोत्र के थे। बड़ी बहिन सुदर्शना काश्यपगोत्र की थी। उनकी पत्नी यशोदा कौण्डिन्यगोत्र की थी।

નામવાળી યશોદા નામની કન્યા સાથે 'વર્ધમાન' નું પાણિગ્રહણ (લગ્ન) કરાવ્યું

સમય વીતતાં, 'વર્ધમાન' ને ત્યાં પ્રિયદર્શના નામની પ્રિય કન્યાનો જન્મ થયો. આ કન્યાને યૌવનવયે 'વર્ધમાન' ના ભાણેજ જમાલિ સાથે પરણાવી દેવામાં આવી. આ પ્રિયદર્શનાને, શેષવતી નામની એક પુત્રી પણ ઉત્પન્ન થઈ.

ભગવાન મહાવીરના કાશ્યપગોત્રી પિતાના, ત્રણ નામ હતાં—(૧) સિદ્ધાર્થ, (૨) શ્રેયાંસ, (૩) યશસ્વી. તેમની વાશિષ્ઠગોત્રી માતાના પણ ત્રણ નામ હતાં—(૧) ત્રિશલા, (૨) વિદેહદત્તા, (૩) પ્રિયકારિણી. ભગવાનના કાકા સુપાર્શ્વ વડિલ બંધુ નંદિવર્ધન અને મોટી બહેન સુદર્શના આ સર્વ કાશ્યપગોત્રી હતાં.

कौशिकगोत्रायाः 'शेपवती' इति वा, 'यशस्वती' इति वा द्वे नामधेये अभूताम्।
इति वा द्वे नामधेये। नप्त्याः कौशिकगोत्रायाः 'शेपवती' इति वा, 'यशस्वती' इति वा द्वे नामधेये अभूताम्। तौ

श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य अम्बापितरौ पार्श्वापत्यीयौ श्रमणोपासकौ चापि अभूताम्। तौ
खलु बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा अपश्चिमया मारणान्तिक्या संलेखनया जोषणया जोषितशरीरौ
कालमासे कालं कृत्वा द्वादशे अच्युते कल्पे देवतया उपपन्नौ, ततः खलु महाविदेहे सेत्स्यतः ॥सू०७३॥

टीका—'तए णं समणं' इत्यादि। ततः=तदनन्तरं खलु तं श्रमणं भगवन्तं महावीरम् उन्मुक्त-
बालभावं=त्यक्तबाल्यावस्थं, विज्ञातपरिणतमात्रं=परिपक्वविज्ञानं, नवाङ्गसुप्तप्रतिबोधितं-श्रोत्रद्वयं चक्षुर्द्वयं घ्राणद्वयं

उनकी काश्यपगोत्र की लड़की के दो नाम थे-अनवद्या और प्रियदर्शना। उनकी दौहित्री (नातिन) कौशिक-
गोत्र की थी। उसके दो नाम थे—शेषवती और यशस्वती।

श्रमण भगवान् महावीर के माता-पिता पार्श्वापत्यीय (पार्श्वनाथ के अनुयायी) श्रमणोपासक थे।
वे दोनों बहुत वर्षों तक श्रमणोपासक-पर्याय को पालकर अर्थात् श्रावक-अवस्था में रहकर अन्तिम समय
में होने वाली मारणान्तिक-संलेखना-जोषणा से शरीर को जोषित करके, मृत्यु के अवसर पर काल करके
बारहवें अच्युत नामक देवलोक में देवरूप से उत्पन्न हुए। वहाँ से च्यव कर वे महाविदेह में सिद्ध होंगे ॥सू०७३॥

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर श्रमण भगवान् महावीर को बाल्य-वय को पार किया हुआ,

---

તેમના પત્ની યશોદાનું ગોત્ર "કૌડિન્ય" હતું ભગવાનની કાશ્યપગોત્રી દીકરીના બે નામ હતા-(૧) અનવદ્યા,
(૨) પ્રિયદર્શના. અને પ્રિયદર્શનાની પુત્રી કૌશિકગોત્રી હતી. આ દૌહીત્રીના બે નામ હતાં—(૧) શેષવતી,
(૨) યશસ્વતી.

ભગવાનના માતા-પિતા પાર્શ્વાપત્યીય (પાર્શ્વનાથ ભગવાનના અનુયાયી) શ્રમણોપાસક હતાં. આ બન્ને
જણાએ, વર્ષો સુધી, શ્રાવકપર્યાયનુ યથાર્થ પાલન કરી, અંતિમ-સમયે મારણાન્તિક સંલેખણાનું સેવન કર્યું, કાલ
આવ્યે કાલ કરી, બારમા અચ્યુત નામના દેવલોકમા દેવપણે તેઓ ઉત્પન્ન થયાં. ત્યાંથી ચવી, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવી,
ત્યાં તે ક્ષેત્ર, સિદ્ધ થશે. (સૂ૦૭૩)

ટીકાનો અર્થ—'તએ ણં' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને, બાલ્યાવસ્થા પસાર કર્યા પછી બે કાન, બે

रसना त्वग् मनश्चेति नव सुप्तानि पूर्वं सुप्तानि पश्चात् यौवनेन प्रतिबोधितानि यस्य तम्—नवयौवनोच्छ्वसितं ज्ञात्वा अम्बा-पितरौ साकेतपुराधिपस्य=अयोध्यानगराधिपतेः समरवीरस्य=तदाख्यस्य राज्ञः दुहितुः=पुत्र्याः, धारिण्याः=तदाख्यायाः देव्याः=राज्याः अङ्गजातायाः=पुत्र्याः यशोदाया =तदाख्यायाः राजवरकन्यायाः=राजश्रेष्ठपुत्र्याः पाणि=करम् अग्राहयताम्=विवाह कारितवन्तौ।

ततः=पाणिग्रहणानन्तरं खलु कालक्रमेण श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'प्रियदर्शना' इति नाम=तन्नाम्ना प्रसिद्धा दुहिता=कन्या जाता=उत्पन्ना, सा=प्रियदर्शना च यौवनकं=यौवनावस्थाम् अनुप्राप्ता=क्रमेण प्राप्ता सती भगवता स्वकस्मै भागिनेयाय=निजभगिनीपुत्राय जमालये दत्ता। तस्याः प्रियदर्शनाया दुहिता=कन्या 'शेषवती' इति नाम जाता।

श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पितुः काश्यपगोत्रस्य=काश्यपगोत्रोत्पन्नस्य त्रीणि नामधेयानि सन्ति,

परिपक्व-विज्ञान-वाला, दो कान, दो आँख, दो नाक, रसना, त्वचा और मन—यह नौ अंग जो सुप्त थे, उन्हें यौवन के कारण जागृत हुआ देखकर, माता-पिता ने अयोध्या के राजा समरवीर की पुत्री और धारिणी नामक देवी की अंगजात यशोदा-नामक श्रेष्ठ राजकन्या के साथ उनका विवाह कराया।

विवाह के बाद कालक्रम से श्रमण भगवान् महावीर को 'प्रियदर्शना' नामक एक कन्या की प्राप्ति हुई। प्रियदर्शना धीरे-धीरे यौवन अवस्था में पहुँची तो भगवान् ने उसे अपने भागिनेय जमालि को दी—जमालि के साथ उसका विवाह कर दिया। प्रियदर्शना की भी कन्या शेषवती नामक हुई।

श्रमण भगवान् महावीर के पिता के, जो काश्यपगोत्र में उत्पन्न हुए थे, तीन नाम थे—सिद्धार्थ,

આંખ, બે નાક કાન, ત્વચા અને મન એ નવ અંગો જે સુપ્તાવસ્થામાં હતાં તે યૌવનને કારણે જાગૃત થતાં પરિપક્વ વિજ્ઞાનવાળાં જોઈને માતા-પિતાએ અયોધ્યાના રાજા સમરવીરની પુત્રી અને ધારિણી દેવીની અંગજાત યશોદા નામની શ્રેષ્ઠ રાજકન્યાની સાથે તેમનો વિવાહ કર્યો. વિવાહ પછી કાળક્રમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને યશોદાની કૂખે પ્રિયદર્શના નામની કન્યા થઈ પ્રિયદર્શના ધીરે ધીરે યૌવનાવસ્થાએ પહોંચી ત્યારે ભગવાને પોતાના ભાણેજ જમાલિ સાથે તેનો વિવાહ કર્યો પ્રિયદર્શનાને પણ શેષવતી નામે પુત્રી થઈ

यथा–'सिद्धार्थः' इति वा, 'श्रेयांस' इति वा, यशस्वी' इति वा।

वाशिष्ठगोत्रायाः=वाशिष्ठगोत्रोत्पन्नायाः मातुर्नामधेयानि त्रीणि सन्ति, यथा–'त्रिशला' इति वा, 'विदेहदत्ता' इति वा, 'प्रियकारिणी' इति वा।

भगवतः पितृव्यः सुपार्श्वः काश्यपगोत्रः=काश्यपगोत्रोत्पन्नः आसीत्, ज्येष्ठः=अग्रजो भ्राता नन्दिवर्धनः=तदाख्यः काश्यपगोत्रः=काश्यपगोत्रोत्पन्न आसीत्। ज्येष्ठा भगिनी सुदर्शना काश्यपगोत्रा आसीत्। भार्या यशोदानाम्नी कौडिन्यगोत्रा आसीत्। दुहितुः=कन्यायाः काश्यपगोत्राया द्वे नामधेये स्तः, यथा–'अनवद्या' इति वा, 'प्रियदर्शना' इति वा।

कौशिकगोत्रायाः नप्त्र्याः=दौहित्र्याः द्वे नामधेये स्तः, यथा–'शेषवती' इति वा 'यशस्वती' इति वा। श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अम्बापितरौ=मातापितरौ पार्श्वापत्यीयौ=पार्श्वनाथस्य शिष्यपरम्परासम्बन्धिनौ

श्रेयांस और यशस्वी।

वाशिष्ठगोत्र में उत्पन्न माता के तीन नाम थे–त्रिशला, विदेहदत्ता और प्रियकारिणी।

भगवान् के काका काश्यपगोत्रोत्पन्न 'सुपार्श्व' थे। बड़े भ्राता काश्यपगोत्रोत्पन्न नन्दिवर्धन थे। बडी बहिन काश्यपगोत्रीया सुदर्शना थी। पत्नी का नाम यशोदा था, वह कौडिन्य–गोत्र में उत्पन्न हुई थी। उनकी कन्या काश्यपगोत्रीया के दो नाम थे–प्रियदर्शना और अनवद्या। कौशिकगोत्र में उत्पन्न नातिन के दो नाम थे–शेषवती और यशस्वती।

भगवान् के माता–पिता भगवान् पार्श्वनाथ की शिष्यपरम्परा से संबंध रखने वाले श्रावक थे।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનાં પિતા કાશ્યપગોત્રમાં જન્મ્યાં હતાં. તેમના ત્રણ નામ હતાં–સિદ્ધાર્થ, શ્રેયાસ અને યશસ્વી

વાશિષ્ઠગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ તેમના માતાનાં પણ ત્રણ નામ હતા–ત્રિશલા, વિદેહદત્તા અને પ્રિયકારિણી.

ભગવાનના કાકા 'સુપાર્શ્વ' કાશ્યપગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ હતા. મોટા ભાઈ કાશ્યપગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ નન્દિવર્ધન હતા. કાશ્યપગોત્રીયા સુદર્શના તેમની મોટી બેન હતાં. પત્નીનું નામ યશોદા હતું, તે કૌડિન્યગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ હતી. તેમની કાશ્યપગોત્રીયા કન્યાનાં બે નામ હતાં–પ્રિયદર્શના અને અનવદ્યા. કૌશિકગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ નાતિન (દીકરીની દીકરી) નાં બે નામ હતાં–શેષવતી, યશસ્વતી.

ભગવાનના માતા–પિતા ભગવાન પાર્શ્વનાથની શિષ્યપરંપરા સાથે સંબંધ રાખનાર શ્રાવક હતાં. તેઓ ઘણાં

श्रमणोपासकौ=श्रावकौ चापि अभूताम्=आस्ताम्। तौ=महावीरस्य मातापितरौ बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासक-पर्याय=श्रावकत्वं पालयित्वा षण्णिमया=सर्वान्तिमया मारणान्तिकया=मरणान्तिमसमयभवया संलेखनया जोषणया जोषितशरीरौ सन्तौ कालमासे कालं कृत्वा अच्युते=अच्युते कल्पे देवतया=देवत्वेन उपपन्नौ। ततः खलु महाविदेहक्षेत्रे उत्पद्य सेत्स्यतः=सिद्धिं प्राप्स्यतः ॥सू०७३॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे तिण्णाणोवगए अम्मापिऊहिं देवलोय गएहिं समाणेहिं समत्तपइण्णे अट्ठावीसं वासाइं अगारमज्झे वसित्ता अभिणिक्खमणाभिप्पाए यावि होत्था। त आणिय भगवओ जेट्ठभाया णंदिवद्धणो राया भयव एवं वयासी—'हे मायर! अम्मापिऊणं वियोगदुक्खं अज्जवि नो विसरियं, ना य अम्हाणं सयणपरियणो सोगविमुक्को संजाओ, एयम्मि अवसरम्मि तुम्हे अभि-णिक्खमणाभिप्पाया हविय मा मम हिययम्मि लूण खारं णिक्खेवेह। पाणप्पियाणं तुम्हाणं विरहो अम्हाणं असज्झो अत्थि। भगवया कहियं—अम्मापिउभइणीभाइसंबंधो अस्स जीवस्स अणंतवारं जाओ, एत्थ नो पडिबंधो कायव्वो—त्ति। णंदिवद्धणेण वुत्त—मायर! जं मे कहियं तं सव्वं सच्चं, मम अग्गहेणवि तुम्हेहिं दो वरिसाइं जाव गिहवासे वासं वसियव्व—त्ति।

तए णं मिच्छप्पमाणी भयवं नियमाओ नंदिवद्धणस्स एयमट्ठं सोच्चा निसम्म एवं वयासी—जइ एवं मम कएण दो वरिसाइं जाव गिहवासे वसामि, अज्जप्पभिइ य णं गिहम्मि मज्झ निमित्त आरंभो समारंभो मा णो करिज्जओ। साहुवित्तीए अहं चिट्ठिस्सामि। नंदिवद्धणो राया तं पडिच्छइ।

वे बहुत वर्षों तक श्रमणोपासकपर्याय पालकर सबसे अन्तमें, मरणके समय में होने वाली संलेखना-जोषणा से शरीर को जोषित करके (समाधि-मरण का सेवन करके) कालमास में काल कर के बारहवें अच्युत-नामक कल्प में देव-पर्याय से उत्पन्न हुए। वहाँ से च्यवकर महाविदेह क्षेत्र में उत्पन्न होंगे और मुक्ति प्राप्त करेंगे। ॥ ७३ ॥

वर्षो सुधी श्रमणोपासकपर्याय पाळीने छेवटे मरणसमये थनारी संलेखना-जोषणाथी शरीरने जोषित करीने (समाधिमरणनुं सेवन करीने) कालमासमां काळ करीने अच्युत-नामना बारमा कल्पमां देवरूपे उत्पन्न थया. त्यांथी च्यवीने महाविदेह क्षेत्रमां उत्पन्न थशे अने मोक्ष प्राप्त करशे (सू०७३)

तए णं समणे भगवं महावीरे तत्थ गिहवासे वसमाणे निच्चं काउस्सग्गं करेमाणे बंभचेरं पालेमाणे सिणाणं सरीरसोहं च वज्जेमाणे एसणिज्जेगं असणाइणा सरीरजत्तं निव्वाहेमाणे विसुद्धज्झाणं झियायमाणे भावमुणिवित्तीए जहातहा एगं वरिसं अगारवासे वसीअ ॥सू०७४॥

छाया--तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः त्रिज्ञानोपगतः अम्बापित्रोः देवलोकं गतयोः सतोः समाप्तप्रतिज्ञः अष्टाविंशतिं वर्षाणि अगारमध्ये उषित्वा अभिनिष्क्रमणाभिप्रायश्चापि बभूव। तज्ज्ञात्वा भगवतो ज्येष्ठभ्राता नन्दिवर्धनो राजा भगवन्तमेवमवादीत्-हे भ्रातः! अम्बापित्रोर्वियोगदुःखमद्यापि नो विस्मृतम्, नो खलु अस्माकं स्वजनपरिजनः शोकविमुक्तः संजातः, एतस्मिन् अवसरे यूयमभिनिष्क्रमणाभिप्राया भूत्वा मा मम हृदये क्षते क्षार निक्षिपत। प्राणप्रियाणां युष्माकं विरहोऽस्माकमसह्योऽस्ति।

मूल का अर्थ—'तेण कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में तीन ज्ञान से युक्त श्रमण भगवान् महावीर की, माता-पिता के देवलोक-गमन करने पर, प्रतिज्ञा पूर्ण हो गई। अट्ठाईस वर्ष तक गृहवास में रहकर उन्होंने दीक्षा अंगीकार करने का विचार किया। यह जान कर भगवान् के ज्येष्ठ भ्राता नन्दिवर्धन राजाने भगवान् से कहा-हे वन्धु! माता-पिता के वियोग का दुःख अभी तक भूला नहीं है, हमारे स्वजन और परिजन शोक से मुक्त नहीं हुए हैं। इस अवसर पर दीक्षा अंगीकार करने का विचार मत करो, मेरे हृदय के घाव पर नमक (क्षार) मत छिडको। तुम मुझे प्राणों के समान प्रिय हो। तुम्हारा विरह हमें असह्य है।

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ તે કાળે તે સમયે, ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના માતા-પિતા દેવલોકમા પધારવાના કારણે તેમની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઇ ગઇ અઠ્ઠાવીશ વર્ષ ગૃહવાસ (સંસાર)માં રહ્યા પછી તેમણે દીક્ષા અંગીકાર કરવા નિશ્ચય કર્યો.

પ્રભુનો આ નિર્ણય જાણી ભગવાનના મોટાભાઇ નંદિવર્ધન રાજાએ ભગવાનને કહ્યું કે 'હે ભાઇ! માતા-પિતાના વિયોગનુ દુ:ખ હજી હુ વીસરી શક્યો નથી. આપણા સ્વજન-પરિજનો પણ શોકથી હજી મુક્ત થયા નથી. એવા સંજોગોમા તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની વાત ન કરો, મારા હૈયામાં પડેલા ઘા હજી રૂઝાયા નથી ત્યા મીઠું ભભરાવવાનુ સાહસ ન ખેડો. તમે મારા પ્રાણથી પણ અધિક વહાલા છો. તમારો વિયોગ મારાથી સહન થશે નહિ.

भगवता कथितम्–अम्बापितृभगिनीभ्रातृसम्बन्धोऽस्य जीवस्य अनन्तवारं जातः, अतोऽत्र नो प्रतिबन्धः कर्तव्य इति। नन्दिवर्धनेनोक्तं–भ्रातः! यद् युष्माभिः कथितं तत् सर्वं सत्यं, ममाऽऽग्रहेणापि युष्माभिर्द्वे वर्षे यावद् गृहवासेऽवश्यं वस्तव्यमिति।

ततः खलु निश्चयज्ञानी भगवान् निजभ्रातुर्नन्दिवर्धनस्य एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य एवमवादीत्–यद्येवं भवान् कथयति तदा द्वे वर्षे यावद् गृहवासं वसामि। अद्यप्रभृति च खलु मद्निमित्तं आरम्भः समारम्भो वा नो करणीयः, साधुवृत्त्या स्थास्यामि। नन्दिवर्धनो राजा तत् प्रतीच्छति।

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तत्र गृहवासे वसन् नित्यं कायोत्सर्गं कुर्वन् ब्रह्मचर्यं पालयन्

भगवान् ने कहा—माता, पिता, बहिन, भाई का संबंध इस जीव का अनन्त बार हो चुका है, अत इस विषय में रुकावट न डालिए।

नन्दिवर्धन बोले—भाई! तुमने जो कहा सो सब सच है; मगर मेरा आग्रह मान कर भी तुम्हें दो वर्ष तक गृहवास में अवश्य रहना चाहिए।

तब निश्चयज्ञानी भगवान ने अपने भाई नन्दिवर्धन के इस अर्थ को सुनकर और हृदय में धारण कर के इस प्रकार कहा—यदि आप ऐसा कहते हैं तो दो वर्ष तक गृहवास में रहता हूँ; मगर आज से मेरे निमित्त घर में आरंभ-समारंभ न होना चाहिए। मैं साधु-वृत्ति से रहूँगा। नन्दिवर्धन राजाने यह बात स्वीकार कर ली।

तब से श्रमण भगवान महावीर गृहवास में रहते हुए, नित्य कायोत्सर्ग करते हुए, ब्रह्मचर्य का

ભગવાને જવાબ આપ્યો—'હે ભાઇ! માતા-પિતા અને બહેન-ભાઇનો સંબંધ તો આ જીવે અનંતીવાર કર્યો છે માટે આ વિષયમાં હવે અંતરાય ન નાખો તો સારૂં!'

નંદિવર્ધને આગ્રહ ચાલી કહ્યું કે હે ભાઇ! તમે જે કહ્યું તે સત્ય છે પરંતુ મારો આગ્રહ માની હજુ તમે બે વર્ષ ગૃહવાસમાં વિતાવો તો સારૂં!

મોટાભાઇનો આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી નિશ્ચયજ્ઞાની પ્રભુ મહાવીરે પોતાના ભાઇ નંદિવર્ધનની આવી ઇચ્છા જાણી, હૃદયમાં ઉતારી અને કહ્યું કે જો આપની ઇચ્છા એમ જ હોય તો હું હજુ બે વર્ષ ગૃહવાસમાં રહીશ, પણ શરત એ કે મારા નિમિત્તે, ઘરમાં કોઈ પણ પ્રકારનો આરંભ-સમારંભ થવો ન જોઇએ. હું સાધુ-વૃત્તિવાળો થઇને જ રહીશ.' નંદિવર્ધને પ્રભુની આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

મોટાભાઇ સાથે આ વાત થયા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગૃહવાસમાં રહી દિવસો વીતાવવા લાગ્યા.

निर्वहन् विशुद्धध्यानं ध्यायन् भावमुनिवृत्त्या

स्नान शरीरशोभां च वर्जयन् एषणीयेनाशनादिना शरीरयात्रा निर्वहन् विशुद्धध्यानं ध्यायन् भावमुनिवृत्त्या
यथा तथा एकं वर्षमगारवासेऽवसत् ॥सू०७४॥

टीका—'तेण कालेण तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये=मातापितृदेवलोकगमन-
कालावसरे श्रमणो भगवान् महावीरस्त्रिज्ञानोपगतः=मतिश्रुतावधिरूपज्ञानत्रयवान् अम्बापित्रोः=मातापित्रोः
देवलोकं=स्वर्गलोकं गतयोः सतोः समाप्तप्रतिज्ञः=पूर्णप्रतिज्ञः सन् अष्टाविंशतिम्=अष्टाविंशतिसंख्यानि वर्षाणि
आगारमध्ये=गृहमध्य उषित्वा=वासं कृत्वा अभिनिष्क्रमणाभिप्रायः=संयमग्रहणाभिलाषुकः अभूत्, तत् ज्ञात्वा
भगवतः=श्रीवीरस्य ज्येष्ठभ्राता नन्दिवर्धनो राजा भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनमेवमवादीत्—हे भ्रातः! अम्बापित्रोः=
मातापित्रोः वियोगदुःखं=विरहजनितदुःखम् अद्यापि=अद्यपर्यन्तमपि नो विस्मृतम्, तथा—अस्माकं स्वजनपरिजनः

हुए, विशुद्ध ध्यान ध्याते हुए, भावमुनि की वृत्ति से जैसे—तैसे एक वर्ष तक आगारवास में रहे। ॥सू०७४॥
पालन करते हुए, स्नान एवं शरीरशोभा न करते हुए, एषणीय अशन आदि से शरीरयात्रा का निर्वाह करते

टीका का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में अर्थात् माता—पिता के
देवलोक—गमन के समय में मति श्रुत और अवधिज्ञान के धनी श्रमण भगवान महावीर पूर्णप्रतिज्ञ हो
गये, अर्थात् उनकी प्रतिज्ञा पूरी हो गई। तब अट्ठाईस वर्ष गृहवास कर के वे संजम ग्रहण करने के
अभिलाषी हुए। यह जानकर श्री महावीर के ज्येष्ठ भ्राता नन्दिवर्धन राजा भगवान वीर स्वामीसे इस

તે દરમ્યાન આ પ્રમાણે નિયમોનુ પાલન કરવા લાગ્યા (૧) દરરોજ કાયોત્સર્ગ કરતા. (૨) બ્રહ્મચર્યનું પાલન
કરતા (૩) શરીરની શોભા વધારવાના ઉપાયોથી દૂર રહેતા (૪) શરીરના પોષણ પૂરતો જ આહાર લેતા. એ પ્રકારે
વિશુદ્ધ ધ્યાન ધરતા ધરતા ભાવમુનિ જેવી વૃત્તિને આચરતા જેમ તેમ એક વર્ષ સુધી અગારવાસમાં (સંસારી-
પણામા) રહ્યા (સૂ૦૭૪)

ટીકાનો અર્થ—'તેણ કાલેણં' ઇત્યાદિ તે કાળે અને તે સમયે એટલે કે પ્રભુ મહાવીરના માતા—પિતા
દેવલોક પામતા, મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનધારી એવા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પ્રતિજ્ઞા હવે પૂર્ણ થઇ. અ ાવીસ
વર્ષ સંસારમા રહ્યા બાદ તેમને સંયમ લેવાની એટલે કે દીક્ષા લેવાની ભાવના જાગૃત થઈ. જ્યારે પ્રભુ મહાવીરના
મોટાભાઇ રાજા નન્દિવર્ધને આ જાણ્યું ત્યારે તેમણે ભગવાન મહાવીરને ભારે હૈયે કહ્યું—" ભાઇ, વર્ધમાન! માતા—પિતાના

शोकविमुक्त=अस्मदीयमातापितृवियोगजनितशोकरहितो नो संजात, एतस्मिन् अवसरे=शोकवति प्रसङ्गे यूयम भिनिष्क्रमणाभिप्राया भूत्वा मम क्षते=मातापितृमरणजनितदुःखरूपव्रणयुक्ते हृदये=मनसि क्षार=स्ववियोगजनित दुःखरूपं लवणं मा निक्षिपत=न पातयत। प्राणप्रियाणां=प्राणेभ्योऽप्यधिकानां युष्माकं विरहो=वियोग अस्माकम् असह्यः=सोढुमशक्योऽस्ति। ततो भगवता=श्रीवर्धमानस्वामिना कथितम्—एतत् अम्बापितृभगिनी-भ्रातृसम्बन्ध अस्य जीवस्य अनन्तवारं जात, अतः=अस्माद्धेतोः अत्र=परिव्रज्यायां प्रतिबन्धः= अन्तराय नो कर्तव्य इति। तच्छ्रुत्वा नन्दिवर्धनेन उक्तम्—हे भ्रातः! यत् युष्माभि कथितम् तत् सत्यम्

प्रकार बोले—भाई! माता और पिता का विरह-जनित दुःख अभी तक भी मुझे दुःखी कर रहा है तथा स्वजन और परिजन भी इस शोक से मुक्त नहीं हो पाये हैं। इस शोक के प्रसंग पर संयम ग्रहण करने के अभिलाषी हो कर तुम माता-पिता की मृत्यु के दुःखरूपी घाव से युक्त मेरे हृदय पर अपने वियोगजनित दुःखका नमक मत छिड़को, अर्थात् दुःखी को अधिक दुःख मत दो। तुम प्राणों से भी अधिक प्रिय हो। तुम्हारे वियोग का दुःख हमारे लिये सह्य नहीं हो सकता।

तब वर्धमान स्वामीने कहा—माता, पिता, बहन और भाई का संबंध इस जीव के साथ अनन्तवार हुआ है। अत एव प्रव्रज्या ग्रहण करने में विघ्न न कीजिए।

यह सुनकर नन्दिवर्धन बोले—तुमने जो कहा है सो अक्षरशः सत्य है। मगर मेरे अनुरोध-

વિરહનું દુઃખ તો હજી મારા હૈયાને કોતરી રહ્યું છે હેવું દુઃખથી શોકાતુર છે. સ્વજનો અને પરિજનો પણ હજી આ શોકની લાગણીમાંથી મુક્ત થયા નથી. એક બાજુ શોકનાં વાદળો તુટી પડ્યા છે, તેમાં વળી તમે સંયમ લેવાની અભિલાષા દર્શાવીને માતાપિતાના મૃત્યુને કારણે આઘાત પામેલ મારા હૈયા ઉપર તમારા વિયોગના દુઃખ રૂપી મીઠું ન ભભરાવશો. મજ્જાટ મળવા છતાં હું દુઃખી છું. મને વધારે દુઃખી ન કરશો. તમે મારા પ્રાણથી પણ વધારે મને પ્રિય છો. તમારા વિયોગનું દુઃખ અમારે માટે અસહ્ય થઈ પડશે."

ત્યારે વર્ધમાન પ્રભુએ કહ્યું—"જ્યેષ્ઠ બંધુ! માતા-પિતા ભાઈ અને બહેનનો સંબંધ આ જીવને અનંતી વાર થયો છે. આ સંબંધ કાંઈ નવો-સવો નથી, માટે પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) લેવાના મારા શુભ કાર્યમાં અવરોધ ન નાખતાં અનુમોદન આપો."

આ સાંભળીને નંદિવર્ધને કહ્યું—"બંધુ! તમે જે કહો છો તે અક્ષરશઃ સત્ય છે—સનાતન સત્ય છે.

अक्षरशः सत्यं=यथार्थम्, परन्तु मम आग्रहेण=अनुरोधेनापि युष्माभिः द्वे वर्षे=वर्षद्वयं यावत् गृहवासे अवश्यं वस्तव्यम्=वासः कर्त्तव्य इति।

ततः खलु निश्चयज्ञानी= 'वर्षद्वयावधि मम संसारवासोऽवशिष्टोऽस्ति' इति अवधिज्ञानेन निश्चयज्ञानवान् भगवान् श्रीवीरः निजभ्रातुः नन्दिवर्धनस्य एतम्=इमं पूर्वोक्तम् अर्थं=विषयं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य निशम्य=हृदि विशेषतोऽवधार्य एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-यदि एवम् भवान् कथयति तदा द्वे वर्षे यावत्=वर्षद्वयपर्यन्तं गृहवासे वसामि, किन्तु-अद्यप्रभृति=अद्याऽऽरभ्य गृहे मन्निमित्तो=मदर्थः आरम्भः=ओदनादिपचनक्रिया समारम्भः=तद्विशिष्टपचनक्रिया वा नो करणीयः, अहं साधुवृत्त्या=मुनिजनवदाचरणेन स्थास्यामि=निवत्स्यामि। ततो नन्दिवर्धनो राजा तत्=श्रीवीरवचनं प्रतीच्छति=स्वीकरोति।

आग्रह से भी आप को दो वर्ष तक गृहवास में अवश्य रहना चाहिए।

तब निश्चयज्ञानी अर्थात् 'दो वर्ष तक मेरा संसार-वास शेष है' ऐसा अवधिज्ञान से जानने वाले भगवान् श्रीवीरने अपने भाई नन्दिवर्धन की इस बात को सुनकर तथा हृदय में विशेषरूप से धारण कर के इस प्रकार कहा—अगर आप ऐसा कहते हैं तो दो वर्ष तक गृहवास में रहता हूँ, किन्तु आज से घर में मेरे निमित्त आहारादि का पचन-पाचन-रूप आरंभ-समारंभ नहीं होना चाहिए। " मुनियों जैसी चर्या से निवास करूँगा। तब नन्दिवर्धन राजाने वीर भगवान् के वचनों को स्वीकार किया।

પણ મારા અનુરોધ-આગ્રહથી મારા દુઃખને હળવું કરવા પણ તમારે બે વર્ષ સંસારમાં અવશ્ય ખેંચી કાઢવા જોઇએ."

નિશ્ચયજ્ઞાની પ્રભુએ જ્ઞાનના પ્રભાવે જોયું કે હજી બે વર્ષ સુધી મારે સંસારમાં રહેવાનું બાકી છે, ત્યારે પોતાના ભાઈ નન્દિવર્ધનની આ વાતને પાછી ન ઠેલતાં હૃદયમાં વિશેષરૂપે ધારીને કહ્યું—"વડિલ બંધુ! આપની જો એમ ઇચ્છા છે તો બે વર્ષ સુધી હું ગૃહવાસમાં તો રહીશ, પણ આજથી ઘરમાં મારા નિમિત્તે આહાર વિગેરેના પચન-પાચન રૂપ આરંભ-સમારંભ થવો જોઇએ નહિ. હું મુનિઓ જેવી ચર્યાથી નિવાસ કરીશ, કાળાં વાદળોમાં દૃશ્યમાન થતી તેજરેખા જેવી પ્રભુની વાણી સાંભળી રાજા નન્દિવર્ધનને ટાઢક વળી અને એટલેથી સંતોષ માની પ્રભુનાં આ વચનોનો સ્વીકાર કર્યો.

ततः=नन्दिवर्धनस्य श्रीवीरोक्तस्वीकरणानन्तरं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तत्र=तस्मिन्-गृहवासे वसन् नित्यं=प्रतिदिनम् कायोत्सर्गं कुर्वन् ब्रह्मचर्यं पालयन् स्नानं शरीरशोभां च वर्जयन्=त्यजन् प्रासुकैष णीयेन=निर्दोषेण अशनादिना शरीरयात्रां=शरीरस्थितिं निर्वहन्=सम्पादयन् विशुद्धध्यानं=धर्मध्यानं ध्यायन्=कुर्वन् भावमुनिचर्यया=भावमुनिवदाचरणेन-यथा-तथा=येन-तेन प्रकारेण एकं वर्षम् अगारवासे=गृहवासेऽवसत्=अतिष्ठत् ॥सू०७४॥

मूलम्---तेण कालेणं तेणं समएणं लोगंतियदेवाणं अपरियाराणं आसणाइं चलंति। तए णं ते देवा भगवओ निक्खमणाभिप्पायं ओहिणा आभोगिय भगवओ अंतिए आगमिय अन्तलिक्खपडिवन्ना ठिच्चा भयवं सद् माणा नमंसमाणा एवं वयासी-जय जय भगवं! बुज्झाहि लोगनाह! सव्वजगजीवरक्खणदयट्ठयाए पवत्तेहि धम्मतित्थं, जं सव्वलोए सव्वपाणभूयजीवसत्ताणं खेमंकरं आगमेसिभद्दं च भविस्सइ-त्ति। जं सयंबुद्धस्सवि भगवओ अभिणिक्खमणत्थं देवाणं करणं तं तेसिं देवाणं जीयकप्पं।

तया णं समणे भगवं महावीरे संवच्छरदाणं दलइ, तं जहा पुव्वं सूराओ जाव आमं अट्ठसयसहस्साहियं एगं कोडिं एगदिवसेण दलइ। एवं एगम्मि संवच्छरे तिन्नि कोडीसयाइं अट्ठासीइं कोडीओ असीइं सयसहस्साइं (३८८८००००००) सुवण्णमुद्दाणं भगवया दिण्णाइं। तए णं से नंदिवद्धणे राया भगवओ अभिणिक्खमण महोच्छवं करेइ।

श्रीवीर भगवान् का कथन नन्दिवर्धन द्वारा स्वीकार कर लेने पर श्रमण भगवान् महावीर गृहवास में बसते हुए प्रतिदिन कायोत्सर्ग करते हुए, ब्रह्मचर्य पालते हुए, स्नान एवं शरीरशोभा का त्याग करते हुए, निर्दोष अशन-पान आदि से शरीरयात्रा का निर्वाह करते हुए भावमुनि के समान आचरण कर के जैसे-तैसे एक वर्ष तक गृहवास में रहे। ॥ सू०७४ ॥

મોટાભાઈ નન્દિવર્ધને પ્રભુના કથનને સ્વીકાર્યા, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સંસારમાં રહેવા છતાં સાધુપણાની જેવા ભાવના દરરોજ કાયોત્સર્ગ કરતાં, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા શરીરશોભા વધારનારા સાધનો અને સ્નાનનો ત્યાગ કર્યો નિર્દોષ આહાર-પાણી વિગેરેથી શરીરને નીભાવતા. આ પ્રમાણે ધર્મધ્યાન કરતાં ભાવમુનિના (મુનિની ભાવનાવાળા) જેવું આચરણ કરતાં ભગવાનનું એક વર્ષ તો સંસારમાં પસાર થયું (સૂ૦૭૪)

तओ णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अभिणिक्खमणनिच्छय जाणेत्ता सक्कप्पमुहा चउसट्ठी वि इंदा भवणवइ-वाणमंतर-जोइसिय-विमाणवासिणो देवा य देवीओ य सएहिं सएहिं परिवारेहिं परिवुडा सईयाहिं २ इड्ढीहिं समागया । तं समयं जहा कुसुमियं वणसंडं, सरयकाले जहा पउमसरो, पउमभरेणं जहा वा सिद्धत्थवणं, कण्णियारवणं, चंपयवणं कुसुमभरेणं सोहइ तहा गगणतलं सुरगणेहिं सोहइ ॥सू०७५॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये लोकान्तिकदेवाना सपरिवाराणामासनानि चलन्ति । ततः खलु ते देवा भगवतो निष्क्रमणाभिप्रायमवधिनाऽऽभोगयित्वा भगवतोऽन्तिके आगत्याऽऽकाशे स्थित्वा भगवन्तं वन्दमाना नमस्यन्तः एवमवादिषुः—जय जय भगवन्!, बुध्यस्व लोकनाथ!, सर्वजगज्जीवरक्षणदयार्थतायै प्रवर्तय धर्मतीर्थं—यत् सर्वलोके सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वानां क्षेमङ्करम् आगमिष्यद्भद्रं च भविष्यतीति । यत् स्वयबुद्धस्यापि भगवतः अभिनिष्क्रमणार्थं देवानां कथनं तत् तेषां देवानां जीतकल्पः । ततः खलु श्रमणो

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि । उस काल और उस समय में परिवार-समेत लोकान्तिक देवों के आसन चलित हुए । तब वे देव भगवान् के दीक्षा अंगीकार करने के अभिप्राय को अवधिज्ञान से जानकर भगवान के समीप आये । आकाश में स्थित हो कर भगवान् को वन्दना नमस्कार करके इस प्रकार बोले—'जय हो, जय हो भगवान्!, बोध प्राप्त करिये, हे तीन लोक के नाथ! समस्त जगत् के जीवों की रक्षा और दया के लिए धर्मतीर्थ की प्रवृत्ति कीजिए, जो सर्वलोक में सर्व प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्वों के लिए क्षेमंकर होगा, और भविष्य में कल्याणकर होगा । स्वयंबुद्ध भगवान् को भी प्रव्रज्या ग्रहण करने के लिये देवोंका जो कथन है, वह उनका जीतकल्प है-परम्परागत आचार है ।

મૂલનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળે અને તે સમયે પરિવારસહિત સર્વ લોકાંતિક દેવોનાં આસનો ચલાયમાન થયાં. અવધિજ્ઞાન મુકીને દેવોએ જોયું તો પ્રભુ મહાવીરની દીક્ષાભાવના દેખવામાં આવી.

આ જાણતાની સાથે તે દેવો ભગવાનની સમીપ આવ્યા. આકાશમાં સ્થિર રહી ભગવાનને ત્યાં રહ્યે રહ્યે વંદના નમસ્કાર કર્યાં. ત્યારબાદ દેવો કહેવા લાગ્યા કે "ભગવાનની જય હો! ભગવાનની વિજય હો!. હે નાથ! આપ જ્ઞાનના સ્વામી બનો! સમસ્ત જગતવાસી જીવોનુ રક્ષણ અર્થે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરો! જેથી કરીને સર્વલોકમાં સર્વપ્રાણી-ભૂત-જીવ-સત્વને માટે જે કાંઇ સુખકર અને કલ્યાણકારી હોય તે પ્રવર્તાવો!" ભગવાન પોતે તો જ્ઞાની છે, પણ દેવો આવીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાનુ ભગવાનને સમજાવે છે. તે તેમનો જીતવ્યવહાર એટલે પરંપરાગત આચાર છે.

भगवान् महावीरः संवत्सरदानं ददाति, तद् यथा-पूर्वं सूरात् यावद् प्रातराशवेलासमयादर्वाक् एकां कोटिं अष्टौ लक्षाणि सुवर्णानां प्रतिदिवसेन ददाति । एवमेकस्मिन् संवत्सरे त्रीणि कोटिशतानि, अष्टाशीतिः कोटयः, अशीतिः शतसहस्राणि सुवर्णमुद्राणां भगवता दत्तानि । तत खलु स नन्दिवर्धनो राजा भगवतोऽभिनिष्क्रमणोत्सवं करोति ।

ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याभिनिष्क्रमणनिश्चयं ज्ञात्वा शक्रप्रमुखाश्चतुष्षष्टिरपीन्द्राः भवनपतिव्यन्तरज्योतिषिकविमानवासिनो देवाश्च देव्यश्च स्वके स्वके परिवारैः परिवृताः स्वकीयाभिः २ ऋद्धिभिः समागताः । तस्मिन् समये-यथा कुसुमितं वनपण्डम्, शरत्काले यथा पद्मसरः पद्मभरेण, यथा वा सिद्धार्थवनं चम्पकवनं कुसुमभरेण शोभते तथा गगनतलं सुरगणैः शोभते ॥सू०७५॥

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर वर्षी-दान देने लगे । वह इस प्रकार-सूर्योदय से पहले एक प्रहर दिन तक एक करोड़ आठ लाख सोनैया एक दिन में दान देते थे । इस प्रकार एक वर्ष में, तीन सौ अठासी करोड़, अस्सी लाख स्वर्णमुद्राओं का भगवान् ने दान दिया । तत्पश्चात् राजा नन्दिवर्धन ने भगवान् का अभिनिष्क्रमण-महोत्सव किया ।

तब श्रमण भगवान महावीर के अभिनिष्क्रमण का निश्चय जानकर शक्र आदि चौसठ इन्द्र, भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क, विमानवासी देव, देवियाँ, अपने-अपने परिवारों सहित और अपनी-अपनी ऋद्धि के साथ आये । उस समय आकाश सुरगणों से ऐसा सुशोभित हुआ, जैसे शरद्ऋतु में पद्म-सरोवर कमलों से शोभायमान होता है, अथवा जैसे सिद्धार्थवन, कर्णिकारवन एवं चम्पकवन कुसुमों के भार से शोभायमान होता है ॥ सू०७५ ॥

ત્યારબાદ ભગવાન વર્ષીદાન દેવામાં તત્પર થયા. તેઓ સૂર્યોદય પહેલાં એક પહોરમાં એક કરોડ આઠ લાખ સોનૈયાનું એક દિવસમાં દાન કરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે કરતા કરતાં બીજા એક વર્ષ દરમ્યાન પ્રભુએ ત્રણ સો અઠ્ઠાસી કરોડ એંશી લાખ સોના મહોરોનું વર્ષીદાન દીધું

ત્યારબાદ નંદીવર્ધન રાજાએ ભારે ઉત્સાહ પૂર્વક ભગવાનનો અભિનિષ્ક્રમણ મહોત્સવ કર્યો.

ભગવાનનો અભિનિષ્ક્રમણ સમય જાણીને શક્ર વિગેરે ચોસઠ ઇન્દ્રો, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, અને વિમાનવાસી દેવ દેવીઓ, પોત પોતાના પરિવાર અને રિદ્ધિ સાથે આવી પહોંચ્યાં.

જેવી રીતે શરદઋતુમાં, પદ્મ સરોવર શોભે છે તેમજ સિદ્ધાર્થવન, કર્ણિકારવન અને ચંપકવન કુસુમોના ભાર વડે શોભે છે. તેવી રીતે સુરગણોથી વ્યાપ્ત આકાશ શોભિત અને રમ્ય લાગવા માંડ્યું (સૂ૦૭૫)

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समए णं' इत्यादि । तस्मिन् काले तस्मिन् समये=प्रथमवर्षे व्यतीते द्वितीयवर्षे प्रारब्धे लोकान्तिकदेवानां सपरिवाराणाम् आसनानि चलन्ति । ततः=आसनचलनानन्तरं खलु ते= लोकान्तिका देवाः, भगवतः=श्रीवीरप्रभोः निष्क्रमणाभिप्रायं=प्रव्रज्येच्छाम् अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन भोगयित्वा=ज्ञात्वा भगवतः श्रीवीरप्रभोः, अन्तिके=निकटे आगम्य आकाशे स्थित्वा भगवन्तं श्रीवीरस्वामिनं वन्दमानाः नमस्यन्त एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादिषुः=उक्तवन्तः–हे भगवन्! त्वं जय जय=सर्वोत्कर्षेण वारं वारं वर्तस्व, लोकनाथ!=हे त्रिलोकीपते! बुध्यस्व=बोधं प्राप्नुहि, तथा–सर्वजगज्जीवरक्षणदयार्थतायै= सर्वेषा जगद्वर्तिना जीवानाम् एकेन्द्रियादीनां म्रियमाणानां रक्षणार्थं दयार्थं च धर्मतीर्थं प्रवर्त्तय । म्रिय-

टीका का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि । उस काल और उस समय में अर्थात् प्रथम वर्ष बीत जाने पर और दूसरा वर्ष प्रारंभ होने पर सपरिवार लोकान्तिक देवों के आसन चलायमान हुए । आसनों के चलायमान होने के अनन्तर लोकान्तिक देव भगवान् की प्रव्रज्या की इच्छा को अवधिज्ञान से जानकर भगवान के समीप उपस्थित हुए। आकाश में स्थित होकर भगवान् वीर प्रभु को वन्दना–नमस्कार करते हुए वे इस प्रकार बोले—प्रभो ! आप की जय हो, जय हो, (आप पुनः पुनः सर्वोत्कृष्ट होकर वर्तें)। हे त्रिलोकीनाथ ! आप बोध प्राप्त कीजिये, तथा जगत् के एकेन्द्रिय आदि सभी प्राणियों की रक्षा के लिए और दया के लिये धर्मतीर्थ की प्रवृत्ति कीजिए। अर्थात् मरने वाले एकेन्द्रिय आदि प्राणियों की रक्षाके लिए

ટીકાનો અર્થ—तेण कालेणं ઇત્યાદી જ્યારે જ્યેષ્ટ બંધુ નંદિવર્ધનની આજ્ઞા અનુસાર ભગવાને સ્વીકારેલા બે વર્ષના ગૃહાવાસ દરમ્યાન એક વર્ષ તો વીતી ચુકયુ અને બીજા વર્ષનો પ્રારંભ થતાં જ પરિવાર સહિતના લોકાંતિક દેવોનાં આસનો ચલાયમાન થવા લાગ્યાં આ દેવો દેવપણામાં હોવા છતા પણ વૈરાગ્યવાન અને ઉદાસીન વૃત્તિવાલા હોય છે. તેઓના સ્થાનો પણ નિરાલા અને એકાત જેવા હોય છે. આ દેવો મોક્ષ પથના નિકટગામી હોય છે. તેઓનું દિવ્યજીવન પણ ભોગની દૃષ્ટિએ અનાસક્ત જેવું હોય છે. કોઇ પણ માનવી સંસારમાથી મહા અભિનિષ્ક્રમણ કરે અગર વાન્છના કરે છે. જયારે તેઓના ખ્યાલમાં તરત આવી જાય છે. અને તુરત જ તેની પાસે જઇ બોધદાયક વચનો સંભળાવી, સંસારદશામાંથી તે મહાપુરુષને જાગૃત કરે છે.

આવી મહાન્ વ્યક્તિનુ સામર્થ્ય જોઇ, ધર્મ પ્રવૃત્તિ ચલાવવા તેમને વિનંતિ પણ કરે છે. કારણ કે જગતના જીવો આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી સળગી રહ્યા છે, તેમના આ દુઃખો મટાડવાની તીવ્ર ભાવના આ દેવોમાં હોય છે. આખો લોક બળીજળી રહ્યો છે, તેથી એકેન્દ્રિયથી માડી પંચેન્દ્રિય સુધીનાં જીવોની રક્ષા માટે "(મા-હણો

प्राणानां जीवानां रक्षार्थं 'मा हन मा हन' इति 'दयस्व दयस्व' इति च उपदेशं कुरु, इति भावः । यद् धर्मतीर्थं सर्वलोके सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वानां–सर्वे ये प्राणाः=द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः, भूताः=तरवः–वनस्पतयः, जीवाः=पञ्चेन्द्रियाः सत्त्वाः–पृथिव्यप्तेजोवायवस्तेषाम् क्षेमङ्करं=कल्याणकरम् आगमिष्यद्भद्रं=भविष्यत्काले कल्याणकरं च भविष्यतीति । इत्थं यत् स्वयंबुद्धस्य=स्वतो बोधवतोऽपि भगवतः अभिनिष्क्रमणार्थं=प्रव्रज्याग्रहणार्थं लोकान्तिकानां देवानां भगवन्त प्रति कथनम्, तत् कथनं तेषां लोकान्तिकानां देवानां जीतकल्पः=जीताख्यः कल्पः ।

१ प्राणा द्वि-त्रि-चतुः प्रोक्ताः भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रोक्ताः शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥१॥

'मा हन, मा हन' अर्थात् 'मत मारो, मत मारो' ऐसा, तथा 'दया करो, करुणा करो' ऐसा उपदेश कीजिए । यह धर्मतीर्थ समस्त लोक में द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय रूप प्राणियों को, भूतों (वनस्पतियों) को, जीवों (पंचेन्द्रियों) को तथा सत्त्वों (पृथ्वीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय) को कल्याणकारी है और भविष्य में भी कल्याणकारी होगा ।'

इस प्रकार स्वयंबोध को प्राप्त भगवान् को दीक्षा ग्रहण करने के लिए लोकान्तिक देवों का जो कहना है, सो उनका जीतकल्प (परंपरागत आचारमात्र) ही है ।

મ.–હણો) હણો નહિ–હણો નહિ–દયા કરો–દયા કરો" એવા કરુણ વચનો વડે આ લોકાંતિક દેવો, મહાપુરુષના આત્માને જાગૃત કરે છે આ એક તેમનો ધ્રુવ પરંપરાનો વ્યવહાર માર્ગ છે અને તે માર્ગને અનુસરી, આવા પ્રકારનું કાર્ય કરે છે આ એક ફક્ત તેઓનો રૂઢિ પરંપરાનો આચાર છે

જાગૃતિનો પોકાર સાંભળતાં જ આ જગતના અનિત્ય ધનને, લોકોપયોગી કામમાં વાપરવા, ભાવી તીર્થંકરો તૈયાર થાય છે; તેમજ 'દાન' એ ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે અને મુખ્ય પાયો પણ છે તેવું જગતને દર્શાવવા તેનું પ્રતિપાદક કરાવે છે અને તેથી જ વર્ષીદાનની અખંડધારા તેઓની [illegible] વહેવા માટે છે. દરરોજ એક કરોડ આઠ લાખ સોના મહોરોના દાનનો હિસાબ કરતાં વર્ષે દહાડે તે રકમ, ત્રણ અબજ અઠ્ઠાસી કરોડ એંસી લાખ સુધી પહોંચે છે

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः संवत्सरदानं=वार्षिकदानं ददाति=करोति, तद्यथा=सूर्योदयात् पूर्वमा-
रभ्य यामम्=एकं प्रहरं यावत्=एकप्रहरपर्यन्तं सुवर्णमुद्राणाम् अष्टशतसहस्राधिकाम्=अष्टशतसहस्रोत्तराम्=अष्टलक्षाधिकाम्
एकां कोटिम् (१०८००००००) एकदिवसे=एकस्मिन् दिने ददाति। एवम्=प्रतिदिवसमष्टलक्षाधिकैककोटिपरि-
मितसुवर्णमुद्रादानेन भगवता एकस्मिन् संवत्सरे सर्वसंकलनया सुवर्णमुद्राणां=दीनाराणां त्रीणि कोटिशतानि
अष्टाशीतिः कोटयः अशीतिः शतसहस्राणि च (३८८८०,००,०००) दत्तानि ।

ततः खलु स नन्दिवर्धनो राजा भगवतः अभिनिष्क्रमणमहोत्सवं=दीक्षामहोत्सवं करोति ।

ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अभिनिष्क्रमणनिश्चयं=दीक्षानिश्चयं ज्ञात्वा शक्रप्रमुखाः=
शक्रादयः चतुष्षष्टिः इन्द्राः भवनपति-व्यन्तर-ज्यौतिषिक-विमानवासिनो देवाश्च देव्यश्च स्वकैः स्वकैः=स्वैः स्वैः

तदनन्तर श्रमण भगवान् महावीर ने वर्षीदान देना आरंभ किया । वह इस प्रकार-
सूर्योदय के पहले से आरंभ करके एक प्रहर-पर्यन्त एक करोड़ आठ लाख सुवर्णमुद्राएँ प्रतिदिन देते
थे । इस प्रकार सबका जोड़ करने से एक वर्ष में तीन अरब, अठासी करोड़, अस्सी लाख स्वर्णमुद्राएँ दीं ।

तत्पश्चात् नन्दिवर्धन राजाने भगवान् महावीर का दीक्षा-महोत्सव का प्रारम्भ किया ।

तब श्रमण भगवान् महावीर के दीक्षा अंगीकार करने के निश्चय को जानकर शक्र आदि चौसठ
इन्द्र, भवनपति, व्यन्तर, ज्यौतिषिक, विमानवासी देव तथा देवियाँ अपने-अपने परिवारों से युक्त तथा अपनी-

---

જેમ લોકો વિવાહ પ્રસંગે અઢળક ધન ખર્ચે છે. તેમ દીક્ષાના હિમાયતીઓ, તેના મહોત્સવોને ખૂબ ઠાઠમાઠથી ઉજવે છે. આ પ્રશંસનીય પગલું છે જગતને લાત મારીને જે નીકળે છે. તેનું બહુમાન કરવું જ જોઈએ. અને તે મહાન્ પુણ્ય છે, અને મુક્તિ માર્ગોમા આ એક મુખ્ય માર્ગ છે. આનો અતિરેક કર્યા વિના, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ પ્રમાણે, તેનું આચરણ કરવું જોઈએ. આવો અપૂર્વ પ્રસંગ કોઈ પરમ ભાગ્યશાળીને જ લાધે છે, તેથી નંદીવર્ધને, ભગવાનનો દીક્ષા મહોત્સવ ધામધુમથી ઉજવ્યો.

ભગવાનનું મહાભિનિષ્ક્રમણ એ કોઇ મામુલી નથી. રગે રગમા અને હાડે હાડમાં જેને વૈરાગ્યનો રંગ લાગ્યો છે, જેને આ 'ભવ' સિવાય અન્ય કોઈ ભવનથી, તેવી મહાન વ્યક્તિનાં અભિનિષ્ક્રમણની વાત, અવધિજ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત થતા ચોસઠ ઈન્દ્રો, તેમની સર્વ સિદ્ધિ સંપત્તિ સાથે આવવા લાગ્યાં, જોત જોતામાં આખુએ આકાશ

परिवारै=परिमनैः परिवृता=संवेष्टिताः सन्तः सर्याहिं सर्याहिं=स्वकीयाभिः स्वकीयाभिः ऋद्धिभिः= विमानादि सम्पत्तिभिः सह समागताः । तस्मिन् समये यथा=येन प्रकारेण कुसुमितं=पुष्पितं वनषण्डं, तथा-शरत्काले= शरदृतुसमये यथा पद्मसरः=पद्मसरोवरः पद्मभरेण=पद्मसमूहेनः यथा वा-सिद्धार्थवनं=सर्षपवनं, कर्णिकारवनं= द्रुमोत्पलवनं ' चम्पा ' इति ख्यातस्य वनं, चम्पकवन वा कुसुमसमूहेन=पुष्पसमूहेन शोभते तथा=तेन प्रकारेण गगनतलम्=आकाशमण्डलं सुरगणैः=देवसमूहैः शोभते ॥सू०७५॥

मूलम्—तए णं ते चउसट्ठी वि इंदा देवा य देवीओ य वरपडहभेरिझल्लरिसंखेहिं सयसहस्सेहिं तूरेहिं तयवितयघणझुसिरेहिं चउव्विहेहिं आउज्जेहिं य वज्जमाणेहिं आणट्टगसएहिं णच्चिज्जमाणेहिं सव्वइड्ढितुडियसद्द निनाएणं महया रवेणं महईए विभूईए महया य हियपोल्लासेणं महं तित्थयरनिक्खमणमहं करिउमारभिंसु, तंजहा—

सक्के देविंदे देवराया कणगरयणाइविविहचित्तियं हारद्धहाराभूसणभूसियं मुत्ताहलपयरजालविरइ मायसोह, आलायभिज्जं पलायभिज्ज पउमकयमचित्तियं नाणाविहरयणमणिमऊहसिहाविचित्तं मामाभण्णघटा पडागपरिमंडियग्गसिहरं मणुष्ठियसपायपीढमीहासणं एगं महं पुरिससहस्सवाहिणिं चंदप्पहं सिवियं विउव्वइ, विउव्विता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता परिहियपवरमुद्धाभरणसोमयवत्थं भगवं तित्थयरं सिवियाए निसियावेइ।

तए णं सक्कीसाणा दोणि इंदा दोहिं पासेहिं मणिरयणवइरदंडाहिं चामराहिं भगवं वीयंति।

तए णं तं सिवियं पुव्वं मुसहयरोमकूवा हरिसवसविसप्पमाणहियया मणुस्सा उव्वहंति, पच्छा असुरिंदा सुरिंदा नागिंदा सुवण्णिंदा य उव्वहंति। तत्थ तं सिवियं पुव्वदिसाए सुरिंदा, दाहिणाए दिसाए नागिंदा, पच्छिमदिसाए असुरकुमारिंदा उत्तरदिसाए सुवण्णकुमारिंदा उव्वहंति ।सू०७६॥

अपनी विमान आदि विभूति के साथ आये । उस समय जैसे पुष्पित वनषंड तथा शरदृतु में कमल-युक्त सरोवर अथवा सरसों का वन, कनेर का वन एवं चम्पा का वन पुष्पों के समूह से शोभित होता है उसी प्रकार आकाशमंडल सुरसमूहों से शोभायमान हुआ ॥ सू०७५ ॥

भरपूर अने व्याप्त थता. तदकार पण कर्या। आवो रही न हती का आपणे ते वखते आकाशनो देखाव पण अकल्पनीय अने अवर्णनीय हतो. (सू०७५)

छाया—ततः खलु ते चतुष्षष्टिरपीन्द्राः देवाश्च देव्यश्च वरपटहभेरीझल्लरीशङ्खेषु शतसहस्रेषु तूर्येषु ततविततघनशुषिरेषु चतुर्विधेष्वातोद्येषु च वाद्यमानेषु आनर्तकशतेषु नर्त्यमानेषु सर्वदिव्यत्रुटितशब्दनिनादेषु महता रवेण महत्या ऋद्ध्या महत्या विभूत्या महता च हृदयोल्लासेन महान्तं तीर्थंकरनिष्क्रमणमहं कर्तुमारप्सत, तद्यथा–शक्रो देवेन्द्रो देवराजः करि–तुरगादिनानाविधचित्रचित्रितां हारार्द्धहारादिभूषणभूषिता मुक्ताफलमकरजाल–विवर्द्धमानशोभाम् आह्लादनीयां प्रह्लादनीयां पद्मकृतभक्तिचित्रां नानाविधरत्नमणिमयूखशिखाविचित्रां नानावर्ण-

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। उस समय विशाल पटह (ढोल), भेरी, झालर और शंख (आदि) बाजे बजने लगे। तत, वितत, घन और शुषिर–इस प्रकार चार तरह के वाद्य बजने लगे। सैकड़ों श्रेष्ठ नचैया नाचने लगे। समस्त दिव्य वाजों की ध्वनि होने लगी। चौसठ इन्द्रोंने, देवोंने और देवियोंने महती ऋद्धि, महती विभूति और महान् हृदयोल्लास के साथ भगवान का महान् दीक्षामहोत्सव मनाना आरंभ किया। वह इस प्रकार—

शक्र देवेन्द्र देवराज ने चन्द्रप्रभा नामक एक बड़ी शिविका (पालकी) की विकुर्वणा की। वह पालकी हाथी, घोडा आदि अनेक प्रकार के चित्रों से चित्रित थी। हार और अर्धहार आदि आभूषणों से आभूषित थी मोतियों के समूह के गवाक्ष उसकी शोभा बढा रहे थे। वह आह्लाद और विशिष्ट आह्लाद उत्पन्न करने वाली थी। कमलों द्वारा की हुई रचना से अद्भुत थी। अनेक प्रकार के

મૂળનો અર્થ:—'તપ્પણ', ઇત્યાદિ. તે સમયે, વિશાળ ઢોલ, ભેરી, ઝાલર, અને શંખ આદિ વાજા વાગવા લાગ્યા તત વિતત ઘન અને શુષિર આદિ ચાર પ્રકારનાં લાખો વાદ્યયંત્રો–વાજા વાગવા લાગ્યાં. સેંકડો શ્રેષ્ઠ નર્તકો નાચવા લાગ્યાં. સમસ્ત દિવ્ય લોકના વાજીંત્રો વાગવા લાગ્યાં. ચોસઠ ઇન્દ્રો–દેવો અને દેવીઓએ મહાન્ઋદ્ધિ–મહાન્ વિભૂતિ, અને મહાન્ હૃદયોલ્લાસ સાથે, તીર્થંકરનો દીક્ષા મહોત્સવ ઉજવવાનો આરંભ કર્યો. આ પ્રસંગ કેવી રીતે ઉજવાયો તેનું વર્ણન આ રહ્યુ.

શક્રેન્દ્રે ચંદ્રપ્રભા નામની એક મોટી શિબિકા (પાલખી) તૈયાર કરી આ પાલખી વૈક્રિય શક્તિદ્વારા બનાવવામાં આવી હતી તેમા હાથી–ઘોડા–વિગેરેના અનેક પ્રકારના ચિત્રો વડે ચિતરવામાં આવી હતી. તેને હારતોરાથી અર્ધચન્દ્રહાર વિગેરે આભૂષણોદ્વારા સુશોભિત કરવામાં આવી હતી. મોતીયોના ગોખલાઓ તેની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યા હતાં. આ પાલખી ઉત્તમ પ્રકારનો આનંદ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હતી કમળોવડે કરવામાં આવેલી રચનાથી તે અદ્ભુત લાગતી હતી. અનેક પ્રકારનાં મણિ અને રત્નોના કિરણોથી તે ચિત્ર વિચિત્ર ભાસતી હતી. તેની ઉપરનું

घण्टापताकापरिमण्डिताग्रशिखरां मध्यस्थितसपादपीठसिंहासनाम् एकां महतीं पुरुषसहस्रवाहिनीं चन्द्रप्रभां शिबिकां विकरोति, विकृत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः, तत्र उपागच्छति, उपागम्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्व आदक्षिण-प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा परिहितबहुमूल्याभरणक्षौमवस्त्रं भगवन्तं तीर्थंकरं शिबिकायां निषादयति।

ततः खलु शक्रेशानौ इन्द्रौ द्वयोः पार्श्वयोर्मणिरत्नखचितदण्डैश्चामरैः भगवन्तं वीजयतः।

तत खलु तां शिबिकां पूर्वं पुलकितरोमकूपा हर्षवशविसर्पद्हृदया मनुष्या उद्वहन्ति, पश्चात् सुरेन्द्रौ

रत्नों और मणियों की किरणों से चित्रविचित्र थी। उसका ऊपरी शिखर नाना रंगों के घंटाओं और पताकाओंसे मंडित था। उसके मध्य में पादपीठ सहित सिंहासन रक्खा था। एक हजार पुरुषों से वहन करने (उठाई जाने) योग्य थी।

इस पालकी की विकुर्वणा करके जहाँ श्रमण भगवान महावीर थे, वहीं (शक्र) आये। आकर तीन बार आदक्षिण-प्रदक्षिणपूर्वक श्रमण भगवान महावीर को वन्दना की, नमस्कार कीया। वन्दना-नमस्कार करके, बहुमूल्य आभरण और क्षौम वस्त्र धारण किये हुए भगवान् तीर्थंकर को शिबिका में बिठलाये।

तब सौधर्म और ईशान-दोनों इन्द्र दोनों बगलों में (खड़े होकर) मणियों और रत्नों से जड़े हुए दंड वाले चामर भगवान् पर वींजने लगे।

उस शिबिका को पहलेतो पुलकित रोमकूप वाले और हर्ष से विकसित हृदय वाले मनुष्यों ने

શિખર વિવિધ રંગના ઘંટ અને પતાકાઓ વડે શણગારવામાં આવ્યું હતું તેની મધ્યમાં પાદપીઠ સહિતનું એક સિંહાસન મૂકવામાં આવ્યું હતું આ પાલખીને ઉપાડવા માટે એક હજાર પુરુષોની જરૂર પડે તેવી ભારે વજનદાર હતી

આ પાલખીને તૈયાર કરીને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બીરાજતા હતા ત્યાં શક્રેન્દ્ર પધાર્યો, અને આદક્ષિણ-પ્રદક્ષિણ પૂર્વક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ત્રણવાર વંદના-નમસ્કાર કરી ઘણાં મૂલ્યવાન અને ભાર વજનવાળા આભરણો અને વસ્ત્રોથી સજ્જ થયેલા તિર્થંકર ભગવાનને તેમાં બેસાડયા.

સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના સૌધર્મેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્ર દેવોએ પડખે ઉભા રહી મણિ અને રત્નોથી જડેલ દંડવાળા ચામર ભગવાન ઉપર વીંઝવા લાગ્યા

આ પાલખીને સૌ પ્રથમ રોમરોમ જેનાં પ્રફુલ્લિત થયાં છે જેનું હૈયું હર્ષથી વિકસિત થયું છે તેવા

असुरेन्द्रौ नागेन्द्रौ सुपर्णेन्द्रौ च उद्वहन्ति। तत्र ता शिबिकां पूर्वदिशि सुरेन्द्राः, दक्षिणस्या दिशि नागेन्द्रौ, पश्चिमदिशि असुरकुमारेन्द्रौ, उत्तरदिशि सुवर्णकुमारेन्द्रौ उद्वहन्ति ॥सू०७६॥

टीका—'तए णं ते चउसट्ठीवि' इत्यादि—ततः=आगमनानन्तरं खलु ते समागताः चतुष्षष्टिरपि इन्द्राः देवाश्च देव्यश्च वरपटहभेरीझल्लरीशङ्खेषु, तत्र-वरपटहाः-वराः=विशालाः पटहाः='ढोल' इति भाषाप्रसिद्धाः भेर्यः=दुन्दुभयः-झल्लर्यः शङ्खाश्च प्रसिद्धास्तेषु तथा-शतसहस्रेषु=लक्षसंख्येषु तूर्येषु=मृदङ्गादिषु, ततविततघनशुषिरेषु-ततं=वीणादिकं, विततं=पटहादिकं घनं=कांस्यतालादिकं, शुषिरं=छिद्रान्वितवंशादिकम्। उक्तंच—

वहन किया; बाद में सुरेन्द्र, असुरेन्द्र नागेन्द्र और सुपर्णेन्द्रों ने वहन किया। उनमें से उस शिबिका में पूर्वदिशा में सुरेन्द्र लगे, दक्षिणदिशा में नागेन्द्र लगे, पश्चिमदिशा में असुरकुमारेन्द्र और उत्तर दिशा में सुपर्ण कुमारेन्द्र लगे ॥सू०७६॥

टीका का अर्थ—आने के पश्चात् उन चौंसठ इन्द्रों ने, देवों ने और देवियों ने भगवान् महावीर का दीक्षा-महोत्सव मनाना आरंभ किया। बड़े-बड़े ढोल वजने लगे, भेरियाँ वजने लगीं 'झालरों और शंखों की ध्वनि होने लगी। लाखों मृदंग आदि वाद्य वजने लगे। वीणा आदि तत, पटह आदि वितत, कांसे के ताल आदि घन और बांसुरी आदि शुषिर; इस प्रकार चार प्रकार के वाद्य वज उठे। कहा भी है—

મનુષ્યોએ ઉપાડી ત્યારબાદ તેને વહન કરવામા સુરેન્દ્ર અસુરેન્દ્ર. નાગેન્દ્ર અને સુપર્ણેન્દ્ર તેમની સાથે જોડાયા. આ પાલખીના ચાર હાથા ચાર દિશાએ હતા. પૂર્વદિશાનો હાથો સુરેન્દ્ર પકડયો હતો, દક્ષિણદિશાનો નાગેન્દ્રોએ ઉઠાવ્યો હતો, પશ્ચિમદિશાનો હાથો અસુરકુમારેન્દ્રના હાથમા હતો જ્યારે ઉત્તરદિશાનો હાથો સુવર્ણકુમારેન્દ્રના હાથમા હતો. (સૂ૦ ૭૬)

ટીકાનો અર્થ.—આવ્યા પછી તે ચોસઠ ઈન્દ્રોએ દેવોએ અને દેવીઓએ ભગવાન મહાવીરનો દીક્ષા-મહોત્સવ ઉજવવાનો આરંભ કર્યો. મોટાં મોટાં ઢોલ વાગવાં લાગ્યા, ભેરિયોના નાદ થવા લાગ્યો, ઝાલરો અને શંખોનો નાદ થવા લાગ્યો. મૃદંગ આદિ. લાખો વાજીંત્રો વાગવાં લાગ્યાં.વીણા આદિ તત (તંતુ વાદ્ય). પટહ વિગેરે વિતત, કાંસાના તાલ આદિ ઘન અને બંસરી વિગેરે શુષિર-એ પ્રમાણેનાં ચાર પ્રકારનાં વાદ્ય વાગવાં લાગ્યાં. કહ્યુ પણ છે.—

"ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम्।
घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥१॥ इति।

इत्येतेषु चतुर्विधेषु=चतुष्प्रकारेषु आतोद्येषु वाद्येषु च वाद्यमानेषु तथा–आनर्तकशतेषु=समीचीननर्तकशतेषु नर्त्यमानेषु=नाट्यमानेषु, सर्वत्रुटितशब्दनिनादेन=सकलवाद्यशब्दनिनादेन, महत्या=दीर्घेण रवेण=शब्देन महत्या ऋद्ध्या=सम्पत्त्या महत्या विभूत्या=वैभवेन महता हृदयोल्लासेन=चित्तोत्साहेन, महान्तं=बृहन्तं तीर्थकर-निष्क्रमणमहं=तीर्थङ्करदीक्षामहोत्सवं कर्तुम् आरप्सत=आरम्भं कृतवन्तः, तथथा–शक्रो देवेन्द्रो देवराजः शिबिकां='पालकी' इति प्रसिद्धां, विकरोतीत्युत्तरेण सम्बन्धः। तत्र कीदृशीं शिबिकाम्? इत्याह—करितुर

"ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम्।
घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥१॥ इति।

वीणा आदि को तत, पटह (ढोल) आदि को वितत, कांसे के ताल आदि को घन और बांसुरी आदि को शुषिर माना गया है ॥ १ ॥

उत्तम-उत्तम सैकड़ों नर्तक नाट्य करने लगे। समस्त वाजों के शब्दों की ध्वनि से, महान् ऋद्धी से, महती सम्पत्ति से, महती विभूति से तथा महान् हार्दिक उल्लास से सभीने तीर्थंकर का महान् दीक्षामहोत्सव करना आरंभ किया। वह इस प्रकार—

शक्र देवेन्द्र देवराज ने शिबिका (पालकी) की विकुर्वणा की, अर्थात् वैक्रियशक्ति से पालकी का

"ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम्।
घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥ १ ॥ इति

વીણા આદિને તત, પટહ (ઢોલ) આદિને વિતત, કાંસાના તાલ આદિને
ઘન અને બંસરી આદિને શુષિર માનવામાં આવ્યાં છે ॥૧॥

સેંકડોની સંખ્યામાં ઉત્તમોત્તમ નર્તક નાટ્ય કરવા લાગ્યા. સમસ્ત વાજીંત્રોનાં શબ્દોના નાદથી, મહાન શબ્દોથી, વિપુલ સંપત્તિથી, વિપુલ વિભૂતિથી તથા અતિશય હાર્દિક ઉલ્લાસથી બધાંએ તીર્થંકરનો મહાન દીક્ષા-મહોત્સવ ઉજવવાનો આરંભ કર્યો. તે આ રીતે–

શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજે શિબિકા (પાલખી)ની વિકુર્વણા કરી એટલે કે વૈક્રિય શક્તિથી પાલખી બનાવી. તે

गादिनानाविधचित्रचित्रितां=हस्त्यश्वादिबहुप्रकारकचित्रसहितां, हारार्द्धहारादिभूषणभूषिताम्, तत्र-हारः=अष्टादशसरिकः, अर्द्धहारः=नवसरिकस्तदादिभिर्भूषणैः भूषितां=शोभिताम्, मुक्ताफल-प्रकर-जालविवर्धमानशोभां मुक्ताफलानि-मौक्तिकानि, तेषां प्रकराः-समूहाः, तेषां यानि जालानि=गवाक्षास्तैः विवर्धमाना=वृद्धिं प्राप्नुवती शोभा यस्यास्ताम्, तथा-आह्लादनीयाम्=चित्ताह्लादिनीम् प्रह्लादनीयाम्=प्रकर्षेण मनःप्रसादिनीम्, इहोभयत्र बाहुलकात् कर्तरि अनीयर्प्रत्ययः, तथा-पद्मकृतभक्तिचित्राम्-पद्मैः=कमलैः कृता=विरचिता या भक्तिः=रचना तया चित्राम्=अद्भुता, तथा-नानाविधरत्नमणिमयूखशिखाविचित्राम्-नानाविधाः=अनेकप्रकाराः ये रत्नमणयः-रत्नानि=कर्केतनादीनि, मणयो=वैडूर्यादयः, तेषां ये मयूखाः=किरणाः, तेषां या शिखा=दीप्तिः, तया विचित्राम्=विचित्रवर्णाम्, तथा-नानावर्णघण्टापताकापरिमण्डिताग्रशिखराम्-नानावर्णाः=अनेकवर्णा या घण्टाः पताकाश्च, ताभिः परिमण्डितं=सुशोभितम् अग्रशिखरं=शिखराग्रभागो यस्यास्ताम्, मध्यस्थितसपादपीठसिंहासनां-मध्येस्थितं सपादपीठं=पादपीठसहितं सिंहासनं यस्यास्ताम्-एतादृशीम् एकां महतीं पुरुषसहस्रवाहिनीं=सहस्रसंख्यपुरुषवहनीयाम्, इह बाहुलकात् कर्मणि णिनिप्रत्ययः, चन्द्रप्रभा-तन्नाम्नीं शिबिकां विकरोति=वैक्रियशक्त्योत्पादयति, विकृत्य=

निर्माण किया। वह पालकी कैसी थी, सो कहते हैं-हाथी घोड़े आदि के बहुत प्रकार के चित्रों से युक्त थी। हार (अठारह लड़ों का), अर्द्धहार (नौ लड़ों का) आदि भूषणों से भूषित थी। मोतियों के समूहों के जालों (गवाक्षों) से उसकी शोभा बढ़ रही थी। चित्त में आनन्द उत्पन्न करने वाली और अतिशय मानसिक आह्लाद उत्पन्न करने वाली थी। कमलों द्वारा की गई रचना से अनुपम थी। अनेक प्रकार के कर्केतन आदि रत्नों तथा वैडूर्य आदि मणियों की किरणों की दीप्ति से जगमगा रही थी। विविध रंगों के घंटाओं और पताकाओं से उसके शिखर का अग्रभाग सुशोभित था। उसके बीच में पादपीठ सहित सिंहासन रक्खा था। इस प्रकार की एक बड़ी हजार पुरुषों द्वारा वहन करने योग्य चन्द्रप्रभा नाम की

પાલખી કેવી હતી તે કહે છે-તે હાથી, ઘોડા આદિ ઘણાં પ્રકારનાં પ્રતીકોવાળી હતી. અઢારસરો હાર અર્દ્ધહાર નવસરો હાર આદિ આભૂષણોથી શોભાયમાન હતી. મોતીઓના સમૂહોથી તેના ગોખોની શોભા પણ વૃદ્ધિ પામતી હતી. ચિત્તમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી અને અતિશય માનસિક આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનારી હતી. કમળો વડે કરવામાં આવેલ રચના વડે તે અનુપમ લાગતી હતી. અનેક પ્રકારના કર્કેતન, આદિ રત્નો તથા વડૂર્ય આદિ મણીઓનાં કિરણોનાં તેજથી ઝગમગી રહી હતી. વિવિધ રંગના ઘંટ અને પતાકાઓથી તેના શિખરનો અગ્રભાગ શુશોભિત હતો. તેની વચ્ચે પાદપીઠ સાથેનું સિંહાસન ગોઠવેલું હતું. આવી એક હજાર પુરુષો વડે ઉચકી શકાય તેવી ચન્દ્રપ્રભા

वैक्रियसमुत्पादाय यत्रैव=यस्मिन्नेव स्थाने श्रमणो भगवान् महावीरः, तत्रैव=तस्मिन्नेव स्थाने उपागच्छति, उपागम्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्वः=वारत्रयम् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा श्रीवीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा परिहितबहुमूल्यामरणक्षौमकवस्त्रं=धारितमहार्घामरणक्षौमेयवस्त्रं, भगवन्तं तीर्थंकरं शिबिकायां निषादयति=उपवेशयति।

ततः खलु शक्रेशानौ=शक्र ईशानश्चेमौ द्वावपि=उभावपि इन्द्रौ भगवतो द्वयोः=उभयोः दक्षिणवामपार्श्वयोः= दक्षिणवामभागयोः मणिरत्नखचितदण्डैः=संलग्नमणिरत्नयष्टिकैः, चामरैः भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं वीजयतः।

ततः खलु तां=श्रीवीराधिष्ठितां शिबिकां सर्वतः पूर्वं मनुष्याः पुलकितरोमाश्रिताः, तथा हर्षवशवि सर्पद्हृदयाः=आनन्दोल्लसितहृदयाः सन्तः उद्वहन्ति, पश्चात्-सुरेन्द्राः=वैमानिकेन्द्राः सौधर्मादयः, असुरकुमारेन्द्रौ, चमर

शिबिका वैक्रियशक्ति से उत्पन्न की।

शिबिका की विकुर्वणा करके शक्रेन्द्र जिस जगह श्रमण भगवान् महावीर थे, उसी जगह आये। आकर श्रमण भगवान् महावीर को तीन बार आदक्षिण प्रदक्षिण पूर्वक वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार करके महामूल्यवान् क्षौम वस्त्रों को धारण किये हुए भगवान् तीर्थंकर को शिबिका में बिठलाये।

तत्पश्चात् शक्र और ईशान-यह दोनों इन्द्र भगवान् के दाहिने-बांये पार्श्व-भाग में (खड़े होकर) मणियों और रत्नों के डंडों वाले चामर भगवान् श्रीवीर स्वामी पर वींजने लगे।

तदनन्तर श्रीवीर भगवान् जिसमें विराजमान थे, उस पालकी को पहले रोमांचित और हर्ष के वश उल्लसित हृदय वाले मनुष्यों ने उठाया। बाद में वैमानिकों के इन्द्र, सौधर्म, चमर और बलि नामक असुरेन्द्र,

---

नामनी मोटी शिबिका वैक्रिय शक्तिथी शकेन्द्रे बनावी.

शिबिका तयार करीने शकेन्द्र ज्यां भगवान महावीर बीराजमान हता त्यां पधार्या आवीने श्रमण भगवान महावीरने त्रणवार दक्षिणथी आरंभीने प्रदक्षिणा करीने वन्दना करी, नमस्कार कर्या, वन्दना-नमस्कार करीने अेमणे महामूल्यवान क्षौम वस्त्रोने धारण कर्या छे अेवा भगवान तीर्थंकरने पालखीमां बेसार्या.

त्यार बाद शक अने ईशान अे बन्ने ईन्द्रो भगवानने जमणे-डाबे पडखे ऊभा रहीने मणीओ तथा रत्नो जडीत चामर प्रभु महावीर उपर ढाळवा लाग्या.

त्यार बाद श्रीवीर भगवान अेमां विराजमान हता ते पालखीने सौ प्रथम रोमांचित अने हर्षने कारणे उल्लसित हृदयवाळा मनुष्योअे उपाडी. त्यारबाद वैमानिकोना ईन्द्र, चमर अने बलि नामना असुरेन्द्र, भवन

बलीन्द्रौ, नागकुमारेन्द्रौ–धरण भूतानन्देन्द्रौ, सुपर्णकुमारेन्द्रौ वेणुदेववेणुदालिनामानौ च, एते षड् भवनपतीन्द्राः, तेऽमी क्रमेण उद्वहन्ति। तत्र–शिबिकामुद्वहत्सु सुरेन्द्रा–सुरकुमारेन्द्र–नागकुमारेन्द्र–सुपर्णकुमारेन्द्रेषु मध्ये सुराः तां= श्रीवीराधिष्ठितां शिबिकां पूर्वदिशि=पूर्वदिग्भागावच्छेदेनोद्वहन्तीत्युत्तरेण सम्बन्धः, नागकुमारेन्द्रौ–धरणभूतानन्देन्द्रौ, दक्षिणस्यां दिशि=दक्षिणदिग्भागावच्छेदेन तां शिबिकामुद्वहतः, असुरकुमारेन्द्रौ–चमरबलीन्द्रौ अपरदिशि= पश्चिमदिग्भागावच्छेदेन तामुद्वहतः, सुपर्णकुमारेन्द्रौ–वेणुदेव–वेणुदालिनामानौ उत्तरदिशि=उत्तरदिग्भागावच्छेदेनोद्वहतः ॥ सू०७६ ॥

मूलम्—तए णं ते मणुया सुरिंदा असुरकुमारिंदा णागकुमारिंदा सुवण्णकुमारिंदा य तं सिबियं उव्वहमाणा उत्तरखत्तियकुंडपुरसंनिवेसस्स मज्झंमज्झेण निग्गच्छन्ति निग्गच्छित्ता जेणेव णायसंडे उज्जाणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता ईसिरयणिप्पमाणं अच्छोप्पेणं भूमिभागेणं सणियं सणियं पुरिससहस्सवाहिणिं चंदप्पहं सिबियं ठवेंति। तए णं समणे भगवं महावीरे ताओ सिबियाओ सणियं२ पच्चोयरइ, पच्चोयरित्ता सीहासणवरे पुव्वाभिमुहे संनिसण्णे। तओ पच्छा उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए उवागच्छइ, उवागच्छित्ता हारद्धहाराइयं सव्वालंकारं ओमुयइ।

तए णं वेसमणेदेवे जंतुवायपडिए समणस्स भगवओ महावीरस्स हंसलक्खणे सेयवत्थे आभरणालंकाराइं पडिच्छइ ॥ सू०७७ ॥

धरण और भूतानन्द नामक नागकुमारेन्द्र, वेणुदेव और वेणुदालि नामक सुपर्णकुमारेन्द्र–ये छह भवनपतियों के इन्द्र क्रमशः वहन करने लगे। शिबिका को वहन करने वाले सुरेन्द्रों, असुरेन्द्रों, नागकुमारेन्द्रों तथा सुपर्णकुमारेन्द्रों में से सुरेन्द्र सौधर्मादि उस वीराधिष्ठित शिबिका को पूर्व दिशा की तरफ से वहन किये, भूतानन्द नामक नागकुमारेन्द्रो पश्चिम दिशा की तरफ से, धरण और असुरेन्द्र चमर वलि दक्षिण की तरफ से वहन किये और वेणुदेव तथा वेणुदालि नामक दोनों सुपर्णकुमारेन्द्र उत्तर की ओर से ॥ सू०७६ ॥

અને ભૂતાનંદ નામના નાગકુમારેન્દ્ર, વેણુદેવ અને વેણુદાલિ નામના સુપર્ણકુમારેન્દ્ર–એ છ ભવનપતિઓનાં ઇન્દ્ર ક્રમશઃ વહન કરવા લાગ્યા. પાલખીને ઉપાડનાર સુરેન્દ્રો, અસુરેન્દ્રો નાગકુમારેન્દ્રો, તથા સુપર્ણકુમારેન્દ્રોમાંથી સુરેન્દ્રે પ્રભુની તે પાલખીને પૂર્વ દિશા તરફથી ઉપાડી નાગકુમારેન્દ્રે પશ્ચિમ દિશાની તરફથી, ધરણ અને ભૂતાનંદ નામના અસુરકુમારેન્દ્ર દક્ષિણ તરફથી અને વેણુદેવ તથા વેણુદાલિ નામના બન્ને સુપર્ણકુમારેન્દ્રે ઉત્તરની તરફથી પ્રભુની પાલખી ઉપાડી ॥ ૭૬ ॥

छाया—ततः खलु ते मनुजाः सुरेन्द्राः असुरकुमारेन्द्रौ नागकुमारेन्द्रौ सुपर्णकुमारेन्द्रौ च तां शिबिका मुद्वहन्तः उत्तरक्षत्रियकुण्डपुरसंनिवेशस्य मध्यमध्येन निर्गच्छति निर्गत्य यत्रैव ज्ञातषण्डमुद्याने तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य ईषद्रत्निप्रमाणम् अस्पृष्टे भूमिभागे शनैः शनैः पुरुषसहस्रवाहिनीं चन्द्रप्रभां शिबिकां स्थापयन्ति। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तस्याः शिबिकायाः शनैः शनैः प्रत्यवतरति, प्रत्यवतीर्य सिंहासनवरे पूर्वाभिमुखः संनिषण्णः। ततः पश्चात् भगवान् उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे उपागच्छति, उपागम्य हारार्द्धहारादिकं सर्वालङ्कारमवमुञ्चति।

ततः खलु वैश्रमणो देवो जानुपातं पतितः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य हंसलक्षणे श्वेतवस्त्रे आभरणालङ्कारान् प्रतीच्छति ॥ सू०७७ ॥

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि—तत्पश्चात् वे मनुष्य, सुरेन्द्र, दोनों असुरेन्द्र, दोनों नागकुमारेन्द्र और दोनों सुपर्णकुमारेन्द्र उस शिबिका को वहन करते हुए उत्तरक्षत्रियकुण्डपुर संनिवेश के बीचोंबीच से निकले। निकलकर जहाँ ज्ञातखण्ड उद्यान था वहाँ पहुँच कर उन्होंने एक हाथ से कुछ कम धरती के ऊपर धीरे-धीरे पुरुषसहस्रवाहिनी चन्द्रप्रभा शिबिका को स्थापित किया। तब श्रमण भगवान् महावीर उस शिबिका से धीरे-धीरे नीचे उतरे। उतर कर श्रेष्ठ सिंहासन पर पूर्व की ओर मुख करके विराजे।

तत्पश्चात् भगवान् उत्तरपूर्व दिशा=ईशान कोण में पधारे और पधार कर हार, अर्धहार आदि सब अलंकारों को उतारने लगे। तब वैश्रमणदेव, जैसे कोई जन्तु उड़ता हुआ आपका हो—सहसा आ पहुँचते हैं

મૂલનો અર્થ—'તએ ણં' ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ મનુષ્ય-ઇન્દ્રોથી વહન કરાતી પ્રભુની આ પાલખી, ઉત્તર ક્ષત્રિય કુંડપુર સંનિવેશની મધ્યમાંથી નીકળી જ્યાં 'જ્ઞાતખંડ' ઉદ્યાન હતું ત્યાં તે પાલખી પહોંચી. પહોંચ્યા પછી ધરતીથી એક હાથ લગભગ ઉંચે, આ પાલખીને સ્થાપિત કરવામાં આવી. આ પાલખીનું નામ 'ચન્દ્રપ્રભા' હતું

પાલખી મૂકાયા પછી પ્રભુ ધીરે ધીરે પાલખીમાંથી નીચે ઉતર્યા. ઉતરીને શ્રેષ્ઠ સિંહાસન ઉપર પૂર્વ તરફ મુખ રાખીને બિરાજ્યા.

ત્યાર પછી, ભગવાન ઈશાન ખૂણામાં પધાર્યા; અઢાર સેરા, નવ સેરા હાર આદિ સર્વ અલંકારો અને આભૂ-ષણોને ઉતારવા લાગ્યા. તે બધાને વૈશ્રમણદેવે, ઢળતાં જાનુની માફક આવી પહોંચી

टीका—'तए णं ते मणुया' इत्यादि—ततः खलु ते=पूर्वोक्ताः मनुजाः सुरेन्द्राः असुरकुमारेन्द्रौ नागकुमारेन्द्रौ सुपर्णकुमारेन्द्रौ च तां=श्रीवीराधिष्ठितां शिविकाम् उद्वहन्तः=स्कन्धोपरि धारयन्तः—स्थापयन्तः उत्तरक्षत्रियकुण्डपुरनगरस्य मध्यमध्येन निर्गच्छन्ति=निःसरन्ति, निर्गत्य=निःसृत्य यत्रैव=तस्मिन्नेव स्थाने ज्ञातषण्डम्—तदाख्यम् उद्यानम्—अस्ति तत्रैव=तस्मिन्नेव स्थाने उपागच्छन्ति, उपागम्य—ईषद्रत्निप्रमाणम्=हस्तप्रमाणात् किंचिन्न्यूनं यथास्याचथा तया शिविकया 'अच्छोप्पेण'—अस्पृष्टे=असंलग्ने भूमिभागे=पृथ्वीभागे सति शनैः शनैः=मन्दं मन्दं पुरुषसहस्रवाहिनीं तां चन्द्रप्रभां शिविकां स्थापयन्ति, ततः=शिबिकास्थापनानन्तरं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तस्याः शिविकाया=शिविकामध्यात् शनैः शनैः प्रत्यवतरति, प्रत्यवतीर्य सिंहासनवरे—श्रेष्ठसिंहासने पूर्वाभिमुखः सन् सन्निषण्णः=उपविष्टः। तद् पश्चात् भगवान्=श्रीवीरप्रभु उत्तर-

और भगवान के आभरणों तथा अलंकारों को हंस के समान उजले वस्त्र में ले लिये ॥ सू०७७ ॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् वे मनुष्य, सुरेन्द्र, दोनों असुरकुमारेन्द्र, दोनों नागकुमारेन्द्र, एवं दोनों सुपर्णकुमारेन्द्र श्रीवीर भगवान् द्वारा आश्रित पालकी को वहन करते—कंधों पर धारण करते हुए उत्तरक्षत्रियकुण्डपुर नगर के बीचोंबीच होकर निकले। निकल कर जहाँ ज्ञातखण्ड नामक उद्यान था, वहीं आये। आकरके एक हाथ से कुछ कम ऊपर—अधर में, धीरे—धीरे, उस पुरुषसहस्रवाहिनी (हजार पुरुषों द्वारा वहन करने योग्य) चन्द्रप्रभा पालकी को ठहराया। तदनन्तर श्रमण भगवान् महावीर उस शिविका में से धीरे—धीरे उतरे। उतर कर श्रेष्ठ सिंहासन पर पूर्व दिशा में मुख करके विराजमान हुए।

આભૂષણોને હંસની પાંખ સમાન સફેદ બાસ્તા જેવા ઉજળા વસ્ત્રમાં ઝીલી લીધાં. (સૂ૦૭૭)

ટીકાનો અર્થ—પ્રભુની પાલખીને ઉપાડવી એ પણ એક અહોભાગ્ય છે; એમ માની દેવ—મનુષ્યો હર્ષોન્મત્ત બની તેને પોતાના ખભે ઉચકતા હતા તે ભારે વજનવાળી પાલખીને, પોતાની કાંધ ઉપર લઇને, શહેરના મધ્ય ભાગમાંથી સરઘસ રૂપે લઈ જતા હતા તે વખતનું દૃશ્ય અનુપમ અને અલૌકિક હતું. પાલખીને ત્યાંના 'જ્ઞાતખંડ' નામના ઉદ્યાનમા લઇ જવામાં આવી.

ભગવાન તો સ્વયંબુદ્ધ હતાં; તેથી તેમને કોઇ ગુરુની સમીપે દીક્ષા લેવાની જરૂર ન હતી, તેથી પોતે જાતે પાલખીમાંથી નીચે ઉતરી પૂર્વ દિશાના મુખે રહેલાં સિંહાસન ઉપર બેઠાં.

पौरस्त्ये=उत्तरपूर्वयोरन्तराले दिग्भागे=ईशानकोणे उपागच्छति, उपागम्य हारार्द्धहारादिकम् सर्वालङ्कारम् अवमुञ्चति=समुत्तारयति।

ततः खलु वैश्रमणो देवः जन्तुपातं पतितः=जन्तुरिव पतित=सहसाऽऽगतः सन् हंसलक्षणेन=हंसवत् उज्ज्वले श्वेतवस्त्रे श्वेतवस्त्रमध्ये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य आभरणालङ्कारान् प्रतीच्छति=गृह्णाति ॥ सू०७७ ॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं जेसे हेमंताणं पढममासे पढमे पक्खे मग्गसिरबहुले, तस्स णं मग्गसिरबहुलस्स दसमीए तिहीए सुव्वएणं दिवसेणं, विजएणं मुहुत्तेणं, हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पाईणगामिणीए छायाए वियत्ताए पोरिसीए छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं समणे भगवं महावीरे दाहिणेणं हत्थेणं दाहिणं, वामेणं हत्थेणं वामं पंचमुट्ठियं लोयं करिय सिद्धाणं नमोक्कारं करेइ, करित्ता "सव्वं मे अकरणिज्जं पावकम्मं" ति कट्टु सीसविवीए सामाइयं चरित्तं पडिवज्जइ। तं समयं च णं देवासुरपरिसा मणुयपरिसा य आलेक्खचित्तभूयाविव चिट्ठइ। तएणं से सक्के देविंदे देवराया जंतुवायपडिए समणस्स भगवओ महावीरस्स केसाइं वयरामएणं थालेणं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता खीरोयसायरं साहरइ। जं समयं च णं भयवं सामाइयं चरित्तं पडिवज्जइ तं समयं च णं भगवओ छउमत्थस्स चउत्थे मणपज्जवनाणे समुप्पण्णे।

तत्पश्चात् भगवान वीर प्रभु उत्तर-पूर्व दिशा के अन्तराल में-ईशान कोण में-पधारे। पधार कर हार, अर्ध हार आदि समस्त अलंकारों को उतारने लगे। तब वैश्रमण देव उड़ते जन्तु की तरह अचानक आ पहुंचे और उन्होंने हंस के समान उजले श्वेत वस्त्र में उन अलंकारों को ले लिये। ॥ सू०७७॥

પ્રભુનો શણગાર પોતાનો ન હતો, પણ પુદ્ગલનો હતો તેથી તેમણે લોકોની સમક્ષ સર્વ અલંકારો ઉતારી નાખ્યાં. છેવટે તમામ શણગારો—હીરામોતી—મણિ વિગેરેના મુગટો પણ છોડીને જ્યારે લોય છે, તો પરદેશી જ શા માટે પોતાની નજર સમક્ષ તેનો ત્યાગ ન કરવો? એવો આદર્શ બતાવવા માટે જ ભગવાને ધારણ કરેલ આભરણ વસ્ત્રો વિગેરે લોકસમુદાયની સમક્ષ ઉતાર્યાં"

આ અલંકારો માનવીકૃત ન હતાં. કારણ કે માનવીની સર્વશ્રેષ્ઠ સર્જન શક્તિની મર્યાદાની આ વાત હતી આ આભૂષણો તો દૈવી હતાં. જેવાં પ્રભુએ આભૂષણો ઉતારવા માંડ્યાં કે તરત જ તુ કે પક્ષીની માફક અચાનક વૈશ્રમણદેવ આવી પહોંચ્યા અને હંસની ચાંચ સમાન ઉજ્જ્વળ શ્વેત વસ્ત્રમાં પ્રભુના અલંકારોને ઝીલી લીધાં. (સૂ૦૭૭)

तए णं सक्कप्पमुहा चउसट्ठीवि इंदा सव्वे देवा य देवीओ य भगवं "जयउ भयवं! पालउ समणधम्मं, नासउ सुक्कज्झाणेण अट्ठविहकम्मसत्तू, पराजयउ रागद्दोसमल्लं, आरोहउ मोक्खसोहं" इच्चाइरूवेण अभिणंदमाणा२ अभिथुणमाणा२ आगासे जयज्झुणिं कुणमाणा२ जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया।

तएणं समणे भयवं महावीरे मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणं पडिविसज्जेइ, सयं च इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ—"जमहं बारसवासाइं वोसट्ठकाए चत्तदेहे जे केइ दिव्वा वा माणुस्सा वा तेरिच्छिया वा उवसग्गा समुप्पज्जिस्संति ते सम्मं सहिस्सामि खमिस्सामि तितिक्खिस्सामि अहियासिस्सामि नो णं कस्सवि साइज्जं इच्छिस्सामि" त्ति। ॥सू०७८॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये यः स हैमन्तानां प्रथमो मासः प्रथमः पक्षः मार्गशीर्षबहुलः, तस्य खलु मार्गशीर्षबहुलस्य दशम्यां तिथौ सुव्रते दिवसे विजये मुहूर्ते हस्तोत्तराभिः नक्षत्रेण चन्द्रे योगमुपगते प्राचीनगामिन्यां छायायां व्यक्तायां पौरुष्यां षष्ठेन भक्तेन अपानकेन भगवान् महावीरः दक्षिणेन दक्षिणं वामेन वामं पञ्चमुष्टिकं लोचं कृत्वा सिद्धाना नमस्कारं करोति, कृत्वा 'सर्वं मे अकरणीयं पापकर्म' इति कृत्वा सिद्धत्या

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि—उस काल और उस समय में, जो हेमन्त का प्रथम मास था, प्रथम पखवाड़ा था अर्थात् मार्गशीर्ष का कृष्णपक्ष था, उस मार्गशीर्ष कृष्ण पक्ष की दशमी तिथि में, सुव्रत दिन में, विजय मुहूर्त में, उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र के साथ चन्द्रमा का योग होने पर, छाया जब पूर्व की ओर जा रही थी, और जब दिन का एक पहर शेष रह गया था, ऐसे समय में, निर्जल षष्ठभक्त (चोवीहारबेला) के साथ भगवान् महावीर ने, दाहिने हाथ से दाहिनी तरफ का और बांये हाथ से बायी तरफ का पंचमुष्टिक लोच करके सिद्धों को नमस्कार किया। नमस्कार करके 'मेरे लिए समस्त पापकर्म अकरणीय है'

મૂલનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ. તે કાલે અને તે સમયે હેમન્ત ઋતુ (શિયાળા)ના પ્રથમ માસનું પ્રથમ અડવાડિયું ચાલી રહ્યું હતું. એ માગશર (ગુજરાતી કારતક) માસ હતો અને વદીનું પખવાડિયું હતું. આ માગશર (ગુ. કારતક) મહિનાની વદી દશમના સુવ્રત દિવસે, વિજય મુહૂર્તે, ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રનો ચંદ્રમાનો યોગ થતાં છાયા જ્યારે પૂર્વ દિશા તરફ ઢળી રહી તે વખતે (સાંજના પહોરે) જ્યારે દિવસનો એક પહોર બાકી રહ્યો હતો તે સમયે છઠનો ઉપવાસ કરીને જમણા હાથે જમણી તરફના અને ડાબા હાથે ડાબી તરફના વાળનું પંચમુષ્ટિ લોચ કરીને સિદ્ધ ભગવાનને શ્રી મહાવીર દેવે નમસ્કાર કર્યા. નમસ્કાર કરી કહ્યું કે "હવેથી કોઈ પણ પ્રકારનાં

सामायिकं चारित्रं प्रतिपद्यते। तस्मिन् समये च खलु देवासुरपरिषत् मनुजपरिषत् च आलेख्यचित्रभूतेव तिष्ठति। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो जानुपादं पतितः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य केशान् वज्रमये स्थाले प्रतीच्छति, प्रतीच्छ्य क्षीरोदसागरं संहरति। यस्मिन् समये च खलु भगवान् सामायिकं चारित्रं प्रतिपद्यते, तस्मिन् समये च खलु भगवतो वर्धमानस्य चतुर्थं मनःपर्ययज्ञानं समुत्पन्नम्।

ततः खलु शक्रप्रमुखाश्चतुष्षष्टिरपीन्द्राः सर्वे देवाश्च देव्यश्च भगवन्तं "जयतु भगवन्! पालयतु श्रमणधर्मं, नाशयतु शुक्लध्यानेन अष्टविधकर्मशत्रून्, पराजयतां रागद्वेषमल्लम्, आरोहतु मोक्षसौधम्" इत्यादिरूपेण अभिनन्दयन्तः २ अभिष्टुवन्तः २ आकाशे जयध्वनिं कुर्वन्तः, यस्या एव दिशः प्रादुर्भूताः तामेव दिशं प्रतिगताः।

इस प्रकार कह कर सिद्ध-स्तुति से सामायिक चारित्र अंगीकार किया।

उस समय निश्चय ही सुरों की परिषद्, असुरों की परिषद् और मनुष्यों की परिषद् चित्रलिखित के समान रह गई। तब वह शक्र देवेन्द्र देवराज अचानक आकर श्रमण भगवान् महावीर के केशों को वज्रमय थाल में लिये और क्षीर सागर में उन्हें प्रक्षिप्त कर दिये। जिस समय भगवान् ने सामायिक चारित्र अंगीकार किया, उसी समय भगवान् वर्धमान स्वामी को चौथा मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न हो गया।

तत्पश्चात् शक्र वगैरह चौसठ इन्द्र, सब देव और देवियाँ भगवान् का अभिनन्दन करने लगे— 'भगवन्! जयवंता हों, श्रमण धर्म का पालन करें, शुक्लध्यान से आठ प्रकार के कर्मशत्रुओं का विनाश

પાપ કરવાં મારા માટે (અકરણીય) યોગ્ય નથી" આમ કહી તેમણે સિદ્ધસ્તુતિથી સામાયિક ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું.

આ સમયે, સુરો-અસુરો અને મનુષ્યોની મેદનીઓની એટલી બધી જમાવટ થઇ હતી કે, જેનું કથન અવર્ણનીય છે ને શાંતિ પણ અપૂર્વ જણાતી હતી, ચિત્રોમાં આલેખિત ચિત્રોની માફક, સ્તબ્ધ થઇ ગોઠાઇ ગયેલ જેવી માનવ અને દેવોની મેદની જણાતી હતી. શક્રેન્દ્રે આવીને ભગવાનનાં કેશને વજ્રમય થાળમાં લીધા અને તે કેશને ક્ષીરસમુદ્રમાં પધરાવ્યા. જે સમયે ભગવાને સામાયિક ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું તે વખતે, તેમને ચોથું મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું

हेम न्तानाम्=हेमन्तऋतुसम्बन्धिनां चतुर्णां मासानां मध्ये प्रथमः-आद्यः, मासः-मार्गशीर्षाख्यो मासः, प्रथमः पक्षः मार्गशीर्षबहुलः -मार्गशीर्षकृष्णपक्षः, तस्य खलु मार्गशीर्षबहुलस्य दशम्यां तिथौ, सुव्रते=सुव्रताख्ये दिवसे=दिने विजये=विजयनाम्नि मुहूर्ते=कालविशेषे, हस्तोत्तराभिः नक्षत्रेण-हस्तोपलक्षितोत्तरानक्षत्रेण=उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रेण सह योगमुपगते=सम्बन्धं प्राप्ते चन्द्रे सति प्राचीनगामिन्यां=पूर्वदिग्भागगामिन्यां छायायाम्-अपराह्णकाले व्यक्तायां= सम्पन्नायाम्-अवशिष्टायां चतुर्थप्रहरमात्रायां पौरुष्यां अपानकेन=जलपानरहितेन षष्ठेन भक्तेन=उपवासद्वयरूपेण भगवान् महावीरः दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं=दक्षिणभागस्थं वामेन-वामहस्तेन वामं=वामभागस्थं पञ्चमुष्टिकं,- पञ्चमुष्टयो यस्मिंस्तं लोचं=लुञ्चनं कृत्वा=सिद्धानां नमस्कारं करोति। कृत्वा-"सर्वं=सकलं मे-मम पापकर्म= प्राणातिपातादि सावद्यकर्म अकरणीयम्=अकर्तव्यम्" इति कृत्वा=इति ज्ञ-परिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-परिज्ञया प्रत्याख्याय सिद्धस्या सामायिकं चारित्रं प्रतिपद्यते=स्वीकरोति-गृह्णाति। तस्मिन् समये च खलु देवासुरपरि

प्रथम मास मार्गशीर्ष था, प्रथम पक्ष-मार्गशीर्ष कृष्णपक्ष था, उस मार्गशीर्ष कृष्णपक्ष की दशमी तिथि में, सुव्रत नामक दिन में, विजयनामक मुहूर्त में, हस्तनक्षत्र से उपलक्षित उत्तरा नक्षत्र अर्थात् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र के साथ चन्द्रमा का योग होने पर, छाया जब पूर्व दिशाकी ओर जा रही थी, अर्थात् अपराह्न के समय में, एक प्रहर जब शेष था, अर्थात् दिनके चौथे प्रहर में, जलपान-रहित (चौविहार) षष्ठभक्त के साथ, भगवान् महावीरने दाहिने हाथ से दाहिनी ओर का और बायें हाथ से बायीं ओर का पंचमुष्टिक लोच कर के सिद्धोंको नमस्कार किया। नमस्कार करके 'मेरे लिये समस्त प्राणातिपात आदि पाप-सावद्यकर्म अकर्त्तव्य हैं' इस प्रकार

(ગુજરાતીમાં કારતક) ચાલતો હતો, પ્રથમ પક્ષ એ-માગશર-(કારતક) માસના કૃષ્ણપક્ષની (વદી) દસમ હતી, સુવ્રત નામના એ શુભ દિવસના વિશે વિજય નામના મુહૂર્તમાં હસ્ત નક્ષત્રથી ઉપલક્ષિત ઉત્તરા નક્ષત્રમાં-એટલે કે ઉત્તરા-ફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે ચન્દ્રનો યોગ થતાં પડછાયો જ્યારે પૂર્વદિશામાં પડતો હતો ત્યારે એટલે કે સાંજના સમયે, જ્યારે દિવસનો એક પહોર બાકી હતો ત્યારે એટલે કે દિવસનાં ચોથા પહોરે નિર્જળ ષષ્ઠભક્તની (છઠની) સાથે (બે ઉપવાસમાં પાણીનો પણ ત્યાગ કરીને) ભગવાને જમણા હાથે જમણી બાજુના અને ડાબા હાથે ડાબી બાજુના પંચમુષ્ટિક લોચ કરીને (માથાના સઘળા વાળ પાંચ મુઠીથી ઉખેડીને) સિદ્ધ પરમાત્માઓને નમસ્કાર કર્યા. નમસ્કાર કરીને "મારે માટે સમસ્ત પ્રાણાતિપાત આદિ બધાંજ પ્રકારનાં પાપ-સાવદ્ય કર્મો અકર્તવ્ય છે" આ પ્રમાણે જ પરિજ્ઞાથી જાણીને અને

षद्=देवासुरसभा, मनुजपरिषद्=मनुष्यसभा च आलेख्यचित्रभूता इव=अङ्कितचित्रवत् तिष्ठति। ततः=श्रीवीरप्रभोश्चारित्रग्रहणानन्तरं, खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः जन्तुपातं पतितः=जन्तुरिव पतितः-सहसा समागतः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य केशान् वज्रमये=वज्रमणिनिर्मिते स्थाले प्रतीच्छति=गृह्णाति प्रतीज्य=गृहीत्वा तान् केशान् क्षीरोदसागरं संहरति=नयति। यस्मिन् समये च खलु भगवान् श्रीवीरः सामायिकं चारित्र प्रतिपद्यते=गृह्णाति, तस्मिन् समये च खलु भगवतो वर्द्धमानस्य चतुर्थं=मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलरूपेषु पञ्चसु ज्ञानेषु चतुर्थं मनःपर्ययज्ञानं समुत्पन्नम्।

ततः खलु शक्रप्रमुखाश्चतुष्षष्टिरपि इन्द्राः सर्वे देवाश्च देव्यश्च भगवन्तं=श्रीवीरप्रभुं "हे भगवन्!

ज्ञ-परिज्ञा से जानकर और प्रत्याख्यान-परिज्ञा से त्याग कर सिंहवृत्ति से सामायिक चारित्र अंगीकार किया। उस समय देवों और असुरों का समूह तथा मनुष्यों का समूह चित्रलिखित के समान स्तब्ध रह गया।

श्रीवीर प्रभु के चारित्र-ग्रहण के पश्चात् शक्र देवेन्द्र देवराज अचानक ही आ पहुँचे और उन्होंने श्रमण भगवान् महावीर के केशों को हीरे के थाल में लेकर क्षीरसागर में रख दिये।

जिस समय भगवान् ने सामायिक चारित्र को अंगीकार किया, उसी समय भगवान् वर्धमान को चौथा, अर्थात् मति, श्रुत, अवधि, मनःपर्यय और केवल रूप पाँच ज्ञानोंमें से चौथा मनःपर्यय ज्ञान उत्पन्न होगया।

तब शक्र आदि चौंसठ इन्द्र सभी देव और देवियाँ श्रीवीर प्रभु का इस प्रकार अभिनन्दन करने लगे-

---

પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરીને સિંહ વૃત્તિથી સામાયિકચારિત્ર અંગિકાર કર્યું. તે વખતે દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યોનો સમૂહ ચિત્રવત્ સ્તબ્ધ બની ગયો.

પ્રભુએ ચારિત્ર-ગ્રહણ કરતાં જ શક્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજ આગળ આવ્યા અને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના કેશને રત્નના થાળમા ઝીલી લીધા અને વિનયપૂર્વક ક્ષીર સાગરમાં પધરાવ્યાં

જે સમયે ભગવાને સમ્યક્ ચારિત્રને અંગીકાર કર્યું. તે વેળાએ ભગવાન વર્ધમાનને ચોથું એટલે કે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યય અને કેવળ એ પાંચ જ્ઞાનોમાંથી ચોથું મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. શક્ર આદિ ચોસઠ ઇન્દ્ર સઘળાં દેવ અને દેવીઓએ શ્રીવીર પ્રભુને આ રીતે અભિનન્દન કરવા લાગ્યા. "ભગવન્! આપનો જય હો. શ્રમણ-

भवान् जयतु=सर्वोत्कर्षेण वर्तताम्, श्रमणधर्मं=साधुधर्मं पालयतु, अष्टविधकर्मशत्रून्=अष्टप्रकारककर्मरूपशत्रून् शुक्लध्यानेन नाशयतु=दूरीकरोतु, रागद्वेषमल्लं=रागद्वेषरूपमल्लं पराजयताम्, तथा-मोक्षसौधं=मुक्तिरूपप्रासादम् आरोहतु=आरूढो भवतु" इत्यादिरूपेण चित्तोत्साहजनकवचनेन अभिनन्दयन्तः२=पुनः पुनरभिनन्दयन्तः, तथा अभिष्टुवन्तः२-पुनः पुनः सर्वतो नर्मय तः आकाश जयध्वनिं=जयशब्दं कुर्वन्तः यस्या एव दिशः=यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूताः=प्रकटीभूताः तामेव दिशं प्रतिगताः=प्रतिनिवृत्ताः।

ततः=शक्रादिप्रतिगमनानन्तरं स श्रमणो भगवान् महावीरः मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-सम्बन्धि-परिजन, तत्र-मित्राणि=सुहृदादयः, ज्ञातयः=सजातय, निजकाः=स्वकीयाः पुत्रादयः, स्वजनाः=पितृव्यादयः, सम्बन्धिनः=पुत्रपुत्रीणां श्वशुरादय', परिजनाः=दासीदासादयः, इत्येषां समाहारस्तत् प्रतिविसृजति निवेदयति स्वयं च इममेतद्रूपम्=अनुपदं वक्ष्यमाणम् अभिग्रहम्=नियमम् अभिगृह्णाति=सर्वतोभावेन स्वीकरोति " यत्-अहं द्वादश

'भगवान सर्वोत्कृष्ट हो कर वर्तें। साधुधर्म का पालन कीजिए, आठ प्रकार के कर्मरिपुओं को शुक्लध्यान से दूर कीजिये, राग-द्वेषरूपी मल्लों का मान-मर्दन कीजिए, मुक्ति-महल पर आरोहण कीजिए।' इत्यादि रूप से चित्तोत्साहजनक वचनों से पुनः पुनः अभिनन्दन तथा स्तवन करते हुए, आकाश में जय-जयकार करते हुए, जिस दिशा से प्रकट हुए थे उसी दिशा में चले गये।

शक्र आदि के चले जाने के पश्चात् श्रमण भगवान् महावीरने मित्रजनों, सजातियों, निजजनों (पुत्रादिकों), स्वजनों (काका आदिकों), संबंधीजनों, (पुत्र-पुत्री आदि के श्वशुर आदि नातेदारों) तथा परिजनों (दासीदास-वगैरह) का विसर्जन किया और स्वयंने इस प्रकार का अभिग्रह-नियम ग्रहण किया-'मैं बारह

श्रमणु धर्मनुं पालन करजो आठ प्रकारना कर्मरिपुओने शुक्लध्यान वडे दूर करजो, रागद्वेष रूपी मल्लोनां माननुं मर्दन करजो मुक्तिमहेल पर आरोहण करजो" इत्यादि प्रकारे चित्तमां उत्साह उत्पन्न करनार वचनोथी फरी फरीथी अभिनंदन अने गुणस्तुति करनार पोकारता जे दिशामांथी प्रगट थयां हतां तेज दिशामां पाछा चाल्या गया.

ईन्द्रादिक वगेरे चाल्या गया पछी श्रमण भगवान महावीरे मित्रजनो, सजातीओ, निजजनो (पुत्रादिको) स्वजनो (काका आदिको) संबंधीजनो (पुत्र-पुत्रीना ससरा आदि सगाँ) तथा परिजनो (दास-दासी वगेरे)थी छुटा पडया अने पोते आ प्रकारनो अभिग्रह-नियम लीधो के हुं बार वर्ष सुधी शरीरनी ममता .... उपसर्गमानो

वर्षाणि व्युत्सृष्टकायः=कृतकायोत्सर्गः त्यक्तदेहः=परित्यक्तशरीराभिमानः मन् ये केचित् दिव्याः=द्यौः=स्वर्गः, तद्वासिसुरगणोऽपि उपचाराद् द्यौः, तद्भवाः-देवसम्बन्धिनः, वा-अथवा, मानुष्याः=मनुष्यसमुद्भवा=वा तैरश्चाः=तिर्यग्योनिसमुद्भवाः उपसर्गाः समुत्पत्स्यन्ते, तान्=उत्पन्नान् उपसर्गान् सम्यक्=मनोदार्ढ्येन सहिष्ये=भयाऽभावेन, क्षंस्ये-क्रोधाभावेन, तितिक्षिष्ये दैन्याऽकरणेन, अध्यासिष्ये-निश्चलतया, तथा-तदुपसर्गसहनादिषु कस्यापि देवस्याऽसुरस्य मनुष्यस्य वा साहाय्यं=प्रतीकारकरणे सहायतां नो खलु एषिष्यामि=अभिलषिष्यामि । इति ॥सू०७८॥

मूलम्—तएणं समणे भगवं महावीरे इमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हित्ता वोसट्ठकाए चत्तदेहे मुहुत्तसेसे दिवसे कुम्मारग्गामं पत्ते ।

तएणं सिरिवद्धमाणसामी जाव नयणपहगामी आसी ताव णंदिवद्धणपमुहा उम्मुहा जणा णियणियलोयणपुडेहिं पहुदरिसणामयं पिवमाणा पहरिसमाणा आसी । अह य पहू जहा जहा दिट्ठिसरणिओ विप्पकिट्ठो जाओ तहा तहा दारिद्दाणं विव सव्वेसिं सो हरिसहरिसो पणट्ठमारभीअ, गिम्हकालम्मि सरोवराणं जलमिव हरिसोल्लासो सोसिउमुवाकमीअ, वारिविरहेण पफुल्लं कमलकुलं विव सव्वेसिं हिययदुस्सहेण पहुविरहेण मलिणं जायं, तमुज्जीविउं पवत्तो सोंडीरो सीयलमंदसुगंधिसमीरोवि भुयंगमसासायइ, पुव्वं जाओ नंदिवद्धणमहोच्छवनंदणवणे तद्दरिसणकप्पतरुतले इट्ठसिद्धीए आणंदलहरीओ जायाओ ताओ सव्वाओ पहुविरहवडवानलम्मि पणट्ठाओ । पहुस्स दुस्सहो विरहो चंदविरहो चगोरमिव, हिययनिखायं सल्लमिव अखिले जणे वहिए करीअ । परिओवित्थरिएण कारेण पहुविरहंधयारेण आययलोयणेसु समाणेसु वि तत्यट्ठिया जणा अनयणा जाया, पाईणा समीईणा पहुपगासणवीणा तत्यच्चा सोहा निव्वाणदीवसिहासिहसोहेव नासीअ । पहुम्मि विरहिए समाणे पयंसि गलिए नईपुलिणमिव, रसे गलिए दलमिव जणमणो मलिणो संजाओ, जणनयणाओ कारा वारिधारा पाउसम्मि वुट्ठि-

वर्षों तक कायोत्सर्ग किये, देहममत्व का त्याग किये, देवों संबंधी, मनुष्यों संबंधी अथवा तिर्यंचों संबंधी जो भी उपसर्ग उत्पन्न होंगे, उन उत्पन्न हुए उपसर्गों को मानसिक दृढ़ता के साथ निर्भय भाव से सहन करूँगा, विना क्रोध के क्षमा करूँगा, अदीन भाव से सहन करूँगा, और निश्चल रह कर सहन करूँगा । उन उपसर्गों के सहन करने आदि में किसी देव या मनुष्य की सहायता की अभिलाषा भी नहीं करूँगा ॥सू०७८॥

ત્યાગ કરીને દેવો, મનુષ્યો અથવા તિર્યંચો સંબંધી જે ઉપસર્ગ (ત્રાસ) ઉત્પન્ન થશે તે ઉપસર્ગોને માનસિક દૃઢતા સાથે નિર્ભય ભાવથી સહન કરીશ, ક્રોધ કર્યા વિના ક્ષમા કરીશ, અદીન ભાવે સહન કરીશ અને નિશ્ચલ રહીને સહન કરીશ. તે ઉપસર્ગો સહન કરવા આદિમાં કોઈ પણ દેવ કે મનુષ્યની સહાયતાની ઇચ્છા પણ નહિ કરું." (સૂ૦૭૮)

धारा विव परिउमारमीअ, पडुमरगओ मरिमओ नंदिवद्धणो नरिंदो पंक्तकंताऽऽभूणो पर्वतपमूणसमूरो छिण्णा-मोगरो विव सिगयपेयणो असणियळ सव्वंगेण घसचिपरिओ, तं दृळूणं सव्वे सामंतप्पमियमोऽवि समतओ अवणियळे निवडिया। तएणं निम्मीलसेयणो नंदिवद्धणो भूओ कहवि चेयमायारेण सीयलोवयारेण चेयणं णीओऽवि अंग परिओ मवीअ, निरंतरसिठसिणसलिलोच्छलियपारामोयणाइं लोयणाइं पमज्जिय पऊदुक्खभायणं सयमप्पा-णमेव निदीय-धी! धी! मम्हाणे पावमिवागे, ममू बंधुमिरहो पागसासणी असमीविन्न भम्हे णिहणइ। एवं दुस्सहपडुविरहदुक्खेण खिण्णो पयामिणंपओ णंदिवद्धणो राया मुक्कंठमाकंदीअ। अस्सा हत्थिणोऽवि अस्सइ पंसुसमाणा अलोमसोगमाइणो भवीअ। तयाणि नवमूरेहि मऊरेहिवि नवं निसरियं, निडविओ कुसुमाइं चईअ, कायमविरलपरायणरिया उपाणाइं तभाइ, कप्पमविलयो परिसमो य आहारं परिहरीअ। एवं सव्वेसु पाणिसु पडुविरहविहुरेसु सो परवरा पडुं चेयसा चिंतयामो तओ पवंवयासी-मस्थ तस्थ य सवस्थ तुमं चेवावलोय ए विउसो सिवि हु वीर। दुक्खाववाउमिज्जा " ॥१॥ एवं भासमाणो नन्दिवद्धनो राया सणिसंतं पट्ठिओ ॥सू०७९॥

छाया—तत खलु श्रमणो भगवान् महावीरः इममतद्रूपमभिग्रहमभिगृह्य व्युत्सृष्टकायः त्यक्तदेह मुहूर्तशेषे दिवसे 'कूर्मार' ग्रामे प्रस्थित।

ततः खलु यावत् श्रीवर्धमानस्वामी नयनपथगामी आसीत् तावन्नन्दिवर्धनप्रमुखाः उन्मुग्धा जनाः निज निजलोचनपुटैः प्रभुदर्शनामृतं पिबन्तः प्रहृष्यन्त आसन्। अथ च प्रभुर्यदा यदा दृष्टिसरणितो विप्रकृष्टो जातः,

मूल का अर्थ 'तएणं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर इस प्रकार के इस अभिग्रह को ग्रहण करके शरीर की शुश्रूषा और ममता का त्याग किये हुए एक मुहूर्त दिन शेष रहने पर 'कूर्मार' ग्राम की ओर विहार किये।

तत्पश्चात् जब तक श्री वर्धमान स्वामी नयनपथगामी थे-दिखाई देते रहे, तब नन्दिवर्धन आदि सबजन अपने-अपने नयनपुटों से प्रभु-दर्शन का अमृत-पान करते हुए हर्षित रहे; किन्तु प्रभु ज्यों ज्यों

મૂળનો અર્થ– 'તએણં' ઇત્યાદિ આવા પ્રકારના અભિગ્રહને ધારણ કરી શરીરની શુશ્રૂષા કે મમતાનો ત્યાગ કર્યો. તેજ દિવસે છેલ્લા મુહૂર્તમાં ભગવાન 'કુમાર' ગામ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

જ્યાં સુધી ભગવાન દષ્ટિગોચર થયા ત્યાં સુધી નંદિવર્ધન વગેરે સ્વજનોએ અનિમેષ દષ્ટિએ ટગર ટગર જોયા કર્યું ને પ્રભુના દર્શનામૃતનું પાન કરતાં હર્ષિત રહ્યાં. પરંતુ જ્યારે પ્રભુ દષ્ટિ મર્યાદાથી દેખાતા બંધ થયા

तथा तथा दरिद्राणामिव सर्वेषां सोत्कर्षहर्षः प्रणष्टुमारभत, ग्रीष्मकाले सरोवराणां जलमिव हर्षोल्लासः शोष्टु-मुपाक्रमत, वारिविरहेण प्रफुल्लं कमलमिव सर्वेषां हृदयं दुःसहेन प्रभुविरहेण मलिनं जातम्, तदुज्जीवयितुं प्रवृत्तः शौण्डीरः शीतलमन्दसुगन्धिसमीरोऽपि भुजङ्गमश्वासायते, पूर्वं याः तद्दीक्षामहोत्सवनन्दनवने तद्दर्शनकल्पतरुतले इष्टसिद्धया आनन्दलहर्यो जाताः, ताः सर्वाः प्रभुविरहवडवानले प्रणष्टाः, प्रभोर्दुःसहो विरहः चन्द्रविरह-श्चकोरमिव, हृदयनिखातं शल्यमिवाखिलान् जनान् व्यथितानकरोत्, परितः विस्तृतेन स्फारेण प्रभुविरहान्धकारेण आयतलोचनेषु सत्स्वपि तत्र स्थिता जना अनयना जाताः, प्राचीना समीचीना प्रभुप्रकाशनवीना तत्रत्या शोभा

नजरों से दूर होते गये, त्यों त्यों दरिद्रों के समान सबका उत्कर्षपूर्ण हर्ष समाप्त होना आरंभ होने लगा। जैसे ग्रीष्म के समय में सरोवरों का सलिल सूखने लगता है, उसी प्रकार उनका हर्ष सूखने लगा। जैसे पानी के विना फूला कमल मुरझा जाता है उसी प्रकार सब का हृदय दुस्सह प्रभु-विरह से मुरझाने लगा। उसे ताजा करने के लिए प्रवृत्त हुआ, पटु पवन शीतल मन्द और सुगंधित होने पर भी सांप के श्वास के समान जहरीला प्रतीत होने लगा। भगवान् की दीक्षा के महोत्सवरूपी नन्दन कानन में, प्रभु के दर्शन रूपी कल्पवृक्ष के मूल में इष्ट प्राप्ति से जो आनन्द की लहरें उत्पन्न हुई थीं, वे सभी वीरविरहरूप वड-वानल में भस्म हो गई। चकोर को जैसे चन्द्रमा का वियोग दुस्सह होता है, उसी प्रकार प्रभुका विरह, हृदय में चुभे हुए काँटे के समान सभी जनों को व्यथा उत्पन्न करने लगा। चारों ओर फैले हुए प्रभु-विरह रूप सघन अंधकार के कारण वहाँ खडे सभी जन वडे वडे लोचनों के विद्यमान रहते भी नयनहीन-

---

ગયા તેમ તેમ દરિદ્રોની સમાન સ્વજનોના હર્ષો ઓછા થવાં લાગ્યાં. જેમ ઉનાળાના પ્રખર તાપમા સરોવરનું પાણી સુકાઈ જાય છે તેમ સ્નેહીજનોનો હર્ષ સુકાવા લાગ્યો. પાણી વિના જેમ કમળો કરમાઇ જાય છે તેમ પ્રભુ-દર્શન વિના સર્વના મન કરમાવા લાગ્યા. તેને વિકસિત કરનારા વહેતા મંદમંદ શીતલ અને સુગંધિત પવનો પણ તેઓને સર્પના શ્વાસસમ વિષમય લાગતા હતા.

દીક્ષામહોત્સવ રૂપી નંદનવનમાં પ્રભુદર્શનરૂપી કલ્પવૃક્ષના મૂલમાં ઇષ્ટપ્રાપ્તિથી જે આનંદની લહેરીઓ ઉઠતી હતી તે બધી લ્હેરીએ વીરભગવાનના વિરહ રૂપી વડવાનલ-અગ્નિમા બળીને ખાખ થઇ ગઈ. ચકોર પક્ષીને જેમ ચન્દ્રનો વિયોગ સાલે છે તેમ પ્રભુનો વિયોગ સર્વજનોને સાલવા લાગ્યો. અને આ વિરહ શલ્યની માફક ખૂંચવા લાગ્યો. પ્રભુવિયોગને લીધે ચોમેર પ્રસરાએલ પ્રભુવિરહ રૂપ સઘન અંધકારને લીધે ત્યાં ઉભેલા બધા માણસો મોટી મોટી

निर्वाणदीपशिखगृहशोभेवाऽनश्यत्। प्रभौ विरहिते सति पयसि गलिते नदीपुलिनमिव, रसे गलिते दलमिव जनमनो म्लिन्नं सञ्जातं, जननयनतः स्फारा वारिधारा प्रावृषि वृष्टिधारेव प्रोद्धुमारभत। प्रभुवराग्रजोऽरिमर्दनो नन्दिवर्धनो नरेन्द्रः मस्तकस्रामरणः पतत्प्रसूनसमूहच्छिन्नानोकह इव विगतचेतनोऽवनितले सर्वाङ्गेण धसेतिपतितः, तं दृष्ट्वा सर्वे सामन्तप्रभृतयोऽपि समन्ततोऽवनितले निपतिताः। ततः खलु विलीनचेतनो नन्दिवर्धनो भूपः कथमपि चेतनाजनकेन शीतलोपचारेण चेतनां नीतोऽपि भृशं व्यथितोऽभवत्। निरन्तरोष्णबाष्पसलिलोच्छलित-धारामोचने लोचने प्रमृज्य प्राज्यदुःखमाजनं स्वकमात्मानमेवानिन्दत्–धिग् धिगस्माकं पापविपाकम्, असौ

से हो गये। पीछे की वर्षा की प्रभु के प्रकाश से नूतन और सलौनी शोभा उसी प्रकार नष्ट हो गई, जैसे दीप–शिखा के बुझ जाने पर घर की शोभा नष्ट हो जाती है। जैसे पानी के बह कर निकल जाने पर नदी का तट शोभाहीन हो जाता है, और जैसे रसभाग सूखजाने पर पत्ता मलिन–फीका–निष्प्रभ हो जाता है, उसी प्रकार जनता का मन मलिन हो गया। वर्षा ऋतु में पानी की धारा की तरह लोगों के नयनों से आंसुओं की धारा प्रवाहित होने लगी। भगवान् के ज्येष्ठ भ्राता, रिपुओं का मर्दन करने वाले नन्दिवर्धन राजा बेसुध हो कर धड़ामसे सर्वांग से कटे वृक्ष की तरह–धरती पर गिर पड़े, उनके सभी आभूषण ऐसे गिर पड़े, मानो वृक्ष के फूल झड़ गये हों। उन्हें गिरा देख कर सभी सामन्त वगैरह भी इधर–उधर भूतल पर जा गिरे। तत्पश्चात् संज्ञाहीन नन्दीवर्धन राजा किसी प्रकार चेतना उत्पन्न करने वाले शीतलोपचार से होश में आये भी तो अतीव व्यथा का अनुभव करने लगे। अनवरत हलके से उष्ण जल की उछलती धारा बहाने वाले नेत्रों का पोंछकर वे अतीव दुःख के पात्र अपनी आत्मा की इस प्रकार निन्दा करने

आंखो होवा छतां आंधळा जेवा थई गया. जेवी रीते दीवो ओलवातां घरनी शोभा नष्ट थई जाय छे तेवी ज रीते त्यांनी प्रभुना प्रकाशथी थती नवी अने सुंदर शोभा नष्ट थई गई. जेम नदीकिनारे पाणी सुकाई जतां नदी शोभा विनाना थई जाय छे जेम रस सुकाई जतां कोमळ पत्र फीक्कां लागे छे तेम प्रभुना गया बाद समस्त जनताना मन रसहीन फीक्कां देखावा लाग्यां. श्रावण भादरवानी वर्षानी धारानी माफक लोकोनी आंखोथी आंसुओनी धारा वहेवा लागी. दुश्मनोने हड पडावी दे तेवा तेमना मोटा भाई नन्दिवर्धन मूर्छित थईने कपेला वृक्षनी जेवी माफक धरती पर पडी गया. जेम वृक्षनां फूलो नीचे पडवा मांडे तेम तेमनां आभूषणो पण एक पछी एक नीचे पडवा मांड्यां. निश्चेतन थयेल नन्दिवर्धनने बेशुद्ध पडेला जोई बधा सामंतो वगेरे पण बेशुद्ध थई भोंय पर पडवा लाग्या

वन्धुविरहः पाकशासनिरशनिरिव अस्मान् निहन्ति। एवं दुस्सहप्रभुविरहदुःखेन खिन्नः प्रजाऽभिनन्दनो नन्दिवर्धनो राजा मुक्तकण्ठमाक्रन्दत्। अश्वा हस्तिनोऽपि अश्रूणि प्रमुञ्चन्तः अस्तोकशोकभागिनोऽभवन्। तदानीं नृत्यशूरैर्मयूरैरपि नृत्यं विस्मृतम्, विटपिनः कुसुमान्यत्यजन्, काननविहरणपरायणा हरिणा उपात्तानि तृणानि, कणभक्षिणः पक्षिणश्चाऽऽहारं पर्यहरन्। एवं सर्वेषु प्राणिगणेषु प्रभुविरहविधुरेषु स नरवरः प्रभुं चेतसा चिन्तयन्नाह—

"यत्र तत्र च सर्वत्र, त्वामेवाऽऽलोकयाम्यहम्।
वियुक्तोऽसीति वीर! त्वं, दुःखादेवानुमीयते" ॥ १ ॥

एवं मनसि चिन्तयन्नन्दिवर्धनो राजा स्वनिशान्तं प्रस्थितः ॥ सू०७९ ॥

लगे-'धिक्कार है, धिक्कार है हमारे पाप के परिणाम को! यह वन्धु-वियोग इन्द्रके वज्र की तरह हमें चोट
पहुंचा रहा है।' इस प्रकार प्रभु के दुस्सह विरह के दुःख से खिन्न और प्रजा को आनन्द देने वाले
नन्दिवर्धन राजा मुक्त कंठ से आक्रंदन-रुदन-करने लगे। घोडे और हाथी आंसू बहाते हुए प्रबल शोक करने
लगे। उस समय नृत्य करने में शूर मयूर भी नाचना भूल गये। वृक्षों ने कुसुमों का परित्याग कर दिया।
वन में विचरण करने में परायण हरिणों ने मुख में ग्रहण किये तृणों को भी त्याग दिया और कण-कण
का भक्षण करने वाले पक्षियों ने चुगना बंद कर दिया। इस प्रकार सभी प्राणिगण प्रभु के विरह से
व्यथित हो गए। तत्पश्चात् राजा नन्दिवर्धन मन ही मन भगवान् का चिन्तन करते हुए अपने भवन की
ओर रवाना हुए ॥ सू०७९ ॥

શીત ઉપચાર વડે નંદિવર્ધન જ્યારે હોશમાં આવ્યા ત્યારે તેમની વ્યથાનો પાર ન હતો. જાણે દુઃખના વાદળો તુટી પડયા ગળામા ડુમો ભરાયો હતો. આસુથી છલકતી આંખોને સાફ કરી આત્મનિંદા કરવા લાગ્યા. 'ધિક્કાર છે મારા પાપોના પરિણામોને! આ બંધુવિરહ ઇન્દ્રના વજ્રના માર સમાન દુઃખ આપી રહ્યો છે! આમ કહી તેઓ હૈયાફાટ રોવા લાગ્યા ને ચોધાર આંસુ પાડી વિલાપ કરવા લાગ્યાં. ઘોડા, હાથી વગેરે પ્રાણીઓ પણ આંસુ વહાવતાં પ્રબલ શોક અનુભવવા લાગ્યાં. આ સમયે નાચ કરનાર મયૂરો પણ નાચ કરવાનું ભૂલી ગયાં. વૃક્ષો શોકના ચિન્હ તરીકે પુષ્પોનો ત્યાગ કરવા લાગ્યા. હરણોએ મોઢામાં લીધેલું ઘાસ છોડવા લાગ્યાં; પક્ષીઓએ ચણવાનું છોડી દીધું. આ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણીઓ પણ વિલાપ કરવા લાગ્યાં. ઝાડપાન પણ શોકના માર્યા ઝુરવા લાગ્યાં. શોકથી દુઃખિત થયેલ નંદિવર્ધન ભગવાનનું ચિંતન કરતાં કરતાં ખીન્ન ભાવે પોતાના મહેલે પહોંચ્યાં. (સૂ૦૭૯)

टीका—'तए णं समणे भगवं' इत्यादि—ततः=दीक्षाग्रहणानन्तरं खलु श्रमणो भगवान् महावीर इममेतद्रूपम्=पूर्वोक्तं स्वमतिभावम् अभिग्रहम् अभिगृह्य=स्वीकृत्य व्युत्सृष्टकायः=त्यक्तशरीरशुश्रूषः, त्यक्तदेहः=परिहृतशरीरमोहः, मुहूर्तशेषे=घटिकाद्वयावशिष्टे दिवसे=दिने, 'कुमार'-ग्रामं=कुमाराख्य-ग्राम, प्रस्थितः=विहारं कृतवान्।

ततः खलु यावत्=यावत्कालपर्यन्तम्, श्रीवर्धमानस्वामी नयनपथगामी=दृश्यमान आसीत्, तावत्=तावत्कालपर्यन्तं नन्दिवर्धनप्रमुखाः=नन्दिवर्धनाद्याः, जनाः उन्मुखाः—श्रीवर्धमानावलोकार्थं तदभिमुखाः सन्तः, निभनिमेषोपनपुटैः=स्व-स्व-नेत्रपुटैः, प्रभुदर्शनामृतं=श्रीवर्धमानस्वामिदर्शनरूपामृतं पिबन्तः सन्तः प्रहृष्यन्तः=प्रमोदमाना आसन्। अथ=तदनन्तरम् च प्रभुः=श्रीवर्धमानस्वामी यथा यथा=येन येन प्रकारेण दृष्टिसरणितः=नेत्रपथतः, विप्रकृष्टः=दूरो जातः तथा तथा=तेन तेन प्रकारेण दरिद्राणां=दीनानाम् इव सर्वेषां तत्र स्थितानां

टीका का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। दीक्षा ग्रहण करने के अनन्तर श्रमण भगवान् महावीर पूर्वोक्त अभिग्रह को अंगीकार करके शरीर की शुश्रूषा के त्यागी हुए और देह संबंधी मोह से रहित हुए, जब अनुमान दो घड़ी दिन शेष था, तब 'कुमार' ग्राम की ओर विहार किये।

उस समय, जितने समय तक श्रीवर्धमान स्वामी दिखाई देते रहे, उतने समय तक नन्दिवर्धन आदि जन भगवान् श्रीवर्धमान प्रभु को देखने के लिए उनकी ओर मुँह उठाए हुए नेत्र-पुटों से उनके दर्शनरूपी अमृत का पान करते रहे और प्रसन्न होते रहे; किन्तु बाद में श्रीवर्धमान स्वामी जैसे-जैसे दृष्टिपथ से दूर होते चले गये, वैसे-वैसे दीनों के समान वहाँ खड़े हुए सभी लोगों का वह उत्कृष्ट

ટીકાનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. દીક્ષા લીધા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર આગળ બતાવ્યા પ્રમાણેના અભિગ્રહને અંગીકાર કરીને શરીરની શુશ્રૂષાને ત્યાગી શરીર ઉપરનો મોહ છોડયો જ્યારે બે ઘડી દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે "કુમાર" નામની તરફ વિહાર કર્યો.

જ્યાં સુધી નજર પહોંચતી રહી—જ્યાં સુધી શ્રી વર્ધમાન સ્વામી દષ્ટિગોચર થયા ત્યાં સુધી નંદિવર્ધન વગેરે જનો ભગવાન શ્રી વર્ધમાન પ્રભુને જોવાને માટે તેમની તરફ મુખ ઊંચુ કરીને નેત્ર-પુટોથી મીટ માંડી તેમના દર્શન રૂપી અમૃતનુ પાન કરતા રહ્યા અને પ્રસન્ન થતા રહ્યાં, પણ જેમ જેમ શ્રી વર્ધમાન સ્વામી દષ્ટિ પથથી દૂર દૂર થતા ગયા તેમ તેમ દીન માણસોની જેમ ત્યાં ઊભા રહેલા

जनानां सोत्कर्षहर्षः=उत्कृष्टानन्दः प्रणष्टुं=दूरीभवितुम् आरभत-उपाक्रमत, किंच-ग्रीष्मकाले=ग्रीष्मऋतौ सरोवराणां जलमिव सर्वेषां जनानां हर्षोल्लासः शोष्टुमुपाक्रमत, वारिविरहेण=जलाभावेन प्रफुल्लं=विकसितं, कमलकुलं=कमलवनमिव सर्वेषां तत्रस्थितानां जनानां, हृदयं=मनः, दुःसहेन=कष्टसहनीयेन प्रभुविरहेण=श्रीवर्धमानस्वामिवियोगेन, मलिनं=हतप्रभं जातम्। तत्=सर्वजनहृदयम्, उज्जीवयितुम्=उल्लासयितुं प्रवृत्तः शौण्डीरः=निपुणः शीतलमन्दसुगन्धिसमीरोऽपि भुजङ्गमश्वासायते=भुजङ्गमश्वास इवाचरति-तद्वद्दाहजनको जात इत्यर्थः। पूर्वे तद्दीक्षामहोत्सव-नन्दनवने=श्रीवर्धमानस्वामिचारित्रग्रहणोद्देश्यक-बृहदुत्सवरूप-नन्दनवने तद्दर्शनकल्पतरुतले=श्रीवर्धमानस्वामिदर्शनरूपकल्पवृक्षमूले इष्टसिद्ध्या=अभिलषितसम्पन्नतया या आनन्दलहर्यः=हर्षपरम्पराः जाताः, ताः सर्वाः प्रभुविरहवडवानले=श्रीवर्धमानस्वामिवियोगरूपसामुद्रिकाग्नौ प्रणष्टाः। प्रभोः=श्रीवर्धमानस्वामिनः दुःसहः=कष्टसह्यः विरहः चन्द्रविरहः=चन्द्रवियोगः चकोरम् इव=यथा व्यथितं करोति, हृदयनिखातं=हृदयप्रदेशान्तः-

---

आनन्द दूर होने लगा। जसे ग्रीष्म ऋतु में सरोवरों का जल सूखने लगता है, उसी प्रकार उनका हर्षोल्लास सूखने लगा। जैसे जल के अभाव से विकसित कमलों का समूह शोभाविहीन हो जाता है, उसी प्रकार वहाँ स्थित जनों के हृदय दुस्सह प्रभु-विरह से-श्रीवर्धमान स्वामी के वियोग से मुरझा गया। सब के हृदय को प्रफुल्लित करने के लिए प्रवृत्त हुआ सुन्दर, शीतल, मन्द और सुगंधित समीर (पवन) भी साँप के श्वास के समान संतापवर्धक हो उठा। पहले भगवान् वर्धमान स्वामी के दीक्षा-ग्रहण के निमित्त हुए उत्सवरूपी नन्दनवन में, श्रीवर्धमान स्वामी के दर्शनरूप कल्पवृक्ष के मूल में इष्टसिद्धि से आनन्द की जो लहरें उत्पन्न हुई थीं, वह सब प्रभु के विरहरूप वडवानल में भस्म हो गईं। जैसे चन्द्रमा का वियोग चकोर को व्यथित करता है, उसो प्रकार भगवान् का वियोग लोगों को व्यथित करने लगा। अथवा

થવા લાગ્યો. જેમ ગ્રીષ્મ ઋતુમા સરોવરોનું પાણી સૂકાવા લાગે છે તેમ તેમનો હર્ષોલ્લાસ સૂકાવા લાગ્યો. જેમ જળના અભાવે વિકસિત કમળોનો સમૂહ ચીમળાઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે ત્યા ઉપસ્થિત થએલા માણસોનાં હૃદય અસહ્ય પ્રભુવિરહથી-શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના વિયોગથી ઝુરવા લાગ્યાં. સર્વના હૃદયને પ્રફુલ્લિત કરી રહેલો સુંદર, શીતળ, મંદ અને સુગંધિત પવન પણ સાપના ઝેરી શ્વાસની માફક સંતાપી રહ્યો હતો. ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીના દીક્ષા-ગ્રહણ નિમિત્તે પ્રકટેલા ઉત્સવ રૂપી નંદનવનમા શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના દર્શન રૂપી કલ્પવૃક્ષના મૂળમાં ઈષ્ટ સિદ્ધિથી આનંદની જે લહેરો ઉત્પન્ન થઇ હતી તે બધી પ્રભુના વિરહ રૂપી દાવાનળમા ભસ્મ થઇ ગઇ. જેમ ચન્દ્રમાનો વિયોગ ચકોર પક્ષીને સંતાપે છે એજ પ્રમાણે ભગવાનનો વિયોગ લોકોના હૈયામા અપાર વ્યથા કરવા લાગ્યો

संयतं शल्यं च इव=यथा जनान् व्यथितान् करोति, तथैव अखिलान् जनान् व्यथितान्=पीडितान् अकरोत्। परितः=सर्वतः विस्तृतेन=प्रसृतेन स्फारेण=विशालेन प्रभुविरहान्धकारेण आयतलोचनेषु=दीर्घनेत्रेषु सत्स्वपि समस्थिताः=श्रीवर्धमानप्रभुदीक्षास्थानवर्तिनो जनाः अनयनाः=अन्धा इव जाताः प्राचीना=पूर्वकालीना, समीचीना=शोभना प्रभुप्रकाशनवीना=श्रीवर्धमानस्वामिविराजनाभिनवा सभत्या=श्रीवर्धमानस्वामिसमलङ्कृतस्थानोद्भवा शोभा =रमणीयता, निर्वाणदीपशिख-गृहशोभेव=विध्यातदीपस्य भवनस्य रमणीयतेव अनश्यत्=नष्टाऽभवत्, प्रभौ=श्रीवी रभिन्ने विरहिते=वियुक्ते सति, पयसि=जले गलिते=निःसृते, नदीपुलिनम्=नदीसम्बन्धितोयोत्थितवटम् इव=यथा मलिनं भवति तथा-रसे=जलभागे, गलिते=शुष्के सति दलं=पत्रम् इव=यथा मलिनं भवति तथैव-जनमनः=लोक हृदयं मलिनं हतोत्साहं संजातम्, जननयनतः=लोकानां नेत्रेभ्यः स्फारा=महती वारिधारा=अश्रुपरम्परा, प्रावृषि=वर्षाकाले वृष्टिधारा=वर्षाधारा इव=यथा वोढुं=स्यन्दितुम्-आरभत=उपाक्रमत। तथा-प्रभुवरजः=श्रीवर्धमानस्वामिज्येष्ठभ्राता,

जैसे हृदय-प्रदेश में चुभा हुआ शल्य व्यथा पहुंचाता है, वैसे ही यह वियोग सब को व्यथा देने लगा। सब ओर फैले हुए विशाल प्रभु-विरह के अन्धकार के कारण दीर्घनयन होने पर भी दीक्षास्थान पर विद्यमान जन नेत्रहीन जैसे हो गये। प्रभु के विराजने से नवीन बनी की पहले वाली शोभा, अर्थात् भगवान् वर्धमान के विराजने के स्थान की वह रमणीयता उसी प्रकार नष्ट हो गई, जैसे दीपक के बुझ जाने पर भवन की शोभा नष्ट हो जाती है। जैसे पानी का प्रवाह समाप्त हो जाने पर नदी के तटकी शोभा मलिन हो जाती है, अथवा रस-भाग के सूख जाने पर पत्ते निष्प्रभ हो जाते हैं, उसी प्रकार लोगों के हृदय मलिन-उत्साहहीन हो गये। लोगों के लोचनों से महती अश्रुधारा ऐसी प्रवाहित होने लगी, जैसे वर्षाकाल में वर्षा की धारा बह रही हो। भगवान् के ज्येष्ठ भ्राता, शत्रुओं के विजेता नन्दिवर्धन राजा,

અથવા જેમ કોમળ દેહમાં ખુચી ગએલા બાણની અણી મહાવ્યથા કરે છે એજ પ્રમાણે તે વિયોગ સૌને સતાપવા લાગ્યો. પ્રભુવિરહનો આ પ્રકાર ભીતરક દેખાવાને કારણે મોટી અને સ્વચ્છ આંખોવાળા હોવા છતાં પણ દીક્ષાસ્થાન પર ઉપસ્થિત લોકો આંધળે નેત્રહીન થઇ ગયા. ભગવાનની હાજરીને કારણે ત્યાંની શોભામાં જે નવીનતા અને રમણીયતા આવી હતી તે જાણે કે દીપક બુઝાઇ જતાં ભવનની શોભા જેમ નાશ પામે તેમ નાશ પામી. જેમ પાણીનું વહેણ બંધ થતાં નદીના તટની શોભા મલીન થઇ જાય છે અથવા સૂકાઇ જતાં જેમ પાંદડાં ઝુરાં અને નિસ્તેજ થઇ જાય છે એજ પ્રમાણે લોકોના દેહ ઉત્સાહ વિનાનાં નિરસ થઇ ગયાં જેમ વર્ષાઋતુમાં વરસાદની ધારા પડે છે તેમ લોકોની આંખોમાંથી આંસુ આવરવો વરસવા લાગ્યો.

अरिमर्दनः=शत्रुपराजयी नन्दिवर्धनः=तदाख्यः, नरेन्द्रो=राजा प्रस्खलदाभरणः=प्रपतदलङ्कारः सन् पतत्प्रसूनसमूहः=प्रस्खलत्पुष्पसमुदायः छिन्नानोकहः=छिन्नवृक्षः इव=यथा विगतचेतनः=निश्चेष्टः सन् अवनितले=पृथ्वीतले, सर्वाङ्गेण=सकलावयवेन धसिति-'धस्' इत्याकारकशब्दपुरस्सरं पतितः-अपतत्। तं-नन्दिवर्धनं पतितं दृष्ट्वा सर्वे=सकलाः सामन्तप्रभृतयोऽपि पुरुषाः समन्ततः=सर्वतः अवनितले=भूतले निपतिताः=न्यपतन्। ततः=भूतलनिपतनानन्तरम् विलीनचेतनः=निश्चेष्टः, नन्दिवर्धनो भूपो=राजा कथमपि=केनापि प्रकारेण चेतनाकारेण=चेष्टाजनकेन, शीतलोपचारेण=व्यजनादिना शीतीकरणसाधनेन चेतनां=चेष्टां नीतोऽपि=प्रापितोऽपि, अतीव=अत्यन्तं यथा स्यात्तथा व्यथितः=दुःखितोऽभवत्। स च निरन्तरेषदुष्ण-सलिलोच्छलित-धारामोचने=निरन्तरम्=अविरतं या ईषदुष्णसलिलस्य=किञ्चिदुष्णजलस्य उच्छलन्ती या धारा=प्रवाहस्तस्या मोचके लोचने=नेत्रे प्रमृज्य=प्रोञ्छ्य प्राज्यदुःखभाजनं=बहुदुःखपात्रं स्वकं=निजम् आत्मानमेव अनिन्दत्=अगर्हयत्, तथा हि-धिग् धिक् अस्माकं पापविपाकं=पापपरिणामम्, असौ=एषः प्रभु विरहः=श्रीवर्धमानप्रभुवियोगः पाकशासनिः=इन्द्रसम्बन्धी अशनिः=वज्रम् इव अस्मान् निहन्ति=नितरां

जिनके आभूषण नीचे गिर रहे थे, इस प्रकार सब अवयवों से धरती पर धड़ाम से गिर गये, जैसे झड़ते हुए पुष्पों वाला वृक्ष कट कर गिर गया हो। धरती पर गिरने के बाद वह मूर्छित हो गये। फिर-मूर्छा दूर करने वाले शीतल उपचार से-पंखा आदि के द्वारा हवा करने आदि से होश में आये भी तो अत्यन्त ही दुखी हुए। वह लगातार किंचित् उष्ण जल की धारा के समान अश्रुधारा बहाने वाले नेत्रों को पोंछ कर अत्यन्त दुःखित अपने आत्मा की ही निन्दा करने लगे-हमारे पाप के परिणाम को धिक्कार है! यह बन्धुवियोग हमको इन्द्र के वज्र के समान व्यथा पहुँचा रहा है। इस प्रकार असह्य प्रभुवियोग-

---

જેમ ખરતાં પુષ્પવાળું વૃક્ષ કપાઈને ધરણી પર તૂટી પડે છે તેમ જેનાં આભૂષણો નીચે પડી રહ્યાં છે એવા ભગવાનના જયેષ્ઠ ભાઈ અને શત્રુઓના વિજેતા રાજા નંદિનીવર્ધન વિરહવેદનાથી શરીર ઉપરનો કાબુ ગુમાવતાં ધડીમ કરતાક ધરણી પર ઢળી પડયા, અને બેહોશ થઈ ગયા. આજુબાજુ એકઠા થએલા પ્રજાજનોએ તેમની મૂર્છા ટાળવા શીતળ ઉપચાર કરીને તેમ જ પંખા વડે પવન વગેરે નાખતાં રાજા નંદિવર્ધન ભાનમાં આવ્યાં. ભાનમાં આવતાં તે અત્યંત દુઃખી જણાતા હતા. આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. આંખો લુછવા છતાં પુરની માફક આંસુ ઉભરાતાં હતાં, દુઃખની કોઈ સીમા ન હતી. દુઃખ માટે તેઓ પોતાના આત્માને ધિક્કારવા લાગ્યા. "ધિક્કાર હજો અમારા પાપના પરિણામને. આ કયા ભવનાં પાપ ઉદય આવ્યાં હશે કે મારી આંખો સામે મારા

विनिर्गत=भयपतीति भावः। एवम्–अनेन प्रकारेण दुःसहप्रभुविरहदुःखेन=असहनीय–श्रीवर्धमानस्वामिवियोग-जनितखेदेन खिन्नः=दुःखितः प्रजाऽभिनन्दनः=स्वकीयप्रजाऽऽनन्दानन्दकारको नन्दिवर्धनो राजा मुक्तकण्ठम्=सशब्दं यथा स्यात् तथा–आक्रन्दत्=उच्चैररोदीत्, तस्मिन् समये अश्वाः हस्तिनोऽपि, अश्रूणि=नेत्रजलानि प्रमुञ्चतः=पातयन्तः सन्तः भृशं शोकभागिनः=बहुतरशोकवन्तोऽभवन्। तदानीं=श्रीवर्धमानस्वामिवियोगसमये नृत्यशूरैः=नर्तननिपुणैः मयूरैरपि नृत्यं विस्मृतम् तथा–विटपिनः=वृक्षाः, कुसुमानि=पुष्पाणि, अत्यजन्=अमुञ्चन्–वृक्षा प्रभुविरहेण पुष्पशोभारहिता अभवन्निति भावः। तथा–काननविहरणपरायणाः=वनविचरणतत्पराः हरिणाः= मृगाः, उपात्तानि= गृहीतानि=तृणानि=घासान्, पर्यहरन्=परित्यक्तवन्तः, च=पुनः कणभक्षिणः पक्षिणः आहारं=कणभक्षणं पर्यहरन्, एवम्=अनेन प्रकारेण सर्वेषु प्राणिगणेषु प्रभुविरहविधुरेषु–श्रीवर्धमानस्वामिवियोगजनितदुःखाकुलेषु सत्सु सः=

श्रीवर्धमान स्वामी के विरह–जनित खेद से दुःखित होकर अपनी प्रजा को आनन्दित करने वाले नन्दिवर्धन राजा चिल्ला–चिल्ला कर रुदन करने लगे। उस समय में अश्व और हस्ती भी आंसू बहाते हुए अत्यन्त शोक के भागी हुए। श्रीवर्धमान स्वामी के वियोग के समय नाचने में निपुण मयूर भी नृत्य करना भूल गये। वृक्षों ने फूलों का परित्याग कर दिया, अर्थात् वे भी प्रभु के विरह से फूलों की शोभा से रहित हो गए। तथा वन में विहार करने वाले मृगों ने मुख में लिया हुआ घास भी त्याग दिया। कण का भक्षण करने वाले पक्षियों ने कणभक्षण करना भी छोड़ दिया। इस प्रकार समस्त प्राणीगण भगवान् के वियोग से व्यथित हुए। तत्पश्चात्

આપનો વિયોગ થયો. આ બન્ધુવિયોગ તો ઇન્દ્રના વજ્ર જેવો કારી ઘા મારી રહ્યો છે" પોતાની પ્રજાને આનંદિત કરનાર રાજા નન્દિવર્ધન પ્રભુનો વિયોગ થતાં પત્થરને પણ પીગળાવે તેવા કરુણસ્વરે વલોપાત કરવા લાગ્યો. વિરહની કરુણતા ચારે તરફ વ્યાપી રહી હતી. પક્ષિઓએ ચણવાનું મુકી દીધું હાથી અને ઘોડાઓ જે સમારંભને શોભાવતા હતા તે પણ આ વાતાવરણથી મુક્ત ન રહ્યા. તેમની આંખો અશ્રુપૂર્ણ હતી. નર્તન કરી રહેલા મયૂરોએ તેમનું નર્તન છોડી દીધું વૃક્ષો પણ વંચિત ન રહ્યા. નયનોમાંથી જેમ આંસુઓ ખરે તેમ વૃક્ષો ઉપરથી પુષ્પો આંસુઓની ધારરૂપ ખરખર ખરવાં લાગ્યા. વનમાં નિર્દોષ રીતે ફરતાં ભોળાં મૃગલાઓએ મ્હોંમાં લીધેલું કઠપ પણ છોડી દીધું હા પ્રભુ! તારો વિયોગ! કોને વ્યથા નથી ઉપજાવતો? પશુ શું? ને પક્ષી શું? માનવી શું કે દેવ શું? ત્રણેના અવતાર જેવા પ્રભુના વિરહથી પાણી વનરાજી, પશુ, પક્ષી માનવી અને દેવગણ કોઈ બાકી

प्रभुवियोगविधुरो नरवरो=राजा-नन्दिवर्धनः प्रभुं=श्रीवर्धमानस्वामिनं चेतसा=हृदयेन चिन्तयन्=स्मरन् कथयति-

"यत्र च सर्वत्र त्वामेवाऽऽलोकयाम्यहम् ।
वियुक्तोऽसोति वीर त्वं, दुःखादेवानुमीयते" ॥१॥ इति ।

एवं विलपन् नन्दिवर्धनो राजा ततः=ज्ञातषण्डवनात् स्वनिशान्तं=निजगृहं प्रस्थितः=प्रयातः ॥सू०७९॥

मूलम्—तत्थ णंदिवद्धणेण वुत्तं-हे वीर! अम्हे तं विणा सुण्णं वणं विव पिउकाणणं विव भयजणणं भवणं कह गमिस्सामो ? ।

हवंति य एत्थ सिलोगा—

तए विणा वीर! कहं वयामो, गिहेऽहुणा सुण्णवणोवमाणे।
गोट्ठीसुहं केण सहायरामो, भोक्खामहे केण सहाऽह वंधू! ॥१॥
सव्वेसु कज्जेसु य वीर-वीरे-चामंतणादंसणओ तवज्ज!।
पेमप्पकिट्ठीइ भजीअ मोयं, णिराऽऽसया कं अह आसयामो ॥२॥

भगवान् के विरह से दुःखी नन्दिवर्धन राजा श्रीवर्धमान स्वामी को हृदय से स्मरण करते हुए कहते हैं—

"यत्र तत्र च सर्वत्र, त्वामेवाऽऽलोकयाम्यहम् ।
वियुक्तोऽसीति वीर! त्वं, दुःखादेवानुमीयते" ॥ १ "

अर्थात्—हे भ्राता! मैं जहां तहां सब जगह तेरेको ही देखता हूँ, अतः कौन कहता है कि तेरा वियोग हुआ है, मुझे तो चारों ओर तूं ही तूं दिखाई दे रहा है परंतु हे वीर! जब अंतर में दुःख होता है तब अनुमान करता हूँ कि तेरा वियोग हो गया है। इस प्रकार मनहीमन बोलते हुए नन्दिवर्धन राजा ज्ञातखण्ड उद्यान से अपने भवन की ओर रवाना हुए ॥सू०७९॥

મુક્ત ન હતુ. પ્રભુ તો ગયા હવે રડે શો ફાયદો ? એમ વિચારી ભારે હૈયે નંદિવર્ધન રાજા એમ કહેવા લાગ્યા કે—

"यत्र तत्र च सर्वत्र, त्वामेवाऽऽलोकयाम्यहम् ।
वियुक्तोऽसीति वीर! त्वं, दुःखादेवानुमीयते" ॥ १ ॥

અર્થાત્—હે ભાઇ હું જ્યાં ત્યા બધી જગોએ તને જ જોઉં છું. તો પછી કોણુ કહે કે તારો વિયોગ થયો છે, મને તો ચારે તરફ તૂજ તૂં દેખાઇ રહ્યો છે, પણ હે વીર! જ્યારે અંતરમાં દુઃખ થાય છે ત્યારે અનુમાન કરૂં છું કે તારો વિયોગ થઇ ગયો છે. આ પ્રમાણે મનમા ને મનમા બોલતા નન્દિવર્ધન રાજાએ જ્ઞાતખંડ ઉદ્યાનમાંથી પોતાના ભવનની તરફ ડગલા ભર્યાં. (સૂ૦૭૯)

महप्पियं बंधव! दंसणं ते, सुदंजणं भावि कयऽम्ह अक्खिणं।
नीरागचित्तोऽवि कयाइ अम्हे, सरिस्समी सव्वगुणाभिराम! ॥३॥

इमेणं सुत्तो सुत्तो विलवंताणं तेसिं सव्वेसिं पच्चओ मोत्तियमालव्व फारा अस्सुधारा निस्संदिउं सुवाकमीअ। तह य अभिक्खुवियाआ अस्सुबिंदुमुत्ताहलाणि परिओ विकिरिउमारभीअ। एवं सोगमयं समयं निरिक्खिय दिनमणीवि मंदप्पभी जाओ। एगो भवरस्स दुक्खं परोप्परं दट्टुं इयइत्ति विभाविय चिव सहस्स-किरणो अत्थमिओ। सूरे अत्थमिए मरा य अंधयाराऽऽच्छायणं वरीअ, जणा य सोगाउरा विच्छायवयणा सयं सयं गिहं पडिगया ॥सू०८०॥

छाया—तत्र नन्दिवर्धनेनोक्तं—"हे वीर! वयं त्वां विना शून्यवनमिव पितृकाननमिव भयजनकं भवनं कथं गमिष्यामः?।

भवन्ति चात्र श्लोकाः — 'त्वया विना वीर! कथं व्रजामो, गृहेऽधुना शून्यवनोपमाने।
गोष्ठीसुखं केन सहाऽऽचरामो, भोक्ष्यामहे केन सहाथ बन्धो! ॥१॥

मूल का अर्थ—'तत्थ' इत्यादि उनमें से नन्दिवर्धन ने कहा—हे वीर! मैं तुम्हारे बिना शून्य वन के समान और श्मशान के समान भय-जनक राजभवन में कैसे जाऊँगा? इस विषय में श्लोक भी है—

तए विणा वीर! कहं वयामो, गिहेऽहुणा सुण्णवणोवमाणे।
गोट्ठीसुहं केण सहायरामो, भोक्खामहे केण सहाऽह बंधू! ॥१॥

हे वीर! तेरे बिना हम कैसे जाएँ? इस समय राजभवन तो सुनसान वन के समान जान पड़ता है। हे वीर! हम किसके साथ गोष्ठी (वार्तालाप के सुख का अनुभव करेंगे? हे बन्धो! हम किस के साथ बैठ कर भोजन करेंगे ॥१॥

મૂળનો અર્થ — 'तत्थ' ઇત્યાદિ. વિલાપ કરતાં નંદિવર્ધન કહે છે કે, 'હે વીર! હું તારા વિના શૂન્ય અને શ્મશાન જેવા થઇ પડેલા ભયજનક ભવનમાં કેવી રીતે જાઉં?' આ વિષયમાં ત્રણ શ્લોકો છે તે આ પ્રમાણે છે—

"तए विणा वीर! कहं वयामो, गिहेऽहुणा सुण्णवणोवमाणे।
गोट्ठीसुहं केण सहाऽयरामो, भोक्खामहे केण सहाऽहबंधू! ॥ १ ॥

"હે વીર! તારા વિના હવે આ ભવનમાં કેવી રીતે જાઉં? તારા વિના તો આ ભવન સુનસાન વગડા જેવું લાગે છે હે વીર! તારા જતાં હું કોની સાથે ગોષ્ઠી કરીશ? વિનોદ કરીશ? હે બંધુ! તારા જતાં હું કોની સાથે બેસીને ભોજન કરીશ? (૧)

सर्वेषु कार्येषु च वीर-वीर-त्यामन्त्रणादर्शनतस्तवाऽऽर्य ! ।
प्रेमप्रकृष्टया अभजाम मोदं, निराश्रयाः कम् अथ आश्रयामः ॥२॥
अतिप्रियं बान्धव ! दर्शनं ते, सुखाञ्जनं भावि कदाऽस्माकमक्ष्णाम् ।
नीरागचित्तोपि कदाथ अस्मान् , स्मरिष्यसि सर्वगुणाभिराम ! ॥३॥"

इत्येवं भूयोभूयो विलपतां तेषां सर्वेषामक्षितो मौक्तिकमालेव स्फाराऽश्रुधारा निस्यन्दितुमुपाक्रमत । तथा

सव्वेसु कज्जेसु य वीर-वीरे,-चामंतणादंसणओ तवज्ज ! ।
पेमप्पकिट्ठीइ भजीअ मोयं, णिरासणा कं अह आसयामो ॥ २ ॥
अइप्पियं बंधव ! दंसणं ते, सुहंजणं भावि कयऽम्ह अक्खिणं ।
नीरागचित्तोऽवि कयाह अम्हे, सरिस्ससी सव्वगुणाभिरामा ॥ ३ ॥ इति ।

हे आर्य ! सभी कार्यों मे 'हे वीर, हे वीर' इस प्रकार तुम्हें संबोधित करके, तुम्हारे दर्शन करके तुम्हारे प्रेम की प्रकृष्टता से आनन्द भोगते थे। मगर आज हम निराधार हो गये। अव किसका आश्रय लेंगे ॥२॥

हे वन्धु ! मेरे नेत्रों के लिए सुखद अंजन के समान तथा अत्यन्त प्रिय तुम्हारा दर्शन अव कब होगा ? हे सर्वगुणाभिराम ! तुम विरक्तचित्त होकर भी कब हमें स्मरण करोगे? ॥३॥

सव्वेसु कज्जेसु य वीर-वीरे-श्रामंतणादंसणओ तवऽज्ज ! ।
पेमप्पकिट्ठीइ भजीअ मोयं, णिरासया कं अह आसयामो ॥ २ ॥
अइप्पियं बंधव ! दंसणं ते, सुहं जणं भावि कयऽम्ह अक्खिणं ।
नीराग चित्तोऽवि कयाह अम्हे सरिस्ससी सव्वगुणाभिरामा " ॥ ३ ॥ इति.

હે આર્ય ! દરેક કામમા "હે વીર ! હે વીર !" કરીને તમને પોકારતો અને તમારાં દર્શન કરીને તમારા પ્રેમની પ્રકૃષ્ટતાથી અમો આનંદનો અનુભવ કરતા હતા, પણ આજે અમો નિરાધાર થતાં હવે કોનો આશ્રય લઇએ ? (૨)

"હે બન્ધુ ! મારા નેત્રોના સુખકારી અંજન સમાન, તથા ઘણા પ્રિય એવા તારા દર્શન હવે મને ક્યારે થશે ? હે સર્વગુણાભિરામ ! તમે તો હવે વિરક્ત ચિત્તવાળા થયા છો, છતાં કોઇક દહાડો તો અમોને યાદ તો કરશોને ? ક્યારે કરશો ? (૩)

चासिश्रुकिकातोऽश्रुबिन्दुमुक्ताफलानि परितो विकिरितुमारभत। एवं शोकमयं समयं निरीक्ष्य दिनमणिरपि मन्द घृणिर्जातः। एकोऽपरस्य दुःखं परस्परं दृष्ट्वा दूयत इति विभाव्येव सहस्रकिरणोऽस्तमितः। सूरेऽस्तमिते धरा धान्धकाराऽऽच्छादनमधरत्, जनाश्च शोकातुरा विच्छायवदनाः स्वकं स्वकं गृहं प्रतिगताः ॥सू०८०॥

टीका—'तस्य भद्दिवद्धणेण' इत्यादि—तत्र=शोकाकुलेषु मध्ये नन्दिवर्धनेन ठक्कं=विलापवचनमुच्चारितम् हे वीर! वयं त्वां विना शून्यवनमिव तथा-पितृकाननमिव=श्मशानमिव भयजननं=भयङ्कर भवनं=प्रासाद कथं= केन प्रकारेण गमिष्याम'?।

अत्र विषये श्लोकाश्च भवन्ति यथा—'तए विणा वीर' इत्यादि—हे वीर! त्वया विना वयमधुना=

नन्दिवर्धन तथा दूसरे लोग बार-बार इस प्रकार का विलाप कर रहे थे। उन सब के नेत्रों से मोतियों की माला के समान बहती अश्रुधारा निकल रही थी अत एव-नेत्र रूपी सीपों से अश्रुबिन्दु रूपी मोती इधर-उधर बिखरने लगे। इस प्रकार शोकमय समय देखकर सूर्य भी मन्द- किरणों वाला हो गया। एक दूसरे के दुःख को देख कर परस्पर खेद करते हैं, ऐसा सोच कर ही मानो सूर्य अस्त हो गया। सूर्य के अस्त हो जाने पर पृथ्वी ने अन्धकार रूप काला वस्त्र धारण कर लिया। शोक से आतुर एवं मुरझाये चेहरे से अपने-अपने स्थान पर गये ॥ सू०८० ॥

टीका का अर्थ—शोकाकुल लोगों में से नन्दिवर्धन ने इस प्रकार विलाप के वचनों का उच्चारण किया 'हे वीर! तुम्हारे बिना सुनसान वन के समान और श्मशान के समान भयंकर भवन-राजभवन-में हम किस प्रकार जाएँगे? इस विषय में श्लोक भी है—'तए विणा' इत्यादि। हे वीर! तुम्हारे बिना अब

નંદિવર્ધન અને અન્યજનો, આ પ્રકારનો વિવિધ વિલાપ કરી રહ્યાં હતાં. તેમના નેત્રોમાંથી તુટેલી મોતીની માળાસમાન અશ્રુપ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. નેત્રો રૂપી છીપમાંથી, અશ્રુ રૂપી મોતીઓ નીકળી જ્યાં ત્યાં વેર-વિખેર થઇ રહ્યાં હતાં. રાજા પ્રજા અને સમસ્ત પ્રાણીઓના હૈયામાં ભડભડતો શોકાગ્નિ જોઇને સૂર્ય પણ ઝાંખો થયો. શોકનો સાક્ષીદાર થયો. દુઃખનો ભાર વધુ ન જીરવાતાં પશ્ચિમ દિશામાં પોઢી ગયા. સૂર્યાસ્ત થતાં પૃથ્વી ઉપર અંધારપટ છવાઇ ગયો. શોકાતુર મુખે લોકો પણ પોતપોતાના સ્થાને જવા માટે ડગલાં માંડી નીકળ્યાં. (૮૦)

ટીકાનો અર્થ—શોકાકુલ લોકોમાંથી નન્દિવર્ધને આ પ્રમાણે વિલાપનાં વચનોનું ઉચ્ચારણ કર્યું “હે વીર તમારા વિના સુન-સાન વનનાં જેવાં અને સ્મશાન સમાન ભયંકર રાજભવનમાં કેવી રીતે જઈ શકાશે?” આ વિષે શ્લોક પણ છે— तए विणा ઇત્યાદિ.

इदानीं शून्यवनसदृशे भवने कथं=केन प्रकारेण व्रजामः=गच्छामः ? हे बन्धो ! अथ=इदानीम् वयं गोष्ठीसुखं गोष्ठी=मित्रमण्डली, तत्र सुखम्=तत्त्वविमर्शजनितमानन्दं केन सह आचरामः=अनुभवामः, तथा केन सह वयं भोक्ष्यामहे ॥१॥

हे आर्य ! सर्वेषु कार्येषु हे वीर ! हे वीर ! इति तव आमन्त्रणात् तव दर्शनात्, तव प्रेमप्रकृष्टया स्नेहप्राचुर्येण च एतावद्दिनं मोदम्=आनन्दम् अभजाम=प्राप्तवन्तः, अथ=तव विरहसमयेऽधुना निराश्रयाः सन्तो वयं कं जनम् आश्रयामः ? ॥२॥

हे बान्धव ! अस्माकम् अक्ष्णाम्=नेत्राणाम् सुखाञ्जनं=सुखजनकाञ्जनं अतिप्रियं ते=तव दर्शनं पुनः कदा=कस्मिन् काले भावि=भविष्यति ?। हे सर्वगुणाभिराम =हे सर्वगुणसुन्दर ! नीरागचित्तोपि=रागरहितमना अपि त्वं कदा=कस्मिन् काले अस्मान् स्मरिष्यसि ? ॥३॥

शून्य वन के सदृश भवन में हम किस प्रकार जाएँ ? हे बन्धु ! इस समय हम वह गोष्ठी का सुख-तत्त्व विचारणा से होने वाला आनन्द-किस के साथ अनुभव करेंगे और किस के साथ भोजन करेंगे ? ॥ १ ॥

हे आर्य ! सभी कामों में 'हे वीर, हे वीर,' इस प्रकार तुम्हें संबोधित करके और तुम्हारे दर्शन करके तथा तुम्हारे प्रेम की प्रचुरता से हम आनन्द-लाभ किया करते थे। अब तुम्हारे वियोग में निराधार हो गये हैं ! हाय, किसका आधार लें ? ॥ २ ॥

हे बन्धु ! हमारे नेत्रों के लिए सुखजनक अंजन के समान, तथा अत्यन्त प्रिय तुम्हारा दर्शन फिर कब होगा ? हे समस्त गुणों से सुन्दर ! राग-रहित चित्त वाले होकर भी तुम हमें कब स्मरण करोगे ? ॥ ३ ॥

હે વીર ! તમારા વિના હવે શૂન્ય વનનાં જેવા ભવનમાં અમે કેવી રીતે જઈએ ? હે બંધુ ! આ સમયે અમે તે ગોષ્ઠીનું સુખ અને તત્ત્વવિચારણાથી થનાર આનંદનો કોની સાથે અનુભવ કરશું અને કોની સાથે ભોજન કરશું ? ॥૧॥

હે આર્ય ! બધાં કામોમાં "હે વીર, હે વીર" આ રીતે તમને સંબોધીને અને તમારાં દર્શન કરીને તથા તમારા પ્રેમની વિપુલતાથી અમે આનંદ પ્રાપ્ત કરતાં હતાં. હવે તમારા વિયોગથી નિરાધાર થઇ ગયાં છીએ. હાય, હવે કોનો આધાર લેવો ? ॥૨॥

હે ભાઇ ! અમારી આંખોને માટે સુખજનક આંજણનાં જેવાં તથા અત્યંત પ્રિય તમારાં દર્શન ફરી ક્યારે થશે ? હે સમસ્ત ગુણોથી સુંદર ભાઇ ! રાગરહિત ચિત્તવાળા થઇને પણ તમે ક્યારે અમારૂં સ્મરણ કરશો ? ॥૩॥

इत्येवम् अनेकप्रकारमीदृशं भूयोभूयः=पुनः पुनः विलपतां=खेदवचनमुच्चरतां तेषां=नन्दिवर्धनादीनां सर्वेषां जनानाम् अक्षितः=नेत्रेभ्यो मौक्तिकमालेव=मुक्ताफलमालावत् स्फारा=महती अश्रुधारा=नेत्रजलपरम्परा निस्यन्दितुं=निर्गन्तुम् उपाक्रमत=आरभत। तथा च—अक्षिशुक्तिकातः=नेत्ररूपशुक्तिभ्यः अश्रुबिन्दुमुक्ताफलानि=नेत्रजलरूपमौक्तिकानि विकिरितुम्=प्रसर्तुम् आरभत, एवम्=एतादृशं शोकसमयं=शोकावसरं निरीक्ष्य=दृष्ट्वा दिनमणिरपि=सूर्योऽपि मन्दघृणिः=मन्दकिरणः—अस्तोन्मुखो जातः। एको जनः अपरस्य दुःखं=अश्रुविसर्जनजनितखेदं परस्परम्=अन्योन्यं दृष्ट्वा दूयते=खिद्यति इति=एतत् विभाव्येव=विचार्येव सहस्रकिरणः=सूर्यः अस्तमितः=अस्ताचलं गतवान्। सूरे=सूर्ये अस्तमिते=अस्ताचलं गते सति धरा=पृथिवी अन्धकाराऽऽच्छादनम्=अन्धकाररूपवस्त्रम् अधरत्=धारितवती—भूरन्धकारावृताऽभवदिति भावः। जनाः=लोकाश्च शोकातुराः=शोकाकुलाः अत एव विच्छायवदनाः=निष्प्रभमुखाः स्वकं स्वकं=निजं निजं धाम=स्थानं प्रतिगताः=निवृत्त्यगतवन्तः ॥सू०८०॥

इस तरह बार-बार दुःखमय वचन उच्चारण करने वाले नन्दिवर्धन आदि सभी जनों के नेत्रों से मोतियों की माला के समान महती आँसुओं की धारा निकलने लगी, अत एव आँखों रूपी सीपों से अश्रु रूपी मोती इधर-उधर बिखरने लगे। इस प्रकार का शोक अवसर जान कर मानो सूर्य भी मन्दकिरण-अस्तोन्मुख हो गया। एक दूसरे के दुःख को देख कर, परस्पर दुःखी होता है, मानो यही सोच कर सूर्य अस्ताचल की ओर चला गया। सूर्य के अस्त हो जाने पर पृथ्वी ने अंधकार रूपी काले वस्त्र को धारण कर लिया, अंधकार अर्थात् ढँक गई। सभी लोग शोक से आकुल थे, अतएव सब के चेहरे फीके पड़ गये थे। वे अपने-अपने स्थान पर चले गये ॥सू०८०॥

આ રીતે વારંવાર દુઃખમય વચનોનું ઉચ્ચારણ કરનાર નન્દિવર્ધન આદિ સર્વે લોકોનાં નેત્રોમાંથી મોતીઓની માળા સમાન મોટી આંસુઓની ધારા વહેવા લાગી, તથી આંખો રૂપી છીપોમાંથી અશ્રુ રૂપી મોતી આમ તેમ વેરાવા લાગ્યા.

આ પ્રકારનો શોકનો અવસર જાણીને સૂર્ય પણ મંદ કિરણ-અસ્તોન્મુખ થઈ ગયો. એકબીજાનાં દુઃખ જોઈને પરસ્પર દુઃખી થાય છે એવું વિચારીને જ સૂર્ય અસ્ત અસ્તાચળની તરફ ચાલ્યો ગયો. સૂર્ય અસ્ત પામતાં પૃથ્વીએ અંધકાર રૂપી વસ્ત્રને ધારણ કરી લીધું એટલે કે પૃથ્વી અંધકારથી ઢંકાઈ ગઈ. સઘળા લોકો શોકથી આકુળ હતાં તેથી બધાંના ચહેરા ફીક્કાં પડી ગયાં હતાં તેઓ પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યાં ગયાં. ॥સૂ૦૮૦॥

मूलम्—जया णं समणे भगवं महावीरे खत्तियकुंडग्गामाओ निग्गच्छित्ता कुम्मारगामस्स समीवं समणुपत्ते, तया णं सूरो अत्थमिओ, सूरे अत्थमिए साहूणं विहरणं अकप्पणिज्जंति कट्टु भयवं गामासन्नतरुयले बारसपोरिसिए काउसग्गे ठिए। भगवं य जाव जीवं परीसह सहणसीले आसि, अओ इंददिण्णेण देवदूसेण वि वत्थेण भगवया हेमंते वि सरीरं नो पिहियं। इंददिण्णं देवदूसं वत्थं, जं भगवया धरियं तं 'सव्वतित्थयराणं इमो कप्पो' त्ति कट्टु धरियं।

अभिणिक्खमणसमए जं भगवओ सरीरं सुगंधिदव्वेण चंदणेण य चच्चियं आसि, तग्गंधलुद्धा मुद्धा सुगंधप्पिया भमरपिवीलियाइजंतुणो साहियं चाउम्मासं जाव पहुसरीरं ओलग्गिय ओलग्गिय मंसं रुहिरं च चोसीअ, परं भगवया णो ते णिवारिया।

तओ पच्छा वीए दिवसे कोऽवि गोवो बलिवद्दे पहुसमीवे ठविय पहुं कहीअ—'हे भिक्खू! इमे मे बलिवद्दा रक्खणिज्जा, न कहिंपि गच्छिज्ज' त्ति—कहिय सो गोवो भोयणपाणट्ठं णियगिहे गओ। भुत्तपीओ सो पहुपासे आगमिय बलिवद्दे अदट्ठूणं तेसिं गवेसणाए अहोरत्तं वणं वणं भमीअ। एवं गवेसणाए जया नो लद्धा बलिवद्दा तया सो पहुसमीवे आगच्छइ। तत्थ चरियतणे तित्ते ठिए बलिवद्दे पासइ। तए णं से गोवे आसुरत्ते मिसमिसेमाणे पहुमेवं कहीअ—

"रे भिक्खू! किं मम बलिवद्दे संगोविय मए सह हासं करेसि? भुंजाहि एयस्स फलं" ति कहिय जाव भयवं तज्जेउं तालेउं च समुज्जयइ ताव दिवि सक्कस्स आसणं चलइ। तए णं से सक्के देविंदे देवराया ओहिणा भगवओ उवसग्गं आभोगिय मणुस्सलोए हव्वमागमिय तं गोवं एवं वयासी—"हं भो! गोवा! अपत्थियपत्थया! दुरतपंतलक्खणा! हीणपुण्ण! चाउद्दसिया! सिरिहिरिधिइकित्तिपरिवज्जिया! अधम्मकामया! अपुण्णकामया! नरयनिगोयकामया! अधम्मकंखिया! अधम्मपिवासिया! अपुण्णकंखिया! अपुण्णपिवासिया! नरयनिगोयकंखिया! नरयनिगोयपिवासिया! किमट्ठं एरिसं पावकम्मं करिसि? जं तिलोयनाहं तिलोयवंदियं तिलोयसुहयरं तिलोयहियकरं भगवं उवसग्गेसि'—त्ति कट्टु तं तज्जिउं तालिउं हणिउं उवाकमीअ। तं दट्ठुं करुणावरुणालए भगवं सक्कं देविंदं देवरायं पडिसेहीअ। तए णं से सक्के देविंदे देवराया पहुं एवं वयासी—"पहू! देवाणुप्पियाणं उग्गेवि बहवे दुस्सहा परीसहोवसग्गा आवडिस्संति, अओऽहं ते निवारिउं तुम्हाणं अंतिए चिट्ठामि। सक्किदस्स वयणं सोच्चा भगवया कहियं—"सक्का! जे य अईया, जे य अणागया, जे य पडुप्पण्णा तित्थयरा ते सव्वेवि सएण उट्ठाण-कम्म-बल-वीरिय-पुरिसक्कार-परक्कमेणं कम्माइं खवेंति असहेज्जा चेव विहरंति, नो णं देवा-

इत्येवम् अनेकप्रकारमीदृशं भूयोभूयः=पुनः पुनः विलपतां=खेदवचनमुखरतां तेषां=नन्दिवर्धनादीनां सर्वेषां जनानाम् अक्षिभ्यः=नेत्रेभ्यो मौक्तिकमालेव=मुक्ताफलमालावत् स्फारा=महती अश्रुधारा=नेत्रजलपरम्परा निस्यन्दितुम्=निर्गन्तुम् उपाक्रमत=आरभत। तथा च—अक्षिशुक्तिकातः=नेत्ररूपशुक्तिभ्यः अश्रुबिन्दुमुक्ताफलानि=नेत्रजलकणरूपमौक्तिकानि विकिरितुम्=प्रसर्तुम् आरभत, एवम्=एतादृशं शोकसमयं=शोकावसरं निरीक्ष्य=दृष्ट्वा दिनमणिरपि=सूर्योऽपि मन्दधृणिः=मन्दकिरणः=अस्तोन्मुखो जातः। एको जनः अपरस्य दुःख=मसुविरहजनितखेदं परस्परम्=अन्योन्यं दृष्ट्वा दूयते=खिद्यति इति=एतत् विभाव्येव=विचार्येव सहस्रकिरणः=सूर्यः अस्तमितः=अस्ताचलं गतवान्। सूरे=सूर्ये अस्तमिते=अस्ताचलं गते सति धरा=पृथिवी अन्धकाराऽऽच्छादनम्=अन्ध कारवसनम् अधरत्=धारितवती—सूर्यः अन्धकाराऽऽवृताऽभवदिति भावः। जनाः=लोकाश्च शोकातुराः=शोकाकुलाः अत एव विच्छायवदनाः=निष्प्रभमुखाः स्वकं स्वकं=निजं निजं धाम=स्थानं प्रतिगताः=निवृत्त्यगतवन्तः ॥सू०८०॥

इस तरह बार–बार दुःखमय वचन उच्चारण करने वाले नन्दिवर्धन आदि सभी जनों के नेत्रों से मोतियों की माला के समान भारी आँसुओं की धारा निकलने लगी, अत एव आँखों रूपी सीपों से अश्रु रूपी मोती इधर–उधर बिखरने लगे। इस प्रकार का शोक अवसर जान कर मानो सूर्य भी मन्दकिरण–अस्तोमुख हो गया। एक दूसरे के दुःख को देख कर, परस्पर दुःखी होता है, मानो यही सोच कर सूर्य अस्ताचल की ओर चला गया। सूर्य के अस्त हो जाने पर पृथ्वी ने अंधकार रूपी काले वस्त्र को धारण कर लिया, अंधकार अर्थात् ढँक गई। सभी लोग शोक से आकुल थे, अतएव सब के चेहरे फीके पड़ गये थे। वे अपने–अपने स्थान पर चले गये ॥सू०८०॥

આ રીતે વારંવાર દુઃખમય વચનોનું ઉચ્ચારણ કરનાર નન્દિવર્ધન આદિ સર્વે લોકોનાં નેત્રોમાંથી મોતીઓની માળા સમાન મોટી આંસુઓની ધારા વહેવા લાગી, તથી આંખો રૂપી છીપોમાંથી અશ્રુ રૂપી મોતી આમ તેમ વેરાવા લાગ્યા.

આ પ્રકારનો શોકનો અવસર જાણીને સૂર્ય પણ મંદ કિરણ–અસ્તો મુખ થઈ ગયો. એકબીજાના દુઃખ જોઈને પરસ્પર દુઃખી થાય છે એવું એવું વિચારીને જ સૂર્ય અસ્ત અસ્તાચળની તરફ ચાલ્યો ગયો. સૂર્ય અસ્ત થતાં પૃથ્વીએ અંધકાર રૂપી વસ્ત્રને ધારણ કરી લીધું એટલે કે પૃથ્વી અંધકારથી ઢંકાઈ ગઈ. બધા લોકો શોકથી આકુળ હતાં, તેથી બધાના ચહેરા ફીક્કાં પડી ગયાં હતાં. તેઓ પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયાં. ॥સૂ૦૮૦॥

मूलम्—जया णं समणे भगवं महावीरे खत्तियकुंडग्गामाओ निग्गच्छित्ता कुम्मारगामस्स समीवं समणुपत्ते, तया ण सूरो अत्थमिओ, सूरे अत्थमिए साहूणं विहरणं अकप्पणिज्जंति कट्टु भयवं गामासन्नतरुयले बारस-पोरिसिए काउसग्गे ठिए। भगवं य जाव जीवं परीसह सहणसीले आसि, अओ इंददिण्णेण देवदूसेण वि वत्थेण भगवया हेमंते वि सरीरं नो पिहियं। इंददिण्णं देवदूसं वत्थं जं भगवया धरियं तं 'सव्वतित्थयराणं इमो कप्पो' त्ति कट्टु धरियं।

अभिणिक्खमणसमए जं भगवओ सरीरं सुगंधिदव्वेण चंदणेण य चच्चियं आसि, तग्गंधलुद्धा मुद्धा सुगंधप्पिया भमरपिवीलियाइजंतुणो साहियं चाउम्मासं जाव पहुसरीरं ओलग्गिय ओलग्गिय मंसं रुहिरं च चोसीअ, परं भगवया णो ते णिवारिया।

तओ पच्छा बीए दिवसे कोऽवि गोवो बलिवद्दे पहुसमीवे ठविय पहुं कहीअ—'हे भिक्खू! इमे मे बलिवद्दा रक्खणिज्जा, न कहिंपि गच्छिज्ज' त्ति—कहिय सो गोवो भोयणपाणट्ठं णियगिहे गओ। भुत्तपीओ सो पहुपासे आगमिय बलिवद्दे अदट्ठूणं तेसिं गवेसणाए अहोरत्तं वणं वणं भमीअ। एवं गवेसणाए जया नो लद्धा बलिवद्दा तया सो पहुसमीवे आगच्छइ। तत्थ चरियतणे तित्ते ठिए बलिवद्दे पासइ। तए णं से गोवे आसुरत्ते मिसमिसेमाणे पहुमेवं कहीअ—

"रे भिक्खू! किं मम बलिवद्दे संगोविय मए सह हासं करेसि? भुंजाहि एयस्स फलं" ति कहिय जाव भयवं तज्जेउं ताळेउं च समुज्जयइ ताव दिवि सक्कस्स आसणं चलइ। तए णं से सक्के देविंदे देवराया ओहिणा भगवओ उवसग्गं आभोगिय मणुस्सलोए हव्वमागमिय तं गोवं एवं वयासी—"हं भो! गोवा! अपत्थियपत्थया! दुरतपंतलक्खणा! हीणपुण्ण! चाउद्दसिया! सिरिहिरिधिइकित्तिपरिवज्जिया! अधम्मकामया! अपुण्णकामया! नरयनिगोयकामया! अधम्मकंखिया! अधम्मपिवासिया! अपुण्णकंखिया! अपुण्णपिवासिया! नरयनिगोयकंखिया! नरयनिगोयपिवासिया! किमट्ठं एरिस पावकम्मं करिसि? जं तिलोयनाहं तिलोयवंदियं तिलोयसुहयरं तिलोयहियकरं भगवं उवसग्गेसि'—त्ति कट्टु तं तज्जिउं तालिउं हणिउं उवाकमीअ। तं दट्ठुं करुणावरुणालए भगवं सक्कं देविंदं देवरायं पडिसेहीअ। तए णं से सक्के देविंदे देवराया पहुं एवं वयासी—"पहू! देवाणुप्पियाणं अग्गेवि बहवे दुस्सहा परीसहोवसग्गा आवडिस्संति, अओऽहं ते निवारिउं तुम्हाणं अंतिए चिट्ठामि। सक्किंदस्स तं वयणं सोचा भगवया कहियं—"सक्का! जे य अईया, जे य अणागया, जे य पडुप्पण्णा तित्थयरा ते सव्वेवि सएण उट्ठाण—कम्म—बल—वीरिय—पुरिसकार—परक्कमेणं कम्माइं खवेंति असहेज्जा चेव विहरंति, नो णं देवा—

सुर-णाग-जक्ख-रक्खस-किंनर-किंपुरिस-गरुल-गंधव्व-महोरगाईणं साहिज्जं इच्छंति"-त्ति नो णं सक्का! मम वस्थवि माइज्जपभोयण। एवं सोच्चा सक्क वंदिय पयराया नियमवराहं खमावियं वत्थं नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए ॥सू०८१॥

छाया—यदा खलु श्रमणो भगवान् महावीरः क्षत्रियकुण्डग्रामात् निर्गत्य 'कुमार'-ग्रामस्य समीप समनुप्राप्तः तदा खलु सूर्योऽस्तमितः। सूर्येऽस्तमिते साधूनां विहरणमकरणीयमिति कृत्वा भगवान् ग्रामाऽऽसन्न-तरुतले प्रहरपौरुषिकं कायोत्सर्गे स्थितः। भगवांश्च यावज्जीवं परीषहसहनशील आसीत् अत इन्द्रदत्तेन देव-दूष्येणापि भगवता हेमन्तेऽपि शरीरं ना पिहितम्। इन्द्रदत्तं देवदूष्यं वस्त्रं यद् भगवता धृतं, तत्-'सर्वतीर्थ कराणामयं कल्प' इति कृत्वा धृतम्।

मूल का अर्थ—'जया णं' इत्यादि। जब श्रमण भगवान् महावीर क्षत्रियकुण्डग्राम से विहार कर 'कुमार' ग्राम के समीप पहुँचे, तब सूर्य अस्त हो गया। सूर्य के अस्त हो जाने पर साधुओं को विहार करना कल्पता नहीं, यह सोच कर भगवान ग्राम के समीप में एक वृक्ष के नीचे चारह पौरुषी का कायोत्सर्ग करके स्थित हो गए।

भगवान् यावज्जीवन परीषह-सहनशील थे। अत एव-उन्होंने इन्द्र के द्वारा दिये हुए देवदूष्य वस्त्र से भी, हेमन्त ऋतु में भी शरीर नहीं ढँका। इन्द्र का दिया देवदूष्य वस्त्र जो भगवान ने धारण किया सो 'समस्त तीर्थंकरों का यह कल्प है' ऐसा समझ कर धारण किया।

मूळनो अर्थ—'जयाणं' ઇत्यादि. જ્યારે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ક્ષત્રિયકુંડગ્રામનગરથી વિહાર કરી કુમાર ગામની પાસે પહોંચ્યા તે સમયે સૂર્યાસ્ત થયો. સૂર્યાસ્ત થતાં સાધુઓને વિહાર કરવો કલ્પતો નથી એમ વિચારી ભગવાન ગામની નજીકમાં એક વૃક્ષ નીચે બાર પહોરનો કાયોત્સર્ગ કરી સ્થિર ઉભા રહ્યા. ભગવાને જાવજીવ સુધી પરિષહોને સહન કરવાનું વ્રત લીધું હતું તે અનુસાર ઇન્દ્રે પહેરાવેલા દેવદૂષ્ય વસ્ત્રથી પણ તેમણે હેમન્ત ઋતુનો સમય હોવા છતાં પોતાનું શરીર ઢાંક્યું નહિ.

ઇન્દ્રે પહેરાવેલ દેવદૂષ્ય વસ્ત્રને આ વ્યવહાર સર્વ તીર્થંકરો આચરે છે એમ સમજીને પ્રભુએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો દીક્ષા સમયે ભગવાનના શરીર ઉપર સુગંધી દ્રવ્યો તથા ચંદનનો લેપ કરવામાં આવ્યો હતો.

अभिनिष्क्रमणसमये यद् भगवतः शरीरं सुगन्धिद्रव्येण चन्दनेन च चर्चितमासीत् तद्गन्धलुब्धा मुग्धाः सुगन्धप्रिया भ्रमरपिपीलिकादिजन्तवः-साधिकं चतुर्मासं यावत् प्रभुशरीरेऽवलग्यावलग्य मांसं रुधिरं च अचूषन्, पर भगवता नो ते निवारिताः।

ततः पश्चात् द्वितीये दिवसे कोऽपि गोपो बलीवर्दान् प्रभुसमीपे स्थापयित्वा प्रभुमकथयत्—"हे भिक्षो! इमे मे बलीवर्दा रक्षणीयाः, न कश्चिदपि गच्छेयुरि" ति कथयित्वा स गोपो भोजनपानार्थं निजगृहे गतः। भुक्तपीतः स प्रभुपार्श्वे आगत्य बलीवर्दानदृष्ट्वा तेषां गवेषणायाम् अहोरात्रं वनं वनम् अभ्रमत्, एवं गवेषणया यदा न लब्धा बलीवर्दाः, तदा स प्रभुसमीपे आगच्छति, तत्र चरिततृणांस्तृप्तान् स्थितान् बलीवर्दान् पश्यति, ततः खलु स गोप आशुरक्तः मिसमिसायमानः प्रभुमेवमकथयत्—

दीक्षा के समय भगवान् का शरीर सुगंधी द्रव्यों से तथा चन्दन से चर्चित था, अतः उस सुगंध के लोभी मुग्ध एवं सुगंधप्रिय भ्रमर आदि जन्तुओं ने चार मास से भी कुछ अधिक समय तक प्रभु के शरीर में चिपट-चिपट कर उनका मांस और रुधिर चूसा, परन्तु भगवान् ने उनका निवारण नहीं किया।

तत्पश्चात् दूसरे दिन एक गुवाल अपने बैलों को प्रभु के समीप खड़ा करके प्रभु से बोला—'हे भिक्षो! मेरे इन बैलों की रखवाली करना; ये कहीं चले न जाएँ।' इस प्रकार कह कर वह गुवाल भोजन पानी के निमित्त अपने घर चला गया। खा-पीकर वह प्रभु के पास आया। बैल दिखाई न दिये। तब वह दिन भर और रात भर सारे वन में बैलों के अन्वेषण में भटकता रहा। इस प्रकार अन्वेषण करने से जब बैल न मिले तो वह भगवान् के पास आया। उसने देखा—बैल वहीं घास खाकर तृप्त हुए बैठे हैं। तब वह गुवाल बहुत क्रुद्ध हुआ और मिसमिसाता हुआ प्रभु से इस प्रकार बोला—

આથી તે સુગંધના લોભી એવા ભ્રમર-કીડિઓ આદિ જંતુઓએ ચાર માસથી પણ વધારે વખત સુધી પ્રભુના શરીરે વળગી રહી તેમનું માંસ અને રૂધિર ચૂસ્યું, તે છતાં ભગવાને તેમને અટકાવ્યા નહિ.

એક દિવસ એક ગોવાળ પોતાના બળદોને લઈને આવ્યો અને પ્રભુની પાસે ઉભા રાખી બોલ્યો કે 'હે ભિક્ષુ! તું આ મારા બળદોનું રક્ષણ કરજે અને તે ક્યાય ચાલ્યા જાય નહિ તે જોતો રહેજે.' આ પ્રમાણે કહી ખાવા માટે ગોવાળ પોતાના ઘેર ચાલ્યો ગયો. ખાઈપીને તે પ્રભુની પાસે આવ્યો; ત્યારે બળદ તેના જોવામાં આવ્યા નહિ તેથી તેણે આખો દિવસ ને રાત આખા વનમા તેની શોધમાં વિતાવી છતાં પણ બળદો નહિ મળવાથી તે ભગવાન પાસે આવી પહોંચ્યો. અહીં આવીને જોયું તો તેણે બળદોને બેઠેલાં જોયા અને તેઓ ઘાસ-ચારો વાગોળી રહ્યા હતા

“रे भिक्षो ! किं मम बलीवर्दान् संगोप्य मया सह हास्यं करोषि ? भुङ्क्ष्व एतस्य फलम्” इति कथयित्वा यावद् भगवन्तं तर्जयितुं ताडयितुं च समुद्यतो तावद् दिवि शक्रस्याऽऽसनं चलति। ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽवधिना भगवत उपसर्गमाज्ञाय मनुष्यलोके द्रुतमागत्य तं गोपमेवमवादीत्—“हे भोः ! गोप ! अप्रार्थितप्रार्थक ! दुरन्तप्रान्तलक्षण ! हीनपुण्यचातुर्दशिक ! श्री ह्री धृतिकीर्तिपरिवर्जित ! अधर्मकामक ! अपुण्यकामक ! नरकनिगोदकामक ! अधर्मकाङ्क्षित ! अधर्मपिपासित ! अपुण्यकाङ्क्षित ! अपुण्यपिपासित ! नरकनिगोदकाङ्क्षित ! नरकनिगोदपिपासित ! किमर्थमीदृशं पापकर्म करोषि ? यत् त्रिलोकनाथं त्रिलोकवन्दितं त्रिलोकसुखकरं त्रिलोकहितकरं भगवन्तमुपसर्जयसि” इति कृत्वा तं तर्जयितुं ताडयितुं त्वमुपाक्रमत। तद् दृष्ट्वा करुणा

‘अरे भिक्षु ! मेरे बैलों को छिपा कर क्या मेरे साथ उपहास करता है ? अच्छा है, इस का फल चख ले।’ इस प्रकार कह कर वह ज्यों ही भगवान् की तर्जना और ताड़ना करने को तैयार होता है, उसी समय स्वर्ग में शक्र का आसन चलायमान हुआ। तब शक्र देवेन्द्र देवराज अवधिज्ञान से भगवान् पर उपसर्ग आया जान कर तत्काल मनुष्यलोक में आये, और ग्वाले से बोले–‘अरे गोप, अप्रार्थित के प्रार्थी, कुलक्षणी, हीन–पुण्य, कृष्ण चतुर्दशी को जन्म लेने वाले, श्री ह्री धृति और कीर्ति से कोरे, अधर्म की कामना करने वाले, अपुण्य की कामना करने वाले, नरक–निगोद की कामना करने वाले, अधर्म के इच्छुक, अधर्म के प्यासे, अपुण्य के कामी, अपुण्य के प्यासे, नरक–निगोद की इच्छा करने वाले, नरक–निगोद के प्यासे, किस लिये यह पाप–कर्म कर रहा है ? तीन लोकके नाथ, तीन लोकके वन्दित, तीन लोकके सुखकारी और तीन लोकके हितकारी भगवान् को उपसर्ग करता है ?’ इस प्रकार कह कर

આથી ગોવાળ થયો ગુસ્સે થયો અને ક્રોધથી ધમધમતો પ્રભુને કહેવા લાગ્યો—‘અરે ભિક્ષુ ! શું તું મારા બળદોને છુપાવી રાખી મારી મશ્કરી કરવા માગતો હતો ? તો હવે તું આની કૂર મશ્કરીનું ફળ ચાખ !’ આમ બોલી ભગવાનને મારવા તૈયાર થયો. આ સમયે સ્વર્ગમાં શક્રેન્દ્રનું આસન ચલાયમાન થયું આસન ઉપર તેણે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો. આ જ્ઞાન દ્વારા તેના જાણવામાં આવ્યું કે ભગવાન ઉપર ઉપસર્ગ આવ્યો છે તેથી તત્કાલ તે મનુષ્યલોકમાં ઉતરી આવ્યો અને ગોવાળને કહેવા લાગ્યો—‘હે અપ્રાર્થિત પ્રાર્થી એટલે મૃત્યુના ચાહનાર, કુલક્ષણી, હીનપુણ્ય કૃષ્ણ ચૌદશના જાયા, લક્ષ્મી, લજ્જા ધૈર્ય અને કીર્તિથી વર્જિત, અધમ ઇચ્છુક અધમના પ્યાસા પાપના કામી, પાપના પ્યાસા નરક–નિગોદના ઇચ્છુક શા માટે આ પાપ કરી રહ્યો છે ? તું આ ત્રિલોકીનાથ ત્રિલોક વંદિત ત્રણે લોકના હિતકારી અને સુખકારી એવા ભગવાનને દુઃખ

करुणालयो भगवान् शक्रं देवेन्द्रं देवराजं प्रत्यषेधत्। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः प्रभुमेवमवादीत्—"प्रभो! देवानुप्रियाणामग्रेऽपि बहवो दुःसहाः परीषहोपसर्गा आपतिष्यन्ति, अतोऽहं तान् निवारयितुं युष्माकमन्तिके तिष्ठामि। शक्रेन्द्रस्य तद् वचनं श्रुत्वा भगवता कथितं–शक्र! ये चाऽतीताः, ये चाऽनागताः, ये च प्रत्युत्पन्नास्तीर्थंकराः, ते सर्वेऽपि स्वकेन उत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमेण कर्माणि क्षपयन्ति असहाया एव विहरन्ति, नो खलु देवाऽसुरनागयक्षराक्षसकिन्नरकिंपुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादीनां साहाय्यमिच्छन्ति' इति नो खलु शक्र! मम कस्यापि साहाय्यप्रयोजनम्। एवं श्रुत्वा शक्रो देवेन्द्रो देवराजो निजमपराधं क्षमयित्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः ॥सू०८१॥

शक्र उसे ताड़ने, तर्जने और हनने के लिये उद्यत हुए। यह देखकर करुणासागर प्रभुने शक्र देवेन्द्र देवराजको मना कर दिया। तब शक्र देवेन्द्र देवराजने प्रभु से इस प्रकार कहा—'प्रभो! देवानुप्रिय को आगे भी बहुत-से दुस्सह परीषह और उपसर्ग आएँगे, अतः उनका निवारण करने के लिये मैं आपके पास रहता हूँ।'

शक्रेन्द्र का कथन सुनकर भगवान् बोले—'हे शक्र! जो तीर्थंकर अतीत में हुए हैं, भविष्यत् में होंगे और वर्तमान में हैं, वे सभी अपने ही उत्थान, कर्म, बल, वीर्य, पुरुषकार और पराक्रम से कर्मों का क्षय करते हैं, असहाय ही विचरते हैं। देवों, असुरों, नागों, यक्षों, राक्षसों, किन्नरों, किंपुरुषों, गरुडों, गन्धर्वों, और महोरगों आदि देवोंकी सहायता की इच्छा नहीं करते। हे शक्र! मुझे किसीकी सहायताका प्रयोजन नहीं है।'

इस प्रकार सुनकर शक्र देवेन्द्र देवराजने अपना अपराध खमाकर वन्दना और नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर के जिस दिशा से वह प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये ॥ ८१ ॥

આપી રહ્યો છે?' આમ કહી શક્રેન્દ્ર તેને માર મારવા તૈયાર થયા. આ દૃશ્ય જોઈ પ્રભુએ શક્રેન્દ્રને તેમ કરતા અટકાવ્યા. તે વખતે શક્રેન્દ્રે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે 'હે ભગવન્ત! આપની ઉપર આગળ ઘણા પરીષહો અને દુઃખો આવી પડશે, માટે તેના નિવારણ અર્થે હું આપની સાથે રહું?'

શક્રેન્દ્રનુ કથન સાભળી ભગવાન બોલ્યા, 'હે શક્ર! જે જે તીર્થંકરો ભૂતકાળમાં થયા છે, વર્તમાનમાં થાય છે અને આગામી કાળે થશે તે બધા પોતાના ઉત્થાન કર્મ–બલ–વીર્ય–પુરૂષકાર અને પરાક્રમ વડે કર્મનો ક્ષય કરે છે અને અસહાયપણે વિચરે છે. તેઓ કદાપિ પણ દેવ–અસુર–નાગ–યક્ષ–રાક્ષસ–કિન્નર–કિંપુરૂષ–ગરૂડ ગંધર્વ અને મહોરગ આદિની સહાયતા વિના જ વિચરે છે અને તેઓની મદદની લેશ પણ ઇચ્છા રાખતા નથી તેથી હે શક્ર! મારે કોઈની પણ સહાયતાની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે સાંભળીને દેવરાજે પોતાની વિનંતિ મોકૂફ રાખી અને

टीका—'नयार्ण' इत्यादि। यदा=यस्मिन् समये खलु श्रमणो भगवान् महावीरः क्षत्रियकुण्डग्रामात् निर्गत्य=निःसृत्य कुर्मारग्रामस्य समीपं समनुप्राप्तो=गतवान् तदा=तस्मिन् काले सूरः=सूर्यः अस्तमितः=अस्तं गतः। सूरे अस्तमिते=सूर्यास्तमनानन्तरं साधूनां विहरणं=विहारः अकल्पनीयम् इति नियमोऽस्तीति कृत्वा=इति बुध्वा भगवान् श्रीवीरप्रभु ग्रामाऽऽसन्नतरुतले=कुर्माराख्यग्रामनिकटवर्तिवृक्षमूले द्वादशपौरुषीके—द्वादशपौरुष्यः=प्रहरा यस्य स तथा तस्मिन्—द्वादशप्रहरावधिके कायोत्सर्गे स्थितः।

भगवांश्च यावज्जीवं=जीवनपर्यन्तम्, परीषहसहनशीलः=शीतोष्णादिसहनकारी आसीत्। इन्द्रदत्तेन देवदूष्येण=देववस्त्रेणाऽपि भगवता हेमन्तेऽपि=हेमन्तऋतावपि शरीरं नो पिहितम्=नो आच्छादितम्। अन्येषु ऋतुषु तु

टीका का अर्थ—जिस समय श्रमण भगवान् महावीर क्षत्रिय कुण्डग्राम से विहार कर कुर्मार ग्राम के समीप गये, उस समय सूर्य अस्त हो गया। सूर्य अस्त होजाने पर साधुओं को विहार करना नहीं कल्पता है, ऐसा नियम है, ऐसा जानकर भगवान् महावीर स्वामी, कुर्मार ग्राम के समीप के वृक्ष के नीचे बारह पहर तक किया जाने वाला कायोत्सर्ग करके स्थित हो गये।

भगवान् जीवनपर्यन्त शीत, उष्ण, आदि परीषहों को सहन करने वाले थे। उन्होंने इन्द्र के द्वारा दिये हुए देवदूष्य वस्त्र से भी, हेमन्त ऋतु में भी, शरीर को आच्छादित नहीं किया। इस से यह स्वतः

ભગવાનને વંદના-નમસ્કાર કર્યા. વંદના-નમસ્કાર કરીને જે દિશામાંથી આવ્યા હતા તે દિશામાં ચાલ્યા ગયા. (સૂ૦૮૧)

વિશેષાર્થ—દ્રવ્યે અને ભાવે સાધુપણું અપનાવ્યા બાદ કેવળ શુષ્કતા આદરી બેસી રહેવું ભગવાનને પાલવે તેમ ન હતું કારણ કે પૂર્વે અસંખ્યાત ભવોમાં ભ્રમણ કર્યું હતું તે ભ્રમણ દરમ્યાન બાંધેલ શુભાશુભ કર્મો દ્વારા આત્મપ્રદેશ પર જે મોહ રૂપી જાળા બંધાઈ ગયા હતા તેનું છેદન-ભેદન કરવા માટે નિરવ શાંતિની જરૂર હતી. આ નિરવ શાંતિ કોઇ ઉજ્જડ અને વેરાન પ્રદેશમાં જઇ કેવળ આત્મ ઉત્થાન અર્થે ભોગવવામાં આવે તો જ લેખે લાગી કહેવાય. એ ઇરાદાથી કુમાર નામના ગામની સમીપે જઈ આઠ પહોરનો કાઉસગ્ગ કરી શુદ્ધ ચિંતવનમાં ભગવાન ઉભા રહ્યા. કાઉસગ્ગ આદરતાં મન એ ચિંતવનમાં ઓતપ્રોત થવા લાગ્યું કાયા હલન-ચલન વિનાની સ્થિર થઈ વચન તો સ્થિર કરવાનું હતું જ નહિ કારણ કે તે તો પહેલેથી જ મૌનપણામાં પરાવૃત પામી ગયું હતું આ મન-વચન-કાયાના રૂંધનને જૈન પારિભાષિક શબ્દોમાં 'કાયોત્સર્ગ' કહે છે

ભગવાન દ્રવ્યે અને ભાવે નગ્ન હતા, પરંતુ વ્યાવહારિક રીતે જ્યારે તીર્થંકરો દ્રવ્ય સાધુપણું અંગિકાર કરે છે ત્યારે તેમને દેવદૂષ્ય નામનું વસ્ત્ર શરીર ઢાંકવા માટે ઓઢાડવામાં આવે છે. પણ આ વસ્ત્ર અર્પેલું હતું

सुतरामेव शरीरं नो पिहितमिव बोध्यम्। इन्द्रदत्तं देवदूष्यं यद् भगवता धृतम्, तत् सर्वतीर्थकराणाम्=सर्वेषाम् जिनानाम् अयं-शक्रार्पितवस्त्रग्रहणरूपः कल्पः=आचारोऽस्ति-इतिकृत्वा=इति ज्ञात्वा धृतम्=धारितम्।

अभिनिष्क्रमणसमये=दीक्षाप्रसङ्गे यद् भगवतः शरीरं सुगन्धिद्रव्येण=कस्तूरीकुङ्कुमादिना चन्दनेन=श्रीखण्डचन्दनेन च चर्चितं=लिप्तम् आसीत् तत्सुगन्धलुब्धाः=तेषां=सुगन्धिद्रव्यचन्दनानां सुगन्धे लुब्धाः=आसक्ताः अतएव मुग्धाः=मोहं गताः सुगन्धप्रियाः=सुगन्धानुरागिणः भ्रमरपिपीलिकादि जन्तवः=भ्रमरकीटिकाप्रभृतिप्राणिनः। साधिकम्-सातिरेकम् चतुर्मासं=चतुरो मासान् यावत् प्रभु शरीरे अवलग्यावलग्य=पुनः पुनः संवध्य मांसं रुधिरं=

समझा जा सकता है कि अन्य ऋतुओं में भी भगवान् ने अपने शरीर को वस्त्र से आच्छादित नहीं किया। इन्द्र द्वारा दिया गया देवदूष्य वस्त्र जो भगवान् ने ग्रहण किया सो सभी तीर्थंकारों का, इन्द्र के द्वारा अर्पित किये गये वस्त्र को ग्रहण करना आचार है, ऐसा जानकर ग्रहण किया।

दीक्षा के अवसर पर भगवान् के शरीर का सुगंधित द्रव्यों से-कस्तूरी-कुंकुम आदि से, तथा श्रीखण्डचन्दन से लेपन किया गया था, उनकी सुगंध में आसक्त, अत एव मोह को प्राप्त एवं सुगंध के अनुरागी भ्रमर आदि जन्तु, चार मास से भी कुछ अधिक समय तक प्रभु के शरीर में बार बार चिपट कर उनके मांस

અને લેવું તે એક જીનવ્યવહાર'એટલેકે કલ્પવ્યવહાર-આચાર થઇ ગયો છે. ભગવાન કોઈ પણ ઋતુમાં વસ્ત્રને ગ્રહણ કરતા ન હતા તેમ જ ઇચ્છતા પણ ન હતા તેમણે શરીરને પુદ્ગલનો પિંડ પહેલેથી જ માન્યો હતો અને આત્મદ્રવ્ય એ શુદ્ધ-નિરંજન-નિરાકાર પર દ્રવ્યથી તદ્દન નિરાળું અને સર્વથા ભિન્ન છે એમ અનુભવતા આવ્યા છે એટલે જ્ઞાન-દર્શનની શુદ્ધતા અને નિર્મળતાને મૂળથી જ શ્રદ્ધાપણે અપનાવી છે એટલે પુદ્ગલ ઉપરની રુચિ અને ભાવ સ્વનિર્ણયની અપેક્ષાએ છૂટી ગયા છે માત્ર તેના પરનો બાહ્ય સંયોગ જ છોડવાનો રહે છે તેથી હેમંત અને અન્યઋતુમાં વસ્ત્ર આદિનું માનસિક ગ્રહણ પણ તેમને રહેતું નથી. કેવળ આત્મા તરફની રૂચિને સ્થિર કરવા ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાગા આવે છે.

ભગવાનના શરીર પર દીક્ષા પ્રસંગે ચંદન આદિના શ્રેષ્ઠ લેપો કરવામાં આવ્યા હતા. જેની સુગંધ મહેક મહેક થતી હતી. માનવ પણ આ સુગંધથી તેમની તરફ ખેંચાતો હતો તો જીવજંતુઓની વાત જ શી ? કારણ કે જીવજંતુઓને માનવ કરતાં ઘ્રાણેન્દ્રિય શક્તિ તીવ્ર હોય છે, તેથી સાધારણ પણ ગંધ આવતાં તેઓ તે તરફ આકર્ષાય છે. જ્યારે ભગવાનના શરીર ઉપરની સુગંધ મનોગમ્ય હોવાને કારણે ભમરાઓ અને કીડિઓ વગેરે જંતુઓ ખેંચાયાં. સુગંધિનું પાન કરતાં કરતા તેઓને રસ પડયો ને તેઓ તેમના શરીરમાં કાણા પાડી, ઘરની માફક તેમાં

शोणितं च अभूषन, परं=किन्तु–भगवता ते=मांसरुधिरं पिबन्तो भ्रमरादयो जन्तवो न निवारिताः–न दूरीकृताः।

तत पश्चात्=दीक्षाग्रहणदिवसानन्तरं द्वीतीये दिवसे कोऽपि गोपो=गोपालो बलीवर्दान्=वृषभान् प्रभु समीपे स्थापयित्वा प्रभुम् अकथयत्–हे भिक्षो ! इमे=एते मे=मम बलीवर्दाः–त्वया रक्षणीयाः–येन कुत्रचिदपि न गच्छेयुः इति कथयित्वा स गोपः भोजनपानार्थम् निजगृहे गतः, तत्र भुक्तपीतः=कृतभोजनपान सन् स गतः=स्वगृहात् प्रभुपार्श्वे आगम्य बलीवर्दान् अदृष्ट्वा तेषां बलीवर्दानाम् गवेषणायाम्=अन्वेषणायाम् अहोरात्र

और रुधिर को चूसते थे मगर भगवान् ने मांस और रुधिर को चूसने वाले उन जन्तुओं को हटाया तक नहीं।

तत्पश्चात् दूसरे दिन कोई ग्वाला बैलों को प्रभु के पास खड़ा कर के प्रभु से बोला—'हे भिक्षु ! मेरे इन बैलों को देखरेख रखना, जिस से यह कहीं चले न जाएँ। इस प्रकार कह कर वह ग्वाला भोजन–पानी के लिए अपने घर चला गया। खाने–पीने के पश्चात् वह अपने घर से भगवान् के निकट आया तो

સ્રી ચાર મહિનાથી પણ વધારે ભગવાનના રૂધિરનુ અને માંસનુ ભક્ષણ કરતાં અચકાયા નહિ કારણ કે તેઓને આ ઉત્તમ પુરૂષનુ લોહી માંસ સાકર જેવાં મીઠાં લાગ્યાં તથી તેઓએ તૃપ્ત થતા સુધી ભગવાનનુ રૂધિર પીધા કર્યુ"

આત્મા સ્વ પર પ્રકાશ કહેવાય છે આત્માનુ ઓજસ અને પ્રભાવ શરીરના સૂક્ષ્મ રોમ–રાજ દ્વારા પ્રગટ થાય છે જેમ સુવર્ણ દ્વારા આત્મા શુદ્ધ થતો જાય છે તેમ શરીરના રજકણો પણ મલીનતામાંથી શુદ્ધપણામાં પરાવૃત્ત થાય છે આથી શરીરની અંદર રહેલા હાડ–માંસ–ચરબી–લોહી શ્વાસોશ્વાસ પણ સુગંધીવાળા અને મિઠાશવાળા થવા માંડે છે લોહી અને માંસનુ આવુ ભક્ષણ થતાં ભગવાનને અનંત વેદના થવા લાગી તો પણ ભગવાને તેમને તેમ કરતાં રોક્યાં નહિ સ્વશરીરને તેઓશ્રીએ પોતાનુ માન્યુ જ ન હતુ તેથી તે શરીર પર પોતાનો હક્કપણ માન્યો ન હતો, કારણ કે આત્મજ્ઞાન થતા તેઓને દેહ અને આત્મા જુદા જ ભાસ્યા હતા

બીજો પરીષહ માનવકૃત અહીં વર્ણવવામાં આવે છે—

આ ગ્રામ્ય પ્રદેશમા વસતા ગ્રામ્યજનો કેવા મુગ્ધ અને મૂર્ખ હોય છે તેનુ દૃષ્ટાંત 'ગોવાળ' ના દૃષ્ટાંત પરથી મળી આવે છે તેઓ શુદ્ધ આત્મિક અને નિર્દોષતાવાળા સાધુ પુરૂષોને તેઓના બાહ્ય આચાર–વિચારથી પણ ઓળખી શક્તાં નથી એટલે સુધી તેઓ મૂર્ખ હોય છે ઓળખ્યા વિના તે ગોવાળ ભગવાનને દુઃખ આપવા તૈયાર થયો તે એક જડપણુ છે, જેમ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ તરી આવે છે આવા જડબુદ્ધિવાળા ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં કેવળ જ્ઞાન સ્વયં ઉપાર્જન કરવા માટે જ ભગવાને વિહાર શરૂ કર્યો.

यावत् वन वनम्=तन्निकटवर्ति प्रत्येकं वनम् अभ्रमत्। एवम्=अनेन प्रकारेण गवेषणया यदा वलीवर्दाः=वृषभाः न लब्धाः-तदा-स गोपः प्रभुसमीपे आगच्छति, आगतमात्रः-स तत्र=श्रीवीरसमीपे चरिततृणान्=भक्षितघासान् अतएव तृप्तान् स्थितान् वलीवर्दान् पश्यति।

ततः=वलीवर्ददर्शनानन्तरं खलु स गोपः आशु रक्तः-शीघ्रक्रोधारुणो मिसमिसायमानः=क्रोधेन प्रज्वलन्= उच्चै नीचैः पादौ संचालयन् प्रभुं=श्रीवीरस्वामिनम् एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अकथयत्-'रे भिक्षो! मम वलीवर्दान् संगोप्य मया सह हास्य करोषि? भुङ्क्ष्व=अनुभव एतस्य=हास्यस्य! फलम्' इति कथयित्वा यावत् भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं तर्जयितुं=तर्जन्यङ्गुलीप्रदर्शनपूर्वकं भर्त्सयितुं, ताडयितुम्=चपेटादिनाभिहन्तुं समुद्यतते= उद्युक्तो भवति तावद् दिवि=देवलोके शक्रस्याऽऽसन चलति=कम्पते। ततः=आसनचलनानन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो

उसे वहा वैल न दीखे। तव वह वैलों की खोज में दिनभर और रातभर उस वन के निकटवर्ती प्रत्येक वन में भटका। इस प्रकार खोज करने पर भी वैल न मिले तो वह गुवाल लौट कर भगवान् के पास आया। आ कर उसने देखा कि वैल घास खा कर तृप्त हुए वहाँ वैठे हैं।

वैलो को देखने के अनन्तर गुवाल एकदम क्रोध से लाल हो गया। क्रोध से जलता हुआ-ऊपर-नीचे पैर पटकता हुआ वह श्रीवीर प्रभु से वोला—'रे भिक्षु! मेरे वैलों को छिपाकर मेरे साथ हांसी करता है? ले, इस हांसी का फल भोग।' इस प्रकार कह कर ज्यों ही वह भगवान की तर्जना (तर्जनी-अंगुली उठा कर भर्त्सना) करने और ताडना करने (थप्पड़ आदि से मारने) को उद्यत होता है, त्यों ही स्वर्गलोक में शक्र का आसन कँापने लगा। आसन कँापने पर शक्र देवेन्द्र देवराजने अवधिज्ञान से भगवान्

ભક્તિભાવથી જેનુ હૃદય હમેશા ઉછળી રહ્યુ છે અને મૃત્યુલોકમાં જે કાંઇ સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ બનાવ બને તેનું જેને તત્કાલ જાણ થાય છે એવા શક્રેન્દ્રે ભગવાનની પાસે આવી આ મૂર્ખ શિરોમણી ભરવાડને ખૂબ ઠપકો આપ્યો. અને ભગવાન પાસે હમેશા તેમના રખેવાળ તરીકે રહેવા પ્રભુને વિનતિ કરી, જેથી તિર્યંચ અને માનવકૃત ઉપસર્ગોનું પોતે નિવારણ કરી શકે. ભગવાન તો સ્વયંબુદ્ધ હતા તેઓ જાણુતા હતા કે જેણે જે જે કર્મ બાંધ્યા હોય તે તો તેને જાતે જ ભોગવવાં પડે છે. પોતાના જ બળ અને વીર્ય વડે અનતકાળનું આત્મપ્રદેશે લાગેલું અજ્ઞાન રૂપી આવરણ જાતે જ ખસેડવું પડે તેમા કોઇની સહાયતા કામ આવતી નથી.

બાહ્ય ઉપસર્ગો તો નિમિત્ત રૂપ છે. બાહ્ય ઉપસર્ગો અંદરના કર્મોના ઉદય આવ્યે બહાર દેખાય છે અને આ તીરમે છે. આતરિક કર્મોદય ઘણા જ સૂક્ષ્મ-પુદ્ગલ પરમાણુઓ રૂપ છે; તે અન્યજનથી કેમ અટકાવી શકાય?

देवराजः अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन भगवतः=श्रीवीरस्वामिनः उपसर्गम् आभुज्य=ज्ञात्वा मनुष्यलोके इच्छम्= शीघ्रम् आगत्य तं गोपं एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—हं भो गोप!=रे गोपाल! 'हं भोः' इति तिरस्कारपूर्वकमामन्त्रणम्, पुनरपि तमेव सम्बोधयति—'अप्पत्थियपत्थय' इत्यादिना रे अप्रार्थितप्रार्थक!—न केनापि प्रार्थितं=वाञ्छितं—तत् मरणं तत्प्रार्थक—तदिच्छो! रे दुरन्तप्रान्तलक्षण! दुरन्तानि=दुष्टपर्यवसानानि, प्रान्तानि=अशोभनानि लक्षणानि—लक्ष्यन्ते=शुभाशुभफलानि ज्ञायन्ते एभिरिति लक्षणानि—हस्तकरादिरेखातिल मषकादिरूपाणि सामुद्रिकशास्त्रप्रसिद्धानि चेष्टितानि वा यस्य तादृश! रे हीनपुण्यचातुर्दशिक! हीनं पुण्यं यस्यासौ हीनपुण्यः, चतुर्दश्यां जातः चातुर्दशिकः हीनपुण्यश्चासौ चातुर्दशिकश्चेति—हीनपुण्यचातुर्दशिकस्तत्संबुद्धौ—पापात्मन्नित्यर्थः, तथा श्री-ह्री-धृति-कीर्ति परिवर्जित! श्रिया=शोभया वैभवेन वा ह्रिया=लज्जया धृत्या=धैर्येण कीर्त्या=ख्यात्या च परिवर्जित=सर्वतो रहित! रे अधर्मकामक! अधर्मस्य कामः—वाञ्छा यस्य तादृश! रे अपुण्य-कामक!=अपुण्येच्छुक!, रे नरकनिगोदकामक!=नरकनिगोदरूपनीचगत्यभिलाषिन्! तथा—रे अधर्मकाङ्क्षित! अधर्मकाङ्क्षायुत! रे अधर्मपिपासित!=अधर्मपिपासायुत!, रे अपुण्यकाङ्क्षित=अपुण्यकाङ्क्षायुत!, रे अपुण्य

वीरस्वामी पर आये हुए उपसर्ग को जानकर, और उसी समय मनुष्यलोक में आकर उस ग्वाल से कहा—'रे ग्वाल! अरे जिसकी कोई इच्छा नहीं करता उसकी अर्थात् मृत्यु की इच्छा करने वाले! अरे दुष्ट फल-दायक और अशोभन लक्षणों वाले! (जिन से शुभ-अशुभ समझा जाय वह लक्षण, सामुद्रिकशास्त्र में प्रसिद्ध हथेली आदि की रेखाएँ, तिल, मसा आदि अथवा चेष्टाएँ लक्षण कहलाती हैं) अरे हीन पुण्यवाले, कृष्ण चतुर्दशी को जन्म लेनेवाले! अर्थात् पापी! अरे श्री (शोभा या वैभव) ह्री (लज्जा) धृति (धैर्य) कीर्त्ति (ख्याति) से सर्वथा शून्य! अरे अधर्म के कामी!, अरे अपुण्य और नरक-निगोद के कामी!, अरे! अधर्म की कांक्षा करने वाले! अधर्म के प्यासे!, अरे अपुण्य की कांक्षा करने वाले!, अरे अपुण्य के प्यासे!, अरे नरक—

આ કર્મોદયને આત્મા પોતે જ સમજી શકે અને તેને દૂર કરવા પોતે પણ અટકાવી શકે તેમ નથી. કેવળ આત્મા— માત્ર કર્મ રૂપે પરિણમતી વખતે પોતે તેમાં રાગદ્વેષ કરી જોડાય નહિ, અને પોતાના સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરી આ ઉદય તરફ દુર્લક્ષ કરે અને વેદનાને સમભાવે ભોગવે. આ બાબતનું સૂક્ષ્મપણે વસ્તુ આંતરિક કાર્ય પોતા દ્વારા જ થઈ શકે બીજો કોઈ આ કુદરતી રચના અને તેની કાર્યપદ્ધતિ શી રીતે સમજી શકે? જ્યારે સમજ પણ ન પડી શકે તો તેનું નિવારણ પણ કેમ કરી શકે? આ નિવારણનો આધાર ઉપાય માત્ર જ હાથમાં છે ને મારા સિવાય

पिपासित !—अपुण्यपिपासायुत !, रे नरकनिगोदकाङ्क्षित !=नरकनिगोदकाङ्क्षायुत !, रे नरकनिगोदपिपासित != नरकनिगोदपिपासायुत ! किमर्थम्=कस्मै प्रयोजनाय ईदृशम्=एतादृशम् पापकर्म करोषि यत् त्रिलोकनाथं=त्रिलोकपतिं, त्रिलोकवन्दितं=त्रिलोकनमस्कृतं, त्रिलोकसुखकरं=त्रिलोकप्रमोदकारिणम्, त्रिलोकहितकरं=त्रिलोककल्याणकारिणम्, भगवन्तम्=श्रीवीरस्वामिनम् उपसर्गयसि=उपसर्गं करोषि ?" इतिकृत्वा—इतिकथयित्वा तं=गोपं तर्जयितुम्—अङ्गुल्यादिना ताडयितुं चपेटादिना, हन्तुं=मारयितुम् यष्ट्यादिना उपाक्रमत=उद्यतोऽभूत् ।

तद्—दृष्ट्वा करुणावरुणालयः=दयासमुद्रो भगवान् श्रीवीरस्वामी शक्रं देवेन्द्रं देवराजं प्रत्यषेधत्=निवारितवान् । ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः प्रभुं=श्रीवीरस्वामिनम्, एवं—वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—प्रभो != हे स्वामिन् ! देवानुप्रियाणां भवताम् अग्रेऽपि बहवः=अनेके दुःसहाः=कष्टसहनीयाः परीषहोपसर्गाः=परीषहा—शीतोष्णादयः, उपसर्गाः—देवादिकृताश्च आपतिष्यन्ति=आगमिष्यन्ति, अतः=अहं तान्—निवारयितु देवानुप्रियाणामन्तिके=पार्श्वे तिष्ठामि । ततः शक्रेन्द्रस्य तद् वचनं श्रुत्वा भगवता=श्रीवीरस्वामिना कथितम् 'हे शक्र ! ये च अतीताः= भूतकालीनाः, ये च अनागताः=भविष्यत्कालीनाः ये च प्रत्युत्पन्नाः=वर्तमानकालीनाः तीर्थकराः सन्ति, ते सर्वेऽपि स्वकेन=निजेन उत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमेण—तत्र उत्थानं=चेष्टाविशेषः, कर्म=चलनादिक्रिया, बलं=शरीर-

---

निगोद की आकांक्षा करने वाले, अरे नरक—निगोद के प्यासे ! किस प्रयोजन से तू ऐसा पाप कर्म कर रहा है ? जो त्रिलोक के नाथ, त्रिलोकवन्दित, त्रिलोक के प्रमोदकारी, त्रिलोक के कल्याणकारी भगवान् महावीर स्वामी को उपसर्ग करता है ?' इस प्रकार कह कर इन्द्र, गुवाल को तर्जन करने, ताड़न करने और मारने को उद्यत हुए।

यह देख कर दया के सागर भगवान् श्रीवीरस्वामीने शक्र देवेन्द्र देवराज को रोक दिया। तब वह शक्र देवेन्द्र देवराज वीर भगवान् से इस प्रकार वचन बोले—स्वामिन् ! देवानुप्रिय को अर्थात् आप को आगे भी अनेक कष्ट—परीषह और उपसर्ग (परीषह शीत, उष्ण आदि, उपसर्ग देवादिकृत कष्ट) आएँगे। मैं उनका प्रतीकार करने के लिए देवानुप्रिय के पास रहता हूँ।

तब शक्रेन्द्र के वचन सुनकर भगवान् महावीर स्वामीने कहा—'हे शक्र! जो अतीतकालीन, भविष्यत्कालीन और वर्त्तमानकालीन तीर्थंकर हैं, वे सभी अपने ही उत्थान (चेष्टाविशेष), कर्म (चलना आदि

બીજુ કોઇ કંઈ કરી શકવાને જરા પણ સમર્થ નથી એવુ ભગવાને પોતાના અનન્ય ભક્ત શક્રેન્દ્રને સમજાવ્યું ત્યારે તેણે પોતાની ભૂલ અને ગેરસમજણ કબૂલ કરી ભગવાનની માફી માગી પોતાના સ્થાને પાછા ફર્યા. ભગવાને શક્રેન્દ્રને બળ-વીર્યના જે જે પ્રકારો બતાવ્યા તેના પ્રકારો પાંચ છે. તેમાં 'ઉત્થાન' એટલે કોઈ પણ પ્રકારની

सामर्थ्यं, वीर्यं-जीवबलं सामर्थ्यं, पुरुषकारः=पौरुषं, पराक्रमः-निष्पादितस्वविषयः पुरुषकार एव, एषां समाहारः, तेन कर्माणि क्षपयन्ति=निर्जरयन्ति, तथा असहायाः=परसाहाय्यरहिता एव विहरन्ति=विचरन्ति, नो खलु देवा सुरनागयक्षराक्षसकिन्नरकिंपुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादीनां साहाय्यं=सहायताम् इच्छन्ति=अपेक्षन्ते, इति=अस्माद्धेतोः नो खलु हे शक्र! मम कस्यापि साहाय्यप्रयोजनं। एवम्=एतादृशं वचनं श्रुत्वा शक्रो देवेन्द्रो देवराजो निजं= स्वकीयम् अपराधं क्षमयित्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः ॥सू०८२॥

मूलम्—तएणं समणे भगवं महावीरे कुम्मारगामाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहं सुहेणं विहरमाणे जेणेव कोल्लागे संनिवेसे तेणेव उवागच्छइ। तएणं से समणे भगवं महावीरे छट्ठक्खमणपारणे भिक्खायरियट्ठाए बहुलस्स माहणस्स गिहं अणुपविट्ठे। तेण बहुलेण माहणेण भत्तिबहुमाणेण पाणिपडिग्गहे खीरं दिण्णं, भगवया पारणगं कयं। तत्थ णं तस्स बहुलस्स तेणं दव्वसुद्धेणं दायगसुद्धेणं पडिग्गाहगसुद्धेणं तिविहेणं तिकरणसुद्धेणं भगवंमि पडिलाभिए समाणे गिहंसि य इमाइं पंच दिव्वाइं पाउब्भूयाइं

क्रिया), बल (शरीर की शक्ति), वीर्य (जीव संबंधी सामर्थ्य), पुरुषकार (पुरुषार्थ), और पराक्रम (कार्य में सफल हो जाने वाला पुरुषार्थ), से कर्मों का क्षय करते हैं। दूसरे की सहायता के बिना ही विचरते हैं, देवों, असुरों, नागों, यक्षों, राक्षसों, किन्नरों, किंपुरुषों, गरुडों, गन्धर्वों और महोरगों की सहायता की अपेक्षा नहीं करते। इस कारण हे शक्र! मुझे किसी की सहायता से प्रयोजन नहीं है।'

इस प्रकार के वचन सुनकर शक्र देवेन्द्र देवराज ने अपना अपराध खमाकर वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमस्कार करके जिस दिशा से प्रादुर्भूत हुए थे, उसी दिशा में चले गये ॥सू०८२॥

શારીરિક, વાચિક અને કાયિક ચેષ્ટા દ્વારા પુરુષાર્થ ફોરવવુ તેને 'ઉત્થાન' કહે છે ચાલવુ—બેસવુ—બોલવુ આદિ પદ્ધતિને 'કર્મ' કહે છે શારીરિક શક્તિ દ્વારા કાર્યની સફળતા મેળવવી તેને 'બળ' કહે છે આત્માની શક્તિ એટલે 'વીલ પાવર' ઇચ્છા શક્તિને 'વીર્ય' કહે છે 'પુરુષાકાર' એટલે માનસિક શક્તિનો વિકાસ કરી તેનો ઉપયોગ કરવો તેને 'પુરુષાકાર' કહે છે અને શરીર-મન અને આત્માની સર્વ શક્તિઓ વડે કોઈ પણ કાર્યની સફળતા મેળવવામાં ઓતપ્રોત થવુ તેને 'પરાક્રમ' કહે છે આ તમામ પ્રકારો સ્વયંપ્રેરિત હોય તો જ કાર્ય સાધક થઈ શકે છે એમ ભગવાને પોતાના મતને સ્પષ્ટીકરણ દ્વારા જ્યારે સમજાવ્યુ ત્યારે શક્રેન્દ્ર ઘણા શરમાયા અને ભગવાન ઉપરનો અનન્ય ભાવ તેની આંખમાં પ્રગટપણે દેખાવા લાગ્યો (સૂ૦૮૨)

तं जहा-वसुहारावुट्टा १, दसद्धवण्णे कुसुमे निवाइए २, चेलुक्खेवे कए ३, आहयाओ दुंदुहीओ ४, अंतरावि य णं आगासंसि अहोदाणं२तिघुट्ठे-५ य। तएणं से समणे भगवं महावीरे कोल्लागाओ संनिवेसाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जणवयविहारं विहरइ ॥सू०८३॥

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कुमारग्रामात् निर्गच्छति, निर्गत्य पूर्वानुपूर्वी चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् सुखं सुखेन विहरन् यत्रैव कोल्लाकः संनिवेशः तत्रैव उपागच्छति। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः षष्ठक्षपणपारणे भिक्षाचर्यार्थं बहुलस्य ब्राह्मणस्य गृहमनुप्रविष्टः। तेन बहुलेन ब्राह्मणेन भक्तिबहुमानेन पाणिपतद्ग्रहे क्षीरं दत्तं, भगवता पारणकं कृतम्। ततः खलु तस्य बहुलस्य तेन द्रव्यशुद्धेन दायकशुद्धेन प्रतिग्राहकशुद्धेन त्रिविधेन त्रिकरणशुद्धेन भगवति प्रतिलम्भिते सति गृहे च इमानि पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, तद्यथा-वसुधारा वृष्टा १, दशार्द्धवर्णानि कुसुमानि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः कृतः ३, आहताः दुन्दुभयः ४,

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर कुमार ग्राम से विहार किये और प्राचीन तीर्थंकरों की परम्परा का अनुसरण करते हुए ग्रामानुग्राम सुखे-सुखे विचरते हुए जहाँ कोल्लाक संनिवेश था, वहाँ पहुँचे। वहाँ श्रमण भगवान् महावीर बेले के पारणा के दिन भिक्षाचर्या के लिये बहुलनामक ब्राह्मण के घर में प्रविष्ट हुए। उस बहुल ब्राह्मण ने भक्तिसन्मानपूर्वक करपात्र में खीर का दान दिया। भगवान् ने पारणा किया। तत्पश्चात् उस बहुल ब्राह्मण के घर में, द्रव्यशुद्ध, दायकशुद्ध एवं प्रतिग्राहकशुद्ध, इस प्रकार तीन करण शुद्ध दान से भगवान् को वहराने पर यह पाँच दिव्य प्रकट हुए (१) वसुधारा बरसी (२) पाँच वर्णों के फूलों की वर्षा हुई (३) वस्त्रों की वर्षा हुई (४) आकाश में दुंदुभी बजी और (५) आकाश में 'अहो दानं, अहो दानं' का घोष हुआ। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर कोल्लाग

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. ત્યારપછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કુમાર ગ્રામથી વિહાર કરી પ્રાચીન તીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર ગ્રામાનુગ્રામ ચાલતા, સુખે સમાધે વિચરતા જ્યાં 'કોલ્લાક' સંનિવેશ હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા. છઠના પારણે ભગવાન મહાવીર ભિક્ષાચર્યા માટે બહુલ નામના બ્રાહ્મણના ઘેર દાખલ થયાં. આ બ્રાહ્મણે ભક્તિભાવપૂર્વક પાત્રમા ખીર વહોરાવી આ ખીર વડે ભગવાને બેલા (છઠ) ઉપવાસનું પારણું કર્યું. બહુલે જે દાન આપ્યુ તે શુદ્ધ અને નિર્મલ તેમ જ નિર્દોષ હતું. દાન લેનાર પણ પવિત્ર હતા ને આપનારનો ભાવ પણ ઉદાર વિશુદ્ધ અને ફળની ઇચ્છા વિનાનો અનાસક્ત હતો. ત્રણે કરણ શુદ્ધ હોવાથી ત્યાં પાંચ દિવ્યો પ્રગટ થયા. દિવ્યોના નામ આ પ્રમાણે છે. (૧) વસુધારાનો વરસાદ (૨) પચરંગી ફૂલોની વૃષ્ટિ (૩) વસ્ત્રોની વર્ષા (૪) આકાશમાં

मन्तराऽपि च खलु आकाशे महादानमहोदानम् इति घुषितं ५ च। ततः स श्रमणो भगवान् महावीरः कोल्लाकात् सन्निवेशात् प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य जनपदविहारं विहरति ॥सू०८३॥

टीका—'तए णं समणे' इत्यादि ततः शक्रप्रतिगमनानन्तरं, खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कुमारग्रामात् निर्गच्छति निर्गत्य पूर्वानुपूर्वी—पूर्वेषां=प्राचीनानां तीर्थकराणाम् आनुपूर्वीम्=परिपाटीम्—क्रमं चरन्=अनुकुर्वन्, ग्रामानुग्रामं द्रवन्=एकस्माद् ग्रामादपरं ग्रामं गच्छन् सुखं सुखेन विहरन्—यत्र कोल्लाकः सन्निवेशः तत्रैव उपागच्छति। ततः=तदनन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः षष्ठक्षपणपारणके=षष्ठक्षपणपारणादिवसे भिक्षाचर्यां पर्यटन् बहुलस्य=बहुलनामकस्य ब्राह्मणस्य गृहमनुप्रविष्टः, तेन बहुलेन भक्तिबहुमानेन=भक्त्या प्रचुरसत्कारेण च पाणिपात्रे=करपात्रे क्षीरं=पायसं दत्तम्, भगवता—श्रीवीरस्वामिना तेन क्षीरेण पारणकं कृतम्।

सन्निवेश से निकले और निकल कर जनपद में विचरने लगे ॥सू०८३॥

टीका का अर्थ—शक्र के चले जाने के पश्चात् श्रमण भगवान् महावीरने कुमार ग्राम से विहार किया और पूर्ववर्ती तीर्थंकरों की परम्परा से विचरते हुए, एक गाँव से दूसरे गाँव सुखपूर्वक विहार करते हुए जहाँ कोल्लाग सन्निवेश था वहाँ पधारे। कोल्लाग सन्निवेश में श्रमण भगवान् महावीरने षष्ठभक्त (बेले) के पारणे के दिन भिक्षाचर्या के लिये भ्रमण करते हुए बहुलनामक ब्राह्मण के घर में प्रवेश किया। बहुल ब्राह्मणने भक्ति और अत्यन्त सत्कार के साथ भगवान् के कर-पात्र में खीरका दान दिया। भगवान् श्रीवीरप्रभुने उस खीर से पारणा किया।

દુંદુભીનો ઘોષ થયો (૫) આકાશમાં 'અહોદાન-અહોદાન'નો જયનાદ થયો. કોલ્લાક સંન્નિવેશમાંથી નીકળી ભગવાન મહાવીર આજુબાજુના પ્રદેશમાં વિચરવા લાગ્યા. (સૂ૦૮૩)

ટીકાનો અર્થ—શક્ર ચાલ્યા ગયા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કુમાર ગામથી વિહાર કર્યો અને પૂર્વવર્તી તીર્થંકરોની પરંપરાથી વિચરતા એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતાં કરતાં જ્યાં કોલ્લાગસન્નિવેશ હતું ત્યાં પધાર્યા. કોલ્લાગસન્નિવેશમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ષષ્ઠભક્ત (છઠ) નાં પારણાને દિવસે, ગોચરીને માટે ફરતા ફરતા બહુલ નામના બ્રાહ્મણનાં ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો બહુલ બ્રાહ્મણે ભક્તિ અને અત્યંત સત્કાર સાથે ભગવાનના કર-પાત્રમાં ખીર વહોરાવી. ભગવાન શ્રીવીરપ્રભુએ તે ખીરથી પારણા કર્યું" પારણાં પછી પ્રાસુક એષણીય અશનાદિ રૂપ દ્રવ્ય

ततः=पारणानन्तरं खलु तेन द्रव्यशुद्धेन=शुद्धद्रव्येण प्रासुकैषणीयाशनादिरूपेण, दायकशुद्धेन=द्रव्यतो भावतश्च शुद्धेन दात्रा, प्रतिग्राहकशुद्धेन=निरतिचारतपःसंयमसम्पन्नेन प्रतिग्राहकेण त्रिविधेन=द्रव्य-दायक-प्रतिग्राहकभेदात् त्रिप्रकारकेण, त्रिकरणशुद्धेन=दायकशुद्धेन मनोवाक्कायलक्षणकरणत्रयेण भगवति=श्रीवीरे क्षीरं प्रतिलम्भिते=प्रतिग्राहिते सति तस्य बहुलस्य ब्राह्मणस्य गृहे इमानि=अनुपदं वक्ष्यमाणानि पञ्च=पञ्चसंख्यानि दिव्यानि=देवकृतानि वस्तूनि प्रादुर्भूतानि, तद्यथा वसुधारा-स्वर्णवृष्टिः वृष्टा देवैः कृता १, दशार्द्धवर्णानि-पञ्चवर्णानि-कुसुमानि-पुष्पाणि निपातितानि=वर्षितानि २, चेलोत्क्षेपः=वस्त्रवृष्टिः कृतः ३, दुन्दुभयः आहताः=ताडिताः ४, अन्तराऽपि खलु आकाशे-'अहो दानम् अहो दानम्' इति घुषितम्=उच्चैरुच्चारितं देवैः। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः, कोल्लाकात् संनिवेशात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपद-विहारं विहरति ॥सू०८३॥

पारणा के अनन्तर प्रासुक एषणीय अशनादि रूप द्रव्य से शुद्ध द्रव्य और भाव से शुद्ध, दाता के कारण तथा अतिचार रहित तप और संयम से सम्पन्न ग्राहक (पात्र) के शुद्ध होने से, इस प्रकार द्रव्य, दाता और पात्र, तीनों शुद्ध होने से, तथा दाता के मन-वचन-काय-रूप तीनों करण शुद्ध होने से भगवान् वीर को वहराने पर उस बहुल ब्राह्मण के घर में आगे कही जाने वाली पाँच देवकृत वस्तुएँ प्रगट हुई। वे इस प्रकार हैं-(१) देवों ने स्वर्ण की वृष्टि की, (२) पंच वर्ण के कुसुम वरसाये (३) वस्त्रों की वर्षा की (४) दुंदुभियाँ बजाई, (५) आकाश में 'अहो दान, अहो दान' का उच्चस्वर से नाद किया।

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर कोल्लाग सन्निवेश से निकले और निकल कर जनपद-विहार विचरने लगे ॥सू०८३॥

शुद्धिथी, द्रव्य अने भावथी शुद्ध एवा दाताने कारणे तथा अतिचार रहित तप अने संयमवाळा ग्राहक (पात्र)ना शुद्ध होवाने कारणे आ रीते द्रव्य, दाता अने पात्र त्रणेनी शुद्धि होवाथी, तथा दाताना मन वचन काय रूप त्रणे करण शुद्ध होवाथी, भगवान महावीरने वहोरावavाथी ते बहुल ब्राह्मणनां घरमां आगळ जे कहेवाशे ते पांच दैवी वस्तुओ प्रगट थई. ते आ प्रमाणे हती-(१) देवोए सुवर्णनी वृष्टि करी (२) पांच रंगना पुष्पो वरसाव्यां (३) वस्त्रोनी वृष्टि करी (४) दुंदुभि नाद थयो (५) आकाशमा "अहो दान, अहो दान" नो उच्चस्वरे नाद कर्यो. त्यारपछी श्रमण भगवान महावीरे कोल्लाग सन्निवेशमांथी बहार नीकळीने जनपद-विहार करवा मांड्यो. (सू०८३)

मूलम्—तए णं से विहरमाणे भगवं पढम मिचाउम्मासम्मि अत्थियं गामं समणुपत्ते । तत्थ णं सूल-पाणिजक्खस्स जक्खायणे राओ काउसग्गे ठिए । दुट्ठक्खे सो जक्खो सयपगइं अणुसरंतो भगवं उवसग्गे इतत्थ पुव्वं सो वेसमसगाइं समुप्पाइय पहुं तेहिं दंसीअ । तेण उवसग्गेण अक्खुद्द सज्झाणलुद्धं विलोइय विच्छिए उप्पा इय तेहिं दंसीअ । तेण वि अनियल अविकंपियं पासिय विउव्विएण महाविसेण महासीविसेण भगवओ सरी रम्मि दंसीअ । येण वि धायमाणेण अपत्तमिव अवियलं दट्ठूणं तेण रिच्छा विउव्विया । ते य पक्खरणखरघा एहिं उवसीअ । तओ वि अणुव्विग्गो सयज्झाणलग्गं दट्ठूणं विउव्विएहिं पुरुघुरायमाणेहिं सुलम्गसुरखुरेहिं सुयरेहिं फासीअ । तेण वि अविसण्णं झाणणिसण्णं विलोइय सओ समुप्पाइएणं कुल्सिसगतिक्खदंतग्गेण करिणा उवसीअ । तेण वि दढं थिरं अनियलं दट्ठूणं विउव्विएहिं खरतरनखरदाढेहिं वग्घेहिं उवसीअ । तेण वि अविपसियं पासिय विउव्विएहिं केसरीहिं खरयरनहरदाढग्गयाएहिं उवसीअ । तेण पुणो वि थिरं थिरसरीरं विलोइय पगडीए अइवियराळेहिं वेयाळेहिं उवसीअ । एवं सो दुरासओ जक्खो पुव्वं रत्तिं जाव उवसग्गे कारं-कारं खेय खिण्णो निसण्णो जाओ, परं भगवं अक्खिणे अणाइखे अव्वहिए अदीणमाणसे तिविहमणवयकायगुत्ते चेव ते स-वे वि उवसग्गे सम्मं सहीअ, खमीअ, तितिक्खीअ, अहियासीअ । तएणं से जक्खे ओहिणा पहुं मणसावि अविचलियं दट्ठ आभोगिय अगारं समासायरं पहु सयासराई खमाविय वंदइ नमसइ, वंदित्ता नमंसित्ता सयं ठाणं गओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे तत्थ णं अद्धा-द्धि मासद्धखमणेहिं चाउम्मास पक्ख मिय अत्थियाओ गामाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता पवणुव्व अप्पडिबद्धविहारेण विहरमाणे सेयंवियं नयरिं पट्ठिए ॥सू०८४॥

छाया—ततः खलु स विहरन् भगवान् प्रथमे चतुर्मासे अस्थिकं ग्रामं समनुप्राप्तः । तत्र खलु शूल-पाणियक्षस्य यक्षाऽऽयतने रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितः । दुर्लक्षः स यक्षः स्वप्रकृतिमनुसरन् भगवन्तमुपसर्गयति ।

मूल का अर्थ—'तए णं से' इत्यादि । तत्पश्चात् विहार करते हुए भगवान् प्रथम चतुर्मास अस्थिक ग्राम में पधारे । वहाँ शूलपाणिनामक यक्ष के यक्षायतन में रात्रि के समय कायोत्सर्ग में स्थित हुए । दुष्ट भावना वाले उस यक्ष ने अपनी प्रकृति का अनुसरण करते हुए भगवान् को उपसर्ग किया । पहले

મૂળનો અર્થ—'તએ ણં' ઇત્યાદિ વિહાર કરતા કરતા ભગવાન પ્રથમ ચાતુર્માસમાં અસ્થિક ગામમાં પધાર્યા. ત્યાં શૂલપાણી નામના યક્ષના યક્ષાયતનમાં રાત્રીના સમયે કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર રહ્યા. દુષ્ટ ભાવનાવાળા તે યક્ષે, પોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર ભગવાનને ઉપસર્ગ આપ્યો તેમ જ ઉપસર્ગોની પરંપરા શરુ કરી દીધી.

तत्र पूर्वं स दंशमशकानि समुत्पाद्य प्रभुं तैरदंशयत्। तेनोपसर्गेणाक्षुब्धं सद्ध्यानलुब्धं विलोक्य वृश्चिकानुत्पाद्य तैरदंशयत्। तेनापि अविचलम् अविकम्पितं दृष्ट्वा विकुर्वितेन महाविषेण महाशीविषेण भगवतः शरीरेऽदंशयत्। तेनापि वातजातेन अचलमिव अविचलं दृष्ट्वा तेन ऋक्षा विकुर्विताः। ते च प्रखरनखरघातैरुपाद्रवन्। ततोऽप्यनुद्विग्नं स्वध्यानलग्नं दृष्ट्वा विकुर्वितैर्घुरुघुरायमाणैः शूलाग्रमुखखुरैः शूकरैरस्फालयत्। तेनाप्यविषण्णं ध्याननिषण्णं विलोक्य सद्यः समुत्पादितेन कुलिशाग्रतीक्ष्णदन्ताग्रेण करिणोपाद्रवत्। तेनापि दृढं स्थिरम् अविचलं दृष्ट्वा विकु-

---

तो उसने डांस-मच्छर उत्पन्न करके उन से प्रभु को डँसवाया। उस उपसर्ग से भी भगवान् को अक्षुब्ध और धर्मध्यान में अचल देखकर बिच्छुओं को उत्पन्न करके उन से डँसवाया। उस उपसर्ग से भी अचल और अकम्पित देखकर विकुर्वणा से उत्पन्न किये हुए अत्यन्त विषैले महान् सर्प से भगवान् के शरीर को डँसवाया। जैसे पवन-समूह से पर्वत अचल रहता है, उसी प्रकार उस सर्पदंश से भी भगवान् को अविचल देखकर उसने रीछों की विकुर्वणा की। उन रीछोंने तीखे नाखूनों से उपद्रव किया। उस से भी अनुद्विग्न और ध्यान में संलग्न देखकर विकुर्वणाजनित, घुरघुराते हुए, काँटे की नौंक की तरह तीखे दाँत वाले शूकरों से विदारण करवाया। उस से भी विषाद को न प्राप्त और ध्यान-मग्न भगवान को देखकर शीघ्र ही उत्पन्न किये हुए, वज्र की नौंक के समान तीखे दांतों के अग्रभागवाले हाथी से भगवान का उपसर्ग कर-

---

પહેલા ઉપસર્ગમાં ડાસ-મચ્છર ઉત્પન્ન કરી ભગવાનને વિપુલ પ્રમાણમાં ડાસ-મચ્છર કરડાવ્યા. આ વેદનામા ભગવાન અક્ષુબ્ધ રહેવાથી, યક્ષે બીજો ઉપસર્ગ તૈયાર કર્યો તેણે પોતાની દિવ્ય પ્રભાવડે, જમીન ઉપર સેંકડો વિંછીઓને પેદા કર્યા આ વિંછીઓનો ડંખ પણ, ભગવાન સહન કરી ગયા, અને ધર્મધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ. આ અચલ અને અકંપિત દશાવાળા ભગવાનને જોઇ, યક્ષે, ત્રીજો પ્રયોગ કર્યો. આ પ્રયોગમા, તેણે એક મહાન વિષધારી સર્પની ઉત્પત્તિ કરી આ સર્પડંસથી પણ ભગવાનને ચલિત થતા ન જોવાથી, તે વધારે કોપાયમાન થઇ, જંગલી પશુઓની વિકુર્વણા કરી આ વિકુર્વણામાં રિંછો ઉત્પન્ન કર્યા, એ રિંછોએ પોતાના તીણા અને ઉગ્ર નખો વડે ભગવાનના શરીરને ઉઝરડી નાખ્યુ. આવી વેદનામાં પણ ભગવાન અડોલ રહ્યાં. આ અડોલતાને યક્ષ સાખી શકયો નહિ ભગવાનને ઉદ્વેગ વિનાના અને અસંવિગ્ન જોઇ, તેનો મિજાજ ફર્યો અને તેના ક્રોધની પારા શીશી વધવા લાગી. વૈક્રિય શક્તિ દ્વારા, ઘૂર ઘૂર કરતા તીક્ષ્ણ દાંતવાળા સુવરો (ભૂંડો) ને ઉત્પન્ન કર્યા આ સુવરો દ્વારા, ભગવાનના શરીરનુ વિદારણ કરાવ્યુ આમાં પણ પ્રભુને દઢ રહેતા જોઇ, તેણે ઘણો વિષાદ અનુભવ્યો. વજ્રની અણી જેવા તીખા તગતગતા દાંતોવાળો હાથી તેણે સર્જ્યો, અને તે હાથી દ્વારા, તીવ્ર દુઃખ

र्वितैः खरतरनखरदंष्ट्रैर्व्याघ्रैरुपाद्रवत्। तेनाप्यविचलितं दृष्ट्वा विकुर्वितैः केसरिभिः खरतरनखरदंष्ट्राग्रघातैरुपाद्रवत्। तेन पुनरपि स्थिरं स्थिरशरीरं विलोक्य प्रकृत्याऽतीवविकरालैर्वेतालैरुपाद्रवत्। एवं स दुराशयो यक्षः पूर्णां रात्रिं यावत् उपसर्गान् कारं कारं खेदखिन्नो विषण्णो जातः। परं भगवान् अविषण्णः अनाविलः अव्यथितः अदीनमानसः त्रिविधमनोवचःकायगुप्त एव तान् सर्वानप्युपसर्गान् सम्यक् असहत अक्षमत अतितिक्षत अध्यास्त। ततः खलु स यक्षोऽवधिना प्रभुं मनसाऽप्यविचलितं ज्ञात्वा अमुष्य अगाधं क्षमासागरं प्रभुं स्वापराधं क्षामयित्वा

पाया। उस से भी भगवान को दृढ़ स्थिर एवं अविचल देखकर विकुर्वणा से उत्पन्न किये हुए अतिशय तीक्ष्ण नख और दाढों वाले व्याघ्रों से उपसर्ग करवाया। उस से भी विचलित हुए न देखकर विकुर्वणा से उत्पन्न किये हुए केसरी सिंहों द्वारा, तीक्ष्णतर नखों और दाढों के अग्रभाग से उपसर्ग करवाया। उस उपसर्ग से भी भगवान् को स्थिरचित्त और स्थिरकाय देखा तो स्वभाव से अत्यन्त विकराल वेतालों से उपसर्ग करवाया। इस प्रकार वह दुराशय यक्ष सारी रात उपसर्ग करवा-करवा कर खेदखिन्न और विषादयुक्त हो गया, परन्तु भगवान् ने विषादविहीन, कलुषताहीन, अव्यथित, अदीनमानस तथा मन वचन काय से गुप्त रह कर ही उन सब उपसर्गों को सम्यक् प्रकार से सहन किया, बिना क्रोध के सहन किया, अदीन भाव से सहन किया और निश्चलता के साथ सहन किया। तब उस यक्ष ने अवधिज्ञान से प्रभु को मन से भी चलित न हुआ तथा दृढ़ जान कर अथाग क्षमा के सागर प्रभु से अपने अपराध के लिए क्षमा मांग कर वन्दन

આપ્યું. આ દુઃખથી પણ ભગવાન અચલ રહ્યા. આ રીતે પહાડ જેવા અચલ આપને જોઈ તેનો પિત્તો ઉછળ્યો. આથી તેણે તીક્ષ્ણ નખ અને દાઢોવાળો વાઘ તૈયાર કરી તેના દ્વારા અતુલ દુઃખ આપ્યું. જ્યારે વાઘ પણ દુઃખોને ડગાવી શકતા ભગવાનને જોયા, ત્યારે તેણે કેશરીસિંહની વિકુર્વણા ઉભી કરી. તેના નખ વડે, પ્રભુનું શરીર ચીરાવ્યું. ઉગ્ર વેદના હોવા છતાં તેઓ મધ્યસ્થ ભાવમાં આવ્યા. ત્યારબાદ તેનું વેર અને ક્રોધ શાંત કરવા પોતે વેતાલનું રૂપ ધારણ કરી, અત્યન્ત વિકરાળતા બતાવી અનેક કષ્ટો દ્વારા તેમને ચલિત કરવા પ્રયાસો કર્યા. છતાં તેમને વિષાદહીન જોતાં યક્ષ પોતે વિષાદગ્રસ્ત થયો ને અત્યન્ત ખેદને પામવા લાગ્યો. ભગવાન તો વિષાદવિહીન, કલુષતાહીન, અવ્યથિત, અદીનમાનસ, તથા મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત રહી મધ્યસ્થતાને અનુભવવા લાગ્યા. આવા મરણાન્તિક દુઃખોને પણ સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરી, અતુલશક્તિ પેદા કરવા લાગ્યા. આવા ઉપસર્ગોમાં પણ ક્રોધને શમાવી દઈ ક્ષમાના ગુણ ખિલવવા લાગ્યા. દુઃખનું વેદન કરતાં પણ દીનતા અનુભવી નહિ ને નિશ્ચલતાના ગુણને વધારે ને વધારે પ્રગટ કરતાં ગયાં. આ પછી જ્યારે જાણ્યું કે ભગવાન તો મનથી પણ ચલિત થતાં નથી, આમ આવી ક્ષમાના સાગર ક્ષમા

वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा स्वस्थानं गतः। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः तत्र खलु अष्टाभिरर्धमासक्षपणैः चतुर्मासं व्यतिक्रम्य अस्थिकाद् ग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य पवन इवाप्रतिहतविहारेण विहरन् श्वेताम्बिका नगरीं प्रस्थितः ॥ मू०८४ ॥

टीका - 'तएणं से विहरमाणे' इत्यादि। ततः खलु स विहरन्=क्रमेण विचरन् भगवान्=श्रीवीरस्वामी प्रथमे चतुर्मासे अस्थिकं=तन्नामकं ग्रामं समनुप्राप्तः=गतवान्। तत्र खलु शूलपाणियक्षस्य=शूलपाणिनामकयक्षस्य यक्षायतने रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितः। दुर्लक्षः=दुर्भावनः सः यक्षः स्वप्रकृतिं=निजस्वभावम् अनुसरन्=अनुगच्छन् भगवन्तमुपसर्गयति=भगवत उपसर्गान् करोति। तत्र=उपसर्गेषु मध्ये पूर्वं=प्रथमं सः=यक्षः, दंशमशकानि-दंशाश्च-मशकाश्चेति दंश-मशकम् क्षुद्रजन्तुत्वेनैकवद्भावः, ततो दंशमशकं च दंशमशकं च दंशमशकं चेति दंशमशकानि-दंशानां मशकानां चानेकसमूहान् वैक्रियशक्त्या समुत्पाद्य प्रभुं=श्रीवीरस्वामिनं तैः=दंशमशकैः अर्द-

---

नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके अपनी जगह चला गया। उस काल, उस समय में, श्रमण भगवान महावीर ने उस अस्थिक ग्राम में चातुर्मास किया, और चातुर्मास में अर्धमास-खमण-अर्धमास-खमण किया। इस प्रकार भगवान् आठ अर्धमासखमणों से चातुर्मास व्यतीत करके अस्थिक ग्राम से निकले। निकल कर वायु के समान अप्रतिबन्धविहार करते हुए श्वेताम्बी नगरी की ओर पधारे ॥मू०८४॥

टीका का अर्थ--तत्पश्चात् क्रम से विहार करते हुए श्री वीर प्रभु पहले चौमासे में अस्थिक नामक ग्राम में पधारे। वहाँ शूलपाणि नामक यक्ष के यक्षायतन में, रात्रि के समय, कायोत्सर्ग करके स्थित हुए।

वह यक्ष दुष्ट भावना वाला था। उसने अपने स्वभाव के अनुसार भगवान् को उपसर्ग दिया। उसने डांसों और मच्छरों के अनेक समूह वैक्रियशक्ति से उत्पन्न करके भगवान् को उनसे कटाया।

પ્રભુ પાસે અપરાધની માફી માગી માફી મળતા તેમને વંદના-નમસ્કાર કર્યા. ત્યારપછી પોતાના સ્થળે તે ચાલ્યો ગયો. આ કાળ અને આ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આ અસ્થિક ગામમાં ચાતુર્માસ કર્યું હતું. ચોમાસા દરમ્યાન તેમણે 'અર્ધમાસ ખમણ' કર્યા. આ પ્રમાણે આ આઠ 'અર્ધમાસ ખમણ' ચાતુર્માસમાં પૂરા કરી, તેઓ અસ્થિક ગામમાથી વિહાર કરી ગયાં વાયુ સમાન અપ્રતિબંધ વિહારી બની તેઓ શ્વેતાંબી નગરીમાં પધાર્યા. (મૂ૦૮૪)

ટીકાનો અર્થ—ત્યારપછી ક્રમે ક્રમે વિહાર કરીને શ્રીવીરપ્રભુ પહેલા ચોમાસામાં અસ્થિક નામનાં ગામમાં પધાર્યા. ત્યાં શૂલપાણિ નામના યક્ષના યક્ષાયતનમાં રાત્રિને વખતે કાયોત્સર્ગ કરીને ઉભા રહ્યાં. તે યક્ષ દુષ્ટ ભાવના વાળો હતો. તેણે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ભગવાનને ઉપસર્ગો કર્યાં. તેણે પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી ડાંસ અને મચ્છરોના

श्पत्=दंशितवान्, तेन=दंशमशकद्वारोत्पादितेन उपसर्गेण अक्षुब्धं=क्षोभरहितं सद्ध्यानछन्नं=समीचीनध्यानमग्नं प्रभु विलोक्य=दृष्ट्वा स वृश्चिकान् उत्पाद्य तैः—वृश्चिकैस्तम् अदंशयत्। तेनापि अविचलं=स्थिरम् अतएव—अविकम्पितं प्रभु दृष्ट्वा स विकुर्वितेन महाविषेण=दुर्जरविषवता महाशीविषेण=विशालकायसर्पेण भगवतः शरीरे अदंशयत्। तेनापि वातवातेन=पवनसमूहेन—मात्यया अचलं=पर्वतमिव अविचलम्=अप्रकम्पं तं दृष्ट्वा तेन यक्षेण अक्षुकाः=मत्कुणाः विकुर्विताः। ते च मखरनखरपातैः=तीक्ष्णनखप्रहारैस्तं प्रभुम् उपाद्रवन्। ततोऽपि अनुद्विग्नम्=अत्रस्तम् स्वध्यानमग्नम्=आत्मध्यानासक्तं प्रभुं दृष्ट्वा विकुर्वितैः घुरघुरायमाणैः=घुर्घुरशब्दं कुर्वद्भिः शूलाग्रमुखखुरैः= शूलाग्रभागवत्तीक्ष्णदन्तैः शूकरैः=वराहैः अस्फालयत्=व्यदारयत्। तेनापि अविषण्णं=विषादरहितं ध्याननिषण्णं=

भगवान् डांस—मच्छरों के द्वारा उत्पन्न किये उपसर्ग से क्षुब्ध न हुए, और प्रशस्त ध्यान में लीन रहे तो उसने बिच्छुओं को उत्पन्न करके उनसे डँसवाया। इस उपसर्ग से भी भगवान् को विचलित या कंपित हुए न देख उसने वैक्रियशक्ति से उत्पन्न किये गये उग्र विषवाले विशालकाय सर्प से भगवान् के शरीर में डँसवाया। भगवान् इससे अकंपित रहे, जैसे पवन के समूह से पर्वत अकंपित रहता है, तब उस यक्षने माकुणों—खटमलों की विकुर्वणा की। मत्कुणों ने अपने तीक्ष्ण नखों से भगवान् को उपद्रव किया। यक्ष ने देखा कि भगवान् उससे भी त्रास को प्राप्त न हुए और आत्मध्यान में लीन हैं। तो उसने विकुर्वणा से उत्पन्न किये हुए घुरघुर शब्द करते हुए, काँटे की नौंक के सदृश तीक्ष्ण दांतों वाले शूकरों से भगवान् को विदारण करवाया। उससे भी भगवान् को विषाद न हुआ और वे ध्यान में स्थिर रहे तो उसने तत्काल

અનેક મચ્છર ઉત્પન્ન કરીને ભગવાનને તે કરડાવ્યાં. ભગવાન ડાંસ મચ્છરો દ્વારા ઉત્પન્ન કરાવેલ ઉપસર્ગથી ક્ષુબ્ધ થયાં નહીં અને પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં લીન રહ્યાં ત્યારે તેણે વીંછીઓ ઉત્પન્ન કરીને તેમના દ્વારા ડંસ દેવરાવ્યાં. આ ઉપસર્ગથી પણ ભગવાનને ચલાયમાન કે કંપિત થતાં ન જોઈને તેણે વૈક્રિય શક્તિથી ઉત્પન્ન કરેલ ઉગ્ર વિષવાળા વિશાળકાય સર્પ દ્વારા ભગવાનના શરીર પર ડંસ મરાવ્યાં. જેમ પવનના સમૂહ સામે પર્વત સ્થિર રહે છે તેમ ભગવાન તેનાથી પણ અકંપિત રહ્યાં ત્યારે તે યક્ષે રીંછોનું નિર્માણ કર્યું રીંછોએ પોતાના તીક્ષ્ણ નહોરથી ભગવાનને પીડા આપી. યક્ષે જોયું કે ભગવાન તેનાથી પણ ત્રાસ પામ્યા નથી અને આત્મધ્યાનમાં લીન રહ્યાં છે ત્યારે તેણે વૈક્રિયશક્તિથી ઉત્પન્ન કરેલ ઘૂર ઘૂર નાદ કરતાં કાંટાની અણી જેવાં તીક્ષ્ણ દાંતવાળા સૂવરો (ભૂંડો) વડે ભગવાનનું વિદારણ કરાવ્યું, તેથી પણ ભગવાનને વિષાદ ન થયો અને તેઓ ધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યાં ત્યારે તેણે પળના અપ-

ध्यानावस्थितं प्रभुं विलोक्य=दृष्ट्वा सद्यः समुत्पादितेन=तत्कालनिष्पादितेन कुलिशाग्रतीक्ष्ण–दंष्ट्राग्रेण=वज्राग्रवन्निशितदन्ताग्रभागेन करिणा=हस्तिना उपाद्रवत्=उपसर्गयुक्तमकरोत्। तेनापि दृढं=दृढतायुक्तं स्थिरं=स्थैर्यसम्पन्नम् अत एव अविचलं=मनोवाक्कायेन कायोत्सर्गतोऽचलं त प्रभुं दृष्ट्वा स यक्षो विकुर्वितैः खरतरनखरदंष्ट्रैः=अतितीक्ष्णनखदन्तैः व्याघ्रैः प्रभुमुपाद्रवत्। तेनापि अविचलितं प्रभुं दृष्ट्वा स यक्षो विकुर्वितैः केसरिभिः=सिंहैः खरतरनखरदंष्ट्राग्रघातैः=अतितीक्ष्णनखदन्तप्रहारैः उपाद्रवत्। तेन पुनरपि स्थिरं=स्थितचित्तं स्थिरशरीरं=कायोत्सर्गाचलनाभावेन स्थिरशरीरयुक्तं प्रभुं विलोक्य स यक्षः प्रकृत्या=स्वभावेन अतीवविकरालैः=अत्यन्तभयङ्करैः वेतालैः=व्यन्तरदेवविशेषैः उपाद्रवत्। एवम्=अनेन प्रकारेण स दुराशयः=दुष्टस्वभावो यक्षः पूर्णां रात्रिं यावत्=सम्पूर्णरात्रिपर्यन्तं उपसर्गान् कारं–कारं=वार वारं कृत्वा खेदखिन्नः=परिश्रान्तः अत एव–विषण्णः=विषादयुक्तो जातः, परं=किन्तु भगवान् महावीरस्वामी अविषण्णः=विषादरहितः अनाविलः=अकलुषितः=द्वेषवर्जितः अन्य-

---

ही वज्र के अग्रभाग की तरह तीखे दन्ताग्रभागों वाले हाथियों द्वारा उपसर्ग किया। उस पर भी भगवान् को दृढ, स्थिर अतएव मन वचन काय से अविचल देखकर यक्ष ने अत्यन्त तीखे नाखूनों एवं दांतों वाले व्याघ्रों द्वारा उपसर्ग किया। तब भी प्रभु अविचल रहे तो यक्ष ने अतिशय तीखे नखों और दाढ़ों के अग्रभाग वाले सिंहों द्वारा उपसर्ग कराया। तब भी भगवान् का न तो चित्त ही चंचल हुआ, और न शरीर ही। वे कायोत्सर्ग से विचलित न होकर जब स्थिर ही बने रहे, तो यह देख कर यक्ष ने स्वभाव से विकराल वैताल नामक व्यन्तरदेवों के द्वारा भगवान् को सताया। इस प्रकार उस दुष्टस्वभाव वाले यक्ष ने सारी रात उपसर्ग किये। उपसर्ग करके वह स्वयं थक गया, इस कारण उसे विषाद हुआ, परन्तु भगवान् महावीर स्वामी को विषाद नहीं हुआ। वे द्वेष से अछूते रहे। उन्हों ने उद्वेग का अनुभव

ભાગ જેવાં તીણાં દંતાગ્રભાગોવાળા હાથીઓ દ્વારા ઉપસર્ગ કર્યો, છતાં પણ ભગવાનને દૃઢ, સ્થિર તથા મન-વચન કાયા વડે અવિચલ જોઇને યક્ષે અત્યંત તીક્ષ્ણ નખ અને દાંતવાળા વાઘો દ્વારા ઉપસર્ગ કર્યો, તો પણ પ્રભુ ચલાયમાન ન થયા ત્યારે યક્ષે અતિશય તીણાં નખ અને દાઢોના અગ્રભાગવાળા સિંહો દ્વારા ઉપસર્ગ કરાવ્યો તો પણ ભગવાનનું ચિત્ત ચલાયમાન ન થયું અને શરીર પણ ચલાયમાન ન થયું. તેઓ કાયોત્સર્ગથી વિચલિત ન થતાં જ્યારે સ્થિર જ રહ્યાં ત્યારે તે જોઇને યક્ષે વિકરાળ વૈતાલ નામના વ્યંતર દેવો દ્વારા ભગવાનને સતાવ્યા.

આ પ્રમાણે તે દુષ્ટ સ્વભાવવાળા યક્ષે આખી રાત ઉપસર્ગો કર્યાં. ઉપસર્ગ કરીને પોતે જ થાકી ગયો. તે કારણે તેને વિષાદ થયો. પણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને વિષાદ ન થયો અને દ્વેષ તેમને સ્પર્શી શકયો નહીં. તેમના

पित=उद्वेगरहितः अदीनमानसः=दीनतायुक्तमनोरहितः, तथा त्रिविधमनोवचःकायगुप्तः—त्रिविधैः=करण-कारणा नुमोदनैः कृत्वा मनोवचःकायैर्गुप्तः स तेन तान् यक्षकृतान् सर्वानप्युपसर्गान् सम्यक् असहत—भयाभावेन, अक्ष मत—क्रोधाभावेन, अतितिक्षत—दैन्याकरणेन, अध्यास्त—निश्चलतया।

ततः खलु स यक्षः अवधिना=अवधिज्ञानेन प्रभुं मनसाऽपि अविचलितम्=स्वध्यानादच्युतमतएव दृढं= अचलस्थैर्यम्, आभुज्य=ज्ञात्वा अपारं=तलस्पर्शरहित—महान्तम् क्षमासागरं=परापकारसहनगुणसमुद्रम् प्रभुं=श्रीमहा वीरस्वामिनं स्वापराधं=निजं बहुविधोपसर्गकरणजन्यमपराधं क्षामयित्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च स्वं स्थानं गतः।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः तत्र=अस्थिकग्रामे अष्टाभिः=अष्टसंख्यै मासार्द्धक्षपणैः चतुर्मासक्षपणैरित्यर्थः चतुर्मासं व्यतिक्रम्य=अतिवाह्य अस्थिकात् ग्रामात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रति निःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य पवन इव अप्रतिहतविहारेण=अप्रतिबन्धविहारेण—विहरन्—श्वेताम्बीकां=तदाख्यां नगरी मस्थितः ॥सू०८४॥

नहीं किया। उनके मन में दीनता का प्रवेश न हुआ। वे कृत–कारित–अनुमोदना–रूप तीनों करणों से युक्त मन वचन काय से गुप्त रहे, और यक्ष द्वारा किये हुए समस्त उपसर्गों को निर्भय भाव से, शान्तिपूर्वक अदीनता के साथ तथा निश्चल रूप से सहन करते रहे। तब उस यक्षने अवधिज्ञानसे जाना कि प्रभु तो मन से भी ध्यान से विचलित नहीं हुए। यही नहीं, उनकी प्रबल स्थिरता भी उसने देखी तब अपार क्षमाके सागर–दूसरों द्वारा किये अपकार को सहन करने रूप के गुण के समुद्र–भगवान् से अपने अपराध की क्षमा मांगी। उन्हें वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमस्कार करके वह अपने स्थान पर चला गया।

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर ने उस अस्थिक ग्राम में आठ अर्धमास क्षपण

પર પીડાની અસર ન થઈ તેમના મનમાં દીનતાનો પ્રવેશ થયો નહીં. તેઓ કૃતકારિત અનુમોદનના રૂપ ત્રણે કાર- ણોથી યુક્ત મન-વચન કાયાથી ગુપ્ત રહ્યા અને યક્ષ દ્વારા કરાયેલ સઘળા ઉપસર્ગોને નિર્ભય ભાવથી શાન્તિપૂર્વક અદીનતા સાથે તથા નિશ્ચલ રૂપે સહન કરતાં રહ્યાં ત્યારે તે યક્ષે અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે ભગવાનનો મનથી પણ ધ્યાનમાંથી વિચલિત થયાં નથી. એટલું જ નહીં પણ તેમની પ્રબળ સ્થિરતા પણ તેણે જોઈ ત્યારે અપાર ક્ષમાના સાગર-બીજા દ્વારા કરાયેલ અપકારને સહન કરી લેવાના ગુણના સાગર-ભગવાન પાસે તેણે પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી તેમને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના અને નમસ્કાર કરીને તે પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે અસ્થિક ગામમાં આઠ અર્ધમાસ ક્ષપણ (આઠ વાર પંદર પંદર

मूलम्—अह य सेयंवियाए णयरीए दो मग्गा संति—एगो वक्को वीओ उज्जू य। तत्थ जे से उज्जुमग्गे तत्थ एगा वियडा महाडवी अत्थि। तीए वियडाए महाडवीए चंडकोसिओ णामं एगो दिट्ठिविसो कालो व्व महाविगरालो कालो वालो णिवसमाणो आसि। सो य नियकूरयाए तेण मग्गेण गमणाऽऽगमणं कुणमाणे पंथजणे दिट्ठीए जालेमाणे घाएमाणे मारेमाणे दंसेमाणे विहरइ। सो तीए महाडवीए परिभमिय परिभमिय जं कंचि सउणगमवि पासइ तंपि णं डहइ। तस्स विसप्पहावेण तत्थ तणाणि वि दड्ढाणि, ण य पुणो नवीणाणि तणाणि समुब्भवंति। एएण महोवद्दवेण सो मग्गो ओरुद्धो आसी। तेण„उज्जुमग्गेण गच्छमाणं भगवं गोवदारगा एवं वइंसु—"रे भिक्खु! एएण उज्जुणा मग्गेण मा गच्छाहि, वंकेण गच्छाहि, जे णं कण्णो तुट्टइ तेण कण्णभूसणेण वि किं पओअणं?, उज्जुमग्गे महाडवीए एगो महाविगरालो दिट्ठिविसो सप्पो चिट्ठइ, सो तुमं भक्खिहिइ"। तं सोचा पहू णाणबलेण चिंतीअ—जं सो सप्पो जइवि उग्गकोहपगडी तहवि सुलहबोही अत्थि, जीवस्स कंचिवि अणिट्ठकरिं पयडिं तिव्वत्तणेण उदयावलियं पविट्ठं दट्ठूणं जणा तं परिवट्टणसंभववाहिरं मन्नति, वत्थुओ सा तहा भविउं न अरिहइ, मणस्स कोऽवि अंसो जया वियडो होइ तया सो उचिएण उवाएण परिवट्टिउं सक्किज्जइ। एयावइयं चेव नो, किं तु अणिट्ठंसस्स जावइयं तिव्वं वलं पडिकूले विसए हवइ तं तावइयं चेव अणुकूलेऽवि विसए परिवट्टिउं सक्किज्जइ, काइवि वलवई चित्तट्ठिई इट्ठा वा अणिट्ठा वा होउ, सा अइसइओवओगियाए गेज्झा एव, जओ दुविहाऽवि चित्तट्ठिई समाणसामत्थवई हवइ, परमिमो भेओ—एगा वट्टमाणक्खणे सुहे पओइया, अन्ना य असुहे, तह वि दुण्हं कज्जसाहणसामत्थं तुल्लं चेव गणणिज्जं। जीए सत्तीए सुहा वा असुहा वा परिणामा हवंति, सा सत्ती अवस्सं इच्छणिज्जा एव मुणेयव्वा, जहा—आमन्नाणं साउपक्कन्नयाए पायणे अणेगोवओगिवत्थूणं भासरासीकरणे य समत्था सत्ती एगाओ चेव अग्गिओ समुब्भवइ तहा सुहाऽसुहकायव्वपरायणा सत्ती अप्पणो एगओ एव अंसाओ उब्भवइ, परं तीए सत्तीए उवओगं

(पन्द्रह—पन्द्रह दिन के आठ वार के) तपश्चरण करके वह चतुर्मास व्यतीत किया। चतुर्मास व्यतीत करके भगवान् अस्थिक ग्राम से निकले और वायु के समान अप्रतिबंध विहार करते हुए श्वेताम्बी नामक नगरी की ओर पधारे ॥सू०८४॥

દિવસનું) તપશ્ચરણ કરીને તે ચાતુર્માસ પસાર કર્યું એટલે કે ચાર માસમાં ફક્ત આઠ દિવસ આહાર-પાણી લીધાં. ચાતુર્માસ પસાર કરીને ભગવાન અસ્થિક ગામથી નીકળ્યાં અને વાયુની જેમ અપ્રતિબંધ વિહાર કરતા કરતા શ્વેતામ્બી નામની નગરીમાં પધાર્યા. (સૂ૦૮૪)

पित=उद्वेगरहितः अदीनमानसः=दीनतायुक्तमनोरहितः, तथा त्रिविधमनोवचःकायगुप्तः–त्रिविधैः=करण–कारणा नुमोदनैः कृत्वा मनोवचःकायैर्गुप्तः स नेव ताम् यक्षकृतान् सर्वानप्युपसर्गान् सम्यक् असहत–भयाभावेन, अक्ष मन–क्रोधाभावेन, अतितिक्षत–दैन्याकरणेन, अध्यास्त–निश्चलतया।

ततः खलु स यक्षः अवधिना=अवधिज्ञानेन प्रभुं मनसाऽपि अविचलितम्=स्वध्यानादच्युतमवगत्य इदं= प्रत्यक्षमेव, आभुज्य=ज्ञात्वा अगाधं=तलस्पर्शरहित–महान्तम् क्षमासागरं=परापकारसहनगुणसमुद्रम् प्रभुं=श्रीमहा- वीरस्वामिनं स्वापराधं=निजं बहुविधोपसर्गकरणजन्यमपराधं क्षामयित्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च स्वं स्थानं गतः ।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः तत्र=अस्थिकग्रामे अष्टाभिः=अष्टसंख्यैः मासार्द्धसंख्यैः चतुर्मासक्षपणैरित्यर्थः चतुर्मासं व्यतिक्रम्य=अतिवाह्य अस्थिकाद् ग्रामात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रति निःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य पवन इव अप्रतिबद्धविहारेण=अप्रतिबन्धविहारेण–विहरन्–श्वेताम्बीकां=तदाख्यां नगरीं प्रस्थितः ॥सू०८४॥

नहीं किया। उनके मन में दीनता का प्रवेश न हुआ। वे कृत–कारित–अनुमोदना–रूप तीनों करणों से युक्त मन वचन काय से गुप्त रहे, और यक्ष द्वारा किये हुए समस्त उपसर्गों को निर्भय भाव से, शान्तिपूर्वक अदीनता के साथ तथा निश्चल रूप से सहन करते रहे। तब उस यक्षने अवधिज्ञानसे जाना कि प्रभु तो मन से भी ध्यान से विचलित नहीं हुए। यही नहीं, उनकी प्रबल स्थिरता भी उसने देखी तब अथाह क्षमाके सागर–दूसरों द्वारा किये अपकार को सहन करने रूप के गुण के समुद्र–भगवान् से अपने अपराध की क्षमा मांगी। उन्हें वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमस्कार करके वह अपने स्थान पर चला गया।

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर ने उस अस्थिक ग्राम में आठ अर्धमास क्षपण

પણ પીડાની અસર ન થઈ તેમના મનમાં દીનતાનો પ્રવેશ થયો નહીં. તેઓ કૃતકારિત અનુમોદનના રૂપ ત્રણે કારણોથી યુક્ત મન-વચન કાયાથી ગુપ્ત રહ્યાં અને યક્ષ દ્વારા કરાયેલ સઘળા ઉપસર્ગોને નિર્ભય ભાવથી શાન્તિપૂર્વક અદીનતા સાથે તથા નિશ્ચલ રૂપે સહન કરતાં રહ્યાં ત્યારે તે યક્ષે અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે ભગવાનનો મનથી પણ ધ્યાનમાંથી વિચલિત થયાં નથી. એટલું જ નહીં પણ તેમની પ્રબળ સ્થિરતા પણ તેણે જોઈ ત્યારે અપાર ક્ષમાના સાગર-બીજા દ્વારા કરાયેલ અપકારને સહન કરી લેવાના ગુણના સાગર-ભગવાન પાસે તેણે પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી તેમને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યો. વંદના અને નમસ્કાર કરીને તે પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે અસ્થિક ગ્રામમાં આઠ અર્ધ માસ ક્ષપણ (આઠ વાર પંદર પંદર

नान् दृष्ट्या ज्वलयन् घातयन् मारयन् दशन् विहरति। स तस्यामटव्यां परिभ्रम्य परिभ्रम्य यं कंचिद् शकुनकमपि पश्यति, तमपि दहति, तस्य विषप्रभावेण तत्र तृणान्यपि दग्धानि, न च पुनः नवीनानि तृणानि समुद्भवन्ति। एतेन महोपद्रवेण स मार्गोऽवरुद्ध आसीत्। तेन ऋजुमार्गेण गच्छन्तं भगवन्तं गोपदारका एवमवादिषुः—"रे भिक्षो! एतेन ऋजुना मार्गेण मा गच्छ, वक्रेण गच्छ, येन कर्णस्त्रुटयति, तेन कर्णभूषणेनापि किं प्रयोजनम्?, ऋजुमार्गे महाटव्यामेको महाविकरालो दृष्टिविषः सर्पस्तिष्ठति, स त्वां भक्षिष्यति। तच्छ्रुत्वा प्रभुर्ज्ञानबलेनाचिन्तयत्—"यत् स सर्पो यद्यपि उग्रक्रोधप्रकृतिः, तथापि सुलभबोधिरस्ति, जीवस्य कांचिदपि अनिष्टकरीं प्रकृतिं तीव्रत्वेन उदयावलिकां प्रविष्टां दृष्ट्वा जनास्तां परिवर्तनसम्भववाह्यां मन्यन्ते, वस्तुतः सा तथा

से आवागमन करने वाले पथिकों को अपनी दृष्टि के विष से जलाता, घात करता, मारता और डँसता था। वह उस अटवी में घूम-घूम कर जिस किसी पक्षी को भी देखता, उसी को भस्म कर देता था। उसके विष के प्रभाव से वहाँ का घास भी जल गया था। वहाँ नवीन तृण तक भी उत्पन्न नहीं होते थे। इस महान् उपद्रव के कारण वह मार्ग रुक गया था अर्थात् उधर से कोई आता-जाता नहीं था।

उस सीधे मार्ग से भगवान् को जाते देख कर गोपदारकों ने इस प्रकार कहा—अरे भिक्षु! इस सरल मार्ग से मत जाओ; चक्करदार रास्ते से जाओ। जिससे कान टूट जाय, उस कान के गहने से क्या लाभ? इस सीधे मार्ग में, महाटवी में अत्यन्त विकराल दृष्टिविष सर्प रहता है, वह तुम्हें खा जाएगा।

यह सुनकर भगवान् ने ज्ञान के बल से सोचा—वह सर्प यद्यपि उग्र क्रोधशील है, फिर भी

વટેમાર્ગુઓને તે સર્પ ક્રૂરતાપૂર્વક પોતાના દૃષ્ટિવિષ વડે બાળી નાખતો, ઘાત કરતો-મારતો અને ડસતો પણ હતો. આ અટવીમા જો કોઇ પક્ષી અહીંતહીં ઉડે તેને પણ બાળીને ભસ્મ કરી નાખતો તેના વિષના પ્રભાવે ત્યાંનું ઘાસ પણ બળી ગયું જ્યાં ઘાસ બળી ગયું હતું ત્યા નવા અંકુરો પણ ફૂટતા નહિ. આવા ઉપદ્રવને લીધે તે માર્ગ સદંતર જવાઆવવા માટે બંધ થઈ ગયો હતો તેથી ત્યાનું આવાગમન વ્યવહાર અટવાઇ પડયો હતો.

ભગવાનને સીધે માર્ગે શ્વેતાંબીનગરી તરફ જતાં જોઈ ગોવાળીઆઓ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે 'હે ભિક્ષુ! આ સરળમાર્ગ નહિ પકડતાં લાંબા માર્ગે જવાનુ રાખો. જેનાથી કાનની બુટીઓ તૂટી જાય તે સોનાને (ઘરેણાને) પહેરવાથી શો લાભ? આ સીધા માર્ગમાં મહાન્ અટવી મધ્યે એક કાળો ફણિધર નાગ રહે છે તે તમને ખાઈ જશે.' આવું સાંભળી ભગવાને જ્ઞાન દ્વારા જાણી લીધુ કે આ સર્પનો ક્રોધ હજી સુધી દૂર થયો નથી, છતાં તે આત્મા સુલભ બોધી તો જરૂર છે. કોઇ પણ જીવની વર્તમાનદશા અનિષ્ટકારી પ્રવર્તતી હોય અને આ અનિષ્ટપણુ

सुरे असुरे वा कुम्भा, इच्चेयाइस्स भवसिस्सइ। मणुस्साणं एयारिसो वियारो समभरिओ दीसइ, न तिव्वा अणिट्ठपविवगिरी सत्ती सुब्बो सुब्बो चिकरिय धारिं करणिज्जेवि, परं तेण सह एयं विस्सरंति जं मणुस्सस्स जा सत्ती नावइयं अणिट्ठं काउं सक्केइ सा चेव सत्ती इट्ठमवि तावइयं चेव काउं सक्कइ, जहा जो चक्कवट्टी नीए सत्तीए सत्तमनरयप्पुढविजोग्गाइं नाणाविहाइं हिंसाइकूरकम्माइं अज्जिउं सक्केइ, सो चेव चक्कवट्टी जइ तं सत्तिं इट्ठकज्जे संजोएइ, तो तावइयाए चेव अहिंसाइसुहकम्माइं अज्जिय मोक्खमवि पत्तुं सक्केइ। जे जीवा सुरे असुरे वा किंपि काउं न सक्केंति, जे य तेयहीणा गलियबलिवद्दा विव होंति, जे य जडा विव जगसत्ताए आहणिज्जंति, जेसिं पामरयाए भोगकामयाए दारिद्दस्स पमायस्स य अवही एव नत्थि, एयारिसा जीवा न किंपि काउं सक्केंति। तेसु पुण भववस्सोरियाइय होइ ते सुरे असुरे वा पज्जाए होंतु इच्छणिज्जा एव। जओ असुर पज्जाएवि तं भववस्साइयं जेण अप्पंसेण निज्जइ, तस्स अप्पंसस्स सत्तीवि खओवसमभावेण चेव जीवेण पाविज्जइ। सा सत्ती निमित्तं पाविय जइवि परिवट्टिउं सक्किज्जइ, अओ तस्स गमणे लाहो एव-त्ति चिंतिय भगवं तेणेव उज्जुणा मग्गेण पट्ठिए। जया भगवं तीए अडवीए पविट्ठे, तया तत्थ धूली पाणिय गमणागमणाभावाओ परमाइ विपरीया जहट्ठिया चेव। जलनालियाओ जलाभावेण सुक्काओ। सुण्णा रुक्खा वम्मिसजालाए दड्ढा सुक्का य। सडियपत्तियज्जुण्णपत्ताइसयाण भूमिभागो आच्छाइओ, वम्मीयसहस्सेहिं सव्वतो लुत्तमग्गो य आसी। कुडीरा सव्वे भूमिसाइणो संजाया। एयारिसीए महाडवीए भगवं जेणेव चंडकोसियस्स वम्मीयं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ काउस्सग्गेण ठिए ॥सू०८५॥

छाया—अथ च श्वेताम्बिकायाः नगर्याः द्वौ मार्गौ स्तः एको वक्रो द्वितीय ऋजुश्च, तत्र यः स ऋजुमार्गस्तत्र एका विकटा महाटवी अस्ति। तस्यां विकटायां महाटव्यां चण्डकौशिको नाम एको दृष्टिविषः काल इव महाविकरालः कालो व्यालो निवसन् आसीत्। स च निजक्रूरतया तेन मार्गेण गमनागमनं कुर्वतः पान्थज

मूल का अर्थ—'अह य' इत्यादि। श्वेताम्बी नगरी के दो मार्ग थे—एक टेढ़ा, दूसरा सीधा। जो मार्ग सीधा था, उसमें एक विकट महा अटवी पड़ती थी। उस विकट महा अटवी में चंडकौशिक नामक एक दृष्टिविष, काल के समान विकराल काला साँप रहता था। वह अपनी क्रूरता के कारण उस मार्ग

મૂલનો અર્થ—'અહ ય' ઈત્યાદિ. શ્વેતામ્બીનગરીના બે માર્ગ હતા. એક વાંકો અને એક સીધો. જે માર્ગ સીધો હતો તેમાં એક મહાન અટવી આવતી હતી. આ મહા અટવીમાં ચંડકૌશિક નામનો એક દૃષ્ટિવિષ ઝેરીલો નાગ રહેતો હતો. આ સર્પ મહા વિકરાળ અને સાક્ષાત યમરાજ જેવો જણાતો હતો. એ માર્ગે અવરજવર કરતા પથિકો—

रात्मन एकस्मादेवांशादुद्भवति, परं तस्याः शक्त्या उपयोगं शुभेऽशुभे वा कुर्यात्-इत्येतावदवशिष्यते। मनुष्याणामेतादृशो विचारो भ्रमभृतो दृश्यते-यत् तीव्राऽनिष्टप्रवृत्तिकरो शक्तिर्भूयो भूयो धिक्कृत्य बहिष्करणीयेति। परं तेन सह एतद् विस्मरन्ति-यद् मनुष्यस्य या शक्तिः यावत्कम् अनिष्टं कर्तुं शक्नोति, सैव शक्तिरिष्टमपि तावदेव कर्तुं शक्नोति, यथा-यश्चक्रवर्ती यया शक्त्या सप्तमनरकपृथिवीयोग्यानि यावत्कानि हिंसादिक्रूरकर्माणि अर्जयितुं शक्नोति स एव चक्रवर्ती यदि तां शक्तिमिष्टकार्ये संयोजयति, तदा तावन्त्येव अहिंसादिशुभकर्माणि अर्जयित्वा मोक्षमपि प्राप्तुं शक्नोति। ये जीवा शुभमशुभं वा किमपि कर्तुं न शक्नुवन्ति, ये च तेजोहीना गलिबलीवर्दा इव भवन्ति, ये च जडा इव जगतसत्तयाऽऽहन्यन्ते, येषां पामरताया भोगलालसाया

उत्पन्न होती है। इसी प्रकार शुभ और अशुभ कर्त्तव्य में प्रयुक्त होने वाली शक्ति आत्मा के एक ही अंश से उत्पन्न होती है। यह बात दूसरी है कि उस शक्ति का उपयोग शुभ में किया जाय या अशुभ में।

"तीव्र अनिष्ट प्रवृत्ति को उत्पन्न करने वाली शक्ति का बार-बार धिक्कार कर बहिष्कार करना चाहिए," मनुष्यों का यह विचार भ्रमपूर्ण है। ऐसा विचार करने वाले लोग भूल जाते हैं कि मनुष्य की जो शक्ति जितना अधिक अनिष्ट कर सकती है, वही शक्ति उतना ही अधिक इष्टसाधन भी कर सकती है। जो चक्रवर्त्ती जिस शक्ति से सातवें नरक में जाने योग्य जितने हिंसादि क्रूर कर्मों का अर्जन कर सकता है, वही चक्रवर्त्ती अगर उस शक्ति को इष्ट कार्य में प्रयुक्त करे-लगावे, तो उतने ही (अहिंसा आदि प्रशस्त कार्य करके) मोक्ष भी पा सकता है। जो जीव सामर्थ्यहीन हैं-शुभ या अशुभ कुछ भी नहीं कर सकते,

---

ચિત્તને અગ્નિ સાથે સરખાવવામાં આવ્યું છે. જેમ અગ્નિ કાચા અન્નને પકવે છે અને તેજ અગ્નિ સમસ્ત પદાર્થોને બાળી પણ શકે છે. આવી બે ધારી શક્તિઓ જેમ અગ્નિમાં છે, તેમ ચિત્તમાં પણ રહેલી છે. ચિત્ત જો સવળે માર્ગે વળે તો આત્માને ઘડીએક ભરમાં મોક્ષગતિએ લઈ જાય છે અને શક્તિ અવળે માર્ગે કામ કરે તો સાતમી નરકે પહોંચાડી દે છે.

અનિષ્ટ ઉત્પન્ન કરવાવાળી ચિત્તશક્તિને વારંવાર ધિક્કાર આપી તેનો બહિષ્કાર કરવો જોઇએ એમ જો મનુષ્ય માનતો હોય તો તેની એક ભ્રમણા છે. જે ચિત્તશક્તિ અધિકમાં અધિક અનિષ્ટતાને આદરી શકે છે તેજ શક્તિ ઇષ્ટતાને પણ તેજ પ્રમાણે આદરી શકે છે. જે શક્તિ દ્વારા ચક્રવર્તી નરકમાં જવા યોગ્ય હિંસા આદિના પ્રશસ્ત કાર્યો કરી મોક્ષની સાધના પણ કરી શકે છે. જે જીવ સામર્થ્યહીન છે. શુભ-અશુભ કાંઇ કરી શકવાની

मर्वितुं नार्हति, मनसः कोऽप्यंशो यदा विकृतो भवति, तदा स उचितेनोपायेन परिवर्तयितुं शक्यते। एतावदेव ना किंतु अनिष्टांशस्य यावत्कं तीव्रं बलं प्रतिकूले विषये भवति तत् तावत्कमेवानुकूलेऽपि विषये परिवर्तयितुं शक्यते। काचिदपि वर्तमाना चित्तस्थितिः इष्टा वा अनिष्टा वा भवतु साऽतिशयितोपयोगितया ग्राह्येव, यतो द्विविधाऽपि चित्तस्थितिः समानसामर्थ्यवती भवति, परमयं भेदः—एका वर्तमानक्षणे शुभे प्रयोजिता अन्याचाशुभे, तथापि द्वयोः कार्यसाधनसामर्थ्यं तुल्यमेव गणनीयम्। यया शक्त्या शुभा अशुभा वा परिणामा भवन्ति, सा शक्तिरवश्यमेषणीयेव ज्ञातव्या यथा—आमान्नानां स्वादुपक्वान्नतया पाचने, अनेकोपयोगिवस्तूनां भस्मराशीकरणे च समर्था शक्तिरेकस्मादेवाग्नेः समुद्भवति तथा शुभाशुभकर्तव्यपरायणा शक्ति-

सम्भवोऽपि है। जीव की किसी अनिष्टकारी प्रकृति को, तीव्रता के साथ, उदयावलिका में प्रविष्ट देख कर लोग मान लेते हैं कि वह परिवर्तन की संभावना से बाहर है, किन्तु वास्तव में यह बात नहीं है। मन का कोई भी अंश जब विकृत हो जाता है तो उचित उपाय से वह बदला जा सकता है। यही नहीं, अनिष्ट अंश का जितना बल प्रतिकूल विषय में होता है, उतना ही तीव्र वह अनुकूल विषय में भी पलटा जा सकता है। चित्त की कोई भी वर्तमान स्थिति, चाहे वह इष्ट हो या अनिष्ट, अतिशय उपयोगी रूप में ही उसे ग्रहण करना चाहिए। कारण यह है कि दोनों (इष्ट और अनिष्ट) प्रकार की चित्तस्थिति समानशक्तिसम्पन्न होती है। दोनों में अन्तर यही है कि एक वर्तमान में शुभ में प्रयुक्त हो रही है और दूसरी अशुभ में। फिर भी दोनों का, अपने-अपने कार्य को सिद्ध करने का सामर्थ्य तो समान ही गिना जाना चाहिए। जिस मूलभूत शक्ति से शुभ या अशुभ परिणाम उत्पन्न होते हैं, वह शक्ति अवश्य ही वांछनीय है, ऐसा समझना चाहिये। उदाहरण के लिए अग्नि की शक्ति को लीजिए। एक ही अग्नि की शक्ति कच्चे अन्न को अच्छी तरह पकाती भी है और अनेक उपयोगी वस्तुओं को भस्म भी करती है, यह द्विविध शक्ति अग्नि से ही

તે જીવ ખૂબ જતાવતો હોય, તેનું વર્તન બહારથી પણ ખરાબ અને ઝેરીલુ હોય તો લોકો કહે છે કે આ જીવ ક્યારેય પણ સુધરી શકશે નહિ. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આ વાત બરાબર નથી મનનો કોઈ અંશ કદાચ વિકૃત બની જાય તો ઉચિત ઉપાય વડે તેને સુધારી શકાય છે તેમ જ બદલાવી પણ શકાય છે આટલું જ નહિ પણ અનિષ્ટ અંશનું જેટલું બળ પ્રતિકૂળ વિષયમાં હોય છે તેટલું જ તીવ્ર તે અનુકૂળ વિષયમાં પણ પલટાઈ શકાય છે. ચિત્તની શક્તિ એવી છે કે ઇષ્ટતા પણ આપે અને અનિષ્ટતા પણ આપે। માટે તેની શક્તિ કોઈ સદ્રસ્તે વાળવાથી તેનો સુંદર ઉપયોગ થઈ શકે છે ચિત્તમાંથી ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ બંને ભાવો નીકળે છે; પણ શક્તિની અપેક્ષા એ ચિત્ત બંને-ઇષ્ટ અને અનિષ્ટમાં સમાનબળ-વીર્યથી કામ કરે છે

जलाभावेन शुष्काः। जीर्णा वृक्षास्तद्विषज्वालया दग्धाः शुष्काश्च। सट्टितपतितजीर्णपत्रादिसंघातेन भूमिभाग आच्छादितः, वल्मीकसहस्रैः सक्रान्तो लुप्तमार्गश्चासीत्। कुटीराः सर्वे भूमिशायिनः संजाताः। एतादृश्यां महाटव्यां भगवान् यत्रैव चण्डकौशिकस्य वल्मीकं तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य तत्र कायोत्सर्गेण स्थितः ॥सू०८५॥

टीका—'अह य सेयंवियाए' इत्यादि। अथ च श्वेताम्ब्याः नगर्याः द्वौ मार्गौ स्तः-एको वक्रः=कुटिलः, द्वितीयः=अपरो मार्गः ऋजुः=सरलश्च। तत्र=द्वयोर्मार्गयोर्मध्ये यः स ऋजुर्मार्गः, तत्र एका विकटा=भयानका महाटवी अस्ति। तस्या विकटायां=भयानकाया महाटव्या चण्डकौशिको नाम एकः दृष्टिविषः-दृष्टौ विषं

जल गये थे और सूख गये थे। भूभाग सड़े पड़े जीर्ण पत्तों के ढेर से ढँक गया था. हजारों बाम्बियों से व्याप्त था और मार्ग लुप्त हो गया था। वहाँ की सभी छोटी-छोटी कुटियाँ धराशायिनी हो गई थीं। ऐसी महा अटवी में, जहाँ चंडकौशिक की बांबी थी, वहाँ भगवान प। पहुँच कर वहाँ कायोत्सर्ग में स्थित हो गये ॥सू०८५॥

टीका का अर्थ—श्वताम्बी नगरी के दो मार्ग थे-एक चक्कर काट कर और दूसरा सीधा था। इन दोनों में जो सीधा रास्ता था, उसमें एक भयानक जंगल पड़ता था। उस भयानक जंगल में चंड-

---

સુકાઈ ગયેલા માલુમ પડે છે પુરાણા ઝાડપાન ચંડકૌશિકના વિષની જ્વાલાઓ વડે બળી ગયેલા અને સુકાઈને ખાખ જેવા થઈ ગયેલા જ જણાય છે ભૂમિ પણ સડેલા અને જીર્ણ થયેલા પાંદડાથી ઢંકાઇ ગયેલી જણાતી હતી ને ઠેર ઠેર મોટા ઢગલા જ્યા ત્યા પડેલા જણાતા હતા. આખો માર્ગ ઉજ્જડ અને વેરાન થઇ ગયો હતો. અગાઉની નાની કુટિરો પણ પડી-ખખડી ગઇ હતી અને તેનો કાટમાળ લોંયભેગો થઈ ગયો હતો આવી ભયંકર અટવીમા જ્યાં ત્યાં વેણુના રાફડા જામી ગયા હતા આ ભયકર નિર્જન પ્રદેશમા જ્યા ચડકૌશિકનો રાફડો હતો ત્યા ભગવાન પહોંચી ગયા.

ચંડકૌશિકના રાફડા પાસે આવી આજુબાજુ નજર કરી જે જગ્યા તેમને નિર્દોષ જણાઈ, તે જગ્યાએ પોતે સાવધપણે કાયાને સ્થિર કરી કાયોત્સર્ગ ધારણ કર્યો અને આત્મસમાધિમા મનને જોડી દીધુ. (સૂ૦૮૫)

ટીકાનો અર્થ—શ્વેતાંબી નગરીમા જવાના જે બે માર્ગો હતા. તેમાં એક કેડી માર્ગ હતો. લોકોનું માનસ હમેશા ટૂંકા રસ્તે થઇ, ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચવાનું હોય છે આવા ટૂંકા રસ્તા, પહાડ-નદી-નાળા વિગેરે અજાણ્યા રસ્તે થઇને જ જતાં હોય છે. પહેલો ચીલો પાડનાર માણસ મુશ્કેલી અનુભવે છે. પણ ત્યારપછી માણસોના પગરવ પડતા, ત્યા એક રીતસરની કેડી પડી જાય છે. ત્યારબાદ, આ કેડીનો ઉપયોગ ધીમે ધીમે નાના રસ્તા તરીકે થાય છે.

બીજો એ ધોરી માર્ગ શ્વેતાંબી નગરી તરફ જતો હતો, નગરજનો તે રસ્તાનો જ ઉપયોગ કરી રહ્યા હતા. પરંતુ કમભાગ્યે ત્યાના રસ્તે કોઈ એક ભયંકર સાપ અવાર નવાર નજરે પડતા આવવા જવાનો વ્યવહાર ઓછો

दारिद्र्यस्य प्रमादस्य चावधिरेव नास्ति, एतादृशा जीवा न किमपि कर्तुं प्रभवन्ति। येषु पुनरात्मबलशौर्यादिकं भवति, ते शुभेऽशुभे वा पर्याये भवन्तु, एषणीया एव, यतोऽशुभपर्यायेऽपि तद् आत्मबलादिकं येन आत्मांशेन निष्पन्नं तस्य आत्मांशस्य शक्तिरपि क्षयोपशमभावेनैव जीवेन प्राप्यते। सा शक्तिः निमित्तं प्राप्य यथेष्टं परिवर्तितुं शक्यते, अतस्तत्र गमने लाभ एव" इति चिन्तयित्वा भगवांस्तेनैव ऋजुना मार्गेण प्रस्थितः। यदा भगवांस्तस्यामटव्यां प्रविष्टस्तदा तत्र धूलिः प्राणिनां गमनागमनाभावात् चरणादिचिह्नरहिता यथास्थिता एव। जलनालिकाः

जो गड़ियार बैल की तरह तेजोहीन होते हैं, जो जड़ की भाँति जगत की सत्ता से दबे रहते हैं, जिनकी पामरता की, भोगलालसा की, दरिद्रता की और प्रमाद की कोई सीमा ही नहीं है, ऐसे प्राणी कुछ भी नहीं कर सकते। जिन में आत्मबल है, शौर्य आदि गुण हैं, वे चाहे शुभ अवस्था में हों या अशुभ अवस्था में, वांछनीय ही हैं। क्यों कि अशुभ अवस्था में भी वह आत्मबल आदि जिस आत्मांश से निष्पन्न हुए हैं, उस आत्मांश की शक्ति भी क्षयोपशम भाव से ही जीव को प्राप्त होती है। वह शक्ति निमित्त पाकर इच्छानुसार बदली जा सकती है। अत एव वहाँ जाने में लाभ ही है।

इस प्रकार विचार कर भगवान् ने उसी सीधे मार्ग से प्रस्थान किया। जब भगवान् उस अटवी में प्रविष्ट हुए तो वहाँ की धूल प्राणियों का गमनागमन न होने से चरणचिह्न आदि से रहित, ज्यों की त्यों थी। जल की नालियाँ जलाभाव से सूख गई थीं। पुराने पेड़ चंडकौशिक के विष की ज्वालाओं से

શક્તિ ધરાવતો નથી, ગળિયા બળદની માફક તેજહીન છે, જડ જેવી જગતની પ્રતિમા બનાવેલો રહ્યો છે, જેને પામરતા–ભોગલાલસા–દરિદ્રતા અને પ્રમાદની કોઈ સીમા નથી તેવો આત્મા જગતમાં કંઈ પણ કરી શકતો નથી. જેનામાં આ આત્મબળ હોય, શૌર્ય આદિ ગુણ હોય તે ભલે શુભ–અશુભ ગમે તે અવસ્થામાં પડેલો હોય તો પણ તે વાંછનીય છે કારણ કે આવા સામર્થ્યવાન આત્માને સારસ્તે વાળવામાં વાંધો આવતો નથી.

આ શક્તિ ભલે તે સદ્ભાવની હોય કે અસદ્ભાવની! પરંતુ તે ક્ષયોપશમભાવ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે, એટલે શક્તિ તો આત્મસ્વીન છે ફેર એટલો છે કે તે અશુભ રસ્તે દોરવાઈ ગઈ છે તેને પાછી વાળી શુભ રસ્તામાં જોડવાની છે આવી અશુભ માર્ગે દોરાયેલી શક્તિ નિમિત્ત મળતાં પાછી વળે છે, અને તેનો સદુપયોગ થઈ શકે છે માટે આ સીધે માર્ગે જવામાં ઘણો લાભ છે. એમ જ્યારે સર્પના જીવન ઉપરથી ભગવાને જાણી લીધું ત્યારે તેઓશ્રી સીધા માર્ગે પ્રસ્થાન કરી ગયા.

આ અટવીમાં પ્રવેશ કરતાં ભગવાનના ખ્યાલમાં આવી ગયું કે આ ભૂમિ પ્રમાણે જ વાતાવરણ છે આ ભૂમિ પર કોઈ પણ પ્રાણીનાં પગલાં જણાતાં નથી પાણીના નાળાં અને ઝરનાળાં [illegible] વગેરે પાણીના [illegible]

गच्छन्तं भगवन्तं गोपदारकाः एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादिषुः=कथितवन्तः-"रे भिक्षो! एतेन= अनेन ऋजुना मार्गेण मा गच्छ, किन्तु वक्रेण मार्गेण गच्छ। येन भूषणेन कर्णः-त्रुट्यति तेन भूषणेन=कर्णाभरणेन किं प्रयोजनं? किमपि कार्यं नास्ति। अयमपि ऋजुमार्गः कर्णत्रोटकाभरणवदेवास्ति, यतोऽत्र ऋजुमार्गे महाटव्यामेको महाविकरालो दृष्टिविषः सर्पस्तिष्ठति, स सर्पः त्वां भक्षिष्यति।

तत्=गोपदारकवचनं श्रुत्वा प्रभुः-श्रीमहावीरस्वामी ज्ञानवलेन=ज्ञानप्रभावेण अचिन्तयत्=चिन्तितवान् यत् सः=चण्डकौशिकः सर्पः यद्यपि उग्रक्रोधप्रकृतिः=तीव्रक्रोधस्वभावोऽस्ति, तथापि-स सुलभबोधिरस्ति। जीव-

---

मनुष्य आदि प्राणियों का तो कहना ही क्या? उस चण्डकौशिक सर्प के विष के प्रभाव से-विष की ज्वालाएँ फैलने से, उस अटवी का घास-फूस भी भस्म हो गया था। भस्म होने के बाद नया घास उगता नहीं था। चंडकौशिक के विषजनित इस उपद्रव के कारण अटवी का वह मार्ग रुक गया था कोई आवागमन नहीं करता था।

उसी सीधे मार्ग से भगवान् को जाते देख गुवालों के लड़कों ने भगवान् से कहा-हे भिक्षु! इस सीधे रास्ते से मत जाओ, चक्करदार रास्ते से जाओ। जिससे कान ही टूट जाय, उस कान के आभूषण से क्या प्रयोजन? अर्थात् इस सीधे रास्ते से क्या लाभ जब कि इससे जाने पर लक्ष्य स्थान पर पहुँचने से पहले ही प्राणों से हाथ धोने पड़ें? यह सीधा रास्ता कान तोड़ देने वाले गहने के समान है। इस रास्ते में एक महाविकराल दृष्टिविष सर्प है। वह तुम्हें खा जायगा।

वडे, तेना उपर प्रहार करतो हतो. ते उपरात, तेना अवयवोने, दांतथी करडी खातो. आकाशमा उडनार पक्षी पण, तेना दृष्टिविषथी नीचे पटकाई पडतु, अने मरणुने आधिन थतुं. ज्यारे आवा ऊंचे उडवावाळा पक्षी सुधी, तेनुं झेर ऊंचे चडतुं तो जमीन पर चालनार प्राणीओनी तो वात ज शी? घास आदिना अंकुरो पण नवीन पणे फूटतां नहि होवाने कारणे आखो रस्तो वेरान अने स्मशान भूमि जेवो थई गयो हतो. जाणे अहिं कोई रणु उभुथयुं न होय! तेम आखो प्रदेश निःसत्त्व बनी गयो हतो.

ज्ञानीओ अने साधुजनोने, गृहस्थोनी माफक, काई गुप्तता जाळववानी न होवाथी आडे मार्गे जवा आववानुं काई प्रयोजन होतुं ज नथी-तेथी, तेओ हंमेशा सीधा मार्गे ज जवा टेवायेला होय छे. ते अनुसार भगवान पण, साधु मार्गी होवाथी, जाहेर रस्तो पकडयो, अने ते तरफ तेमणे चालवा मांडयुं.

भगवान तो, आ बधु प्रथमथीज जाणुतां हतां. अने ते सर्पनो उद्धार तेमना ज हाथे थवा लखायेलो हतो अने आ वात तेमना ख्यालमांज हती. वळी यक्षना उग्र परितापोथी जेओ डग्यां नहि, तेने एक मामुली सर्प

यस्य स तथाभूतः, काल इव=मृत्युरिव महाविकरालः=अतिभयङ्करः, कालः=कृष्णवर्णः, व्यालः=सर्पः, निवसन् आसीत्। स=सर्पश्च निजक्रूरतया=स्वदुष्टस्वभावेन तेन=महाटवीस्थेन मार्गेण गमनाऽऽगमनं कुर्वतः=गच्छत आगच्छतश्च पान्थजनान्=पथिकलोकान् दृष्ट्या=चक्षुषा ज्वलयन्=दहन् घातयन्=पुच्छेन ताडयन् मारयन्=प्राणेभ्यो विमोचयन् दशन्=दन्तैः भक्षन् विहरति=विचरति। सः=चण्डकौशिकाख्यः सर्पः, तस्यां महाटव्यां परिभ्रम्य परिभ्रम्य=वारं वारमितस्ततो भ्रमित्वा यं कञ्चित्=कमपि शकुनकमपि=पक्षिणमपि पश्यति, तमपि=आकाशचारिणमपि पक्षिणं दहति=दृष्टिविषेण भस्मसात्करोति, भूमिचारिणां तर्हि कथैव का? तथा-तस्य=चण्डकौशिक-सर्पस्य विषमभावेन=विषज्वालाप्रसरणेन तत्र=महाटव्यां तृणान्यपि दग्धानि=भस्मीभूतानि। न च पुनः दहनानन्तरं नवीनानि=नवानि तृणानि समुद्भवन्ति=प्ररोहन्ति। एतेन=अनेन चण्डकौशिकविषोद्भवेन महोपद्रवेण=घोरुपसर्गेण सः=महाटवीस्थः मार्गः, अवरुद्धः=पथिकगमनागमनवर्जित आसीत्। तेन=महाटवीस्थेन ऋजु-मार्गेण

कौशिक नामक एक साँप रहता था। वह दृष्टिविष था, अर्थात् उसकी दृष्टि में विष था। जिस पर दृष्टि डाले, वह भस्म हो जाय। वह मृत्यु की तरह अत्यन्त भयंकर और काले रंग का था। वह सर्प अपने दुष्ट स्वभाव के कारण उस महाटवी के मार्ग से गमन-आगमन करने वाले पथिकों को अपनी दृष्टि से जलाता हुआ, पूँछ से ताड़ना करता हुआ, प्राणहीन बनाता हुआ और दाँतों से प्रहार करता हुआ रहता था। वह उस अटवी में बार-बार इधर-उधर घूमता हुआ जिस किसी पक्षी को भी देखता, उस आकाशचारी पक्षी को भी अपने दृष्टिविष से भस्म कर देता था। ऐसी स्थिति में जमीन पर चलने वाले

થતા હશે! આ સાપ પોતાના ઝેર વડે મનુષ્ય-પશુ, પક્ષી વિગેરેને મારી નાખતો હોવાનું માલુમ પડતાં આ રસ્તે મનુષ્ય અને પ્રાણીઓની અવર જવર તદન ઓછી થઈ ગઈ છતાં પણ દુષ્ટ પ્રકૃતિવાળા સાપે, પોતાની દુષ્ટતા ઓછી કરી નહિ હવે કોઈ કાબુમાં ન આવતાં પશુ-પક્ષીને બદલે, ઝાડ-પાન-ફળ-ફૂલ વિગેરે ઉપર ઝેર ઓકવા માંડયો. પરિણામે આ વનસ્પતિ પણ સુકાઈ અને નિર્બીજ બની ગઈ એટલે લોકોમાં એવી માન્યતા પ્રસરી ગઈ કે આ સર્પની દૃષ્ટિમા જ હલાહલ વિષ રહેલુ છે જે કોઈ એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવને તે જુએ છે કે તરત જ તેની પર વક્ર દૃષ્ટિ કરે છે, અને વક્ર દૃષ્ટિ થતા તેનુ દૃષ્ટિવિષ, મનુષ્ય તરફ ફેંકાય છે જેવો તે મનુષ્ય ઉપર વક્રદૃષ્ટિપાત કરે છે કે મનુષ્ય અજગર માફક જે કોઈ હોય તે બળવા માંડે છે અને થોડીવારમાં બળીને ખાખ થઈ જાય છે આથી લોકો, તે માર્ગને છોડી લાંબો માર્ગ પસંદ કરી, શ્વેતાંબી નગરીએ જતા.

ઝેર સ્વરૂપ કાળુ હતુ ને તેને લીધે ઝેર ધારણ કરનાર આ સર્પ પણ કાળો કાળો ભમ્મર જેવો દેખાતો હતો. આ સર્પમાં એટલી બધી [illegible] દુષ્ટતા ભરી હતી કે આખા વનને વિષથી ભર્યા પછી પણ તે પોતાની પૂછડી

इष्टा=अनुकूला अनिष्टा=प्रतिकूला वा भवतु, किन्तु सा चित्तस्थिता अतिशयिता=उत्कर्षं प्राप्ता सती उपयोगिता— कार्यकारितयैव ग्राह्या=विज्ञेया। तत्र हेतुमुपन्यस्यति—यतः यस्माद्धेतो द्विविधापि इष्टानिष्टभेदात् द्विप्रकाराऽपि- चित्तस्थितिः समानसामर्थ्यवती=तुल्यबला भवति, परं=किन्तु तयोः अयम्=अनुपदं वक्ष्यमाणः भेदः=अन्तरं वर्तते, एका=प्रथमा चित्तस्थितिः वर्तमानक्षणे=विद्यमानकाले शुभे=शुभफलजनककार्ये प्रयोजिता=व्यापारिता भवति, अन्या=द्वितीया च सा अशुभे=अशुभफलजनककार्ये प्रयोजिता भवति, तथापि=चित्तस्थितेः शुभाशुभप्रयोजितत्वेऽपि द्वयोरपि=उभयोरपि चित्तस्थित्योः कार्यसाधनसामर्थ्यं=शुभाशुभ फलोत्पादनशक्तिः तुल्यं=समप्रमाणमेव गण- नीयम्=मन्तव्यम्। यया शक्त्या=सामर्थ्येन शुभाः वा अशुभाः वा परिणामाः भवन्ति=जायन्ते,सा शक्तिः अवश्यं=निःसंदेहं यथा स्यात् तथा एषणीयैव—अपेक्षणीयैव ज्ञातव्या=बोध्या। यथा=येन प्रकारेण आमान्ना- नाम्=अपक्वतण्डुलाद्यन्नानाम् स्वादुपक्वान्नतया=स्वादिष्टपक्वान्नत्वेन पाचने=पचनक्रियायां, च=पुनः अनेको-

---

चित्त की कोई भी स्थिति क्यों न हो, अगर उस में बल है, वह सामर्थ्यशालिनी है, तो चाहे वह अनुकूल हो अथवा प्रतिकूल हो, अर्थात् वह कुमार्गगामिनी हो या सुमार्गगामिनी हो, उस उत्कर्षप्राप्त शक्ति को उपयोगी ही मानना चाहिए। कारण यह है कि चित्त की यह दोनों प्रकार की स्थितियाँ तुल्य सामर्थ्य वाली होती है। दोनों में भेद है तो केवल यही कि पहली चित्तस्थिति वर्त्तमान में शुभफलजनक कार्य में प्रयुक्त हो रही है और दूसरी अशुभफलजनक कार्यमें, फिर भी उन दोनों चित्तस्थितियों में शुभ—अशुभ फल को उत्पन्न करने की शक्ति तो समान ही है। अत एव—जिस शक्ति के कारण शुभ या अशुभ परिणाम उत्पन्न होते हैं, वह मूलभूत शक्ति निस्सन्देह अपेक्षित ही है।

जैसे अग्नि की शक्ति कच्चे चावल आदि अन्नों को भलीभाँति पकाने में समर्थ होती है, और अनेकानेक उप- योगी वस्तुओं को भस्म करने में भी समर्थ होती है, वह द्विविध शक्ति एक ही अग्नि से उत्पन्न होती है उसी प्रकार शुभ और अशुभ कर्त्तव्य में प्रयुक्त होने वाली शक्ति भी आत्मा के एक ही अंश से उत्पन्न होती है।

ભગવાન ચંડકૌશિકની મલિનવૃત્તિને ખસેડવા માગતા હતા. તેનું ચિત્ત જે દુષ્ટ કાર્યમાં રમણ કરે છે તેમાથી તેને હટાવી, અન્ય ભાવ ઉપર નજર પડતા, તેને પોતાનું નિજસ્વરૂપ સમજાઇ જશે, એમ માની, ભગવાને આ વિકટ માર્ગ પકડયો

ચિત્તનો ચમકારો અને ઝુકાવ, જેટલો અને જેટલી શક્તિ એ અનિષ્ટતા—ઉપર વળે છે, તેવો જ ચમકારો અને ઝુકાવ અને તેટલી જ શક્તિ એ ઇષ્ટ ભાવો ઉપર પણ પડે છે. એ મૂળભૂત શક્તિ ચિત્તમાં કામ કરી રહી છે અને જે શક્તિ શુભ અને અશુભ બન્ને વૃદ્ધિઓમાં કામ કરે છે ને ચિત્તશક્તિને યથાયોગ્ય સમજી તેનું પરીવર્તન કરવું જોઈએ.

स्य=प्राणिनः काचिदपि=कामपि अनिष्टकरीम्=अनर्थकारिणीं, प्रकृतिं=तीव्रत्वेन=उग्रत्वेन उदयावलिकां प्रविष्टाम्=उदयावलिकान्तर्गतां दृष्ट्वा जनाः तां प्रकृतिं परिवर्तनसम्भवरहिताम्=अपरिवर्तनीयां मन्यन्ते, वस्तुतः=यथार्थतः सा=प्रकृतिः तथा=अपरिवर्तनीया भवितुं न=नैव अर्हति=शक्नोति, मनसः=चित्तस्य कोऽपि=कश्चिदपि अंशः=भागः यदा=यस्मिन् काले विकृतः=विकारयुक्तो भवति, तदा=तस्मिन् काले सः=मनोविकृतांशः उचितेन=योग्येन उपायेन=साधनेन परिवर्तयितुम्=अविकृतावस्थायां परिणमयितुं शक्यते, एतावदेव=मनोविकृतांशस्य उपायनात् परिवर्तनीयता भवतीत्येवात्र मात्र नास्ति, किन्तु-अनिष्टांशस्य=मनसोऽनर्थकरभागस्य यावत्कं=यत्परिमाणं तीव्रम्=उग्रम्, यत्=सामर्थ्यं प्रतिकूले=अनिष्टे विषये भवति, तत्=बलं तावत्कमेव=तत्परिमाणमेव अनुकूले=इष्टे अपि विषये परिणतयितुं=परिणमयितुं शक्यते। काचिदपि बलवती=सामर्थ्यसम्पन्ना चित्तस्थितिः=मनोऽवस्था

सुधर्मों के लड़कों की बात सुनकर श्रीमहावीर स्वामी ने अपने ज्ञानबल से विचार किया-'यद्यपि यह कौलिक सर्प उग्रकोप स्वभाव वाला है, फिर भी है सुलभबोधि। जीव की किसी भी अनर्थकारिणी प्रकृति को, उग्र रूप उसे, उदयावलिका में आई देखकर लोग मान लेते हैं कि उसमें परिवर्तन होना संभव नहीं है किन्तु यथार्थ में वह अपरिवर्तनीय नहीं होती। जब चित्त का कोई भी अंश विकारयुक्त हो जाता है तो उचित उपाय से उसे विकृत अवस्था से अविकृत अवस्था में पलटा जा सकता है। इतना ही नहीं कि चित्त के विकृत अंश को बदल कर अविकृत बनाया जा सकता है, किन्तु उस विकृत अंश का जितना सामर्थ्य प्रतिकूल अनिष्ट विषय में होता है, उतने ही सामर्थ्य के साथ उसका अनुकूल-इष्ट विषय में भी प्रकाश हो सकता है।

શું કરવું જોઈએ? વળી શરીર ઉપરથી મોહ તો ભગવાને પહેલેથી જ કાઢી નાખ્યો હતો, એટલે શરીરના દુઃખે દુઃખી, થવાનું તેમને હતું જ નહિ આ બધાનો વિચાર કરી, ભગવાન તે રસ્તે ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં વિચાર કરતાં ગયાં કે, આ ચંડકૌશિક ઉગ્ર સ્વભાવવાળો છે, છતાં સુલભ બોધી છે તેને સમજાવતાં વાર લાગે તેમ નથી. તે વિચારી આ અશુભ કર્મના ઉદયમાં સપડાયો છે પરંતુ તેની માનસિક વૃત્તિ નિખાલસ છે તો જરૂર તેનું પરિવર્તન થઈ શકશે.

કદાચ કોઈ કારણે ચિત્તનો અમુક જ અંશ વિકૃત થઈ ગયો તો એમ સમજવાનું નથી કે તેનું આખું ચિત્ત વિકૃત બની ગયું છે અમુક ચિત્તવૃત્તિઓ વિકારી થઈ જાય છે, પણ બાકીની વૃત્તિઓ નિર્વિકારી હોવાથી વિકારી ચિત્તવૃત્તિને, નિર્વિકાર અવસ્થામાં ફેરવી શકાય છે કારણ ચિત્ત-મન અનેક વૃત્તિઓનું બનેલું હોય છે. અનંત કાળના ભવ-ભ્રમણ દરમ્યાન અનેક શુભા શુભ બન્ને વૃત્તિઓ વસેલી હોય છે એટલે સારી અને નરસી બન્ને વૃત્તિઓથી વ્યાપ્ત થયેલ ચિત્ત અનેક પ્રકાર અને અપ્રકાર ભાવોને પ્રગટ કરે છે.

इष्टा=अनुकूला अनिष्टा=प्रतिकूला वा भवतु, किन्तु सा चित्तस्थिता अतिशयिता=उत्कर्षं प्राप्ता सती उपयोगियता= कार्यकारितयैव ग्राह्या=विज्ञेया। तत्र हेतुमुपन्यस्यति–यतः यस्माद्धेतो द्विविधापि इष्टानिष्टभेदात् द्विप्रकाराऽपि- चित्तस्थितिः समानसामर्थ्यवती=तुल्यबला भवति, परं=किन्तु तयोः अयम्=अनुपदं वक्ष्यमाणः भेदः=अन्तरं वर्तते, एका=प्रथमा चित्तस्थितिः वर्तमानक्षणे=विद्यमानकाले शुभे=शुभफलजनककार्ये प्रयोजिता=व्यापारिता भवति, अन्या=द्वितीया च सा अशुभे=अशुभफलजनककार्ये प्रयोजिता भवति, तथापि=चित्तस्थितेः शुभाशुभप्रयोजितत्वेऽपि द्वयोरपि=उभयोरपि चित्तस्थित्योः कार्यसाधनसामर्थ्यं=शुभाशुभ फलोत्पादनशक्तिः तुल्यं=समप्रमाणमेव गण- नीयम्=मन्तव्यम्। यया शक्त्या=सामर्थ्येन शुभाः वा अशुभाः वा परिणामाः भवन्ति=जायन्ते,सा शक्तिः अवश्यं=निःसंदेहं यथा स्यात् तथा एषणीयैव–अपेक्षणीयैव ज्ञातव्या=बोध्या। यथा=येन प्रकारेण आमान्ना- नाम्=अपक्वतण्डुलाद्यन्नानाम् स्वादुपक्वान्नतया=स्वादिष्टपक्वान्नत्वेन पाचने=पचनक्रियायां, च=पुनः अनेको-

चित्त की कोई भी स्थिति क्यों न हो, अगर उस में बल है, वह सामर्थ्यशालिनी है, तो चाहे वह अनुकूल हो अथवा प्रतिकूल हो, अर्थात् वह कुमार्गगामिनी हो या सुमार्गगामिनी हो, उस उत्कर्षप्राप्त शक्ति को उपयोगी ही मानना चाहिए। कारण यह है कि चित्त की यह दोनों प्रकार की स्थितियाँ तुल्य सामर्थ्य वाली होती है। दोनों में भेद है तो केवल यही कि पहली चित्तस्थिति वर्त्तमान में शुभफलजनक कार्य में प्रयुक्त हो रही है और दूसरी अशुभफलजनक कार्यमें, फिर भी उन दोनों चित्तस्थितियों में शुभ–अशुभ फल को उत्पन्न करने की शक्ति तो समान ही है। अत एव–जिस शक्ति के कारण शुभ या अशुभ परिणाम उत्पन्न होते हैं, वह मूलभूत शक्ति निस्सन्देह अपेक्षित ही है।

जैसे अग्नि की शक्ति कच्चे चावल आदि अन्नों को भलीभाँति पकाने में समर्थ होती है, और अनेकानेक उप- योगी वस्तुओं को भस्म करने में भी समर्थ होती है, वह द्विविध शक्ति एक ही अग्नि से उत्पन्न होती है उसी प्रकार शुभ और अशुभ कर्त्तव्य में प्रयुक्त होने वाली शक्ति भी आत्मा के एक ही अंश से उत्पन्न होती है।

ભગવાન ચંડકૌશિકની મલિનવૃત્તિને ખસેડવા માગતા હતા. તેનું ચિત્ત જે દુષ્ટ કાર્યમાં રમણ કરે છે તેમાથી તેને હટાવી, અન્ય ભાવ ઉપર નજર પડતા, તેને પોતાનું નિજસ્વરૂપ સમજાઇ જશે, એમ માની, ભગવાને આ વિકટ માર્ગ પકડયો.

ચિત્તનો ચમકારો અને ઝુકાવ, જેટલો અને જેટલી શક્તિ એ અનિષ્ટતા—ઉપર વળે છે, તેવો જ ચમકારો અને ઝુકાવ અને તેટલી જ શક્તિ એ ઇષ્ટ ભાવો ઉપર પણ પડે છે. એ મૂળભૂત શક્તિ ચિત્તમાં કામ કરી રહી છે અને જે શક્તિ શુભ અને અશુભ બંને વૃદ્ધિઓમાં કામ કરે છે ને ચિત્તશક્તિને યથાયોગ્ય સમજી તેનું પરીવર્તન કરવું જોઈએ.

पयोगिवस्तूनाम्=बहुकार्यसाधनपदार्थानां भस्मराशीकरणे=भस्मसमूहीकरणे च समर्था शक्तिरेकस्मात् अंशादेव समुद्भवति तथा=तेन प्रकारेण शुभाशुभकर्तव्यपरायणा=शुभकार्यसाधनतत्परा अशुभकार्यसाधनतत्परा चेति द्विविधा शक्तिः=सामर्थ्यम् आत्मनः एकस्मादेव अंशात्=भागात् उद्भवति=उत्पद्यते, परं=किन्तु तस्याः=शुभाशुभकार्यसाधिकायाः शक्तेः उपयोगं शुभे अशुभे वा कुर्यात्–इत्येतावत्=शुभाशुभकार्यविनियोजनमात्रम्, अवशिष्यते=मानिनां स्वाधीनत्वेन अवशिष्टं भवति। अत्र विषये मनुष्याणाम् एतादृशः=अनुपदं वक्ष्यमाणो एतादृशो विचारो भ्रमभृता=भ्रमपूर्णां दृश्यते यत् सीमा=उग्रा–प्रबला अनिष्टप्रवृत्तिकरी=अनिष्टकार्यप्रवृत्तिकारिणी शक्तिः=सामर्थ्यं भूयोभूयः–वारंवारं धिक्कृत्य=निन्दित्वा दूरीकरणीया=दूरीकर्तव्या इति। परं=किन्तु तेन विचारेण सह=सार्धम् एतत्=इदमनुपदं वक्ष्यमाणं विवचनं ते विस्मरन्ति, यत्–'मनुष्यस्य या शक्तिः यावत्=यत्परिमाणम् अनिष्टम्=अनर्थं कर्तुं शक्नोति सैव शक्तिः इष्टमपि=शुभमपि तावदेव=तत्परिमाणमेव कर्तुं शक्नोति अत्र दृष्टान्तमुपन्यस्यति–'यथा' इत्यादि। यथा–य कश्चित् चक्रवर्ती यया शक्त्या सप्तमनरकपृथिवीयोग्यानि यावन्ति यत्परिमाणानि क्रूरकर्माणि=प्राणातिपातादीनि अर्जयितुम् शक्नोति, स एव चक्रवर्ती यदि=चेत् तां शक्तिम् इष्टकार्ये=शुभकार्ये संयोजयति तदा=तर्हि तावन्त्यपि=तत्परिमाणान्येव शुभकर्माणि=अहिंसादीनि अर्जयित्वा मोक्ष

अनन्तर उसका शुभ कार्य में उपयोग करना, यही शेष रहता है। यह व्यक्तियों के अधीन है।

सबला अनिष्ट–प्रवृत्ति जनक शक्ति बार–बार धिक्कार देकर दूर करने योग्य है। ऐसा जो लोग विचार करते हैं, वे यह भूल जाते हैं कि 'मनुष्य की जो शक्ति जितना अनिष्ट कर सकती है, वही उतना इष्ट भी कर सकती है। इस विषय में चक्रवर्ती का उदाहरण लीजिए।

कोई चक्रवर्ती जिस शक्ति से सातवीं नरकभूमि में जाने योग्य जितने प्राणातिपात आदि क्रूर कर्म उपार्जन करने में समर्थ होता है, वही चक्रवर्ती, उसी शक्ति को अगर शुभ में लगा दे तो उतने ही अहिंसा आदि को उपार्जन करके मोक्ष भी पा सकता है।

धान्यने पकववानी अने धान्यने बाळी नाखवानी जेम जे शक्तिओ अग्निमां जोवामां आवे छे तेवी रीते शुभ अने अशुभ बने कार्योमां काम करवानी शक्ति आत्माना एक ज अंशमाथी उत्पन्न थयेली छे हवे आपणे जोवानु ए रहे छे के आ शक्तिना शेमां उपयोग करवो? आ शक्तिनो शुभ के अशुभमां उपयोग करवानो अधिकार व्यक्ति परत्वेनो होय छे अने ते सर्व व्यक्तिने आधिन रहे छे जेम चक्रवर्तिओए पोतानी शक्तिनो उपयोग निज साधनमां वापरी आत्मार्थ प्राप्त कर्यो अने बीजाओ तेज शक्तिनो संसार मार्गे वापरी अशुभ कर्मो बांधी अधम गतिमां पडेला छे

मपि प्राप्तुं शक्नोति। ये जीवाः=प्राणिनः शुभम् अशुभं वा किमपि=शुभाशुभयोर्मध्ये एकतरमपि कर्तुं न शक्नुवन्ति=न समर्था भवन्ति, च=पुनः ये जीवाः तेजोहीनाः=निस्तेजसः, गलिवलीवर्दाः=अविनीतवृषभा इव भवन्ति, च=पुनः ये:—जीवाः जडा इव जगत्सत्तया=जगतः शक्त्या अधिकारादिरूपया आहन्यन्ते=पराभूयन्ते येषां पामरतायाः भोगलालसायाः=भोगकामनायाः, दारिद्र्यस्य प्रमादस्य=आलस्यस्य च अवधिरेव=सीमैव नास्ति, एतादृशाः—ईदृशाः जीवाः=प्राणिनः किमपि=किञ्चिदपि कार्यं कर्तुं न=नैव शक्नुवन्ति। येषु जीवेषु पुनः आत्मबलशौर्यादिकं भवति, ते जीवाः शुभे अशुभे वा पर्याये विद्यमाना भवन्तु, उभयत्र पर्याये विद्यमानास्ते जीवाः समानतया एषणीयाः=अभिलषणीयाः। तत्र हेतुमाह—यतः=यस्मात् कारणात् अशुभपर्यायेऽपि तत्=अनर्थकरम् आत्मबलादिकं येन आत्मांशेन कारणीभूतेन निर्वृत्तं=सम्पन्नमभूत्, तस्य आत्मांशस्य शक्तिरपि=अनर्थकरं सामर्थ्यमपि क्षयोपशमभावेनैव=तदावरणक्षयोपशमभावद्वारैव जीवेन प्राप्यते। सा क्षयोपशमभावलब्धा शक्तिः निमित्तं=कारणं प्राप्य यथेष्टं=यथेच्छं यथास्यात्तथा परिवर्तितुं=परावृत्ता भवितुं शक्यते, अतः=अस्मात् कारणात् तत्र=चण्डकौशिकाधिष्ठितस्थाने गमने=विहारे लाभ एव भवितुम् अर्हति—इति=इत्थं चिन्तयित्वा=विचार्य भगवान् श्रीवीरस्वामी तेनैव ऋजुना मार्गेण प्रस्थितः=प्रचलितः। यदा=यस्मिन् काले भगवान् श्रीवीरः तस्याम्=

जो प्राणी शुभ और अशुभ, दोनों में से किसी भी एक को उग्र शक्ति के साथ करने में असमर्थ होते हैं, और जो निस्तेज हैं, गलियार बैल के समान है, जो जड़ की भाँति जगत् की शक्ति से अभिभूत हो जाते हैं और जिनकी पामरता, भोगकामना, दरिद्रता और प्रमाद की कोई सीमा ही नहीं है, एसे प्राणी क्या कर सकते हैं? उनसे कुछ भी नहीं हो सकता। इनके विपरीत, जिन जीवों में आत्मबल है, शूरता-आदि है, वे शुभ या अशुभ किसी भी पर्याय में क्यों न हों, समान रूप से वाछनीय हैं। क्यों कि अशुभ पर्याय में भी जो आत्मबल आदि जिस आत्मांश से उत्पन्न हुआ है, उस आत्मांश की शक्ति—अनर्थकारी सामर्थ्य—भी क्षयोपशम के द्वारा ही जीव को प्राप्त होती है। वह क्षयोपशमभावजनित शक्ति, कारण मिलने पर इच्छानुसार परिवर्तित की जा सकती है, अतः जहाँ चंडकौशिक रहता है, वहाँ जाने में लाभ हो सकता है। इस प्रकार विचार कर श्रीवीर प्रभु उसी सीधे मार्ग से रवाना हुए।

મનુષ્ય પોતાની શકિતને ઓળખ્યા વિના પોતાને પામર માનતો થઇ ગયો છે અને આત્મોદ્ધાર કરવા તરફ અગર ગુણવૃદ્ધિ કરવા તરફ તેનુ વલણ રાખવા જતા તે હિંમત ખોઇ બેસે છે. દરેક આત્મામા શકિત રહેલી છે અને તે પણ સૌમા સરખા પ્રમાણમાં છે જેણે જેણે આત્મવિશ્વાસ કેળવ્યો તેણે તેણે. તે શકિત પ્રાપ્ત કરી.

चण्डकौशिकाधिष्ठितायाम् अटव्यां प्रविष्टः, तदा तस्मिन् काले तत्र=अटव्यां धूलिः प्राणिनां गमनाऽऽगमनाभावात् चरणादिचिह्नरहिता=पादादिचिह्नवर्जिता, अत एव-यथास्थितैव आसीत्। तथा-जलनालिकाः जलाभावेन शुष्काः आसन्। तथा-जीर्णाः=पुरातनाः केचन वृक्षाः तद्विषज्वालया=चण्डकौशिकसर्पविषदाहेन दग्धाः=भस्मीभूताः, तथा-केचन वृक्षाः शुष्काः=नीरसाश्च आसन्। तथा-तस्याः भूमिभागः सटितपतितजीर्णपत्रादिसंघातेन-सटितानां=शीर्णानां पतितानाम् जीर्णपत्रादीनां संघातेन=समूहेन आच्छादितः=आवृत आसीत्, तथा-वल्मीकसहस्रैः-वल्मीकाः=वामलूराः-'वाम्बी' इति भाषाप्रसिद्धाः, तेषां सहस्रैः संक्रान्तः=युक्तः, च-पुनः लुप्तमार्गः=अदृश्यमानमार्ग आसीत्। तथा-सर्वे=तद्वनस्थिताः सकलाः कुटीराः=लघुकुटयो भूमिशायिनः=धरापतिताः सञ्जाताः=अभवन्। एतादृश्याम्=ईदृश्याम्-अगम्यायाम् महाटव्यां भगवान् श्रीवीरस्वामी यत्रैव=यस्मिन् स्थाने चण्डकौशिकस्य वल्मीकम् आसीत्, तत्रैव=तस्मिन्नेव वल्मीकस्थाने उपागच्छति, उपागम्य तत्र=चण्डकौशिकाधिष्ठितवल्मीकाऽऽसन्नस्थाने कायोत्सर्गेण कायोत्सर्गपुरस्सरं स्थितः ॥सू०८५॥

जिस समय भगवान महावीर उस भयानक अटवी में प्रविष्ट हुए, उस समय वहाँ की धूल पैरों आदि के निशानों से रहित थी, क्यों कि वहाँ आवागमन नहीं होता था, अतएव वह ज्यों की त्यों थी। वहाँ की जल की नालियाँ जलाभाव के कारण सूखी पड़ी थीं। कितने ही पुराने पेड़ चंडकौशिक के विष की ज्वाला से भस्म हो गये थे और कितने ही सूख गये थे। अटवी का भूभाग सड़े पड़े और सूखे पत्तों के ढेरों से आच्छादित हो गया था और हजारों बांबियों से व्याप्त था। मार्ग कहीं दिखाई नहीं देता था। वहाँ के सभी कुटीर धराशायी (जमींदोस्त) हो गये थे। ऐसी दुर्गम अटवी में भगवान् वहाँ पहुँचे, जहाँ चंडकौशिक की बांबी थी। वहाँ प्रभु श्री भगवान् उस बांबी के पास ही कायोत्सर्गपूर्वक स्थित हो गये ॥सू०८५॥

આ શક્તિ બહારથી આવતી નથી, પરંતુ અંદર ગુપ્ત રીતે રહેલી છે અને તેજ બહાર આવે છે ફક્ત તેનો આવિર્ભાવ થવામાં બહારના સાધનો નિમિત્ત ભૂત થાય છે, એટલે આપણે કહીએ છીએ કે આ સાધનોથી જ મારી શક્તિ ખીલી! જો શક્તિ અંદર ન હતી તો ખીલી ક્યાંથી? આ બતાવે છે કે દરેક આત્મામાં અનંત શક્તિનો પિંડ પડ્યો છે ફક્ત કેવી રીતે બહાર લાવવો તેજ વિચારવાનું રહે છે

ભગવાન આ બધું જોતાં જોતાં સર્પના રાફડા આગળ આવી પહોંચ્યા અને તે રાફડાની આસપાસ જ ધ્યાનમગ્ન થવા વિચાર કર્યો. અને તે ત્યાંજ કાયોત્સર્ગ કરી ઊભા રહ્યા (સૂ૦૮૫)

मूलम्—तए णं से चंडकोसिए विसहरे कुद्धे समाणे विलाओ बाहिरं निस्सरिय काउसग्गट्ठियं पहुं दट्ठूणं चिंतीअ–'केरिसो इमो मच्चुभयविप्पमुक्को मणुस्सो जो खाणू विव थिरत्तणेण ठिओ, संपइ चेव इमं अहं विसजालाए भासरासी करोमि'–त्ति कट्टु कोहेण धमधमंतो आसुरुत्तो मिसिमिसेमाणो विसग्गिं वममाणो फणं वित्थारयंतो भयंकरेहिं फुक्कारेहिं दिट्ठिं फोरेमाणो सूरं निज्झाइत्ता सामिं पलोएइ। सो न डज्झइ जहा अण्णे, एवं दोच्चंपि तच्चंपि पलोएइ तहवि सो न डज्झइ, ताहे पहुं पायंगुट्ठम्मि डसइ, डसित्ता 'मा मे उवरि पडिज्ज'–त्ति कट्टु पच्चोसक्कइ। तहवि पहू न पडइ। काउस्सग्गाओ लेसमवि न चलइ। एवं दोच्चंपि तच्चंपि डसइ, तहवि णो पडइ, ताहे अमरिसेणं पहुं पलोएंतो अच्छइ। एवं तं भगवं संतमुद्दं अउलकंतिमंतं सोम्मं सोम्मवयणं सोम्मदिट्ठिं माहुरियगुणजुत्तं खमासीलं पिच्छंतस्स तस्स ताणि विसभरियाणि अच्छीणि विज्झाइयाणि। तओ कोहपुंजरूवो सो चंडकोसिओ थद्धो जाओ। पहुस्स सतिवलेण तस्स कोहो समिओ। तस्स कोहजालाए उवरिं पहुणा खमाजालं सित्तं, तेण सो सतो सतसहावो संजाओ। एयारिसं संतिसंपन्नं चंडकोसियं दट्ठूणं पहू एवं वयासी–हे चंडकोसिय! ओवुज्झ, ओवुज्झ, कोहं ओमुंच ओमुंच, पुव्वभवे कोहवसेणेव कालमासे कालं किच्चा तुवं सप्पो जाओ, पुणोऽवि पावं करेसि, तेण पुणोऽवि दुग्गइं पावेहिसि, अओ अप्पाणं कल्लाणमग्गे पवत्तेहि–त्ति। एवं पहुस्स अमियसमं पबोहवयणं सोच्चा चंडकोसिओ वियारसायरे पडिओ पुव्वभवजाइं सरइ। तेण सो णिय-पुव्वभवे कोहपगडीए णियमरणं विण्णाय पच्छायाव करिय हिंसयपगडिं विमुच्चिय संतसहावो संजाओ। तए णं से सप्पे तीसं भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता सुहेण झाणेण कालमासे कालं किच्चा उक्कोसओ अट्ठारससागरोवमट्ठिइए सहस्साराभिहे अट्ठमे देवलोए उक्कोसट्ठिइओ एगावयारो देवो जाओ। महाविदेहे सो सिज्झिस्सइ ॥सू०८६॥

छाया—ततः खलु स चण्डकौशिको विषधरः क्रुद्धः सन् विलाद् बहिर्निःसृत्य कायोत्सर्गस्थितं प्रभुं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्—कीदृशोऽयं मृत्युभयविप्रमुक्तो मनुष्यो यः स्थाणुरिव स्थिरत्वेन स्थितः, सम्प्रत्येवेममहं विष-ज्वालया भस्मराशीकरोमीति कृत्वा क्रोधेन धमधमायमान आशुरक्तो मिसमिसायमानः विषाग्निं वमन् फणा

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तब वह चंडकौशिक विषधर क्रुद्ध होकर बिल से बाहर निकला और कायोत्सर्ग में स्थित प्रभु को देख कर सोचने लगा—'कौन है यह मौत की भीति से मुक्त मानव, जो ठंठ की भाँति स्थिर होकर खड़ा है? मैं इसको अभी विष की ज्वाला से भस्म कर देता हूँ।'

મૂલનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ ચંડકૌશિકનાગ બહાર નીકળતા ક્રોધથી ધુંવાકુંવા થયો ને પ્રભુને સ્થિર ઉભેલા જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'આ કયો માનવી છે કે જે મોતથી પણ ડરતો નથી? અને જુવારના ઠુંઠાની

विस्तारयन् भयङ्करैः फुत्कारैर्दृष्टिं स्फारयन् सूरं निध्याय स्वामिनं प्रलोकते। स न दह्यते यथाऽन्ये। एवं द्विरपि त्रिरपि प्रलोकते, तथापि स न दह्यते, तदा प्रभुं पादाङ्गुष्ठे दशति, दष्ट्वा 'मा मे उपरि पतेत्' इति कृत्वा अपसर्पति, तथाऽपि प्रभुर्न पतति। कायोत्सर्गाल्लेशमपि न चलति। एवं द्विरपि त्रिरपि दशति तथापि न पतति, तदाऽमर्षेण प्रभुं प्रलोकमान आस्ते। एवं तं भगवन्तं शान्तमुद्रमतुलकान्तिमन्तं सौम्यं सौम्यवदनं सौम्यदृष्टिं माधुर्यगुणयुक्तं क्षमाशील प्रेक्षमाणस्य तस्य ते विषभृते अक्षिणी विध्याते। ततः क्रोधपुञ्जस्य स

ऐसा सोच कर क्रोध से 'धम-धम' की आवाज करता हुआ, शीघ्र ही कुपित हुआ, क्रोध से जलता हुआ, विषरूपी अग्नि का वमन करता हुआ फणा फैलाता हुआ भीषण फुफकार करता हुआ, सूरज की ओर देख कर प्रभु की ओर देखने लगा मगर दूसरों की तरह वह जले नहीं।

सर्पने दूसरी बार और फिर तीसरी बार भीदेखा, फिर भी प्रभु न जले। तब उसने प्रभु के पाँव के अंगूठे में डंस लिया। डंस कर 'यह मेरे ऊपर ही न गिर पड़े' यह सोच कर दूर सरक गया, तथापि भगवान गिरे नहीं। दूसरी और तीसरा बार डँसा, तब भी भगवान् न गिरे। कायोत्सग से तनिक भी चलित न हुए। तब वह क्रोध से प्रभु को देखने लगा। शान्त मुद्रा वाले, अतुल कान्ति के धनी, सौम्य, सौम्यमुख, सौम्यदृष्टि, मधुरता के गुण से युक्त और क्षमाशील भगवान् को देखने वाले उस

માફક સ્થિર થઈ ઉભો છે? હમણાં જ હું તેને જ્વાળા વડે બાળીને ભસ્મ કરી નાખું છું ચંડકૌશિક નાગ આવું વિચારી ક્રોધથી ધમધમી ઉઠેલો શીઘ્ર કોપ સમાન થતો ક્રોધાવેશથી નીકળતી જ્વાળાઓને ધારણ કરતો, વિષ રૂપી અગ્નિનું વમન કરતો, ફેણ વિસ્તાર કરતો, ભીષણ ફૂંફાડા મારતો, સૂરજની સામે દેખતો ભગવાનની સામે દૃષ્ટિ કરી; પરંતુ અન્ય માણસોની માફક પ્રભુને બાળી શક્યો નહિ એ પ્રમાણે ચંડકૌશિકે બીજીવાર-ત્રીજીવાર દૃષ્ટિ ભગવાન તરફ કરી; પરંતુ પ્રભુના શરીરને ઉની આંચ પણ આવી નહિ.

દૃષ્ટિ વડે જ્યારે ભગવાનને કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ ત્યારે તેણે પ્રભુના અંગુઠે ડંખ માર્યો. ડંખ મારવાથી આ માનવી વિષના જોરે કદાચ મારી ઉપર પડે તે બીકથી તે દૂર સરકી ગયો. છતાં પ્રભુને તો કાંઈ પણ થયું નહિ. આવી રીતે બે ત્રણ વાર ડંખ માર્યો, પણ તેમને કોઈ પણ પ્રકારની અસર જણાઈ નહિ તેમ પડયા પણ નહિ અને કાયોત્સર્ગ માંથી પણ ચ્યુત થયા નહિ. આથી તેનો વધ્યો ક્રોધ વ્યાપી ગયો અને ક્રોધયુક્ત દૃષ્ટિથી એ સર્પે ભગવાન તરફ અવલોકન કર્યું. અવલોકન કરતાં શાંત મુદ્રાવાળા અતુલકાન્તિના ધણી, સૌમ્ય, સૌમ્યમુખી સૌમ્યદૃષ્ટિવાળા મધુર ગંભીર-

चण्डकौशिकः स्तब्धो जातः। प्रभोः शान्तिबलेन तस्य क्रोधः शमितः। तस्य क्रोधज्वालाया उपरि प्रभुणा क्षमाजलं सिक्तं, तेन स शान्तः शान्तस्वभावः संजातः। एतादृश शान्तिसम्पन्नं चण्डकौशिकं दृष्ट्वा प्रभुरेवमवादीत्—'हे चण्डकौशिक! अवबुध्यस्वावबुध्यस्व, क्रोधमवमुञ्चावमुञ्च, पूर्वभवे क्रोधवशेनैव कालमासे कालं कृत्वा त्वं सर्पो जातः पुनरपि पापं करोषि, तेन पुनरपि दुर्गतिं प्राप्स्यसि, अतः आत्मानं कल्याणमार्गे प्रवर्तयेति। एवं प्रभोरमृतसमं प्रबोधवचन श्रुत्वा चण्डकौशिको विचारसागरे पतितः पूर्वभवजातिं स्मरति। तेन स निजपूर्वभवे क्रोधप्रकृत्या निजमरणं विज्ञाय पश्चात्तापं कृत्वा हिंसकप्रकृतिं विमुच्य शान्तस्वभावः संजातः। ततः खलु स सर्प-

---

चंडकौशिक की विषभरी आँखें शान्त हो गईं। क्रोध का पिंड वह चंडकौशिक स्तब्ध रह गया। प्रभु की शान्ति के बल से उसका क्रोध शांत हो गया। उसकी क्रोध—ज्वाला पर भगवान् ने क्षमा का जल सींच दिया। इस कारण वह शान्त और शान्तस्वभावी हो गया। इस प्रकार चंडकौशिक को शांतिसम्पन्न देखकर प्रभुने इस प्रकार कहा—'हे चंडकौशिक! बोध पाओ! क्रोध को छोड़ो, छोड़ो! पूर्व भव में क्रोध के वशीभूत होकर ही कालमास में काल करके तुम सर्प हुए। अब फिर पाप कर रहे हो तो फिर दुर्गति पा ओगे, अतएव अपने आप को कल्याण—मार्ग में प्रवृत्त करो।'

प्रभु के अमृत के समान यह प्रबोध—वचन सुनकर चंडकौशिक विचार—सागर में डूब गया। उसे पूर्व के जन्म का स्मरण हो आया। उससे वह पूर्वभव में क्रोध—प्रकृति से अपना मरण जान कर, पश्चात्ताप

વાળા અને ક્ષમાશીલ ભગવાનને જોતાં ચંડકૌશિકની વિષમય આંખો શાંત થઇ ગઇ! ક્રોધના પિંડ સમાન એવો ચંડકૌશિક સ્તબ્ધ થઇ ગયો પ્રભુના શાંતિબળ આગળ એનો ક્રોધ શાંત પડી ગયો. તેની ક્રોધયુક્ત જ્વાળા ઉપર પ્રભુએ ક્ષમા રૂપી જળનુ સિંચન કર્યું. આને લીધે તે શાંત અને શાંતસ્વભાવી થઇ ગયો તેને શાંતસ્વભાવી જોતાં પ્રભુએ તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યુ

"હે ચંડકૌશિક! બુઝ! બુઝ! બુઝીઆ! ક્રોધને તિલાંજલી આપ! પૂર્વભવમાં ક્રોધને વશ થવાથી અને મરણ વખતે જ તુ ક્રોધો બન્યો હોવાથી કાળ આવ્યે મરણ પામી તું સર્પ બન્યો. ક્રોધની આવી માઠી ગતિ ભોગવી રહ્યો છે, છતા હજુ તુ ક્રોધને ભૂલવા માગતો નથી. જો હજુ ક્રોધને વશ થઈ આવુ પાપી જીવન જીવીશ તો આથી પણ વધારે માઠી ગતિને પામીશ, માટે હવે તું કલ્યાણના માર્ગને અપનાવ! અને ક્રોધાવેશમાંથી હંમેશને માટે છૂટી જા!"

પ્રભુનો આવો અમૃત સમાન બોધ સાભળી ચંડકૌશિક નાગ વિચારસાગરમાં ડુબી ગયો. વિચારશ્રેણી પર ચઢતા તેને પૂર્વજન્મનુ સ્મરણ થઇ આવ્યુ. આ સ્મરણથી તેણે જાણ્યું કે પૂર્વભવે ક્રોધ પ્રકૃતિમાં મરણ થવાથી

खित्त भक्तानि अनशनेन छेदयित्वा शुभेन ध्यानेन कालमासे कालं कृत्वा उत्कर्षतोऽष्टादशसागरोपमस्थितिके सहस्रारामिधेऽष्टमे देवलोके उत्कृष्टस्थितिक एकावतारी देवो जातः। महाविदेहे स सेत्स्यति ॥ सू०८६॥

टीका—'तए णं से चंडकोसिए' इत्यादि ततः=श्रीवीरप्रभोः कायोत्सर्गपुरस्सरस्थित्यनन्तरं खलु सः=दृष्टिविषः, चण्डकौशिकः=तन्नामा विषधरः=सर्पः, क्रुद्धः=क्रोधयुक्तः सन् बिलात् बहिः=बहिःप्रदेशे निस्सृत्य=निर्गत्य कायोत्सर्गस्थितं प्रभुं श्रीवीरस्वामिनं, दृष्ट्वा अचिन्तयत्=चिन्तितवान्—कीदृशः=किंरूपभूत अयम्=एष मम विलनिकटे स्थितः, मृत्युभयविप्रमुक्तः—मृत्योरपि निर्भयः मनुष्यो=मानवोऽस्ति, योऽयं स्थाणुरिव स्थिरत्वेन=निश्चल

करके और हिंसक प्रकृति का त्याग करके शान्तस्वभाव हो गया। तत्पश्चात् वह सर्प अनशन से तीस भक्त छेदन करके अर्थात् पन्द्रह दिनों का अनशन करके, शुभध्यान के साथ, कालमास में काल करके, अठारह सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति वाले सहस्रार नामक आठवें स्वर्ग में उत्कृष्ट स्थिति वाला और एकावतारी देव हुआ। वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्धि प्राप्त करेगा ॥सू०८६॥

टीका का अर्थ—वीर भगवान् के कायोत्सर्ग में स्थित हो जाने के पश्चात् दृष्टिविष चंडकौशिक नामक सर्प क्रोध से युक्त होकर अपने बिल से बाहर निकला। बाहर निकल कर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभु को देख कर वह विचार करने लगा—यह मृत्यु के भय से रहित मनुष्य कैसा है जो मेरे बिल के समीप

આ ગતિને હું પામ્યો છું આ વિચારને પરિણામે તેને વારંવાર પશ્ચાત્તાપ થયો અને હિંસામય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી શાંત સ્વભાવી બની ગયો. શાંત સ્વભાવી થતા તેણે પંદર દિવસનું અનશન આદર્યું શુભધ્યાનમાં રહી પૂર્વના પાપોનો દુઃખપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરતો, પાપોને સંભારીને યાદ કરી તેની આલોચના કરતા કાળ કરી ગયો—મરણ પામ્યો.

ત્યાંથી મરી તે અઢાર સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો એકાવતારી દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરશે. (સૂ૦૮૬)

ટીકાનો અર્થ—"પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય" એ કહેવત ખોટી નથી. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ગમે તેટલું નુકશાન થાય પણ પોતાનો અસલ સ્વભાવ છૂટતો જ નથી તદનુસાર આ સર્પે સઘળો પ્રદેશ ઉજ્જડ જેવો બનાવી દીધો તો પણ તેનો ક્રોધ શાંત થયો નહિ. પશુ રહિત તથા પક્ષીના ઉડ્ડયન વિનાનો બની ગયો તો પણ તેને શાંતિ થઈ નહિ અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘાસ આદિ નાખતા જઈએ તેમ તેમ અગ્નિ વધારે ને વધારે ભભૂકતો જાય છે તેમ જેમ જેમ માણસ વેરાન થતો ગયો તેમ તેમ તેનો ક્રોધ શાંત થવાને બદલે વધતો જ ગયો. ભગવાનને દેખવાથી તો તેનો ક્રોધ વધુ જ વ્યાપી ગયો. કારણ કે અહીં પશુપક્ષીઓ આવવાની હિંમત કરતા નથી તો આ માણસ

त्वेन स्थितोऽस्ति। तिष्ठतु नामैषः किन्तु सम्प्रत्येव=अधुनैव इमं=पुरोवर्तिनम् अहम् विषज्वालया=विषोग्रतेजसा भस्मराशीकरोमि=भस्मपुञ्जीकरोमि, इतिकृत्वा=एतद्विचिन्त्य क्रोधेन=रोषेण धमधमायमानः='धमधमे'=तिशब्दं कुर्वन्, आशुरुप्तः=शीघ्रकुपितः 'मिसमिसायमानः'=जाज्वल्यमानो विषाग्निं वमन्=उद्गिरन् फणां विस्तारयन्=विस्तृतां कुर्वन् भयङ्करैः=भीषणैः फुत्कारैः=भयङ्करफुत्कारपूर्वकं दृष्टिं=चक्षुः स्फारयन्=विकाशयन् सूरं=सूर्यं निध्याय=निरीक्ष्य, स्वामिनं=श्रीवीरप्रभुं प्रलोकते=प्रकर्षेण पश्यति, किन्तु विषदृशा प्रलोक्यमानोऽपि सः श्रीवीरस्वामी न दह्यते=न भस्मीभवति, यथा=येन प्रकारेण अन्ये=प्राणिनो भस्मीभवन्ति। एवम्=अनेन प्रकारेण-पूर्ववत् द्विरपि त्रिरपि=द्विवारमपि त्रिवारमपि प्रलोकते, तथापि सः-श्रीवीरस्वामी न दह्यते, तदा स सर्पः पादाङ्गुष्ठे=चरणाङ्गुष्ठाङ्गुल्यग्रच्छेदेन दशति, दष्ट्वा 'मे उपरि=मम शरीरोपरि अयं मा=न पतेत्-इति कृत्वा=इति विचार्य प्रत्यवष्वष्कते=दूरिभवति, तथापि=पादाङ्गुष्ठे दंशनेनापि प्रभुर्न पतति। एतावदेव न अपिच कायोत्सर्गात्=कायो-

---

खडा है? यह ठूंठ के समान अडिग रूप से खड़ा हुआ है। यह भले खड़ा हो, परन्तु इसको अभी-अभी विष के उग्र तेज से राख का ढेर कर देता हूँ।

इस प्रकार विचार कर चण्डकौशिक रोषवश धमधमाट करने लगा। एकदम कुपित हो गया। क्रोध से जल उठा। विषरूपी अग्नि को निकालने लगा। भयानक फण फैलाकर, नेत्र फाड़ कर और सूर्य की ओर देख कर भगवान् की तरफ देखने लगा। किन्तु विषभरे नेत्रों से देखने पर भी प्रभु भस्म न हुए, जैसे दूसरे प्राणी भस्म हो जाते थे। इसी प्रकार उसने दूसरी वार भी देखा और तीसरी वार भी देखा। फिर भी वीर भगवान् भस्म न हुए। तब उस सर्प ने पैर के अंगूठे में काट खाया। काट कर उसने सोचा-'यह कहीं मेरे शरीर पर न गिर पडे' अतः एव वह दूर सरक गया। मगर अंगूठे में डंसने पर भी भगवान् नहीं गिरे। यही नहीं, किन्तु वे कायोत्सर्ग से लेश मात्र भी चलायमान न हुए। इसी प्रकार

માથાના માનવીએ અહીં આવવાની હિંમત કેવી રીતે કરી? તેમાય પણ ઝાડની માફક સ્થિર થઇને ઉભો રહ્યો છે? આવું અકલ્પનીય દૃશ્ય જોઇ ઘણો ધમધમી ઉઠયો અને ક્ષણવારમાં તે ભગવાનને હતા ન હતા કરી દેવા તૈયાર થયો.

દુષ્ટ માણસ વખત આવ્યે પોતાની દુષ્ટતા બતાવવામા પાછી પાની કરતો નથી, અને તે અંગે તેના સઘળા પ્રયત્નો કરી છૂટે છે તેમ ચડકોશિકે દૃષ્ટિ, ફેણ, ડંખ, વગેરે ધમપછાડા કર્યા. પણ જેમ જેમ તે ઉપાયો અજમાવતો ગયો તેમ તેમ તેના પ્રયત્નો નિષ્ફળ થવા લાગ્યા. આથી છેવટનું હથિયાર અજમાયશ કરવા સર્વ શક્તિઓને કેન્દ્રિત કરી ભગવાન સામે અતૂટ દૃષ્ટિપાત કર્યો, પરંતુ તેમા નિષ્ફળતા અનુભવતાં તેનો ક્રોધી સ્વભાવ શાંતપણે પરિણમવા લાગ્યો.

विंशत भक्तानि अनशनेन छेदयित्वा शुभेन ध्यानेन कालमासे कालं कृत्वा उत्कर्षतोऽष्टादशसागरोपमस्थितिके सहस्रारामिधेऽष्टमे देवलोके उत्कृष्टस्थितिक एकावतारो देवो जातः। महाविदेहे स सेत्स्यति ॥ सू०८६॥

टीका—'तए णं से चंडकोसिए' इत्यादि ततः=श्रीवीरप्रभोः कायोत्सर्गपुरस्सरस्थित्यनन्तरं खलु सः=दृष्टिविषः, चण्डकौशिकः=तन्नामा विषधरः=सर्पः, क्रुद्धः=क्रोधयुक्तः सन् बिलात् बहिः=बहिः प्रदेशे निस्सृत्य=निर्गत्य कायोत्सर्गस्थितं प्रभु श्रीवीरस्वामिनं, दृष्ट्वा अचिन्तयत्=चिन्तितवान्-कीदृशः=कथम्भूतः अयम्=एष मम बिलनिकटे स्थितः, मृत्युभयविप्रमुक्तः-मृत्योरपि निर्भयः मनुष्यः=मानवोऽस्ति, योऽयं स्थाणुरिव स्थिरत्वेन=निश्चल-

करके और हिंसक प्रकृति का त्याग करके शान्तस्वभाव हो गया। तत्पश्चात् वह सर्प अनशन से तीस भक्त छेदन करके अर्थात् पन्द्रह दिनों का अनशन करके, शुभध्यान के साथ, कालमास में काल करके, अठारह सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति वाले सहस्रार नामक आठवें स्वर्ग में उत्कृष्ट स्थिति वाला और एकावतारी देव हुआ। वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्धि प्राप्त करेगा ॥सू०८६॥

टीका का अर्थ—वीर भगवान के कायोत्सर्ग में स्थित हो जाने के पश्चात् दृष्टिविष चण्डकौशिक नामक सर्प क्रोध से युक्त होकर अपने बिल से बाहर निकला। बाहर निकल कर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभु को देख कर वह विचार करने लगा—यह मृत्यु के भय से रहित मनुष्य कैसा है जो मेरे बिल के समीप

આ ગતિને હું પામ્યો છું આ વિચારને પરિણામે તેને વારંવાર પશ્ચાત્તાપ થયો અને હિંસામય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી શાંત સ્વભાવી બની ગયો. શાંત સ્વભાવી થતાં તેણે પંદર દિવસનું અણુશણ આદર્યું શુભધ્યાનમાં રહી પૂર્વના પાપોનો હૃદયપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરતો પાપોને સંભારીને યાદ કરી તેની આલોચના કરતાં કાળ કરી ગયો–મરણ પામ્યો.

અહીંથી મરી તે અઢાર સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો એકાવતારી દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરશે. (સૂ૦૮૬)

ટીકાનો અર્થ—"પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય" એ કહેવત ખોટી નથી. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, ગમે તેટલું નુકસાન થાય પણ પોતાનો અસલ સ્વભાવ છૂટતો જ નથી તદનુસાર આ સર્પે સઘળો પ્રદેશ રણ જેવો બનાવી દીધો તો પણ તેનો ક્રોધ શાંત થયો નહિ પશુ પક્ષિ તથા પંખીના વસવાટ વિનાનો બની ગયો તો પણ તેને શાંતિ થઈ નહિ અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘાસ આદિ નાખતા જઈએ તેમ તેમ અગ્નિ વધારે ને વધારે ભભૂકતો જાય છે તેમ જેમ જેમ નાશ વેરાન થતો ગયો તેમ તેમ તેનો ક્રોધ શાંત થવાને બદલે વધતો જ ગયો. ભગવાનને

त्वेन स्थितोऽस्ति। तिष्ठतु नामैषः किन्तु सम्प्रत्येव=अधुनैव इमं=पुरोवर्तिनम् अहम् विषज्वालया=विषोग्रतेजसा भस्मराशीकरोमि=भस्मपुञ्जीकरोमि, इतिकृत्वा=एतद्विचिन्त्य क्रोधेन=रोषेण धमधमायमानः=' धमधमे '=तिशब्दं कुर्वन्, आशुरुप्त=शीघ्रकुपितः ' मिसमिसायमानः '=जाज्वल्यमानो विषाग्निं वमन्=उद्गिरन् फणां विस्तारयन्=विस्तृता कुर्वन् भयङ्करैः=भीषणैः फुत्कारैः=भयङ्करफुत्कारपूर्वकं दृष्टिं=चक्षुः स्फारयन्=विकाशयन् सूरं=सूर्यं निध्याय=निरीक्ष्य, स्वामिनं=श्रीवीरप्रभुं प्रलोकते=प्रकर्षेण पश्यति, किन्तु विषदृशा प्रलोक्यमानोऽपि सः श्रीवीरस्वामी न दह्यते=न भस्मीभवति, यथा=येन प्रकारेण अन्ये=प्राणिनो भस्मीभवन्ति। एवम्=अनेन प्रकारेण—पूर्ववत् द्विरपि त्रिरपि=द्विवारमपि त्रिवारमपि प्रलोकते, तथापि सः—श्रीवीरस्वामी न दह्यते, तदा स सर्पः पादाङ्गुष्ठे=चरणाङ्गुष्ठाङ्गुल्यग्रच्छेदेन दशति, दष्ट्वा 'मे उपरि=मम शरीरोपरि अयं मा=न पतेत्—इति कृत्वा=इति विचार्य प्रत्यवष्वष्कते=दूरिभवति, तथापि=पादाङ्गुष्ठे दंशनेनापि प्रभुर्न पतति। एतावदेव न अपिच कायोत्सर्गात्=कायो-

खडा है? यह ठूंठ के समान अडिग रूप से खड़ा हुआ है। यह भले खड़ा हो, परन्तु इसको अभी–अभी विष के उग्र तेज से राख का ढेर कर देता हूँ।

इस प्रकार विचार कर चण्डकौशिक रोषवश धमधमाट करने लगा। एकदम कुपित हो गया। क्रोध से जल उठा। विषरूपी अग्नि को निकालने लगा। भयानक फण फैलाकर, नेत्र फाड़ कर और सूर्य की ओर देख कर भगवान् की तरफ देखने लगा। किन्तु विषभरे नेत्रों से देखने पर भी प्रभु भस्म न हुए, जैसे दूसरे प्राणी भस्म हो जाते थे। इसी प्रकार उसने दूसरी वार भी देखा और तीसरी वार भी देखा। फिर भी वीर भगवान् भस्म न हुए। तब उस सर्प ने पैर के अंगूठे में काट खाया। काट कर उसने सोचा—'यह कहीं मेरे शरीर पर न गिर पडे' अत एव वह दूर सरक गया। मगर अंगूठे में डंसने पर भी भगवान् नहीं गिरे। यही नहीं, किन्तु वे कायोत्सर्ग से लेश मात्र भी चलायमान न हुए। इसी प्रकार

માથાના માનવીએ અહીં આવવાની હિંમત કેવી રીતે કરી? તેમાય પણ ઝાડની માફક સ્થિર થઈને ઉભો રહ્યો છે? આવુ અકલ્પનીય દ્રશ્ય જોઇ ઘણો ધમધમી ઉઠયો અને ક્ષણવારમા તે ભગવાનને હતા ન હતા કરી દેવા તૈયાર થયો.

દુષ્ટ માણુસ વખત આવ્યે પોતાની દુષ્ટતા બતાવવામા પાછી પાની કરતો નથી, અને તે અગે તેના સઘળા પ્રયત્નો કરી છૂટે છે તેમ ચડકોશિકે દૃષ્ટિ, ફેણ, ડખ, વગેરે ધમપછાડા કર્યા. પણ જેમ જેમ તે ઉપાયો અજમાવતો ગયો તેમ તેમ તેના પ્રયત્નો નિષ્ફળ થવા લાગ્યા. આથી છેવટનું હથિયાર અજમાયશ કરવા સર્વ શક્તિઓને કેન્દ્રિત કરી ભગવાન સામે અતૂટ દૃષ્ટિપાત કર્યો, પરતુ તેમાં નિષ્ફળતા અનુભવતાં તેનો ક્રોધી સ્વભાવ શાંતપણે પરિણમવા લાગ્યો.

स्सर्गक्रियातः लेशमपि=किञ्चिदपि न चलति। ततः स एवं=पूर्ववत् द्विरपि त्रिरपि=द्विवारमपि त्रिवारमपि दशति, तथापि प्रभुर्नो पतति। तदा सः अमर्षेण=क्रोधेन प्रभुं प्रलोकमानः=पश्यन् आस्ते=तिष्ठति। एवम्= अनेन प्रकारेण शान्तमूर्त्तं=शान्ताकारम् अतुलकान्तिमन्तं=निरुपमप्रभाऽलंकृत, सौम्यं=मृदुस्वभाव, सौम्यवदनं= सौम्यमुखं सौम्यदर्पं=मृदुलदर्पं, माधुर्यगुणयुक्तं=मधुरतास्यगुणालंकृतं, क्षमाशीलं=क्षमास्वभावं तं=सर्वोत्कृष्टं भगवन्तं वीरस्वामिनं प्रेक्षमाणस्य=पश्यतः तस्य=चण्डकौशिकस्य सर्पस्य ते=कल्पान्तकालाग्निसदृशे विषभृते=विषपूर्णे अक्षिणी=नेत्रे विध्याते=शान्तिमापन्ने। ततः खलु क्रोधपुञ्जरूपः=कोपराशिस्वरूप –उग्रकोपी सः=चण्डकौशिकः– सर्पः स्वरूप=कुण्ठित जातः। प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः, शान्तिबलेन=शान्तिप्रभावेण, तस्य=चण्डकौशिकस्य क्रोधः= कोपः शमितः। तस्य=चण्डकौशिकस्य क्रोधज्वालाया उपरि प्रभुणा=श्रीवीरस्वामिना क्षमाजलं=शान्तिरूपं जलं सिक्तम्, तेन=क्षमाजलसेचनेन स शान्तः=आकृत्या शान्तियुक्त शान्तस्वभावः=प्रकृत्या च शान्तियुक्तः संजातः।

उसने दूसरी बार और तीसरी बार भी डँसा, तथापि प्रभु गिरे नहीं। तत्पश्चात् वह रोष के साथ प्रभु को देखता रहा। शांत आकार वाले, अनुपम कान्ति से मंडित, मृदुस्वभाव वाले, मधुरता से अलंकृत और क्षमाशील भगवान वीर स्वामी को देखते हुए चंडकौशिक सर्प की, प्रलयकाल की आग के समान, विष से परिपूर्ण आँखें बुझ गईं अर्थात् शांत हो गईं। उग्र क्रोध का पुंज–उग्र क्रोधी चंडकौशिक सर्प कुंठित हो गया। वीर प्रभु की शांति के प्रभाव से उसका क्रोध शांत हो गया। चंडकौशिक की क्रोध–ज्वाला पर भगवान् महावीर ने क्षमा का जल सींच दिया, अर्थात् अपनी क्षमा एवं शांति के प्रभाव से उसके क्रोध को नष्ट कर दिया। क्षमा का जल सींचने से वह आकृति से भी शांत हो गया और प्रकृति से भी शांत हो गया।

શાંતિનું સામ્રાજ્ય અંતરમાં વ્યાપતાં તેને વિચાર કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો. અશાંતિમાં કોઈ વિચાર આવતો નથી, તેમ જ યોગ્ય નિર્ણય પણ થઈ શકતું નથી. શાંતિ અને ક્રોધનો ઉકળાટ બન્નેનું અનુક્રમે સ્વરૂપ અને ફરી જવું થતાં તેની વિચારધારા બદલાઈ આવા પરમ દયાળુ ક્ષમાવંત અને શાંત મુદ્રાવાળા પુરુષને જોઈ તેના અંતરમાં ઠંડક વળી અને માનભરી દૃષ્ટિએ તેમની તરફ જોઈ રહ્યો અગ્નિ ઠંડા પાણીથી બુઝાય છે, શીત ગરમીથી ચાલી જાય છે, દરેક પદાર્થનો નાશ તેના વિરુદ્ધ ગુણવાળા પદાર્થથી થાય છે એ પ્રકૃતિનો નિયમ છે જગતમાં મુખ્ય બે જાતનાં પ્રવર્તન છે (૧) ઉત્ક્રમ–પ્રમાદ પ્રવૃત્તિવાળુ હોય છે તેનાથી સમસ્ત જગત પ્રવૃત્તિઓથી ધમધમી રહેલું દેખાય છે જેમ કે ... દોડધામ–મારામારી–પીડા–હત્યા–ધમપછાડા–લોકોની દોડધામ ...

एतादृशम्=ईदृशं, शान्तिसम्पन्नं=शान्तिगुणवन्तं चण्डकौशिकं सर्पं दृष्ट्वा प्रभुः=श्रीवीरस्वामी एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्=उक्तवान्–'हे चण्डकौशिक ! त्वम् बुध्यस्व बुध्यस्व=बोधं लभस्व बोधं लभस्व, तथा क्रोधं कोपम्, अवमुञ्चावमुञ्च=सर्वथा त्यज, यतः पूर्वभवे क्रोधवशेनैव कालमासे कालं कृत्वा त्वं सर्पः संजातः। पुनरपि=इह भवेऽपि पापं=क्रोधरूपं पापकर्म करोषि=उपार्जयसि तेन=पापकरणेन पुनरपि=आगामिनि भवेऽपि दुर्गतिं=नरकादिगर्हितगतिं प्राप्स्यसि। अतः=अस्मात् कारणात्–क्रोधस्य दुर्गतिनिमित्तत्वात् त्वम् आत्मानं कल्याणमार्गे=मोक्षमार्गे प्रवर्तय=प्रापय–इति। एवम्=अनेन प्रकारेण प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः अमृतसमं प्रबोधवचन=प्रबोधकरोपदेश, श्रुत्वा=श्रवणविषयीकृत्य चण्डकौशिको विचारसागरे=विचारसमुद्रे पतितः सन् पूर्वभवजातिं=पूर्वभवसम्बन्धिनीं स्वकीयां जातिं स्मरति। तेन=स्वपूर्वभवजातिस्मरणेन सः=चण्डकौशिकसर्पः निजपूर्वभवे=स्वपूर्वजन्मनि क्रोधप्रकृत्या=कोपस्वभावेन निजमरणं=स्वकीयकालधर्म=प्राप्तिं विज्ञाय=अनुभूय पश्चात्तापं

इस प्रकार चंडकौशिक को शांत देखकर वीर प्रभु ने उससे कहा–हे चंडकौशिक ! तुम बूझो, बूझो बोध प्राप्त करो, बोध प्राप्त करो, क्रोध को तज दो, तज दो, अर्थात पूरी तरह त्याग दो, क्यों कि पूर्वभव में क्रोध के कारण ही तुम काल मास में काल करके साँप हुए हो। इस भव में भी वही क्रोध रूप पाप कर रहे हो। इस पाप का आचरण करने से आगामी भव में भी नरक आदि गर्हित गति प्राप्त करोगे, क्यों कि क्रोध दुर्गति का कारण है, अतः तुम अपनी आत्मा को मोक्ष के मार्ग में लगाओ।

इस प्रकार के वीर भगवान् के बोधजनक उपदेश को सुनकर चंडकौशिक विचारों के समुद्र में डूब गया। उसे अपनी पूर्वभवसंबंधी जाति का स्मरण हो आया। पूर्वभव के जाति स्मरण से उसे विदित हो गया कि मैं क्रोध–प्रकृति के कारण ही कालधर्म को प्राप्त हुआ था। तब उसने पश्चात्ताप किया और

આવે, તેમ તેમ, તે આગળ ધપતો હોય છે, તેમ આ ગરમ યુદ્ધ, જેમ જેમ લડાતું જાય છે, તેમ તેમ તે વિસ્તૃત થતું જાય છે (૨) શીત યુદ્ધ જુદા જ પ્રકારનું માલુમ પડે છે. તે બહાર દેખાતું નથી, તેની દોડધામ નજરે પડતી નથી, તે કોઇ પ્રકારે હલન-ચલન વાળુ જણાતુ નથી, પરંતુ આતરિક પણે પ્રસરતું હોઈ સર્વ દાવાનળને ઠંડુ ગાર બનાવી દે છે. જેમ હિમ એ ઠંડુ કુદરતી યુદ્ધ છે, તે શાકભાજી ઝાડ-પાન વિગેરેને બાળીને ભસ્મ કરે છે. તેમા બહારનો અગ્નિ હોતો નથી, પરંતુ અંદરની સખ્ત તાકત હોય છે. ઠંડા યુદ્ધને બહારનો આડંબર હોતો નથી, પણ તે અંદરખાનેથી સચોટ કામ કરી રહે છે. અને ગમે તેવા પદાર્થોને જડમૂળમાંથી ઉખેડીને નિર્બીજ કરી નાખે છે, તેમ ભગવાનની ઠંડી આત્મશાંતી રૂપ શક્તિએ, સર્પની કષાય રૂપ ઉષ્ણ શક્તિ પર વિજય મેળવ્યો. આ વિજય પ્રસ્થાન રૂપે, સર્પને વિચાર કરતો કરી મૂક્યો અને તેને આત્માના અસલ સ્વભાવ તરફ લઇ ગયો.

कृत्वा हिंसकप्रकृतिं=घातुकस्वभावं विमुच्य=परित्यज्य शान्तस्वभावः संजातः। ततः खलु सः=चण्डकौशिकः सर्पः, भिन्नत=भिन्नत्रस्थानि भक्तानि अनशनेन छेदयित्वा शुभेन=प्रशस्तेन ध्यानेन कालमासे कालं कृत्वा उत्कर्षतः अष्टादशसागरोपमस्थितिके सहस्रारामिधे=सहस्रारनामके अष्टमे देवलोके उत्कृष्टस्थितिकः=अष्टादशसागरोपमस्थितिकः एकावतारः=एकभविको देवो जातः। स च देवायुस्समाप्त्यनन्तरं ततश्च्युत्वा महाविदेहे सेत्स्यति=सिद्धो भविष्यति ॥सू०८६॥

मूलम्—एवं णं समणे भगवं महावीरे चंडकोसियसप्पोवरि उवयारं किच्चा ताओ अडवीओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता उत्तरवायालाभिहे गामे समागच्छइ। तत्थ एगो णागसेणो नामं गाहावई परिवसइ, तस्स एगो एव पुत्तो आसी, सो विदेसगओ बारसवरिसाओ अकालवुट्ठी विव अकम्हा गिहे समागओ। अओ सो णागसेणो पुत्तागमणमहोच्छवम्मि विविहमसणपाणखाइमसाइमाइं उवक्खडावेइ, उवक्खडावित्ता मित्तणाइ नियग-सयण-संबंधि परियणे भुंजावेइ। तेणं कालेणं तेणं समएणं भगवं पक्खोववासपारणगे भिक्खायरियाए तस्स गिहे अणुप्पविट्ठे। तेण नागसेणेण उक्किट्ठेणं भत्तिबहुमाणेण भगवं खीरेणं पडिलाभिए। तए णं तस्स नागसेणस्स तेणं दव्वसुद्धेणं दायगसुद्धेणं पडिग्गाहगसुद्धेणं तिविहेणं तिकरणसुद्धेणं भगवंमि पडिलाभिए समाणे गिहंसि य इमाइं पंच दिव्वाइं पाउब्भूयाइं, तं जहा—वसुहारा वुट्ठा १, दसद्धवण्णे कुसुमे निवाइए २, चेलुक्खेवे कए ३, आहयाओ दुंदुहीओ ४, अंतराऽवि य णं आगासंसि अहो दाणं२ त्ति घुट्ठे ५ य ॥सू०८७॥

अपने हिंसक स्वभाव को त्याग कर शांत स्वभाव धारण कर लिया। तत्पश्चात् वह तीस भक्त अनशन से छेद कर, प्रशस्त ध्यान के साथ, कालमास में काल करके, अठारह सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति वाले सहस्रार नामक आठवें देवलोक में अठारह सागरोपम की स्थिति वाला, एक ही भव करके मोक्ष में जाने वाला देव हुआ। देवायु की समाप्ति के पश्चात्, वहाँ से च्युत होकर वह महाविदेह में सिद्ध होगा ॥सू०८६॥

ભગવાનના એ વચનોએ, તેના પર અદ્ભુત અસર કરી. તેના પૂર્વભવોનું સ્મરણ કરાવ્યું નરક આદિ ભવોની પ્રાપ્તિનો ખ્યાલ કરાવ્યો. ભાવિ દુઃખોની ઝાંખી કરાવી. ક્રોધને છોડવા વારંવાર ઉપદેશ દેવા માંડયો આવું અપૂર્વ જ્ઞાન અને દુઃખને હળવું કરે તેવા વાત્સલ્યભર્યાં વચનો સાંભળવાથી, તેનું મન શાંતરસે પરિપ્લાવિત બન્યું અને તે સમતા ધરવા, [શકાશે] ધ્યાનમગ્ન થયો. આત્મ ચિંતનમાં આયુષ્ય પુરું કરી, તે આઠમા દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ, દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી એક ભવ કરી તે સિદ્ધગતિને પામશે. અહીંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે. ત્યાંનો ભવજ છેલ્લો હશે! અને તે ભવમાં, સાધુપણું અંગિકાર કરી પૂર્ણ પુરુષાર્થ વડે આત્મ સ્વભાવ પ્રગટ કરી, ઘાતી કર્મોને નષ્ટ કરી, અને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિદ્ધ સ્થાનને મેળવશે (સૂ૦૮૬)

छाया—एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः चण्डकौशिकसर्पोपरि उपकारं कृत्वा तस्या अटव्याः प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य उत्तरवाचालाभिधे ग्रामे समागच्छति। तत्रैको नागसेनो नाम गाथापतिः परिवसति, तस्यैक एव पुत्र आसीत्, स विदेशगतो द्वादशवर्षात् अकालवृष्टिरिवाऽकस्माद् गृहं समागतः, अतः स नागसेनः पुत्राऽऽगमनमहोत्सवे विविधाशनपानखादिमस्वादिमानि उपस्कारयति, उपस्कार्य, मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् भोजयति। तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवान् पक्षोपवासपारणके भिक्षाचर्यायै तस्य गृहमनुप्रविष्टः। तेन नागसेनेन उत्कृष्टेन भक्तिबहुमानेन भगवान् क्षीरं प्रतिलम्भितः। ततः खलु तस्य नागसेनस्य तेन द्रव्यशुद्धेन दायकशुद्धेन प्रतिग्राहकशुद्धेन त्रिविधेन त्रिकरणशुद्धेन भगवति प्रतिलम्भिते सति

मूल का अर्थ—'एवं णं' इत्यादि। इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर चंडकौशिक सर्प पर उपकार करके उस अटवी से बाहर निकले। निकल कर उत्तरवाचाल नामक ग्राम में पधारे। वहाँ नागसेन नामक गाथापति रहता था। उसके एक ही पुत्र था। वह विदेश गया हुआ था। बारह वर्ष बाद अकालवृष्टि के समान वह अचानक ही घर आ गया अतः नागसेन ने पुत्र के आगमन के उत्सव में विविध प्रकार के अशन, पान, खादिम और स्वादिम बनवाये, और बनवा कर मित्रों, ज्ञातिजनों, निजकजनों, स्वजनों, संबंधीजनों और परिजनों को भोजन जिमाया।

उस काल और उस समय में भगवान् अर्धमास खमण के पारणे के दिन, भिक्षाचर्या के लिये नागसेन के घर में प्रविष्ट हुए। नागसेन ने उत्कृष्ट भक्ति और बहुमान के साथ भगवान् को खीर बहराई। तब द्रव्य-शुद्ध, दायक शुद्ध, प्रतिग्राहक शुद्ध—त्रिकरण शुद्ध आहार भगवान् को बहराने पर नागसेन के घर में यह पाँच

મૂળનો અર્થ—'एवं णं' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, ચંડકૌશિક સર્પ ઉપર ઉપકાર કરી, અટવીથી બહાર નીકળી ગયા ત્યાંથી પ્રસ્થાન કરી, 'ઉત્તર વાચાલ' નામના ગામમાં પધાર્યા આ ગામમા 'નાગસેન' નામનો ગાથાપતિ રહેતો હતો તેને એક પુત્ર હતો, જે વિદેશમા ગયો હતો. બાર વર્ષ બાદ, અકાલે વૃષ્ટિસમાન તે અચાનક પોતાને ઘેર આવી પહોચ્યો. પુત્રનું શુભ આગમન થતા, નાગસેન ઘણો રાજી થઇ ગયો અને તેની ખુશાલીમા તેણે અનેક પ્રકારના મિષ્ટાન્નો બનાવી, વિવિધ પ્રકારના મેવા મિઠાઇઓ તૈયાર કરાવી, મિત્રો-જ્ઞાતિજનો, સ્વજનો, પરિજનો, સબધીઓ અને ઓળખાણ પિછાણવાળા સર્વને નોતર્યા, અને આનંદપૂર્વક ભોજન કરાવ્યા. તે કાળે અને તે સમયે, ભગવાને 'અર્ધમાસ ખમણ' કર્યું હતું. અને તેમના પારણાનો દિવસ આવ્યે, અચાનક નાગસેનના ઘરમા તે પધાર્યા નાગસેને પૂર્ણ ભક્તિપૂર્વક અને માન સાથે, પ્રભુને ક્ષીરનું ભોજન વહોરાવ્યું.

गृहे च इमानि पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, तद्यथा—वसुधारा वृष्टा १, दशार्धवर्णानि कुसुमानि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः कृतः ३, आहता दुन्दुभयः ४ अन्तराऽपि च खलु आकाशे अहोदानमहोदानम् इति घुषितं ५ च ॥सू०८७॥

टीका—'एवं णं समणे भगवं' इत्यादि। एवम्=उक्तप्रकारेण खलु श्रमणो भगवान् महावीरः–चण्डकौशिकसर्पोपरि उपकारं=प्रबोधनेन सिद्धिभागित्वलक्षणमुपकारं कृत्वा तस्याः=चण्डकौशिकसर्पाधिष्ठितायाः अटव्याः प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिःसरति प्रतिनिष्क्रम्य उत्तरवाचालाभिधे=उत्तरवाचालनामके ग्रामे समागच्छति। तत्र एको नागसेनो नाम गाथापतिः परिवसति, तस्य=गाथापतेः एक एव पुत्रः आसीत्। सः–गाथापतिपुत्रो विदेशगतः=परदेशगतः सन् द्वादशवर्षात्–द्वादशं वर्षम् अतिवाह्य अकालवृष्टिरिव=आकस्मिकवर्षावत् अकस्मात्=अतर्कितं गृहे समागतः। अतः=पुत्रागमनाद्धेतोः स नागसेनो गाथापतिः, पुत्रागमनमहोत्सवे=

दिव्य प्रादुर्भूत हुए। वे इस प्रकार हैं–(१) सोने की वर्षा हुई (२) पाँच रंग के फूलों की वर्षा हुई (३) वस्त्रों की वर्षा हुई (४) दुंदुभियों का घोष हुआ और आकाशमें 'अहो दान, अहो दान' की ध्वनि हुई ॥सू०८७॥

टीका का अर्थ—इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर ने चंडकौशिक को प्रतिबोध देकर मोक्ष का भागी बना कर उसका उपकार किया। तदनन्तर जिस अटवी में चंडकौशिक रहता था, उस अटवी से प्रभु बाहर निकले। बाहर निकल कर उत्तरवाचाल नामक ग्राम में पधारे। उस ग्राम में नागसेन नाम का एक गृहस्थ रहता था। उसका एकाकी पुत्र विदेश गया हुआ था। बारह वर्ष के बाद, अकाल–वर्षा के समान, अचानक ही [illegible] घर आ पहुँचा। पुत्र के आगमन की खुशी के उपलक्ष्य में नागसेन ने बड़ा भारी

देनार-लेनार अने दातव्य त्रणे शुद्ध होवाथी, नागसेनने घेर पांच दिव्य वस्तुओ प्रगट थई ते आ छे–(१) सुवर्ण वृष्टि (२) पचरंगी फूलोनी वृष्टि (३) दिव्य वस्त्रोनी वृष्टि (४) दुंदुभीनाद (५) 'अहोदान-अहोदान' ना जयनाद भर्या घोषणा अने ध्वनि (सू०८७)

टीकानो अर्थ—भगवान महावीरे, चंडकौशिकने प्रतिबोध आपी, मोक्षनो अधिकारी बनाव्यो, ने तेने अनेक रीते उपकृत कर्यो. पोतानुं कार्य सफळ थयेलुं जोई महान अवी आने तेनुं शुद्धपणुं बतावी, भगवान ते स्थानने छोडी जवा प्रभुने तो स्वयं विहार सिवाय बीजुं कंई जोईतुं न हतुं स्वयं विहार दरम्यान, जे बीजा जीवो पोतानुं निमित्त पामी सवळी दशा अनुभवे तो, तेमने ते वधारे प्रिय हतुं

ज्यां ज्यां प्रभु स्वयं उत्थान माटे पधार्या, त्यां त्यां तेमने अनेक कामघन स्तोत्रना बीज, पोतेपूर्वे वावेलां हतां. अने तेनो उदय आवता सम परिणामी रही समता रूपना वावीने तेमणे ते जेवा कर्या आवी रीते कर्वाना प्रभावमां स्थिरता

स्वपुत्रस्य गृहाऽऽगमननिमित्तकबृहदुत्सवे विविधाशनपानखादिमस्वादिमानि=अनेकप्रकारकाऽऽहारपान खाद्यस्वाद्यानि उपस्कारयति=पाचकैर्निष्पादयति, उपस्कार्य=निष्पाद्य मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनान् तत्र-मित्राणि=प्रसिद्धानि, ज्ञातयः=सजातयः, निजकाः=स्वकीयाः पुत्रादयः, स्वजनाः=पितृव्यादयः, सम्बधिजनः=पुत्रपुत्रीणां श्वशुरादयः, परिजनाः=दासीदासादयः, इत्येतान् भोजयति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवान्=श्रीवीरस्वामी पक्षोपवासपारणके=अर्द्धमासक्षपणपारणादिवसे भिक्षाचर्यायै तस्य-गाथापतेः गृहम् अनुप्रविष्टः। ततः तेन नागसेनेन गाथापतिना उत्कृष्टेन भक्तिबहुमानेन=भक्त्या बहुमानेन च भगवान्=श्रीवीरस्वामी क्षीरं=पायसं प्रतिलम्भितः। ततः खलु तेन द्रव्यशुद्धेन, दायकशुद्धेन, प्रतिग्राहकशुद्धेन त्रिविधेन त्रिकरणशुद्धेन भगवति महावीरे प्रतिलम्भिते=प्रतिग्राहिते सति तस्य नागसेनस्य गृहे इमानि=वक्ष्यमाणानि पञ्च दिव्यानि वस्तूनि प्रादुर्भूतानि=देवैः प्रकटितान्यभवन्, तद्यथा-देवैर्वसुधारा वृष्टा १, दशार्द्धवर्णानि=पञ्चवर्णानि कुसुमानि=पुष्पाणि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः=वस्त्रवृष्टिः कृतः ३, दुन्दुभयः आहताः=वादिताः ४, अन्तराऽपि च खलु आकाशे 'अहो दानम् अहो दानम्' इति घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम् ॥सू०८७॥

उत्सव मनाया। उस में नाना तरह के अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य : भोजन पाचकों से बनवाये। बनवाकर मित्रों को, सजातीयों को, पुत्र आदि निजक जनों को, काका आदि स्वजनों को, रिश्तेदारों को तथा दास-दासी आदि परिजनों को जिमाया। उस काल उस समय में भगवान् वीर प्रभु अर्धमास खमण के पारणक के दिन भिक्षाचर्या (गोचरी) के लिए उस गाथापति के घर में प्रविष्ट हुए। नागसेन गाथापति ने उत्कृष्ट भक्ति और बहुमान से भगवान् को खीर से प्रतिलम्भित किया-खीर वहराई। तब द्रव्यशुद्ध, दायकशुद्ध और पात्रशुद्ध इस प्रकार त्रिविधशुद्ध और त्रिकरण (मन, वचन, काय) से शुद्ध दान देने से नागसेन के घर में आगे कही जाने वाली पाँच दिव्य वस्तुओं का प्रादुर्भाव हुआ, अर्थात् पांचदिव्य

વધતી ગઈ અને બહારના દુ ખોના નિમિત્તો ઉત્પન્ન કરનાર જીવો પણ, ભગવાનની અતુલ ક્ષમા અને ધીરજ તેમજ સહન શકિતને જોઈ, પ્રતિબોધિત થયા. તેમાંના ઘણા, સ્વપરાક્રમ ફોરવી ભગીરથ પુરુષાર્થ આદરી, પાંચમી ગતિએ જશે. અર્થાત મોક્ષ પામશે.

પ્રભુ આત્મ-સ્થિરતામા લય થવા તપશ્ચર્યા કરતા અને તે પદર-પદર દિવસ સુધી ચાલ્યા કરતી. આવી તપશ્ચર્યાને પારણે કોઈપણ યોગ્ય ઘરમા ભિક્ષાર્થે પહોંચી જતા. ત્યા પોતાના હાથને પાત્ર બનાવી, ઉભા રહેતા, અને ઘર ધણી નિર્દોષ આહાર જે આપે તેનું ગ્રહણ કરતા

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे तओ गामाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता सेयंवियाए नयरीए मज्झं-मज्झेण विहरमाणे जेणेव सुरहिपुरं नयरं तेणेव उवागच्छइ। तत्थ णं पुव्वीए पडसाडियं विव सागरमिव उच्छलंततरंगतरंगियं गंगानइं उत्तरिउकामे भगवं सचीरे आगमीअ। तएणं से भगवं नाविपस्स उग्गहेणं तीए नावाए ठिए। वच्चमाणी सा नावा अगाहजलम्मि पत्ता। तत्थ सुदाढनामे एगो नागकुमारदेवो निवसीअ। जो तिविट्ठवासुदेवभवे भगवओ जीवेण हयस्स सीहस्स जीवो आसि। सो सुदाढदेवो भगवं दट्ठूणं पुव्ववेरं सरिय कोहेण धमधमेंतो आसुरत्तो मिसिमिसेमाणो भगवओ पासे आगतूण आगासट्ठिओ किलकिलरवं कुणमाणो एवं वयासी—"रे भिक्खू! कत्थ गच्छसि? चिट्ठ चिट्ठ" एवं कहिय कप्पंतकालपवणमिव भयंकरं संवट्टगामिह वाउं विउव्विय उवसग्गं करेइ। तं जहा—तेण संवट्टगवाउणा रुक्खा पडिया, पव्वया कंपिया, पुप्फिपडलेण भउलो अंधयारो जाओ, जलम्मीओ आगासं फुसिउमिव उच्छलंति पच्छा पडंति य, गंगाए जलम्मि सा नावा वि उवरि आगासे उप्पडइ निवडइ य, तेण दोलायमाणीए तीए नावाए खंभो भग्गो, सढपडाणि तुडियाणि, पक्खराडिया पडागा फालिया, नावट्ठिया जणा भयभीया सयसयजीवम्मि संकेमाणा कलकलारवं कउमारंभिय। नावाए मज्झओ नाविओ मउव्विग्गो किंकायव्वमूढो संजाओ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पुव्वभवमित्तेहिं कंबल-संबलाभिहेहिं दोहिं वेमाणियं देवेहिं ओहिणा सुदाढाभिहनागकुमारदेवकयं उवसग्गं आभोगिय तत्थ आगमिय तं निवारिय, सा नावा तीरे ठाविया। तओ ते देवा सुदाढं नागकुमारदेवं निक्कासिऊण हयतेउम्मुज्झया, करुणरचित्तेण भगवया ते निवारिया। तएणं ते दोन्नि देवा नियकं पगडिय भगवं वंदंति नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया।

समत्तापर वीयरागे भगवं उवसग्गकारगे सुदाढदेवे कोहभावं उवगारकारगेसु कंबलसंबलेसु देवेसु य रागभावं न किंचिवि करीअ, उभयत्थवि समभावं दरिसीअ।

तएणं नावट्ठिया सव्वे जणा नियजीवणदायार सयलजगजीववच्छलं भगवं जाणिय मचिवकुमाणेणं पएग्न ॥सू० ८८॥

प्रकट हुए। वे यह हैं—(१) देवों ने स्वर्ण की वर्षा की (२) पाँच वर्णों के पुष्पों की वर्षा की (३) वस्त्रों की वृष्टि की (४) दुंदुभियाँ बजाईं और (५) आकाश में 'अहोदान, अहोदान' की घोषणा की ॥सू० ८७॥

देवोए देवोए अने हातव्य वस्तु आ त्रणे मन वचन कायाथी शुद्ध होवाने लीधे त्यां पांच दिव्य प्रगट थयां ... (सू० ८७)

छाया—ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरस्ततो ग्रामान्नि च्छति, निर्गत्य श्वेताम्बिकाया नगर्या मध्यमध्येन विहरमाणो यत्रैव सुरभिपुर नगरं तत्रैव उपागच्छति। तत्र खलु पृथिव्याः पट्टशाटिकामिव सागरमिवोच्छलत्तरङ्गतरङ्गितां गङ्गानदीं तरीतुकामो भगवान् तत्तीरे आगच्छत्। ततः खलु स भगवान् नाविकस्य अवग्रहेण तस्यां नावि स्थितः। चलन्ती सा नौरगाधजले प्राप्ता। तत्र सुदंष्ट्रनामा एको नागकुमारदेवो न्यवसत्। यस्त्रिपृष्ठवासुदेवभवे भगवतो जीवेन हतस्य सिंहस्य जीव आसीत्। स सुदंष्ट्रदेवो भगवन्तं दृष्ट्वा पूर्ववैरं स्मृत्वा क्रोधेन धमधमायमानः आशुरक्तो मिसमिसायमानो भगवतः पार्श्वे आगत्य आकाशस्थितः किलकिलरवं

मूल का अर्थ—'तएणं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर उस उत्तरवाचाल गाँव से बाहर निकलते हैं। वहाँ निकल कर श्वेताम्बिका नगरी के बीचों बीच होकर जहाँ सुरभिपुर नामक नगर था, वहाँ पधारते हैं। वहाँ पृथिवी की श्वेत साड़ी के सदृश तथा समुद्र के समान उछलती हुई तरंगों से तरंगित गंगा नदी को पार करने की इच्छा से भगवान् उसके किनारे आये। तत्पश्चात् नाविक की आज्ञा लेकर भगवान् नौका पर आरूढ हुए। चलती–चलती वह नौका अथाह जल में जा पहुँची। वहाँ सुदंष्ट्र नामक सिंह का एक नाग कुमार देव निवास करता था, जो त्रिपृष्ठ वासुदेव के भव में भगवान् के द्वारा मारे गये सिंहका जीव था। अर्थात् उस पूर्व भव में भगवान् त्रिपृष्ठ वासुदेव थे, और यह देव सिंह था। त्रिपृष्ठ वासुदेव ने उस सिंह को मारा था। अतः सुदंष्ट्र देव भगवान् को देखकर, पूर्वभव के वैर का स्मरण कर के, क्रोध से धमधमाता हुआ, क्रुद्ध होता हुआ, क्रोध से जलता हुआ, भगवान् के पास आकर, अधर में स्थित होकर

મૂલનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. ત્યારપછી ભગવાન ઉત્તર વાચાળ નામના ગ્રામમાંથી યથા સમયે નીકળી શ્વેતાંબિકા નગરીની મધ્યમાંથી પસાર થઈ સુરભિપુર નામના નગરમાં પધાર્યા. જાણે પૃથ્વીએ ધવલવસ્ત્ર ધારણ કર્યું હોય તેવાં નિર્મળ હિલોળા ખાતાં પાણી વાળી અને વિશાળ કાય સમુદ્રની જેમ મોજાંઓ ઉછાળતી એવી ગંગા નદીના તટે પ્રભુ પધાર્યા અને નદીને પેલે પાર જવા ઇચ્છા કરી ત્યાં પડેલી નૌકાના માલિકની આજ્ઞા લઇ ભગવાન તે નૌકામાં બેઠા. પાણીનો પંથ કાપતી આ નૌકા અગાધ જળ મધ્યે આવી પહોંચી. આ મધ્ય ભાગમાં 'સુદંષ્ટ્રક' નામનો એક નાગકુમાર દેવ નિવાસ કરી રહ્યો હતો. ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવના ભવમાં ભગવાને જે સિંહને માર્યો હતો તેજ સિંહનો આ જીવ હતો અને તે 'સુદંષ્ટ્રક' નામના નાગકુમાર તરીકે અહીં જન્મ્યો હતો.

આ સુદંષ્ટ્રક દેવે ભગવાનને જોયા કે તરત જ પૂર્વભવના વેરનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. સ્મરણ માત્રથી તે ક્રોધાગ્નિથી બળવા લાગ્યો અને તરત જ ભગવાન પાસે આવી હવામાં અદ્ધર ઊભો રહી 'કિલ-કિલ' અવાજ કરતાં

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे तओ गामाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता सेयंवियाए नयरीए मज्झं-मज्झेण विहरमाणे जेणेव सुरहिपुरं णयरं तेणेव उवागच्छइ। तत्थ णं पुव्वीए पव्वाडियं विव सागरमिव उच्छलंततरंगतरंगियं गंगामहानइं उत्तरिउकामे भगवं तीरे आगमीअ। तएणं से भगवं नाविअस्स उग्गहेणं तीए नावाए ठिए। चलमाणी सा नावा अगाहजलम्मि पत्ता। तत्थ सुदाढनामे एगो नागकुमारदेवो निवसीअ। जो तिविट्ठवासुदेवभवे भगवओ जीवेण इयस्स सीहस्स जीवो आसि। सो सुदाढदेवो भगवं दट्ठूणं पुव्ववेरं सरिय कोहेण धमधमेंतो आसुरुत्तो मिसिमिसेमाणो भगवओ पासे आगंतूण आगासट्ठिओ किलकिलरवं कुणमाणो एवं वयासी—“रे भिक्खू! कत्थ गच्छसि? चिट्ठ चिट्ठ” एवं कहिय कप्पंतकालपवणमिव भयंकर सव्वगामिणं वाउं विउव्विय उवसग्गं करेइ। तं महा-वेगं सव्वगणाउणा रुक्खा पडिया, पव्वया कंपिया, धूलिपडलेण मउणा अंधयारो जाओ, जलुम्मीओ आगासे फुसिउमिव उच्छलंति पच्छा पडंति य, गंगाए जलम्मि सा नावा वि उवरि आगासे उप्पयइ निवडइ य, तेण डोलायमाणीए तीए नावाए खंभो भग्गो, सढ्ढगाणि तुट्टियाणि, पक्खराडिया पडागा फालिया, नावट्ठिया जणा भयभीया सयसयजीवणं संकेमाणा कलकलरवं कुणिउमारंभिसु। नावाए अवरुत्तो नाविओ मउणिम्मो किंकायव्वमूढो सजाओ।

तेण कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पुव्वभवमित्तेहिं कंबल-संबलाभिहेहिं दोहिं वेमाणियं देवेहिं ओहिणा सुदाढाभिहनागकुमारदेवकयं उवसग्गं आभोगिय तत्थ आगमिय तं निवारिय, सा नावा तीरे ठाविया। तओ ते देवा सुदाढ नागकुमारदेवं निक्कसिय इमिउमुलया, कम्मदविदेण भगवया ते निवारिया। तएणं ते दोन्नि देवा तियखुत्तो पयाहिणं भगवं वंदंति नमसंति, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया।

समासायरं वीयरागे भगवंउवसग्गकारगे सुदाढदेवे कोहभावं उवगारकारगेसु कंबलसंबलेसु देवेसु य रागभावं न किंचि करीअ, उभयत्थवि समभावं दरिसीअ।

तएण नावट्ठिया सव्व जणा नियजीवणदायार सयलजगजीवरक्खगं भगवं जाणिय मत्तिबहुमाणेण पूइसु ॥सू०८८॥

ससूए प्रगट हुई। वे यह हैं—(१) देवों ने स्वर्ण की वर्षा की (२) पाँच वर्णों के पुष्पों की वर्षा की (३) वस्त्रों की वृष्टि की (४) दुंदुभियां बजाई और (५) आकाश में 'अहोदान, अहोदान' की घोषणा की ॥सू०८७॥

लेनार देनार अने दातव्य वस्तु आ त्रणे मन, वचन, कायारूप त्रण करणथी शुद्ध होवाने लीधे त्यां पांच दिव्य
... प्रगट थयां ... ना प्रेम बन्यो. (सू०८७)

महावीरस्य पूर्वभवमित्राभ्यां कम्बल–शम्बलाभिधाभ्यां द्वाभ्यां वैमानिकदेवाभ्याम् अवधिना सुदंष्ट्राभिधनागकुमार देवकृत मुपसर्गमायोज्य तत्रागत्य तं निवार्य सा नौस्तीरे स्थापिता। ततस्तौ देवौ सुदंष्ट्रनागकुमारदेवं निर्भर्त्स्य हन्तुमुद्यतौ! करुणार्द्रचित्तेन भगवता तौ निवारितौ। ततः खलु तौ द्वावपि देवौ निजरूपं प्रकटय्य भगवन्तं वन्देते नमस्यतः, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ।

क्षमासागरो वीतरागो भगवान् उपसर्ग कारके सुदंष्ट्रदेवे क्रोधभावम्, उपकारकारकयोः कम्बल–शम्बलयो र्देवयोश्च रागभावं न किञ्चिदपि अकरोत्, उभयत्रापि समभावमदर्शयत्।

ततः खलु नौस्थिताः सर्वे जना निजजीवनदातारं सकलजगज्जीवरक्षकं भगवन्तं ज्ञात्वा भक्तिबहुमानेनाऽस्तुवन् ॥ सू०८८॥

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पूर्वभव के मित्र कम्वल और शम्वल नामक दो वैमानिक देवों ने अवधिज्ञान से सुदंष्ट्र नामक नागकुमार देव के द्वारा किया हुआ उपसर्ग जाना। वे वहाँ आये और उसे रोक कर नौका किनारे पर रख दी। तत्पश्चात् उन दोनों देवों ने सुदंष्ट्र नागकुमार देव को फटकारा और वे स्वकृत अपराध का दण्ड देने को उद्यत हुए। मगर करुणामयचित्तवाले भगवान् ने उन्हे रोक दिया तब उन दोनों देवोंने अपना असली रूप प्रगट कर के भगवान् को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमकार करके जिस दिशा से प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये।

क्षमा के सागर वीतराग भगवान् ने उपसर्ग करने वाले सुदंष्ट्र देव पर किंचित् भी द्वेष नहीं किया, और उपकार करने वाले कवल शंवल देवों पर किंचित् भी राग नहीं किया। उन्हों ने दोनों पर

તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પૂર્વભવના કંબલ અને શંબલ નામના બે વૈમાનિક દેવ-મિત્રોએ અવધિજ્ઞાન દ્વારા ભગવાન ઉપર વરસતી આ દુઃખની હેલી જાણી લીધી. 'સુદંષ્ટ્ર' નામનો નાગદેવ આ વિતક વરતાવી રહેલ છે તે પણ જ્ઞાનના પ્રભાવે જાણ્યું આ બન્ને દેવમિત્રો ત્યાં આવ્યા અને નોકાને કિનારા પર સહીસલામત લઇ આવ્યા અને નાગકુમાર દેવને વધારે ઉપસર્ગ કરતો રોકી પાડયો. ત્યારબાદ આ બન્ને દેવોએ નાગકુમાર દેવને પડકાર્યો અને માર મારવા તૈયાર થયા, પરંતુ કરૂણાના સાગર ભગવાને આ બન્ને દેવોને તેમ કરતા રોકયા. દેવોએ પોતીનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું અને વંદના–નમસ્કાર કરી જે દિશામાથી આવ્યા હતા તે દિશામાં ચાલ્યા ગયા.

ક્ષમાના સાગર એવા વીતરાગી પ્રભુએ વિતક વિતાડનાર સુદંષ્ટ્ર દેવ ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહિ; તેમ જ ઉપકાર કરવાવાળા કંબલ અને શંબલ દેવો પર જરા પણ અનુરાગ ભાવ કર્યો નહિ. ભગવાને બન્ને જણા ઉપર

कुर्वन् एवमवादीत्–'रे भिक्षो ! क्व गच्छसि ? तिष्ठ तिष्ठ' एवं कथयित्वा कल्पान्तकालपवनमिव संवर्तकाभिधं वायुं विकृत्य उपसर्गं करोति, तद्यथा–तेन संवर्तकवायुना वृक्षाः पतिताः, पर्वताः कम्पिताः, धूलिपटलेन अन्धकारो जातः । जलोर्मय आकाशं स्प्रष्टुमिव उच्छलन्ति पश्चात् पतन्ति च, गङ्गायाः जले सा नौरपि उपरि आकाशे उत्पतति निपतति च, तेन दोलायमानायाः तस्या नावः स्तम्भो भग्नः, काष्ठपट्टानि त्रुटितानि, पवनरोधिका पताका स्फटिता नौस्थिता जनाः भयभीताः स्व-स्व-जीवने शङ्कमाना' कलकलरवं कर्तुमारभन्त । नाव आत्मस्थो नाविको भयोद्विग्नः किंकर्तव्यमूढः संजातः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो

'किल-किल' शब्द करता हुआ बोला–'रे भिक्षु, कहाँ जाता है ? ठहर, ठहर !' इस प्रकार कह कर उसने प्रलयकालीन पवन के समान संवर्तक नामक वायु की विकुर्वणा करके उपसर्ग किया। उपसर्ग इस प्रकार हुआ–उस संवर्तक से वृक्ष गिर गये, पर्वत काँप उठे, धूल का ऐसा पटल उठा कि अतुल अंधकार छा गया। जल की हिलोरें जैसे आकाश को स्पर्श करने के लिए ऊपर उछलतीं और बाद में गिरती थीं। गंगा के पानी में वह नौका भी आकाश में उछलने और नीचे गिरने लगी। डगमगाने के कारण उस नौका का स्तंभ टूट गया। काठ के पटिये टूट गये। हवा को रोकने वाली पताका (पाल) फट गई। नौका पर आरूढ़ जन भयभीत हो गये, जीवन के विषय में शंका करते हुए कल–कल शब्द करने लगे। नौका का नाविक चिन्तित हो उठा, भय के कारण खिन्न हो गया और किं कर्तव्यमूढ़ हो गया।

બોલવા લાગ્યો—'હે ભિક્ષુ! ક્યાં જાય છે? ઊભો રહે!' આમ કહી પ્રલય નીપજાવે તેવા સંવર્તક નામના વાયુને વૈક્રિય શક્તિ દ્વારા પેદા કર્યો અને ભગવાનને ઉપસર્ગ આપવા તૈયાર થયો. આખા ઉપસર્ગનું વર્ણન નીચે મુજબ છે —

આ પ્રલયકારી પવનને લીધે વૃક્ષો ઉખડીને પડવા લાગ્યાં પર્વતો કંપવા લાગ્યાં, ધૂળનો વંટોળ ચડાવી તેણે સર્વત્ર અંધકાર પાથરી દીધો. મોજાઓ ખૂબ ઉછળવા લાગ્યાં આ મોજાઓ જાણે આકાશને સ્પર્શી રહ્યાં હોય તેમ જણાવા લાગ્યાં. આ મોજાઓ ઉપર ચઢીને નીચે પડતી વેળાએ ભયંકર ગર્જનાઓ થતી હતી આ મોજાઓને કારણે ગંગાના પાણીમાં વહેતી આ નૌકા પણ આકાશમાં ઉછળતી અને ફરી પાછી નીચે ગબડી પડતી હતી. ડગમગવાને કારણે તેનો સ્તંભ તૂટી ગયો લાકડાનાં પાટિયાં પણ વેરવિખેર થઈ ગયાં. હવાને આધારે ફરકતો સઢ પણ ફાટી ગયો. હલેસાં કોઈ કામનાં ન રહ્યાં. નૌકામાં બેઠેલાં માણસો ભયભીત થઈ ગયાં જીવનદોરી તૂટી જવાની આશંકાથી કોલાહલ કરવા મંડયાં. નૌકાનો નાવિક પણ ચિંતાતુર થઈ ગયો. ભયના કારણે તેને ખૂબ ખિન્નતા આવી ગઈ તે વિમૂઢ અને કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ ગયો.

महावीरस्य पूर्वभवमित्राभ्यां कम्बल–शम्बलाभिधाभ्यां द्वाभ्यां वैमानिकदेवाभ्याम् अवधिना सुदंष्ट्राभिधनागकुमार देवकृत मुपसर्गमायोज्य तत्रागत्य तं निवार्य सा नौस्तीरे स्थापिता। ततस्तौ देवौ सुदंष्ट्रनागकुमारदेवं निर्भर्त्स्य हन्तुमुद्यतौ। करुणार्द्रचित्तेन भगवता तौ निवारितौ। ततः खलु तौ द्वावपि देवौ निजरूपं प्रकटय्य भगवन्तं वन्देते नमस्यतः, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ।

क्षमासागरो वीतरागो भगवान् उपसर्ग कारके सुदंष्ट्रदेवे क्रोधभावम्, उपकारकारकयोः कम्बल–शम्बलयो र्देवयोश्च रागभावं न किञ्चिदपि अकरोत्, उभयत्रापि समभावमदर्शयत्।

ततः खलु नौस्थिताः सर्वे जना निजजीवनदातारं सकलजगज्जीवरक्षकं भगवन्तं ज्ञात्वा भक्तिबहुमानेनाऽस्तुवन् ॥ सू०८८ ॥

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पूर्वभव के मित्र कम्बल और शम्बल नामक दो वैमानिक देवों ने अवधिज्ञान से सुदंष्ट्र नामक नागकुमार देव के द्वारा किया हुआ उपसर्ग जाना। वे वहाँ आये और उसे रोक कर नौका किनारे पर रख दी। तत्पश्चात् उन दोनों देवों ने सुदंष्ट्र नागकुमार देव को फटकारा और वे स्वकृत अपराध का दण्ड देने को उद्यत हुए। मगर करुणामयचित्तवाले भगवान् ने उन्हे रोक दिया तब उन दोनों देवोंने अपना असली रूप प्रगट कर के भगवान् को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना और नमकार करके जिस दिशा से प्रकट हुए थे, उसी दिशा में चले गये।

क्षमा के सागर वीतराग भगवान् ने उपसर्ग करने वाले सुदंष्ट्र देव पर किंचित् भी द्वेष नहीं किया, और उपकार करने वाले कंबल शंबल देवों पर किंचित् भी राग नहीं किया। उन्हों ने दोनों पर

તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પૂર્વભવના કંબલ અને શંબલ નામના બે વૈમાનિક દેવ-મિત્રોએ અવધિજ્ઞાન દ્વારા ભગવાન ઉપર વરસતી આ દુઃખની હેલી જાણી લીધી. ‘સુદંષ્ટ્ર’ નામનો નાગદેવ આ વિતક વરતાવી રહેલ છે તે પણ જ્ઞાનના પ્રભાવે જાણ્યું. આ બન્ને દેવમિત્રો ત્યા આવ્યા અને નોકાને કિનારા પર સહીસલામત લઇ આવ્યા અને નાગકુમાર દેવને વધારે ઉપસર્ગ કરતો રોકી પાડયો. ત્યારબાદ આ બન્ને દેવોએ નાગકુમાર દેવને પડકાર્યો અને માર મારવા તૈયાર થયા; પરંતુ કરૂણાના સાગર ભગવાને આ બન્ને દેવોને તેમ કરતા રોકયા. દેવોએ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું અને વંદના–નમસ્કાર કરી જે દિશામાંથી આવ્યા હતા તે દિશામાં ચાલ્યા ગયા.

ક્ષમાના સાગર એવા વીતરાગી પ્રભુએ વિતક વિતાડનાર સુદંષ્ટ્ર દેવ ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહિ. તેમ જ ઉપકાર કરવાવાળા કંબલ અને શંબલ દેવો પર જરા પણ અનુરાગ ભાવ કર્યો નહિ. ભગવાને બન્ને જણા ઉપર

टीका—'तए णं' से समणे' इत्यादि। ततः=नागसेनगृहे पारणानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः ततः=तस्मात् उत्तरवाचालाभिधाद् ग्रामात् निर्गच्छति=निस्सरति, निर्गत्य=निःसृत्य श्वेताम्बिकाया नगर्या मध्यमध्ये विहरमाणो=गच्छन् यत्रैव प्रदेशे सुरभिपुरं नगरं तत्रैव उपागच्छति। तत्र=सुरभिपुरनगरसमीपे खलु पृथिव्याः पट्टशाटिकामिव=पट्टाम्बरायमाणाम्, सागरमिव=समुद्रमिव उच्छलत्तरङ्गवराङ्कितम्=उच्छलत्तरङ्गवतीम् गङ्गानदीम् उत्तरीतुकामः=पारगन्तुमिच्छुः, भगवान् तत्तीरे=गङ्गानदीतटे आगच्छत्। ततः=नदीतीरागमनानन्तरं खलु स भगवान् नाविकस्य अनुग्रहेण=आज्ञया तस्यां नावि=नौकायां स्थितः=उपविष्टोऽभवत्। ततो नद्यां चलन्ती=तरन्ती सा नौः अगाधजले आगता=आगता। तत्र=अगाधजलमध्ये सुदंष्ट्रनामा एको नागकुमारदेवो न्यवसत्।

ही समभाव प्रदर्शित किया। तत्पश्चात् नौका पर सवार सभी जनों ने भगवान् को अपना जीवनदाता और सकल जगत् के जीवों का रक्षक जान कर भक्ति और बहुमान के साथ उन की स्तुति की ॥सू०८८॥

टीका का अर्थ—नागसेन के घर पारणा करने के पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर उस उत्तरवाचाल नामक ग्राम से निकले। निकल कर श्वेताम्बिका नगरी के बीचोबीच हो कर विचरते हुए जिस प्रदेश में सुरभिपुर नगर था वहीं पहुचे। सुरभिपुर नगर के निकट पृथ्वी के पटाम्बर के समान तथा समुद्र के समान उछलती हिलोरों से हिलोरती हुई गंगा नदी को पार करने की इच्छा करने वाले प्रभु गंगा के किनारे पर पधारे। नदी-किनारे आने के अनन्तर भगवान् नाविक की आज्ञा लेकर उस नौका में विराजे। चलती-चलती नौका अगाध जल में आई। उस अगाध जल में सुदंष्ट्र नामक एक नागकुमार देव

સમભાવ જ પ્રગટ કર્યો. નૌકા સહીસલામત આવતાં તેની અંદર બેઠેલા મુસાફરોએ પ્રભુને જીવનદાતા માની તેમજ પ્રાણી માત્રના રક્ષક માની તેમની ભક્તિ અને બહુમાન કર્યો. (સૂ૦૮૮)

ટીકાનો અર્થ— અણગાર નાગસેનના પુણ્યના બળે તેના ઘેર પ્રભુનું પારણું થયું ત્યારપછી પ્રભુ ઉત્તરવાચાલ ગામમાંથી નીકળ્યા. 'ઉત્તરવાચાલ' ગામથી સુરભિપુર જવામાં વચ્ચે શ્વેતાંબિકા નગરી આવતી હતી. રસ્તો નગરીની મધ્યમાં થઈને જ પસાર થતો હતો સુરભિપુર નગરીની નજીકમાં ચાંદને કિનારા મારતી સફેદ દૂધ જેવી ગંગા નદી વહેતી હતી આ નદી ઓળંગીને સુરભિપુર નગરમાં પહોંચાય તેમ હતું લોકો આ હોડીથી સામે કાંઠે અવરજવર કરતા હતા. બન્ને સામસામે કાંઠે આવેલાં ગામોનો તમામ અવરજવરનો વ્યવહાર નાવડીઓ મારફત જ ચાલી રહ્યો હતો. ભગવાન સાથે હોડીના સાથે જવા ઇચ્છતા હતા તેથી તેઓ નાવિકની રજા લઈ તેમાં બેસી ગયા. ... [illegible]

यः सुदंष्ट्रदेवः त्रिपृष्ठवासुदेवभवे भगवतो जीवेन हतस्य सिंहस्य जीव आसीत्। सः=अगाधजलवासी सुदंष्ट्रदेवो भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा पूर्ववैरं=स्मृत्वा क्रोधेन धमधमायमानः="धमधम" इति शब्दं कुर्वन् आशुरक्तः=शीघ्रारुणलोचनः मिसमिसायमानः=क्रोधाग्निना जाज्वल्यमानश्च सन् भगवतः-श्रीवीरप्रभोः पार्श्वे आगत्य आकाशे स्थितः किलकिलरवं=किलकिलेति शब्दं कुर्वन् एवम्-अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-'रे भिक्षो! कुत्र गच्छसि? तिष्ठ तिष्ठ" एवं कथयित्वा कल्पान्तकालपवनमिव=प्रलयकालपवनवत् भयङ्करं संवर्तकाभिधं=संवर्तकनामकं वायुं विकृत्य=वैक्रियशक्त्या समुत्पाद्य उपसर्गंकरोति। तद्यथा-तेन-विकृतेन संवर्तकवायुना वृक्षाः

निवास करता था, जो त्रिपृष्ठ वासुदेव के भव में भगवान् के जीव के द्वारा मारे गये सिंह का जीव था। अगाध जल मे निवास करने वाला सुदंष्ट्र देव भगवान् वीर प्रभु को देखकर और पूर्ववैर का स्मरण कर के क्रोध से धमधमाता हुआ, लाल लाल लोचन करके, दांत पीसता हुआ भगवान के पास आकर और 'किल-किल' शब्द करता हुआ इस प्रकार बोला—'अरे भिक्षुक, जाता कहाँ है? ठहर, ठहर!' इस प्रकार कह कर प्रलय-समय की वायु के समान भयंकर संवर्त्तकनामक वायु को विकुर्वणा करके उसने उपसर्ग किया।

વેરની ભૂમિકા એવી દુર્ઘટ હોય છે કે તેનું બીજ જો એક વખત પણ ભૂલેચૂકે વવાઈ ગયું હોય તો તે બીજ વડવાઇઓની માફક ફૂટી નીકળે છે અને તેનો છેડો પણ આવતો જ નથી. એક વેર વાળતાં બીજું વેર ઉભું થાય છે અને તેની પરંપરા ભવોભવ વધતી જ જાય છે, માટે જ્ઞાનીઓ પોકારી પોકારીને કહે છે કે વેર ઉભું થવા જ દેવું નહિ, અને કદાચ ઉભું થયું હોય તો તેનુ નિરાકરણ તુરત લાવ પરસ્પરમાં ક્ષમાપના થઇ જવી જોઇએ, નહિતર એની ભૂમિકા વધતા તેનો પાર આવશે નહિ

આ પ્રમાણે ભગવાનનો જીવ જ્યારે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવપણે અવતર્યો હતો ત્યારે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે લોકોને રંજાડનારા એક ક્રૂર:સિંહને ચીરી નાખ્યો હતો. તેનું વેર વધતાં તેનું ફળ તે સિંહે સુદંષ્ટ્ર દેવપણે અવતરી આ વખતે ભગવાન પાસેથી વસુલ કરવા માંડ્યું. વેરી વેરીને તુરત જ ઓળખી કાઢે છે તેવો જીવનો સ્વભાવ ઘડાઇ ગયો હોય છે.

એકબીજાનો સમાગમ થતાં જ પૂર્વના વેરનાં બંધનો ઉછળી આવે છે. વેર એ માયાવી ગાંઠ છે અને જીવ પોતાની વક્રતા અનુસાર તે ગાંઠને બાંધે છે, પોષે છે અને વધારી-ઘટાડી પણ શકે છે. આ ગાંઠ બંધાતા જીવમાં માયા-કપટના દોષો એક પછી એક વધતાં જ જાય છે, જેના પરિણામે કષાય યુક્ત થઇ મહાન્ નિવિડકર્મ ઉપાર્જન કરતો તે આત્મા ભવોભવમાં પૂર્વનાં વેર લેતો જાય છે અને સાથે સાથે નવાં વેરના બંધનો બાંધતો જાય છે, માટે જ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

पतिता' पर्वताः कम्पिता, धूलिपटलेन=धूलिसमूहेन अतुलः=घोरः अन्धकारो जातः। जलोर्मयः=जलतरङ्गा आकाशं स्प्रष्टुमिव=आकाशस्पर्शनायमिव उच्छलन्ति=उपरिगच्छन्ति, पश्चात्=उच्छलनानन्तरम् पतन्ति=नीचैरा गच्छन्ति च। ततश्च=गङ्गाया जले सा नौः=नौका अपि उपरि=ऊर्ध्व आकाशे उत्पतति च-पुनः निपतति= अध आगच्छति। तेन=उत्पतननिपतनोभयव्यापारेण दोलायमानायाः=दोलानुकारवन्त्याः तस्याः=गङ्गाजलमध्य-स्थितायाः नावः=नौकायाः स्तम्भः=स्थूणा, भग्नः=त्रुटितः, काष्ठपट्टानि त्रुटितानि, तथा पवनरोधिका=वायु-निरोधनकारिका पताका=दण्डाग्रकम्पितवैजयन्ती स्फटिता=विदीर्णा, नौस्थिता =नौकायामुपविष्टा जनाः=लोका =

वह इस प्रकार-वैक्रियशक्ति से उत्पन्न किये हुए वायु से वृक्ष गिर पड़े। पर्वत डोलन लगे। धूलि के पटल से घोर अंधकार छा गया। जल की लहरें जैसे आकाश को छूने के लिए जाती हो उस प्रकार ऊपर जाने लगीं और नीचे गिरने लगीं। इस कारण गंगा के जल में वह नौका भी ऊंची-नीची होने लगी। ऊंची-नीची होने के कारण हिंडोले (झूला) के समान हिलती हुई नौका का मस्तूल (स्तंभ) भग्न हो गया। लकड़ी के पटिये टूट गये। वायु के वेग का निरोध करने वाली पताका-डंडे पर फहराती हुई वैजयन्ती

"આ ભવને ભવોભવ મહિં, મનુ વેર વિરોધ,
મોંધ બની અજ્ઞાનથી, કીધો અતિશય ક્રોધ
તે અવિ મિચ્છામિ દુક્કડં
ત્રણ ખમાવું છુ અવિ, ક્ષમા કરજો મહાન
વેર વિરોધ ટળી જશે, અક્ષયપદ સુખધામ,
સમભાવિ આતમ થશે.
મારે કર્મી છોવડાં પીવે વેરનું ઝેર,
ભવ અટવીમાં તે ભમે, પામે નહિ શિવ લહેર
ધમનું મર્મ વિચારજો."

આ પ્રમાણે પ્રભુને જોતાં જ નાગકુમારને અત્યંત ક્રોધ આવી ગયું અને દાંત પીસતો ભગવાનની ચારે બાજી ઉપસર્ગ પાડ્યો. આ દેવે પ્રથમ તો વિકુર્વણા દ્વારા અનેક પ્રકારે જેટલી મોજા ઉછાળ્યાં. આ મોજા ગંગાના ઉછાળાને [illegible]

भयभीताः=भयोद्विग्नाः स्वस्वजीवन=निजनिज जीवितंशङ्कमानाः सन्तः कलकलराव=कोलाहलशब्दं कर्तुमारभन्त। नावः=नौकायाः, आत्मरूपः=आत्मस्वरूपः, रक्षक इत्यर्थः, नाविको भयोद्विग्नः=भयत्रस्तः किं कर्त्तव्यमूढः=विचारशून्यः संजातः।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पूर्वभवमित्राभ्यां कम्बलशम्बलाभिधाभ्यां=कम्बल–शम्बलनामकाभ्या द्वाभ्याम्, वैमानिकदेवाभ्याम् अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन सुदंष्ट्राभिधनागकुमारदेवकृतम् उपसर्गम् आभोग्य–ज्ञात्वा तत्रागत्य तम्=उपसर्गम् निवार्य=दूरीकृत्य सा नौः तीरे=गङ्गायास्तटे स्थापिता। ततस्तौ=कम्बल–शम्बलौ देवौ सुदंष्ट्रनागकुमारदेवं निर्भर्त्स्य=दुर्वचनमुक्त्वा हन्तु=ताडयितुमुद्यतौ जातौ, तदृष्ट्वा

(पाल) फट गई। नौका पर सवार लोग भय के कारण उद्विग्न हो उठे। उन्हें अपने–अपने जीवन के लिए सन्देह हो गया–सोचने लगे–न जाने बचेंगे या मरेंगे? वे कोलाहल मचाने लगे। नौका के भग्न हो जाने के कारण नाविक चिन्तित हो गया, भय से त्रस्त हो गया और उसे भान न रहा कि क्या करूं और क्या न करूं।

उस काल और उस समय में श्रमण भगवान महावीर के पूर्वभव के मित्र कम्बल और शम्बल नाम के दो वैमानिक देवोंने अवधिज्ञान के उपयोग से सुदंष्ट्रनामक नागकुमारदेवद्वारा कृत उपसर्ग को जाना, जानकर वे वहाँ आये और उस उपसर्ग को रोक दिया। उन्हों ने वह नौका गंगा के किनारे लेजा कर स्थापित कर दी। तत्पश्चात् कम्बल और शम्बल देव सुदंष्ट्र–नागकुमार देव को दुर्वचन कह कर मारने को

તળીએ જઇ બેસશે એમ આગાહી થવા લાગી. તેમા બેઠેલા મુસાફરોના જીવ તળીએ બેસી ગયા. લોકો 'બચાવો, બચાવો'ના પોકારો કરવા લાગ્યા કેટલાક પોતાના ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરતાં, જીવવાની આશા પણ છોડીને બેઠા હતા. ભગવાન આ દરેકની સામે દયાળુ ભાવે જોઇ રહ્યા હતા તેઓ મનમા વિચારતા કે આ જીવોએ પણ મારી જ સાથે આ દેવનુ વેર બાંધ્યુ હશે આ બધો તરફડાટ દેવનો જ છે, એમ, ભગવાન પોતે જાણતા હતા છતા લોકોને કાંઇ કહ્યુ નહિ, તેમ જ ઇસારો પણ કર્યો નહિ ભગવાનના ખ્યાલમાં હતું કે આ વેરનો બદલો છેલ્લો જ છે, તેથી તે કર્મ પૂરૂ થતા આપોઆપ શાંતિ થઇ જશે. કેટલાક તો ભગવાનને આ તોફાન શાંત કરવા વિનંતિ પણ કરતા હતા, અને ભગવાન તેમને શાંત રહેવા સૂચના પણ આપતા હતા. આ કર્મનું ફળ પૂરૂં થતા ભગવાનના પૂર્વભવોના મિત્રો આવી પહોચ્યા અને તેઓએ આ દેવને તેમ કરતો અટકાવી તોફાનને શાંત પાડ્યું. નૌકાને કાંઠે દોરી ગયા સહિસલામતપણે કિનારે પહોચી જતા લોકોના ખોળિયામા જીવ આવ્યો. ઘડી પહેલાં જીવન તૂટવાની અણી

कम्पार्द्रचित्तेन भगवता तौ द्वौ तत्कार्याद् निवारितौ। ततः खलु तौ=कम्बल-शम्बलौ द्वावपि देवौ निजकं=स्वकीयदेवत्वस्य प्रकटय्य भगवन्तं—श्रीवीरस्वामिनं च देवौ नमस्यतश्च, वन्दित्वा नमस्यित्वा च यस्या एव दिश प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ। क्षमासागरः वीतरागः=रागद्वेषवर्जितो भगवान्=श्रीवीरप्रभुः उपसर्गकारके सुदंष्ट्रदेवे क्रोधमात्रं, च=पुनः उपकारकारकयोः=उपसर्गनिवारकत्वेनोपकारिणोः कम्बल-शम्बलयोर्देवयोः रागमात्रं किञ्चिदपि=अणुमात्रमपि न=नैव अकरोत्=कृतवान। किन्तु उभयत्र=सुदंष्ट्रनामदेवे कम्बल-शम्बलदेवयोश्च समभावम् अदर्शयत्=दर्शितवान्।

ततः खलु नौस्थिताः सर्वे जना निजजीवनदातारं=स्वजीवितदायकं सकलजगज्जीवरक्षकं=समस्तभुवनवर्ति प्राणिप्राणपरायणं भगवन्तं=श्रीवीरप्रभुं महता भक्तिबहुमानेन अस्तुवन्=वरमभावसर्भकवाक्यैः स्तुतवन्तः (सू०८८)

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे नावाओ ओयरइ ओयरित्ता महारण्णे सुण्णागारे एगीए काउस्सग्गे ठिए। तत्थ णं भगवओ पुव्वरयावरणकालसमयंसि माईमिच्छादिट्ठी एगे संगमाभिहे देवे अतियं पाउब्भूए। तए णं से देवे आसुरत्ते रुट्ठे कुविए चंडिक्किए मिसिमिसेमाणे काउस्सग्गट्ठियं पहुं एवं वयासी—"हं भो भिक्खू! अपत्थियपत्थया! सिरी-हिरी-धिइ-कित्ति परिवज्जिया! धम्मकामया! पुण्णकामया! सग्गकामया! मोक्खकामया!, धम्मकंखिया! ४, धम्मपिवासिया! ४, नो णं तुमं ममं जाणासि? अहं तुमं धम्माओ

तैयार हुए। यह देखकर करुणा से आर्द्र चित्तवाले भगवान ने दोनों देवों को मारने से रोक दिया। तत्पश्चात् कम्बल और शम्बल दोनों ही देवोंने अपने देव-रूप को प्रकट कर के भगवान् वीर प्रभु को वन्दना की और नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार कर के वे जिस दिशा से प्रकट हुए थे उसी दिशा में चले गये।

क्षमा के सागर और रागद्वेष से रहित भगवान् वीरने उपसर्गकर्ता सुदंष्ट्र पर किंचित् भी क्रोध मात्र नहीं किया और उपकारकर्ता कम्बल-शम्बल देवों पर अणुमात्र भी राग नहीं किया। उन्हों ने सुदंष्ट्र, कम्बल और शम्बल के प्रति समभाव ही प्रदर्शित किया। तब नौका पर सवार सभी लोक भगवान महावीर को ही अपना जीवनदाता एवं जगत् के समस्त जीवों का त्राता मानकर भक्ति और बहुमान के साथ उनके प्रभाव का वर्णन करने वाले वाक्यों से स्तुति करने लगे ॥सू०८८॥

પર કરુ તે પછી પછી સભાઈ જતાં લોકોમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો અને પ્રભુને ભક્તિભાવે પ્રાર્થવા લાગ્યા. અપાર વેદના આપનાર તથા પણ ભગવાન આવેલી રહ્યા, તેમજ દુઃખમાંથી છોડાવનાર તથા પણ ભલગી રહ્યા. આવું તેમનું વર્તન જોઈ દેવમિત્રો વિસ્મય પામ્યા અને તેમની સ્તુતિ કરી નિવાસસ્થાને પાછા ફર્યા. મુસા ફરો આવું દૃશ્ય જોઈ, અનુભવી આ સાધુને અંતરના આશીર્વાદ આપતા તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (સૂ૦૮૮)

परिभंसेमि " त्ति कट्टु पउरं रयपुंजं उप्पाडिय पहुस्स सासोच्छासं निरुंधइ। तह वि पहुं अक्खुद्धं दट्ठूणं, पच्छा से तिक्खतुंडाओ महापिवीलियाओ विउव्विय ताहिं दंसावेइ, निदसावेइ, उवदसावेइ तेण पहुसरीराओ पवलरुहिरधारा निस्सरेइ, तहवि पहू नो चलेइ। तओ पच्छा तिक्खविसभरियकंटयाइं विच्छियसयसहस्साइं विउव्विय पहुं उवसग्गेइ। पच्छा तेण विगरालसुडे तिक्खदंते दंती विउव्विए। से णं सुंडाए भयवं उट्ठाविय अहे पाडेइ, तओ छुरियतिक्खदंतग्गेण विदारिय पाएहिं मद्देइ। तओ से भयभेरवेण पिसायरूवेण भीसेइ। तओ सीहं विउव्विय पहुसरीरं फालेइ। तए णं भगवओ उवरिं महाभारं लोहमयं गोलयं पक्खिवेइ। एवं सप्परिच्छसूयरभूयपेयाइरूएहिं नाणाविहेहिं उवसग्गेहिं उवसग्गिओऽवि भगवं अविचलिए अकंपिए अभीए अतसिए अतत्थे अणुव्विग्गे अक्खुभिए असंभंते तं उज्जलं महं विउलं घोरं तिव्वं चंडं पगाढं दुरहियासं वेयणं सम्मभावेण सम्मं सहेइ खमेइ तितिक्खेइ अहियासेइ नो णं मणसावि तस्स असुहं चिंतेइ, तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए चेव विहरइ। एवं से संगमे देवे जणवयविहारं विहरमाणं भगवं पच्छा गमिय छम्मासं जाव उवसग्गीअ तहावि वहुस्स वज्जरिसहनारायसंघयणत्तणेण न पाणहाणी जाया।

एवं णं विहरमाणे भगवं संवच्छरं साहियं मासं सचेलए, तओ परं अचेलए होत्था।

तए णं से समणे भगवं महावीरे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे वीयं चाउम्मासं रायगिहस्स णयरस्स नालंदाभिहाणे पाडगे मासमासक्खमणतवेणं ठिए। तत्थ णं पढममासक्खवणपारणगे विजयसेट्ठिणा भगवं पडिलाभिए १। एवं वितियपारणगे नंदसेट्ठिणा, तइयपारणगे सुनंदसेट्ठिणा, चउत्थपारणगे बहुलमाहणेण पडिलाभिए। सव्वत्थ पंच दिव्वाइं, पाउब्भूयाइं २। एवं तइयं चाउम्मासं चंपाए णयरीए दुदुमासक्खमणेण ठिए ३। चउत्थं चाउम्मासं चाउम्मासक्खमणेण पिट्ठिचंपाए ठिए ४। पंचमं चाउम्मासं भद्दियाए णयरीए नाणाविहाभिग्गहजुत्तेणं चाउम्मासक्खमणेणं ठिए ५। छट्ठं पुण चाउम्मासं भद्दियाए णयरीए नाणाविहाभिग्गहजुत्तेणं चाउम्मासियतवेणं ठिए ६। सत्तमं चाउम्मासं आलंभियाए णयरीए चाउम्मासियतवेण ठिए ७। अट्ठमं चाउम्मासं रायगिहे णयरे चाउम्मासियतवेण ठिए ८ ॥सू०८९॥

छाया—ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो नावोऽवतरति, अवतीर्य महाऽरण्ये शून्यागारे रात्रिके कायोत्सर्गे

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर नौका से नीचे उतरे और एक महारण्य में जाकर सूने घर में रातभरका कायोत्सर्ग करके स्थित हो गये। वहाँ मध्य रात्रि के समय

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ ત્યારપછી ભગવાન નાવડામાંથી નીચે ઉતરી એક મહારણ્ય તરફ ચાલી નીકળ્યા આ અરણ્યમા એક સુનુ ઘર હતુ ત્યા આખી રાત કાયોત્સર્ગમા ઉભા રહ્યા ત્યા મધ્યરાત્રિના સમયે માયીક

स्थितः । तम खलु भगवतः पूर्वरात्रापररात्रकालसमये मायी मिथ्यादृष्टिरेकः संगमाभिधो देवोऽन्तिकं प्रादुर्भूत' ।
ततः खलु स देव आशुरक्तो रुष्टः कुपितः चण्डिक्यितः मिसमिसायमानः कायोत्सर्गस्थित भगवन्तमेवमवादीत्—
"हं भो भिक्षो ! अप्रार्थितप्रार्थक ! श्री-ह्री-धृति-कीर्तिपरिवर्जित ! धर्मकामक ! पुण्यकामक ! स्वर्गकामक !
मोक्षकामक ! धर्मकाङ्क्षित ! ४ धर्मपिपासित ! ४ नो खलु त्वं मां जानासि, अहं त्वां धर्मात् परिभ्रंशयामि"
इति कृत्वा प्रचुरं रजःपुञ्जमुत्पात्य प्रभोः श्वासोच्छ्वास निरुणद्धि । तथापि प्रभुमक्षुब्धं दृष्ट्वा पश्चात् स तीक्ष्ण-
तुण्डाः महापिपीलिकाः विकुर्व्य तामिर्दंशयति, निर्दंशयति, उपदंशयति, तेन प्रभुशरीरात् प्रबलरुधिरधारा निः-
सरति, तथाऽपि प्रभुर्नो चलति । ततः पश्चात् तीक्ष्णविषभृतकण्टकानि वृश्चिकशतसहस्राणि विकुर्व्य प्रभुमुपस-

मायी मिथ्यादृष्टि संगम नामक एक देव भगवान् के निकट प्रकट हुआ । तदन्तर वह देव शीघ्र ही लाल
हो गया । रुष्ट, कुपित, रौद्राकारधारक और दांत पीसता हुआ वह देव कायोत्सर्ग में स्थित भगवान्
महावीर से इस प्रकार बोला—'अरे भिक्षु ! मौत की कामना करने वाले ! अरे श्री, ह्री, धृति, कीर्ति से
शून्य ! अरे धर्म की कामना करने वाले ! स्वर्ग की कामना करने वाले ! मोक्ष की कामना करने वाले !
अरे धर्म की आकांक्षा करने वाले (४) अरे धर्म के पिपासु (७) ! तू मुझे नहीं पहचानता है? देख, मैं तुझे
अभी ही धर्म से भ्रष्ट कर देता हूँ।

इस प्रकार कह कर उसने विशाल रजका पुंज (धूल का पटल) उड़ा कर भगवान् के श्वासोच्छ्वास को
रोक दिया । तब भी भगवान् वर्धमान स्वामी को क्षुब्ध हुआ न देखकर उसने तीखे मुख वाली बड़ी बड़ी चींटियों
की विकुर्वणा कर के उन से डसवाया, खूब डँसवाया और पूरी तरह डँसवाया । उस से प्रभु के शरीर से
रुधिर की प्रबल धारा बह निकली फिर भी प्रभु चलायमान न हुए। तत्पश्चात् उग्र विष से परिपूर्ण काँटों-

અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો અધમ દેવ જેનું નામ સંગમ હતું તે ભગવાનની પાસે આવી પ્રગટ થયો. આવનારની સાથે
તેણે લાલચ ધારણ કરી, રુષ્ટપુષ્ટ શરીરનો આકાર કરી કોપાયમાન દૃષ્ટિએ ઉભો રહ્યો તેનો દેખાવ ભયંકર રૌદ્રતાવાળો
હતો. તેણે દાંત કચકચાવીને ભગવાનને કહ્યું કે 'અરે ભિક્ષુ ! તું મોતને શામાટે ન જોયો છે ! તું અપ્રાર્થિત પ્રાર્થ
રહ્યો છે; લક્ષ્મી, લાજ ધીરજ અને કીર્તિ વિનાનો બની ગયો છે ! અરે ધર્મ કામી ! પુણ્યવાંછક ! સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળા
મોક્ષ મેળવવાવાળા ! ધર્મના ઇચ્છુક ! અરે ધર્મપિપાસુ ! તું શું મને ઓળખતો નથી કે હું તને પળવારમાં જ
ધર્મ ભ્રષ્ટ કરી નાખીશ ? આમ કહી તેણે ધૂળની આંધી ચડાવી. આ ભયંકર આંધીને લીધે ભગવાનનો શ્વાસોચ્છ્વાસ તેણે
અટકાવી દીધો. તેમ છતાં ભગવાન મહાવીર ડગ્યા નહિ. ત્યારબાદ તેણે તીક્ષ્ણ મુખવાળી મોટી મોટી કીડિઓ ઉત્પન્ન કરી
ભગવાનને કરડાવી. સાધારણ રીતે આમાં આ કીડિઓ ન હતી પણ આવી કીડિઓના ...
તેઓ એની સાથે બટકા ભરવા લાગી. આ બટકાઓને પોતાની ... તેમ
... આટલા

गयति। पश्चात् तेन विकरालशुण्डस्तीक्ष्णदन्तो दन्ती विकृतः, स खलु शुण्डया भगवन्तमुत्थाप्य अधः पातयति, ततः क्षुरिकातीक्ष्णदन्ताग्रेण विदार्य पादैर्मर्दयति। ततः स भयभैरवेण पिशाचरूपेण भीषयति। ततः सिंहं विकृत्य प्रभुशरीरं स्फालयति। ततः खलु भगवत उपरि महाभारं लौहमयं गोलकं प्रक्षिपति। एवं सर्पर्क्षसूकर-भूतप्रेतादिकृतैः नानाविधैरुपसर्गैरुपसर्गितोऽपि भगवानविचलितोऽकम्पितोऽभीतोऽत्रासितोऽत्रस्तोऽनुद्विग्नोऽक्षुभितोऽसंभ्रान्तस्तामुज्ज्वलां महतीं विपुलां घोरां तीव्रां चण्डां प्रगाढां दुरध्यासां वेदनां समभावेन सम्यक् सहते क्षमते तितिक्षते अध्यास्ते, नो खलु मनसाऽपि तस्याशुभं चिन्तयति तूष्णीको धर्मध्यानोपगत एव विहरति।

वाले लाखों विच्छुओं की विकुर्वणा करके प्रभु को उपसर्ग करवाया। तत्पश्चात् उसने भयानक सूंडवाले और तीखे दांतोंवाले हाथी की विकुर्वणा की। उस हाथीने सूंड से भगवान् को ऊपर उठा कर नीचे गिराया और फिर छुरी की तरह तीक्ष्ण दांतों की नोकों से विदारण कर के पांवों से कुचला। उसके वाद उस देवने भयकर पिशाच का रूप वना कर डराया। फिर भी सिंहकी विकुर्वणा कर के प्रभु के शरीर को फाड़ा। तत्पश्चात् भगवान के ऊपर वहुत भारी लोहे का गोला फेंका। इसी प्रकार सर्प, शूकर, भूत, प्रेत आदि द्वारा किये गये नानाविध उग्र उपसर्गों से भी भगवान् विचलित न हुए। वे अकम्पित, अभीत, अत्रासित, अत्रस्त, अनुद्विग्न, अक्षुभित और असम्भ्रान्त रहे। उन्होंने उस उज्ज्वल, महती, विपुल, घोर, तीव्र, चण्ड, प्रगाढ़ एवं दुस्सह वेदना को समभाव से, सम्यक् प्रकार से सहन किया, क्षमण किया, तितिक्षा की, और अध्यास किया। मन से भी उस देवका अशुभ नहीं सोचा। मौनभाव से धर्मध्यान में लीन

થયુ છતા ભગવાન જરાયે ન ડગ્યા. ત્યારબાદ તેણે ઉગ્ર વિષથી ભરેલા અને ભયંકર આકડાવાળા વિંછીઓની પરંપરા ઉભી કરી. તે દ્વારા સંગમદેવે ભગવાનને અપાર વેદના આપી આથી પણ વધારે ભયકર એવા તીક્ષ્ણ સૂંઢવાળા અને *તુશળવાળા હાથીને પેદા કર્યો. હાથીએ ભગવાનને સૂઢ વડે ઉછાળીને પછાડયા અને તીણા દાંત વડે ભગવાનને ચીર્યા તેમજ પગ નીચે ચગદી નાખ્યા. આ પછી તે સંગમ દેવ ભયાનક પિશાચનું રૂપ ધારણ કરીને પ્રભુને ડરાવવા લાગ્યો. ત્યારબાદ સિંહની વિકુવર્ણા કરી તેમનુ શરીર તીક્ષ્ણ નહોર વડે ચીરી નાખ્યું. આ ઉપરાંત તેમની ઉપર ભારે વજનવાળા લોઢાના ગોળા ફેંકયા. ઉપરોક્ત સઘળા ઉપદ્રવોમા સફળ ન થતાં સંગમ દેવે સર્પ, ભૂંડ, ભૂત, પ્રેત વગેરેને ઉત્પન્ન કરી તેમની મારફત ભગવાનને પારાવાર દુઃખ આપ્યું; છતા પ્રભુ તો અકપિત, ભયરહિત, ત્રાસ વિનાના નિર્વિઘ્ન, ઉદ્વેગરહિત ક્ષુબ્ધ થયા વિના અને જરા પણ અશાતિ અનુભવ્યા વિનાના સ્થિર ઉભા રહ્યા. પ્રભુએ આ ભયકર ઘોર, તીવ્ર, પ્રચંડ અને પ્રગાઢ વેદનાને સમભાવપૂર્વક વેદી અનત દારૂણ દુઃખને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કર્યું. આ ત્રાસની આનંદપૂર્વક તિતિક્ષા કરી અને તેના પરિણામોને વેદી લીધા. આટઆટલું થયા છતા અનંત કરૂણાના

एवं स सङ्गमो देवो जनपदविहारं विहरन्तं भगवन्तं पश्चात् गत्वा षाण्मासीं यावत् उपसर्गयत् तथापि भगो-र्वज्रऋषभनाराचसंहननत्वेन न प्राणहानिर्जाता।

एवं खलु विहरन् भगवान् संवत्सरं साधिकं मासं सचेलक ततः परमचेलको बभूव।

ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः पूर्वानुपूर्वी चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् द्वितीये चातुर्मासे राजगृहस्य नगरस्य नालन्दाभिधाने पाटके मासमासक्षपणतपसा स्थित। ततः खलु प्रथममासक्षपणपारणके विजयश्रेष्ठिना भगवान् प्रतिलम्भितः १। एवं द्वितीयपारणके नन्दश्रेष्ठिना, तृतीयपारणके सुनन्दश्रेष्ठिना, चतुर्थे पारणके बहुलब्राह्मणेन प्रतिलम्भित। सर्वत्र पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि २। एवं तृतीयं चातुर्मासं चम्पाया

हो कर ही वे विचरते रहे। इस प्रकार उस संगम देवने जनपद-विहार करते हुए भगवान् के पीछे जाकर छः मास तक उपसर्ग किये। तथापि प्रभु का वज्रऋषभ नाराचसंहनन होने से प्राणहानी नहीं हुई। इस प्रकार विचरते हुए भगवान् एक मास अधिक एक वर्ष पर्यन्त सचेलक रहे। तत्पश्चात् अचेलक हो गये (१)। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर पूर्ववर्ती तीर्थंकरों की परम्परा का अनुसरण करते हुए ग्रामानुग्राम विचरते हुए, दूसरे चोमासे में राजगृह नगर के नालन्दा नामक पाडे में, मासखमण तपस्या के साथ स्थित हुए। वहाँ पहेले मासखमण के पारणक के दिन विजय शेठने आहारदान दिया।

इसी प्रकार दूसरे पारणक के दिन नन्द शेठने तीसरे पारणक के दिन सुनन्द शेठने और चोथे पारणक के दिन का कोल्लाकसंनिवेश में बहुलब्राह्मणने आहार दिया। सब जगह पांच दिव्य प्रकट हुए (२)

સાગર પ્રભુએ મનથી પણ તે દેવનું ચતકિંચિત્ અશુભ ઇચ્છયું નહિ અને મૌનપણે ધર્મધ્યાનમાં જ લીન રહ્યા.

ઉપરના દુષ્ટ કાર્યોને ૨૦ ટકો થાય તેવા અઘોર દુષ્કાર્યો દ્વારા સંગમદેવે ભગવાનને ઉપસર્ગો આપ્યા. અને જ્યાં જ્યાં ભગવાન વિચરવા લાગ્યા ત્યાં ત્યાં સંગમ દેવે તેમની પાછળ પાછળ જઈ છ માસ સુધી અનેક અનુચિતત્વા અને કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવા ઘણા જ દારુણ દુઃખો આપ્યા. છતાં પણ પ્રભુની પ્રાણહાની ન થઈ તેનું કારણ વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન હતું. આ પ્રકારે વિચરતા, મહાવીર ભગવાન દીક્ષિત થયા, બાદ તેર માસ સુધી સચેલક રહ્યા. ત્યારબાદ અચેલકપણે વિહાર કરવા લાગ્યા.૧ પૂર્વતીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર ગ્રામાનુગ્રામ વિચરવા લાગ્યા. બીજું ચોમાસું અતિ સુશોભિત રાજગૃહી નગરીના પ્રખ્યાત નાલંદા નામના પાડામાં પ્રભુ અહીં માસખમણનું તપ આદરી આત્મભાવે સ્થિર થયા. અહીં પ્રભુને પહેલા માસખમણનું પારણું વિજય શેઠને ત્યાં થયું બીજું પારણું નંદ શેઠને ત્યાં ત્રીજું પારણું સુનંદ શેઠને ત્યાં અને ચોથું પારણું બહુલબ્રાહ્મણને ત્યાં થયું

नगर्यां द्विद्विमासक्षपणेन स्थितः ३। चतुर्थं चातुर्मासं चतुर्मासक्षपणेन पृष्ठचम्पाया स्थितः ४। पञ्चमं चातुर्मास भद्रिकायां नगर्यां चतुर्मासक्षपणेन स्थितः ५। षष्ठं पुनश्चातुर्मासं भद्रिकायां नगर्यां नानाविधाभिग्रहयुक्तेन चातुर्मासिकतपसा स्थितः ६। सप्तमं चातुर्मासमालम्भिकाया नगर्यां चातुर्मासिकतपसा स्थितः ७। अष्टमं चातुर्मासं राजगृहे नगरे चातुर्मासिकतपसा स्थितः ८ ॥सू०८९॥

टीका—"तए णं से समणे" इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो नावः=नौकातः अवतरति, अवतीर्य महारण्ये=महाटव्यां शून्यागारे=जनरहितगृहे रात्रिके=सम्पूर्णरात्राववधिके कायोत्सर्गे स्थितः। तत्र खलु भगवतः-श्रीमहावीरस्वामिनोऽन्तिके=निकटे पूर्वरात्रापररात्रकालसमये=मध्यरात्रे मायी=मायावी मिथ्या-

---

इसी प्रकार प्रभु तीसरे चातुर्मास में चम्पा नगरी में दो-दो मासखमण करके स्थित हुए (३)। चौथे चातुर्मास में चार मास के चौमासी तप के साथ पृष्ठचम्पा में स्थित हुए (४)। पाँचवें चौमासे में भद्रिका नगरी में चौमासी तपस्या के साथ स्थित हुए (५)। छठे चातुर्मास में भद्रिका नगरी में नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त चौमासी तप के साथ स्थित हुए (६)। सातवें चौमासे में आलंभिका नगरी में चौमासी तप के साथ स्थित हुए (७)। आठवें चौमासे मे राजगृह नगर में चौमासी तपस्या के साथ स्थित हुए (८) ॥सू०८९॥

टीका का अर्थ--तदनन्तर श्रमण भगवान् महावीर नौका से नीचे उतरे और उतर कर महा-अटवी में जाकर एक शून्य मकान में सम्पूर्ण रात्रि तक के कायोत्सर्ग में स्थित हुए। वहाँ भगवान् महावीर स्वामी के समीप, पूर्वरात्रि-अपररात्रिकाल के समय अर्थात् मध्यरात्रि में एक मायावी और मिथ्या-

---

થયુ જેને જેને ઘેર ભગવાનને માસખમણુના પારણે અતિ ભાવપૂર્વક આહાર મળ્યો તેને તેને ઘેર પાચ દિવ્યો પ્રગટ થયા ૨, ત્રીજુ ચાતુર્માસ પ્રભુએ ચપાનગરીમા કર્યું અહીં પ્રભુએ બબ્બે 'માસખમણુ' તપ આદર્યાં ને ધર્મધ્યાનમા પોતાનો સમય વિતાવતા ૩, ચોથુ ચોમાસું પૃષ્ઠચપાનગરીમાં જ કર્યું અને ત્યા ચાર માસનુ ચૌમાસી તપ કર્યું ૪, પાચમુ ચાતુર્માસ ભદ્રિકા નગરીમાં ચોમાસી તપસ્યા સાથે પૂરૂં કર્યું.૫, આજ નગરીમાં છઠ્ઠુ ચોમાસુ વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો અને ચૌમાસી તપ સાથે પરિપૂર્ણ કર્યું.૬, સાતમુ ચોમાસુ આલંભિકા નગરીમા પસાર કર્યું ત્યાં પણ તેઓએ ચૌમાસી તપની આરાધના કરી.૭, આઠમું ચાતુર્માસ રાજગૃહી નગરીમાં ઉપર પ્રમાણેની તપસ્યા સાથે સમાપ્ત કર્યું ૮ (સૂ૦૮૯)

ટીકાનો અર્થ—અપાર વેદનાઓને સહન કર્યા પછી પણ તેમનું મન શાંત અને નિર્જન ભૂમિમાં જવા આતુર હતુ તેથી નૌકામાથી સહિસલામત ઉતરી કોઇ એક અરણ્ય તરફ પ્રયાણ કરતાં પડતર ઘર નજરમાં આવ્યુ. ત્યા રાતવાસો ગાળવા નિશ્ચય કરી ધ્યાનમગ્ન થયા, આ બધા દુઃખોની તિતિક્ષા પાછળ અસીમ સહનશક્તિ પ્રગટ

दृष्टिः एकः=कश्चित् सङ्गमाभिधः=सङ्गमनामको देवः प्रादुर्भूत =प्रकटोऽभवत्। ततः खलु सः—सङ्गमो देवः आशुरक्तः=शीघ्रकोपारुणनेत्रः रुष्ट =रोषान्वितः कुपितः=क्रुद्धः चाण्डिक्यितः=रौद्राकारयुक्तः मिसमिसायमानः=क्रोधेन जाज्वल्यमानः सन् कायोत्सर्गस्थितं प्रभुम् एवम्—अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम्—अवादीत्—'हं भो मिक्षो! 'हं भोः' इति साधिक्षेपमाम न्त्रणम्, अप्रार्थितप्रार्थक=मरणेच्छुक! श्री—ह्री—धृति—कीर्ति—परिवर्जित!=लक्ष्मी—लज्जा धैर्य—ख्याति—रहित' धर्मकामक!=धर्मेच्छो! पुण्यकामक!=पुण्येच्छो! स्वर्गकामक!=स्वर्गेच्छो!, मोक्षकामक!=मोक्षेच्छो!, धर्मकाङ्क्षित!=धर्मकाङ्क्षायुक्त! पुण्यकाङ्क्षित! स्वर्गकाङ्क्षित! मोक्षकाङ्क्षित धर्मपिपासित!=धर्मपिपासायुक्त! पुण्यपिपासित! स्वर्गपिपासित! मोक्षपिपासित! त्वं मां=सङ्गमनामकं देवं नो खलु जानासि? अहं त्वां धर्मात् परिभ्रंशयामि=परिभ्रष्टं करोमि, इति कृत्वा=इत्युक्त्वा प्रचुरं=बहुं रजःपुञ्जं धूलिसमूहम् उत्पात्य=वैक्रियशक्त्या उड्डाप्य प्रभोः=श्रीमहावीरस्य श्वासोच्छ्वास निरुणद्धि=स्तम्भयति, तथाऽपि प्रभुम् अक्षुब्ध=क्षोभरहितं दृष्ट्वा पश्चात्=तदनन्तरं सः=सङ्गमो देवः तीक्ष्णतुण्डाः=तीक्ष्णमुखयुक्ताः महापिपीलिकाः=पिपील-

---

दृष्टि सगम नामका देव प्रकट हुआ। वह देव एकदम ही लाल नेत्रोंवाला हो गया, रुष्ट हो गया, क्रुद्ध हो गया और भयानक आकार से युक्त हो गया। क्रोध से भभकते हुए उस देवने कायोत्सर्ग में स्थित प्रभु से यह वचन कहे—'हं भो! इस प्रकार के अपमानपूर्वक संबोधन के साथ वह बोला—अरे मृत्यु की इच्छा करने वाले! अरे लक्ष्मी, लज्जा, धैर्य और ख्याति से हीन। अरे धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षकी कामना करने वाले! अरे धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षकी लालसा करने वाले! अरे धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्ष के प्यासे! तू मुझ सगम देवको नहीं जानता? ले, मैं तुझे धर्म से भ्रष्ट करता हूं।' इस प्रकार कह कर उसने बहुत बड़ा धूलि—समूह वैक्रिय शक्ति से उड़ाकर प्रभुके श्वासोच्छ्वास का निरोध कर दिया। इतने पर भी प्रभु को क्षोभ—रहित देखकर उसने तीखे मुखवाली भारी चींटियों की विकुर्वणा करके

કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ નહીં આવતો, કારણ કે દુઃખોને તેઓ એક જાતની કલ્પના સમજતા. પોતે શરીરથી ભિન્ન છે આત્મા અરૂપી છે તેને છેદન—ભેદન કોઈ પણ થતું નથી, તેવા દૃઢ નિશ્ચયી હતા, છતાં પૃથ્વી પર તરફની વૃત્તિને લીધે જે સંયોગો બનાવ્યા હતા તે સંયોગો ધ્યાનમાં આવતાં, તેનાથી છૂટા રહેવું અને તે સંયોગો કાળમાં ફરી વૃત્તિ નહિ કરતાં તટસ્થ ભાવે સ્થિત રહેવું એ તેમનો મનોભાવ વર્તતો હતો. એ પૂર્વની પર તરફની વૃત્તિને લીધે વેદન ઊભું થાય, પણ તે વેદનને વાસ્તવિક વેદન નહિ માનતાં કાલ્પનિક વેદન છે એમ આત્મ અનુભવ કરતા ભગવાન સ્વ—સ્વરૂપમાં આગળ વધતા હતા.

शरीरकपिपीलिकाः, विकृत्य=वै...शक्त्योत्पाद्य ताभिः प्रभुम् दंशयति, निदंशयति–नि=नितराम्–अतिशयेन दंशयति, उपदंशयति–उप=सामस्त्येन–सर्वाङ्गावच्छेदेन दंशयति, तेन प्रभुशरीरात्=श्रीवीरस्वामिदेहात्, प्रबलरुधिरधारा=अविच्छिन्नशोणितधारा निस्सरति, तथापि प्रभुर्नो चलति=कायोत्सर्गात्–स्खलितो न भवति, ततः पश्चात् स सङ्गमो देवः तीक्ष्णविषभृतकण्टकानि–उग्रविषपूर्णकण्टकयुक्तानि, वृश्चिकशतसहस्राणि=वृश्चिकलक्षं, विकृत्य=वैक्रियशक्त्योत्पाद्य तः प्रभुम् उपसर्गयति तथापि प्रभुर्निश्चल एव तिष्ठति। प्रभुमविचलितं दृष्ट्वा पश्चात् तेन=सङ्गमदेवेन विकरालशुण्डः=भयङ्करशुण्डायुक्तःतीक्ष्णदन्तो दन्ती=हस्ती विकृतः=वैक्रियशक्त्योत्पादितः, सः–सङ्गमदेवविकृतो हस्ती खलु शुण्डया भगवन्तं-श्रीवीरम् उत्थाप्य=उपरिनीत्वा अधः=नीचैरवनितले पातयति, ततः=अधःपातनानन्तरं स हस्ती क्षुरिकातीक्ष्णदन्ताग्रेण=क्षुरिकाग्रवन्निशितेन दन्ताग्रभागेन प्रभुं विदार्य=विदीर्णं कृत्वा पादैः=चरणैः मर्दयति तथापि प्रभुः कायोत्सर्गान्न चलति। ततः प्रभुमक्षुब्धं दृष्ट्वा सः–सङ्गमो देवः भयभैरवेण=अतिभयानकेन पिशाचरूपेण प्रभुं भीपयति=भयमुत्पादयति। तथापि न चलति। ततः प्रभुमक्षुब्धं

प्रभु को उन से कटवाया, खूब कटवाया और पूरी तरह सभी अंगो में कटवाया। इस से प्रभु के शरीर से रुधिर की तेजधार वहने लगी। फिर भी भगवान् कायोत्सर्ग से विचलित नहीं हुए। तब संगम देवने भयानक सूंडवाले और तीखे दातोंवाले हस्ती की विकुर्वणा की। संगम देव द्वारा वैक्रिय शक्ति से उत्पन्न किये गये हाथीने भगवान् को ऊपर उठाकर नीचे धरती पर पटका। नीचे पटककर उसने छुरीके समान तीक्ष्ण दांतोंके अग्रभाग से प्रभु के शरीर को विदारण करके पैरों से कुचला फिर भी भगवान् कायोत्सर्ग से चलित न हुए। तब भगवान् को अडग देखकर संगम देवने अत्यन्त ही भयानक पिशाच का रूप वना कर उन्हें भयभीत करना चाहा फिर भी भगवान् चलायमान न हुए।

આ વૃદ્ધિને પરિણામે દુઃખોની લેશ પણ પરવા કર્યા સિવાય, 'સ્વાનુભવ' વધાર્યે જતા હતા. આ સ્વાનુભવ કરવામા પૂર્વ ઉપાર્જિત જે જે કર્મોનો ઉદય આવી રહ્યો હતો તે તે કર્મોની રજ ભોગવાઇને સ્વયં ખરી પડતી હતી. પોતામાં રાગ–દ્વેષ રૂપી ચિકાશ નહિ હોવાને કારણે બંધાવા યોગ્ય કર્મરજ પણ કર્મરૂપે બંધાતી ન હતી, એટલે ભૂતકાળનું કર્મરૂપી આવરણ પણ તેની મેળે ફળ ઉત્પન્ન કરી નિર્બીજ થઈ જઇ ખસી જતું અને ભાવી આવરણ પણ રાગ–દ્વેષની ચિકાશના અભાવે અકારક થઇ રહેતું. બન્ને ભૂત અને ભવિષ્ય દૂર થવાથી વર્તમાન-દશાને જ ભગવાન ભોગવી રહ્યા હતા. મૃત્યુલોકનો માનવી આત્મસ્થિરતા પ્રગટ કરવામાં આટલો બધો અચળ હોય છે તે મિથ્યાભિમાની દેવોના મનમા વસી શકતું નથી તેથી તેઓ તેની કસોટી કરવામાં જરા પણ કચાશ રાખતા

दृष्ट्वा सिंहं विकृत्य-तेन प्रभुशरीरं स्फालयति=विदारयति। तथापि प्रभुः कायोत्सर्गान्न किञ्चिदपि चलति। ततः खलु स भगवत उपरि महाभार प्रचुरभारयुक्तं लौहमयं=लोहनिष्पन्नं गोलकं=पिण्डं प्रक्षिपति=वेगेनापातयति। तथापि प्रभुरकम्पित एव तिष्ठति। एवम्=अनेन प्रकारेण पूर्ववत् सर्प-ऋक्ष-शूकर-भूत-प्रेतादिकृतैः=संगमदेव-निर्मित-सर्प-भल्लूक-वराह-भूत-प्रेतप्रभृतिकृतैः नानाविधैः=बहुप्रकारकैः, अन्यैः उपसर्गैः उपसर्गितोऽपि=जातोपद्रवोऽपि, भगवान्=श्रीवीरस्वामी अविचलितः=कायोत्सर्गादस्खलितः, अकम्पितः=अस्पन्दितः अभीतः=भयरहितः अत्रासितः=त्रासमप्राप्तः, अत एव-अत्रस्तः=त्रासवर्जितः, यद्वा-'अव्यथे' इत्यस्य 'आत्मस्थः' इतिच्छाया, तत्पक्षे 'आत्मनिस्थित'-स्वस्थ इत्यर्थः, अनुद्विग्न'=उद्वेगरहितः, अक्षुभित'=क्षोभरहितः, असम्भ्रान्तः=सम्भ्रमरहित - विस्मयवर्जितश्च सन् तां=पूर्वोक्तोपसर्गजनितां उज्ज्वलाम्=आज्वल्यमाना महतीम्-बृहतीम् विपुलाम्=प्रचुरां घोरां=भयङ्करां तीव्राम्=उग्राम् चण्डां=कठोरां प्रगाढाम्=अतिदृढाम् दुरध्यासां=कष्टेन सहनीयां वेदनां सम भावेन='कोऽपि न मे प्रियो न च द्वेष्यः' इति सर्वप्राणिषु अपकार्युपकारिषु समबुद्धया सम्यक् सहते-

---

तब प्रभु को क्षोभरहित देखकर सिंहकी विकुर्वणा की और उस सिंह से प्रभुके शरीर को विदारण करवाया। इतने पर भी प्रभु कायोत्सर्ग से लेशमात्र भी नहीं डिगे। तब उसने भगवान् ऊपर अत्यधिक भारवाला लोहेका गोला तेजी के साथ फैंका इस पर भी भगवान् अकम्प बने रहे।

इसी प्रकार जैसा कि पहले शूलपाणि यक्ष के उपसर्ग-वर्णनमें कहा गया है, उसी प्रकार इस संगम देवने भी सांप, बीछु, रींछ, शूकर, भूत, प्रेत आदि को वैक्रियशक्ति से उत्पन्न करके भगवान् को उपसर्ग दिया, मगर भगवान् कायोत्सर्ग से चलित न हुए, कम्पित न हुए, निर्भय रहे, त्रास को प्राप्त न हुए, अत एव त्रास से वर्जित रहे या 'अव्यथ' अर्थात् आत्मस्थ ही बने रहे, उद्वेगहीन रहे, क्षोभहीन रहे, विस्मयहीन रहे। इन उपसर्गों से उत्पन्न हुई ज्वलंत, महान्, प्रचुर, भयंकर, उग्र, कठोर, गाढी, एवं दुस्सह वेदना

નથી આવી કસોટીઓમાંથી પાર ઉતરનાર અને આવી કસોટીઓ સહનાર સર્વ તીર્થંકરોમાં ભગવાન મહાવીર એક જ છે. તેમના જેવા પરિષહો બીજા કોઇ તીર્થંકરે ભોગવ્યા હોય તેમ જણાતું નથી. આટલે સુધી મિથ્યાત્વી દેવો આત્મજ્ઞાનિઓને દુઃખ દેવામાં અસાધારણ શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં હતાં તે તો ભગવાન મહાવીરના જીવન ઉપરથી આવી શકશે આત્મશક્તિ પ્રગટ કરવામાં આટલે સુધી તૈયારી હોવી જોઇએ એમ આ ઉપસર્ગો આપણને સૂચન કરી જાય છે.

भयाऽभावेन, क्षमते—क्रोधाऽभावेन, तितिक्षते—दैन्याऽकरणेन, अध्यास्ते—निश्चलतया, नो खलु मनसाऽपि तस्य सङ्गमदेवस्य अशुभम्=अनिष्टं चिन्तयति=विचारयति, प्रत्युत तूष्णीकः=मौनशीलः धर्मध्यानोपगतः=ध्यानमग्नः सन्नेव विहरति=तिष्ठति। एवम्=इत्थम् सः—उपसर्गकारी सङ्गमो देवः जनपदविहारं विहरन्तं भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनम्, पश्चात् पश्चात्=पुनः पुनः पृष्ठतः गत्वा षण्मासीं=षण्मासान् यावत् उपासर्गयत्—उपसर्गमकरोत् परन्तु भगवतो वज्रऋषभनाराचसंहननत्वेन प्राणहानिर्न जातेति।

एवं खलु विहरन् भगवान्—श्रीवीरस्वामी संवत्सरं=वर्षं तदुपरि साधिकम्=किञ्चिद्दिनाधिकं मासं यावत् सचेलकः=देवदूष्यवस्त्रधारी आसीत्, ततः परं=तदनन्तरम् अचेलकः=वस्त्ररहितो बभूव।

ततः=अचेलीभवनानन्तरं खलु स भगवान् महावीरः पूर्वानुपूर्वी=पूर्वजिनपरिपाटीं चरन्=आश्रयन्

को समभाव से सहन किया उन्होंने न किसी को प्रिय, न किसी को द्वेष्य—द्वेष का पात्र—समझा। अपकारी और उपकारी पर समान बुद्धि रक्खी। इस वेदना को भगवान् ने सम्यक् प्रकार से निर्भय भाव से सहन किया, क्रोधाभाव से क्षमा किया, दीनता न लाकर तितिक्षा की, निश्चल रह कर अध्यास किया। मन से भी संगम देव का अनिष्ट नहीं सोचा, बल्कि मौन धारण करके धर्मध्यान में मग्न ही रहे। इस प्रकार जनपद में विचरते हुए भगवान के पीछे-पीछे लग कर संगम देव ने छह महीनों तक उपसर्ग किया। परंतु भगवान वज्रऋषभनाराचसंघयण वाले होने से उनकी प्राणहानि नहीं हुई।

इस प्रकार जनपद में विचरते हुए भगवान् वीर स्वामी एक मास अधिक एक वर्ष तक, अर्थात् तेरह मास तक देवदूष्य वस्त्र को धारण किये रहे—सचेलक रहे, तत्पश्चात् अचेल अर्थात् वस्त्ररहित हो गये।

अचेलक होने के पश्चात् भगवान् महावीर ने पूर्ववर्त्ती जिनों—तीर्थंकरों—की परम्परा का पालन करते

જ્ઞાનનુ અંતર પરિણમન થતા પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ઓળખાય છે, અને તે વાસ્તવિક સ્વરૂપની યથાર્થ ઓળખાણ થયે તેના પર રુચિ વધ્યે જીવ મંદકષાયી બને છે. મંદકષાયી બનતા આસ્રવના ભાવો બંધ થાય છે અને સંવર કરણી તરફ તેનુ લક્ષ્ય જાય છે. સંવર કરણી આદરતાં આદરતાં પર પદાર્થો ઉપરનો મોહ અને તેની ઉપરનો ભાવ ઓછો થવા માડે છે. સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધા તેમજ સમ્યક્ ચારિત્રનું અવલંબન લેતાં નિર્જરા પણ થવા માડે છે માટે સમજણપૂર્વક જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાને અપનાવતા ઉદાસીન ભાવ પ્રગટે છે. મોક્ષનું મુખ્ય સાધન સંસાર તરફ વરતતો ઉદાસીન ભાવજ છે. જે ભાવના આધારે ત્યાર પછીની સર્વ ક્રિયાઓ થતી જોવામા આવે છે.

આવા તીવ્ર દુ:ખો દરમ્યાન શાસ્ત્રના કહેવા મુજબ ભગવાને દેવદુષ્ય ધારણ કરી રાખ્યું હતું અને ત્યારબાદ તે વસ્ત્ર આકસ્મિકપણે અદૃશ્ય થતા, ભગવાન અચેલક રહેવા લાગ્યા. દેવ-દૂષ્ય હતું ત્યાં સુધી, ભગવાન સચેલક કહેવાતા એટલે વસ્ત્રસહિત કહેવાતા અને વસ્ત્ર દૂર થતા તેઓ અચેલક કહેવાયા. અચેલ અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્યા બાદ

ग्रामानुग्रामम्=एकस्माद्ग्रामात् ग्रामान्तरम् द्रवन्=विहरन् द्वितीयं चातुर्मासं राजगृहस्य नगरस्य नालन्दाभिधाने पाटके मासमासक्षपणतपसा=प्रत्येकमासप्रमाणतपस्यया स्थितोऽभवत्। तत्र-मास्येकमासक्षपणपारणकेषु मध्ये प्रथममासक्षपणपारणके विजयश्रेष्ठिना भगवान् प्रतिलम्भित १, एवं=विजयश्रेष्ठिवत् द्वितीयपारणके=द्वितीय मासक्षपणपारणके नन्दश्रेष्ठिना २, तृतीयपारणके सुनन्दश्रेष्ठिना ३, चतुर्थपारणके बहुलब्राह्मणेन भगवान् प्रतिलम्भितः ४। सर्वत्र=सर्वेषु पारणकेषु पञ्च पञ्च दिव्यानि=स्वर्णवृष्ट्यादीनि देवनिष्पादितानि प्रादुर्भूतानि=प्रकटीभूतानि। एवम्=अनेन प्रकारेण तृतीयं चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां द्वि-द्विमासक्षपणेन स्थितः। चतुर्थे चातुर्मासे चतुर्मासक्षपणेन पृष्ठचम्पायां नगर्यां स्थित ४। पञ्चमं चातुर्मासं भद्रिकायां नगर्यां चतुर्मासक्षपणेन स्थितः ५।

हुए और एक गाँव से दूसरे गाँव विचरते हुए, दूसरे चौमासे में राजगृहनगर के नालन्दा नामक पाड़े में, मास-मास खमण करके स्थित हुए। पहले मासखमण के पारणे में विजय सेठ ने भगवान् को आहार-दान दिया(१)। विजयसेठ के ही समान, दूसरे मासखमण के पारणे में नन्द सेठ ने आहार वहराया(२)। तीसरे मासखमण के पारणे में सुनन्द सेठ ने (३), और चौथे मासखमण के पारणे के दिन कोल्लाकसन्निवेश में बहुल ब्राह्मण ने भगवान् को वहराया (४), इन चारों पारणों के अवसर पर स्वर्णवर्षा आदि पाँच-पाँच दिव्य पदार्थ प्रकट हुए२।

इसी प्रकार तीसरा चातुर्मास चम्पा नगरी में हुआ। इस चतुर्मास में भगवान् ने दो दो मास का पारणा किया३। चौथे चौमास में पृष्टचम्पा नगरी में रहे। वहाँ चौमासी तप किया४। पाँचवाँ चौमासा भद्रिका नगरी में,

તેઓએ રાજગૃહી-ચંપાપુરી વગેરેમાં ચતુર્માસ કરી ચોમાસા દરમ્યાન. સ્થિરતા કરી. ચોમાસામાં માસખમણ ને માસખમણ અને છેવટે ચોમાસી તપ સુધીના તપોની આરાધના કરી

એક માસથી માંડી ચાર ચાર માસ સુધીના માસ ખમણના તપને તપીને, તેઓ પારણાને દિવસે જુદા જુદા સ્થળે આહાર માટે ઉપસ્થિત થતા આ પારણાની ક્રિયાઓ ઉપર જણાવ્યા મુજબના મહાન પુણ્યશાળીઓને ત્યાં થતી આ વખતે દેનાર લેનાર અને દ્રવ્ય, એ ત્રણેની શુદ્ધિના પ્રભાવે, આહાર દેનારને ત્યાં પાંચ દિવ્ય વસ્તુઓ પ્રગટ થતી હતી.

રાજગૃહી ચંપા ભદ્રિકા વિગેરે નગરીઓ તે સમયે વિખ્યાત હતી. આ નગરીઓમાં 'આલભિકા' નગરીનો પણ સમાવેશ થાય છે આ નગરીઓના ચાતુર્માસ દરમ્યાન માસખમણોની તપશ્ચર્યા ઉપરાંત, ભગવાન વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો પણ ધારણ કરતા હતા આ અભિગ્રહો એટલે અમુક સંયોગોમાં, અમુક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય તો તપના અંતે પારણું કરવું આવા નિયમો પણ હોય છે અને એવા નિયમો પરિપૂર્ણ થતાં પણ પરિષહો તેમને સહન કરવા પડતા. વળી વાર આવેલા માસખમણ તપો પણ અપ્રમત્તભાવે તપી જતા (સૂ૦૮૫)

षष्ठ चातुर्मास पुनः द्वितीयवारं भद्रिकायां नगर्यां नानाविधाभिग्रहयुक्तेन चातुर्मासिकतपसा स्थितः ६। सप्तमं चातुर्मासम् आलम्भिकाया नगर्यां चातुर्मासिकतपसा स्थितः ७। अष्टमं चातुर्मासम् राजगृहे नगरे चातुर्मासिक तपसा स्थितः ॥सू०८९॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे रायगिहाओ णयराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता कढिण–कम्मक्खवणट्ठ अणारियदेसं समणुपत्ते। तत्थ णं नवमं चाउम्मासं चाउम्मासतवेण ठिए। तत्थ णं भगवं इरियासमिइसमिए इत्थीजणकए भोगपत्थणारूवे अणुकूलपरीसहे, मिलिच्छजणकए पडिकूलपरीसहे य सहमाणे तितिक्खेमाणे अहियासेमाणे तुसिणीए चेव वेरग्गमग्गे विहरीअ। केणवि वंदिओ णमंसिओ निंदिओ तिरक्किओ वा न तुट्ठे न रुट्ठे समभावेण भावियप्पा चेव चिट्ठीअ। छक्कायपरिवालगो भगवं 'सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता सयसयकम्मप्पहावेण चाउरंतसंसारकंतारे परिभमंति'–त्ति संसारवेचित्तं विभावेमाणे विहरीअ। दव्वभावोवाहिपडिया अण्णाणिणो जीवा पावाइं कम्माइं बधंति–त्ति कट्टु भगवं पावकम्म–फलाबाओ परम्मुहो आसी। बाला य भगवं दट्ठूणं लट्ठि–मुट्ठीहिं हणिय २ कंदिसु। अगारिया य भगवं दंडेहिं ताडिसु, केसग्गे करिसिय करिसिय दुक्खं उप्पाइंसु, तहवि भगवं नो दोसीअ। अगारत्थेहिं संभासिओवि भगवं तेहिं सद्धिं परिचयं परिच्चज्ज मोणभावेण सुहज्झाणनिमग्गे चेव विहरीअ। भगवं सहिउं असक्के परीसहोवसग्गे न गणीअ, नच्चगीएसु रागं न धरीअ, दंडजुद्धमुट्ठिजुद्धाइयं सोच्चा न उक्कंठीअ। कामकहासंलीणाणं इत्थीजणाणं मिहो कहासंलावं सुणिय भगवं रागदोसरहिए मज्झत्थभावेण असरणे एव विहरीअ। घोराइघोरेसु संकडेसु किंचिवि मणोभावं न विगडिय संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरीअ। भगवं परवत्थमवि न सेवित्था, गिहत्थपाए न भुंजित्था। असणपाणस्स मायन्ने रसेसु अगिद्धे अपडिन्ने आसी। अच्छिंपि नो पमज्जीअ, नोऽवि य गायं कंडूईअ। विहरमाणे भगवं तिरियं पिट्ठओ य नो पेहीय, सरीरप्पमाणं पहं अग्गे विलोइय इरियासमिईए जयमाणे पंथपेही विहरीअ। सिसिरंमि बाहू पसारित्तु परक्कमीअ। न उण बाहू कंधेसु अवलंबीअ। अण्णे मुणिणोऽवि एवमेव रीयंतु त्ति कट्टु माहणेण अपडिन्नेण भगवया एस विही बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९०॥

किया और वहाँ भी चौमासी तप किया। फिर भगवान् ने भद्रिका नगरी में नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त चौमासी तपस्या के साथ छठा चौमासा किया। सातवाँ चतुर्मास आलम्भिका नगरी में चौमासी तप से व्यतीत किया। आठवाँ चतुर्मास राजगृह नगर में चौमासी तपश्चरण के साथ किया ॥सू०८९॥

ग्रामानुग्रामम्=एकस्माद्ग्रामाद् ग्रामान्तरम् द्रवन्=विहरन् द्वितीयें चातुर्मासे राजगृहस्य नगरस्य नालन्दाभिधाने पाटके मासमासक्षपणतपसा=प्रत्येकमासप्रतक्षपणतपस्यया स्थितोऽभवत्। तत्र-प्रत्येकमासक्षपणपारणकेषु मध्ये प्रथममासक्षपणपारणके विजयश्रेष्ठिना भगवान् प्रतिलम्भित १, एवं=विजयश्रेष्ठिवत् द्वितीयपारणके=द्वितीयमासक्षपणपारणके नन्दश्रेष्ठिना २, तृतीयपारणके सुनन्दश्रेष्ठिना ३, चतुर्थपारणके बहुलब्राह्मणेन भगवान् प्रतिलम्भित ४। सर्वत्र=सर्वेषु पारणकेषु पञ्च पञ्च दिव्यानि=स्वर्णवृष्टयादीनि देवनिष्पादितानि प्रादुर्भूतानि=प्रकटीभूतानि। एवम्=अनेन प्रकारेण तृतीयं चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां द्वि-द्विमासक्षपणेन स्थितः। चतुर्थं चातुर्मासं चतुर्मासक्षपणेन पृष्ठचम्पायां नगर्यां स्थित ४। पञ्चमं चातुर्मासे भद्रिकायां नगर्यां चतुर्मासक्षपणेन स्थितः ५।

हुए और एक गाँव से दूसरे गाँव विचरते हुए, दूसरे चौमासे में राजगृहनगर के नालन्दा नामक पाड़े में, मास-मास खमण करके स्थित हुए। पहले मासखमण के पारणे में विजय सेठ ने भगवान को आहार-दान दिया(१)। विजयसेठ के ही समान, दूसरे मासखमण के पारणे में नन्द सेठ ने आहार बहराया(२)। तीसरे मासखमण के पारणे में सुनन्द सेठ ने (३), और चौथे मासखमण के पारणे के दिन कोल्लाकसन्निवेश में बहुल ब्राह्मण ने भगवान को बहराया (४), इन चारों पारणों के अवसर पर स्वर्णवर्षा आदि पाँच-पाँच दिव्य पदार्थ प्रकट हुए२।

इसी प्रकार तीसरा चातुर्मास चम्पा नगरी में हुआ। इस चतुर्मास में भगवान् ने दो दो मास का पारणा किया३। चौथे चौमासे में पृष्टचम्पा नगरी में रहे। वहाँ चौमासी तप किया४। पाँचवाँ चौमासा भद्रिका नगरी में,

તેઓએ રાજગૃહી-ચંપાપુરી વગેરેમાં ચાતુર્માસ કરી, ચોમાસા દરમ્યાન સ્થિરતા કરી. ચોમાસામાં માસખમણ ને માસખમણ અને છેવટે ચોમાસી તપ સુધીના તપની આરાધના કરી

એક માસથી માંડી ચાર ચાર માસ સુધીના માસ ખમણના તપને તપીને તેઓ પારણાને દિવસે જુદા જુદા સ્થળે આહાર માટે ઉપસ્થિત થતા આ પારણાની ક્રિયાઓ ઉપર જણાવ્યા મુજબના મહાન પુણ્યશાળીઓને ત્યાં થતી આ વખતે દેનાર લેનાર અને દ્રવ્ય, એ ત્રણેની શુદ્ધિના પ્રભાવે, આહાર દેનારને ત્યાં પાંચ દિવ્ય વસ્તુઓ પ્રગટ થતી હતી.

રાજગૃહી ચંપા ભદ્રિકા વિગેરે નગરીઓ તે સમયે વિખ્યાત હતી. આ નગરીઓમાં 'આલભિકા' નગરીનો પણ સમાવેશ થાય છે આ નગરીઓના ચાતુર્માસ દરમ્યાન માસખમણોની તપશ્ચર્યા ઉપરાંત, ભગવાન વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો પણ ધારણ કરતા હતા આ અભિગ્રહો એટલે અમુક સંયોગોમાં, અમુક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય તો તપના અંતે પારણું કરવું આવા નિયમો વધુ દુષ્ટ છે અને એવા નિયમો પરિપૂર્ણ થતાં વધુ પરિષહો તેમને સહન કરવા પડતા. પ્રકાર આકરાં માસખમણ તપો પણ, અપ્રતિબદ્ધપણે તપી જતાં (સૂ૦૮૯)

षष्ठ चातुर्मास पुनः द्वितीयवार भद्रिकाया नगर्यां नानाविधाभिग्रहयुक्तेन चातुर्मासिकतपसा स्थितः ६। सप्तमं चातुर्मासम् आलम्भिकाया नगर्यां चातुर्मासिकतपसा स्थितः ७। अष्टमं चातुर्मासम् राजगृहे नगरे चातुर्मासिक तपसा स्थितः ॥सू०८९॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे रायगिहाओ णयराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता कढिण-कम्मक्खवणट्ठ अणारियदेसं समणुपत्ते। तत्थ णं नवमं चाउम्मासं चाउम्मासतवेण ठिए। तत्थ णं भगवं इरियासमिइसमिए इत्थीजणकए भोगपत्थणारूवे अणुकूलपरीसहे, मिलिच्छजणकए पडिकूलपरीसहे य सहमाणे तितिक्खेमाणे अहियासेमाणे तुसिणीए चेव वेरग्गमग्गे विहरीअ। केणवि वंदिओ णमंसिओ निंदिओ तिरक्किओ वा न तुट्ठे न रुट्ठे समभावेण भावियप्पा चेव चिट्ठीअ। छकायपरित्तालगो भगवं 'सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता सयसयकम्मप्पहावेण चाउरंतसंसारकंतारे परिभमंति'—त्ति संसारवेचित्तं विभावेमाणे विहरीअ। दव्वभावोवाहिपडिया अण्णाणिणो जीवा पावाइं कम्माइं बधंति—त्ति कट्टु भगवं पावकम्म—कलावाओ परम्मुहो आसी। बाला य भगवं दट्ठूणं लट्ठि—मुट्ठीहिं हणिय २ कंदिंसु। अगारिया य भगवं दंडेहिं ताडिंसु, केसग्गे करिसिय करिसिय दुक्खं उप्पाइंसु, तहवि भगवं नो दोसीअ। अगारत्थेहिं संभासिओवि भगवं तेहिं सद्धिं परिचयं परिच्चज्ज मोणभावेण सुहज्झाणनिमग्गे चेव विहरीअ। भगवं सहिउं असक्के परीसहोवसग्गे न गणीअ, नच्चगीएसु रागं न धरीअ, दंडजुद्धमुट्ठिजुद्धाइयं सोच्चा न उक्कंठीअ। कामकहासंलीणाणं इत्थीजणाणं मिहो कहासंलावे सुणिय भगवं रागदोसरहिए मज्झत्थभावेण असरणे एव विहरीअ। घोराइघोरेसु संकडेसु किंचिवि मणोभावं न विगडिय संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरीअ। भगवं परवत्थमवि न सेवित्था, गिहत्थपाए न भुंजित्था। असणपाणस्स मायन्ने रसेसु अगिद्धे अपडिन्ने आसी। अच्छिंपि नो पमज्जीअ, नोऽवि य गायं कंडूईअ। विहरमाणे भगवं तिरियं पिट्ठओ य नो पेहीय, सरीरप्पमाणं पहं अग्गे विलोइय इरियासमिईए जयमाणे पंथपेही विहरीअ। सिसिरंमि बाहू पसारित्तु परक्कमीअ। न उण बाहू कंधेसु अवलंबीअ। अण्णे मुणिणोऽवि एवमेव रीयंतु त्ति कट्टु माहणेण अपडिन्नेण भगवया एस विही बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९०॥

किया और वहाँ भी चौमासी तप किया। फिर भगवान् ने भद्रिका नगरी में नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त चौमासी तपस्या के साथ छठा चौमासा किया। सातवाँ चतुर्मास आलम्भिका नगरी में चौमासी तप से व्यतीत किया। आठवाँ चतुर्मास राजगृह नगर में चौमासी तपश्चरण के साथ किया ॥सू०८९॥

छाया तत खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहाद् नगरात् प्रतिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य कठिनकर्मक्षयार्थमनार्यदेशं समनुप्राप्तः। तत्र खलु नवमं चातुर्मासं चातुर्मासतपसा स्थितः। तत्र खलु भगवान् ईर्यासमितिसमितः स्त्रीजनकृतान् भोगप्रार्थनारूपान् अनुकूलपरीषहान्, म्लेच्छजनकृतान् प्रतिकूलपरीषहांश्च सहमानस्तितिक्षमाणोऽध्यासीनः तूष्णीक एव वैराग्यमार्गे व्यचरत्। केनापि वन्दितो नमस्यितो निन्दितस्तिरस्कृतो वा न तुष्टो न रुष्टः समभावेन भावितात्मा व्यवातिष्ठत्। षट्कायपरिरक्षको भगवान् "सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः स्वस्वकर्मप्रभावेण चातुरन्तसंसारकान्तारे परिभ्रमन्ति" इति संसारवैचित्र्यं

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीरस्वामी राजगृह नगर से निकले और निकल कर कठिन कर्मों का क्षय करने के लिए अनार्यदेशमें पधारे। वहाँ चौमासी तप के साथ चौमासे में स्थित हुए। वहाँ ईर्यासमिति से युक्त भगवान स्त्रियों द्वारा किये गये भोगप्रार्थनारूप अनुकूल परीषहों को, म्लेच्छ जनों द्वारा किये गये प्रतिकूल परीषहों को सहन करते हुए, तितिक्षण करते हुए, अध्यास करते हुए, मौनयुक्त हो वैराग्य के मार्ग में विचरते रहे। किसी ने वन्दना की, नमस्कार किया तो तुष्ट न हुए, किसी ने निन्दा कि या तिरस्कार कीया तो रुष्ट न हुए। समभाव से भावितात्मा होकर ही रहे। षट्काय के रक्षक भगवान् 'सभी प्राण, सभी भूत, सभी जीव और सभी सत्त्व, अपने–अपने कर्मों के प्रभाव से चार गति रूप संसार कान्तार (अटवी) में परिभ्रमण कर रहे हैं' इस प्रकार संसार की

तए णं ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર રાજગૃહી નગરીમાંથી નીકળી કઠિન કર્મોના ક્ષય અર્થે અનાર્ય દેશમાં પધાર્યા. ત્યાં ચોમાસી તપની આરાધના કરતાં થકાં ચાતુર્માસમાં સ્થિર થયા. અહિં પ્રભુ ઇર્યાસમિતિ વિગેરે સમિતિઓ વડે યુક્ત થઈને વિચરવા લાગ્યા આ સ્થળે તેમને સાનુકૂળ પરીષહો સહન કરવા પડ્યા સ્ત્રીઓ તેમને પ્રાર્થના કરતી હતી તો પણ પ્રભુ વિરક્ત ભાવમાંજ રહેતા હતા આ ઉપરાંત મ્લેચ્છજાતિના લોકો તરફથી તેમને હેરાન કરવામાં પણ આવતા હતા આવા સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બન્ને પરીષહોને સહન કરતા હતા. તેમજ તે પરીષહોની તિતિક્ષા કરવા મૌન ધારણ કરતા હતા. સાનુકૂળ પરીષહોનો સામનો કરવા તીવ્ર વૈરાગ્યને તેઓ ધારી રહ્યા હતા. તેમને કોઈ વંદન કરતું તો તેનાથી તે ખુશી થતા નહિ. તેમજ કોઈ તેમને નિંદે તો તેનાથી તેમને નાખુશી ઉત્પન્ન થતી નહિ. કોઇ તેમનો તિરસ્કાર કરતું તેમની ઉપર તેઓ દ્વેષ કરતા નહિ. દરેક બાબતમાં સમભાવ રાખી સમપરિણામે સર્વનું વેદન કરતા. 'દરેક પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્વ પોતપોતાના કર્મોના પ્રભાવ વડે સંસારરૂપી વન કર અટવામાં ભ્રમણ કરી રહ્યા છે એ પ્રકારની સંસારની વિચિત્રતાનો વિચાર કરતા વિચારી રહ્યા હતા. કર્મો અને ભાવે

विभावयन् व्यहरत्। "द्रव्यभावोपाधिपतिता अज्ञानिनो जीवाः पापानि कर्माणि बध्नन्ति" इति कृत्वा भगवान् पापकलापात् पराङ्मुख आसीत्। बालाश्च भगवन्तं दृष्ट्वा यष्टिमुष्टिभिर्हत्वा हत्वाऽक्रन्दन्। अनार्याश्च भगवन्तं दण्डैरताडयन्। केशाग्रे कृष्ट्वा कृष्ट्वा दुःखमुदपादयन्, तथाऽपि भगवान नाऽद्वेट्। अगारस्थैः सम्भावितोऽपि भगवान् तैः सार्द्धं परिचयं परित्यज्य मौनभावेन शुभध्याननिमग्न एव व्यहरत्। भगवान् सहितुमशक्यान परीषहोपसर्गान् नाऽगणयत्, नृत्यगीतेषु रागं नाऽधरत्, दण्डयुद्धमुष्टियुद्धादिकं श्रुत्वा नोदकण्ठत। कामकथासंलीनानां स्त्रीजनानां मिथःकथासंलापान् श्रुत्वा भगवान् रागद्वेषरहितो मध्यस्थभावेन अशरण एव व्यहरत्। घोरातिघोरेषु संकटेषु किञ्चिदपि मनोभाव नो विकृत्य सयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् व्यहरत्। भगवान् परवस्त्रमपि न असेवत,

---

विचित्रता का विचार करते हुए विचरे। 'द्रव्य और भाव उपाधि में पडे हुए अज्ञानी जीव पापमय कर्मों का बन्ध करते हैं, ऐसा सोचकर भगवान पाप के समूह से विमुख थे।

अनार्य देश के बालक भगवान महावीरप्रभु को देखकर लट्ठी और मुट्ठी से मार–मार कर हल्ला करते–रोते थे। अनार्य लोग भगवान को डंडों से मारते थे। उनके बालों का अग्रभाग खींच–खींच कर कष्ट उत्पन्न करते थे। फिर भी भगवान ने उनपर द्वेष नहीं किया।

गृहस्थों के भाषण करने पर भी भगवान उनके साथ परिचय का परित्याग करते हुए, मौन–भाव से शुभध्यान में मग्न ही रहते थे। जिस परीषहों को सहन करना अशक्य था, उनको भी भगवान ने कुछ नहीं गिना, नृत्यों–गीतों में राग धारण नहीं किया, दंडयुद्ध या मुष्टि युद्ध आदि की बात सुनकर उत्कंठा प्रकट नहीं की। काम–कथा में लीन स्त्रीजनों की आपस की बातें सुन कर भगवान् राग–द्वेष से रहित, मध्यस्थ भाव से अशरण (आश्रयरहित) ही विहार करते रहे। घोर और अतिघोर संकट आने पर भी लेश भर भी

ઉપાધિમા પડેલા અજ્ઞાની જીવો પાપમય કર્મોના બંધ કર્યા કરે છે' એવું વિચારી ભગવાન પાપ સમૂહથી વિમુખ રહીને વરતતા હતા. છતાય અનાર્ય દેશમા નાના બાલકો ભગવાનને જોઇ લાઠી અને મુષ્ટિના પ્રહારો કરતા 'મારો–મારો'ના પોકારો કરી તેમના ઉપર હલ્લાઓ કરતા અને તેમની પછવાડે હોકારાઓ પાડી રોકકળ કરી મારપીટ કરતા તે દેશના પુખ્ત ઉંમરના માણુસો તેમને લાકડીઓ વડે મારતા તેમજ તેમના વાળને ખેંચીને કષ્ટ આપતા તો પણ ભગવાન દ્વેષરહિત થઇ વિચરતા.

આ અનાર્ય ભુમિમા ભગવાનને ગૃહસ્થીઓ બોલાવતા છતાં મૌન સેવતા અને તેમના પરિચયનો ત્યાગ કરતા સહન કરવા અશકય, એવા પ્રભુને આવી પડેલા સંખ્યાબંધ પરીષહોને અહિં ગણવામાં પણ આવ્યા નથી.

गृहस्थपात्रे न अभुङ्क्त। अन्नपानस्य मात्राज्ञो रसेषु अगृद्धः अप्रतिज्ञ आसीत्। अक्ष्यपि नो प्रामार्जयत्, नो अपि, च गात्रम् अकण्डूयत् विहरन् भगवान् तिर्यक् पृष्ठतश्च न प्रेक्षत, शरीरप्रमाणं पन्थानम् अग्रे विलोक्य ईर्यासमित्या यतमानः पथप्रेक्षी व्यहरत्। शिशिरे बाहू प्रसार्य पराक्रमत। न पुनर्बाहू स्कन्धयोरवाऽलम्बत। अन्ये मुनयोऽपि एवमेव रीयन्तु इति कृत्वा माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता एष विधिः बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९०॥

मन का विकृत न करते हुए, संयम और तप से आत्मा को वासित करते हुए विचरे। भगवान् ने परवस्त्र का सेवन नहीं किया और गृहस्थ के पात्र में भोजन नहीं किया। वे भोजन-पानी की मात्रा के ज्ञाता थे, रसों में अनासक्त थे और अप्रतिज्ञ थे। उन्हों ने कभी आँख तक की भी सफाई नहीं की, काया को खुजलाया नहीं। विहार करते समय वे न इधर-उधर देखते थे, न पीछे की ओर देखते थे। सामने शरीरप्रमाण मार्ग को देखते हुए, ईर्यासमितिपूर्वक यतना करते हुए चलते थे। शिशिर ऋतु में दोनों भुजाएँ फैला कर संयम में पराक्रम प्रकट करते थे। भुजाओं को अपने कंधों पर नहीं रखते थे। अन्य मुनि भी इसी प्रकार विचरें, यह सोच कर अप्रतिज्ञ माहन भगवान् वर्धमान ने अनेक बार इसी विधि का अनुसरण किया ॥सू०९०॥

નૃત્ય, ગીત, રંગ-રાગમાં તો, પ્રભુએ, દૃષ્ટિ પણ કરી નથી. કહ્યુક મુષ્ટિયુદ્ધ આદિયુદ્ધો સાંભળવાની ઉત્કંઠા ભગવાને સેવી ન હતી સ્ત્રી સમૂહો ભગવાનને ડોલાયમાન કરવા, એકત્રીત થતાં ત્યારે કામકથામાં લીન થયેલ સ્ત્રી વર્ગના મધુર મનહર વાર્તાલાપો સાંભળીને પણ, ભગવાને તેમાં રાગ-દ્વેષ અનુભવ્યો નહિ, પરંતુ, મધ્યસ્થ ભાવનું સેવન કરી આશ્રવ રહિત થઈ વિચરતા

ઘોર અને અતિઘોર સંકટો આવી પડતાં, મનને જરાપણ વિકૃત કરતા નહિ પરંતુ સંયમ અને તપની ભાવનાઓથી ભાવિત થઈ વિચરતા.

ભગવાને, પરના વસ્ત્રોનું સેવન કર્યું નથી તેમજ ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન પણ આરોગ્યું નથી તેઓ ભોજન અને પાણીની મર્યાદાને જાણવાવાળા હતા, રસલોલુપી નહિ હોવાથી સર્વ રસદાયક પદાર્થોમાં અનાસક્ત રહેતા અને અપ્રતિજ્ઞ પણ હતા. શરીર શુશ્રૂષા માટે તેમણે કદાપિ પણ, આંખોને સાફ કરી નથી તેમજ કાયાને ખજવાળી પણ નથી. વિહાર દરમ્યાન, આડીઅવળી નજર નહિ કરતાં સામે દૃષ્ટિ કરી શરીર પ્રમાણ રસ્તાને જોતા જતા ઈર્યાસમિતિ વિગેરે સમિતિનું યતના પૂર્વક પાલન કરતા કરતા વિચરતા હતા.

શિશિર ઋતુમાં બન્ને હાથો ઊંચા કરી સંયમમાં પોતાનું પરાક્રમ દાખવતા બન્ને ભુજાઓને કાંધ ઉપર રાખતા નહિ અન્ય મુનિજન પણ આ પ્રમાણે વિચરે એવો વિચાર કરી અપ્રતિજ્ઞ એવા ભગવાન, અનેકવાર આવી વિધિનું અનુસરણ કરતા હતા. (સૂ૦૯૦)

टीका—"तए णं से समणे" इत्यादि। ततः=राजगृहनगरे अष्टमचातुर्मासकरणानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य कठिनकर्मक्षयार्थम् अनार्य-देशं=म्लेच्छदेशं समनुप्राप्तः=विहारं कुर्वन् गतः। तत्र खलु भगवान् नवमं चातुर्मासं चातुर्मासतपसा=चातुर्मासिक-तपःपूर्वकम् स्थितोऽभवत्। तत्र खलु ईर्यासमितिसमितः, उपलक्षणत्वाद् भाषासमित्यादिसमितः त्रिगुप्तिगुप्तश्च भगवान् स्त्रीजनकृतान् भोगप्रार्थनारूपान् अनुकूलपरीषहान्, तथा—म्लेच्छजनकृतान् तर्जनताडनादिरूपान् प्रतिकूल-परीषहांश्च सहमानः—क्रोधाभावेन, तितिक्षमाणः—दैन्याकरणेन, अध्यासीनः—निश्चलतया, तूष्णीक एव=मौनमव-लम्बमान एव वैराग्यमार्गे=निरतिचारचारित्राराधनमार्गे व्यहरत्=तत्परोऽभूत्, केनापि=केनचिदपि जनेन वन्दितो नमस्यितः=नमस्कृतः, निन्दितः=गर्हितः, तिरस्कृतः=अनादृतो वा न तुष्टः=वन्दितुर्नमस्कर्तुश्चोपरि न प्रसन्नः, न

टीका का अर्थ—राजगृह नगर में आठवाँ चातुर्मास विताने के बाद श्रमण भगवान् महावीर ने राजगृह नगर से विहार किया। कठोर कर्मों का क्षय करने के लिए विचरते हुए प्रभु अनार्यदेश में पधारे। वहाँ चौमासी तप के साथ नौवाँ चौमासा किया। ईर्यासमिति और उपलक्षण से भाषासमिति आदि सभी समितियों से सम्पन्न तथा तीन गुप्तियों से गुप्त भगवान् स्त्रीजनों द्वारा की गई भोग-प्रार्थनारूप अनुकूल परीषहों को तथा अनार्य जनों द्वारा कृत तर्जना-ताड़ना आदि रूप प्रतिकूल परीषहों को क्रोध के विना सहते हुए, दीनता के विना तितिक्षण करते हुए, निश्चल भाव से अध्यास करते हुए मौन का अवलम्बन किये हुए ही निरतिचार चारित्र के मार्ग में तत्पर रहे। किसी मनुष्य ने उन्हें वन्दन किया और नमस्कार किया तो वन्दना करने वाले और नमस्कार करने वाले पर वे यत्किंचित् भी तुष्ट-प्रसन्न नहीं हुए, किसीने निन्दा की—

ટીકાનો અર્થ—રાજગૃહિ નગરીમા આઠમુ ચાતુર્માસ વીતાવ્યા બાદ, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્યાંથી વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા. ભગવાન, પોતાના ગાઢ કર્મોની ઉદીરણા કરવા માગતા હતા ભૂમિમા વિચરવાથી કર્મો ચકચુર કરી શકાશે. આ આશયને પૂરો કરવા પોતે અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવા લાગ્યા. અને અનાર્ય ભૂમિમાં ચૌમાસી તપ સાથે નવમુ ચોમાસુ વ્યતીત કર્યું. ભગવાનનું રૂપ બ્રહ્મચર્ય અને તપના પ્રભાવ વડે દેદીપ્યમાન લાગતું હતું. તેમનુ શરીર પણ કઠણુ લોઢા જેવું મજબૂત અને સુદૃઢ હોવાથી તે ભૂમિની સ્વરૂપવાન સ્ત્રિઓ, ભગવાન ઉપર મોહ પામવા લાગી. અને તે તેમને દરેક રીતે ચલાયમાન કરવા પ્રયત્નો કરતી. દરેક પ્રકારના હાવ ભાવ વિલાસ, શરીર સૌંદર્ય વિગેરે બતાવવા ઉદ્યત રહેતી તેમના સ્થળની આસપાસ, સુગંધિત દ્રવ્યો છાંટી ઋતુની સજાવટ કરતી, જેથી ભગવાન લોભાઇ જાય! એમ તેઓ ધારતી હતી.

गृहस्थपात्रे न अभुङ्क्त। अशनपानस्य मात्राज्ञो रसेषु अगृद्धः अप्रतिज्ञ आसीत्। अक्ष्यपि नो प्रामार्जयत्, नो अपि, च गात्रम् अकण्डूयत् विहरन् भगवान् तिर्यक् पृष्ठतश्च न प्रैक्षत, शरीरमात्रं पन्थानम् अग्रे विलोक्य ईर्यासमित्या यतमानः पथप्रेक्षी व्यहरत्। शिशिरे बाहू प्रसार्य पराक्रमत। न पुनर्बाहू स्कन्धयोरवालम्बत। अन्ये मुनयोऽपि एवमेव रीयन्तु इति कृत्वा माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता एष विधिः बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९०॥

मन को विकृत न करते हुए, संयम और तप से आत्मा को वासित करते हुए विचरे। भगवान् ने परवस्त्र का सेवन नहीं किया और गृहस्थ के पात्र में भोजन नहीं किया। वे भोजन–पानी की मात्रा के ज्ञाता थे, रसों में अनासक्त थे और अप्रतिज्ञ थे। उन्हों ने कभी आँख तक की भी सफाई नहीं की, काया को खुजलाया नहीं। विहार करते समय वे न इधर–उधर देखते थे, न पीछे की ओर देखते थे। सामने शरीरप्रमाण मार्ग को देखते हुए, ईर्यासमितिपूर्वक यतना करते हुए चलते थे। शिशिर ऋतु में दोनों भुजाएँ फैला कर संयम में पराक्रम प्रकट करते थे। भुजाओं को अपने कंधों पर नहीं रखते थे। अन्य मुनि भी इसी प्रकार विचरें, यह सोच कर अप्रतिज्ञ माहन भगवान् वर्धमान ने अनेक बार इसी विधि का अनुसरण किया ॥सू०९०॥

નૃત્ય; ગીત; રંગ-સંગમાં તો પ્રભુએ, દૃષ્ટિ પણ કરી નથી. દંડયુદ્ધ મુષ્ટિયુદ્ધ આદિયુદ્ધો સાંભળવાની ઉત્કંઠા ભગવાને સેવી ન હતી. સ્ત્રી સમૂહો ભગવાનને શોભાયમાન કરવા, એકત્રીત થતાં ત્યારે કામકથામાં લીન થયેલ સ્ત્રી વર્ગનાં અંદરો અંદરના વાર્તાલાપો સાંભળીને પણ, ભગવાને તેમાં રાગ-દ્વેષ અનુભવ્યો નહિ, પરંતુ, મધ્યસ્થ ભાવનું સેવન કરી આગ્રહ રહિત થઈ વિચરતા.

ઘોર અને અતિઘોર સંકટો આવી પડતાં, મનને જરાપણ વિકૃત કરતા નહિ પરંતુ સંયમ અને તપની ભાવનાઓથી ભાવિત થઈ વિચરતા.

ભગવાને, અન્યના વસ્ત્રોનું સેવન કર્યું નથી, તેમજ ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન પણ આરોગ્યું નથી તેઓ ભોજન અને પાણીની મર્યાદાને જાણવાવાળા હતા, રસલોલુપી નહિ હોવાથી સર્વ રસદાયક પદાર્થોમાં અનાસક્ત રહેતા અને અપ્રતિજ્ઞ પણ હતા. શરીર શુશ્રૂષા માટે તેમણે કદાપિ પણ, આંખોને સાફ કરી નથી તેમજ કાયાને ખણવાની પણ નથી. વિહાર દરમ્યાન, આજુબાજુની નજર નહિ કરતાં સામે દૃષ્ટિ કરી શરીર પ્રમાણ રસ્તાને જોતા જતા ઈર્યાસમિતિ વિગેરે સમિતિનું યતના પૂર્વક પાલન કરતા કરતા વિચરતા હતા.

શિશિર ઋતુમાં, બન્ને હાથો ઊંચા કરી સંયમમાં પોતાનું પરાક્રમ દાખવતા બન્ને ભુજાઓને કાંધ ઉપર રાખતા નહિ. અન્ય મુનિજન પણ આ પ્રમાણે વિચરે એવો વિચાર કરી અપ્રતિજ્ઞ એવા ભગવાન, અનેકવાર આવી વિધિનું અનુસરણ કરતા હતા. (સૂ૦૯૦)

टीका—"तए णं से समणे" इत्यादि। ततः=राजगृहनगरे अष्टमचातुर्मासकरणानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य कठिनकर्मक्षयार्थम् अनार्यदेश=म्लेच्छदेशं समनुप्राप्तः=विहारं कुर्वन् गतः। तत्र खलु भगवान् नवमं चातुर्मासं चातुर्मासतपसा=चातुर्मासिकतपःपूर्वकम् स्थितोऽभवत्। तत्र खलु ईर्यासमितिसमितः, उपलक्षणत्वाद् भाषासमित्यादिसमितः त्रिगुप्तिगुप्तश्च भगवान् स्त्रीजनकृतान् भोगप्रार्थनारूपान् अनुकूलपरीषहान्, तथा—म्लेच्छजनकृतान् तर्जनताडनादिरूपान् प्रतिकूलपरीषहांश्च सहमानः—क्रोधाभावेन, तितिक्षमाणः—दैन्याकरणेन, अध्यासीनः—निश्चलतया, तूष्णीक एव=मौनमवलम्बमान एव वैराग्यमार्गे=निरतिचारचारित्राराधनमार्गे व्यहरत्=तत्परोऽभूत्, केनापि=केनचिदपि जनेन वन्दितो नमस्यितः=नमस्कृतः, निन्दितः=गर्हितः, तिरस्कृतः=अनादृतो वा न तुष्टः=वन्दितुर्नमस्कर्तुश्चोपरि न प्रसन्नः, न

टीका का अर्थ—राजगृह नगर में आठवाँ चातुर्मास विताने के वाद श्रमण भगवान् महावीर ने राजगृह नगर से विहार किया। कठोर कर्मों का क्षय करने के लिए विचरते हुए प्रभु अनार्यदेश में पधारे। वहाँ चौमासी तप के साथ नौवाँ चौमासा किया। ईर्यासमिति और उपलक्षण से भाषासमिति आदि सभी समितियों से सम्पन्न तथा तीन गुप्तियों से गुप्त भगवान् स्त्रीजनों द्वारा की गई भोग—प्रार्थनारूप अनुकूल परीषहों को तथा अनार्य जनों द्वारा कृत तर्जना—ताड़ना आदि रूप प्रतिकूल परीषहों को क्रोध के विना सहते हुए, दीनता के विना तितिक्षण करते हुए, निश्चल भाव से अध्यास करते हुए मौन का अवलम्बन किये हुए ही निरतिचार चारित्र के मार्ग में तत्पर रहे। किसी मनुष्य ने उन्हें वन्दन किया और नमस्कार किया तो वन्दना करने वाले और नमस्कार करने वाले पर वे यत्किंचित् भी तुष्ट—प्रसन्न नहीं हुए, किसीने निन्दा की—

ટીકાનો અર્થ—રાજગૃહિ નગરીમા આઠમુ ચાતુર્માસ વીતાવ્યા બાદ, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્યાંથી વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા. ભગવાન, પોતાના ગાઢ કર્મોની ઉદીરણા કરવા માગતા હતા ભૂમિમા વિચરવાથી કર્મો ચકચુર કરી શકાશે. આ આશયને પૂરો કરવા પોતે અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવા લાગ્યા. અને અનાર્ય ભૂમિમાં ચૌમાસી તપ સાથે નવમુ ચોમાસુ વ્યતીત કર્યું. ભગવાનનું રૂપ બ્રહ્મચર્ય અને તપના પ્રભાવ વડે દેદીપ્યમાન લાગતું હતું. તેમનું શરીર પણ કઠણ લોઢા જેવું મજબૂત અને સુદૃઢ હોવાથી તે ભૂમિની સ્વરૂપવાન સ્ત્રિઓ, ભગવાન ઉપર મોહ પામવા લાગી. અને તે તેમને દરેક રીતે ચલાયમાન કરવા પ્રયત્નો કરતી. દરેક પ્રકારના હાવ ભાવ વિલાસ, શરીર સૌંદર્ય વિગેરે બતાવવા ઉદ્યત રહેતી. તેમના સ્થળની આસપાસ, સુગંધિત દ્રવ્યો છાંટી ઋતુની સજાવટ કરતી; જેથી ભગવાન લોભાઇ જાય! એમ તેઓ ધારતી હતી.

रुष्टः=निन्दितुस्तिरस्कर्तुर्वोपरि न क्रुद्धः अपि तु समभावेन सर्वेषु जनेषु समत्वबुद्ध्या–'न मे द्वेष्यो न वा कश्चित् प्रियः' इत्येवं भावितात्मा सन् अतिष्ठत्=स्थितोऽभवत्। षट्कायपरिपालकः=षड्जीवनिकायरक्षको भगवान् श्रीवीरस्वामी "सर्वे प्राणाः=द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणाः, सर्वे भूताः=वनस्पतिलक्षणाः, सर्वे जीवाः=पञ्चेन्द्रियलक्षणाः, सर्वे सत्त्वाः=पृथिव्यप्तेजोवायुलक्षणाः, स्वस्वकर्मप्रभावेण चातुरन्तसंसारकान्तारे=चतुर्गतिके संसाररूपविषममार्गे परिभ्रमन्ति=नारकतिर्यङ्-नरा-ऽमरतया पर्यटन्ति"–इति=एवं संसारवैचित्र्यं=संसारवैलक्षण्यं विभावयन्=विचारयन् संयममार्गे व्यहरत्=विहृतवान्।

गर्हा की, अनादर किया, तो ऐसा करने वाले पर जरा भी रुष्ट या अप्रसन्न नहीं हुए। उन्हों ने सभी पर समान भाव धारण किया। 'मेरे लिए न कोई द्वेष का पात्र है, न कोई राग का पात्र है' इस प्रकार की भावना से आत्मा को भावित करते रहे। षड्जीव-निकाय के रक्षक श्रीमहावीर प्रभु 'सभी द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय रूप प्राण, वनस्पतिकाय रूप भूत, पंचेन्द्रियरूप जीव, पृथ्वीकाय-अप्काय-तेजस्काय-वायुकाय रूप सत्त्व, अपने-अपने कर्म के परिपाक के अनुसार चार गति रूप संसार के दुर्गम मार्ग में परिभ्रमण कर रहे हैं; अर्थात् कभी नारक, कभी तिर्यञ्च, कभी नर और कभी अमर (देव) रूप से जन्म-मरण कर रहे हैं' इस प्रकार संसार की भयावह विचित्रता का विचार करते हुए संयम-मार्ग में विचरते रहे।

ભગવાને આજ સુધી પ્રતિકૂળ સંયોગોનો સામનો કરી કર્મ ક્ષય કર્યો હતો. હવે કુદરતે તેમને સાનુકૂળ (મનોજ્ઞ. જીવ લપસી પડે-જીવને ગમે તેવા) સંયોગો આપ્યા. આ સંયોગોમાં રહી તેમને કર્મક્ષય કરવાનો હતો કેવી અટપટી કયામત!

આવા મનોજ્ઞ પદાર્થોમાં તો સહેજે લપસી જવાય! અનુકૂળ સંયોગોમાં જીવને બમણું ત્રમણું, વીર્ય ફોરવવું પડે! પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં એક જ પ્રકારનું અને એક ધારું વીર્ય દાખવવાનું હોય છે ત્યારે અનુકૂળતામાં બે જાતના અને તે પણ ઉલટી દિશાનાં વીર્યો (શક્તિઓ) ખૂબખૂબ પ્રમાણમાં દાખવવા પડે છે એકબાજુ એક ઘૃતિદ્વારા પોતાના આત્માને સ્થિર રાખીને, અંતરપરિણામી કરવાનો હોય છે; ત્યારે બીજી બાજુ ઉભા થયેલા નિમિત્તો સામે ટક્કર ઝીલવાની હોય છે પ્રતિકૂળતામાં આત્મવીર્ય બહાર ઓપવાની, પરમાં રહેવાનું હોય છે, ત્યારે અનુકૂળતામાં આત્મવીર્ય વારંવાર બહાર જતું રહે છે તેને વારંવાર સમજાવી સ્થિર કરી, અંતર્ગતિ કરવાનું હોય છે આ છે એક સર્વ કઠિન યોગ સાધના!

"द्रव्यभावोपाधिपतिताः=द्रव्यत उपाधिर्हिरण्यादिः, भावत उपाधिरात्मनो दुष्परिणतिः, तदुभयोपाधिपतिताः= तदुभयासक्ताः अज्ञानिनः=ज्ञानहीनाः जीवाः पापानि=प्राणातिपातादीनि कर्माणि बध्नन्ति=आत्मनि सम्बद्धानि कुर्वन्ति" इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा भगवान्=श्रीवीरस्वामी पापकलापात्=पापसमूहात्, पराङ्मुखः=निवृत्त आसीत्।

अनार्यदेशीयबालाश्च भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा यष्टिमुष्टिभिः=दण्डमुष्टिभिः हत्वा हत्वा=पुनः पुनस्ताडयित्वा अक्रन्दन्=स्वापराधप्रच्छादनाय स्वयं रुदितवन्तः।

अनार्याः=म्लेच्छाश्च भगवन्तं दण्डैः अताडयन्=ताडितवन्तः, केशाग्रे कृष्ट्वा कृष्ट्वा=पुनः पुनः कृष्ट्वा प्रभोः दुःखम् उदपादयन्=उत्पादितवन्तः, तथापि भगवान् नो तान् आर्यान् अद्वेट्=तदुपरि द्वेषं न कृतवान्। तथा-अगारस्थैः=गृहस्थजनैः संभाषितोऽपि=उक्तोऽपि भगवान् तैः सार्द्धं=सह परिचयं=स्वजातिकुलादिपरिचयं परित्यज्य= विहाय मौनभावेन शुभध्याननिमग्नः=धर्मध्यानतत्परः सन् व्यहरत्=विहारं कृतवान्। तथा-भगवान्=श्रीवीरप्रभुः

'हिरण्य-सुवर्ण आदि द्रव्य-उपाधि, तथा आत्मा की दुष्परिणतिरूप भाव-उपाधि में आसक्त अज्ञानी प्राणी प्राणातिपात आदि पापकर्मों का वन्ध करते हैं' ऐसा जान कर श्री वीर भगवान् पापों से विमुख अर्थात् निवृत्त थे।

अनार्य देश के लड़के श्रीवीर प्रभु को देखकर लट्ठियों और मुट्ठियों से मार-मार कर वार-वार ताड़ना तर्जना करके अपना अपराध छिपाने के लिए उलटे रोने लगते थे। अनार्य-म्लेच्छ लोग भगवान् को डंडों से मारते थे, वार-वार वालों के अग्रभाग को खींच-खींचकर सताते थे। फिर भी भगवान् ने उन अनार्यों के प्रति जरासा भी द्वेष नहीं किया। और गृहस्थों द्वारा संभाषण करने पर भी भगवान् उनके साथ जाति कुल आदि संवंधी परिचय नहीं करते थे। मौन धारण किये हुए धर्मध्यान में लीन होकर विहार करते थे।

આવા અનુકૂળ સંયોગો એક બાજુ હતા. બીજી બાજુ ભગવાન અચેલ અવસ્થામાં વિચરતા હતા તે વખતે ભગવાને કેટલો સંયમનો ભાર વહ્યો હશે અને આંતર ઇંદ્રિયો પર મૂકી દીધો હશે ? તે કલ્પનામા પણ આવતું નથી, અર્થાત્ આ અનાર્ય ભૂમિની સ્ત્રીઓ જગતના સર્વ દેશોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ રમણીયો તરીકે પંકાતી. તેમની વચ્ચે આ પ્રભુ મેરૂ પર્વતની માફક, અડોલ અને નિષ્કંપ ઉભા રહ્યા કેવું મહાન આશ્ચર્ય ! આ યોગ સાધનાને જૈનશાસ્ત્રોમાં પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમા ગણી લેવામાં આવી છે. આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ યુક્ત સાધુ 'યોગી' ગણાય છે. યોગના સર્વ સાધનો આ આઠ પ્રવચનમાતામા સમાઇ જાય છે. આ માતાનો આધાર લઇ ભગવાને અનાર્ય ભૂમિની સ્ત્રીઓની ભોગપ્રાર્થનાઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો અને તેમની વિજયપતાકા યોગરહમ ફરકવા લાગી લોકો પણ

सहितुमशक्यान्=दुःसहान् परीषहोपसर्गान् परीषहाः=शीतोष्णादय , उपसर्गाः=देवमनुष्यतिर्यक्कृता उपद्रवास्तान्–नागमयत्=न किंचिदमन्यत। नृत्यगीतेषु च रागम्=आसक्तिं नाधरत्=न धृतवान्। दण्डयुद्धमुष्टियुद्धादिकं क्वचित् प्रवर्तमानं श्रुत्वा तद् द्रष्टुं नोदकण्ठत=उत्कण्ठितो नाभवत्। कामकथासक्तीनानां=कामसम्बन्धिनां कथां कर्तुं प्रवृत्तानां स्त्रीजनानां मिथःकथासंलापान्=परस्परवार्तालापान् श्रुत्वा भगवान् रागद्वेषरहितो मध्यस्थभावेन अशरणः=आश्रयरहित एव व्यचरत्। घोरातिघोरेषु=अतिभयानकेषु संकटेषु=कष्टेषु किञ्चिदपि यथास्यात्तथा मनोमार्गं=चित्तवृत्तिं नो विकृत्य=किंचिदपि विकारयुक्तं न कृत्वा संयमेन=सप्तदशविधेन तपसा=द्वादशविधेन च आत्मानं भावयन्=वासयन् व्यचरत्। भगवान् भयङ्करेऽपि शीते परवस्त्रम्=अन्यदीयं वस्त्रमपि न असेवत=शीतनिवारणार्थं नो धृतवान्। तथा गृहस्थपात्रे न अभुङ्क्त=न भुक्तवान्। तथा–अशनपानस्य=आहारपानीयस्य मात्राज्ञः=परिमाणवेत्ता भगवान्

वीर भगवान् ने दुस्सह परीषहों (भूख–प्यास आदि की बाधाओं) तथा उपसर्गों (देवों, मनुष्यों तथा तिर्यंचों द्वारा कृत उपद्रवों) को कुछ न समझा, अर्थात्–समभाव से सहन किया। नृत्य–गीतों में राग धारण नहीं किया। कहीं दण्डयुद्ध हो रहा हो या मुष्टियुद्ध (घूँसेबाजी) हो रहा हो तो उसका वृत्तान्त सुन कर कभी उत्कंठा नहीं उत्पन्न की। कामसंबंधी बातचीत करने में प्रवृत्त स्त्रीजनों के पारस्परिक वार्तालाप को सुन कर भगवान् राग–द्वेष से रहित ही बने रहे और मध्यस्थ भाव से, आश्रय रहित होकर विचरे।

भयानक और अत्यन्त भयानक संकट आने पर भी भगवान् चित्तवृत्ति को तनिक भी विकारयुक्त न करके सत्तरह प्रकार के संयम और बारह प्रकार के तप की आराधना से आत्मा को भावित करते हुए विचरते थे। भगवान् ने अत्यधिक शीत पड़ने पर भी, शीतनिवारण के लिए पराये वस्त्र को कभी धारण नहीं किया, तथा गृहस्थ के पात्र में भोजन नहीं किया। अभिप्राय यह है कि न भगवान् के पास वस्त्र–पात्र थे, न दूसरों से लेकर ही उनका सेवन करते थे। उन्हों ने किसी भी स्थिति में वस्त्र–पात्र का

આ સામગ્રી વિમુખ થઇ ગયા અને છેવટે આવા પ્રકારનું માનસ બતાવવાનું તેઓએ છોડી દીધું અનુકૂળ પરિષહો ઉપરાંત, માર–તાડન–તર્જન–છેદન–ભેદન કુવશ કરાવવા લાકડીના પ્રહારો,–મુષ્ટિ,–લાતો, પથ્થરો ફેંકવા ખૂંદી નાખવા વિગેરેના દુઃખો. તો ઠંડી ગરમીના સહ પરમાં હતાં એટલે બધા દુઃખોને સમભાવથી સહન કરતા હતા ભગવાન આ અનાર્ય પ્રદેશમાં નિરતિચાર પણે રહી વંદન નમસ્કાર–માન–અપમાન–પુજા–શ્રદ્ધા–નિંદા પ્રસન્નતા–અપ્રસન્નતા વિગેરેમાં સમ પરિણામે રહી વિચરતા હતા મૌનપણું એ તેમનો મુખ્ય યોગ હતો આ ઉપરાંત, રાગ–દ્વેષના ભાવોથી તિરસ્થ રહી છએ કાયના જીવોની રક્ષા કરતા

જીવ ચતુર્ગતિમાં જે ભ્રમણ કરી રહ્યો છે જન્મ જરા મરણના દુઃખો અનુભવિ રહ્યો છે તે સર્વનું મૂળ

रसेषु=मधुरादिषु अगृद्धः=गृद्धिभाववर्जितः अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितश्च आसीत्। तथा—भगवान् अक्ष्यपि=नेत्रमपि न प्रामार्जयत्=जलेन नो कदाचिदपि प्रक्षालितवान्। तथा—कण्डूतौ समुद्गतायामपि भगवान् गात्रं=शरीरमपि नो अकण्डूयत=नो कण्डूयितवान्। तथा विहरन्=जनपदविहारं कुर्वन् भगवान् तिर्यक्=पार्श्वतः, पृष्ठतः—पश्चाद्भागे च न प्रेक्षत=नापश्यत्। शरीरप्रमाणं=देहप्रमाण पन्थानम्—अग्रे=पुरतो विलोक्य=दृष्ट्वा ईर्यासमित्या यतमानः=यतनां कुर्वन् पथप्रेक्षी=मार्ग विलोकमानो व्यहरत्। शिशिरऋतौ, बाहू=भुजौ प्रसार्य=विस्तार्य पराक्रमत—संयमे आत्मबलमुपयोजितवान्, न पुनः स्कन्धयोः=बाहू अवालम्बत=स्थापितवान्। भगवान् यदेवविधमाचारं

सेवन ही नहीं किया। आहार और पानी के परिमाण को जानने वाले भगवान् मधुर आदि रसों में गृद्धि से सर्वथा रहित थे। इहलोक और परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित थे, अर्थात् उन्हें न इस लोक संबंधी कोई कामना थी, न परलोकसंबंधी ही। वे सर्वथा कर्मनिर्जरा की भावना से उग्र तप संयम की आराधना करने में तत्पर थे। उन्होंने नेत्रको भी कभी जल से साफ नहीं किया। खुजली आने पर भी कभी शरीर को नहीं खुजलाया। जनपद—विहार करते हुए भगवान् ने कभी तिरछा—इधर—उधर, या पीछे की तरफ नहीं देखा। सामने की तरफ शरीरपरिमित—साढ़े तीन हाथ भूमि—मार्ग को देखते हुए विहार करते थे। शिशिर काल में अपनी दोनों भुजाएँ। फैलाकर संयम में आत्मबल का प्रयोग करते थे, कंधों पर भुजाएँ नहीं स्थापित करते थे।

તેની પાપમય પ્રવૃત્તિ છે, તેમજ જડ પદાર્થો તરફની અનર્ગલ રૂચિ છે આને લીધે નરક. નિગોદ, એકેન્દ્રિયથી માંડી પચેન્દ્રિય સુધીની જાતોમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે આ વિવિધ પરિભ્રમણ દ્વારા સંસારની વિચિત્રતા પણ ભોગવી રહ્યો છે. આ સસારની વિચિત્રતાનો નાશ કરવા આતરિક અને બાહ્ય સયમની પ્રબલ આવશ્યક્તા છે, એમ ભગવાનને લાગવાથી તેમણે પૂર્ણ સયમનો માર્ગ અપનાવ્યો હતો.

સોનુ—રૂપુ—હીરા—માણેક—રત્ન—પરવાળા—મણિ વિગેરે બાહ્ય દ્રવ્યો ઉપાધિ રૂપ છે, અને અંતરમા તેની રૂચિ કરવી તે આત્માની દુષ્પ્રણિધાન વાળી દુષ્ટ પરિણિતિ છે આ બન્ને પ્રકારની અતર અને બાહ્ય ઉપાધિમાં આસક્ત થયેલ બાલઅજ્ઞાની જીવ પ્રાણાતિપાત આદિ નિબિડ—ગાઢ પાપકર્મોનો બંધ કરે છે. તેવા પાપોથી ભગવાન વિમુખ હતા. અનાર્ય જાતિના મલેચ્છ લોકો ભગવાનને શારીરિક પીડા આપવામાં કોઈ કચાસ રાખતા નહિ; તો પણ ભગવાન તેમની તરફ દ્વેષ દાખવવાને બદલે કરૂણાજળ વરસાવતા તે જાણતા હતા કે આ બિચારા બાલઅજ્ઞાની જીવો છે. તે નકામા કર્મ બાધે છે. આ કર્મોનો ઉદય તેમને આવશે, ત્યારે કેટલી વેદના તેઓ અનુભવશે?

पाल्तिवान्, तत्र हेतुमाह 'अण्णे मुणिणोऽवि' इत्यादि। अन्य मुनयोऽपि एवम्=इत्थम् रीयन्तु=विहरन्तु इति कृत्वा=इति हेतोः माहणेन=अहिंसकेन अप्रतिज्ञेन=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितेन भगवता एष=मूलगुणोत्तरगुणसमाराधनलक्षणो विधिः=आचारः बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः=उत्कर्षेण पालितः ॥सू०९०॥

भगवान ने इस प्रकार का जो–उत्कृष्ट और अनुपम आचार पालन किया, उसका हेतु बतलाते हैं—अन्य मुनिजन भी इस प्रकार विहार करें, इस हेतु से अहिंसक और अप्रतिज्ञ (इहलोक–परलोकसंबंधी प्रतिज्ञा से रहित) भगवान् ने मूलगुणों एवं उत्तरगुणों की आराधनारूप आचार का बार–बार उत्कर्ष के साथ पालन किया ॥सू०९०॥

મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વાતાવરણમાં ભગવાન અધિકારી રહી સત્તર પ્રકારના સંયમ અને ચાર પ્રકારના તપ વડે આત્માને ભાવિત કરી, સુખે સમાધે વિચરતા. સર્વ સંયમોમાં "મૌન" સંયમને મુખ્ય પણે તેઓ આચરણ કરતા. ભગવાન વસ્ત્ર–પાત્ર આદિથી રહિત હતા છતાં ગૃહસ્થના વસ્ત્રપાત્રોનું સેવન કરવાનું મનથી પણ ઈચ્છતા નહિ. શીત–ગરમી વિગેરેને સરખા માની, સમભાવે દિવસો વિતાવતા હતા સંસારના કોઈ પણ રસોથી નિર્લેપ હોવાથી આલોક અને પરલોકની વાંચ્છનાથી તેઓ રહિત હતા. શરીર ને આત્મવીર્ય કેળવવામાં સાધન રૂપ માનતા હોવાથી તેની શુશ્રૂષા તરફનો મોહ તેમને મટી ગયો હતો.

ઉપરના ભાવોનું વિવરણ કરવાનો આશય એટલો પૂરતો છે કે, ભગવાન જેવા મહાપુરુષો પણ વીતરાગ ભાવ કેળવવામાં, કેટલા સમયથી વિચરે છે? જે સાધુ વીતરાગતા પ્રગટ કરવા માગતા હોય, તેણે, વિતરાગ ભાવને પુષ્ટિ આપનારા સર્વ, બાહ્ય અને અંતર્ગત ભૂમિકાઓને અપનાવવી પડશે અને કેવલ જ્ઞાન ક્રિયા તરફનોજ ઝુકાવ લાવવો પડશે, ભગવાને મૂલગુણો અને ઉત્તરગુણોની આરાધનારૂપ આચારના ઉત્કર્ષતાની સાથે વારંવાર પાલન કર્યું તે સાધુ–માર્ગીઓએ વિસ્મરણ કરવું ન જોઈએ. ભગવાનનું આખું જીવન, અને ખાસ કરીને છદ્મસ્થ અવસ્થામાં વિચરવાનું તે એક સાધુજનો અને ગૃહસ્થો માટે, નમુનેદાર આદર્શ છે આ આદર્શને નજર સામે રાખવાથી સાધુ–જગતો પોતાનું શ્રેય સાધી શકશે તેમાં તો જરાય સંદેહ નથી! પરંતુ મોક્ષમાં ઈચ્છા ધરાવતો શ્રાવક ગણ એટલે મોક્ષાર્થી પણ આ તેમના સાધુ જીવનમાંથી અનેક પ્રેરણા મેળવી, પોતે પોતાનું જીવન ઘડી મોક્ષને લાયક બની શકશે! સાધુઓને જેટલો અને જેટલા પ્રમાણમાં બોધ સહજ લાગ્યો [illegible] જે ભગવાને બતાવ્યું છે તેટલું

भगवओ विहारट्ठाणाणि—

मूलम्—कयाइ भगवं आवेसणेसु वा सहासु वा पवासु वा, एगया कयाइ सुण्णासु पणियसालासु पलियट्ठाणेसु पलालपुंजेसु वा, एगया आगंतुयागारे आरामागारे णगरे वा वसीअ। सुसाणे सुण्णागारे रुक्खमूले वा एगया वसीअ। एएसु ठाणेसु तहप्पगारेसु अण्णेसु ठाणेसु वा वसमाणे समणे भगवं महावीरे राइदियं जयमाणे अप्पमत्ते समाहिए झाईअ। तत्थ नरसुवसग्गा नीया अणेगरूवा य हविंसु, तं जहा—संसप्पगा य जे पाणा ते, अदुवा पक्खिणो भगवं उवसग्गिंसु। पहुरूवमोहियाओ इत्थियाओ य भगवं उवसग्गिंसु। सत्तिहत्थगा गामरक्खगा य किंपि अवयमाणं भगवं चोरसंकाए सत्थाभिघाएण उवसग्गिंसु। भगवं ते सव्वे उवसग्गे अहियासीअ। अह य इहलोइयाइ पारलोइयाइं अणेगरूवाइं पियाइं अप्पियाइं सद्दाइं, अणेगरूवाइं भीमाइरूवाइं, अणेगरूवाइं सुब्भिदुब्भिगंधाइं, विरूवरूवाइं फासाइं सयासमिए रइं अरइं अभिभूय अवाई समाणे सम्मं अहियासीअ।

सुण्णागारे राओ काउसग्गे ठियं भगवं कामभोगे सेविउकामा परत्थीसहिया एगचरा समागया पुच्छंति—“कोऽसितुमं”—त्ति, तया कयावि भगवं न किंपि वयइ तुसिणीए संचिट्ठइ, तया अवायए भगवम्मि कुद्धा रुट्ठा समाणा नाणाविहं उवसग्गं करेंति, तपि भगवं सम्मं सहीअ। कयावि ‘को एत्थ’ त्ति पुच्छिए भगवं वदीअ—‘अहमंसि भिक्खू’ त्ति सोच्चा सकसाएहिं तेहिं आहच्च—‘अपसरेहि एत्तो’—त्तिकहिय भगवं अयमुत्तमे धम्मे” त्ति कट्टु तत्तो तुसिणीए चेव निस्सरीअ। जंसि हिमवाए सिसिरे पवेयए मारुए पवायंते अप्पेगे अणगारा निवायं ठाणमेसंति, अण्णे ‘संघाडीओ’ पविसिस्सामोत्ति वयंति, एगे य इंधणाणि समादहमाणा चिट्ठंति, केई पिहिया अइदुक्खं हिमगसंफासं सहिउं सक्खामो त्ति सोयंति, तंसि तारिसगंसि सिसिरंसि दविए भगवं अपडिन्ने समाणे वियडे ठाणे तं सीय सम्मं अहियासीअ। एस विही “अण्णे मुणिणो वि एवं रियंतु” त्ति कट्टु अप्पडिन्नेण मइमया भगवया बहुसो अणुकंतो ॥सू०९१॥

प्रभुविहारस्थानानि—

छाया—कदाचिद् भगवान् आवेशनेषु वा सभासु वा प्रपासु वा, एकदा कदाचित् शून्यासु पण्यशालासु पलितस्थानेषु पलालपुञ्जेषु वा एकदा आगन्तुकागारे आरामागारे नगरे वा अवसत। श्मशाने शून्यागारे वृक्षमूले

प्रभु के विहारस्थान

मूल का अर्थ—‘कयाइ भगवं’ इत्यादि। कभी भगवान् शिल्पकारों की शालाओं में उतरे, कभी

પ્રભુનું વિહારસ્થાન

મૂળનો અર્થ—‘कयाइ भगवं’ ઇત્યાદિ ભગવાનનાં વિહાર સ્થાનો શિલ્પકારોનીશાળાઓમાં, સભામાં,

वा एकदाऽवसत्। एतेषु स्थानेषु तथाप्रकारेषु अन्येषु स्थानेषु वा वसन् श्रमणो भगवान् महावीरो रात्रिन्दिवं यतमानोऽप्रमत्तः समाहितोऽध्यापत्। तत्र तस्योपसर्गा नीताः अनेकरूपाश्चाऽऽसन्, तद्यथा—संसर्पकाश्च ये प्राणास्ते, अथवा—पक्षिणो भगवन्तम् औपसर्गयन्। मनुष्यमोहिताः स्त्रियश्च भगवन्तमौपसर्गयन्। शक्तिहस्तका ग्रामरक्षकाश्च किमप्यवदन्तः भगवन्तं चौरशङ्कया शस्त्राभिघातेन उपासर्गयन्। भगवान् तान् सर्वानुपसर्गान् सम्यगध्यसहत। अथ च ऐहलौकिकान् पारलौकिकान् अनेकरूपान् प्रियान् अप्रियान् शब्दान् अनेकरूपाणि भीमादिरूपाणि अनेकरूपान् सुरभिदुरभिगन्धान्, विरूपरूपान् स्पर्शान् सदासमितः रतिम् अरतिमभिभूय अवादी सन् सम्यग् अध्यासीत।

सभाओं में, कभी प्रपाओं में, कभी सूनी दुकानों में, कभी कारखानों में, कभी पलाल के पुंजों में, कभी धर्मशालाओं में, कभी आरामागारों में, कभी बगीचों के घरों में, कभी नगर में, कभी श्मशान में, कभी सून घरों में, और कभी वृक्षों के नीचे ठहरे। इन स्थानों में अथवा इसी प्रकार के अन्य स्थानों में रहते हुए श्रमण भगवान् महावीर रात-दिन यतना करते हुए, अप्रमत्त और समाधियुक्त रहे। इन स्थानों पर भगवान् को अनेक प्रकार के उपसर्ग हुए। वे इस प्रकार—संसर्पण करने वाले सर्प आदि जो प्राणी थे, उन्हों ने तथा पक्षियों ने भगवान् को उपसर्ग किया। शक्तिनामक शस्त्र हाथ में लिये हुए ग्रामरक्षक कुछ भी न बोलते हुए भगवान् को चोर समझ कर शस्त्र का आघात करके उपसर्ग देते थे। भगवान् ने उन सभी उपसर्गों को अच्छी तरह समभाव से सहन किया। और इहलोक और परलोक संबंधी अनेक प्रकार के प्रिय एवं अप्रिय शब्दों को, विविध प्रकार के भयंकर आदि रूपों को, भांति-भांति की सुगंध-दुर्गंध को तथा तरह-तरह के स्पर्शों को,

પ્રપાઓમાં, સૂની દુકાનોમાં, કારખાનાઓમાં, ઘાસની ગંજીઓમાં, ધર્મશાળાઓમાં, આરામગૃહોમાં નગરમાં, શ્મશાન ભૂમિમાં, સૂના ઘરોમાં, અને વૃક્ષોની નીચે રહેતા આ સ્થાનો અને એવાજ પ્રકારના અન્ય સ્થાનોમાં, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, યતના પૂર્વક, અપ્રમત્ત દશા અને સમાધિમાં રહેતા હતા. આવા સ્થાનોમાં, ભગવાનને અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો થતા હતા આ ઉપસર્ગો કેવા પ્રકારના હતા તે જણાવતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હલનચલન કરવાવાળા પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ પોતાની રીતે તેમને કષ્ટ આપતા.

જન અને આવા નિર્જન સ્થાનોની મુલાકાત લેતી હલકી કોટીની સ્ત્રીઓ, ભગવાનના દેહ ઉપર મોહ પામી તેમને કષ્ટો ઉપજાવતી. સ્વરક્ષણને માટે હાથમાં કુહાડી વગેરે ફરનાર ગ્રામરક્ષકો મૌન ધારણ કરવાવાળા ભગવાન મહાવીરને ચોર સમજી તેમને કુહાડીનો માર મારતા

शून्यागारे रात्रौ कायोत्सर्गे स्थित भगवन्त कामभोगान् सेवितुकामाः परस्त्रीसहिताः एकचराः समागताः पृच्छन्ति–"कोऽसित्वम्" इति, तदा कदाऽपि भगवान् न किमपि वदति, तूष्णीकः संतिष्ठते, तदा अवादके भगवति क्रुद्धाः रुष्टाः सन्तः नानाविधमुपसर्गं कुर्वन्ति, तमपि भगवान् सम्यक् असहत। कदाचित् "कोऽत्र" इति पृष्टो भगवान् अवदत् "अहमस्मि भिक्षुः" इति श्रुत्वा सकषायैस्तैराहत्य "अपसर इतः" इति कथितो भगवान् "अयमुत्तमो धर्मः" इति कृत्वा ततस्तूष्णीक एव निरसरत्। यस्मिन् हिमवाते शिशिरे प्रवेपके मारुते प्रवाति अप्येके

सदा समितियुक्त, तथा रति–अरति का अभिभव करके, मौन रह कर, सम्यक् प्रकार से सहन करते रहे। कभी–कभी सूने घर में, रात्रि के समय, कामभोग सेवन करने की कामना वाले परस्त्री के साथ आये हुए जार पुरुष, कायोत्सर्ग में स्थित भगवान् से पूछते थे–'तू कौन है?' तो भगवान् कभी भी कुछ भी उत्तर नहीं देते थे–चुपचाप रहते थे। उस समय मौन रहने वाले भगवान् पर वे क्रुद्ध हो कर नाना प्रकार के कष्ट उन्हें देते थे। उस कष्ट को भी भगवान ने सम्यक् प्रकार से सहन किया।

'यहाँ कौन है?' इस प्रकार पूछने पर कदाचित् भगवान् उत्तर देते–'मैं भिक्षु हूँ।' यह सुनकर वे कषाययुक्त हो जाते और मार पीट करते–'हठ यहाँ से'। इस प्रकार कहे गए भगवान् 'यही उत्तम धर्म है' ऐसा सोच कर बिना बोले ही वहाँ से निकल जाते थे।

जिस शीतल वायु वाली शिशिर ऋतु में, कँपी कँपी उत्पन्न करने वाली हवा चलने पर, कोई–कोई

સબધી પ્રિય અને અપ્રિય શબ્દોમા વિવિધ પ્રકારના મહા ભયકર રૂપોમાં ભાત ભાતની સુગધ અને દુર્ગન્ધોમા, અને તરેહતરેહના સ્પર્શોમા રતિ અને અરતી લાવ્યા સિવાય મૌન રહીને ભગવાન સહન કર્યે જતા હતા. કોઈ કોઈ સૂના ઘરમા રાત્રિના વખતે છૂપી રીતે કામભોગનુ સેવન કરવાવાળા જાર સ્ત્રી પુરુષો પણ આવતા. તેઓ, ભગવાનને ધ્યાનમગ્ન જોઈ 'તું કોણ છે? શા માટે આવ્યો છે?' એવા પ્રશ્નો પૂછતા ભગવાન નિરૂત્તર રહી, મૌનપણાને સેવતા આ મૌનપણુ જોઈ તેઓ ક્રોધાતુર થતા અને જુદાજુદી જાતના દુખો તેમને આપતા આ સર્વ દુ:ખોને ભગવાન સુપરિણામે સહન કરતા અને કદાચ ભગવાન જવાબ આપતા કે 'હુ ભિક્ષુક' છું તો તો તેમનું આવીજ બનતુ! 'ભિક્ષુક' શબ્દ સાભળી, તેઓ કષાય યુક્ત થતા ને મારપીટ કરવા મંડી પડતા. ઘણી વખત "ચાલ્યો જા!" "હટા જા!" વિગેરે વાકયોથી પણ ભગવાનને નવાજતા. આવા વચનો સાભળી ભગવાન અંતર્ગત વિચારતા કે 'ચાલ્યા જવુ એજ શ્રેષ્ઠ છે' આવુ વિચારી બોલ્યા ચાલ્યા વિના ત્યાંથી નીકળી જતા હતા. શીતળ પવનવાળી ઠંડી ઋતુમા જ્યારે ઠંડા પવનો સૂસવાટા કરતા ફૂંકાતા હોય ત્યારે કોઈ સાધુ ઠંડીમાંથી બચવા માટે યોગ્ય

अनगारा निर्वातं स्थानमेषयन्ति, अन्ये 'संघाटीः प्रवेक्ष्यामः' इति वदन्ति, एके च इन्धनानि समादधन्तस्तिष्ठन्ति, केचित् 'पिहिता भविष्यत् सी हिमस्पर्शं सोढुं शक्ष्यामः' इति चोपन्ति, तस्मिन् तादृशे शिशिरे प्रतिज्ञो भगवान् अप्रतिज्ञः सन् निकृट स्थाने तत् शीतं सम्यक् अध्यास्त। एष विधिः 'अन्ये मुनयोऽपि एवमीरयताम्' इति कृत्वा अप्रतिज्ञेन मतिमता भगवता बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९१॥

टीका—"क्वाइ भगवं" इति। कदाचित्=कस्मिंश्चित् समये भगवान् आवेशनेषु=शिल्पकारशालासु कदाचित् सभासु, कदाचित् प्रपासु=पानीयशालासु, अवसदिति परेणान्वय, एवमग्रेऽपि बोध्यम्। एकदा कदाचित्

अनगार वायुहीन स्थान की गवेषणा करते थे और कोई-कोई कहते थे कि 'हम संघाटी-चादर ओढेंगे' तथा कोई-कोई योगी आदि शीत निवारण के लिए ईंधन जलाते थे, कोई-कोई सोचते थे कि वस्त्र ओढ़ने पर ही इस शीत के कष्ट को सहन कर सकते हैं, ऐसे शिशिर के समय में भी भगवान् मुक्ति के अभिलाषी और अप्रतिज्ञ रह कर सम्यक् प्रकार से उस शीत को सहन करते थे। 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार का आचरण करें' ऐसा सोच कर अप्रतिज्ञ एवं मतिमान् भगवान् ने अनेक बार इस प्रकार का आचार पालन किया ॥सू०९१॥

टीका का अर्थ—कभी-कभी भगवान् शिल्पियों की शालाओं में, कभी सभा-स्थलों में और कभी-कभी प्याउओं में उतरते थे। कभी-कभी जनशून्य दुकानों में, कभी कारखानों में, कभी पलाल के पुञ्जों में,

સ્થાનોની શોધ કરતા, કોઈ કોઈની ચાદર (સંઘાટી) ઓઢવાનું પસંદ કરતા તો કોઈ કઠીઆંથી ઠંડથી બચવા માટે આવું સળગાવી તાપણું કરતા આવા સમયમાં પણ ભગવાન જે મુક્તિના અભિલાષી હતા અને અપ્રતિજ્ઞ હતા તેઓ સમ પરિણામે શીતના પરિષહને વેઠતા હતા અન્ય મુનિઓ પણ ભવિષ્યમાં આવા એવું જ આચરણ કરશે એમ ધારી ભગવાન વારંવાર આવા પ્રકારના આચારનું પાલન કરતા (સૂ૦૯૧)

ટીકાનો અર્થ—મુનિને મહેલાવ અને મસાણ સરખા જ હોય છે તેમને મન અને માટીની જ બનાવટ છે દેહ સહિત એવા સિદ્ધ મુખે રહે છે' એ સૂત્ર અનુસાર દેહ ભાનરહિત થવામાં જ તેઓ આનંદ અનુભવે છે

'જે દ્રષ્ટા છે તે દ્રષ્ટિનો જે આત્મ છે રૂપ,
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે છે જીવ સ્વરૂપ.'

ઉપરના આશયનું જેને ભાન નથી થયું છે એવા અજ્ઞાનને કયા અાતિની માટીની મહેલાતો કેમ પસંદ પડે?
તે તો એક પણ મિલ્કત રાખવા જ ઇચ્છતા હતા તેમને કોઈ પણ ઉપાધિ પોતામાં સમાવી ...

शून्यासु=जनरहितासु पण्यशालासु=आपणगृहेषु पलितस्थानेषु=लोहकारशालासु पलालपुञ्जेषु=पलालराशिषु वा अवसत्। एकदा=एकस्मिन् समये आगन्तुकागारे आगन्तुकगृहे-धर्मशालायाम् आरामागारे=उपवनगृहे नगरे=पुरे वा अवसत्। एकदा एकस्मिन् समये श्मशाने शून्यागारे=जनरहितगृहे, वृक्षमूले वा अवसत्। एतेषु=आवेशनादिरूपेषु स्थानेषु तथाप्रकारेषु अन्येषु स्थानेषु वा वसन् श्रमणो भगवान् महावीरो रात्रिन्दिवम्=अहोरात्रम् यतमानः=यतनां कुर्वन् अप्रमत्तः=प्रमादरहितः, अत एव समाहितः=समाधियुक्तः सन् अध्यायत्=धर्मध्यानमकरोत्। तत्र तस्य=श्रीवीर-स्वामिनः, उपसर्गा, नीताः=देवादिभिरुपस्थापिताः, ते उपसर्गाश्च अनेकरूपाः=बहुविधा अभवन्। तद्यथा-ये संसर्पकाः चलनशीला प्राणाः=द्वीन्द्रियादयस्ते, अथवा-गृध्रादयः पक्षिणः स्थाणुवदचलं भगवन्तं-श्रीवीरम् औपसर्गयन्=उपसर्गं कृतवन्त। प्रभुरूपमोहिताः=भगवद्रूपमोहिताः स्त्रियश्च भगवन्तम् औपसर्गयन्। तथा-शक्तिहस्तकाः=

कभी धर्मशालाओं में, कभी उपवन में बने घरों में, कभी श्मशानों में, कभी सूने घरों में, कभी वृक्षों के नीचे उतरते थे। इन सब स्थानों में तथा इसी प्रकार के अन्य स्थानों में रहते हुए भगवान् महावीर दिन-रात यतना करते हुए, प्रमादहीन होकर और समाधि में लीन रह कर धर्मध्यान ही करते रहते थे। इन स्थलों में ठहरते समय भगवान् को देवों आदि द्वारा भाँति-भाँति के उपसर्ग हुए। जैसे-सर्पादि तथा द्वीन्द्रिय आदि चलने-फिरने वाले प्राणी अथवा गीध आदि पक्षी स्थाणु की तरह अचल भगवान् को उपसर्ग करते थे। कभी-कभी प्रभु के रूप पर मोहित होकर स्त्रियाँ प्रभु को उपसर्ग करती थीं। तथा-शक्ति नामक अस्त्र

કાર્યમા વિઘ્નરૂપ કે અંતરાયનું કારણ થાય નહિ! છતા આવા એકાંતિક આત્મિક કામમાં પણ તેને ઘણી વિટંબનાઓ ઉભી થતી અને તે વિટંબનાઓનો પણ કોઇ આરો હતો નહિ. ભગવાન લુહારની કોડમાં, પિયાવા જેવી જગ્યાએ, ખંડેર સ્મશાન કે પડતર ઘર કે દુકાનમાં જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં ત્યા, વસવાટ કરી રહેલ પશુપંખીઓ પણ ઉપદ્રવો ઉભા કરતા, તેમ જ આવા સ્થળોએ દુરાચારી વ્યક્તિઓ આવતી જ હોય છે તેથી તેમની દ્વારા પણ ભગવાનને કષ્ટોના તીવ્ર અનુભવો થતા હતા. આ ખાટા-મીઠા સંસારમાં વિવિધ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિઓ પોતાને ઠીક લાગે તે રીતે સંસારનો લ્હાવો મેળવવા ઇચ્છે છે, છતાં તેઓની આકાંક્ષા પૂરી થતી જ નથી અને કુતરાના કાનમા કીડા પડતા જેમ કુતરાને કયાય ચેન પડતું નથી તેમ સંસાર લોલુપીને કયાંય પણ સુખ અને શાંતિ નહિ મળતા આવા નિર્જન સ્થાનમા હવાનેબાચકાં ભરે છે. પરંતુ ભગવાન તો પોતાના કાર્યમાં મસ્ત રહેતા હોવાથી આવા કષ્ટોને તદ્દન નિર્માલ્ય જેવા ગણતા, અને પોતાના સ્વભાવમાં તલ્લીન રહેતા. આવી જગ્યાએ ચામાચીડીઆં,-ઘુવડ, ડાસ,-વીંછી,-ગીધ, આદિ પુષ્કલ પ્રમાણમાં રહેતાં હોવાને કારણે તેઓ, ભગવાનને જુદી જુદી રીતે દુઃખ આપતા હતાં. પ્રભુના શરીર સાથે મોહની આધિથી ચાળા કરનાર રૂપસુંદરીઓનો ઉપસર્ગ તેમને કેવો થતો હશે! તે વખતે પ્રભુએ

शक्तिनामकाक्षसिद्धपधारकाः, ग्रामरक्षकाः=ग्रामपालकाश्च किमपि=किञ्चिदपि वचनम्-अवदन्तम् भगवन्तं=भीवीरस्वामिनं, चौरशङ्कया=चौरसंदेहेन शस्त्राभिघातेन=शस्त्रप्रहारेण औपसर्गयन्=उपसर्गं कृतवन्तः । भगवांस्तु तान्=उपर्युक्तान् सर्वानपि उपसर्गान् सम्यक् अध्यसहत=सोढवान् । अथ च भगवान् ऐहलौकिकान्=मनुष्य सम्बन्धिनः, तथा-पारलौकिकान्=देवादिसम्बन्धिनश्च अनेकरूपान्=बहुप्रकारान् प्रियान्=अनुकूलान् अप्रियान्=प्रतिकूलान् शब्दान्, तथा-अनेकरूपाणि=नानाविधानि भीमादिरूपाणि भीमानि=भयङ्कराणि रूपाणि=पिशाचादीनामाकाराः, आदिपदात्-देवाङ्गनादीनां मनोहराणि रूपाणि च, तथा-अनेकरूपान्=बहुविधान् सुरभिदुरभिगन्धान्=सुगन्धान् दुर्गन्धांश्च, तथा-विरूपरूपान्=अमनोज्ञान्, उपलक्षणाच्च मनोज्ञान् स्पर्शान् सदा=सर्वदा समितः=समितिसम्पन्नः सन् रतिमरतिं= रागद्वेषौ अभिभूय=त्यक्त्वा अवादी=मौनी-सुखदुःखमप्रकाशयन् सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान् ।

हाथ में लिये ग्रामरक्षक-कोतवाल आदि कुछ भी न बोलने वाले भगवान को चोर की आशंका करके अर्थात् चोर समझ कर शस्त्रों का प्रहार करते उपसर्ग करते थे, परन्तु भगवान् इन सभी उपसर्गों को सम्यग् रीति से सहन करते थे। तथा-भगवान् इहलोकसंबंधी मनुष्यादिकृत तथा परलोकसंबंधी अर्थात् देवादिकृत अनेक प्रकार के अनुकूल एवं प्रतिकूल शब्दों को, विविध प्रकार के भयानक पिशाच आदि के रूपों को 'आदि' शब्द से देवांगना आदि के मनोहर रूपों को, तरह-तरह की सुगंध और दुर्गंध को, तथा अमनोज्ञ और उपलक्षण से मनोज्ञ स्पर्शों को, सदैव समितियुक्त होकर, राग-द्वेष को त्याग कर, मौनभाव से-अपने सुख-दुःख को प्रकाशित न करते हुए, निश्चलरूप से सहन करते थे। कभी-कभी ऐसा भी प्रसंग आता

પોતાની કંઇ અલૌકિક શક્તિ વડે ઇન્દ્રિયો ઉપર દમન ચલાવ્યું હશે? પ્રભુને ચોર તરીકે કલ્પીને આરક્ષ રક્ષકોએ તેમના શું હાલ કર્યા હશે? મનુષ્યકૃત-દેવકૃત અને તિર્યંચકૃત ઉપસર્ગો ત્રાસ ઉપજાવે તેવાં હતા, છતાં ભગવાન તે સર્વને ઉદયભાવે ગણી ફેંકી દેતાં, કારણ કે તે ઉપસર્ગોને ઉપસર્ગો તરીકે માનતા જ નહિ. એને આ દેહ ઉપરની સર્વાંગી મમતા ઉડી ગઈ હતી, તેને દેહ રહે તોય શું અને ન રહે તો પણ શું? કારણ કે તેમણે તો દેહને એક 'જડાત્મક' ભાવ તરીકે જાણ્યો હતો. તે દેહ ઉપરના વિતર્કો-કુર્કો તો તે વખતના જડના પારિણામિક ભાવો જ હતા. તે વખતે જડ દેહ, તે રૂપીજ પરિણમવા સર્જાયેલો હતો. એમ આત્મ બુદ્ધિએ ભગવાને નક્કી કર્યું હતું પછી તે વ્યાને ચાલવે ફિકર શું કે તે આર્યમાં પડવાનીએ! પરંતુ ભગવાનને દેહ સાથે તો ચ નોંધ (ઋણિ) છૂટી ગયો હતો. આ વાત આંતરિક ભાવને લક્ષમાં રાખીને કહેવામાં આવી છે એની કથા આલા-દૃષ્ટિ છે તેને આ વાતની ખબર મળશે નહિ. આ વાસ્તવિક રીતે તો આ ત્યાગથી જ છે [illegible]

तथा—कदाचित्—शून्यागारे=निर्जनगृहे रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितं भगवन्तं—श्रीवीरस्वामिनं कामभोगान् सेवितुकामाः परस्त्रीसहिताः एकचराः=जारपुरुषाः समागताः पृच्छन्ति—'कोऽसि त्वम्'? इति। तदा कदाचित् भगवान् श्रीवीरस्वामी न किञ्चिदपि वदति, किन्तु तूष्णीकः=मौनसहितः संतिष्ठते, तदा—तस्मिन् काले अवादके= अनुत्तरशीले भगवति=भगवन्तं प्रति, क्रुद्धाः=कृतक्रोधाः, रुष्टा=कृतरोषाः सन्तः नानाविधम्=अनेकप्रकारम् उपसर्गम् कुर्वन्ति=यष्टिमुष्ट्यादिभिर्भगवन्तं ताडयन्ति, तमपि उपसर्गं भगवान्=श्रीवीरस्वामी सम्यक् असहत=सोढवान्। कदाचित्=कस्मिंश्चित्समये—'कोऽत्र' अत्र—अस्मिन स्थाने कोऽस्ति? इति=एतत् पृष्टः सन् भगवान् श्रीवीरस्वामी अवदत्=उक्तवान्—अहं भिक्षुरस्मि, इति=एतद्वचः श्रुत्वा सकषायैः=क्रोधादिकषायसहितैः तैः=जारपुरुषैः आहत्य= ताडयित्वा "इतः=अस्मात् स्थानात् अपसर=दूरं गच्छ" इति=एतत् कथितः=उक्तः सन् भगवान् 'अयम्=ताडनादिसहनरूपः उत्तमः=उत्कृष्टो धर्मोऽस्ति' इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा ततः तस्मात् स्थानात् तूष्णीकः=किंचिदवदन्नेव निरसरत्=निर्गतवान्। तथा—यस्मिन् हिमवाते=शीतलवायुयुक्ते शिशिरे=शिशिरऋतौ प्रवेपके=शीतसंगलितत्वात्

कि भगवान् सुनसान घर में रात्रि के समय कायोत्सर्ग में स्थित रहते थे। व्यभिचारी पुरुष परस्त्री के साथ कामभोग सेवन करने के लिए वहाँ आते और भगवान् से पूछते—'कौन है तू?' तब भगवान् कुछ उत्तर नहीं देते, मौन साधे रहते। तब कुछ भी उत्तर न देनेवाले भगवान् पर वे क्रोधित होते, रुष्ट होते और भगवान् को अनेक प्रकार से लट्ठी मुट्ठी आदि से ताड़ना करते। उस उपसर्ग को भी भगवान् सम्यक्रूप से सह लेते थे। कभी किसी ने पूछा—"कौन है यहाँ?' इस प्रश्न के उत्तर में वीर प्रभु ने कहा— 'मै भिक्षु हूँ।' वह शब्द सुन कर वे जार पुरुष क्रोध आदि कषायों से युक्त हो जाते और ताड़ना करके कहते—' दूर जा यहाँ से।' इस प्रकार कहने पर भगवान् सोचते—'ताड़ना आदि को सह लेना उत्कृष्ट धर्म है।' और यह सोचकर वे चुपचाप, विना कुछ कहे, निकल जाते थे।

રીતે, આત્માની વાતો કરતા હતા. આચાર-વિચારોનું પાલન પણ પોતાની દૃષ્ટિ એ જ કરતા, છતા શીતપરીષહને પણ સહન કરવામા લાચાર હતા શીતપરીષહને સહન નહિ કરનારા આત્માઓ, ચાદર આદિ વસ્ત્રો, તથા માનવ વસવાટ વિનાના સ્થળોની શોધમાં જ ફરતા હતા. કારણ કે તેઓને દેહ દૃષ્ટિ ગઈ ન હતી

જૈન ધર્મના સાધુઓ સિવાયના અન્યમાર્ગી સાધુઓ, અગ્નિ વિગેરે પ્રગટાવીને શીત સામે રક્ષણ મેળવતા કારણ કે તેઓ શરીરને, આત્મ-સાધન માનતા. અને "દેહ રખો ધર્મ." માનતા એટલે દેહનું અસ્તિત્વ હશે તો ધર્મ થઈ શકશે એમ તેઓની ધારણા હતી. આવાઓનું મતવ્ય, ભગવાનના આચારથી જુદું તરી આવે છે!, તે

श्वकिलामकाशविशेषपारकाः, ग्रामरक्षकाः=ग्रामपालकाश्च किमपि=किञ्चिदपि वचनम्–अवदन्तम् भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिन, चौरशङ्कया=चौरसंशयेन शस्त्राभिघातेन=शस्त्रप्रहारेण ओपसर्गयन्=उपसर्गं कृतवन्तः। भगवांस्तु तान्=उपर्युक्तान् सर्वानपि उपसर्गान् सम्यक् अध्यसहत=सोढवान्। अथ च भगवान् ऐहलौकिकान्=मनुष्य सम्बन्धिन , तथा–पारलौकिकान्=देवादिसम्बन्धिनश्च अनेकरूपान्=बहुप्रकारान् मियान्=अनुकूलान् अमियान्=प्रतिकूलान् शब्दान्, तथा–अनेकरूपाणि=नानाविधानि भीमादिरूपाणि भीमानि=भयङ्कराणि रूपाणि=पिशाचादीनामाकाराः, आदिपदात्–देवाङ्गनादीनां मनोहराणि रूपाणि च, तथा–अनेकरूपान्=बहुविधान् सुरभिदुरभिगन्धान्=सुगन्धान् दुर्गन्धांश्च, तथा–विरूपरूपान्=अमनोज्ञान्, उपलक्षणाच्च मनोज्ञान् स्पर्शान् सदा=सर्वदा समितः=समितिसम्पन्नः सन् रतिमरतिं=रागद्वेषौ अभिभूय=त्यक्त्वा अवादी=मौनी–सुखदुःखमप्रकाशयन् सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्।

हाथ में लिये ग्रामरक्षक–कोतवाल आदि कुछ भी न बोलने वाले भगवान् को चोर की आशंका करके अर्थात् चोर समझ कर शस्त्रों का प्रहार करते उपसर्ग करते थे, परन्तु भगवान इन सभी उपसर्गों को सम्यग् रीति से सहन करते थे। तथा–भगवान् इहलोकसंबंधी मनुष्यादिकृत तथा परलोकसंबंधी अर्थात् देवादिकृत अनेक प्रकार के अनुकूल एवं प्रतिकूल शब्दों को, विविध प्रकार के भयानक पिशाच आदि के रूपों को 'आदि' शब्द से देवांगना आदि के मनोहर रूपों को, तरह–तरह की सुगंध और दुर्गंध को, तथा अमनोज्ञ और उपलक्षण से मनोज्ञ स्पर्शों को, सदैव समितियुक्त होकर, राग–द्वेष को त्याग कर, मौनभाव से–अपने सुख–दुःख को प्रकाशित न करते हुए, निश्चलरूप से सहन करते थे। कभी–कभी ऐसा भी प्रसंग आता

પોતાની કઈ અલૌકિક શક્તિ વડે ઇન્દ્રિયો ઉપર દમન ચલાવ્યું હશે? પ્રભુને ચોર તરીકે લેખીને આમ રક્ષકોએ તેમના શું હાલ કર્યા હશે? મનુષ્યકૃત–દેવકૃત અને તિર્યંચકૃત ઉપસર્ગો મરણ ઉપજાવે તેવા હતાં, છતાં ભગવાન તે સર્વને સમભાવે સહી લેતા, કારણ કે, તે ઉપસર્ગોને ઉપસર્ગો તરીકે માનતા જ નહિ. જેને આ દેહ ઉપરની સર્વથી મમતા છૂટી ગઈ હતી, તેને દેહ રહે તોય શું અને ન રહે તો પણ શું? કારણ કે તેમણે તો દેહને એક 'જડાત્મક' ભાવ તરીકે માન્યો હતો. તે દેહ ઉપરના વિતંડા–દુઃખો તો તે વખતના જડના પારિણામિક ભાવો જ હતા તે વખતે જડ દેહ, તે રૂપેજ પરિણમવા સર્જાયેલો હતો. એમ આત્મ બુદ્ધિએ, ભગવાને નક્કી કર્યું હતું પછી તે ધ્યાને આપણે ઠીક પડે તે અર્થમાં ઘટાવીએ! પરંતુ ભગવાનને દેહ સાથે તો સંબંધ (કર્મ) છૂટી ગયો હતો. આ વાત આંતરિક ભાવને લક્ષમાં રાખીને કહેવામાં આવી છે એની કથા આત્મ–દૃષ્ટિ છે તેને આ વાતની કંઈ પરવા નહિ. આ વાસ્તવિક રીતે તો, આ પ્રમાણે જ છે અભ્યાસના સમયમાં, આ સર્વજ્ઞ ભગવાન કર્મનાશની સાધનાની

तथा–कदाचित्–शून्यागारे=निर्जनगृहे रात्रौ कायोत्सर्गे स्थितं भगवन्तं–श्रीवीरस्वामिनं कामभोगान् सेवितुकामाः परस्त्रीसहिताः एकचराः=जारपुरुषाः समागताः पृच्छन्ति–'कोऽसि त्वम्'? इति। तदा कदाचित् भगवान् श्रीवीरस्वामी न किञ्चिदपि वदति, किन्तु तूष्णीकः=मौनसहितः संतिष्ठते, तदा–तस्मिन् काले अवादके= अनुत्तरशीले भगवति=भगवन्तं प्रति, क्रुद्धाः=कृतक्रोधाः, रुष्टाः=कृतरोषाः सन्तः नानाविधम्=अनेकप्रकारम् उपसर्गम् कुर्वन्ति=यष्टिमुष्ट्यादिभिर्भगवन्तं ताडयन्ति, तमपि उपसर्गं भगवान्=श्रीवीरस्वामी सम्यक् असहत=सोढवान्। कदाचित्=कस्मिंश्चित्समये–'कोऽत्र' अत्र–अस्मिन् स्थाने कोऽस्ति? इति=एतत् पृष्टः सन् भगवान् श्रीवीरस्वामी अवदत्=उक्तवान्–अहं भिक्षुरस्मि, इति=एतद्वचः श्रुत्वा सकषायैः=क्रोधादिकषायसहितैः तैः=जारपुरुषैः आहत्य= ताडयित्वा "इतः=अस्मात् स्थानात् अपसर=दूरं गच्छ" इति=एतत् कथितः=उक्तः सन् भगवान् 'अयम्=ताडनादि-सहनरूपः उत्तमः=उत्कृष्टो धर्मोऽस्ति' इति कृत्वा=इति ज्ञात्वा ततः तस्मात् स्थानात् तूष्णीकः=किंचिदवदन्नेव निरसरत्=निर्गतवान्। तथा–यस्मिन् हिमवाते=शीतलवायुयुक्ते शिशिरे=शिशिरऋतौ प्रवेपके=शीतसंगलितत्वात्

कि भगवान् सुनसान घर में रात्रि के समय कायोत्सर्ग में स्थित रहते थे। व्यभिचारी पुरुष परस्त्री के साथ कामभोग सेवन करने के लिए वहाँ आते और भगवान् से पूछते—'कौन है तू?' तब भगवान् कुछ उत्तर नहीं देते, मौन साधे रहते। तब कुछ भी उत्तर न देनेवाले भगवान् पर वे क्रोधित होते, रुष्ट होते और भगवान् को अनेक प्रकार से लट्ठी मुट्ठी आदि से ताड़ना करते। उस उपसर्ग को भी भगवान् सम्यक्-रूप से सह लेते थे। कभी किसी ने पूछा—"कौन है यहाँ?' इस प्रश्न के उत्तर में वीर प्रभु ने कहा—'म भिक्षु हूँ।' वह शब्द सुन कर वे जार पुरुष क्रोध आदि कषायों से युक्त हो जाते और ताड़ना करके कहते–' दूर जा यहाँ से।' इस प्रकार कहने पर भगवान् सोचते–'ताड़ना आदि को सह लेना उत्कृष्ट धर्म है।' और यह सोचकर वे चुपचाप, बिना कुछ कहे, निकल जाते थे।

રીતે, આત્માની વાતો કરતા હતા. આચાર–વિચારોનું પાલન પણ પોતાની દૃષ્ટિ એ જ કરતા, છતાં શીતપરીષહને પણ સહન કરવામાં લાચાર હતા. શીતપરીષહને સહન નહિ કરનારા આત્માઓ, ચાદર આદિ વસ્ત્રો, તથા માનવ વસવાટ વિનાના સ્થળોની શોધમા જ ફરતા હતા. કારણ કે તેઓને દેહ દૃષ્ટિ ગઇ ન હતી

જૈન ધર્મના સાધુઓ સિવાયના અન્યમાર્ગી સાધુઓ, અગ્નિ વિગેરે પ્રગટાવીને શીત સામે રક્ષણ મેળવતા કારણ કે તેઓ શરીરને, આત્મ–સાધન માનતા. અને "દેહ રખો ધર્મ." માનતા એટલે દેહનુ અસ્તિત્વ હશે તો ધર્મ થઈ શકશે. એમ તેઓની ધારણા હતી. આવાઓનું મંતવ્ય, ભગવાનના આચારથી જુદું તરી આવે છે, તે

जनानां प्रकम्पकारके मारुते=वायौ प्रवाति=प्रवहति सति अप्येके=केचित् अनगाराः=साधवः निर्वातं=वायुरहितं स्थानम् एषयन्ति=गवेषयन्ति, अन्ये जनाः "संघाटीः=शीतनिवारकवस्त्रविशेषान् प्रवेक्ष्यामः=प्रविष्टाः भविष्याम" इति=इत्थं शीतभीत्या वदन्ति=जल्पन्ति, एके अन्ये च भिक्षवः इन्धनानि=काष्ठानि समादहन्तः=अग्नौ प्रज्वलयन्तः सन्तस्तिष्ठन्ति, केऽपि "पिहिताः=वस्त्राच्छन्नाः अतिदुःसं=महाकष्टम् हिमकसंस्पर्शं सहितुं शक्ष्यामः=समर्था भविष्यामः" इति शोचन्ति=मनसि विचारयन्ति, तस्मिन् तादृशे=तथाभूते शिशिरे शीतकाले द्रविकः=मोक्षाभिलाषी भगवान्-श्रीवीरस्वामी अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः सन् विकटे=शीतभययुक्ते अनावृते स्थाने तत्=दुःसहं शीतं सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्। "अन्ये=भवितरेऽपि मुनयः=साधवः एवम्=मदनुष्ठितप्रकारेण ईरताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन मतिमता=मेधाविना भगवता=श्रीवीरस्वामिना एषः=पूर्वोक्तो विधिः=आचारः बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालितः ॥सू०१२॥

शीतल वायु से युक्त शिशिर ऋतु में, शीतलता के कारण मनुष्यों को कँपकँपी उत्पन्न करने वाली हवा चलती थी। उस समय कितने ही साधु ऐसे स्थान खोजते फिरते थे जहाँ वायु का प्रवेश न हो। कोई-कोई जन शीत की भीति से कहते थे-'हम तो शीत को रोकने वाले वस्त्र में घुसक जाएँगे।' कई लोग आग में ईंधन जला कर तापते थे। कोई सोचते थे-वस्त्र ओढ़ने से ही महाकष्टकर सर्दी सहन की जा सकती है। ऐसे शीतकाल में भी मोक्ष के अभिलाषी भगवान इहलोक-परलोकसंबंधी समस्त कामनाओं से दूर रह कर सर्दी के भय वाले खुले स्थान में उस दुस्सह शीत को अचल भाव से सहन करते थे।

ઉપરોક્ત ઉપસર્ગો દ્વારા સહેજે ખ્યાલ આવે છે જેને આત્મભાન જાગૃત થયું છે તેને આત્માની સ્વતંત્ર શક્તિ, સ્વ-પર પ્રકાશકનો ગુણ અનંતવીર્ય અને અનંતસુખનો અનુભવ થતાં, દેહ ભાનભૂલાઈ જાય છે, ને કેવલ આત્મા, નિજ શક્તિએ નિર્ભર થઈ, આગળ વધે છે

દેહ દશા અને આત્મદશા વચ્ચેનું અંતર, આકાશ-પાતાળ જેટલું હોય છે જેની દેહદૃષ્ટિ છે, તે ભલે તેરવી ક્રિયાઓ કરશે, શરીરને સુકવી નાખી ખાખ બનાવી દેશે, તો પણ, આત્મદર્શન નહિ થાય. પરંતુ જેને આત્મભાન થયું છે નિજ સ્વભાવની જેને પિછાણ થઈ છે, જેણે આત્મામાં રહેલ અનંત સુખો અને અનંત વીર્ય ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે તે થોડી પણ શુદ્ધ ક્રિયા કરતો થકો, નિજ નિવાસ ધામમાં પહોંચી શકશે.

ભગવાન તો નિર્ભાન થઈ ને જ અવતર્યાં હતાં. જે 'ઉત્કૃષ્ટ આત્મભાન' ને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે તે સમ્યક્ત્વ. તેજ ભવમાં ભગવાનને સિદ્ધ બોલવામાં થઈ જશે. આવા ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગીના ચાગને,

मूलम्—तओ भगव पुणोऽवि चिंतेइ—“बहुयं कम्मं मम निज्जरेयव्व अत्थि, अओ अणारियवहुलं लाढदेसं पविसीअ। तत्थ पविस- लाढदेस वचामि, तत्थ हीलणनिंदणाईहिं बहुय कम्मं निज्जरिस्सइ” त्ति कट्टु लाढदेसं पविसीअ। तत्थ पविस- माणस्स भगवओ मग्गे चोरा मिलिया। ते य भगवं दट्ठूण ‘अवसउणं जायं जं मुंडिओ मिलिओ, एयं अवसउणं एयस्स चेव वहाए भवउ’—त्ति कट्टु भगवं लट्ठिमुट्ठिप्पहारेहिं बहुसो हणिसु। अह दुच्चरलाढचारी भगवं तस्स देसस्स वज्जभूमिं सुब्भभूमिं च समणुपत्ते। तत्थ णं से विरूवरूवाइं तणसीयतेयफासाइं दंसमसगे य सया समिए सम्मं सहीअ। पंत सेज्जं पंताइ आसणाइं सेवीअ। तत्थ भगवओ बहवे उवसग्गा समागया, तं जहा—लूहे भत्ते संपत्ते, जाणवया लूसिसु, कुक्कुरा हिंसिसु निवाडिसु। अप्पा चेव उज्जुया जणा लूसएण डसमाणे सुणए य निवारेंति। बहवे उ “समणं कुक्कुरा डंसतु”—त्ति कट्टु सुणए छुछुकारेंति। तत्थ वज्जभूमीए बहवे फरुसभासिणो कोहसीला वसंति। तत्थ अण्णे समणा लट्ठिं नालियं च गहाय विहरिंसु, तहवि ते सुणएहिं पिट्ठभागे संलुंचिज्जिसु। अओ लाढेसु दुचरगाणि ठाणाणि संति—त्ति लोए पसिद्धं, तत्थवि अभिसमेच्च भगवं ‘साहूणं दंडो अकप्पणिज्जो’— त्ति कट्टु दंडरहिए वोसट्ठकाए गामकंटगाणं सुणगाणं च उवसग्गे अहियासीअ। संगामसीसे णागो व्व से महावीरे तत्थ पारए आसी। एगया तत्थ गामंतियं उपसंकममाणं अपत्तगाम भगवं अणारिया पडिणिक्खमित्ता एयाओ परं पलेहित्ति कहिय लूसिसु। हयपुव्वोऽवि भगवं पुणो पुणो तत्थ विहरीअ। तत्थ केइ अणारिया भगवं दंडेणं केइ मुट्ठिणा केइ कुंताइफलेणं केइ लेलुणा केइ कवालेण हंता हंता कंदिंसु। एगया ते लुंचियपुव्वाणि मंसूणि उट्ठंभिय विरूवरूवाइं परीसहाइं दाऊणं कायं लुंचिसु, अहवा पंसुणा उवकिरिंसु उच्छालिय णिहणिसु, अदुवा आसणाओ खलइंसु, तहवि पणयासे भगवं वोसट्ठकाए अपडिन्ने दुक्खं सहीअ। एवं तत्थ से संवुडे महावीरे फरुसाइं परीसहोवसग्गाइं पडिसेवमाणे संगामसीसे सुरो व्व अयले रीइत्था। एस विही मइमया माहणेण अपडिन्नेण भगवया ‘एवं सव्वेऽवि रीयंतु’—त्ति कट्टु बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९२॥

‘मेरे सिवाय अन्य मुनि भी इसी प्रकार विहार करें—संयम की साधना करें’ ऐसा विचार करके भगवान् वीर स्वामी ने वारम्वार इस आचार का पालन किया ॥ सू०९१ ॥

વિષયમા રાચી રહેલ વિષયને કીડા, કેવી રીતે સમજી શકે? રૂપ સુંદરીઓના ઝલહલાટ રૂપ આગળ, બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના ઉશ્કેરાટનુ ભગવાને કઈ શક્તિ દ્વારા, તેનું શમન કર્યું હશે? આવો યોગ જેણે સાધ્યો હોય, અગર આવા યોગમાં જે માનતા હોય તેજ આવા યોગનું પારખુ કરી શકે (સૂ૦૯૧)

जनानां प्रकम्पकारके मारुते=वायौ प्रवाति=प्रवहति सति अप्येके=केचित् अनगाराः=साधवः निर्वातं=वायुरहितं स्थानम् एषयन्ति=गवेषयन्ति, अन्ये जनाः "संघाटीः=शीतनिवारकवस्त्रविशेषान् प्रवेक्ष्यामः=प्रविष्टाः भविष्यामः" इति=इत्थं शीतभीत्या वदन्ति=जल्पन्ति, एके अन्ये च भिक्षवः इन्धनानि=काष्ठानि समादहन्तः=अग्नौ प्रज्वलयन्तः सन्तस्तिष्ठन्ति, केऽपि "पिहिताः=वस्त्राच्छन्नाः अतिदुःखं=महाकष्टम् हिमकसंस्पर्शं सहितुं शक्ष्यामः=समर्था भविष्यामः" इति शोचन्ति=मनसि विचारयन्ति, तस्मिन् तादृशे=तथाभूते शिशिरे शीतकाले द्रविकः=मोक्षाभिलाषी भगवान्–श्रीवीरस्वामी अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः सन् विकटे=शीतभययुक्ते अनावृते स्थाने तत्=दुःसहं शीतं सम्यक् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्। "अन्ये=मदितरेऽपि मुनयः=साधवः एवम्=मदनुष्ठितप्रकारेण ईरताम्= विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन मतिमता=मेधाविना भगवता=श्रीवीरस्वामिना एषः= पूर्वोक्तो विधिः=आचारः बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः–पालितः ॥सू०९१॥

शीतल वायु से युक्त शिशिर ऋतु में, शीतलता के कारण मनुष्यों को कँपकँपी उत्पन्न करने वाली हवा चलती थी। उस समय कितने ही साधु ऐसे स्थान खोजते फिरते थे जहाँ वायु का प्रवेश न हो। कोई–कोई जन शीत की भीति से कहते थे–'हम तो शीत को रोकने वाले वस्त्र में घुस जाएँगे।' कई लोग आग में ईंधन जला कर तापते थे। कोई सोचते थे–वस्त्र ओढ़ने से ही महाकष्टकर सर्दी सहन की जा सकती है। ऐसे शीतलकाल में भी मोक्ष के अभिलाषी भगवान् इहलोक–परलोकसंबंधी समस्त कामनाओं से दूर रह कर सर्दी के भय वाले खुले स्थान में उस दुस्सह शीत को अचल भाव से सहन करते थे।

ઉપરોક્ત ઉપસર્ગો દ્વારા સહેજે આવી શકાય છે જેને આત્મજ્ઞાન જાગૃત થયું છે તેને આત્માની સ્વતંત્ર શક્તિ, સ્વ–પર પ્રકાશકનો ગુણ અનંતવીર્ય અને અનંતસુખનો અનુભવ થતાં, દેહ ભાનભૂલાઈ જાય છે, ને કેવલ આત્મા, નિજ શક્તિએ નિર્ભર થઈ, જાગૃત રહે છે

દેહ દશા અને આત્મદશા વચ્ચેનું અંતર, આકાશ–પાતાળ જેટલું છેટું છે જેની દેહદૃષ્ટિ છે, તે ભલે તેટલી ક્રિયાઓ કરશે, શરીરને સુકવી નાખી ખાખ બનાવી દેશે, તો પણ, આત્મદર્શન નહિ થાય. પરંતુ જેને આત્મભાન થયું છે નિજ સ્વભાવની જેને પિછાણ થઈ છે જેણે આત્મામાં રહેલ અનંત સુખો અને અનંત વીર્ય ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે તે થોડી પણ શુદ્ધ ક્રિયા કરતો થકો, નિજ નિવાસ ધામમાં પહોંચી શકશે.

ભગવાન તો, નિર્વાણ પામી ગયા ને જ જન્મતાં હતાં. જે ... આત્મજ્ઞાન ને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ... કે તે ..., ... ભગવાનને ... થઈ ગયો. ... સ્વામીના ...,

संप्राप्तम्। जानपदा अलूषयन्, कुकुरा अहिंसन् न्यपातयन्। अल्पा एव ऋजुका जना लूषकान् दशतः शुनकांश्च निवारयन्ति। बहवस्तु "श्रमणं कुकुरा दशन्तु" इति कृत्वा शुनकान् छुच्छुकारयन्ति। तत्र वज्रभूमौ बहवः परुषभाषिणः क्रोधशीला वसन्ति। तत्र अन्ये श्रमणा यष्टिं नालिकां च गृहीत्वा व्यहरन्, तथापि ते शुनकैः पृष्ठभागे समलुच्यन्त, अतो लाटेषु दुश्चरकाणि स्थानानि सन्तीति लोके प्रसिद्धम्। तत्रापि अभिसमेत्य भगवान् 'साधूनां दण्डोऽकल्पनीयः' इति कृत्वा दण्डरहितः व्युत्सृष्टकायो ग्रामकण्टकानां शुनकानां चोपसर्गान् अध्यास्त। सङ्ग्रामशीर्षे नाग इव स महावीरस्तत्र पारक आसीत्। एकदा तत्र ग्रामान्तिकमुपसंक्रामन्तमप्राप्तग्राममनार्याः प्रतिनिष्क्रम्य

सेवन किया। वहाँ भगवान पर बहुत उपसर्ग आये। जैसे—वहाँ लूखा भोजन मिला, वहाँ के लोगोंने मारपीट की, कुत्तोंने काटा और नीचे गिरा दिया। कोई विरले सीधे लोग ही मारने वालों को और काटने वाले कुत्तों को रोकते थे। बहुतेरे तो यही सोचते थे कि इस श्रमण को कुत्ते काटें तो अच्छा, ऐसा सोच कर वे कुत्तों को छुछकारते थे। उस वज्रभूमि में बहुत-से रूखा बोलने वाले और क्रोधशील लोग रहते थे। दूसरे श्रमण वहाँ डंडा और लाठी लेकर विचरते थे, फिर भी कुत्ते उन्हें पीछे से नोंच लेते थे अत एव लोक में यह बात फल गई थी कि लाट देश में ऐसे स्थान हैं, जहाँ चलना कठिन है। वहाँ जाकर भी भगवान ने 'साधुओं को डंडा रखना कल्पता नहीं' ऐसा सोच कर विना डंडा काया की ममता त्याग कर दुर्जनों और श्वानों के उपसर्गों को सहन किया। संग्राम के बीच भाग में हाथी की भाँति महावीर प्रभु उन उपसर्गों के पारगामी हुए।

રહ્યા હતા. આ દેશમા, પ્રભુને અણુચિંતવ્યા દુ ખો ઉત્પન્ન થયા. અહિં આહાર લુખ્ખો-સુક્કો અ ત પ્રાત મળતો. અહીના લોકો મારપીટ ઘણી કરતા. જ ગલી ડાઘીયા કુતરાઓને ભગવાન ઉપર છોડી મૂકતા. આ કુતરાઓ, તેમને કરડી નીચે પટકી દેતા. કોઈ વિરલા પુરુષો જ કુતરાઓને હાકી કાઢતા. બાકી તો કુતરાઓને સીસકારી, ભગવાનની પછવાડે દોડાવતા અને છૂટા મૂકતા. ઘણા અનાર્યો તો એમ પણ કહેતા કે, આ નવતર માણુસ કયાથી આવ્યો છે? માટે તેને અહિંથી કાઢો-રવાના કરો. આ વજ્રભૂમિમા લોકો કરડી ભાષા બોલતા હતા; તેમજ વાત વાતમાં ક્રોધે ભરાઈ ડ ડા ઉડાડવાવાળા હતા. અહિં જ ગલી કુતરાઓ તેમજ પાળેલા કુતરાઓ, વિપુલ પ્રમાણુમા દ્દષ્ટિગોચર થતા હતાં તેથી શ્રમણો અહિં ડ ડા-લાકડી સાથે વિહાર કરતા હતા. તો પણ કુતરાઓ તેમને કરડી પગમાંથી માંસના લોચા કાઢી નાખતા. આ કારણે લોકોમા એવી વાત પ્રચલિત થઈ હતી કે, લાટ દેશમાં વિચરવુ ઘણુ કઠણુ છે.

ભગવાન અહીં આવા વિકરાળ પ્રદેશમાં આવ્યા છતા લાકડી-ડ ડા વિગેરે કાંઈ પણ રાખતા નહિ. તેઓનુ મ તવ્ય એવું હતુ કે 'સાધુઓને લાકડી-ડ ડો કાંઇ પણ રાખવુ કલ્પતુ નથી ડ ડો આદિ રાખ્યા વગર આ વિહાર-

छाया—ततो भगवान् पुनश्चिन्तयति—"बहुकं कर्म मम निर्जरयितव्यमस्ति, अतोऽनार्यबहुलं लाटदेशं व्रजामि तत्र हीलना-निन्दनादिभिर्बहुकं कर्म निर्जरयिष्यते" इति कृत्वा लाटदेशं प्राविशत्। तत्र प्रविशतो भगवतो मार्गे चौरा मिलिताः, ते च भगवन्तं दृष्ट्वा "अपशकुनं जातं यन्मुण्डितो मिलितः, एतदपशकुनम् एव स्यैव वधाय भवतु" इति कृत्वा भगवन्तं यष्टिमुष्टिप्रहारैस्ताडयामासुः, अथ दुश्चरलाटचारी भगवान् तस्य देशस्य वज्रभूमिं शुभ्रभूमिं च समनुप्राप्तः। तत्र स विरूपरूपान् दंशमशकान् च सदा समितः सम्यग् सहते। प्रान्तां शय्यां प्रान्तान्यासनानि असेवत। तत्र भगवतो बहव उपसर्गाः समागताः, तद्यथा—रूक्षं भक्तं

मूल का अर्थ—'तम्रो भगवं' इत्यादि। तत्पश्चात् भगवान् ने पुन विचार किया—'मुझे बहुत-से कर्मों की निर्जरा करनी है, अतः अनार्य बहुल लाटदेश में जाना चाहिए। वहाँ हीलना एवं निन्दना आदि होने से बहुत कर्मों की निर्जरा होगी।' ऐसा सोच कर भगवान् ने लाट देश में विहार करते भगवान् को मार्ग में चोर मिले। उन्होंने भगवान् को देख कर सोचा—'यह मुंडित मिल गया सो अपशकुन हो गया। यह अपशकुन इसी के वध के लिए हो।' इस तरह सोच कर उन्होंने भगवान् को लाठियों और मुठ्ठियों का प्रहार करके खूब मारा-पीटा। भगवान् ने सम्यक् प्रकार से उसका सहन किया। इस के बाद उस दुगम लाट देश में विचरण करने वाले भगवान् उस देश की वज्रभूमि में और शुभ्र भूमि में पहुँचे। वहाँ भगवान् ने कंटक, शीत और उष्ण आदि के स्पर्शों को तथा डांस-मच्छर आदि के दंशों को समाधि में मौन रह कर सम्यक् प्रकार से निरन्तर सहन किया। कष्टकर निवासस्थानों का तथा कष्टकर भोजन आदि का

મૂળનો અર્થ—'તમો ભગવં' ઇત્યાદિ. ભગવાને ફરીથી વિચાર કર્યો કે, ઘણુ મારે ઘણાં કર્મોની નિર્જરા કરવાની બાકી છે માટે અનાર્ય બહુલ લાટદેશમાં જવુ જોઇએ. ત્યાં મારી હેલના-નિંદા આદિ થવાથી ઘણા કર્મોની નિર્જરા થશે. આવો વિચાર કરી, તેમણે લાટદેશમાં વિહાર કર્યો વિહાર કરતાં માર્ગમાં ભગવાનને ચોર લોકોનો ભેટો થયો. ચોરોએ ભગવાનને જોઈ મનમાં વિચાર કર્યો કે આ મુંડિઓ રસ્તામાં મળવાથી મારે અપશુકન થયા ! આ અપશુકન તેના વધ માટે જ છે ! આવો નિર્ણય કરી, તેઓએ, ભગવાન ઉપર લાઠીઓ અને મુઠ્ઠીઓના પ્રહાર કર્યો. ત્યારબાદ ગઠડા વાદૃથી માર માર્યો. આ બધુ ભગવાને સમપરિણામે સહન કરી લીધુ દુર્ગમ લાટદેશમાં વિચરવાવાળા ભગવાન આ દેશની વજ્રભૂમિમાં અને શુભ્રભૂમિમાં પહોંચી ગયા. ત્યાં ભગવાનને કંટક-કાંટા-ઠંડી ગરમી-ટાઢ તથા ડાંસ-મચ્છર આદિના વિષમ પ્રકારના સ્પર્શો ઉપસ્થિત થતા તે સર્વને તેમણે સમભાવે સહન કર્યા. આ ઉપરાંત [illegible]
[illegible] ભોજન આદિ સેવન કરી

टीका—'तओ भयवं' इत्यादि। ततः=अनार्यदेशेऽनेकविधोपसर्गसहनानन्तरं पुनरपि भगवान् चिन्तयति=
विचारयति यद्-बहुकं=प्रचुरं कर्म मम निर्जरयितव्यं=क्षपणीयम् अस्ति, अतः=अस्माद्धेतोः अनार्यबहुलम्=अनार्य-
प्रचुर लाटदेशं=लाटाख्यं देशं व्रजामि=गच्छामि, तत्र लाटदेशे हीलना-निन्दनादिभिः-तत्र-हीलना=अनादरः,
निन्दना=गर्हणा-अवाच्यकथन, तदादिभिः बहुकं=बहु कर्म निर्जरयिष्यते=क्षयं प्राप्स्यति" इति कृत्वा=इति विचार्य
लाटदेशं प्राविशत्=लाटदेशे विहारं कृतवान्। तत्र=लाटदेशे प्रविशतो भगवतः=श्रीमहावीरस्य मार्गे चोराः मिलिताः
ते=चोराश्च भगवन्तं दृष्ट्वा, अपशकुनं जातम् यत् मुण्डितो मिलितः, एतत् अपशकुनम् एतस्य मुण्डितस्यैव वधाय

महावीरने वहाँ संग्राम के अग्रभाग में शूर पुरुष की तरह कठोर परीषहों और उपसर्गों को सहन करते हुए निश्चल
भाव से विहार किया। 'अन्यमुनि भी ऐसा ही करें' इस प्रकार विचार कर माहन एवं अप्रतिज्ञ भगवान् ने
वारम्वार इस विधि का सेवन किया ॥सू०९२॥

टीका का अर्थ—अनार्य देश में भाँति-भाँति के उपसर्ग सहन करने के अनन्तर भगवान् ने पुनः चिन्तन
किया-मुझे अभी बहुत से कर्मों का क्षय करना है। अतएव मुझे उस लाट देश में विहार करना चाहिये, जहाँ
अनार्य लोगों की बहुलता है। लाट देश में अनादर होने से और गालियाँ खाने से तथा इसी प्रकार का अन्य
अवाञ्छित व्यवहार होने से मेरे बहुत कर्मों का क्षय हो जायगा। ऐसा सोचकर उन्होंने लाट देश में विहार
किया। लाट देश में प्रवेश किया ही था कि मार्ग में चोर मिल गये। चोरों ने भगवान् को देखकर समझा कि हमें
यह मुंडा मिला अतः अपशुकन हो गया, यह अपशुकन इसी मुंडे के वध के लिए हो; ऐसा सोचकर चोरोंने

કર્યો હતો. આવી રીતે સંગ્રામભૂમિમાં મોખરે રહી કર્મોના સાથે લડાઈ કરતા, પોતાની વૃત્તિઓ જરા પણ ઉછળવા
દેતા નહિ મુનિજનોનો આ ધર્મ છે ને આ પ્રકારે તિતિક્ષા થશે તો દેહ ભાન ભૂલી જઇ આત્મભાન પ્રગટ થશે
એમ સમજી ભગવાને આ આદર્શ પૂરો પાડયો. (સૂ૦૯૨)

ટીકાનો અર્થ—અનાર્ય દેશમાં જાતજાતના ઉપસર્ગો સહન કર્યા પછી ભગવાને ફરીથી ચિંતન કર્યું કે 'મારે
હજી ઘણા કર્મોનો ક્ષય કરવાનો બાકી છે, તેથી મારે તે લાટ દેશમાં ફરીથી વિહાર કરવો જોઇએ, જ્યાં અનાર્ય
લોકો વધારે પ્રમાણમાં છે લાટ દેશમાં અનાદર તિરસ્કાર થવાથી અને ગાળો ખાવાથી તથા એ પ્રકારનો બીજો
અનિચ્છનીય વ્યવહાર થવાથી મારા ઘણા કર્મોનો ક્ષય થઇ જશે' એવું વિચારીને તેમણે લાટ દેશ તરફ વિહાર
કર્યો લાટ દેશમાં જેવો પ્રવેશ કર્યો કે તરત જ માર્ગમાં ચોર લોકો મળ્યા ચોરોએ ભગવાનને જોઇને એમ માન્યું
આ માથે મુડાવાળો સામે મળવાથી આપણને અપશુકન થયા આ અપશુકન માટે આ મુંડીયો એનું મોત જ માગે

'एतस्मात् परं पलायस्व' इति कथयित्वाऽक्रोशयन्। एवम्पूर्वोऽपि भगवान् पुनः पुनस्तत्र व्याहन्न। तत्र केचिदनार्या भगवन्तं दण्डेन केचिन्मुष्टिना केचित् कुन्तादिफलेन केचित् लोष्टेन केचित् कपालेन हत्वा हत्वा अक्रन्दन्। पश्चात् ते लुञ्चितपूर्वोऽपि श्मश्रूणि भगवतः विरूपरूपान् परीषहान् कृत्वा कायमलुञ्चन्, अथवा पांसुना उपाऽकिरन् उत्क्षिप्य न्यपतन्, अथवा आसनात् अस्खलयन्, तथाऽपि प्रणतात्मा भगवान् व्युत्सृष्टकायोऽप्रतिज्ञो दु सम सहत। एवं तत्र स संवृतो महावीरः प्रचुरान् परीषहोपसर्गान् प्रतिसेवमानः संग्रामशीर्षे शूर इव अचल एव। एष विधि मतिमता माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता 'एवं सर्वेऽपि रीयाम्' इति कृत्वा बहुशोऽनुक्रान्त ।।सू०१२।।

एक समय भगवान् गाँव के समीप पहुँचे और गाँव में पहुँच भी नहीं पाये कि अनार्य लोक बाहर निकल-निकल कर 'भाग जाओ यहाँ से दूर' ऐसा कह कर मारने लगे। जहाँ भगवान् पर पहले प्रहार किया गया था, वहाँ भी वे पुनः पुनः प्रहार करते थे। वहाँ कोई अनार्य भगवान् का डंडे से, कोई मुट्ठी से, कोई भाले आदि से, कोई मिट्टी के ढेले से और कोई ठीकरियों से मार-मार कर स्वयं चिल्लाते थे। कभी-कभी वे पहले नोंची हुई मूछों को पकड़कर, नाना प्रकार के परीषह देकर शरीर को नोंचते थे, अथवा भगवान को धूल से भर देते थे, ऊपर उछाल कर पटक देते थे, अथवा आसन से धका देते थे, तथापि निर्जरार्थी भगवान् कायकी ममता त्याग कर तथा अप्रतिज्ञ होकर दुःखों को सहन कर लेते थे। इस प्रकार भगवान्

भूमिमां भगवान विचरता हता, परन्तु के तेमणे देहनी ममतानो त्याग कर्यो हतो. आथी तेओ दुर्जनो अने श्वानोना कष्टो सहन करवा तत्पर थया हता. जेम संग्राममां हाथी मोखरे होय छे तेम भगवान उपसर्गो रूपी संग्राममां आगळ रही सर्व कष्टोमां पारगामी बनी जता हता.

कोई एक समये भगवान कोई एक गामनी नजीक पहोंच्या. गाममां तो पूरेपूरा पहोंच्या पण न हता त्यां तो अनार्य लोको रूपाडाबंध बहार नीकळी 'चाल्यो जा-चाल्यो जा' विगेरेना पोकारो पाडवा लाग्या. धूम बराडानी साथे लाकडीओना मार पण मारवा लाग्या, ज्यां ज्यां तेमने प्रहारो थया हता त्यां त्यां फरीथी तेओए प्रहार करवो शरू कर्यो. आवी कठोर भूमिमां भगवानने दांड, मुठी, भाला, फळ, ढेफां, ठीकरा विगेरेथी मारी-कूटी तेमनो 'कुरीयो' बोलावता. कोई कोई वखत तो तेमनी वधेली मूछने पकडी आखा शरीरने नीचे वाळी मूकता. क्यारेक क्यारेक तेमनी उपर धूळ धूळ उडाडी तेमने धूळथी नवरावी मूकता वळी वखत हाथथी तेमने आखा ने आखा उपाडी नीचे पटकता. तेमने हांकारोनी करी दूर फेंकता अने बेसवानी जग्याए पण बेसवा देता नहि. आ बधु थवा छतां भगवान निर्जरा पारगामी रही तमाम सहन कर्ये जता हता. तेओए तो शरीरनी ममतानो त्याग

ऋजुका:=कोमलप्रकृतिका जना: लूषकान्=ताडकान् दशत:=दन्तै प्रभुशरीरं विदारयत: शुनकान्=कुक्कुरांश्च निवा-
रयन्ति=ताडनाद् लूषकान्, दशनात् कुक्कुरांश्च प्रतिषेधन्ति। बहवो जनास्तु "श्रमणं कुक्कुरा दशन्तु" इति कृत्वा=इति
विचार्य शुनकान्=कुक्कुरान् छुच्छुकारयन्ति=भगवदुपरिसमाक्रमणाय प्रेरयन्ति। तत्र=तस्यां वज्रभूमौ बहवो जना:
परुषभाषिण:=कठोरभाषणशीला:, क्रोधशीला=कोपस्वभावा: वसन्ति। तत्र-लाटदेशीयवज्रभूमौ अन्ये श्रमणा:=
शाक्यादय: श्वभयनिवारणाय यष्टिं=दण्डं नालिकां=स्वशरीरप्रमाणाच्चतुरङ्गुलाधिक दण्डविशेषं च गृहीत्वा व्यहरन्=
विहृतवन्त:, तथाऽपि ते श्रमणा:, शुनकै:=कुक्कुरै: पृष्ठभागे पश्चाद्भागे समलुच्यन्त=सन्दष्टा अभवन्, अत:=अस्मात्
कारणात् लाटेषु=लाटदेशीयप्रदेशेषु स्थानानि दुश्चराणि=दुर्गमाणि सन्ति, इति लोके प्रसिद्धम्। तत्रापि=तथाभूते लाट-
देशेऽपि अभिसमेत्य=गत्वा भगवान् 'साधूना दण्ड: अकल्पनीय:' इति कृत्वा=इति विचार्य दण्डरहितो व्युत्सृष्टकाय:=
त्यक्तदेहममत्व:, ग्रामकण्टकानाम्=दुर्जनानां शुनकानां=कुक्कुराणां च उपसर्गान् अध्यास्त=निश्चलतया सोढवान्। सङ्ग्राम-
शीर्षे=रणमूर्धनि नाग इव=हस्तिवत् स:=श्रमणो भगवान् महावीर: तत्र=उपसर्गविषये पारक:=पारकर्ता आसीत्।

ऐसा सोचकर कुत्तों को छुछकारते ही थे-काटने के लिए उत्साहित ही करते थे। अधिकांश लोग उस वज्र-शुभ्रभूमि में रूक्ष और कठोर बोल ही बोलते थे, और स्वभाव के क्रोधी थे। लाट देशकी उस वज्रभूमि में बौद्ध आदि श्रमण कुत्तों के भय से बचने के लिए डंडा लेकर और यष्टि अर्थात् अपने शरीर के प्रमाण से चार अंगुल लम्बी लकडी लेकर चलते थे, फिर भी कुत्ते पीछे की तरफ से उन श्रमणों को नोंच लिया करते थे। इस कारण यह बात प्रसिद्ध हो गई थी कि लाट देश में ऐसे स्थान हैं, जहाँ चलना बडा कठिन है। ऐसे लाट देश में भी जाकर भगवान् ने कभी डंडा नहीं लिया। उन्हों ने विचार किया कि डंडा धारण करना साधुओं को कल्पता नहीं है। भगवान् तो देहकी ममता से रहित होकर दुष्टजनो और कुत्तों के

વિચારીને કૂતરાઓને સિસકારતા હતા-કરડાવવાને માટે ઉશ્કેરતા હતા અને તે વજ્રશુભ્રભૂમિનાં મોટા ભાગના લોકો તો કઠોર વચનો જ બોલતા હતા અને સ્વભાવે ઘણા જ ક્રોધી હતા. લાટ દેશની તે વજ્રભૂમિમાં બૌદ્ધ આદિ શ્રમણો કૂતરાઓના ભયથી બચવાને માટે ડંડો લઇને તથા યષ્ટિ એટલે કે પોતાના શરીરના માપથી ચાર આંગળ લાંબી લાકડી લઇને ચાલતા હતા, તો પણ કૂતરા પાછળની બાજુએથી શ્રમણોને કરડતા હતા તે કારણે આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ હતી કે લાટ દેશમા એવી જગ્યાઓ છે કે જ્યા ચાલવું પણ મુશ્કેલ છે, એવા લાટ દેશમાં જઈને પણ ભગવાને કદી ડંડો પાસે રાખ્યો નહિ. તેમણે વિચાર કર્યો કે ડંડો ધારણ કરવો સાધુઓને કલ્પતો (ખપતો) નથી. ભગવાન તો દેહની મમતા વિનાના થઇને દુષ્ટ લોકો અને કૂતરાઓ વડે કરાતા ઉપસર્ગો સહન કરતા હતા. જેમ હાથી

भवतु=भवतु" इति कृत्वा=इति मनसि विचार्य भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं, यष्टिमुष्टिप्रकारैः प्रभुषः=अनेकशः प्रजघ्नुः=हतवन्तः। अथ=अनन्तरम्, दुश्चरलाढचारी=दुर्गमलाढदेशविहारी श्रीवीरस्वामी तस्य देशस्य वज्रभूमि-वज्रभूमि नामकं प्रदेशं, शुभ्रभूमिं=शुभ्रभूमिनामकं प्रदेशं च समनुप्रासः=अनुक्रमेण विहरन् गतः। तत्र-लाढदेशीयवज्रभूमि-शुभ्रभूम्योः खलु सः भगवान् वीरस्वामी विरूपरूपान्=अनेकप्रकारान् तृण-शीत-तेजः-स्पर्शान्, तत्र-तृणस्य= दर्भादेः, शीतस्य=हिमस्य, तेजस=उष्णस्य च ये स्पर्शास्तान्, च=पुनः-दंशमशकान् समितः=समितियुक्तः सन् सदा=सर्वदा सम्यक् असहत=सोढवान्। तथा-प्रान्ताम्=शरीरासुखजनिकां शय्यां, प्रान्तानि आसनानि च असेवत। तत्र-लाढदेशीय-वज्रभूमि-शुभ्रभूम्योः, भगवतः=श्रीवीरस्वामिनः बहवः उपसर्गाः समागताः=समुत्पन्नाः तथाहि-"तत्र भगवता रूक्ष=नीरसं भक्तम्=अशनादिकं लब्धम्=प्राप्तम्। जानपदाः=लाढदेशोत्पन्ना जनाः अलूषयन्= यष्टिमुष्ट्यादिना ताडयन्, तथा-कुक्कुराः अदशन्=भक्षयन्, न्यपातयन्=निपातितवन्तश्च। अल्पाः=कतिपय एव

श्रीवीर प्रभु को मार-मार यष्टि और मुष्टि से मारा। यह सब उपसर्ग भगवान् ने सम्यक् प्रकार से सहन किये। इसके बाद दुर्गम लाढ देश में विहार करने वाले भगवान् क्रमशः लाढ देशकी वज्रभूमिनामक प्रदेश में तथा शुभ्रभूमि नामक प्रदेश में पधारे। उस वज्रभूमि और शुभ्रभूमि में भगवान् महावीर स्वामीने अनेक प्रकार के काँटो आदि के तथा सर्दी और गर्मी के एवं दंशमशक आदि के कष्टों को समितियुक्त होकर, सम्यक् प्रकार से निरन्तर सहन किया। उन्होंने शरीर को कष्ट पहुँचाने वाले स्थानों में निवास किया, और कष्ट कर आसनों का सेवन किया। उस लाढ देशकी वज्रभूमि एवं शुभ्रभूमि में भगवान् महावीर स्वामी को बहुत उपसर्ग आये।

जैसे-वहाँ भगवान् को रूखा सूखा आहार मिला। लाढ के लोगोंने भगवान का मुट्ठी-मुक्की आदि से ताडन किया। महावीर को कुत्तोंने काटा और नीचे पटक दीया। वहाँ के अधिक लोग तो, 'कुत्ते इस श्रमण को काटें,'

એમ વિચારીને લાકડીઓ અને મુઠ્ઠીઓથી પ્રભુને ઉપસર્ગો કર્યા. લાકડીઓ તથા મુઠ્ઠીઓનો માર માર્યો. ભગવાને તે બધા સમભાવે સહન કર્યા. ત્યારબાદ દુર્ગમ લાઢ દેશમાં વિહાર કરતા ભગવાન ક્રમશઃ લાઢ દેશના વજ્રભૂમિ નામના પ્રદેશમાં તથા શુભ્રભૂમિ નામના પ્રદેશમાં પધાર્યા. તે વજ્રભૂમિ તથા શુભ્રભૂમિમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ અનેક પ્રકારના કાંટા આદિના ઠંડી અને ગરમીના ડાંસ-મચ્છર આદિના કષ્ટોને સમિતિયુક્ત થઈને સમ્યક્ પ્રકારે નિરંતર સહન કર્યા. તેમણે શરીરને કષ્ટ પહોંચાડનાર સ્થાનોમાં નિવાસ કર્યો અને કષ્ટકારી આસનોનો ઉપયોગ કર્યો. તે લાઢ દેશની વજ્રભૂમિ અને શુભ્રભૂમિમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ઘણા ઉપસર્ગો નડ્યા.

જેમ કે ત્યાં ભગવાનને લૂખો-સૂકો આહાર મળતો. લાઢના લોકોએ ભગવાનને લાકડી તથા મુઠ્ઠી વડે માર્યા. કૂતરાઓએ કરડવા અને નીચે પાડી નાખ્યા. ત્યાંના ઘણા લોકો તો "કૂતરા આ શ્રમણને કરડે"

उच्छाल्य=ऊर्ध्वंनीत्वा न्यघ्नन्=अताडयन् अथवा=अथ च ते भगवन्तम् आसनात् अस्खलयन्=पातितवन्तः, तथापि=पूर्वोक्तोपसर्गेषु कृतेष्वपि प्रणताशः निःस्पृहो भगवान् व्युत्सृष्टकायः-त्यक्तशरीरमोहः अप्रतिज्ञः-इहलोक-परलोकप्रतिज्ञावर्जितश्च सन् दुःखं=वेदनाम् असहत=सोढवान्। एवम्=अनेन प्रकारेण स भगवान् संवृतः=संवरयुक्तः सन् परुषान्=कठोरान् परीषहोपसर्गान्=शीतादिपरीषहान् मानुषादि कृतानुपसर्गांश्च प्रतिसेवमानः सङ्ग्रामशीर्षे शूर इव अचलः=स्थिरः सन् एतं=विहार कृतवान्। एषः-अयं विधिः=कल्पो मतिमता=बुद्धिमता माहनेन='माहन' इत्युपदेशकेन अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन भगवता-श्रीवीरस्वामिना "एवं=मद्वत् सर्वेऽपि साधवः ईरतां विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू०९२॥

मूलम्—तए णं भगवं रोगेहिं अपुट्ठेऽवि ओमोयरियं सेवित्था। अहय सुणगदंसणाईहिं पुट्ठेवि, कास सासाइएहिं रोगेहिं अपुट्ठे वि भाविपकाए णो से तेइच्छं साइज्जीअ। भगवं संसोहणं वमणं गायब्भंगणं सिणाणं संवाहणं दंतपक्खालणं च कम्मबंधण परिण्णाय नो सेवीअ। गामधम्माओ विरए अवाई माहणे रीइत्था। सिसिरम्मि

कर देते थे। अथवा धूलि से आच्छादित कर देते थे। अथवा ऊपर उछाल कर ताड़ना करते थे, अथवा आसन से नीचे गिरा देते थे। इतने सब उपसर्ग होने पर भी निःस्पृह-शरीर के प्रति निर्मम और इहलोक-परलोक संबधी प्रतिज्ञा-कामना से वर्जित प्रभु उस वेदना को सहन करते थे। इस प्रकार भगवान् ने संवरयुक्त होकर कठोर शीत उष्ण आदि की परीषहों तथा मनुष्यादिकृत उपसर्गों को सहन करते हुए, संग्राम के अग्रभाग में शूर पुरुष के समान, स्थिर भाव से विहार किया। इस विधिकल्प का मतिमान् 'माहन' अर्थात् किसी को कष्ट मत दो, इस प्रकार का उपदेश देने वाले तथा अप्रतिज्ञ भगवान् महावीरने 'मेरे ही समान सब श्रमण आचरण करें' ऐसा विचार कर बार-बार पालन किया ॥सू०९२॥

વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો પહોચાડતા હતા. શરીરનું વિદારણ કરતા અથવા ધૂળથી આચ્છાદિત કરી દેતા હતા. અથવા ઉચકીને ઉછાળીને મારતા હતા અથવા આસન પરથી નીચે પાડી દેતા હતા આટલા બધા ઉપસર્ગો થવા છતાં પણ નિસ્પૃહ, શરીર પ્રત્યે નિર્મમ અને ઈહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞા-કામનાથી રહિત પ્રભુ તે વેદનાને સહન કરતા હતા આ પ્રમાણે ભગવાને સંવરવાળા થઇને, કઠોર ઠંડી-ગરમી આદિના પરીષહો તથા મનુષ્યાદિ વડે કરાયેલા ઉપસર્ગોને સહન કરતા કરતા સંગ્રામના અગ્રભાગમા રહેલ વીર પુરુષની જેમ સ્થિર ભાવે વિહાર કર્યો. "माहन" એટલે કે કોઇને પણ ન હણો એવો ઉપદેશ આપનાર તથા અપ્રતિજ્ઞ મતિમાન ભગવાન મહાવીરે "મારી જેમજ બધા શ્રમણ આચરણ કરે" એવું વિચારીને વારવાર તે કલ્પ (વિધિ)નુ પાલન કર્યું. (સૂ૦૯૨)

एकदा=एकस्मिन् समये तत्र=लाटदेशदुर्गभूमौ, ग्रामान्तिकं=ग्रामसमीपम्, उपसंक्रामन्तम्=उपगच्छन्तम् असम्प्राप्तग्रामम्=अनधिगतग्रामं भगवन्तम्, अनार्याः=म्लेच्छाः प्रतिनिष्क्रम्य=तद्ग्रामान्निःसृत्य "एतस्मात् स्थानात् परं=दूरं पलायस्व=शीघ्रं परावृत्य गच्छ" इति=एतद्वचनं कथयित्वा अलूषयन्=यष्टिमुष्ट्यादिभिर्हतवन्तः। हतपूर्वोऽपि भगवान् कर्मक्षपणार्थं पुनः पुनः वारं वारं तत्र=लाटदेशे व्यहरत्=व्यचरत्। तत्र=लाटदेशे केचिदनार्याः दण्डेन, कश्चित् मुष्टिना, कश्चित् कुन्तादिफलेन=कुन्तादिशस्त्राग्रभागेन, केचित्—लेष्टुना=मृत्पाषाणादिखण्डेन, केचित् कपालेन=खर्परेण भगवन्तं हत्वा हत्वा अक्रन्दन्=कोलाहलमकुर्वन्। एकदा ते भगवतो लुञ्चितपूर्वाणि=पूर्वं लुञ्चितानि स्मश्रूणि=कूर्चानि अवष्टभ्य=अवलम्ब्य विरूपरूपान्=अनेकप्रकारान् दुःसहान् परीषहान् दत्वा कायं=शरीरम् अदूदुवन्=विदारितवन्त, अथवा=अपि च पांसुना=धूल्या उपाकिरन्=प्रच्छादितवन्तः, तथा ते भगवन्तम्

किये हुए उपसर्गों का सहन करते थे। जैसे हाथी संग्राम के मोर्चे पर आगे ही बढ़ता जाता है, उसी प्रकार भगवान् महावीर प्रभु भी आगे ही बढ़ते गये और उपसर्गों के पारगामी हुए।

एक बार लाटदेश की दुर्गम भूमि में ग्राम के समीप पहुँचते हुए, किन्तु ग्राम तक न पहुँचे भगवान् को देखकर म्लेच्छ लोग गाँव से बाहर निकल कर 'इस जगह से दूर भाग जाओ—यहाँ से लौट जाओ' इस प्रकार कह कर भगवान् को यष्टि और मुष्टि आदि से मारने लगे। जहाँ पहले भगवान् पर प्रहार हुए थे, उन्हीं स्थानों में भगवान् कर्मों का क्षय करने के लिये बार-बार विचरते थे। उस लाटदेश में कोई अनार्य डंडे से, कोई घूसे से, कोई भाले आदि शस्त्रों की नोंक से, कोई मिट्टी के ढेले से और कोई पत्थर से और कोई ठीकरों से भगवान् को मारते और कोलाहल करते थे। कभी-कभी वे पहले नोंची हुई-मूछों की जगह उत्पन्न छोटी-छोटी मूछों को खींच-खींच कर भगवान् को नाना प्रकार के कष्ट देते थे। शरीर का विदारण

યુદ્ધના મોરચે આગળ જ વધતો જાય છે તેમ ભગવાન પણ આગળ વધતા ગયા અને ઉપસર્ગોના પારગામી થયા.

એક વખત લાટ દેશની દુર્ગમ ભૂમિમા કોઈ એક ગામના સીમાડે પ્રભુ પહોંચ્યા. પહોંચતા વેંત જ ભગવાનને જોઈને મ્લેચ્છ લોકો ગામમાંથી બહાર નીકળીને 'અહીંથી દૂર ભાગી જાઓ અહીંથી પાછા ફરો' એમ કહીને લાકડી અને મુઠી આદિ વડે મારવા લાગ્યા જ્યાં પહેલાં ભગવાન પર પ્રહારો થયા હતા, એજ સ્થાનોમ ભગવાન કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે વારંવાર વિચરતા હતા તે લાટ દેશમાં કોઈ અનાર્ય દંડાથી તો કોઈ મુક્કાથી કોઈ ભાલા આદિ શસ્ત્રોની અણીથી તો કોઈ માટીના ઢેફાથી કોઈ પથ્થરથી, તો કોઈ ઠીકરાથી ભગવાનને મારતા અને કોલાહલ કરતા હતા. કોઈ કોઈ વાર તેઓ લોચ કરવા જ્યાં ફરીથી ઉગેલી ટુંકી મૂછ ને ખેંચી ખેંચીને ભગવાનને

उच्छाल्य=ऊर्ध्वंनीत्वा न्यघ्नन्=अताडयन् अथवा=अथ च ते भगवन्तम् आसनात् अस्खलयन्=पातितवन्तः, तथापि=पूर्वोक्तोपसर्गेषु कृतेष्वपि प्रणताशः निःस्पृहो भगवान् व्युत्सृष्टकायः-त्यक्तशरीरमोहः अप्रतिज्ञः-इहलोक-परलोक-प्रतिज्ञावर्जितश्च सन् दुःखं=वेदनाम् असहत=सोढवान्। एवम्=अनेन प्रकारेण स भगवान् संवृतः=संवरयुक्तः सन् परुषान्=कठोरान् परीषहोपसर्गान्=शीतादिपरीषहान् मानुषादि कृतानुपसर्गांश्च प्रतिसेवमानः सङ्ग्रामशीर्षे शूर इव अचलः=स्थिरः सन् ऐर्त=विहारं कृतवान्। एषः-अयं विधिः=कल्पो मतिमता=बुद्धिमता माहनेन='माहन' इत्युपदेशकेन अप्रतिज्ञेन=प्रतिज्ञारहितेन भगवता-श्रीवीरस्वामिना "एवं=मद्वत् सर्वेऽपि साधवः ईरतां विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=अनेकशः अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू०९२॥

मूलम्—तए णं भगवं रोगेहिं अपुट्ठेऽवि ओमोयरियं सेवित्था। अदुय पुणगदंसणाईहिं पुट्ठेवि, काम सासाइएहिं रोगेहिं अपुट्ठे वि भाविपकाए णो से तेइच्छं साइज्जीअ। भगवं संसोहणं वमणं गायब्भंगणं सिणाणं संवाहणं दंतपक्खालणं च कम्मबंधण परिण्णाय नो सेवीअ। गामधम्माओ विरए अवाई माहणे रीइत्था। सिसिरम्मि

कर देते थे। अथवा धूलि से आच्छादित कर देते थे। अथवा ऊपर उछाल कर ताड़ना करते थे, अथवा आसन से नीचे गिरा देते थे। इतने सब उपसर्ग होने पर भी निःस्पृह-शरीर के प्रति निर्मम और इहलोक-परलोक संबधी प्रतिज्ञा-कामना से वर्जित प्रभु उस वेदना को सहन करते थे। इस प्रकार भगवान् ने संवर-युक्त होकर कठोर शीत उष्ण आदि की परीषहों तथा मनुष्यादिकृत उपसर्गों को सहन करते हुए, संग्राम के अग्र-भाग में शूर पुरुष के समान, स्थिर भाव से विहार किया। इस विधिकल्प का मतिमान् 'माहन' अर्थात् किसी को कष्ट मत दो, इस प्रकार का उपदेश देने वाले तथा अप्रतिज्ञ भगवान् महावीरने 'मेरे ही समान सब श्रमण आचरण करें' ऐसा विचार कर वार-वार पालन किया ॥सू०९२॥

વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો પહોચાડતા હતા શરીરનું વિદારણ કરતા અથવા ધૂળથી આચ્છાદિત કરી દેતા હતા. અથવા ઉચકાં ઉછાળીને મારતા હતા અથવા આસન પરથી નીચે પાડી દેતા હતા આટલા બધા ઉપસર્ગો થવા છતાં પણ નિસ્પૃહ, શરીર પ્રત્યે નિર્મમ અને ઈહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞા-કામનાથી રહિત પ્રભુ તે વેદનાને સહન કરતા હતા આ પ્રમાણે ભગવાને સંવરવાળા થઇને, કઠોર ઠંડી-ગરમી આદિના પરીષહો તથા મનુષ્યાદિ વડે કરાયેલા ઉપસર્ગોને સહન કરતા કરતા સંગ્રામના અગ્રભાગમાં રહેલ વીર પુરુષની જેમ સ્થિર ભાવે વિહાર કર્યો. "માહન" એટલે કે કોઇને પણ ન હણો એવો ઉપદેશ આપનાર તથા અપ્રતિજ્ઞ મતિમાન ભગવાન મહાવીરે "મારી જેમજ બધા શ્રમણ આચરણ કરે" એવું વિચારીને વારવાર તે કલ્પ (વિધિ)નુ પાલન કર્યું. (સૂ૦૯૨)

मगव छायाए आसीणे झाईय। गिम्हे य आयावीय, आयावे य उक्कुडुए अच्छीअ। अड य मगवं ओयण मंथुं कुम्मासं सेयाणि तिण्णि सूहाणि सीयलाणि पडिसेविय अट्ठमासे जावइत्था। सभो य भगवं अद्धमासं मास साविए दुवे मासे छम्मासे य असणा इयं परिहाय राओवराय अपडिन्ने विहरित्था, पारणगेऽवि गिम्हाय मन्न भुंजित्था। एगया कयावि छट्टेण कयावि अट्ठमेणं दसमेणं दुवालसमेणं समाहिं पेहमाणे अपडिन्ने भगवं भुंजित्था। णच्चा य से महावीरे णो चेव पावगं सयमकासी, अन्नेहिं वा णो कारित्था, करंतंपि णाणुजाणित्था। गाम नगरं वा पविस्स भगवं परट्ठाए कडं घासमेसित्था, सुविसुद्धमेसिय आयपजोगयाए सेवित्था। भिक्खायरियाए समंते भगवं वायसाइए रसेसिणो सत्ते घासेसणाए चिट्ठते पेहाए सयंवाओ निरवीअ, अह य पुरओ ठियं समणं वा माहणं वा गामपिंडोलगं वा अतिहिं वा सोवागं वा पेहाए णिवट्टमाणे अप्पत्तियं परिहरंते अहिंसमाणे सया समिए मंदं मंदं परक्कमिय अन्नत्थ घासमेसित्था। सूइयं वा असूइयं वा उल्लं वा सुक्कं वा सीयपिंडं पुराणकुम्मासं अदुवा बक्कसं पुलागं वा जं किंचि लद्धं तं आहरित्था, लद्धे वा अलद्धे वा पिंडे दविए सममावेण रीइत्था। उक्कुडुयाइ आसणत्थे भगवं अकुक्कुए अपडिन्ने उड्ढमहातिरियलोयसरूवं समाहिय झाणं झाइत्था। छउमत्थेऽवि भगवं अकसाई विगयगेही सद्दरूवाईसु अमुच्छिए विपरक्कममाणे सइंपि पमायं णो कुव्वित्था। आयसाहीए आयतजोगं सयमेव अभिसमागम्म अभिणिव्वुडे आवकहं अम्माइल्ले भगवं समिए आसी। एसो विही अणुक्कंतो माहणेण अपडिन्नेण भगवया "अण्णेऽवि मुणिणो एवं रीयन्तु" त्ति कट्टु बहुसो अणुक्कंतो ॥सू०९३॥

छाया—तप' अस्य भगवान् रोगैरस्पृष्टोऽपि अवमोदरिकं सिषवे। अथ च शुनकदशनादिभि स्पृष्टोऽपि कासश्वासादिके रोगैरस्पृष्टोऽपि आतिवत्सया नो स चैकित्स्यमस्वादयत। भगवान् संशोधन वमनं गात्राभ्यञ्जनं स्नान संवाहन दन्तप्रक्षालन च कर्मबन्धन परिज्ञाय नो असेवत ग्राम्यधर्माद् विरतोऽवादी ब्राह्मण एवं। शिशिरे च

मूल का अर्थ—'तप णं' इत्यादि। तत्पश्चात् भगवान् ने रोगों से अस्पृष्ट होकर भी ऊनोदर तप का सेवन किया। इसके अतिरिक्त श्वानदशन आदि से स्पृष्ट होकर भी और श्वास खांसी आदि रोगों से स्पृष्ट न होकर भावी रोगकी आशङ्का से भी भगवान् ने चिकित्सा नहीं करवाई। मल्याशय का संशोधन, वमन, मालिश, स्नान, मर्दन, और दंतधावन को कर्मबन्धन का कारण मानकर सेवन नहीं किया। मैथुन से विरत

મૂલનો અર્થ—'તપ ણં' ઇત્યાદિ ભગવાન રોગગ્રસ્ત ન હતા, છતાં ઉણોદરી તપનું તેઓએ આરાધન કર્યું આ સિવાય તેમને કૂતરાઓ [illegible] કરતા તો ભવિષ્યમાં કોઈ રોગ ન થશે આમ આ ભાવનાથી તેમજ શ્વાસ કાસ આદિ કોઈ પણ થયે હતા નહિ પણ ભવિષ્યમાં રોગ ન થાય એ આશાથી પણ ચારીકે ચિકિત્સા તેમણે કરિ પણ કરાવી નહિ

भगवान छायायामासीनोऽध्यायत्, ग्रीष्मे च आतापयत्, आतापे च उत्कुटुक आस्त। अथ च भगवान ओदनं मन्थुकुल्माष चैतानि त्रीणि रूक्षाणि शीतलानि प्रतिसेव्य अष्टमासान् अयापयत्। ततश्च भगवान अर्द्धमासं मासम्, साधिकौ द्वो मासौ षण्मासांश्च अशनादिकं परिहाय रात्र्युपरात्रमप्रतिज्ञो व्यहरत् पारणकेऽपि ग्लानानां बुभुजे। एकदा कदापि षष्ठेन कदाप्यष्टमेन दशमेन द्वादशेन समाधिं प्रेक्षमाणोऽप्रतिज्ञो भगवान् बुभुजे। ज्ञात्वा च न महावीरो नो एव पापक स्वयमकार्षीत्, अन्यैश्च वा नो कारयामास कुर्वन्तमपि नान्वजानात्। ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् परार्थाय कृतं ग्रासमेषयामास सुविशुद्धं तमेवयित्वा आयतयोगतया सिषेवे, भिक्षाचर्यायै भ्रमन्

और मौनधारी होकर माहन विचरे। शिशिर ऋतु में भगवान छाया में बैठे हुए ध्यान करते थे और ग्रीष्म ऋतु में आतापना लेते थे। आतापना लेते समय उत्कुटुक आसन से बैठते थे। भगवान ने ओदन, मंथु (बोर का चुरा) और कुल्माष (उडद) इन तीन ठंडी और बासी वस्तुओं का सेवन करके आठ मास विताये। भगवान ने अर्धमास, मास, अढाई मास और छह मास तक अशन आदि का परित्याग करके, अप्रतिज्ञ होकर विहार किया। पारणा के समय भी बासी भोजन किया। कभी बेला, कभी तेला, कभी चोला, कभी पंचोला करके समाधि को देखते हुए अप्रतिज्ञ भगवान ने विहार किया। पापके परिणाम को जानकर महावीरने न स्वय पाप किया, न दूसरों से करवाया और न करते का अनुमोदन किया। ग्राम या नगर में प्रवेश करके भगवान् ने दूसरों के अर्थ बनाये गये आहार की एषणा की, और निर्दोष आहार की एषणा करके ज्ञानपूर्वक

મળ વિસર્જન, નમન, માલિશ, સ્નાન, મર્દન, દંતધાવન વિગેરે ને કર્મબંધનના કારણો જાણી, તેનું સેવન તેઓ કરતા નહિ અને તેઓ મૈથુનથી સર્વથા વિરક્ત હતા તેમજ મૌનવ્રતને ધારણ કરતા હતા. શિશિર ઋતુમા, તડકામા ઉભા રહી આતાપના લેતા આતાપનાના સમયે ઉક્કડુ આસન વાળીને બેસતા હતા. ભગવાને ચોખા, બોરનો ચૂરો અને અડદ આ ત્રણ ઠંડી અને વાસી વસ્તુઓનું સેવન કરી આઠ માસ વિતાવ્યા હતા ભગવાને પખવાડિયુ માસ-અઢી માસ-અને છ માસ સુધીની તપસ્યા કરી વિહાર કર્યો. પારણાના સમયે પણ તેમને વાસી ભોજન કરવું પડયું હતુ કોઇ કોઇ વખતે અઠ્ઠમ ચોલા પાચ ઉપવાસ વિગેરે કરીને, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાલ ભાવ ને જોઈ અપ્રતિજ્ઞ (નિશ્ચય રીતે નહિ) ભગવાન વિહાર કરતા હતા પાપના માઠાં પરિણામો જોઈ ભગવાને સ્વયં પાપ કર્યું નથી. તેમજ કોઇની પાસે કરાવ્યું નથી. તેમજ કરનારને અનુમોદન પણ આપ્યું નથી ગામ અગર નગરમા જ્યાં જ્યાં ભગવાન પધાર્યા ત્યા ત્યાં તેમણે પ્રાસુક આહાર ગ્રહણ કર્યો. પ્રાસુક આહાર એટલે, પોતાના માટે બનાવેલો નહિ પણ નિર્દોષ આહાર આવા આહારની ગવેષણા કરી, જ્ઞાનયોગ દ્વારા તેને જોઈ તેનો ઉપયોગ કરતા.

भगवान् वायसादिकान् रसैषिणः सत्त्वान् ग्रासैषणायै स्थितान् प्रेक्ष्य स्वयं तस्मात् न्यवर्तत। अथ च पुरतः स्थितं श्रमणं वा ब्राह्मणं वा ग्रामपिण्डोलकं वा अतिथिं वा श्वपाकं वा प्रेक्ष्य निवर्तमानः अप्रत्ययं परिहरन् अहिंसन् सदा समितः मन्दं मन्दं पराक्रम्य अन्यत्र ग्रासमेषयामास। सूपिकं वा असूपिकं वा आर्द्रं वा शुष्कं वा शीतपिण्डं पुराणकुल्माषम् अथवा बक्कस पुलाकं वा यत् किञ्चिदपि लब्धं तत् आहरत्। उत्कुटुकाद्यासनस्थो भगवान् अकौत्कुच्योऽप्रतिज्ञ, ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकस्वरूपं समाधाय ध्यानमध्यायत्। छद्मस्थोऽपि भगवान् अकषायी

सम्यक् योग से उसका सेवन किया। भिक्षाचर्या के लिए भ्रमण करते हुए भगवान् काक आदि प्राणियों को कल-एषणा के लिए स्थित देखकर वहाँ से लौट जाते थे। सामने खड़े हुए श्रमण को, ब्राह्मण को, भिखारी को अतिथि को अथवा श्वपाक को देखकर वापिस लौटते, अविश्वास को उत्पन्न न करते, तथा हिंसा से बचते हुए सदा समितियुक्त, धीमे धीमे चलकर दूसरी जगह आहार की गवेषणा करते थे। व्यंजन से संस्कृत या असंस्कृत, गीला या सूखा ठंडा भोजन, पुराने उड़द अथवा छिलके या निस्सार अन्न-जो कुछ भी मिल गया उसी को ग्रहण कर लिया। मिला या न मिला तो भी संयमी भगवान् मुखविकार आदि चेष्टाएँ नहीं करते थे और अप्रतिज्ञ थे। ऊर्ध्वलोक, अधोलोक और तिर्यग्लोक के स्वरूप को जानकर ध्यान करते थे। छद्मस्थ होकर भी भगवान् ने कषायहीन, अनासक्त, शब्द एवं रूप आदि में मूर्च्छा न करते हुए

ભિક્ષાર્થે ભ્રમણ કરતી વખતે જો કોઈ સ્થળે 'કાગવાસ' નખાતી હોય અને તે સ્થળે પ્રાણીઓ આ 'કાગવાસ'ના ખોરાકને લેવા બેઠાં થયાં હોય તો ત્યાંથી ભગવાન આહાર લીધા વિના પાછા વળી જતા. આ ઉપરાંત જે કોઈ સ્થળે ભગવાન આહાર માટે પ્રવેશ કરતા અને ત્યાં જો તેઓ શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, ભિખારી, અતિથિ વિગેરેને ઉભા જોતા તો ત્યાંથી આહાર લીધા વિના ચૂપચાપ પાછા વળી જતા. પાછા વળતી વખતે પણ એવી રીતે ચાલી નીકળતા કે કોઈને પણ અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન ન થાય. તેઓ સદાય હિંસાથી બચવા માટે સમિતિયુક્ત રહી ધીમે ધીમે ચાલી અન્ય સ્થળે આહાર ગવેષણા માટે જતા હતા. ખોરાક વઘારેલો હોય કે વઘારેલ ન હોય તેવો ખોરાક લીલો અગર સૂકો ખોરાક, જુના અડદ તથા તેના ફોતરા અથવા સત્વહીન ગણે તે રૂક્ષ ભોજન મળી જાય તેને ભગવાન સમભાવથી ગ્રહણ કરી લેતા. કોઈ વખત ખોરાક મળે કે ન મળે તો પણ તેઓ સમપરિણામી થઈ સંયમમાં વિચરતા.

ઉત્કટ આસનથી બેસતા ભગવાન ક્યારેય પણ મુખની વિકૃતિ તેમજ અન્ય કોઈ ચેષ્ટાઓ કરતા નહિ અને તેઓ અપ્રતિજ્ઞ હતા. ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તીર્યગલોકના સ્વરૂપ વિચારી તેઓ ધ્યાનમગ્ન રહેતા. છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ ભગવાન કષાયહીન અને અનાસક્ત રહી શબ્દ, રૂપ, રસ સ્પર્શ આદિમાં મૂર્છાભાવ કરતા નહિ. પોતાના

विगतगृद्धिः शब्दरूपादिषु अमूच्छितो विपराक्रममाणः सकृदपि प्रमादं नाकरोत्। आत्मशोध्या आयतयोगं स्वयमेव अभिसमागम्य अभिनिर्वृतः यावत् कथम् अमायी भगवान् समितः आसीत्। एवं विधिर्मतिमता माहनेन अप्रतिज्ञेन भगवता महावीरेण 'अन्येऽपि मुनय एवमीरताम्, इति कृत्वा बहुशोऽनुक्रान्तः ॥सू०९३॥

टीका "तए णं भगवं रोगेहिं" इत्यादि। ततः खलु भगवान्=श्रीवीरस्वामी रोगैः=ज्वरादिभिः, अस्पृष्टोऽपि=रहितोऽपि अवमोदरिकं=न्यूनभोजितरूपं तपः सिषेवे=सेवितवान्। अथ च=तथा च शुनकदशनादिभिः=कुक्कुरदन्ताघातादिभिः स्पृष्टोऽपि=समन्वितोऽपि कासश्वासादिकैः रोगैः अस्पृष्टोऽपि=वर्जितोऽपि-भाविरुजया=आगामिरोगसन्देहेन तन्निवारणार्थमपि स भगवान्-चैकित्स्यं=चिकित्साम्=रोगप्रतिकारं नो अस्वादयत्=न अनुमोदितवान्, तथा-भगवान्-श्रीवीरस्वामी, संशोधनं=मलाशयादि-संशोधनं, वमनम्=वान्ति गात्राभ्यञ्जनं=शरीराभ्यङ्गं=शरीरे

विशेष रूप से पराक्रम करते हुए एक बार भी प्रमाद नहीं किया। आत्मशोधनपूर्वक स्वतः आयतयोग-ज्ञानपूर्वक सम्यक् योग व्यापार का आश्रय लेकर यावज्जीव निवृत्तिमय, अमायी और समित रहे। 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार आचरण करें' यह सोचकर मतिमान, माहन अप्रतिज्ञ भगवान् ने अनेकबार इस आचार का पालन किया ॥सू०९३॥

टीका का अर्थ—तब भगवान वीरप्रभुने ज्वर आदि रोगों से अछूते होने पर भी ऊनोदर (भूख से कम खाने रूप) तप का सेवन किया। कभी कुत्ता आदि ने काट खाया तो भी तथा सांस और खांसी आदि रोगों से रहित होने पर भी आगे कहीं ये रोग न हो जायँ इस लिये उनके निवारण के हेतु भगवान ने चिकित्सा का कदापि अनुमोदन नहीं किया। भगवान् वीर मलाशय आदि की शुद्धि, वमन (उल्टी-कै),

---

કર્મ ક્ષય કરવા માટે પોતાનું વિર્ય-પરાક્રમ ફોરવતા, અને કોઈ પણ સમયે પ્રમાદનું સેવન કરતા નહિ. આત્મશોધનમાં આખો સમય ગાળતા. તેના જ્ઞાનપૂર્વક સમ્યક્ યોગોના વ્યાપારનો આશ્રય લેતા. અને આ પ્રમાદો જાવજીવ સુધી નિવૃત્ત રહી અમાયી થઇને વર્તતા, તેમ જ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના યોગને ધારણ કરી સમય વિતાવતા તેવી જ રીતે અન્ય મુનિઓ અમારૂં અનુકરણ કરશે એમ ધારી તેઓ સર્વ બાબતમાં આદર્શરૂપ પોતાનું ચારિત્ર ઘડતા. આ નમુનારૂપ ચારિત્ર ભાવી પેઢીને એક આદર્શ પુરો પાડશે એમ તેમનું સચોટ મંતવ્ય હતું. (સૂ૦૯૩)

ટીકાનો અર્થ—ભગવાન વીરપ્રભુએ, તાવ આદિ રોગોથી રહિત હોવા છતા ફક્ત કર્મો ખપાવવાના હેતુથી ઉનોદર (ભૂખ લાગી હોય તેના કરતાં ઓછું ખાવું) તપનું સેવન કર્યું. કયારેક કૂતરા આદિ કરડવા છતાં તથા શ્વાસ અને ઉધરસ આદિ રોગોથી રહિત હોવા છતાં પણ ભવિષ્યમાં કદાચ એ રોગ ન થાય તે માટે તેના નિવારણના ઉદ્દેશથી પણ ભગવાને ચિકિત્સાનું કદી પણ અનુમોદન આપ્યું નહીં. ભગવાન વીરપ્રભુ મળાશય આદિની શુદ્ધિ, વમન (ઉલટી),

तैलमर्दनं, स्नानं=प्रसिद्धम्, संवाहनं=शरीरश्रमापनोदनाय शरीरमर्दनं दन्तप्रक्षालनं=दन्तधावनं च कर्मबन्धनं परिज्ञाय=बुद्ध्वा तानि नो असेवत=न सेवितवान्। ग्राम्यधर्मात्=मैथुनाद् विरतः=पराङ्मुखः अवादी=मौनशीलो माहनः=अहिंसापरायणो रीयते=व्यहरत्। शिशिरे ऋतौ भगवान् छायायाम्=वृक्षादीनां छायायाम्, आसीनः=उपविशन् अध्यायत=धर्मध्यानं कृतवान्, तथा-ग्रीष्मे ऋतौ आतापयत्=प्रचण्डमार्तण्डातापनाम् असेवत, आतपे च उत्कुटुकः=कृतोत्कुटुकासनः सन् आस्त=उपाविशत्। अथ च भगवान् ओदन-भक्तं, मन्थु=बदरादिचूर्णं कुल्माषं=माषं चैतानि त्रीणि अन्नानि रूक्षाणि=नीरसानि शीतलानि=अनुष्णानि प्रतिसेव्य=भुक्त्वा अष्टमासान् अयापयत्=व्यतिक्रान्तवान्। ततश्च भगवान्-श्रीवीरस्वामी अर्धमासं=पक्ष, मास, साधिकौ=किञ्चिदधिकौ द्वौ मासौ, षड् मासांश्च अशनादिकम्-अशन-पान-खादिम-स्वादिमं परिहाय=त्यक्त्वा अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः सन् रात्र्युपरात्रम्=निरन्तर व्यहरत्=संयममार्गे विहारं कृतवान्। पारणकेऽपि=पारणायामपि भगवान् पर्युषितान्नं बुभुजे=भुक्तवान्। एकदा कदाऽपि-समाधि=चित्तस्वस्थतां प्रेक्षमाणः अप्रतिज्ञो भगवान् षष्ठेन=षष्ठभक्तं कृत्वा कदापि अष्टमेन=

शरीर की मालीश, स्नान, शारीरिक थकावट को मिटाने के लिए मर्दन और दांतौन करने को कर्मबन्धन का कारण जानकर कभी सेवन नहीं करते थे। मैथुन के त्यागी, मौनी, अहिंसापरायण होकर विचरते थे। शीत ऋतु में भगवान् वृक्ष आदि की छाया में बैठ कर धर्मध्यान में लीन रहते थे, और ग्रीष्मऋतु में प्रचंड सूर्य की आतापना लेते थे। आतापना लेते समय उकडू आसन से बैठते थे।

भगवान् ने ओदन (भक्त), मंथु=बोर आदि का चूरा और उड़द, इन तीन रूखे और बासी अन्नों का ही सेवन करके आठ महीने बिताये। भगवान् ने अर्धमास (एक पक्ष), एक मास, कुछ दिन अधिक दो मास और छह मास तक अशन पान खादिम और स्वादिम आहारों का परित्याग किया और अप्रतिज्ञ होकर निरन्तर

શરીરનું માલિશ, સ્નાન, શારીરિક થાક દૂર કરવાને માટે મર્દન અને દાતણ કરવા વિગેરે ક્રિયાઓને કર્મબંધનું કારણ સમજીને કદી તેનું સેવન કરતા નહીં મૈથુનનો સર્વથા ત્યાગ કરી મૌન ધારણ કરી અને અહિંસાપરાયણ થઈને વિચરતા હતા. ઠંડી ઋતુમાં ભગવાન વૃક્ષ આદિની છાયામાં બેસીને ધર્મધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પ્રચંડ સૂર્યની આતાપના લેતા હતા. આતાપના લેતી વખતે ઉકડુ આસને બેસતા હતા. ભગવાને ઓદન (ભાત), મંથુ (બોર) આદિનો ચૂરો અને અડદ એ ત્રણ લૂખા અને વાસી અન્નોનું જ સેવન કરીને આઠ માસ પસાર કર્યાં ભગવાને અર્ધ માસ (એક પખવાડિયું) એક માસ બે માસ ઉપર કેટલાક દિવસો અને છ માસ સુધી અશન પાન ખાદીમ અને સ્વાદિમ આ ચારેનો ત્યાગ કરી અને અપ્રતિજ્ઞ (નિશ્ચિત રીતે નહિ) થઈને નિરંતર વિહાર કરતા હ

अष्टमभक्तं कृत्वा, कदापि दशमेन=दशमभक्तं कृत्वा, कदापि द्वादशेन=द्वादशभक्तं कृत्वा बुभुजे=भुक्तवान्। ज्ञात्वा= पापकर्मपरिणामं दुष्टं ज्ञात्वा च सः=भगवान् महावीरस्वामी पापकं=पापकर्म-प्राणातिपातादिकं नो एव=नैव स्वयम् अकार्षीत्=कृतवान्। तथा-अन्यैर्जनैश्च नो कारयामास=न कारितवान्, कुर्वन्तं=प्राणातिपातादिकं पापं कर्म कुर्वन्तं नान्वजानात्-नानुमोदितवान्। ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान्-श्रीवीरस्वामी परार्थाय=अन्यजननिमित्ताय कृतं= निष्पादितं ग्रासम्=आहारम् एषयामास=गवेषितवान्। सुविशुद्धम्=आधाकर्मादिदोषवर्जितम् एषणीयं तं=ग्रासम् एषयित्वा=गवेषयित्वा भगवान् आयतयोगतया=सम्यङ्मनोवाक्कायव्यापारपूर्वकं-समभावेन सिषेवे=सेवितवान्। तथा भिक्षाचर्यायै=भिक्षार्थं भ्रमन् भगवान् रसैषिणो=रसनेन्द्रियविषयलोलुपान् वायसादीन्=काकप्रभृतीन् सत्वान्=

विहार करते रहे। पारणा में वासी अन्न का सेवन किया। कभी कभी भगवान् चित्त की स्वस्थता का विचार करके अप्रतिज्ञ भाव से वेला करके आहार करते थे, कभी तेला करके, कभी चौला करके और कभी-कभी पचोला करके, पाप के दुष्ट फल को जानकर महावीर स्वामीने प्राणातिपात आदि पापकर्मों का स्वयं सेवन नहीं किया, दूसरों से सेवन नहीं कराया और पापों का सेवन करने वालों का अनुमोदन नहीं किया।

ग्राम अथवा नगर में प्रवेश करके महावीर भगवान ने दूसरे जनों के लिए बनाये हुए आहार की गवेषणा की। आधाकर्म आदि दोषों से रहित तथा कल्पनीय आहार की गवेषणा करके भगवान् ने उसका सम्यक् मन वचन काय के व्यापार के साथ अर्थात् समभाव से सेवन किया। भिक्षा के लिए भ्रमण करते हुए भगवान् रस के अभिलाषी अर्थात् जिह्वा के विषय-रस के लोलुप, काक आदि प्राणियों को आहार की

પારણામા વાસી અન્નનુ સેવન કર્યું. કોઈ કોઈ વાર ભગવાન ચિત્તની સ્વસ્થતાના વિચાર કરીને અપ્રતિજ્ઞ ભાવથી છઠ કરીને, તો ક્યારેક અઠ્ઠમ કરીને, તો ક્યારેક ચૌલા (ચાર ઉપવાસ) કરીને અને ક્યારેક પંચોલા (પાચ ઉપવાસ) કરીને આહાર લેતા હતા.

પાપના દુષ્ટ ફળને જાણીને મહાવીર સ્વામીએ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મોનું ન તો પોતે સેવન કર્યું કે ન બીજા પાસે સેવન કરાવ્યુ તેમ જ પાપોનુ સેવન કરનારને કદી અનુમોદન પણ ન આપ્યું.

ગામ અથવા નગરમા પ્રવેશ કરીને મહાવીર ભગવાને બીજા લોકો માટે બનાવેલ આહારની ગવેષણા કરી આધાકર્મ (કેવળ સાધુના નિમિત્તે બનાવવુ તે) આદિ દોષો વિનાના તથા કલ્પે (સ્વીકારી શકાય) તેવા આહારની ગવેષણા કરીને ભગવાને તેનું સમ્યક્ મન, વચન, કાયાના વ્યાપાર સાથે એટલે કે સમભાવથી સેવન કર્યું. ભિક્ષાર્થે ભગવાન જ્યારે વિચરતા ત્યારે જે કોઈ રસના અભિલાષી એટલે કે જીભના વિષય-રસના લાલચુ, કાગડા વિગેરે

माणिनः ग्रासैषणायै=आहारान्वेषणार्थं तिष्ठतः प्रेक्ष्य=दृष्ट्वा" स्वयं तस्मात्=प्राणिनामाहारा न्वेषणस्थानात् न्यवर्तत= परावर्तत। अथ च पुरतः=स्वागमनात्पूर्वतः स्थितं श्रमणं=शाक्यादिकं वा ब्राह्मणं वा ग्रामपिण्डावलगं=भीक्षया-जीवननिर्वाहकं वनद्ग्रामाश्रयिण भिक्षुकविशेषं वा अतिथिं=साधुं वा श्वपाकं=चाण्डालं वा प्रेक्ष्य=दृष्ट्वा तेषां पूर्वतः स्थित श्रमणादीनामन्तरायो मा भूदिति बुद्ध्या ततो निवर्तमानः, तथा-जनेषु पूर्वोक्तश्रमणादिविषयम् अप्रत्ययम्=अविश्वास परिहरन्=परित्यजन्, अहिंसन्=प्राणातिपातादीन् वर्जयंश्च सदा=सर्वदा समितः=ईर्यासमित्यादियुक्तः सन् मन्दं मन्दं=शनैः शनैः पराक्रम्य=परावृत्य-निवृत्तो भूत्वा अन्यत्र=अपरस्थाने ग्रासम्=आहारम् एषयामास=गवेषितवान्। तत्र भिक्षाचर्यायां तेन सूपिकं=व्यञ्जनादियुक्तं वा असूपिकम्=व्यञ्जनादिरहितं वा, आर्द्रं= मसिद्धम् शुष्कं=नीरसं अर्जितचणकादिकं वा शीतपिण्डम्=पर्युषितमाहारं पुराणकुल्माषं=जीर्णमाषम् अथवा-पक्क-

खोज में स्थित देखकर, स्वयं ही उस स्थान से निवृत्त हो जाते थे। इसके अतिरिक्त अपने पहुँचने के पहले से खड़े शाक्य आदि श्रमण को, ब्राह्मण को, अथवा भीख माँग कर जीवन-निर्वाह करने वाले भिखमंगे को, अथवा किसी विशेष ग्राम का आश्रय लेने वाले भिक्षुक या साधु को, या चाण्डाल को देखकर उन श्रमण आदि को भोजन-लाभ में विघ्न न हो जाय, ऐसा विचार करके उस स्थान से फिर जाते थे। तथा लोगों में उक्त श्रमण ब्राह्मण आदि के अविश्वास का परिहार करते हुए प्राणातिपात आदि पापों से बचते हुए सदैव ईर्या आदि समितियों से सम्पन्न होकर, धीरे धीरे फिरकर दूसरे स्थान पर आहार की गवेषणा करते थे। दूसरे स्थान पर भी चाहे व्यंजन आदि से संस्कार किया हुआ आहार मिले या संस्कार न किया हुआ मिले, गीला मिले या सूखे चने आदि रूखा सूखा मिले, बासी मिले या पुराने उड़द मिलें, चने आदि के छिलके

પ્રાણીઓને આહારની શોધમાં ઉભેલા જોતા તો તેઓ પોતે તે જગ્યાએથી પાછા ફરી જતા હતા તદુપરાંત પોતે ત્યાં પહોંચ્યા પહેલાં ત્યાં ઉભેલા શાક્ય આદિ શ્રમણને, બ્રાહ્મણને અથવા ભીખ માગીને જીવનનિર્વાહ કરનાર ભિખારીઓને અથવા કોઈ ખાસ ગામનો આશ્રય લેનાર ભિક્ષુકને, સાધુને કે ચાંડાલને જોઈને તે શ્રમણ આદિને ભોજનપ્રાપ્તિમાં વિઘ્નરૂપ ન થાય તેવા હેતુથી વિચાર કરીને તેઓ તે સ્થાનેથી પાછા ફરી જતા હતા તથા લોકોમાં પૂર્વોક્ત શ્રમણ, બ્રાહ્મણ આદિના અવિશ્વાસનો ત્યાગ કરતા પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોથી બચતા સદૈવ ઈર્યા આદિ સમિતિઓથી યુક્ત થઈને ધીરે ધીરે ફરીને બીજી જગ્યાએ આહારની ગવેષણા કરતા હતા. બીજી જગ્યાએ પણ ભલે શાક-ભાજી વિનાનો આહાર મળે, ભીનો આહાર મળે કે સૂકેલા ચણા આદિનો લૂખો-સૂકો આહાર મળે, વાસી મળે કે પુરાણા અડદ મળે ચણા આદિનાં ફોતરાં મળે કે નિઃસત્ત્વ અન્ન મળે ૨ ૬૯ આ

वक्कसं=चणकादितुषं पुलाकं=निःसारमन्नं वा यत् किञ्चित्=यत् किमपि कल्पनीयं लब्धं=प्राप्तं तत् स आहरत्= भुक्तवान्। तथा-भिक्षाचर्यायां पिण्डे=ग्रासे लब्धे-प्राप्ते अलब्धे=अप्राप्ते वा द्रविकः=संयमी स भगवान् सम-भावेन=लाभालाभे च तुल्यभावेन ऐर्त=विहारं कृतवान्। तथा-उत्कुटुकाद्यासनस्थः=उत्कुटुकाद्यासनेन स्थाता भगवान्-श्रीवीरस्वामी अकौकुच्यः-मुखविकारादिरहितः अप्रतिज्ञः=उभयलोकप्रतिज्ञावर्जितश्च सन् ऊर्ध्वम् अधस्तिर्य-ग्लोकस्वरूपं=लोकत्रयस्वरूपं समाधाय=चित्तावधानेन ज्ञात्वा ध्यानम्=धर्मध्यानम् अध्यायत्=कृतवान्। छद्मस्थोऽपि=अनुत्पन्नकेवलज्ञानोऽपि भगवान्=श्रीवीरस्वामी, अकषायी=क्रोधादिकषायरहितः विगतगृद्धिः=गृद्धिभाववर्जितः शब्द-रूपादिषु-शब्दरूपगन्धरसस्पर्शेषु अमूर्च्छितः=अनासक्तः विपराक्रममाणः=विशेषेणात्मसामर्थ्यं वितन्वन् सकृदपि=एकवारमपि, प्रमादं नाकरोत्=न कृतवान्। तथा-भगवान् आत्मशोध्या=आत्मशोधनेन-आत्मशोधनपूर्वकम् आयत-योगम्-सम्यक् मनोवाक्कायव्यापारं स्वयमेव=स्वत एव, अभिसमागम्य-आश्रित्य यावत्कथं=यावज्जीवम् अभिनिर्वृतः=

मिले या निःसार अन्न मिले, जो कुछ भी कल्पनीय मिल जाय उसी का आहार करते थे। भिक्षाचर्या में आहार मिला तो और न मिला तो संयमशील भगवान् मध्यस्थभाव में ही विचरते थे।

उकडू आदि आसनों से स्थित भगवान् वीरप्रभु मुख आदि किसी अंग पर विकार नहीं होने देते थे। इहलोक और परलोक की प्रतिज्ञा से रहित होकर तीनों लोकों के स्वरूप का मनोयोगपूर्वक चिन्तन करके धर्म-ध्यान में संलग्न रहते थे। यद्यपि उस समय भगवान् केवलज्ञानी नहीं-छद्मस्थ थे, फिर भी क्रोध आदि कषायों से रहित थे, ममत्व से रहित थे और शब्द रूप गंध रस और स्पर्श रूप पाँचों इन्द्रियों के विषयों में अनासक्त थे। विशेष रूप से अपनी आत्मा का सामर्थ्य प्रकट करते हुए एक वार भी भगवान् ने प्रमाद नहीं किया। आत्मा की शुद्धिपूर्वक, सम्यक् मन वचन काय के व्यापार को स्वयं ही आश्रित करके भगवान् जीवन-पर्यन्त

કલ્પે એવુ મળે એનો જ આહાર કરતા હતા. ભિક્ષાચર્યામા (ગોચરી) આહાર મળે કે ન મળે તો પણ સંયમશીલ ભગવાન મધ્યસ્થભાવથી જ વિચરતા હતા.

ઉકડૂ આદિ આસનોથી રહેના વીરપ્રભુ મુખ આદિ કોઈ પણ અંગ પર વિકાર થવા દેતા નહિ. ઇહલોક અને પરલોકની પ્રતિજ્ઞાથી રહિત થઈને ત્રણે લોકના સ્વરૂપનુ મનોયોગપૂર્વક ચિન્તન કરીને ધર્મધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા. જો કે તે સમયે ભગવાન કેવળ જ્ઞાની ન હતા પણ છદ્મસ્થ હતા, તો પણ ક્રોધ આદિ કષાયો રહિત હતા, મમત્વ વિનાના હતા; તેમજ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ એમ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયમા અનાસક્ત હતા. વિશેષ રૂપથી પોતાના આત્માનું સામર્થ્ય પ્રગટ કરતા ભગવાને એક વાર પણ પ્રમાદ સેવ્યો નહિ. આત્માની શુદ્ધિપૂર્વક, સમ્યક્ મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારને પોતે જ આશ્રિત કરીને ભગવાન આજીવન નિવૃત્તિભાવવાળા માયા વિનાના

निवृत्तिभावसम्पन्नः, अमायी=मायावर्जितः समितः=ईर्यासमित्यादिपञ्चसमितियुक्तश्च आसीत्। एषः=पूर्वोक्तो विधिः=कल्पः मतिमता=मेधाविना माहनेन=अहिंसापरायणेन अप्रतिज्ञेन=उभयलोकप्रतिज्ञारहितेन भगवता "अन्येऽपि=मद्वितरेऽपि मुनयः=साधवः एवं=मद्वत् ईरताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=सर्वथा अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू-९३॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे लाढदेसाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव सावत्थी णयरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ विविहेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे दसमं चाउम्मासं ठिए। तत्थ णं अट्ठमतवेणं एगराइयं भिक्खुपडिमं पडिवन्ने झाणं झियाइ। तत्थवि दिव्वे माणुस्से तेरिच्छे नाणाविहे उवसग्गे सम्मं सहइ। एवं विहेण विहारेण विहरमाणे भगवं एगारसं चाउम्मासं वेसालीए णयरीए ठिए, तओ पच्छा सुंसुमार णयरं समणुपत्ते, तओ णं विहरमाणे कोसंबीए णयरीए समोसरिए। तत्थ णं सयाणीओ राया। मिगावई महिसी। तीए विजया पडिहारिया। वाइणामगो धम्मपालगो। सुगुणामगो अमच्चो तस्स नंदा भज्जा, सा साविया आसी। अह मिगावईए रायमहिसीए सही होत्था। तत्थ णं भगवं पोससुद्धाए पडिवयाए दव्वखेत्तकालभावं समस्सिय तेरसरूवं समाउलं इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हीअ। तं जहा—दव्वओ सुप्पकोणे १, कुम्मासा २ होज्जा। खेत्तओ दाइया कारागारे ठिया ३, तत्थवि देहलीए ४, उवविट्ठा ५, सा पुण एगं पायं बाहिं एगं पायं अंतो किच्चा ठिया ६ भवे। कालओ तइयाए पोरिसीए अइभिक्खायरेहिं निव्वट्टेहिं ७, भावओ दाइया कयकीया दासित्तं पत्ता रायकन्ना ८, निगडबद्धचरणपाया ९, मुंडियमत्थया १०, कच्छा ११, अट्ठमतवजुत्ता १२, अस्सूणि मुयमाणा १३ होज्जा। एयारिसेणं अभिग्गहेणं जइ आहारो मिलिस्सइ तो पारणगं करिस्सामि, अन्नहा छम्मासी तवं करिस्सामित्ति कट्टु भगवं विहरिउं लग्गे। भगवओ सो अभिग्गहो न कत्थइ परिपुण्णो हवइ ॥सू०९४॥

निवृत्तिभाव से सम्पन्न, माया से रहित और पाँच समितियों से युक्त रहे। यह विधि मेधावी, अहिंसापरायण और इहलोक-परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित भगवान् ने 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार इस आचार का पालन करें' इस प्रकार विचार कर इस आचार का पूरी तरह पालन किया ॥सू०९३॥

અને પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત રહ્યા. આ પ્રમાણે મેધાવી, અહિંસાપરાયણ અને ઇહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞાથી રહિત ભગવાને "બીજા મુનિઓ પણ આ રીતે આ આચારનું પાલન કરે" એમ વિચારીને આ આચારનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન કર્યું (સૂ ૯૩)

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो लाटदेशात् प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव श्रावस्ती नगरी तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य तत्र विचित्रेण तपःकर्मणा आत्मानं भावयन् दशमं चातुर्मासं स्थितः। तत्र खलु अष्टमतपसा एकरात्रिकीं भिक्षुप्रतिमां प्रतिपन्नो ध्यानं ध्यायति। तत्रापि दिव्यान् मानुषान् तैरश्चान् नानाविधान् उपसर्गान् सम्यग् सहते। एवं विधेन विहारेण विहरन् भगवान् एकादशं चातुर्मासं वैशाल्यां नगर्यां स्थितः। ततः पश्चात् शिशुमारं नगरं समनुप्राप्तः। ततः खलु विहरन् कौशाम्ब्यां नगर्यां समवसृतः। तत्र खलु शतानीको राजा। मृगावती महिषी। तस्या विजया प्रतिहारिका। वादि नामको धर्मपालकः। गुप्तनामा अमात्यः; तस्य नन्दा भार्या। सा श्राविकाऽऽसीत्। असौ मृगावत्या राजमहिष्याः सखी बभूव। तत्र खलु भगवान् पौष-

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर लाट देश से विहार करके जहाँ श्रावस्ती नगरी थी वहाँ पधारे। पधार कर विचित्र प्रकार के तपः कर्म से आत्मा को भावित करते हुए दसवाँ चौमासा वहाँ किया। वहाँ अष्टमभक्त (तेले) के साथ एक रात्रि की भिक्षुप्रतिमा को अंगीकार करके भगवान् ने ध्यान किया। वहाँ भी देवों संबंधी, मनुष्यों संबंधी तथा तिर्यंचों संबंधी नाना प्रकार के उपसर्गों को भलीभाँति सहन किया। इसी प्रकार के विहार से विहरते हुए भगवान् ने ग्यारहवें चतुर्मास वैशाली नगर में किया। तदनन्तर शिशुमार नगर में पधारे। शिशुमार नगर से विहार करके कौशाम्बी नगरी में पधारे। वहाँ शतानीक राजा था। मृगावती महारानी थी। विजया नामकी महारानी की द्वारपालिका थी। राजा का वादी नामक धर्माध्यक्ष था, और गुप्त नामक अमात्य था। अमात्य की पत्नी का नाम नन्दा था। वह श्राविका थी। वह राजरानी मृगावती की सखी थी।

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, લાટદેશમાથી વિહાર કરી, શ્રાવસ્તી નગરીમા પધાર્યા. સયમ-તપ વિગેરેથી આત્માને ભાવિત કરી દશમુ ચાતુર્માસ ત્યા કર્યું. અહિં અઠ્ઠમનું તપ આદરી, એક રાત્રીની ભિક્ષુપડિમા અગીકાર કરી, ધ્યાનમગ્ન થયા અહિં પણ, દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચોના ઉપસર્ગો ભલી ભાંતિથી તેમણે સહન કર્યા આ પ્રકારે વિચરતા, અગ્યારમુ ચૌમાસુ વૈશાળી નગરીમા તેમણે કર્યું. ત્યારબાદ શિશુમાર નામના નગરમા તેઓ પધાર્યા અને શિશુમાર નગરથી વિહાર કરી, કૌશામ્બી નગરીમા, તેમનું આગમન થયું. આ કૌશામ્બી નગરીમા શતાનીક નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા તેને મૃગાવતી નામની રાણી હતી. આ રાણીને વિજયા નામની અગરક્ષિકા હતી. રાજાને 'વાદી' નામનો ધર્માધ્યક્ષ હતો. અને 'ગુપ્ત' નામનો અમાત્ય હતો. અમાત્યની પત્નીનું નામ 'નંદા' હતુ આ નંદા શ્રાવિકા હતી, અને મહારાણી મૃગાવતીની બ્હેનપણી હતી.

निरभिमानसम्पन्नः, अमायी=मायावर्जितः समितः=ईर्यासमित्यादिपञ्चसमितियुक्तश्च आसीत्। एषः=पूर्वोक्तो विधिः=कल्पः मतिमता=मेधाविना माहनेन=अहिंसापरायणेन अप्रतिज्ञेन=उभयलोकप्रतिज्ञारहितेन भगवता "अन्येऽपि=मदितरेऽपि मुनयः=साधवः एवं=मद्वत् रीयताम्=विहरन्तु" इति कृत्वा=इति विचार्य बहुशः=सर्वथा अनुक्रान्तः=अनुसृतः-पालित इति ॥सू० ९३॥

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे लाढदेसाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव सावत्थी णयरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ विचित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे दसमं चाउम्मासं ठिए। तत्थ णं अट्ठमतवेणं एगराइयं भिक्खुपडिमं पडिवन्ने झाणं झियाइ। तत्थवि दिव्वे माणुस्से तेरिच्छे नाणाविहे उवसग्गे सम्मं सहइ। एवं विहेण विहारेण विहरमाणे भगवं एगारसं चाउम्मासं वेसालीए णयरीए ठिए, तओ पच्छा सुंसुमारं णयरं समणुपत्ते, तओ णं विहरमाणे कोसंबीए णयरीए समोसरिए। तत्थ णं सयाणीओ राया। मिगावई महिसी। वीए विजया पडिहारिया। वाइवाइओ धम्मपाढगो। सुगुत्तनामा अमच्चो तस्स नंदा भज्जा, सा सात्रिया आसी। अम् मिगावईए रायमहिसीए सही होत्था। तत्थ णं भगवं पोससुद्धाए पडिवयाए दव्वखेत्तकालभावं समस्सिय तेरसवत्थु समाउत्तं इम एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हीअ। तं जहा—दव्वओ सुप्पकोणे १, कुम्मासा २ होज्जा। खेत्तओ दाइया कारागारे ठिया ३, तत्थवि देहलीए ४, उवविट्ठा ५, सा पुण एगं पायं बाहिं एगं पायं अंतो किच्चा ठिया ६ भवे। कालओ तइयाए पोरिसीए अइक्कमियभिक्खायरेहिं निग्गएहिं ७, भावओ दाइया कयकीया दासित्तं पत्ता रायकन्ना ८, निगडबद्धपाया ९, मुंडियमत्थया १०, कच्छकच्छा ११, अट्ठमतवजुत्ता १२, अस्सुमि तं करिस्सामिति कट्टु भगवं भिक्खाए अडइ। भगवओ सो अभिग्गहो न कत्थइ परिपुण्णो हवइ ॥सू०९४॥

निरभिमान से सम्पन्न, माया से रहित और पाँच समितियों से युक्त रहे। यह विधि मेधावी, अहिंसापरायण और इहलोक-परलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित भगवान् ने 'अन्य मुनि भी इसी प्रकार इस आचारका पालन करें' इस प्रकार विचार कर इस आचार का पूरी तरह पालन किया ॥सू०९३॥

અને પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત રહ્યા. આ પ્રમાણે મેધાવી, અહિંસાપરાયણ અને ઇહલોક-પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞાથી રહિત ભગવાને "બીજા મુનિઓ પણ આ રીતે આ આચારનું પાલન કરે" એમ વિચારીને આ આચારનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન કર્યું (સૂ. ૯૩)

टीका—'तए णं समणे भगवं' इत्यादि। ततः लाटदेशविहरणानन्तरं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो लाटदेशात् प्रतिनिष्क्रामयति=प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिस्सृत्य यत्रैव श्रावस्ती नगरी तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य तत्र=श्रावस्त्यां नगर्यां, विचित्रेण—अनेकप्रकारेण तपःकर्मणा=तपश्चरणेन आत्मानं=स्वं भावयन्=वासयन् दशमं चातुर्मासं स्थितः। तत्र—अष्टमतपसा=अष्टमभक्तेन एकरात्रिकीम्=एकस्यां रात्रौ भवाम् भिक्षुप्रतिमां=मुनेरभिग्रहविशेषम् प्रतिपन्नो ध्यानं ध्यायति=करोति। तत्रापि भगवान् श्रीमहावीरस्वामी दिव्यान्-देवकृतान्—मानुषान्=मनुष्यकृतान् तैरश्चान्=तिर्यकृतान् नानाविधान्=बहुप्रकारन् उपसर्गान् सम्यक् सहते=क्रोधाभावेन।

एवंविधेन=पूर्वोक्तप्रकारेण विहारेण विहरन्=ग्रामानुग्रामं विचरन् भगवान्—श्रीवीरस्वामी एकादशं चातुर्मासम् वैशाल्यां नगर्यां स्थितः। ततः पश्चात्=चतुर्माससमाप्त्यनन्तरं भगवान्—शिशुमारं नगरं समनुप्राप्तः=

अभिग्रह करके भगवान् भिक्षा के लिये भ्रमण करते थे, मगर वह अभिग्रह कहीं पूरा नहीं होता था ॥सू०९४॥

टीका का अर्थ—लाट देश में विचरण करने अनन्तर श्रमण भगवान् महावीरने लाट देश से विहार किया। विहार करके जहाँ श्रावस्ती नामकी नगरी थी, वहाँ पधारे। और अनेक प्रकार के तपश्चरण से अपनी आत्मा को भावित करते हुए भगवान ने दसवॉ चौमासा वहीं किया। वहाँ पर भगवान् ने अष्टमभक्त (तेले) की तपस्या के साथ एक रात में पूर्ण होने वाली भिक्षुप्रतिमा—मुनि के विशिष्ट अभिग्रह को अंगीकार करके ध्यान किया। वहाँ भी भगवान् श्रीमहावीरने देवकृत, मनुष्यकृत और तिर्यंचकृत तरह—तरह के उपसर्गों को विना क्रोध के सहन किये। इसी प्रकार के विहार को अंगीकार करके एक गाँव से दूसरे गाँव विचरते हुए भगवान् वीर प्रभुने ग्यारवाँ चौमासा वैशाली नगरी में किया। चौमासे की समाप्ति के पश्चात्

નહિતર, તે તપની વૃદ્ધિ કરી, છમાસ સુધી ખેંચી જવું, એવું ભગવાને મનથી નક્કી કર્યું હતુ. આવો અભિગ્રહ ધારણ કરી, ભક્ષાર્થે ફરતા હતા. પરંતુ તેની પૂર્તિનો યોગ નહીં બનતા, તેમનું આહાર અર્થેનું પરિભ્રમણ ચાલુ રહયું. (સૂ૦૯૪)

ટીકાનો અર્થ—લાટદેશમાં વિચરણ કર્યા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે લાટદેશમાથી વિહાર કર્યો. વિહાર કરીને જ્યા શ્રાવસ્તી નગરી હતી ત્યા પધાર્યાં. ત્યા અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ભગવાને ત્યા જ દસમું ચોમાસું કર્યું. ત્યાં ભગવાને અષ્ટભક્ત (અઠ્ઠમ)ની તપસ્યાની સાથે એક રાતમાં પૂર્ણ થનારી ભિક્ષુપ્રતિમા—મુનિના વિશિષ્ટ અભિગ્રહને અંગીકાર કરીને ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં પણ ભગવાન શ્રી મહાવીરે દેવકૃત, મનુષ્યકૃત અને તિર્યંચકૃત જાતજાતના ઉપસર્ગો ક્રોધ કર્યા વિના સહન કર્યા.

આ પ્રમાણે વિહારને અંગીકાર કરીને એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા ભગવાન વીરપ્રભુએ વૈશાલી નગરીમાં

शुक्लायां प्रतिपदि द्रव्यक्षेत्रकालभावसमाश्रित्य त्रयोदशवस्तुसमाकुलम् इममेतादृशम् अभिग्रहमभ्यगृह्णात्। तद्यथा– "द्रव्यतः शूर्पकोणे १, वाष्पिता माषा २, भवेयुः। क्षेत्रतो दायिका कारागारे स्थिता ३, तत्रापि देहल्या ४, सुपविष्टा ५, सा पुनरेकं पादं बहिः एकं पादमन्तः कृत्वा स्थिता ६ भवेत्। कालतः तृतीयस्यां पौरुष्याम् अन्य भिक्षाचरेषु निवृत्तेषु ७, भावतः दायिका क्रयक्रीता दासीत्वं प्राप्ता राजकन्या ८ निगडबद्धहस्तपादा ९ मुण्डित मस्तका १०, कच्छकच्छा ११ अष्टमतपोयुक्ता १२ अश्रूणि मुञ्चन्ती १३ भवेत्। एतादृशेन अभिग्रहेण यदि आहारो मिलिष्यति, तदा पारणकं करिष्यामि, अन्यथा षण्मासीतपः करिष्यामि" इति कृत्वा भगवान् भिक्षार्थम् अटति। भगवतः सोऽभिग्रहो न कुत्रापि परिपूर्णो भवति ॥सू०१४॥

भगवान् ने पौष शुक्ल प्रतिपद् के दिन द्रव्य क्षेत्र काल भावका आश्रय लेकर तेरह बोलोंवाला यह अभिग्रह धारण किया–द्रव्य से (१) सूप के कोने में, (२) उबाले हुए उड़द हों; क्षेत्र से–(३) देनेवाली कारागार में हो, (४) कारागार में भी देहली पर हो, (५) सो भी बैठी हो, (६) वह भी एक पैर बाहर और एक पैर भीतर करके बैठी हो; काल से–(७) तीसरे प्रहर में अन्य भिक्षाचरों के लौट जाने पर, भाव से– (८) दायिका खरीदी हुई हो, दासी बन गई हो मगर राजकुमारी हो, (९) उसे हाथों–पैरों में बेड़ी हो, (१०) सिर मुंडा हो, (११) कांछवाली हो, (१२) तेले के तप से युक्त हो और (१३) आँसु बहा रही हो। इस प्रकार के अभिग्रह से यदि आहार मिलेगा तो पारणा करूंगा, अन्यथा छह मास का तप करूंगा। ऐसा

પ્રભુએ પોષ સુદ એકમના દિવસે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવનો વિચાર કરી, તેર બોલવાળો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. આ અભિગ્રહની શરતો નીચે મુજબની હતી —

જો કોઈ વ્યક્તિ નીચેના આકાર સહિત માલુમ પડે તો હું મારા તપનું પારણું કરીશ. નહિતર આ તપને છ મહિના સુધી ખેંચી, છ માસિક તપની આરાધના કરીશ (૧) દ્રવ્યથી સૂપડાના ખૂણામાં (૨) બાફેલા અડદ હોય, (૩) આપવાવાળી વ્યક્તિ કારાગારમાં પૂરાઈ હોય (૪) કારાગારમાં ડેલી પર હોય, (૫) તે પણ બેઠી હોય (૬) તેનો એક પગ ઉંબરાની બહાર અને એક પગ ઉંબરાની અંદર હોય (૭) અન્ય ભિક્ષાર્થિઓ ગયા પછીનો ત્રીજો પ્રહર ચાલતો હોય (૮) આપનાર વ્યક્તિ વેચાતી લેવાએલી હોય, દાસી તરીકે તેનું જીવન હોય અને મૂળમાં તે રાજકુમારી હોય, (૯) તેના હાથ પગમાં બેડીનું બંધન હોય, (૧૦) તેનું માથું મુંડાવેલ હોય (૧૧) તેનો કચ્છ બાંધેલો હોય (૧૨) તે અઠ્ઠમ તપથી યુક્ત હોય (૧૩) તે આંખોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ વહેવડાવતી હોય।

ઉપરોક્ત શરતો મુજબ યથાર્થ આહાર મળે તોજ તપનું પારણું કરી, તે આહારને શરીરમાં

सा पुनः एकं पाद=चरणं वहिः-देहलीतो वहिः प्रदेशे एकम्=अपरं पादम् अन्तः=अभ्यन्तरप्रदेशे कृत्वा स्थिता ६ भवेत्। कालतोऽभिग्रहः-तृतीयस्या पौरुष्यां=तृतीयप्रहरे अन्यभिक्षाचरेषु निवृत्तेषु=परावृत्यगतेषु सत्सु ७, भावतोऽभिग्रहः-दायिका=भिक्षायादात्री क्रयक्रीता=मूल्यगृहीता तथा-दासीत्वं प्राप्ता=दासीभूता राजकन्या भवेत् ८। सा पुनः निगडबद्धहस्तपादा=निगाडितकरचरणा ९ तथा-मुण्डितमस्तका=केशापनयतो मुण्डितशिरा १०, बद्धकच्छा ११ अष्टमतपोयुक्ता=अष्टमभक्तरूपतपस्यान्विता १२. अश्रूणि मुञ्चन्ती १३ भवेदिति। एतादृशेन=एवंविधेन अभिग्रहेण यदि आहारो मिलिष्यति तदा पारणकं करिष्यामि, अन्यथा=त्रयोदशवस्तुषु कस्यापि वस्तुनोऽभावेऽभिग्रहापूरणे षण्मासीतपः=षाण्मासिकं तपः=अनशनरूपं करिष्यामि' इति कृत्वा=एतन्मनसिकृत्य भगवान् भिक्षार्थाय=भिक्षार्थम् कौशाम्ब्याः प्रतिगृहम् अटति=भ्रमति, किन्तु भ्रमतो भगवतः सः=त्रयोदशवस्तुयुक्तोऽभिग्रहः कुत्रापि=क्वचिदपि गृहे परिपूर्णो न भवति ॥सू०९४॥

---

(६) वह भी एक पैर देहली से वाहर निकाले हो और दूसरा पैर देहली के भीतर करके बैठी हो, काल से अभिग्रह बतलाते हैं-(७) तीसरे पहर अन्य भिक्षाजीवियों के लौट कर चले जाने पर, भाव से अभिग्रह बतलाते हैं-(८) भिक्षा देने वाली खरीदी हुई हो, दासी बनी हो मगर राजाकी कन्या हो, (९) उसके हाथों-पैरों में बेडियाँ पड़ी हों, (१०) मस्तक मुंडा हुआ हो, (११) कांछ बाँधी हुई हो, (१२) तेले की तपस्या से युक्त हो और (१३) आँसू बहा रही हो। इस प्रकार के अभिग्रह से अगर आहार मिलेगा तो मैं पारणा करूंगा, इन तेरह वोलों में से किसी भी एक की कमी होगी और अभिग्रह पूरा न होगा तो छह मासी तपस्या करूंगा। इस प्रकार मन ही मन में निश्चय करके भगवान् भिक्षाके लिए कौशाम्बी के घर-घर में परिभ्रमण करते थे, परन्तु किसी भी घर मे यह तेरह बोल का अभिग्रह पूर्ण नहीं होता था ॥सू०९४॥

મૂકેલ હોય અને બીજો ઉંબરાની અંદર રાખીને બેઠી હોય, કાળથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૭) ત્રીજા પહોરે ભિક્ષુકોના પાછા ફર્યા બાદ. ભાવથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૮) ભિક્ષા દેનારી વ્યક્તિ ખરીદાયેલ હોય, રાજાની કન્યા હોવા છતાં દાસી બની હોય (૯) તેના હાથપગમા બેડિયો નાખેલી હોય, (૧૦) માથુ મૂંડેલું હોય (૧૧) કછોટો બાધેલો હોય (૧૨) અઠ્ઠમની તપસ્યા સહિત હોય (૧૩) આંખમાથી આસુ વહેતા હોય; આ પ્રમાણેના અભિગ્રહથી જો આહાર મળશે તો હુ પારણુ કરીશ આ તેર બોલમાથી એકની પણ ખામી હશે અને અભિગ્રહ પૂરો નહીં થાય તો છમાસી તપસ્યા કરીશ આ પ્રમાણે મનોમન નિશ્ચય કરીને ભગવાન ભિક્ષાને માટે કૌશામ્બીના ઘરે ઘરે પરિભ્રમણ કરતા હતા, પણ કોઇ ઘરમાં આ તેર બોલનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થતો ન હતો (સૂ૦૯૪)

विहारानुक्रमेण गतवान्। ततः खलु विहरन् भगवान् श्रीवीरस्वामी कौशाम्ब्यां नगर्यां समवसृतः। तत्र खलु शतानीको नाम राजा आसीत्। तस्य मृगावती नाम महिषी=राज्ञी, तस्याः=मृगावत्याः विजया नाम प्रतिहारिका=द्वारपाली, तस्य शतानीकराजस्य वादि नामको धर्मपालकः=धर्माध्यक्षः गुप्तनामा च अमात्यः=मन्त्री आसीत्। तस्य=गुप्तनाम्नो मन्त्रिणो नन्दा नाम भार्या, सा नन्दा श्राविका=श्रमणोपासिका आसीत्। असौ=नन्दा मृगावत्याः राजमहिष्याः सखी=वयस्या बभूव। तत्र=कौशाम्ब्यां नगर्यां खलु भगवान्=श्रीवीरस्वामी पौषशुक्लायां=पौषमासस्य शुक्लपक्षीयायां प्रतिपत्तिथौ द्रव्यक्षेत्रकालभावं समाश्रित्य त्रयोदशवस्तु समाकुलं=त्रयोदशवस्तुयुक्तम् इममद्भुतं=वक्ष्यमाणलक्षणम् अभिग्रहम् अभ्युपगतवान्=स्वीकृतवान्। तद्यथा-तत्र प्रथमं द्रव्यतोऽभिग्रहः सूर्पस्य-सूर्पकोणे १ स्थिता स्विन्नाः=स्विन्ना माषाः-'बाकुला' इति प्रसिद्धाः २ भवेयुः, क्षेत्रतोऽभिग्रहः-दायिका=भिक्षादात्री कारागारे स्थिता ३ भवेत्-तत्राऽपि=कारागारेऽपि देहल्यां ४=प्रवेशद्वारे उपविश्य=आसीना ५ भवेत्,

वीरप्रभु चलते-चलते शिशुमार नगर में पधारे। तदनन्तर भगवान् कौशाम्बी नगरी में पधारे। कौशाम्बी नगर में शतानीक नामक राजा था। मृगावती नामक उनकी रानी थी। मृगावती की द्वारपालिका का नाम विजया था। शतानीक राजा का विजय नामक धर्माध्यक्ष था और गुप्त नामक मंत्री था। गुप्त नामक मंत्री की पत्नी का नाम नन्दा था। नन्दा श्राविका थी और रानी मृगावती की सहेली थी।

वीर भगवान ने पौष मास के शुक्ल पक्ष की प्रतिपदा तिथि में द्रव्य क्षेत्र, काल, भावकी अपेक्षा, तेरह बातों से युक्त इस प्रकार का अभिग्रह धारण किया। पहले द्रव्य की अपेक्षा से अभिग्रह बतलाते हैं—(१) सूप (छाजछ) के कोने में, (२) उबाले हुए उड़द अर्थात् बाकुले हों; क्षेत्र से अभिग्रह बतलाते हैं—(३) भिक्षा देने वाली कारागार में स्थित हो, (४) कारागार में देहली-दरवाजे पर हो (५) सो भी बैठी हो,

અભિગ્રહનું ચોમાસું કર્યું ચોમાસું પૂર્ણ થયા પછી વીરપ્રભુએ વિહાર કરતા કરતા શિશુમાર નગરમાં પધાર્યા. ત્યાર બાદ ભગવાન કૌશામ્બી નગરીમાં પધાર્યા કૌશામ્બી નગરીમાં શતાનીક નામના રાજા હતા. તેમને મૃગાવતી નામની રાણી હતી મૃગાવતીની દ્વારપાલિકાનું નામ વિજયા હતું શતાનીક રાજાનો વાદી નામનો ધર્માધ્યક્ષ હતો અને ગુપ્ત નામે મંત્રી હતો. ગુપ્ત નામના મંત્રીની પત્નીનું નામ નન્દા હતું નન્દા શ્રાવિકા હતી અને રાણી મૃગાવતીની બેનપણી હતી.

વીરભગવાને પોષ માસના શુક્લ પક્ષની પડવેની તિથિએ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેર બાબતો વાળો આ પ્રકારનો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. પહેલા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અભિગ્રહ બતાવે છે—(૧) સૂપડાના ખૂણામાં (૨) બાફેલા અડદ એટલે કે બાકુળા હોય; ક્ષેત્રથી અભિગ્રહ બતાવે છે—(૩) ભિક્ષા દેનારી વ્યક્તિ કારાગારમાં રહેલ હોય (૪) કારાગારમાં પણ દરવાજાના ઉંબરામાં હોય (૫) તે પણ બેઠેલ હોય (૬) વળી એક પગ ઉંબરા બહાર

सा पुनः एकं पाद=चरणं वहिः-देहलीतो बहिः प्रदेशे एकम्=अपरं पादम् अन्तः=अभ्यन्तरप्रदेशे कृत्वा स्थिता ६ भवेत्। कालतोऽभिग्रहः-तृतीयस्यां पौरुष्यां=तृतीयप्रहरे अन्यभिक्षाचरेषु निवृत्तेषु=परावृत्त्यगतेषु सत्सु ७, भावतोऽभिग्रहः-दायिका=भिक्षायादात्री क्रयक्रीता=मूल्यगृहीता तथा-दासीत्वं प्राप्ता=दासीभूता राजकन्या भवेत् ८। सा पुनः निगडबद्धहस्तपादा=निगाडितकरचरणा ९ तथा-मुण्डितमस्तका=केशापनयतो मुण्डितशिरा १०, बद्धकच्छा ११ अष्टमतपोयुक्ता=अष्टमभक्तरूपतपस्यान्विता १२, अश्रूणि मुञ्चन्ती १३ भवेदिति। एतादृशेन=एवंविधेन अभिग्रहेण यदि आहारो मिलिष्यति तदा पारणकं करिष्यामि, अन्यथा=त्रयोदशवस्तुषु कस्यापि वस्तुनोऽभावेऽभिग्रहापूरणे षण्मासीतपः=षाण्मासिकं तपः=अनशनरूपं करिष्यामि' इति कृत्वा=एतन्मनसिकृत्य भगवान् भिक्षार्थाय=भिक्षार्थम् कौशाम्ब्याः प्रतिगृहम् अटति=भ्रमति, किन्तु भ्रमतो भगवतः सः=त्रयोदशवस्तुयुक्तोऽभिग्रहः कुत्रापि=क्वचिदपि गृहे परिपूर्णो न भवति ॥सू०९४॥

(६) वह भी एक पैर देहली से बाहर निकाले हो और दूसरा पैर देहली के भीतर करके बैठी हो, काल से अभिग्रह बतलाते हैं-(७) तीसरे पहर अन्य भिक्षाजीवियों के लोट कर चले जाने पर, भाव से अभिग्रह बतलाते हैं-(८) भिक्षा देने वाली खरीदी हुई हो, दासी बनी हो मगर राजाकी कन्या हो, (९) उसके हाथों-पैरों में बेड़ियाँ पड़ी हों, (१०) मस्तक मुंडा हुआ हो, (११) कांछ बाँधी हुई हो, (१२) तेले की तपस्या से युक्त हो और (१३) आँसू बहा रही हो। इस प्रकार के अभिग्रह से अगर आहार मिलेगा तो मैं पारणा करूंगा, इन तेरह बोलों में से किसी भी एक की कमी होगी और अभिग्रह पूरा न होगा तो छह मासी तपस्या करूंगा। इस प्रकार मन ही मन में निश्चय करके भगवान् भिक्षाके लिए कौशाम्बी के घर-घर में परिभ्रमण करते थे, परन्तु किसी भी घर में यह तेरह बोल का अभिग्रह पूर्ण नहीं होता था ॥सू०९५॥

મૂકેલ હોય અને બીજો ઉંબરાની અંદર રાખીને બેઠી હોય, કાળથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૭) ત્રીજા પહોરે ભિક્ષુકોના પાછા ફર્યા બાદ. ભાવથી અભિગ્રહ બતાવે છે-(૮) ભિક્ષા દેનારી વ્યક્તિ ખરીદાયેલ હોય, રાજાની કન્યા હોવા છતાં દાસી બની હોય (૯) તેના હાથપગમા બેડિયો નાખેલી હોય, (૧૦) માથું મૂંડેલું હોય (૧૧) કછોટો બાંધેલો હોય (૧૨) અઠ્ઠમની તપસ્યા સહિત હોય (૧૩) આંખમાથી આસુ વહેતા હોય, આ પ્રમાણેના અભિગ્રહથી જો આહાર મળશે તો હું પારણુ કરીશ આ તેર બોલમાથી એકની પણ ખામી હશે અને અભિગ્રહ પૂરો નહીં થાય તો છમાસી તપસ્યા કરીશ આ પ્રમાણે મનોમન નિશ્ચય કરીને ભગવાન ભિક્ષાને માટે કૌશામ્બીના ઘરે ઘરે પરિભ્રમણ કરતા હતા, પણ કોઇ ઘરમા આ તેર બોલનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થતો ન હતો (સૂ૦૯૪)

सुम्म—एवं पइदियं भगवं अडमाणं पासिय लोगा अण्णं मण्णं वितक्केंति, तत्थ केइ एवं वयंति–'एस णं भिक्खू पइदिणं अडइ, ण उण भिक्खं गिण्हइ, एत्थ केणवि कारणेण हायव्वं'। केइ वयंति–'उम्मत्तणेण ममइ'। अवरे वयंति–अयं कस्स वि रण्णो गुत्तयरो किंपि निसिद्धं कज्जमुद्दिसिय अडइ। अण्णे वयंति–चोरोऽयं, चोरियमुद्दिसिय अडइ। एगे वयंति–'एसो चरिमो तित्थयरो अभिग्गहेण अडइ'। तओ पच्छा सव्वे जणा जाणिंसु जं एस णं तेलुक्कनाहे सव्वजगजीववच्छयगरे समणे भगवं महावीरे दुक्करदुक्करेण अभिग्गहेणं अडइ। मरमग्गा अम्हे जं एयस्स महापुरीसस्स अभिग्गहं पूरिउं न सक्कामो। एवं अडमाणस्स भगवओ पंचदिणूणा छम्मासा वोइक्कंता। तए णं बीए दिवसे लोहनिगडबंधणलोढणपडिनिरुद्धम्मि अणाइकालीणभवबंधण तोडणं काउं लोइयारद्धाओ भगवं धणावहसेट्ठिणो गिहे चंदणबालाए अंतीए समणुपत्ते। तं दट्ठूण सा चंदणा हट्ठतुट्ठा चित्तमाणंदिया हरिसवसविसप्पमाणहियया चिंतेइ—

"अहो धन्न मए पत्तं, किंचि पुण्णं ममत्थित्ति।
जं इमो अतिही पत्तो, कप्परुक्खो ममंगणे" ॥ १ ॥

चि चिंतिय भगवं पलोइ–जोचियं इमं मम मंदभग्गस्स, तहवि जइ कप्पणिज्जं तो ममोवरि किवं काउं गिण्हउ। तए णं से भगवं तत्थ चारस पयाणि पडिपुण्णाणि पासइ, मत्थुरुत्ते तेरसम पयं न पासइ, तओ भगवं पडिणियट्टइ। पडिणियट्टमाणं भगवं दट्ठूणं चंदणा परिचिंतेइ—

"आगमो भगवं एत्थ, पच्छा एसो नियट्टिओ।
किं दुक्कम्मं मए चिण्णं, जस्सिमं एरिसं फलं" ॥ १ ॥

अह केरिसी अधण्णा अपुण्णा अकयत्था अकयपुण्णा अकयलक्खणा अकयविहवा इच्चाइ मए जम्मजीवियफले, बीए इमा एयारूवा दुहपरंपरा लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया। मम अट्ठमतवपारणगे समागओ एयारिसो गरिठमिम्माहो महामुणी महावीरो भगवं अपडिलाभिओ चेव पडिणियत्तो। गिहागओ कप्परुक्खो हत्थाओ अवसरिओ। इच्चाइयं बहुरयणं कंदि कट्टु सा चंदणबालाए रोइउमारद्धाओ। तए णं भगवं तेरसमं पयं पडिपुण्णं निच्चाय पडिणियट्टिय चंदणबालाए हत्थाओ पणिकय मासे करपत्ते पडिग्गहिय पारणं कासी।

तेणं कालेणं तेणं समएणं तस्स णं धणावहसेट्ठिस्स गिहंसि देवेहिं पंचदिव्वाइं पगडीकयाइं। तं जहा–वसुहाराबुट्ठा १, दसद्धवन्ने कुसुमे निवाइए २, चेलुक्खेवे कए ३, आहयाओ दुंदुहीओ ४, अंतरा वियणं आगासंसि अहो दाणं अहो दाणंतिघुट्ठे य ५। देवा भयवओ सव्वे पढममाप्पा चंदणबालाए महिमं करिंसु। तीए निगडबं

धणट्ठाणंमि हत्थपाया वलय णेउरसमलंकिया जाया, केसपासो सुंदरो समुब्भूओ। तीए सव्वं सरीरं नाणाविह-वत्थालंकारविभूसिय संजायं। सव्वत्थ हरिसपगरिसो जाओ। देवदुंदुहिज्झुणिं सुणिय लोगा तत्थ आगंतूण चंदण-बालं थुइंसु, धणावहसेठिस्स धण्णवायं दलमाणा तब्भज्जं मूलं निंदिंसु। तं सोऊण चंदणवाला लोगे निवारेमाणी वदीअ-भो लोगा! एवं मा वयतु मम उ एसेव मूला माया अणंतोवगारिणी अत्थि, जप्पभावेण अज्जमए एरिसे सुअवसरे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए त्ति ॥सू० ९५॥

छाया—एवं प्रतिदिनं भगवन्तमटन्तं दृष्ट्वा लोका अन्योऽन्यं वितर्कयन्ति तत्र केचिदेवं वदन्ति—'एष खलु भिक्षुः प्रतिदिनमटति, न पुनर्भिक्षां गृह्णाति, अत्र केनापि कारणेन भवितव्यम्'। केचिद्वदन्ति—"उन्मत्तत्वेन भ्रमति"। अपरे वदन्ति-अयं कस्यापि राज्ञो गुप्तचरः किमपि विशिष्टं कार्यमुद्दिश्य अटति। अन्ये वदन्ति—चौरोऽयं चौर्यमुद्दिश्य अटति। एके वदन्ति—'एष चरमस्तीर्थंकरोऽभिग्रहेणाटति' ततः पश्चात् सर्वे जना अजानन्—यद् एष खलु त्रैलोक्यनाथः सर्वजगज्जीवहितकरः श्रमणो भगवान् महावीरो दुष्करदुष्करेणाभिग्रहेणाटति, मन्दभाग्या वयं यत्

मूल का अर्थ—'एवं' इत्यादि। इस प्रकार प्रतिदिन परिभ्रमण करते हुए भगवान् को देखकर लोग परस्पर तर्कणा करते थे। उनमें से कोई कहते—यह भिक्षु प्रतिदिन परिभ्रमण करता है, किन्तु भिक्षा नहीं लेता। इसमें कोई कारण होना चाहीए। कोई कहते—पागलपन के कारण घूमता है। दूसरे कहते—यह किसी राजा का जासूस है। किसी विशेष कार्य को लेकर घूम रहा है। कोई कहते—यह चोर है, और चोरी करने के उद्देश से घूम रहा है। कोई कहते—यह अन्तिम तीर्थंकर हैं, अभिग्रह के कारण घूमते हैं। तत्पश्चात् सभी जनों को ज्ञात हो गया कि यह तीन लोक के नाथ, जगत् के समस्त जीवों के हितकारी, श्रमण भगवान्

મૂળનો અર્થ—'एवं' ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન ભ્રમણ કરતા ભગવાનને જોઈ, લોકો તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા લોકોનો કેટલોક ભાગ બોલતો હતો કે, આ ભિક્ષુ હમેશા ફર્યા કરે છે પરંતુ ભિક્ષા લેતો નથી, માટે કોઈ પણ કારણ હોવુ જોઇએ કોઇ કોઇ તો બોલતા હતા કે પાગલ થઈ જવાને કારણે ઘૂમ્યા કરે છે. કોઈ કોઈ એમ પણ બોલતા હતા કે રાજાનો જાસુસ છે, જેથી કોઇ વિશિષ્ટ કાર્યને માટે અહિં તહિં ફર્યા કરે છે. કોઈ કોઇ તો એમ પણ બોલતા કે આ સાધુ ચોર છે, અને ચોરી માટે ચારે તરફ જોયા કરે છે. કોઈ કોઇનું બોલવું એમ પણ થતું કે આ છેલ્લા તીર્થંકર છે અને પોતાનો અભિગ્રહ પાર પાડવા આવી રીતે ગમનાગમન કર્યા કરે છે લાંબા વખત પછી દરેકના જાણવામા આવ્યું કે આ ભિક્ષુ ત્રિલોકીનાથ છે જગતના સર્વ જીવોનો હિતકારી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર છે. અને પોતાના અભિગ્રહની પૂર્તિ માટે ફરે છે પણ અભિગ્રહ પૂરો થતો લાગતો નથી.

खलु दिवसस्य महापुरुषस्याभिग्रहं पूरयितुं न शक्नुमः'। एवमटतो भगवतः पञ्चदिवसोनाः षण्मासा व्यतिक्रान्ताः। ततः खलु द्वितीये दिवसे लोहनिगडबन्धनत्रोटनप्रतिनिधिस्वे अनादिकालीनभवबन्धनत्रोटनं कर्तुं लोहकारस्थानीयो भगवान् धनावहश्रेष्ठिनो गृहे चन्दनबालाया अन्तिके समनुप्राप्तः, स दृष्ट्वा सा चन्दना हृष्टतुष्ट चित्तानन्दिता हर्षवशविसर्पहृदया चिन्तयति—

"अहो पात्रं मया प्राप्तं, किञ्चित् पुण्यं ममास्त्यपि।
यदयम् अतिथिः प्राप्तः, कल्पवृक्षो ममाङ्गणे" ॥१॥ इति।

चिन्तयित्वा भगवन्तं प्रार्थयति—"नोचितमिदं भक्तं भवदर्थस्य, तथापि यदि कल्पनीयं तदा ममोपरि कृपां कृत्वा गृह्णातु"। ततः खलु स भगवांस्तत्र द्रव्यपदानि प्रतिपूर्णानि पश्यति अश्रुरूप त्रयोदशं पदं न

महावीर हैं, और अतीव दुष्कर अभिग्रह के कारण भ्रमण कर रहे हैं। हम लोग मन्दभाग्य हैं कि ऐसे महापुरुष के अभिग्रह को पूरा नहीं कर सकते। इस प्रकार भगवान को घूमते-घूमते पाँच दिन कम छ माह हो गये। तब दूसरे दिन लोहे की बेड़ियों को तोड़ने के स्थानापन्न अनादि कालीन संसार-बंधनों को तोड़ने के लिए लोहकार के समान भगवान् धनावह सेठ के घर में चन्दनबाला के समीप पहुँचे। भगवान् को देखकर चन्दना हृष्ट-तुष्ट हुई। उसके चित्त में आनन्द हुआ। हर्ष से उसका हृदय विकसित हो गया। वह सोचती है—

"किंचित् पुण्य शेष है मेरा, मुझे मिले यह पात्र महान्।
अतिथि रूप में कल्पवृक्ष ही, उग आया आँगन-उद्यान" ॥

इस प्रकार विचार कर उसने भगवान से प्रार्थना की—'यह भोजन भगवान् के योग्य नहीं है, तथापि यदि कल्पनीय हो, तो हे भगवान्! मुझ पर कृपा करके ग्रहण कीजिए।' तब भगवान् ने वहाँ चारह बोलों का

આ પ્રકારે અવરજવર કરતાં છ મહિનામાં પાંચ દિવસ ઓછા એટલો સમય પસાર થઈ ગયો. આ વ્યતીત વખતના બીજે જ દિવસે કોઈ એક વેર આહાર અર્થે જઈ પહોંચ્યા, તો ત્યાં લોઢાની બેડીઓથી બંધાએલ સ્થિતિમાં ચંદનબાલા નામની કોઈ એક કુમારિકાને તેમણે ધનાવહ શેઠના મકાનમાં જોઈ ભગવાન જાણે સાક્ષાત્ લોખંડની બેડી તોડવાને આવે અનાદિ કાલિક સંસારની બેડીને તોડવાવાળા લુહાર આવ્યા ન હોય! તેમ ચંદનબાલા ભગવાનને જોઈ ઘણી પુલકિત થઈ તેના ચિત્તમાં આનંદ વ્યાપી ગયો. તેનું હૃદય વિકસિત થયું અને તે વિચારવા લાગી કે "હજુ મે પાપ કરતાં પાછું વાળીને જોયું છે કે શેષ પુણ્યના પ્રતાપે આવા મહાનપાત્ર મારી પાસે આવી ચડ્યા! જાણે આ અતિથિ રૂપમાં કલ્પવૃક્ષ જ મારા આંગણાના ઉદ્યાનમાં ઉગી નીકળ્યું. આ પ્રકારે વિચારી તેણીએ પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે હે ભગવાન! આ ભોજન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, છતાં કલ્પવા યોગ્ય હોય તો હે ભગવાન, આપ મહેરબાની કરી લ્યો. એવી મારી પ્રાર્થના છે

पश्यति, ततो भगवान् प्रतिनिवर्तते। प्रतिनिवर्तमानं भगवन्तं दृष्ट्वा चन्दना परिचिन्तयति—

"आगतो भगवानत्र, पश्चादेष निवृत्तः।
किं दुष्कर्म मया चीर्णं, यस्येदमीदृशं फलम्" ॥ ९॥

अहं कीदृशी अधन्या अपुण्या अकृतार्था अकृतपुण्या अकृतलक्षणा अकृतविभवा, दुर्लब्धं खलु मया जन्मजीवितफलम्, यया इयमेतद्रूपा दुःखपरम्परा लब्धा=प्राप्ता अभिसमन्वागता। ममाष्टमतपः पारणके समागत एतादृशो-गृहिताभिग्रहो महामुनिर्महावीरो भगवान् अप्रतिलम्भित एव प्रतिनिवृत्तः गृहाऽऽगतः, कल्पवृक्षो हस्तादपसृतः। हस्तगत वज्ररत्न नष्टमिति कृत्वा सा चन्दनबाला रोदितुमारभत। ततः खलु भगवान् त्रयोदशं पद

पूर्ण होना देखा, किन्तु आँसू रूप तेरह तेरहवाँ बोल नहीं देखते। इस कारण भगवान् वापिस लौटने लगे। भगवान् को लौटते देख चन्दना सोचती है—

हाय हाय प्रांगण में मेरे, रखकर वरद चरण भगवान्।
लौट रहे है लोकनाथ यह, मैं कैसी पापों की खान॥

मैं कैसी अधन्य हूँ, पुण्यहीन हूं। अकृताथ हूँ। मैंने पुण्य नहीं किया, मैं सुलक्षणों से हीन हूँ, मैंने विभव नहीं पाया। मुझे जन्म का और जीवन का भला फल नहीं मिला, जिसने इस प्रकार की दुःखपरम्परा का लाभ किया, प्राप्ती की और सामना किया। मेरे तेले के पारणक के अवसर पर आये हुए ऐसे अभिग्रहधारी महामुनि महावीर भगवान् आहार लिए विना ही लौट गये, जैसे घर में आया हुआ कल्पवृक्ष ही हाथ से चला गया। हाय, हाथ आया हीरा गुम हो गया। इस प्रकार विचार कर चन्दनबाला रोने लगी। उस समय भगवान ने तेरहवाँ बोल

અહીં ભગવાને અભિગ્રહની બાર શરતો પૂર્ણ થતી જોઈ, પણ તેરમી શરત જોવામાં આવી નહિ, તેથી ભગવાન પાછા વળવા લાગ્યા ભગવાનને પાછા ફરતા જોઈ ચંદનબાલા શોક કરવા લાગી કે 'આગણે આવેલ સાક્ષાત્ દેવાધિદેવ પાછા ફરી રહ્યા છે, હું કેવી અભાગણી છુ કે હાથમા આવેલું રત્ન ખોઇ બેઠી! હું ખરેખર પાપણી છું, અકૃતાર્થ છુ, પુણ્યહીન છુ, વિભવહીન છું, મને મારા જન્મ અને જીવનનુ શુભ ફળ ન મળ્યું. મને અભાગણીને જીવનમા દુ.ખપર પરાઓનો જ લાભ મળ્યો મારી એ કમનસીબી છે કે મારા અઠ્ઠમના પારણે આવેલા આવા અભિગ્રહી મુનિ ભગવાન મહાવીર આહાર વિના પાછા વળી ગયા. ઘરમા આવેલુ કલ્પવૃક્ષ હાથમાથી ચાલ્યું ગયું. અરે! મે તો હાથમાથી આવેલું રત્ન ગુમાવ્યું! આવા પ્રકારનો શોકવિલાપ કરી ચંદનબાલા રડવા લાગી, અને તેની આખમા ઝળઝળીયા આવ્યાં, ચંદનબાલાની આંખમા જ્યા આસુનુ બિંદુ દેખાયુ કે ભગવાન પાછા પધાર્યા. કારણ કે

मतिपूर्वं विहाय मतिनिहत्य चन्दनबालाया हस्तात् प्राप्यमाणान् करपात्रे परिगृह्य पारणमकार्षीत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्य खलु धनावहश्रेष्ठिनो गृहे देवैः पञ्चदिव्यानि प्रकटीकृतानि। तद्यथा—वसुधारा वृष्टा १, दशार्द्धवर्णानि कुसुमानि निपातितानि २, चेलोत्क्षेपः कृतः ३, आहताः दुन्दुभयः ४, अन्तराऽपि च खलु आकाशे 'अहोदानम् अहोदानम्' इति घुषितं च। देवा जयजय शब्दं प्रयुञ्जानाः चन्दनबालाया महिमानमकुर्वन्। तस्या निगडबन्धनस्थाने हस्तपादं वलयनूपुरसमलङ्कृतं जातम् केशपाशः सुन्दरः समुद्भूतः। तस्या सर्वं शरीरं नानाविधवस्त्रालङ्कारविभूषितं समजातम्। सर्वत्र हर्षप्रकर्षोऽभवत्। देवदुन्दुभिध्वनिं श्रुत्वा लोका स्तत्राऽऽगत्य चन्दनबालामस्तुवन्, धनावहश्रेष्ठिने धन्यवादं ददतस्तद्भार्यां मूलामनिन्दन्। तच्छ्रुत्वा चन्दनबाला लोकान् निवारयन्ती अवदत्—'भो लोकाः! एवं मा वदन्तु, मम तु एषैव मूला माता अनन्तोपकारिणी अस्ति, यत्प्रभावेण अद्य मया ईदृशः अवसरो लब्धः प्राप्तोऽभिसमन्वागत इति ॥सू०९५॥

पूर्ण हुआ जानकर, लौटकर चन्दनबाला के हाथ से उड़द के बाकले करपात्र में ग्रहण कर के पारणक किया।

उस काल और उस समय, उस धनावह सेठ के घर में देवोंने पाँच दिव्य प्रकट किये। वह इस प्रकार—(१) सोनैयो की वर्षा हुई (२) पाँच रंग के फूलों की वर्षा हुई (३) वस्त्रों की वर्षा हुई (४) दुंदुभियोंकी ध्वनि हुई (५) 'आकाश में अहोदान अहोदान' का घोष हुआ। जय-जयकार करके देवोंने चन्दनबाला का महिमा का प्रकाश किया। बेड़ियों की जगह उसके हाथ-पैर कड़ों और नूपुरों से अलंकृत हो गये। सुन्दर केशपाश उत्पन्न हो गया। उसका समस्त शरीर नाना प्रकार के वस्त्रों और अलंकारों से विभूषित हो गया। सर्वत्र हर्षका उभार आ गया। देवदुंदुभियों की ध्वनि सुनकर, लोग वहाँ आये और चन्दनबाला की स्तुति करने लगे। धनावह सेठ को धन्यवाद देते हुए उसकी पत्नी मूला की निन्दा करने लगे। यह सुनकर

आंખમાં આંસુ'એ તેમના અભિગ્રહની તરમી શરત હતી. તેથી તેર બોલ પરિપૂર્ણ થતા ભગવાને ચંદનબાળાના હાથે અડદના બાકળા કરપાત્રમાં સ્વીકાર્યા અને એ રીતે પ્રભુએ દીર્ઘ તપશ્ચર્યાનું પારણું કર્યું.

આ વખતે ધનાવહ શેઠને ત્યાં પાંચ દિવ્યો પ્રગટ થયા. પાંચ દિવ્યો પ્રગટ થતાં દેવોએ દુંદુભી ધ્વનિ સાથે જયજયકારની ઘોષણા કરી અને ચંદનબાળાનો મહિમા ગાયો. તેના હાથની બેડીઓના સ્થાને સુવર્ણમય કડાં, અને ઝાંઝરોના અલંકારો દેખાયાં. તેના માથાના મુંડનને બદલે સુંદર કેશકલાપ દૃષ્ટિગોચર થયો. તેનું આખું શરીર વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રો અને અલંકારોથી વિભૂષિત થયું. સર્વત્ર હર્ષનાદો થવા લાગ્યા. દેવદુંદુભીનો અવાજ સાંભળી લોકો ત્યાં એકઠા થયા અને ચંદનબાળાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તે વખતે લોકો ધનાવહ શેઠને ધન્યવાદ અને મૂળા શેઠાણીની નિંદા

टीका—“ एवं पडिदिनं भगवं अडमाण” इत्यादि। एवं=अनेन प्रकारेण प्रतिदिनं=दिने दिने भगवन्तं=श्रीमहावीरस्वामिनम् अटन्तं=भ्रमन्तं दृष्ट्वा लोकाः–जनाः अन्योऽन्यं=परस्परं वितर्कयन्ति, तत्र=लोकेषु केचित्=कतिपये लोकाः एवं वदन्ति–“ एषः=अयं खलु भिक्षुः प्रतिदिनम् अटति=भ्रमति, पुनः=किन्तु भिक्षां न गृह्णाति, अत्र प्रतिदिनमटतोऽप्यस्य भिक्षाग्रहणाऽभावे केनापि=अस्मदाद्यज्ञातेन कारणेन=हेतुना भवितव्यम्। केचित् वदन्ति–‘एष भिक्षुः उन्मत्तत्वेन=जातोन्मादतया भ्रमति’। अपरे वदन्ति–अयं कस्यापि राज्ञो गुप्तचरो वर्तते, सोऽयं स्वस्य राज्ञः किमपि विशिष्टं कार्यमुद्दिश्य=केनापि विशिष्टकार्यप्रयोजनेन अटति। अन्ये वदन्ति–चौरोऽयं वर्तते, चौर्यमुद्दिश्य अटति। एके वदन्ति–एषः भिक्षुः चरमः=अन्तिमः–चतुर्विंशः, तीर्थकरो=जिनः अभिग्रहेण अटति। ततः पश्चात्=तदन्तरं सर्वे जनाः भगवन्तं श्रीवीरम् अजानन्=परिचितवन्तः–“यत् एषः भिक्षुः खलु त्रैलोक्यनाथः=

चन्दनबालाने उन्हें रोक दिया, और कहा–लोगो! ऐसा न कहो। मूला माता ही मेरी महान् उपकारिणी है, जिसके प्रभाव से आज मुझे यह सुअवसर लब्ध हुआ, प्राप्त हुआ और मेरे सामने आया ॥सू०९५॥

टीका का अर्थ—इस प्रकार भगवान् श्रीमहावीर को प्रतिदिन भिक्षा के लिए पर्यटन करते देखकर लोग आपस में तर्क-वितर्क करते थे। उन लोगों में से कितनेक लोग इस प्रकार कहते–यह भिक्षु प्रतिदिन भिक्षा के लिए घूमता है, मगर भिक्षा लेता नहीं है, इस में कोई न कोई कारण होना चाहीए, जो हमें मालूम नहीं पड़ता। कोई कहते–यह भिक्षु उन्मत्त होने के कारण चक्कर काटा करता है। दूसरे कहते–यह कीसी राजा का गुप्तचर है। यह अपने राजा के किसी विशेष कार्य को लेकर घूमता हैं। किसीने कहा–यह चोर है और चोरी के उद्देश्य से घूमता है। कोई कोई कहते थे–यह भिक्षु चौवीसवें तीर्थंकर हैं, और अपनी प्रतिज्ञा की

કરવા લાગ્યા લોકોને આ પ્રમાણે બોલતા સાંભળી ચંદનબાલાએ તેમને અટકાવ્યા અને કહ્યું કે 'આ મૂલા માતા જ મારી મહાન ઉપકાર કરવાવાળી છે. જેના પ્રભાવવડે આજે મને આવો અનુપમ અવસર પ્રાપ્ત થયો. (સૂ૦૯૫)

ટીકાનો અર્થ—સામાન્ય ખોરાક એ ભિક્ષુકનું ભોજન છે આવું ભોજન તો ગમે ત્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, છતા આ ભિક્ષુ ઘેર ઘેર આથડે છે, ને ભોજન તેની આગળ ધરવા છતા તે લેતો નથી માટે આ ભિક્ષુનો જુદો જ ઈરાદો હોવો જોઈએ એમ લોકો અંદરોઅંદર વાતો કરતા હતા આ વાતો સામાન્યપણે આખા ગામમાં ચર્ચાવા લાગી, ને આ ચર્ચામાંથી અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો ઉભા થવા લાગ્યા વાત વાયુવેગે પ્રસરતા લોકો આ ભિક્ષુકની ટીકા કરવા લાગ્યા અને જાતજાતના ગપગોળા ફેંકવા લાગ્યા. આ કલ્પનાનો કોઈ પણ અંત હતો નહિ. કદાચ આ ભિક્ષુક કોઈ દુશ્મનનો જાસુસી મનુષ્ય હોવો જોઈએ। તેમ જ કદાચ ચોરી કરવા નિમિત્તે ચારેકોર તપાસ પણ કરી રહ્યો હોય!

भिक्षुस्वामी, सर्वजगज्जीवहितकरः=सकलभुवनस्थप्राणिकल्याणकारी श्रमणो भगवान् महावीरः, दुष्करदुष्करेण=अतिकठिनेन अभिग्रहेण अटति इति। ततस्ते एवं शोचन्ति-अहो! वयं=सर्वे मन्दभाग्याः=भाग्यहीनाः स्मः यत्=यस्माद्धेतोः खलु ईदृशस्य=त्रैलोक्यनाथत्वादि विशिष्टस्य महापुरुषस्य अभिग्रहं पूरयितुं=सम्पन्नं कर्तुं न प्रभुमः=न समर्था भवामः। एवम्=इत्थम् अटतः=अभिग्रहपूर्त्यर्थं भिक्षार्थं भ्रमतः भगवतः=श्रीवीरस्वामिनः पञ्च दिवसोनाः=पञ्चभिर्दिनैर्न्यूनाः षण्मासाः व्यतिक्रान्ताः=व्यतीता अभवन्। ततः=पञ्चदिनन्यूनषाण्मासीव्यतिक्रमणानन्तरं खलु द्वितीये दिवसे लोहनिगडबन्धनभञ्जनप्रतिनिधित्वे=लोहशृङ्खलानिगडबन्धनस्थाने, अनादिकालिक भवबन्धनभञ्जने=अनादिकालीनभवबन्धनभञ्जनं कर्तुं लोहकारस्थानीयः=लोहकारतुल्यो भगवान् महावीरो धनावह श्रेष्ठिनो गृहे चन्दनबालायाः=उपान्त्याः राजपुत्र्याः अन्तिके=समीपे समनुप्राप्तः=समागतः, तं=गृहमागतं श्रीवीर स्वामिनं दृष्ट्वा सा चन्दना=चन्दनबाला, हृष्टतुष्टा=हृष्टा=हर्षिता, तुष्टा=सन्तोषं प्राप्ता चित्तानन्दिता=आनन्दितमानसा

पूर्ति के लिये भ्रमण करते हैं। कुछ दिनों बाद सभी जन वीर भगवान् से परिचित हो गये। जान गये कि यह भिक्षु तीन लोक के स्वामी और संसार के प्राणी-मात्र के कल्याणकर्ता श्रमण भगवान् महावीर हैं, और दुष्कर-दुष्कर (अत्यन्त ही कठोर) अभिग्रह के कारण भ्रमण करते हैं। जब लोगों को पता लगा तो वे इस प्रकार शोक करने लगे-आह! हम सब अभागे हैं, जो ऐसे त्रिलोकीनाथ महापुरुष का अभिग्रह पूर्ण करने में समर्थ नहीं हैं। इस प्रकार अभिग्रह पूर्ति के निमित्त भिक्षा के लिए भ्रमण करने वाले भगवान् महावीर को पाँच दिन कम छः मास पूर्ण हो गये। इतना समय बीत जाने के बाद, दूसरे दिन, लोहे की सांकलों के बंधनों को तोड़ देने के स्थानापन्न अनादि काल से चले आ रहे भव-बन्धनों को तोड़ने के लिए लुहार के समान भगवान् महावीर धनावह श्रेष्ठी के घर चन्दनबाला के निकट पहुँचे। भगवान् को आये देखकर चन्दनबाला हर्षित हुई, और सन्तोष को प्राप्त हुई उसका चित्त आनन्दित हुआ। हर्ष की अधिकता से हृदय उछलने लगा।

આવી દુઃખિત નિરાશા ઉપરાંત સજ્જનોનો વિચારપ્રવાહ પણ વહેતો થવા લાગ્યો. આ વિચારપ્રવાહમાં ભગવાનને તીર્થંકર તરીકે ઓળખી તેઓ કોઇ પોતાના અભિગ્રહને પાર પાડવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હશે તેમ તેમને લાગવા માંડ્યું. તીર્થંકરો પોતાના કર્મોને તોડવા માટે વિવિધ પ્રકારના તાત્વિક પ્રયાસો આચરતા હતા, એવું મન્તવ્ય પણ વિદ્વાનો જાહેર કરી રહ્યા હતા. નાના પ્રકારના અનુમાનોની વચ્ચે શું સત્ય છે તે શોધવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું. આખા ગામની નજર આ વિષય ઉપર કેન્દ્રિત થઈ હતી. લોકો પણ ચર્ચા કરતા કરતા થાકી ગયા હતા, કારણ કે ભગ

हर्षवशविसर्पद्धृदया=हर्षाधिक्येनोच्छलद्धृदया सती चिन्तयति=मनसि विचारयति–'अहो पत्तं' इत्यादि–'अहो'–इति विस्मये' मया पात्रं=सुपात्रं प्राप्तं=लब्धम्। ममापि किञ्चित् पुण्यम् अस्ति, यत्=यस्मात् हेतोः अयं कल्पवृक्षः=कल्पवृक्षतुल्यः अतिथिः=भिक्षार्थी मुनिः ममाङ्गणे प्राप्तः=समागतः।" इति चिन्तयित्वा भगवन्तं प्रार्थयति–हे प्रभो! यद्यपि भदन्तस्य=कल्याणकारकस्य इदम्=एतद् भक्तम्=आहारः नोचित=न योग्यं, तुच्छत्वात्, भवादृशस्यातिथेर्योग्यं तु विशिष्ट भक्तं समर्पणीयम्, तथापि–यदि एतत् तुच्छमपि अन्नं संतोषामृतपायिनो भवतः एषणीयेषिणः कल्पनीयम्=एषणीयं भवेत्, तदा=तर्हि ममोपरि कृपां=दयां कृत्वा एतदन्नं गृह्णातु=स्वीकरोतु भवान्। ततः खलु स भगवान्=श्रीवीरस्वामी तत्र द्वादश=अभिगृहीतेषु त्रयोदशसु पदेषु द्वादशसंख्यानि पदानि प्रतिपूर्णानि=अविकलानि पश्यति, किन्तु तत्रैकमेव अश्रुरूप–नेत्रोदबिन्दुलक्षणं त्रयोदशं पदं न पश्यति, ततः=तस्मात् कारणात् भगवान्=श्रीवीरस्वामी प्रतिनिवर्तते=परावृत्तो भवति, प्रतिनिवर्तमान भगवन्तं–श्रीवीरं दृष्ट्वा चन्दना=चन्दनबाला परिचिन्तयति=मनसि संविचारयति–'भगवान् श्रीवीरस्वामी अत्र आगतः, पश्चात् भक्तमगृहीत्वैव एषः=श्रीवीरस्वामी

वह मन ही मन सोचती है–अहा, आज मुझे सुपात्र की प्राप्ति हुई, इस से प्रतीत होता है कि मेरा कुछ पुण्य शेष है, जिससे कल्पवृक्ष के समान यह भिक्षार्थी श्रमण मेरे आंगन में आये है, इस प्रकार विचार कर चन्दनबाला भगवान् से प्रार्थना करती है–'प्रभो! यद्यपि तुच्छ होने के कारण यह आहार आपके योग्य नही है; आप जैसे अतिथि को तो विशिष्ट आहार अर्पित करना उचित है; तथापि यह तुच्छ अन्न भी सन्तोषामृत पीने वाले तथा एषणीय आहारकी एषणा करने वाले आपको कल्पनीय हो तो मुझ पर दया करके इसे स्वीकार कर लीजिए।'

तब भगवान ग्रहण किये हुए तेरह बोलोंमें से बारह बोलोंकी पूर्ति हुई देखते हैं, सिर्फ बहते आँसू जो तेरहवाँ बोल था उसे नहीं देखते। अतएव भगवान् वीरस्वामी वहाँ से लौटने लगते है। भगवान् को लौटते देख कर चन्दनबाला मनमें विचार करती है–भगवान् श्रीवीरप्रभु यहाँ पधारे और आहार ग्रहण किये

भग छ मासनो वखत व्यतीत थतां ते वात जुनी अने पुराणी बनी गई हती अने कालना इतिहासमा नवनवा प्रकरणो दिनप्रतिदिन उपस्थित थता लोकोनो रस आ बाबतमा घटवा लाग्यो. भगवान पण इच्छित आहारनो हमणां जोग नथी एम विचारी शात रही आहार माटे आजी मथामण नहि करता शातचित्ते आत्ममंथनमा चित्त परोवा लाग्या सज्जनोने मन आ वात हृदयमा खूचवा लागी के आटआटलो वखत पसार थई गयो छता अमे भगवानने इच्छित आहार आपी शकया नहि! ते अमारु खरेखरु कमभाग्य छे. भगवानने तो आ बाबतनु दुख हतुंज नहि कारण के तेमने तो आवा बाना नीचे वधारे कर्मक्षय थतो होवाथी, तेमज आत्म-स्वभावनुं प्राबल्य वधवाथी

निरुषः=पराङ्मुख गतः। मया किं दुष्कर्म=दुष्कृतं-पापं चीर्णं=कृतम् यस्य=दुष्कर्मण ईदृशम् अशुभं फलं जातम्=उदयावलिकायामागतम्। तथा-अहं कीदृशी अधन्या=अधन्यरूपा अपुण्या=पुण्यहीना अकृतार्था=अकृतकृत्या, अकृतपुण्या=अननुष्ठितपुण्यकर्मा अकृतलक्षणा=लक्षणहीना=प्रशस्तलक्षणवर्जिता अकृतविभवा=असम्पादितवैभवा अस्मि, मया खलु जन्मजीवितफलम्=जन्मनो जीवितस्य च फलं कुरूपं=कुत्सितरूपेण प्राप्तम्, यथा-अधन्यत्वादिविशिष्टया मया इयमेतद्रूपा=ईदृशी दुःखपरम्परा लब्धा=उपार्जिता, प्राप्ता=उपार्जिता सती स्वायत्तीकृता, स्वायत्तीभूताऽपीयं दुःखपरम्परा अभिसमन्वागता आभि=आभिमुख्येन सम्=साकल्येन प्राप्तेः अनु=पश्चात् आगता=भोग्यतामुपगता। तथा-मम अष्टमतपः पारणे समागत, एतादृशः=ईदृशः दुष्कर-दुष्करः गृहीताभिग्रहो महामुनि महावीरो भगवान् अप्रतिलम्भितः=भक्तम् अप्रतिग्राहित एव प्रतिनिवृत्तः पराङ्मुख गतः। तन्मन्ये-गृहागतः=गृहमागतः कल्पवृक्षः हस्तात् अपसृतः=दूरीभूतः। तथा-हस्तागत=हस्तस्थित धर्मरत्नं=सर्वरत्नेभ्यः श्रेष्ठ वज्रास्य रत्नं नष्टम्=अपगतम्। इति कृत्वा=इत्थं परिचिन्त्य सा चन्दनबाला रोदितुम्=अश्रूणि विमोचयितुम् आरभत=आरब्धवती। ततः=चन्दनबालाया रोदनानन्तरं खलु भगवान् श्रीवीरस्वामी तत्रैव चन्दनायाऽवशिष्टमेकं प्रयोजनं

बिना ही लौट गये। न जाने मैंने क्या पाप-कर्म किया है, जिसका ऐसा अशुभ फल उदय में आया है! मैं कैसी अधन्य हूँ, पुण्यहीन हूँ, अकृतार्थ हूँ! मैंने पुण्य-उपार्जन नहीं किया! मैं सुलक्षणी नहीं हूँ! मैंने कोई वैभव नहीं पाया! मुझे जन्म का और जीवन का कैसा दुष्फल मिला है! जिससे कि मुझे ऐसी दुःख-परम्परा की उपलब्धि हुई, प्राप्ति हुई और दुःखपरम्परा ही मेरे सन्मुख आई! अष्टमभक्त के पारणे के अवसर पर ऐसे अत्यन्त दुष्कर अभिग्रह को धारण करने वाले महामुनि महावीर प्रभु आहार लिये बिना ही वापिस लौट गये, सो मैं समझती हूँ कि घर में आया कल्पवृक्ष ही हाथ से चला गया! मानों हाथ में आया हुआ सर्वोत्तम हीरा गुम हो गया।' इस प्रकार विचार करके चन्दनबाला रुदन करने लगी-उसके नेत्रों से

અપૂર્વ આનંદની હેલી વરસતી હતી, છતાં શરીર સાથેનો પૂર્વ સંયોગ કોઈ કોઈ વાર ડોકીયું કરતા છતાં આહારની ઇચ્છા પ્રબળ પણ બની છતા તે ઇચ્છાને જ્ઞાનયોગ દ્વારા વિવેકથી શાંત પાડતા અને વિચારતા કે, કાળ જ્યારે પરિપક્વ થશે ત્યારે જ આહારની જોગવાઈ આપોઆપ થઈ જશે! આ પ્રમાણે કાળ વ્યતીત થતાં છ મહિનામાં પાંચ દિવસ ઓછા રહેતાં ધનાવહ શેઠને ત્યાં આહાર અર્થે ભગવાનનું આગમન થયું ત્યારે તેમણે ઇચ્છિત વસ્તુઓ સમગ્ર પણે જોવા મળેલી જોઈ. પરંતુ એક મુખ્ય વસ્તુનો અભાવ જોતાં તે પાછા વળવા લાગ્યા. આ વસ્તુ એ કે રુદનનો તીવ્ર ઉત્સાહ. અને તે ઉત્સાહની નિષ્ફળતાની પાછળ રહેલ અનુપાત. આ બંને બનેલ ભાવના પૂર્ણ છે ...

पदं=वस्तु प्रतिपूर्णं विज्ञाय प्रतिनिवृत्य=परागत्य चन्दनबालायाः हस्तात् बाष्पितमाषान्=स्विन्नमाषान् 'बाकुला' इति भाषा प्रसिद्धान् करपात्रे=हस्तभाजने प्रतिगृह्य=आदाय पारणम् अकार्षीत्=कृतवान्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये=श्रीमहावीरस्वामीनो भिक्षाग्रहणकालावसरे तस्य=चन्दनबालाक्रेतु–र्धनावह श्रेष्ठिनः गृहे देवैः पञ्चदिव्यानि=अनुपदं वक्ष्यमाणानि वसुधारादिकानि वस्तूनि प्रकटीकृतानि–तद्यथा–देवैः वसुधारा=स्वर्णवृष्टिः वृष्टा=कृताः १, दशार्द्धवर्णानि=पञ्चवर्णानि कुसुमानि–पुष्पाणि निपातितानि=वृष्टानि २, चेलोत्क्षेपः=वस्त्रार्पणं, कृतः ३, दुन्दुभयः=भेर्यः आहताः=ताडिताः–वादिताः ४, अन्तरापि च खलु आकाशे 'अहोदानम्–अहोदानम्' इति एतद्वचनं घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम् ५। ततश्च देवाः जयजय शब्दं प्रयुञ्जानाः=वदन्तः चन्दनबालाया महिमान=प्रभावम् अकुर्वन्=ख्यापितवन्तः। तस्या=चन्दनबालायाः निगडबन्धनस्थाने हस्तपाद हस्तद्वयं पादद्वयं च वलयनूपुरसमलङ्कृतं=वलयाभ्यां नूपुराभ्यां च समलङ्कृतं जातम्, मुण्डितशिरसश्च तस्याः केशपाशः=केशसमूहः सुन्दरः=शोभनः समुद्भूतः=सजातः। तथा–तस्याः=चन्दनबालायाः सर्वशरीरं नानाविधवस्त्रालङ्कारविभूषितं=बहुप्रकारकवस्त्राभूरणसुशोभितं सजातम्। सर्वत्र=सर्वस्मिन् स्थाने हर्षप्रकर्षः=आनन्दातिशयो जातः लोकाः जनाः

आँसू बहने लगे। चन्दनबाला के रुदन करने पर भगवान् शेष रहे हुए एक बोल की पूर्त्ति हुई जानकर पुनः वापिस लौटे। लौटकर चन्दनबाला के हाथ से उबले हुए उडद–बाकले–करपात्र में ग्रहण किये।

उस काल और उस समय में अर्थात् भगवान् महावीर के भिक्षा ग्रहण करने के अवसर पर चन्दनबाला को खरीदने वाले धनावह सेठ के घर देवोंने पाँच दिव्य वस्तुएँ प्रकट कीं। वे इस प्रकार हैं— (१) देवोंने स्वर्णमुद्राओं की वृष्टि की (२) पाँच वर्ण के अचित फूलोंकी वर्षा की (३) वस्त्रोंकी वर्षा की (४) दुन्दुभियाँ बजाईं (५) आकाश के मध्य में 'अहो दानं, अहो दानं' का उच्चस्वर से घोष किया।

तत्पश्चात् देवोंने 'जय–जय' शब्द का प्रयोग करके चन्दनबाला की महिमा प्रसिद्ध की। चन्दनबाला की बेडियों की जगह दोनों हाथ कंकणों से और दोनों पैर नूपुरों से अलंकृत हो गये। उसके मुंडित मस्तक पर सुन्दर केश–पाश उत्पन्न हो गया। सारा शरीर भांति=भाँति के वस्त्रों और आभूषणों से सुशोभित

પોતાના ઇષ્ટદેવને માટે હૃદયનો ઉલ્લાસ ઉછળતો હોય તેનામા આ બે વાના તો જરૂર હોવા ઘટે। ઉપરોક્ત ભાવ ભગવાને જ્યારે પાછા વળતી વખતે જોયો કે તરત જ પોતાનો અભિગ્રહ પૂરો થયેલો જોયો અને ભક્તનો લુખો–સુકો આહાર વહોરી ભક્તના હૃદયના અને તેના સંસારના તીવ્ર બંધનો તોડી નાખ્યાં તેમજ ભક્ત ચંદનબાળાને મરણના અસહ્ય

देवदुन्दुभिध्वनिं=देवदुन्दुभिशब्दं श्रुत्वा तत्र=चन्दनाधिष्ठितस्थाने आगत्य=चन्दनबालाम् अस्तुवन्=तत्प्रभाववर्णनं मानवैः स्तुतवन्तः। तथा-धनावहश्रेष्ठिने धन्यवाद ददतः तद्भार्याम्=धनावहपत्नीं मूलाम् अनिन्दन्=धिक्कृतवन्त। तत्=मूलानिन्दनं श्रुत्वा चन्दनबाला लोकान्=मूलां निन्दतो जनान् निवारयन्ती अवदत्=उक्तवती-',भो लोकाः != हे जनाः! एवम्=अनेन प्रकारेण मा वदन्तु, ममतु एषेव=इयमेव मूला माता अनन्तोपकारिणी=अत्यन्तोपकारिणी च अस्ति, यत्प्रभावेण अद्य-अस्मिन्दिने मया ईदृश=श्रीवीरप्रभोरभिग्रहपूरणस्य स्ववसरः=प्रशस्तमवसरः, लब्धः=अधिगत', प्राप्तः=स्वायत्तीभूतः, तत्प्राप्तम्-अभिसमन्वागतः-अभि=आभिमुख्येन, सं=सांगत्येन अनु=प्राप्ते प्रश्चात् आगतः=सुपात्रदानतः साफल्यमुपगत इति ॥सू०९५॥

मूलम्—तए णं 'एसा चंदणबाला समणस्स भगवओ महावीरस्स पढमा सिस्सिणी भविस्सइ'—त्ति आगासंसि देवेहिं वुई। का एसा चंदणबाला जीए हत्थेण भगवओ पारणगं जायं-" त्ति तीए चरितं संखेवओ दंसिज्जइ—

एगया कोसंबी नयरी नाहो सयाणीओ नामं राया चंपा नयरीनायगं दहिवाहणाभिहं निवं अवक्कमिय तुण्णी इव चंपाणयरिं कुंपीअ। दहिवाहणो राया पलाइओ। तओ सयाणीयरायस्स कोवि भडो दहिवाहणरायस्स धारिणी नामं महिसीं वसुमई पुत्तिं च रहंमि ठाविय कोसंबिं नयइ, मग्गे सो भणइ-इमं महिसिं भज्जं करिस्सामित्ति। तओ धारिणी देवी तं वयणं सोच्चा निसम्म सीलभंगभएण सयजीहं अवकरिसिय मया। त वुड्ढं भीओ सो

हो गया। सब जगह खूब हर्ष ही हर्ष छा गया। देवदुन्दुभी का घोष सुना, तो सब लोग वहीं आ पहुँचे, जहाँ चन्दनबाला थी और उसके प्रभावकी प्रशंसा करने लगे। सबने धनावह सेठ को धन्यवाद देते हुए उनकी पत्नी मूला की निन्दा की, उसे धिक्कार दिया। मूला की निन्दा सुनकर चन्दनबाला निन्दा करने वाले लोगों को रोकती हुई कहने लगी-' हे भाईओ इस प्रकार मत बोलो। मूला माता ही मेरा अनन्त उपकार करने वाली है, जिसके प्रभाव से आज मैंने-भगवान का अभिग्रह पूर्ण करने का यह शुभ अवसर लाभ किया है पाया है और सन्मुख किया है। अर्थात् यह मूला माता का ही उपकार है कि मै भगवान का अभिग्रह पूर्ण करके सुपात्रदान का फल पा सकी ॥सू ९५॥

ભોંયરામાંથી મુક્ત કરી. અગાધ દુઃખના અંતમાં ધકેલી દેનાર તેની કહેવાતી મૂલા માતાની નિંદા કરનાર લોકોને અટકાવી ચંદનબાળા બોલી કે, મારી માતાએ મને આ પ્રમાણે ન કર્યું હોત તો હું શી રીતે સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શન કરી શકત! મને આવું મારૂં દેહી દેવા લાયક તુચ્છ ધાન્ય ભગવાનના કરપાત્રમાં શી રીતે પડત! આ બધો સંયોગ મેળવી આપનાર મારી મૂલા માતાનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે! આમ કહીને મૂલા શેઠાણીને ગદ્ગદ્ કંઠે બાઝી પડી. (સૂ૦૯૫)

भडो इमावि एयारिसं अकज्जं मा करिज्ज त्तिकट्टु तं वसुमइं किंचिवि न भणिय कोसंबीए चउप्पहे विकीअ। विक्कायमाणिं तं एगा गणिया मुल्लं दाउं किणीअ। सा वसुमई तं गणियं भणीअ हे अंब ! कासि त ? केण अट्ठेण अहं तए कीणीया ? सा भणइ–अहं गणिया, मम कज्जं परपुरिसपरिरंजणं। तीए एरिसं हियय वियारगं अण वज्जपायंविव वयणं सोच्चा सा कंदिउमारभीउ। तीए अट्टणायं सोच्चा तत्थट्ठिओ धणावहो सेट्ठी चिंतीअ–'इमा कस्सवि रायवरस्स ईसरस्स वा कन्ना दीसइ, मा इमा आवया भायणं होउ' त्ति चिंतीय सो तइच्छियं दव्वं सोच्चा तं कन्न घेत्तूण नियभवणे णईअ। सेट्ठी तब्भज्जा मूला य तं णियपुत्तिंविव पालिउ पोसिउं उवक्कमीअ।

एगया गिम्हकाले अण्णभिच्चाभावे सा वसुमई सेट्ठिणा वारिज्जमाणावि गिहमागयस्स तस्स पायपक्खालणं करीअ। पाए पक्खालंतीए तीए केसपासो छुटिओ। "इमाए केसपासो उल्लभूमीए मा पडउ" त्ति कट्टु तं सेट्ठी नियपाणिलट्ठीए धरिऊण वंधीअ। तया गवक्खट्ठिया सेट्ठिणा भज्जा मूला वसुमईए केसपासं वंधमाणं सेट्ठिं दट्ठूण चिंतीअ।–'इमं कन्नं पालिय पोसिय मए अणट्ठं कयं, जइ इमं कन्नं सेट्ठी उव्वहेज्जा तो हं अवयट्ठा चेव भविस्सामि, उप्पज्जमाणा चेव वाही उवसामेयव्वि' त्ति कट्टु एगया अन्नगाम गयं सेट्ठिं मुणिय सा नाविएण तीए सिरं मुंडाविय सिंखलाए करे निगडेण पाए नियंतिय एगम्मि भूमिगिहे तं ठाविय त भूमिगह तालएण नियंतिय सयं तस्सि चेव गामे पिउगेह गया। सा य वसुमई तत्थ छुहाए पीडिज्जमाणा चिंतेइ—

" कत्थ रायकुलं मेऽत्थि, दुद्दसा केरिसी इमा।
कि मे पुरा कयं कम्मं, विवागो जस्स ईरिसो ॥ १ ॥ "

एवं चिंतेमाणा 'सा कारागारमुत्तिपज्जंतं तवं करिस्सामि' त्ति कट्टु मणंमि परमेट्ठिमंतं जविउमारभीअ। एवं तीए तिन्नि दिणा वइक्कंता। चउत्थे दिणे सेट्ठी गामंतराओ आगओ वसुमइं अदट्ठूण परियणे पुच्छीअ। मूला निवारिया ते तं न किंपि कहीअ। तओ कुद्धो सेट्ठी भणीअ–जाणमाणावि तुम्हे वसुमइं न कहेह, अओ मज्झगिहाओ निग्गच्छह'–त्ति सोऊण एगाए वुड्ढाए दासीए 'ममं जीविएण सा जीवउ' त्ति कट्टु सेट्ठिणो तं सव्वं कहियं। तं सोऊण सेट्ठी सिग्घं तत्थ गतूणं तालगं भंजिय दारं उग्घाडिय वसुमइं आसासीअ। तएणं से सेट्ठी गिहे न भायणं न य भत्तं कत्थवि पासइ, पसुनिमित्तं निप्फाइए वप्फिय मासे चेव तत्थ पासइ, ते अण्णा भायणाभावे सुप्पे गहिय तेण भत्तट्ठं वसुमईए समधिया। सयं च निगडाइ वंधणच्छेयणट्ठं लोहयारमाकारिउं तग्गिहे गमिअ। सा वसुमई य स वप्फियमासं सुप्पं हत्थेण गाहिय चिंतीअ–'इयोपुव्वं मए किंपि दाणं दाऊण मेव पारणगं कयं, अज्जउ न किंपि दाऊणं कहं पारेमि ? केरिसो मे दुहविवागो उदिओ, जे णं अहं एरिसं

दस संगचा। अह कस्समि अतिहिस्स एवं भत्तं दया अहं पारणगं करेमि, तो सेयं–त्ति चिंतीय गिहदेहलीए एगं पायं नाहिं एगं पायं च अंतो किच्चा मुणिमग्गं पासमाणी चिट्ठइ। सा एवेण समुभई चदणस्सेव सीयलसहावणेण चदनबालत्ति नामेण पसिद्धिं पत्ता ॥मू०९६॥

छाया—ततः खलु 'एषा चन्दनबाला श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य, प्रथमा शिष्या भविष्यति' इति आकाशे देवैर्घुषितम्। कैषा चन्दनबाला ?, यस्या हस्तेन भगवत पारणकं जातमिति–तस्याश्चरित्रं संक्षेपतो दर्श्यते–

एकदा कौशाम्बीनगरीनाथः शतानीको राजा चम्पानगरी नायक दधिवाहनाभिधं नृपमवक्रम्य दुर्नीत्या चम्पानगरीमलुण्ठत्। दधिवाहनो राजा पलायितः। ततः शतानीकराजस्य कोऽपि भटो दधिवाहनराजस्य धारिणीं नाम्नीं महिषीं वसुमतीं पुत्रीं च रथे स्थापयित्वा कौशाम्बीं नयति, मार्गे स सप्यति–'इमां महिषीं भार्यां करिष्यामि' इति। ततो धारिणी देवी तद्वचनं श्रुत्वा निशम्य शीलभङ्गभयेन स्वजिह्वामपकृष्य मृता'।'तां दृष्ट्वा

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर आकाश में देवोंने घोषणा की–'यह चन्दनबाला श्रमण भगवान् महावीर की प्रथम शिष्या होगी।' जिसके हाथ से भगवान का पारणा हुआ, वह चन्दनबाला कौन थी? और उसका चरित्रसंक्षेप में दिखलाया जाता है।

एकवार कौशाम्बी नगरी के अधिपति राजा शतानीक ने चम्पानगरी के नायक राजा दधिवाहन पर आक्रमण करके दुर्नीति से चम्पानगरी का लूटा। दधिवाहन राजा भाग गया। तब शतानीक राजा का एक योद्धा राजा दधिवाहन की धारीणी नामक रानी को और वसुमती नामक पुत्री को रथ में बिठलाकर कौशाम्बी ले चला। मार्ग में उसने कहा–'इस रानी को मै अपनी पत्नी बनाऊँगा। धारीणी देवीने उसके यह वचन सुनकर और समझकर शीलभंग होने के भय से अपनी जीभ बाहार खींच ली और प्राण त्याग दिये। धारिणी देवी को

મૂળનો અર્થ— 'તએ ણં' ઇત્યાદિ આ પછી આકાશમાં દિવ્ય ઘોષણા સાંભળવામાં આવી કે 'આ ચંદનબાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પ્રથમ શિષ્યા થશે' જેના હાથે ભગવાને આહાર ગ્રહણ કર્યો તે ચંદનબાળા કોણ હતી? તેનો સંક્ષેપ હેવાલ નીચે વર્ણવવામાં આવે છે—

કોઈ એક સમયે કૌશામ્બી નગરીના અધિપતિ રાજા શતાનીકે ચંપાનગરીના નાયક રાજા દધિવાહન ઉપર આક્રમણ કર્યું તેને હરાવી ચંપાનગરીને લૂંટી લીધી દધિવાહન રાજા રાજ્ય છોડી નાસી ગયો. ત્યારબાદ શતાનીક રાજાનો એક યોદ્ધો દધિવાહન રાજાની રાણી ધારિણી અને તેની પુત્રી વસુમતીને રથમાં બેસાડી કૌશામ્બી નગરી તરફ ઉપડી ગયો. માર્ગમાં તેણે ધારિણી રાણીને કહ્યું કે હું તને મારી રાણી બનાવીશ. આ સાંભળી શીલભંગના ભયથી

भीतः स भटः 'इयमपि एतादृशमकार्यं मा कुर्यात्' इति कृत्वा तां वसुमतीं किञ्चिदपि न भणित्वा कौशाम्ब्याश्चतुष्पथे व्यक्रीणात्। विक्रीयमाणां तामेका गणिका मूल्यं दत्त्वाऽक्रीणात्। सा वसुमती तां गणीकामभणत्—हे अम्ब! काऽसित्वम्?, केनार्थेनाहं त्वया क्रीता?, सा भणति—'अहं गणिका—मम कार्यं परपुरुषपरिरञ्जनम्। तस्या ईदृशं हृदयविदारकमनार्यं वज्रपातमिव वचनं श्रुत्वा सा क्रन्दितुमारभत। तस्या आर्तनादं श्रुत्वा तत्रस्थितो धनावहः श्रेष्ठी अचिन्तयत्—'इयं कस्यापि राजवरस्य ईश्वरस्य वा कन्या दृश्यते, मा इयमापद्भाजन भवतु' इति चिन्तयित्वा स तदिष्ट द्रव्यं दत्त्वा तां कन्यां गृहीत्वा निजभवनेऽनयत्। श्रेष्ठी तद्भार्या मूला च तां निजपुत्री-

---

मृतक देखकर वह भट जरा भी डरा नहीं, यह राजकुमारी भी ऐसा ही अकार्य न कर बैठे, यह सोच कर उसने वसुमती से कुछ भी न कहा और कौशाम्बी के चौक में लेजाकर बेच दिया। बिकती हुई वसुमती को एक वेश्याने मूल्य देकर खरीदा। वसुमतीने उस वेश्या से कहा—'माता, तुम कौन हो? किस प्रयोजन से मुझे खरीदा है?' वेश्या बोली—'में गणिका हूँ, परपुरुषों का मनोरंजन करना मेरा कार्य है।' गणिका के इस प्रकार के हृदयविदारक, अनार्य और वज्रपात के समान व्यथाजनक वचन सुनकर वह रोने लगी। उसका आर्त्तनाद सुनकर वहाँ खडे धनावह सेठने विचार किया=यह किसी उत्तम राजा की या धनिक की कन्या दीखती है। यह आपत्ति का पात्र न बने तो अच्छा, ऐसा सोचकर गणिका को इच्छित धन देकर वसुमती को

રાણી જીભ કરડી મરી ગઈ. ધારિણી રાણીની આવી દશા જોઈ યોદ્ધાએ વિચાર કર્યો કે કદાચ વસુમતી પણ આ પ્રમાણે કરી બેસે તો? આથી તેણે વસુમતીને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ ને સીધી કૌશામ્બી નગરીમા લઈ જઈ તેને ચોક વચ્ચે ઉભી રાખી અને તેનુ લિલામ કરી પૈસા ઉપજાવ્યા આ વસુમતીનું વેચાણ એક વેશ્યાને ત્યાં થયુ. કારણ કે તેણીએ વધારે મૂલ્યની આકણી મૂકી હતી આ દશ્ય જોઈ વસુમતીએ વેશ્યાને પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે માતા! તમો કોણ છો અને કયા પ્રયોજનથી તમો મારી ખરીદી કરો છો?' વેશ્યાએ આ સાભળી પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે 'હું ગણિકા છું અને પરપુરુષોના મનોરજન માટે તારી ખરીદી કરૂ છુ' ગણિકાનુ આવુ અનર્થકારી હૃદયવિદારક અને વજ્રપાત સમાન વ્યથાજનક વચન સાભળી વસુમતી હૃદયફાટ રૂદન કરવા લાગી તેનું કલ્પાત સાંભળી ત્યાં ઉભા રહેલા ધનાવહ શેઠ મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ કન્યા કોઈ ઉત્તમ રાજાની અથવા કોઈ શેઠની હોવી જોઈએ. જેથી આ આપત્તિનુ પાત્ર ન થાય તો સારૂં એટલે આ વેશ્યાને ત્યાં ન વેચાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ વિચારીને તે શેઠ

दसें संचा। जइ कस्सवि भविहिस्स एय भर्त दया आई पारणगं करेमि, तो सेय—त्ति चिंतीय गिहदेहलीए एगं पायं बाहिं एगं पायं च मतो किया मुणिमग्गं पासमाणी चिट्ठइ। सा मैव वसुमई चंदणस्सेव सीयलसहा मवणेण चंदनबालत्ति नामेण पसिद्धिं पत्ता ॥सू०९६॥

छाया—ततः खलु 'एषा चन्दनबाला श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य, प्रथमा शिष्या भविष्यति' इति आकाशे देवैर्घुषितम्। कैषा चन्दनबाला ?, यस्या हस्तेन भगवत पारणक जातमिति-तस्याश्चरित्रं संक्षेपतो दर्श्यते—

एकदा कौशाम्बीनगरीनाथः शतानीको राजा चम्पानगरी नायक दधिवाहनाभिधं नृपमवक्रम्य दुर्नीत्या चम्पानगरीमलुण्टत। दधिवाहनो राजा पलायितः। तत शतानीकराजस्य कोऽपि भटो दधिवाहनराजस्य धारिणीं नाम्नीं महिषीं वसुमतीं पुत्रीं च रथे स्थापयित्वा कौशाम्बीं नयति, मार्गे स जल्पति—'इमां महिषीं भार्यां करिष्यामि' इति। ततो धारिणी देवी तद्वचन श्रुत्वा निशम्य शीलभङ्गभयेन स्वजिह्वामपकृष्य मृता। तां दृष्ट्वा

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तदनन्तर आकाश में देवोंने घोषणा की—'यह चन्दनबाला श्रमण भगवान् महावीर की प्रथम शिष्या होगी।' जिसके हाथ से भगवान का पारणा हुआ, वह चन्दनबाला कौन थी? और उसका चरित संक्षेप में दिखलाया जाता है।

एकबार कौशाम्बी नगरी के अधिपति राजा शतानीक ने चम्पानगरी के नायक राजा दधिवाहन पर आक्रमण करके दुर्नीति से चम्पानगरी को लूटा। दधिवाहन राजा भाग गया। तब शतानीक राजा का एक योद्धा राजा दधिवाहन की धारिणी नामक रानी को और वसुमती नामक पुत्री को रथ में बिठलाकर कौशाम्बी ले चला। मार्ग में उसने कहा—'इस रानी को मै अपनी पत्नी बनाऊँगा।' धारिणी देवीने उसके यह वचन सुनकर और समझकर शीलभंग होने के भय से अपनी जीभ बाहर खींच ली और प्राण त्याग दिये। धारिणी देवी को

मूळनो अर्थ—'तए णं' इत्यादि आ वखते आकाशमां दिव्य घोषणा सांभळवामां आवी के 'आ चंदनबाळा श्रमण भगवान महावीरनी प्रथम शिष्या थशे. जेना हाथे भगवाने आहार ग्रहण कर्यो ते चंदनबाळा कोण हती? तेनो संक्षिप्त हेवाल नीचे वर्णववामां आवे छे—

कोई एक समये कौशाम्बी नगरीना अधिपति राजा शतानीके चंपानगरीना नायक राजा दधिवाहन उपर आक्रमण कर्युं तेने हरावी चंपानगरीने लूटी लीधी दधिवाहन राजा राज्य छोडी नासी गयो. त्यारबाद शतानीक राजानो एक योद्धो दधिवाहन राजानी राणी धारिणी अने तेनी पुत्री वसुमतीने रथमां बेसाडी कौशाम्बी नगरी तरफ उपडी गयो. मार्गमां तेणे धारिणी राणीने कह्युं के हुं तने मारी पत्नी बनावीश. आ सांभळी शीलभंगना भयथी

अन्यग्रामं गतं श्रेष्ठिनं ज्ञात्वा मा नापितेन तस्याः शिरो मुण्डयित्वा शृङ्खलया करौ निगडेन पादौ नियन्त्र्य एकस्मिन भूमिगृहे तां स्थापयित्वा तद् भूमिगृहं तालकेन नियन्त्र्य स्वयं तस्मिन्नेव ग्रामे पितृगृहं गता। सा च वसुमती तत्र भूमिगृहे क्षुधया पीड्यमाना चिन्तयति—

"कुत्र राजकुलं मेऽस्ति, दुर्दशा कीदृशी इयम्।
किं मे पुरा कृतं कर्म, विपाको यस्य ईदृशः ॥१॥"

एवं चिन्तयन्ती सा कारागारमुक्तिपर्यन्त तपः करिष्यामि' इति कृत्वा मनसि परमेष्ठिमन्त्रं जपितुमारभत। एवं तस्यास्त्रीणि दिनानि व्यतिक्रान्तानि। चतुर्थे दिने श्रेष्ठी ग्रामान्तरादागतो वसुमतीमदृष्ट्वा परिजनानपृच्छत्। मूलानिवारितास्ते तं न किंचिदकथयन्। ततः क्रुद्धः श्रेष्ठी अभणत्—जानाना अपि यूय वसुमतीं न

दूसरे गाँव गया जानकर उसने नाई से वसुमती का मस्तक मुंडवा दिया। हथकडियों से हाथ और बेडियों से पैर बाँधकर उसे एक भूगृह में डाल भूगृह को ताले से बंध कर दिया। मूला स्वयं उसी ग्राम में अपने पिता के घर चली गई। वसुमती उस भूगृह (भोंयरे) में भूख और प्यास से पीडित होती हुई सोचती है—

कहाँ वह राजकुल मेरा, कहाँ यह दुर्दशा मेरी।
न जाने पूर्व के किस कर्म—का परिपाक है ऐसा!!!

इस प्रकार विचार करती हुई उसने 'मैं कारागार से मुक्त होने तक तप करूंगी' ऐसा निश्चय कर के मन में परमेष्ठी मंत्र का जाप करना आरंभ कर दिया। यों उसके तीन दिन वीत गये। चौथे दिन सेठ घर आये। वसुमती को न देखकर परिजनों से पूछा। मूला ने उन्हें मना कर दिया था, अतः उन्होंने कुछ

કોઈ એક વખતે શેઠને બહારગામ જવાનું થયું તે સમયનો લાભ લઈ તેણીએ એક હજામને બોલાવ્યો અને વસુમતીના મસ્તકનું મુંડન કરાવી નાખ્યું તેના હાથપગમાં બેડીઓ નાખી તેને ભોંયરામાં હડસેલી મૂકી અને ભોંયરાને તાળું વાસી પોતે મેડા પર ચડી ગઈ. મેડી પર આવી કપડાલતાથી સજ્જ થઈ પોતાના પિયેર પહોચી ગઈ. આ ભોંયરામાં વસુમતી ભૂખ અને તૃષાથી પીડિત થઈ વિચારવા લાગી કે—

"કયા તે રાજકુલ મારૂ, કયા આ દુર્દશા મારી,
કયા એ પૂર્વકર્મોએ, કરી છે આ દશા મારી."

એટલે કે 'કયા મારૂ રાજકુળ અને કયાં આ ભોંયરાનું કેદખાનું? કયા અશુભ કર્મોનો આ વિપાક હશે' આમ વિચારે ચડતા તેણીએ 'કેદમાથી મુક્ત થાઉ ત્યા સુધી તપની આરાધના કરીશ' એવો નિશ્ચય કર્યો અને આ આરાધના સાથે તેણે નમસ્કાર મંત્રના જાપ શરૂ કર્યા. આમ કરતા તેણીએ ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. ચોથે દિવસે શેઠ ઘેર આવ્યા.

मिव पालयितुं पोषयितुमुपाक्रमेताम्। एकदा ग्रीष्मकाले भृत्यस्याभावे सा वसुमती श्रेष्ठिना वार्यमाणाऽपि गृहमागतस्य तस्य पादप्रक्षालनमकरोत्। पादौ प्रक्षालयन्त्यास्तस्याः केशपाशं त्रुटितं "अस्या केशपाशः भूमौ मा पततु" इति कृत्वा तं श्रेष्ठी निजपाणियष्ट्या हस्तेनाऽग्रहीत्। तदा-गवाक्षस्थिता श्रेष्ठिनो भार्या मूला वसुमत्याः केशपाशं बध्नन्तं श्रेष्ठिनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्-'इमां कन्यां पालयित्वा पोषयित्वा मयाऽनर्थं कृतम्, यदि इमां कन्यां श्रेष्ठि उद्वहेत् तदाऽहम् अपत्न्या भविष्यामि-उत्पद्यमान एव व्याधिः उपशमयितव्यः' इति कृत्वा एकदा

अपने घर ले आया। सेठ और सेठ की पत्नी मूला, अपनी पुत्री के समान उसका पालन-पोषण करने लगे।

एक बार ग्रीष्म के समय में अन्य सेवक के अभाव में वसुमती, सेठ के द्वारा मना करने पर भी बाहर से घर आये हुए धनावह के पैर धोने लगी। पैर धोते समय उसका केशपाश छूट गया। तब 'इसका केशपाश गीलीभूमि में न पड़ जाय' ऐसा सोचकर सेठने उसे अपने हाथरूप यष्टि में लेकर बाँध दिया। तब गवाक्ष में स्थित सेठ की पत्नी मूलाने सेठ का वसुमती का केशपाश बाँधते देखकर विचार किया-'इस कन्या का पालन-पोषण करके मैंने अनर्थ किया। कदाचित् सेठने इस कन्या के साथ विवाह कर लिया तो मैं अपत्नी हो जाऊँगी। बीमारी को उत्पन्न होते समय ही शान्त कर देना चाहिए।' इस प्रकार सोचकर एक बार सेठ को

અધિકને સમજાવી, વધારે ધન આપી તેની પાસેથી વસુમતીને મેળવી લીધી. શેઠ અને તેની પત્ની મૂલા તેને પોતાની પુત્રી સમાન ઉછેરવા લાગ્યા.

કોઈ એક ઉનાળાની ઋતુમાં ધનાવહ શેઠ અગત્યના કામને લીધે બહાર ગયા હતા ગરમી અને પ્રસ્વેદ તાપને લીધે અકળાતા તેઓ ઘરમાં દાખલ થયા. તે વખતે કોઈ પણ નોકર કે શેઠાણીની હાજરી જોવામાં આવી નહિ પોતે અરુ-ભીથી થયા આકુળ-વ્યાકુળ થતા હતા. આ જોઈ વસુમતી બહાર આવી અને શેઠ ના પાડવા છતાં પોતાના પિતાતુલ્ય ધનાવહ શેઠના પગ ધોવા લાગી. પગ ધોતી વખતે વસુમતીનો અંબોડો છૂટો થઈ જવાથી તેની લટ નીચે પડી જવાથી ને ખરડાશે એવા વિચારથી અંબોડાને પોતાના હાથમાં લઈ શેઠે બાંધી દીધો. આજ સમયે મૂલા શેઠાણી બારીમાં બેઠી હતી તેણે આ બધું નજરોનજર નિહાળ્યું આથી તેનું મન શંકાશીલ થયું અને વિચારવા લાગી કે આ કન્યાનું પાલન-પોષણ કરવામાં મેં ગંભીર ભૂલ કરી છે કદાચ શેઠ આ છોકરી સાથે લગ્ન કરી લેશે તો મારી કોડી સમાન થઈ જશે રોગ અને દુશ્મનને ઉગતાં જ ડામવા જોઈએ। આવો વિચાર મનમાં આવ્યો વસુમતીનું કાસળ કાઢી નાખવા તે તત્પર થઈ

अन्यग्रामं गतं श्रेष्ठिनं ज्ञात्वा सा नापितेन तस्याः शिरो मुण्डयित्वा शृङ्खलया करौ निगडेन पादौ नियन्त्र्य एकस्मिन भूमिगृहे तां स्थापयित्वा तद् भूमिगृहं तालकेन नियन्त्र्य स्वयं तस्मिन्नेव ग्रामे पितृगृहं गता। सा च वसुमती तत्र भूमिगृहे क्षुधया पीड्यमाना चिन्तयति—

"कुत्र राजकुलं मेऽस्ति, दुर्दशा कीदृशी इयम्।
किं मे पुरा कृतं कर्म, विपाको यस्य ईदृशः ॥१॥"

एवं चिन्तयन्ती सा कारागारमुक्तिपर्यन्त तपः करिष्यामि' इति कृत्वा मनसि परमेष्ठिमन्त्रं जपितुमारभत। एवं तस्यास्त्रीणि दिनानि व्यतिक्रान्तानि। चतुर्थे दिने श्रेष्ठी ग्रामान्तरादागतो वसुमतीमदृष्ट्वा परिजनानपृच्छत्। मूलानिवारितास्ते तं न किंचिदकथयन्। ततः क्रुद्धः श्रेष्ठी अभणत्—जानाना अपि यूयं वसुमतीं न

दूसरे गाँव गया जानकर उसने नाई से वसुमती का मस्तक मुंडवा दिया। हथकडियों से हाथ और बेडियों से पैर बाँधकर उसे एक भूगृह में डाल भूगृह को ताले से बंद कर दिया। मूला स्वयं उसी ग्राम में अपने पिता के घर चली गई। वसुमती उस भूगृह (भोंयरे) में भूख और प्यास से पीडित होती हुई सोचती है—

कहाँ वह राजकुल मेरा, कहाँ यह दुर्दशा मेरी।
न जाने पूर्व के किस कर्म—का परिपाक है ऐसा!!!

इस प्रकार विचार करती हुई उसने 'मैं कारागार से मुक्त होने तक तप करूंगी' ऐसा निश्चय कर के मन में परमेष्ठी मंत्र का जाप करना आरंभ कर दिया। यों उसके तीन दिन बीत गये। चौथे दिन सेठ घर आये। वसुमती को न देखकर परिजनों से पूछा। मूला ने उन्हें मना कर दिया था, अतः उन्होंने कुछ

કોઈ એક વખતે શેઠને બહારગામ જવાનું થયું તે સમયનો લાભ લઈ તેણીએ એક હજામને બોલાવ્યો અને વસુમતીના મસ્તકનું મુંડન કરાવી નાખ્યું તેના હાથપગમાં બેડીઓ નાખી તેને ભોંયરામાં હડસેલી મૂકી અને ભોંયરાને તાળું વાસી પોતે મેડા પર ચડી ગઈ. મેડી પર આવી કપડાલત્તાથી સજ્જ થઈ પોતાના પિયેર પહોંચી ગઈ. આ ભોંયરામાં વસુમતી ભૂખ અને તૃષાથી પીડિત થઈ વિચારવા લાગી કે—

"ક્યાં તે રાજકુલ મારૂં, ક્યાં આ દુર્દશા મારી;
ક્યા એ પૂર્વકર્મોએ, કરી છે આ દશા મારી"

એટલે કે 'ક્યાં મારૂં રાજકુળ અને ક્યાં આ ભોંયરાનું કેદખાનું? ક્યા અશુભ કર્મોનો આ વિપાક હશે' આમ વિચારે ચડતા તેણીએ 'કેદમાથી મુક્ત થાઉં ત્યાં સુધી તપની આરાધના કરીશ' એવો નિશ્ચય કર્યો અને આ આરાધના સાથે તેણે નમસ્કાર મંત્રના જાપ શરૂ કર્યા. આમ કરતા તેણીએ ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. ચોથે દિવસે શેઠ ઘેર આવ્યા.

कथयत ? अतो मद्गृहात् निर्गच्छत' इति श्रुत्वा एकया वृद्धया दास्या 'ममजीवितेन सा जीवतु' इति कृत्वा श्रेष्ठिनः तत् सब कथितम्। तत् श्रुत्वा श्रेष्ठि शीघ्र तत्र गत्वा तालकं भङ्क्त्वा द्वारमुद्घाटय वसुमतीमाश्वासयत्। ततः स च स श्रेष्ठी गृहे न भाजनं न च भक्त कुत्रापि पश्यति, पशुनिमित्त निष्पादितान् बाष्पितमाषानेव तत्र पश्यति। तेऽन्यभाजनाभावे शूर्पे गृहीत्वा तेन भक्तार्थं वसुमत्यै समर्पिता, स्वयं च निगडादिबन्धनच्छेदनार्थं लोहकारमाकारयितुं तद्गृहेऽगच्छत्। सा वसुमती च स बाष्पितमाष शूर्पं हस्तेन गृहीत्वा अचिन्तयत्–'इत' पूर्वं मया किमपि दानं दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अधुना न किमपि दत्त्वा कथं पारयामि ? कीदृशो मे दुर्विपाक उदितो

नहीं बतलाया। तब क्रुद्ध होकर सेठने कहा–'तुम जानते हुए भी वसुमती के विषय में नहीं बतलाते हो तो मेरे घर से बाहर निकल जाओ। यह सुनकर एक बूढ़ी दासीने 'मेरे जीवन से भी वह जीये' ऐसा सोचकर अर्थात् मेरे प्राण जाएँ तो जाएँ, मगर वसुमती के प्राण बच जाएँ, यह विचार कर सेठ को सब बतला दिया। सुनकर सेठने शीघ्र ही वहाँ जाकर, ताला तोड़कर, द्वार खोलकर, वसुमती को आश्वासन दिया। तत्पश्चात् सेठ को घर में न कोई भाजन दिखाई दिया, न भोजन ही। उसे पशुओं के लिए उबाले हुए उड़द ही नज़र आए। दूसरा भाजन न होने से उन्हें सूप में लेकर उसने भोजन के लिए वसुमती को दिये। पश्चात् सेठ स्वयं बेड़ी आदि बन्धनों को छेदने के लिए लुहार को बुलाने उसके घर चला। वसुमती उबले हुए उड़दों वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी–'इसस पहले मैंने कुछ दान देकर ही पारणा किया है। आज कुछ भी

वसुमतीने नहि देखवाथी नोकरवर्ग ने पूछ्युं नोकरवर्ग'ने शेठाणीए मनाई करेल होवाथी तेओ कोई जवाब आपी शक्या नहि नोकरो तरफथी जवाब नहि मळतां शेठ क्रोधे भराया अने घरनी बहार चाल्या जवानो सर्वेने हुकम कर्यो आ नोकरवर्गनी अंदर एक वृद्ध दासी हती तेणे जीवना जोखमे पण वसुमतीने बचावी लेवा दृढ निश्चय कर्यो. मन मजबूत करी ते दासीए शेठने सर्व हकीकतथी वाकेफ कर्या. आ सांभळी शेठ ओरडा पासे पहोंच्या, ताळुं तोडी वसुमतीने बहार काढी. 'आ त्रण दिवसथी भूखी तरसी छे' एम जाणी घरमां अन्नने माटे शोध करी, पण क्यांय कोई पण प्रकारनुं अन्न तेमने हाथ आव्युं नहि. तपास करता करतां भेंसने आपवामां आववाना अडदने चूले ऊकळता जोया. अडप लईने तेमणे सूपडुं हाथमां लीधुं, अने तेमां अडदना बाकळा लई वसुमती पासे आवी तेनी सामे धर्यो. 'हुं हमणां आवुं छुं' एम वसुमतीने कही तेओ बेडी तोडवा माटे लुहारने बोलाववा गया

वसुमती आ अडदना बाकळावाळा सूपडाने हाथमां लई विचारवा लागी के आज सुधी तो कोई पण अभ्यासना तपनी पूर्वे पहेलां अन्नदान आप्युं छे अने अन्नदान दान आप्या पछी ज मे पारणुं कर्युं छे तो आ

येन अहमीदृशीं दशां सम्प्राप्ता। यदि कस्या अपि अतिथये एतद् भक्तं दत्त्वा अहं पारणकं करोमि, तदा श्रेयः इति चिन्तयित्वा गृहदेहल्या एकं पादं बहि, एकं पादं च अन्तः कृत्वा मुनिमार्गं पश्यन्ती तिष्ठति। सैव वसुमती चन्दनस्येव शीतलस्वभावत्वेन 'चन्दनबाले' ति नाम्ना प्रसिद्धिं गता ॥सू०९६॥

टीका—'तए णं' इत्यादि। ततः खलु "एषा चन्दवाला श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य प्रथमा=सर्वत आद्या शिष्या भविष्यति" इति-एतद् वचनम् आकाशे देवैः घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम्। एषा चन्दनवाला का ?= अस्याः कः परिचयः ? यस्याः=चन्दनवालायाः हस्तेन भगवतः=श्री महावीरस्वामिनः पारणकं जातम् इति= एतज्जिज्ञासूनां कृते तस्याः=चन्दवालायाः चरित्र संक्षेपतो दृश्यते, तथाहि-एकदा=एकस्मिन् समये कौशाम्बी

दान दिये विना कैसे पारणा करूं! कैसा मेरे पापकर्म का उदय आया है कि, मै ऐसी दुर्दशा को प्राप्त हुई। अगर किसी अतिथि अर्थात् महात्मा को यह भोजन देकर मै पारणा करूं तो अच्छा। इस प्रकार विचार करके वह एक पैर घर की देहली के वाहर और एक पैर भीतर करके मुनि की राह देखती हुई वैठी। वही वसुमती चन्दन के समान शीतल स्वभाव वाली होने से 'चन्दनवाला' के नाम से प्रसिद्ध हुई ॥सू०९६॥

टीका का अर्थ—भगवान् का पारणा हो जाने के पश्चात 'यही चन्दनवाला श्रमण भगवान् महावीर की सव से पहली शिष्या होगी' इस प्रकार की घोषणा देवोंने आकाश में की। कौन थी यह चन्दनवाला ? जिसके हाथ से भगवान् का पारणा हुआ, उसका परिचय क्या है, इस वात के जिज्ञासुओं के लिए चन्दनवाला का संक्षिप्त परिचय दिया जाता है—

અઠ્ઠમતપનું પારણું કોઇને દાન દીધા વિના કેવી રીતે કરૂં ? આ કોઇ નિવિડ અશુભ કર્મોનો ઉદય છે કે મને આવી દુર્દશા પ્રાપ્ત થઇ! અત્યારે કોઈ અતિથિ અર્થાત્ મહાત્મા આવી પડે ને તેને દાન દઉં તો કેવુ સારૂં ? અને આવું દાન લેનાર કોઈ તથા રૂપનો આત્માર્થી મુનિ હોય તો કેવું સુંદર! આવા પ્રકારની ચિંતવના કરતી અને ભાવ પ્રગટ કરતી તે એક પગ ઉંમરાની બહાર અને એક પગ ઉંમરાની અંદર કરી મુનિની રાહ જોવા લાગી. વસુમતીનો સ્વભાવ ચંદન જેવો શીતળ અને ચંદ્રમા જેવો ઠંડો હોવાના કારણે તેનુ નામ 'ચંદનબાલા' પાડવામાં આવ્યું હતું અને આ નામથી તે પ્રસિદ્ધિને પામી હતી. (સૂ૦૯૬)

ટીકાનો અર્થ—ભગવાને પારણું કર્યા પછી દેવોએ આકાશમાં એવી ઘોષણા કરી કે "આજ ચંદનબાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સૌથી પહેલી શિષ્યા થશે." જેનાં હાથે ભગવાને પારણું કર્યુ એ ચંદનબાળા કોણ હતી ? જિજ્ઞાસુઓને આ વાતનો પરિચય કરાવવા માટે ચંદનબાળાનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવામાં આવે છે—

कथयत ? मतो मद्गृहात् निर्गच्छत' इति श्रुत्वा एकया वृद्धया दास्या 'ममजीवितेन सा जीवतु' इति कृत्वा श्रेष्ठिने तत् सर्वं कथितम्। तत् श्रुत्वा श्रेष्ठि शीघ्रं तत्र गत्वा तालकं भङ्क्त्वा द्वारमुद्घाट्य वसुमतीमाश्वासयत्। ततः खलु स श्रेष्ठी गृहे न भाजनं न च भक्तं कुत्रापि पश्यति, पशुनिमित्तं निष्पादितान् बाष्पितमाषानेव तत्र पश्यति। तेऽन्यभाजनाभावे शूर्पे गृहीत्वा तेन भक्तार्थं वसुमत्यै समर्पिताः, स्वयं च निगडादिबन्धनच्छेदनार्थं लोहकारमाकारयितुं तद्गृहेऽगच्छत्। सा वसुमती च स बाष्पितमाषं शूर्पं हस्तेन गृहीत्वा अचिन्तयत्–'इतः पूर्वं मया किमपि दानं दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अधुना न किमपि दत्त्वा कथं पारयामि? कीदृशो मे दुर्विपाक उदितो

नहीं बतलाया। तब क्रुद्ध होकर सेठने कहा–'तुम जानते हुए भी वसुमती के विषय में नहीं बतलाते हो तो मेरे घर से बाहर निकल जाओ। यह सुनकर एक बूढ़ी दासीने 'मेरे जीवन से भी वह जीये' ऐसा सोचकर अर्थात् मेरे प्राण जाएँ तो जाएँ, मगर वसुमती के प्राण बच जाएँ, यह विचार कर सेठ को सब बतला दिया। सुनकर सेठने शीघ्र ही वहाँ जाकर, ताला तोड़कर, द्वार खोलकर, वसुमती को आश्वासन दिया। तत्पश्चात् सेठ को घर में न कोई भाजन दिखाई दिया, न भोजन ही। उसे पशुओं के लिए उबाले हुए उड़द ही वहाँ नजर आए। दूसरा भाजन न होने से उन्हें सूप में लेकर उसने भोजन के लिए वसुमती को दिये। पश्चात् सेठ स्वयं बेड़ी आदि बन्धनों को छेदने के लिए लुहार को बुलाने उसके घर चला। वसुमती उबले हुए उड़दों वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी–'इससे पहले मैंने कुछ दान देकर ही पारणा किया है। आज कुछ भी

વસુમતીને નહિ દેખવાથી નોકરવર્ગને પૂછ્યું નોકરવર્ગને શેઠાણીએ મનાઈ કરેલ હોવાથી તેઓ કાંઈ જવાબ આપી શક્યા નહિ નોકરો તરફથી જવાબ નહિ મળતા શેઠ કોપે ભરાયા અને ઘરની બહાર ચાલ્યા જવાનો સર્વેને હુકમ કર્યો. આ નોકરવર્ગની અંદર એક વૃદ્ધ દાસી હતી તેણે જીવના જોખમે પણ વસુમતીને બચાવી લેવા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. મન મજબૂત કરી તે દાસીએ શેઠને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યા. આ સાંભળી શેઠ ભોંયરા પાસે પહોંચ્યા, તાળું તોડી વસુમતીને બહાર કાઢી તે ત્રણ દિવસથી ભૂખી તરસી છે એમ જાણી ઘરમાં અન્નને માટે શોધ કરી, પણ ક્યાંય કોઈ પણ પ્રકારનું અન્ન તેમને હાથ આવ્યું નહિ. તપાસ કરતાં કરતાં ભેંસને ખાણમાં આપવાના અડદને ચૂલે ઉકળતા જોયા. ઝટપટ લઈને તેમણે સૂપડું હાથમાં લીધું અને તેમાં અડદના બાકળા લઈ વસુમતી પાસે આવી તેની સામે ધર્યો. 'હું હમણાં આવું છું' એમ વસુમતીને કહી તેઓ બેડી તોડવા માટે લુહારને બોલાવવા ગયા.

વસુમતી આ અડદના બાકળાવાળા સૂપડાને હાથમાં લઈ વિચારવા લાગી કે આજ સુધી તો કોઈ પણ પ્રકારના તપની પૂર્તિ પહેલાં અન્નદાન આપ્યું છે અને અન્નનું દાન આપ્યા પછી જ મેં પારણું કર્યું છે તો આ

चिन्तयित्वा तां वसुमतीं मार्गे स्वहृदिस्थितं किञ्चिदपि=किमपि न भणित्वा=नोक्त्वा कौशाम्ब्याः चतुष्पथे व्यक्रीणात्=विक्रीतवान्। विक्रीयमाणां तां–वसुमतीं एका–गणिका=वेश्या मूल्यं=भटनियतं शुल्कं दत्त्वा अक्रीणात्=क्रीतवती। तदनु सा वसुमती–तां गणिकां अभणत्=पृष्टवती–'हे अम्ब!=हे मातः! त्वं काऽसि? केन अर्थेन=प्रयोजनेन अहं त्वया क्रीता? इति–वसुमती प्रश्नानन्तरं सा गणिका भणति=उत्तरयति–अहं गणिका अस्मि, मम=गणिकायाः कार्यं=प्रयोजनं, परपुरुषपरिरञ्जनम्–अन्यपुरुषाणां विलासहासादिभिः प्रसादनम् इति। ईदृशम्=एवम्विधं तस्या वेश्याया हृदयविदारकं=मनःखेदजनकम् अनार्यम्=आर्यजनानुचितं वज्रपातमिव=वज्रपतनवद्दुःसहं वचनं श्रुत्वा सा वसुमती क्रन्दितु=रोदितुम् आरभत–आरब्धवती। रुदत्यास्तस्या=वसुमत्याः आर्तनादं श्रुत्वा तत्र=चतुष्पथे स्थितो धनावहः=धनावहनामा कश्चित् श्रेष्ठी अचिन्तयत्=चिन्तितवान्–इयम्=क्रन्दन्ती बालिका

कार्य कर बैठे–प्राण त्याग दे! यह सोच उसने अपने मन की कोई भी बात वसुमती से न कह कर कौशाम्बी के चौराहे पर ले जाकर उसे बेच दिया। बिकती हुई वसुमती को योद्धा के द्वारा निश्चित किया हुआ शुल्क दे कर एक वेश्याने खरीद लिया। तत्पश्चात् वसुमतीने उस गणिका से पूछा–माताजी, तुम कौन हो? और किस प्रयोजन से तुमने मुझे खरीदी है? वसुमती के इस प्रश्न के पश्चात् इस गणिका ने कहा–'मैं वेश्या हूँ। वेश्या का काम है–पर–पुरुषों को प्रसन्न करना, विलास हास आदि करके उनका मनोरंजन करना।' हृदय को विदारण करदेने वाले, मनमें खेद उत्पन्न करने वाले, आर्यजनों के लिए अनुचित तथा वज्रपात की तरह असह्य वचन सुनकर वसुमती आक्रन्दन–रुदन करने लगी। रोती हुई वसुमती की दुःखभरी वाणी सुनकर उसी चौहारे पर खडे हुए धनावह नामक एक सेठ ने विचार किया–'आकृति से प्रतीत होता है कि रोनेवाली

અનિચ્છનીય કાર્ય કરી બેસે–પ્રાણત્યાગ કરે. આમ વિચારીને તેણે પોતાના મનની કોઈ પણ વાત વસુમતીને ન કહેતાં કૌશામ્બીના ચોકમા લઈ જઇને તેને વેચી દીધી એક વેશ્યાએ યોદ્ધાએ નક્કી કરેલી કીંમત આપીને વસુગતીને ખરીદી લીધી ત્યારબાદ વસુમતીએ તે વેશ્યાને પૂછ્યું, "માતાજી, તમે કોણ છો? અને શા ઉદ્દેશથી તમે મને ખરીદી છે?" વસુમતીના આ પ્રશ્ન બાદ તે ગણીકાએ કહ્યું, "હુ વેશ્યા છું. પર–પુરુષોને પ્રસન્ન કરવા, વિલાસ આદિ દ્વારા તેમનુ મનોરજન કરવુ તે વેશ્યાનું કામ છે

હૃદયનુ વિદારણ કરનાર–મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર, આર્યજનોને માટે અનુચિત તથા વજ્રપાત જેવાં ૧૯ સહ્ય વચન સાભળીને વસુમતી આક્રંદ કરવા લાગી રડતી વસુમતીની દુઃખભરી વાણી સાભળીને એજ ચોકમાં કર્યો ધનાવહ નામના એક શેઠે વિચાર કર્યો, "મુખાકૃતિ પરથી લાગે છે કે આ રડતી બાળા કાંતો કોઇ મોટા

नगरीनाथ शतानीको नाम राजा चम्पानगरीनायकं=चम्पानामकनगरीस्वामिनं दधिवाहनाभिधं=दधिवाहन नामकं, नृपं=राजानम् अवक्रम्य=सैन्यैराक्रम्य दुर्नीत्या चम्पानगरीम् अलुण्टत्=लुण्टितवान्। दधिवाहनो राजा लुण्टन मारम्भे चम्पानगरीतो भयाकुलितः पलायितः। ततः शतानीकराजस्य कोऽपि=कश्चित् भटः=योद्धा दधि वाहनराजस्य धारिणीनाम्नीं महिषीं=राज्ञीं वसुमतीं नाम पुत्रीं च रथे स्थापयित्वा कौशाम्बीं नयति, स भटो मार्गे भणति इमां धारिणीं महिषीं=दधिवाहनराजस्य राज्ञीम् भार्यां स्वकीयां भार्यां=पत्नीं करिष्यामि इति। ततः=अस्य एवंविधवचनकथनानन्तरं सा धारिणी देवी तद्वचनं श्रुत्वा निशम्य शीलभङ्गभयेन स्वजिह्वाम्-मपकृष्य बलान्मुखतो बहिर्निःसार्य मृता। तां धारिणीं मृतां दृष्ट्वा भीतः=भयाकुलः सः भटः चिन्तयति, यत् इयमपि=वसुमत्यपि एतादृशम्=धारिणीवत् अकार्यम्=प्राणत्यागरूपम् अकर्तव्यम्-मा कुर्यात्' इति कृत्वा=इति

एक समय कौशाम्बी नगरी के राजा राजा शतानीक ने चम्पानगरी के स्वामी दधिवाहन राजा पर अपनी सेना के साथ आक्रमण किया और दुर्नीति का आश्रय लेकर चम्पानगरी को लूटा। राजा दधिवाहन चम्पानगरी में लूटपाट आरंभ होने पर भयभीत होकर बाहर भाग गया। तब शतानीक का कोई योद्धा दधि वाहन राजाकी धारिणी नामक रानी को और वसुमती नामक पुत्री को रथ में बिठला कर कौशाम्बी की ओर ले चला। रास्ते में उस योद्धाने कहा-'राजा दधिवाहनकी रानी धारिणी को मैं अपनी स्त्री बनाऊंगा।' योद्धा का यह कथन धारिणी रानीने सुना और समझा। उसे शील के खंडित होने का भय हुआ। अत एव उसने अपनी जिह्वा बाहर खींच ली और प्राण त्याग दिए। धारिणी को मृतक अवस्था में देखकर योद्धा भयभीत हो गया। वह सोचने लगा-कहीं ऐसा न हो कि यह-वसुमती भी धारिणी की भाँति कोई अवांछनीय

એક વખત કૌશામ્બીનગરીના રાજા શતાનીકે ચંપાનગરીના રાજા દધિવાહનના રાજ્ય પર પોતાના સૈન્ય સાથે આક્રમણ કર્યું અને છળનો આશ્રય લઈને ચંપાનગરીને લૂંટી. ચંપાનગરીમાં લૂંટફાટ શરૂ થતા રાજા દધિવાહન ભયભીત થઈને નાસી ગયો. તે વખતે શતાનીકનો કોઈ યોદ્ધો દધિવાહન રાજાની ધારિણી નામની રાણીને અને વસુમતી નામની પુત્રીને રથમાં નાખીને કૌશામ્બીની તરફ ઉપાડી ગયો. રસ્તામાં તે યોદ્ધાએ રાજા દધિવાહનની રાણી ધારિણીને કહ્યું કે હું તને મારી પત્ની બનાવીશ." યોદ્ધાનું આ કથન ધારિણી રાણીએ સાંભળતાં તેને પોતાનું શિયળ ભંગ થવાનો ડર લાગ્યો, તેથી તેણે પોતાની જીભ બહાર ખેંચી કાઢીને પ્રાણત્યાગ કર્યો. ધારિણીને મૃત અવસ્થામાં જોઈને તે યોદ્ધો ભયભીત થયો. તેણે વિચાર કર્યો કે ક્યાંક એવું બને કે વસુમતી પણ ધારિણીની જેમ

चिन्तयित्वा तां वसुमतीं मार्गे स्वहृदिस्थितं किञ्चिदपि=किमपि न भणित्वा=नोक्त्वा कौशाम्ब्याः चतुष्पथे व्यक्रीणात्=विक्रीतवान्। विक्रीयमाणां ता–वसुमतीं एका–गणिका=वेश्या मूल्यं=भटनियतं शुल्कं दत्त्वा अक्रीणात्=क्रीतवती। तदनु सा वसुमती–तां गणिकां अभणत्=पृष्टवती–'हे अम्ब !=हे मातः ! त्वं काऽसि ? केन अर्थेन=प्रयोजनेन अहं त्वया क्रीता ? इति–वसुमती प्रश्नानन्तरं सा गणिका भणति=उत्तरयति–अहं गणिका अस्मि, मम=गणिकायाः कार्यं=प्रयोजनं, परपुरुषपारिरञ्जनम्–अन्यपुरुषाणां विलासहासादिभिः प्रसादनम् इति। ईदृशम्=एवम्विधं तस्या वेश्याया हृदयविदारकं=मनःखेदजनकम् अनार्यम्=आर्यजनानुचितं वज्रपातमिव=वज्रपतनवद्दुःसहं वचनं श्रुत्वा सा वसुमती क्रन्दितुं=रोदितुम् आरभत–आरब्धवती। रुदत्यास्तस्या=वसुमत्याः आर्तनादं श्रुत्वा तत्र=चतुष्पथे स्थितो धनावहः=धनावहनामा कश्चित् श्रेष्ठी अचिन्तयत्=चिन्तितवान्–इयम्=क्रन्दन्ती बालिका

कार्य कर बैठे–प्राण त्याग दे। यह सोच उसने अपने मन की कोई भी बात वसुमती से न कह कर कौशाम्बी के चौराहे पर ले जाकर उसे बेच दिया। बिकती हुई वसुमती को योद्धा के द्वारा निश्चित किया हुआ शुल्क दे कर एक वेश्याने खरीद लिया। तत्पश्चात् वसुमतीने उस गणिका से पूछा–माताजी, तुम कौन हो ? और किस प्रयोजन से तुमने मुझे खरीदी है ? वसुमती के इस प्रश्न के पश्चात् इस गणिका ने कहा–'मैं वेश्या हूँ। वेश्या का काम है–पर–पुरुषों को प्रसन्न करना, विलास हास आदि करके उनका मनोरंजन करना।' हृदय को विदारण करदेने वाले, मनमें खेद उत्पन्न करने वाले, आर्यजनों के लिए अनुचित तथा वज्रपात की तरह असह्य वचन सुनकर वसुमती आक्रन्दन–रुदन करने लगी। रोती हुई वसुमती की दुःखभरी वाणी सुनकर उसी चौहारे पर खडे हुए धनावह नामक एक सेठ ने विचार किया–'आकृति से प्रतीत होता है कि रोनेवाली

અનિચ્છનીય કાર્ય કરી બેસે–પ્રાણત્યાગ કરે. આમ વિચારીને તેણે પોતાના મનની કોઈ પણ વાત વસુમતીને ન કહેતાં કૌશામ્બીના ચોકમા લઈ જઈને તેને વેચી દીધી. એક વેશ્યાએ યોદ્ધાએ નક્કી કરેલી કીંમત આપીને વસુગતીને ખરીદી લીધી. ત્યારબાદ વસુમતીએ તે વેશ્યાને પૂછ્યુ, "માતાજી, તમે કોણ છો ? અને શા ઉદ્દેશથી તમે મને ખરીદી છે ?" વસુમતીના આ પ્રશ્ન બાદ તે ગણીકાએ કહ્યું, "હુ વેશ્યા છું. પર–પુરુષોને પ્રસન્ન કરવા, વિલાસ આદિ દ્વારા તેમનું મનોરંજન કરવું તે વેશ્યાનું કામ છે.

હૃદયનું વિદારણ કરનાર–મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર, આર્યજનોને માટે અનુચિત તથા વજ્રપાત જેવાં દુઃસહ્ય વચન સાભળીને વસુમતી આક્રંદ કરવા લાગી રડતી વસુમતીની દુઃખભરી વાણી સાંભળીને એજ ચોકમા ઉભેલા ધનાવહ નામના એક શેઠે વિચાર કર્યો, "મુખાકૃતિ પરથી લાગે છે કે આ રડતી બાળા કાંતો કોઇ મોટા

नगरीपि राजवरस्य=महाराजस्य ईश्वरस्य=धनिकस्य वा कन्या=पुत्री दृश्यते=आकारेण ज्ञायते, इयं यास्त्रिका आपद्भाजनं=दुःखपात्रम् मा भवतु' इति=इत्थं चिन्तयित्वा=विचार्य सः धनावहः श्रेष्ठी तदिष्टं=वेश्याभिलषितं द्रव्यं=मूल्यं दत्त्वा तां=वसुमतीं कन्यां=राजपुत्रीं गृहीत्वा=आदाय निजभवने=स्वगृहे अनयत्=नीतवान्। स्वगृहा ऽऽनयनानन्तरं श्रेष्ठी धनावहः मूला—नाम सद्भार्या=धनावहस्त्री च तां वसुमतीं निजपुत्रीमिव=स्वकन्यावत् पालयितुं= रक्षितुं पोषयितुं च उपाक्रमेताम्=आरेभेते स्म।

एकदा ग्रीष्मकाले=ग्रीष्मऋतु समये अन्यभृत्याभावे=अपरकिङ्करानुपस्थितौ सा वसुमती, श्रेष्ठिना=धनावहेन वार्यमाणाऽपि ग्रामान्तरात् गृहम्=स्वभवनम् आगतस्य=श्रेष्ठिन —धनावहस्य पादप्रक्षालनं अकरोत्=पितृबुद्ध्या कृत वती। पादौ=धनावहस्य चरणौ प्रक्षालयन्त्याः तस्याः—वसुमत्याः, केशपाश—केशकलापः छुटितः—बन्धान्— मुक्तो जातः। तदा अस्याः केशपाशं आर्द्रभूमौ=पङ्किलभुवि मा पततु। इति कृत्वा=इति विचार्य तं=केशपाशं स

लड़की यह या तो बड़े राजा की या किसी धनवान् की बेटी होनी चाहिए। यह बेचारी लड़की दुखिनी न हो तो अच्छा।' ऐसा सोचकर धनावह सेठने वेश्या का मुँहमांगा मोल चुकाकर राजकुमारी वसुमती को ले लिया। वह उसे अपने घर ले गये। घर ले जाने के पश्चात् धनावह सेठ और उनकी पत्नी मूलाने वसुमती का अपनी ही बेटी के समान पालन—पोषण करना आरंभ किया।

एक बार ग्रीष्म ऋतु का समय था, सेठ धनावह दूसरे गाँव से लौट कर अपने घर आये थे। जब वे घर आये उस समय कोई नौकर उपस्थित नहीं था। अत एव वसुमती ही धनावह को अपना पिता समझ कर पैर धोने लगी। धनावहने मना किया, पर वह नहीं मानी जब वसुमती धनावह के चरण प्रक्षालन कर रही थी, उस समय उसका केशकलाप (जूड़ा) खुल गया। सेठ धनावहने सोचा—इसके बाल कीचड़

राजानी अथवा कोई पैसादारनी दीकरी होवी जोईए आ बिचारी बाळा दुःखी न थाय तो सारुं " एवु विचारीने वेश्याने मों माग्या दाम चुकवीने तेणे वसुमतीने लई लीधी ते तेने पोताने घेर लई गयो. घेर लई गया पछी धनावह शेठ अने तेनी पत्नी मूळाए वसुमतीनु पोतानी ज पुत्रीनी जेम पालनपोषण करवा मांडयु

एकवार ग्रीष्म ऋतुनो समय हतो धनावह शेठ बीजे गाम जईने पोताने घेर पाछा फर्या. ज्यारे तेओ घेर आव्या त्यारे कोई नोकर हाजर न हतो तेथी वसुमती ज धनावहने पोताना पिता मानीने-तेमना पग धोवा लागी. धनावहे ना पाडी, पण ते मानी नहीं. ज्यारे वसुमती धनावहना पग धोती हती त्यारे तेनो केशकलाप

धनावहः श्रेष्ठी, निजपाणियष्ट्या=विकाराभावेन यष्टि तुल्याभ्यां स्वहस्ताभ्यां धृत्वा=गृहीत्वा अवध्नात्=बद्धवान्। तदा गवाक्ष स्थिता=वातायनोपविष्टा श्रेष्ठिनो=धनावहस्य भार्या=मूला वसुमत्याः केशपाशं=केशकलापं बध्नन्तं श्रेष्ठिनं=धनावहं दृष्ट्वा अचिन्तयत्=मनसि विचारितवती–'इमाम्=एतां कन्यां=बालिकां पालयित्वा पोषयित्वा च मया अनर्थम्=स्वस्यैवानिष्टं, कृतम्–सम्पादितम् 'कुतः ? इत्याह='जइ' इत्यादि वा यदि इमां=वसुमतीं कन्यां श्रेष्ठी=मम पतिर्धनावहः उद्वहेत्=परिणयेत्, तदा=तर्हि तस्यां परिणीतायां सत्याम्अहम् अपदस्था=अधिकारच्युता एव भविष्यामि, तदत्र मया प्रयतनीय, येन वसुमतीं मत्पतिः परिणेतुं न शक्नुयात्, यतः–उत्पद्यमानाः=जायमान एव व्याधिः=रोगः उपशमयितव्यः=चिकित्सनीयः, इति कृत्वा=चिन्तयित्वा सा=मूला एकदा=एकस्मिन् समये अन्यग्रामं=ग्रामान्तरं गत श्रेष्ठिन ज्ञात्वा नापितेन तस्याः वसुमत्याः शिरो मुण्डयित्वा शृङ्खलया करौ=हस्तौ निगडेन

वाली जमीन पर न गिर जाएँ, यह सोचकर उन्होंने निर्विकारभाव से-यष्टि (लकडी) के समान अपने हाथों में लेकर उसके केशपाशको बाँध दिया। उस समय धनावह शेठ की पत्नी मूला खिड़की में बेठी थी। उसने वसुमती का केशकलाप बाँधते हुए धनावह को देखकर मन मे विचार किया–इस लड़की का पालन-पोषण करके मैने अपना ही अनिष्ट कर डाला है। क्यों कि इस छोकरी के साथ मेरे पतिने विवाह कर लिया तो इसके साथ विवाह करलेने पर मै अपदस्थ हो जाऊँगा–अर्थात् मैं अधिकार से वंचित हो जाऊंगी। अत एव मुझे कोई ऐसा प्रयत्न करना चाहीए कि मेरे पति इस से विवाह न कर सकें। जब बीमारी उत्पन्न हो रही हो तभी उसका इलाज कर लेना ही अच्छा है। मूलाने ऐसा विचार कर लिया। कुछ ही समय के बाद उसे अवसर मिल गया। एक बार धनावह सेठ दूसरे गाँव चले गये। उन्हें बाहर गया जान कर

(અંબોડો) છૂટી ગયો. શેઠ ધનાવહે મનમા "તેના વાળની લટો કાદવવાળી જમીન પર રખેને પડે." એમ વિચારીને તેમણે નિર્વિકાર ભાવે–યષ્ટિ (લાકડી)ના જેવા પોતાના હાથોમાં લઈને તે કેશકલાપ બાંધી દીધો.

આ બાજુ તેજ વખતે ધનાવહ શેઠની પત્ની મૂલા બારીમા બેઠી હતી તેણે વસુમતીનો કેશકલાપ બાંધતા ધનાવહને જોયા. તેણે વિચાર્યું કે "આ છોકરીનું પાલન–પોષણ કરવામા મેં મારૂ પોતાનું જ અનિષ્ટ કર્યું છે. કારણ કે આ કન્યા યૌવનના ઉંબરે પહોચી છે. જો આ છોકરી સાથે મારા પતિ લગ્ન કરશે તો તેની સાથે લગ્ન થતા જ હું અધિકાર રહિત બની જઇશ. તેથી મારે એવો ઉપાય કરવો જોઇએ કે જેથી મારા પતિ તેની સાથે વિવાહ કરી શકે નહિ રોગ અને દુશ્મન ઉત્પન્ન થતા જ તેનો ઇલાજ કરવો જોઇએ. મૂલાએ આ પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો. થોડા સમય પછી તેને તક પણ મળી એક વાર ધનાવહ શેઠને બીજે ગામ જવાનું થયું. તેમને બહાર ગયેલા

पादौ=चरणौ च निगड्य=निगडितौ कृत्वा एकस्मिन् भूमिगृहे तां–वसुमतीं स्थापयित्वा तद्=भूमिगृहं तालकेन नियन्त्र्य=नियन्त्रितं कृत्वा स्वयं तस्मिन्नेव ग्रामे–कौशाम्बी नगर्यामेव पितृगृहे गता। सा–निगडितहस्तपादा वसुमती च तत्र=नियन्त्रिते भूमिगृहे क्षुधया पीड्यमाना चिन्तयति=मनसि विचारयति, चिन्ता स्वरूपमाह–'कस्य राजकुलं' इत्यादिना–'मे मम राजकुलं=नृपवंशः कुत्र=क्व ! तथा इयम्=उपस्थिता मम दुर्दशा=गर्हितावस्था कीदृशी ? अनयोर्नास्ति किंचिदपि साम्यम्। अहो ! मे=मम पुरा–पूर्वभवे कृतम्=उपार्जितं कर्म=अशुभकर्म किं=कथम्भूतमस्ति ' यस्य=अशुभकर्मणः ईदृशः=एवंविधः विपाकः=दुर्दशालक्षणं फलम् उदयमागत ।'' एवं चिन्तयन्ती सा 'कारागारमुक्तिपर्यन्तं तपः=अनशनलक्षणं करिष्यामि' इति कृत्वा=इति विचार्य मनसि 'नमो अरिहंताणं'

मूलाने नाई से वसुमती का सिर मुंडवा दिया। हाथों में हथकड़ी और पैरों में बेड़ी डाल दी। तब वसुमती को एक भौंयरे में बंद कर दी। भौंयरे को ताला जड़ दिया। यह सब करके वह मूला, कौशाम्बी में ही अपने बाप के (पिता के घर) चली गई। हाथों–पैरों से जकड़ी वसुमती भौंयरे में पड़ी हुई मन ही मन विचार करने लगी। वह क्या विचार करने लगी सो कहते हैं—

कहाँ तो मेरा वह राजकुल–जिसमें मेरा जन्म हुआ और कहाँ यह इस समयकी मेरी दुर्दशा ? दोनोंमें तनिक भी समानता नहीं। आह ! पूर्व भव में मेरे द्वारा उपार्जित अशुभ कर्म न जाने कैसा है ? जिसका फल ऐसा भोगना पड़ रहा है। इस दुर्दशा के रूपमें जो उदय में आया है। इस प्रकार विचार करती हुई वसुमतीने यह निश्चय कर लिया कि 'जब तक मैं इस कारागार से छुटकारा न पाऊँगी तब तक अनशन तपस्या करूँगी।' इस प्रकार विचार कर वह वसुमति 'नमो अरिहंताणं' इत्यादि रूप पंचपरमेष्ठी मंत्र का जाप करने लगी।

બોલાવીને મૂલાએ હજામને બોલાવી તેની પાસે વસુમતીનું માથું મુંડાવી નાખ્યું અને હાથોમાં હાથકડી અને પગોમાં બેડી નાખી. પછી વસુમતીને એક ભોંયરામાં પૂરી દીધી, ભોંયરાને તાળું વાસી દીધું આ બધું કરીને તે કૌશામ્બીમાં જ પોતાને પિયર ચાલી ગઈ હાથો અને પગોથી બંધાયેલી વસુમતી તે ભોંયરામાં કેદ–અવસ્થામાં મનોમન વિચાર કરવા લાગી. તે શો વિચાર કરવા લાગી તે બતાવે છે—

'ક્યાં મારો એ રાજવંશ, જેમાં મારો જન્મ થયો અને ક્યાં મારી આ સમયની દુર્દશા ? બન્નેમાં જરી પણ સમાનતા નથી. અહા ! પૂર્વભવમાં મેં ઉપાર્જિત કરેલ અશુભ કર્મ શું ખબર કેવાં છે કે જેનું આવું ફળ ભોગવવું પડે છે। આ દુર્દશાના રૂપે જ તે ઉદયમાં આવ્યાં છે" આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતીએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે "જ્યાં સુધી આ કારાગારમાંથી મારો છુટકારો ન થાય ત્યાં સુધી હું અનશન તપસ્યા કરીશ." આ પ્રમાણે

इत्यादि रूपं पञ्चपदस्वरूपं परमेष्ठिमन्त्रं जपितुम् आरभत=प्रारब्धवती। एवं भूमिगृहे निगडितहस्तपादायाः परमेष्ठिमन्त्रं जपन्त्याः तस्याः=वसुमत्याः त्रीणि दिनानि व्यतिक्रान्तानि=व्यतीतानि, ततः चतुर्थे दिवसे श्रेष्ठी=धनावहः ग्रामान्तरात् आगतो वसुमतीम् अदृष्ट्वा परिजनान्=स्वजनान् भृत्यादीन् तद्विषये अपृच्छत्=पृष्टवान्। परन्तु श्रेष्ठिना वसुमती जिज्ञासायां कृतायामपि पूर्वत एव मूलानिवारिताः ते सर्वे परिजनाः तं धनावहं वसुमती विषये किमपि न अकथयन्=न कथितवन्तः। ततः क्रुद्धः=जातकोपः श्रेष्ठी=धनावहः अभणत्-जानाना अपि यूयं मया बहुशो जिज्ञासितां वसुमतीं न कथयत, अतो यूय मद्गृहाद् निर्गच्छत=निस्सरत, इति=इत्थं श्रेष्ठिनो वचनं श्रुत्वा एकया वृद्धया दास्या "मम जीवितेन= जीवनेन सा वसुमती जीवतु=प्राणान्धरतु" इति कृत्वा=एतद् विचिन्त्य श्रेष्ठिने=धनावहाय सर्वं वृत्तम् कथितम्=तत् सर्वं श्रुत्वा श्रेष्ठी=धनावहः शीघ्रं तत्र=भूमिगृहद्वारसमीपे गत्वा तालकं भङ्क्त्वा=त्रोटयित्वा द्वारम् उद्घाट्य वसुमतीं आश्वासयत्=धैर्यकारकवचनैःसमतोषयत्। ततः-वसुमत्या-

---

इस प्रकार तीन दिन बीत गये। चौथे दिन धनावह सेठ दूसरे गाँव से लौटे। उन्हें वसुमती दिखलाइ नहीं दी तो भृत्य आदि परिजनों से उसके विषय में पूछताछ की। इस प्रकार शेठ के द्वारा जानने की जिज्ञासा करने पर भी, मूला द्वारा मना किये हुए नोकरचाकर वसुमती के विषय में कुछ भी न बोले। तब धनावह सेठ को क्रोध आ गया। उन्होंने कहा—तुम लोक जानते-बूझते भी और मेरे द्वारा पूछने पर भी, वसुमती के विषय में कुछ भी नहीं कहते हो तो मेरे घर से बाहर निकल जाओ। इस प्रकार सेठ के वचन सुनकर एक वृद्ध दासीने सोचा—मेरे जीवन से भी वसुमती जीवीत रहे; अर्थात् मेरे प्राण जाते हों तो भले जाएँ, मेरे प्राणों के बदले वसुमती के प्राण बच जाने चाहिए। यह सोचकर उसने समग्र वृत्तान्त धनावह से कह दिया। इस वृत्तान्त को सुनकर धनावह शीघ्र ही भौंयरे के द्वारके समीप गये। भौंयरे का ताला तोड़ा। द्वार खोला, वसुमती को धीरज बंधाने वाले वचन कह कर सन्तोष दिया।

વિચાર કરીને તે "नमो अरिहंताणं" ઈત્યાદિ રૂપ પચ પરમેષ્ઠી મત્રનો જાપ કરવા લાગી આ રીતે ત્રણ દિવસ પસાર થયા. ચોથે દિવસે ધનાવહ શેઠ બીજે ગામથી પાછા ફર્યા તેમણે શેઠાણી કે વસુમતી કોઈને ન જોતા નોકર આદિ પરિજનોને તેના વિષે પૂછપરછ કરી આ પ્રમાણે શેઠે પૂછવા છતા પણ મૂલા શેઠાણી તરફથી મના કરાયેલ હોવાથી નોકર-ચાકર વસુમતીને વિષે કંઈ પણ બોલ્યા નહીં ત્યારે ધનાવહ શેઠ ગુસ્સે થયા તેમણે કહ્યુ, "તમે લોકો જાણવા છતા અને મારા પૂછવા છતાં પણ વસુમતી વિષે કંઇ પણ કહેતા નથી માટે મારા ઘરમાથી બહાર નીકળી ચાલ્યા જાઓ." શેઠના એવા વચનો સાંભળીને એક વૃદ્ધ દાસીએ વિચાર કર્યો, "મારો પ્રાણ જાય તો ભલે જાય પણ વસુમતીનો જીવ બચાવવો જ જોઇએ." આમ વિચારી તેણે આખું વૃત્તાંત ધનાવહ શેઠને કહી દીધુ. આ વૃત્તાંત સાભળીને ધનાવહ તરત જ ભોંયરાના દ્વારની પાસે ગયા ભોંયરાનુ તાળું તોડી નાખ્યુ. દ્વાર ખોલ્યું અને વસમતીને આશ્વાસનના વચનો કહીને સાંત્વન આપ્યું.

भाष्यासनानन्तरं खलु स श्रेष्ठी गृहे=स्वभवने मूलया पितृगृहगमनावसरे गुप्तस्थाने सरक्षितत्वात् किमपि भाजनं=पात्रं भक्तम्=ओदनादिकं च क्वापि न पश्यति, केवलं पशुनिमित्त=पश्वर्थं निष्पादिताम्=कृतान् क्वथितमाषान्=स्विन्नमाषान् 'बाकुला' इति भाषा प्रसिद्धान् तत्र पश्यति, ते=क्वथितमाषाः अन्यभाजनाभावे शूर्पे एव गृहीत्वा-आदाय तेन=धनावहेन भक्तार्थं=भोजनार्थं वसुमत्यै समर्पिताः=दत्ताः स्वयं च धनावहो निगडादिबन्धनच्छेदनार्थं लोहकारम् आकारयितुम्=आह्वातुम् तद्गृहे अगच्छत्=गतवान्। सा=निगडितहस्तपादा वसुमती च क्वथितमाषं=क्वथितमाषसहितं शूर्पं हस्तेन गृहीत्वाऽचिन्तयत्-मनसि विचारितवती-हहः पूर्वं मया किमपि दानम्=अशनपानखाद्यस्वाद्यरूपं साधुभ्यो दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अद्यतु=अस्मिन् दिने तु किमपि=किञ्चिदपि अशनादिकं मुनये न दत्त्वा कथं=केन प्रकारेण पारयामि=पारणं करोमि? मे=मम कीदृशः=कथम्भूतो दुर्विपाकः=गर्हितकर्मफलम्, उदितः=उदयावलिकायाम् उपस्थितः येन दुर्विपाकेन अहम्=ईदृशीम्=एतादृशीं दासीत्वादिरूपां

मूला जब अपने पिता के घर गई थी तो बरतन-भांडे सब गुप्त जगह में रख गई थी। अतएव सेठ को नजरों में न कोई बरतन मिला और न भोजन ही कहीं दिखाई दिया। केवल जानवरों के लिए उबले हुए उड़द, जिन्हें लोकभाषा में 'बाकुला' कहते हैं, वही मिले। दूसरा बरतन न होने के कारण सूप में ही उन्हें लेकर धनावह सेठने वह वसुमती को दिये। सेठ स्वयं बेड़ी वगैरह को काटने के हेतु लुहार को बुलाने के लिये लुहार के घर चले गये। बंधे हुए हाथों-पैरों वाली वसुमती उबले हुए उड़द वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी-इस से पहले मैंने साधुओं को अशनपान खादिम और स्वादिम का दान करके ही पारणा किया है, आज बिना दान दिये पारणा कैसे करूँ? कैसा गर्हित कर्म मेरे उदय में आया है, जिसके दुर्विपाक के कारण

મૂલા જ્યારે પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ હતી ત્યારે વાસણ-કુસણ બધું ગુપ્ત જગ્યાએ મૂકીને ગઈ હતી, તેથી શેઠને ઉતાવળમાં કોઈ વાસણ પણ ન જડયું તેમ જ ભોજન પણ નજરે ન પડયું. ઢોર ઢોરોને માટે બાફેલા અડદ જેને લોકભાષામાં "બાકળા" કહે છે તે જ મળ્યા. બીજું વાસણ ન જડવાથી સૂપડામાં જ બાકળા લઈને ધનાવહ શેઠે વસુમતીને આપ્યા અને શેઠ પોતે જ બેડી વગેરે તોડવાને માટે લુહારને બોલાવવા માટે લુહારને ઘેર ગયા. જકડાયેલ હાથ-પગવાળી વસુમતીએ બાફેલા અડદવાળું સૂપડું હાથમાં લઈને વિચાર્યું 'આ પહેલાં મેં સાધુઓને અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમનું દાન દઈને જ પારણાં કર્યાં છે. આજે દાન આપ્યા વિના પારણું કેવી રીતે કરું? કેવા ઉપાર્જિત કર્મોનો મારે ઉદય થયો છે કે જેના વિપાકને અંગે હું દાસીપણું વગેરે વગેરે ભોગવી આ દશા પામી

दशाम् अवस्था सम्प्राप्ता=लब्धवती। यदि=चेत् कस्मै अपि अतिथये=मुनये एतद् भक्तं=शूर्पस्थं वाष्पितमाष-रूपमशनं दत्वा पारणकं करोमि, ततः श्रेयः=कल्याण भवेत्। इति चिन्तयित्वा गृहदेहल्याः वहिः=वहिर्भागे एकं पादं=चरणं कृत्वा एकम्=अपरं पादं=चरणं च अन्तः=अन्तर्भागे कृत्वा मुनिमार्गं=मुनेरागमनं पश्यन्ती=प्रतीक्षमाणा तिष्ठति। सैव वसुमती चन्दनस्येव श्रीखण्डचन्दनवत् शीतलस्वभावत्वेन=शीतलप्रकृतितया 'चन्दनवाले' ति नाम्ना प्रसिद्धिं ख्यातिं प्राप्ता=लब्धवतीति ॥सू०९६॥

अंतिमो उवसग्गो

मूलम्—तएणं से समणे भगवं महावीरे कोसंबीओ णयरीओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जणवय-विहारं विहरइ। तओ पच्छा भगवं वारसमं चाउम्मासं चंपाए णयरीए चउम्मासतवेणं ठिए, तओ निक्खमिय छम्माणियाभिहस्स गामस्स वहिया उज्जाणम्मि काउसग्गे ठिए। तत्थ ण एगो गोवालो आगंतूण भगवं दट्ठूणं एव वयासी–भो भिक्खू! मम इमे वइल्ले रक्खउ त्ति कहिय गामम्मि गओ। गामाओ आगमिय वइल्ले न पासइ, भगवं पुच्छेइ–क्त्थमे वइल्ला?। झाणनिमग्गे भगवं न किंचि वयइ। तओ से पुव्वभववेराणुवंधिकम्मुणा कुद्धो आसुरत्तो मिसिमिसेमाणो भगवओ कण्णेसु सरगडनामस्स कढिणरुक्खस्स कीले निम्माय कुढारप्पहारेण अंतो निखणिय तेसिं उवरिभागे छेदीअ, जे णं ते न कोइ नाउं सक्किज्जा न वि य निस्सारिउं। पहुस्स इमो अट्ठारसमभववद्धकम्मुणो उदओ समुवट्ठिओ। दुरासओ सो गोवालो तओ निक्खमिय अन्नत्थ गओ। पहू य तओ निक्खमिय मज्झिमपावाए णयरीए भिक्खट्ठाए अडमाणे सिद्धत्थ सेट्ठि गिहमणुपविट्ठे। तत्थ णं खरगा-भिहो विज्जो अच्छइ, सो य पहुं दट्ठुं जाणीअ–जं एयस्स कण्णेसु केणवि सल्लाइं निखायाइं, तेणं एस पहू

मैं दासीपन आदि की इस दशा को प्राप्त हुई हूँ, अगर मैं किसी मुनि को यह भोजन–रूप मे स्थित उड़द अशन–देकर पारणा करूँ तो मेरा कल्याण हो जाय। इस प्रकार विचार करके वह घर की देहली से एक पैर बाहर और दूसरा पैर अन्दर करके मुनि के आगमन की प्रतीक्षा करने लगी। वही राजकुमारी वसुमती श्रीखंड चन्दन के समान शान्त प्रकृति वाली होने के कारण 'चन्दनवाला' इस नाम से विख्यात हुई ॥सू०९६॥

छु ! જો હુ કોઇ મુનિને આ ભોજન–સૂપડામા રહેલ બાફેલા અડદ રૂપ અશન–વહોરાવીને પારણું કરૂં તો મારૂ કલ્યાણ થઈ જાય. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે એક પગ ઘરના ઉમરાની બહાર અને બીજો પગ અંદર રાખીને મુનિના આગમનની રાહ જોવા લાગી એ જ રાજકુમારી વસુમતી શ્રીખંડ ચન્દન જેવી શાત સ્વભાવવાળી હોવાથી તે "ચન્દનબાળા"ના નામથી પ્રખ્યાત થઈ. (સૂ૦૯૬)

आश्वासनानन्तरं खलु स श्रेष्ठी गृहे=स्वभवने मूलया पितृगृहगमनावसरे गुप्तस्थाने संरक्षितत्वात् किमपि भाजनं= पात्रं भक्तम्=ओदनादिकं च कुत्रापि न पश्यति, केवलं पशुनिमित्त=पश्वर्थं निष्पादितान्=कृतान् क्वाथितमाषान्= स्विन्नमाषान् 'बाकुला' इति भाषा प्रसिद्धान् तत्र पश्यति, ते=क्वाथितमाषा अन्यभाजनाभावे शूर्पे एव गृहीत्वा—आदाय तेन=धनावहेन भक्तार्थं=भोजनाय वसुमत्यै समर्पिताः=दत्ताः स्वयं च धनावहो निगडादिबन्धन च्छेदनार्थं लोहकारम् आकारयितुम्=आह्वातुम् तद्गृहे अगच्छत्=गतवान्। सा=निगडितहस्तपादा वसुमती च तत्क्वाथितमाषं=क्वाथितमाषसहितं शूर्पं हस्तेन गृहीत्वाऽचिन्तयत्—मनसि विचारितवती—इतः पूर्वं मया किमपि दानम्=अशनपानखाद्यस्वाद्यरूपं साधुभ्यो दत्त्वैव पारणकं कृतम्, अद्य तु=अस्मिन् दिने तु किमपि=किञ्चिदपि अशनादिकं मुनये न दत्त्वा कथं=केन प्रकारेण पारयामि=पारणं करोमि ? मे=मम कीदृशः=कथम्भूतो दुर्विपाकः= गर्हितकर्मफलम्, उदितः=उदयावलिकायाम् उपस्थितः येन दुर्विपाकेन अहं=ईदृशीम्=एतादृशीं दासीत्वादिरूपां

मूला जब अपने पिता के घर गई थी तो बरतन-भांडे सब गुप्त जगह में रख गई थी। अतएव सेठ को जल्दी में न कोई बरतन मिला और न भोजन ही कहीं दिखाई दिया। केवल जानवरों के लिये उबले हुए उड़द, जिन्हें लोकभाषा में 'बाकुला' कहते हैं, वही मिले। दूसरा बरतन न होने के कारण सूप में ही उन्हें लेकर धनावह सेठने वह वसुमती को दिये। सेठ स्वयं बेड़ी वगैरह को काटने के हेतु लुहार को बुलाने के लिए लुहार के घर चले गये। बंधे हुए हाथों-पैरों वाली वसुमती उबले हुए उड़द वाले सूप को हाथ में लेकर सोचने लगी—इस से पहले मैंने साधुओं को अशनपान खादिम और स्वादिम का दान देकर ही पारणा किया है, आज बिना दान दिये पारणा कैसे करूँ ? कैसा गर्हित कर्म मेरे उदय में आया है, जिसके दुर्विपाक के कारण

મૂલા જ્યારે પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ હતી ત્યારે વાસણ-કુસણ બધું ગુપ્ત જગ્યાએ મૂકીને ગઈ હતી, તેથી શેઠને ઉતાવળમાં કોઇ વાસણ પણ ન જડ્યું તેમ જ ભોજન પણ નજરે ન પડ્યું ફક્ત ઢોરોને માટે બાફેલા અડદ જેને લોકભાષામાં "બાકળા" કહે છે તે જ મળ્યા. બીજું વાસણ ન જડવાથી સૂપડામાં જ બાકળા લઈને ધનાવહ શેઠે વસુમતીને આપ્યા અને શેઠ જાતે જ બેડી વગેરે તોડવાને માટે લુહારને બોલાવવા માટે લુહારને ઘેર ગયા. જકડાયેલ હાથ-પગવાળી વસુમતીએ બાફેલા અડદવાળું સૂપડું હાથમાં લઈને વિચાર્યું "આ પહેલાં મેં સાધુઓને અશન પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમનું દાન દઈને જ પારણાં કર્યાં છે આજે દાન આપ્યા વિના પારણું કેવી રીતે કરું ? કેવા ઉપાર્જિત કર્મનો મારે ઉદય થયો છે કે જેના દુર્વિપાકને કારણે હું દાસીપણું વગેરે વગેરે ભોગવી આ દશા પામી

बलीवर्दौ न पश्यति, भगवन्तं पृच्छति–कुत्र मे बलीवर्दौ ?। ध्याननिमग्नो भगवान् न किञ्चिद् वदति । ततःस पूर्वभववैरानुबन्धिकर्मणा क्रुद्धः आशुरक्तः मिसमिसायमानो भगवतः कर्णयोः शरकटनाम्नः कठिनवृक्षस्य कीले निर्माय कुठारप्रहारेण अन्तर्निखन्य तयोरुपरिभागावच्छिनत्, येन ते न कोऽपि ज्ञातुं शक्नुयात् नापि च निस्सारयितुम्। प्रभोरयम् अष्टादशभवबद्धकर्मण उदयः समुपस्थितः। दुराशयः स गोपालः ततो निष्क्रम्यान्यत्र गतः प्रभुश्च ततो निष्क्रम्य मध्यमपापायां नगर्यां भिक्षार्थाय अटन् सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहमनुप्रविष्टः। तत्र खलु खरकाभिधो वैद्य आस्ते स च प्रभुं दृष्ट्वा अजानीत यत्–एतस्य कर्णयोः केनापि शल्ये निखाते, तेन एष प्रभुः

बैल दिखाई न दिये। भगवान् से पूछा—'कहाँ है मेरे बैल ?' ध्यानमग्न भगवान् कुछ न बोले। तब उसने पूर्वभव के वैरानुबंधी कर्म के कारण क्रुद्ध होकर,=लाल होकर और मिसमिसाते हुए शरकट नामक कठिन वृक्ष की दो कीलें बनाकर, भगवान् के कानों में कुठार के प्रहार से अन्दर ठोंक दी, और उनके बाहर के भागों को काट डाला, जिस से किसी को मालूम न हो और कोई निकाल भी न सके। प्रभु के यह अठारहवें भव में बाँधे हुए कर्म का उदय उपस्थित हुआ। वह दुराशय गुवाल वहाँ से निकल कर अन्यत्र चला गया।

भगवान् वहाँ से निकल कर मध्यम पावानगरी में भिक्षा के लिए अटन करते हुए सिद्धार्थ सेठ के गृह में प्रविष्ट हुए। वहाँ खरक नामक एक वैद्य था। उसने प्रभु को देखकर जान लिया कि इनके कानों में

તે ગોવાળે બળદને જોયાં નહીં તેથી તેણે ભગવાનને પૂછ્યુ કે 'હે સાધુ ! મારા બળદ ક્યાં ?' ધ્યાનમગ્ન પ્રભુએ કાંઈપણ જવાબ વાળ્યો નહીં આથી પૂર્વભવના વૈરાનુબંધી કર્મના યોગે, તે ગોવાળ ક્રોધાયમાન થયો. ક્રોધથી લાલ પીળો થતો, શરકટ નામના કઠણ વૃક્ષની ડાળીમાથી, બે ખીલા બનાવ્યાં. આ ખીલાને ભગવાનના કાનમા કુહાડાના ઘા વડે ઘોચી મજબૂત કરી દીધા, ને તે ખીલાના બહાર દેખાતા ભાગોને કાપી નાખ્યાં. આમ કરવાનું કારણ એ હતુ કે, આવા કાર્યની કોઈને જાણ થાય નહીં. તેમજ આવા બંધબેસ્તા ખીલાને કોઈ કાઢી પણ શકે નહિ આવુ નિકાચિત કર્મ, પ્રભુએ પોતાના અઢારમા ભવમાં બાંધ્યુ હતુ. ને તેનો ઉદય તેમને આ અંતિમ ભવમા જણાયો ને તેનુ પરિપકવ ફળ પણ ભોગવવું પડયું.

આ દુરાશયી ગોવાળ ત્યાંથી નિકળી જઇ, કોઈ અજાણ્યા સ્થળે ચાલ્યો ગયો. ભગવાન અહીંથી નીકળી, મધ્યમ પાવા નગરીમાં ભિક્ષાર્થે અટન કરતાં કરતાં, સિદ્ધાર્થ શેઠને ત્યાં જઇ ચડયા. આ શેઠને ત્યાં 'ખરક' નામનો એક વૈદ્ય હતો. તેણે પ્રભુને જોતાંજ કાનમાં ઠોકેલાં ખીલાને ઓળખી લીધા. ને વિચાર કરતાં તેને ખ્યાલમા આવ્યુ

भउम वेयणं अणुभवइ इति। तए णं सो विज्जो सेट्ठिं कहीअ। पहू य गहियभिक्खे उज्जाणं समणुपत्त। सो सट्ठो विज्जो य उज्जाणे गमिय काउस्सग्गट्ठियस्स पहुस्स कण्णेहिंतो महईए जुत्तीए दाइ सलागाइं निस्सारेंति। तह वि कीलगुद्धरणे पहुस्स दुस्सहा वेयणा समाया, तहवि भगवं परिमसरीरत्तणेण अनंतबलत्तणेण य त उज्जमं तिण्णं धारे कायरजणदुरहियासं वेयणं सम्मं सहीअ। तए णं से सेट्ठी विज्जो य ओसहोवयारेण तं नीरुयं काउ सयं गिहं गमीअ। तेण कुविएण गावालो मरिय नरयं गओ। सेट्ठी विज्जो य तेण सुह कम्मुणा बारसमे कप्पे उववन्ना इइ गंथंतरे ॥ सू० ९७॥

छाया—ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः कौशाम्ब्या नगर्याः प्रति निष्क्राम्यति, प्रति निष्क्रम्य जनपदविहारं विहरति। ततः पश्चात् भगवान् द्वादशं चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां चतुर्मास तपसा स्थितः ततो निष्क्रम्य षण्मानिकाभिधस्य ग्रामस्य बाह्योद्याने कायोत्सर्गे स्थितः तत्र खलु एको गोपाल आगत्य भगवन्तं दृष्ट्वा एवमवादीत्-"भो भिक्षो! मम इमौ बलीवर्दौ रक्षतु" इति कथयित्वा ग्रामे गतः। ग्रामाद् आगत्य

अन्तिम उपसर्ग

मूल का अर्थ—'तए णं से' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान महावीरने कौशाम्बी नगरी से विहार किया और विहार करते हुए वे जनपद में विचरने लगे। तत्पश्चात् भगवान् चौमासी तप के साथ चम्पा नगरी में बारहवें चतुर्मास के लिए विराजे। तदनन्तर वहाँ से विहार कर षण्मानिक नामक ग्राम के बाह्य उद्यान में कायोत्सर्ग में स्थित हुए। वहाँ एक ग्वाला आकर और भगवान् को देखकर इस प्रकार बोला— 'हे भिक्षु! मेरे इन दोनों बैलोंकी रखवाली करना।' ऐसा कहकर गाँव में चला गया। गाँव से लौटने पर उसे

અંતિમ ઉપસર્ગ

મૂલનો અર્થ—'तए णं से' ઇત્યાદિ આ પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કૌશામ્બી નગરીમાંથી વિહાર કરી, દેશના જુદા જુદા ભાગમાં વિચરવા લાગ્યા. બારમું ચાતુર્માસ કરવા તેઓશ્રી ચંપાનગરીમાં પધાર્યા ને ત્યાં ચૌમાસી તપની આરાધના કરી આ ચાતુર્માસ પૂરું કર્યું. આ ચોમાસું પસાર કર્યા પછી તેઓ ષણ્માસિક નામના ગામની બહાર ઉદ્યાનમાં કાયોત્સર્ગ કરી સ્થિત થયાં. ત્યાં કોઈ એક ગોવાળ આવી ભગવાનને દેખતાં બોલવા લાગ્યો. કે ભિક્ષુ! તું આ મારા બન્ને બળદોનું ધ્યાન રાખજે આમ કહી તે ગામમાં ચાલ્યો ગયો. ગામમાંથી પાછા ફરતાં

बलीवर्दौ न पश्यति, भगवन्तं पृच्छति-कुत्र मे बलीमर्दौ ?। ध्याननिमग्नो भगवान् न किञ्चिद् वदति। ततःस पूर्वभववैरानुबन्धिकर्मणा क्रुद्धः आशुरक्तः मिसमिसायमानो भगवतः कर्णयोः शरकटनाम्नः कठिनवृक्षस्य कीले निर्माय कुठारप्रहारेण अन्तर्निखन्य तयोरुपरिभागावच्छिनत्, येन ते न कोऽपि ज्ञातुं शक्नुयात् नापि च निस्सारयितुम्। प्रभोरयम् अष्टादशभवबद्धकर्मणउदयः समुपस्थितः। दुराशयः स गोपालः ततो निष्क्रम्यान्यत्र गतः प्रभुश्च ततो निष्क्रम्य मध्यमपापायां नगर्यां भिक्षार्थाय अटन् सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहमनुप्रविष्टः। तत्र खलु खरकाभिधो वैद्य आस्ते स च प्रभुं दृष्ट्वा अजानीत यत्-एतस्य कर्णयोः केनापि शल्ये निखाते, तेन एष प्रभुः

बैल दिखाई न दिये। भगवान् से पूछा—'कहाँ है मेरे बैल?' ध्यानमग्न भगवान् कुछ न बोले। तब उसने पूर्वभव के वैरानुबंधी कर्म के कारण क्रुद्ध होकर,=लाल होकर और मिसमिसाते हुए शरकट नामक कठिन वृक्ष की दो कीलें बनाकर, भगवान् के कानों में कुठार के प्रहार से अन्दर ठोंक दी, और उनके बाहर के भागों को काट डाला, जिस से किसी को मालूम न हो और कोई निकाल भी न सके। प्रभु के यह अठारहवें भव में बाँधे हुए कर्म का उदय उपस्थित हुआ। वह दुराशय गुवाल वहाँ से निकल कर अन्यत्र चला गया।

भगवान् वहाँ से निकल कर मध्यम पावानगरी में भिक्षा के लिए अटन करते हुए सिद्धार्थ सेठ के गृह में प्रविष्ट हुए। वहाँ खरक नामक एक वैद्य था। उसने प्रभु को देखकर जान लिया कि इनके कानों में

તે ગોવાળે બળદને જોયાં નહીં તેથી તેણે ભગવાનને પૂછ્યું કે 'હે સાધુ! મારા બળદ કયાં?' ધ્યાનમગ્ન પ્રભુએ કાંઈપણ જવાબ વાળ્યો નહીં આથી પૂર્વભવના વૈરાનુબંધી કર્મના યોગે, તે ગોવાળ ક્રોધાયમાન થયો. ક્રોધથી લાલ પીળો થતો, શરકટ નામના કઠણ વૃક્ષની ડાળીમાંથી, બે ખીલા બનાવ્યાં. આ ખીલાને ભગવાનના કાનમાં કુહાડાના ઘા વડે ઘોચી મજબૂત કરી દીધા, ને તે ખીલાના બહાર દેખાતા ભાગોને કાપી નાખ્યા આમ કરવાનું કારણ એ હતુ કે, આવા કાર્યની કોઈને જાણ થાય નહીં. તેમજ આવા બંધબેસ્તા ખીલાને કોઈ કાઢી પણ શકે નહિ આવુ નિકાચિત કર્મ, પ્રભુએ પોતાના અઢારમા ભવમા બાંધ્યુ હતું. ને તેનો ઉદય તેમને આ અંતિમ ભવમા જણાયો ને તેનું પરિપકવ ફળ પણ ભોગવવું પડયુ.

આ દુરાશયી ગોવાળ ત્યાંથી નિકળી જઈ, કોઈ અજાણ્યા સ્થળે ચાલ્યો ગયો. ભગવાન અહીંથી નીકળી, મધ્યમ પાવા નગરીમાં ભિક્ષાર્થે અટન કરતાં કરતાં, સિદ્ધાર્થ શેઠને ત્યાં જઈ ચડયા આ શેઠને ત્યાં 'ખરક' નામનો એક વૈદ્ય હતો. તેણે પ્રભુને જોતાંજ કાનમાં ઠોકેલાં ખીલાને ઓળખી લીધાં. ને વિચાર કરતાં તેને ખ્યાલમા આવ્યુ

प्रभुर्ना वेदनामनुभवतीति। ततः खलु स वैद्यः श्रेष्ठिनमकथयत्। प्रभुश्च गृहीतभिक्ष उद्यानमनुप्राप्तः। स श्रेष्ठी वैद्यश्च उद्याने गत्वा कायोत्सर्गस्थितस्य प्रभोः कर्णाभ्यां महत्या युक्त्या ते शल्ये निःसारयतः। यद्यपि कीलकोद्धरणे प्रभोः दुःसहा वेदना संजाता, तथाऽपि भगवान् चरमशरीरत्वेन अनन्तबलत्वेन च तामुज्ज्वलां तीव्रां घोरां कातरजनदुरध्यासां वेदनां सम्यक् असहत। ततः खलु स श्रेष्ठी वैद्यश्च औषधोपचारेण तं नीरुजं कृत्वा स्वगृहमगच्छताम्। तेन कुकृत्येन गोपालो मृत्वा सप्तमं नरकं गतः श्रेष्ठी वैद्यश्च तेन शुभकर्मणा द्वादशे कल्पे उत्पन्नौ इति ग्रंथान्तरे ॥सू०९७॥

टीका—'तए णं से समणे' इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः कौशाम्ब्याः नगर्याः प्रतिनिष्क्रामति=प्रतिनिःसरति प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपदविहारं=देशविहारं विहरति। ततः पश्चात्=

किसीने कीलें ठोंक दी हैं, इस कारण प्रभु को अतुल वेदनाका अनुभव हो रहा है। तब उस वैद्यने सेठ से कहा। भगवान् भिक्षा ग्रहण करके उद्यान में आ गये। सेठने और वैद्यने उद्यान में जाकर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभुके कानों से बड़ी युक्ति के साथ उन कीलों को निकाल दिया। यद्यपि कीलों के निकालने में प्रभु को दुस्सह वेदना हुई, तथापि चरमशरीरी और अनन्तबली होने के कारण भगवानने उस जाज्वल्यमान, तीव्र, घोर और कायर जनों द्वारा असह्य वेदना को सम्यक् प्रकार से सह लिया। तत्पश्चात् वह सेठ और वैद्य औषधोपचार से भगवान को निरोग करके अपने घर गये। उस कुकृत्य से गुवाला मर कर नरक में गया। तथा सेठ और वैद्य उस शुभ कर्मके कारण से बारहवें देवलोक में उत्पन्न हुए ॥सू०९७॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् वह श्रमण भगवान् महावीर कौशाम्बी नगरी से विहार किये और विहार कर

કે કોઈ દુરાત્માએ ખીલી ઠોકીને, દુઃખ દેવા નિમિત્તે આવું દુષ્ટ કાર્ય કર્યું છે તેમજ પ્રભુને ઘણી અતુલ વેદના પણ, તેવી આપી દીધી આ રહસ્ય પારખી વૈદે તે વાત શેઠને કરી, ભગવાન ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ને ત્યાં તેઓ પોતાના દૈનિક કાર્યક્રમ મુજબ કાયોત્સર્ગમાં ઉભા રહ્યા. તેટલામાં શેઠ અને વૈદ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા ને પ્રભુના કાનમાંથી યુક્તિપૂર્વક ખીલા ખેંચી લીધા આ ખીલા ખેંચાતી વખતે પ્રભુને અસહ્ય વેદના થઈ તો પણ પ્રભુએ, આવી જાજ્વલ્યમાન તીવ્ર અને ઘોર વેદનાઓને સમ્યક્ પ્રકારે સહી લીધી ખીલા કાઢ્યા અને યોગ્ય ઔષધ ઉપચારો કરીને ભગવાનના કાનોને વેદનારહિત બનાવી શેઠ અને વૈદ્ય ઘર તરફ વળ્યા. શાસનરસા કર્મોના ફળ-પ્રત્યાઘાત એમ જ છે તદનુસાર પોતાના દુષ્કૃત્યોનું ફળ ભોગવવા આ ગોવાળને નરકગતિમાં જવું પડ્યું જ્યારે વૈદ્ય તેમજ શેઠ શુભકાર્યોના ફળ રૂપે બારમાં દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (સૂ૦૯૭)

ટીકાનો અર્થ—ત્યારબાદ પ્રભુ ... તે સ્થાન છોડીને દેશના અન્ય સ્થળોમાં વિહાર કરવાનો સાધુઓનો

तदनन्तरं भगवान्=श्रीवीरस्वामी द्वादश चातुर्मासं चम्पायां नगर्यां चतुर्मासतपसा=मासचतुष्टयावधिकेन तपसा स्थितः, चतुर्मासानन्तरं ततः=चम्पानगरीतो निष्क्रम्य षण्मानिकाभिधस्य=षण्मानिकनामकस्य ग्रामस्य बाह्योद्याने कायोत्सर्गे स्थितः। तत्र खलु एकः=कश्चित् गोपालः आगत्य भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं दृष्ट्वा एवं=वक्ष्माणं वचनम् अवादीत्=उक्तवान् तथाहि "भो भिक्षो! मम इमौ=पुरतः स्थितौ बलीवर्दौ=वृषभौ भवान् रक्षतु इति=एतद्वचनं कथयित्वा ग्रामे गतः। पश्चात्=ततः पश्चात् ग्रामात् तत्र आगत्य स बलीवर्दौ न पश्यति, ततो भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं पृच्छति-यद् भो भिक्षो! मे बलीवर्दौ कुत्र गतौ? इति जिज्ञासायां कृतायामपि ध्याननिमग्नः=ध्यानासक्तो भगवान् श्रीवीरस्वामी न किञ्चिद् वदति=न किमप्युत्तरयति। ततः स पूर्वभववैरानुबन्धिकर्मणा क्रुद्धः=जातकोपः आशुरक्तः=शीघ्रक्रोधारुणः मिसमिसायमानः=क्रोधेन जाज्वल्यमानो भगवतः=श्रीवीरस्य कर्णयोः शरकटनामस्य

जनपद-देश में विचरने लगे। तत्पश्चात् भगवान् वीरप्रभु बारहवें चौमासे में चम्पानगरी में विराजे और चार मासकी तपस्या की। चौमासा समाप्त हो जाने पर चम्पानगरी से विहार कर षण्मानिक नामक गाँव के बाहरी बगीचे में कायोत्सर्ग में स्थित हुए। वहाँ एक गुवालने आकर भगवान् वीरप्रभुको देखा और इस प्रकार कहा—'हे भिक्षु! सामने खडे मेरे इन दोनों बैलों की रखवाली करना। यह वचन कह कर वह गाँव में चला गया। जब वह गुवाल गाँव जाकर वापिस लौटा तो उसे वहाँ बैल नजर नहीं आये। तब उसने भगवान् से पूछा—'भिक्षु, मेरे बैल कहाँ चले गये?' इस प्रकार जिज्ञासा करने पर भी ध्यान में लीन भगवान ने कुछ उत्तर नहीं दीया। तब वह गुवाल पूर्व भव में बाँधे हुए वैरानुबंधी कर्म के उदय से कुपित हो उठा, एकदम ही क्रोध से लाल हो गया और क्रोध से जल उठा। उसने भगवान के दोनों कानों में शरकट

આચાર છે. તે સદાચાર મુજબ ભગવાન પણ અન્ય સ્થાનોમાં વિચરવા લાગ્યા. કૌશામ્બી-ચંપાપુરી વિગેરે નગરીઓમા રહ્યા બાદ ભગવાન તે પ્રદેશમા આવેલા 'ષણ્માનિક' નામના ગામની બહાર કાયોત્સર્ગ કરી સ્થિર રહ્યા. અહીં તેમને છેલ્લો ઉપસર્ગ આવ્યો, અને તે ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના ભવે શય્યા પાલકના કાનમા રેડેલા શીશાનું પરિપકવ ફળ હતું. નિકાચિત કર્મ બાંધતી વખતે જે ભાવો દ્વારા બંધાયું હોય તે ભાવોના રસ રૂપે જ આ કર્મ પરિણમે છે. તેના રસમાં કોઇ ફેરફાર પડતો નથી, છતા જો આત્મા વીર્ય ફોરવે તો તેના અનુભાગમાં ફેર પડે છે. આ ફેર એટલો કે રસની તીવ્રતા મંદતામા ફેરવાઈ જાય છે. પણ રસ તદ્દન ઉડી જતો નથી. નિકાચિત કર્મવાળાની ગતિ ફરતી નથી, પણ જાતિ ફરી શકે છે. નરકના સ્થાનો સાત જાતનાં બતાવેલા છે. તે સ્થાનોની કક્ષા આત્મવીર્ય વડે નીચે આવી શકે છે, પરંતુ ગમે તેવા પ્રયાસો દ્વારા પણ નરકગતિથી મુક્ત થવાનું નથી.

प्रभुणा वेदनामनुभवतीति। ततः खलु स वैद्यः श्रेष्ठिनमकथयत्। प्रभुश्च भिक्षां गृहीत्वा उद्यानमनुगतः। स श्रेष्ठी वैद्यश्च उद्याने गत्वा कायोत्सर्गस्थितस्य प्रभोः कर्णाभ्यां महत्या युक्त्या ते शल्ये निःसारयतः। यद्यपि कीलकोद्धरणे प्रभोः दुःसहा वेदना समजाता, तथाऽपि भगवान् चरमशरीरत्वेन अनन्तबलत्वेन च तामुज्ज्वलां तीव्रां घोरां कातरजनदुरध्यासां वेदनां सम्यक् असहत। ततः खलु स श्रेष्ठी वैद्यश्च औषधोपचारेण तं नीरुजं कृत्वा स्वगृहमगच्छताम्। तेन कुकृत्येन गोपालो मृत्वा सप्तमं नरकं गतः श्रेष्ठी वैद्यश्च तेन शुभकर्मणा द्वादशे कल्पे उत्पन्नौ इति ग्रंथान्तरे ॥सू०९७॥

टीका—'तए णं से समणे' इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः कौशाम्ब्याः नगर्याः प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिःसरति प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपदविहारं=देशविहारं विहरति। ततः पश्चात्=

किसीने कीलें ठोक दी हैं; इस कारण प्रभु को अतुल वेदनाका अनुभव हो रहा है। तब उस वैद्यने सेठ से कहा। भगवान् भिक्षा ग्रहण करके उद्यान में आ गये। सेठने और वैद्यने उद्यान में जाकर कायोत्सर्ग में स्थित प्रभुके कानों से बड़ी युक्ति के साथ उन कीलों को निकाल दिया। यद्यपि कीलों के निकालने में प्रभु को दुस्सह वेदना हुई, तथापि चरमशरीरी और अनन्तबली होने के कारण भगवानने उस जाज्वल्यमान, तीव्र, घोर और कायर जनों द्वारा असह्य वेदना को सम्यक् प्रकार से सह लिया। तत्पश्चात् वह सेठ और वैद्य औषधोपचार से भगवान्‌ को निरोग करके अपने घर गये। उस कुकृत्य से गुवाल मर कर नरक में गया। तथा सेठ और वैद्य उस शुभ कर्मके कारण से बारहवें देवलोक में उत्पन्न हुए ॥सू०९७॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् वे श्रमण भगवान् महावीर कौशाम्बी नगरी से विहार किये और विहार कर

કે કોઈ દુરાત્માએ ખીલી ઠોકીને, દુઃખ દેવા નિમિત્તે આવું દુષ્ટ કાર્ય કર્યું છે તેમજ પ્રભુને થતી અતુલ વેદના પણ, તેણે જાણી લીધી. આ રહસ્ય પાસમાં વૈદે તે વાત શેઠને કરી, ભગવાન ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ને ત્યાં તેઓ પોતાના દૈનિક કાર્યક્રમ મુજબ કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહ્યા તેટલામાં શેઠ અને વૈદ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા ને પ્રભુના કાનમાંથી યુક્તિપૂર્વક ખીલા ખેંચી લીધા આ ખીલા ખેંચાતી વખતે પ્રભુને અસહ્ય વેદના થઈ તો પણ પ્રભુએ, આવી જાજ્વલ્યમાન તીવ્ર અને ઘોર વેદનાઓને સમ્યક્ પ્રકારે સહી લીધી. ખીલા કાઢ્યા અને યોગ્ય ઔષધ ઉપચારો કરીને ભગવાનના કાનોને વેદનારહિત બનાવી શેઠ અને વૈદ્ય ઘર તરફ વળ્યા. શાસનરસિયા કર્મોના ઘાત-પ્રત્યાઘાત હોય જ છે તદનુસાર પોતાના કુકૃત્યોનું ફળ ભોગવવા આ ગોવાળને નરકગતિમાં જવું પડ્યું જ્યારે વૈદ્ય તેમ જ શેઠ શુભકાર્યોના ફળ રૂપે બારમાં દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (સૂ૦૯૭)

ટીકાનો અર્થ—અનુલોમ પ્રતિ ઘણા આવ તે સ્થાન છોડીને દેશના અન્ય સ્થળોએ વિહાર કરવાનો સાધુઓનો

निखननेन एषः=अय प्रभुः श्रीवीरस्वामी अतुलां=निरुपमा दुःसहा वेदना=व्यथाम् अनुभवति इति। ततः खलु सः= खरकनामावैद्यः श्रेष्ठिनं=सिद्धार्थम् अकथयत्=श्रीवीरव्यथावृत्तांतं निवेदितवान्। प्रभुश्च गृहीतभिक्षःसन् उद्यानम्= उपवनम् समनुप्राप्तः=आगतः। इतश्च सःसिद्धार्थनामकः श्रेष्ठी खरकनामा–वैद्यश्च उद्याने=उपवने गत्वा कायोत्सर्ग-स्थितस्य प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः कर्णाभ्या=कर्णद्वयात् महत्या=अति कौशलवत्या युक्त्या ते=कर्णनिखाते शल्ये= कीलके निस्सारयतः=बहिष्कुरुतः। यद्यपि कीलकोद्धरणे=कर्णविवरतः कीलकबहिष्करणे प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः दुःसहा=कष्टेन सहनीया वेदना=पीडा संजाता, तथाऽपि भगवान्=श्रीवीरस्वामी चरमशरीरत्वेन=अनन्तबलत्वेन च ताम् उज्ज्वलाम् उत्कृष्टाम् तीव्राम्=उग्राम् घोरा=भयङ्कराम् कातरजनदुरध्यासाम्–कातरजनैः=अधीरपुरुषैः वेदनां सम्यक् असहत सोढवान्। ततःकीलकनिःसारणानन्तरं खलु सिद्धार्थनामा श्रेष्ठी वैद्यः=खरकश्च औषधोपचारेण=

कारण भगवान् अनुपम और दुस्सह वेदनाका अनुभव कर रहें है। खरक वैद्यने यह बात सिद्धार्थ सेठ से कही। भगवान भिक्षा ग्रहण करके उद्यान में चले गये।

इधर सिद्धार्थ नामक सेठ और खरक वैद्य–दोनों उद्यान में पहुँचे। भगवान कायोत्सर्ग में स्थित थे। उन्हों ने अत्यन्त कुशलतापूर्ण युक्ति से भगवान् के दोनों कानों में से ठोकी हुई वह कीलें निकालीं। यद्यपि दोनों कानों में से कीलें बाहर निकालने में भगवान् को अतीव दुस्सह व्यथा हुई फिर भी चरमशरीरी अर्थात् तद्भवमोक्षगामी होने तथा अनन्त बल से संपन्न होने के कारण भगवान् ने उस उत्कृष्ट, उग्र भयानक और अधीर पुरुषों द्वारा असह्य वेदना को भलीभाँति सहन कर लिया। सिद्धार्थ सेठ और खरक वैद्य औषधो-

---

દેખનારને તે કાનના શણગાર રૂપ લાગે! કોઇને પણ આ વેદનાનુ સ્વરૂપ સમજાયુ નહિ. ફક્ત આ બે જ પુણ્યશાળી પુરુષોને ભગવાનની વેદનાની પીડા સમજાઈ. આથી યુક્તિ–પ્રયુક્તિ વડે કાનમાથી ખીલાઓને બહાર કાઢી નાખ્યા કાઢતી વખતે ભગવાનના મુખમાથી નીકળેલી ચીસ એટલી વેદનાપૂર્વકની તીવ્ર હતી કે આસપાસના પ્રાણીઓ ધ્રુજી ઉઠયા લોકોક્તિ એ પ્રમાણે હતી કે ભગવાને પાડેલી ચીસથી પાસેના પર્વતમાં ચિરાડ પડી ગઇ એવી પ્રબલ વેદના પ્રભુ તે સમયે ભોગવી રહ્યા હતા. સંયમી મુનિઓની શુશ્રૂષા તીર્થંકર ગોત્ર પણ બધાવી આપે છે, પ્રખર સંયમી મુનિ હોય, સાધનામાં ઓતપ્રોત થયેલ હોય, તેમની સેવા કરવાવાળી વ્યક્તિ, ત્યાગ ભાવની ઇચ્છુક અને પોષક હોય તો જરૂર પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બધાય તે નિશ્ચિત વાત છે આ બન્ને પુણ્યાત્માઓ યથા સમયે મરણ પામી, અચ્યુત નામના બારમાં દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

कठिनवृक्षस्य कीले=कीलकद्वयं निर्माय=कृत्वा कुठारप्रहारेण=कुठारपृष्ठाघातेन श्रवः=कर्णाभ्यन्तरे निखन्य=प्रवेश्य तथा=निखातयोः कीलकयोः उपरिभागौ=कर्णविवरतो बहिर्भूतभागौ अच्छिनत्=कुठारेण छेदितवान्। येन हेतुना ते=कर्णनिखाते कीलके न कोऽपि=कश्चिदपि दृष्ट्वा ज्ञातुं शक्नुयात् नापि च निस्सारयितुं=अपनेतुं शक्नुयात्। प्रभोः=श्रीवीरस्वामिनः अयम्–एषः महादुःखमयश्रवणकर्मगः=अष्टादशे भवे=त्रिपृष्ठवासुदेवजन्मनि शय्यापालकस्य कर्णयोः तप्तत्रपुनिक्षेपणेन बद्धस्य=उपार्जितस्य कर्मणः उदयः=उदयावलिकायां प्रवेशः समुपस्थितः=जातः। दुरात्मा= दुरात्मा स गोपालः ततः तस्मात् स्थानात् निष्क्रम्य=निर्गत्य अन्यत्र गतः। प्रभुश्च=श्रीवीरस्वामी च ततः=षण्मानिग्रामस्य बाह्योद्यानात् निष्क्रम्य=निःसृत्य मध्यमपापायाम्=मध्यमपापानामिकायां नगर्यां भिक्षार्थम्=भिक्षायै अटन्=भ्रमन् क्रमेण सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहम् अनुप्रविष्टः। तत्र=सिद्धार्थश्रेष्ठिगृहे खलु प्रयोजनवशादागतः खरकाभिधः=खरकनामवैद्यः=चिकित्सकः आस्ते=तिष्ठति। स च प्रभुं दृष्ट्वा अज्ञासीत्=ज्ञातवान् यत् एतस्य=श्रीवीरस्य कर्णयोः=कर्णद्वये केनापि दुर्जनेन शल्ये=कीले निखाते=कर्णविवराभ्यन्तरे प्रवेशिते, तेन=कील

नामक कठिन वृक्षकी दो कीलें बनाकर तथा कुल्हाड़े के पिछले भाग से ठोक ठोक कर गाड़ दीं। कानों के भीतर ठोंकी हुई कीलों के बाहर निकले हुए सिरे उसने कुल्हाड़े से काट डाले, जिस से देखनेवाला देख न सके कि कानों में कीलें ठोंकी हुई हैं और वह कीलें निकल भी न सकें। भगवान ने अठारहवें भव में जो कर्म बांधे थे, उनका यह फल था। उस भव में वह त्रिपृष्ठ वासुदेव थे। उन्होंने शय्यापालक के कानों में उकलता हुआ सीसेका रस डलवाया था। वही कर्म अब उदय में आया।

दुरात्मा वह ग्वाला उस स्थान से निकल कर दूसरी जगह चला गया। भगवान् वीरप्रभुने षण्मानिक ग्राम से निकल कर मध्यमपापा नामक नगरी में भिक्षा के लिए भ्रमण करते हुए अनुक्रम से सिद्धार्थ नामक सेठ के घर में प्रवेश किया। सिद्धार्थ सेठ के घर खरक नामक वैद्य किसी प्रयोजन से आया था। उसने प्रभु को देखकर जान लिया कि इनके कानों के अन्दर किसी दुर्जनने कीलें ठोक दी हैं। कीलें ठोंकने के

નિદ્ધત્ત કર્મોનું મૂળ ઉંડુ હોતુ નથી તેથી તે નિર્મૂલ કરી શકાય છે પણ નિકાચિત કર્મોને જડમુળથી કાઢી શકાતા નથી. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચાર ભેદ છે નિદ્ધત્ત કર્મોમાં આ ચારે પ્રકારો ભસ્મીભૂત થઈ શકે છે જ્યારે નિકાચિતમાં પ્રદેશવેદન જરૂર પડે છે ભગવાને પૂર્વે બાંધેલા નિકાચિત કર્મ આ ભવે તે મૂળ રસમાં ઉદય આવ્યું અને તેના ફળ રૂપે તેમના કાનમાં ખીલા ઠોકાયા

કર્મ બંધાનાર ગોવાળ થયુ અને તેનો અંત આવતાં સિદ્ધાર્થ શેઠ અને વૈદ્યનું મિલન થયું આ બન્ને ધર્માત્માઓના મન ભગવાનનું દુઃખ જોઈ ઘણા જ ખિન્ન થયા. ખીલા પણ એવી રીતે નાખવામાં આવ્યા હતા કે

एवं विहेणं विहारेणं विहरमाणस्स भगवओ अणुत्तरेण णाणेण अणुत्तरेण दंसणेण अणुत्तरेण तवेण अणुत्तरेण संजमेण अणुत्तरेण उट्ठाणेण अणुत्तरेण कम्मेण अणुत्तरेण बलेण अणुत्तरेण वीरिएणं, अणुत्तरेण पुरिसकारेण अणुत्तरेण परक्कमेण अणुत्तराए खंतीए अणुत्तराए मुत्तीए अणुत्तराए लेसाए अणुत्तरेण अज्जवेण अणुत्तरेण मद्दवेण अणुत्तरेण लाघवेण अणुत्तरेण सच्चेण अणुत्तरेण झाणेण अणुत्तरेण अज्झवसाणेण अप्पाणं भावेमाणस्स बारसवासा तेरस पक्खा वीइक्कंता। तेरसमस्स वासस्स परियाए वट्टमाणाणं जे से गिम्हाणं दोच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाह सुद्धे, तस्स णं वइसाह सुद्धस्स नवमी पक्खेणं जंभियाभिहस्स गामस्स वहिया उजुवालियाए णईए उत्तरकूले सामगामिहस्स गाहावइस्स खित्तम्मि सालरुक्खस्स मूले रत्तिं काउस्सग्गे ठिए। तत्थणं छउमत्थावत्थाए अंतिमराइयंमि भगवं इमे दस महासुमिणे पासित्ताणं पडिबुद्धे। तं जहा—

एगं च णं महं घोरदित्तरूवधरं तालपिसायं पराजियं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे १। एवं एगं च णं महासुकिल पक्खगं पुंसकोइलं २, एगं च णं महं चित्तविचित्त पक्खगं पुंसकोइलं ३, एगं च णं महंदामयुगं सव्वरयणामयं ४, एगं च णं महं सेयं गोवग्ग ५, एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं ६, एगं च णं महं सागरं उम्मिवीइसहस्स कलियं भुयाहिं तिण्णं ७, एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं ८ एगं च णं महं हरिवेरुलियवण्णाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तर पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियपरिवेढियं ९ एगं च णं महं मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे १० ॥सू०९८॥

छाया—ततःखलु स श्रमणो भगवान् महावीरः ईर्यासमितो यावद् गुप्तब्रह्मचारी अममोऽकिञ्चनोऽक्रोधोऽमानो ऽमायोऽलोभः शान्तः प्रशान्तः उपशान्तः परिनिर्वृतः अनास्रवः अग्रन्थः छिन्नग्रन्थः छिन्नस्रोता निरुपलेपः आत्मस्थितः आत्महितः आत्मज्योतिष्कः आत्मपराक्रमः समाधिप्राप्तः कांस्यपात्रमिव मुक्ततोयः, शङ्ख इव

मूल का अर्थ—'तएणं से' इत्यादि। तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर ईर्यासमिति से सम्पन्न, यावत् गुप्त ब्रह्मचारी, निर्मम, अकिंचन, क्रोधहीन, मानहीन, मायाहीन, शान्त, प्रशान्त, उपशान्त, परिनिर्वृत्त, आस्रव-रहित, छिन्नग्रन्थ छिन्नस्रोत, निरुपलेप, आत्मस्थित, आत्महित, आत्मज्योतिष्क, आत्मपराक्रम, समाधिप्राप्त,

મૂળનો અર્થ—'तएणं से' ઈત્યાદિ–ઈર્યા સમિતિ સંપન્ન, ભાષા સમિતિ આદિ ઘણા ગુણોથી સંપન્ન અને ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, નિર્મમ, અકિંચની, અક્રોધી, અમાની, અમાયાવી, નિર્લોભી, શાંત, પ્રશાંત, ઉપશાંત પરિનિર્વૃત્ત, નિરાસ્રવી, અગ્રન્થી, છિન્નગ્રન્થી, છિન્નસ્રોતી, નિર્લેપી, આત્મસ્થિત, આત્મહિતેચ્છુ, આત્મપ્રકાશક,–આત્મવીર્યવાન, સમાધિપ્રાપ્ત

ओपशमयोगेण तं-श्रीवीरस्वामिनं नीरुजं=निर्व्यथं कृत्वा स्वं=निजं गृहम् अगच्छताम्=गतवन्तौ। तेन कुकृत्येन गोपालः कालावसरे मृत्वा सप्तमं नरकं गतः। श्रेष्ठी=सिद्धार्थः वैद्यःखरकश्चेमौ द्वौ कालावसरे कालं कृत्वा तेन शुभकर्मणा=पुण्यकर्मणा द्वादशे कल्पे=अच्युताख्ये देवलोके उपपन्नौ=देवत्वेनोत्पन्नौ ॥सू०९७॥

मूलम्—तएणं से समणे भगवं महावीरे इरियासमिए, भास गुत्त बंभयारी, अममे, अकिंचणे, अकोहे, अमाणे, अमाए, अलोहे संते, पसंते, उवसंते, परिणिव्वुए, अणासवे, अगंथे, छिण्णगंथे, छिण्णसोए, निरुवलेवे, मायरि , मायाइए, आयजोइए, आयपरक्कमे, समाहिपत्ते, कंसपायत्तमुक्कतोए, संख इव निरंजणे, जीवो इव अप्पडिहयगई, अवक्कमगंधिव जायरूव, आयरिसफलगमिव पागडभावे, कुम्मोव्व गुत्तिंदिए, पुक्खरपत्त निरुवलेवे, गगणमिव निरालंबणे, अनिलोव्व निरालए, चंदोव्व सोमलेसे, सूरो इव दित्ततेए, सागरो इव गंभीरे, विहगो इव सव्वओ विप्पमुक्के, मंदरो इव अप्पकंपे, सारयसलिलंव सुद्धहियए, खग्गिविसाणंव एगजाए, भारंडपक्खीव अप्पमत्ते, कुंजरो इव सोंडीरे, वसभो इव जायत्थामे, सीहो इव दुद्धरिसे, वसुंधरेव सव्वफासविसहे, सुहुयहुयासणो इव तेयसा जलंते वासावासवज्जं अट्ठ गिम्ह हेमंतिएसु मासेसु गामे २ एगराई णयरे २ पंचराए वासीचंदणकप्पे समलेट्ठुकंचणे समसुहदुहे इह लोगपरलोग अप्पडिबद्धे आहिमे संसारपारगामी कम्मणिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए विहरइ, नत्थियं तस्स भगवओ कत्थइ पडिबंधे।

पचार से भगवान् महावीर को नीरोग करके अपने २ घर चले गये। इस पापकर्म के कारण वह ग्वाला मृत्यु के अवसर पर मर कर सातवें नरक में गया। सेठ सिद्धार्थ और खरक वैद्य दोनों यथासमय शरीरत्याग कर उस पुण्य कर्म के उदय से बारहवें अच्युत नामक देवलोक में देवरूप से उत्पन्न हुए॥ सू० ९७॥

वेरनो स्वभाव केशोळीआनी वाळ जेवो होय छे जेम केशोळीआनी वाळ बहार नीकळतां वधवा ज मांडे छे. अने तेनो आरोतारो आवतो नथी, अने तेमां सपडायेल जन्तु तेमांथी कोइ रीते नीकळी शकतु नथी. ते प्रमाणे वेरनी परंपरा वधती ज रहे छे अने ते वेरानुबंधी कर्मो एक पछी एक बंधाता अने भोगवाता जाय छे माटे वेरनो बदलो वाळवानी इच्छा न राखवी, परंतु तेनी क्षमापना करतां ते निर्मूळ अने निर्जीव थइ जाय छे बीज बळी गया पछी जेम तेनामांथी अंकुरो फूटता नथी तेज प्रमाणे वेरनु उपशम थतां ते शमी जाय छे माटे जे जे भवमां वेरो उत्पन्न थयां होय ते सर्वेनु उपशम मानव भवमां विवेक अने समजणपूर्वक करी नाखवु जोइए. अन्य भवोमां आवी सामग्री होती नथी, तेम ज एवनो पण क्षयोपशमभाव मानवभाव जेटलो होतो नथी. (प ५७)

एवंविधेन विहारेण विहरतो भगवतः अनुत्तरेण ज्ञानेन अनुत्तरेण दर्शनेन अनुत्तरेण तपसा अनुत्तरेण संयमेन अनुत्तरेण उत्थानेन अनुत्तरेण कर्मणा अनुत्तरेण बलेन अनुत्तरेण वीर्येण अनुत्तरेण पुरुषकारेण अनुत्तरेण पराक्रमेण अनुत्तरया क्षान्त्या अनुत्तरया मुक्त्या अनुत्तरया लेश्यया अनुत्तरेण आर्जवेन अनुत्तरेण मार्दवेन अनुत्तरेण लाघवेन अनुत्तरेण सत्येन अनुत्तरेण ध्यानेन अनुत्तरेण अध्यवसानेन आत्मानं भावयतो द्वादशवर्षाः त्रयोदशपक्षा व्यतिक्रान्ताः। त्रयोदशस्य वर्षस्य पर्याये वर्तमानानां यः स ग्रीष्माणां द्वितीयो मासः चतुर्थः पक्षः

इस प्रकार के विहार से विचरते हुए भगवान् को अनुत्तर (सर्वोत्तम) ज्ञान, अनुत्तर दर्शन, अनुत्तर तप, अनुत्तर संयम, अनुत्तर उत्थान, अनुत्तर क्रिया, अनुत्तर बल, अनुत्तर वीर्य, अनुत्तर पुरुषकार, अनुत्तर पराक्रम, अनुत्तर क्षमा, अनुत्तर निर्लोभता, अनुत्तर लेश्या, अनुत्तर आर्जव, अनुत्तर मार्दव, अनुत्तर लाघव, अनुत्तर सत्य, अनुत्तर ध्यान तथा अनुत्तर अध्यवसाय से आत्मा को भावित करते करते बारह वर्ष और तेरह पक्ष व्यतीत हो गये। भगवान् की दीक्षा के तेरहवें वर्ष के पर्याय में वर्तमान ग्रीष्म ऋतु का जो दूसरा मास

અહીં નિસ્નેહી આદિ શબ્દોનો અર્થ કરવામાં આવે છે—

ભગવાન, કાંસાના પાત્ર સમાન સ્નેહવર્જિત હોવાથી, તેઓ નિસ્નેહી કહેવાયા શંખ સમાન મળ રહિત હોવાથી તેઓ નિરંજન કહેવાયા જીવની સમાન હોવાથી અવ્યાહતગતિ કહેવાયા ઉત્તમ સુવર્ણ સમાન તેમની કાયા હોવાથી તેઓ દેદીપ્યમાન કહેવાયા. દર્પણ સમાન તત્વો ને પ્રકાશીત કરવાવાળા હોવાથી, તેઓ તત્વ પ્રકાશક કહેવાયા કાચબાની સમાન ઇન્દ્રિયોને ગોપવાવાળા હોવાથી તેઓ ગુપ્તેન્દ્રિય કહેવાયા. કમલપત્રની માફક લેપ રહિત હોવાથી નિર્લિપ્ત કહેવાયા આકાશ માફક 'આધાર–વિનાના હોવાથી, તેઓ નિરાવલંબી કહેવાયા. પવનની સમાન ઘરનગરના હોવાથી નિરાલયો કહેવાયા. ચંદ્રમા સમાન સૌમ્ય હોવાથી તેઓ સૌમ્યલેશ્યી ગણાયા, સૂર્યના તેજ જેવું તેમનું તેજ હોવાથી તેઓ તેજસ્વી લેખાયા સાગર સમાન હોવાથી ગંભીર ગણાયા, પક્ષી સમાન ગમે ત્યાં જઈ શકવાવાળા હોવાથી તેઓ સર્વતો વિપ્રમુક્ત કોઇપણ જાતની રૂકાવટ–વગરના લેખાયા, સુમેરૂની સમાન નિશ્ચયમાં અડોલ હોવાથી અકંપ–મનાયા, શરદૃઋતુના જળ જેવા સ્વચ્છ હૃદયવાળા ગણાતા, ગેંડાના શીંગડાની સમાન અદ્વિતીય–એક જન્મ લેનાર કહેવાયા, ભારંડપક્ષી સમાન જાગૃત હોવાના કારણે તેઓ અપ્રમત્ત ગણાયા, ગજ જેવા હોવાથી 'વીર' કહેવાયા. વૃષભ સમાન હોવાથી વીર્યવાન્-પરા ક્રમી-કહેવાયા, સિંહ સમાન જોરદાર હોવાથી અજેય ગણાયાં; પૃથ્વી સમાન સર્વનો ભાર ખમવાવાળા હોવાથી તેઓ સર્વસહ–સહનાવી મનાયા. ઘી હોમેલા અગ્નિ જેવા તેજસ્વી હોવાથી જાજવલ્યમાન ગણાયા, વર્ષાકાળ સિવાયના ગ્રીષ્મ અને હેમંતના આઠ મહીનાઓમા „ગામમાં" એક રાત્રિ અને નગરમાં પાંચ રાત્રિ

निरञ्जनः, जीव इवाप्रतिहतगतिः, जात्यकनकमिव जातरूपः, आदर्शफलकमिव प्रकटभावः, कूर्म इव गुप्तेन्द्रियः, पुष्करपत्रमिव निरुपलेपः, गगनमिव निरालम्बनः, अनिल इव निरालयः, चन्द्र इव सौम्यलेश्यः, सूर इव दीप्ततेजाः, सागर इव गम्भीरः, विहग इव सर्वतो विप्रमुक्तः, मन्दर इव अप्रकम्पः, शारदसलिलमिव शुद्धहृदयः, खड्गिविषाणमिव एकजातः, भारण्डपक्षीव अप्रमत्तः, कुञ्जर इव शौण्डीरः, वृषभ इव जातस्थामा, सिंह इव दुर्धर्षः, वसुन्धरेव सर्वस्पर्शसहः, सुहुतहुताशन इव तेजसा ज्वलन्, वर्षावासवर्जमष्टासु ग्रैष्म हैमन्तिकेषु मासेषु ग्रामे २ एकरात्रं नगरे २ पञ्चरात्रं वासीचन्दनकल्पः समलेष्टुकाञ्चनः समसुखदुःखः इहलोकपरलोकाप्रतिबद्धः अप्रतिज्ञः संसार पार गामी कर्मनिर्घातनार्थाय अभ्युत्थितो विहरति, नास्ति खलु तस्य भगवतः कुत्रचित् प्रतिबन्धः।

कांसे के पात्र के समान स्नेह-वर्जित, शंख के समान निरंजन, जीव के समान अव्याहत गति वाले, उत्तम स्वर्ण के समान देदीप्यमान, दर्पण के समान तत्त्वों को प्रकाशित करने वाले, कच्छप के समान गुप्तेन्द्रिय, कमल-पत्र के समान उपलेप-रहित, आकाश के समान, निरवलम्बन, पवन के समान आलयविहीन, चन्द्रमा के समान सौम्य लेश्या वाले, सूर्य के समान देदीप्यमान तेज से युक्त, सागर की तरह गंभीर, पक्षी के समान सर्वतः विप्रमुक्त, मेरु की तरह अकम्प, शरद ऋतु के जल के समान स्वच्छ-हृदय, गैंडे के सींग के समान अद्वितीयजन्म लेनेवाले, भारण्ड पक्षी के समान अप्रमत्त, गज के समान वीर, वृषभ के समान वीर्यवान्, सिंह के समान अजेय, पृथ्वी के समान समस्त स्पर्शों को सहने वाले, अच्छी तरह होमी हुई अग्नि के समान तेज से जाज्वल्यमान, वर्षाकाल के सिवाय ग्रीष्म और हेमन्त के आठ महीनों में ग्राम में एक रात्रि और नगर में पांच रात्रि तक रहनेवाले, वासी-चन्दन के समान, मिट्टी और स्वर्ण को समदृष्टि से देखनेवाले, सुख-दुःख में समान, इहलोक-परलोक में अनासक्त, अप्रतिज्ञ, संसार पारगामी और कर्मों को नष्ट करने के लिए पराक्रमशील होकर विचरते थे। भगवान् का कहीं भी प्रतिबन्ध नहीं था।

નિસ્નેહી, નિરંજન, અવ્યાહતગતિ, દેદીપ્યમાન, તત્ત્વપ્રકાશક, ગુપ્તેન્દ્રિય, નિર્લિપ્ત, નિરાવલંબી, નિરાલયી, સૌમ્યલેશ્યા તેજસ્વી, ગંભીર, સર્વતો વિપ્રમુક્ત, અકંપ, સ્વચ્છહૃદયી, અદ્વિતીયજન્મ, અપ્રમત્ત, વીર, વીર્યવાન, અજેય, સર્વસહ જાજ્વલ્યમાન, વર્ષાકાલ સિવાય ગ્રીષ્મ અને હેમંતના આઠ મહીનામાં ગામમાં એક રાત્રિ અને નગરમાં પાંચ રાત્રિ સુધી રહેવાવાળા વાસી ચંદન સમાન, માટી અને સોનાને સમાન દૃષ્ટિએ જોનાર સુખદુઃખમાં સમાન ઇહલોક પરલોકની આસક્તિ રહિત અપ્રતિજ્ઞ, સંસાર પારગામી, પરાક્રમશીલ એવા ઉપરોક્ત ગુણોવાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિચરવા લાગ્યા. પ્રભુને ક્યાંય પણ પ્રતિબંધ હતો નહિ.

महद् दामद्विकं सर्वरत्नमयम् ४, एकं च खलु महान्तं श्वेतं गोवर्गम् ५, एकं च खलु महत् पद्मसरः सर्वतः समन्तात् कुसुमितम् ६, एकं च खलु महान्त सागरम् ऊर्मिवीचिसहस्रकलित भुजाभ्यां तीर्णम् ७, एकं च खलु महान्तं दिनकरं तेजसा ज्वलन्तम् ८, एकं च खलु महान्तं हरिवैडूर्यवर्णाभेन निजकेन अन्त्रेण मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः समन्ताद् आवेष्टितपरिवेष्टितम् ९, एकं च खलु महान्तं मन्दरे पर्वते मन्दरचूलीकाया उपरि सिंहासन वरगतमात्मानं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः। सू०९८॥

टीका—'तएण से समणे' इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः ईर्यासमितः=ईर्यासमिति–समन्वितः–यतनया गमनेन प्राणिगणं रक्षन्–'यावत्'–पदेन भाषासमितः, एषणासमितः, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितः, उच्चार प्रस्रवणश्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापनिकासमितः, मनोगुप्तः, वचोगुप्तः कायगुप्तः,

---

चित्र–विचित्र पखेवाले पुरुष–कोकिल को देखा। (४) एक महान् सर्व रत्नमय माला–युगल देखा। (५) एक विशाल श्वेत गोवर्ग देखा। (६) सब तरफ से पुष्पित एक पद्म–युक्त विशाल सरोवर देखा। (७) एक हजारों तरंगों से युक्त, महान् समुद्र को अपनी भुजाओं से पार किया देखा। (८) एक महान् तेज से जाज्वल्यमान सूर्य को देखा। (९) पिंगलवर्ण की हरि मणि और नीलवर्ण की नीलम मणि की आभा के समान कान्तिवाली अपनी आंत से महान् मानुषोत्तर पर्वत को सब ओर से वेष्टित और परिवेष्टित देखा। (१०) मेरु पर्वत पर मन्दर-चूलिका के उपर अपने आप को एक श्रेष्ट सिंहासन पर बैठा देखा। स्वप्न देखकर भगवान जागृत हुए ॥सू०९८॥

टीका का अर्थ—उस समय भगवान महावीर ईर्यासमिति, भाषासमिति, एषणासमिति, आदानभाण्ड-मात्रनिक्षेपणा समिति, उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मशिंगाणजल्लपरिष्ठापनिकासमिति से युक्त थे, तथा मनोगुप्ति, वचनगुप्ति

જોયુ (૨) એક અત્યંત સફેદ પાંખવાળા પુરુષ જાતિના કોકિલને જોયો (૩) એક વિશાળ ચિત્ર-વિચિત્ર પાંખોવાળા નર-કોકિલને તેમણે જોયો. (૪) એક સુવર્ણમય અને રત્નમય માળાની જોડી જોઈ. (૫) એક વિશાળ સફેદ વર્ણવાળું ગાયોનું ધણ દેખ્યુ. (૫) ચારે તરફ પુષ્પોથી ભરેલું એક વિશાલ પદ્મ સરોવર દેખ્યું. (૭) હજારો મોજાં વાળા મહાન્ સમુદ્રને પોતે ભુજાઓથી તરી ગયા હોય તેવુ સ્વપ્ન તેમણે જોયું. (૮) મહાન્ તેજસ્વી સૂર્યને જોયો (૯) પીળા રંગના અને લીલા રંગના નીલમ મણિઓની કાંતિની સમાન કાંતિવાળા આંતરડાથી મહાન્ 'માનુષોત્તર' પર્વત ને ચારે બાજુથી વિંટળાએલ જોયો. (૧૦) મેરૂ પર્વત ઉપરના 'મંદારચૂલીકા' નામના શિખર ઉપર એક ઉત્તમ સિંહાસનની ઉપર પોતે બેઠેલા જોયા. આ પ્રમાણે દેખતાંની સાથેજ ભગવાન જાગૃત થયા ॥સૂ૦૯૮॥

ટીકાનો અર્થ—તે સમયે ભગવાન મહાવીર ઇર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાનભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ શ્લેષ્મસિંઘાણજલ્લ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિથી યુક્ત હતા તથા મનોગુપ્તિ, અને વચનગુપ્તિ.

वैशाखशुद्धः, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य नवमीपक्षे खलु जृम्भिकाभिधस्य ग्रामस्य बहिः ऋजुपालिकाया नद्या उत्तरकूले सामगाभिधस्य गाथापतेः क्षेत्रे शालवृक्षस्य मूले रात्रि कायोत्सर्गे स्थित। तत्र खलु छद्मस्थावस्थाया अन्तिमरात्रे भगवान् इमान् दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः। तद्यथा—

एकं च खलु महान्तं घोरं दीप्तरूपधरं तालपिशाचं पराजितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १। एवमेकं च खलु महाशुक्लपक्षकं पुंस्कोकिलम् २, एकं च खलु महान्तं चित्रविचित्र पक्षकं पुंस्कोकिलम् ३। एकं च खलु

और चौथा पक्ष—वैशाख शुक्ल पक्ष था, उस वैशाख शुक्ल पक्ष की नौमीं के दिन भगवान् जृम्भिक नामक ग्राम के बाहर, ऋजुपालिका नदी के उत्तर किनारे, सामग नामक गाथापति के खेत में, शालवृक्ष के नीचे, रात्रि में, कायोत्सर्ग में स्थित हुए। छद्मस्थ अवस्था की उस अन्तिम रात्रि में भगवान् यह दस महास्वप्न देखकर प्रतिबुद्ध हुए। वे स्वप्न ये हैं—

(१) एक महान् घोर दीप्त रूप धारी तालपिशाच को स्वप्न में पराजित देखकर प्रतिबुद्ध हुए। (२) इसी प्रकार एक अत्यन्त सफेद पंखोंवाले पुरुष जातीय कोकिल को देखकर प्रतिबुद्ध हुए। (३) एक विशाल

सुखी रहेनावाळा अपकारी ने उपकारी मानवाळा सुवासित चंदन समान, माटी अने सोनाने समान दृष्टिथी जोनार, सुखदुःख मां समान, इहलोक परलोकनी आसक्ति रहित अप्रतिबद्ध-जीवित अने मरणनी प्रतिज्ञा वगरना, संसारना पारगामी अने आठकर्मोना नाश करवा माटे प्रयत्नशील रहेवाळा

उपरना गुणोथी विराजित एवा श्रमण भगवान महावीर केवा केवा अध्यवसायथी आत्माने भावित करता हता ते कहे छे के, अनुत्तर-(सर्वोत्तम) ज्ञान, अनुत्तर दर्शन, अनुत्तर तप, अनुत्तर संयम, अनुत्तर उत्थान, अनुत्तर क्रिया, अनुत्तर बळ, अनुत्तर वीर्य, अनुत्तर पुरुषकार अनुत्तर पराक्रम अनुत्तर क्षमा, अनुत्तर निर्लोभता, अनुत्तर लेश्या, अनुत्तर आर्जव, अनुत्तर मार्दव, अनुत्तर लाघव, अनुत्तर सत्य, अनुत्तर ध्यान अने अनुत्तर अध्यवसायो वडे पोताना आत्माने भावित करता हता. आवी रीते आत्माने भावित करतां करतां तेमने बार वर्ष अने तेर पखवाडीयां पसार थई गयां. दीक्षा पर्यायना तेरमा वर्षे ग्रीष्म ऋतुनो बीजो मास अने चोथु पखवाडिसु एटले वैशाख सुद नवमीनो दिवस चालतो हतो. जृम्भिक नामना गामनी बहार, ऋजु पालिका नदीना उत्तर किनारे, सामग नामना गाथापतिना क्षेत्र मध्ये, शाल वृक्षनी नीचे, रात्रीना समये कायोत्सर्गमां तेओ स्थित थया. आ छद्मस्थ अवस्थानी छेल्ली रात्री हती. आ रात्रीना समये, भगवाने दश महास्वप्नो जोया अने जोवानी साथे तेओ प्रतिबुद्ध थया ते स्वप्नो आ प्रमाणे हतां—

स्वप्नोनुं ज्ञान—(१) एक महान अघोरी दीप्तरूपधारी तालपिशाचने स्वप्नमां पोते हराव्यो छे एम भगवाने

धर्मध्यानानुबन्धिनी माध्यस्थ्यपरिणतिः २, तृतीया च सा सकलमनोवृत्तिनिरोधेन योगनिरोधावस्थाभाविनी आत्मरमणरूपा। उक्तंच योगशास्त्रे—

"विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञै र्मनोगुप्ति रुदाहृता ॥१॥इति।

तया मनोगुप्त्या युक्तः। वचोगुप्तः—वचनगुप्तियुक्तः। तत्र वचनगुप्तिश्चतुर्विधा,

उक्तंच—"सच्चा तहेव मोसा—य, सच्चा मोसा तहेव य।
चउत्थी असच्च मोसा उ, वयगुत्ती चउव्विहा ॥१॥" (उत्त. २४ अ.)

छाया—"सत्या तथैव मृषा च, सत्यामृषा तथैव च।
चतुर्थ्यसत्यामृषा तु, वचोगुप्तिश्चतुर्विधा ॥१॥इति।

अनुकूल, परलोक को साधनेवाली, धर्मध्यान के अनुकूल मध्यस्थभाव रूप परिणति, (३) समस्त मानसिक वृत्तियों के निरोध से, योगनिरोध की अवस्था में उत्पन्न होनेवाली आत्मरमणरूप प्रवृत्ति। योगशास्त्र में कहा है—

"विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता" ॥ १ ॥ इति।

कल्पनाओं के जाल से सर्वथा मुक्त, समत्व में सुप्रतिष्ठित और आत्मारूपी उद्यान में रमण करनेवाला मन ही मनोगुप्ति है; ऐसा गुप्ति के ज्ञाताओंने कहा है ॥ १ ॥

भगवान् वचनगुप्ति से भी युक्त थे। वचनगुप्तिचार प्रकार की है। कहा भी है—

અનુકૂળ મધ્યસ્થભાવરૂપ પરિણતિ (૩) સઘળી માનસિક વૃત્તિઓના નિરોધથી યોગ નિરોધ અવસ્થામા ઉત્પન્ન થનારી આત્મરમણરૂપ પ્રવૃત્તિ. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञै, र्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १ ॥ इति।

કલ્પનાઓની જાળથી સર્વથા મુક્ત, સમત્વમા સુપ્રતિષ્ઠિત અને આત્મામાં રમણ કરનાર મન જ, મનોગુપ્તિ છે, એવું મનોગુપ્તિના જાણકારોએ કહેલ છે. ॥૧॥

ભગવાન વચનગુપ્તિવાળા પણ હતા. વચન ગુપ્તિ ચાર પ્રકારની છે, કહ્યુ પણ છે—

गुप्तः, गुप्तेन्द्रिय " इत्येषां समासः, तत्र 'भाषासमितः=भाषासमितियुक्तः-भाषासमितिस्थ-निरवद्यवचनप्रवृत्तिः, तया युक्तः, एषणासमितः-एषणायाम्=अशनादिगवेषणायाम् उद्गमादि द्विचत्वारिंशद्दोषवर्जनेन समितः=समिति युक्तः, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितः-आदाने=भाण्डमात्रयोर्ग्रहणे भाण्डमात्रयोः-भाण्डस्य=पात्रस्य मात्रस्य= वस्त्रादिरूपस्योपकरणस्य च, यद्वा-भाण्डामत्रयोः-भाण्डस्य=वस्त्राद्युपकरणस्य अमत्रस्य=पात्रस्य चेत्युभयोः निक्षेपणायाम्-भवस्थापनायां समितः=प्रतिलेखनादिपूर्वकप्रवृत्तियुक्तः, उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मसिंघाणजल्लपरिष्ठापनिका समितः-तत्र-उच्चारः-पुरीषं, प्रस्रवण-मूत्र, श्लेष्मा=कफः, सिंघाणं=नासिकामलं, जल्लः=प्रस्वेदमलम्, एतेषां परिष्ठापनिकायां=परित्यागे समितः=स्थण्डिलादि दोषपरिहारपूर्वकप्रवृत्तियुक्तः, मनोगुप्त -मनोगुप्तिस्त्रिविधा-तत्र प्रथमा सा-आर्त्तरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगरूपा, द्वितीयामनोगुप्तिश्च-शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिनी

और कायगुप्ति से सम्पन्न थे, गुप्त थे और गुप्तेन्द्रिय थे। प्राणियों की रक्षा करते हुए यतनापूर्वक चलना ईर्यासमिति है। निर्दोष वचनों का प्रयोग करना भाषासमिति है। एषणा में अर्थात्-आहार आदि की गवेषणा में उद्गम आदि ४२ (बयालीस) दोषों का वर्जन करना एषणासमिति है। भाण्ड-पात्र तथा मात्र-वस्त्र आदि उपकरणों के ग्रहण करने और रखने में अथवा भाण्ड और वस्त्र आदि उपकरणों के तथा अमत्र अर्थात् पात्र के आदान-निक्षेप में यतना करना अर्थात् प्रतिलेखनादि पूर्वक प्रवृत्ति करना आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति है। उच्चार-मल, प्रस्रवण मूत्र, श्लेष्म-कफ, सिंघाण-रेंट, जल्ल-पसीने का मैल, इन सब के परिष्ठापन-परठने में यतना करने को उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मसिंघाणजल्लपरिष्ठापनिकासमिति कहते हैं। भगवान् मनोगुप्ति से युक्त थे। मनोगुप्ति तीन प्रकार की है—(१) आर्त्तध्यान और रौद्रध्यान संबंधी कल्पनाओं का अभाव होना। (२) शास्त्र के

અને કાયગુપ્તિથી સંપન્ન હતા, ગુપ્ત હતા અને ગુપ્તેન્દ્રિય હતા. પ્રાણીઓની રક્ષા કરતા યતના પૂર્વક ચાલવું તે ઈર્યાસમિતિ છે, નિર્દોષ વચનોનો પ્રયોગ કરવો તે ભાષાસમિતિ છે, એષણામાં એટલે કે આહાર આદિની ગવેષણામાં ઉદ્‌ગમ આદિ ૪૨ દોષોનો ત્યાગ કરવો તે એષણા સમિતિ છે ભાંડ-પાત્ર તથા માત્ર-વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણોને ગ્રહણ કરવામાં તથા રાખવામાં અથવા ભાંડ કે વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણ તથા અમત્ર એટલે કે પાત્રના આદાન-નિક્ષેપમાં યતના કરવી એટલે કે પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી તે આદાન-ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ છે ઉચ્ચાર મળ પ્રસ્રવણ મૂત્ર, શ્લેષ્મ-કફ, સિંઘાણ-(લીંટ) જલ્લ-પરસેવાનો મેલ, એ બધાના પરિષ્ઠાપન પરઠવામાં યતના કરવી તેને ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ શ્લેષ્મસિંઘાણજલ્લ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ કહે છે. ભગવાન મનોગુપ્તિવાળા હતા. મનોગુપ્તિ ત્રણ પ્રકારની છે-(૧)આર્તધ્યાન સંબંધી કલ્પનાઓનો અભાવ હોવો (૨) શાસ્ત્રને અનુકૂળ, પરલોકને સાધનારી ધર્મધ્યાનને

कायगुप्तिश्च-द्विधा चेष्टानिवृत्ति रूपा १, यथाऽऽगमंचेष्टानियमरूपा च २। तत्र परीषहोपसर्गादि सम्भवेऽपि यत् कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलताकरणम्, सर्वयोगनिरोधावस्थायां वा सर्वथा यत् कायचेष्टानिरोधनं सा प्रथमा १। गुरुमापृच्छय शरीरसंस्तारकभूम्यादि प्रतिलेखना-प्रमार्जनादिसमयोक्त-क्रियाकलापपुरस्सरं शयनासनादि विधेयम्, ततः शयनासननिक्षेपाऽऽदानादिषु स्वेच्छया चेष्टापरिहारेण नियता=शास्त्रनियमानुसारिणी या कायचेष्टा सा द्वितीयेति, उक्तंच—

"उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावःशरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ।१।

भगवान् कायगुप्ति से युक्त थे। कायगुप्ति दो प्रकार की है—(१) कायिक चेष्टाओं को त्याग देना और (२) चेष्टाओं का आगम के अनुसार नियमन करना। इन में परिषह उपसर्ग आदि उत्पन्न होने पर कायोत्सर्गक्रिया आदि के द्वारा शरीर को अचल कर लेना अथवा योग मात्र का निरोध हो जानेकी अवस्था में पूर्ण रूप से कायिक चेष्टा का रुक जाना प्रथम कायगुप्ति है। गुरु से आज्ञा लेकर शरीर, संथारा, भूमि आदि की प्रतिलेखना तथा प्रमार्जना आदि शास्त्रोक्त क्रियाएँ करके ही शयन आसन आदि करना चाहिए। अतः शयन, आसन, निक्षेप और आदान आदि क्रियाओं में स्वेच्छापूर्वक चेष्टाओं का परित्याग करके शास्त्रानुसार काय की चेष्टा होना दूसरी कायगुप्ति है। कहा भी है—

" उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

ભગવાન કાયગુપ્તિવાળા પણ હતા કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની છે—(૧) કાયિક ચેષ્ટાઓનો ત્યાગ કરવો અને (૨) ચેષ્ટાઓનું આગમ પ્રમાણે નિયમન તેમા-પરાષહક ઉપસર્ગ આદિ ઉત્પન્ન થતા કાયોત્સર્ગ-ક્રિયા આદિ વડે શરીરને અચળ કરી લેવું અથવા યોગ માત્રનો નિરોધ થઈ જવાની અવસ્થામા પૂર્ણરૂપે કાયિક ચેષ્ટાનું અટકી જવું તે પહેલી કાયગુપ્તિ છે ગુરુની આજ્ઞા લઈને શરીર, સંથારો, ભૂમિ આદિની પ્રતિલેખના તથા પ્રમાર્જના આદિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ કરીને જ શયન આસન આદિ કરવું જોઈએ. તેથી શયન, આસન, નિક્ષેપ, અને આદાનઆદિ ક્રિયાઓમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક ચેષ્ટાઓનો પરિત્યાગ કરીને શાસ્ત્રાનુસાર કાયની ચેષ્ટા હોવી તે બીજી કાયગુપ્તિ છે. કહ્યું પણ છે—

"उपसर्ग प्रसंगेपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।
स्थिरीभाव शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥१॥

भगमर्थः—वचोगुप्तिः=वचनगुप्तिश्चतुर्विधा–सत्या, मृषा, सत्यामृषा, असत्यामृषाचेति। अथ भावः–जीवं–प्रति–'अय जीव' इति कथनं सत्यवचनम् १, जीव प्रति–'अयमजीवः' इति कथने मृषावचनम् २, 'अद्यास्मिन् नगरे शतं बालका जाताः' इति पूर्वमनिर्णीय कथनं सत्यामृषावचनम् ३, 'ग्राम समागत' इति कथन न सत्यं नापि मृषेति, असत्यामृषावचनम् ४, इति चतुर्विध वचनयोगनिवृत्तिर्वचोगुप्तिरिति। एवं चतुर्विधवचोगुप्ति युक्तः। यद्वा–कुशलानां वचसाम् उदीरणम् अकुशलानां च निवर्तन वचोगुप्तिः, तया युक्त इति। कायगुप्तियुक्तः। तत्र

"सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य।
चउत्थी असच्च मोसा उ, वयगुत्ती चउव्विहा" ॥ १ " इति।

(१) सत्यवचनगुप्ति (२) मृषावचनगुप्ति (३) सत्यामृषावचनगुप्ति और (४) चौथा असत्यामृषावचनगुप्ति, इस प्रकार वचनगुप्ति चार प्रकार की है ॥ १ ॥

इसका अभिप्राय यह है–वचन चार प्रकारका है, जैसे—जीव को 'यह जीव है' ऐसा कहना सत्यवचन है। जीव को 'यह अजीव है' ऐसा कहना मृषावचन है। 'आज इस नगर में सौ बालक जन्मे' इस प्रकार पहले निर्णय किए बिना ही कहना सत्यामृषावचन है। 'गाँव आ गया' इस प्रकार का कहना न सत्य है, न मृषा (असत्य) है, इस लिये यह असत्यामृषावचन–व्यवहारभाषा है। इन चारों प्रकार के वचन योग के त्याग को वचनगुप्ति हैं। अथवा प्रशस्त वचनों [redacted] प्रयोग करना और अप्रशस्तवचनों का त्याग करना वचनगुप्ति है। भगवान् इस वचनगुप्ति से युक्त थे।

"सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य।
चउत्थी असच्च मोसा उ, वयगुत्ती चउव्विहा" ॥१॥ इति।

१) सत्या वचन गुप्ति (२) मृषा वचन गुप्ति (३) सत्यामृषा वचन गुप्ति अने (४) असत्यामृषावचन गुप्ति, आ प्रमाणे वचनगुप्ति चार प्रकारनी छे (१) तेनो भावार्थ आ छे वचन चार प्रकारनां छे, जेमके–जीवने 'आ जीव छे." एम कहेवुं ते सत्य वचन छे जीवने 'आ जीव छे" एम कहेवुं ते मृषावचन छे 'आजे [redacted] नगरमां सो बाळको जन्म्यां" आ प्रमाणे पहेला निश्चय कर्या विना कहेवुं ते सत्यामृषा वचन छे 'गाम आवी गयुं" आ प्रमाणे कहेवुं ते सत्य पण नथी अने मृषा (असत्य) पण नथी. तेथी ते असत्यामृषा वचन छे ए चारे प्रकारनां वचन योगना त्यागने वचन गुप्ति एटले के मौन कहे छे अथवा प्रशस्त वचनोनो प्रयोग करवो अने अप्रशस्त वचनोनो त्याग करवो ते वचन गुप्ति छे भगवान आ वचनगुप्तिवाळा हता

कायगुप्तिश्च-द्विधा चेष्टानिवृत्ति रूपा १, यथाऽऽगमंचेष्टानियमरूपा च २। तत्र परीपहोपसर्गादि सम्भवेऽपि यत् कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलताकरणम्, सर्वयोगनिरोधावस्थायां वा सर्वथा यत् कायचेष्टानिरोधनं सा प्रथमा १। गुरुमापृच्छय शरीरसंस्तारकभूम्यादि प्रतिलेखना-प्रमार्जनादिसमयोक्त-क्रियाकलापपुरस्सरं शयनासनादि विधेयम्, ततः शयनासननिक्षेपाऽऽदानादिषु स्वेच्छया चेष्टापरिहारेण नियता=शास्त्रनियमानुसारिणी या कायचेष्टा सा द्वितीयेति, उक्तंच—

"उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावःशरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ।१।

भगवान् कायगुप्ति से युक्त थे। कायगुप्ति दो प्रकार की है—(१) कायिक चेष्टाओं को त्याग देना और (२) चेष्टाओं का आगम के अनुसार नियमन करना। इन में परिषह उपसर्ग आदि उत्पन्न होने पर कायोत्सर्गक्रिया आदि के द्वारा शरीर को अचल कर लेना अथवा योग मात्र का निरोध हो जानेकी अवस्था में पूर्ण रूप से कायिक चेष्टा का रुक जाना प्रथम कायगुप्ति है। गुरु से आज्ञा लेकर शरीर, संथारा, भूमि आदि की प्रतिलेखना तथा प्रमार्जना आदि शास्त्रोक्त क्रियाएँ करके ही शयन आसन आदि करना चाहिए। अतः शयन, आसन, निक्षेप और आदान आदि क्रियाओं में स्वेच्छापूर्वक चेष्टाओं का परित्याग करके शास्त्रानुसार काय की चेष्टा होना दूसरी कायगुप्ति है। कहा भी है—

" उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः।
स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

ભગવાન કાયગુપ્તિવાળા પણ હતા. કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની છે—(૧) કાયિક ચેષ્ટાઓનો ત્યાગ કરવો અને (૨) ચેષ્ટાઓનું આગમ પ્રમાણે નિયમન તેમાં-પરીષહક ઉપસર્ગ આદિ ઉત્પન્ન થતા કાયોત્સર્ગ-ક્રિયા આદિ વડે શરીરને અચળ કરી લેવું અથવા યોગ માત્રનો નિરોધ થઈ જવાની અવસ્થામાં પૂર્ણરૂપે કાયિક ચેષ્ટાનું અટકી જવું તે પહેલી કાયગુપ્તિ છે. ગુરુની આજ્ઞા લઈને શરીર, સંથારો, ભૂમિ આદિની પ્રતિલેખના તથા પ્રમાર્જના આદિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ કરીને જ શયન આસન આદિ કરવું જોઈએ તેથી શયન, આસન, નિક્ષેપ, અને આદાનઆદિ ક્રિયાઓમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક ચેષ્ટાઓનો પરિત્યાગ કરીને શસ્ત્રાનુસાર કાયની ચેષ્ટા હોવી તે બીજી કાયગુપ્તિ છે. કહ્યું પણ છે—

"उपसर्ग प्रसंगेपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।
स्थिरीभाव शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥१॥

शयनाऽऽसन निक्षेपा,-ऽऽदानसंक्रमणेषु च।
स्थानेषु चेष्टा नियमः, कायगुप्तिस्तु सा परा ॥२॥इति।

भगवतो गुरोरभावाद् द्वितीया कायगुप्तिर्गुरुमनापृच्छयैव बोध्या। एवं द्विविधकायगुप्तियुक्तः। अत एव-गुप्तः= मनोवचःकायगुप्तियुक्तः। तथा-गुप्तेन्द्रियः=स्व स्व विषयतो निगृहीतेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रिय इत्यर्थः। इति यावत्स्व सप्रतीत विवरणम्। तथा-गुप्तब्रह्मचारी-गुप्तः=रक्षितः-ब्रह्मचारः=यावज्जीवनं मैथुनविरमणलक्षणः-ब्रह्मणः= ब्रह्मचर्यस्य चतुर्थव्रतस्य चारः=अनुष्ठानं सेवनम् अस्यास्तीति गुप्तब्रह्मचारी-यावज्जीवमैथुननिवृत्ति इति भावः।

शयनासननिक्षेपाऽऽदान संक्रमणेषु च
स्थानेषु चेष्टानियमः, कायगुप्तिस्तु सा परा" ॥ २ ॥

उपसर्ग का प्रसंग होने पर भी कायोत्सर्ग को सेवन करने वाले मुनि के शरीर का स्थिर होना प्रथम काय गुप्ति कहलाती है ॥ १ ॥

शयन, आसन, निक्षेप (किसी वस्तु को रखना), आदान (ग्रहण करना) तथा संक्रमण (इधर-उधर करना) आदि स्थानों में चेष्टा का नियम होना दूसरी कायगुप्ति है ॥ २ ॥

भगवान् के गुरु का अभाव था, अत एव उनकी कायगुप्ति गुरु को बिना पूछे ही जान लेनी चाहीए। इस प्रकार वे दोनों प्रकार की कायगुप्ति से युक्त थे। इन तीनों गुप्तियों से युक्त होने के कारण वे गुप्त थे। तथा गुप्तेन्द्रिय थे-विषयों में प्रवृत्त होनेवाली इन्द्रियों का निरोध कर चूके थे।

भगवान् गुप्त ब्रह्मचारी थे। अर्थात् यावज्जीवन मैथुनत्यागरूप चौथे ब्रह्मचर्य महाव्रत का अनुष्ठान करनेवाले थे।

शयनासननिक्षेपाऽऽदान संक्रमणेषु च
स्थानेषु चेष्टानियमः कायगुप्तिस्तु सा परा" ॥२॥

ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ કાયોત્સર્ગનું સેવન કરનાર મુનિના શરીરનું સ્થિર હોવું તે પહેલી કાયગુપ્તિ કહેવાય છે ॥૧॥ શયન, આસન, નિક્ષેપ (કોઇ વસ્તુને રાખવી), આદાન (ગ્રહણ કરવું) તથા સંક્રમણ (આમ તેમ કરવું) આદિ સ્થાનોમાં ચેષ્ટાનું નિયમન હોવું તે બીજી કાયગુપ્તિ છે ભગવાનને ગુરુ ન હતા તેથી તેમની કાયગુપ્તિ ગુરુને પૂછ્યા વિનાની સમજી લેવી જોઇએ. આ રીતે તેઓ બન્ને પ્રકારની કાયગુપ્તિવાળા હતા એ ત્રણે ગુપ્તિવાળા હોવાથી તેઓ ગુપ્ત હતા તથા ગુપ્તેન્દ્રિય હતા. વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થનારી ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી ચૂક્યા હતા. ભગવાન ગુપ્ત બ્રહ્મચારી હતા. એટલે કે આજીવન મૈથુન ત્યાગરૂપ ચોથા બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરનાર હતા. તથા મમતા

तथा-अममः=ममतारहितः, अकिञ्चनः=निष्किञ्चनः, अक्रोधः=क्रोधरहित, तथा-अमानः=मानरहितः, अमायः=मायावर्जितः, अलोभः=निर्लोभः तथा-शान्तः=अन्तर्वृत्त्या, प्रशान्तः-बहिर्वृत्त्या, उपशान्तः-उभयवृत्त्या, परिनिर्वृतः=सर्वसन्तापरहितः, अनास्रवः=आस्रववर्जितः, अग्रन्थः=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थिरहितः, छिन्नग्रन्थः=परित्यक्तद्रव्यभावग्रन्थः, छिन्नस्रोताः=विनाशितास्रव कारणः, निरुपलेपः=द्रव्यभावमलवर्जितः, तथा-आत्मस्थितः=आत्मनि स्थितः-आत्मनिष्ठः, यद्वा-'आयट्ठिए' इत्यस्य 'आत्मार्थिकः' इतिच्छाया, तत्पक्षे-आत्मैवार्थः-प्रयोजनम् आत्मार्थः, सोऽस्त्यस्येत्यात्मार्थिकः, यद्वा-आत्मानमर्थयतीति आत्मार्थी स एवाऽऽत्मार्थिकः-आत्माभिलाषी=आत्मकल्याणोत्सुकः, तथा-आत्महितः=षड्जीवनिकाय परिपालकः, तथा-आत्मज्योतिष्कः-आत्मैवज्योतिः-आलोको यस्य स आत्मज्योतिष्कः, यद्वा-'आयजोइए' इत्यस्य 'आत्मयोगिकः' इतिच्छाया, तत्पक्षे-आत्मनो योगाः-मनोवाक्कायविषययोगाः सन्त्यस्य स आत्मयोगिकः=वशीकृतवाङ्मनः काययोग इत्यर्थः। तथा-आत्मपराक्रमः=आत्मबलशाली। तथा-समाधिप्राप्तःसम्यङ्मोक्षमार्गा-

---

तथा- ममता से रहित थे। अकिंचन थे, क्रोध मान माया और लोभ से रहित थे। अन्तर्वृत्ति से शान्त थे, बाहर से प्रशान्त थे, और भीतर बाहर से उपशान्त थे। सब प्रकार के सन्ताप से रहित थे। आस्रव से रहित थे। बाह्य और आभ्यन्तर ग्रन्थि से रहित थे। द्रव्य-भाव ग्रन्थ (परिग्रह) के त्यागी थे। आस्रव के कारणों को नष्ट कर चुके थे। द्रव्य और भावमल से वर्जित थे। आत्मनिष्ठ थे। अथवा 'आयट्ठिए' की 'आत्मार्थिक' ऐसी छाया होती है। इसका अर्थ है-आत्मार्थी, आत्म कल्याण के इच्छुक, भगवान् आत्महित-षड्जीवनिकाय के परिपालक थे। आयजोइए-आत्मज्योतिवाले थे, अथवा आत्मयोगिक अर्थात् मन वचन तथा काययोग को वश में करनेवाले थे। आत्मबल से सम्पन्न थे। समाधि-मोक्षमार्ग में स्थित थे।

વિનાના હતા, અકિંચન હતા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી રહિત હતા. આન્તર્વૃત્તિથી શાંત હતા, બહારથી પ્રશાંત હતા અને અંદર તથા બહારથી ઉપશાંત હતા. બધા પ્રકારના સંતાપથી રહિત હતા. આસ્રવથી રહિત હતા. બાહ્ય અને આભ્યન્તર ગ્રન્થિથી રહિત હતા. દ્રવ્ય-ભાવ ગ્રન્થ (પરિગ્રહ)ના ત્યાગી હતા. આસ્રવના કારણોનો નાશ કરી ચૂકયા હતા. દ્રવ્ય અને ભાવ મળથી રહિત હતા આત્મનિષ્ઠ હતા. અથવા "आयट्ठिए"ની "આત્માર્થિક" એવી છાયા હોય છે. તેનો અર્થ છે-આત્માર્થી, આત્માભિલાષી, એટલે કે- મુમુક્ષુ હતા. ભગવાન આત્મહિત છજીવનિકાયના પરિપાલક હતા. आयजोइए-આત્મજ્યોતિવાળા અથવા आत्मयोगीक એટલે કે મન, વચન, તથા કાયયોગને વશ કરનાર હતા આત્મબળથી સંપન્ન હતા. સમાધિ-મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત હતા. કાંસાનાં પાત્રની જેમ

रहितः, तथा-कांस्यपात्रमिव=कांस्यपात्रवत् मुक्ततोयः=स्नेहवर्जितः, शङ्ख इव=शङ्खवत् निरञ्जनः=निर्मलः, तथा जीव इव=जीववत् अप्रतिहतगतिः=अकुण्ठितगतिः, जात्यकनकमिव=उत्तमसुवर्णवत् जातरूपः=सुरूपसम्पन्नः, आदर्शफलकमिव=दर्पण फलकवत् प्रकटभावः=प्रकाशितजीवाजीवादि सकलपदार्थः, कूर्म इव=कच्छपवत् गुप्तेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रियः, पुष्करपत्रमिव=कमलपत्रवत्, निरुपलेपः=स्वजनाद्यभिष्वङ्गरहितः, गगनमिव=आकाशवत्, निरालम्बनः=कुलग्रामनगराद्यालम्बनवर्जितः। अनिल इव=वायुवत् निरालयः=निर्गृहः, चन्द्र इव=चन्द्रवत् सौम्यलेश्यः=अनुपतापहेतुमनः परिणामधारकः, सूर इव=सूर्यवत् दीप्ततेजाः=द्रव्यतः शरीरदीप्त्या भावतो ज्ञानेन देदीप्यमानः, सागर इव=समुद्रवत् गम्भीरः=हर्षशोकादि कारणसंयोगेऽपि निर्विकारचित्तः, विहग इव=पक्षिवत् सर्वतो विप्रमुक्तः=निर्बन्धनः, मन्दर इव=मन्दरपर्वतवत् अप्रकम्पः=परीषहोपसर्गपवनैरचलितः, शारदजलमिव=शरदृतुजलवत्

कांसे के पात्र के समान स्नेह (राग) से रहित थे। शंख के समान निर्मल थे। जीव के समान अकुंठित-अबाध गतिवाले थे। उत्तम स्वर्ण के समान सुन्दर रूप थे। दर्पण-फलक के समान जीव-अजीव समस्त पदार्थों को प्रकाशित करनेवाले थे। कछुवे के समान इन्द्रियों को वश करनेवाले थे। कमल के पत्ते के समान स्वजन आदि की आसक्ति से रहित थे। आकाश के समान कुल, ग्राम, नगर आदि का आलम्बन नहीं लेते थे। पवन के समान घर रहित थे। चन्द्रमा के समान सौम्य लेश्यावाले अर्थात् क्रोधादिजन्यसन्तापसे रहित मानसिक परिणाम के धारक थे। सूर्य के समान दीप्ततेज थे। अर्थात् द्रव्य से शारीरिक दीप्ति से और भाव से ज्ञान से देदीप्यमान थे। सागर के समान गंभीर थे। हर्ष-शोक आदि के कारणों का संयोग होने पर भी विकार-विहीन चित्तवाले थे। पक्षी के समान सब प्रकार के बन्धनों से मुक्त थे। मेरु शैल के समान परीषह और उपसर्ग रूपी पवन से चलायमान नहीं होते थे। शरदृतु के जल के समान निर्मल चित्त थे।

સ્નેહ (રાગ) વિનાના હતા શંખના જેવાં નિર્મળ હતા જીવના જેવાં અકુંઠિત અબાધ ગતિવાળા હતા ઉત્તમ સુવર્ણ જેવા સુંદર રૂપવાળા હતા. દર્પણની જેમ જીવ અજીવ આદિ સમસ્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરનાર હતા કાચબાની જેમ પોતાની ઇન્દ્રિયોને ગોપાવનાર-વશ કરનાર હતા કમળના પાનની જેમ સ્વજન આદિની આસક્તિ વિનાના હતા આકાશની જેમ કુળ, ગામ, નગર આદિનું આલંબન લેતા નહીં પવનની જેમ ગૃહ વિનાના હતા. ચન્દ્રમાની જેમ સૌમ્ય લેશ્યાવાળા એટલે કે ક્રોધાદિજન્ય સંતાપથી રહિત માનસિક પરિણામના ધારક હતા સૂર્યની જેમ દીપ્તતેજવાળા હતા એટલે કે દ્રવ્યથી શારીરિક દીપ્તિથી અને ભાવથી જ્ઞાન વડે દેદીપ્યમાન હતા. સાગરના જેવા ગંભીર હતા હર્ષ-શોક આદિના કારણોનો સંયોગ થવા છતાં પણ નિર્વિકાર ચિત્તવાળા હતા. પક્ષીની જેમ બધી જાતનાં બંધનોથી મુક્ત હતા મેરુ પર્વતની જેમ પરીષહ અને ઉપસર્ગ રૂપી પવનથી ચલાયમાન થતા નહીં. શરદઋતુના

शुद्धहृदयः=निर्मलचित्तः, खड्गिविषाणमिव एकजातः=एकः=प्रधानःजातः=उत्पन्नः। तथा-भारण्डपक्षीव=भारण्ड-नामकपक्षिवत् अप्रमत्तः=प्रमादरहितः, कुञ्जर इव=हस्तिवत् शौण्डीरः=शूरः-पराक्रमी, तथा-वृषभ इव=बलीवर्दवत्, जातस्थामा=उत्पन्नवीर्यः, सिंह इव=सिंहवत्, दुर्धर्षः=अपराजेयः, वसुन्धरेव=पृथिवीवत् सर्वस्पर्शसहः,=शीतोष्णादि सकल स्पर्शसहनशीलः, तथा-सुहुतहुताशन इव=निक्षिप्तघृतादि वह्निरिव तेजसा=प्रकाशेन ज्वलन्=दीप्यमानः, तथा-वर्षावासवर्जं=वर्षतौं वास विहाय=वर्षाकालिकमासचतुष्टयं परित्यज्य तदतिरिक्तेषु अष्टासु ग्रैष्म-हेमन्त-ऋतु सम्बन्धिषु मासेषु ग्रामे २=एकरात्रत्=नगरे २=पञ्चरात्रम्, तथा-वासीचन्दनकल्पः-वासीव वासीताम्-अपकारिणमित्यर्थः, चन्दनमिव उपकारकत्वेन कल्पयति=मन्यते-इति वासीचन्दनकल्पः। उक्तञ्च—

"यो मामपकरोत्येष तत्त्वेनोपकरोत्यसौ।
शिरामोक्षाद्युपायेन कुर्वाण इव नीरुजम्॥"

गेंडा के सींग के समान ये रागादि कों की सहायता से रहित होने के कारण, एक स्वरूप थे। भारंड नामक पक्षी के समान प्रमादरहित थे। हाथी के समान पराक्रमी थे। वृषभ के समान वीर्यशाली थे। सिंह के समान अजेय थे। पृथ्वी के समान सर्वसह-शीत-उष्ण आदि सकल स्पर्शो को सहन करनेवाले थे। जिस में घीकी आहुति दी गई हो ऐसी अग्नि के समान तेजोमय थे। वर्षावास-वर्षाऋतु के चार मासों के सिवाय ग्रीष्म और हेमन्त ऋतुओं के आठ महिनों में, ग्राम में एक रात और नगर में पाँच रात से अधिक नहीं ठहरते थे। भगवान् वासी चन्दन कल्प थे अर्थात् वसूले के समान अर्थात् अपकारी पुरुष को भी चन्दन के समान उपकारक मानते थे। जैसे कहा है—

"यो मामपकरोत्येष, तत्त्वेनोपकरोत्यसौ।
शिरामोक्षाद्युपायेन, कुर्वाण इव नीरुजम्" ॥ इति ॥

જળ જેવા નિર્મળ ચિત્તવાળા હતા ગેંડાના શિંગડાની જેમ એક જ અદ્વિતીય ઉત્પન્ન થયેલ હતા. ભારંડ નામના પક્ષીના જેવા પ્રમાદ રહિત હતા. હાથી જેવા પરાક્રમી હતા વૃષભની જેમ વીર્યવાન હતા. સિંહ જેવા અજેય હતા. પૃથ્વીની જેમ સર્વસહ-શીત, ઉષ્ણ આદિ સકળ સ્પર્શોને સહન કરનાર હતા. જેવા ઘીની આહુતિ અપાઈ હોય એવા અગ્નિ જેવા તેજસ્વી હતા વર્ષાવાસ-વર્ષાઋતુના ચાર મહીનાઓ સિવાય ગ્રીષ્મ અને હેમન્ત ઋતુઓના આઠ મહિનાઓમા ગામમા એક રાત અને નગરમા પાચ રાતથી વધારે રહેતા નહી. ભગવાન વાસી ચન્દન કલ્પ હતા, એટલે કે વાસલાની જેમ અપકારી પુરુષો પણ પ્રભુને ચન્દનની જેમ ઉપકારક માનતા હતા જેમકે કહ્યું છે—

अथवा—वास्यामपकारिण्यां चन्दनस्य कल्प इव=छेद इव उपकारित्वेन यो वर्तते स वासीचन्दनकल्पः। उक्तञ्च—

"अपकारपरेऽपि परे, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः।
सुरभी करोति वासी, मलयजमपि तक्षमाणमपि॥" इत्येवम्भूतः,

तथा—समलोष्टकाञ्चनः=मृत्पाषाणादिखण्ड—सुवर्णयोः साम्यदर्शी, समसुखदुःखः=सुखदुःखे तुल्ये जानानः,

---

जैसे शिरामोक्ष—चढी हुई नस के उतारने आदि उपायों से रोगी को निरोगी करनेवाला उपकारक होता है, उसी प्रकार जो मेरा अपकार करता है, वह वास्तव में उपकार करता है। अथवा=वासी अर्थात् अपकारी वसूला के प्रति जो चन्दन के छेद (खण्ड) के समान उपकारी के रूप में बर्ताव करता है, अर्थात् अपकारी का भी उपकार करता है, वह वासी चन्दनकल्प कहलाता है। कहा भी है—

"अपकारपरेऽपि परे, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः।
सुरभी करोति वासी, मलयजमपि तक्षमाणमपि" ॥१॥ इति॥

महान् पुरुष, अपकार करनेवाले का भी उपकार ही करते हैं। जैसे मलयज चन्दन छीला जाता हुआ भी वसूले को सुगंधित ही करता है॥ भगवान ऐसे 'वासीचन्दनकल्प' थे। तथा—भगवान् मिट्टी एवं पाषाण के टुकडे को तथा सोने को समान दृष्टि से देखते थे। सुख—दुःख को समान समझते थे। इह लोक में यश—

"यो मामपकरोत्येष, तत्त्वेनोपकरोत्यसौ।
शिरामोक्षाद्युपायेन, कुर्वाण इव नीरुजम्॥

જેમ શિરામોક્ષ—એટલે કે ચડિ ગયેલી નસને ઉતારવા આદિ ઉપાયોથી રોગીને નીરોગી કરનાર ઉપકારક થાય છે, એજ પ્રમાણે જે મારા પર અપકાર કરે છે, તે વાસ્તવમાં તો ઉપકાર કરે છે' અથવા વાસી એટલે કે અપકારી વાંસલા પ્રત્યે જે ચન્દનના ટુકડાની જેમ ઉપકારી રૂપે વર્તાવ કરે છે, એટલે કે અપકારી ઉપર પણ ઉપકાર કરે છે, તે વાસી ચન્દન કલ્પ કહેવાય છે કહ્યું પણ છે—

"अपकारपरेऽपि परे, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः।
सुरभीकरोति वासी, मलयजमपि तक्षमाणमपि ॥१॥" इति

"જેમ મલયજ—ચન્દન કપાવા છતાં પણ વાંસલાને સુગંધિત કરે છે તેમ મહાન પુરુષ અપકાર કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર જ કરે છે" ભગવાન એવા "વાસીચંદનકલ્પ" હતા. તથા ભગવાન માટી અને પથ્થરના ટુકડાને તથા સોનાને સમદષ્ટિએ જોતા હતા. સુખ—દુઃખને સમાન સમજતા હતા. આ લોકમાં યશ—કીર્તિ આદિની તથા પરલોક

इहलोकपरलोकाप्रतिबद्धः=इहलोकसम्बन्धिषु यशःकीर्त्यादिषु परलोकसम्बन्धिषु स्वर्गीयसुखादिष्वासक्तिरहितः अप्रतिज्ञः=इहलोकपरलोकप्रतिज्ञारहितः, संसारपारगामी=संसारमहासमुद्रपारकर्त्ता, तथा-कर्मनिर्घातनार्थाय=कर्मणां समूलनाशं कर्त्तुम् अभ्युत्थितः=उद्यतश्च सन् विहरति। इत्थं तस्य विहरतः भगवतः खलु कुत्र चित्=कस्मिंश्चित्स्थाने प्रतिबन्धः=अवरोधो नास्ति।

एवंविधेन=एतादृशेन विहारेण=जनपदविचरणेन विहरतः=विचरतो भगवतः श्रीवीरस्वामिनः अनुत्तरेण=लोकोत्तरेण सर्वातिशायिना ज्ञानेन, तथा अनुत्तरेण दर्शनेन=जीवादिपदार्थानां श्रद्धानेन तथा अनुत्तरेण तपसा=द्वादश विधानशनादिरूपेण, अनुत्तरेण संयमेन=सप्तदशविधेन, अनुत्तरेण उत्थानेन=उद्यमेन अनुत्तरेण कर्मणा=क्रियया, अनुत्तरेण बलेन=शारीरशक्त्युपचयेन, अनुत्तरेण वीर्येण=आत्मजनितसामर्थ्यविशेषेण, अनुत्तरेण पुरुषकारेण=पौरुषेण, अनुत्तरेण पराक्रमेण=सामर्थ्येन, अनुत्तरया क्षान्त्या-सामर्थ्ये सत्यपि परापकारसहनरूपया क्षमया, अनुत्तरया मुक्त्या=निर्लोभतया, अनुत्तरया लेश्यया=शुक्ललक्षणया, अनुत्तरेण आर्जवेन=सरलत्वेन अनु-

---

कीर्ति आदि की तथा पारलौकिक-स्वर्ग आदि के सुखों की आसक्ति से रहित थे। इहलोकपरलोक संबंधी प्रतिज्ञा से रहित थे। संसार रूपी महासमुद्र के पारगामी थे। कर्मोंका समूल उन्मूलन करने के लिए उद्यत होकर विचरते थे। इस प्रकार विचरते हुए भगवान् को किसी भी स्थान पर प्रतिबंध नहीं था।

अनुत्तर अर्थात् लोकोत्तर-सर्वोत्कृष्ट ज्ञान, अनुत्तर दर्शन (जीव आदिपदार्थों का श्रद्धान), अनुत्तर बारह प्रकार के अनशन आदि तप, सत्तरह प्रकार के अनुत्तर उत्थान-उद्यम, अनुत्तर कर्म-क्रिया, अनुत्तरबल-शारीरिक शक्ति का उपचय, अनुत्तर वीर्य-आत्मजनित सामर्थ्य, अनुत्तर पुरुषकार-पुरुषार्थ, अनुत्तर पराक्रम शक्ति, अनुत्तर क्षमा (सामर्थ्य होने पर भी पर के किये अपकार को सहन कर लेना), अनुत्तर मुक्ति-निर्लोभता, अनुत्तर शुक्लेश्या, जीव के शुभपरिणाम, अनुत्तर मृदुता, अनुत्तर लाघव। द्रव्य से अल्प उपाधि और

સ્વર્ગ આદિ સુખોની આસક્તિથી રહિત હતા આ લોક પરલોક સંબંધી પ્રતિજ્ઞાથી રહિત હતા. સંસારરૂપી મહાસાગરના પારગામી હતા કર્મોને મૂળમાથી જ છેદવાને તત્પર થઈને વિચરતા હતા આ પ્રમાણે વિચરતા ભગવાનને કોઈ પણ સ્થાને પ્રતિબંધ ન હતો અનુત્તર એટલે કે લોકોત્તર-સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન, અનુત્તર દર્શન (જીવ આદિ પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન) અનુત્તર બાર પ્રકારના અનશન આદિ તપ, સત્તર પ્રકારના અનુત્તર સંયમ, અનુત્તર ઉત્થાન-ઉદ્યમ, અનુત્તર કર્મ-ક્રિયા, અનુત્તર બળ,-શારીરિક શક્તિનો ઉપચય, અનુત્તર વીર્ય-આત્મજનિત સામર્થ્ય, અનુત્તર પુરુષકાર-પુરુષાર્થ અનુત્તર પરાક્રમ-શક્તિ અનુત્તર ક્ષમા ! (સામર્થ્ય હોવા છતા પણ બીજાએ કરેલ અપકાર સહન કરવા) અનુત્તર મુક્તિ,

त्तरेण मार्दवेन=मृदुत्वेन अनुत्तरेण लाघवेन=द्रव्यतोऽल्पोपाधिकत्वेन भावतो गौरवत्यागेन, अनुत्तरेण सत्येन=प्राणिहितार्थयथार्थ भाषणेन, अनुत्तरेण ध्यानेन=धर्मध्यानेन, अनुत्तरेण अध्यवसायेन=आत्मपरिणामेन च आत्मानं=स्वं भावयतः=वासयतः श्रीवीरस्य द्वादशवर्षाणि त्रयोदशपक्षाश्च व्यतिक्रान्ताः=व्यतीताः। भगवतो दीक्षायाः त्रयोदशस्य वर्षस्य=संवत्सरस्य पर्याये वर्तमानानां यः स ग्रीष्माणां=ग्रीष्मऋतूनां द्वितीयो मासः चतुर्थः वैशाखशुद्धः=वैशाखमासस्य शुक्लः पक्षो भवति, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य=वैशाखमाससम्बन्धिशुक्लस्य पक्षस्य नवमीपक्षे नवम्यां तिथौ जृम्भिकाभिधस्य जृम्भिकनामकस्य ग्रामस्य बहिः ऋजुपालिकायाः=ऋजुपालिकानाम्न्या नद्याः उत्तरकूले=उत्तरतीरे सामगाभिधस्य=सामगनामकस्य गाथापतेः=गृहस्थस्य क्षेत्रे सालवृक्षस्य मूले=मूलासन्नप्रदेशे रात्रिं=स्थितः। तत्र=सालवृक्षमूलासन्नप्रदेशे रात्रौ कायोत्सर्गे खलु छद्मस्थावस्थायाः अन्तिमरात्रे=रात्रेरन्तिमप्रहरे भगवान्=श्रीवीरप्रभुः इमान्=वक्ष्यमाणान् दश महास्वप्नान्=विशिष्ट स्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः। तद्यथा—

भाव से गौरव का त्याग, अनुत्तर सत्य प्राणियों के हितार्थ यथार्थ भाषण, अनुत्तर धर्मध्यान और अनुत्तर आत्मिक परिणाम से अपनी आत्मा को भावित करते हुए तथा इस प्रकार के विहार से विहरते हुए भगवान् श्रीवीर प्रभु को बारह वर्ष और तेरह पक्ष व्यतीत हो गये। तेरहवां वर्ष जब चल रहा था, उस तेरहवें वर्ष का उस समय ग्रीष्म ऋतु का दूसरा मास, चौथा पक्ष-वैशाख शुद्धपक्ष—अर्थात् वैशाख मास का शुक्ल पक्ष था, उसकी नौवीं तिथि को जृंभिक नामक गाँव के बाहर ऋजुपालिका नदी के उत्तर तीर पर सामग नामक गाथापति के खेत में, साल वृक्ष के मूल में अर्थात् मूल के पास के प्रदेश में रात्रि में भगवान् विराजे। उस साल वृक्ष के मूल के नीचे समीपवर्ती प्रदेश में, रात्रि के समय, कायोत्सर्ग में छद्मस्थ अवस्था की अन्तिम रात्रि के प्रहर में भगवान् आगे कहे जानेवाले दस महास्वप्नों को देखकर जागृत हुए। यथा—

निर्लोभता, અનુત્તર શુક્લલેશ્યા-જીવના શુભ પરિણામ, અનુત્તર સરલતા, અનુત્તર મૃદુતા, અનુત્તર લાઘવ-દ્રવ્યથી અલ્પ ઉપાધિ અને ભાવથી ગૌરવનો ત્યાગ, અનુત્તર સત્ય-પ્રાણીઓને હિતાર્થ યથાર્થ ભાષણ, અનુત્તર ધર્મધ્યાન અને અનુત્તર આત્મિક પરિણામથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા તથા એ પ્રકારના વિહારથી વિચરતા શ્રી વીર પ્રભુને બાર વર્ષ અને તેર પખવાડિયા પસાર થઈ ગયાં જ્યારે તેરમું વર્ષ ચાલતું હતું ત્યારે તે તેરમા વર્ષની તે ગ્રીષ્મઋતુનો બીજો માસ-ચોથું પખવાડિયું-વૈશાખ સુદી એટલે કે વૈશાખ માસનો શુક્લપક્ષ હતો તેની નોમની તિથિએ જૃંભિક નામના ગામની બહાર ઋજુપાલિકા નદીના ઉત્તર કિનારે સામગ નામના ગૃહસ્થના ખેતરમાં, સાલવૃક્ષની નીચે રાત્રે ભગવાન બિરાજ્યાં. તે સાલવૃક્ષની નીચે રાત્રિને સમયે, કાયોત્સર્ગમાં છદ્મસ્થ અવસ્થાની અંતિમ રાત્રિના અંતિમ પ્રહરે ભગવાન આગળ કહેવાનાર દશ મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગ્યા. જેમ કે—

तेषु दशसु महास्वप्नेषु एकं च खलु महान्तं=विशालं घोरदीप्तरूपधरं भयङ्कररूपधारिणं तालपिशाचं=तालवृक्षवद्दीर्घतरपिशाचं पराजितम्=स्वस्य पराक्रमेण अभिभूतं, स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः=जागरितः। इति प्रथमः स्वप्नः। एवम्=अनेन प्रकारेण एकं च खलु महाशुक्लपक्षम्=अतिशुक्लपक्षयुक्तं पुंस्कोकिलं=पुरुषजातीयं कोकिलं दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति पूर्वेण सम्बन्धः। इति द्वितीयः।

तथा–एकं च खलु महान्तं=विशालं चित्रविचित्रपक्षकं चित्रेण=चित्रकर्मणा विचित्रौ=विविधवर्णवन्तौ पक्षौ यस्य तं तथा भूतं बहुविधवर्णयुक्तपक्षवन्तं पुंस्कोकिलं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः। इति तृतीयः। एकं च खलु महद्=विशालं सर्वरत्नमयं दामद्विकं=मालाद्वयं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इति चतुर्थः। एकं च खलु महान्तं श्वेतं=शुक्लवर्णं गोवर्गं=गोसमूहं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इति पञ्चमः। एकं च खलु महत्=दीर्घं पद्मसरः=कमलालङ्कृतजलाशयं सर्वतः=समन्तात् कुसुमितं=कमलैर्व्याप्तम् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इति षष्ठः। एकं च खलु महान्तं सागरम् ऊर्मिवीचिसहस्रकलितम्–ऊर्मीणां=महातरङ्गाणां वीचिनां=साधारणतरङ्गाणां च सहस्रैः कलितं=युक्तं भुजाभ्यां=बाहुभ्यां तीर्णं=पारितं दृष्ट्वा

---

१. प्रथम स्वप्न—उन दस स्वप्नों में से पहले स्वप्न मे एक विशाल तथा भयानक–भयंकर रूपवाले ताल-पिशाच (ताड के सदृश खूब लम्बे पिशाच) को अपने पराक्रम से पराजित हुआ देखा। २. द्वितीय स्वप्न—इसी प्रकार एक अत्यन्त सफेद पंखों से युक्त पुरुषजाति के कोकिल को देखकर जागे। ३. तीसरा स्वप्न—एक विशाल चित्रविचित्र–चित्रों से विचित्र होने के कारण अनेक वर्ण के पखोंवाले, अर्थात् नाना प्रकार के वर्णों से युक्त पंखवाले पुरुष–कोकिल को देखकर जागे। ४. चौथा स्वप्न—एक बडे सर्वरत्नमय मालाओं के युगल को देखकर जागे। ५. पाँचवाँ स्वप्न—सफेद रंग की गायों के एक समूह को देखकर जागे। ६. छट्ठा स्वप्न—एक विशाल पद्मसरोवर को देखा, जो सब तरफ से कमलों से छाया हुवा था। ७. सातवाँ स्वप्न—हजारों लहरों से युक्त एक महासागर को अपनी भुजाओं से पार कर दिया देखा। ८. आठवाँ स्वप्न—तेज से

---

૧ પ્રથમ સ્વપ્ન–તે દસ સ્વપ્નાઓમાંથી પ્રથમ સ્વપ્નમા ભગવાને એક વિશાળ તથા ભયાનક રૂપવાળા તાલપિશાચને–તાડના જેવા ખૂબ લાબા પિશાચને પોતાના પરાક્રમથી પરાજિત થતો જોયો. ૨. બીજું સ્વપ્ન–એજ પ્રમાણે એક અત્યત સફેદ પાખોવાળા નરજાતિના કોયલને જોયો. ૩. ત્રીજું સ્વપ્ન–એક વિશાળ ચિત્રવિચિત્ર–ચિત્રોથી ચિત્રિત હોવાને કારણે અનેક રગની પાખોવાળા, એટલે કે વિવધ પ્રકારના વર્ણવાળી પાંખોવાળા નર-કોયલને જોયો. ૪ ચોથુ સ્વપ્ન–એક મોટા સર્વરત્નમય માળાઓની જોડી જોઈ ૫. પાચમુ સ્વપ્ન–સફેદ રંગની ગાયોના એક સમૂહને જોયો ૬. છઠ્ઠું સ્વપ્ન–એક વિશાળ પદ્મસરોવરને જોયું જે ચારે બાજુએ કમળોથી છવાયેલું હતું. ૭ સતમુ સ્વપ્ન–હજારો મોજાઓવાળા એક મહાસાગરને પોતાની ભુજાઓથી પાર કરતા પોતાને જોયા. ૮. આઠમું

मतिबुद्ध इति सप्तम । एवं च खलु तेजसा ज्वलन्त दीप्यमानं महान्तं=विशाल दिनकरं=सूर्यं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः इत्यष्टमः । एवं च खलु महान्त-हरिवैडूर्यवर्णाभेन-हरिः=पिङ्गलवर्णो मणिः, वैडूर्य=नीलवर्णो मणिः, तद्वयसम्ब न्धिनोर्वर्णयोरिव आभा=कान्तिर्यस्य तद् हरिवैडूर्यवर्णाभं तेन तथाभूतेन निजकेन=स्वकीयेन अन्त्रेण='आंतडी' इति भाषाप्रसिद्धेन, मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् आवेष्टितपरिवेष्टितम्=आवेष्टितं=सामान्यतोवेष्टितं परि वेष्टितम्=सर्वथावेष्टितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति नवम । तथा एवं च खलु महान्त मन्दरे=मन्दरचूलिकायाः उपरि= मेरुशृङ्गोपरि सिंहासनवरगत=श्रेष्ठसिंहासनास्थितम् आत्मानं=स्वं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति दशमः ॥सू०९८॥

मूलम् एएसि णं दस महासुविणाण के महालए फलवित्तिविसेसे भवइत्ति सो कहिज्जइ—

जण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं सुविणे महाघोररूवधरे तालपिसाए पराजिए दिट्ठे तेणं भगवं मोहणिज्जं कम्मं मूलाओ उग्घाइस्सइ १। जं णं सुक्किलपक्खगे पुंसकोइले दिट्ठे, भगवं सुक्क झाणोवगए विहरिस्सइ २। जं णं चित्तविचित्त पक्खगं पुंसकोइले दिट्ठे, तेणं भगवं ससमयपरसमइय दुवालसंगं गणिपिडगं आघविस्सइ पण्णविस्सइ परूविस्सइ दंसिस्सइ निदंसिस्सइ उवदंसिस्सइ ३। जं णं सव्व रयणामयं दामदुगं दिट्ठं, तण्णं भगवं अगारधम्मं अणगारधम्मं च दुविहं धम्मं आघविस्सइ ४। जं णं सेयगोवग्गो दिट्ठो, तेणं चाउव्वण्णा इण्णे समणसंघे भविस्सइ ५। जं णं पउमसरं दिट्ठं तेणं भवणवइवाणमंतरजोइसिय वेमाणियपभिइ चउव्विहे देवे भाविस्सइ ६। जं णं महासागरो भुयाहिं तिण्णो दिट्ठो, तेणं अणादीयं अणवदग्गं चाउरंतं संसारसागरं तरिस्सइ ७। जं णं तवस्सा जलमाणे दिणयरो दिट्ठो, तेणं भगवं अणंते अणुत्तरे कसिणे पडिपुण्णे अव्वाहए निरावरणे केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जिस्सइ ८। जं णं हरिवेरुलियवण्णाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरे पव्वए सव्वओ

जाज्वल्यमान विशाल सूर्य को देखा। ९ नौवाँ स्वप्न—हरि (पिंगलवर्ण की)) मणि और वैडूर्य (नीलवर्ण की) मणि के वर्ण के समान कान्तिवाली अपनी आंत—आंतड़ी से मानुषोत्तर पर्वत को चारों तरफ से सामान्य रूप से आवेष्टित और विशेष रूप से परिवेष्टित देखा। १० दसवाँ स्वप्न—महान् मेरु पर्वत की चोटी पर श्रेष्ठ सिंहासन पर स्थित, अपने आप को देखा। यह दस स्वप्न देखकर भगवान् जागृत हुए ॥सू०९८॥

સ્વપ્ન-તેજથી જાજ્વલ્યમાન વિશાળ સૂર્યને જોયા. ૯ નવમું સ્વપ્ન-હરિ (પિંગલ વર્ણની) મણી અને વૈડૂર્ય (નીલ-વર્ણના) મણીના વર્ણ જેવી કાન્તિવાળા પોતાના આંતરડાથી માનુષોત્તર પર્વતને ચારે તરફથી સામાન્યરૂપે વીંટળાયેલ અને વિશેષરૂપે પરિવેષ્ટિત જોયો. ૧૦ દસમું સ્વપ્ન-મેરુ, મહાન મેરુ પર્વતના શિખર પર શ્રેષ્ઠ સિંહાસને પોતાને બેઠેલા જોયા. આ દસ સ્વપ્નો જોઈને ભગવાન જાગ્યા ॥ સૂ૦૯૮॥

समंता आस्वेढियपरिवेढिय दिट्ठे, तेणं भगवओ कित्तिवन्न सद्दसिलोगा सदेव मणुयासुरे लोए गिज्जस्संति ९।
जं णं मंदरे पव्वए' मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगओ अप्पा दिट्ठे, तेण भगव सदेवमणुयासुराए परिसाए
मज्झगए केवलिपन्नत्त धम्म आघविस्सइ पन्नविस्सइ परूविस्सइ दंसिस्सइ निदंसिस्सइ उवदंसिस्सइ ॥सू०९९॥

छाया—एतेषा खलु दशमहास्वप्नाना को महालयः फलवृत्तिविशेषो भवतीति स कथ्यते—

यत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण स्वप्ने महान् घोररौद्ररूपधरस्तालपिशाचः पराजितो दृष्टस्तेन भगवान् मोहनीय कर्ममूलाद् उद्घातयिष्यति १। यत्खलु शुक्लपक्षकः पुंस्कोकिलो दृष्टस्तेन भगवान् शुक्लध्यानोपगतो विहरिष्यति २। यत्खलु चित्रविचित्रपक्षकः पुंस्कोकिलो दृष्टस्तेन भगवान् स्वसमयपरसमयिकं द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् आख्यापयिष्यति प्रज्ञापयिष्यति प्ररूपयिष्यति दर्शयिष्यति निदर्शयिष्यति उपदर्शयिष्यति ३। यत्खलु सर्वरत्नमय दामद्विकं दृष्ट तेन भगवान् अगारधर्ममनगारधर्ममिति द्विविधं धर्मम् आख्यापयिष्यति ६। ४।

मूल का अर्थ—'एएसि ण' इत्यादि। इन दस महास्वप्नो का क्या महान फल है, सो कहते है—

(१) श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्नमें जो भयकर और दीप्तरूप धारण करनेवाले ताल पिशाच को देखा और पराजित किया, उसके फल स्वरूप भगवान् मोहनीय कर्म को समूल नष्ट करेंगे। (२) सफेद पंखोंवाला पुरुष–कोकिल देखा, इस से भगवान शुक्ल ध्यान से युक्त होकर विचरेंगे। (३) भगवान् ने चित्र-विचित्र पंखोवाला पुरुष–कोकिल देखा, सो उसके फलस्वरूप भगवान् स्वसमय एव परसमय का निरूपण करनेवाले द्वादशांग गणिपिटक का कथन करेंगे, प्रज्ञापन करेंगे, प्ररूपण करेंगे, दर्शित करेंगे, निदर्शित करेंगे और उपदर्शित करेंगे। (४) सर्वरत्नमय माला का युगल देखा, उसके फलस्वरूप भगवान अगारधर्म और अनगार

મૂલનો અર્થ—'एएसिणं' ઇત્યાદિ આ દશ મહાસ્વપ્નોના શુ શુ મહાનફળ છે. તે કહેવામાં આવે છે.

(૧) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પહેલા સ્વપ્નમા, જે દિવ્ય અને અઘોરરૂપ ધારણ કરેલ પિશાચ જોયો, અને તેને પોતે સગ્રામમા હરાવ્યો, તેનો અર્થ એ કે, ભગવાન 'મોહ' શત્રુનો સમૂળગો ઉચ્છેદ કરી, મોહનીય કર્મને નષ્ટ કરશે (૨) બીજે સ્વપ્ને સફેદ પાખોવાળા નર કોકિલને જોવાથી ભગવાન શુકલ ધ્યાનયુક્ત થશે. (૩) ત્રીજે સ્વપ્ને ચિત્ર–વિચિત્ર પાખોવાળા નર–કોકિલને દેખવાથી ભગવાન, સ્વસમય–પરસમયના નિરૂપણ કરવાવાળા થશે, અને દ્વાદશાગીના કથન કરવાવાળા બનશે. આ દ્વાદશાગીનું જ્ઞાન પ્રરૂપશે, તેનુ દર્શન કરાવશે. નિર્દશન કરાવશે તેમજ ઉપદર્શન પણ કરાવશે. (૪) ચોથે સ્વપ્ને સર્વરત્નમય માળાની જોડીને દેખવાથી ભગવાન આગાર અને અણગાર

यत्खलु श्वेतगोवर्गो दृष्टस्तेन चातुर्वर्ण्याकीर्णं संघं स्थापयिष्यति ५। यत्खलु पद्मसरो दृष्टं तेन भवनपति व्यन्तरज्योतिषिक वैमानिकेति चतुर्विधान् देवान् आख्यापयिष्यति ६। ६। यत्खलु महासागरो भुजाभ्यां तीर्णो दृष्टः, तेनानादिकमनवदग्रं चातुरन्तसंसारसागरं तरिष्यति ७। यत् खलु तेजसा ज्वलन् दिनकरो दृष्टः, तेन अनन्तमनुत्तरं कृत्स्नं प्रतिपूर्णमव्याहत निरावरणं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पत्स्यते ८। यत्खलु हरिवैडूर्यवर्णाभेन निजकेनान्त्रेण मानुषोत्तरः पर्वतः सर्वतः समन्ताद् आवेष्टितपरिवेष्टितो दृष्टः, तेन भगवतः कीर्तिवर्णशब्द श्लोकाः सदेवमनुजासुरे लोके गास्यन्ते ९। यत्खलु मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि सिंहासनवरगतः

धर्म इस प्रकार दो तरह के धर्मों का कथन करेंगे। (५) श्वेत रंग की गायों का समूह देखा, उससे भगवान् चातुर्वर्ण्य से युक्त संघ–श्रमण, श्रमणी, श्रावक और श्राविकारूप चार तीर्थ–की स्थापना करेंगे। (६) पद्मों से युक्त सरोवर देखने से भगवान् भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक–इन चार प्रकार के देवों को प्ररूपण करेंगे। (७) महासागर को भुजाओं से पार किया देखा, इससे भगवान् अनादि अनन्त चारगति रूप संसार समुद्र को पार करेंगे। (८) तेज से जाज्वल्यमान सूर्य को देखने से भगवान् को अनन्त, अनुत्तर, प्रतिपूर्ण, अप्रतिघाती और आवरण रहित श्रेष्ठ केवलज्ञान और केवलदर्शन प्राप्त होंगे। (९) हरि मणि और वैडूर्य मणि की आभा के समान अपनी आंत से मानुषोत्तर पर्वत को आवेष्टित और परिवेष्टित देखा, उसके फल स्वरूप भगवान् की कीर्ति, वर्ण, शब्द और श्लोक देवों मनुष्यों–एवं असुरों सहित लोक में गाये जायेंगे। (१०) मेरु पर्वत पर मेरु की चोटी के ऊपर श्रेष्ठ सिंहासन पर अपने आपको बैठा देखा, उसके फलस्वरूप

બન્ને ધર્મોનું કથન કરશે. (૫) પાંચમે સ્વપ્ને શ્વેતરંગની ગાયોના ધણને દેખવાથી ભગવાન ચાર્તુવર્ણવાળા ધર્મની સ્થાપના કરશે એટલે તે સાધુ–સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપી તીર્થની સ્થાપના કરશે (૬) છઠ્ઠે સ્વપ્ને કમળોવાળુ સરોવર દેખવાથી, ભગવાન ભવનપતિ, વ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોને ઉપદેશ આપશે. (૭) સાતમે સ્વપ્ને મહાસાગરને, સ્વભુજાઓ વડે પાર કરતા જોવાથી અનાદિ–અનંત–ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર સમુદ્રનો તેઓ પાર પામશે. (૮) આઠમે સ્વપ્ને તેજોમય સૂર્યને જોવાથી ભગવાન, અનંત, અનુત્તર, પ્રતિપૂર્ણ, અપ્રતિઘાતી, અને નિરાવરણ શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરશે. (૯) નવમા સ્વપ્ને હરિ નામના મણિ અને વિલમ એટલે વૈડૂર્યમણીની કાંતિવાળાં પોતાના આંતરડાંથી ચારેબાજુ વિંટાયેલ માનુષોત્તર પહાડને દેખવાથી ભગવાનની કીર્તિ, વર્ણ ગાન અને શ્લોક દેવો મનુષ્યો અને અસુરોમાં ગવાશે. (૧૦) દશમે સ્વપ્ને મેરુ પર્વતના શિખરે સિં...

आत्मा दृष्टः, तेन भगवान् सदेव-मनुजासुरायाः परिषदो मध्यगतः केवलिप्रज्ञप्तं धर्ममाख्यापयिष्यति प्ररूपयिष्यति दर्शयिष्यति निदर्शयिष्यति उपदर्शयिष्यति । १० ॥ सू०९९ ॥

टीका—'एएसि णं दसमहासुविणाणं' इत्यादि । एतेषां पूर्वोक्तानां भगवद्दृष्टानां खलु दश महास्वप्नानां कः=कथंभूतः महालयः=अतिमहान् फलवृत्तिविशेषः=फलोपस्थितिविशेषो भवति इति जिज्ञासायां स कथ्यते तथाहि—

यत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण स्वप्ने घोरदीप्तरूपधरः तालपिशाचः पराजितो दृष्टः, तेन भगवान् मोहनीयं कर्म मूलात् उद्घातयिष्यति=उन्मूलयिष्यति १ । इति प्रथमं महास्वप्नफलम् १ । यत् खलु शुक्लपक्षकः=श्वेतपक्षवान् पुंस्कोकिलो भगवता दृष्टः, तेन भगवान् शुक्लध्यानोपगतः=शुक्लध्यानावस्थितः सन् विहरिष्यति २ । इति द्वितीयम् ॥ यत् खलु चित्रविचित्रपक्षकः पुंस्कोकिलो भगवता स्वप्ने दृष्टः, तेन भगवान् स्वसमयपरसमयिकम्

भगवान् देवों, मनुष्यों और असुरों सहित समवसरणपरिषद् के मध्य में विराजमान होकर केवलियों द्वारा प्ररूपित धर्म का उपदेश करेंगे, धर्मकी प्रज्ञापना, प्ररूपणा, दर्शना, निदर्शना और उपदर्शना करेंगे ॥सू०९९॥

टीका का अर्थ—भगवान् द्वारा देखे गये इन पूर्वोक्त दश महास्वप्नों का क्या अतिमहान् फल होगा? इस प्रकार की जिज्ञासा (जानने की इच्छा) होने पर उसफल को कहते हैं। यथा—

(१) श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्न में जो भयंकर और प्रचण्डरूप वाले ताड़ जैसे पिशाच को पराजित किया देखा, उससे भगवान् मोहनीय कर्म को मूल से उखाड़ेंगे। यह पहले महास्वप्न का फल है। (२) भगवानने जो श्वेत पंखोवाला पुरुष-कोकिल देखा, उससे भगवान् शुक्लध्यान में लीन होकर विचरेंगे। यह दूसरे महास्वप्न का फल है। (३) भगवानने जो चित्र-विचित्र पंखोवाला पुरुषकोकिल स्वप्न में देखा,

ઉપર આરૂઢ થયેલ પોતાને જોવાથી ભગવાન, દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચોની પરિષદમાં બેસી-કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનો ઉપદેશ કરશે, ને ધર્મની પ્રજ્ઞાપના-દર્શન-નિદર્શન અને ઉપદર્શનરૂપ પાંચ રીતિ નીતિ સમજાવશે. (સૂ૦૯૯)

ટીકાનો અર્થ—ભગવાને જોએલાં તે પૂર્વોક્ત દસ મહાસ્વપ્નોનું શું અતિમહાન ફળ મળશે ? આ પ્રકારની જિજ્ઞાસા થતા તે ફળને આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—(૧) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સ્વપ્નમાં જે ભયાનક અને પ્રચંડ રૂપવાળા તાડ જેવા પિશાચને હરાવ્યો એનો ભાવ એ છે કે તેથી ભગવાન મોહનીય કર્મને મૂળમાંથી ઉખાડી નાખશે આ પહેલા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે. (૨) ભગવાને જે શ્વેત પાંખોવાળા નર-કોયલને જોયો. તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન

स्वसिद्धान्त—परसिद्धान्तसमन्वित द्वादशाङ्गं—द्वादशानि अङ्गानि यस्मिन् स तथा तं गणिपिटकं—गणिनाम्=आचार्याणां पिटक इव=रत्नाधारमञ्जूषेव य स तं आख्यापयिष्यति—सामान्यतया कथयिष्यति, तथा—प्रज्ञापयिष्यति—वचन पर्यायेण नामादिभेदेन वा कथयिष्यति, तथा—प्ररूपयिष्यति—स्वरूपतः कथयिष्यति, तथा—दर्शयिष्यति—उप मानोपमेयभावादिभि कथयिष्यति, तथा—निदर्शयिष्यति—परानुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुन पुनर्दर्शयिष्यति, तथा—उपदर्शयिष्यति—उपनय—निगमनाभ्यां सकलनयाभिप्रायतो वा निशङ्कं शिष्यबुद्धौ व्यवस्था पयिष्यति इति तृतीयम् ३। यत् खलु सर्वरत्नमयं दामद्विकं दृष्टं, तेन भगवान्—श्रीवीरस्वामी अगारधर्मं=गृहधर्मम् अनगारधर्मं=मुनिधर्ममिति द्विविधं=द्विप्रकारं धर्मम् आख्यापयिष्यति—सामान्यतया विशेषतया च कथयिष्यति, तथा—प्रज्ञापयिष्यति, प्ररूपयिष्यति, दर्शयिष्यति, निदर्शयिष्यति, उपदर्शयिष्यति, इति चतुर्थम् ४। यत् खलु श्वेत

उससे भगवान् स्वसिद्धान्त और परसिद्धान्त से युक्त बारह अंगोंवाले गणिपिटक (आचार्यों के लिए रत्नों की पेटी के समान आचारांग आदि) का सामान्य विशेषरूप से कथन करेंगे, पर्यायवाची शब्दों से अथवा नामादि भेदों से प्रज्ञापन करेंगे, स्वरूप से प्ररूपण करेंगे, उपमान—उपमेय भाव आदि दिखाकर कथन करेंगे, पर की अनुकम्पा से या भव्यजीवों के कल्याण की अपेक्षा से निश्चयपूर्वक पुन पुनः दिखलाएँगे, तथा उपनय और निग मन के साथ अथवा सभी नयों के दृष्टिकोण से, शिष्यों की बुद्धि में निश्शंक रूप से जमाएँगे यह तीसरे स्वप्न का फल है। (४) भगवान् ने समस्त रत्नोंवाले मालायुगल को देखा, उससे भगवान् गृहस्थधर्म और मुनिधर्म दो प्रकार के धर्म का सामान्य और विशेषरूप से कथन करेंगे, प्रज्ञापन करेंगे, प्ररूपण करेंगे, दर्शित करेंगे, निदर्शित करेंगे और उपदर्शित करेंगे यह चौथे महास्वप्न के फल है। (५) भगवान् ने जो श्वेत गोवर्ग (गायों का

શુક્લધ્યાનમાં લીન થઈને વિચરશે. આ બીજા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે (૩) ભગવાને જે ચિત્ર-વિચિત્ર પાંખોવાળા નર-કોકિલને જોયો, ભગવાન સ્વસિદ્ધાંત અને પરસિદ્ધાંતથી યુક્ત બાર અંગોવાળા ગણિપિટક (આચાર્યોને માટે રત્નોની પેટી સમાન આચારાંગ આદિ)નું સામાન્ય વિશેષરૂપથી કથન કરશે, પર્યાયવાચી શબ્દોથી અથવા નામાદિ ભેદોથી પ્રજ્ઞાપન કરશે, સ્વરૂપથી પ્રરૂપણા કરશે, ઉપમાન ઉપમેય ભાવ આદિ બતાવીને કથન કરશે, બીજાની અનુકંપાથી કે ભવ્ય જીવોના કલ્યાણની અપેક્ષાએ નિશ્ચયપૂર્વક ફરી ફરીને બતાવશે, તથા ઉપનય અને નિગમનની સાથે અથવા બધા નયોના દૃષ્ટિકોણથી, શિષ્યોની બુદ્ધિમાં નિઃશંકરૂપે ઠસાવશે આ ત્રીજા સ્વપ્નનું ફળ છે (૪) ભગવાને સમસ્ત રત્નોવાળી માળાની જોડી જોઈ તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન ગૃહસ્થધર્મ અને મુનિધર્મ એ બે પ્રકારના ધર્મનું સામાન્ય અને વિશેષરૂપથી કથન કરશે, પ્રજ્ઞાપન કરશે પ્રરૂપણા કરશે, દર્શિત કરશે, નિદર્શિત કરશે. આ ચોથા મહાસ્વપ્નનું ફળ છે

गोवर्गो दृष्टः, तेन चातुर्वर्ण्याऽऽकीर्णं=चत्वारोवर्णाश्चातुर्वर्ण्यं=श्रमण–श्रमणी–श्रावक–श्राविकारूप, तेन आकीर्ण–युक्तं संङ्घ स्थापयिष्यति, इति पञ्चमम् ५। यत् खलु पद्मसरो दृष्टं तेन भगवान् भवनपतिव्यन्तरज्योतिषिक वैमानिकेति चतुर्विधान् देवान् आख्यापयिष्यति–प्रज्ञापयिष्यति, दर्शयिष्यति, निदर्शयिष्यति उपदर्शयिष्यति–इति षष्ठम् ६। यत् खलु महासागरो भुजाभ्यां तीर्णो दृष्टः, तेन अनादिकम् आदिवर्जितम् अनवदग्रम्=अन्तरहितं. चातुरन्तसंसार सागरं=चतुर्गतिकससाररूपसमुद्रं तरिष्यति, इति सप्तमम् ७। यत् खलु तेजसा ज्वलन् दिनकरः=सूर्यो दृष्टः, तेन भगवतः श्रीवीरप्रभोः अनुत्तरम्=प्रधान. कृत्स्न–सकलम्–अखण्डम्–सर्वपदार्थावगाहनात् केवलवरज्ञानदर्शनमपि कृत्स्नं व्यपदिश्यते, एवं प्रतिपूर्णम्–सकलांशसम्पन्नम्, अव्याहतम्=व्याघातवर्जितम्, निरावरणम्–आवरणरहितं च केवलवरज्ञानदर्शन–केवलवरज्ञानं–केवलवरदर्शनं च समुत्पत्स्यते–इत्यष्टमं ८। यत् खलु हरिवैडूर्यवर्णाभेन निज–

झुंड) देखा, उससे साधु, साध्वी, श्रावक और श्राविकारूप चार प्रकार के संघ की स्थापना करेंगे यह पाँचवें महास्वप्न का फल है। (६) पद्मों से युक्त जो सरोवर देखा, उससे भगवान् भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक, इन चार प्रकार के देवों को सामान्य–विशेषरूप से उपदेश करेंगे, प्रज्ञापन करेंगे, प्ररूपण करेंगे, दर्शित, निदर्शित तथा उपदर्शित करेंगे, यह छठे महास्वप्न का फल है। (७) भगवान् ने महासमुद्र को भुजाओं से तिरा देखा, उससे आदि तथा अन्त से रहित, चार गतिवाले संसार रुप समुद्र को पार करेंगे यह सातवें महास्वप्न का फल है। (८) भगवानने तेज से देदीप्यमान सूर्य देखा. उससे भगवान् को प्रधान, सम्पूर्ण एवं समस्त पदार्थों को जानने के कारण अविकल (कृत्स्न) प्रतिपूर्ण (सकल अंशोंसे युक्त) सब प्रकार को रुकावटों से रहित तथा आवरण रहित केवलज्ञान और केवलदर्शन की प्राप्ति होगी यह आठवें

---

(५) ભગવાને જે શ્વેત ગોવર્ગ (ગાયોનું ધણુ) દેખ્યું તેનો ભાવ એ છે કે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારના સંઘની સ્થાપના કરશે આ પાંચમા મહાસ્વપ્નનુ ફળ છે (૬) પદ્મોવાળુ જે સરોવર જોયું, તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિક એ ચાર પ્રકારના દેવોને સામાન્ય વિશેષ રૂપથી ઉપદેશ આપશે, પ્રજ્ઞાપન કરશે, દર્શિત, નિદર્શિત તથા ઉપદર્શિત કરશે. આ છઠ્ઠા મહાસ્વપ્નનુ ફળ છે. (૭) ભગવાને મહાસાગરને પોતાની ભૂજાઓ વડે પાર કર્યો, તેનો ભાવ એ છે કે આદિ તથા અન્તવિનાના, ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી સાગરને પોતે પાર કરશે. આ સાતમા મહાસ્વપ્નનુ ફળ છે. (૮) ભગવાને તેજથી દેદિપ્યમાન સૂર્ય જોયો, તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાનને પ્રધાન, સંપૂર્ણ અને સકળ પદાર્થોને જાણવાને કારણે અવિકલ (કૃત્સ્ન), પ્રતિપૂર્ણ (સકલ અંશોવાળુ) બધી જાતની સજાવટો વિનાનુ તથા આવરણ વિનાનુ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. આ આઠમા મહાસ્વપ્નનું

फेनान्त्रेण मानुषोत्तरं पर्वतः सर्वतः समन्तात् आवेष्टितपरिवेष्टितो दृष्टः, तेन भगवतः–श्रीवीरस्वामिनः कीर्ति वर्णशब्दश्लोका–तत्र–कीर्तिः–"अहो अयं पुण्यभागी" इत्यादि सर्वव्यापि साधुवाद, वर्णः=एकदिग्व्यापिसाधुवादः, शब्दः=अर्धदिग्व्यापिसाधुवादः, श्लोकः–तत्रैव गुणवर्णनं चैते स देवमनुजाऽसुरे=देवमनुष्यासुरसहितलोके=भुवने मनुष्यादिभिः गास्यन्ते–इति नवमम् ९। यत् खलु मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि सिंहासनवरं गत आत्मा दृष्टः, तेन भगवान् श्रीवीरप्रभुः स देवमनुजासुरायाः देवमनुष्यासुरसहितायाः परिषदः=सभायाः मध्य गतः=मध्ये विराजितः सन् केवलिप्रज्ञप्तं=सर्वज्ञप्ररूपितं धर्मम् 'आख्यापयिष्यति, प्रज्ञापयिष्यति, प्ररूपयिष्यति, दर्शयिष्यति निदर्शयिष्यति, उपदर्शयिष्यति' एषां पदानां व्याख्याऽस्मिन्नेव सूत्रे कृतेति सिंहावलोकनन्यायेन–साऽवलोकनीयेति दशम महास्वप्नफलम् १० ॥सू०९९॥

महास्वप्न का फल है। (९) भगवान् ने जो हरिमणि और वैडूर्यमणि की कान्ति के समान अपनी आंत से मानुषोत्तर पर्वत को सब तरफ से आवेष्टित और परिवेष्टित देखा, उससे समस्त लोक में–देवों मनुष्यों एवं असुरों सहित सम्पूर्ण लोक में भगवान् की कीर्ति का गान होगा। वर्ण, शब्द और श्लोक का भी गान होगा। 'अहा यह पुण्यशाली है' इत्यादि सभी दिशाओं में व्याप्त होनेवाले साधुवाद–प्रशंसावचनों को कीर्ति कहते हैं। एक दिशा में व्याप्त होनेवाला साधुवाद 'वर्ण' कहा जाता है। आधी दिशा में फैलने वाला साधुवाद शब्द कहा जाता है। और जिस स्थान पर व्यक्ति हो, वहीं उसके गुणों का बखान होना श्लोक कहलाता है। यह नौवें महास्वप्न का फल है। मेरु पर्वत पर, मेरु पर्वत की चूलिका के ऊपर उत्तम सिंहासन पर अपने आपको बैठा देखा उससे भगवान् वीरप्रभु देवों मनुष्यों एवं असुरों सहित सभा के मध्य में विराजित होकर सर्वज्ञ प्ररूपित धर्म का कथन, प्रज्ञापन, प्ररूपण करेंगे; धर्म को दर्शित, निदर्शित और उप

ફળ છે (૯) ભગવાને જે લીલા રંગના અને વૈડૂર્ય મણીની કાન્તિ જેવા પોતાના આંતરડાથી માનુષોત્તર પર્વતને બધી તરફથી આવેષ્ટિત અને પરિવેષ્ટિત જોયો, તેનો ભાવ એ છે કે સકળ લોકમાં દેવો મનુષ્યો અને અસુરો સહિત સંપૂર્ણ લોકમાં ભગવાનની કીર્તિ ગવાશે વર્ણ શબ્દ અને શ્લોકના પણ ગીત ગવાશે. અહા ! આ પુણ્યશાળી છે" ઇત્યાદિ સઘળી દિશાઓમાં પ્રસરનાર સાધુવાદ–પ્રશંસાવચનોને કીર્તિ કહે છે એક દિશામાં પ્રસરનાર સાધુવાદને "વર્ણ" કહે છે અર્ધી દિશામાં ફેલાવનાર સાધુવાદને શબ્દ કહે છે અને જે સ્થાને વ્યક્તિ હોય ત્યાંજ તેના ગુણોના વખાણ થાય તેને શ્લોક" કહે છે આ નવમાં મહાસ્વપ્નનું ફળ છે (૧૦) મેરૂ પર્વત પર મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર ઉત્તમ સિંહાસન પર પોતાને બીરાજેલા જોયા, તેનો ભાવ એ છે કે ભગવાન મહાવીર સ્વામી દેવો મનુષ્યો અને અસુરો સહિતની મધ્યમાં બિરાજીને સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત ધર્મના કથન પ્રજ્ઞાપન, પ્રરૂપણ કરશે, ધર્મને દર્શિત અને ઉપદર્શિત

मूलम्——तए णं तस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स तवसंजममाराहेमाणस्स बारसेहिं वासेहिं तेरसेहिं पक्खेहिं वीइक्कंतेहिं तेरसमस्स वासस्स परियाए वट्टमाणस्स जे से गिम्हाणं दोच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाहसुद्धे, तस्स णं वइसाहसुद्धस्स दसमीपक्खेणं सुव्वएणं दिवसेणं विजएणं, मुहुत्तेणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पाईणगामिणीए छायाए वियत्ताए पोरिसीए तत्थ गोदोहियाए उक्कुडुयाए निसिज्जाए आयावणं आयावेमाणस्स छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं उड्ढंजाणु अहोसिरस्स झाणकोट्ठोवगयस्स सुक्कज्झाणं तरियाए वट्टमाणस्स निव्वाणे कसिणे पडिपुण्णे अव्वाहए निरावरणे अणंते अणुत्तरे केवलवरणाणदंसणे समुप्पण्णे।

तए ण स भगवं अरहा जिणे जाए केवली सव्वण्णू सव्वदरिसीसदेवमणुयासुरस्स लोयस्स आगइं गइं ठिइं चवणं उववायं भुत्तं पीयं कडं पडिसेवियं आवीकम्मं रहोकम्मं लवियं कहियं माणसियंति सव्वे पज्जाए जाणइ पासइ। सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभावाइं जाणमाणे पासमाणे विहरइ।

तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स केवलवरणाणदंसणुप्पत्तिसमए सव्वेहिं भवणवइ-वाणमंतर जोइसिय-विमाणवासीहिं देवेहि य देवीहि य उवयंतेहि य उप्पयंतेहि य एगे महं दिव्वे देवुज्जोए देवसण्णिवाए देव-कहक्कहे उप्पिंजलगभूए यावि होत्था ॥सू०१००॥

छाया——ततः खलु तस्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य तपः संयममाराधयतः द्वादशसु वर्षेषु त्रयोदशसु पक्षेषु च व्यतिक्रान्तेषु त्रयोदशस्य वर्षस्य पर्याये वर्तमानस्य यः सः ग्रीष्माणां द्वितीयो मासः चतुर्थः पक्षः वैशाखशुद्धः, तस्य खलु वैशाखशुद्धस्य दशमीपक्षे सुव्रते दिवसे विजये मुहूर्ते हस्तोत्तरासु नक्षत्रे योगमुपगते

दर्शित करेंगे। इन पदों की व्याख्या इसी सूत्र में पहले की जा चुकी है। अतः सिंहावलोकन-न्याय से वही व्याख्या देखलेनी चाहिए। यह दसवें महास्वप्न का फल है॥सू०९९॥

मूल का अर्थ—'तएण' इत्यादि। उस समय श्रमण भगवान् महावीर को तप संयम की आराधना करते हुए बारह वर्ष और तेरह पक्ष व्यतीत हो चुके थे। तेरहवाँ वर्ष चल रहा था। ग्रीष्म ऋतु का दूसरा महीना था, चौथा पक्ष-वैशाख शुद्ध पक्ष था। उस वैशाख शुक्ल पक्ष की दसमी तिथि थी। सुव्रत दिवस,

---

કરશે એ પદોની વ્યાખ્યા આજ સૂત્રમાં પહેલા કરાયેલ છે. તેથી સિંહાવલોકન-ન્યાયથી જીજ્ઞાસુઓએ એજ વ્યાખ્યા જોઈ લેવી જોઇએ. આ દસમા મહાસ્વપ્નનુ ફળ છે. ॥સૂ૦૯૯॥

મૂલનો અર્થ-'तएणं' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને તપ સંયમની આરાધના કરતાં, બાર વર્ષ અને તેર પખવાડયા વ્યતીત થયા હતા, ને તેરમું વર્ષ ચાલતું હતું. ગ્રીષ્મઋતુનો બીજો મહિનો, ચોથું પખવાડિયુ

प्राचीनगामिन्यां छायायां व्यक्तायां पौरुष्याम् तत्र गोदोहिकया उत्कुटुकया निषद्यया आतापनाम् आतापयतः षष्ठेन भक्तेनापानकेन ऊर्ध्वजान्वधः शिरसो ध्यानकोष्ठोपगतस्य शुक्लध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य निर्वाणे कृत्स्नं प्रतिपूर्णमव्याहतं निरावरणमनन्तमनुत्तरं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्।

ततः खलु स भगवान् अर्हन् जिनो जातः केवली सर्वज्ञः सर्वदर्शी सदेवमनुजासुरस्य लोकस्य आगतिं गतिं स्थितिं च्यवनमुपपातं भुक्तं पीतं कृतं प्रतिसेवितम् आविष्कर्म रहःकर्म लपितं कथितं मानसिकमिति सर्वान् पर्यायान् जानाति पश्यति। सर्वलोके सर्वजीवानां सर्वभावान् जानानः पश्यन् विहरति।

विजय मुहूर्त, उत्तरा फाल्गुनी नक्षत्र का योग था। छाया पूर्व दिशा की ओर ढल रही थी। व्यक्त नामक पौरुषी थी अर्थात् दिन का तीसरा प्रहर था ऐसे समय में भगवान् गोदोह नामक उकडू आसन से स्थित होकर आतापना ले रहे थे। चौविहार षष्ठभक्त (बेले) की तपस्या थी। प्रभु ने दोनों घुटने ऊपर कर रक्खे थे और मस्तक नीचे की ओर झुका रक्खा था। ध्यानरूपी कोष्ठ में प्राप्त थे। शुक्लध्यान की मान्तरिका में वर्तमान थे। उस समय भगवान् को मुक्ति के हेतुभूत, अविकल, प्रतिपूर्ण, अव्याबाध, अनावरण, अनन्त तथा अनुत्तर केवल ज्ञान और केवल दर्शन उत्पन्न हुआ। तब वह भगवान् अर्हन् और जिन हो गये। केवली, सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हो गए। देवों मनुष्यों और असुरों सहित लोक की आगति, गति, स्थिति, च्यवन तथा उपपात को और खाये, पीये, किये, सेवन किये को, प्रकट कर्म को, पारस्परिक भाषण को, कथन को, मनोगत भाव को, इस प्रकार सब पर्यायों को जानते और देखने लगे। समस्त लोक में, सब जीवों के

એટલે વૈશાખ શુદિ વર્તતી હતી. તે દિવસે શુક્લ પક્ષનો દશમો દિવસ આવી રહ્યો હતો. સાથે સાથે દિવસ પણ સારો, વિજયમુહૂર્ત અને ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ હતો. દિવસનો ત્રીજો પ્રહર આવતો હતો. આ સમયે ભગવાન, ગોદોહ નામનુ ઉકડૂ આસન જમાવી રહ્યા હતા તે આસને સ્થિત થઈ, 'આતાપના' લેતા હતા. ચતુર્વિધ આહારના ત્યાગ સાથે તેમણે છઠ્ઠની તપસ્યા આદરી હતી. પ્રભુએ બન્ને ઘૂંટણો ઉપર પોતાના હાથ રાખ્યાં હતાં અને માથુ નીચે ઝુકાવ્યુ હતુ ધ્યાનના કોઠામાં મગ્ન હતા તે વખતે તેઓ શુક્લધ્યાનમાં આરૂઢ થયેલા હતા આ સમયે પ્રભુને મુક્તિના હેતુભૂત, અવિકળ, પ્રતિપૂર્ણ અવ્યાબાધ, અનાવરણ, અનંત, અને અનુત્તર એવુ કેવલજ્ઞાન–કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થયુ. કેવળ જ્ઞાન–કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થતા ભગવાન અર્હંત જીન–કેવલી કહેવાયાં. તેઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયા. તેઓ દેવ–મનુષ્ય–તિર્યંચ સહિત લોકના જીવોની, આગતિ, ગતિ, સ્થિતિ ચ્યવન, ઉપપાત, નિક્ષેપ,

ततः खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य केवलवरज्ञानदर्शनोत्पत्तिसमये सर्वैः भवनपति–व्यन्तर–ज्यो-
तिषिक–विमानवासिभिः देवैश्च देवीभिश्च उपयद्भिश्च उत्पतद्भिश्च एको महान् दिव्यो देवोद्‌द्योतो देवसन्निपातः
देवकलकलः उत्पिञ्जलकभूतश्चापि बभूव ॥सू०१००॥

टीका—'तए णं तस्स' इत्यादि। ततः=महास्वप्नदशकदर्शनानन्तरं खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
तपः संयमं=तपोद्वादशविधं संयमं सप्तदशविधं समाराधयतः=सम्यक् प्रकारेण कुर्वतो द्वादशसु वर्षेषु त्रयोदशसु
पक्षेषु च अर्थात्–सार्धषण्मासाधिकेषु द्वादशवर्षेषु व्यतिक्रान्तेषु=व्यतीतेषु सत्सु, त्रयोदशस्य वर्षस्य पर्याये=
संयमपर्याये वर्तमानस्य, यः सः ग्रीष्माणां=ग्रीष्मऋतुसम्बन्धी द्वितीयो मासः चतुर्थः पक्षो वैशाखशुद्धः, तस्य
खलु वैशाखशुद्धस्य दशमीपक्षे=दशम्या तिथौ सुव्रते=सुव्रतनामके दिवसे, विजये मुहूर्ते, हस्तोत्तरासु नक्षत्रे–

सभी भावों को जानते हुए तथा देखते हुए विचरने लगे। तब श्रमण भगवान् महावीर के केवलज्ञान और
केवलदर्शन की उत्पत्ति के समय में, सब भवनपति, व्यन्तर, ज्यौतिषिक तथा विमानवासी देवों और
देवियों के आने–जाने से एक महान् दिव्य देव प्रकाश हुआ, देवोंका संगम हुआ, कल–कल नाद हुआ
और देवों की बहुत बड़ी भीड़ हुई ॥सू०१००॥

टीका का अर्थ—दस महास्वप्न देखने के पश्चात्, तप संयम की आराधना करते हुए श्रमण भगवान्
महावीर को दीक्षा अंगीकार किये, बारह वर्ष और तेरह पक्ष अर्थात् साढ़े बारह वर्ष और पन्द्रह दिन बीत
जाने पर संयम–पर्याय का तेरहवाँ वर्ष चलता था, उस समय ग्रीष्मऋतु संबंधी दूसरा मास और चौथा
पक्ष–वैशाख शुद्ध पक्ष था। उस वैशाख शुद्ध पक्ष की दशमी तिथि में, सुव्रत नामक दिवस में, विजय मुहूर्त में,

ચર્યાઓને જાણવા અને દેખવા લાગ્યા. દરેક જીવનો ખાન–પાન આદિની ક્રિયાઓ પણ, તેમના જ્ઞાન દ્વારા જણાતી
જતી હતી. પ્રગટકર્મ રહસ્યકર્મ, પરસ્પરના ભાષણો, કથન અને મનોગત ભાવો વિગેરેને તેઓ જાણવા તેમજ દેખતા
થકા વિચરવા લાગ્યા. ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન–કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થતા ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક
તથા વિમાનવાસી દેવ–દેવીઓ આવવા લાગ્યા આ અવરજવરને પરિણામે, એક મહાન દિવ્ય દેવ પ્રકાશ પડવા
લાગ્યો. દેવોનો સંઘ 'કલ–કલ' અવાજ કરતો ભગવાનના દર્શન કરવા ભીડ કરી રહ્યો હતો. (સૂ૦૧૦૦)

વિશેષાર્થ—ભગવાનને ઉગ્ર તપ–સંયમની આરાધનાના અંતે, સાડાબાર વર્ષ અને પંદર દિવસનો વખત પૂરો થયો
હતો. આ સંયમની છેલ્લી અવસ્થામાં, તેમને જે દશ મહાસ્વપ્નોનો અનુભવ થયો હતો, તે તેમના નિરાવરણીય
જ્ઞાનના ઉઘાડની પૂર્વભૂમિકાનું દિગ્દર્શન હતું. આ સ્વપ્નો સુખદ અનુભવના આગાહીરૂપે હતા. આ સ્વપ્નોબાદ પણ

हस्तोपलक्षितोत्तरानक्षत्रे–उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रे योगं–चन्द्रेण योगम् उपगते=प्राप्ते प्राचीनगामिन्यां=पूर्वदिग्गतायां छायायां व्यक्तायां=व्यक्ताभिधानायां पौरुष्यां=दिवसस्य तृतीये प्रहरे इत्यर्थः, तत्र=शालवृक्षमूलासन्नप्रदेशे अपानकेन=निर्जलेन षष्ठेन भक्तेन, गोदोहिकया उत्कुटुकया निषद्यया=गोदोहनामकोत्कुटुकासनेन आतापनाम् आतापयतः=आतापनां कुर्वतः ऊर्ध्वजानुकस्य अधः शिरसः=उपरिकृतजानुद्वयाधः कृतमस्तकस्य, ध्यानकोष्ठोपगतस्य–ध्यानं=धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च, तदेव–कोष्ठः=कुशूलस्तमुपगतः=सम्प्राप्तस्तस्य–ध्यानेन निगृहीतेन्द्रियः करणवृत्तिकस्य शुक्लध्यानान्तरिकायाम्=शुक्लध्यान पृथक्त्ववितर्कं सविचारम् १, एकत्ववितर्कम् अविचारम् २, सूक्ष्मक्रियम् अप्रतिपाति ३, समुच्छिन्नक्रियम् अनिवर्ति ४, इति चतुर्विध, तत्र–आद्य ध्यात्वा–द्वितीये एकत्ववितर्काविचाररूपे ध्याने वर्तमानस्य=स्थितस्य निर्वाणं=निर्वाणकारणत्वात् कृत्स्नं=सकलम्–अलब्धम्, सर्वपदार्थावगाहनात् केवलज्ञान दर्शनमपि कृत्स्नं व्यपदिश्यते। प्रतिपूर्णम्–मकलांशसम्पन्नम् अव्याहतं=व्याघातवर्जितम् निरावरणम्=आवरणरहितम्, अनन्तम्=अनन्तवस्तुविषयकम्=अनुत्तरं=सर्वत उत्कृष्ट केवलज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्।

चन्द्रमा के साथ उत्तरफाल्गुनी नक्षत्र का योग होने पर, छाया जब पूर्वदिशाकी ओर जाने लगी थी, व्यक्ता नाम की पौरुषी में अर्थात् दिन के तीसरे प्रहर में, शालवृक्ष के वृक्ष के समीपवर्ती प्रदेश में, चौविहार षष्ठभक्त के तप से, गोदोह नामक उत्कुटुक आसन से आतापना लेते हुए, दोनों घुटने ऊपर और सिर नीचा किये हुए भगवान् धर्मध्यान और शुक्लध्यान रूपी कोष्ठ में प्रविष्ट थे। ध्यान के द्वारा उन्होंने इन्द्रियों के और अन्तःकरण के व्यापार को रोक दिया था। शुक्ल ध्यान चार प्रकार का है–(१) पृथक्त्ववितर्क सविचार (२) एकत्व वितर्क अविचार (३) सूक्ष्मक्रिय अप्रतिपाति (४) समुच्छिन्नक्रिय अनिवर्ति भगवान् शुक्लध्यान के पृथक्त्व वितर्क सविचार नामक प्रथमपाये को ध्याकर एक वितर्क अविचार नामक दूसरे पाये में लीन थे।

ભગવાન ધ્યાનમાં આરૂઢ થયા હતા. આ ધ્યાન શ્રેષ્ઠ ભૂમિકાનું હતું આ શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા શુક્લ ધ્યાન કહે છે આ શુક્લ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. (૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર (૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર (૩) સૂક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતિ (૪) સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અનિવાર્ત શુક્લ ધ્યાનનો પહેલો પાયો પૃથક્ત્વ એકત્વ સવિચારનો છે જેમાં તમામ આત્મિક ભાવોને પૃથક્ પૃથક્ કરી તેના પર સંપૂર્ણ વિચાર કરતાં કરતાં તમામ ભાવોને એકરૂપ બનાવી, આત્મ પરિસ્થિતિમાં સ્થિર કરે છે બીજા શુક્લ ધ્યાનના પાયા રૂપે એકત્વ પૃથક્ત્વ અવિચારની શ્રેણી પર ઉત્તરે છે આ શ્રેણીમાં જગતના સર્વ પદાર્થોની સામુદાયિક અને અવસ્થાઓ અને તેની પરિસ્થિતિઓને જુદી જુદી કરી, તે સર્વ ઉપર સૂક્ષ્મ ભાવ વિચાર કરે છે અને તેમના વર્ણ–ગંધ–રસ–સ્પર્શ આદિને આત્મ પરિસ્થિતિ અને આત્મ સ્થિતિથી ભિન્ન

जिनो=रागद्वेषजेता जातः, पुनः कीदृशो जात
ततः खलु स भगवान् अर्हन्=अशोकादिप्रातिहार्ययोग्यः सर्वज्ञ:=सर्वपदार्थज्ञः, सर्वदर्शी=सर्वपदार्थदर्शकः, तथा-सदेवमनुजासुरस्य लोकस्य
इत्याह-केवली=केवलज्ञानसम्पन्नः, आगतिं-भवान्तरात् गतिं-भवान्तरे स्थितिं च्यवनं=देवलोकात्तिर्यग्नरेषु अवतरणम् उपपातं=मनुष्यतिर्यगायुः-
समाप्त्यनन्तरं देवलोके नरके वा उत्पत्तिम्, भुक्तं=खादितमोदनादिकं पीतं=पानविषयीकृतं जलदुग्धादिकम्,
कृतं=चौर्यादिकं प्रतिसेवितं दोषादिकम् आविष्कर्म=प्रकटकृतं रहः कर्म=प्रच्छन्नकृतं, लपितं=परस्परभाषितं कथितं=
कंचिज्जन प्रति एकाकिनोक्तम्, मानसिकम्-मनोगतं दुःखसुखादिकम् इति-एतत्प्रकारान् सर्वान् पर्यायान् जानाति=

उसी समय भगवान् को निर्वाण-मोक्ष का कारण, कृत्स्न-सकल पदार्थों को जानने के कारण सम्पूर्ण या अखण्ड,
प्रतिपूर्ण-समस्त अंशो से युक्त, अव्याहत-व्याघातो से रहित, आवरणहीन, अनन्त-अनन्त वस्तुओं को जानने-
वाला तथा अनुत्तरसर्वोत्कृष्ट केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न हुआ।
तब भगवान् अर्हन् अर्थात् अशोकवृक्ष आदि आठ प्रातिहार्यों के योग्य तथा जिन-राग-द्वेष के विजेता
हो गये। और केवली=केवलज्ञानसम्पन्न, सर्वज्ञ-पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वदर्शी=सभी पदार्थों को देखनेवाले
हो गये। तथा देवों, मनुष्यों और असुरों सहित लोक की आगति=भवान्तर से आना, गति-भवान्तर में जाना,
च्यवन देवलोक से तिर्यंच और मनुष्य भवों में अवतरित होना, उपपात-मनुष्य या तिर्यंच के भव की समाप्ति के
पश्चात् देवलोक या नरक में उत्पन्न होना, भुक्त-खाया हुआ ओदन आदि, पीत-पिया हुआ जल, दूध
आदि, कृत-किया हुआ काम-चोरी आदि, प्रतिसेवित-सेवन किया हुआ दोष आदि, प्रकटकर्म, गुप्तकर्म,
लपित-पारस्परिक भाषण, कथित-किसी के प्रति अकेले द्वारा किया हुआ कथन, मानसिक-मन के सुखदुःख

કરી, કેવળ આત્મ અવલંબને જીવ સ્થિર થાય છે આ ક્રિયાઓ પહેલા અને બીજા શુકલધ્યાનના પાયા ઉપર થાય છે આ બીજા પાયાના અંત સમયે, અને ત્રીજા પાયાના પહેલા સમયે, નિર્વાણના કારણભૂત, સમસ્ત અંશોથી યુક્ત, અવ્યાહત અને આઘાતો રહિત, નિરાવરણવાળું અનંત વસ્તુઓના સૂક્ષ્મ પર્યાયો અને તેની રૂપાંતર અવસ્થાઓને જાણવાવાળુ, અનુત્તર કેવળ જ્ઞાન-કેવલદર્શન, ભગવાનને પ્રાપ્ત થયું. આ પ્રાપ્ત થતાં અશોકવૃક્ષ આદિ આઠ મહા પ્રતિહાર્યો યોગ્ય ભગવાન થયા. રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરવાવાળા 'જિન' થયા કેવલજ્ઞાન સંપન્ન, સર્વ પદાર્થોના જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા થયા. સર્વજગતવાસી જંતુ જીવોની સકલ અવસ્થાઓ અને તેના રુપાંતરોને ભગવાન જાણવા-દેખવાવાળા થયા. તેમજ જડ પર્યાયોના સૂક્ષ્મ ભાવોને પણ જાણવા-દેખવાવાળા થયા. પોતાનો જ્ઞાનગુણ અને નિજાનંદી સ્વભાવ, જે અનંતાકાલથી અપ્રગટ હતો. તે પ્રગટ થયો. આને લીધે અનંત સુખ જે ઢંકાઇ રહેલું હતું તે બહાર આવ્યું; પોતાની દૃષ્ટિ

मस्पष्टीकरोति, पश्यति=केवलज्ञानालोकेन करामलकवत् प्रेक्षते। एवंभूतः स भगवान् सर्वजीवानां सर्वभावान्=सर्वपर्यायान् जानानः=विदन् पश्यन्–प्रेक्षमाणो विहरति।

तत=तदनन्तरं खलु–श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य केवलवरज्ञानदर्शनोत्पत्तिसमये–केवलवरज्ञानस्य–केवलवरदर्शनस्य च प्रकटनकाले सर्वैः=समस्तैः भवनपति–व्यन्तर–ज्योतिषिक–विमानवासिभिश्चतुर्विधैः देवैश्च देवीभिश्च उपपतद्भिः–प्रभुसमीपमागच्छद्भिश्च, उत्पतद्भिः=ऊर्ध्वं=गगनमण्डलं गच्छद्भिश्च एको महान्=विशालः दिव्यः=शोभनः देवोद्द्योतः=देवप्रकाशः देवसन्निपातः=देवसमागमः देवकलकलः=देवनादः उत्पिञ्जलकभूत –संबाध भारि बभूव ॥सू०१० ॥

मूलम्—तए णं से समणे भगवं महावीरे उप्पण्णणाणदंसणधरे अप्पाणं च लोगं च अभिसमिक्ख जोयण वित्थारणीए सयसयभासापरिणामिणीए वाणीए पुव्वं देवाणं पच्छा मणुस्साणं धम्ममाइक्खइ। तस्स भगवओ सा धम्मदेसणा तित्थयर कप्पपरिपालणाए जाया, न केणवि तस्स विरई पडिवन्ना। नो य एय कस्सवि तित्थयरस्स भूयपुव्वं भवा एवं चउत्थ अच्छेरय जाय।

आदि भाव, इत्यादि सभी पर्यायों को साक्षात्–केवलज्ञान के प्रकाश में हस्तामलकवत् जानने लगे। इस प्रकार के भगवान समस्त जीवों के सब पर्यायों को जानते–देखते हुए विचरने लगे।

श्रमण भगवान् महावीर के केवलज्ञान और केवलदर्शन की उत्पत्ति के समय भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी–इन चार प्रकार के सभी देवों और देवियोंका भगवान् के समीप आने और आकर ऊपर आकाशमंडल में जाने के कारण एक विशाल शोभनप्रकाश फैल गया। देवों का समागम हो गया। देवों का कल–कलनाद हो उठा और देवों की बहुत बड़ी भीड़ हो गई ॥सू०१००॥

भन वाणीथी पर पदार्थरूपे परिणमी रही हती ते 'स्व तरफ वळी त्यां स्थिर थई शुद्धाशुद्ध पर्यायनो पिंड बनतो आत्मा, समस्त पर्यायोने शुद्ध निरावरणी अने निजगुण मुख्य बनावी पोतामां समाई गयो. समाईने समाई जवुं' ने अव्यक्त भाव जे दीक्षा प्रसंग वखते भगवानने प्रगट थयो हतो, ते भावे व्यक्तरूप धारण कर्युं सब पर्यायो अने भावो निर्वाणमां आवी जवाथी ते सर्व केवळ ज्ञान स्वरूपे परिणमवा लाग्या अने आ पर्यायो स्थिर अने ओकरूप बनतां आत्मा काम रूपे बनी केवळ ...

... ने आनंद तेनो निज स्वभाव छे (...)

तए णं से समणे भगव महावीरे तओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जणवयविहारं विहरइ। तेणं कालेण तेणं समएणं पावापुरीणामं णयरी होत्था–रिद्धत्थिमियसमिद्धा। तत्थ णं पावाए पुरीए सीहसेणो णाम राया होत्था, महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे। तस्सणं सीहसेणस्स रण्णो सीलसेणा णामं देवी, हत्थिवालो णामं पुत्तो जुवराया होत्था। तीए णं पावाए पुरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए सव्वोउय पुप्फ फलसमिद्धे रम्मे नंदणवणप्पगासे महासेणं नामं उज्जाणे होत्था। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे महासेणे उज्जाणे समोसढे ॥सू०१०१॥

छाया––ततः खलु स श्रमणो भगवान महावीर उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः आत्मानं लोकं च अभीसमीक्ष्य योजनविस्तारिण्या स्व स्व भावा परिणामिन्या वाण्या पूर्वं देवेभ्यः पश्चात् मनुष्येभ्यो धर्ममाख्याति। तत्र भगवतः सा धर्मदेशना तीर्थंकरकल्पपरिपालनाय जाता, न केनापि तत्र विरतिः प्रतिपन्ना। नो खलु एवं कस्यापि तीर्थंकरस्य भूतपूर्वम्, अतः एतच्चतुर्थमाश्चर्यं जातम्।

मूल का अर्थ—'तए ण' इत्यादि। तत्पश्चात् उन उत्पन्न ज्ञान–दर्शन को धारण करनेवाले श्रमण भगवान् महावीरने आत्मा को और लोक को परिपूर्ण तथा यथार्थ रूप से जानकर, एक योजन तक फैलनेवाली और (श्रोताओं की) अपनी–अपनी भाषा में परिणत हो जानेवाली वाणी से, पहेले देवों को और फिर मनुष्यों को धर्म का उपदेश दिया। वहाँ भगवान की वह धर्मदेशना तीर्थंकरों के कल्प का पालन करने के लिए ही हुई। वहाँ किसीने विरति अंगीकार नहीं की। ऐसा किसी भी तीर्थंकर के विषय में नहीं हुआ था। अत एव यह चौथा आश्चर्य हुआ।

મૂળનો અર્થ—'तएणं' ઈત્યાદિ 'ઉત્પન્ન નાણ દંસણધરે અરહાજિ કેવલી' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વ અને પરના યથાર્થ જાણકાર બન્યા. આ જ્ઞાનની સાથે, તેમને અલૌકિક દિવ્યવાણીની પણ પ્રાપ્તિ થઈ આ વાણીનુ શ્રવણ, એક યોજન સુધી થઈ શકતુ હતું તેમજ આ વાણીનો પ્રભાવ એવો હતો કે સર્વ પ્રાણીઓ આ વાણી દ્વારા વ્યક્ત થતા ભાવોને પોતપોતાની ભાષાઓમા સમજી શકતા આ વાણીદ્વારા ભગવાને પહેલાં દેવોને ત્યારબાદ મનુષ્યોને ઉપદેશ આપ્યો આ ધર્મ દેશના અગાઉના તીર્થંકરોની 'પરંપરા'નું પાલન કરવા પૂરતીજ નિવડી આ ધર્મ દેશનામાં કોઈ પણ જીવે વિરતિ લીધી નથી. આવો બનાવ ભગવાન મહાવીરની બાબતમાં તેમજ અનંત તીર્થંકરોના વ્યવહારમાં પહેલવહેલોજ બન્યો તેથી તે ચોથુ આશ્ચર્ય થયું.

ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरस्ततः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य जनपदविहारं विहरति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये पावापुरी नाम नगरी आसीत् ऋद्धस्तिमितसमृद्धा। तत्र खलु पावायां पुर्यां सिंहसेनो नाम राजाऽऽसीत् महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः। तस्य खलु सिंहसेनस्य राज्ञः शीलसेना नाम देवी, हस्तिपालो नाम पुत्रो युवराज आसीत्। तस्याः खलु पावायाः पुर्याः बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे सर्वर्तुक पुष्पफलसमृद्धं रम्यं नन्दनवनप्रकाशं महासेनं नामोद्यानमासीत्। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो महासेने उद्याने समवसृतः ॥१०१॥

टीका—''तए णं से समणे भगवं'' इत्यादि। ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः उत्पन्नज्ञानदर्शन

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर वहाँ से विहार करके जनपद में विचरने लगे। उस काल और उस समय में पावापुरी नगरी थी। वह ऋद्ध=ऊँचे-ऊँचे भवनों से युक्त, स्तिमित=स्वपरचक्र के भय से रहित और समृद्ध धन-धान्य की समृद्धि से युक्त थी। उस पावापुरी नगरी में सिंहसेन नामक राजा था। वह महाहिमवान्, महामलय, मेरु और महेन्द्र पर्वत के समान श्रेष्ठ था। उस सिंहसेन राजा की शीलसेना नाम की रानी थी। हस्तिपाल नामक पुत्र युवराज था। उस पावापुरी के बाहर उत्तर-पूर्व दिशा में, सब ऋतुओं के पुष्पों तथा फलों से समृद्ध, रमणीक, नन्दनवन के समान प्रकाशवाला महासेन नामक उद्यान था। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर महासेन उद्यान में पधारे ॥सू०१०१॥

टीका का अर्थ—उस समय उत्पन्न हुए ज्ञानदर्शन के धारक श्रमण भगवान् महावीरने आत्मा के-अपने

त्यारपछी श्रमण भगवान महावीर अनुक्रमे विहार करतां करतां, पावापुरीनामनी नगरीमां पधार्या आ नगरी ऋद्ध-एटले तेमां ऊंचा ऊंचा भवनो रहेलां हता स्तिमित-एटले स्व-पर चक्रना भयथी विमुक्त हती. समृद्ध-एटले धन अने धान्यथी समृद्ध थयेली हत आ नगरीमां सिंहसेन नामनो राजा राज्य करतो हतो. आ राजा महाहिमवान पहाड, महामलय मेरु अने महेन्द्र पर्वत समान श्रेष्ठ हतो आ राजाने शील नामनी राणी हती. तेमज हस्तिपाल नामनो पुत्र हतो आ पुत्रे युवराजपद प्राप्त करेलु हतु आ पावानगरीनी बहार, उत्तर पूर्व दिशामां एटले ईशानकोणमां सर्वऋतुओना पुष्पो अने फळोवाळु एक समृद्ध अने रमणीय उद्यान हतु आ उद्याननी शोभा नंदनवन जेवी हती. आ उद्याननु नाम 'महासेन' राखवामां आव्युं हतुं आकाश अने आ सर्वथी भगवान महावीर आ उद्यानमां पधार्या. (सू० १०१)

विशेषार्थ—'आत्मा जिनदेवथी एवा ज्ञान दर्शनना धारक श्रमण भगवान महावीर, पांच अस्तिकायरूप

धरः—उत्पन्नस्य=जातस्य ज्ञानस्य=केवलज्ञानस्य दर्शनस्य च धर=धारकः आत्मानं=स्वं, लोकं=पञ्चास्तिकाय-लक्षणं च अभिसमीक्ष्य=यथावद् विज्ञाय योजनविस्तारिण्या=योजनप्रमाणप्रदेशव्यापिन्या स्व स्व भाषापरिणामिन्या=देवमनुष्यतिर्यग्भाषातया परिणतीभवन्त्या वाण्या=वाचा पूर्वं=सर्वतः प्रथमं देवेभ्यः=देवानुदिश्य पश्चात्=अनन्तरम् मनुष्येभ्यः=मनुष्यानुद्दिश्य धर्मम् आख्याति=उपदिशति। तत्र=सदेवासुरमनुजायां परिषदि भगवतो या धर्मदेशना जाता सा=धर्मदेशना केवलं तीर्थंकरकल्पपरिपालनाय जाता, तत्र—धर्मदेशनायां केनापि जीवेन विरतिः=विरक्तिः, सावद्यव्यापारनिवृत्तिलक्षणा न प्रतिपन्ना=न स्वीकृता। एवम्=तीर्थंकरस्य धर्मदेशनायां सत्यां कस्यापि विरत्य-स्वीकरण खलु श्रीमहावीरातिरिक्तस्य कस्यापि तीर्थंकरस्य—जिनस्य परिषदि नो भूतपूर्वम्—पूर्वं न भूतम्। अतः=

और पचास्तिकाय रूप लोक के स्वरूप को यथावत् जान करके, एक योजन प्रमाणप्रदेश तक व्याप्त हो जानेवाली, तथा देवो मनुष्यों और तिर्यचों की अपनी—अपनी भाषा में परिणत हो जानेवाली वाणी से पहले देवों को लक्ष्य करके और फिर मनुष्यों को लक्ष्य करके धर्म का उपदेश दिया।

सुरों, असुरों और मनुष्यों की उस परिषद् में भगवान् की जो धर्मदेशना हुई, वह धर्मदेशना केवल तीर्थंकरों के कल्प—मर्यादा का पालन करने के लिए ही हुई। उस धर्मदेशना के होने पर किसी भी जीवने विरति—सावद्यव्यापार के परित्याग रूप विरति—अंगीकार नहीं की। तीर्थंकर की धर्मदेशना हो और कोई भी जीव विरती अंगिकार न करे, यह घटना श्री महावीर के सिवाय किसी भी तीर्थंकर की परिषद् में कभी घटीत नहीं हुई थी। अर्थात् तीर्थंकरों की देशना अमोघ होती है। उसे श्रवण कर कोई न कोई भव्य जीव अवश्य ही संयम अंगीकार करता है। परन्तु महावीर स्वामी की यह देशना इस रूप में खाली गई। यह

લોકને દેખવાવાલા થયા. જેની વાણી એક યોજન સુધી સંભળાય એવા વાણી-પ્રભાવક બન્યા. આ વાણીનું વ્યાપકપણું ચારે દિશાઓમા પ્રસરિત હતુ. ભાષાના સર્વ પુદ્ગલો જુદી જુદી રીતે રૂપાતર થઈ શકે, એવા અલૌકિક શબ્દો રૂપિ પરમાણુઓ આ વાણીમા ગોઠવાયા હતા અને ભાષાના પુદ્ગલોનો ઉત્પાદ-વ્યય અપાટાબધ થઇ રહેતાં, ધ્રુવપણામાં સ્થિર થયે જતાં હતાં તેને લીધે આખી વાણી અખંડરૂપે નીકલતી અને તેના વહનનો પ્રવાહ સલંગરીતે ખડિત થયા વિના, એક યોજન સુધી ચારે બાજુ વહેતો. આવો તો તે વખતનો પ્રબલ વાણી પ્રવાહ વિચાર રૂપે ગોઠવાઈ, ભગવાનના મુખમાંથી નીકળ્યા કરતો! આવી વાણી દ્વારા, ભગવાન્ દેવોને અનુલક્ષી તેમને બોધ આપતા તેમજ ત્યાર પછી મનુષ્ય તરફ લક્ષ કરી, તેમને અનુલક્ષી ધર્મનો ઉપદેશ આપતા હતા. આ પહેલ વહેલી જે ધર્મ દેશના આપવામાં આવી હતી, તેનુ લક્ષ્યાંક કેવલ અતીત તીર્થંકરોની પરંપરાના પાલન પૂરતુંજ હતુ. અગાઉના તીર્થંકરોની વાણી, કેવલજ્ઞાન થયા પછી છૂટતી હતી ત્યારે, ઘણા સુલભ બોધી જીવો સંસારથી વિરક્ત થતા હતા.

अभूतपूर्वत्वात् इतोः एतत् चतुर्थ-दशानामाश्चर्याणाम् उपसर्गः १, गर्भहरणम् २, स्त्रीतीर्थंकरत्वम् ३, अभावितापरिषत् ४, कृष्णस्यापरकङ्काः-अपरकङ्काख्यराजधानीगमनम् ५, मूलरूपेणावतरणं चन्द्रसूर्ययोः ६, हरिवंशकुलोत्पत्तिः ७, चमरोत्पातः ८, अष्टशतसिद्धाः, असंयतेषु पूजा १०, इत्येतेषां मध्ये परिषदभावितत्वरूपं चतुर्थम् आश्चर्यं जातम्।

ततः=धर्मदेशनानन्तरं खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः, ततः=शालवृक्षसमूहासन्नप्रदेशात् प्रतिनिष्क्रामति= प्रतिनिःसरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिःसृत्य जनपदविहारं-जनपदो-देशो विशिष्यते विचर्यते यत्र विहरणेन-गमनेन तज्जनपदविहारं यथास्यात्तथा विहरति=विचरति, यद्वा-जनपदविहारं विहरति-करोति। धातूनामनेकार्थत्वादर्थान्तर इति वा करोत्यर्थो बोध्यः। तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'पापापुरी' नामनगरी आसीत्=पापापुरी 'पा' इति पापात् पाति-रक्षतीति पापा, पृषोदरादित्वात्सिद्धिः। सा चासौ पुरी चेति पापापुरी एतन्नाम्नी नगरी,

---

अभूतपूर्व घटना थी। अत एव दस अच्छेरों में यह चौथा अच्छेरा है। दस अच्छेरे ये हैं—(१) उपसर्ग होना (२) गर्भ का संहरण होना (३) स्त्री का तीर्थंकर होना (४) अभावित परिषद् होना। (५) कृष्ण का अपरकंका नामक धातकीखंडवर्ती राजधानी में जाना (६) चन्द्र और सूर्य का असली रूप में समवसरण में आना। (७) हरिवंशकुल की उत्पत्ति (८) चमर का उत्पात (९) एकसौ आठ जीवों का एक ही समय में सिद्ध होना और (१०) असंयतों की पूजा होना। इन दस अच्छेरों में अभावित परिषद् रूप चौथा अच्छेरा हुआ।

धर्मदेशना के बाद वह श्रमण भगवान् महावीर शालवृक्ष के वृक्ष के निकटवर्ती प्रदेश से निकले और निकल कर जनपद-विहार करने लगे-देश में विचरने लगे। उस काल उस समय में पापापुरी नामक नगरी थी।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની વાણી ઉપરના બે લક્ષ્યાંકોને પ્રાપ્ત કરી શકી ન હતી, તેનું કારણ, ત્રણ રીતે જણાય છે પહેલું કારણ એ કે ચોથા આરાના કાળનું પ્રાબલ્ય પુરૂં થયું હતું પાંચમાં આરાના કાળનો પ્રભાવ જામતો હતો. તેથી કાળના પ્રભાવે પણ દુર્લભ બોધીપણું આવ્યું હોય? બીજું કારણ તે વખતના જીવોની લાયકાત પણ તૈયાર ન હોય! જ્યાં ઉપાદાન ન જાગ્યું હોય, ત્યાં પ્રબળ નિમિત્તો પણ શું કરી શકે? જીવોની ભૂમિકા વિરાગીપણાને યોગ્ય ન થવાને કારણે, ભગવાનનું બોધબીજ વાણીરૂપી ભૂમિકામાં પડવાથી, તે બીજ બળી ગયું વળી આ જીવોને, ભારે-કર્મો પુણ્યબંધ પ્રબળ નહિ હોવાને કારણે પણ, આ જીવોને, વિરતી થવાવાળા સંયોગો પણ, કદાચ ઉપલબ્ધ ન થઇ શક્યા હોય, ત્રીજું કારણ ત્યાં રહેલા જીવોની અવસ્થિતિ નહિ પાકી હોય. ભલે તે કારણો અત્યંત કામ કરી રહ્યા હોય પણ એ વાત તો ખાત્રીત થાય છે કે મહાવીરની પ્રથમ વાણી, અસરકારક બની નહી। આ ઘટનાને અસંભવિત થયા 'આશ્ચર્ય' તરીકે શાસ્ત્રોમાં જણાવમાં આવ્યું છે

सेयं सम्प्रति पावापुरीतिकथ्यते, सा कीदृशी? इत्याह–ऋद्धस्तिमितसमृद्धा–तत्र–ऋद्धा=नभःस्पर्शिबहुलप्रासाद-
युक्ता बहुलजनसंकुला च, स्तिमिता=स्वपरचक्रभयरहिता, समृद्धा=धनधान्यादिपरिपूर्णा, अत्र–त्रिपदकर्मधारयः।
तत्र–तस्यां खलु पापायां पुर्यां सिंहसेनो नाम राजा आसीत्, स कीदृशः? इत्याह–'महाहिमवन्महामलयमन्दर-
महेन्द्रसारः–महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्राणां पर्वतानां सार इव सारो यस्य स तथा–लोकमर्यादाकारित्वेन
महाहिमवत्सदृशः, प्रसृतयशःकीर्तित्वेन महामलयतुल्यः, दृढप्रतिज्ञत्वेन कर्तव्यदिग्दर्शकत्वेन च मेरुमहेन्द्रसदृश

पाप से रक्षा करनेवाली होने से पापा कहलाती है। आजकल वह 'पावापुरी' है। वह नगरी कैसी थी, सो कहते हैं–वह ऋद्धा–आकाश को स्पर्श करनेवाले बहुत से प्रासादों से युक्त थी और जनों की बहुलता से व्याप्त थी, तथा स्तिमिता स्व–परचक्र के भय से रहित थी। और समृद्धा–धन–धान्य आदि से भरी–पूरी थी।

उस पावापुरी नगरी में सिंहसेन नामक राजा था। महाहिमवान्, महामलय, मेरु और महेन्द्र पर्वतों के सार के समान सारवाला था। लोकमर्यादा की स्थापना करनेवाला होने के कारण महाहिमवान् पर्वत के समान था। उसकी यश–कीर्ति सर्वत्र फैली हुई थी, अतः महामलय पर्वत के समान था। दृढ़ प्रतिज्ञ होने तथा कर्त्तव्य रूपी दिशाओं का दर्शक होने के कारण मेरु और महेन्द्र के समान था। सिंहसेन राजा की

તીર્થંકરોની વાણી અને દેશનાનો વિચાર પ્રવાહ, એટલો બધો અમોઘ હોય છે કે, તેનુ શ્રવણ થતાં ભવ્ય જીવો અદ્દશ્ય સયમ અને વિરતીપણાને અગિકાર કરે છે. જેમ અષાઢ માસનો વરસાદ એકધારો વરસી, પૃથ્વીની અંદર પોતાનો જલ પ્રવાહ દાખલ કરી દે છે, તેમ ભગવાન તીર્થંકરની વાણી પણ, તાતી તેજવતી હોઈ અશુભ વિચારો ને ક્ષણ વારમા પલટાવી નાખે છે. ને સસારના ભાવોને ફગાવવામા ભવ્ય જીવને સહાયક બને છે.

દશ આશ્ચર્યરૂપ ઘટનાઓમા આ ચોથી આશ્ચર્યરૂપ ઘટના છે, જેને જૈનશાસ્ત્રોમાં 'અચ્છેરા' કહેવામાં આવે છે. આ દશ અચ્છેરાઓ નીચે પ્રમાણે છે– (૧) પહેલુ અચ્છેરૂં એકે ભગવાન મહાવીર ને ઉપસર્ગો થયા. આવા ઉપસર્ગો કોઈ પણ તીર્થંકરોને થયા હોય તેમ જણાતુ નથી. તેથી તે આશ્ચર્યભૂત ગણાય છે, અને એ તીવ્ર કર્મબંધનનું પરિણામ છે. (૨) બીજુ અચ્છેરૂં એ કે ભગવાનનું ગર્ભકાળ દરમ્યાન હરણ થવું આવુ આગમન તીર્થંકરોને હોજ નહિ છતા પણ તે થયુ તેથી આશ્ચર્ય ગણાયું (૩) ત્રીજુ સ્ત્રીનું તીર્થંકર પણે થવુ. (૪) ચોથું અભાવિત પરિષદ્–બોધના ફલ રહિત બનેલી પહેલી પરિષદ્. (૫) પાચમું શ્રી કૃષ્ણ મહારાજનું 'અપર કંકા' નામની રાજધાની જે ધાતકી ખડમા આવેલી છે ત્યાં જવું, દ્રૌપદીનુ ત્યાં હરણ થયું હતું. વાસુદેવ પોતાની ભૂમિની સીમા કોઇ પણ કાલે વટાવી શકતા નથી. છતા દ્રૌપદીને ત્યાંથી લાવવા માટે અને પાડવોનું કામ કરવા માટે શ્રી કૃષ્ણરાજને ત્યાં જવુ પડયું

इत्यर्थः। तस्य खलु सिंहसेनस्य राज्ञः श्रीलसेना नाम देवी=महिषी आसीत्, तथा—हस्तिपालो नाम तत्सुतः युवराजः आसीत्। तस्याः खलु पापायाः पुर्याः बहिः उत्तरपौरस्त्ये=उत्तरपूर्वान्तराले दिग्भागे=ईशानकोणे सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धं=वसन्तादि षड्ऋतु सम्बन्धिपुष्पफलसुसम्पन्नं, रम्यं=सुन्दरं नन्दनवनप्रकाशं=नन्दनवनतुल्यं, महासेनं नाम=महासेननामकम् उद्यानम् आसीत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये=सिंहसेनराजशासनकालावसरे श्रमणो भगवान् महावीरः, महासेनोद्याने समवसृतः=विहारक्रमेण समागतः ॥सू०१०१॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं तीए पावाए पुरीए एगस्स सोमिलाभिहस्स बंभणस्स जन्नवाडे जन्नकम्मम्मि समागया रिउ जउ सामा यव्वणाय वउणं वेयाण इइहासपंचमाण निघंटुछट्ठाणं संगोवंगाण सरहस्साइं सारया वारया धारया, सडंगवी सट्ठितंत विसारया संखाणे सिक्खाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदे निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु य बहुसु बंभण्णएसु परिव्वायएसु नएसु सुपरिणिट्ठिया सव्वविज्जुट्ठिनिउणा जन्नकम्मनिउणा इंदभूइपमिइओ एगारस माहणा सपरिवारेण परिवुडा जन्नकम्मनिउणा तस्य जण्णं कुणति। तहा

श्रीलसेना नामकी रानी थी। हस्तिपाल नामक उसका पुत्र युवराज था। उस पापापुरी के उत्तर-पूर्व दिशा के मन्तराल में, ईशान कोण में, वसन्त आदिछहों ऋतुओं संबंधी फूलों और फलों से सम्पन्न, रमणीक एवं नन्दनवन के समान महासेन नामक उद्यान था। उस काल, उस समय में, अर्थात् सिंहसेन राजा के शासन-काल के अवसर पर श्रमण भगवान् महावीर क्रमशः विहार करते हुए महासेन उद्यान में पधारे ॥सू०१०१॥

छठु (६) छठु—चंद्र अने सूर्य देवो, पोताना असल स्वरूपे कोई पण वखते तीर्थंकरोना समवसरणोमां आवता ज नथी छतां भगवान महावीरना समवसरणमां तेमनुं आववु थयु (७) सातमुं हरिवंश कुलनी उत्पत्ति, युगलि आना एक युगलने अहिं लावी तेमांथी थई, ते एक अच्छेरा भूत वात बनी। (८) आठमुं शक्रेन्द्र ने मारवा, चमरेन्द्र महान उत्पात मचाव्यो, ते पण एक आश्चर्य कारक बीना छे चमरेन्द्र नीचेनी धरतीनो धणी छे अने शक्रेन्द्र पहेलां देवलोकनो धणी छे छतां चमरेन्द्र तेनी साथे युद्ध करवा तत्पर थयो. (९) नवमुं एकी साथे एकज समयमां एकसो आठ जीवो, सिद्धगतिने पाम्या, ते पण आश्चर्य कारक बनाव. (१०) दशमुं आ शासनमां असंयति ओनी पूजा जगतमां थाय तेना गुण गान गवाय। ते एक अच्छेरुं छे भगवान त्यांथी नीकळी. समृद्ध एवी पावापुरी नगरीमां पधार्या. अहिंनो राजा सिंहसेन ते वखते महाबलवान अने सर्व प्रजाना आनुप्रियी हतो एवो मनातो. ते नगरीमां एक महासेन नामनुं उद्यान हतुं ते पण बधा उद्यानोमां उत्तम शोभीतुं मनातु हतुं (सू० १०१)

अण्णे वि तत्थ वहवे उवज्झाया-गग्ग-हारीय-कोसिय-पेल-संडिल्ल-पारासज्ज-भरद्दाज-वस्सिय-सावण्णिय-मेत्तेज्जा-गिरस-कासव-कच्चायण-दक्खायण-सारव्वयायण-सोनगायण-नाडायण-जातायणा-रसायण-दब्भायण-चारायण-कात्तिय-वोहियो-वमन्नवा-तेज्जप्पभिइओ मिलिया होज्जा ॥सू० १०२॥

छाया - तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्यां पापायां पुर्याम् एकस्य सोमिलाभिधस्य ब्राह्मणस्य यज्ञपाटे यज्ञकर्मणि समागताःऋग्यजुः सामाथर्वणां चतुर्णां वेदानाम् इतिहासपञ्चमानां निघण्टु षष्ठानां साङ्गोपाङ्गानां सरहस्यानां स्मारका वारका धारका षडङ्गविदः षष्टितन्त्रविशारदा संख्याने शिक्षणे शिक्षाकल्पे व्याकरणे छन्दसि निरुक्ते ज्योतिषामयने अन्येषु च बहुषु ब्राह्मण्येषु पारिव्राजकेषु नयेषु सुपरिनिष्ठिताः सर्वविधबुद्धि-निपुणा यज्ञकर्मनिपुणा इन्द्रभूतिप्रभृतय एकादश ब्राह्मणाः स्व स्व परिवारेण परिवृता यज्ञं कुर्वन्ति। तथा अन्येऽपि तत्र बहव उपाध्यायः-गार्ग्य-हारीत-कौशिक-पैल-शाण्डिल्य-पाराशर्य-भारद्वाज-वात्स्य-सावर्ण्य-मैत्रेया-

---

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और समय में, पावापुरी में, किसी सोमिल नामक ब्राह्मण के यज्ञ के पाडे-महोल्ले में, यज्ञ-कर्म में आये हुए अंगोपांग सहित तथा रहस्य सहित ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद और अथर्ववेद; इन चारों वेदों के, पाँचवें इतिहास के और छठे निघंटु के स्मारक (दूसरों को याद करानेवाले), वारक (अशुद्ध पाठ को रोकनेवाले) और धारक (अर्थ के ज्ञाता), छहों अंगों के ज्ञाता, षष्टितन्त्र (सांख्यशास्त्र) में विशारद, गणित में शिक्षण में, शिक्षा में कल्प में, व्याकरण में, छन्द में, निरुक्त में, ज्योतिष में तथा अन्य बहुत-से ब्राह्मणों के शास्त्रों मे तथा परिव्राजकों के आचारशास्त्र मे कुशल, सब प्रकारकी बुद्धियों से सम्पन्न यज्ञकर्म में निपुण इन्द्रभूति आदि ग्यारह ब्राह्मण, अपने-अपने शिष्य परिवार सहित यज्ञ कर रहे थे। इनके अतिरिक्त और भी बहुत-से उपाध्याय वहाँ इकट्ठे हुए थे। यथा गार्ग्य, हारित, कौशिक,

---

મૂળનો અર્થ "तेण कालेणं" ઈત્યાદિ-તે કાળે અને તે સમયે પાવાપુરીમા કોઇ સોમિલ નામના બ્રાહ્મણના યજ્ઞના વાડામાં, યજ્ઞ-કર્મમા આવેલ અંગોપાંગ સહિત તથા રહસ્ય સહિત ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદ એ ચારે વેદોના, પાચમા ઈતિહાસના અને છઠ્ઠા નિઘંટુના સ્મારક (બીજાને યાદ કરાવનાર) વારક (અશુદ્ધ પાઠને રોકનારા), અને ધારક (અર્થને જાણનારા), છએ અંગોના જાણકાર, ષષ્ટિ તંત્ર (સાંખ્ય શાસ્ત્ર)મા વિશારદ, ગણિતમાં, શિક્ષણમાં, શિક્ષામા, કલ્પમા, વ્યાકરણમા, છંદમા, નિરુક્તમાં, જ્યોતિષમાં તથા બ્રાહ્મણોના બીજા ઘણા શાસ્ત્રોમા તથા પરિવ્રાજકોના આચાર શાસ્ત્રમા નિપુણ, બધા પ્રકારની બુદ્ધિઓથી સંપન્ન, યજ્ઞ કર્મમાં નિપુણ ઇન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણ પોત-પોતાનાં શિષ્ય પરિવાર સાથે યજ્ઞ કરતા હતા. તેમના સિવાય બીજા પણ ઘણા એ ઉપાધ્યાયો ત્યા એકત્ર થયા હતા જેમકે—

गिरस-काश्यप-कात्यायन-राशायण-भारद्वायन-शौनकायन-नारायण-आतायना-श्वायन-दार्मायण-चारायण-काण्य-बोध्यो-पमन्यवा-त्रेयप्रभृतयो मिलिता अभवन् ॥सू०१०२॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्यां पापायां=पापा नाम्न्यां पुर्याम् एकस्य सोमिलाभिधस्य=सोमिलनामकस्य ब्राह्मणस्य यज्ञपाटे-यज्ञस्थाने यज्ञकर्मणि-यज्ञक्रियायाम् समागताः ऋग्यजुस्सामाथर्वणां चतुर्णां वेदानाम् इतिहास पञ्चमानाम् निघण्टु षष्ठानां-निघण्टुः=वैदिककोषः= स षष्ठो येषां तेषां च शास्त्राणां साङ्गोपाङ्गानाम्-अङ्गोपाङ्गसहितानाम्-छन्दः कल्पज्योतिष-व्याकरण-निरुक्त-शिक्षारूपाङ्गषट्कसहितानां तथा-छन्दःप्रभृत्यङ्गीभूतशास्त्रसहितानां चेत्यर्थः, सरहस्यानां=रहस्यसहितानाम्-सारांश सहितानामित्यर्थः, स्मारकाः=परेषां जनानां स्मारयितारः, वारकाः=अशुद्धपाठनिषेधकाः, धारकाः=एतत्प्रतिपाद्य

यन, शाण्डिल्य, पाराशर्य, भारद्वाज, वात्स्य, सावर्ण्य, मैत्रेय, आंगिरस, काश्यप, कात्यायन, दार्मायण, चारायण, काण्य, बौध्य, औपमन्यव, आत्रेय आदि ॥सू०१०२॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में, उस पापापुरी में एक सोमिल नामक ब्राह्मण के यज्ञ स्थल में, यज्ञ-क्रिया के लिए आये हुए इन्द्रभूति आदि ग्यारह ब्राह्मण अपने-अपने शिष्य-परिवार युक्त होकर यज्ञ कर रहे थे। वे ब्राह्मण ऋक्, यजु, साम और अथर्व इन चारों वेदों में, पांचवें इतिहास में और छठे निघंटु (वैदिक कोष) में कुशल थे। वे छन्द कल्प ज्योतिष व्याकरण निरुक्त तथा शिक्षा, इन छहों अंगों सहित तथा रहस्य-सारांश सहित वेदों के स्मारक थे, अर्थात् अन्यलोगों को याद कराने वाले थे, वारक थे अर्थात् अशुद्ध उच्चारण करने वालोंको रोकते थे, और धारक थे, अर्थात् इनके अभिधेय अर्थ को धारण करने=

ગાયન, હારીત, કૌશિક પૈંગ, શાંડિલ્ય, પારાશર્ય, ભારદ્વાજ વાત્સ્ય સાવર્ણ્ય, મૈત્રેય આંગિરસ, કાશ્યપ, કાત્યાયન, રાશાયણ, ભારદ્વાયન, શૌનકાયન આતાયન આશ્વાયન દાર્માયન, ચારાયણ કાણ્વ, બૌધ્ય, ઔપમન્યવ આત્રેય વગેરે (સૂ૦ ૧૦૨)

ટીકાનો અર્થ—તે કાળે અને તે સમયે. તે પાવાપુરીમાં સોમિલ નામના એક બ્રાહ્મણના યજ્ઞ સ્થળમાં, યજ્ઞક્રિયાને માટે આવેલ ઇન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણો પોતપોતાના શિષ્ય-પરિવાર સહિત યજ્ઞ કરતા હતા. તે બ્રાહ્મણો ઋગ્ યજુ સામ અને અથર્વ એ ચારે વેદોમાં તેમજ પાંચમા ઇતિહાસમાં અને છઠ્ઠા નિઘંટુ (વૈદિક કોષ) માં કુશળ હતા તેઓ છંદ, કલ્પ, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ નિરુક્ત તથા શિક્ષા એ છએ અંગો સહિત તથા રહસ્ય, સારાંશ સહિત વેદોને સ્મારક હતા, એટલે કે બીજા લોકોને યાદ કરાવનાર હતા. વારક એટલે અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરનારને રોકતા હતા. ધારક

र्थानां धारणकर्तारः, षडङ्गविदः=छन्दः-प्रभृतिषडङ्गज्ञाः, षष्टितन्त्रविशारदाः=सांख्यशास्त्रनिपुणाः, संख्याने गणितशास्त्रे शिक्षणे=अध्यापने शिक्षाकल्पे=शिक्षायां कल्पेचेत्यर्थः, व्याकरणे=शब्दशास्त्रे छन्दसि=छन्दः शास्त्रे निरुक्ते=निरुक्ताख्ये वेदाङ्गभूते शास्त्रे ज्योतिषामयने--ज्यौतिषशास्त्रे अन्येषु च--शिक्षादिभिन्नेषु च बहुषु=अनेकेषु ब्राह्मण्येषु ब्राह्मणसम्बन्धिषु शास्त्रेषु, पारिव्राजकेषु--परिव्राजकसम्बन्धिषु नयेषु--आचारशास्त्रेषु परिनिष्ठिताः--अतिनिपुणाः, तथा--सर्वविधबुद्धिनिपुणाः=तात्कालिकपदार्थावगाह्यात्मकबुद्धि भविष्यत्पदार्थावगाह्यात्मकमति--नवनवपदार्थोद्भावनकरात्मक प्रज्ञारूपबुद्धित्रयेण प्राप्तकौशलाः, यज्ञकर्मनिपुणाः=यज्ञक्रियाकुशलाः इन्द्रभूतिप्रभृतयः=इन्द्रभूत्यादयः, एकादश=एकादशसंख्यकाः ब्राह्मणाः स्व स्व परिवारेण=निज निज शिष्यरूपवृन्देन, परिवृताः परिवेष्टिताः, तत्र--पापापुरीस्थयज्ञस्थाने यज्ञ कुर्वन्ति। तथा अन्येऽपि तत्र=यज्ञकर्मणि बहव उपाध्यायाः--गार्ग्य--हारित--कौशिक--पैल--शाण्डिल्य--पाराशर्य--भारद्वाज--वात्स्य--सावर्ण्य--मैत्रेया--ङ्गिरस--काश्यप--कात्यायन--दाक्षायण--शारद्वतायन--शौनका-

---

समझने वाले थे। छन्द आदि छहों अगों के ज्ञाता थे। सांख्यशास्त्र में निष्णात थे। गणित में, शिक्षण (अध्यापन) में, शिक्षा में, कल्प में, व्याकरण शास्त्र में, छन्द शास्त्र में, निरुक्त--निरुक्त नामक=वेद के अंगरूप शास्त्र में, ज्योतिषशास्त्र में, तथा इनके अतिरिक्त दूसरे बहुत से ब्राह्मणों के शास्त्रों में और परिव्राजकों संबंधी आचारशास्त्र में अति निपुण थे। सब प्रकारकी बुद्धियों में निपुण थे। तात्कालिक बातको जानने वाली बुद्धि भविष्यत् की बात को समझलेने वाली मति, और नयी--नयी बात को खोज निकाल लेनेवाली सूक्ष्मरूप प्रज्ञा=इस तीन प्रकार की बुद्धि में उन्हें कुशलता प्राप्त थी। वे यज्ञके अनुष्ठान में कुशल थे। इन्द्रभूति आदि ग्यारह ब्राह्मणों के अतिरिक्त अन्यान्य उपाध्याय भी उस यज्ञ में सम्मिलित हुए थे। उनमें से कुछ यह हैं--गार्ग्य,

---

હતા, એટલે કે તેમના અભિધેય અર્થને ધારણ કરનાર--સમજનાર હતા. છંદ આદિ છએ અંગોના જાણકાર હતા. સાંખ્ય શાસ્ત્રમા નિષ્ણાત હતા. ગણિતમા, શિક્ષણ (અધ્યાપન)મા શિક્ષામાં, કલ્પમાં વ્યાકરણશાસ્ત્રમા, છંદ શાસ્ત્રમાં, નિરુક્ત (નિરુક્ત નામના વેદના અંગ રૂપ શાસ્ત્ર)મા, જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં અને તેના સિવાય બ્રાહ્મણોના બીજાં ઘણાં એ શાસ્ત્રોમાં અને પરિવ્રાજકો સંબંધી આચાર શાસ્ત્રમાં નિપુણ હતા બધા પ્રકારની બુદ્ધિઓમાં નિપુણ હતા. તાત્કાલિક વાતને જાણવાની બુદ્ધિ, ભવિષ્યની વાતને સમજવાની મતિ, અને નવી નવી વાતને શોધી કાઢનારી સૂઝ રૂપ પ્રજ્ઞા એ ત્રણ પ્રકારની બુદ્ધિમાં તેમણે નિપુણતા મેળવી હતી. તે યજ્ઞના અનુષ્ઠાનમાં કુશળ હતા. ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર બ્રાહ્મણો સિવાય બીજા ઘણા ઉપાધ્યાયો પણ યજ્ઞમાં એકઠા થયા હતા. તેઓમાંથી કેટલાકનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે--ગાર્ગ્ય,

यन–नाडायन–जातायना–शायन–दामीयन चारायण–काप्य–बौध्यौ–पमन्यवा–त्रेयमभृतयः–गार्ग्यो हारित कौशिकः पैलः शाण्डिल्यः पाराशर्यः भारद्वाजो वात्स्य सावर्ण्यो मैत्रेयः आङ्गिरसः काश्यपः कात्यायनो–दाक्षायणः शारद्वतायनः शौनकायनो नाडायनो जातायनः आश्वायनो दामीयनः चारायण काप्यो बौध्यः औपमन्यव आत्रेयः प्रभृती=आदौ येषां ते तथाभूता मिलिताः=एकत्रिता अभवन् ॥सू०१०२॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं पावाए पुरीए समणस्स भगवओ महावीरस्स देवेहिं समोसरणं विरइय, त जहा–वाउकुमारा देवा जोयण–परिमिय भूमिमंडलाओ संवट्टवाउणा कयवरमवणीय त तिसोहेंति। मेहकुमारा देवा अचित्तं जलं वरिसंति। अण्णे देवा पागारतियं रयंति, तत्थ पढमं सुवण्णकंगुरसोहियं रुप्पसालं १, बीयं रयणकंगुरसोहियं सुवण्णसालं २, तइयं वज्जमणिकंगुरसोहियं रयणसालं ३, तत्थ चउसट्ठी इंदा समागच्छंति। असोगवरल–पुप्फवुट्ठि–दिव्वज्झुणि–चामरफलिह सीहासण–भामंडलदुंदुहि आयवत्ताणी अट्ठमहापाडिहारियाणी सयलजगजीवमणोहराणि पाउब्भविंसु। कहिं चि रयणपत्त–रयणपुप्फ–रयणफलालंकिया रुक्खा, कहिं चि वेरुलियसंकासाभाभूमी। कहिं चि नीलमणिप्पभाभूमी, कहिं चि फलिहाभा, कहिं चि जोई रयणमया, कहिं चि पउमरागमया, कहिं चि कंचणसंकासा कहिं चि पाल्ममुरियसमा, कहिं चि तरुणाच्चसनिहा, कहिं चि विज्जुयकोडिसमप्पहाभूमी अहोअ। तस्स य चउदिसं पण्णवीसपणवीसजोयणपरिमिए खित्ते ईइमीइमारिदुब्भिक्खवेराईनाहि उवद्दोवा उवसमिंसु। सोप सुहगंधगोमर्हिसु। पाउसाइया छ उउणो पाउब्भविंसु। चंदसूरियविज्जुयकोडिमणिगणेहिंतो वि अणंतगुणपकाडिगुणिया जिणप्पहा पभासीअ। तत्थ समोसरणभूमीए सग्गाओ वि अणंतगुणिया सुसमाभासी ॥सू०१०३॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पापायां पुर्यां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य देवैः समवसरणं विरचितं, तद्यथा–वायुकुमारा देवा योजनपरिमितभूमिमण्डलात् संवर्तकवायुना कचवरमपनीय तद् विशोधयन्ति। मेघकुमारा

हारीत, कौशिक, पैल, शाण्डिल्य, पाराशर्य भारद्वाज, वात्स्य, सावर्ण्य, मैत्रेय, आंगिरस, काश्यप, कात्यायन, दाक्षायण, शारद्वतायन, शौनकायन, नाडायन, जातायन, आश्वायन, दामीयन, चारायण, काप्य, बौध्य, औपमन्यव, आत्रेय आदि ॥सू० १०२॥

हारीत, कौशिक पैल शांडिल्य, पाराशर्य, भारद्वाज वात्स्य सावर्ण्य मैत्रेय, आंगिरस काश्यप, कात्यायन, दाक्षायण शारद्वतायन शौनकायन, नाडायन, जातायन, आश्वायन दामीयन चारायण काप्य, बौध्य, औपमन्यव आत्रेय वगेरे (सू०१०२)

देवा अचित्तं जलं वर्षन्ति। अन्ये देवाः प्राकारत्रिकं रचयन्ति, तत्र–प्रथमं सुवर्णकङ्गुरशोभितं रूप्यसालं १, द्वितीयं रत्नकङ्गुरशोभितं सुवर्णसालं २, तृतीयं वज्रमणिकङ्गुरशोभितं रत्नसालम् ३। तत्र चतुष्पष्ठिरिन्द्राः समागच्छन्ति। अशोकवृक्ष १–पुष्पवृष्टि २–दिव्यध्वनि ३–चामर ४–स्फटिकसिंहासन ५–भामण्डल ६–दुन्दुभ्या ७–तपत्राणि ८ अष्टमहाप्रातिहार्याणि सकलजगज्जीवमनोहराणि प्रादुरभवन्। कुत्रचिद् रत्नपत्र–रत्नपुष्प–रत्नफलालङ्कृताग्वृक्षाः, कुत्रचिद् वैडूर्यसंकाशाभूमिः, कुत्रचिन्नीलमणिप्रभाभूमिः, कुत्रचित् स्फटिकाभा, कुत्रचिद् ज्योती-

---

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि=उस काल और उस समय में पावापुरी में, देवोंने श्रमण भगवान् महावीर के समवसरणकी रचनाकी। वह इस प्रकार=वायु कुमार देवोंने एक योजन परिमित भूमंडल से, संवर्तक वायु के द्वारा कूडा–कचरा हटाकर उसकी सफाइकी। मेघकुमार देवोंने अचित्तजल कीवर्षाकी। दूसरे देवोंने तीन प्राकार (चहार दीवारियाँ) बनाये। उनमें पहला स्वर्ण के कंगूरों से शोभित चांदीका प्राकार गढ बनाया। दूसरा रत्नोंके कंगूरों से शोभित स्वर्णका प्राकार बनाया। तीसरा हीरोंके कंगूरों से सुशोभित रत्नों का प्राकार बनाया। वहां चौंसठ इन्द्र आये। (१) अशोकवृक्ष (२) अचित पुष्पवृष्टि (३) दिव्यध्वनि (४) चामर (५) स्फटिकका सिंहासन (६) भामण्डल (७) दुंदुभी और (८) आतपत्र=छत्र, यह जगत् के समस्त जीवों के मनको हरनेवाले आठ महाप्रातिहार्य प्रकट हुए।

कहीं–कहीं रत्नोंके पत्तो वाले, कहीं रत्नोंके फूलोंवाले तो कहीं–कहीं रत्नोंके फलोंवाले वृक्ष थे। कहीं–कहीं वैडूर्य के समान भूमिथी तो कहीं नीलमणिकी प्रभावाली थी। कहीं स्फटिक के समान उज्ज्वल

મૂળનો અર્થ–'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે, પાવાપુરી નગરીમા, દેવોએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના સમવસરણની રચના કરી કેવા પ્રકારની રચના કરી તે કહે છે કે–વાયુકુમાર દેવોએ એક એક યોજન સુધી ચારે તરફની ભૂમિને, સંવર્ત્તક વાયુદ્વારા, સાફ કરી તે જમીન ઉપરના કચરાને વાળીચોળી એક તરફ દૂર ફેંકી દીધો. મેઘકુમાર દેવોએ, અચિત્ત જળની વર્ષા કરી અન્ય દેવોએ ત્રણ પ્રકારના ચાર ચાર દરવાજા સહિત ગઢો બનાવ્યા. પહેલા પ્રકારના ગઢો ચાંદીના હતા આ ગઢના દરવાજાને સોનાના કાંગરાં કરવામા આવ્યાં હતાં. બીજા પ્રકારનો ગઢ સુવર્ણનો બનાવવામાં આવ્યો હતો. તેના કાંગરાં રત્નોથી શણગારવામા આવ્યાં હતાં. ત્રીજા પ્રકારનો ગઢ રત્નોનો બનાવવામાં આવ્યો હતો તેના કાંગરા હિરા માણેકનાં હતાં. આ સમવસરણમાં, ચોસઠ ઇન્દ્રો હાજર રહ્યા હતા આ ઇન્દ્રોએ, સમસ્ત જીવોના મનને હરી લે તેવા, આઠ મહાપ્રતિહાર્ય પ્રગટ કર્યાં. જેના નામ આ પ્રમાણે છે. (૧) અશોકવૃક્ષ (૨) અચિત્ત પુષ્પવૃષ્ટિ (૩) દિવ્યધ્વનિ (૪) ચામર (૫) સ્ફટિક રત્નનું સિંહાસન (૬) ભામંડળ (૭) દુંદુભી (૮) આતપત્ર(છત્ર.)

रत्नमयी, क्वचित् पद्मरागमयी, क्वचित् काञ्चनसंकाशा, क्वचित् बालसूर्यसमा, क्वचित् तरुणारुणसंनिभा, क्वचिद्विद्युत्कोटिसमप्रभा भूमिरभवत्। तस्य च चतुर्दिक्षु पञ्चविंशति–पञ्चविंशति योजनपरिमिते क्षेत्रे ईति भीतिमारिदुर्भिक्षवैराधिव्याध्युपाधयउपाशाम्यन्। लोकाः सुखभागिनोऽभवन्। प्रादुर्भाविकाः षड् ऋतव प्रादुर भवन्। चन्द्रसूर्यविद्युत्कोटिमणिगणेभ्योऽपि अनन्तानन्तकोटिगुणिता जिनप्रभा प्राभासत। तत्र समवसरणभूमौ स्वर्गादपि अनन्तगुणिता सुषमाऽऽसीत् ॥सू०१०३॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये पापायां पुर्यां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य समवसरणं देवैर्विरचितं–विशेषेण निर्मितम्, तद्यथा–हि–प्रथमतो वायुकुमारा देवाः योजनपरिमितभूमि

तो कहीं व्याप्त रत्नमयी। कहीं पद्मराग के वर्ण की तो कहीं स्वर्ण के समान। कहीं बाल–सूर्यके सदृश तो कहीं तरुण सूर्य के वर्ण के समान थी। कहीं कहीं का भूमितल कोटि–कोटि विद्युत् की दीप्ती के सदृश ज्योतिर्मय था। समवसरण से पच्चीस २ योजन की दूरी तक, चारों दिशाओंमें इति, भीति, महामारी, दुर्भिक्ष, वैर, आधि, व्याधि और उपाधि उपशान्त हो गई थी। सभी लोग सुखी हो गये थे। वर्षा आदि छहों ऋतुएँ प्रकट हो गई थी। जिन भगवान् की प्रभा करोडों चन्द्रमा, सूर्य विद्युत और मणिगणों से भी अनन्तान्त करोडोंगुणी प्रकाशित हो रही थी। समवसरण भूमि की शोभा स्वर्ग से भी अनन्तगुणी थी (सू० १०३)

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में, पावापुरी में श्रमण भगवान् महावीर के समवसरणका देवोंने निर्माण किया। वह इस प्रकार—सब से पहले वायुकुमार देवोंने एक योजन अर्थात् चार कोस के

કોઈ સ્થળોએ રત્નોના પાંદડાવાળા, તો કોઈ ઠેકાણે રત્નોના ફૂલોવાળા, તો કોઈ ઠેકાણે રત્નોના ફળવાળા વૃક્ષ રોપવામાં આવ્યા હતા. કોઈ ભૂમિ વૈડૂર્યરત્ન જેવી હતી, કોઈ ભૂમિ નીલમમણિના તેજ જેવી હતી કોઈ ભૂમિ સ્ફટિકરત્ન સમાન ઉજ્જ્વળ જણાતી, તેમજ કોઈ ભૂમિનો પ્રકાશ રત્નમય ભાસતો હતો. કેઈ ભૂમિતળ પદ્મરાગ મણિના વર્ણ જેવું દીસતું કોઈ ભૂમિ નવ પ્રભાતના સૂર્યતેજ સમું લાગતું તો કોઈ સ્થળ મધ્યાહ્નના સૂર્ય સમ પ્રકાશતું હતું કોઈ ધરાતળ કરોડો વિદ્યુતના ચમકારા જેવું ઝળહળાયમાન દેખાતું હતું સમવસરણની ચારે બાજુ પચ્ચીસ-પચ્ચીસ યોજન સુધી, ઇતિ, ભીતિ, મહામારી, મરકી, કોલેરા પ્લેગ, દુષ્કાળ લડાઇ યુદ્ધ, આધિ, વ્યાધિ, વેર, અદાવત વિગેરે ઉપશાન્ત થઈ ગયા હતા આ પ્રદેશનો સર્વ સમૂહ સુખમય બની ગયો. શરદ્–વસંત આદિ છએ ઋતુઓનો પ્રભાવ જણાવા લાગ્યો ભગવાનનો પ્રતાપ, કરોડો ચન્દ્રમા, કરોડો સૂર્ય અને વિદ્યુત તેમજ મણિઓથી પણ અધિકાધિક પ્રકાશમાન જણાતો હતો સમવસરણની શોભા સ્વર્ગથી પણ અનંતગણી [illegible] (સૂ૦૧૦૩)

मण्डलात्=क्रोशचतुष्टयपरिमितभूमण्डलात् सर्वर्तकवायुना=संवर्तनामकपवनद्वारा कचवरम् अपनीय=निःसार्य तद्=योजनपरिमितभूमण्डलं विशोधयन्ति=सम्मार्जयन्ति। तत्संमार्जनानन्तरं मेघकुमारा देवास्तत्राचित्तं=प्रासुकं जलं वर्षन्ति=मुञ्चन्ति, अन्ये देवाः प्राकारत्रिकम्=त्रीन् प्रकारान् रचयन्ति-कुर्वन्ति, तत्र=त्रिषु प्राकारेषु मध्ये प्रथमम्-आदौ सुवर्णकङ्गुरशोभितं-स्वर्णनिर्मितकपिशीर्षकालङ्कृतं रूप्यसालं=रजतप्राकारं रचयन्ति १। द्वितीयं रत्नकङ्गुरशोभितं=रत्नमयकपिशीर्षकालङ्कृतं सुवर्णसालं=स्वर्णमयं प्राकारं रचयन्ति २, तृतीयं मणिकङ्गुरशोभितं=वज्रमणिमयकपिशीर्षकविभूषितं रत्नसालं-रत्नमयं-प्राकारं रचयन्ति ३। तत्र-समवसरणे चतुष्पष्टिः=चतुष्पष्टिसंख्यकाः

एक योजन परिमित भूमिमंडल एकदम घेरे में से, संवर्त्तक नामक वायु के द्वारा सारे कूडे कचरेको हटा दिया। जब भूमि स्वच्छ हो गई तो मेघकुमार देवोंने अचित्त जलकी वर्षाकी, जिससे धूल बैठ गई और पृथ्वी शीतल हो गई। तदनन्तर अन्यान्य देवोंने तीन प्राकारों (गढ) की रचना की। तीन प्राकारों में पहला चांदी का था और उस पर सोने के कंगूरे शोभायमान हो रहे थे। दूसरा प्राकार सोनेका था और उस पर रत्नों के कंगूरे शोभित थे। तीसरा रत्नोंका था और उस पर वज्रमणि के कंगूरे अपनी अनुपम शोभा प्रकट कर रहे थे।

વિશેષ થં-સમવસરણ ને જૈન પારિભાષિક શબ્દમા, 'સમો સરણ' કહે છે. તેને આનો અર્થ એવો નીકળે છે કે, દરેક પ્રાણી ભૂત-જીવ-સત્વને 'સમાન શરણું', મલી રહે છે. એકજ ભૂમિ ઉપર તમામ પ્રાણીઓ સમસ્ત પ્રકારના અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વેરભાવોનુ વિસ્મરણ કરી, સમાન ભૂમિકા ઉપર સર્વ એકત્ર થાય છે એટલે વસી રહે છે તેવા ભાવો પણ આમાથી નીકળે છે આઉપરાત ધર્મોપદેશ માટે સર્વોત્કૃષ્ટ શોભા સ્થાન! એવો ભાવ પણ પ્રગટ થાય છે. આ સભાસ્થાનનુ નિર્માણ મનુષ્યની શક્તિ બહાર છે. તેનું નિર્માણ અદ્ભુત શક્તિવાળા દેવો વડે કરવામાં આવે છે. સાફસૂફીમાં એક રજ પણ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી તેના ઉપર દૈવી શક્તિ વડે સુગંધિત દ્રવ્યો મિશ્રિ અચિત્ત જલનો છટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો. આ છટકાવના લીધે, પૃથ્વીમાંથી ઉષ્ણ-શીતમિશ્રિત હવાની લહેરીઓ છૂટતી તેથી તે. સર્વને ખુશનુમા અને દિલને આનંદદાયક બની રહેતી. આ કાર્ય બાદ અન્ય દેવોએ ત્રણ પ્રકારના ગઢની રચના કરી. 'સસોમરણ'ને કૃત્રિમ નગર બનાવવાની યોજના હોય છે. ફરક એટલોજ હોય છે કે, આ કૃતિમ નગરમાં ફક્ત 'ધર્મદેશના' જ થઈ શકે બીજી કોઇ શારીરિક કે માનસિક પ્રવૃત્તિનું આ ધામ ન હતું.

આ સમવસરણનો પ્રવેશદ્વારવાળો ગઢ ચાંદીનો બનાવ્યો હતો. તે ગઢની શોભામાં વૃદ્ધિ કરવા, કાંગરાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. આ કાગરાં સોનાનાં હતાં. અનુક્રમે આગળ જતાં સોનાનો ગઢ બનાવવામાં આવ્યો હતો. જેનો દરવાજો

इन्द्राः=शक्रादय इन्द्राः समागच्छन्ति–आयान्ति। तथा–समवसरणे अशोकवृक्ष १–पुष्पवृष्टि २–दिव्यध्वनि ३–चामर ४–स्फटिक सिंहासन ५–भामण्डल ६–दुन्दुभ्या ७ ऽऽतपत्राणि–तत्र–अशोकवृक्षः १, पुष्पवृष्टिः २, दिव्यध्वनिः ३, चामरं ४, स्फटिकसिंहासन=स्फटिकमणिमयं सिंहासनम् ५, भामण्डलं=प्रतिमण्डलम् ६, दुन्दुभिः=भेरी ७, आतपत्रं–छत्रम् ८ चैतानि, अष्टमहाप्रातिहार्याणि–अष्टसंख्यानि महान्ति–अलौकिकानि प्रातिहार्याणि सकलजगज्जीवमनोहराणि–सकलानां जगज्जीवानां चित्तहरणकारकाणि वस्तूनि प्रादुरभवन्=प्रकटी बभूवुः। पुनरपि समवसरणशोभां वर्णयति–कुत्रचित्=समवसरणस्य कस्मिंश्चित्प्रदेशे रत्नपत्र–रत्नपुष्प–रत्नफलान्वितवृक्षाः=रत्नमयपत्र–पुष्पफलैर्विभूषिता =वृक्षाः प्रादुरभवन्, कुत्रचित् भूमिः=पृथिवी वैडूर्यसंकाशा=वैडूर्यमणिमयत्वेन हरितवर्णा, कुत्र

उस समवसरण में शक्र आदि चौसठ इन्द्र उपस्थित थे। उस समवसरण में (१) अशोकवृक्ष (२) अचित्त पुष्पवृष्टि (३) दिव्य–ध्वनि (४) चामर (५) स्फटिकका सिंहासन (६) भा मण्डल (७) दुंदुभी [भेरी] और (८) छत्र, यह संसार के समस्त जीवों के चित्त को हरण करने वाले आठ महान् अलौकिक–दिव्य प्रातिहार्य प्रकट हुए। समवसरणकी शोभा का और भी वर्णन करते हैं–समवसरण के किसी भाग में रत्नमय पत्तोंवाले वृक्ष थे, किसी भाग में रत्नमय पुष्पों वाले वृक्ष थे और कहीं–कहीं पर रत्नमय फलों से विभूषित वृक्ष सुशोभित हो रहे थे। समवसरण की भूमि कहीं वैडूर्यमणिमय होने से अनुपम हरीतिमाको धारण किये

પણ સુવર્ણમય અને ત્રીજો ગઢ ચાંદીના રત્નોથી સજાવવામાં આવ્યો હતો. ત્રણે ગઢ ઉપર ત્રણે ગઢની રચના કરવામાં આવી હતી. આ ગઢનું નિર્માણ પ્રવેશદ્વાર સાથે રત્નોનું બનાવેલું હતું અને તેના ઉપર વિવિધ પ્રકારના મણિઓના કાંગરા કરવામાં આવ્યા હતા. આ ત્રણ ગઢ તેના પ્રવેશદ્વારો સાથે પસાર કરી પછી જ, ધર્મ દેશનાના સભામંડપ તરફ જઈ શકાતુ હતુ આ સમોસરણની રચના દેવકૃત છે એમ બતાવવા માટે, ત્યાં આઠ પ્રકારની અલૌકિક વસ્તુઓ દૃષ્ટિગોચર થતી હતી (૧) ભગવાનના શરીરથી બારગણો ઊંચો અશોકવૃક્ષ, (૨) અચિત્ત ફૂલોની વૃષ્ટિ (૩) દિવ્યધ્વનિ, (૪) ચામર (૫) સ્ફટિક સિંહાસન (૬) તેમના મુખ ઉપર પ્રસરી રહેલ ભામંડળ, (૭) દેવદુંદુભી (૮) છત્ર ઉપર છત્ર એમ ત્રણ છત્રો,

આ સમવસરણની શોભાનું ફરી વર્ણન કરવામાં આવે છે–સમવસરણમાં ઠેરઠેર રત્નમય પત્રો પુષ્પો અને ફળોવાળા વૃક્ષોનું આરોપણ થયેલું હતું તેનું વાતાવરણ અને ત્યાંની વિવિધ રત્નોના તેજથી વિવિધ પ્રકાશો આપતી હતી એટલે સમવસરણના કોઈ ભાગમાં રત્નમય પાંદડાંવાળા તો કોઈ ભાગમાં રત્નમય ફૂલોવાળા તો કોઈ ભાગમાં રત્નમય ફળો-વાળાં વૃક્ષો હતાં. ત્યાંની ભૂમિનો ભાગ કોઈ ઠેકાણે વૈડૂર્યમય હોવાથી અનુપમ હરિતરંગ ધારણ કરતો હતો. કોઈ

कुत्रचित् भूमिः स्फटिकाभा=स्फटिकमणिमयत्वेन धवलकान्ति-
चिद् नीलमणिप्रभा=नीलमणिमयत्वेन नीलवर्णा, कुत्रचित् भूमिः पद्मरागमयी-पद्मरागमणिमयत्वेन रक्तवर्णा, कुत्रचित्
मती, कुत्रचित् भूमिः ज्योतीरत्नमयी, कुत्रचित् भूमिः बालसूर्यसमा=सद्य उदित सूर्यवत् अतिरक्त-
भूमिः काञ्चनसङ्काशा-स्वर्णमयत्वेन ईषद्रक्तपीतवर्णा, कुत्रचित् भूमिः विद्युत्कोटिसमप्रभा=कोटिसंख्य
वर्णा, क्वचित् भूमिः तरुणारुणसङ्काशा=माध्याह्निकसूर्यसमप्रभा, क्वचित् भूमिर्विद्युत्कोटिसमप्रभा=कोटिसंख्य
विद्युत्सदृशप्रभा अभवत्-जाता। तस्य=समवसरणस्य च चतुर्दिशि=एतासु दिक्षु पञ्चविंशति योजनपरिमिते=
शतक्रोशशतक्रोश परिमिते क्षेत्रे ईति-भीतिमारि दुर्भिक्षवैराऽऽधिव्याध्युपाधयः ईतयः-अतिवृष्टयनावृष्टिमूषिक
शलभशुकात्यासन्नराजरूपाः षड्विधाः, भीतिः-भयं, मारिः=विषूचिका, दुर्भिक्षं, वैरं, आधिः=मानसीव्यथा,
व्याधिः=शारीरिकपीडा, उपाधिः=उपसर्गः-देवमनुष्यतिर्यगाद्युपद्रवश्चैते उपाशाम्यन्=उपशान्ताः, लोकाः=सर्वे

थी, कहीं नीलमणिमय होने के कारण निलिमा से युक्त थी कहीं स्फटिकमय होने से धवल थी तो कहीं ज्योति-
रत्नमयी होने से भास्वर हो रही थी। कहीं पद्मरागमणिमयी होने से अनूठी लालिमा से व्याप्त भी तो कहीं
स्वर्णमयी-हल्की पीत वर्णकी थी। भूमि का कोई भाग बालसूर्य के समान एकदम रक्तवर्ण था तो कोई भूमिभाग
मध्याह्नकालीन सूर्य के सदृश प्रभा से युक्त था। कहीं-कहीं की भूमि करोडो बिजलियोंकी प्रभा जैसी प्रभा से
आलोकित थी। समवसरण से चहुँ ओर सौ-सौ की दूरी तक के क्षेत्र में ईति नहीं थी, अतिवृष्टि, १
अनावृष्टि, २ चूहोंका उपद्रव ३ टिड्डियोंका उपद्रव ४ तोतोंका उपद्रव ५ और समीप में दूसरे राजाका उपद्रव
ये छह तरह की ईतियाँ हैं। इनका भय का अभाव था, अथवा ईतियों का भय नहीं था। महामारी
(विसूचिका), दुष्काल, वैर, आधि (मानसिक पीड़ा), व्याधि (शारीरिक व्यथा). उपाधि (देव मनुष्य तथा

ઠેકાણે નીલમણિમય હોવાને લીધે નીલિમાયુક્ત હતો, કોઈ ઠેકાણે સ્ફટિકમય હોવાથી સફેદ હતો, કોઈ ઠેકાણે જ્યોતિ
રત્નમય હોવાથી ભાસ્વર હતો કોઈ ઠેકાણે પદ્મરાગ મણિમય હોવાથી અનોખી લાલિમાથી વ્યાપ્ત હતો કોઇ ઠેકાણે
સુવર્ણમય હોવાથી હલકા પીળાવર્ણવાળો હતો. કોઇ ઠેકાણે બાળસૂર્યની સમાન અત્યંત લાલવર્ણવાળો હતો. કોઇ ભૂભાગ
મધ્યાહ્નકાળના સૂર્યની સમાન પ્રભાવવાળો હતો કોઈ ભાગ કરો। વીજળીઓની પ્રભાવાળો ભાસતો હતો.

સમવસરણની ફરતી ચારે બાજુએ, સો સો ગાઉ સુધી, કોઈ પણ સ્થળે કોઇ જાતના ઉપદ્રવો નજરે પડતા
નહીં. 'ઇતિ' એટલે એક જાતનો ઉપદ્રવ આ ઇતિના છ પ્રકાર છે (૧) અતિવૃષ્ટિ (૨) અનાવૃષ્ટિ (૩) ઉંદરડાઓ (૪)
તીડ (૫) પોપટનો ઉપદ્રવ, (૬) દુશ્મન રાજાનું ચડી આવવું. આ ઉપરાંત આધિ (માનસિક પીડા ધિ (શારિરીક

नना: सुखमागिना=सुखिन: जाता, प्रावृडादिका:=प्रावृट्–वर्षा–शरद्धेमन्तवसन्तग्रीष्मा षट्=षट्संख्यका ऋतवः प्रादुरभवन्=प्रादुर्भूता:। अथ समवसरणे स्वर्णसिंहासनासीनस्य श्रीमहावीरस्वामिन प्रभां वर्णयति–चन्द्रसूर्य विद्युत्कोटिमणिगणेभ्योऽपि–कोटिसंख्येभ्यश्चन्द्रेभ्यः सूर्येभ्यः तावतीभ्यो विद्युद्भ्यो मणिसमूहेभ्यश्चापि–अनन्तानन्तकोटिगुणिता जिनप्रभा=श्रीमहावीरजिनस्य प्रभा प्राभासत=प्राभासिता, तत्र–समवसरणभूमौ स्वर्गतोऽपि=स्वर्गलोकतोऽपि अनन्तगुणिता=अनन्तगुणैरधिका सुषमा=परमशोभा आसीत् ॥सू०१०३॥

मूलम्—तंसि तारिसगंसि समोसरणंसि समासीणस्स भगवओ दंसणट्ठं धम्मदेसणा सवणट्ठ य अणुत्तरपागमतर ओइसिय विमाणवासिणो देवा य देवीओ य निय निय परिवार परिवुडा सव्वड्ढिए सव्वजुईए सव्वाए छायाए भत्तीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दसदिसो उज्जोवेमाणा पभासेमाणा समागच्छंति। ते दट्ठूणं जणवाडडिया अन्नमन्नं सव्वे माणवा परोप्परं एवमाइक्खंति एव भासंति एवं पण्णवेंति एव परूवेंति–भो भो लोया! पासंतु अन्नण्णमात्तं, जे णं इमे देवा य देवीओ य जिणदंसणट्ठं हविस्सगइयट्ठं च निय निय विमाणेहिं निय निय इड्ढीदित्तीहिं सव्वत्तं समागच्छंति। तत्थट्ठिया लोया अच्छेरयं मणुभविय एवं वइंसु–ज इमे माणवा धण्णा कयकिच्चा कयपुण्णा कयलक्खणा य जेसिं अणवारे देवा य देवीओ य सव्वत्तं समागच्छंति ॥सू०१०४॥

विर्यंच कृत उपसर्ग) सब शान्त हो गए थे। इस प्रकार की शान्ति होने से सभी लोग सुखी हो गये थे। प्रावृट्–वर्षा, शरद्, शिशिर हेमन्त वसन्त और ग्रीष्म–यह छह ऋतुएँ प्रकट हो गई थी।

समवसरण में स्वर्ण के सिंहासन पर विराजमान श्रीमहावीर स्वामी की प्रभा का वर्णन करते हैं–कोटि चन्द्रों, सूर्यों, बिजलियों और मणियों के समूहों से भी अनन्तानन्तगुणी प्रभा जिन भगवान् महावीर की उद्भासित हो रही थी। वह समवसरण स्वर्गलोक से भी अनन्तगुणित परमशोभा से सुशोभित हो रहा था ॥सू०१०३॥

પીડા, ઉપાધિ (આકસ્મિક પીડા) કોઈ દષ્ટિગોચર થતાં ન હતાં શરદ, શિશિર, હેમન્ત, વસંત, ગ્રીષ્મ અને વર્ષા આ છએ ઋતુઓનો પ્રભાવ એકત્ર થઈ પોતપોતાની વિશિષ્ટતા, ત્યાં બતાવી રહ્યો હતો એટલે ત્યાં આવતા દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચને કોઈ પણ એક ઋતુનો ઉકળાટ મુઝવી રહ્યો ન હતો. તેને લીધે, તેમને ત્યાંની હવા સર્વથા અનુકૂળ જણાવાથી તેઓ એકાગ્ર ચિત્તે ભગવાનની વાણીને સાંભળી શકતાં હતાં. સમવસરણના સિંહાસન ઉપર બિરાજેલ ભગવાન મહાવીરનો દેહ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુત અને મણિઓના સમૂહોથી પણ વધારે કાન્તિવાળો દેખાતો હતો દેવમાં આ સમવસરણની શોભા સ્વર્ગની શોભાને પણ ટક્કર મારે તેવી અનુપમ અને અદ્ભુત હતી. (સૂ૦ ૧૦૩)

दर्शनार्थं धर्मदेशना श्रवणार्थं च भवनपति

छाया—तस्मिन् तादृशे समवसरणे समासीनस्य भगवतो दर्शनार्थं धर्मदेशना श्रवणार्थं च भवनपति व्यन्तर ज्योतिषिक विमानवासिनो देवाश्च देव्यश्च निज निज परिवारपरिवृताः सर्वर्द्ध्या सर्वद्युत्या, प्रभया छायया अर्चिषा दिव्येन तेजसा दिव्यया लेश्य या दशदिशो उद्योतयन्तः प्रभासयन्तः समावयान्ति, तान् दृष्ट्वा यज्ञ-पाटस्थिता यज्ञयाजिनः सर्वे ब्राह्मणाः परस्परमेवमाख्यान्ति, एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति भो भो लोकाः! पश्यन्तु यज्ञप्रभाव, येन इमे देवाश्च देव्यश्च यज्ञदर्शनार्थं हविष्यग्रहणार्थं च निज निज विमाने निज निज सर्वऋद्ध्यादिकैः साक्षात् समागच्छन्ति। तत्र स्थिता लोका आश्चर्यकमनुभूय एवमवादिषुः यद् इमे

मूलका अर्थ—'तंसि तारिसगंसि' इत्यादि। उस दिव्य समवसरण में विराजमान भगवान् के दर्शन के लिये तथा धर्मदेशना श्रवण करने के लिए भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी देव और देवियाँ झुंड के झुंड अपने-अपने परिवार के साथ समस्त ऋद्धि से सर्व द्युति से सवप्रकार के विमानों की दीप्तियाँ से दिव्य शोभाओं से शरीर पर धारण किये हुवे सर्व प्रकार के आभूषणों के तेज की ज्वालाओं से शरीर सम्बधि दिव्य प्रभाओं से दिव्यशरीर की कांतीयों से दशों दिशाओं को उद्योतित करते हुवे विशेषरूपसे प्रकाश युक्त होकर आते हैं। उन्हें देख कर यज्ञ स्थल में स्थित यज्ञ का अनुष्ठान करनेवाले सभी ब्राह्मण आपस में इस प्रकार कहने लगे, इस प्रकार भाषण करने लगे, इस प्रकार प्रज्ञापन करने लगे और इस प्रकार प्ररूपणा करने लगे—हे महानुभावो! देखो यज्ञ के प्रभाव को! यह देव और देवियाँ यज्ञ को देखने के लिए और हविष्य को ग्रहण करने के लिए अपने-अपने विमानों और अपनी-अपनी ऋद्धि के साथ साक्षात् आ रहे हैं।

મૂળનો અર્થ—'तंसितारिसगंसि' ઇત્યાદિ આ દિવ્ય સમવસરણમાં બીરાજતા ભગવાનના દર્શન માટે તથા તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળવા સારું ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વિમાનવાસી દેવો અને દેવીઓ પોત-પોતાના પરિવાર સાથે ત્યા આવી રહ્યા હતા. તેઓ પોતાની સાથે પોતાની રિદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સર્વ પ્રકારના દ્યુતિથી, તમામ પ્રકારના વિમાનોની દીપ્તીયોથી, દિવ્ય શોભાઓથી, શરીર પર ધારણ કરેલ તમામ પ્રકારના આભૂષણો-ઘરેણાઓના તેજની જ્વાલાઓથી, શરીરની દિવ્ય પ્રભાઓથી, દિવ્ય શરીરની કાંતીઓથી ઉદ્યોતિત કરતા થકા અને વિશેષરૂપથી પ્રકાશયુકત થઇ આવી રહ્યા હતા. આવી રીતે, દૈવી અલંકારોથી અલંકૃત, અને આભુષણોથી વિભૂષિત એવા દેવ-દેવીઓને આવતાં જોઇ, યજ્ઞ કરવાવાળા સર્વ બ્રાહ્મણો, અંદરોઅંદર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા, આ પ્રકારે નિવેદ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સાક્ષી પુરવા લાગ્યા. આ પ્રકારે સંભાષણો કરવા લાગ્યાં કે, 'અહો યજ્ઞાર્થીઓ! યજ્ઞનો પ્રભાવ તો જુઓ! સર્વ દેવ-દેવીઓ આ યજ્ઞને જોવા માટે તેનો પ્રસાદ અને હવિષ લેવા માટે સર્વ પરિવાર અને ઋદ્ધિ

जना सुखभागिनः=सुखिन जाताः, प्रावृडादिकाः=प्रावृड्–वर्षा–शरद्धेमन्तवसन्तग्रीष्माः षट्=षट्संख्यका ऋतवः प्रादुरभवन्=प्रादुर्भूताः । अथ समवसरणे स्वर्णसिंहासनासीनस्य श्रीमहावीरस्वामिनः प्रभां वर्णयति–चन्द्रसूर्य विद्युत्कोटिमणिगणेभ्योऽपि–कोटिसंख्येभ्यश्चन्द्रेभ्यः सूर्येभ्यः तामसीभ्यो विद्युद्भ्यो मणिसमूहेभ्यश्चापि–अनन्तानन्तकोटिगुणिता जिनप्रभा=श्रीमहावीरजिनस्य प्रभा प्राभासत=प्राभासिता, तत्र–समवसरणभूमौ स्वर्गतोऽपि=स्वर्गलोकतोऽपि अनन्तगुणिता=अनन्तगुणैरधिका सुषमा=परमशोभा आसीत् ॥सू०१०३॥

मूलम्—तंसि तारिसगंसि समोसरणंसि समासीणस्स भगवओ वंसणह धम्मदेसणा सवणह य भवणवइ वाणमंतर जोइसिय विमाणवासिणो देवा य देवीओ य निय निय परिवार परिवुडा सव्वाइडिए सव्वज्जुईए पभाए छायाए अच्चीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दसदिसो उज्जोवेमाणा पभासेमाणा समागच्छंति । ते दट्ठूणं अच्छरियाकिया जन्नजाइणो सव्वे माहणा परोप्परं एवमाइक्खंति एवं भासंति एवं पण्णवेंति एवं परूविंति–भो भो लोया ! पासंतु जन्नप्पभावं, जे णं इमे देवा य देवीओ य जन्नदंसणहं हविस्सगहणह च निय निय विमाणेहिं निय निय इड्ढीविभूईहिं सक्खं समागच्छंति। तत्थट्ठिया लोया अच्छेरयं मणुभवित एवं वइंसु–ज इमे माहणा धन्ना कयकिच्चा कयपुण्णा कयलक्खणा य जेसिं जन्नवाडे देवा य देवीओ य सक्खं समागच्छंति ॥सू०१०४॥

विषैल कृत उपसर्ग) सब शान्त हो गये थे। इस प्रकार की शान्ति होने से सभी लोग सुखी हो गये थे। प्रावृट्–वर्षा, शरद्, शिशिर हेमन्त वसन्त और ग्रीष्म–यह छह ऋतुएँ प्रकट हो गई थी।

समवसरण में स्वर्ण के सिंहासन पर विराजमान श्रीमहावीर स्वामी की प्रभा का वर्णन करते हैं–कोटि चन्द्रों, सूर्यों, बिजलियों और मणियों के समूहों से भी अनन्तानन्तगुणी प्रभा जिन भगवान् महावीर की उद्भासित हो रही थी। यह समवसरण स्वर्गलोक से भी अनन्तगुणित परमशोभा से सुशोभित हो रहा था ॥सू०१०३॥

पीडा' उपाधि (आकस्मिक पीडा) क्याय दृष्टिगोचर थता न हता शरद् शिशिर, हेमन्त, वसन्त, ग्रीष्म अने वर्षा आ छये ऋतुओनो प्रभाव एकत्र थई पोतपोतानी विशिष्टता त्यां बतावी रह्यो हतो एटले त्यां आवता देव मनुष्य अने तिर्यंचने कोई पण एक ऋतुनो उकळाट मुंजवी रह्यो न हतो. तेने लीधे, तेमने त्यांनी हवा सर्वथा अनुकूळ जणावाथी तेओ एकाग्र चित्ते भगवाननी वाणीने सांभळी शकतां हतां. समवसरणना सिंहासन उपर बिराजेल भगवान महावीरनो देह करोडो सूर्य चन्द्र विद्युत अने मणिओना समूहोथी पण वधारे कान्तिवाळो देखातो हतो. ए रूपमां आ समवसरणनी शोभा स्वर्गनी शोभाने पण टक्कर मारे तेवी अनुपम अने अद्भुत हती. (सू० १०३)

छाया—तस्मिन् तादृशे समवसरणे समासीनस्य भगवतो दर्शनार्थं धर्मदेशना श्रवणार्थं च भवनपति व्यन्तर ज्योतिषिक विमानवासिनो देवाश्च देव्यश्च निज निज परिवारपरिवृताः सर्वद्धर्या सर्वद्युत्या, प्रभया छायया अर्चिषा दिव्येन तेजसा दिव्यया लेश्य या दशदिशो उद्योतयन्तः प्रभासयन्तः समावयान्ति, तान् दृष्ट्वा यज्ञपाटस्थिता यज्ञयाजिनः सर्वे ब्राह्मणाः परस्परमेवमाख्यान्ति, एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति भो भो लोकाः! पश्यन्तु यज्ञप्रभाव, येन इमे देवाश्च देव्यश्च यज्ञदर्शनार्थं हविष्यग्रहणार्थं च निज निज विमाने निंज निज सर्वऋद्धयादिकैः साक्षात् समागच्छन्ति। तत्र स्थिता लोका आश्चर्यकमनुभूय एवमत्रादिषुः यद् इमे

मूलका अर्थ—'तंसि तारिमगंसि' इत्यादि। उस दिव्य समवसरण में विराजमान भगवान् के दर्शन के लिये तथा धर्मदेशना श्रवण करने के लिए भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी देव और देवियाँ झुंड के झुंड अपने-अपने परिवार के साथ समस्त ऋद्धि से सर्व द्युति से सवप्रकार के विमानों की दीप्तियाँ से दिव्य शोभाओं से शरीर पर धारण किये हुवे सर्व प्रकार के आभूषणों के तेज की ज्वालाओं से शरीर सम्बधि दिव्य प्रभाओं से दिव्यशरीर की कांतीयों से दशों दिशाओं को उद्योतित करते हुवे विशेषरूपसे प्रकाश युक्त होकर आते हैं। उन्हें देख कर यज्ञ स्थल में स्थित यज्ञ का अनुष्ठान करनेवाले सभी ब्राह्मण आपस में इस प्रकार कहने लगे, इस प्रकार भाषण करने लगे, इस प्रकार प्रज्ञापन करने लगे और इस प्रकार प्ररूपणा करने लगे—हे महानुभावो! देखो यज्ञ के प्रभाव को! यह देव और देवियाँ यज्ञ को देखने के लिए और हविष्य को ग्रहण करने के लिए अपने-अपने विमानों और अपनी-अपनी ऋद्धि के साथ साक्षात् आ रहे हैं!

મૂળનો અર્થ—'तंसितारिसगंसि' ઇત્યાદિ આ દિવ્ય સમવસરણમાં બીરાજતા ભગવાનના દર્શન માટે તથા તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળવા સારુ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વિમાનવાસી દેવો અને દેવીઓ પોત-પોતાના પરિવાર સાથે ત્યાં આવી રહ્યા હતા તેઓ પોતાની સાથે પોતાની રિદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સર્વ પ્રકારના દ્યુતિથી, તમામ પ્રકારના વિમાનોની દીપ્તીયોથી, દિવ્ય શોભાઓથી, શરીર પર ધારણ કરેલ તમામ પ્રકારના આભૂષણો-ઘરેણાઓના તેજની જ્વાલાઓથી, શરીરની દિવ્ય પ્રભાઓથી, દિવ્ય શરીરની કાંતીઓથી ઉદ્યોતિત કરતા થકા અને વિશેષરૂપથી પ્રકાશયુક્ત થઇ આવી રહ્યા હતા. આવી રીતે, દૈવી અલંકારોથી અલંકૃત, અને આભુષણોથી વિભૂષિત એવા દેવ-દેવીઓને આવતાં જોઇ, યજ્ઞ કરવાવાળા સર્વ બ્રાહ્મણો, અંદરોઅંદર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા; આ પ્રકારે નિવેદ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સાક્ષી પુરવા લાગ્યા આ પ્રકારે સંભાષણો કરવા લાગ્યાં કે, "અહો યજ્ઞાર્થીઓ! યજ્ઞનો પ્રભાવ તો જુઓ! સર્વ દેવ-દેવીઓ આ યજ્ઞને જોવા માટે તેનો પ્રસાદ અને હવિષ લેવા માટે સર્વ પરિવાર અને ઋદ્ધિ

ग्रामणा धन्या कृतकृत्याः कृतपुण्याः कृतलक्षणाश्च, येषां पक्षपाटे देवाश्च देव्यश्च साक्षात् समायान्ति ॥सू०१०४॥

टीका—'तंसि तारिसगंसि' इत्यादि। तस्मिन् तादृशे=अलौकिके समवसरणे समासीनस्य=उपविष्टस्य भगवतः श्रीमहावीरस्वामिनः, दर्शनार्थं=दर्शनाय धर्मदेशनाश्रवणार्थं च=धर्मोपदेशश्रवणाय च भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिषिक-विमानवासिनो देवाः देव्यश्च निज निज परिवारपरिवृताः सर्वर्द्ध्या=देवोचितया विमानपरिवारादि सर्वसमृद्ध्या सर्वद्युत्या=सर्वकान्त्या दिव्यप्रभया=विमानदीप्त्या दिव्यछायया=दिव्यशोभया अर्चिषा=दिव्यशरीरस्थ रत्नादिकेनाभरणया दिव्येन तेजसा=शरीरसम्बन्धि रोचिषा—प्रभावेण वा दिव्यया लेश्यया=दिव्यशरीरकान्त्या दश दिशा उद्योतयन्तः=सर्वदिशो प्रकाशकरणेन उद्योतयन्त प्रभासयन्तः=प्रकाशयन्त समायान्ति—समायान्ति, प्रभुसमीपे आगच्छन्तीत्यर्थः तान् समागच्छत सपरिवारान्-देवान् दृष्ट्वा पक्षपाटस्थिताः—पक्षस्थाने स्थिता पक्षवासिनः=

वहाँ जो लोग उपस्थित थे, वे या ग्रामप देख कर बोले—यह ग्रामण धन्य है, पुण्यवान् है और शुभलक्षण है, जिनके यह स्थान में साक्षात् देवों और देवियों का आगमन हो रहा है ॥सू०१०४॥

टीका का अर्थ—उस पूर्वोक्त अलौकिक रचना से युक्त समवसरण में विराजमान श्रीमहावीर स्वामी के दर्शनार्थ और धर्मोपदेश को सुनने के अर्थ भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिष्क तथा वैमानिक देव और देवियाँ अपने-अपने परिवार सहित तथा अपने-अपने वैभव के साथ आ रहे थे। उन्हें सपरिवार आते देख यह

સાથે આવી રહ્યા છે !" જે જે લોક સમુદાય ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલ હતો તે આ સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલવા લાગ્યા કે આ બ્રાહ્મણો ધન્યવાદને પાત્ર છે! આ મહાર્થીઓ પુણ્યશાળી અને શુભલક્ષણવાળા છે! કે જેના મઠમાં સાક્ષાત દેવ-દેવીઓ આવી રહ્યા છે। (સૂ૦-૧૦૪)

વિશેષાર્થ—સમવસરણની રચના ખુદ દેવોએ બનાવી હતી અને તે રચના કરવામાં દેવોએ અત્યંત ઉદ્યમ ભારી હતી. કારણ કે ઇન્દ્રો તથા અન્ય સમકિતી દેવો તીર્થંકરના યથાયોગ્ય આત્મ સ્વરૂપને જાણવાવાળા હતા તેથી તેઓનો ભક્તિભાવ તેમના પર અથાગપણે વરસી રહ્યો હતો અને તીર્થે આત્મસ્વરૂપની વાણી સાંભળવા તેઓ ત્યાંથી આવી રહ્યા હતા પરંતુ સમય અને સંયોગોનો લાભ ઉઠાવી લોકોને રંજન કરવાવાળા પણ આ દુનિયામાં પડ્યા છે આ મહાર્થીઓની મનોકામના લૌકિક પદાર્થોનો સંયોગ મેળવવા પુરતો જ હતો તેમાં કોઈ નવીનતા તો હતી જ નહિ। પરંતુ દુન્યવી લોકો આત્મિક સુખોને જ ઇચ્છે છે કારણ કે આ સુખાભાસથી પર એવું જે અતીન્દ્રિય સુખ આત્મામાં વસી રહેલ છે તે તો તે જિવાત્માઓને ભાન પણ હોતું નથી તેમજ તે ભાન કરાવવા વાળા વિરલ જ હોય છે। આવી મહાર્થીઓ પોતાની મહત્તા બતાવવા ઉપસ્થિત થયેલા લોકોને, આંગુલિનિર્દેશ

याज्ञिकाः सर्वे ब्राह्मणाः परस्परम् अन्योऽन्यम् एवं-वक्ष्यमाणं वचनम् आख्यान्ति=सामान्यतो वदन्ति, एवं भाषन्ते=भावव्यञ्जनपूर्वकं वदन्ति एवं प्रज्ञापयन्ति=विशेषतः कथयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति=हेतुदृष्टान्तप्रदर्शनपुरस्सरं ब्रुवन्ति, तथाहि भो भो लोकाः! भवन्तः यज्ञप्रभावं पश्यन्तु, येन=यज्ञप्रभावेण इमे=एते देवाश्च देव्यश्च यज्ञ-दर्शनार्थं हविष्यग्रहणार्थं=पायसघृतादि वह्निहुतपदार्थस्वीकारार्थं च निज निज विमानैः निज निज सर्वऋद्ध्यादिकैः साक्षात्-प्रत्यक्षं समागच्छन्ति, तत्रस्थिताः यज्ञपाटके स्थिता यज्ञदर्शनार्थिनो लोका आश्चर्यकम्=विस्मयम् अनु-भूय-प्राप्य-विस्मिताः सन्तः एवम्=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादिषुः-उक्तवन्तः-तथाहि-यद् इमे=एते याज्ञिकाः ब्राह्मणाः धन्याः=प्रशंसनीयाः कृतकृत्याः=सम्पादितस्वकर्त्तव्याः कृतपुण्याः=कृतसुकृताः, कृतलक्षणाः=प्रशस्त-हस्तरेखादिरूपलक्षणवन्तः सन्ति। येषां याज्ञिकानां ब्राह्मणानां यज्ञवाटे=यज्ञस्थाने देवाश्च देव्यश्च साक्षात्-प्रत्यक्षं यथास्यात्तथा समावयन्ति=समायान्ति ॥सू०१०४॥

मूलम्—एवं परोप्परं कहमाणेसु समाणेसु एत्थंतरे ते देवा जन्नवाडयं चइय अग्गे पट्ठिया। तं दट्ठूणं ते जन्नजाइणो माहणा निक्कंपा निच्चेया ओमंथिय वयणनयण कमला दीणविमणवयणा। संजाया एत्थंतरे अंतरा आगासंसि देवेहिं घुट्ठं—तं जहा—

के वाडे में उपस्थित यज्ञकर्म करनेवाले सभी ब्राह्मण परस्पर इस प्रकार सामान्यरूप से कहने लगे, भाव प्रकट करके कहने लगे, विशेषरूप से कहने लगे, और हेतु तथा दृष्टान्त दे-देकर कहने लगे—'महानुभावो! यज्ञ के प्रभाव को तो देखो। यह देव और देवियाँ यज्ञ के दर्शन के लिए और हविष्य (अग्नि में होमे हुए खीर घृत आदि पदार्थों) को स्वीकार करने के लिए अपने-अपने विमानों से और अपने-अपने वैभव के साथ प्रत्यक्ष आ रहे हैं।' यज्ञ के वाडे में उपस्थित यज्ञदर्शक लोग यह अचरज देखकर विस्मित रह गये और कहने लगे-यह याज्ञिय ब्राह्मण धन्य है-प्रशंसनीय हैं, कृतकृत्य हैं, कृतपुण्य हैं और सुलक्षणों से सम्पन्न हैं। इन के यज्ञस्थल में देवों और देवियों का प्रत्यक्ष आगमन हो रहा है। ॥सू०१०४॥

કરી રહ્યા હતા કે, દેવોનુ જૂથ આપણા યજ્ઞના હવનહોમ જોવા માટે તેમજ ખીર ઘૃત આદિ પદાર્થોનો પ્રસાદ લેવા સારૂ પોતપોતાના વિમાનો અને વૈભવ સાથે આવી રહ્યું છે. આ વખતે ત્યા હાજર રહેલી જનમેદનીએ દેવોનું આગમન જોઈ આશ્ચર્ય અને વિસ્મય પામીને કહેવા લાગ્યા કે આ યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોને ધન્ય છે, તેઓ પ્રશંસનીય છે કૃતકૃત્ય છે. કૃતપુણ્ય છે અને સુલક્ષણોથી સંપન્ન છે. કે જેથી તેમનાં યજ્ઞસ્થળે દેવદેવીઓ પ્રત્યક્ષ હાજર થાય છે. (સૂ૦-૧૦૫)

"भो भो पमाय मवहूय भएह एण, आगय निव्वुइ पुरिपइ सत्यवाहे।
सो जं भगवयहिओ सिरिवद्धमाणो, लोगोनयारकरणे गवओ जिणिंदो ॥१॥

एवं सोच्चा समभिणं ऊससिय पुव्वं ताव गोयमगोत्ता इंदभूई नामं माहणो रुट्ठो कुद्धो आसुरुत्तो मिसिमिसेमाणो एवं वयासी–अम्हमि विज्जमाणे अन्नो को इमो पासण्डो समासियपिपडो, जो अप्पाणं सव्वण्णु सव्वदरिसिं कहेइ, न सक्केइ सो? दीसइ, इमो को वि धुत्तो कवडमालिओ इंदजालिओ। अणेण सव्वण्णुत्तस्स आडंबरं दरिसिय इंदजालप्पओगेण देवा वि वंचिया, ज इमे देवा जन्नवाडं संगोवंग वेयण्णु मम परिहाय तस्स गच्छंति। एयसिं बुद्धि विपज्जासो जाओ, जे णं इमे तित्थजलं चइय गोप्पयजलमभिलसमाणा वायसाविव, कमलं चइय पंकमभिलसमाणा मंडूगाविव, चंदणं चइय दुग्गंधमभिलसमाणा मक्खियाविव, सहयारं चइय बब्बूरमभिलसमाणा उट्टाविव, सुज्जपगासं चइय अंधयारमभिलसमाणा उलूगाविव जन्नवाडं चइय धुत्तपुरस्स गच्छंति। सव्वं जारिसो देवो तारिसा चेव तस्स सेवगा। नो ण इमे देवा, देवाभासा एव। भमरा सहयार मंजरीए गुंजंति, वायसा निंबतरुम्मि। अत्थु, तह वि अहं तस्स सव्वण्णुत्तगव्वं चूरिस्सामि। हरिणो सीहेण, तिमिरं भक्खरेण, सप्पो वण्हिणा, पिपीलिया समुद्देण, नागो गरुडेण, पव्वओ वज्जेण, मेरो कुंजरेण सद्धिं जुज्झिउं किं सक्केइ?। एवं चेव एसो इंदजालिओ ममतिए खणं पि चिट्ठिउं नो सक्केइ। अहुणेव अहं तयंतिए गमिय त पुण पराजिणेमि। सुज्जतिए खज्जोअस्स वरागस्स का गणणा। अहं नो कइया वि सारत्थे पराजिणिस्सामि किं अ सव्वायारपयासे मूढो अन्न पडिहवइ? अओ सिग्घमेव गच्छामि। एवं परिचिंतिय पोत्थयहत्थो कमंडलु कुसासणपाणीहिं वीयरेहिं जणोवव्वीयविभूसिय कंधरोह–हे सरस्सई कंठाभरण! हे वाइविजयलच्छीकेयण! हे वाइमुहकमलदंसणसासण! हे वाइवारणनिवारणपंचाणण! वाइस्सरियसिंधुजुज्झीगरागत्थी! वाइसीहसरभय! वाइविजयविसारय! वाइंदभूवाल! वाइसिरकरालकाल! वाइकयलीकंदलवणकिवाण! वाइतमत्थोमनिरसणपयंडमत्तंड! वाइ गोहूमपेसणपासाणचक्क! वाइयामयडमुग्गर! वाइउक्करनिम्मणी! वाइमच्छमूलुम्मूलणवारण! वाइदयदेवत्त! वाइसासणनरेस! वाइहंससंसारि! वाइहरिणमिगारि! वाइजरसंकरन! वाइनूरमल्लमल्ल! वाइयगसहस्सार! वाइसमुद्दपज्जतंतदीमग! वाइचक्कचूडामणि! पंडियसिरोमणी! विजियाणेगवाइवाय! सद्दसरस्सईसुप्पसाय! दूरीकयामरगव्वुमेस! इच्चाइमसं गारंवेहिं पंचसयसीसेहिं परिवुडो जयजयसद्देहिं सविज्जमाणो पहुसमीवे समणुपत्तो। तत्थ गंतूण सो समोसरणसमिद्धिं पहुतेयं तिलोयइं किमयंति पगियपित्तो संजाओ ॥मू०१०५॥

छाया—एवं परस्परं कथयत्सु सत्सु अत्रान्तरे ते देवा यज्ञपाटकं त्यक्त्वाऽग्रे प्रस्थिताः। तद् दृष्ट्वा ते यज्ञयाजिनो ब्राह्मणा निष्कम्पा निस्तेजसः अवमथितवदननयनकमला दीनविवर्णवदनाः संजाताः। अत्रान्तरे अन्तरा आकाशे देवैर्घुष्टं, तद्यथा—

"भो भो प्रमादमवधूय भजध्वमेन,
मागत्य निर्वृतिपुरीं प्रति सार्थवाहम्।
यः खलु जगत्त्रयहितः श्री वर्द्धमानो,—
लोकोपकारकरणैकव्रतो जिनेन्द्रः ॥१॥"

एवं श्रुत्वा क्षणमात्रमुच्छ्वस्य पूर्वं तावद् गौतमगोत्रइन्द्रभूतिर्नाम ब्राह्मणो रुष्टः क्रुद्धः आशुरक्तो मिस-

मूल का अर्थ—'एवं परोप्परं' इत्यादि। वे परस्पर इस प्रकार कह ही रहे थे। कि इस बीच देव यज्ञस्थान को छोड कर आगे चले गये। यह देखकर याज्ञिक ब्राह्मण स्तब्ध रह गये, निस्तेज रह गये, उनके नेत्र और मुख रूपी कमल मुरझा गये, चेहरे पर दैन्य और फीकापन आ गया। इसी समय आकाश में देवोंने घोषणा की—

" तज प्रमाद आकर भजलो इनको हे भाई।
हैं मुक्ति-पुरी के सार्थवाह ये अति सुखदाई।
श्रीवर्धमान जिन अखिल लोक के हैं हितकारी,
सकल जीव उपकार-सदा शुभव्रत के धारी " ॥१॥

यह सुनकर क्षणमात्र ठंडी सांस लेकर सब से पहेले गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण रुष्ट हुए,

મૂળનો અર્થ—'एवं परोप्परं' ઈત્યાદિ આ યજ્ઞાર્થીઓ પરસ્પર એ પ્રમાણે બોલતા હતા કે એટલામાં દેવો યજ્ઞસ્થાન ઓળગીને આગળ ચાલ્યા ગયા આમ થવાથી તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા, નિસ્તેજ થઈ ગયા. તેઓના મુખ કરમાઈ ગયા, અને ચહેરા ઉપર દીનતા અને ફિકાશ જણાવા લાગી. આ વખતે અંતરિક્ષમાં દૈવી ઘોષણા અને ગેબી અવાજો થવા લાગ્યા, તેમ જ દિવ્ય પોકારો સંભળાવા માંડયા કે—'હે ભાઈઓ! તમે પ્રમાદ તજી આ વ્યક્તિને ભજવા માંડો, તેનું ભજન મુક્તિપુરીના સથવારા સમાન છે. આ ભજન અત્યંત સુખદાઈ અને કલ્યાણકારી છે આ વર્ધમાન 'જિન' અખિલ લોકમાં હિતકારી અને સકલ જીવોના ઉપકારી છે, તેમજ તેઓ શુભ વ્રતધારી પણ છે."

પોતાના યજ્ઞની પ્રસંશાને બદલે મહાવીરની પ્રસંશા સાંભળી તેઓની ગજગજ ફુલતી છાતીનાં પાટીયાં બેસવા

"भो भो पमाय मवधूय भएह एणं, आगय निव्वुइ पुरिपह सत्यवाहं।
भो भ जगत्तयहिओ सिरिवद्धमाणो, लोगोवयारकरणे गयणो जिणिंदो ॥१॥

एवं सोच्चा सणमित्त ऊससिय पुव्वं ताव गोयमगोत्तो इंदभूई नामं माहणो रुट्ठो कुद्धो आसुरुत्तो मिसिमिसे माणो एवं वयासी—अम्हंमि विज्जमाणे अन्नो को इमो पासंडी समासियनियंठो, जो अप्पाणं सव्वण्णुं सव्व दरिसिं कहेइ, न लज्जइ सो ? दीसइ, इमो को वि धुत्तो कवडजालिओ इंदजालिओ। अणेण सव्वण्णुत्तस्स आडंबरं दरिसिय इंदजालप्पओगेण देवा वि वंचिया, ज इमे देवा अम्हाणं सगोत्तं वेयण्णुं मंच परिहाय तत्थ गच्छंति। एएसिं बुद्धि विपज्जासो जाओ, जे य इमे तित्थजलं चइय गोप्पयजलमभिलसमाणा वायसाविव, अम्बं चइय पल्लमभिलसमाणा मेहुगाविव, चंदणं चइय दुग्गंधमभिलसमाणा मक्खियाविव, सहयारं चइय कण्टूरमभिलसमाणा उट्टाविव, सुहपगासं चइय अंधयारमभिलसमाणा उलूगाविव जमवाडं चइय धुत्तधुत्तगच्छंति। सच जारिसो देवो तारिसाचेव तस्स सेवगा। नो य इमे देवा, देवाभासा एव। भमरा सहयार मंजरीए गुंजंति, वायसा निंबतरुम्मि। अत्थु, अह वि अहं तस्स सव्वण्णुत्तगव्वं चूरिस्सामि। हरिणो सीहेण, तिमिरं भक्खरेण, तण्हो वण्हिणा, पिवीलिया समुद्देणं, नागो गरुडेण, पव्वओ वज्जेण, मेसो कुंजरेण सद्धिं जुज्झिउं किं सक्केइ ?। एवं चेव एसो इंदजालिओ ममंतिए खणपि चिट्ठिउं नो सक्केइ। अहुणेव अहं तयंतिए गमिय तं धुत्तं परा जिणेमि। सुद्धंतिए सज्जोमस्स वरागस्स का गणणा। अहं नो रूसणी सावज्जं पडिक्कमिस्सामि किं अंधयारप्पमासे सुज्जो अन्नं पडिक्खइ ? अओ सिग्घमेव गच्छामि। एवं परिचिंतिय पोत्थयकरयो कमंडलु दब्भासणपाणीहिं पीयवरेहिं जण्णोववीयपरिभूसिय कंधरेहिं—हे सरस्सई कंठाभरण ! हे वाइविजयलच्छीकेयण ! हे वाइमुहकमलप्पयरणसामग ! हे वाइवारणविभारणपंचाणण ! वाइ स्मरियमिघुलुक्कगीगरागत्थी ! वाइसीहा ष्टावय ! वाइविजयविसारय ! वाइविंदभूवाल ! वाइसिरकरालकाल ! वाइकयलीकंदकंदणकिवाण ! वाइतमत्थोमनिरसणपयंडमयंड ! वाइ गोहूमपेसणपासाणचक्क ! वाइघाणघडमुग्गर ! वाइउल्लूगदिनमणी ! वाइमच्छिम्मूमणयारण ! वाइवरवदेवसई ! वाइमासणनरेस ! वाइकंसकंसारि ! वाइहरिणमिगारि ! वाइजरमरंकुरन ! वाइभूमल्लमणी ! वाइरियगसल्लहर ! वाइसमूहपज्जलनदीवग ! वाइचक्कचूडामणि ! पंडिय सिरोमणी ! निज्जियाणेगवाइवाय ! सद्दसरस्सईलद्धप्पसाय ! दूरीकयावरगव्वुम्भेस ! इच्चाइमसं गायंतेहिं पंचसय सीसेहिं परिवुडो जयजयसद्देहिं सरिज्जमाणो पहुसमीवे समणुपत्तो। तत्थ गतूण सो समोसरण समिद्धिं पहुतेय च निम्मोइयं विम्हयंमि पणियमिओ संजाओ ॥सू० १०५॥

छाया—एवं परस्परं कथयत्सु सत्सु अत्रान्तरे ते देवा यज्ञपाटकं त्यक्त्वाऽग्रे प्रस्थिताः। तद् दृष्ट्वा ते यज्ञयाजिनो ब्राह्मणा निष्कम्पा निस्तेजसः अवमथितवदननयनकमला दीनविवर्णवदनाः संजाताः। अत्रान्तरे अन्तरा आकाशे देवैर्घुष्टं, तद्यथा—

"भो भो प्रमादमवधूय भजध्वमेनं,
मागत्य निर्वृतिपुरीं प्रति सार्थवाहम्।
यः खलु जगत्त्रयहितः श्री वर्द्धमानो,—
लोकोपकारकरणैकव्रतो जिनेन्द्रः ॥१॥"

एवं श्रुत्वा क्षणमात्रमुच्छ्वस्य पूर्वं तावद् गौतमगोत्रइन्द्रभूतिर्नाम ब्राह्मणो रुष्टः क्रुद्धः आशुरक्तो मिस-

मूल का अर्थ—'एवं परोप्परं' इत्यादि। वे परस्पर इस प्रकार कह ही रहे थे। कि इस बीच देव यज्ञस्थान को छोड कर आगे चले गये। यह देखकर याज्ञिक ब्राह्मण स्तब्ध रह गये, निस्तेज रह गये, उनके नेत्र और मुख रूपी कमल मुरझा गये, चेहरे पर दैन्य और फीकापन आ गया। इसी समय आकाश में देवोंने घोषणा की—

" तज प्रमाद आकर भजलो इनको हे भाई।
हैं मुक्ति–पुरी के सार्थवाह ये अति सुखदाई।
श्रीवर्धमान जिन अखिल लोक के है हितकारी,
सकल जीव उपकार–सदा शुभव्रत के धारी " ॥१॥

यह सुनकर क्षणमात्र ठडी सास लेकर सब से पहेले गोतम गोत्रीय इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण रुष्ट हुए,

મૂળનો અર્થ—'एवं परोपरं' ઈત્યાદિ આ યજ્ઞાર્થીઓ પરસ્પર એ પ્રમાણે બોલતા હતા કે એટલામાં દેવો યજ્ઞસ્થાન ઓળગીને આગળ ચાલ્યા ગયા આમ થવાથી તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા, નિસ્તેજ થઈ ગયા. તેઓના મુખ કરમાઇ ગયા, અને ચહેરા ઉપર દીનતા અને ફિકાશ જણાવા લાગી. આ વખતે અતરિક્ષમા દૈવી ઘોષણા અને ગેબી અવાજો થવા લાગ્યા, તેમજ દિવ્ય પોકારો સભળાવા માંડયા કે—'હે ભાઇઓ! તમે પ્રમાદ તજી આ વ્યક્તિને ભજવા માંડો, તેનું ભજન મુક્તિપુરીના સથવારા સમાન છે. આ ભજન અત્યંત સુખદાઈ અને કલ્યાણકારી છે આ વર્ધમાન 'જિન' અખિલ લોકમાં હિતકારી અને સકલ જીવોના ઉપકારી છે, તેમજ તેઓ શુભ વ્રતધારી પણ છે."

પોતાના યજ્ઞની પ્રસંશાને બદલે મહાવીરની પ્રસંશા સાંભળી તેઓની ગજગજ ફુલતી છાતીનાં પાટીયાં બેસવા

मिसायमान एवमवादीत् मयि विद्यमानेऽन्यः कोऽयं पापण्ड समाश्रितमिलाण्डः, य आत्मानं सर्वज्ञं सर्वदर्शिनं कथयति, न लज्जते स? दृश्यतेऽयं कोऽपि धूर्तः कपटजालिकैन्द्रजालिकः। अनेन सर्वज्ञत्वस्याडम्बरं दर्शयित्वा इन्द्रजालप्रयोगेण देवा अपि वञ्चिता, यत् इमे देवा यज्ञपाटं साङ्गोपाङ्गवेदज्ञं मां च परित्यज्य तत्र गच्छन्ति। एतेषां बुद्धि विपर्यासो जातः, येन इमे तीर्थजलं त्यक्त्वा गोष्पदजलमभिलषन्तो वायसा इव, जलं त्यक्त्वा स्थलमभिलषन्तो मण्डूका इव, चन्दनं त्यक्त्वा दुर्गंधमभिलषन्त्यो मक्षिका इव सहकारं त्यक्त्वा बर्बूरमभिलषन्त उष्ट्रा इव, सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वाऽन्धकारमभिलषन्त उलूका इव, यज्ञपाटं त्यक्त्वा धूर्तमुपगच्छन्ति। सत्यम्, यादृशो देवास्तादृशा एव तस्य सेवकाः। नो खल्विमे देवा, देवाभासा एव। भ्रमराः सहकारमञ्जरीं गृह्णन्ति वायसा निम्बतरौ। अस्तु, तथाऽप्यहं तस्य सर्वज्ञत्वगर्वं

क्रुद्ध हुए, लाल हो उठे और मिसमिसाते हुए इस प्रकार बोले—'मेरे मौजूद रहते, दूसरा कौन है यह पाखण्ड और वितण्डावादी, जो अपने आप को सर्वज्ञ और सर्वदर्शी कहता है? प्रतीत होता है, यह कोई धूर्त कपटजाल रचनेवाला इन्द्रजालिया है। इसने सर्वज्ञता का आडम्बर दिखाकर, इन्द्रजाल का प्रयोग करके, देवों को भी ठग लिया है। इसी से ये देव यज्ञपाटे को और सांगोपांग वेदों के वेत्ता मुझको छोड कर वहाँ जा रहे हैं। इनका सिर फिर गया है, इसी से ये तीर्थ के जलको त्याग कर गोष्पद के जलकी अभिलाषा करनेवाले कौओं की तरह, जल को त्याग कर थल की कामना करनेवाले मेंढकों की तरह, चंदन को त्याग कर मल की इच्छा करनेवाली मक्खियों की तरह, आम को त्याग कर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊँटों की तरह, और सूर्य के आलोक को त्याग कर अंधकार की अभिलाषा करनेवाले उल्लुओं की तरह, यज्ञ की भूमि को त्याग कर धूर्त के पास जा रहे हैं!

લાગ્યાં। ચાલ્યા જવા લાગ્યા। તેઓમાંથી પ્રથમ ગૌતમ ગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ ક્રોધાયમાન થઈ લાલપીળો બની ગયો. અને તે ક્રોધાવેશથી ધમધમાટ કરતો બોલવા લાગ્યો કે—'મારી હયાતિમાં એવો તે બીજો કોણ છે કે જે પોતાને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માની રહ્યો છે? એમ લાગે છે કે જરૂર કોઈ પાખંડી અને વિતંડાવાદી તેમજ ધૂર્ત અને કપટ જાળી ઇન્દ્રજાળ રચી રહ્યો હોય! તે તો સર્વજ્ઞનો આડંબર કરી ઇન્દ્રજાળનો પ્રયોગ કરી. સર્વ દેવ-દેવીઓને પણ ઠગી રહ્યો છે। આથી દેવો યજ્ઞના વાડાને તેમજ સાંગોપાંગ વેદોને જાણવાવાળા મને પણ તજીને ત્યાં જઈ રહ્યા છે। દેવોનાં માથાં ફરી ગયાં છે કે તીર્થજળને છોડી ખાબોચિયાના પાણીની ઇચ્છા કરી રહ્યા છે। આ દેવો

घूरिष्यामि। हरिणः सिंहेन, तिमिरं भास्करेण, शलभा वह्निना, पिपीलिका समुद्रेण, नागो गरुडेन, पर्वतो वज्रेण, मेषः कुञ्जरेण सार्धं योद्धुं किं शक्नोति? एवमेवैष ऐन्द्रजालिको ममान्तिके क्षणमपि स्थातुं नो शक्नोति। अधुनैवाहं तदन्तिके गत्वा तं धूर्तं पराजयामि। सूर्यान्तिके खद्योतस्य वराकस्य का गणना?। अहं न कस्यापि साहाय्यं प्रतिक्षिष्ये, किमन्धकारप्रणाशे सूर्योऽन्यं प्रतीक्षते? अतःशीघ्रमेव गच्छामि। एवमुक्त्वा पुस्तकहस्तः

सच है, जैसे देव वैसे उस के सेवक! निश्चय हो ये देव नहीं, देवाभास (झूठे देव–देवसरीखे प्रतीत होनेवाले) हैं। भ्रमर आम की मंजरी पर गुंजार करते हैं, कौवे नीम के पेड पर। खैर, फिर भी मैं उसके सर्वज्ञता के अहंकार को चूर–चूर करूंगा। क्या हिरन सिंह के साथ, तिमिर भास्कर के साथ, पतंग आग के साथ, चिउंटी समुद्र के साथ, सर्प गरुड के साथ, पर्वत वज्र के साथ और मेढा हाथी के साथ युद्ध कर सकता है? कभि नहो कर सकता है। इसी प्रकार यह इन्द्रजालिया मेरे सामने पल भर भी नहीं ठहर सकता। अभी इसी समय मैं उसके पास जाकर उस धर्त्त की बोलती बंध करता हूँ। सूर्य के समक्ष वेचारे जुगनू की क्या गिनती! मैं किसी की सहायता की प्रतीक्षा नहीं करूँगा। अन्धकार का नाश करने में सूर्य को क्या किसी की प्रतीक्षा करनी होती है? अतएव मैं शीघ्र ही जाता हूँ।

ગળફાનો સ્વાદ લેનાર કાગડા જેવા દેખાય છે! પાણીનો ત્યાગ કરી જમીનની વાંછના કરનાર મેંઢક જેવા જણાય છે! ચંદનની ગંધને તજી મળની ગંધ લેવાવાળી માખીઓ જેવા આ દેવો લાગે છે! આંબાવૃક્ષને બદલે કાંટાવાળા બાવળની ઝંખના કરવાવાળા ઊંટ જેવા તેઓ દેખાય છે! સૂર્યના તેજનો ત્યાગ કરીઅંધકારની ઇચ્છા કરનાર ઘૂવડો જેવા આ દેવો દેખાય છે! ખરેખર તેઓ યજ્ઞની પવિત્ર ભૂમિને છાડીને ધૂર્તની ધૂર્તશાળામાં જઇ રહ્યા છે! બરાબર છે, જેવા દેવ, તેવા પૂજારા.

નિશ્ચયથી જણાય છે કે આ દેવો નથી, પણ દેવભાસ–ખોટા દેવ છે. ખરી વાત છે કે ભમરાઓ આંબાની મંજરી ઉપર ગુંજારવ કરે છે અને કાગડાઓ લીંબડાના ઝાડ પર કા–કા કરે છે ખેર, હું તેની સર્વજ્ઞતા અને અહંતાના ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ! શું હરણ સિંહ સાથે ખેલ કરી શકે? શું અંધકાર સૂર્યની સાથે હરિફાઈ કરી શકે? શું પતંગીઓ આગ ઉપર જીત મેળવી શકે? શું કીડી સમુદ્રનુ પાણી પી શકે? શું સર્પ ગરૂડને હરાવી શકે? શું પર્વત વજ્રને તોડી શકે? શું મેંઢુ હાથી સાથે યુદ્ધ કરી શકે? આવી રીતે આ ઇન્દ્રજાળીઓ મારી સામે એક પળ પણ ટકી શકશે નહિ! હમણા જ હું તેની પાસે જઈ, તેની બોલતી બંધ કરાવી દઉં! સૂર્યના તેજ આગળ બીચારા આગિયાની શી વશાત? હું કોઈની પણ સહાયતા આ કામમાં ઇચ્છતો નથી, શુ અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્ય કોઈની રાહ જોતો હશે? માટે હવે હું શીઘ્ર ત્યાં જઈ પહોંચું!

मिसायमान एवमवादीत् मयि विद्यमानेऽन्यः कोऽयं पाषण्डः समाश्रितवितण्डः, य आत्मानं सर्वज्ञं सर्वदर्शिनं कथयति, न लज्जते सः ? दृश्यतेऽयंकोऽपि धूर्तः कपटमालिकपेन्द्रजालिकः। अनेन सर्वज्ञत्वस्याडम्बरं दर्शयित्वा इन्द्रजालप्रयोगेण देवा अपि वञ्चिताः, यत् इमे देवा यज्ञपाटं साङ्गोपाङ्गवेदज्ञं मां च परित्यज्य तत्र गच्छन्ति। एतेषां बुद्धि विपर्यासो जातः, यत इमे तीर्थजलं त्यक्त्वा गोष्पदजलमभिलषन्तो वायसा इव, जलं त्यक्त्वा स्थलमभिलषन्तो मण्डूका इव, चन्दनं त्यक्त्वा दुर्गंधमभिलषन्त्यो मक्षिका इव सहकारं त्यक्त्वा बर्बूरमभिलषन्त उष्ट्रा इव, सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वाऽन्धकारमभिलषन्त उलूका इव, यज्ञपाटं त्यक्त्वा धूर्तमुपगच्छन्ति। सत्यम्, यादृशो देवास्तादृशा एव तस्य सेवकाः। नो खल्विमे देवाः, देवाभासा एव। भ्रमरा सहकारमञ्जरीं श्रयन्ति वायसा निम्बतरौ। अस्तु, तथाऽप्यहं तस्य सर्वज्ञत्वगर्वं

क्रुद्ध हुए, लाल हो उठे और मिसमिसाते हुए इस प्रकार बोले—'मेरे मौजूद रहते, दूसरा कौन है यह पाखण्ड और वितण्डावादी, जो अपने आप को सर्वज्ञ और सर्वदर्शी कहता है? प्रतीत होता है, यह कोई धूर्तकपटजाल रचनेवाला इन्द्रजालिया है। इसने सर्वज्ञता का आडम्बर दिखाकर, इन्द्रजाल का प्रयोग करके, देवों को भी ठग लिया है। इसी से ये देव यज्ञपाड़े को और सांगोपांग वेदों के वेत्ता मुझको छोड़ कर वहाँ जा रहे हैं। इनका सिर फिर गया है, इसी से ये तीर्थ के जलको त्याग कर गोष्पद के जलकी अभिलाषा करनेवाले कौओं की तरह, जल को त्याग कर थल की कामना करनेवाले मेंढकों की तरह, चंदन को त्याग कर मल की इच्छा करनेवाली मक्खियों की तरह, आम को त्याग कर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊंटों की तरह, और सूर्य के आलोक को त्याग कर अंधकार की अभिलाषा करनेवाले उल्लुओं की तरह, यज्ञ की भूमि को त्याग कर धूर्त के पास जा रहा हैं।

લાગ્યા। ચાલ્યા જવા લાગ્યો। તેઓમાંથી પ્રથમ ગૌતમ ગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ ક્રોધાયમાન થઈ લાલપીળો બની ગયો. અને તે ક્રોધાવેશથી ધમધમતા કરતો બોલવા લાગ્યો કે—"મારી હયાતિમાં એવો તે બીજો કોણ છે કે જે પોતાને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માની રહ્યો છે? એમ લાગે છે કે જરૂર કોઈ પાખંડી અને વિતંડાવાદી તેમજ ધૂર્ત અને કપટ-ની રહ્યો છે। તે તો સર્વજ્ઞનો આડંબર કરી ઇન્દ્રજાળનો પ્રયોગ કરી. સર્વ દેવ-દેવીઓને પણ છે દેવોના માથા ફરી ગયાં છે કે તીર્થજળને છોડી ખાબોચિયાના પાણીની ઇચ્છા કરી રહ્યા છે। આ દેવો

वादियूथमल्लमणे! वादिहृदयशल्यवर! वादिशलभप्रज्वलद्दीपक! वादिचक्रचूडामणे! पण्डितशिरोमणे! विजितानेक-वादिवाद! लब्धसरस्वती सुप्रसाद! दूरीकृतापरगर्वोन्मेष! इत्यादियशोगायद्भिः पञ्चशतशिष्यैः परिवृतो जय-जय शब्दैः शब्दायमानः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः। तत्र गत्वा स समवसरणसमृद्धिं प्रभुतेजश्च विलोक्य किमेतदिति चकितचित्तसंजातः ॥सू०१०५॥

टीका—'एवं परोप्पर' इत्यादि। एवम्–अनुपदमुक्तं वचनं, परस्परम्=अन्योऽन्यं, कथयत्सु=वदत्सुसत्सु अत्रान्तरे=एतस्मिन्मध्ये ते=सपरिवारा विमानमारूढाः समवतरन्तो देवाः, यज्ञपाटकं=यज्ञस्थानं त्यक्त्वा=अतिक्रम्य अग्रे प्रस्थिताः-प्रयाताः। तद् दृष्ट्वा ते यज्ञयाजिनो=याज्ञिकाः, ब्राह्मणाः, निष्कम्पाः=स्तब्धाः, निस्तेजसः-तेजो रहिताः,

लिए देवेन्द्र! हे वादी–शासक नरेश! हे वादी–कंस–कृष्ण। हे वादी रूपी हरिणों के सिंह। हे वादी रूपी ज्वर के लिए ज्वरांकुश। हे वादि–समूह को पराजित करनेवाले श्रेष्ठ मल्ल! हे वादियों के हृदय में चुभने-वाले तीखे शल्य! हे वादी रूपी पतंगो के लिए जलते दीपक! वादिचक्रचूडामणि! हे पण्डित शिरो-मणि। हे अनेक वादियों के वाद को विजय करनेवाले! हे सरस्वती का सुप्रसाद पानेवाले! हे अन्य विद्वानों के गर्व की वृद्धि को दूर करदेनेवाले'' इस प्रकार के यशोगान के साथ इन्द्रभूति ब्राह्मण प्रभु के पास पहुँचे। वहाँ पहुँच कर समवसरण की समृद्धि और प्रभु का तेज देखकर वह 'यह क्या!' इस प्रकार चकित–चित्त हो गये ॥सू०१०५॥

टीका का अर्थ—जब वे पूर्वोक्त वचन आपस में कह रहे थे, उसी बीच सपरिवार और विमानों पर आरूढ वे आते हुए देव यज्ञभूमि को लांघ कर आगे चले गये। यह देखकर वे यज्ञकर्त्ता ब्राह्मण स्तब्ध-

દેવેન્દ્ર! હે વાદિ શાસક નરેશ! હે વાદિ-કંસ-કૃષ્ણ! હે વાદિ-કુરંગોના સિંહ! હે વાદિ રૂપી તાવના નાશ માટે જ્વરાંકુશ ઔષધ સમાન! હે વાદિ સમૂહને પરાજીત કરવાવાળા મલ્લ! હે વાદિના ગર્વરૂપ હૃદયને ચીરવાવાળા તીક્ષ્ણ શલ્ય! હે વાદિ રૂપી પતંગોને ભસ્મ કરવાવાળા દીપક! હે વાદિ ચક્ર-ચૂડામણિ! હે પંડિત શિરોમણિ! હે વાદિ વિજય વિજેતા! હે સરસ્વતી દેવીના કૃપાશીલ! વિદ્વાનોના ગર્વને તોડનાર મુદ્‌ગર સમાન!" આવા યશોગાન કરાવતો ઇન્દ્રભૂતિ પોતાના શિષ્ય સમુદાયની સાથે પ્રભુ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં પહોંચતા જ સમવસરણનું સ્વરૂપ અને તેજોમય દર્શન જોઈ તેઓ બધા ચકિત ચિત્ત બની ગયા. (સૂ૦૧૦૫)

વિશેષાર્થ—જ્યારે બ્રાહ્મણોએ જોયું કે દેવો તો યજ્ઞભૂમિને વટાવીને તેથી પણ આગળ ચાલી ગયા છે, ત્યારે તેઓ નિરાશ થઈ ગયા. તેમની મુખની કાન્તિ ઓછી થવા લાગી તેઓને પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિ ઓછાં થતાં જણાયાં.

कमण्डलुदर्भासनपाणिभिः पीताम्बरैः यज्ञोपवीतविभूषितसव्यकन्धरै –हे सरस्वतीकण्ठाभरण ! हे वादिविजय लक्ष्मीकेतन ! हे वादिमुखकपाटयन्त्रणतालक ! हे वादिवारणनिवारण पञ्चानन ! वाद्यैश्वर्यसिन्धुचुलुकीकरागस्ते ! वादिसिंहाष्टापद ! वादिविजयविशारद ! वादिवृन्दभूपाल ! वादिशिरःकरालकाल ! वादिकदलीकाण्डखण्डनकृपाण ! वादितमस्तोमनिरसनप्रचण्डमार्तण्ड ! वादिगोधूमपेषणपाषाणचक्र ! वाद्यामघटमुद्गर ! वादिघूकदिनमणे ! वादिवृक्षोन्मूलनवारण ! वादिदैत्यदेवपते ! वादिशासननरेश ! वादिकंसकसारे ! वादिहरिणमृगारे ! वादिज्वरज्वराङ्कुश !

इस प्रकार कह कर और पुस्तक हाथ में लेकर पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रभु के निकट जाने को रवाना हुए। उनके शिष्य कमण्डलु और दर्भ का आसन हाथ में लिए हुए थे। पीताम्बर पहने थे। उनका बायाँ कंधा यज्ञोपवीत से सुशोभित हो रहा था, वे अपने गुरु–इन्द्रभूति का इस प्रकार यशोगान कर रहे थे और जयजयकार करते जा रहे थे।–हे सरस्वती रूपी कण्ठाभरणवाले ! हे वादी–विजय की लक्ष्मी के ध्वज ! हे वादियों के मुख रूपी द्वार को बन्द कर देनेवाले ताले ! हे वादी रूपी हस्ती का विदारण करनेवाले पंचानन ! हे वादियों के ऐश्वर्य रूपी सागर को चुल्लू में पी जानेवाले अगस्ति ! हे वादि–सिंहों के लिए अष्टापद ! हे वादिविजय विशारद ! हे वादिवृन्दभूपाल ! हे वादियों के सिर के विकराल काल ! हे वादी रूपी कदलियों को काटनेवाले के लिए कृपाण–तलवार ! हे वादि–तम के समूह को नष्ट करनेवाले प्रचण्ड मार्तण्ड ! हे वादियों रूपी गेहूँओं को पिसने के लिए पाषाण चक्र ! हे वादियों रूपी कच्चे घड़ों के लिए मुद्गर ! हे वादी रूपी उल्लूओं के लिए सूर्य ! हे वादि–वृक्षों का उखाड़ फैंकनेवाले गजराज ! हे वादी रूपी दैत्यों के

આ પ્રમાણે જયકાર કરી, હાથમાં પુસ્તક લઈ, પાંચસો શિષ્યના સમુદાયને લઈને પ્રભુ પાસે જવા તે રવાના થયા તેના પટ્ટશિષ્યે તેમનું કમંડળ અને દર્ભનું આસન હાથમાં પકડયું હતું પીતાંબર ધારણ કર્યું હતું તેનો ડાબો ખભો યજ્ઞોપવીત વડે શોભી રહ્યો હતો પોતાના ગુરુ 'ઇન્દ્રભૂતિ'ના યશોગાન અને જયજયકાર બોલાવતો તેનો શિષ્ય સમુદાય પણ તેની સાથે ચાલી રહ્યો હતો. યશોગાન કેવા પ્રકારનાં હતાં, તે કહે છે—"હે સરસ્વતી રૂપી કંઠીને ધારણ કરવાવાળા ! હે વાદી–વિજયની લક્ષ્મીના ધ્વજરૂપ ! હે વાદિઓના મુખ રૂપી દ્વારને બંધ કરવાવાળા ! હે વાદી રૂપી હાથીનું વિદારણ કરવાવાળા પંચાનન કેસરી સિંહ સમાન ! હે વાદિઓના ઐશ્વર્ય રૂપી સાગરને ચોળીને પી જવાવાળા અગસ્ત્ય મુનિ ! હે વાદિ રૂપી સિંહના અષ્ટાપદ ! હે વાદિ વિજય વિશારદ ! હે વાદિવૃન્દ ભૂપાલ ! હે વાદિઓના કાલ સમાન ! હે વાદિ રૂપી કદલી વૃક્ષને કાપવાવાળી તલવાર સમાન ! હે વાદિ રૂપી અંધકારને નષ્ટ કરવાવાળા સૂર્ય ! હે વાદિરૂપી ઘઉંને પીસવાવાળી ઘંટી સમાન ! હે વાદિ રૂપી કાચા ઘડાને ફોડનાર મુદ્ગર સમાન ! હે વાદિ રૂપી ઘુવડોના સૂર્ય સમાન ! હે વાદિ રૂપી વૃક્ષોને ઉપાડી ફેંકી દેનાર ગજરાજ સમાન ! હે વાદિ રૂપી દૈત્યોના

रुष्टः=अन्तर्हितक्रोधः, ततः क्रुद्धः=स्फुरिताधरतया व्यक्तक्रोधः, आशुरक्तः-शीघ्रक्रोधारुणनयनः, मिसमिसायमानः=क्रोधेन जाज्वल्यमानः एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—"मयि-इन्द्रभूतौ विद्यमाने=तिष्ठति सति, अन्यः=मद्भिन्नः कः-अपरिचितः अयम्=एषः पाषण्डः=विडम्बनः समाश्रितवितण्डः=वितण्डावादी वर्तते, यः आत्मानं-स्वं सर्वज्ञं=सकलपदार्थज्ञानवन्तं सर्वदर्शिनं=सकलपदार्थप्रत्यक्षीकारिणं कथयति=लोकसमक्षे वदति, स न लज्जते। अयं कोऽपि धूर्तः कपटजालिकः-कपटजालवान् ऐन्द्रजालिकः=मायावी दृश्यते=अनुमीयते। अनेन=पाषण्डिना सर्वज्ञत्वस्य=सकलपदार्थज्ञानशालितायाः सूचकम् आडम्बरं=प्रपञ्चं दर्शयित्वा=प्रकाश्य इन्द्रजालप्रयोगेण=मायाविस्तारणया देवा अपि वञ्चिताः=छलिताः, यत्=यस्मात् वञ्चनात् हेतोः इमे=एते देवाः यज्ञपाटकं=यज्ञस्थानं

देवों की इस प्रकार की घोषणा को सुनकर, क्षणभर ऊँची श्वास लेकर, सब से पहले गौतमगोत्र में उत्पन्न इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण के मन में क्रोध उत्पन्न हुआ। होठ फडकने लगे-अतः क्रोध प्रकट हो गया। उनके नेत्र क्रोध से लाल हो गये। वह मिसमिसाने लगे-क्रोध से जलने लगे और इस प्रकार वचन बोले-मेरे विद्यमान रहते, यह दूसरा कौन पाखंडी और वितंडावादी है जो आपको सर्वज्ञ-सब पदार्थों का ज्ञाता और सर्वदर्शी-सब पदार्थों को साक्षात्कार करनेवाला-कहलाता है? लोगों के सामने ऐसा कहते उसे लज्जा नहीं आती? जान पडता है, यह कोई कपटजाल रचनेवाला मायावी है! इस पाखंडीने सर्वज्ञता को प्रकट करनेवाला प्रपंच रचकर, इन्द्रजाल फैलाकर देवों को भी छल लिया है-देव भी इसके चक्कर में आ गये

દેવોની આ પ્રમાણેની ઘોષણા સાંભળી, તેઓ વધારે, ગુંચવણમાં પડયા. તેમને લાગ્યું કે, જો આનો ઉપાય નહિ કરવામા આવે તો ધર્મનો કાબુ આપણા હાથમાથી સરી પડશે! તમામ યજ્ઞાર્થીઓમા, ઇન્દ્રભૂતિને ઘણુ લાગી આવ્યુ. તેના ક્રોધની સીમા વધી ગઇ કારણ કે તેનું માન તે વખતના સમાજમાં અદ્વિતીય હતું તેનું જ્ઞાન વિશાળ અને અપ્રતિમ હતુ તેનો પ્રભાવ ચારેબાજુ પડી રહ્યો હતો તેનુ વાક્ચાતુર્ય ભલભલા દલિલબાજીઓને હંફાવી નાખતું. તેની હરિફાઇ કરી શકે તેમ તે વખતનાસમાજમાં, કોઇ દૃષ્ટિગોચર થતું ન હતું. તેની વિદ્વત્તા, ભાષાઓ ઉપરનો કાબુ, તેમજ પ્રામાવિક ઓજસની તુલના થઈ શકે તેમ ન હતી. તેને મન, ભગવાન પાખંડી અને વિતંડાવાદી જણાતા. આ ઉપરાંત, ભગવાને લોકોને ઈન્દ્રજાળ દ્વારા વશ કર્યા છે, તેમ તેને જણાયા કરતુ હતું. તેથી ભગવાન 'માયાવી પુતળું છે' તેમ તેની માન્યતા હતી મનુષ્ય સ્વભાવ એટલો બધો ભોળો અને સરળ હોય છે કે, તેને વશ કરવામા ઝાઝી મહેનત પડતી નથી; પણ દેવો જે ચતુર અને દાક્ષિણ્ય યુક્ત હોય છે, તેઓ પણ આ ઈન્દ્રજાળિયાની જાળમાં સપડાઇ ગયા! મારું જ્ઞાન અગાધ અને અસીમ છે, તેમજ ચાર વેદોના મૂળભૂત અર્થો અને તેના રહસ્યને જાણવાવાળું છે, વળી વેદના અંગો-

भवमथितस्वनवनक्रमला=अवमर्दितमुखनेमकनला , दीनविवर्णवदना=दैन्ययुक्तनिष्प्रभमुखाः संजाताः। अमान्तरे-ग्रामप्रवेश समये भन्तराऽऽकाशे=गगनमध्ये देवैः घुषितम्=उच्चैरुच्चारितम्-किमित्याह-वक्ष्यमाणादि-तथाहि—

भो भोः-भव्याः। यूयम् ममावम् अवधूय=दूरीकृत्य निर्वृतिपुरीं=मोक्षपुरीं प्रति सार्थवाहम् एनम्= श्रीवर्द्धमानप्रभुं आगत्य भजध्वम्=सेवध्वम्। यः श्रीवर्धमानस्वामी जगत्त्रयहितः-त्रिलोककल्याणकारी, लोकोपकारकरणैकव्रत -जनानामुद्धरणमार्गोपदेशरूपोपकारकरणे प्रधाननियमधरः, जिनेन्द्रः-रागद्वेषजयिनां सामान्य केवलिनां स्वामी चास्ति।

एवम्-इत्यन्तरेऽघुषिते वचनं श्रुत्वा=श्रवणगोचरीकृत्य सममाम् उच्छ्वस्य-ऊर्ध्वश्वासं गृहीत्वा, पूर्व-सर्वतः प्रथम तावत् अन्येष्वनवस्तु सत्सु गौतमगोत्रः=गौतमगोत्रोत्पन्नः, इन्द्रभूतिः=तदाख्यः नाम=प्रसिद्धो ब्राह्मणः

सब भय, तेजोहीन हो गये। उनके मुख और नेत्र कुम्हला गये। उनके चेहरे पर दीनता झलकने लगी। मुख फीका पड़ गया। जब ब्राह्मण इस प्रकार खेद-खिन्न हो रहे थे, उसी समय आकाश के मध्य में देवोंने उच्च स्वर से घोषणा की। वह घोषणा क्या थी, सो कहते हैं—

' भो भव्य जीवो! तुम प्रमाद का परित्याग करके, मोक्ष रूपी नगरी के लिए सार्थवाह के समान श्रीवर्धमान भगवान को आकर भजो, इनकी सेवा करो। यह श्रीवर्धमानस्वामी त्रिलोक के कल्याणकारी हैं, मनुष्यों के उद्धार के मार्ग का उपदेश देने रूप उपकार करना ही इनका प्रधान व्रत-नियम है। यह जिनों= राग-द्वेष को जीतनेवाले सामान्य केवलियों के स्वामी हैं।'

આ ઉપરાન્ત દેવોની ઘોષણા તેમના સાંભળવામાં આવતી. આવી ઘોષણા અને શ્રવણમાં, તેઓ કહેતા સંભળાયા કે— 'હે ભવ્ય જીવો! તમે તમારી નિદ્રા ઉડાડો! આવો અમુલ્ય અવસર ફરી ફરી નહિ આવે! આ અપૂર્વ અવસરનો લાભ લઈ કલ્યાણ સાધો! મોક્ષ રૂપી નગરીમાં જવાનો આ સર્વોત્કૃષ્ટ સથવારો તમને મળી ગયો છે! આત્માને અનંત સુખ આપવાવાળું ધામ તમારે આંગણે આવીને ઊભું રહ્યું છે! ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીને ભજો, તેની ઉપાસના કરો.

આ ભગવાને અનંત અપાયો વેઠી, ઉત્કૃષ્ટ આત્મજ્યોતિને પ્રગટાવી છે તેમ જ સંસારના ત્રિવિધ તાપનું શમન કર્યું છે તમારે આ સંસારની આગ વરસી જ્વાળાઓમાંથી ઉગરવું હોય તો, તેમનો ઉપદેશ સાંભળો! તેમના કથનનો વિચાર કરો! આ ભગવાનને ત્રણે લોકનું હિત વસ્યું છે સંસારના અપરંપાર દુઃખોમાંથી છૂટવાનો તેઓ ઉપદેશ આપી શકે છે કારણ કે તેઓએ આ સાધના, સ્વયં પ્રાપ્ત કરી છે તેઓએ રાગ-દ્વેષ વિકાર આદિને નાશ કર્યો છે તેઓ સામાન્ય આપ્તપુરુષોમાં પણ શ્રેષ્ઠતા ધરાવે છે

रुष्टः=अन्तर्हितक्रोधः, ततः क्रुद्धः=स्फुरिताधरतया व्यक्तक्रोधः, आशुरक्तः-शीघ्रक्रोधारुणनयनः, मिसमिसायमानः=
क्रोधेन जाज्वल्यमानः एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—“ मयि-इन्द्रभूतौ विद्यमाने=तिष्ठति सति, अन्यः=
मद्भिन्नः कः-अपरिचितः अयम्=एषः पाषण्डः=विडम्बनः समाश्रितवितण्डः=वितण्डावादी वर्तते, यः आत्मानं-
स्वं सर्वज्ञं=सकलपदार्थज्ञानवन्त सर्वदर्शिनं=सकलपदार्थप्रत्यक्षीकारिणं कथयति=लोकसमक्षे वदति, स न लज्जते।
अयं कोऽपि धूर्तः कपटजालिकः-कपटजालवान् ऐन्द्रजालिकः=मायावी दृश्यते=अनुमीयते। अनेन=पापण्डिना
सर्वज्ञत्वस्य=सकलपदार्थज्ञानशालितायाः सूचकम् आडम्बरं=प्रपञ्चं दर्शयित्वा=प्रकाश्य इन्द्रजालप्रयोगेण=माया-
याविस्तारणया देवा अपि वञ्चिताः=छलिताः, यत्=यस्माद् वञ्चनात् हेतोः इमे=एते देवाः यज्ञपाटकं=यज्ञस्थानं

देवों की इस प्रकार की घोषणा को सुनकर, क्षणभर ऊँची श्वास लेकर, सब से पहले गौतमगोत्र में
उत्पन्न इन्द्रभूति नामक ब्राह्मण के मन में क्रोध उत्पन्न हुआ। होठ फडकने लगे-अतःक्रोध प्रकट हो गया।
उनके नेत्र क्रोध से लाल हो गये। वह मिसमिसाने लगे-क्रोध से जलने लगे और इस प्रकार वचन
बोले-मेरे विद्यमान रहते, यह दूसरा कोन पाखंडी और वितंडावादी है जो आपको सर्वज्ञ-सब पदार्थों का
ज्ञाता और सर्वदर्शी-सब पदार्थों को साक्षात्कार करनेवाला-कहलाता है? लागों के सामने ऐसा कहते उसे
लज्जा नहीं आती? जान पडता है, यह कोई कपटजाल रचनेवाला मायावी है! इस पाखंडीने सर्वज्ञता को
प्रकट करनेवाला प्रपच रचकर, इन्जाल फैलाकर देवों को भी छल लिया है-देव भी इसके चक्कर में आ गये

દેવોની આ પ્રમાણેની ઘોષણા સાંભળી, તેઓ વધારે, ગુંચવણમાં પડયા. તેમને લાગ્યું કે, જો આનો ઉપાય નહિ
કરવામા આવે તો ધર્મનો કાબુ આપણા હાથમાથી સરી પડશે! તમામ યજ્ઞાર્થીઓમાં, ઇન્દ્રભૂતિને ઘણું લાગી આવ્યુ.
તેના ક્રોધની સીમા વધી ગઇ કારણ કે તેનું માન તે વખતના સમાજમાં અદ્વિતીય હતુ તેનું જ્ઞાન વિશાળ અને અપ્રતિમ
હતુ તેનો પ્રભાવ ચારેબાજુ પડી રહ્યો હતો. તેનુ વાક્ચાતુર્ય ભલભલા દલિલબાજીઓને હંફાવી નાખતું. તેની હરિફાઇ
કરી શકે તેમ તે વખતનાસમાજમાં, કોઇ દૃષ્ટિગોચર થતું ન હતુ. તેની વિદ્વત્તા, ભાષાઓ ઉપરનો કાબુ, તેમજ પ્રાભાવિક
ઓજસની તુલના થઈ શકે તેમ ન હતી તેને મન, ભગવાન પાખંડી અને વિ ા ડાવાદી જણાતા. આ ઉપરાંત, ભગવાને
લોકોને ઈન્દ્રજાળ દ્વારા વશ કર્યા છે, તેમ તેને જણાયા કરતુ હતું. તેથી ભગવાન ‘માયાવી પુતળું છે’ તેમ તેની
માન્યતા હતી મનુષ્ય સ્વભાવ એટલો બધો ભોળો અને સરળ હોય છે કે, તેને વશ કરવામા ઝાઝી મહેનત પડતી નથી;
પણ દેવો જે ચતુર અને દાક્ષિણ્ય યુકત હોય છે, તેઓ પણ આ ઈન્દ્રજાળિયાની જાળમા સપડાઇ ગયા! મારું જ્ઞાન
અગાધ અને અસીમ છે, તેમજ ચ ર વેદોના મૂળભૂત અર્થો અને તેના રહસ્યને જાણુવાવાળું છે, વળી વેદના અંગો-

तमस्य साङ्गोपाङ्गवेदम्=अङ्गोपाङ्गसहितानां वेदानां ज्ञातारं माम्=इन्द्रभूतिं च परिहाय=त्यक्त्वा तत्र-पापण्डिपार्श्वे गच्छन्ति, तद् एतेषां=देवानां बुद्धिविपर्यासः=मतिवैपरीत्यं जातः=अभूत्, येन=बुद्धिविपर्यासेन इमे=एते देवाः तीर्थमत्र-गङ्गादितीर्थसम्बन्धिजलं त्यक्त्वा=उपेक्ष्य गोष्पदजलं=क्षुद्रखातसम्बन्धिजलम् अभिलषन्तः=इच्छन्तः वायसा इव=काका इव यज्ञपाटकं=त्यक्त्वा धूर्तमुपयान्तीति परेणान्वयः एवमग्रेऽपि, तथा-इमे देवाः जलं त्यक्त्वा=विहाय स्थलं=जलवर्जितस्थानम् अभिलषन्तः=कामयमानाः, मण्डूकाः इव तथा-इमे देवाः चन्दनं=श्रीखण्डादि त्यक्त्वा दुर्गन्धम् अभिलषन्तः =इच्छन्तः मक्षिकाः, इव, तथा-इमे देवाः सहकारम् आम्रवृक्षं त्यक्त्वा-बर्बूरं-कण्टकिवृक्षविशेषम् अभिलषन्त उष्ट्राः इव, तथा-इमे देवाः सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वा अन्धकारमभिलषन्त उलूकाः इव प्रतिभान्ति, येऽमी देवा यज्ञपाटं=यज्ञस्थानं त्यक्त्वा धूर्तं=मायाविनम् उपगच्छन्ति=उपयान्ति। सत्य यादृशः-पशुल्यः देवो भवति

है। इसी कारण तो ये देव यज्ञ की (पावन) भूमि को और अंगोपांगों सहित वेदों के ज्ञाता मुझको त्याग कर उस पाखण्डी के पास जा रहे हैं। निश्चय ही इन देवों की मति भी विपरीत हो गई है। ये देव गंगा आदि तीर्थों के जल को त्याग कर तुच्छ खड्डे के पानी की कामना करनेवाले काकों के समान यज्ञभूमि को छोड उस धूर्त के पास जा रहे हैं। और य देव जल की उपेक्षा करके स्थल की इच्छा करनेवाले मेंढकों के समान, श्रीखंड आदि चन्दन की अवहेलना करके दुर्गन्ध को पसंद करनेवाली मक्खी के समान, तथा आम्र वृक्ष को छोडकर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊँटों के समान तथा दिवाकर के आलोक की अवहेलना करनेवाले उल्लुओं के समान मालूम होते हैं; जो इस यज्ञस्थान को छोडकर इस मायावी के पास जा रहे हैं। सच है जैसा देव वैसे ही उसके पुजारी

પાંગ ઉપાંગ, શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણ-ધર્મ-શાસ્ત્ર-અલંકાર-વ્યાકરણ-ઉપનિષદ્-ભગવત્ સંહિતા અને વેદિક ગ્રંથોના આરોગ્ય શાસ્ત્ર વિશેષને પિછાણનારો છે, છતાં, આ દેવો મારું પણ ઉલ્લંઘન કરી આગળ ધપી રહ્યા છે યજ્ઞરૂપી પવિત્ર ભૂમિને અવગણી તેઓ આ પાતોડિયા પુરુષ તરફ જઇ રહ્યા છે!

આ દેવો ખરેખર ભૂલ કરી રહ્યા છે! તેઓ તીર્થજળને છોડી, ખાબોચિયાના ગંદા પાણીના પીનારા કાગડાઓ સમાન છે યજ્ઞભૂમિને મૂકી તે ધૂર્તની પાસે જઇ રહ્યાં છે અને જળની ઉપેક્ષા કરીને સ્થળને ઇચ્છનાર દેડકાની સમાન છે શ્રીખંડ આદિ ચંદનને તજી દુર્ગંધને પસંદ કરનાર માખીઓની સમાન છે આમ્રવૃક્ષને મૂકી થોર અને કાંટાળી બાવળની અભિલાષા કરવાવાળા ઊંટની સમાન, સૂર્યના પ્રકાશની અવહેલના કરવાવાળા ઘુવડોની સમાન જણાય છે કે જેઓ આવા દેવ આવકારજનક યજ્ઞસ્થાનનો ત્યાગ કરી પરીના છળ આગમાં આદર્શ મનાવનારા માયાવીની પાસે જઈ રહ્યા છે ખરી વાત છે કે જેવા દેવ છે તેવા પુજારી હોય છે. આ

तस्य देवस्य सेवकाः अपि तादृशा=तदनुरूपाः एव भवन्ति। इमे खलु देवा नो सन्ति, किन्तु देवाभासाः—
देववदन्ये केचित् सन्ति। भ्रमराः सहकारमञ्जर्याम्—आम्रमञ्जर्यां गुञ्जति—मधुरमव्यक्तं शब्दं कुर्वन्ति, वायसाः—
काकाः निम्बतरौ=निम्बवृक्षेऽनुरागं कुर्वन्ति, अस्तु=एतद्भवतु तथापि=देवानां धूर्तपार्श्वे गमनेऽपि, अहम् तस्य
धूर्तस्य सर्वज्ञत्वगर्वं=सर्वविज्ञत्वजनिताहङ्कारं, चूरिष्यामि=मर्दयिष्यामि। हरिणः=मृगः सिंहेन किं योद्धुं शक्नोति?'
इत्युत्तरेणान्वयः, एवमग्रेऽपि, तिमिरम्=अन्धकारः, भास्करेण=सूर्येण सह, शलभः पतङ्गो वह्निना=अग्निना सह,
पिपीलिका समुद्रेण सह, नागः=सर्पः, गरुडेन=पक्षिराजेन सह, पर्वतो वज्रेण सह, मेषः—मेण्ढः कुञ्जरेण=हस्तिना
सार्धं=सह योद्धुं=रणं कर्तुं किं शक्नोति? अपि तु न शक्नोति, एवमेव=पूर्वरीत्यैव एषः=अयम् ऐन्द्रजालिकः=
मायावी, मम—अन्तिके=सन्निधौ क्षणमपिस्थातुं नो शक्नोति। अधुनैव=अस्मिन्नेवकाले अहम्—तदन्तिके=धूर्त-
पार्श्वे गत्वा तं=छलितदेवादिं, धूर्तं=मायाविनं, पराजयामि—परास्तं करोमि। सूर्यान्तिके सूर्यसमक्षे खद्योतस्य
वराकस्य=मन्दस्य का गणना? न गणनेतिभावः। अहम्=कस्यापि विदुषःसाहाय्यं=साहायताम् न प्रतीक्षिष्ये=

होतेहैं। निस्सन्देह ये देव नहीं, देवाभास हैं—देव जैसे प्रतीत होनेवाले कोई और ही हैं। भ्रमर आम्र की
मंजरी पर गुनगुनाते हैं, परन्तु काक नीमके पेडको ही पसद करते हैं। खैर, देवों को उस छलियों के पास
जाने दो, पर मैं उस छलिया के सर्वज्ञत्व के घमंड को खंड खंड कर दूँगा। हिरण की क्या शक्ति जो वह
सिंह के साथ युद्ध करे? इसी प्रकार अंधकार, सूर्य के साथ, पतंग—अग्नि के साथ, चिउँटी सागर के साथ,
साँप गरुड़ के साथ, पर्वत वज्र के साथ और मेढा हाथी के साथ क्या युद्ध कर सकता है? नहीं, कदापि
नहीं। इसी प्रकार वह धूर्त इन्द्रजालिया मेरे समक्ष क्षणभर भी नहीं टिक सकता। मैं अभी उस धूर्त के
पास जाकर देवादिकों को भी छलनेवाले मायावी को परास्त करता हूँ। सूर्य के सामने बेचारा जुगनू—आग्या

દેવો નથી પણ દેવાભાસ છે, એટલે દેવ જેવા જણાતા આ કોઈ બીજાજ છે. ભમરાઓ આંબાની માંજરી પર
ગુંજારવ કરે છે પણ કાગડાઓ લીંબડાના ઝાડને જ પસંદ છે. ખેર! દેવોને તે ધૂર્તની પાસે જવા દો. પણ
હું તેની પાસે જઈ તેની સર્વજ્ઞતાના ભુક્કા ઉડાડી દઈશ! શું હરણિયું સિંહની સાથે યુદ્ધ કરી શકે છે?
એવી જ રીતે અંધકાર સૂર્યની સાથે પાંગિયા અગ્નિની સાથે કીડી સમુદ્રની સાથે, સર્પ ગરૂડની સાથે, પર્વત
વજ્રની સાથે અને મેંઢો હાથીની સાથે શું યુદ્ધ કરી શકે છે? કદાપિ નહિં. આવી જ રીતે તે ધૂર્ત ઇન્દ્ર-
જાળિયો મારી સામે એક ક્ષણભર પણ ટકી શકવાનો નથી. હું હમણાં જ તેની પાસે જઈ દેવોને પણ ઠગવાવાળી
તેની ધૂર્તતાને ખુલ્લી કરી નાખીશ! સૂર્યની સામે બિચારો આગીયો શું વસ્તુ છે? એટલે કાંઈ નહિ. મારે બીજાની

तमस्य साङ्गोपाङ्गवेदज्ञम्=अङ्गोपाङ्गसहितानां वेदानां ज्ञातारं माम्=इन्द्रभूतिं च परिहाय=त्यक्त्वा तम–पापण्डिपार्श्वे गच्छन्ति, तद् एतेषां=देवानां बुद्धिविपर्यासः=मतिविपरीत्यं जातः=अभूत्, येन=बुद्धिविपर्यासेन इमे=एते देवा तीर्थजलं–गङ्गादितीर्थसम्बन्धिजलं त्यक्त्वा=उपेक्ष्य गोष्पदजलं=क्षुद्रखातसम्बन्धिजलम् अभिलषन्तः=इच्छन्तः वायसा इव=काका इव यज्ञपाटकं=त्यक्त्वा पूर्तमुपयान्तीति परेणान्वयः एवमग्रेऽपि, तथा–इमे देवाः जलं त्यक्त्वा=विहाय स्थलं=जलवर्जितस्थानम् अभिलषन्तः=कामयमानाः, मण्डूका इव तथा–इमे देवाः चन्दनं=श्रीखण्डादि त्यक्त्वा दुर्गन्धमभिलषन्त्यः=इच्छन्त्यः मक्षिका, इव, तथा–इमे देवाः सहकारम् आम्रवृक्षं त्यक्त्वा–बर्बुरं–कण्टकिवृक्षविशेषम् अभिलषन्तः उष्ट्राः इव, तथा–इमे देवाः सूर्यप्रकाशं त्यक्त्वा अन्धकारमभिलषन्त उलूकाः इव प्रतिभान्ति, यदमी देवा यज्ञपाटं=यज्ञस्थानं त्यक्त्वा पूर्तं=मायाविनम् उपगच्छन्ति=उपयान्ति। सत्य माहन्ः–यत्तुल्य देवो भवति

है। इसी कारण तो ये देव यज्ञ की (पावन) भूमि को और अंगोपांगो सहित वेदों के ज्ञाता मुझको त्याग कर उस पाखण्डी के पास जा रहे हैं। निश्चय ही इन देवों की मति भी विपरीत हो गई है। ये देव गंगा आदि तीर्थों के जल को त्याग कर तुच्छ खड्डे के पानी की कामना करनेवाले काकों के समान यज्ञभूमि को छोड उस धूर्त के पास जा रहे हैं। और ये देव जल की उपेक्षा करके स्थल की इच्छा करनेवाले मेंढको के समान, श्रीखंड आदि चन्दन की अवहेलना करके दुर्गन्ध को पसंद करनेवाली मक्खी के समान, तथा आम्र वृक्ष को छोडकर बबूल की अभिलाषा करनेवाले ऊँटों के समान तथा दिवाकर के आलोक की अवहेलना करनेवाले उल्लुओं के समान मालूम होते हैं; जो इस यज्ञस्थान को छोडकर इस मायावी के पास जा रहे हैं। सच है जैसा देव वैसे ही उसके पूजारी

મારા ઉપરાંત, શ્રુતિ–સ્મૃતિ–પુરાણ–ધર્મ–શાસ્ત્ર–અલંકાર–વ્યાકરણ–ઉપનિષદ્–ભગવત્સંહિતા અને વૈદિક ગ્રંથોના આરાધ્ય શાસ્ત્ર વિગેરેને પિછાણનારો છું, છતાં, આ દેવો મારું પણ ઉલ્લંઘન કરી આગળ ધપી રહ્યા છે યજ્ઞરૂપી પવિત્ર ભૂમિને ત્યજવાથી તેઓ આ પાખંડિ પુરુષ તરફ જઇ રહ્યા છે।

આ દેવો ખરેખર ભૂલ કરી રહ્યા છે। તેઓ તીર્થજળને છોડી, ખાબોચિયાના ગંદા પાણીના પીનારા કાગડાઓ સમાન છે યજ્ઞભૂમિને મૂકી તે ધૂર્તની પાસે જઇ રહ્યા છે, અને જળની ઉપેક્ષા કરીને સ્થળને ઇચ્છનાર દેડકાની સમાન છે શ્રીખંડ આદિચંદનને તજી દુર્ગંધને પસંદ કરનાર માખીઓની સમાન છે આમ્રવૃક્ષને મૂકી થોર અને કાંટાથી ભરપૂર બાવળની અભિલાષા કરનાર ઊંટની સમાન, સૂર્યના પ્રકાશની અવહેલના કરવાવાળા ઘુવડની સમાન જણાય છે કે જેઓ આવા રૂડા આહ્લાદજનક યજ્ઞસ્થાનનો ત્યાગ કરી મલીન છળ કપટમાં મસ્ત બનાવનાર માયાવીની પાસે જઇ રહ્યા છે ખરી વાત છે કે જેવા દેવ છે તેવા પૂજારી હોય છે આ

निरोधकेत्यर्थः। हे वादिवारणविदारणपञ्चानन!—वादिवारणाः=परवादिरूपा मत्तमतङ्गजाः, तेषां विदारणे=कुम्भदलने पञ्चानन=सिंह परवादिविद्यामददूरीकारक! इत्यर्थः। हे वाद्यैश्वर्यसिन्धुचुलुकीकराऽऽगस्ते!—वादिनां यत् ऐश्वर्यं=विद्वज्जनाग्रगण्यत्वं तदेव सिन्धुः=समुद्रः, तस्य चुलुकीकरणे अगस्ते=अगस्तिरूप!—अनायासकृत दुर्धर्षपरवादिपराजयेत्यर्थः। हे वादिसिंहाष्टापद!—वादिन एव सिंहास्तेषां कृते अष्टापद=शरभ!—वादिविक्रमविनाशकेत्यर्थः! हे वादिविजयविशारद!=वादिविजयकरणे परमदक्ष! हे वादिवृन्दभूपाल!=परवादिदस्युदमनार्थ धृतप्रचण्डतर्कदण्डेत्यर्थः। हे वादिशिरः करालकाल! वादिनां शिरस्सु करालकाल=प्रचण्डकालतुल्य! हे वादिकदलीकाण्डखण्डनकृपाण! वादिरूपाणा कदलीकाण्डानां खण्डने कृपाण—खड्गरूप!—अनायासेन सकलवादिमानविच्छेदनसमर्थेत्यर्थः। तथा—हे वादितमस्तोमनिरसन प्रचण्डमार्त्तण्ड!—वादिन एव तमस्तोमाः=अन्धकारस्वरूपाः, तन्निरसने=दूरीकरणे प्रचण्डमार्त्तण्ड=प्रखरसूर्य!—स्वप्रभावदूरीकृतसकलवादिसमूहेत्यर्थः। हे वादि गोधूमपेषण-

---

वादियों की बोलती बंद करदेनेवाले! हे प्रतिवादी रूपी मदोन्मत्त हाथियों के कुंभस्थलों को विदारण करनेवाले सिंह! हे प्रतिवादियों के ऐश्वर्य—विद्वानों में अग्रगण्यता रूपी सागर को एक ही चुल्लू में सोखजानेवाले अगस्ति अर्थात् दुर्दान्तवादियों को अनायास ही—चुटकियों में जीतलेनेवाले! हे वादियों रूपी सिंहों के पराक्रम को नष्ट करदेनेवाले अष्टापद! वादियों को परास्त करदेने में दक्ष। हे वादी रूपी लुटेरों का दमन करने के लिए प्रचण्ड तर्क रूपी दंड धारण करनेवाले! हे वादियों के सिर के विकराल काल! हे वादी रूपी कदलियों के खण्डखण्ड करदेने के लिए कृपाण, अर्थात् अनायास ही वादियों का मानमर्दन करनेवाले! हे वादी रूपी सघन अंधकार का निवारण करने के लिये प्रखर सूर्य! हे प्रतिवादी रूपी गेहूँओं को

પોતાના ગુરુની પ્રતિષ્ઠા, અજેય ગુણ, દલીલોનું સામર્થ્યપણું, વાદિ તરફનો પ્રભાવ, નીડરતા, શૈલી, આવડત, વિષયને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ, વિષયના રહસ્યની આરપાર ઉતરી જનાવાળી તીવ્રબુદ્ધિ, અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓ વડે પોતાના વિષયને અને ધારણાને મજબૂત કરવાનુ પરાક્રમ વિગેરેના ગુણગાનો કરતાં, આ ટોળુ પસાર થવા લાગ્યુ. સિંહ અને હાથીની ઉપમા, અંધકાર અને સૂર્ય, ઘડો અને લાકડી વૃક્ષ અને ગજરાજ, દેવ અને દાનવ, કંસ અને કૃષ્ણ, સિંહ અને મૃગલા, કદલી અને કૃપાણ, ઘુવડ અને સૂર્ય, સિંહ અને અષ્ટાપદ, જ્વર અને જ્વરાંકુશ વિગેરેની ઉપમા અને ઉપમેયનો આધાર લઇ પોતાના ગુરુ આ ઇન્દ્રજાળિયાને જરૂર પરાસ્ત કરશે એવા દંભી અને બડાઇખોર ઉદ્ગારો સાથે આ શિષ્યમંડલ ચાલતું હતું.

नापेक्षिष्ये, तद्धूर्तपराजये एक एवाहं पर्याप्तोऽस्मि इति भावः। अन्धकारमणाशे=अन्धकारदूरीकरणे किं सूर्यः अर्क–चन्द्रनक्षत्रादिम् प्रतीक्षते? अपि तु न प्रतीक्षते। अतः–अहं शीघ्रमेव गच्छामि एवम्=इत्यम् उक्त्वा= कथयित्वा पुस्तकहस्तः प्रवर्त्स्येति–शास्त्रार्थे प्रमाणप्रदर्शनाय गृहीतपुस्तकाःसन् कमण्डलुदर्भासनपाणिभिः–कमण्डलुः दर्भासनं=कुशासनं च पाणौ येषां ते तथाभूतास्तैः=गृहीतकमण्डलुकुशासनैः पीताम्बरैः=परिधृतपीतवस्त्रैः यज्ञोपवीत विभूषितसव्यकन्धरैः–यज्ञोपवीतेन विभूषिता=अलङ्कृता कन्धरा=ग्रीवा येषां तैः–यज्ञोपवीतधारिभिः–' हे सरस्वती- कण्ठाभरण! सरस्वती एव कण्ठाभरणं=कण्ठविभूषणं यस्य स तथा तत्सम्बुद्धौ, तथा–हे वादिविजयलक्ष्मीकेतन– वादिनाम् उपरि यो विजयस्तस्य या लक्ष्मीः, तस्या केतन=पताकास्वरूप–परवादिपराभवकरणेऽग्रगण्येत्यर्थः। तथा–हे वादिमुखकपाट यन्त्रणतालक–वादिमुखमेव कपाटं तस्य यन्त्रणे तालक=तालकस्वरूपम्!=परवादिवावभसर

क्या चीज है! कुछ भी तो नहीं। मुझे किसी दूसरे विद्वान् की सहायता की आवश्यकता नहीं। मैं अकेला ही उस धूर्त के छक्के छुड़ाने के लिए समर्थ हूँ। अन्धकार का निवारण करने के लिए सूर्य क्या चन्द्रमा आदि की सहायता चाहता है? नहीं। अतएव मैं अभी, इसी समय जाता हूँ।'

इस प्रकार कहकर होनेवाले शास्त्रार्थ में प्रमाण दिखलाने के लिए इन्द्रभूतिने अपने हाथ में पुस्तकें लीं। कमण्डलु तथा कुशासन हाथ में लिए हुए, पीत वस्त्र धारण किए हुए, यज्ञोपवीत से शोभित बायें कंधेवाले और यशोगान करनेवाले अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ वह इन्द्रभूति भगवान् के समीप चले। उस समय उनके शिष्य उनको जय–जयकार कर रहे थे। शिष्य इस प्रकार यशोगान कर रहे थे–' हे सरस्वती रूपी आभूषण कंठ में धारण करनेवाले! हे प्रतिवादियों पर प्राप्त की जानेवाली विजय रूपी लक्ष्मी की पताका के समान! अर्थात् प्रतिवादियों का पराभव करने में अग्रगण्य! हे वादियों के मुख रूपी कपाट को बंद करदेनेवाले ताले! अर्थात्

सहायता लेवानी जरूर नथी. हुं तेने पराजित करवाने एकलो ज शक्तिमान छुं. इन्द्रभूति आ प्रमाणे विचार करीने त्यां जवानो निश्चय कर्यो. पोताना हाथमां जिततावे शोभे तेवुं एक पुस्तक लीधुं ते उपरांत अन्य साधनो जेवां के कमण्डल आदि तेम ज कहाई, आसनडी वगेरे लई पितांबर धारण करी, यज्ञोपवीतथी शोभायुक्त थई पांचसो शिष्योना समुदाय साथे इन्द्रभूति, गौतम भगवान ज्यां बिराजता हता त्यां जवा रवाना थया. जाती वखते भजनने पण शेष नाखे तेवा जय–जयकारवाळा पोताना फरीने शिष्यवृन्द उभयुं रस्तामां पोताना गुरुना यशोगान गातां गातां आ टोळुं चाल्युं ...

शलभास्तेषां भस्मीकरणे प्रज्वलद्दीपक=प्रज्वलप्रदीपस्वरूप !=भस्मीकृतसकलवादियशःशरीरेत्यर्थः। तथा–हे वादिचक्र-चूडामणे ! वादिचक्र=वादिसमूहस्तस्य चूडामणे। सकलशास्त्रार्थकलाकुशलाग्रगण्येत्यर्थः। तथा–हे पण्डितशिरोमणे != विद्वज्जनशिरोमणिस्वरूप ! तथा हे विजितानेकवादिवाद ! विजितोऽनेकवादिनां=सकलवादिनां वादः=शास्त्रार्थविचारो येन स तथा तत्संबुद्धौ–सर्वदा शास्त्रार्थविजयिन्नित्यर्थः। तथा–हे लब्धसरस्वतीसुप्रसाद !–लब्धः=प्राप्तः सरस्वत्याः=विद्याधिदेवतायाः सुप्रसादः=सुप्रसन्नता येन स तथा तत्संबुद्धौ, हे सरस्वतीकृपापात्रेत्यर्थः। तथा हे दूरीकृतापरगर्वोन्मेष !–दूरीकृतः=विनाशितः अपरेषाम्=अन्येषां पण्डिताना गर्वोन्मेषः पाण्डित्याहङ्कारवृद्धिर्येन स तथा–तत्संबुद्धौ, दलितसकलपण्डित–पाण्डित्यदर्पेत्यर्थः। इत्यादि यशो गायद्भिः=कीर्तयद्भिः पञ्चशतशिष्यैः परिवृतो 'जय जय' शब्दैः शब्दाय्यमानः प्रभुसमीपे=श्रीवीरप्रभु–पार्श्वे समनुप्राप्तः=गतः। तत्र=प्रभुपार्श्वे गत्वा स इन्द्रभूतिः समवसरणसमृद्धिं प्रभुतेजश्च विलोक्य=दृष्ट्वा 'किमेतम् ?' इति वदन् चकितचित्तः=विस्मितमानसः संजातः ॥सू०१०५॥

गणधरवाद

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगव महावीरे तं इंदभूइं–भो गोयमगोत्ता इंदभूइंत्ति संबोहिय

वादियों के यश रूपी शरीर का विनाश करनेवाले ! हे वादि चक्र चूडामणि–सकलशास्त्रों में अर्थो और कलाओं में कुशल जनो में अग्रगण्य ! हे विद्वज्जन–शिरोमणि ! हे सकल वादियों के वाद को जीतनेवाले ! हे विद्या की अधिष्ठात्री देवता के कृपाभाजन ! हे अन्य विद्वानों के गर्व की वृद्धि को विनष्ट करनेवाले ! अर्थात् सब पण्डितो की पण्डिताई के गर्व को खर्व करनेवाले ! इस प्रकार पाँचसौ शिष्यों द्वारा किये जाते यशोगान और जय–जयकार के साथ इन्द्रभूति भगवान् के पास पहूँचे। वहाँ पहूँच कर समवसरण की लोकोत्तर विभूति को और प्रभु के तेज को देखकर चकित रह गये। सोचने लगे–यह क्या ? ॥सू०१०५॥

નવી વાતો કરતા આ શિષ્યો સમવસરણ નજીક આવી પહોચ્યા ત્યા તેઓ સમવરણની અદ્વિતીય રચના, અનુપમ શોભા અને અપૂર્વકૃતિને જોઈ ડઘાઈ ગયા ! દિગ્મૂઢ થઇ ગયા ! આંખો ફાટી રહી ! મો વકાસી રહ્યા ! દાતમા આગળી ઘાલી ગયા ! આગળ ચાલતા લોકોત્તર પુરુષ–ભગવાનનો કચનવર્ણો દેહ અને તેનુ લાલિત્ય જોઈ તેઓ શાનશુધ ખોઈ બેઠા ! તેમનુ તેજ, પ્રભાવ અને મુખ ઉપર તરતી તનમનાટવાળી સૌમ્યતા જોઇ તેમનો ગર્વ ગળવા માડયો ! ક્રોધની પારાશીશીનુ અ તર ઘટવા લાગ્યુ ! આ બધુ જોઇ, જાણી, અનુભવી તેઓ વિચારવા લાગ્યા અને 'હાયકારા'નો નિસાસો તેઓના મુખમાથી નીકળવા માડયો ! (સૂ૦૧૦૫)

पाषाणचक्र !—वादिरूपा ये गोधूमाः तत्पेषणे=चूर्णीकरणे पाषाणचक्र !=घरट्ट—चूर्णीकृतपरवादिमानेत्यर्थः। तथा—हे वादामघटमुद्गर !—वादिन एव आमघटाः=अपक्वघटास्तच्चूर्णने मुद्गरतुल्य। वादिविद्याऽभिमानचूर्णीकारकेत्यर्थः, तथा—हे वाद्युलूकदिनमणे !—वादि न एव उलूकास्तेषां कृते दिनमणे=सूर्यरूप! परवादितर्कदृष्टिविनाशकेत्यर्थः। तथा—हे वादिद्रुमोन्मूलनवारण !—वादिन एव द्रुमास्तेषामुन्मूलने वारण=गजरूप! वादिमानोन्मूलन समर्थेत्यर्थः। तथा—हे वादिदैत्यदेवपते=वादिरूपाणां दैत्यानां पराभवकरणे देवपते !=देवेन्द्र। तथा—हे वादिशासननरेश !—वादिनां शासन=स्वाधीनी करणे नरेश=राजरूप। तथा हे वादिकंसकंसारे=वादिन एव कंसस्तद्दमने कंसारे !=कृष्णरूप! तथा—हे वादिहरिणमृगारे !—वादिन एव हरिणास्तेषां कृते मृगारे=सिंहस्वरूप !=स्वसिंहनादविभासित सकलमृगरूपवादिसमूहेत्यर्थः। तथा—हे वादिज्वरज्वराङ्कुश !—वादिन एव ज्वरास्तदुपशमने ज्वराङ्कुश=ज्वराङ्कुश नामकौषधरूप! तथा—हे वादियूथमल्लमणे=वादिसमूहविद्रावणे श्रेष्ठमल्ल। हे वादिहृदयशल्यवर !=स्वमहापाण्डित्यप्रभावेण वादिहृदयाऽन्तरतपीडाकरणे तीक्ष्णशल्यस्वरूपेत्यर्थः। तथा—हे वादिशलभमज्वलदीपक !—वादिन एव

पिस डालने के लिए चक्की के समान! हे प्रतिवादी रूपी कच्चे घड़ों के लिये मुद्गर के समान वादीयों की विद्वत्ता का चूर–चूर करदेनेवाले! हे वादी रूपी उल्लुओं के लिए सूर्य अर्थात् प्रतिवादीयों की तर्क–दृष्टि को नष्ट करदेनेवाले! हे वादी रूपी वृक्षों को उखाड़ गिरानेवाले गजराज, अर्थात् वादियों का मानमर्दन करने वाले! हे वादी रूपी दानवों का पराभव करनेवाले देवेन्द्र! हे प्रतिवादीओं को अपने अधिन करनेवाले नरेश! हे वादी रूपी कंस के लिए कृष्ण समान! हे अपने सिंहनाद से समस्त वादी रूप मृगों को भयभीत करदेनेवाले सिंह! हे वादी रूपी ज्वर का निवारण करने के लिए ज्वराङ्कुश नामक औषध! हे वादियों के समूह का पराजित करनेवाले महान् मल्ल! हे अपने प्रकाण्ड पाण्डित्य के प्रभाव से प्रतिवादियों के अन्तःकरण में सदैव खटकनेवाले कांटे! हे प्रतिवादी रूपी पतंगों को भस्म करनेवाले जलते दीपक, अर्थात् प्रति

આવા ઉપમાનો ઉચ્ચારી પ્રતિવાદીઓને હરાવવામાં પોતાના ગુરુદેવની તીવ્ર શક્તિ રહેલી છે તેનુ સામર્થ્ય પ્રગટ કરતા ચાલ્યા જતા હતા. જેમ પતંગ અગ્નિમાં શરીર ભસ્મ કરે, અજ્ઞાની પંડિતમાં પ્રથમ થઈ જાય છે તેમ આ 'વર્ધમાન' પણ અમારા ગુરુની આગળ પરાજય પામશે! કારણ કે તેઓ, સકલ શાસ્ત્રો અને તેના અર્થમાં પાર ગત છે તમામ કલાઓના આધાર છે પંડિતોમાં શિરોમણિ છે, અધિષ્ઠાત્રી દેવીના કૃપાભાજન છે વિદ્વાનોના સર્વદા નિકટ રહેવાવાળા છે તેમજ વિજ્ઞાન વિશેષમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે આ પ્રભાવે બધાઈઓ કહેતાં જનમેળા દેખાતા, અવ

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरस्तमिन्द्रभूतिं 'भो गौतमगोत्र ! इन्द्रभूते ?' इति संबोध्य हितया सुखया मधुरया वाण्याऽभाषत। भगवतो वचनं श्रुत्वा स पुनरतीव चकितचित्तो जातः—अहो ! अनेन मम नाम कथं ज्ञातम् ? एवं विचार्य मनसि तेन समाहितम्—किमत्राश्चर्यकं यज्जगत्प्रसिद्धस्य त्रिजगद्गुरो र्मम नाम को न जानाति ? मम मनसि यः संशयो वर्त्तते तं यदि कथयति छिनत्ति च तदा आश्चर्यं गण्यते। एवं विचारयन्तं तं भगवानकथयत्—गौतम ! तव मनसि एतादृश संशयो वर्त्तते यत्—जीवो-

गणधरवाद

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और समय में श्रमण भगवान् महावीरने उन इन्द्रभूति से 'हे गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति !' इस प्रकार संबोधन करके हितरूप, सुखरूप और मधुरवाणी से भाषण किया। भगवान् का कथन सुनकर इन्द्रभूति और अधिक चकितचित्त हुए। सोचने लगे—'आश्चर्य है कि इन्होंने मेरा नाम कैसे जान लिया ?' फिर मन ही मन समाधान कर लिया—इस में विस्मय की बात ही कौन-सी है ? मैं जगत् में प्रसिद्ध हूँ और तीनों जगत् का गुरु हूँ। मेरा नाम कौन नहीं जानता ? हाँ, मेरे मन में जो संशय विद्यमान है, उसे बतला दें और उसका निवारण कर दें तो मैं आश्चर्य मानूँ।

इस प्रकार विचार करते हुए इन्द्रभूति से भगवान् ने कहा—गौतम्। तुम्हारे मन में ऐसा संशय है कि

ગણધરવાદ

મૂળનો અર્થ—'तेण कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે, ગૌતમ ગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિને સંબોધીને, હિતકર, સુખકર અને શાંતિકારક, મીઠી મધુરી વાણીને ઉચ્ચારી. ભગવાનની શાંતિ પ્રિયવાણીનું શ્રવણ કરવાથી, તેનુ ચિત્ત ચકિત થયુ તેમજ પોતાનું નામ, તેમના જાણવામા આવતાં તેને આશ્ચર્ય પણ થયું. 'હું જગત પ્રસિદ્ધ છું, ત્રણે જગતનો ગુરુ છું. તો મારૂ નામ કોણ નથી જાણતું ? આવા તેના ક્ષુદ્ર જાણપણાને લીધે વિસ્મય પામવા જેવું છે જ નહિ ! પરંતુ જો આ વ્યક્તિ, મારા મનમા રહેલ શંકાનું દર્શન કરાવે અને તેનું નિવારણ કરે, તો કાંઇક આશ્ચર્ય પામવા જેવુ ખરૂ !'

ઇંદ્રભૂતિ આવી રીતે વિચાર કરતો હતો ત્યાજ ભગવાનનો પ્રશ્ન આવી પડયો કે "હે ગૌતમ ! તારા મનમાં 'જીવ'ના અસ્તિત્વ સંબંધી શંકા છે એ વાત બરાબર છે? અને તારા મનમા 'જીવ'ના વિદ્યમાન પણા વિષે શંકા

पियाए सुहाए मउराए मणीए मासीअ। भगवओ वयणं सोच्चा सो पुणो अईव चकिय चित्तो जाओ। 'अहो! मणेण मम णामं कहं णायं?। एवं वियारिय मणंसि तेण समाहिय किमेत्थ अच्छेरग—मं जगपसिद्धस्स तिज गगुरुस्स मज्झ नामं को न जाणइ? मज्झ मणसि जो संसओ वट्टइ—तं जइ कहेइ छिंदइ य, ताहे अच्छेरं गणिज्जइ। एवं वियारेमाणं त भगवं कहीअ—गोयमा! तुज्झ मणंसि एयारिसो संसओ वट्टइ—अ जीवो अत्थि नो वा?। जओ वेएसु—"विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति—न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति"त्ति कहिय मत्थि। एस्स विसए कहेमि—तुम वेयपयाण अत्थं सम्मं न जाणासि—जीवो अत्थि, जो चित्तचेयण्ण विण्णाण सन्नाइलक्खणेहिं जाणिज्जइ। जइ जीवो न सिया ताहे पुण्णपावाणं कत्ता को भवे? तुज्झ जन्नदाणाइकज्जकरणस्स निमित्तं को होज्जा? तवसत्येवियुत्तं—"सवै अयमात्माज्ञानमय" अओ सिद्ध जीवो अत्थित्ति। इच्चाइ पहुवयणं सोच्चा तस्स मिच्छत्तं जले लवणमिव, सुज्जोदये तिमिरमिव चिंतामणिम्मि दारिद्दमिव गलियं। तेण सम्मत्तं पत्तं। तएण से भगवं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—भदंत! कस्सवस्स उवयं भाविउं सामणजणो विव अहं मच्छरो तुम्हं परिक्खिउं समागओ, सामी! जो तए मम पडिबोहो दत्तो तेण संसाराओ विरत्तोम्हि अओ म पव्वाविय दुक्खपरंपरा उवाओ भवसायराओ तारेह।

तएणं समणे भगवं महावीरे 'इमो मे पढमो गणहरो भविस्सइ'त्ति कट्टु त पंचसयसिस्स सहियं नियह त्थेण पव्वावेईअ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं गोयमगोत्ते इंदभूई अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जाए इरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाण पारिट्ठावणियासमिए मणसमिए वयसमिए कायसमिए मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी चाइ लज्जू तवस्सी खंतिखमे जिइंदिए सोही अणियाणे अप्पुस्सुए अबहिल्लेसे सुसामण्णरए इणमेव निग्गंथं पावयणं पुरओ कट्टु विहरइ।

से णं इंदभूईणामं अणगारे गोयमगोत्ते सत्तुस्सेहे समचउरससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे कणगपुलगनिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे महातवे उराले घोरे घोरगुणे घोरतवस्सी घोरबंभचेरवासी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेउलेस्से चउदसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरसन्निवाई समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे झाणकोट्ठोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥सू०१०६॥

तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम्। ततः खलु स भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—भदन्त! वृक्षस्योच्चत्वं मातु वामनजन इवाहं मतिमन्दस्त्वां परीक्षितुं समागतः। स्वामिन्! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन कृतकृत्यः संसाराद्विरक्तोऽस्मि, अतो मां प्रव्राज्य दुःखपरम्पराकुलाद् भवसागरात् तारय।

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'अय मे प्रथमो गणधरो भविष्यति' इतिकृत्वा तं पञ्चशतशिष्य-सहितं निजहस्तेन प्राव्राजयत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये गौतमगोत्र इन्द्रभूतिरनगारो श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी अनगारो जातः। ईर्यासमितः भाषासमितः एषणासमितः आदानभाण्डामात्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणश्लेष्म शिङ्घाणजल्लपरिष्ठापनिकासमितः वाक्समितः कायसमितः, मनोगुप्तः वाग्गुप्तः कायगुप्तः गुप्तः गुप्तेन्द्रियः गुप्त-

---

लिया। तत्पश्चात् इन्द्रभूति ने भगवान् को वन्दना कि, नमस्कार किया। वन्दना—नमस्कार कर के इस प्रकार कहा—भदन्त! मैं मंदमति आपको परीक्षा करने आया था, मानो जैसे वामन, वृक्षकी ऊंचाई नापने चला हो! स्वामिन्! आपने मुझे जो बोध बीज दिया है, उससे मैं कृतार्थ हुआ और संसार से विरक्त हुआ हूँ। अतःमुझे दीक्षित करके असह्य दुःखोकी परम्परा से व्याकुल इस संसार-सागर से तार दीजिए, तब श्रमण भगवान् महावीरने 'यह मेरा प्रथम गणधर होगा' इस प्रकार कहकर पाँच सौ शिष्यों सहित इन्द्रभूति को अपने हाथ से दीक्षा दी उस काल और उस समय गौतमगोत्रीय इन्द्रभूतिअनगार श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ अन्तेवासी अनगार हुए। ईर्यासमिति, भाषासमिति एषणासमिति, आदानभान्डमात्रनिक्षेपणासमिति, उच्चारप्रस्रवण श्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापन समिति, मनःसमिति वचनसमिति, कायसमिति, मनवचन कायकी गुप्ति से गुप्त

ગરીબાઈ દૂર થાય છે તેમ સત્ય જ્ઞાનની સમજણ થતા તેનું મિથ્યાભિમાન અલોપ થઈ ગયું. તેણે થોડી વાત-ચીતમા સર્વસ્વ ગ્રહણ કરી લીધુ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાનને વંદના—નમસ્કાર કર્યો, અને બોલવા લાગ્યો કે "હે ભદન્ત! હુ મંદ બુદ્ધિવાળો આપની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો જાણે વામન ઝાડની ઉંચાઇને માપવા ચાલ્યો હોય! હે સ્વામિન્! આપે જે મને બોધ આપ્યો તેના વડે હું કૃતાર્થ થયો છુ ને સંસારથી વિરતિ પામ્યો છું, માટે મને દીક્ષિત કરી દુખની પરપરારૂપ એવા આ સસારમાથી મને મુક્ત કરો." 'આ મારો પ્રથમ ગણધર થશે' એમ કહી પાચસો શિષ્યના પરિવાર સહિત ઇન્દ્રભૂતિ બ્રાહ્મણને ભગવાને દીક્ષા આપી તે સમયે ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય બન્યા. ઇર્યાસમિતિ, ભાષા સમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાન ભાંડપાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચારપ્રસ્રવણશ્લેષ્મશિઙ્ઘાણજલ્લપરિષ્ઠાપનસમિતિ યુક્ત બન્યા મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને

ऽस्ति न वा ? यतो वेदेषु–"विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इति कथितमस्ति। अत्र विषये कथयामि–त्वं वेदपदानामर्थं सम्यग् न जानासि। जीवोऽस्ति, यश्चित्तचैतन्य–विज्ञान–संज्ञादिलक्षणैर्ज्ञायते। यदि जीवो न स्यात् तदा पुण्यपापयोः कर्ता को भवेत् ? तव यज्ञ दानादिकार्यकरणस्य निमित्तं को भवेत् ? तव शास्त्रेऽप्युक्तम्–"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः" अतः सिद्धम्–जीवोऽस्तीति। इत्यादि प्रभुवचनं श्रुत्वा तस्य मिथ्यात्वं जले लवणमिव सूर्योदये तिमिरमिव, चिन्तामणौ दारिद्र्यमिव गलितम्।

जीव है या नहीं है ? क्यों कि वेदों में ऐसा कहा है कि "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" इति। अर्थात् विज्ञानघन ही इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं में लीन हो जाता है। परलोक संज्ञा नहीं है।।' इस विषय में मैं ऐसा कहता हूँ कि तुम वेद के पदों का सही अर्थ नहीं जानते। जीव का अस्तित्व है; जो चित्त, चैतन्य, विज्ञान तथा संज्ञा लक्षणों से जाना जाता है। यदि जीव न हो तो पुण्य–पाप का कर्ता कौन है ? तुम्हारे यज्ञ दान आदि कार्य करने का निमित्त कौन है ? तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है–'सवै अयमात्मा ज्ञानमयः' इति। अर्थात् 'यह आत्मा निश्चय ही ज्ञानमय है।' अतः सिद्ध हुआ कि जीव है। इत्यादि प्रभु के वचन सुनकर इन्द्रभूति का मिथ्यात्व, जल में नमक की भाँति, सूर्योदय में अंधकार की तरह तथा चिन्तामणि रत्न की उपलब्धि होने पर दरिद्रता की तरह गल गया। उन्होंने सम्यक्त्व प्राप्त कर

પણ રહે તેવુ' વેદવાક્ય' પણ મોજુદ છે ? આ વેદવાક્ય એમ કહે છે કે "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति, न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" ઇતિ વિજ્ઞાનઘનજ આ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે વિજ્ઞાનઘન પાછા ભૂતોમાં જ લીન થઈ જાય છે, અને તેથી, આ વિજ્ઞાનઘનમાં પરલોક સંજ્ઞા નથી, આ પ્રમાણેનું વેદ વાક્ય, છે તે બરાબર ને ? ' આ પ્રમાણેના વેદવાક્યનું પુનરુચ્ચારણ કરી, ભગવાન ગૌતમને કહે છે કે, " હે ગૌતમ ! તું આ વેદવાક્યનો અર્થ જાણતો નથી માટે હું તે તમને સમજાવું છું કે જીવનું અસ્તિત્વ છે કારણ કે આ 'વિદ્યમાન પણ ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન તથા સંજ્ઞા લક્ષણો દ્વારા જાણી શકાય છે " જો જીવની હયાતી ન હોય તો પુણ્ય–પાપનો કર્તા કોને ગણવો ? તમારા યજ્ઞ, દાન વિગેરે કાર્ય કરવાવાળા નિમિત્તભૂત કોણ છે ? તમારા વેદ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે 'આ આત્મા નિશ્ચયથી જ્ઞાનમય છે અર્થાત્ આ આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ જ છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે દરેક પ્રાણીમાં જીવ નામનું તત્ત્વ મોજુદ છે

આ પ્રકારે પ્રભુનાં વચન સાંભળી ઇન્દ્રભૂતિનું મિથ્યાત્વ પાણીમાં મીઠાની માફક ઓગળી ગયું સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં જેમ અંધકાર દૂર થઈ જાય છે તેમ તેનું મિથ્યાત્વ નાશ પામ્યું જેમ ચિંતામણીની ઉપલબ્ધિ થતાં

तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम्। ततः खलु स भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—भदन्त ! वृक्षस्योच्चत्वं मातु वामनजन इवाहं मतिमन्दस्त्वां परीक्षितुं समागतः। स्वामिन् ! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन कृतकृत्यः संसाराद्विरक्तोऽस्मि, अतो मां प्रव्राज्य दुःखपरम्पराकुलाद् भवसागरात् तारय।

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'अय मे प्रथमो गणधरो भविष्यति' इतिकृत्वा तं पञ्चशतशिष्यसहित निजहस्तेन प्राव्राजयत्।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये गौतमगोत्र इन्द्रभूतिरनगारो श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी अनगारो जातः। ईर्यासमितः भाषासमितः एषणासमितः आदानभाण्डामात्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापनिकासमितः वाक्समितः कायसमितः, मनोगुप्तः वाग्गुप्तः कायगुप्तः गुप्तः गुप्तेन्द्रियः गुप्त-

---

लिया। तत्पश्चात् इन्द्रभूति ने भगवान् को वन्दना कि, नमस्कार किया। वन्दना—नमस्कार कर के इस प्रकार कहा—भदन्त ! मैं मंदमति आपको परीक्षा करने आया था, मानो जैसे वामन, वृक्षकी ऊचाई नापने चला हो ! स्वामिन् ! आपने मुझे जो बोध बीज दिया है, उससे मैं कृतार्थ हुआ और संसार से विरक्त हुआ हूँ। अतःमुझे दीक्षित करके असह्य दुःखोकी परम्परा से व्याकुल इस संसार-सागर से तार दीजिए, तब श्रमण भगवान् महावीरने 'यह मेरा प्रथम गणधर होगा' इस प्रकार कहकर पाँच सौ शिष्यों सहित इन्द्रभूति को अपने हाथ से दीक्षा दी उस काल और उस समय गौतमगोत्रीय इन्द्रभूतिअनगार श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ अन्तेवासी अनगार हुए। ईर्यासमिति, भाषासमिति एषणासमिति, आदानभान्डमात्रनिक्षेपणासमिति, उच्चारप्रस्रवण श्लेष्मशिङ्घाणजल्लपरिष्ठापन समिति, मनःसमिति वचनसमिति, कायसमिति, मनवचन कायकी गुप्ति से गुप्त

ગરીબાઈ દૂર થાય છે તેમ સત્ય જ્ઞાનની સમજણ થતા તેનું મિથ્યાભિમાન અલોપ થઈ ગયું. તેણે થોડી વાતચીતમા સર્વસ્વ ગ્રહણ કરી લીધુ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાનને વંદના—નમસ્કાર કર્યા, અને બોલવા લાગ્યો કે "હે ભદન્ત ! હું મંદ બુદ્ધિવાળો આપની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો જાણે વામન ઝાડની ઉંચાઇને માપવાં ચાલ્યો હોય ! હે સ્વામિન્ ! આપે જે મને બોધ આપ્યો તેના વડે હું કૃતાર્થ થયો છુ ને સંસારથી વિરતિ પામ્યો છું, માટે મને દીક્ષિત કરી દુ:ખની પરંપરારૂપ એવા આ સંસારમાથી મને મુક્ત કરો." 'આ મારો પ્રથમ ગણધર થશે' એમ કહી પાચસો શિષ્યના પરિવાર સહિત ઇન્દ્રભૂતિ બ્રાહ્મણને ભગવાને દીક્ષા આપી. તે સમયે ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય બન્યા. ઇર્યાસમિતિ, ભાષા સમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાન ભાંડપાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચારપ્રસ્રવણશ્લેષ્મશિંઘાણજલ્લપરિષ્ઠાપનસમિતિ યુક્ત બન્યા મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને

ब्रह्मचारी त्यागी धने लज्जुः तपस्वी क्षान्तिक्षमः जितेन्द्रियः शोधिः अनिदानः अल्पौत्सुक्यः (अबहिर्लेश्यः) अत्वरितः सुश्रामण्यरतः इदमेव नैर्ग्रन्थं प्रवचनं पुरतः कृत्वा विहरति । स खलु इन्द्रभूतिर्नामानगारो गौतमगोत्रः सप्तोत्सेधः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः वज्रऋषभनाराचसंहननः कनकपुलकनिकषपद्मगौरः उग्रतपाः दीप्ततपाः तप्ततपाः महातपाः उदारः घोरः घोरगुणः घोरतपस्वी घोरब्रह्मचर्यवासी उत्क्षिप्तशरीरः संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः चतुर्दशपूर्वी चतुर्ज्ञानोपगतः सर्वाक्षरसन्निपाती श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते ऊर्ध्वजानुरधःशिराः ध्यानकोष्ठोपगतः संयमेन तपसा आत्मानं भावयमानो विहरति ॥सू०१०६॥

गुप्तेन्द्रिय गुप्तब्रह्मचारी त्यागी, लज्जाशील वनस्पति के समान पाप से लज्जित होनेवाले, तपस्वी, क्षमा करने में समर्थ, जितेन्द्रिय, चित्तशोधक, निदान रहित, उत्सुकता रहित, अत्वरित (स्थिर), समीचीन संयम में लीन हुए । इसी निर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे करके विचरने लगे। वह गौतमगोत्रीय इन्द्रभूति नामक अनगार सात हाथ ऊंचे, समचतुरस्र संस्थानवाले तथा वज्रऋषभ नाराचसंहनन से सम्पन्न थे। सुवर्णके टुकडेकी कसौटीपर घिसी हुई रेखा के समान तथा कमलकी केसरके समान गौर वर्ण थे । उग्रतपस्वी, दीप्त तपस्वी, तप्ततपस्वी, महातपस्वी, उदार, घोर, घोरगुणी, घोरतपस्वी घोरब्रह्मचारी, देहकी ममता से रहित, विशाल-तेजोलेश्याको संक्षिप्त करके रखनेवाले, चौदह पूर्वों के ज्ञाता चार ज्ञानों से युक्त और समस्त अक्षरों के ज्ञाता थे। श्रमण भगवान् महावीर से न अधिक दूर और न अधिक समीप में ऊपर घुटने और नीचा सिर किये गये ध्यान रूपी कोठे में प्राप्त होकर संयम और तपसे आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥सू०१०६॥

મહામુનિના પદ ધારક બન્યા ગુપ્તેન્દ્રિય, ગુપ્તબ્રહ્મચારી, ત્યાગી, લજ્જાશીલ, તપસ્વી, ક્ષમાશીલ, જીતેન્દ્રિય, ચિત્તશોધક, નિદાનવિહીન, ઉત્સુકતા રહિત સ્થિર અને સંયમી બન્યા આવી જાતના પ્રવચન આના મુખ્યની નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનને શિરોધાર્ય કરી તેઓ વિચરવા લાગ્યા આ ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર, સાત હાથની ઉંચાઈવાળા હતા તેમનુ શારીરિક કદ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળુ હતુ તેમનો શારીરિક બાંધો વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હતો. તેમનો વર્ણ કસોટી ઉપર સોનુ કસવાથી જેવો લીટી થાય તેવા રંગનો અને પદ્મના કેસર જેવો ગૌર-વર્ણ રંગનો હતો તેઓ ઉગ્ર તપસ્વી, દીપ્ત તપસ્વી, તપ્તતપસ્વી અને મહાતપસ્વી બન્યા તેઓ ઉદાર ઘોર, મહાગુણી અને મહાબ્રહ્મચારી થયા દેહની મમતા રહિત બની, વિશાલ તેજોલેશ્યાના ધારક થઈ તેમ જ તેને સંક્ષિપ્ત કરી રાખી ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા થયા. ચાર જ્ઞાનના ધણી અને સમસ્ત અક્ષરજ્ઞાનોમાં નિપુણ બન્યા. તેઓ ભગવાનની સમીપ રહી વિનયપૂર્વક બેઠતા ઉઠતા ધ્યાનમાં લીન રહી સંયમ, તપ અને ભાવથી આત્માને ભાવિત કરી વિચરવા લાગ્યા. (સૂ૦૧૦૬)

टीका—"तेणं कालेण तेणं समएणं" इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये=सपरिवारस्येन्द्रभूतेः प्रभुपार्श्वे समागमनकालावसरे श्रमणो भगवान् महावीरः, तं=सगर्वमुपागतम्, इन्द्रभूतिं "भो गौतमगोत्रोत्पन्न ! हे गौतम-गोत्रोत्पन्न ! इन्द्रभूते !" इति एतत्पदेन सम्बोध्य=अभिमुखीकृत्य हितया=कल्याणकारिण्या सुखया=सुखजनिकया, मधुरया=मिष्टया वाण्या अभाषत, सः इन्द्रभूतिः भगवतः=श्रीमहावीरस्वामिनः, वचनं-गोत्रनामोच्चारणं श्रुत्वा, पुनः=भूयः, अतीव=अत्यन्तं चकितचित्तः=विस्मितमनाः जातः, 'अहो-आश्चर्यम् अनेन-महावीरेण मम=अपरिचितस्य नाम, कथं=केन प्रकारेण ज्ञातम् ?' एवम्=इत्थं मनसि विचार्य=विचिन्त्य तेन=इन्द्रभूतिना समाहितम्-स्वमनसि स्वयमेव समाधानं कृतम्-अत्र=मम नामगोत्रज्ञाने किमाश्चर्यम् ? को विस्मयः ? यत्=यस्माद्धेतोः जगत्प्रसिद्धस्य त्रिजगद्गुरोः=लोकत्रयगुरोः मम नाम कः=बालो युवा वा स्थविरो वा न जानाति ?, अपि तु आबालं प्रसिद्धं मन्नामगोत्र सर्वोऽपि जनो जानाति। यदि मम मनसि यः संशयो वर्तते स कथयति, च-पुनः छिनत्ति=दूरीकरोति

टीका का अर्थ—उस काल में और उस समय में, अर्थात् जब इन्द्रभूति अपने शिष्यपरिवार के साथ, गर्व सहित, भगवान् महावीर के समीप पहूँचे तब, भगवान् 'हे गौतम गोत्र में उत्पन्न इन्द्रभूति। इस पद से संबोधित कर के कल्याणकारिणी सुखकारिणी और मधुर वाणी से बोले। भगवान् के द्वारा किया गया अपने नाम और गोत्र का उच्चारण सुनकर इन्द्रभूति के मन में अत्यन्त आश्चर्य हुआ। वह सोचने लगे कि महावीरने मुझ अपरिचित का नाम-गोत्र कैसे जाना ? ऐसा सोचकर फिर इन्द्रभूतिने अपने मन में समाधान कर लिया कि मेरा नाम-गोत्र जानलेने में आश्चर्य क्या है ? मैं जगत् में विख्यात हूँ, और तीनों लोकों का गुरु हूँ। कौन बालक, युवक और वृद्ध है जो मेरा नाम न जानता हो ? हाँ, आश्चर्य तो तब गिनूंगा जब यह मेरे मन में जो संशय है, उसको कह दें और उसका निवारण भी कर दें।

ટીકાનો અર્થ—તે કાળે અને તે સમયે એટલે કે જ્યારે ઇન્દ્રભૂતિ પોતાના શિષ્યપરિવારની સાથે ગર્વ સહિત ભગવાન મહાવીરની પાસે પહોંચ્યા ત્યારે ભગવાને "હે ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિ" એ પદથી સંબોધીને કલ્યાણકારી, સુખકારી અને મધુર વાણીથી બોલ્યા ભગવાન દ્વારા કરાયેલ પોતાના નામ અને ગોત્રનું ઉચ્ચારણ સાંભળીને ઇન્દ્રભૂતિના મનમાં ઘણું આશ્ચર્ય થયું તે વિચારવા લાગ્યા કે ભગવાને અપરિચિત એવા મારૂં નામ-ગોત્ર કેવી રીતે જાણ્યું ? એવું વિચારીને ફરી ઇન્દ્રભૂતિએ પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું કે નામ-ગોત્ર જાણવામાં નવાઇ શી છે ? હું જગતમાં વિખ્યાત છું અને ત્રણે લોકનો ગુરુ છું. એવો કયો બાળક, યુવક અને વૃદ્ધ છે કે જે મારૂં નામ નહીં જાણતો હોય ? હા, નવાઇ તો ત્યારે માનીશ જ્યારે તે મારા મનમાં જે સંશય છે તેને કહી દે અને તેનું નિવારણ પણ કરી નાખે

च, तदा आश्चर्यं गम्यते। एवम्–इत्थं विचारयन्तं तम्–इन्द्रभूतिं भगवान् अकथयत्=उक्तवान्–गौतम ! इन्द्रभूते ! तव मनसि एतादृशः–वक्ष्यमाणप्रकारकः संशयो वर्तते, यत्–जीवोऽस्ति न वा ?, यतो वेदेषु–"विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इति=इत्थं कथितम्=उक्तम् अस्ति। अत्र=अस्मिन् विषये कथयामि त्वम् वेदपदानां=वेदोक्तपदानाम् अर्थं सम्यक्–यथार्थतया न जानासि, तत्र भावोऽयंः–'विज्ञानमेवघनानन्दादिरूपत्वाद् विज्ञानघनः स एव एतेभ्यः प्रत्यक्षतः परिच्छिद्यमानस्वरूपेभ्य पृथिव्यादिलक्षणेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय=उत्पद्य पुनस्तान्येवानुविनश्यति–तत्रैवाव्यक्तरूपतया संलीनो भवतीति भावः। न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति–पश्चात् पुनर्जन्म प्रेत्येत्युच्यते तत्संज्ञा=परलोकसंज्ञा नास्तीति भावः। एतेन जीवो नास्ति, इति त्वं मन्यसे। यथार्थस्त्वयम्–विज्ञानघनएवेति विज्ञानोपयोगदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं तदोऽनन्यत्वाद आत्मा विज्ञानघनः, प्रतिप्रदेश

गौतम इन्द्रभूति यह सोच ही रहे थे कि भगवान्‌ने उनसे कहा हे गौतम–इन्द्रभूति। तुम्हारे मन में यह संदेह है कि जीव (आत्मा) का अस्तित्व है या नहीं है ? क्यों कि वेदों में 'विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्ति' 'विज्ञानघन आत्मा' भूतों से उत्पन्न होकर उन्हीं में लीन हो जाता है, परलोकसंज्ञा नहीं है' ऐसा कहा है। मैं इस विषय में कहता हूँ तुम वेद–पदोंका वास्तविक अर्थ नहीं जानते। उक्त वेदवाक्य का तुम्हारा जाना हुआ अर्थ यह है–'घने आनन्द' आदि स्वरूप होने के कारण विज्ञान ही विज्ञानघन कहलाता है। यह विज्ञानघन ही प्रत्यक्ष से प्रतीत होनेवाले पृथ्वी आदि भूतों से उत्पन्न होकर, भूतों में ही अव्यक्तरूप से लीन हो जाता है। मृत्यु के बाद फिर जन्म लेना प्रेत्य कहलाता है। ऐसी प्रेत्यसंज्ञा अर्थात् परलोकसंज्ञा नहीं है।' इससे तुम मानते हो कि जीव नहीं है। इस वाक्य का वास्तविक अर्थ यह है

ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિ આમ વિચારતા જ હતા ત્યારે ભગવાને તેમને કહ્યું—"હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રભૂતિ તમારા મનમાં આ સંદેહ છે કે જીવ (આત્મા)નું અસ્તિત્વ છે કે નથી ? કારણ કે વેદોમાં એવું કહેલ છે કે—'વિજ્ઞાનઘન એવૈતેભ્યો ભૂતેભ્યઃ સમુત્થાય પુનસ્તાન્યેવાનુવિનશ્યતિ ન પ્રેત્યસંજ્ઞાઽસ્તિ' ઇતિ. વિજ્ઞાનઘન આત્મા ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઈને તેમનામાં જ લીન થઈ જાય છે, પરલોકસંજ્ઞા નથી હું આ વિષયમાં કહું છું કે તમે વેદ–પદોનો વાસ્તવિક અર્થ જાણતા નથી. પૂર્વોક્ત વેદવાક્યનો તમે સમજેલ અર્થ આ છે–"ઘન આનંદ આદિ સ્વરૂપ હોવાને કારણે વિજ્ઞાન જ વિજ્ઞાનઘન કહેવાય છે તે વિજ્ઞાનઘન જ પ્રત્યક્ષથી પ્રતીત થનાર પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઈને ભૂતોમાં જ અવ્યક્ત રૂપે લીન થઈ જાય છે મૃત્યુ પછી ફરી જન્મ લેવો પ્રેત્ય કહેવાય છે એવી પ્રેત્યસંજ્ઞા એટલે કે પરલોકસંજ્ઞા નથી. તેથી તમે માનો છો કે જીવ નથી. એ વાક્યનો વાસ્તવિક અર્થ આ છે–જ્ઞાનોપયોગ અને

मनन्तविज्ञानपर्यायसंघातात्मकत्वाद्वा आत्मा विज्ञानघन एव, सोऽयमात्मा एतेभ्यो भूतेभ्यः पृथिव्युदकादिभ्यः समुत्थाय घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद् भवति तद्विज्ञानक्षयोपशमस्य तत्राऽऽक्षेपात्, अन्यथा निरालम्बनतया तस्यालीकतामसक्तिः स्यादिति तेभ्यः पृथिव्युदकादिभ्यो भूतेभ्यः कथंचिदुत्पद्य, पुनः उत्पत्त्यनन्तरम् तान्येव भूतानि=पृथिव्यादीनि अनुविनश्यति तेषु विवक्षितेषु भूतेषु आत्माऽपि तद्विज्ञानघनात्मना उपरमते, अन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते, यद्वा-व्यवहितेषु तेषु सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठते, इति न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति=प्राकृतिक घटादि विज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते इति।" एतेन जीवोऽस्तीति मतं सिध्यति। यः=जीवः चित्तचैतन्यविज्ञानसंज्ञादिलक्षणैः-चित्तम्=अन्तःकरणविशेषः, चैतन्यं=चेतनत्वं-संज्ञानकर्तृत्वम्, विज्ञान=विशिष्ट, ज्ञानं, संज्ञा=चेष्टा इत्या-

---

ज्ञानोपयोग और दर्शनोपयोगरूप विज्ञान विज्ञानघन कहलाता है। विज्ञान से अभिन्न होनेके कारण आत्मा विज्ञानघन है। अथवा आत्मा का एक-एक प्रदेश अनन्त विज्ञान-पर्यायोंका समूहरूप है, इसकारण आत्मा विज्ञान घन ही है। यह आत्मा अर्थात् विज्ञानघन भूतों से उत्पन्न होता है, क्योंकि घट के कारण आत्मा घटविज्ञानरूप परिणति से युक्त होता है क्योंकि-घटविज्ञान के क्षयोपशमका अर्थात् घटविज्ञान के आवरण के क्षयोपशम का वहाँ आक्षेप होता है; अन्यथा निर्विषय होने के कारण उसमें मिथ्यापन का प्रसंग हो जायगा। अत एव पृथ्वी आदि भूतों से कथंचित् उत्पन्न होकर, बाद में आत्मा भी, उन भूतों के नष्ट हो जाने पर, उस भूत विज्ञानघनरूप पर्याय से नष्ट हो जाता है। अथवा भूतों के अलग हो जाने पर सामान्य चैतन्य के रूप में स्थिर रहता है, अतः उसकी प्रेत्यसंज्ञा नहीं है, अर्थात् प्राकृतिक घटादि विज्ञानकी संज्ञा उसमें नहीं रहती है। इससे जीव है यही मत सिद्ध होता है। अन्तःकरण को चित्त कहते हैं चेतनके भावको चैतन्य कहते हैं,

---

દર્શનોપયોગ રૂપ વિજ્ઞાન વિજ્ઞાનઘન કહેવાય છે વિજ્ઞાનથી અભિન્ન હોવાથી આત્મા વિજ્ઞાનઘન છે અથવા આત્માનો એક એક પ્રદેશ અનન્ત વિજ્ઞાન-પર્યાયોના સમૂહરૂપ છે, તે કારણે આત્મા વિજ્ઞાનઘન જ છે. આ આત્મા એટલે કે વિજ્ઞાનઘન ભૂતોથી ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે ઘટને કારણે આત્મા ઘટવિજ્ઞાન રૂપ પરિણિતવાળો હોય છે કારણ કે ઘટવિજ્ઞાનના ક્ષયોપશમનો એટલે કે ઘટવિજ્ઞાનના આવરણના ક્ષયોપશમનો ત્યા આક્ષેપ હોય છે, નહીં તો નિર્વિષય હોવાને કારણે તેમા મિથ્યાપણાનો પ્રસંગ થઈ જશે તેથી પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી કયાંક ઉત્પન્ન થઇને પછી આત્મા પણ તે ભૂતોનો નાશ થતા તે ભૂત-વિજ્ઞાનઘન રૂપ પર્યાયથી નાશ પામે છે અથવા ભૂતો અલગ થતાં સામાન્ય ચૈતન્યના રૂપે સ્થિર રહે છે, તેથી તેની પ્રેત્ય સંજ્ઞા નથી એટલે પ્રાકૃતિક ઘટાદિ વિજ્ઞાનની સંજ્ઞા તેમાં રહેતી નથી, તેથી જીવ છે એ જ મત સિદ્ધ થાય છે. અંતઃકરણને ચિત્ત કહે છે ચેતનના ભાવને ચૈતન્ય કહે છે એટલે કે સંજ્ઞાનનો

चित्तं यानि लक्षणानि=स्वरूपाणि तैर्लक्ष्यते=लक्ष्यते, अतश्चित्तादिलक्षणलक्ष्यमाणत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनरपि जीवसाधनोपायमाह—'जइ' इत्यादि। यदि जीवो न स्यात्=न भवेत् तदा=तर्हि—जीवाऽसत्त्वे पुण्य-पापयोः कर्ता कः=जीवातिरिक्तो भवेत्? अपि तु न कोऽपिभवेत्, नहि पुण्यपापानुकूलव्यापारो जीवं विना सम्भवति तस्मात् पुण्यपापकर्तृत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनर्जीवोऽस्तीति मतं पुष्णाति 'तुम्ह' इत्यादि-त्वदभिमतस्य यज्ञदानादिकार्यकरणस्य निमित्तं जीवं विना को भवेत्? अपि तु जीव एव तत्करणनिमित्तं भवितु मर्हति, व्यापारस्य जीवाधीनत्वात् तस्माज्जीवोऽस्तीतिसिध्यति। इत्थं जीवास्तित्वं साधयित्वा सम्प्रति वेदप्रमाणेन तत्साधयितुमाह—'तव सत्थे वि' इत्यादि—तव शास्त्रेऽपि उक्तमस्ति—"स वै अयमात्मा ज्ञानमयः" सः=चित्तादि

अर्थात् संज्ञान का जो कर्ता हो वह चैतन्य है। विशिष्ट ज्ञान विज्ञान कहलाता है। चेष्टा सत्ता कहलाती है। इन चित्त, चैतन्य, विज्ञान और सत्ता आदि लक्षणों से जीव का ज्ञान होता है, इससे जीवकी सिद्धि होती है।

जीवकी सिद्धिका दूसरा उपाय बतलाते हैं—अगर जीव न हो तो पुण्य और पाप का कर्ता जीव के अतिरिक्त दूसरा कौन होगा? अर्थात् कोई भी नहीं हो सकता। जीव के बिना पुण्य-पाप को उत्पन्न करनेवाला व्यापार संभव नहीं है। इसलिये पुण्य-पापका कर्ता होने से जीवका अस्तित्व सिद्ध होता है। जीव है इस मत को फिर पुष्ट करते हैं—तुम्हारे माने हुए यज्ञदान आदि कार्यों के करने का निमित्त, जीव के अभाव में, कौन होगा? जीव ही उन कार्यों के करनेका निमित्त हो सकता है, क्यों कि व्यापार जीव के अधीन है। इससे भी जीव है, यह सिद्ध होता है। इस प्रकार जीवका अस्तित्व सिद्ध करके अब वेद के प्रमाण से उसे सिद्ध करने के लिए कहते हैं—तुम्हारे शास्त्रमें भी कहा है—"स वै अयमात्मा ज्ञानमयः"

જે કર્તા હોય તે ચૈતન્ય છે વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિજ્ઞાન કહેવાય છે ચેષ્ટા સત્તા કહેવાય છે એ ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન અને સત્તા આદિ લક્ષણોથી જીવનું જ્ઞાન થાય છે તેથી જીવની સિદ્ધિ થાય છે

જીવની સિદ્ધિ (સાબિતી)નો બીજો ઉપાય બતાવે છે—જો જીવ ન હોય તો પુણ્ય અને પાપનો કર્તા જીવ સિવાય બીજુ કોણ હશે? એટલે કે કોઈ પણ હોઈ ન શકે જીવ વિના પુણ્ય પાપને ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાપાર સંભવિત નથી તેથી પુણ્ય-પાપનો કર્તા હોવાથી જીવનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે જીવ છે આ મતને ફરી પુષ્ટ કરે છે—તમે માનેલ યજ્ઞદાન આદિ કાર્યો કરવાનુ નિમિત્ત જીવના અભાવમાં હોય હશે? જીવ જ તે કાર્યો કરવાનુ નિમિત્ત હોઈ શકે છે કારણ કે વ્યાપાર જીવને આધીન છે તેથી પણ જીવ છે એ સિદ્ધ થાય છે આ રીતે જીવનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરીને હવે વેદના પ્રમાણથી તેને સિદ્ધ કરવાને માટે કહે છે—તમારા શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલ છે—"સવૈ અયમાત્મા જ્ઞાનમયઃ"

लक्षणलक्ष्यमाणोऽयम्=एष आत्मा-जीवः, ज्ञानमयः=ज्ञानघनरूपः इति, अतः जीवोऽस्तीति मतं सिद्धम् ।-इत्यादि प्रभुवचनं श्रुत्वा तस्य=इन्द्रभूतेः मिथ्यात्त्वं जले लवणमिव सूर्योदये तिमिरमिव, चिन्तामणौ दारिद्र्य-मिव गलितं=नष्टम् । तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम् । ततः खलु सः=इन्द्रभूतिः भगवन्तः=श्रीमहावीरप्रभुं वदन्ते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, एवं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-हे भदन्त ! वृक्षस्य उच्चत्वम् मातुं=परिच्छेत्तुं वामनजन इव अहम् मतिमन्दः=अल्पबुद्धिः त्वा=सर्वज्ञं श्री वीरस्वामिनं परीक्षितुं समागतः । हे स्वामिन् ! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन=प्रतिबोधेन अह ससाराद् विरक्तो जातोऽस्मि । अतः=सांसारिकविषयतो विरक्तत्वात् मां प्रव्राज्य=दीक्षित्वा दुःखपरम्पराऽऽकुलात्=अनेक दुःखयुक्तात भवसागरात्=संसारसमुद्रान् तारय ।

ततः-खलु श्रमणो भगवान् महावीरः "अयम्=इन्द्रभूतिः मे=मम प्रथम=आद्यः, गणधरो भविष्यति" इति कृत्वा तम्=इन्द्रभूतिं पञ्चशतशिष्यसहित निजहस्तेन-प्राव्राजयत्=दीक्षितवान् ।

चित्त आदि लक्षणों से प्रतीत होनेवाला यह आत्मा ज्ञानघनरूप है। अतःजीव है, यह मत सिद्ध हुआ । इत्यादि प्रभु के वचनोंको सुनकर इन्द्रभतिका मिथ्यात्व उसी प्रकार गल गया, जैसे जल में लवण गल जाता है, सूर्यका उदय होने पर अंधकार नष्ट हो जाता है और चिन्तामणि की प्राप्ति हो जाने पर दरिद्रता का नाश हो जाता है। इसी तरह इन्द्रभूति को सम्यक्त्वकी प्राप्ती हो गई ।

तत्पश्चात इन्द्रभूति ने भगवान् महावीर को वन्दन और नमस्कार किया । वन्दन-नमस्कार करके इस प्रकार कहा-भगवन् । जैसे वामन-छोटि कायवाला वृक्ष की ऊँचाई को मापने के लिए चले, उसी प्रकार मैं मति हीन आप सर्वज्ञकी परीक्षा करनेवाला था ! हे भगवान् ! आपने मुझे जो बोध दिया है, उस से मैं कृतकृत्य हो गया । मैं ससार से विरक्त हो गया हूँ । विरक्त होने के कारण मुझे दीक्षा प्रदान करके

ચિત્ત આદિ લક્ષણોથી પ્રતીત થનાર આ આત્મા જ્ઞાનઘન રૂપ છે તેથી જીવ છે એ મત સિદ્ધ થયો. ઇત્યાદિ પ્રભુનાં વચનો સાંભળીને ઇન્દ્રભૂતિનું મિથ્યાત્વ એજ પ્રમાણે ઓગળી ગયું કે જેમ પાણીમાં મીઠું ઓગળી જાય છે, સૂર્યનો ઉદય થતા અંધકાર નાશ પામે છે અને ચિન્તામણી મળતાં જેમ દરિદ્રતા નાશ પામે છે. ઇન્દ્રભૂતિને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાન મહાવીરને વંદના અને નમસ્કાર કર્યા વંદન-નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યુ—ભગવન્ ! જેમ વામન વૃક્ષની ઉંચાઈ માપવાને માટે જાય તેમ હું મતિહીન આપ સર્વજ્ઞની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. હે પ્રભો ! આપે મને જે બોધ આપ્યો છે તેથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું. હું સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયો છું. વિરક્ત થવાને કારણે મને દીક્ષા આપીને દુઃખોથી ભરેલ આ સંસાર રૂપી સાગરમાંથી તારો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે "આ ઇન્દ્રભૂતિ મારો પહેલો ગણધર થશે" એમ કહીને પાંચસો શિષ્યો સાથે ઇન્દ્રભૂતિને પોતાને હાથે દીક્ષા આપી

दिमी यानि लक्षणानि=स्वरूपाणि वेद्यन्ते=लभ्यन्ते, अतश्चित्तादिलक्षणलभ्यमानत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनरपि जीवसाधनोपायमाह–'जइ' इत्यादि। यदि जीवो न स्यात्तर्हि भवेत् तदा=तर्हि–जीवाऽसत्त्वे पुण्य–पापयोः कर्ता कः=जीवातिरिक्तो भवेत्? अपि तु न कोऽपिभवेत्, नहि पुण्यपापानुकूलव्यापारो जीवं विना सम्भवति तस्मात् पुण्यपापकर्तृत्वाज्जीवोऽस्तीति सिध्यति। पुनर्जीवोऽस्तीति मतं पुष्णाति 'तुज्झ' इत्यादि–तवाभिमतस्य यज्ञदानादिकार्यकरणस्य निमित्त जीवं विना को भवेत्? अपि तु जीव एव तत्करणनिमित्त भवितु मर्हति, व्यापारस्य जीवाधीनत्वात् तस्माज्जीवोऽस्तीतिसिध्यति। इत्थ जीवास्तित्व साधयित्वा सम्प्रति वेदप्रमाणेन तत्साधयितुमाह–'तव सत्थे वि' इत्यादि–तव शास्त्रेऽपि उक्तमस्ति–"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः" सः=चित्तादि

अर्थात् संज्ञान का जो कर्ता हो वह चैतन्य है। विशिष्ट ज्ञान विज्ञान कहलाता है। चेष्टा संज्ञा कहलाती है। इन चित्त, चैतन्य, विज्ञान और संज्ञा आदि लक्षणों से जीव का ज्ञान होता है, इससे जीवकी सिद्धि होती है।

जीवकी सिद्धिका दूसरा उपाय बतलाते हैं–अगरजीव न हो तो पुण्य और पाप का कर्ता जीव के अतिरिक्त दूसरा कौन होगा? अर्थात् कोई भी नहीं हो सकता। जीव के विना पुण्य–पाप को उत्पन्न करनेवाला व्यापार संभव नहीं है। इसलिये पुण्य–पापका कर्ता होने से जीवका अस्तित्व सिद्ध होता है। जीव है इस मत को फिर पुष्ट करते हैं–तुम्हारे माने हुए यज्ञदान आदि कार्यों के करने का निमित्त, जीव के अभाव में, कौन होगा? जीव ही उन कार्यों के करनेका निमित्त हो सकता है, क्यों कि व्यापार जीव के अधीन है। इससे भी जीव है, यह सिद्ध होता है। इस प्रकार जीवका अस्तित्व सिद्ध करके अब वेद के प्रमाण से उसे सिद्ध करने के लिए कहते हैं–तुम्हारे शास्त्रमें भी कहा है–"सवै अयमात्मा ज्ञानमयः"

જે કર્તા હોય તે ચૈતન્ય છે વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિજ્ઞાન કહેવાય છે ચેષ્ટા સંજ્ઞા કહેવાય છે એ ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન અને સંજ્ઞા આદિ લક્ષણોથી જીવનું જ્ઞાન થાય છે તેથી જીવની સિદ્ધિ થાય છે

જીવની સિદ્ધિ (સાબિતી)નો બીજો ઉપાય બતાવે છે–જો જીવ ન હોય તો પુન્ય અને પાપનો કર્તા જીવ સિવાય બીજુ કેણ હશે? એટલે કે કોઈ પણ હોઈ ન શકે જીવ વિના પુન્ય પાપને ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાપાર સંભવિત નથી. તેથી પુન્ય–પાપનો કર્તા હોવાથી જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે જીવ છે આ મતને ફરી પુષ્ટ કરે છે–તમે માનેલ યજ્ઞ દાન આદિ કાર્યો કરવાનું નિમિત્ત જીવના અભાવમાં કોણ હશે? જીવ જ તે કાર્યો કરવાનું નિમિત્ત હોઈ શકે છે કારણ કે વ્યાપાર જીવને આધીન છે તેથી પણ જીવ છે એ સિદ્ધ થાય છે આ રીતે જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરીને હવે વેદના પ્રમાણથી તેને સિદ્ધ કરવાને માટે કહે છે–તમારા શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલ છે–"સવૈ અયમાત્મા જ્ઞાનમયઃ"

लक्षणलक्ष्यमाणोऽयम्=एव आत्मा-जीवः, ज्ञानमयः=ज्ञानघनरूपः इति, अतः जीवोऽस्तीति मतं सिद्धम् ।—इत्यादि प्रभुवचनं श्रुत्वा तस्य=इन्द्रभूतेः मिथ्यात्वं जले लवणमिव सूर्योदये तिमिरमिव, चिन्तामणौ दारिद्र्यमिव गलितं=नष्टम्। तेन सम्यक्त्वं प्राप्तम्। ततः खलु सः=इन्द्रभूतिः भगवन्तः=श्रीमहावीरप्रभुं वदन्ते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, एवं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—हे भदन्त! वृक्षस्य उच्चत्वम् मातुं=परिच्छेत्तुं वामनजन इव अहम् मतिमन्दः=अल्पबुद्धिः त्वां=सर्वज्ञं श्री वीरस्वामिनं परीक्षितुं समागतः। हे स्वामिन्! यस्त्वया मह्यं प्रतिबोधो दत्तः, तेन=प्रतिबोधेन अह संसाराद् विरक्तो जातोऽस्मि। अतः=सांसारिकविषयतो विरक्तत्वात् मां प्रव्राज्य=दीक्षित्वा दुःखपरम्पराऽऽकुलात्=अनेक दुःखयुक्तात् भवसागरात्=संसारसमुद्रात् तारय।

ततः-खलु श्रमणो भगवान् महावीरः "अयम्=इन्द्रभूतिः मे=मम प्रथम=आद्यः, गणधरो भविष्यति" इति कृत्वा तम्=इन्द्रभूतिं पञ्चशतशिष्यसहित निजहस्तेन-प्राव्राजयत्=दीक्षितवान्।

चित्त आदि लक्षणों से प्रतीत होनेवाला यह आत्मा ज्ञानघनरूप है। अतःजीव है, यह मत सिद्ध हुआ। इत्यादि प्रभु के वचनोंको सुनकर इन्द्रभतिका मिथ्यात्व उसी प्रकार गल गया, जैसे जल में लवण गल जाता है, सूर्यका उदय होने पर अंधकार नष्ट हो जाता है और चिन्तामणि की प्राप्ति हो जाने पर दरिद्रता का नाश हो जाता है। इसी तरह इन्द्रभूति को सम्यक्त्वकी प्राप्ती हो गई।

तत्पश्चात् इन्द्रभूति ने भगवान् महावीर को वन्दन और नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके इस प्रकार कहा-भगवन्। जैसे वामन-छोटि कायवाला वृक्ष की ऊँचाई को मापने के लिए चले, उसी प्रकार में मति हीन आप सर्वज्ञकी परीक्षा करनेवाला था! हे भगवान्! आपने मुझे जो बोध दिया है, उस से मैं कृतकृत्य हो गया। मैं ससार से विरक्त हो गया हूँ। विरक्त होने के कारण मुझे दीक्षा प्रदान करके

ચિત્ત આદિ લક્ષણોથી પ્રતીત થનાર આ આત્મા જ્ઞાનઘન રૂપ છે તેથી જીવ છે એ મત સિદ્ધ થયો. ઇત્યાદિ પ્રભુનાં વચનો સાભળીને ઇન્દ્રભૂતિનુ મિથ્યાત્વ એજ પ્રમાણે ઓગળી ગયુ કે જેમ પાણીમા મીઠુ ઓગળી જાય છે, સૂર્યનો ઉદય થતા અંધકાર નાશ પામે છે અને ચિન્તામણી મળતાં જેમ દરિદ્રતા નાશ પામે છે. ઇન્દ્રભૂતિને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારબાદ ઇન્દ્રભૂતિએ ભગવાન મહાવીરને વંદના અને નમસ્કાર કર્યા વદન-નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું—ભગવન્! જેમ વામન વૃક્ષની ઉચાઈ માપવાને માટે જાય તેમ હુ મતિહીન આપ સર્વજ્ઞની પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. હે પ્રભો! આપે મને જે બોધ આપ્યો છે તેથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું. હું સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયો છુ. વિરક્ત થવાને કારણે મને દીક્ષા આપીને દુઃખોથી ભરેલ આ સંસાર રૂપી સાગરમાંથી તારો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે "આ ઇન્દ્રભૂતિ મારો પહેલો ગણધર થશે" એમ કહીને પાચસો શિષ્યો સાથે ઇન્દ્રભૂતિને પોતાને હાથે દીક્ષા આપી.

तस्मिन् काले तस्मिन् समये गौतमगोत्र इन्द्रभूतिरनगारः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः=सर्वतः प्रथमः अन्तेवासी=शिष्यो जातः। स कीदृशः इत्याह 'इरियासमिए' इत्यादि। ईर्यासमितः=ईर्यासमित्यायुक्तः, भाषासमितः, एषणासमितः आदानभाण्डामत्रनिक्षेपणासमितः उच्चारप्रस्रवणश्लेष्मशिङ्घाण जल्लपरिष्ठापनिकासमितः, मनःसमितः, वाक्समितः, कायसमितः, मनोगुप्तः, वाग्गुप्तः, कायगुप्तः, गुप्तः, गुप्तेन्द्रियः, गुप्तब्रह्मचारी" एतेषामीर्यासमितादि गुप्तब्रह्मचारिपर्यन्तानां पदानां व्याख्याऽस्य चतुस्सप्तत्यधिकैकशततम-१७४ सूत्र टीकातोऽवसेया। तथा-त्यागी=त्यागशीलः, वने लज्जुः=वनस्थलज्जालुवनस्पतिविशेषवत् सावद्यव्यापाराल्लज्जाशीलः। तपस्वी-षष्ठाष्टमादितपश्चर्या

दुःखों से भरे हुए इस संसार रूपी सागर से मुझे तार दीजिए। तब श्रमण भगवान् महावीर ने 'यह इन्द्रभूति मेरा प्रथम गणधर होगा' इस-प्रकार ज्ञान से देखकर पाँच सौ शिष्यों सहितइन्द्रभूति को अपने हाथ से दीक्षा प्रदान की।

उस काल और उस समय में गौतम गोत्रीय इन्द्रभूति अनगार श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ-सब से प्रथम-शिष्य हुए। वह कैसे थे, सो कहते हैं-वह ईर्यासमित थे अर्थात् ईर्यासमिति से युक्त थे। इसी प्रकार भाषासमिति, एषणासमिति, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति थे, उच्चार-प्रस्रवण श्लेष्मशिङ्घाणजल्ल परिष्ठापनिका समिति थे, मनःसमिति थे, वचनसमिति थे, मनोगुप्त अर्थात् मनोगुप्ति से युक्त थे, इसी प्रकार वचनगुप्त थे, कायगुप्त थे, गुप्त थे, गुप्तेन्द्रिय थे, गुप्तब्रह्मचारी थे। ईर्यासमिति से लेकर गुप्तब्रह्मचारी तक के पदों का अर्थ १७४ वें सूत्र की टीका के हिन्दी भाषानुवाद से जान लेना चाहिए। वह त्यागी-त्यागशील थे। वनमें जो लाजवंती नामक वनस्पति होती है, उसके समान पापमय व्यापारों से लज्जाशील-संकोच

તે કાળે અને તે સમયે ગૌતમગોત્રીય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ-સૌથી પહેલા શિષ્ય થયા. તેઓ કેવા હતા તે કહે છે—તે ઇર્યાસમિતિ હતા એટલે કે ઇર્યાસમિતિથી યુક્ત હતા, એજ પ્રમાણે ભાષાસમિતિ, એષણા સમિતિ આદાન ભાંડમાત્રનિક્ષેપણા સમિતિ હતા. ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ શ્લેષ્મશિંઘાણ જલ્લ પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ હતા, મનઃસમિતિ હતા વચન સમિતિ હતા, કાય સમિતિ હતા, મનોગુપ્ત એટલે મનોગુપ્તિથી યુક્ત હતા, એજ પ્રમાણે વચન ગુપ્ત હતા, કાયગુપ્ત હતા, ગુપ્ત હતા, ગુપ્તેન્દ્રિય હતા, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી હતા. ઇર્યાસમિતિથી માંડીને ગુપ્તબ્રહ્મચારી સુધીના પદોના અર્થ ૧૭૪માં સૂત્રની ટીકાના ગુજરાતી ભાષાનુવાદથી સમજી લેવા જોઈએ. તે ત્યાગી-ત્યાગશીલ હતા, વનમાં જે લાજવતી નામની વનસ્પતિ થાય છે તેની જેમ પાપમય વ્યાપારોથી લજ્જાશીલ-

सम्पन्नः, क्षान्तिक्षमः=क्षमागुणेन परापकारसहनवान्, जितेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रियगणः, शोधिः=अन्तःकरणशोधकः, अनिदानः=निदानवर्जितः, अल्पौत्सुक्यः-औत्सुक्यवर्जितः, अत्वरितः=वेगवर्जितः-स्थिर इत्यर्थः, सुश्रामण्यरतः= समीचीनसाध्वाचारपरायणः, इदमेव नैर्ग्रन्थ=निर्ग्रन्थसम्बन्धि प्रवचनं पुरतः=अग्रे कृत्वा विहरति।

सः-गृहीतदीक्षः खलु इन्द्रभूतिरनगारः गौतमगोत्रः सप्तोत्सेधः-सप्तहस्तपरिमितोच्छ्रितदेहः, समचतुरस्रसंस्थान-संस्थितः-समाः=तुल्याः-अन्यूनाधिकाः चतस्रोऽस्रयो-हस्तपादोपर्यधोरूपाश्चत्वारोऽपि विभागाः यस्य तत् सम-चतुरस्रं=तुल्यारोहपरिणाहं, तच्च संस्थानम्-आकारविशेषः इति समचतुरस्रसंस्थानं, तेन संस्थितः=युक्तः, तथा वज्रऋषभनाराचसंहननः-वज्रं=कीलिकाकारमस्थि, ऋषभः-तदुपरि-परिवेष्टनपट्टाकृतिकोऽस्थिविशेषः, नाराचम्= उभयतो मर्कटबन्धः, तथा च द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धनेन बद्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयो

शील थे। बेला तेला आदि भी तपश्चर्या से युक्त थे। क्षमाशील होने के कारण दूसरोंके द्वारा कृत अपकारों को सह लेते थे। इन्द्रियोंको वश में कर चुके थे। अन्तःकरण के शोधक थे। निदान (नियाणा) अर्थात् आगामी काल संबंधी विषयोंकी तृष्णा से रहित थे। उत्कंठा से रहित थे। स्थिर थे। और समीचीन साधु-आचार में तत्पर थे। इसी निर्ग्रन्थ प्रवचन को आगे करके विचरते थे।

वह इन्द्रभूति अनगार गौतम गोत्रीय सात हाथ के ऊँचे शरीर वाले थे। समचतुरस्र संस्थानवाले थे। हाथ, पैर, ऊपर और नीचे के चारो भाग जिसके समान हों उसको समचतुरस्र कहते हैं। ऐसे आकार विशेषको समचतुरस्रसंस्थान कहते है। उनका वज्र-ऋषभ-नाराच संहनन था। कीली के आकारकी हड्डी वज्र कहलाती है। उसके ऊपर वेष्टन-पट्ट की आकृति की हड्डी को ऋषभ कहते है। दोनों ओर के हड्डी से मर्कट बंधको नाराच कहते हैं। अतः दोनों तरफसे मर्कटबंध से बंधी हुइ और पट्टकी आकृतिकी तीसरी

સંકેચશીલ હતા. છઠ, અઠમ આદિની તપસ્યાથી યુક્ત હતા ક્ષમાશીલ હોવાને લીધે બીજા દ્વારા કરાયેલ અપકારોને સહન કરી લેતા હતા ઇન્દ્રિયોને વશ કરી ચૂકયા હતા અંતઃકરણના શોધક હતા નિદાન (નિયાણા, એટલે કે ભવિષ્ય કાળ સંબંધી વિષયોની તૃષાથી રહિત હતા, ઉત્કંઠાથી રહિત હતા સ્થિર હતા અને સમીચીન સાધુ-આચારમાં તત્પર હતા એજ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનને આગળ કરીને વિચરતા હતા.

તે ગૌતમ ગોત્રીય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર સાત હાથ ઉંચા શરીરવાળા હતા સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હતા. હાથ, પગ, ઉપર અને નિચેના ચારે ભાગ જેને સમાન હોય તેને સમચતુરસ્ર કહે છે. એવા આકાર વિશેષને સમચતુ-રસ્ર સંસ્થાન કહે છે. તેમને वज्रऋषभनाराच संहनन હતું. ખીલીના આકારના હાડકાને વજ્ર કહે છે. તેના ઉપર વેષ્ટનપટ્ટની આકૃતિના હાડકાને ઋષભ કહે છે. બન્ને તરફના મર્કટ બંધને નારાચ કહે છે. તેથી બન્ને તરફથી

उपरि तदस्थित्रय पुनरपि दृढीकर्तुं तत्र निखात कीलिकाकारं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद् वज्रऋषभनाराचम्, तद् संहनन-संहन्यते=दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला यन तद् संहननम्-अस्थिनिचयो यस्य स वज्रऋषभनाराचसंहननः। तथा-कनकपुलकनिकषपद्मगौरः कनकस्य=सुवर्णस्य पुलकः=खण्डम्, तस्य निकषः=शाणनिघृष्टरेखा, 'पद्म'-शब्देन पद्मकिञ्जल्कं गृह्यते, तेन पद्मं=पद्मकिञ्जल्कं च, तद्वद् गौरः=शाणनिघृष्टसुवर्णरेखाकमलकिञ्जल्कवद्‌गौरवर्ण इत्यर्थः, यद्वा-कनकस्य सुवर्णस्य पुलकः=सारो वर्णातिशयः, तत्प्रधानो यो निकष -शाणनिघृष्टसुवर्णरेखा, तस्य यत् पक्ष्म=बहुत्वं तद्वद् गौरः=शाणनिघृष्टानेक सुवर्णरेखासमूहकषितपद्मकगौरशरीरः, उग्रतपाः-उग्रम् उत्कृष्टं महद् परिणामत्वात्पारणादौ विचित्राभिग्रहत्वाच्च अप्रधृष्यमनशनादि द्वादशविधं तपो यस्य स तथा-तीव्रतपश्चर्यावान्,

वेष्टित की हुई दोनों हड्डियोंके ऊपर, उन तीनोंको फिर भी अधिक दृढ करने के लिए जहाँ कीली के आकार की वज्र नामक अस्थि लगी हुई हो, वह वज्रऋषभ नाराच कहलाता है। जिसके द्वारा शरीर के पुद्गल दृढ किये जाएँ, उस अस्थि निचय-हड्डियोंके रचना- विशेषको संहनन कहते । ऐसा वज्रऋषभनाराच संहनन इन्द्रभूति अनगारको प्राप्त था। उनका शरीर एसा गौर-वर्णका था जैसे स्वर्णके खंड को कसौटी पर घिसने से सुनहरी और चमकती हुई रेखा होती है, अथवा जैसे कमल का किंजल्क होता है। अभिप्राय यह कि उनका शरीर कसौटी पर घिसे स्वर्ण की रेखा और कमल के केसर के समान चमकीला एवं गौर वर्ण का था। अथवा कसौटी पर घिसे स्वर्ण की अनेक रेखाओं के समान गोरे शरीरवाले थे। बढते हुए परिणामों के कारण तथा पारणादि में विविध प्रकार के अभिग्रह करने के कारण उनका अनशन आदि बारह प्रकार का तप उत्कृष्ट था, अत वे उग्रतपस्वी थे। बढी हुई तपस्यावान् होने से दीप्ततपस्वी थे। अधिक तपस्या

મર્કટ બંધથી બાંધેલી અને પટ્ટની આકૃતિના ત્રીજા હાડકાથી વીંટાયેલ બન્ને હાડકાંઓ ઉપર, એ ત્રણેને ફરીથી દૃઢ કરવાને માટે જ્યાં ખીલીના આકારનું વજ્ર નામનું અસ્થિ લાગેલું હોય તે વજ્રઋષભ-નારાચ કહેવાય છે જેના દ્વારા શરીરના પુદ્ગલ દૃઢ કરાય, તે અસ્થિ નિચય-હાડકાંની રચના વિશેષને સંહનન કહે છે એવું વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન ઇન્દ્રભૂતિ અણગારને પ્રાપ્ત થયેલ હતું તેમનું શરીર એવું ગૌર-વર્ણ હતું કે જેમ સોનાના ટુકડાને કસોટી પર ઘસવાથી સોનેરી અને ચળકતી રેખા થાય છે, અથવા જેવો કમળનો પરાગ હોય છે તાત્પર્ય એ કે તેમનું શરીર કસોટી પર ઘસેલા સુવર્ણની રેખા અને કમળના કેસરો જેવું ચળકતું અને ગૌર વર્ણનું હતું અથવા કસોટી પર ઘસેલા સુવર્ણની અનેક રેખાઓનાં જેવા ગોરા શરીરવાળા હતા.

વધતા જતા પરિણામોને કારણે તથા પારણાદિમાં વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહ કરવાને કારણે તેમનું અનશન આદિ બાર પ્રકારનું તપ ઉત્કૃષ્ટ હતું, તેથી તેઓ ઉગ્ર તપસ્વી હતા વધારે તપસ્યાવાળા હોવાથી દીપ્ત તપસ્વી હતા મોટા

दीप्ततपाः=समिद्धतपश्चर्यावान्, महातपाः=बृहत्तपश्चर्यावान्, उदारः=सकलजीवैः सहमैत्रीभावात्, घोरः=परीषहोपसर्गकषायशत्रुप्रणाशविधौ भयानकः, घोरगुणः-घोरा=कातरैर्दुश्चराः गुणाः=मूलगुणा यस्य स तथा, घोरतपस्वी=दुश्चरतपोधारी, घोरब्रह्मचर्यवासी=कातरदुश्चरब्रह्मचर्यवासी कठिनब्रह्मचर्यधारणधीरः, उत्क्षिप्तशरीरः=त्यक्तदेहाभिमानः, शरीरसंस्कारवर्जितो वा संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=शरीरान्तर्लीनतेजोलेश्यावान्-विशिष्टतपोजनितलब्धिविशेषसमुत्पन्नतेजोज्वालावान्, चतुर्दशपूर्वी=चतुर्दशानां पूर्वाणां धारकः, चतुर्ज्ञानोपगतः=मति-श्रुतावधि-मनःपर्यायज्ञानसम्पन्नः, सर्वाक्षरसंनिपाती=सकलवर्णावगाहिबुद्धिः=सर्वाक्षरप्रवेशिकारिबुद्धिः, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे-उचितस्थाने ऊर्ध्वजानुः=उपरिकृतजानुः, अधः शिराः=नम्रीकृतमस्तकः, ध्यानकोष्ठोपगतः-ध्यायते-चिन्त्यतेऽनेनेति ध्यानम्-एकस्मिन् वस्तुनि तदेकाग्रतया चित्तस्यावस्थापनम् ध्यानं कोष्ठ

करने के कारण महातपस्वी थे। प्राणीमात्र के प्रति मैत्रीभाव रखने के कारण उदार थे। परीषह, उपसर्ग एवं कषाय रूपी शत्रुओं को नष्ट करने में भयानक होने से घोर थे। वह घोर (कायरोंद्वारा दुष्कर) मूल गुणों से युक्त होने से घोर गुणवान् थे। दुश्चर तपश्चरण के धारक थे। कायरजनों द्वारा आचरण न किये जा सकने योग्य ब्रह्मचर्य का पालन करते थे। उन्होंने देहाध्यास का त्याग कर दिया था, अथवा वे शरीर के संस्कार (शृंगार) से रहित थे। विशिष्ट तपस्या से प्राप्त हुई विशाल तेजोलेश्या नामकलब्धि उन्होंने शरीर में ही लीन (छीपा) कर रक्खी थी। चौदह पूर्वों के धारक थे। मति-श्रुत-अवधि-मनः पर्यवज्ञान से युक्त थे। उनकी बुद्धि समस्त अक्षरों में प्रवेश करनेवाली थी। वह भगवान् से न अधिक दूर रहते और न अत्यन्त समीप ही रहते थे। उचित स्थान पर रहते थे। वहाँ घुटने ऊपर कर के तथा मस्तक नमाकर ध्यान रूपी कोष्ठ को प्राप्त थे।

મોટી તપસ્યા કરવાને કારણે મહાતપસ્વી હતા પ્રાણી માત્ર તરફ મિત્રભાવ રાખતા હોવાથી ઉદાર હતા પરિષહ, ઉપસર્ગ અને કષાય રૂપી શત્રુઓનો નાશ કરવામાં ભયાનક હોવાથી ઘોર હતા. તે ઘોર (કાયરો દ્વારા દુષ્કર) મૂળ ગુણોવાળા હોવાથી ઘોર ગુણવાન હતા દુશ્ચર તપશ્ચરણના ધારક હતા કાયર માણસોદ્વારા આચરી ન શકાય એવા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હતા. તેમણે દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કર્યો હતો, અથવા તેઓ શરીરના સંસ્કાર (શૃંગાર)થી રહિત હતા. વિશિષ્ટ તપસ્યા વડે પ્રાપ્ત થયેલ વિશાળ તેજોલેશ્યા નામની લબ્ધિ તેમણે શરીરમાં જ લીન કરી દીધી હતી. ચૌદ પૂર્વોના ધારક હતા. મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન પર્યવજ્ઞાનથી યુક્ત હતા. તેમની બુદ્ધિ સમસ્ત અક્ષરોમા પ્રવેશ કરનારી હતી. તે ભગવાનથી વધારે દૂર પણ ન રહેતા અને અત્યંત નજીક પણ ન રહેતા-ઉચિત સ્થાન પર રહેતા હતા ત્યાં ઘુંટણો ઉપર કરીને તથા મસ્તક નમાવીને ધ્યાન રૂપી કોષ્ટકો પ્રાપ્ત હતા. કોઈ પણ એક વસ્તુમાં એકાગ્રતા-

इव ध्यानकोष्ठ, तमुपगतः, यथा कोष्ठगतं धान्यं विकीर्णं न भवति तथैव ध्यानतः इन्द्रियान्त:करणवृत्तयो बहिर्न यान्तीति भावः, नियन्त्रितचित्तवृत्तिमानित्यर्थः । संयमेन=सप्तदशविधेन, तपसा=द्वादशविधेन आत्मानं भावयमानः=वासयन् विहरति ॥सू०१०६॥

मूलम्—तएण अग्गिभूई माहणो सव्वविज्जापारगो इंदभूइब्व चिंतेइ सच्चं सो महं इंदजालिओ होसइ। अणेण मम माया इंदभूइ मनिओ। अहुणा अहं गच्छामि असव्वण्णुं अप्पाणं सव्वण्णु मण्णमाणं त धुत्तं परा जिणिय मायाए वंचियं मज्झमायरं पडिणियट्टेमिचि वियारिय पंचसयसिस्सेहिं परिवुडो सगव्वं पहुसमीवे पत्तो। तं भगवं नामसंसयनिदेसपुव्वं संबोहिय एवं वयासी—भो अग्गिभूई। तुज्झमणंसि कम्मविसए संसओ वट्टइ—ज कम्म अत्थि वा नत्थि? "पुरुषएवेद U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं" इच्चाइ वेयवयणाओ सव्वं अप्पा चेव न कम्मं। जइकम्म भवे ताहे पच्चक्खाइप्पमाणेणं त कम्मसिया, त नत्थि? जइकम्मं भविज्जइ ताहे तेण मुत्तेण कम्मुणा सह अमुत्तस्स जीवस्स कहं संबंधो हवेज्जा? अमुत्तस्स जीवस्स मुत्ताओ कम्माओ उवघायाणुग्गहा कह होउं सक्किज्जा? जहा आगासो खग्गाइणा न छिज्जइ, चंदणेण नोवलिंपिज्जइ चि, तं मिच्छा, अइसयणाणिणो कम्म पच्चक्खत्तणेण पासंति, छउमत्थाउ जीवाणं वेचित्त पासिय त अणुमाणेण जाणंति। कम्मस्स विचित्तयाए चेव पाणीणं सुहदुहाइभावा सपज्जंते, जओ कोई जीवो राया हवइ, कोई आसो गओ वा तस्स वाहणो हवइ, कोवि पयाइ, कोई छत्तधारगो हवइ। एवं कोवि सुयलाभो भिक्खागो होइ, जो अहोरत्त अडमाणो वि भिक्खं न लहइ। समगसमगं ववहरमाणाणो पोयवणियाणं मज्झे एगो लहइ, एगो सव्वंपि हुइए। एयारिसाणं कज्जाणं

किसी भी एक वस्तु में एकाग्रतापूर्वक चित्त का स्थिर होना ध्यान कहलाता है। वे उसी ध्यान रूपी कोष्ठ (कोठी) में स्थित थे। अर्थात् जैसे कोठी में रखा हुआ धान इधर-उधर बिखरता नहीं है, उसी प्रकार ध्यान करने से इन्द्रियों की तथा मन की वृत्ति बाहर नहीं जाती है। आशय यह है कि इन्द्रभूति अनगार ने अपने चित्त की वृत्ति को नियन्त्रित कर लिया था। वे सत्तरह प्रकार के संयम और द्वादश प्रकार के तप से आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥सू०१०६॥

૧૧૭ ચિત્તનુ સ્થિર હોવુ તેને ધ્યાન કહે છે તે એજ ધ્યાન રૂપી કોષ્ઠ (કોઠી)માં રહેલ હતા એટલે કે જેમ કોઠીમાં રહેલ અનાજ આમ તેમ વેરાતુ નથી એજ પ્રમાણે ધ્યાન કરવાથી ઇન્દ્રિયોની તથા મનની વૃત્તિ બહાર જતી નથી. આશય એ છે કે ઇન્દ્રભૂતિ અણગારે પોતાની ચિત્તની વૃત્તિને નિયંત્રિત કરી લીધી હતી. તેઓ સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના તપ વડે આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા. (સૂ૦૧૦૬)

कारणं कम्मंचेव, नो णं कारणे णं विणा किंपि कज्जं संपज्जए। अह य जहा मुत्तस्स घडस्स अमुत्तेण आगासेण सह संबंधो तहा कम्मणो जीवेण सह। जहा य मुत्तेहि नाणाविहेहि मज्जेहि, ओसहेहि य अमुत्तस्स जीवस्स उवघाओ अणुग्गहो य हवंतो लोए दीसइ, तहेव अमुत्तस्स जीवस्स मुत्तेण कम्मुणा उवघाओ अणुग्गहो य मुणेयव्वो। अह य वेयपएसु वि न कत्थइ कम्मुणो निसेहो, तेण कम्मं अत्थि त्ति सिद्धं। एवं पहुवयणेण संसयम्मि छिन्नम्मि समाणे हट्ठतुट्ठो अग्गिभूई वि पंचसयसिस्स सहिओ पव्वइओ ॥सू० १०७॥

छाया—ततः खलु अग्निभूतिर्ब्राह्मणः सर्वविद्यापारगः इन्द्रभूतिरिव चिन्तयति=सत्य, स महान् ऐन्द्रजालिको दृश्यते। अनेन मम भ्राता इन्द्रभूतिर्वञ्चितः। अधुनाऽहं गच्छामि, असर्वज्ञमात्मानं सर्वज्ञं मन्यमानं तं धूर्त्तं पराजित्य मायया वञ्चितं मम भ्रातरं प्रतिनिवर्त्तयामीति विचार्य पञ्चशतशिष्यैः परिवृतः सगर्वं प्रभुसमीपे प्राप्तः। तं भगवान् नामसंशयनिर्देशपूर्वं संबोध्यैवमवादीत्—भो अग्निभूते! तव मनसि कर्मविषये संशयो वर्त्तते, यत्—कर्मास्ति वा नास्ति? पुरुष एवेदं "U" सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं" इत्यादि वेदवचनात् सर्वमात्मैव न

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् समस्त विद्याओं में पारंगत अग्निभूति ब्राह्मणने इन्द्रभूति के समान विचार किया—सचमुच, वह तो बड़ा भारी इन्द्रजालिया दीखता है! उसने मेरे भाई इन्द्रभूति को भी अपनी जाल में फसा लिया! अब मैं जाता हूँ और असर्वज्ञ किन्तु अपने आपको सर्वज्ञ माननेवाले उस धूर्त को पराजित करके छल करके—छले हुए अपने भाई को वापिस लाता हूँ। इस प्रकार विचार कर वह अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ, गर्व सहित प्रभु के समीप पहुँचा। भगवान् ने उनके नाम और संशय का उल्लेख करके संबोधन करते हुए कहा—हे अग्निभूते। तुम्हारे मन में कर्म के विषय में संशय है कि कर्म है या नहीं है? 'पुरुष एवेदं "U" सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्' इति। अर्थात् 'यह सब पुरुष ही है

મૂળનો અર્થ—'तए णं' ઇત્યાદિ. સમસ્ત વિદ્યાઓમાં પારગત એવા અગ્નિભૂતિ બ્રાહ્મણે, ઇન્દ્રભૂતિના જેવોજ વિચાર કર્યો કે, ખરે ખર! આ પુરુષ ઇન્દ્રજાલીયોજ દેખાય છે! તેણે તો, મારા ભાઈ ઇન્દ્રભૂતિ જેવાને પણ, પોતાના ફાંસલામાં જોડી દીધો હવે હું ત્યાં જાઉં! અને પોતાને સર્વજ્ઞ માનતા એવા ઠગને પરાજીત કરી, મારા જ્યેષ્ઠ ભાઈને મુક્ત કરી, સાથે લેતો આવું! આ પ્રકારે નિર્ણય કરી પોતાના પાંચસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે ગર્વ સહિત પ્રભુ સમીપે પહોંચ્યો. ભગવાને તેનું નામ અને સંશયનો ઉલ્લેખ-કરી, તેને સંબોધ્યો, ને કહેવા લાગ્યા કે,–હે અગ્નિભૂતિ! તારા મનમાં કર્મસંબંધી સંશય છે કે નહિ? કર્મ હશે કે કેમ તેવી શંકા તું સેવી રહ્યો છે કે નહિ?

कर्म। यदि कर्म भवेत् प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तत् लभ्यं स्यात्, तन्नास्ति। यदि कर्म मन्यते, तदा तेन मूर्तेन कर्मणा सह अमूर्तस्य जीवस्य कथं सम्बन्धो भवेत्? अमूर्तस्य जीवस्य मूर्तात् कर्मणः उपघातानुग्रहौ कथं भवितु मर्हताम्? यथा-आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, चन्दनेन नोपलिप्यते इति। तन्मिथ्या, अति शयज्ञानिनः कर्म प्रत्यक्षत्वेन पश्यन्ति, छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्यं दृष्ट्वाऽनुमानेन तत् जानन्ति। कर्मणो विचित्रत्वेन प्राणिनां सुखदुःखादिभावाः संपद्यन्ते यत कश्चिज्जीवो राजा भवति, कश्चित् अश्वो गजो वा तस्य

जो है, हो चुका है और जो होनेवाला है।' इस वेद-वचन से सब कुछ आत्मा ही है, कर्म नहीं। यदि कर्म होता तो प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से उसकी उपलब्धि होती। परन्तु उपलब्धि नहीं होती, अतः कर्म नहीं है। यदि कर्म माना जाय तो मूर्त कर्म के साथ अमूर्त जीव का संबंध कैसे हो? मूर्त कर्म से अमूर्त जीव का उपघात और अनुग्रह कैसे हो सकता है? जैसे आकाश खड्ग आदि से नहीं काटा जा सकता, और चन्दन आदि से लिप्त नहीं किया जा सकता। किन्तु इस प्रकार सोचना मिथ्या है। अतिशय ज्ञानी प्रत्यक्ष प्रमाण से कर्मों को देखते हैं और अल्पज्ञ जीवों की विचित्रता को देखकर अनुमान से कर्म को जानते हैं। कर्म की विचित्रता से ही प्राणियों में सुख-दुःख कि अवस्था उत्पन्न होती हैं। कोई जीव राजा

"पुरुष एवेदं ग्ँ सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्" અર્થાત્—આ જગતમાં જે પુરુષ છે તે જ પુરુષ છે, જે થઈ ગયા છે, અને ભાવીકાળે થવાના છે તે બધા પુરુષ જ છે! આ વેદ વચનથી, તને એવું જ્ઞાન પ્રાદુર્ભૂત થયું છે કે આ જગત આત્મામય છે કર્મ જેવું કાંઈ છે જ નહિ." જો કર્મનું વિદ્યમાનપણું હોત તો, પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણો દ્વારા જણાયા વિના રહેત નહિ પણ તેની ઉપલબ્ધિ થતી નથી માટે કર્મ જેવું કાંઈ છે જ નહિ. જો કદાચ 'કર્મ' માનવામાં આવે તો, અમૂર્ત જીવની સાથે મૂર્તનો તે સંબંધ કેવી રીતે હોઈ શકે?" "મૂર્ત કર્મ દ્વારા, અમૂર્ત આત્માનો ઉપઘાત કે અનુગ્રહ કેવી રીતે જણાય? જેમ આકાશ અમૂર્ત છે, તેને મૂર્ત એવા ખડ્ગ આદિથી કાપી શકાય નહિ જેમ ચંદન મૂર્ત છે તો તે, અમૂર્ત એવા આકાશને લેપતું નથી, તેમ આત્મા અમૂર્ત છે, અને કર્મ મૂર્ત છે, તો મૂર્ત પદાર્થ અમૂર્ત સાથે કેવી રીતે એક રૂપ થઈ શકે? શું આવા પ્રકારના તારાં મંતવ્યો વર્તે છે તે બરાબર છે ને? વેદના સત્નો તું ઉપર પ્રમાણે અર્થ કરે છે તે પણ બરાબર છે ને?"

અગ્નિભૂતિએ હકાર'માં પ્રત્યુત્તર આપ્યો અને જે જે ઉપર પ્રમાણે તેના અભિપ્રાયો હતા તેની કબુલાત કરી. ભગવાને વળતો જવાબ આપી કહ્યું કે આવા તારા અભિપ્રાયો ખોટા છે અતિશય જ્ઞાની પુરુષો, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે કર્મોને દેખે છે, અને અલ્પજ્ઞાની જીવોની વિચિત્રતા જોઈ અનુમાનવડે કર્મને જાણે છે કર્મની વિચિત્રતાને લીધે પ્રાણીઓમાં સુખદુઃખના ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે કોઈ જીવ એ રાજા થાય તો, કોઈ હાથી કે ઘોડો થઈ તે રાજાના

वाहनं भवति, कश्चित् पदातिः, कश्चिच्छत्रधारको भवति। एवं कश्चित् क्षुत्क्षामो भवति योऽहोरात्रमटन्नपि भिक्षां न लभते। युगपद् व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति, एकः समुद्रे ब्रुडति। एतादृशां कार्याणां कारणं कर्मैव, नो खलु कारणेन विना किमपि कार्यं संपद्यते। अथ च यथा मूर्त्तस्य घटस्यामूर्त्तेन आकाशेन सह सम्बन्धस्तथा कर्मणो जीवेन सह। यथा च मूर्त्तैर्नानाविधैर्मद्यैः, औषधैश्चामूर्त्तस्य जीवस्योपघातोऽनुग्रहश्च भवन् लोके दृश्यते तथैव अमूर्त्तस्य जीवस्य मूर्त्तेन कर्मणा उपघातोऽनुग्रहश्च ज्ञातव्यः। अथ च वेदपदेष्वपि न कुत्रापि कर्मणो निषेधस्तेन कर्मास्तीतिसिद्धम्। एवं प्रभुवचनेन संशये छिन्ने सति हृष्टतुष्टोऽग्निभूतिरपि पञ्चशतशिष्यसहितः प्रव्रजितः ॥सू०१०७॥

होता है, कोई हाथी अथवा कोई घोडा होकर उसका वाहन बनता है। कोई पैदल चलता है, कोई छत्र धारण करता है। इसी प्रकार कोई भूख से दुर्बल होता है, और दिन-रात भटकता हुआ भी भीख नहीं पाता! एक साथ व्यापार करनेवाले नौका-वणिकों में से एक पार पहुँच जाता है, और एक समुद्र में डूब जाता है। इन सब कार्यों का कारण कर्म ही है, क्यों कि कारण के बिना कोई भी कार्य उत्पन्न नहीं होता। और, जैसे मूर्त्त घटका अमूर्त्त आकाश के साथ संबंध होता है, उसी प्रकार कर्म का जीव के साथ। जैसे नाना प्रकार के मूर्त्त मद्यों से और मूर्त्त औषधों से जीव का उपघात और अनुग्रह होता हुआ लोक में देखा जाता है, उसी प्रकार अमूर्त्त जीव का मूर्त्त कर्म के द्वारा उपघात और अनुग्रह जानना चाहिए। इसके अतिरिक्त वेद-पदों में भी कहीं भी कर्म का निषेध नहीं किया गया है, अतः कर्म है, यह सिद्ध हुआ। इस प्रकार प्रभु के कथन से संशय दूर हो जाने पर हर्षित और संतुष्ट हुए अग्निभूति भी अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०१०७।

વાહન બને છે. કર્મની વિચિત્રતા ને લીધે કોઈ પગે ચાલે છે, તો કોઈ માથે છત્ર ધારણ કરાવે છે કર્મના લીધે, કોઇ ભુખ્યો દુર્બલ માનવ રોટી માટે દિન રાત ભટકે છે છતા તેને પેટ પૂરતું મળતુ નથી!'

એકી સાથે અને એક જ સમયે વ્યાપાર કરવાવાળા વેપારીઓમાં એક પાર પામે છે, ત્યારે બીજો ડૂબી જાય છે આ તમામનુ મૂળભુત કારણુ કર્મોદય છે કોઇ પણ કાર્યની પછવાડે કારણુ તો હોવું જોઈએ; કારણુ વિના કાર્ય બનતુ નથી. જેમ મૂર્ત ઘડાનો સંબધ અમૂર્ત આકાશ સાથે થાય છે તેમ કર્મનો સંબધ આત્મા સાથે જણાય છે જેમ મૂર્ત સ્વરૂપી મદ્ય અને મૂર્ત સ્વરૂપી ઔષધિઓ વડે જીવને ઉપઘાત અને અનુગ્રહ થાય છે, તેમજ જણાય છે, તમ અમૂર્ત જીવોને પણુ મૂર્ત કર્મોદ્વારા ઉપઘાત અનુગ્રહ થાય છે વેદવાકયો અને વેદવાણીમા કયાય પણુ કર્મનો નિષેધ કરવામા આવ્યો નથી, માટે કર્મ છે તે સિદ્ધ વસ્તુ છે આ પ્રમાણે પ્રભુના કથનથી સંશય દૂર થતાં તે હર્ષિત થયો સંતુષ્ટ થઈ તેણે પણુ પોતાના પાચસો શિષ્યોના સમુદાય સાથે દીક્ષા ગ્રહણુ કરી. (સૂ૦૧૦૭)

टीका—"तए णं अग्गिभूई माहणे" इत्यादि। ततः=इन्द्रभूतेर्दीक्षाग्रहणानन्तरं खलु अग्निभूतिर्ब्राह्मणः सर्वविद्यापारगः=समस्तविद्यापारङ्गतः, इन्द्रभूतिरिव चिन्तयति—सत्यम्=यथार्थम् सः=महावीरो महान् ऐन्द्रजालिकः=मायावी दृश्यते। अनेन मम भ्राता=इन्द्रभूतिः च्छलितः=छलितः अधुना अहम् गच्छामि, गत्वा च असर्वज्ञं सन्तमपि आत्मानं=स्वं सर्वज्ञं मन्यमानं तं धूर्तं पराभित्य=परास्तीकृत्य मायया छलितं मम भ्रातरं प्रतिनिवर्तयामि=आनयामि इति विचार्य पञ्चशतशिष्यैः—परिवृतः सगर्वं यथास्यात्तथा प्रभुसमीपे=श्रीमहावीरपार्श्वे प्राप्तः=गतः तम्=अग्निभूतिं भगवान्—श्रीमहावीर प्रभुः, नामसंशयनिर्देशपूर्वं=तदीयनाम तद्हृदयस्थितसंशयसूचनपुरस्सरं सम्बोध्य एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्—उक्तवान्, तथा हि—'भो अग्निभूते। तव मनसि कर्मविषये संशयो वर्तते' यत् कर्म अस्ति वा—अथवा नास्ति? यतो वेदवचनमिदमस्ति—"पुरुष एवेद ँ सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्"

टीका का अर्थ—इन्द्रभूति की दीक्षा के पश्चात् सब विद्याओं में निपुण अग्निभूति ब्राह्मण ने इन्द्रभूति के समान विचार किया—सच है यह महावीर महाइन्द्रजालिया दिखाई देता है। उसने मेरे भाई इन्द्रभूति को भी छल लिया। अब मैं जाता हूँ और असर्वज्ञ होने पर भी अपने को सर्वज्ञ समझनेवाले उस मायावी को परास्त करके माया से ठगे हुए अपने बन्धु इन्द्रभूति को वापिस लाता हूँ। इस प्रकार विचार कर वह अग्निभूति अपने पाँचसौ शिष्यों के साथ, अभिमान सहित, भगवान् के समीप गये। भगवान् ने अग्निभूति का नाम लेकर तथा उनके हृदय में स्थित सन्देह को सूचित करते हुए, संबोधन किया और इस प्रकार कहा—'हे अग्निभूति! तुम्हारे मन में कर्म के विषय में सन्देह रहता है कि कर्म है अथवा नहीं है?' वेद का वचन है कि—"पुरुष एवेद ँ सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्"। इस वाक्य का आशय यह है कि यह जो वर्तमान है,

ટીકાનો અર્થ—ઇન્દ્રભૂતિની દીક્ષા પછી સઘળી વિદ્યાઓમાં નિપુણ અગ્નિભૂતિ બ્રાહ્મણે ઇન્દ્રભૂતિના જેવો વિચાર કર્યો કે વાત જરૂર સાચી છે કે તે મહાવીર એક મહાન ઇન્દ્રજાળી લાગે છે તેણે મારા ભાઈ ઇન્દ્રભૂતિને પણ છેતરી લીધા. હવે હું જાઉં છું અને અસર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ પોતાને સર્વજ્ઞ સમજનાર માયાવીને પરાસ્ત કરીને માયાથી ઠગાયેલા મારા ભાઈને પાછા લાવીને જ જંપીશ આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને તે અગ્નિભૂતિ પોતાના પાંચસો શિષ્યોની સાથે અભિમાનપૂર્વક ભગવાનની પાસે ગયા.

ભગવાને અગ્નિભૂતિને તેના નામથી સંબોધન કરીને તથા તેમના હૃદયમાં રહેલા સંદેહને જાહેર કર્યો. ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું—હે અગ્નિભૂતિ! તમારા મનમાં કર્મના વિષયમાં સંદેહ રહે છે કે કર્મ છે કે નથી? વેદનું વચન ... વર્તમાન છે ...

अत्र-'इद' शब्दोत्तरमनुस्वार एव सकारे परे "U" कारत्वमापन्नः, तेन यदिदं=वर्तमानं, यत् भूतम्=अतीतम् यत् भाव्यं=भविष्यत् तत् सर्वं वस्तु पुरुष एव, एवकारोऽत्र कर्मादिवस्तुनिषेधार्थः, तेन पुरुषातिरिक्तं किञ्चिदपि वस्तु नास्तीत्यर्थः। इत्यादि वेदवचनात् सर्वमात्मैव=भूत भवद्भविष्यत् सर्वं वस्तु आत्मैव न तु आत्मातिरिक्तं किञ्चिदपि वस्तु विद्यते, ततश्च कर्मापि न विद्यते इति। यदि=चेत् कर्म भवेत्, तदा तत् कर्मप्रत्यक्षादिप्रमाणेन लभ्यं स्यात्, तन्नास्ति=प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तदुपलब्धिर्न भवति। यदि कथंचित् मन्यते, तदा तेन मूर्तेन कर्मणा सह अमूर्तस्य जीवस्य कथं=केन प्रकारेण सम्बन्धो भवेत्? मूर्तामूर्तयोः परस्परं सम्बन्धासम्भवात्। तथा-अमूर्तस्य जीवस्य मूर्तात् कर्मण उपघातानुग्रहौ-तत्रोपघातः-नरकनिगोदादिगतिप्रवर्तनेन पीडनम्-अनुग्रहं-स्वर्गादिगतिप्रवर्तनेन सौख्योपभोगश्चेत्येतौ कथं-केन प्रकारेण भवितु शक्नुयाताम्? मूर्तामूर्तयोरुपघात्योपघातका-

---

जो भूत है और जो भावी है, वह सभी वस्तु पुरुष (आत्मा) ही है। यहाँ 'पुरुष' शब्द के पश्चात् प्रयुक्त हुआ 'एव' (ही) कर्म आदि वस्तुओं का निषेध करने के लिये है, तो अभिप्राय यह निकला कि पुरुष के अतिरिक्त कोई भी वस्तु नहीं है। इत्यादि वेद-वचन के अनुसार जो हुआ, जो है और जो होगा, वह सब वस्तु आत्मा ही है। आत्मा से भिन्न अन्य कोई पदार्थ नहीं है, अत एव कर्म का भी अस्तित्व नहीं है। कर्म होता तो प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से उसकी प्रतीति होती, किन्तु प्रत्यक्ष आदि किसी भी प्रमाण से कर्म की प्रतीति नहीं होती।

फिर भी कदाचित् कर्म का अस्तित्व मान लिया जाय तो मूर्त्त कर्म के साथ अमूर्त्त जीव का सबंध किस प्रकार हो सकता है? मूर्त्त और अमूर्त्त का आपस में संबंध संभव नहीं है। इस के अतिरिक्त अमू[illegible] आत्मा का मूर्त कर्म से उपघात-नरक-निगोद आदि गतियों में ले जाकर पीडा पहूँचाना-और अनुग्रह स्वर्ग आदि गति में पहूँचा कर सुख का उपभोग कराना-कैसे हो सकता है? यह संभव नहीं कि मूर्त और

છે અને જે ભાવી છે, તે બધી વસ્તુ પુરુષ (આત્મા)જ છે "પુરુષ" શબ્દની પાછળ વપરાયેલ 'एव' (ही) કર્મ આદિ વસ્તુઓનો નિષેધ કરવાને માટે છે. તેથી તાત્પર્ય એ નીકળ્યુ કે પુરુષના સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ નથી. ઇત્યાદિ વેદવચન પ્રમાણે જે થયુ, જે છે અને જે થશે, બધી વસ્તુ આત્મા જ છે આત્માથી ભિન્ન બીજો કોઇ પદાર્થ નથી તેથી કર્મનુ પણ અસ્તિત્વ નથી. કર્મ હોત તો પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી તેની પ્રતીતિ થાત, પણ પ્રત્યક્ષ આદિ કોઈ પણ પ્રમાણથી કર્મની પ્રતીતિ થતી નથી. છતા પણ કદાચ કર્મનુ અસ્તિત્વ માની લેવામાં આવે તો મૂર્ત કર્મની સાથે અમૂર્ત જીવનો સબંધ કેવી રીતે હોઇ શકે? મૂર્ત અને અમૂર્તનો અન્યોન્ય સંબંધ સંભવી શકે નહી. તદુપરાત અમૂર્ત આત્માનો મૂર્ત ઉપઘાત-નરક-નિગોદ આદિ ગતિઓમાં લઇ જઈને પીડા પહોંચાડવી અને અનુગ્રહ -સ્વર્ગ આદિ ગતિમા પહોચાડીને સુખનો ઉપભોગ કરાવવો તે કેવી રીતે હોઈ શકે? એ સંભવિત નથી કે મૂર્ત અને

द्यमाणस्यानुग्राहकस्यासम्भवात्, तत्र दृष्टान्तमुपन्यस्यति—'यथे'—त्यादि—यथा—आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, तथा—चन्दनेन=घृष्टचन्दन द्रव द्रव्येण नोपलिप्यते इति। एवम् अग्निभूतिमनोगतं संशयमुपपाद्य तन्निराकर्तुमाह—'तम्मिच्छा' इत्यादि। हे अग्निभूते! तत्—तव मतं मिथ्या, यस्माद्धेतोः अतिशय—ज्ञानिनः=सर्वज्ञाः प्रत्यक्षत्वेन—साक्षात्कारेण कर्म पश्यन्ति, घटपटादिवत् करामलकवद्वा। छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्यं=गतिवैलक्षण्यं दृष्ट्वा अनुमानेन तत्—कर्म जानन्ति। तथाहि अनुमानप्रयोगः—जीवाः कर्मवन्तो गतिवैचित्र्यादिति। तथा—कर्मणोविचित्रतयैव=वैलक्षण्येन तादृशकर्मवतां प्राणिनां=जीवानां सुखदुःखादिभावाः विचित्राः सम्पद्यन्ते। यतः=यस्मात् कारणात् कोऽपि जीवः राजा भवति, कश्चित्—कोऽपि जीवः अश्वः, कोऽपि गजो वा भूत्वा तस्य—राज्ञः वाहनं

अमूर्त में से एक उपघात्य हो और दूसरा उसका उपघातक हो, तथा एक अनुग्राह्य हो और दूसरा अनुग्राहक हो। इस विषय में दृष्टान्त देते हैं। यथा—आकाश तलवार, आदि के द्वारा काटा नहीं जा सकता और चन्दनादि के लेप से लेपा नहीं जा सकता।

इस प्रकार अग्निभूति के मनोगत संशय का समर्थन करके उसका निराकरण करने के लिये कहते हैं—हे अग्निभूति, तुम्हारा यह मत मिथ्या है। क्यों कि—सर्वज्ञ कर्म को प्रत्यक्ष से देखते हैं, जैसे घट पट आदि को अथवा हथेली पर रक्खे आंवले को देखते हैं। अल्पज्ञ पुरुष जीवों की गति आदि की—विलक्षणता को देख कर अनुमान प्रमाण से कर्म को जानते हैं। अनुमान का प्रयोग इस प्रकार है—जीव कर्म से युक्त हैं, क्यो कि उनकी गति में विचित्रता देखी जाती है। तथा—कर्म की विचित्रता—भिन्नता के कारण ही, विचित्र कर्मवाले प्राणियों के सुख—दुःख आदि विविध भाव उत्पन्न होते हैं, क्यों कि कोई जीव राजा होता है, कोई घोडा होता है और कोई हाथी होता है। घोडा या हाथी होकर राजा का वाहन बनता है। कोई जीव उस

અમૂર્ત માંથી એક ઉપઘાત્ય હોય અને બીજુ તેનુ ઉપઘાતક હોય તથા એક અનુગ્રાહ્ય હોય અને બીજુ અનુગ્રાહક હોય. આ વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે કે,—જેમ આકાશ તલવાર આદિ દ્વારા કાપી શકાતુ નથી તેમજ ચંદનાદિના લેપથી લેપી શકાતુ નથી. આ પ્રમાણે અગ્નિભૂતિના મનોગત સંશયનુ સમર્થન કરીને તેનુ નિરાકરણ કરવાને માટે કહે છે—" હે અગ્નિભૂતિ, તમારો આ મત મિથ્યા છે કારણ કે સર્વજ્ઞ, કર્મને પ્રત્યક્ષથી જુએ છે, જેમ ઘટ પટ આદિને અથવા હથેળીમાં રાખેલ આમળાને જુએ છે અલ્પજ્ઞ પુરુષ જીવોની ગતિ આદિની વિલક્ષણતાને જોઈને અનુમાન પ્રમાણથી કર્મને જાણે છે અનુમાનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે—જીવ કર્મથી યુક્ત છે, કારણ કે તેમની ગતિમાં વિચિત્રતા દેખાય છે તથા કર્મની વિચિત્રતા—ભિન્નતાને કારણે જ વિચિત્રકર્મવાળા પ્રાણીઓના સુખ—દુઃખ આદિ વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે કોઈ જીવ રાજા થાય છે કોઈ ઘોડો થાય છે અને કોઈ હાથી ... રો કે હાથી થઈને

भवति, कश्चिद्–जीव तस्यैव राज्ञः पदातिर्भवति, कश्चित् जीवः छत्रधारको भवति, एवम् इत्थं कश्चित् जीवः क्षुत्क्षामः=क्षुधापीडितो भवति, यः=क्षुत्क्षामः कर्मवैचित्र्यात् अहोरात्रम् अटन्नपि=भ्रमन्नपि भिक्षां न लभते, तथा–'जमगसमगं' युगपत्–एककाले व्यवहरमाणाना पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति=समुद्रपारं गच्छति, एकः=अपरः समुद्रे ब्रुडति–निमज्जति, एतादृशाम् विचित्राणा कार्याणां कारणं कर्मैव, न तु कर्मातिरिक्तं किमपि लक्ष्यते। ननु पूर्वोक्ताना कार्याणां स्वाभाविकत्वमिति तत्कारणतया कर्मस्वीकरणं व्यर्थमितिचेत्तत्राह—

स स्वभावः किं वस्तु, अवस्तु वा? यदि–अवस्तु तदा तस्मात्कार्योत्पत्तिर्न कदापि भवितुमर्हति। यदि वस्तु तर्हि स किं मूर्तोऽमूर्तो वा?। अमूर्तस्तदात्वन्मतानुसारेण तस्मात् मूर्तकार्याणामुत्पत्तिर्भवितुं नार्हति। यदि मूर्तस्तदा स कर्मैवेति मनसि निधायाह–'नो खलु' इत्यादि।

राजा का प्यादा होता है और कोई उसका छत्रधारक–उस पर छत्र तानने वाला होता है। इसी प्रकार कोइ जीव भूख से पीड़ित होता है, जो अपने कर्म की विचित्रता के कारण दिन और रात भीख के लिए भटकता फिरता है, फिर भी भीख नहीं पाता। तथा–एक ही समय में व्यापार करनेवाले नौका–व्यापारियों में से एक सकुशल समुद्र पार हो जाता है और दूसरा समुद्र में ही डूब जाता है। इन सब विचित्र कार्यों का कारण कर्म ही है; कर्म के सिवाय और कुछ भी प्रतीत नहीं होता।

शंका—पूर्वोक्त विचित्र कार्य स्वभाव से ही होते हैं अतएव कर्म को उनका कारण मानना व्यर्थ है।

समाधान तुम स्वभाव को विचित्र कार्यों का कारण कहते हो तो बताओ कि स्वभाव क्या है? वह कोइ वस्तु है या अवस्तु? अगर अवस्तु है तो उससे कार्यों की उत्पत्ति नहीं हो सकती। वस्तु है तो मूर्त

રાજાનું વાહન બને છે કોઇ જીવ તે રાજાનો પાયદળ સૈનિક થાય છે અને કોઈ તેનો છત્રધારક–તેના પર છત્ર ધારણ કરાવનાર થાય છે. એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ ભૂખથી પીડાય છે, જે પોતાના કર્મની વિચિત્રતાને કારણે દિવસ અને રાત ભીખને માટે ભટકે છે તે પણ ભીખમાં કંઈ પામતો નથી તથા એક જ સમયે વ્યાપાર કરનાર વહાણમા સફર કરતા વેપારીએ.માથી એક સકુશળ સમુદ્રપાર કરે છે અને બીજો સમુદ્રમા જ ડૂબી જાય છે એ બધા વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મ જ છે, કર્મના સિવાય બીજુ કંઇ પણ લાગતુ નથી

શંકા-પૂર્વોક્ત વિચિત્ર કાર્ય સ્વભાવથી જ થાય છે તેથી કર્મને તેનું કારણ માનવું તે વ્યર્થ છે.

સમાધાન-તમે સ્વભાવને વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કહો છો તો બતાવો કે સ્વભાવ શું છે? તે કોઇ વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? જો અવસ્તુ હોય તો તેનાથી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી જો વસ્તુ હોય તો મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો

नुमाणानुग्राहकत्वासम्भवात्, तत्र दृष्टान्तमुप पश्यति-'यथे'-त्यादि-यथा-आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, तथा-चन्दनेन=घृष्टचन्दन द्रव्येण नोपलिप्यते इति। एवम् अग्निभूतिमनोगतं संशयमुत्पाद्य तन्निराकर्तुमाह-'तम्मिच्छा' इत्यादि। हे अग्निभूते! तत्=तव मतं मिथ्या, यस्माद्धेतोः अतिशय-ज्ञानिनः=सर्वज्ञाः प्रत्यक्षत्वेन-साक्षात्कारेण कर्म पश्यन्ति, घटपटादिवत् करामलकवद्वा। छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्यं=गतिवैलक्षण्यं दृष्ट्वा अनुमानेन तत्=कर्म जानन्ति। तथाहि अनुमानप्रयोगः-जीवाः कर्मवन्तो गतिवैचित्र्यादिति। तथा-कर्मणोऽविचित्रतयेव=वैलक्षण्येनैव विचित्रकर्मवतां प्राणिनां=जीवानां सुखदुःखादिभावाः विविधाः सम्पद्यन्ते। यतः=यस्मात् कारणात् कोऽपि जीवः राजा भवति, कश्चित्-कोऽपि जीवः अश्वः, कोऽपि गजो वा भूत्वा तस्य-राज्ञः वाहनं

अमूर्त में से एक उपघात्य हो और दूसरा उसका उपघातक हो, तथा एक अनुग्राह्य हो और दूसरा अनुग्राहक हो। इस विषय में दृष्टान्त देते हैं। यथा-आकाश तलवार, आदि के द्वारा काटा नहीं जा सकता और चन्दनादि के लेप से लेपा नहीं जा सकता।

इस प्रकार अग्निभूति के मनोगत संशय का समर्थन करके उसका निराकरण करने के लिये कहते हैं-हे अग्निभूति, तुम्हारा यह मत मिथ्या है। क्यों कि-सर्वज्ञ कर्म को प्रत्यक्ष से देखते हैं, जैसे घट पट आदि को अथवा हथेली पर रक्खे आंवले को देखते हैं। अल्पज्ञ पुरुष जीवों की गति आदि की-विलक्षणता को देख कर अनुमान प्रमाण से कर्म को मानते हैं। अनुमान का प्रयोग इस प्रकार है-जीव कर्म से युक्त हैं, क्यों कि उनकी गति में विचित्रता देखी जाती है। तथा-कर्म की विचित्रता-भिन्नता के कारण ही, विचित्र कर्मवाले प्राणियों के सुख-दुःख आदि विचित्र भाव उत्पन्न होते हैं, क्यों कि कोई जीव राजा होता है, कोई घोड़ा होता है और कोई हाथी होता है। घोड़ा या हाथी होकर राजा का वाहन बनता है। कोई जीव उस

અમૂર્તમાંથી એક ઉપઘાત્ય હોય અને બીજુ તેનુ ઉપઘાતક હોય તથા એક અનુગ્રાહ્ય હોય અને બીજુ અનુગ્રાહક હોય. આ વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે કે,-જેમ આકાશ તલવાર આદિ દ્વારા કાપી શકાતુ નથી તેમજ ચંદનાદિના લેપથી લેપી શકાતુ નથી. આ પ્રમાણે અગ્નિભૂતિના મનોગત સંશયનુ સમર્થન કરીને તેનુ નિરાકરણ કરવાને માટે કહે છે-" હે અગ્નિભૂતિ તમારો આ મત મિથ્યા છે કારણ કે સર્વજ્ઞ, કર્મને પ્રત્યક્ષથી જુએ છે, જેમ ઘટ પટ આદિને અથવા હથેલીમાં રાખેલ આમળાને જુએ છે અલ્પજ્ઞ પુરુષ જીવોની ગતિ આદિની વિલક્ષણતાને જોઈને અનુમાન પ્રમાણથી કર્મને જાણે છે અનુમાનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે-જીવ કર્મથી યુક્ત છે, કારણ કે તેમની ગતિમાં વિચિત્રતા દેખાય છે તથા કર્મની વિચિત્રતા-ભિન્નતાને કારણે જ વિચિત્રકર્મવાળા પ્રાણીઓનાં સુખ-દુઃખ આદિ વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે કોઈ જીવ રાજા થાય છે કોઈ ઘોડો થાય છે અને કોઈ હાથી થાય છે.

भवति, कश्चित्-जीव तस्यैव राज्ञः पदातिर्भवति, कश्चित् जीवः छत्रधारको भवति, एवम् इत्थं कश्चित् जीवः क्षुत्क्षामः=क्षुधापीडितो भवति, यः=क्षुत्क्षामः कर्मवैचित्र्यात् अहोरात्रम् अटन्नपि=भ्रमन्नपि भिक्षां न लभते, तथा-'जमगसमग' युगपत्-एककाले व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति=समुद्रपारं गच्छति, एकः=अपरः समुद्रे ब्रुडति-निमज्जति, एतादृशाम् विचित्राणां कार्याणां कारणं कर्मैव, न तु कर्मातिरिक्तं किमपि लक्ष्यते। ननु पूर्वोक्तानां कार्याणां स्वाभाविकत्वमिति तत्कारणतया कर्मस्वीकरणं व्यर्थमितिचेत्तत्राह—

स स्वभावः किं वस्तु, अवस्तु वा? यदि-अवस्तु तदा तस्मात्कार्योत्पत्तिर्न कदापि भवितुमर्हति। यदि वस्तु तर्हि स किं मूर्त्तोऽमूर्त्तो वा?। अमूर्तस्तदात्मनमतानुसारेण तस्मात् मूर्तकार्याणामुत्पत्तिर्भवितुं नार्हति। यदि मूर्तस्तदा स कर्मैवेति मनसि निधायाह-'नो खलु' इत्यादि।

राजा का प्यादा होता है और कोई उसका छत्रधारक-उस पर छत्र तानने वाला होता है। इसी प्रकार कोइ जीव भूख से पीड़ित होता है, जो अपने कर्म की विचित्रता के कारण दिन और रात भीख के लिए भटकता फिरता है, फिर भी भीख नहीं पाता। तथा-एक ही समय में व्यापार करनेवाले नौका-व्यापारियों में से एक सकुशल समुद्र पार हो जाता है और दूसरा समुद्र में ही डूब जाता है। इन सब विचित्र कार्यों का कारण कर्म ही है; कर्म के सिवाय और कुछ भी प्रतीत नहीं होता।

शंका—पूर्वोक्त विचित्र कार्य स्वभाव से ही होते हैं अतएव कर्म को उनका कारण मानना व्यर्थ है।

समाधान तुम स्वभाव को विचित्र कार्यों का कारण कहते हो तो बताओ कि स्वभाव क्या है? वह कोइ वस्तु है या अवस्तु? अगर अवस्तु है तो उससे कार्यों की उत्पत्ति नहीं हो सकती। वस्तु है तो मूर्त

રાજાનું વાહન બને છે કોઇ જીવ તે રાજાનો પાયદળ સૈનિક થાય છે અને કોઈ તેનો છત્રધારક-તેના પર છત્ર ધારણ કરાવનાર થાય છે એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ ભૂખથી પીડાય છે, જે પોતાના કર્મની વિચિત્રતાને કારણે દિવસ અને રાત ભીખને માટે ભટકે છે તે પણ ભીખમા કંઈ પામતો નથી તથા એક જ સમયે વ્યાપાર કરનાર વહાણમાં સફર કરતા વેપારીઓમાથી એક સકુશળ સમુદ્રપાર કરે છે અને બીજો સમુદ્રમા જ ડુબી જાય છે એ બધા વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મ જ છે, કર્મના સિવાય બીજુ કઇ પણ લાગતુ નથી

શકા-પૂર્વોક્ત વિચિત્ર કાર્ય સ્વભાવથી જ થાય છે તેથી કર્મને તેનુ કારણ માનવું તે વ્યર્થ છે.

સમાધાન-તમે સ્વભાવને વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કહો છો તો બતાવો કે સ્વભાવ શું છે? તે કોઇ વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? જો અવસ્તુ હોય તો તેનાથી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી જો વસ્તુ હોય તો મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો

तुग्राह्यानुग्राहकत्वासम्भवात्, तत्र दृष्टान्तमुपन्यस्यति–'यथे'–त्यादि–यथा–आकाशः खड्गादिना न छिद्यते, तथा–चन्दनेन=घृष्टचन्दन द्रव द्रव्येण नोपलिप्यते इति। एवम् अग्निभूतिमनोगत संशयमुपपाद्य तन्निराकर्तुमाह–'तम्मिच्छा' इत्यादि। हे अग्निभूते! तत्=तव मतं मिथ्या, यस्माद्धेतोः अतिशय–ज्ञानिनः=सर्वज्ञाः प्रत्यक्षत्वेन–साक्षात्कारेण कर्म पश्यन्ति, घटपटादिवत् करामलकवद्वा। छद्मस्थास्तु जीवानां वैचित्र्य=गतिवैलक्षण्यं दृष्ट्वा अनुमानेन तत्=कर्म जानन्ति। तथाहि अनुमानप्रयोग –जीवाः कर्मवन्तो गतिवैचित्र्यादिति। तथा–कर्मणोर्विचित्रतयैव=वैलक्षण्येनैव तादृक्कर्मवतां प्राणीनां=जीवानां सुखदु खादिभावाः विचित्राः सम्पद्यन्ते। यत=यस्मात् कारणात् कोऽपि जीवः राजा भवति, कश्चित्–कोऽपि जीवः अश्वः, कोऽपि गजो वा भूत्वा तस्य–राज्ञः वाहनं

अमूर्त में से एक उपघात्य हो और दूसरा उसका उपघातक हो, तथा एक अनुग्राह्य हो और दूसरा अनुग्राहक हो। इस विषय में दृष्टान्त देते हैं। यथा–आकाश तलवार, आदि के द्वारा काटा नहीं जा सकता और चन्दनादि के लेप से लेपा नहीं जा सकता।

इस प्रकार अग्निभूति के मनोगत संशय का समर्थन करके उसका निराकरण करने के लिये कहते हैं–हे अग्निभूति, तुम्हारा यह मत मिथ्या है। क्यों कि–सर्वज्ञ कर्म को प्रत्यक्ष से देखते हैं, जैसे घट पट आदि को अथवा हथेली पर रक्खे आँवले को देखते हैं। छद्मस्थ पुरुष जीवों की गति आदि की–विलक्षणता को देख कर अनुमान प्रमाण से कर्म को मानते हैं। अनुमान का प्रयोग इस प्रकार है–जीव कर्म से युक्त हैं, क्यों कि उनकी गति में विचित्रता देखी जाती है। तथा–कर्म की विचित्रता–भिन्नता के कारण ही, विचित्र कर्मवाले प्राणियों के सुख–दुःख आदि विचित्र भाव उत्पन्न होते हैं, क्यों कि कोई जीव राजा होता है, कोई घोड़ा होता है और कोई हाथी होता है। घोड़ा या हाथी होकर राजा का वाहन बनता है। कोई जीव उस

અમૂર્ત માંથી એક ઉપઘાત્ય હોય અને બીજું તેનું ઉપઘાતક હોય તથા એક અનુગ્રાહ્ય હોય અને બીજું અનુગ્રાહક હોય. આ વિષે દૃષ્ટાંત આપે છે,–જેમ આકાશ તલવાર આદિ દ્વારા કાપી શકાતું નથી તેમજ ચંદનાદિના લેપથી લેપી શકાતું નથી. આ પ્રમાણે અગ્નિભૂતિના મનોગત સંશયનું સમર્થન કરીને તેનું નિરાકરણ કરવાને માટે કહે છે–" હે અગ્નિભૂતિ, તમારો આ મત મિથ્યા છે કારણ કે સર્વજ્ઞ, કર્મને પ્રત્યક્ષથી જુએ છે, જેમ ઘટ પટ આદિને અથવા હથેલીમાં રાખેલ આમળાને જુએ છે છદ્મસ્થ પુરુષ જીવોની ગતિ આદિની વિલક્ષણતાને જોઈને અનુમાન પ્રમાણથી કર્મને જાણે છે અનુમાનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે–જીવ કર્મથી યુક્ત છે, કારણ કે તેમની ગતિમાં વિચિત્રતા દેખાય છે તથા કર્મની વિચિત્રતા–ભિન્નતાને કારણે જ વિચિત્રકર્મવાળા પ્રાણીઓનાં સુખ–દુઃખ આદિ વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે કોઇ જીવ રાજા થાય છે, કોઇ ઘોડો થાય છે અને કોઇ હાથી

भवति, कश्चित्-जीव तस्यैव राज्ञः पदातिर्भवति, कश्चित् जीवः छत्रधारको भवति, एवम् इत्थं कश्चित् जीवः क्षुत्क्षामः=क्षुधापीडितो भवति, यः=क्षुत्क्षामः कर्मवैचित्र्यात् अहोरात्रम् अटन्नपि=भ्रमन्नपि भिक्षां न लभते, तथा-'जमगसमगं' युगपत्-एककाले व्यवहरमाणानां पोतवणिजां मध्ये एकस्तरति=समुद्रपारं गच्छति, एकः= अपरः समुद्रे ब्रुडति-निमज्जति, एतादृशाम् विचित्राणां कार्याणां कारणं कर्मैव, न तु कर्मातिरिक्तं किमपि लक्ष्यते। ननु पूर्वोक्तानां कार्याणां स्वाभाविकत्वमिति तत्कारणतया कर्मस्वीकरणं व्यर्थमितिचेत्तत्राह—

स स्वभावः किं वस्तु, अवस्तु वा? यदि-अवस्तु तदा तस्मात्कार्योत्पत्तिर्न कदापि भवितुमर्हति। यदि वस्तु तर्हि स किं मूर्तोऽमूर्तो वा?। अमूर्तस्तदात्वन्मतानुसारेण तस्मात् मूर्तकार्याणामुत्पत्तिर्भवितुं नार्हति। यदि मूर्तस्तदा स कर्मैवेति मनसि निधायाह-'नो खलु' इत्यादि।

राजा का प्यादा होता है और कोई उसका छत्रधारक-उस पर छत्र तानने वाला होता है। इसी प्रकार कोई जीव भूख से पीड़ित होता है, जो अपने कर्म की विचित्रता के कारण दिन और रात भीख के लिए भटकता फिरता है, फिर भी भीख नहीं पाता। तथा-एक ही समय में व्यापार करनेवाले नौका-व्यापारियों में से एक सकुशल समुद्र पार हो जाता है और दूसरा समुद्र में ही डूब जाता है। इन सब विचित्र कार्यों का कारण कर्म ही है; कर्म के सिवाय और कुछ भी प्रतीत नहीं होता।

शंका—पूर्वोक्त विचित्र कार्य स्वभाव से ही होते हैं अतएव कर्म को उनका कारण मानना व्यर्थ है।

समाधान तुम स्वभाव को विचित्र कार्यों का कारण कहते हो तो बताओ कि स्वभाव क्या है? वह कोई वस्तु है या अवस्तु? अगर अवस्तु है तो उससे कार्यों की उत्पत्ति नहीं हो सकती। वस्तु है तो मूर्त

રાજાનું વાહન બને છે કોઇ જીવ તે રાજાનો પાયદળ સૈનિક થાય છે અને કોઈ તેનો છત્રધારક-તેના પર છત્ર ધારણ કરાવનાર થાય છે એજ પ્રમાણે કોઈ જીવ ભૂખથી પીડાય છે, જે પોતાના કર્મની વિચિત્રતાને કારણે દિવસ અને રાત ભીખને માટે ભટકે છે તે પણ ભીખમા કઈ પામતો નથી તથા એક જ સમયે વ્યાપાર કરનાર વહાણમાં સફર કરતા વેપારીઓ.માથી એક સકુશળ સમુદ્રપાર કરે છે અને બીજો સમુદ્રમા જ ડૂબી જાય છે એ બધા વિચિત્ર કાર્યોનું કારણ કર્મ જ છે, કર્મના સિવાય બીજુ કઇ પણ લાગતુ નથી

શકા-પૂર્વોક્ત વિચિત્ર કાર્ય સ્વભાવથી જ થાય છે તેથી કર્મને તેનું કારણ માનવું તે વ્યર્થ છે.

સમાધાન-તમે સ્વભાવને વિચિત્ર કાર્યોનુ કારણ કહો છો તો બતાવો કે સ્વભાવ શું છે? તે કોઇ વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? જો અવસ્તુ હોય તો તેનાથી કાર્યોની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી જો વસ્તુ હોય તો મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો

किमपि घटपटादि कार्यं कारणेन विना=कारणाभावे नो सम्पद्यते, अपितु कारणेनैव किमपि कार्यं सम्पद्यते अतो जीवानां राजत्वादि विचित्रकार्याणां कारणतया कर्म स्वीकरणीयमेवेति पर्यवसितम्। इत्थं कर्मणः सत्तामुपपाद्य सम्प्रति मूर्तामूर्तयोः कर्मजीवयोः सम्बन्धं युक्त्या साधयति—'अह य' इत्यादि।

अह च—यथा मूर्तस्य घटस्य अमूर्तेन आकाशेन सह सम्बन्धः, तथा=तेन प्रकारेण मूर्तस्य कर्मणः अमूर्तेन जीवेन सह सम्बन्धो बोध्यः। तथा च—मूर्तैः नानाविधैः=अनेकप्रकारैः मद्यैर्जीवस्य उपघातः=वैरूप्यादि दोषजननेन हानिर्भवति। तदुक्तम्—

है या अमूर्त? अगर अमूर्त है तो तुम्हारे मतानुसार वह मूर्त कार्यों को उत्पन्न नहीं कर सकता। अगर मूर्त है तो फिर वह कर्म ही है। इसी बात को मन में लेकर कहते हैं—'नो खलु' इत्यादि।

घट पट आदि कोई भी कार्य कारण के बिना उत्पन्न नहीं हो सकता। कारण से ही कोई कार्य उत्पन्न होता है। अतः जीवों के राजा होने आदि विविध कार्यों का कारण कर्म स्वीकार करना चाहिए। इस प्रकार कर्म की सत्ता सिद्ध करके अब मूर्त कर्म और अमूर्त जीव का संबंध युक्ति से सिद्ध करते हैं—'अह य' इत्यादि।

जैसे मूर्त घट का अमूर्त आकाश के साथ सम्बन्ध होता है, उसी प्रकार मूर्त कर्म का अमूर्त जीव के साथ संबंध समझ लेना चाहिए। अथवा—जैसे नाना प्रकार के मूर्त मद्यों के द्वारा जीव का उपघात (विरूपता आदि दोषों की उत्पत्ति होने से हानि) होती है। कहा भी है—

અમૂર્ત હોય તો તમારા મત પ્રમાણે તે મૂર્ત કાર્યોને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. જો મૂર્ત હોય તો પછી તે કર્મ જ છે. એજ વાતને મનમાં લઈને કહે છે—"નો ખલુ" ઇત્યાદિ

ઘટપટ આદિ કોઈ પણ કાર્ય કારણવિના ઉત્પન્ન થઈ શકતાં નથી. કારણથી જ કોઈ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જીવોનુ રાજા થવુ આદિ વિચિત્ર કાર્યોનુ કારણ કર્મને સ્વીકારવુ જોઈએ આ પ્રમાણે કર્મની સત્તા સિદ્ધ કરીને હવે મૂર્ત કર્મ અને અમૂર્ત જીવનો સંબંધ યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે—"અહય" ઇત્યાદિ

જેમ મૂર્ત ઘડાનો અમૂત આકાશની સાથે સંબંધ હોય છે, એજ પ્રમાણે મૂર્ત કર્મનો અમૂર્ત જીવની સાથે સંબંધ સમજી લેવો જોઈએ. અથવા જેમ વિવિધ પ્રકારના મૂર્ત મદ્યોના દ્વારા જીવનો ઉપઘાત. (વિરૂપતા આદિ દોષોની ઉત્પત્તિ થવાથી હાની) થાય છે કહ્યુ પણ છે—

[1] वैरूप्यं [2] व्याधिपिण्डः [3] स्वजनपरिभवः [4] कार्यकालातिपातो,
[5] विद्वेशो [6] ज्ञाननाशः [7] स्मृतिमतिहरणं [8] विप्रयोगश्चसद्भिः ।
[9] पारुष्यं [10] नीचसेवा [11] कुल-[12] बल-[13] तुलना [14] धर्म-[15] कामा-[16] र्थहानिः,
कष्टं भोः ! षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः ॥१॥ इति ।

अपि च—श्रूयते च ऋषिर्मद्यात् प्राप्तज्योतिर्महातपाः ।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥ १ ॥
किंचेह बहुनोक्तेन प्रत्यक्षेणैव दृश्यते ।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भण्डनलक्षणः ॥ २ ॥ इति ।

"वैरूप्य व्याधिपिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,
विद्वेषो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।
पारुष्यं नीचसेवा कुलबलतुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्ट भोः ! षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः" ॥१॥इति ।

अर्थात्–'मदिरापान से हानिकर यह सोलह दोष उत्पन्न होते हैं–विरूपता १, नाना प्रकार की व्याधियाँ २, स्वजनों के द्वारा तिरस्कार ३, कार्य–काल की बर्बादी ४, विद्वेष ५, ज्ञान का नाश ६, स्मरण–शक्ति और बुद्धि की हानि ७, सज्जनों से अलगाव ८, रुखापन ९, नीचों की सेवा १०, कुल ११, बल १२, तुलना १३, धर्म १४, काम १५, और अर्थ १६, की हानि"। और भी कहा है—

वैरूप्यं व्याधिपिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,
विद्वेषो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।
पारुष्य नीचसेवा कुल–बल–तुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्टं भोः ! षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः ॥ इति ।

એટલે કે મદિરા પીવાથી આ સોળ હાનિકારક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. (૧) વિરૂપતા (૨) વિવિધ પ્રકારની વ્યધિઓ (૩) સ્વજનો દ્વારા તિરસ્કાર (૪) કાર્ય કાળની બરબાદી (૫) વિદ્વેષ (૬) જ્ઞાનનો નાશ (૭) સ્મરણ શકિત અને બુદ્ધિની હાનિ (૮) સજ્જનોથી વિખૂટાપણું (૯) કઠોરપણું (૧૦) નીચ લોકોની સેવા (૧૧) કુળ, (૧૨) બળ, (૧૩) તુલના (૧૪) ધર્મ, (૧૫) કામ અને (૧૬) અર્થની હાની બીજુ પણ કહેલ છે કે–

एतद्विषय विज्ञजिज्ञासुभिरस्मदाचार्यचरणकृताचारमणिमञ्जूषा व्याख्याविभूषितस्य दशवैकालिक सूत्रस्य पञ्चमेऽध्ययने द्वितीयोद्देशस्य 'सुरं वा मेरगं वावि' इत्यादि पद् त्रिंशत्तमादि गाथानां व्याख्याऽवलोकनीयेति।

तथा-मूर्तनानाविधरोगैरमूर्तस्य जीवस्य अनुग्रहः=रोगनाशवलपुष्टयादिजननेनोपकारो यथा भवति, तथैव अमूर्तस्य जीवस्य तेन प्रकारेणैव अमूर्तस्य जीवस्य मूर्तेन कर्मणा उपघातोऽनुग्रहश्च ज्ञातव्य इति। एवं दृष्टान्तोपन्यासपूर्वकं कर्मास्तित्वमुपपद्यापन्निभृतेः परममान्यप्रमाणप्रदर्शनाय माह—'श्रूयते च' इत्यादि।

"श्रूयते च ऋषिर्मद्यात्, प्राप्तज्योतिर्महातपाः।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥१॥
किं चेह बहुनोक्तेन, प्रत्यक्षेणैव दृश्यते।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भण्डनलक्षणः" ॥२॥ इति।

अर्थात्—सुना जाता है कि ज्ञान-ज्योतिमान् और महातपस्वी ऋषि भी मदिरा पान के कारण अप्सराओं से अभिभूत होकर मूर्ख मनुष्य की तरह मौत के ग्रास बने॥१॥ इस विषय में अधिक कहने से क्या लाभ? मद्यपान की बुराई तो वर्तमान में भी प्रत्यक्ष देखी जाती है। शराबी सर्वत्र भांडा जाता है।२॥

इस विषय में विशेष जिज्ञासुओं को मेरे गुरु पूज्य आचार्य श्री घासीलालजी महाराज की बनाई हुई आचारमणिमञ्जूषा नामक टीकावाले दशवैकालिक सूत्र के पाँचवें अध्ययन के दूसरे उद्देशक की 'सुरं वा मेरगं वावि' इत्यादि छत्तीसवीं आदि गाथाओं की व्याख्या देख लेनी चाहिए।

श्रूयते च ऋषिर्मद्यात् प्राप्तज्योतिर्महातपाः।
स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो मूर्खवन्निधनं गतः ॥ १ ॥
किं चेह बहुनोक्तेन प्रत्यक्षेणैव दृश्यते।
दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि तथा भाण्डनलक्षण ॥२॥ इति।

એટલે કે-સાંભળવામાં આવે છે કે જ્ઞાન-જ્યોતિ પ્રાપ્ત મહા તપસ્વી ઋષિ પણ મદિરા પાનને કારણે અપ્સરાઓથી અભિભૂત થઇને મૂર્ખ મનુષ્યની જેમ મોતનો કોળીયો બન્યા છે ॥ ૧ ॥

આ વિષે વધારે કહેવાથી શો લાભ? મદિરાપાનની બુરાઈ તો વર્તમાન કાળમાં પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે શરાબી બધે નિંદાય છે (નોંધ:—આ વિષયમાં વિશેષ જિજ્ઞાસા ધરાવનારે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ આચારમણિમંજૂષા' નામની ટીકાવાળા દશવૈકાલિક સૂત્રના પાંચમાં અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશની સુરંવા મેરગં વાવિ' ઇત્યાદિ છત્રીસમી આદિ ગાથાઓની વ્યાખ્યા જોઇ લેવી જોઇએ—અનુવાદક) તથા જેમ વિવિધ પ્રકારની મૂર્ત ઔષધીઓથી

अथ च तत्र परममान्येषु वेदपदेष्वपि=वेदेष्वपि कुत्रापि=कस्मिंश्चिदपि स्थले कर्मणो निषेधो नास्ति। तेन=वेदेषु कर्मणो निषेधाभावेन 'कर्म अस्ति इति सिद्धम्। एवम्=उक्तरूपेण प्रभुवचनेन कर्मास्तित्व-विषयके संशये छिन्ने सति हृष्टतुष्टः=अतिप्रसन्नः सन् अग्निभूतिरपि इन्द्रभूतिवत् पञ्चशतशिष्यसहितः प्रव्रजितः=श्रीमहावीरहस्ताद् दीक्षितो जातः ॥सू०१०७॥

मूलम्—तए णं वाउभूई विप्पो 'दुवेवि भायरा पव्वइय' त्ति जाणिऊण चिंतेइ-सच्चमेसो सव्वण्णू दीसइ, जप्पभावेण ममं दोवि भायरा तयंतिए पव्वइया। अओ अहमवि तत्थ गमिय सयमणोगयं तज्जीव तच्छरीर-विसय संसय अवाकरेमित्ति कट्टु सो वि पंचसयसिस्सपरिवुडो पहुसमीवे समणुपत्तो पहू तं नामसंसयनिद्देस-पुव्वं वयइ-भो वाउभूई! तुज्झमणंसि संदेहो वट्टइ-जं सरीरं तं चेव जीवो। नो अन्नो तव्वइरित्तो कोवि जीवो पच्चक्खाइपमाणेण तं उवलंभाभावा। जलबुब्बुओ विव सो सरीराओ उपज्जए सरीरे चेव विलिज्जइ। अओ नत्थि अन्नो कोवि पयत्थो जो परलोए गच्छेज्जा। "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः" इच्चाइ वेयवयणंपि अत्तत्थे माण। एत्थ वुच्चइ सव्वपाणिणं देसओ जीवो पच्चक्खो अत्थि चेव, जओ सोमइआ इगुणाणं पच्चक्ख-

---

तथा-जिस प्रकार नाना प्रकार की मूर्त औषधों से अमूर्त जीव का अनुग्रह होता है-रोग का नाश होता है, बल-पुष्टि आदि की उत्पत्ति होकर उपकार होता है, उसी प्रकार अमूर्त जीव का मूर्त कर्म से भी उपघात और अनुग्रह जान लेना चाहीए। इस प्रकार दृष्टान्तों से कर्म का अस्तित्व दिखला कर अग्निभूति के परममान्य प्रमाण को प्रदर्शित करने के लिये कहते है—

इस के सिवाय तुम्हारे अतिशय मान्य वेदों में भी, किसी भी स्थान पर कर्म का निषेध नहीं है। वेदों में कर्म का निषेध न होने से भी 'कर्म है' यह सिद्ध होता है। इस प्रकार प्रभु के कथन से कर्म के अस्तित्व संबंधी संशय के दूर हो जाने पर हृष्ट-तुष्ट हुए अग्निभूति ने भी, इन्द्रभूति के समान, पाँच सौ शिष्यों सहित श्रीमहावीर प्रभु के हाथ से दीक्षा ग्रहण करली ॥सू०१०७॥

અમૂર્ત જીવનો અનુગ્રહ થાય છે-રોગનો નાશ થાય છે, બળ-પુષ્ટિ આદિની ઉત્પત્તિ થઈને ઉપકાર થાય છે, એજ પ્રમાણે અમૂર્ત જીવનો કર્મથી પણ ઉપઘાત અનુગ્રહ જાણી લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતોથી કર્મનું અસ્તિત્વ બતાવીને અગ્નિભૂતિના પરમ માન્ય પ્રમાણને પ્રદર્શિત કરવાને માટે કહે છે-આ સિવાય અતિશય માન્ય વેદોમા પણ કોઈ પણ સ્થાને કર્મનો નિષેધ નથી. વેદોમા કર્મનો નિષેધ ન હોવાથી પણ "કર્મ છે" તે સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણેના પ્રભુના કથનથી હર્ષ અને સંતોષ પામેલ અગ્નિભૂતિએ પણ, ઇન્દ્રભૂતિની જેમ, પાંચસો શિષ્યો સાથે શ્રી મહાવીર પ્રભુને હાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી (સૂ૦ ૧૦૭)

वणेणं संविट्ठ भतिथ। सो जीवो देहिंदियेहिंतो पुढं भत्थि। भओ जया इंदियाइं नस्संति तया सो तं तं इंदियत्थं सरइ, जहा-एसो सद्दो मए पुव्वं सुणिओ, एय वत्थुजायं मए पुव्वं दिट्ठं, एसो गंधो मए पुव्वं अग्घाओ, एसो महुर विआइरसो मए पुव्वं आसाइओ, एसो मिउकक्खडाइफासो मए पुव्वं पुट्ठो आसी। एव पयारो भो अणुह्वोसवइ, सो जीवं विना कस्स होज्जा? तुम्ह सत्थे वि वुत्तं—

"सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येषब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धोयं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः" इति। भइ सरीराओ अन्नो कोवि जीवो न हवेज्ज तादे "सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण एपलभ्यः" इइकहं संगच्छेज्ज। भओ सिद्धं सरीराओ भिन्नो अन्नो जीवो अत्थित्ति। एव पहुकयगुणेणं छिन्नसंसओ पडिबुद्धो वाउभूई वि पंच सयसिस्सेहिं पव्वइओ ॥सू० १०८॥

छाया—ततः खलु वायुभूतिर्मिमः 'द्वावपि भ्रातरौ प्रव्रजितौ' इति ज्ञात्वा चिन्तयति-सत्यम्, एष सर्वज्ञो दृश्यते, यत्प्रभावेण मम द्वावपि भ्रातरौ तदन्तिके प्रव्रजितौ। अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वमनोगत तज्जीव तच्छरीरविषय संशयमपाकरोमीति कृत्वा सोऽपि पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः। प्रभुस्तं नाम संशयनिर्देशपूर्वं वदति-भो! वायुभूते! तवमनसि संदेहो वर्तते-यत् शरीरं तदेव जीवः, नान्यस्तद्व्यतिरिक्त

मूल का अर्थ—जब वायुभूति ब्राह्मण ने 'मेरे दोनों भाई दीक्षित हो गये' यह जान कर विचार किया—सचमुच ही यह सर्वज्ञ प्रतीत होते हैं जिस सर्वज्ञता के प्रभाव से मेरे दोनों भाई उनके पास दीक्षित हुए हैं। अत एव मैं भी वहाँ जाकर अपने मनमें स्थित 'तज्जीव-तच्छरीर' अर्थात् वही जीव और वही शरीर है-भिन्न नहीं, इस विषय के संशय का निवारण करूँ। इस तरह विचार कर वह भी अपने पाँच सौ शिष्यों के साथ प्रभु के पास पहुँचे। प्रभु ने उन के नाम का और संशय का उल्लेख कर के कहा-हे वायुभूति! तुम्हारे

મૂળનો અર્થ—ત્યારબાદ વાયુભૂતિ બ્રાહ્મણે જાણ્યું કે, ભાઈઓ દીક્ષિત થઈ ગયા છે આ સાંભળી તેને પ્રતીતિ થઈ કે જરૂર 'વર્ધમાન સ્વામી' સર્વજ્ઞ જણાય છે તેની સર્વજ્ઞતા ને લીધે, મારા બન્ને ભાઈઓ, સંસારથી વિરક્ત થયા, માટે મારો સંશય પણ ત્યાં જઈ વ્યક્ત કરૂં અને તેથી હું પણ નિવૃત્તુ! મારો સંશય એવો છે કે 'તજ્જીવ તચ્છરીર' અર્થાત્ જીવ છે તેજ શરીર છે અને શરીર છે તેજ જીવ છે આ બન્ને ભિન્ન નથી પણ એકજ છે, આવી શંકાનું સમાધાન 'વર્ધમાન' પાસે જઈ કરી આવું! આ પ્રમાણે વિચારગ્રસ્ત બની નિર્ણય કર્યો અને પોતાના પાંચસો શિષ્ય સમુદાય સાથે પ્રભુની સમીપે આવવા તે રવાના થયા. પ્રભુની સમીપ આવી યથાસ્થિત સ્થાન પર બેઠા. ત્યાર પછી પ્રભુએ, તેમની ઉપર દૃષ્ટિ કરી તેમના નામ ... ... અને શરીર

कोऽपि जीवः, प्रत्यक्षादि प्रमाणेन तदुपलम्भाभावात्। जलबुद्बुद इव स शरीराद् उत्पद्यते शरीर एव विलीयते। अतो नास्ति अन्यःकोऽपि पदार्थो यः परलोके गच्छेत्। विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः" इत्यादि वेदवचनमपि अत्रार्थे मानम्। अत्रोच्यते—सर्वप्राणिनां देशतो जीवः प्रत्यक्षोऽस्त्येव, स स्मृत्यादि गुणानां प्रत्यक्षत्वेन संविदस्ति, स जीवो देहेन्द्रियेभ्यः पृथगस्ति। यतो तदा इन्द्रियाणि नश्यन्ति तदा स तं तमिन्द्रियार्थं स्मरति, यथा एप शब्दो मया पूर्वं श्रुत १, एतद् वस्तु जातं मया पूर्वं दृष्टम् २, एप गन्धो मया पूर्वमाघ्रातः ३, एष मधुरतिक्तादि रसो मया पूर्वमास्वादितः ४, एष मृदुकर्कशादि स्पर्शो मया पूर्वं स्पृष्ट आसीत्। एवं प्रकारो योऽनुभवो

मन में सन्देह है कि जो शरीर है वही जीव है। शरीर से भिन्न कोई जीव नहीं है, क्यों कि प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से उसका उपलभ नहीं होता। जल के बुलबुले के समान जीव शरीर से उत्पन्न होता है। और शरीर में हा विलीन हो जाता है। अत एव उससे भिन्न कोई पदार्थ नहीं जो परलोक में जाता हो। 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः' इत्यादि (पूर्वोल्लिखित) वेद–वचन भी इस विषय में प्रमाण है। अर्थात् पाँचभूतों से यह आत्मा उत्पन्न होता है, और पाँच भूतो में ही मिल जाता है।

इस का समाधान यह है—सभी प्राणियों को देश से जीव का प्रत्यक्ष होता ही है। वह जीव स्मृति आदि गुणों का साक्षात ज्ञाता है। वह जीव शरीर तथा इन्द्रियों से भिन्न है; क्यों कि जीव, इन्द्रियों के नष्ट हो जाने पर भी, इन्द्रियों द्वारा जाने हुए विषयों का स्मरण करता है। जैसे–यह शब्द मैंने पहले सुना था; ये वस्तुएँ मैं ने पहले देखी थीं; यह गंध मैंने पहले सूंघी थी; यह मधुर और तिक्त रस मैंने पहले चखा था; यह

એકજ છે' એ ઘોળાઈ રહેલી શંકા, સભા સમક્ષ પ્રગટ કરી "તારા મનમા સંદેહ છે કે, જીવ અને શરીર જુદા નથી, પણ એકજ છે કારણ કે પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણ વડે, તેની ઉપલબ્ધિ થઈ શકતી નથી જલના પરપોટા સમાન, જીવ શરીરમા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાજ વિલય થાય છે. શરીરથી કોઈ ભિન્ન પદાર્થ છે જ નહિ. કે પરલોકમા જતો હોય! 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्य." ઇત્યાદિ આ વેદવાકયો વડે, તુ તારી માન્યતા ને પુષ્ટિ આપે છે."

ઉપર દર્શાવેલી વાયુભૂતિની માન્યતાને નિર્મૂળ કરવા, ભગવાન સમાધાન આપે છે કે, સર્વ પ્રાણીઓ જુદા જુદા ભાસે છે, તે તેનુ પ્રમાણ છે. જીવમા સ્મૃતિ વિગેરે ગુણો રહેલા છે, તે તેની બીજી પ્રત્યક્ષતા છે. ઇન્દ્રિયો અને શરીરની રચના ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, તે પણ તેનો પુરાવો છે કારણ કે ઇન્દ્રિયોનો નાશ થતાં પણ, ઇન્દ્રિયો દ્વારા જણાયેલ વિષયોની સ્મૃતિ રહે છે. પહેલા સાભળેલા શબ્દો, પહેલી દેખાએલ વસ્તુઓ, અગાઉ સૂંઘાએલ પદાર્થો,

भवति, सो जीवं विना कस्य भवतु ।। [redacted] शास्त्रेऽप्युक्तम्—सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः" इति। यदि शरीराद् अन्य कोऽपि जीवो न भवेत्तदा "सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण एष लभ्यः" इति कथं संगच्छेत ? अतः सिद्ध शरीराद् भिन्नोऽन्यो जीवोऽस्तीति। एवं प्रभु-वचनेन छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धो वायुभूतिरपि पंचशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०१०८॥

टीका—'तए णं वाउभूई सिप्पो' इत्यादि। ततः खलु वायुभूतिर्विप्रः द्वावपि भ्रातरौ प्रव्रजितौ" इति श्रुत्वा मनसि चिन्तयति—तथाहि—"सत्यम्, एषः=श्रीमहावीरस्वामी सर्वज्ञो दृश्यते, यत्प्रभावेण मम द्वावपि

कोमल या कठोर आदि स्पर्श मैंने पहले छुआ था। इस प्रकार का जो स्मरण होता है, वह जीव के सिवाय किस को होगा ? हमारे शास्त्र में भी कहा है—

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो यं
पश्यन्ति धीरा यतय संयतात्मानः' इति।

अर्थात्—'यह नित्य, ज्योति स्वरूप और निर्मल आत्मा, सत्य, तप और ब्रह्मचर्य के द्वारा उपलब्ध होता है, जिसे धीर तथा संयमवान् यति ही देखते हैं।' यदि जीव पृथक् न हो तो यह कथन कैसे संगत होगा ? इस से सिद्ध है कि जीव शरीर से भिन्न और स्वतंत्र है। प्रभु के इस प्रकार के कथन से वायुभूति का संशय छिन्न हो गया। वह प्रतिबुद्ध हुआ और पाँच सौ शिष्यों के साथ दीक्षित हुआ ॥सू०१०८॥

टीका का अर्थ— मेरे दोनों भाई महावीर स्वामी के समीप दीक्षित हो गये' ऐसा जान कर वायुभूति ब्राह्मण मन ही मन विचार करते है—सच है,—श्रीमहावीर स्वामी सर्वज्ञ मालूम होते हैं। यह उनकी सर्वज्ञता का ही

પહેલાંના વિશેષ ચાખેલા રસો, કોમળ–કઠણ વિગેરે સ્પર્શાયેલા સ્પર્શો, જ્યારે યાદ કરીએ છીએ ત્યારે સ્મરણમાં આવે છે આ 'સ્મરણ જીવ સિવાય કોને થાય? તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે–"સત્યેન લભ્યસ્તપસા હ્યેષ બ્રહ્મચર્યેણ નિત્યં જ્યોતિર્મયો હિ શુદ્ધો યં પશ્યન્તિ ધીરા યતયઃ સંયતાત્માનઃ" ઇતિ આ નિત્ય જ્યોતિ સ્વરૂપ નિર્મળ આત્મા, સત્ય–તપ અને બ્રહ્મચર્યદ્વારા ઉપલબ્ધ થાય છે ને જે આત્માને ધીર વીર સંયમવાન યતિ જોઈ શકે છે' જો જીવ જુદો ન હોય તો, આ કથન કેવી રીતે સંગત ગણાય? આથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવ શરીરથી ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે પ્રભુના આવા પ્રવચનથી વાયુભૂતિનો સંશય દૂર થયો. ને પ્રતિબોધ પામી, પ્રભુ આગળ દીક્ષા લેવા તત્પર થયો ભગવાને પણ યોગ્ય અવસર જાણી, તેમને પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષા આપી દીક્ષિત કર્યો. (સૂ૦૧૦૮)

વિશેષાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિની પ્રતિષ્ઠા ઘણી હતી, છતાં તેઓ પણ પ્રભાવિત થઈ સંસારથી વિરક્ત બન્યા. માટે આ પુરુષ કોઈ સામાન્ય શક્તિનો નથી પણ અદ્ભુત વિજ્ઞાનનો ધારક હોવો જોઈએ. જેમ મારા બન્ને

भ्रातरौ सदन्तिके प्रव्रजितौ। अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वमनोगत तज्जीवतच्छरीरविषयं=जीव–शरीरैक्यविषयकं संशयम् अपाकरोमि, इति कृत्वा=इत्येतद्विचिन्त्य सोऽपि=वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः=समागतः। प्रभुः तं=वायुभूतिं नामसंशयनिर्देशपूर्वं=तन्नाम तन्मनोगतसंशयनिर्देशपुरस्सरं वदति–भो वायुभूते। तव मनसि संदेहो वर्तते–यत् शरीरं तदेव जीवः। तद्व्यतिरिक्तः=शरीरभिन्नः अन्यः कोऽपि जीवो नास्ति, प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तदुपलम्भाभावात्। जलबुद्बुद इव=जलबुद्बुदवत् स=जीवः शरीरात् उत्पद्यते उत्पन्नः सन् शरीरे एव विलीयते=विलीनो भवति। अतो नास्ति अन्यः=शरीरातिरिक्तः कोऽपि पदार्थः=जीवपदार्थः, यः परलोके गच्छेत्?। 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः' इत्यादि=विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येव अनुविनश्यति–इति वेदवचनमपि अत्रार्थे=शरीरजीवैक्यविषये मानं=प्रमाणम्। अयं भावः–विज्ञानघनो=जीव एतेभ्यो

प्रभाव है–कि मेरे दोनों भाई उनके समीप दीक्षित हो गये हैं। अत एव मैं भी उनके पास जाकर अपने मन के 'वही जीव वही शरीर' अर्थात् जीव और शरीर विषयक एकता संबंधी संशय का समाधान प्राप्त करूँ। इस प्रकार विचार कर वायुभूति भी अपने पाँचसौ शिष्यों को साथ लेकर भगवान् के समीप आये। भगवान् ने वायुभूति के नाम और संशय का उल्लेख करते हुए कहा–हे वायुभूति! तुम्हारे मन में यह सन्देह बैठा हुआ है कि–'जो शरीर है वही जीव है। शरीर से भिन्न जीव अलग नहीं है, क्यों कि प्रत्यक्ष आदि किसी भी प्रमाण से जीव की प्रतीति नहीं होती। जैसे जल का बुद्बुद जल से ही उत्पन्न होता है और जल में लीन हो जाता है, जल से अलग उसका कोई स्वतंत्र अस्तित्व नहीं है, इसी प्रकार जीव भी शरीर से उत्पन्न होता है और शरीर में ही विलीन हो जाता है। अतः शरीर से भिन्न कोई जीव पदार्थ नहीं है जो मृत्यु के पश्चात् परलोक में जाय। 'विज्ञानघन ही इन पृथ्वी आदि भूतों से उत्पन्न होकर उन्हीं में लीन हो जाता है' यह वेद–वाक्य भी जीव और शरीर की एकता के विषय में प्रमाण है।

ભાઇઓની અને અમારા બધાની જે જે શંકાઓ અમને મુંઝવે છે, તે બધી શંકાઓ અનુક્રમે નિર્મૂળ થતી જાય છે જીવનુ અસ્તિત્વ અને કર્મનું હોવાપણું, આ બન્ને શંકાઓ અમારા મનમા વરતતી હતી, તેનુ નિવારણ આ વ્યક્તિએ સચોટ કથન દ્વારા કરી આપ્યા પછી, મને પણ થોડી થોડી શ્રદ્ધા તેના પર આવતી જાય છે. માટે હું પણ મારી શંકા તેની આગળ પ્રદર્શિત કરી, તેનો ખુલાસો મેળવુ! આવું વિચારી તે પ્રભુ પાસે ગયો એટલે 'શરીર અને જીવ' એકજ છે તે જાતની તેમની શંકા, પ્રભુએ સ્વયં પ્રગટ કરી આથી વાયુભૂતિને પોતાના મનની વાત એમણે કેવી રીતે જાણી તે જોઈ વિસ્મય થયો. ભગવાને, જીવોની સ્મૃતિ, જીજ્ઞાસા, ચિકીર્ષા, જીગમિષા, આશંસા વિગેરે ગુણોનો

भवति, सो मौनं विना कस्य भवेत् ।। तत्र शास्त्रेऽप्युक्तम्—सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः” इति। यदि शरीराद् अन्यः कोऽपि जीवो न भवेत्तदा “सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण एषलभ्यः” इति कथं संगच्छेत ? अतः सिद्धं शरीराद् भिन्नोऽन्यो जीवोऽस्तीति । एवं प्रभु-वचनेन छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धो वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०१०८॥

टीका—'तए णं वाउभूई विप्पो' इत्यादि । ततः खलु वायुभूतिर्विप्रः ग्रामपि भ्रातरौ प्रव्रजितौ” इति ज्ञात्वा मनसि चिन्तयति—यथाहि—“सत्यम्, एषः=श्रीमहावीरस्वामी सर्वज्ञो दृश्यते, यत्प्रभावेण मम भ्रातापि

कोमल या कठोर आदि स्पर्श मैंने पहले छुआ था। इस प्रकार का जो स्मरण होता है, वह जीव के सिवाय किस को होगा ? तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है—

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य
पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः' इति ।

अर्थात्—'यह नित्य, ज्योति स्वरूप और निर्मल आत्मा, सत्य, तप और ब्रह्मचर्य के द्वारा उपलब्ध होता है, जिसे धीर तथा संयमवान् यति ही देखते हैं।' यदि जीव पृथक् न हो तो यह कथन कैसे संगत होगा ? इस से सिद्ध है कि जीव शरीर से भिन्न और स्वतंत्र है। प्रभु के इस प्रकार के कथन से वायुभूति का संशय छिन्न हो गया। वह प्रतिबुद्ध हुआ और पाँच सौ शिष्यों के साथ दीक्षित हुआ ॥सू०१०८॥

टीका का अर्थ— मेरे दोनों भाई महावीर स्वामी के समीप दीक्षित हो गये' ऐसा जान कर वायुभूति ब्राह्मण मन ही मन विचार करते हैं—सच है,—श्रीमहावीर स्वामी सर्वज्ञ मालूम होते हैं। यह उनकी सर्वज्ञता का ही

મટાભિમ વિગેરે ચાખેલા રસો, કોમળ-કઠણ વિગેરે સ્પર્શેલા સ્પર્શો, જ્યારે યાદ કરીએ છીએ ત્યારે સ્મરણમાં આવે છે આ 'સ્મરણ' જીવ સિવાય કોને થાય? તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मया हि शुद्धो यं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः” ઇતિ આ નિત્ય જ્યોતિ સ્વરૂપ નિર્મળ આત્મા, સત્ય-તપ અને બ્રહ્મચર્યદ્વારા ઉપલબ્ધ થાય છે ને જે આત્માને ધીર-વીર સંયમવાન યતિ જોઈ શકે છે' જો જીવ જુદો ન હોય તો, આ કથન કેવી રીતે સંગત ગણાય? આથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવ શરીરથી ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે પ્રભુના આવા પ્રવચનથી વાયુભૂતિનો સંશય દૂર થયો. ને પ્રતિબોધ પામી, પ્રભુ આગળ દીક્ષા લેવા તત્પર થયો ભગવાને પણ યોગ્ય અવસર જાણી તેમને પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષા આપી દીક્ષિત કર્યો. (સૂ૦૧૦૮)

વિશેષાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિની પ્રતિષ્ઠા ઘણી હતી છતાં તેઓ પણ પ્રભાવિત થઈ સંસારથી વિરક્ત બન્યા. માટે આ પુરુષ કોઈ સામાન્ય શક્તિનો નથી પણ અદ્ભુત વિજ્ઞાનનો ધારક હોવો જોઈએ. જેમ મારા બન્ને

भ्रातरौ तदन्तिके प्रव्रजितौ। अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वमनोगत तज्जीवतच्छरीरविषयं=जीव–शरीरैक्यविषयकं संशयम् अपाकरोमि, इति कृत्वा=इत्येतद्विचिन्त्य सोऽपि=वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः=समागतः। प्रभुः तं=वायुभूतिं नामसंशयनिर्देशपूर्वं=तन्नाम तन्मनोगतसंशयनिर्देशपुरस्सरं वदति–भो वायुभूते। तव मनसि संदेहो वर्तते–यत् शरीरं तदेव जीवः। तद्व्यतिरिक्तः=शरीरभिन्नः अन्यः कोऽपि जीवो नास्ति, प्रत्यक्षादिप्रमाणेन तदुपलम्भाभावात्। जलबुद्बुद इव=जलबुद्बुदवत् स=जीवः शरीरात् उत्पद्यते उत्पन्नः सन् शरीरे एव विलीयते=विलीनो भवति। अतो नास्ति अन्यः=शरीरातिरिक्तः कोऽपि पदार्थः=जीवपदार्थः, यः परलोके गच्छेत्?। 'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः' इत्यादि=विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येव अनुविनश्यति–इति वेदवचनमपि अत्रार्थे=शरीरजीवैक्यविषये मान=प्रमाणम्। अयं भावः–विज्ञानघनो=जीव एतेभ्यो

प्रभाव है–कि मेरे दोनों भाई उनके समीप दीक्षित हो गये हैं। अत एव मैं भी उनके पास जाकर अपने मन के 'वही जीव वही शरीर' अर्थात् जीव और शरीर विषयक एकता संबंधी संशय का समाधान प्राप्त करूँ। इस प्रकार विचार कर वायुभूति भी अपने पाँचसौ शिष्यों को साथ लेकर भगवान् के समीप आये। भगवान् ने वायुभूति के नाम और संशय का उल्लेख करते हुए कहा–हे वायुभूति! तुम्हारे मन में यह सन्देह बैठा हुआ है कि–'जो शरीर है वही जीव है। शरीर से भिन्न जीव अलग नहीं है, क्यों कि प्रत्यक्ष आदि किसी भी प्रमाण से जीव की प्रतीति नहीं होती। जैसे जल का बुद्बुद जल से ही उत्पन्न होता है और जल में लीन हो जाता है, जल से अलग उसका कोई स्वतंत्र अस्तित्व नहीं है, इसी प्रकार जीव भी शरीर से उत्पन्न होता है और शरीर में ही विलीन हो जाता है। अतः शरीर से भिन्न कोई जीव पदार्थ नहीं है जो मृत्यु के पश्चात् परलोक में जाय। 'विज्ञानघन ही इन पृथ्वी आदि भूतों से उत्पन्न होकर उन्हीं में लीन हो जाता है' यह वेद–वाक्य भी जीव और शरीर की एकता के विषय में प्रमाण है।

ભાઇઓની અને અમારા બધાની જે જે શંકાઓ અમને મુંઝવે છે, તે બધી શંકાઓ અનુક્રમે નિર્મૂળ થતી જાય છે જીવનુ અસ્તિત્વ અને કર્મનુ હોવાપણું, આ બન્ને શંકાઓ અમારા મનમા વર્તતી હતી, તેનુ નિવારણ આ વ્યક્તિએ સચોટ કથન દ્વારા કરી આપ્યા પછી, મને પણ થોડી થોડી શ્રદ્ધા તેના પર આવતી જાય છે. માટે હું પણ મારી શંકા તેની આગળ પ્રદર્શિત કરી, તેનો ખુલાસો મેળવુ! આવુ વિચારી તે પ્રભુ પાસે ગયો એટલે 'શરીર અને જીવ' એકજ છે તે જાતની તેમની શંકા, પ્રભુએ સ્વયં પ્રગટ કરી. આથી વાયુભૂતિને પોતાના મનની વાત એમણે કેવી રીતે જાણી તે જોઈ વિસ્મય થયો. ભગવાને, જીવોની સ્મૃતિ, જીજ્ઞાસા, ચિકીર્ષા, જીગમિષા, આશંસા વિગેરે ગુણોનો

भूतेभ्यः=पृथिव्यादिभ्य उत्थाय–उत्पद्य पुनस्तान्येव भूतानि अनुविनश्यति=तेषु भूतेष्वेव विलीनो भवतीति। भमोच्यते=अस्मिन् विषये मतिर्विधीयते–सर्वभाषिणा जीवो देहत प्रत्यक्षोऽस्त्येव, यत्–स जीवः स्मृत्यादिगुणानां स्मृति–जिज्ञासा–चिकीर्षा–जिगमिषा–ऽऽशंसादीनां गुणानां प्रत्यक्षत्वेन संवित्–ज्ञाता अस्ति। स –जीव देहेन्द्रियेभ्यः पृथक् अस्ति, कुतः ? इत्याह–'यत' इत्यादि–यतः इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि यदा नश्यन्ति–व्याधिशस्त्रादिभिर्विहन्यन्ते तदा–इन्द्रियोपघातावस्थायाम् सः–आत्मा स तम् पूर्वमनुभूतं इन्द्रियार्थं–शब्दादिकं स्मरति। एतदेव विशदयते–'जहे' त्यादिना, यथा एषः–शब्दः मया पूर्वं–प्राक् श्रुतः। तथा–एतत्–रूपं धनभवनवसनादि वस्तुजातं–मया पूर्वं दृष्टम्। तथा एष गन्धः सुरभिर्दुरभिर्वा मया पूर्वम् आघ्रातः। तथा–एषः मधुरतिक्तादिरसः मया पूर्वं आस्वादितः ४। तथा–एषः मृदुकर्कशादि स्पर्शः मया पूर्वं स्पृष्टः ५ आसीदिति सर्वत्र संयोजनीयम्, एवं प्रकारः अनुभवो यो भवति सोऽनुभवो जीवं विना कस्य भवेत् ? अपि तु जीवातिरिक्तस्य न कस्यापि, अनुभवस्य जीवधर्मत्वादिति। पुनरप्याह–'तुज्झ सत्थेवि' इत्यादि। तव शास्त्रेऽपि उक्तमस्ति, यत्–'सत्येन

तुम्हारे इस सन्देह का समाधान इस प्रकार है–सब जीवों को प्रायः जीव प्रत्यक्ष होता ही है; क्यों कि जीव स्मृति आदि अर्थात्–स्मृति, जिज्ञासा, चिकीर्षा, जिगमिषा, आशंसा आदि गुणों का प्रत्यक्ष रूप से ज्ञाता है। यह जीव देह से और इन्द्रियों से भिन्न है क्यों कि जब व्याधि या शस्त्र आदि के आघात वगैरह किसी कारण से इन्द्रियाँ नष्ट हो जाती हैं, तब इन्द्रियों के उपघात की स्थिति में भी आत्मा पहले अनुभव किए गए शब्द आदि विषयों का स्मरण करता है। इसी कथन का स्पष्टीकरण करते हैं–जैसे 'यह शब्द मैंने पहले (श्रोत्र इन्द्रिय का उपघात होने से पूर्व) सुना था। यह धन भवन वसन (वस्त्र) आदि वस्तु–समूह मैंने पहले देखा था। यह सुगंध या दुर्गंध मैंने पहले सूंघी थी। यह मीठा या तिक्त रस मैंने पहले आस्वादन किया था। यह कोमल या कठोर स्पर्श मैंने पहले छुआ था।' इस प्रकार का जो स्मरण होता है, वह स्मरण जीव के सिवाय और किसे होगा ? जीव के सिवाय और किसी का नहीं हो सकता, क्यों कि अनुभव का कर्ता जीव ही है। और भी कहते हैं–तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है कि–'यह नित्य, ज्योतिर्मय और

ઉલ્લેખ કરી સમજાવ્યુ છે, આ બધા ગુણો જડ શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી, કારણ કે આ ગુણો, ચેતના શક્તિવાળા અને ચેતના શક્તિથી ભરપૂર છે ત્યારે જડમાં ચેતના શક્તિ બિલકુલ નથી, તો આ ગુણો જડમાંથી કેવી રીતે ઉદ્ભવ પામી શકે ? માટે આ ગુણોવાળુ જીવતત્વ, શરીરતત્વથી, તદ્દન ભિન્ન અને નિરાળુ છે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાનસ્મૃ, ઇન્દ્રિયો લુપ્ત થવા છતાં સ્મરણમાં રહી શકે છે આ સ્મરણ શક્તિ જીવની છે, જડ શરીરની નથી માટે જીવ અને કાયા બન્ને ભિન્ન છે

लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्य ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मानः इति । अयं भावः—एषः=अयम् नित्यं—नित्यः, छान्दसत्वान्नपुंसकत्वम्, शाश्वतः, ज्योतिर्मयः=ज्योतिः स्वरूपः, शुद्ध=निर्मलः आत्मा सत्येन तपसा ब्रह्मचर्येण लभ्यः=प्राप्यः यम्=आत्मानम् धीराः=धैर्यवन्तः जितेन्द्रिया इत्यर्थः, संयतात्मानः=कूर्मवत् तत्तदिन्द्रियार्थेभ्यो निगृहीतमनसः, यतयः=मुनयः पश्यन्ति=साक्षात्कुर्वन्तीति । यदि शरीरात् अन्यः=पृथक् जीवो न भवेत्, तदा 'सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण' इति वेदवचनं कथं संगच्छेत ? अतः शरीराद् भिन्नो जीवोऽस्ति' इति सिद्धं भवति । एवं प्रभुवचनेन छिन्नसंशयः—प्रतिबुद्धो वायुभूतिरपि पञ्चशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः ॥सू०१०८॥

निर्मल आत्मा सत्य से, तप से तथा ब्रह्मचर्य से उपलब्ध होता है; जिसको धैर्यवान्—जितेन्द्रिय तथा संयतात्मा—कूर्म की तरह इन्द्रियों के विषयों से मन को निगृहीत करने वाले—मुनि ही साक्षात् कर सकते हैं।' यदि शरीर से पृथक् जीव न हो तो वेद का यह वाक्य किस प्रकार संगत होगा ? इस से सिद्ध है कि शरीर से भिन्न जीव की सत्ता है। इस प्रकार प्रभु के कथन से वायुभूति का संशय हट गया। वह अपने पाँच सौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०१०८॥

તમામ શાસ્ત્રોમા પણ કહ્યુ છે કે સંયત આત્માએ પોતાની ઇન્દ્રિયોને કાચબાની માફક ગોઠવી તેમજ મનને વિષયે માંથી ખેચી લઇને પોતાનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઇએ આ બધુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપ હોવાથી જીવ અને કાયા જુદા છે એમ સિદ્ધ થાય છે ભગવાનની આવી અપૂર્વ વાણીનુ શ્રવણ થતા વાયુભૂતિના અંતર્ગત ભાવો કેવી રીતે પલટાયા તે કહે છે કે—

'દેહ જીવ એક રૂપે ભાસે છે અજ્ઞાન વડે,
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પણ તેથી તેમ થાય છે.
જીવની ઉપત્તિ અને રોગ શોક દુઃખ મૃત્યુ,
દેહનો સ્વભાવ જીવપદમા જણાય છે.
એવો જે અનાદિ એક રૂપનો મિથ્યાત્વ ભાવ,
જ્ઞાનિના વચનો વડે દૂર થઈ જાય છે
ભાસે જડ ચૈતન્યનો પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન,
બન્ને દ્રવ્યો નિજ નિજ રૂપે સ્થિત થાય છે.
જડ ને ચૈતન્ય બન્ને દ્રવ્યનો સ્વભાવ ભિન્ન,

मूलम्—तए णं वियत्ताभिहो माहणो वि विमरिसइ—ज इमे वेयत्तयी सव्वा महापंडिया तओ वि मायरा छिन्न णिय णिय संसया पव्वइया, अओ इमो कोवि अलोइओ महापुरिसो पडिभासइ, तयंतिए अहमवि गच्छामि, जइ सो मम संसयं छेइस्सइ, ताहे अहमवि पव्वइस्सामिचि कट्टु सो वि पंचसयसिस्सपरिवार परिवुडो पहुसमीपे समागच्छइ। पहूय तं नामसंसयनिदेसपुव्वं आभासेइ—भो वियत्ता ? तुज्झमणंसि—'पुढवी माइ पंचभूया न संति, जेसिं आ इमा पईई जायइ सा जल चंदोव्व मिच्छा, एवं सव्वं जगं सुण्णं चट्टइ "स्वप्नोपम वै सकलं" इच्चाइ वेयपयणाओ चि—संसओ वट्टइ सो मिच्छा। जइ एवं ताहे भुवणपसिद्धा सुमिणा सुमिण—ववत्था कहं दीसंतु ?। वेएसु वि सुत्त—"पृथिवी देवता—आपो देवता" इच्चाइ, अओ पुढवी आइ पंच-भूयाइ संति चि सिद्धं। एव सोच्चा निसम्म छिन्नसंसओ वियत्तो वि पंचसयसीसेहिं पहुसमीवे पव्वइओ। सू०१०९॥

छाया—ततः खलु व्यक्ताभिधो ब्राह्मणो विमृशति,—यद् इमे वेदत्रयीस्वरूपा महापण्डितास्त्रयोऽपि भ्रातरश्छिन्न निज निज संशयाः प्रव्रजिताः, अतोऽयं कोऽपि अलौकिको महापुरुषः प्रतिभासते, तदन्तिके अहमपि

શુભચિત્તપણે બન્ને જેને સમજાય છે
સ્વરૂપ ચેતન નિજ જડ છે સંબંધ માત્ર;
અથવા તે જ્ઞેય પણ પરદ્રવ્યમાંય છે
એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો;
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે
કાયની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ગ્રંથનો પંથ ભવ અંતનો ઉપાય છે'

ઉપર પ્રમાણેની અંતરધારા વાયુભૂતિની મનોભૂમિકા ઉપર ઊઠી આવતાં, જ્ઞાનથી તેનું દેહ ડૂલાવા લાગ્યું તેવે સમયે મંત્રનો પ્રમાદ નહિ કરતા ભગવાનની પાસે પાંચસો શિષ્યો સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગૃત થતાં સમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય."

આ પ્રમાણે વાયુભૂતિ જાગૃત થતાં અનુભવ કરવા તરફ વળ્યા; અને પોતાની આત્મ–પરિણતિને પોતાનામાં વાળવા કટીબદ્ધ બન્યો (સૂ૦૧૦૮)

गच्छामि। यदि स मम संशयं छेत्स्यति तदाऽहमपि प्रव्रजिष्यामीति कृत्वा सोऽपि पंचशतशिष्यपरिवारपरिवृतः प्रभुसमीपे समागच्छति। प्रभुश्च त नामसंशयनिर्देशपूर्वमाकारयति—भो व्यक्त! तव मनसि पृथिव्यादिपञ्चभूतानि न सन्ति, तेषां या—इयं प्रतीतिर्जायते सा जलचन्द्रवन्मिथ्या। एतत्सर्वं जगत् शून्यं वर्त्तते—"स्वप्नोपमं वै सकलम्" इत्यादि वेदवचनादिति संशयो वर्त्तते। स मिथ्या। यद्येवं तदा भुवनप्रसिद्धाः स्वप्नास्वप्नपदार्थाः कथं दृश्येरन्? वेदेष्वप्युक्तम्—"पृथिवी देवता आपो देवता" इत्यादि। अतः पृथिव्यादिपञ्चभूतानि सन्तीति सिद्धम्। एवं श्रुत्वा निशम्य छिन्नसंशयो व्यक्तोऽपि पञ्चशतशिष्यैः प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥सू०१०९॥

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् व्यक्त नामक ब्राह्मण ने विचार किया—'यह वेदत्रयी के समान महापण्डित तीनों भाई अपने-अपने संशय का निवारण कर के दीक्षित हो गये हैं। मालूम होता है, वह कोई अलौकिक महापुरुष हैं, मैं भी उन महापुरुष के पास जाऊँ। अगर वह मेरे संशय को दूर कर देगें तो तो मैं भी दीक्षित हो जाऊँगा। ऐसा सोच कर वह भी पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप गये। प्रभु ने उन्हें नाम और संशय का उल्लेख करके कहा—हे व्यक्त! तुम्हारे मनमें यह संशय है कि पृथ्वी आदि पाँच भूत नहीं हैं, उनकी जो प्रतीति होती है सो जल-चन्द्र के समान मिथ्या है। यह समस्त जगत् शून्य रूप है। वेद में भी कहा है—'स्वप्नोपमं वै सकलम्' इति। अर्थात्-सब कुछ स्वप्न के समान है।' तुम्हारा यह विचार मिथ्या है। अगर ऐसा हो तो तीन लोक में प्रसिद्ध स्वप्न-अस्वप्न गंधर्वनगर आदि पदार्थ क्यों दिखाई

મૂળના અર્થ—'तए णं, ઇત્યાદિ ત્યાન્બાદ વ્યક્ત નામના ચોથા બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે આ ખુદ ત્રણુ વેદ સમાન મહાપંડિતા તેમજ સગાસહાદરા પાતપાતાના સંશયાનું નિવારણુ કરી દીક્ષિત થયા! આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે તે કાઇ અલૌકિક પુરુષ છે! હુ પણુ તેમની પાસે જાઉં! કદાચ તે મારી શંકાને નિવારશે તા હું પણુ તેમની પાસે દીક્ષા-પર્યાય ધારણુ કરીશ. આમ વિચારી તે પણ પાચસો શિષ્યો સાથે પ્રભુ પાસે પહોચી ગયો.

પ્રભુએ તેના નામ અને સંશયના ઉલ્લેખ કરી કહ્યું કે 'હે વ્યક્ત! તારા મનમા એવા સંશય છે કે 'પૃથિવી આદિ પાચ ભૂતા હશે કે નહિ? અને જો હોય તા પણ જળ-ચદ્ર સમાન મિથ્યા છે, તેમજ આ સમસ્ત જગત શૂન્ય રૂપ છે વેદમા પણુ કહ્યુ છે કે—"स्वप्नोपमं वै सकलम्" તમામ સ્વપ્નવત્ છે. આ બધી બાબતામાં તને શંકા ઉઠી છે તે વાત ઠીક છે ને? વ્યક્તે જવાબ વાળ્યો કે 'હા, તેમજ છે, મને ઉપરની વાતામાં ગાઢ શંકાઓ વર્તે છે' ભગવાને તેના મનનુ સમાધાન કરવા કહ્યુ કે 'આ તારી માન્યતા ભૂલભરેલી છે. જો તારા કહેવા મુજબ આ બધું ત્રણે લોકમા દેખાતા નગર આદિ તેમજ અન્ય પદાર્થો સ્વપ્નવત્ છે; તા તે નજરોનજર કેમ દેખાય છે?

टीका—'तए णं वियत्तस्सवि' इत्यादि। ततः=वायुभूतिप्रव्रजनानन्तरं खलु व्यक्ताभिधः—व्यक्तनामा ब्राह्मणो विमृशति=विचारयति यत् इमे=इन्द्रभूत्यग्निभूति—वायुभूतयः वेदत्रयीस्वरूपाः=ऋग्यजुस्सामेति वेदत्रयी तत्स्वरूपा महापण्डिताः त्रयोऽपि भ्रातरः छिन्न निज निज संशयाः=विगत स्वस्वसंदेहाः सन्तः प्रव्रजिताः। अतोऽयं कोऽपि अलौकिकः=लोकोत्तरो महापुरुषः प्रतिभासते। तदन्तिके अहमपि गच्छामि। यदि सः मम संशयं=संदेहं छेत्स्यति। तदा अहमपि प्रव्रजिष्यामि इति कृत्वा=इति परामृश्य सोऽपि पञ्चशत—शिष्यपरिवारपरिवृतः सन् प्रभुसमीपे समागच्छति, प्रभुश्च तम्=व्यक्तं नामसंशयनिर्देशपूर्वमाभाषते—सम्बोधयति, तथाहि—भो व्यक्त! तव

हुते हैं? वेद में भी कहा है—'पृथिवी देवता आपो देवता' अर्थात्—'पृथिवी देवता है, जल देवता है, इत्यादि। 'अतः पृथिवी आदि पाँच भूत हैं, यह सिद्ध हुआ। ऐसा सुन कर और हृदय में धारण करके, जिनका संशय निवृत्त हो गया है, ऐसे वह व्यक्त भी पाँच सौ शिष्यों के साथ प्रभु के साथ दीक्षित हो गये॥सू० १०९॥

टीका का अर्थ—वायुभूति के दीक्षित हो जाने के पश्चात् व्यक्त नामक ब्राह्मण ने विचार किया—इन्द्रभूति, अग्निभूति और वायुभूति, यह तीनों महापंडित तीन वेद—ऋग्वेद, यजुर्वेद और सामवेद—स्वरूप थे। यह तीनों भाई अपने—अपने मनोगत संदेहों को दूर कर के दीक्षित हो गये। इस कारण यह—महावीर—कोई लोकोत्तर महापुरुष प्रतीत होते हैं। मैं भी उन के निकट जाऊँ। यदि उन्हों ने मेरी शंका का निवारण कर दिया तो मैं भी दीक्षा अंगीकार कर लूँगा। इस प्रकार विचार कर व्यक्त पण्डित भी अपने पाँच सौ अन्तेवासियों को साथ लेकर भगवान् के निकट पहुँचे। भगवान् ने व्यक्त का नामोच्चारण करते हुए तथा उनके मन का संशय प्रकाशित करते हुए इस प्रकार संबोधन किया—हे व्यक्त! तुम्हारे अन्तःकरणमें ऐसा

વેદમાં પણ કહ્યું છે કે—'પૃથ્વી દેવતા, આપો દેવતા' આ પૃથ્વી એક દેવતા છે અને જળ પણ દેવતા છે, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પૃથ્વી આદિ પંચમહાભૂતો વિદ્યમાન છે વેદવાક્યનો આવો અવળો અર્થ ભણતાં તેની મિથ્યા માન્યતા નાશ થઈ ગઈ, તેને પણ સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય આવતા પાંચસો શિષ્યોની સાથે પ્રભુની સમીપે તે દીક્ષિત થયો (સૂ૦૧૦૯)

વિશેષાર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ—અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ ત્રણે સગા સહોદર હતા તેમજ પંડિત તરીકે પણ તેઓ પંકાતા હતા. તેઓ વેદત્રયી સ્વરૂપ હતા આ ત્રણ પ્રખર પંડિતો પણ વર્ધમાન સ્વામી આગળ નમી પડ્યા, ને જ્યારે તેમનું કથન તેમને ખરેખર ગળે ઉતર્યું હશે ત્યારેજ આત્માર્થ સાધવા તેઓ નિકળી પડ્યા હશે! આથી એમ સમજાય છે કે 'મહાવીર' લોકોત્તર પુરુષ હોવા જોઈએ એમ પ્રતીતિ થાય છે હું પણ તેમની નિકટ જાઉં, અને આ સંશયની બાબતનો અંત લાવું આવું વિચારી 'વ્યક્ત' પંડિત પણ પોતાની દૃઢ થયેલ માન્યતાનું નિરાકરણ શોધવા પાંચસો શિષ્યો સાથે ઉપડ્યો.

मनसि–पृथिव्यादि पञ्चभूतानि न सन्ति, तेषां–पृथिव्यादिभूतानां या इयम् प्रतीतिः=अनुभवो जायते सा जलचन्द्रवत्–जले प्रतिबिम्बितश्चन्द्र इव मिथ्या यतः एतत्=दृश्यमानं सर्वं निःशेषं जगत् शून्य वर्तते। तत्र प्रमाणमुपन्यस्यति='स्वप्नोपमं वै सकलम्' इति। सकलं=दृश्यमानं सर्वं स्वप्नोपमम्=स्वप्नदृष्टपदार्थवत् अस्ति वै=निश्चयेन, न तु सत्यमित्यर्थः, इत्यादि वेदवचनात्, इति इत्थं तव मनसि संशयो वर्तते। सः मिथ्या अस्ति। तथाहि–यदि एवं–पृथिव्यादिभूतपञ्चकाभावः स्यात्, तदा भुवनप्रसिद्धाः=सकललोकप्रख्याताः स्वप्नास्वप्नपदार्थाः–स्वप्नावस्थायां गजतुरगादयः, अस्वप्नावस्थाया गन्धर्वनगरादयश्चपदार्थाः कथं–केन प्रकारेण दृश्येरन्=दृष्टिविषयतया-

संशय है कि–पृथिवी आदि पाँच भूतों की सत्ता नहीं है। इन पाँचों भूतों की जो प्रतीति होती है, वह जल में प्रतिविम्बित होनेवाले चन्द्रमा की प्रतीति की तरह भ्रान्ति मात्र है। यह सम्पूर्ण दृश्यमान जगत् शून्य है। इस विषय में प्रमाण देते हैं—'स्वप्नोपमं वै सकलम्' अर्थात्–'निश्चय ही सभी कुछ स्वप्न के सदृश है।' जैसे स्वप्न में विविध प्रकार के पदार्थ दृष्टिगोचर होते हैं, किन्तु उनकी पारमार्थिक सत्ता नहीं है, उसी प्रकार जगत् में दिखाई देनेवाले विविध पदार्थों की भी वास्तविक सत्ता नहीं है। वेद के उक्त वाक्य से इसी मत की सिद्धि होती है।

तुम्हारा यह संशय मिथ्या है। अगर पाँचों भूतों का अभाव हो और यह जगत् शून्य–रूप हो तो लोक में प्रसिद्ध स्वप्न अस्वप्न के अर्थात्–स्वप्न के गजतुरगादि, अस्वप्न के गन्धर्व नगरादिपदार्थ क्यों अनुभव में आवे ?

ભગવાને તેના મનમા રહેલી શંકાને પોતાના જ્ઞાન દ્વારા જાણી લીધી અને કહ્યું કે 'તારામા એ જાતનો અભિપ્રાય વરતી રહ્યો છે કે પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતો આ જગતમા છેજ નહિ પરંતુ જેમ જળમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે, ને તે જળનો ચંદ્રમાજ છે એમ આપણે માનીએ છીએ તેમ ચંદ્રમાની પ્રતીતિ માફક આ પૃથ્વી આદિનું દેખાવું તે પણ એક ભ્રાન્તિ માત્ર છે! આ જગત શૂન્ય રૂપજ છે! ભ્રાન્તિપણે આ સર્વ પદાર્થો દેખાય છે, ભ્રાન્તિપણેજ સગા સહોદરો લેખાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો આ બધુ દેખાય છે તે કલ્પનાનોજ સંસાર છે. "કલ્પનાથીજ ઉભો થયો છે અને કલ્પના ખસી જતાં શૂન્યપણુંજ ભાસે છે જેમ સ્વપ્નમાં સકલ પદાર્થો દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ભોગવાય છે તેને વાસ્તવિક માની તેનો રસ ચૂસાય છે, મિત્ર દુશ્મનનો ભેદ જણાય છે. પણ સ્વપ્ન ખસી જતાં કાંઈ પણ દેખાતુ નથી આ એક ભ્રમ હતો એમ જાણી આપણે નિદ્રામા સૂઈ જઈએ છીએ અગર નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈએ છીએ તેમ આ સંસાર પણ એક દીર્ઘ સ્વપ્નુ છે એટલે જાગીને જોતાં અગર મૃત્યુ વખતે આમાનું કોઈ આપણને જણાતુ નથી તેથી મેં આ ખોટું જોયું તેવો ભ્રમ ઉપસ્થિત થાય છે."

ऽनुमतविषयाः क्रियेरन् ?, किंच तवाभिमते वेदेऽपि पृथिव्यादिभूतपञ्चकास्तित्वम् उक्तम्, तथाहि—'पृथिवी देवता, आपो देवता' इत्यादि अतः वेदेऽपि पृथिव्यादिभूतपञ्चकास्तित्वाभिधानात् पृथिव्यादिपञ्चभूतानि सन्ति, इति सिद्धम् । एवं श्रुत्वा—सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य निशम्य—ऊहापोहाभ्यां विशेषतो हृदि निश्चित्य, छिन्नसंशयो-ऽव्यक्तोऽपि पञ्चशतशिष्यैः सह, प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥सू०१०९॥

आशय यह है कि—तुम कहते हो कि यह सब जल—चन्द्र के समान भ्रान्त है; किन्तु कहीं न कहीं पारमार्थिक होने पर ही दूसरी जगह उसकी भ्रान्ति होती है। आकाश में वास्तविक चन्द्र न होता तो जल में चन्द्रमा का भ्रम भी न होता। जगत् के पदार्थों को स्वप्नदृष्ट पदार्थों के समान कहना भी ठीक नहीं, क्यों कि जागृत अवस्था में वास्तविक रूप से पदार्थों का दर्शन न होता तो स्वप्न में वह कैसे दिखाई देते? जिस वस्तु का सर्वथा अभाव है, वह स्वप्न में भी नहीं दीखती। इसके अतिरिक्त स्वप्नदृष्ट पदार्थों में अर्थक्रिया नहीं होती, अत एव उन्हें कदाचित् असत् मान भी लिया जाय तो भी जागृत अवस्था में दिखाई देने वाले जिन पदार्थों में अर्थक्रिया होती है, उन्हें किस प्रकार मिथ्या—असत् माना जा सकता है? इसके अतिरिक्त तुम्हारे प्रमाण भूत माने हुए वेद में भी तो पाँच भूतों का अस्तित्व कहा है। यथा—पृथिवी देवता है, जल देवता है, इत्यादि ।

ભગવાને તેનો ઉપર પ્રમાણેનો મત જાણી લઈ સમજાવતા કહ્યું કે આ તારી બધી માન્યતા સત્યથી વેગળી છે સ્વપ્નમા તો કોઇ પણ પદાર્થોની કલ્પની જણાતી જ નથી, ત્યારે આ જગતમા તુ ઘોડા, હાથી, મહેલ, મહેલાતો, નદી, તળાવ વિગેરે અનેક પદાર્થો પ્રત્યક્ષ જુએ છે ને આકાશમાં ચંદ્ર ન હોય તો શું તે જળમાં દેખાઈ શકે? સ્વપ્નમાં પણ જે જે પદાર્થો વાસ્તવિક રીતે મોજૂદ છે તેથી જ તે પદાર્થો સ્વપ્નમાં આવે છે. ને પદાર્થોનુ અસ્તિત્વ ન હોય તો તે પદાર્થો કેવી રીતે દેખાઇ શકે? સ્વપ્નમાં જે જે પદાર્થો આભાસ તરીકે જણાય છે તે આભાસી પદાર્થોમાં અર્થક્રિયા હોતી નથી, તેથી સ્વપ્ન બાદ તેઓ તેને જણાતાં નથી, ત્યારે સંસારના સર્વ પદાર્થો અર્થક્રિયાસંપન્ન છે માટે જ તે દેખાવા યોગ્ય છે અને તેમનુ અસ્તિત્વપણુ વાસ્તવિક રીતે રહેલુ છે 'આભાસ' એ મૂળ વસ્તુ નથી, ખાલી પ્રતિબિંબ છે માટે તે અર્થક્રિયા સંપન્નથી સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયા સંપન્ન છે કંઈ ને કંઈ પરિણામ ક્રિયા સહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે જે જે કાંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. આવી અર્થક્રિયાને લીધે તેના રૂપ રસ, વર્ણ, ગંધ વિગેરેમાં ફેરફાર થયા કરે છે માટે જ પૃથ્વી આદિ પદાર્થો ભ્રમજનક નથી પણ વાસ્તવિક છે વેદમાં પણ આ પદાર્થોને દેવની કક્ષામાં મૂક્યા છે કારણ કે આ પદાર્થોની

मूलम्—चउरो वि पंडिया पहुसमीवे पव्वइयत्ति सुणिय उवज्झाओ सुहम्माभिहो पंडिओ वि नियसंशय-
छेयणट्टं पंचसयसिस्सपरिवुडो पहुस्स अंतिए समागओ। पहू य तं कहेइ—भो सुहम्मा! तुज्झमणंसि एयारिसो
संसओ वट्टइ—जो इह भवे जारिसो होइ सो परभवेवि तारिसो चेव होउं उप्पज्जइ, जहा सालिव्वणेणं साली चेव
उप्पज्जंति, नो जवाइयं। "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्" इच्चाइ वेयवयणाओत्ति। तं मिच्छा,—जो
मद्दवाइ गुणजुत्तो मणुस्साउ बंधइ सो पुणो मणुस्सत्तणेण उप्पज्जइ। जो उ मायामिच्छाइ गुणजुत्तो होइ सो
मणुसत्तणेण नो उप्पज्जइ, तिरियत्तणेण उप्पज्जइ। जं कहिज्जइ—'कारणाणुसारं चेव कज्जं हवइ' तं सच्चं किंतु
अणेण एवं न सिज्झइ ज जहारूवो वट्टमाणभवो तहारूवो चेव आगामी भवो भविस्सइ, जओ वट्टमाणाणागय
भवाणं परोप्परं कज्जकारणभावो नत्थि अओ 'अणागयभवस्स कारणं वट्टमाणभवो अत्थि इमो पच्चओ भम-
भरिओ, वट्टमाणभवे जस्स जीवस्स जारिसा अज्झवसाया हवंति तयज्झवसायरूवकारणाणुसारमेव जीवाणं
अणागयभवस्स आउबंधइ, तं बद्धाउरूवकारणमणुसरीय चेव अणागयभवो भवइ।

जइ कारणाणुसारमेव कज्जं होज्जा तया गोमयाइओ विंछियाईणं उप्पत्ती नो संभवेज्जा, इयकहणंपि न
संगयं, जओ गोमयाइयं विंछियाईणं जीवुप्पत्तीए कारण नत्थि तं तु केवलं तेसिं सरीरुप्पत्तीए चेव कारणं, गोमया-
इरूवकारणस्स विंछियाइसरीररूवकज्जस्स य अणुरूवया अत्थिचेव, जओ गोमयाइए रूवरसाइ पुग्गलाणं जे
गुणा होंति ते चेव गुणा विंछियाइ सरीरेविउवलब्भंति। एवं कज्जकारणाणं अणुरूवयासोगारे, वि एयं न सिज्झइ जं-
जहा पुव्वभवो तहेव उत्तरभवो वि होइ। वेएसु वि वुत्तं-"शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" इच्चाइ। अओ भवंतरे
वेसारिस्सं भवइ जीवस्सत्ति सिद्धं। एवं सोऊण नट्ठसंदेहो सोवि पंचसयासिस्सेहिं पहुसमीवे पव्वइओ ॥५॥सू०११०॥

जब वेद में भी पाँचों भूतों का अस्तित्व प्रतिपादन किया गया हैं तो यह सिद्ध हुआ कि पाँच भूत हैं।

यह कथन सामान्य रूप से श्रवण करके और ऊहापोह द्वारा विशेषरूप से हृदय में निश्चित करके
व्यक्त भी संशय निवृत्त होने पर पाँचसौ शिष्यों के साथ भगवान् के समीप प्रव्रजित हो गये ॥सू-१०९॥

શક્તિ એટલી બધી હોય છે કે તેને માનવી દૈવી શક્તિ તરીકે ઓળખે છે એટલા માટે જ આ પાંચ મહાભૂતોની
પછવાડે 'દેવતા' શબ્દ મૂકયો છે. આ પદાર્થો પોતાની શક્તિ દ્વારા ગમે તેવું રૂપાંતર કરી શકે છે અરે એક
અણુમાત્રમાં તીવ્ર શક્તિ રહેલી છે, તો સ્કંધોની તો વાત જ કયા રહી? આથી આ પાંચ ભૂતો સ્વસિદ્ધ થાય
છે. આવું અપૂર્વ સામર્થ્ય જડ દ્રવ્યોમા હોય છે તેવું કથન મહાવીર સ્વામીના સ્વયંમુખેથી સાંભળતાં તેમના શબ્દોમાં
'વ્યક્ત'ને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ ને તે પણ પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષિત થયો. (સૂ૦૧૦૯)

छाया—'चत्वारोऽपि पण्डिता प्रभुसमीपे प्रव्रजिताः' इति श्रुत्वा उपाध्यायः सुधर्माभिधः पण्डितोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थं पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभोरन्तिके समागत । प्रभुश्च तं कथयति—भो सुधर्मन्! तव मनसि एवात्र संशयो वर्तते य इह भवे यादृशो भवति स परभवेऽपि तादृश एव भूत्वोत्पद्यते, यथा शालिवपनेन शालय एवोत्पद्यन्ते नो यवादिकम्। "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवःपशुत्वम्" इत्यादि वेदवचनादिति। तन्मिथ्या, यो मार्दवादिगुणयुक्तो मनुष्यायुर्बध्नाति स पुनर्मनुष्यत्वेनोत्पद्यते। यस्तु मायामिथ्यादिगुणयुक्तो भवति स मनुष्यत्वेन नोत्पद्यते, तिर्यक्त्वेन उत्पद्यते। यद् कथ्यते—"कारणानुसारमेव कार्यं भवति" तत्सत्यं, किन्तु—अनेन एवं न सिध्यति

मूल का अर्थ—'चउरो वि' इत्यादि। 'इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति और व्यक्त चारों ही पण्डित दीक्षित हो गये!' यह सुनकर उपाध्याय सुधर्मा नामक पण्डित भी अपने संशयको छेदने के लिए पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रभुके पास पहुंचे। प्रभुने उन से कहा—हे सुधर्मन्! तुम्हारे मन में ऐसा संशय है कि जो जीव इस भव में जैसा होता है, परभव में भी वैसा ही होकर उत्पन्न होता है, जैसे शालि बोने से शालि ही उगते हैं, जौ (यव) आदि नहीं। वेद–वचन भी ऐसा है कि–'पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्' इति। अर्थात्–पुरुष पुरुषत्व को प्राप्त होता है और पशु पशुत्व को ही प्राप्त होता है।'

तुम्हारा यह विचार मिथ्या है। जो मृदुता आदि गुणों से युक्त जीव मनुष्यायु का बन्धन करता है, वह मनुष्य रूप से उत्पन्न होता है। जो तीव्रतर माया–मिथ्यात्व आदि गुणों से युक्त होता है, मनुष्य रूप से उत्पन्न नहि होता, किन्तु तिर्यंच रूप से उत्पन्न होता है, यह जो कहा जाता है कि कारण के अनुरूप ही

મૂળનો અર્થ—"ચઉરો વિ" ઈત્યાદિ ઈન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ અને વ્યક્ત એ "ચારે પંડિત દીક્ષિત થઈ ગયા" એ સાંભળીને ઉપાધ્યાય સુધર્મા નામના પંડિત પણ પોતાના સંશયોના નિવારણ માટે પાંચસો શિષ્યોની સાથે પ્રભુની પાસે પહોંચ્યા. પ્રભુએ તેને કહ્યું—હે સુધર્મા! તમારા મનમાં એવો સંશય છે કે—જે જીવ આ ભવમાં જેવો હોય છે પરભવમાં પણ તે એવો જ થઈને જન્મે છે, જેમ શાલિ વાવવાથી શાલિ જ ઉગે છે, પણ યવ આદિ ઉગતા નથી વેદ–વચન પણ એવું છે કે—"પુરુષો વૈ પુરુષત્વમશ્નુતે પશવઃ પશુત્વમ્" એટલે કે પુરુષને પુરુષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને પશુ, પશુત્વને જ પામે છે તમારો આ વિચાર મિથ્યા છે મૃદુતા આદિ ગુણોથી યુક્ત એવો જે જીવ મનુષ્ય આયુનો બંધ બાંધે છે, તે મનુષ્યરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે જે તીવ્રતર માયા–મિથ્યાત્વ આદિ ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તે મનુષ્યરૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી પણ તિર્યંચરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે એમ જે કહેવાય છે કે કારણને અનુરૂપ કાર્ય થાય છે તે બરાબર છે પણ

यत्-यथारूपो वर्त्तमानभवस्तथारूप एव आगामी भवो भविष्यति, यतो वर्त्तमानाऽनागतभवयोः परस्परं कार्य-कारणभावो नास्ति, अतः-'अनागतभवस्य कारणं वर्त्तमान भवोऽस्ति' अयं प्रत्ययो भ्रमभृतः, वर्त्तमानभवे यस्य जीवस्य यादृशा अध्यवसाया भवन्ति तदध्यवसायरूपकारणानुसारमेव जीवानामनागतभवस्यायुर्बध्यते, तद् बद्धायूरूपकारणमनुसृत्यैवानागतभवो भवति।

'यदि कारणानुसारमेवकार्यं भवेत्तदा गोमयादितो वृश्चिकादीनामुत्पत्ति र्नो संभवेत्' इतिकथनमपि न संगतं, यतो गोमयादिकं वृश्चिकादीनां जीवोत्पत्तौ कारणं नास्ति, तत्तु केवलं तेषां शरीरोत्पत्तावेव कारणम्, गोमयादिरूप कारणस्य वृश्चिकादि शरीररूपकार्यस्य चानुरूपताऽस्त्येव, यतो गोमयादिके रूपरसादिपुद्गलानां ये गुणा भवन्ति त एव गुणावृश्चिकादिशरीरेऽप्युपलभ्यन्ते। एवं कार्यकारणयोरनुरूपता स्वीकारेऽपि एतन्न सिध्यति यत्-

---

कार्य होता है, सो ठीक है, किन्तु इससे यह सिद्ध नहीं होता कि जैसा वर्त्तमान भव है वैसा ही आगामी भव होगा, क्योंकि वर्त्तमान भव और आगामी भव में परस्पर कार्य कारणभाव नहीं है। अर्थात् आगामी भवका कारण वर्त्तमान भव है, यह समझना भ्रम पूर्ण है। वर्त्तमान भव में, जीस जीव के परिणाम-अध्यवसाय जैसे होते हैं, उन्हीं अध्यवसाय रूप कारण के अनुसार आगामी भव की आयु बंधती है और बद्ध आयु रूप कारण के अनुसार ही आगामी भव होता है। अगर कारण के अनुसार ही कार्य होता तो गोवर आदि से वृश्चिक आदि की उत्पत्ति संभव न होती। यह कथन भी संगत नहीं है, क्योंकि गोवर आदि, वृश्चिक आदि के जीवकी उत्पत्ति में कारण नहीं हैं, सिर्फ वृश्चिक आदि के शरीर की उत्पत्ति में ही कारण होते हैं। और गोवर आदि रूप कारण तथा वृश्चिक जादि शरीर रूप कार्य में अनुरूपता है ही। गोवर आदि में रूप, रस, आदि पुद्गल के जो गुण होते हैं, वही गुण वृश्चिक आदि के शरीर में भी पाये जाते हैं।

તેથી એ સિદ્ધ થતુ નથી કે જેવો વર્તમાન ભવ છે, એવો જ આગામી ભવ હશે, કારણ કે વર્તમાન ભવ અને આગામી ભવમા પરસ્પર કાર્ય-કારણભાવ નથી એટલે કે આગામી ભવનું કારણ વર્તમાન ભવ છે, એમ માનવું તે ભ્રમભર્યું છે. વર્તમાન ભવમા, જે જીવના પરિણામ-અધ્યવસાય જેવા હોય છે, એજ અધ્યવસાયરૂપ કારણને અનુસાર આગામી ભવનો આયુબંધ બંધાય છે. અને આયુબંધના કારણ પ્રમાણે જ આગામી ભવ થાય છે "જો કારણને અનુસાર જ કાર્ય થતુ હોય તો છાણ-વગેરેમાથી વીછી વગેરેની ઉત્પત્તિ સંભવી ન શકત" આ કથન પણ અસંગત છે. કારણકે છાણ આદિ, વીછી આદિના જીવની ઉત્પત્તિનું કારણ નથી, પણ ફક્ત વીંછી આદિના શરીરની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ હોય છે. અને છાણ આદિરૂપ કારણતથા વીંછી આદિ શરીરરૂપ કાર્યમાં અનુરૂપતા છે જ. છાણ આદિમાં રૂપ, રસ, આદિ પુદ્ગલતાના જે ગુણ હોય છે, તે જ ગુણ વીછી આદિનાં શરીરમા પણ હોય છે. આ

यथा पूर्वभवस्तथैवोत्तरभवोऽपि भवति। वेदेष्वप्युक्तम्—"शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" इत्यादि, ततो भवान्तरे वैसादृश्यमपि भवति जीवस्येति सिद्धम्। एवं श्रुत्वा नष्टसंदेहः सोऽपि पञ्चशतशिष्यैः प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥सू०११०॥

टीका—"चउरोऽवि पंडिया" इत्यादि। "चत्वारोऽपि–इन्द्रभूत्यग्निभूति, वायुभूति, व्यक्तभिधाः पण्डिताः प्रभुसमीपे प्रव्रजिताः इति श्रुत्वा उपाध्यायः सुधर्माभिधः पण्डितोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थं पञ्चशतशिष्यपरिवृतः प्रभोरन्तिके समागत। प्रभुश्च तं–समागतं सुधर्माण पण्डितं कथयति भो सुधर्मन्! तव मनसि एवारूपः= अनुपदं वक्ष्यमाणस्वरूपः संशयो वर्तते, यथाहि यो–जीवः इह भवे=अस्मिन् जन्मनि यादृशः=यादृग्योनिभाक् भवति,

---

इस प्रकार कार्य–कारण की अनुरूपता स्वीकार कर लेने पर भी यह सिद्ध नहीं होता कि जैसा पूर्व भव है, वैसा ही उत्तर भव भी होता है। वेदोंमें भी कहा है—'शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते' इति। अर्थात्–जो मनुष्य मल सहित जलाया जाता है, वह निश्चय ही शृगाल के रूप में उत्पन्न होता है, इत्यादि। इससे सिद्ध है कि भवान्तर में जीव विसदृश रूप से भी उत्पन्न होता है। यह कथन सुनकर सुधर्मा उपाध्याय का संशय नष्ट हो गया। वह पाँचसौ शिष्यों के साथ प्रव्रजित हो गये ॥सू०११०॥

टीका का अर्थ—इन्द्रभूति आदि चारों पण्डित प्रभु के समीप प्रव्रजित हो गये, यह सुनकर उपाध्याय सुधर्मा नामक विद्वान् भी अपने संशय को दूर करने के लिये पाँचसौ शिष्यों को साथ लेकर भगवान् के निकट गये। भगवान् ने अपने समीप आये सुधर्मा पण्डित से कहा—हे सुधर्मन्! तुम्हारे चित्त में ऐसा संशय है कि–जो जीव इस भव में जिस योनि को प्राप्त है, वह जीव आगामी भव में भी उसी योनिका

પ્રમાણે કાર્ય–કારણની અનુરૂપતા સ્વીકારી લેવાથી પણ એ સિદ્ધ થતુ નથી કે જેવો પૂર્વ ભવ હોય છે તેવો આગામી ભવ પણ હોય છે વેદોમાં પણ કહ્યું છે–"શૃગાલો વૈ एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" એટલે કે જે મનુષ્ય મળ સાથે બળાય છે, તે અવશ્ય શિયાળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે બીજા ભવમાં જીવ જુદા રૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ કથન સાંભળીને સુધર્મા ઉપાધ્યાયનો સંશય નાશ પામ્યો. તેમણે પાંચસો શિષ્યો સાથે દીક્ષા લીધી ॥સૂ૦૧૧૦॥

ટીકાનો અર્થ—ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ચારે પંડિતોએ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી એ સાંભળીને ઉપાધ્યાય સુધર્મા નામના વિદ્વાન પણ પોતાના સંશયને દૂર કરવા માટે પાંચસો શિષ્યોની સાથે ભગવાનની પાસે ગયા. ભગવાને પોતાની પાસે આવેલ સુધર્મા પંડિતને કહ્યું–હે સુધર્મા! તમારા મનમાં એવો સંશય છે કે જે જીવ આ ભવમાં જે યોનિ

सः-जीवः परभवेऽपि=भवान्तरेऽपि तादृश एव=तादृशयोनिमानेव भूत्वा उत्पद्यते। यथा-येन प्रकारेण शालि-वपनेन शालय एव उत्पद्यन्ते, नतु-तदतिरिक्त यवादिकम्। अयं तव संशयः-'पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवःपशु-त्वम्-पुरुषः=पुमान् पुरुषत्वं वै=पुंस्त्वमेव अश्नुते=प्राप्नोति, पशवः=चतुष्पदाः पशुत्वं वै=चतुष्पदत्वमेव अश्नुवते=प्राप्नुवन्ति, न तु विपरीतां योनिम्-इत्यादि वेदवचनादस्तीति। तत्=तव मत मिथ्या वर्त्तते, तथाहि-यो=जीवो मार्द-वादि गुणयुक्तो भवति स मनुष्यायुः=मनुष्ययोनियोग्यायुः बध्नाति सः-बद्धमनुष्यायुर्जीवः मनुष्यत्वेन उत्पद्यते। तु-पुनः यो-जीवः, मायामिथ्यादि गुणयुक्तो भवति, सः-मनुष्यत्वेन नोत्पद्यते, अपि तु तिर्यक्त्वेन उत्पद्यते। यत्-कथ्यते 'कारणानुसारमेव=कारणानुरूपमेव कार्यं भवति-तत् सत्यं, किन्तु विसदृशमपि भवति, तथाहि-आमतंडुलजलस्य यत्रैकविंशति पर्यन्तं प्रक्षेपः तत्र 'तान्दलिया' इति प्रसिद्धस्य शाकविशेषस्य उत्पत्तिर्जायते यथावा

होकर उत्पन्न होता है। जैसे शालि नामक धान्य बोने से शालि ही उगते हैं, उसके अतिरिक्त जौ आदि नहीं उगते। तुम्हें यह संशय वेदके इस वाक्यके कारण है कि—"पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्' निश्चय ही पुरुष पुरुषपन को ही प्राप्त करता है—और पशु पशुपन को ही प्राप्त होते हैं।'

तुम्हारा यह मत मिथ्या है, क्यों कि जीव मार्दव (नम्रता) आदि गुणो से युक्त होता है, वह मनुष्य योनि के योग्य आयु को बाँधता है और मनुष्यायु बाँधने वाला मनुष्य रूप में उत्पन्न होता है, किन्तु जो जीव माया-आदि गुणों से युक्त होता है, वह मनुष्य रूप से उत्पन्न नहीं होता, किन्तु तिर्यंच रूप से उत्पन्न होता है। जो कहा जाता है कि 'कारण के अनुरूप ही कार्य होता है," वह सत्य है, परन्तु इतने से वर्त्तमान भवका सादृश्य भविष्यत्कालिक भव में सिद्ध नहीं होता है। वर्त्तमान भव, भविष्यत् भव का कारण होता है—यह जो मत है वह भ्रान्तिपूर्ण ही है। वर्त्तमान भव भविष्यद् भव का कारण नहीं होता है, परन्तु

પામ્યો છે, તે જીવ આગામી ભવમા પણ તેજ યોનિમા ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ શાલિ નામનું અનાજ વાવવાથી શાલિ જ ઉગે છે, તે સિવાય જવ આદિ ઉગતાં નથી વેદના આ વાક્યને કારણે તમને એ સંશય થયો છે— "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वम्"—અવશ્ય પુરુષ પુરુષપણાને પામે છે અને પશુ પશુપણાને પામે છે. તમારો આ મત મિથ્યા છે, કારણ કે જે જીવ માર્દવ (નમ્રતા) આદિ ગુણોવાળો હોય છે, તે મનુષ્યયોનિને યોગ્ય આયુ-બન્ધ બાંધે છે, અને મનુષ્યાયુ બાંધનાર મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ જે જીવ માયા-મિથ્યાત્વ આદિ ગુણવાળો હોય છે, તે મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ તિર્યંચ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. કારણને અનુરૂપજ કાર્ય થાય છે એમ જે કહેવાય છે તે સત્ય છે, પણ એટલાથી વર્તમાન ભવની ભવિષ્યકાળના ભવ સાથેની સમાનતા સિદ્ધ થતી નથી વર્તમાન ભવ, ભવિષ્યના ભવનું કારણ હોય છે એવો જે મત છે તે ભ્રામક છે. વર્તમાન ભવ

यथानिदग्धयेम—बीजात्कन्दलीकाण्डस्योत्पत्तिर्भवति अथवा सक्षारीभूतैर्कांस्यपात्रस्य ध्रुवं सद्यो विपाच्यते इत्यादि, अपि च वर्तमानभवसादृश्यमागामिनि भवे न सिध्यति, यतो वर्तमानभवानागतभवयोः कार्यकारणभावो नास्ति। वर्तमानभवोऽनागतभवस्य कारणं भवतीति यन्मतं तद् भ्रान्तिपूर्णमेव, परन्तु वर्तमानभवे यादृशा अध्यवसाया भवन्ति, तादृशाऽध्यवसायरूप कारणानुसारमेव जीवा अनागतभवसम्बन्धिकमायुर्बध्नन्ति, तदनुरूप एव जीवाना मनागतभवो भवति। किञ्च कारणानुरूपकार्यस्वीकारे गोमयादितो वृश्चिकादीनामुत्पत्तिर्न संभवेत् इति यदुच्यते, तदप्यसमीचीनमेव, यतो गोमयादिकं वृश्चिकादीनां जीवोत्पत्तौ न कारणम्, किन्तु तेषां शरीरोत्पादावेव कारणम्। गोमयादिरूप कारणस्य, वृश्चिकादि शरीररूप कार्यस्य च आनुरूप्यमस्त्येव, यतो गोमयादौ रूपरसादि पुद्गलानां ये गुणा भवन्ति त एव गुणा वृश्चिकादि शरीरेऽप्युपलभ्यन्ते। इत्थं च कार्यकारणयोरानुरूप्यस्वीकारेऽपि यादृशः पूर्वभवस्तादृश एव उत्तरभवोऽपि भवतीति न सिध्यति। इदं न ममैवाभिमतम्, अपि तु वेदेऽप्युक्तमस्ति—

वर्तमान भव में जिस प्रकार के अध्यवसाय होते हैं, उस प्रकार के अध्यवसायरूप कारण के अनुसार ही जीव भविष्यत्कालिक भव सम्बन्धी आयु बांधते हैं और तदनुसार ही जीवों को भविष्यत्कालिक भव होता है। तथा—कारण के अनुरूप कार्य स्वीकार करने पर गोमय (गोबर) आदि से वृश्चिक आदि की उत्पत्ति की संभावना नहीं है, यह जो कहा जाता है, सो भी असंगत है; क्यों कि गोबर आदि वृश्चिकादि के जीव की उत्पत्ति में कारण नहीं है, किन्तु उनके शरीर की उत्पत्ति में ही कारण है। गोमयादि रूप कारण और वृश्चिकादि के शरीर रूप कार्य में सादृश्य है ही, क्यो कि गोबर आदि में रूप रसादि पुद्गलों के जो गुण हैं व ही गुण वृश्चिकादि शरीर में भी उपलब्ध होते हैं। इस प्रकार कार्यकारण में सादृश्य स्वीकार करने पर भी 'जैसा पूर्वभव होता है वैसा ही उत्तर भव भी होता है' यह सिद्ध नहीं होता।

ભવિષ્યના ભવનુ કારણ હોતો નથી પણ વર્તમાન ભવમાં જે પ્રકારના અધ્યવસાય હોય છે, તે પ્રકારના અધ્યવસાયરૂપ કારણ પ્રમાણે જ ભવિષ્યના ભવ સંબંધી આયુ બાંધે છે અને તે પ્રમાણે જ જીવોનો ભવિષ્યકાળનો ભવ હોય છે તથા કારણને અનુરૂપ કાર્યનો સ્વીકાર કરતાં છાણ આદિથી વીંછી આદિની ઉત્પત્તિની સંભવના હોતી નથી, એમ જે કહેવાય છે તે પણ અસંગત છે કારણ કે છાણ વગેરે વીંછી વગેરેના જીવની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ નથી પણ તેમના શરીરની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ છે છાણ આદિ રૂપ કારણ અને વીંછી આદિનાં શરીરરૂપ કાર્યમાં સાદૃશ્ય (સમાનતા) છે જ, કારણ કે છાણ આદિમાં રૂપ, રસ આદિ પુદ્ગલોના જે ગુણ છે તેજ ગુણ વીંછી આદિનાં શરીરમાં પણ હોય છે આ પ્રમાણે કાર્ય કારણમાં સાદૃશ્યને સ્વીકારવા છતાં પણ "જેવો પૂર્વ ભવ હોય છે તેવો ઉત્તરભવ હોય છે" એ સિદ્ધ થતુ નથી આ કેવળ મારો જ અભિપ્રાય નથી, પણ વેદમાં પણ કહ્યુ છે-

"श्रृगालो वै एष जायते, यः सपुरीषो दह्यते" यः सपुरीषःविष्ठासहितः दह्यते—भस्मी क्रियते सः-श्रृगालो वै=श्रृगाल एव जायते-इत्यादि, अतो 'भवान्तरे जीवस्य वैसादृश्य भवति' इति सिद्धम्। एवम्=पूर्वोक्तं श्रीवीर-वचन श्रुत्वा नष्टसन्देहः=छिन्नसशयः सोऽपि=सुधर्माऽपि पञ्चशतशिष्यैः सह प्रभुसमीपे प्रव्रजितः ॥५॥सू०११०॥

मूलम्—तए ण उवज्झायं सुहम्म पव्वइयं सोऊण मंडिओवि अद्धुट्ठसयसीसेहिं परिवुडो पहुसमीवे समणु-पत्तो। पहूय तं कहेइ—भो मंडिया! तुज्झ मणंसि बंधमोक्खविसओ संसओ वट्टइ—जं 'जीवस्स बंधो मोक्खो य हवइ न वा।' 'स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा" इच्चाइ वेयवयणाओ जीवस्स न बंधो न मोक्खो। जइ बंधो मन्निज्जइ ताहे सो अणाइओ वा? पच्छाजाओ वा? जइ अणाइओ ताहे सो न छुट्टिज्जइ—जो अणाइओ सो अणंताओ हवइ त्तिवयणा। जइ पच्छाजाओ ताहे कया जाओ? कह छुट्टिज्जइ? त्ति। त मिच्छा। लोए जीवा असुहकम्मबंधेण दुहं, सुहकम्मबंधेण सुहं पत्ता दीसंति, सयलकम्म-छेएण जीवो मोक्खं पावइत्ति लोए पसिद्धं। 'अणाइबंधो न छुट्टिज्जइ' त्ति जं तए कहियं तंपि मिच्छा, जओ लोए सुवण्णस्स महियाए य जो अणाई संबंधो सो छुट्टिज्जइ चेव। तवसत्थेसुवि' वुत्तं—"ममेति बध्यते जन्तु-निर्ममेति प्रमुच्यते" इच्चाइ। पुणोवि—

"मन एव मनुष्याणा कारणं, बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्त, मुक्त्यै निर्विषयं मनः" ॥ १ ॥ इच्चाइ।

अओ सिद्धं जीवस्स बंधो मोक्खो य हवइ त्ति। एव सोच्चा विम्हिओ छिन्न संसओ पडिबुद्धो मंडिओ वि अद्धुट्ठ सयसीसेहिं पव्वइओ।

यह केवल मेरा ही अभिमत नहीं है, किन्तु वेद में भी कहा है—"श्रृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" इति। जो मनुष्य विष्ठा सहित जलाया जाता है वह निश्चय ही श्रृगाल रूप में उत्पन्न होता है। इससे यह सिद्ध हुआ कि भवान्तर में विसदृशता भी होती है। इस प्रकार के श्रीमहावीर के वचन सुनकर सुधर्मा भी छिन्नसंशय हो गये। वह भी अपने पँचसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप दीक्षित हो गये ॥सू०११०॥

"श्रृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते" જે મનુષ્ય મળ સહિત જલાવાય છે તે ચોક્કસ શિયાળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ભવાન્તરમા વિસદૃશતા પણ હોય છે આ પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનાં વચનો સાંભળીને સુધર્માના સશયનુ પણ નિવારણ થઈ ગયું. તેમણે પણ પોતાનાં પાચસો શિષ્યો સહિત પ્રભુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ॥સૂ૦૧૧૦॥

मंडियं पव्वजियं सोचा मोरियपुत्तो वि नियसयसयछेयणट्ठं अद्धुट्ठसयसीसेहिं परिवुडो पहु समीवे पत्तो। त पि पहू एव चेव कहेइ–भो मोरियपुत्ता। तुज्झमणंसि एयारिसो ससओ वट्टइ–अ देवा न सति 'को जानाति मायोपमान् गीर्वाणान् इन्द्र यम वरुण कुबेरादीन्' [redacted] वयणाओ। तं मिच्छा वेयवि–"स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति" इइ वयणं विज्जइ। जइ देवा न भवेज्जा ताहे देवलोगोवि न भवेज्जा, एवं सइ "स्वर्गलोकं गच्छति" इदं वयणं कह संगच्छेज्जा। एएणं वक्केणं देवाणं सत्ता सिज्झइ। अच्छउ ताव सत्थवयणं, पस्सउ इमाए परिसाए ठिए इदाइ देवे। पच्चक्खं एए देवा दीसंति। एवं पहुस्स वयणं सोच्चा निसम्म मोरियपुत्तो छिन्नसंसओ अद्धुट्ठ सयसीसेहिं पव्वइओ ॥सू०१११॥

छाया– ततः खलु उपाध्यायं सुधर्माणं प्रव्रजितं श्रुत्वा मण्डिकोऽपि अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः परिवृतः प्रभु समीपे समनुप्राप्तः। प्रभुश्च तं कथयति–भो मण्डिक। तव मनसि बन्धमोक्षविषयः संशयो वर्तते, यत्–जीवस्य बन्धो मोक्षश्च भवति न वा ? "स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा" इत्यादि वेदवचनाज्जीवस्य न बन्धो न मोक्षः। यदि बन्धो मन्यते तदा स अनादिको वा पश्चाज्जातो वा ? यद्य-नादिकस्तदा स न छुट्येत "योऽनादिकः सोऽनन्तकः" इति वचनात्। यदि पश्चाज्जातस्तदा कदा जातः ? कथं

मूल का अर्थ—'तए णं' इत्यादि। तत्पश्चात् उपाध्याय सुधर्मा को दीक्षित हुआ सुनकर मण्डिक भी साढेतीनसौ शिष्यों के साथ भगवान् के पास गये। भगवान् ने मण्डिक से कहा—हे मण्डिक ! तुम्हारे मन में बन्ध और मोक्ष के विषय में संशय है–कि जीव को बन्ध और मोक्ष होता है या नहीं ? 'स एष विगुणो विभुन बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा' यह निर्गुण और व्यापक आत्मा न बद्ध होती है न संसरण करती है, न मुक्त होती है न किसी को मुक्त करती है। इत्यादि वेदवाक्य से न जीव का बन्ध होता है, न मोक्ष होता है। यदि बन्ध माना जाय तो [redacted] अनादि है अथवा पीछे से उत्पन्न हुआ है ? अगर अनादि

મૂળનો અર્થ 'તए णं' ઈત્યાદિ સુધર્મા નામના ઉપાધ્યાયને પ્રવ્રજીત થયેલ સાંભળી, મંડિક નામનો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પણ સાડાત્રણસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે, ભગવાન સમીપ ગયો. તેને સંબોધી વાત કરતાં, ભગવાન બોલ્યા કે હે મંડિક ! શું તારા મનમાં બંધ અને મોક્ષ સંબંધી શંકા છે ? જીવ ને બંધ મોક્ષ હોય કે નહિ ? આ નિર્ગુણ અને વ્યાપક આત્મા બંધાતો નથી સંસારમાં ફરતો નથી તેમજ મુક્ત પણ હોતો નથી અને કોઈને મુક્ત કરી પણ શકતો નથી. તારા વેદવાક્યમાં "स एष विगुणो विभु र्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा" આ પ્રમાણે તું કહે છે કે જીવનો મોક્ષ કે બંધ હોતો જ નથી તારો મત એવો છે કે જો બન્ધ માનવામાં

छुटयत इति, लोके जीवा अशुभकर्मवन्धनेन दुक्खं, शुभकर्मबन्धनेन सुखं प्राप्ता दृश्यन्ते, सकलकर्मोच्छेदेन जीवो मोक्षं प्राप्नोतीति प्रसिद्धम्। अनादिवन्धो न छुटयते, इति यत्त्वया कथितं तदपि मिथ्या। यतो लोके सुवर्णस्य मृत्तिकायाश्च योऽनादिः सम्बन्धः स छुटयत एव। तत्र शास्त्रेऽप्युक्तम्–"ममेति वध्यते जन्तु-र्निर्ममेति प्रमुच्यते॥" इत्यादि। पुनरपि–

"मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्तं, मुक्त्यै निर्विषयं मनः" ॥१॥ इत्यादि।

अतः सिद्धं जीवस्य बन्धो मोक्षश्च भवतीति। एवं श्रुत्वा विस्मिताश्छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धो मण्डिकोपि अर्द्ध-

---

है तो वह कभी छूटना नहीं चाहीये, क्यों कि यह कहा गया है कि 'जो अनादि होता है, वह अनन्त होता है।' अगर बाद में उत्पन्न हुआ तो कब उत्पन्न हुआ? और कैसे छूटता है? यह मत मिथ्या है, क्यों कि लोक में जीव अशुभ कर्म–बंध से दुःख को और शुभ कर्म–बंध से सुख को प्राप्त करते देखे जाते हैं। यह भी प्रसिद्ध है कि समस्त कर्मों का नाश होने से जीव मोक्ष प्राप्त करता है।

अनादि बंध छूटता नहीं, ऐसा तुमने कहा सो भी मिथ्या है, क्यों कि लोक में स्वर्ण और मृत्तिका का जो अनादि संबंध है, वह छूटता ही है। "ममेति वध्यते जन्तुर्निर्ममेति प्रमुच्यते" इति। अर्थात्–"ममत्व के कारण 'जीव को बन्धन होता है और ममता से रहित जीव मोक्ष पाता है" इत्यादि और भी कहा है—

"मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयोः।
बन्धाय विषयासक्तं, मुक्त्यै निर्विषयं मनः" ॥१॥

આવે તો આ 'બન્ધ'ને અનાદિ માનવો પડે, તો તેનો અંત હોઈ શકે નહિ કારણ કે જે બાબત અનાદિ હોય, તે અનન્ત હોવી જોઈએ. અગર જીવનો બંધ આદિવાળો માનો તો, ક્યારે બંધની ઉત્પત્તિ થઈ? તેમજ તે ક્યારે અને કેવી રીતે છૂટી શકે? ઉપર પ્રમાણેનો તારો મત પ્રવર્તી રહ્યો છે પરંતુ તે મત મિથ્યા છે. કારણ કે સંસારમાં જે સુખ ભોગવે છે તે શુભ કર્મનો બંધ છે; અને દુ:ખ ભોગવે છે, તે પાપ કર્મ (અશુભ)નો બંધ છે, અને આ સમસ્ત શુભાશુભ કર્મનો નાશ થતા, જીવ મુક્ત થાય છે. ને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. તે કહ્યું કે, અનાદિબંધ છૂટે નહિ, તે પણ ખોટું છે. કારણ કે આ જગતમાં. કંચન અને માટીનો સંયોગ અનાદિનો છે, છતા તે છૂટી જાય છે; તો 'કર્મ' પણ જડ દ્રવ્યની સૂક્ષ્મ રજ છે, માટે તે પણ છૂટું થવું જોઈએ. મૂળભૂત વાત એ છે કે "ममेति वध्यते जन्तु निर्ममेति प्रमुच्यते" જીવના મમત્વ ભાવને લીધે બંધ થાય છે; અને મમત્વ ભાવ છૂટતાં જીવનો મોક્ષ થાય છે. ફરી પણ કહ્યું છે—

चतुष्पञ्चतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥ ६ ॥

मण्डिकं प्रव्रजितं श्रुत्वा मौर्यपुत्रोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थम्–अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे प्राप्तः । तमपि प्रभुरेवमेव कथयति–भो मौर्यपुत्र । तव मनसि एतादृशः संशयो वर्तते यत् देवा न सन्ति–"को जानाति मायोपमान् गीर्वाणान् इन्द्र–यम–वरुण–कुबेरादीन्" इति वचनात् । तन्मिथ्या । यदऽपि–"स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति" इति वचनं विद्यते । यदि देवा न भवेयुस्तदा देवलोकोऽपि न भवेत् ।

अर्थात्–"मन ही मनुष्यों के बन्ध और मोक्ष का कारण है। विषयों में आसक्त मन बन्ध का और विषयों से निवृत्त मन मुक्ति का कारण होता है" इत्यादि। इस से जीव को बंध और मोक्ष होता है, यह सिद्ध हुआ। इस प्रकार सुनकर मण्डिक चकित हुए। उनका संशय दूर हो गया। उन्हें प्रतिबोध प्राप्त हुआ। वे भी साढेतीनसौ शिष्यों सहित दीक्षित हो गये।

मण्डिक को दीक्षित हुए सुनकर मौर्यपुत्र भी अपना संशय निवारण करने के लिए साढे तीनसौ शिष्यों के परिवार सहित प्रभु के पास आया। प्रभुने उनसे भी ऐसा कहा–हे मौर्यपुत्र! तुम्हारे मन में ऐसा सन्देह है कि देव नहीं हैं क्यों कि–'को जानाति मायोपमान् गीर्वाणान्' अर्थात्–'माया के समान इन्द्र, यम, वरुण और कुबेर आदि देवों का कौन जानता है?' ऐसा कहा गया है।

तुम्हारा यह विचार मिथ्या है। वेद में भी यह वाक्य है–'स एष–यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं

"मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयोः ।
बन्धाय विषयासक्तं, मुक्तये निर्विषयं मनः" ॥ १ ॥ इति।

આ બંધ અને મોક્ષના કારણભૂત 'મન' છે વિષયોમાં જો 'મન' આસક્તિ રાખે તો 'મન' બંધ કરે છે, અને જે વિષયોથી નિવૃત્ત રહે છે તો મુક્તિને પામે છે આથી જીવને બંધ અને મોક્ષ છે તે સાબીત થાય છે

આમ સાંભળી મંડિક તાજુબ થયો. તેનો ભ્રમ ભાંગી ગયો. તે પ્રતિબોધ પામતા સાડાત્રણસો શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયો. મંડિકને પ્રતિબોધ પામેલો જોઈ મૌર્યપુત્ર પણ પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે શંકાના નિવારણ અર્થે પ્રભુ પાસે ગયો. પ્રભુએ પણ તેને પૂછ્યું કે "હે મૌર્યપુત્ર! તમારા દિલમાં એવી શંકા છે કે 'દેવ' નથી તમે દેવોને (ઇન્દ્ર યમ, વરુણ, કુબેર વિગેરેને) માયાવી માનો છો તે વાત બરાબર છે ને? પરંતુ આ વાતનો તમને વહેમ છે તે અસ્થાને છે વેદ–વાક્ય પણ કહે છે કે "स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति"

एवं सति "स्वर्गलोकं गच्छति" इ० वचनं कथं संगच्छेत ?। एतेन वाक्येन देवानां सत्ता सिध्यति। तिष्ठतु तावच्छास्त्रवचन, पश्यतु अस्यां परिषदि स्थितान् इन्द्रादिदेवान्। प्रत्यक्षमेते देवा दृश्यन्ते। एवं प्रभोर्वचनं श्रुत्वा=निशम्य मौर्यपुत्रः छिन्नसंशयोऽर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०१११॥

टीका—'तए णं उवज्झायं सुहम्मं' इत्यादि। ततः खलु उपाध्यायं सुधर्माणं प्रव्रजितं श्रुत्वा मण्डिकोऽपि अर्धचतुर्थशतशिष्यैः=सार्द्धत्रिशतशिष्यैः परिवेष्टितः प्रभुसमीपे समनुप्राप्तः। प्रभुश्च तं=मण्डिकं कथयति, तथाहि—भो मण्डिक! तव मनसि बन्धमोक्षविषयः संशयो वर्तते—संशयस्वरूपमाह—यदित्यादिना, यत्—जीवस्य बन्धो

गच्छति' अर्थात्—'यज्ञरूप आयुध (शस्त्र)वाला यज्ञकर्त्ता शीघ्र ही स्वर्गलोक में जाता है।' यदि देव न होते तो देवलोक भी न होता। ऐसी स्थिति में स्वर्ग लोकमें जाता है' यह कथन कैसे संगत हो सकता है? इस वाक्य से देवों की सत्ता सिद्ध होती है। परन्तु शास्त्र के वाक्य को रहने दो, इसी परिषद् में स्थित इन्द्र आदि देवों को देख लो। यह देव प्रत्यक्ष ही दिखाई दे रहे हैं। प्रभु के इस प्रकार वचन सुनकर और समझकर मौर्यपुत्र भी छिन्न संशय होकर साढे तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥१११॥

टीका का अर्थ—तत्पश्चात् उपाध्याय सुधर्मा का प्रव्रजित हुआ सुनकर मण्डिक भी साढे तीनसौ शिष्यों के परिवार के साथ भगवान् के समीप पहुँचे। भगवान् ने मण्डिक से कहा—हे मण्डिक! तुम्हारे मनमें बन्ध—मोक्ष—विषयक संशय है। उस संशयका स्वरूप बतलाते हैं—जीव का बंध और मोक्ष होता है या नहीं? तुम्हारे इस

યજ્ઞરૂપ આયુધવાળા યજ્ઞકર્તા શીઘ્રપણે સ્વર્ગમાં જાય છે જો તમારા કહેવા મુજબ દેવ ન હોય તો દેવલોક પણ ન હોવો જોઇએ, તો આ 'સ્વર્ગ' રૂપી કથન જે વેદ-વાક્યમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે તમારા કથન સાથે કેવી રીતે બંધબેસતુ છે? આ વેદ-વાક્યથી જ સિદ્ધ થાય છે કે દેવો છે અને દેવોની સત્તા પણ છે. શાસ્ત્રની વાતને તમે ગ્રહણ ન કરો તો પણ આ પરિષદમાં જે દેવો સાક્ષાત્ બેઠા છે તેને જોઈ લ્યો. પ્રભુનું આવું વચન સાભળી મૌર્યપુત્ર પણ સંશય રહિત થયો ને સાડાત્રણસો શિષ્યો સાથે તેણે પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી (સૂ૦૧૧૧)

વિશેષાર્થ—'સુધર્મા' જેવા વિદ્વાન ઉપાધ્યાય પણ ભગવાનની વાણીથી ચલિત થયા એમ જાણવાથી મંડિક પણ પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યોના સમૂહ સાથે ભગવાન તરફ જવા રવાના થયો. ભગવાને તેના મનની સપાટી પર તરતા ભાવોને જોઈ લીધા, ને તે ભાવોમા બંધ-મોક્ષ રૂપી શંકાઓ ઉઠતી હતી તે તેમણે જાણી લીધી. ભગવાને તે શંકાઓને આગળ કરી મંડિકને કહ્યુ કે તને જીવના બંધ અને મોક્ષની શ્રેણી ખોટી લાગે છે? જો તું બંધ અને

मोक्षश्च भवति न वा? तत्रात्र संशये कारणम्—'स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा मुच्यते मोचयति वा' "स एषः=जीवः विगुणः=निर्गुणः विभुः=व्यापकः न बध्यते=बन्धनं न याति, वा=अथवा न संसरति=नोत्पद्यते भवं न प्राप्नोति, तथा न मुच्यते=न मुक्तो भवति, वा—अथवा न परं मोचयति।" इत्यादिवेदवचननिकरोऽस्ति। त्वं 'स एष विगुण' इत्यादिवेदवचनादेव 'जीवस्य न बन्धो न चापि मोक्षो भवतीति मन्यसे। अत्रेयं तव युक्तिः—यदि जीवस्य बन्धो मन्यते, तदा—सः=बन्धः अनादिकः=आदिरहितः नित्य इत्यर्थः, वा—अथवा पश्चात् जातः? तत्र यदि अनादिकः=नित्यो मन्यते, तदा स न छुट्येत=न छिद्येत, 'योऽनादिकः

संशय का कारण वेद का यह वचन है—'यह निर्गुण और सर्वव्यापी आत्मा न तो बंधन को प्राप्त होती है, न उत्पन्न होती है, न मुक्त होती है और न दूसरे को मुक्त करती है।' इसी वेद वचन से तुम मानते हो कि जीव को न बंध होता है और न मोक्ष होता है। इस विषय में तुम्हारी युक्ति यह है—अगर जीव का बंध माना जाय तो वह बंध अनादि है या सादि—बाद में उत्पन्न हुआ है? अगर नित्य माना जाय तो वह छूट नहीं सकता;

મોક્ષને કલ્પિત માનતો હોય તો તું ખોટે રસ્તે છે! તારા કથન મુજબ આ આત્મા નિર્ગુણ અને સર્વવ્યાપી છે તેથી તેને બંધ કે મોક્ષ હોય જ નહિ એવો તારો અભિપ્રાય છે

ઉપની તારી માન્યતા તદ્દન ખોટે રસ્તે દોરનારી છે જગતમાં ઉઘાડી આંખે દેખાય છે કે—

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ,
કારણ વિના ન કાર્ય તે, તેજ શુભાશુભ વેદ્ય
શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય,
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મરહિત ન ક્યાંય.
જે જે કારણ બંધના, તે બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષ પંથ ભવ અંત.
રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તેજ મોક્ષનો પંથ.
આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત;
જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષપંથ તે રીત.

सोऽनन्तकः, यः=पदार्थः अनादिकः=आदि रहितो भवति सः अनन्तकः-अन्तरहितः-नित्योऽपि भवति, इति वचनात्। एवं च नित्यस्य सदास्थायित्वात् अनादिको जीवबन्धो न छिद्येतेति पर्यवसितम्। अथ द्वितीय विकल्पितं खण्डयितुमाह-'यदि पश्चाज्जातः' इत्यादिना-यदि पश्चात् जीवस्य बन्धो जातः तदा=पश्चाद्बन्ध-स्वीकारे कदा=कस्मिन् काले सजातः? कथ-केन प्रकारेण च स छुटयते? छिद्यते? अत्र नास्ति किमपि मत्यु-त्तरम्-इति। अतो जीवस्य नास्ति बन्धो न चापि मोक्ष इति पर्यवसितम्। इद यत्तव मतं तन्मिथ्या। यतो लोके जीवाः अशुभकर्म-बन्धनेन तत्कर्मजनित दुःखं प्राप्ता दृश्यन्ते' इति परेण सम्बध्यते, एवं शुभकर्मबन्धेन जीवाः सुखं प्राप्ताः दृश्यन्ते। तथा सकलकर्मछेदेन-कर्मकलापस्य ध्यानानलेन भस्मसात्करणेन जीवः सुख-दुःखनिमित्तीभूत-शुभाशुभकर्मकृतबन्धनाभावात् मोक्ष=मुक्ति प्राप्नोति इति प्रसिद्धम्। तथा-'अनादिबन्धो न

क्यों कि जो पदार्थ आदि-रहित होता है, वह अन्तरहित भी होता है। इस तरह जो नित्य होता है वह सदैव बना रहता है, अतएव अनादिकालीन जीव का वंध नष्ट नहीं होना चाहिए। अब दूसरे विकल्प का खंडन करने के लिए कहते है-अगर जीव का वंध पश्चात् उत्पन्न हुआ है तो वह किस समय हुआ? और किस प्रकार छूटता है? इस प्रश्न का कोई समाधान नहीं है। अत एव सिद्ध हुआ कि जीव का वंध और मोक्ष नहीं होता।

यह जो तुम्हारा मत है सो मिथ्या है, क्यों कि लोक में प्रसिद्ध है कि जीव अशुभ कर्म-बंधन के कारण, उस कर्मजनित दुःख के भागी देखे जाते हैं, और शुभकर्म वंध के कारण जीव सुख के भागी देखे जाते है। तथा ध्यान रूपी अग्नि से समस्त कर्म समूह को भस्म कर देने के कारण, जीव सुख और दुःख के कारणभूत शुभ एवं अशुभ कर्मों से होनेवाले वंध का अभाव होने से मोक्ष प्राप्त करते हैं।

અર્થાત્—એક રાક છે અને એક રાજા છે એ શબ્દથી નીચપણું, ઉંચપણું, કુરૂપપણું, સુરૂપપણું એમ ઘણું વિચિત્રપણુ છે, અને એવો જે ભેદ રહે છે તે-સર્વ સમાનતા નથી. તેજ શુભાશુભ કર્મનો બંધ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. કેમ કે કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમા તેનું શુભ ફળ ભોગવે. અને અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિષે તેનુ અશુભ ફળ ભોગવે. તને કર્મનો બંધ સમજાવ્યો. હવે તે બંધના વિરોધી સ્વભાવને મોક્ષ કહે છે. જે જે કારણો વડે બંધ થાય છે તે તે કારણોને છેદવાથી મોક્ષ માર્ગ આવી મળે છે અને ભવનો અંત આવી જાય છે. કર્મના બંધનમાં રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન પાયારૂપે છે. આ ત્રણેનું એકત્વ એ કર્મની ગાઠ છે આ ત્રણ વિના કર્મનો બંધ થાય જ નહિ; અને આ ત્રણેથી નિવૃત્તિ કરવી તે 'મોક્ષ' કહેવાય.

छुटयते' इति यत्त्वया कथितं, तदपि मिथ्या। यत लोके सुवर्णस्य मृत्तिकायाश्च परस्परं योऽनादिः=प्रवाहापेक्षयाऽनादिकालागतः सम्बन्धो भवति, स छुटयते एव। एवमेव जीवस्यापि अनादिबन्धो निस्संशयं छुटयते इति बोध्यम्। अत्र विषये तव शास्त्रेऽप्युक्तमस्ति-'ममेति बध्यते जन्तुः' इत्यादि। अथ भावः-जन्तुः मम=मदीयम् एतत्पुत्रदारादिकम् इति स्वीकुर्वन् सन् ममता रज्ज्वा बध्यते=बन्धं याति, पुन स जीव निर्ममेति-'मम पुत्रदारादिकं नास्तीति ममत्वमकुर्वन् मुच्यते इति। इतोऽन्यदपि तव शास्त्रे बन्धमोक्षपरं प्रभूतं वचनमस्ति। तदेव दर्शयितुमाह-'पुनरपि' इत्यादि। पुनरपि तव शास्त्रे प्रोक्तं-'मन एव मनुष्याणाम्' इत्यादि। मनुष्याणां-बन्ध-मोक्षयोः, कारणं-मन एव=अन्तःकरणविशेष एव, न तु तदन्यः कोऽपि पदार्थस्तयोः कारणमस्ति। तत्र विषयासक्तं मनः जीवस्य बन्धाय-चतुर्गतिकसंसारपरिभ्रमणाय भवति। तथा-निर्विषयम्=इन्द्रियविषयासक्तिरहितं मनस्तु मुक्तये=जीवस्य मोक्षाय-भवभ्रमणविरमणाय भवतीत्यादि। अतो जीवस्य बन्धो मोक्षश्च भवतीति सिद्धम्। एवं श्रुत्वा निस्मित' छिन्नसंशयः सन् मतिबुद्धो भूत्वा मण्डिकोपि अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः।

ननु-अग्निभूतिकृत कर्म संशयादस्य को विशेषः? उच्यते-स कर्मसत्ता गोचर', अयं तु तस्मिन् सत्यपि जीवकर्मसंयोग गोचरोऽस्तीति विशेषो ज्ञातव्यः।

तुमने कहा कि अनादि बंध छूटता नहीं है, सो भी मिथ्या है। लोक में सोने और मीट्टी का परस्पर जो प्रवाह की अपेक्षा से अनादिकालीन संबंध है, वह छूट ही जाता है। इसी प्रकार जीव का भी कर्मों के साथ का अनादि सम्बन्ध अवश्यमेव छूट जाता है। इस विषय में तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है-जब जीव 'यह पुत्रकलत्र आदि मेरे हैं' ऐसा मानते है तो ममता की रस्सी से बंधता है और जब जीव यह समझ लेता है कि 'पुत्र कलत्र आदि मेरे नहीं हैं' तो ममत्व से रहित होकर मुक्त होता है। इसके अतिरिक्त भी बंध-मोक्ष का समर्थन करनेवाले बहुत से वचन तुम्हारे शास्त्र में विद्यमान हैं। कहा भी है-'मनुष्यों के बंध और मोक्ष का कारण मन ही है, मन के अतिरिक्त और कोई कारण नहीं हैं। विषयों में आसक्त मन चार गति रूप संसार भ्रमण का कारण होता है। तथा इन्द्रिय-विषयों की आसक्ति से रहित मन जीव के मोक्ष-भव भ्रमण के अन्त का कारण होता है।' इससे सिद्ध हुआ कि जीव को बंध और मोक्ष होता है।

મોક્ષ કોનો? આત્માનો। આ આત્મા કેવો છે? તો તે કહે છે કે 'સત્ રૂપ, અવિનાશી, ચૈતન્યમય, સ્વભાવમય, અન્ય સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગના આભાસથી રહિત એવો કેવળ' એટલે શુદ્ધ આત્મા' ના કથા માત્ર સ્વભાવમાં પ્રવૃત્ત તે મોક્ષ માર્ગ અને આ કથા' માત્ર પાવ એટલે 'મોક્ષ' થયો કહેવાય."

"मण्डिक मि" इत्यादि। मण्डिकं प्रव्रजितं श्रुत्वा मौर्यपुत्रोऽपि निजसंशयच्छेदनार्थम् अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः=पञ्चाशदुत्तरशतत्रय-परिमितशिष्यैः परिवृतः सन् प्रभुसमीपे प्राप्तः। तमपि प्रभुः एवं-वक्ष्यमाणं वचनं कथयति-भो मौर्यपुत्र। तव मनसि एतादृशः संशयो वर्तते, यत् देवाः न सन्ति, तत्र प्रमाणतयोपन्यस्तं वचनं प्रकटयति-"को जानाति" इत्यादि। मायोपमान्=मायावत् अलीकान् इन्द्र-यम-वरुण-कुबेरादीन् गीर्वाणान्=देवान्

इस प्रकार सुनकर मण्डिक विस्मित हुए। उनका संशय दूर हो गया। वह प्रतिबोध प्राप्त करके अपने साढेतीन सो शिष्योंके साथ दीक्षित हो गये।

शंका-अग्निभूति द्वारा किये गये कर्म-विषयक संशय से इस संशय में क्या अन्तर है?

समाधान-अग्निभूतिको कर्म के अस्तित्व में ही सन्देह था। पर मण्डिक कर्म का अस्तित्व तो मानते थे किन्तु जीव और कर्म के संयोग के संबंध में शंकित थे। यही दोनों में अन्तर हैं।

मण्डिक को दीक्षित हुआ सुनकर मौर्यपुत्र भी अपने संशय का निवारण करने के लिए अपने तीन सौ पचास शिष्यों के साथ भगवान् के समीप पहुँचे। उन्हें भी भगवान् ने आगे कहे वचन कहे-हे मौर्यपुत्र! तुम्हारे मन में ऐसा संशय है कि देव नहीं है। इस विषय में प्रमाणरूप से प्रयुक्त वचन प्रकट करते हैं-'माया के समान मिथ्या इन्द्र, यम, वरुण, और कुबेर आदि देवों को कौन देखता है!' इस कथन से देव नहीं हैं, ऐसा सिद्ध होता है। किन्तु तुम्हारा देवों को स्वीकार न करना मिथ्या हैं, क्यों कि वेद में भी ऐसा कहा है कि-'यह यज्ञ रूपी शस्त्रवाला यजमान-यज्ञकर्त्ता शीघ्र ही स्वर्गलोक में जाता है।'

ભગવાને બંધ અને મોક્ષનું કથન, માર્ગ અને શુદ્ધતા એ ત્રણે બતાવતા મંડિક વિસ્મિત થયો અને પ્રવ્રજ્યા અંગિકાર કરી તે વિરક્ત બન્યો. તેના સાડાત્રણસો શિષ્યોએ પણ તેજ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો

શંકા-અગ્નિભૂતિની કર્મ સંબંધની અને મંડિકની કર્મ-બંધ સંબંધની શંકાઓમાં શું ફરક છે?

સમાધાન-અગ્નિભૂતિને તો ખુદ 'કર્મ'માંજ સંદેહ હતો. તેને મન 'કર્મ' જેવું કાંઈ છેજ નહિ એમ લાગતુ. પરંતુ મંડિક 'કર્મ'ના અસ્તિત્વને સ્વીકારતો હતો, પણ જીવ અને કર્મનો સંબંધ થતો હશે કે કેમ? તેની શંકા તે સેવી રહ્યો. હતો આ બન્નેમા આટલું અંતર છે.

મંડિકને પ્રવ્રજીત થયેલ જાણી મૌર્યપુત્ર પણ પોતાની શંકાના નિવારણ અર્થે સાડાત્રણસો શિષ્યો સાથે ઉપડયો. મૌર્યપુત્રની શંકા 'દેવ'નું અસ્તિત્વ છે કે નહિ તે બાબતનું હતું. તેનુ કહેવું હતું કે આ બધા ઇન્દ્રો-યમ કુબેર વરુણ આદિને કોણે જોયા છે? તેની શંકાના નિવારણ અર્થે ભગવાને વેદ-વાકયનો દાખલો ટાંકી બતાવ્યો. ને સ્વર્ગની

को जानाति=मत्यक्षात्मकज्ञानविषयी करोति" इति वचनात् देवा न सन्तीति। तन्मिथ्या—तत्-देवाभावस्थी कथनं तव मिथ्या। यतो वेदेऽपि "स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति" सः एषः—अयं यज्ञायुधी=यागरूपशस्त्रवान् यजमानः=यज्ञकर्ता—अञ्जसा=शीघ्रं स्वर्गलोकं गच्छति इति—एतद् वचनं विद्यते। यदि देवा न भवेयुः तदा देवलोकोऽपि न भवेत्। एवं सति 'स्वर्गलोकं गच्छति' इत्थम्—एतद् वचनं कथं संगच्छेत? तत्स्वीकारे तु देवलोकं तत्स्थायि देवानामपि सिद्धिः पर्यवसिता। इत्थमागमप्रमाणेन देवान् साधयित्वा सम्प्रति प्रत्यक्षप्रमाणेन तान् साधयति—'अच्छउ' इत्यादि। आस्तां=तिष्ठतु तावत् शास्त्रवचनम्; पश्यतु भवान् प्रत्यक्षतोऽस्यां परिषदि स्थितान्=विद्यमानान् इन्द्रादिदेवान् इति। एवं प्रभोर्वचनं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य, निशम्य=ऊहापोहाभ्यां विशेषतो हृदि निश्चित्य—मौर्यपुत्रः छिन्नसंशयः सन् अर्द्धचतुर्थशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः ॥मू०१११॥

मूलम्—मोरियपुत्तं पव्वइयं सुणिऊं अकंपिओ चिंतेइ—जो जो तस्स समीवे गओ सो सो पुण्णो न निव्वत्तो। सव्वेसिं संसओ तेण छिन्नो। सव्वे वि य पव्वइया। अओ अहंपि गच्छामि ससयं छेदेमित्ति कट्टु तिसयसीससहिओ पहुसमीवे समागओ। तं दट्ठुं भगवं वयइ—भो अकंपिया! तुज्झमणंसि इमो संसओ अत्थि जं नेरइया न संति "न ह वै प्रेत्य नरके नारकाः सन्ति" इच्चाइ वयणाओ त्ति तं मिच्छा। नारया संति चेव, न उण ते एत्थ आगच्छंति, नो य मणुस्सा तत्थ गमिउं सक्कंति। अइसयनाणिणो ते पच्चक्खत्तेण पासंति। तत्थ सत्थंमि वि—"नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" इच्चाइ वयणं अत्थि, जइ नारगा न भविज्जा

प्रकार देव न होते तो देवलोक भी न होता। ऐसी स्थिति में 'स्वर्गलोक में जाता है' यह वाक्य कैसे ठीक बैठ सकता है? इस वाक्य को स्वीकार करने पर देवलोक और देवलोक में रहनेवाले देवों की भी सिद्धि हो गई। इस प्रकार आगम प्रमाण से देवों की सत्ता का साधन करके अब प्रत्यक्ष प्रमाण से साधन करते हैं कि 'शास्त्र वचनों को जाने दो, तुम इस परिषद में बैठे हुए इन्द्र आदि देवों को प्रत्यक्ष देखलो'। इस प्रकार प्रभु के वचन सुनकर तथा ऊहापोह करके विशेषरूप से हृदय में निश्चित कर के मौर्यपुत्र सन्देह-रहित हो कर साढे तीन सौ शिष्यों सहित दीक्षित हो गये ॥मू०-१११॥

બતાવી બતાવી દીધી, જે જે શુભ કર્મો ધર્મ સંબંધી હોય તે સર્વ કર્તવ્યોનું યથાર્થ પાલન કરનાર દેવગતિમાં જાય છે એમ વેદની વાત સમજાવીને કરી આ ઉપરાંત તેમની પરિષદમાં આવેલા દેવોની હાજરી બતાવી તેની શંકા નિર્મૂળ કરી, આથી તે પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્ય સમુદાય સાથે દીક્ષિત થઈ ભગવાનની આજ્ઞાએ વિચરવા લાગ્યા. (સૂ૦૧૧૧)

ताहे 'सुइन्नभक्खणो नारगो होइ' त्ति वक्क कह सगच्छिज्जा ?। अणेण सिद्धं णारगा संति त्ति। एव सोचा अकंपिओ वि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥८॥

'अकंपिओ वि पव्वइओ' त्ति जाणिय पुण्णपावसंदेहजुओ 'अयल-भाया' इय नामगो पंडिओ वि तिसयसीसेहिं परिवुडो पहुसमीवे समागओ। त दट्ठूणं भगवं एवं वयासी-भो अयल-भाया ! तव हिययंसि इमो संसओ वट्टइ-जं पुण्णमेव पकिट्ठं संतं पकिट्ठ सुहस्स हेऊ ? तमेव य अवचीय माणमचंत थोवावत्थं संतं दुहस्सहेऊ ? उय तय इरित्तं पावं किंपि वत्थु अत्थि ? अहवा एगमेव उभयरूवं ? उभयंपि सतं तं वा अत्थि ? उय पुरिसा इरित्तं अन्नं किंपि नत्थि ? जओ वेएसु कहियं 'पुरुष एवेद °U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं' इच्चाइ त्ति। तं मिच्छा। इहलोए पुण्णपावफलं पच्चक्खं लक्खिज्जइ, एवं ववहारओ वि पत्तिज्जइ-जं पुण्णस्स फलं दीहा उय लच्छी रूवारोग्ग-सुकुलजम्माइ, पावस्स य तव्विवरीयं अप्पा उयाइफलं, इय पुण्णं पावं च सतं तं वियाणाहि 'पुरुष एवेदं इच्चेयम्मि विसए अग्गिभूइपण्हे जं मए कहियं तं चेव मुणेयव्वं। तव सिद्धंते वि पुण्णं पावं च सतं तत्तणेण गहियं, तं जहा-"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" इच्चाइ। अणेण सिद्धं पुण्णं पावं च उभयमवि सतं तं वत्थु विज्जइ। इय सुणिय छिन्न संसओ अयलभाया वि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥सू०११२॥

छाया—मौर्यपुत्रं प्रव्रजितं श्रुत्वा-अकम्पितः चिन्तयति-यो यस्तस्य समीपे गतः स स पुनर्न निवृत्तः, सर्वेषां संशयस्तेन छिन्नः, सर्वेऽपि च प्रव्रजिता अतोऽहमपि गच्छामि संशयं छेदयामीति कृत्वा त्रिशत-शिष्य-सहितः प्रभुसमीपे संप्राप्तः। तं दृष्ट्वा भगवान् वदति-भो अकम्पित ! तव मनसि अयं संशयोऽस्ति, यत्-नैरयिका

मूल का अर्थ—'मोरियपुत्तं' इत्यादि-मौर्यपुत्र को प्रव्रजित हुआ सुनकर अकम्पित ने सोचा-जो जो उनके पास गया सो वापिस न लौटा। उन्हो ने सभी का संशय दूर कर दिया। सभी दीक्षित हो गये। तो मैं भी जाऊँ और अपने संशय का निवारण करूँ।' इस प्रकार विचार कर तीनसौ शिष्यों के साथ वह महावीरप्रभु के समीप पहुचा। अकम्पित को देखकर भगवान् ने कहा-हे अकम्पित ! तुम्हारे मन में यह

મૂળનો અર્થ—'मोरियपुत्तं' ઈત્યાદિ મૌર્યપુત્રને પ્રવજિત થયેલ જાણી, અકંપિતે વિચાર કર્યો કે, જે જે તેની પાસે ગયા, તે પાછા વળતા જ નથી તેણે તો, સર્વના સંશય દૂર કર્યા. દૂર થતાં તેઓ દીક્ષિત થઈ, આત્મ સુધારણા તરફ વળી ગયા. હું પણ જાઉં અને મારી શંકાઓને દૂર કરૂં ! આમ વિચારી ત્રણસો શિષ્યો સાથે તે પ્રભુ સમીપે પહોચ્યો. પહોંચતાં વેત જ પ્રભુએ તેને પ્રશ્ન કર્યો કે "હે અકંપિત ! તારા મનમાં સંદેહ છે કે નારકીના

न सन्ति "न ह वै प्रेत्य नरके नारकाः सन्ति" इत्यादि वचनादिति, तन्मिथ्या, नारकाः सन्त्येव न पुनस्ते ऽस्माऽऽगच्छन्ति, नो खलु मनुष्यास्तत्रगन्तु शक्नुवन्ति। अतिशयज्ञानिनस्तान् प्रत्यक्षत्वेन पश्यन्ति। तव शास्त्रेऽपि-"नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" एतादृग् वाक्य लभ्यते। यदि नारका न भवेयुस्तदा 'शूद्रान्नभक्षको नारको भवति' इति वाक्यं कथं संगच्छेत ?। अनेन सिद्ध 'नारकाः सन्ती' ति। एवं श्रुत्वा अकम्पितोऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः।

'अकम्पितोऽपि प्रव्रजितः' इति ज्ञात्वा पुण्यपापसन्देहयुतोऽचलभ्रातेति नामकः पण्डितोऽपि त्रिशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे समागतः। त दृष्ट्वा भगवानेवमवादित्-भो अचलभ्रातः तव हृदयेऽयं संशयो वर्तते यत्-

सन्देह है कि नारक जीव नहीं है, क्यों कि शास्त्र में कहा है—'न ह वै प्रेत्य नरके नारकाःसन्ति' इति। अर्थात्-'परभव में, नरक में नारक नहीं है।' तुम्हारा यह मत मिथ्या है। नारक तो है ही, किन्तु वे यहाँ आते नहीं है और न मनुष्य ही वहाँ जा सकते हैं। फिर भी लोकोत्तरज्ञानी उन्हें प्रत्यक्ष रूपसे देखते हैं। तुम्हारे शास्त्र में भी ऐसा वाक्य देखा है कि नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति' इति अर्थात्-जो शूद्र का अन्न खाता है, वह नारकरूप मे उत्पन्न होता है। अगर नारक न होते तो 'शूद्र का अन्न खाने वाला नारक होता है, यह कैसे संगत होता ? इससे नारकों का अस्तित्व सिद्ध होता है। इस प्रकार सुनकर अकम्पित भी तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये।

'अकम्पित भी दीक्षित हो गये' यह जान कर पुण्य-पाप के विषय मे सन्देह रखनेवाले अचलभ्राता नामक पण्डित भी तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के पास गये। उन्हें देखकर भगवान् ने ऐसा कहा है

જીવો નથી કે કેમ? કારણ કે તારા શાસ્ત્રમાં એવું વાક્ય છે કે—"न ह वै प्रेत्य नरके नारकाः सन्ति" પરભવમાં નરકમાં નારક નથી." આ તારું મંતવ્ય મિથ્યા છે નારકી છે। પણ તેઓ અહીં આવતા નથી; તેમજ મનુષ્ય પણ ત્યાં જઈ શકતો નથી તો પણ લોકોત્તર પુરુષો તેમને પ્રત્યક્ષપણે જોઈ શકે છે તમારા શાસ્ત્રમાં એવું વાક્ય પણ જોવામાં આવે છે કે, "नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" ઇતિ, અર્થાત્—જે શૂદ્રનું અન્ન ખાય છે, તે નારકીપણે ઉત્પન્ન થાય છે" જો નારકીના જીવો ન હોય, તો આ વાક્યની સંગતતા કેવી રીતે થઈ શકે? માટે સિદ્ધ થાય છે કે, નારકીના જીવોનું અસ્તિત્વ છે આવું સાંભળી, અકંપિત પણ પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે અણગાર થયો.

અકંપિતની દીક્ષા સાંભળી, પુણ્ય-પાપમાં સંદેહ રાખવાવાળો અચળભ્રાતા નામનો પંડિત પણ ત્રણસો શિષ્યો સાથે પ્રભુની પાસે ગયો તેને જોઈ, ભગવાને પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે અચળભ્રાતા! તારા મનમાં એવી માન્યતા થઈ ગઈ

पुण्यमेव प्रकृष्टं सत् प्रकृष्टसुखस्य हेतुः, तदेव चाऽपचीयमानमत्यन्तस्तोकावस्थं सत् दुखस्य हेतुः ? उत तद्-तिरिक्तं पापं किमपि वस्तु अस्ति ? अथवा एकमेवोभयरूपम् ? उभयमपि स्वतन्त्रं वाऽस्ति ? उत पुरुषातिरिक्तं किमपि नास्ति, यतो वेदेषु कथित "पुरुष एवेद °U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं" इत्यादीति, तन्मिथ्या। इह लोके पुण्य-पापफलं प्रत्यक्षं लक्ष्यते। एवं व्यवहारतोऽपि प्रतीयते-यत् पुण्यस्य फलम् दीर्घायुष्क-लक्ष्मी-रूपा-ऽऽरोग्य-सुकुलजन्मादि, पापस्य च तद्विपरीतमल्पायुष्कादि फलम्, इति पुण्य पापं च स्वतन्त्रं विजानीहि, 'पुरुष एवेद' मित्येतस्मिन् विषये अग्निभूतिप्रश्ने यन्मया कथितं तदेव ज्ञातव्यम्। तत्र सिद्धान्तेऽपि पुण्यं पापं

अचलभ्राता! तुम्हारे हृदय में ऐसा सन्देह है कि पुण्य ही जब प्रकर्ष को प्राप्त होता है तो प्रकृष्ट सुख का हेतु हो जाता है और जब वही अपकर्ष को प्राप्त होकर अत्यन्त अल्प होता है तो दुःख का कारण बनजाता है, अथवा पुण्य से भिन्न पाप कोई अलग वस्तु है? अथवा एक ही वस्तु उभयरूप है? या दोनों स्वतंत्र है? या पुरुष (आत्मा) के अतिरिक्त कुछ भी नहीं है? क्यों कि वेदों में कहा है-'पुरुष एवेद °U° सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्'-इति। अर्थात्-'यह सब पुरुष ही है जो हो चुका है, और जो होगा।' इत्यादि।

तुम्हारा यह सशय निराधार है। इस लोक में पुण्य और पाप का फल प्रत्यक्ष दिखाई दे रहा है। इसके अतिरिक्त व्यवहार से भी प्रतीत होता है कि दीर्घ आयु, लक्ष्मी, सुन्दर रूप, आरोग्य, सुकुल में जन्म आदि पुण्य का फल है, और पाप का फल इससे विपरीत अल्पायु आदि है। इस लिए पुण्य और पाप को स्वतंत्र समझो। 'यह सब पुरुष ही है' इस विषय में अग्निभूति के प्रश्न के उत्तर में मैंने जो कहा है, वही यहाँ

છે કે, જ્યારે પુણ્ય ઘણુ વધી જાય, ત્યારે ઘણું સુખ આવી મળે છે, એટલે ઘણા સુખના હેતુરૂપ બને છે. અને જ્યારે ઘટતુ જાય ને અલ્પ થઈ જાય, ત્યારે તે પુણ્ય, પાપનું કારણ બની જાય છે? આ ઉપરાંત શું તું એમ પણ માની રહ્યો છે કે, પાપ જેવુ કોઈ તત્ત્વ પુણ્યથી નિરાળુ નથી, અથવા આ એક તત્ત્વ બંને રૂપ છે? તેમજ બંન્ને અલગ-અલગ છે? આથી વળી આગળ વધી તુ એમ માની રહ્યો છે કે આ જગતમા 'આત્મા' સિવાય બીજો કોઇ પદાર્થ નથી? કારણ કે વેદવાક્ય એમ કહે છે કે આ જગત કેવળ બ્રહ્મમય છે, બ્રહ્મમય હતું ને બ્રહ્મમય રહેશે? તેને પણ તુ એમ જ માને છે? કેમ એમ જ ને? તારા આવા પ્રકારના તમામ અભિપ્રાયો નિરાધાર છે. આલોકમાં પુણ્ય-પાપના ફળો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે આ સિવાય વ્યવહારમા પણ દેખાય છે કે દીર્ઘઆયુ, લક્ષ્મી, સુંદર રૂપ, આરોગ્ય, સારા કુળમા જન્મ આદિ પુણ્યના ફળ છે. અને આનાથી વિપરીતતાવાળું અલ્પ આયુ વિગેરે પાપોના ફળરૂપ છે, માટે પુણ્ય અને પાપને સ્વતંત્ર સમજવા જોઇએ. સમસ્ત જગત 'આત્મમય છે' એ વિષયમાં અગ્નિભૂતિના પ્રશ્નમાં જે ઉત્તર દેવાયો હતો તે ઉત્તરથી સમજણ કરી લેવી. તમારા સિદ્ધાંતમાં પણ પુણ્ય અને પાપને સ્વતંત્રપણે

च स्वतन्त्रत्वेन गृहीतं, तद्यथा—"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" इत्यादि। अनेन सिद्ध—पुण्यं पापं च उभयमपि स्वतन्त्रं वस्तु विद्यते। इति श्रुत्वा छिन्नसंशयोऽचलभ्राताऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥सू०११२॥

टीका—"मोरियपुत्तं पव्वइयं" इत्यादि। मौर्यपुत्रं प्रव्रजितं श्रुत्वा अकम्पितः—अकम्पितनामा पण्डितः चिन्तयति। तथाहि—यो यस्तस्य समीपे गतः स सः पुनस्ततो न निवृत्तः=न परावृत्त्याऽऽगतः। सर्वेषां संशयः तेन छिन्नः=दूरीकृतः, सर्वेऽपि च तत्पार्श्वे प्रव्रजिताः। अतोऽहमपि गच्छामि, स्वकीयं संशयं छेत्स्यामि, इति कृत्वा=एवद् विचार्य त्रिशतशिष्यसहितः प्रभुसमीपे सम्प्राप्तः। तम् दृष्ट्वा भगवान् वदति—भो अकम्पित! 'न ह वै प्रेत्य नारकाः सन्ति' प्रेत्य=परभवे नरके=निरये नारकाः=नैरयिका नरकोत्पन्ना जीवा न वै=नैव

समझ लेना चाहिए। तुम्हारे सिद्धान्त में भी पुण्य और पाप को स्वतंत्ररूप में ही अंगीकार किया है। जैसे—'पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा' इति। अर्थात्—'पुण्यकर्मसे पुण्यवान् होता है' और पापकर्मसे पापवान् होता है इत्यादि। इस से सिद्ध है कि पुण्य और पाप—दोनों स्वतंत्र पदार्थ हैं। यह सुनकर अचलभ्राता का संशय भी छिन्न हो गया। वह अपने तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०११२॥

टीका का अर्थ—मौर्यपुत्र को दीक्षित हुआ सुनकर अकम्पित नामक पण्डित विचार करने लगे—जो जो भी महावीर के पास गया, वह वह लौटकर वापिस नहीं आया। उन्हों ने सभी के संशय का निवारण कर दिया और सभी उनके समीप दीक्षित हो गये। तो मैं भी क्यों न जाऊँ और अपने संशय का निवारण करूँ? इस तरह विचार कर अकम्पित पण्डित भगवान् के पास अपने तीनसौ शिष्यों के परिवार को साथ लेकर पहुँचे। उन्हें देखकर भगवान ने कहा—हे अकंपित! 'परभव में, नरक में नारक=नरकजीव नहीं हैं। इस

અંગીકાર કરવામાં આવ્યા છે જેમ કે—'पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" એ 'કે પુણ્ય કર્મથી પુણ્યવાન થવાય છે અને પાપકર્મથી પાપવાન બનાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય અને પાપ બન્ને સ્વતંત્ર પદાર્થો છે આવું સાંભળી અચલભ્રાતાનો સંશય છેદાઈ ગયો અને તે પણ પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયો (સૂ૦૧૧૨)

મૌર્યપુત્ર વિગેરેને વૈરાગ્યમાં પ્રવર્તતા જોતાં એ સાંભળવામાં આવતાં અકંપિતના મનોભાવો પણ બદલાયા તેનો આત્મા પણ કહેવા લાગ્યો. નારકીના જીવો છે કે નહિ તેવી શંકા સેવતો તે ભગવાન પાસે આવી પહોંચ્યો. ભગવાને તેને સમજાવ્યું કે નારકીના જીવો અહીં આવી શકતા નથી. કારણ કે તેઓનું શરીર એવું હોય છે કે નરક બહાર જઈ શકતા જ નથી. તેમ જ અહિં આવવું ઘણું દુર છે તેમ જ કઠીન છે તેથી માનવ જેમ ત્યાં જઈ શકતો નથી, તેમ જ તેઓ પણ અહીં આવી પણ શકતા નથી. આટલા બધા આવાગમન માટે દૈવી શક્તિ એટલે અપાર શક્તિ હોવી જોઈએ તે તેમનામાં નથી હોતી.

सन्ति, 'ह' इति वाक्यालङ्कारे। इत्यादि वचनात्–तव मनसि अयं संशयोऽस्ति, यत्–'नैरयिका न सन्ति' इति। इद यत् तव मतं–तत् मिथ्या। यतः नारकाः सन्त्येव, किन्तु ते अत्र=अस्मिन् लोके पुन र्न आगच्छन्ति। तत्र=नरके मनुष्याः गन्तुं न शक्नुवन्ति। अतिशयज्ञानिनः तान्=नरकवर्तिनो नारकान्=नरकजीवान् प्रत्यक्षत्वेन=केवलज्ञानालोकेन साक्षात्कारेण पश्यन्ति। तव शास्त्रेऽपि "नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" "यो द्विजः शूद्रान्नम् अश्नाति भुङ्क्ते एषः=असौ शूद्रान्नभोक्ता नारकः–नरकोत्पादी जायते वै–भवत्येव" एतादृक् वाक्यं लभ्यते। यदि नारका न भवेयुः तदा 'शूद्रान्नभक्षकः नारको भवति' इति वाक्यं कथं=केन प्रकारेण संगच्छेत। अनेन 'नारकाः सन्ति' इति मतं सिद्धम्। एवं श्रुत्वा अकम्पितोऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः।८।

'अकंपिओ वि' इत्यादि— 'अकम्पितोऽपि प्रव्रजितः' इति ज्ञात्वा–पुण्यपापसन्देहयुतः=पुण्यपापविषये सन्देहवान् अचलभ्राता–इति नामकः पण्डितोऽपि त्रिशतशिष्यैः परिवृतः सन प्रभुसमीपे समागतः। तं दृष्ट्वा

वेदवाक्य से तुम्हारे मनमें यह संशय है कि नारक नहीं है। लेकिन तुम्हारा यह मत मिथ्या है। नारक तो हैं, पर वे इस लोक में आते नहीं हैं और मनुष्य नरक में (इस शरीर से) नहीं जा सकते। हाँ, अतिशय ज्ञानी नरक के जीवों–नारकों को केवल ज्ञान से प्रत्यक्ष देखते हैं। तुम्हारे शास्त्र में भी ऐसा वाक्य मिलता है कि–"नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" जो ब्राह्मण शूद्र का अन्न खाता है, वह नरक में नारक के रूप में उत्पन्न होता ही है। अगर नारक न होते तो 'शूद्रान्न–भोजी नारक होता है' यह वाक्य कैसे संगत होता? इससे सिद्ध है कि नारक जीवों की सत्ता है। ऐसा सुनकर अकम्पित भी तीनसो शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये॥८॥

अकम्पित भी दीक्षित हो गये, यह जानकर पुण्य–पाप के विषय में सन्देहवाले अचलभ्राता नामक

આ ઉપરાંત તેઓ પરમાધર્મી દેવોની અધીનતામા રહેલા છે. તેઓ પાપના ઉદયે, ત્યાંની ક્ષેત્રવેદના ઉપરાત પરધર્મીના પ્રહારો સતત અમોઘપણે સહ્યા જ કરે છે, આથી તેઓ અહીં આવી શકતા નથી; તેમ જ માર આડે કાંઇ સૂઝતું પણ નથી અને પરમધર્મીના તંત્ર નીચેથી ઘડીએક પણ અળગા થઇ શકતા નથી. નારકોનું અસ્તિત્વ છે એમ વેદોનું પણ કથન છે. "नारको वै एष जायते यः शूद्रान्नमश्नाति" એટલે જે શૂદ્રનું અન્ન ખાય તે નારક થાય છે અગર નારક નહીં હોત તો આ વાકય કેવી રીતે સુસંગ બનત? તેથી સિદ્ધ થાય છે કે નારક જીવોની સત્તા છે. આવી અપૂર્વ વાણીથી અકંપિત પિગળી ગયો અને પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે તે પણ દીક્ષિત થઈ ગયો. ।૮।

અકંપિતનું પ્રવ્રજન સાંભળી પુણ્ય–પાપ એ એક જ તત્વ છે એવી માન્યતાવાળા અચળભ્રાતા નામના પંડિત

भगवान् एवम् अवादीत्—“भो अचलभ्रातः! तव हृदये अयं संशयो वर्तते यत्—“पुण्यमेव प्रकृष्टम्=अतिशयित सत् प्रकृष्टसुखस्य हेतुः=कारणं भवति? तदेव=पुण्यमेव च=पुनः, अपचीयमानं=क्षीयमाणम्, अत एव स्तोकं स्वल्पम्=अल्पीभावमापन्नं सत् दुःखस्य हेतुर्भवति?, उत आहोस्वित् तद्व्यतिरिक्तं=पुण्यभिन्नं किमपि किञ्चित् वस्तु अस्ति=विद्यते?, अथवा एकमेव=पुण्यपापयोरेकतरमेव उभयरूपं=पुण्यपापोभयरूपं विद्यते?, यद्वा—उभयमपि द्वय मपि-पुण्यं पापं च स्वतन्त्रं=परस्परानपेक्षं-पृथक् पृथग् अस्ति? उत—यद्वा-पुरुषातिरिक्तं=पुरुषभिन्नम्=आत्मभिन्नम् किमपि=किञ्चिदपि पुण्यपापादि वस्तु नास्ति? यतः—यस्मात्—पुरुषातिरिक्तस्य कस्यापि पदार्थस्य सत्त्वाभावाद्वेतो वेदेषु कथितम्, तथाहि—‘पुरुष एवेदं सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्’ यत् इदं=वर्तमानं, यद् भूतं=व्यतीतं, यच्च भाव्यम् भविष्यत्, तत्—सर्वं वस्तु पुरुष एव=आत्मैव, न तद्व्यतिरिक्तं पुण्यपापादि किमपि वस्तु विद्यते’ इत्यथ” इत्यादि। इति=इत्थं तव मनसि पुण्यपापविषये संशयोऽस्ति। तन्मिथ्या,। यतः—“इहलोके=अस्मिन् लोके पुण्य-पापफलं=शुभाशुभकर्मणः परिणामः प्रत्यक्षं=साक्षात्लक्ष्यते=दृश्यते। एवं व्यवहारतोऽपि प्रतीयते= ज्ञायते, यत्-पुण्यस्य फलम्—दीर्घायुष्क—लक्ष्मी—रूपा—ऽऽरोग्यसत्कुल जन्मादि, अथ पापस्य च तद्विपरीतम् अल्पा-

पण्डित भी अपने तीनसौ अन्तेवासियों सहित भगवान् के पास पहुँचे। उन्हें देखकर भगवान् ने इस प्रकार कहा—हे अचलभ्राता! तुम्हारे अन्तःकरण में यह सन्देह है कि पुण्य ही जब प्रकृष्ट (उच्च कोटि का) होता है तो वह सुख का कारण होता है, और जब वही पुण्य घट जाता है, और अल्प रहता है तब दुःख का कारण बन जाता है? अथवा पाप, पुण्य से भिन्न कुछ स्वतंत्र वस्तु है? अथवा पुण्य अथवा पाप का कोई एक ही स्वरूप है? या दोनों परस्पर निरपेक्ष स्वतंत्र हैं? अथ च आत्मा के अतिरिक्त पुण्य—पाप कोई वस्तु नहीं है? क्यों कि वेद में यह कहा गया है कि—‘जो वर्तमान है, जो अतीत में था, और भविष्यत् में होगा वह सब पुरुष (आत्मा) ही है, आत्मा से भिन्न पुण्य—पाप आदि कोई पदार्थ नहीं है।

तुम्हारे मन में ऐसा संशय है, किन्तु यह मिथ्या है। इस संसार में पुण्य और पाप का फल प्रत्यक्ष दिखाई दे रहा है। व्यवहार से भी प्रतीत होता है कि पुण्य का फल दीर्घजीवन, लक्ष्मी, रमणीयस्वरूप,

त्रणसो अन्तेवासिओने साथे लई भगवान पासे पहोंच्या, तेनो सिद्धांत एवो हतो के ज्यारे पुण्य उच्च कोटिमां प्रवर्ततुं होय छे त्यारे ते सुखनुं कारण बने छे अने पुण्य घटतुं जाय अगर अल्प थई जाय त्यारे ते दुःखनुं कारण बने छे आ बने तत्वोने अचलभ्राता एक रूप मानतो हतो,

भगवाने तेने प्रत्यक्षतापूर्वक बताव्युं जगतमां जे जे जीवो सुखमय स्थिति भोगवी रह्या छे ते पुण्यना

युष्कादि=अल्पायुष्कत्वदारिद्रय–कुरूपत्व–सरोगत्व–दुष्कुल–जन्मप्रभृतिफलम्। इति प्रागुक्तानां पुण्यपापफलानां प्रत्यक्षलक्ष्यमाणत्वेन व्यवहारतश्च प्रतीयमानत्वेन च पुण्यं पापं च विना दीर्घायुष्कत्वादि स्तोकायुष्कत्वादिरूप-फलानुपपत्त्या पुण्य–पापं च स्वतन्त्रं–परस्परानपेक्षि–पृथक् पृथग् विजानीहि। "पुरुष एवेद' मित्येतस्मिन् विषये अग्निभूतिप्रश्ने यत्–समाधानवचनं कथितम्–तदेवात्रापि ज्ञातव्यम्, तत्र सिद्धान्तेऽपि–पुण्यं पाप चेत्युभयं स्वतन्त्र-

---

नीरोगता और सत्कुल में जन्म आदि है, और पाप का फल इन से उलटा–अल्पायु, दरिद्रता, कुरूपता, रुग्णता और असत्कुल में जन्म आदि हैं। इस प्रकार पुण्य और पाप के फल साक्षात् दिखाई देते हैं और व्यवहार से यह प्रतीत होता है कि पुण्य के विना दीर्घायु आदि तथा पाप के विना अल्पायु आदि सुफल और दुष्फल नहीं हो सकते, अत एव पुण्य और पाप को पर्याय की अपेक्षा स्वतंत्र–परस्पर निरपेक्ष, पृथक्–पृथक् हैं। यही मानना चाहीए। तथा कारण में भेद न हो तो कार्य में भेद नहीं हो सकता। सुख और दुःख परस्पर विरुद्ध दो कार्य है, अतः उनका कारण भी परस्पर विरुद्ध और अलग–अलग होना चाहीए। पुण्य–पाप को अभिन्न मानोगे तो उससे सुख–दुःख रूप दो कार्य नहीं होंगे; अथवा सुखदुःख को भी अभिन्न ही मानना पडेगा। किन्तु सुख और दुःख को अभिन्न मानना प्रतीत से बाधित है। जैसे दीपक की मदन्ता अन्धकार को उत्पन्न नहीं करती उसी प्रकार पुण्य की मदन्ता दुःख को उत्पन्न नहीं कर सकती।

'यह सब पुरुष ही है' इत्यादि वाक्य के विषय में जो तुम्हें सन्देह है उसका समाधान अग्निभूति के प्रश्न में जो समाधान मैंने किया है, वही यहाँ भी समझ लेना। इसके अतिरिक्त तुम्हारे आगम में भी पुण्य

ફળ રૂપે છે અને દુખમય સ્થિતિ અલ્પ કે વધારે તે બધુ પાપના ફળ રૂપે હોય છે પુણ્ય અને પાપોનો ઉદય સાથે સાથે પણ વરતતો હોય છે એક બાબતમા પુણ્યના ફળ રૂપે સુખનો અનુભવ થતો હોય છે, ત્યારે સાથે સાથે બીજી બાબતમા પાપના ઉદયે દુખ વેદતો હોય છે. જેમ કે સુખી જણાતો જીવ, બૈરા–છોકરા તેમ જ શારીરિક વેદનાને ઉદયે દુખ અનુભવતો માલુમ પડે છે. માટે પુણ્ય–પાપની પર્યાયો, સ્વતંત્ર, પરસ્પર નિરપેક્ષ અને પૃથક્ પૃથક્ હોય છે.

જો કારણમા ભેદ ન હોય તો, કાર્યમાં ભેદ પડતો નથી સુખ અને દુઃખ બન્ને પરસ્પર વિરોધી સર્વરૂપે છે. માટે તેના કારણો પણ, પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવા જોઈએ, એટલે અલગ અલગ હોવા જોઈએ. જો પુણ્ય પાપ બન્નેને એક માનો, તો તેના સુખ અને દુ:ખ બન્ને પરિણામો જુદાજુદા હોઈ શકે નહિ. માટે તે અભિન્ન નથી, પણ ભિન્ન છે. દીપકની મંદતા, અંધકાર ને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી, તેમ પુણ્યની મંદતા દુખને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી

स्वेन गृहीतं–स्वीकृतम्, तथथा–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा" जीवः–पुण्येन शुभकर्मणा पुण्यः–पुण्यवान् भवति, पापेन–अशुभकर्मणा पापः–पापवान् भवति, 'पुण्यः, पापः' इत्युभयत्रमत्वर्थीयोऽर्शआदित्वादच् प्रत्ययः। येन पुण्यपापशब्दयोः क्लीबत्वेऽपि विशेष्यनिघ्नत्वात्पुंस्त्वम्। यद्वा–वैदिकप्रयोगत्वात्पुंस्त्वम्, तेन पुण्यं पापं चेत्युभयं शुभाशुभकर्मभ्यां भवतीत्यर्थः। इत्यादि। अनेन पुण्यं पापं चेत्युभयमपि स्वतन्त्रं वस्तु विद्यते इति सिद्धम्। एवं भगवतो वचनं श्रुत्वा छिन्नसंशयः सन् अचलभ्राताऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रव्रजितः। ॥सू०११२॥

मूलम्—मेयज्जो वि नियसंसयछेयणट्ठं तिसयसीसेहिं परिवुडो पहु समीवे समागओ। भगवंतं वयइ–भो मेयज्जा! तव मणंसि इमो संसओ वट्टइ–परलोगो नत्थि। जओ वेएसु कहियं–"विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इच्चाइ। तं मिच्छा। परलोगो अत्थिचेव अन्नहा जाममेत्तस्स बालस्स माउथण्णदुद्धपाणे सण्णा कहं भवे?। तत्थ सिद्धंते वि वुत्तं–"यं यं वाऽपि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।

और पाप दोनों को स्वतंत्र स्वीकार किया गया है। कहा है–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणा" अर्थात्–जीव शुभ कर्म से पुण्यवान् होता है और अशुभ कर्म से पापवान होता है। ऐसा मान ने पर वाक्य का अर्थ यह होगा–'शुभ कर्म से पुण्य और अशुभ कर्म से पाप होता है।'

इससे यह सिद्ध हुआ कि पुण्य और पाप–दोनो स्वतंत्र वस्तुए है। आशय यह है कि आर्हत मत में कोई भी दो पदार्थ सर्वथा भिन्न या सर्वथा अभिन्न नहीं होते, तथापि अचलभ्राता के माने हुए सर्वथा अभेदपक्ष का निरास करने के लिए यहाँ केवल भेद–पक्ष का समर्थन किया गया है। द्रव्य की अपेक्षा दोनों में अभेद भी है, अनेकान्तवाद के ज्ञाताओं को यह समझना कठिन नहीं। भगवान् के यह वचन सुनकर अचलभ्राता का संशय छिन्न हो गया। वह भी अपने तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ॥सू०११२॥

તમારા આગમ શાસ્ત્રોમાં પણ પુણ્ય અને પાપના તત્ત્વોને જુદાં ગણ્યાં છે. જેમકે–"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" એટલે શુભ કરવાવાળા, પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે અને તેને સ્વર્ગીય સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ તમારા શાસ્ત્રોમાં નિર્દેશન છે. અમારા મત પ્રમાણે, કોઇ પણ બે પદાર્થો સર્વથા ભિન્ન કે સર્વથા અભિન્ન હોતા નથી. છતાં, અચલભ્રાતાનો સંદેહ જે સર્વથા અભેદ પક્ષનો હતો, તેને નિર્મૂળ કરવા, અને દરેક પદાર્થને એકાંતિક નહિ પણ અનેકાંતિક દૃષ્ટિએ લેવા, ભગવાને સમજણ આપી હતી.

આ રીતે પોતાને અનેકાંત દૃષ્ટિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં, અચલભ્રાતા વૈરાગ્ય ને પામ્યો, અને સ્વયં દીક્ષિત થયો. તેની સાથે તેના ત્રણસો શિષ્યો પણ દીક્ષિત થયા. (સૂ૦૧૧૨)

तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः" इच्चाइ। अओ सिद्धं परलोगो अत्थित्ति। एवं सोच्चा निसम्म छिन्नसंसओ मेयज्जोवि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥१०॥

तं पव्वइयं सोच्चा एगारसमो पंडिओ पभासाभिहोवि तिसयसीससहिओ नियसंसयावणयणत्थं पहुसमीवे समणुपत्तो। पहुणा य सो आभट्ठो-भो पभासा! तव मणंसि इमो संसओ वट्टइ-जं निव्वाणं अत्थि नत्थि वा? जइ अत्थि किं संसाराभावो चेव निव्वाणं? अह वा दीव सिहाए विव जीवस्स नासो निव्वाणं? जइ संसाराभावो निव्वाणं मन्निज्जइ, ताहे तं वेयविरुद्धं भवइ, वेएसु कहिय-"जरामर्यं वै तत्सर्वं यदग्निहोत्रम्" इति। अणेण जीवस्स संसाराभावो न भवइत्ति। जइ दीव सिहाए विव जीवस्स नासो निव्वाणं मन्निज्जइ, ताहे जीवाभावो पसज्जइत्ति। तं मिच्छा। निव्वाणं ति मोक्खो त्ति वा एगट्ठा! मोक्खो उवद्धस्सेव हवइ। जीवो हि कम्मेहिं बद्धो अओ तस्स पययणविसेसाओ मोक्खो भवइ चेव। अस्स विसए मंडिय पण्हे सव्वं कहियं, तं धारेयव्वं तवसत्थे पि वुत्तं-"द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च। तत्र परं "सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' ति। अणेण मोक्खस्स सत्ता सिज्झइ। अओ सिद्धं मोक्खो अत्थि त्ति। एवं सोच्चा छिन्नसंसओ पभासोवि तिसयसीसेहिं पव्वइओ ॥११॥

एत्थ संगहणीगाहादुगं—

जीवेयं कम्मविसए, तज्जीवय तच्छरीरे भूए य।
तारिसय जम्मजोणी परे भवे, बंधमुक्खे य ॥ १ ॥
देव नेरइये पुण्णे, परलोए तह य होइ निव्वाणे।
एगारसावि संशयच्छेए पत्ता गणहरत्तं ॥ २ ॥इइ॥

को गणहरो कइसंखेहिं सीसेहिं पव्वइओत्ति-पडिवाइया संगहणी गाहा

पंचसयो पंचण्हं, दोण्ह चिय होइ सद्धतिसयो य।
सेसाणं च चउण्हं, निसओ तिसओ हवइ गच्छो ॥ १ ॥

एवं पहुसमीवे सव्वे चोयालसया दिया पव्वइया ॥सू०११३॥

॥ इय गणहरवाओ ॥

छाया—मेतार्योऽपि निज संशयच्छेदनार्थं त्रिशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे समागतः। भगवान् तं वदति—भो मेतार्य। तव मनसि अयं संशयो वर्त्तते, परलोको नास्ति। यतो वेदेषु कथितम्—"विज्ञानघनएवैतेभ्यो

स्वेन गृहीतं-स्वीकृतम्, तथथा-"पुण्यः पुण्येन कर्मणा पाप पापेन कर्मणा" जीव -पुण्येन शुभकर्मणा पुण्य'-पुण्यवान् भवति, पापेन-अशुभकर्मणा पाप -पापवान् भवति, 'पुण्य', पाप ' इत्युभयत्रमत्वर्थीयोऽर्शआदित्वादच् प्रत्यय'। येन पुण्यपापशब्दयोः क्लीबत्वेऽपि विशेष्यनिघ्नत्वात्पुंस्त्वम्। यद्वा-वैदिकप्रयोगत्वात्पुंस्त्वम्, तेन पुण्य पापं चेत्युभयं शुभाशुभकर्मभ्यां भवतीत्यर्थः। इत्यादि। अनेन पुण्य पापं चेत्युभयमपि स्वतन्त्र वस्तु विद्यते इति सिद्धम्। एवं भगवतो वचनं श्रुत्वा छिन्नसंशय' सन् अचलभ्राताऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रव्रजित ।।सू०११२।।

मूलम्—मेयज्जो वि नियसंसयछेयणट्ठं तिसयसीसेहिं परिवुडो पहु समीवे समागओ। भगवंतं वयइ—भो मेयज्जा! तव मणंसि इमो संसओ वट्टइ—परलोगो नत्थि। जओ वेएसु कहियं—"विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति" इच्चाइ। तं मिच्छा। परलोगो अत्थिच्चेव अन्नहा आयमेयस्स बालस्स माउथणदुद्धपाणे इच्छा कहं भवे ?। तह सिद्धंते वि वुत्त—"यं यं वाऽपि स्मरन भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।

और पाप दोनों को स्वतंत्र स्वीकार किया गया है। कहा है—"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा" अर्थात्—जीव शुभ कर्म से पुण्यवान् होता है और अशुभ कर्म से पापवान होता है। ऐसा मान ने पर वाक्य का अर्थ यह होगा—'शुभ कर्म से पुण्य और अशुभ कर्म से पाप होता है।'

इससे यह सिद्ध हुआ कि पुण्य और पाप—दोनो स्वतंत्र वस्तुएं है। आशय यह है कि आर्हत मन में कोई भी दो पदार्थ सर्वथा भिन्न या सर्वथा अभिन्न नहीं होते, तथापि अचलभ्राता के माने हुए सर्वथा अभेदपक्ष का निराश करने के लिए यहां केवल भेद—पक्ष का समर्थन किया गया है। द्रव्य की अपेक्षा दोनों में अभेद भी है, अनेकान्तवाद के ज्ञाताओं को यह समझना कठिन नहीं। भगवान् के यह वचन सुनकर अचल भ्राता का संशय छिन्न हो गया। वह भी अपने तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये ।।सू०११२।।

तमारा आगम शास्त्रोमां पण पुण्य अने पापना तत्त्वोने जुदां जणाव्यां छे. जेमके—"पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पाप' पापे न कर्मणा" एटले शुभ करनारा, पुण्य उपार्जन करे छे. अने तेने स्वर्गीय सुखोनी प्राप्ति थाय छे, तेम तमारा शास्त्रोमां निर्देशन छे अमारा मत प्रमाणे कोई पण बे पदार्थो. सर्वथा भिन्न के सर्वथा अभिन्न होता नथी. छतां, अचलभ्राताना हृदयमां जे सर्वथा अभेद पक्षनो हतो, तेने निर्मूळ करवा, अने दरेक पदार्थने एकांतिक नहि पण अनेकांतिक दृष्टिए जोवा, समजवाने समजण आपी हती.

आ रीते पोताने अनेकांत दृष्टिनुं ज्ञान प्राप्त थतां, अचलभ्राता वैराग्य ने पाम्या, अने स्वयं दीक्षित थयो. तेनी साथे तेना त्रणसो शिष्योए पण दीक्षा ग्रहण करी (सू०११२)

अतः सिद्धं परलोकोऽस्तीति। एवं श्रुत्वा=निशम्य छिन्नसंशयो मेतार्योऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः ॥१०॥

तं प्रव्रजितं श्रुत्वा एकादशः पण्डितः प्रभासाभिधोऽपि त्रिशतशिष्यसहितो निजसंशयापनयनार्थं प्रभु-समीपे समनुप्राप्तः। प्रभुणा च स आभाषितः—भो प्रभास। तव मनसि अयं संशयो वर्त्तते, यत्निर्वाणम् अस्ति? नास्ति वा? यद्यस्ति, किं संसाराभाव एव निर्वाणम्? अथवा दीपशिखाया इव जीवस्य नाशो निर्वाणम्?। यदि संसाराभावो निर्वाणं मन्यते, तदा तद् वेदविरुद्धं भवति। वेदेषु कथितम्—"जरामर्यं वै तत्सर्वम् अग्निहोत्रम्" इति। अनेन जीवस्य संसाराभावो न भवतीति। यदि दीपशिखाया इव जीवस्य नाशो निर्वाणं मन्यते, तदा जीवाभावः प्रसज्जते—इति। तन्मिथ्या। निर्वाणमिति मोक्ष इति वा एकार्थौ। मोक्षस्तु बद्धस्यैव।

अत एव परलोक का अस्तित्व स्वीकार करना चाहीए। इस कथन को कानों से सुनकर और हृदय में धारण करके संशय छिन्न हो जाने पर मेतार्य भी तीनसौ शिष्यों सहित दीक्षित हो गये।

मेतार्य को दीक्षित हुआ सुनकर ग्यारहवें पण्डित प्रभास भी तीनसौ शिष्यों सहित अपना संशय दूर करने के लिए प्रभु के पास पहूँचे। प्रभुने उनसे कहा—हे प्रभास! तुम्हारे मन में यह संशय है कि निर्वाण है या नहीं? अगर है तो क्या संसार का अभाव ही निर्वाण है? अथवा दीपक की शिखा के समान जीव का नाश हो जाना निर्वाण है? अगर संसार का अभाव निर्वाण माना जाय तो वह वेद से विरुद्ध है। वेदों में कहा है 'जरामर्यं-वै तत्सर्वं यदग्निहोरात्रम्' इति। अर्थात्—'यह जो अग्निहोत्र है सो सब जरा–मरण के लिये है।' इस से प्रतीत होता है कि जीव के संसार का अभाव नहीं होता है। अगर दीपक की लौके समान जीव का नाश होना निर्वाण माना जाय तो जीव के अभाव का प्रसंग आता है।

પરલોકનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારવાનુ રહે છે આ ઉપદેશથી મેતાર્યનું મન પીગળી ગયું. અને પોતાના ત્રણુસો શિષ્યો સાથે તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

મેતાર્ય મુનિએ પણ, દીક્ષા લીધી છે એમ જાણી અગ્યારમા પંડિત પ્રભાસ પણ, ત્રણુસો શિષ્યો સાથે, પોતાની માન્યતાનુ સ્પષ્ટીકરણ મેળવવા સારૂ પ્રભુ પાસે જવા રવાના થયો પ્રભુએ તેની માન્યતા જ્ઞાનદ્વારા જાણી લીધી; ને 'નિર્વાણુ' નથી તેમ તેની માન્યતાની તેણે રજુઆત કરી. આ સાથે તેનુ બીજુ પણ એ મંતવ્ય હતું કે, સંસારનો અભાવ તેનું નામ 'નિર્વાણુ' છે. તેમજ, જેમ દિવાની શિખાની સમાન જીવનો નાશ થવો તે 'નિર્વાણુ' કહેવાય છે

ભગવાન, ઉપર વર્ણવેલ તેના વિચારો ને નિર્મૂળ કરવા, સમજણ આપે છે કે, વેદોક્તિ 'जरामर्यं वै तत्सर्वं यदग्निहोत्रम्' ઇતિ અર્થાત્—આજે અગ્નિહોત્ર છે, બધુ જરા–મરણુ માટે છે આથી પ્રતીત થાય છે કે, જીવને સંસારનો અભાવ નથી. જો દીપક સમાન જીવના નાશને નિર્વાણુ તરીકે માનવામાં આવે તો, જીવનો અભાવ માન-

भूतेभ्यः समुत्थायपुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति इत्यादि। तन्मिथ्या। परलोकोऽस्त्येव, अन्यथा जातमात्रस्य बालस्य मातृस्तनदुग्धपाने संज्ञा कथं भवेत्? तव सिद्धान्तेऽप्युक्तम्—

"यं यं भावं स्मरन्नित्यं त्यजत्यन्ते कलेवरम्।
तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः" ॥ १ ॥ इत्यादि।

मूल का अर्थ—'मेयज्जो त्ति' इत्यादि। मेतार्य भी अपने संशय को दूर करने के लिए तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप पहुँचे। भगवान् ने उनसे कहा-हे मेतार्य! तुम्हारे मन में यह संशय है कि परलोक नहीं है? क्यों कि वेदों में ऐसा कहा है-'विज्ञानघनएवेतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति' इति। अर्थात्-विज्ञानघन आत्मा इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं में लीन हो जाता है। परलोक संज्ञा नहीं है, इत्यादि।

तुम्हारा यह संशय निराधार है। परलोक-पुनर्जन्म है ही, अन्यथा तत्काल उत्पन्न बालकको माता के स्तन का दूध पीने की इच्छा (या बुद्धि) कैसे होती? तुम्हारे सिद्धान्त में भी कहा है—

"यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजन्त्यन्ते कलेवरम्।
तं तमेवैति कौन्तेय, सदा तद्भावभावितः ॥ इति।

अर्थात्—हे अर्जुन! जीव अंतिम समय में जिन जिन भावों का स्मरण-चिन्तन करता हुआ शरीर तजता है, उन भावों से भावित वह जीव उसी-उसी भाव को प्राप्त होता है ॥ १ ॥

મૂળનો અર્થ 'મેયજ્જો ત્તિ' ઇત્યાદિ મેતાર્ય પણ પોતાના સંશયનું નિરાકરણ શોધવા, પ્રભુ પાસે ત્રણસો શિષ્યો સાથે આવી પહોંચ્યો. મેતાર્યની શંકા એ હતી કે, 'પરલોક' છે જ નહિ કારણકે વેદોમાં એવું કહેવાયું છે કે "विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" ઇતિ, અર્થાત્-વિજ્ઞાન ઘન આત્મા આતેજ, ભૂતોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ને તે ભૂતોમાંજ સમાઇ જાય છે માટે 'પરલોક' સંજ્ઞા નથી વિગેરે

તમારી આ માન્યતા પાયા વિનાની છે પરલોક-પુનર્જન્મ વિગેરે પણ છે એને તે ન હોય તો, તાત્કાલિક ઉત્પન્ન થએલ બાળકને, માતાનું સ્તનપાન કરવા કેમ ઇચ્છા થાય? તમારા સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે,

"यं य वापि स्मरन् भावं, त्यजत्यन्ते कलेवरम्।
तं समेवैति कौन्तेय! सदा तद्भाव भावितः" ॥ इति

અર્થાત્-હે અર્જુન! અંત સમયે જીવ જે જે ભાવો અને જેનું સ્મરણ-ચિંતન કરે છે, ને તેનું સ્મરણ-ચિંતન કરતાં પોતાનું શરીર તજે છે, તેને ભાવો સ્મરણ અને ચિંતન થઇને તે જીવ ફરી અવતરે છે માટે

देवे नैरयिके पुण्ये परलोके[10] तथा च भवति निर्वाणे[11]।
एकादशापि[12] संशयच्छेदे[13] प्राप्ता[14] गणधरत्वम्[15] ॥२॥ इति।

को गणधरः कतिसंख्यैः शिष्यैः प्रव्रजित इति प्रतिपादिका संग्रहणी गाथा—

पञ्चशतः पञ्चानां द्वयोश्चैव भवति सार्द्धत्रिशतश्च।
शेषाणां च चतुर्णां त्रिशतः त्रिशतो भवति गणः ॥१॥

एवं प्रभुसमीपे सर्वे चतुश्चत्वारिंशच्छतानि द्विजाः प्रव्रजिताः ॥११३॥

॥ इति गणधरवादः ॥

देवनेरइय पुण्णे, परलोए तह य होइ निव्वाणे।
एगारसावि संसयच्छेए पत्ता गणहरत्तं" ॥२॥ इति।

अर्थात्–ग्यारह गणधर को निम्नलिखित ग्यारह विषयों में सन्देह थे–(१) इन्द्रभूति को जीव के विषय में (२) अग्निभूति को कर्म के विषय में (३) वायुभूति को तज्जीव–तच्छरीर (वही जीव वही शरीर) के विषय में (४) व्यक्त को भूतों के विषय में (५) सुधर्मा को पूर्वभव सरीखे उत्तरभव के विषय में (६) मण्डिक को बन्ध-मोक्ष के विषय में (७) मौर्यपुत्र को देवों के विषय में (८) अकम्पित को नारकों के विषय में (९) अचलभ्राता को पुण्य–पाप के विषय में (१०) मेतार्य को परलोक के विषय में और (११) प्रभास को मोक्ष के विषय संशय था। संशय का छेदन होने पर ग्यारहों गणधर–पद को प्राप्त हुए ॥ १–२ ॥

देवे नेरइयपुण्णे, परलोए तह य होइ निव्वाणे।
एगारसावि संसयच्छेए पत्ता गणहरत्तं (२) इति

અર્થાત્—અગ્યાર ગણધરોને નીચે લખ્યા મુજબ, અગ્યાર વિષયોમાં શંકા–હતી (૧) ઇન્દ્રભૂતિને 'જીવ'ના વિષયમાં, (૨) અગ્નિભૂતિને 'કર્મ' બાબતમાં (૩) વાયુભૂતિ ને તજ્જીવ અને તચ્છરીરમાં એટલે જે શરીર છે તેજ જીવ છે આ વિષયમાં, (૪) વ્યક્તને પાંચ મહાભૂતો બાબતમાં, (૫) સુધર્માને પૂર્વભવ જેવોજ ઉત્તરભવ હોય તેને લગતાં વિષયમાં. (૬) મંડિકને બંધ–મોક્ષ સંબંધી, (૭) મૌર્યપુત્રને 'દેવો' સંબંધી, (૮) અકંપિતને 'નારકી'ના સદ્ભાવ વિષે, (૯) અચલભ્રાતા ને પુણ્ય–પાપ ને લગતો, (૧૦) મેતાર્યને પરલોક સંબંધી, (૧૧) પ્રભાસને મોક્ષની બાબતમાં સંશય હતો.

जीवो हि कर्मभिर्बद्धः, अतस्तस्य प्रयत्नविशेषान्मोक्षो भवत्येव। अस्य विषये मण्डिकप्रश्ने सर्वं कथितं तद् धारयितव्यम्। तव शास्त्रेऽप्युक्तम्—'द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च'। तत्र परं—'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति। अनेन मोक्षस्य सत्ता सिध्यति। अतः सिद्धं मोक्षोऽस्तीति। एवं श्रुत्वा छिन्नसंशयः प्रभासोऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजित ॥११॥

अत्र संग्रहणी गाथा द्वयम्—

जीवे च कर्मविषये, तज्जीवक तच्छरीरे–भूते च।
तादृशक जन्मयोनौ परे भवे, बन्धमोक्षौ च ॥१॥

तुम्हारा यह सन्देह निराधार है। निर्वाण और मोक्ष दोनों एक ही अर्थ को बतलाने वाले शब्द हैं। बद्ध जीव का ही मोक्ष होता है। जीव कर्मों से बद्ध है, अतः प्रयत्न-विशेष से उसका मोक्ष होता ही है। मोक्ष के विषय में मण्डिक के प्रश्न में कहा है, वह सब समझ लेना चाहिए। तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है—'द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च। तत्र परं सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति। अर्थात्—दो प्रकार के ब्रह्म सत्य, ज्ञान और अनन्त स्वरूप हैं। इस से मोक्ष की सत्ता सिद्ध होती है। अतः मोक्ष का सद्भाव सिद्ध हुआ। इस प्रकार सुनकर प्रभास भी संशय-निर्मुक्त होकर तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये।

किस गणधर का कौन संशय था? इस विषय में यहाँ दो संग्रहिणी गाथाएँ हैं—

"जीवे य कम्मविसय, तज्जीव य तच्छरीर भूए य।
तारिसय जम्मजोणी परे भवे बंधमुक्खे य ॥ १ ॥

વાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે માટે તારો આ સંદેહ પાયા વગરનો છે. નિર્વાણ અને મોક્ષ એ બંને એક જ અર્થ બતાવવાવાળા પર્યાયવાચક શબ્દો છે. જે જીવ બંધાયેલ છે તેનો જ મોક્ષ હોય. જીવ કર્મોવડે બંધાયેલ હોય તેનો જ વિશેષ પ્રયત્નો વડે મોક્ષ થઈ શકે. મોક્ષની બાબતમાં મંડિક ગણધર મંડિકને જે દલીલો વડે સમજાવવામાં આવ્યો, તે દલીલો અહીં પણ સમજી લેવી. તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, 'द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च तत्र परं सत्य ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' ઇતિ અર્થાત્-બે પ્રકારના બ્રહ્મ જાણવા યોગ્ય છે. એક 'પરબ્રહ્મ અને બીજા અપરબ્રહ્મ' આ બન્નેમાં પરબ્રહ્મ, સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપી છે આથી 'મોક્ષ'નો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે આવા અદ્વિતીય પ્રવચન દ્વારા, પ્રભાસનો સંશય ટળી ગયો, અને ત્રણસો શિષ્યો સાથે તે દીક્ષીત થયા. ક્યા ગણધરને કયો સંશય હતો? આ વિષયમાં અહીં બે સંગ્રહિણી ગાથાઓ આપવામાં આવે છે—

जीवे य कम्मविसये तज्जीव य तच्छरीर भूए य।
तारिसयजम्मजोणी परेभवे बंध मुक्खे य (१) ॥

[illegible] इत्यादि। [illegible] इति यन्मन्यसे तत् मिथ्या। परलोकोऽस्त्येव, अन्यथा— [illegible] कथं भवेत्?। परलोकस्वीकारे तु पूर्वभवानुभूतदुग्धपानस्यानु- [illegible] जातमात्रस्य बालस्य मातृस्तनदुग्धपाने संज्ञा कथं भवेत्?। परलोकस्वीकारे तु पूर्वभवानुभूत... भवाद्भवति मातृस्तन्यपानचेष्टा बालस्य। तत्र सिद्धान्तेऽप्युक्तम्—"यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्। तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः।१।' हे कौन्तेय! अर्जुन! जीवः अन्ते=मरणकाले यं यं वाऽपि भावं स्मरन्=चिन्तयन् कलेवरं=शरीरं त्यजति, स सदा तद्भावभावितः=अन्तकालचिन्तितभाववासितः सन् तं तमेव=अन्तस्मृतमेवामुकममुकं भावम् एति=प्राप्नोति। इत्यर्थः।१। इत्यादि वचनमुक्तम्, अतः परलोकोऽस्तीति स्वीकरणीयम्। एवं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य, निशम्य=विशेषतो हृदयवधार्य छिन्नसंशयः सन् मेतार्योऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः।१०।

क्यों कि वेदों में कहा है कि विज्ञानघन आत्मा ही इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं भूतों में लीन हो जाता है, परलोक नहीं है, इत्यादि। (इस वाक्य का विवरण इन्द्रभूति के प्रकरण में किया जा चुका है, वहीं से जान लेना चाहिए) हे मेतार्य! ऐसा तुम मानते हो सो मिथ्या है। परलोक का अवश्य अस्तित्व है। अगर परलोक न होता तो तत्काल जन्मे हुए बालकों को माता के स्तन का दूध पीने की बुद्धि कैसे होती? परलोक स्वीकार करने पर तो पूर्वभव के दुग्धपान का संस्कार से माता का स्तनपान करने की चेष्टा संगत हो जाती है। तुम्हारे सिद्धान्त में भी कहा है-हे अर्जुन! जीव मरणकाल में जिन-जिन भावों का स्मरणचिन्तन करता हुआ शरीर का परित्याग करता है, वह अन्तिम समय में चिन्तन किये हुए उन्हीं भावों से भावित-वासित होकर उसी-उसी भाव को प्राप्त करता है। इत्यादि। अत एव परलोक को स्वीकार करना चाहिए।

વિજ્ઞાનઘનજ આત્મા એ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને ફરી એજ ભૂતોમા લીન થઈ જાય છે, પરલોક નથી, ઈત્યાદિ (આ વાકયનું વિવેચન ઇન્દ્રભૂતિના પ્રકરણમાં કરાઈ ગયું છે તેમાંથી જોઈ લેવું.) હે મેતાર્ય! એવું તમે માનો છો તે વ્યર્થ છે. પરલોકનું અસ્તિત્વ જરૂર છે. જો પરલોક ન હોત તો તુરતના જન્મેલા બાળકને માતાના સ્તનનું દૂધ પીવાની બુદ્ધિ કેવી રીતે હોત? પરલોક સ્વીકારતાં તો પૂર્વભવના દૂધ પીવાના સંસ્કારથી માતાનું સ્તન-પાન કરવાની ચેષ્ટા સંગત થઈ જાય છે. તમારા સિદ્ધાંતમાં પણ કહેલ છે-'હે અર્જુન! જીવ મરણકાળે જે જે ભાવેનું સ્મરણ-ચિન્તન કરતા શરીરનો પરિત્યાગ કરે છે, તે અન્તિમ સમયમાં ચિન્તિત ભાવોથી ભાવિત-વાસિત થઈને તે તે ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે" ઈત્યાદિ. તેથી પરલોકને સ્વીકારવો જોઇએ.

टीका—'मेयज्जोऽवी'-त्यादि। मेतार्योऽपि निजसंशयच्छेदनार्थं त्रिशतशिष्यैः परिवृतः प्रभुसमीपे समागतः। भगवान्-च वदति-भो मेतार्य! तव मनसि अयं-वक्ष्यमाण संशयो वर्तते, तथाहि-'परलोको नास्ति, यतो

कौन गणधर कितने शिष्यों के साथ दीक्षित हुए, यह कहने वाली संग्रहणी गाथा यह है—

पंचसयो पंचण्ह, दोण्हं चिय होइ सद्ध तिसयो य।
सेसाणं च चउण्हं, तिसयो तिसयो हवइ गच्छो ॥ इति।

अर्थात्-प्रारंभ के पांच (गणधरों) के पांच-पांचसौ, दो के साढेतीनसौ-साढेतीनसौ और शेष चार के तीन-तीनसौ शिष्यों का समुदाय था।१। इस प्रकार प्रभु के समीप सब चवालीससौ ब्राह्मण (गणधरों के) शिष्य भी उस समय दीक्षित हुए। अर्थात् सब चवालीससौ ग्यारह (४४११) दीक्षित हुए ॥सू०११३॥

॥ गणधरवाद समाप्त ॥

टीका का अर्थ—मेतार्य भी अपना संशय छेदन करने के लिए अपने तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के समीप आये। भगवान् ने उनसे कहा—हे मेतार्य! तुम्हारे मन में यह संशय विद्यमान है कि-परलोक नहीं है;

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો પોતાના શિષ્યો સમેત જે જે શંકાઓ તેઓ સેવી રહ્યા હતા તે તે શંકાઓનું વ્યક્તિગત નિરાકરણ થતાં તેઓ તીર્થંકરોને પામ્યા. સંસારની અસારતાને જાણી, તેઓ દીક્ષિત થઈ ગણધર પદ ને પ્રાપ્ત થયા. ક્યા ક્યા ગણધરો કેટકેટલા શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયાં તે બતાવવાવાળી સંગ્રહણી ગાથા અહિં કહેવામાં આવે છે—

"પંચસઓ પંચાહં, દોણ્હં ચિય હોય સદ્ધ તિસઓ ય।
સેસાણં ચ ચઉણ્હં, તિસઓ હવઇ ગચ્છો ॥" ઇતિ

અર્થાત્—શરૂઆતના પાંચ ગણધરો, પાંચસો-પાંચસો શિષ્યો સાથે બે સાડાત્રણસો સાથે અને બાકીના ચારે ત્રણસો ત્રણસો શિષ્યોના સમુદાય સાથે દીક્ષા ધારણ કરી. આ પ્રમાણે પ્રભુ પાસે બધા મળી ચુમાળીસસો બ્રાહ્મણોએ એટલે અગ્યાર ગણધરોની સાથે બધા ચુમાળીસસો ને અગીયાર બ્રાહ્મણોએ દીક્ષા પર્યાય અંગિકાર કરી (સૂ૦-૧૧૩)

॥ ગણધરવાદ સંપૂર્ણ ॥

ટીકાનો અર્થ—મેતાર્ય પણ પોતાના સંશયના નિવારણ માટે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે પ્રભુની પાસે આવ્યા. ભગવાને તેને કહ્યું-હે મેતાર્ય! તમારા મનમાં એ સંશય છે કે-પરલોક નથી, કારણ કે વેદોમાં કહેલ છે કે

वेदेषु कथितम्–'विज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति' इत्यादि। एतद्विवरणमिन्द्रभूतिप्रसङ्गे कृतमिति ततोऽवसेयम्। इति यन्मन्यसे तत् मिथ्या। परलोकोऽस्त्येव, अन्यथा–जातमात्रस्य बालस्य मातृस्तनदुग्धपाने संज्ञा कथं भवेत्?। परलोकस्वीकारे तु पूर्वभवानुभूतदुग्धपानस्यानुभवाद्भवति मातृस्तन्यपानचेष्टा बालस्य। तव सिद्धान्तेऽप्युक्तम्–"यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्। तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः।१।' हे कौन्तेय! अर्जुन! जीवः अन्ते=मरणकाले यं यं वाऽपि भाव स्मरन्=चिन्तयन् कलेवरं=शरीरं त्यजति, स सदा तद्भावभावितः=अन्तकालचिन्तितभाववासितः सन् त तमेव=अन्त स्मृतमेवामुकममुकं भावम् एति=प्राप्नोति। इत्यर्थः।१। इत्यादि वचनमुक्तम्, अतः परलोकोऽस्तीति स्वीकरणीयम्। एवं श्रुत्वा=सामान्यतः श्रवणगोचरीकृत्य, निशम्य=विशेषतो हृद्यवधार्य छिन्नसंशयः सन् मेतार्योऽपि त्रिशतशिष्यैः प्रव्रजितः।१०।

क्यों कि वेदों में कहा है कि विज्ञानघन आत्मा ही इन भूतों से उत्पन्न होकर फिर उन्हीं भूतों में लीन हो जाता है, परलोक नहीं है, इत्यादि। (इस वाक्य का विवरण इन्द्रभूति के प्रकरण में किया जा चुका है, वहीं से जान लेना चाहिए) हे मेतार्य! ऐसा तुम मानते हो सो मिथ्या है। परलोक का अवश्य अस्तित्व है। अगर परलोक न होता तो तत्काल जन्मे हुए बालकों को माता के स्तन का दूध पीने की बुद्धि कैसे होती? परलोक स्वीकार करने पर तो पूर्वभव के दुग्धपान का संस्कार से माता का स्तनपान करने की चेष्टा संगत हो जाती है। तुम्हारे सिद्धान्त में भी कहा है-हे अर्जुन! जीव मरणकाल में जिन–जिन भावों का स्मरणचिन्तन करता हुआ शरीर का परित्याग करता है, वह अन्तिम समय में चिन्तन किये हुए उन्हीं भावों से भावित–वासित होकर उसी–उसी भाव को प्राप्त करता है। इत्यादि। अत एव परलोक को स्वीकार करना चाहिए।

વિજ્ઞાનઘનજ આત્મા એ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને ફરી એજ ભૂતોમા લીન થઈ જાય છે, પરલોક નથી, ઈત્યાદિ (આ વાકયનું વિવેચન ઇન્દ્રભૂતિના પ્રકરણમા કરાઈ ગયુ છે તેમાંથી જોઈ લેવું.) હે મેતાર્ય! એવુ તમે માનો છો તે વ્યર્થ છે પરલોકનું અસ્તિત્વ જરૂર છે જો પરલોક ન હોત તો તુરતના જન્મેલા બાળકને માતાના સ્તનનુ દૂધ પીવાની બુદ્ધિ કેવી રીતે હોત? પરલોક સ્વીકારતા તો પૂર્વભવના દૂધ પીવાના સસ્કારથી માતાનુ સ્તન–પાન કરવાની ચેષ્ટા સંગત થઈ જાય છે. તમારા સિદ્ધાતમા પણ કહેલ છે–'હે અર્જુન! જીવ મરણકાળે જે જે ભાવેનું સ્મરણ–ચિન્તન કરતા શરીરનો પરિત્યાગ કરે છે, તે અન્તિમ સમયમાં ચિન્તિત ભાવોથી ભાવિત–વાસિત થઇને તે તે ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે" ઈત્યાદિ. તેથી પરલોકને સ્વીકારવો જોઇએ.

तं मेतार्यं प्रव्रजितं श्रुत्वा एकादशः पण्डितः प्रभासाभिधोऽपि=प्रभासनामकोऽपि त्रिशतशिष्यसहितो निजसंशयापनयनार्थं=स्वसंशयच्छेदनार्थं प्रभुसमीपे=श्री महावीरप्रभुपार्श्वे समनुप्राप्तः=समागतः। प्रभुणा च स प्रभास आभाषितः=उक्तः–भो प्रभास! तव मनसि अयं संशयो वर्तते–यत् निर्वाणम् अस्ति? नास्ति वा? इति। यदि निर्वाणमस्ति, तदा तन्निर्वाणं किं संसाराभाव एव=चतुर्गतिभ्रमणलक्षणसंसाराऽप्राप्तिरेव–शुद्धात्मस्वरूपेऽवस्थानम? अथवा–दीपनिर्वाणा नाश इव=सर्वथाऽभाववत् जीवस्य नाशः=सर्वथाऽभाव एव निर्वाणम्? अत्र द्विविधे पक्ष–यदि संसाराभावो निर्वाणम्–इति प्रथमः पक्षो मन्यते, तदा तद् वेदविरुद्धं भवति। यतो वेदेषु कथितम्–"जरामर्यं वै तत्सर्वं यदेतदग्निहोत्रम्" इति। अयमर्थः–यदेतत्–अनेकविधम् अग्निहोत्रं तत्सर्वं जरामर्यम्=जरामरणनिमित्तमिति। अनेन वेदवचनेन जीवस्य संसाराभावो न भवतीत्युपलभ्यते। यदि

इस प्रकार सुनकर और विशेष रूप से अन्तःकरण में धारण करके मेतार्य भी छिन्नसंशय होकर तीनसौ शिष्यों के साथ दीक्षित हो गये। १०।

मेतार्य को दीक्षित हुआ सुनकर ग्यारहवें प्रभास नामक पण्डित भी तीनसौ अन्तेवासियों सहित अपने संशय को दूर करने के लिए श्रीमहावीर स्वामी के समीप पहुँचे। भगवान् प्रभास से बोले–हे प्रभास! तुम्हारे मन में यह संशय है कि निर्वाण है अथवा नहीं? अगर निर्वाण है तो क्या वह संसार का अभाव ही है, अर्थात् चार गतियों में भ्रमण रूप संसार का रुक जाना–शुद्ध आत्मस्वरूप में स्थित हो जाना ही है? अथवा दीपक की शिखा के नाश के समान जीव का सर्वथा अभाव हो जाना ही निर्वाण है? इन दोनों पक्षों में से यदि संसार का अभाव निर्वाण है, यह पहला पक्ष माना जाय तो वह वेद से विरुद्ध है, क्योंकि वेदों में कहा है कि–'यह जो नाना प्रकार का अग्नि होत्र है, वह सभी जरा और मरण का कारण है।'

આ પ્રમાણે સાંભળીને અને વિશેષ રૂપે અંતઃકરણમાં ધારણ કરીને મેતાર્ય પણ સંશયરહિત થઈને ત્રણસો શિષ્યો સાથે દીક્ષિત થયા. ૧૦

મેતાર્યને દીક્ષિત થયેલ સાંભળીને અગિયારમા પ્રભાસ નામના પંડિત પણ ત્રણસો અંતેવાસિઓ સાથે પોતાના સંશયને દૂર કરવાને માટે શ્રીમહાવીર સ્વામી પાસે ગયા ભગવાને પ્રભાસને કહ્યું–હે પ્રભાસ! તમારા મનમાં એ સંશય છે કે નિર્વાણ છે કે નથી? જો નિર્વાણ હોય તો શું તે સંસારનો અભાવ જ છે એટલે કે ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણ રૂપ સંસારનું અટકી જવું–શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થવું જ છે ને? અથવા દીપકની જ્યોતના નાશની જેમ જીવનો સર્વથા અભાવ થઈ જવો એ જ નિર્વાણ છે? એ બન્ને પક્ષોમાંથી જો સંસારનો અભાવ નિર્વાણ છે એ પહેલો પક્ષ માનવામાં આવે તો તે વેદની વિરુદ્ધ છે કારણ કે વેદોમાં કહેલ છે કે–"આ

दीपशिखाया नाश इव जीवस्य नाशो निर्वाणम्–इति द्वितीयः पक्षो मन्यते, तदा जीवाभावः=जीवस्य सर्वथोच्छेदः प्रसज्यते ? इति तव निर्वाणविषये संशयोऽस्ति। तन्मिथ्या=तदेतत्तव संशयजालं मिथ्याज्ञानविजृम्भितम्। यतो–निर्वाणमिति मोक्ष इति च एकार्थौ। मोक्षस्तु बद्धस्यैव भवति। जीवस्तु कर्मभिः=अनादिकालतो ज्ञानावरणीयादिकर्मभिर्बद्धः, अतः प्रयत्नविशेषात्तस्य मोक्षो भवत्येव। अस्य विषये मण्डिकप्रश्ने सर्वं कथितं, तत एव त्वया धारयितव्यम्। नाहमेव ब्रवीमि, तव शास्त्रेऽप्युक्तम्–'द्वे ब्रह्मणी' इत्यादि। अयमर्थः–परम्

इस वेद–वाक्य से तो यही निष्कर्ष निकलता है कि जीव के संसार का अभाव हो ही नहीं सकता। अगर दीपशिखा के नष्ट हो जाने के समान निर्वाण–मोक्ष–माना जाय तो जीव के सर्वथा अभाव की अनिष्टापत्ति होती है। निर्वाण के विषय मे तुम्हें यह संशय है। यह संशय मिथ्याज्ञान से उत्पन्न हुआ है। क्यों कि निर्वाण और मोक्ष, दोनों एकार्थवाचक शब्द है। मोक्ष बद्ध का ही होता है। जीव अनादि काल से ज्ञानावरणीय आदि कर्मों से बद्ध है, अतः विशेष प्रयत्न करने से उसका मोक्ष होता ही है। इस विषय में मण्डिक के प्रश्न में जो कहा है, वह सब यहाँ भी समझ लेना चाहिए।

अभिप्राय यह है कि ज्ञानावरणीय आदि कर्मों से जब आत्मा मुक्त हो जाता है तो उस में औपाधिक भाव–कर्मजनित विकार भी नहीं रहते। उस समय आत्मा अपने वास्तविक शुद्ध चैतन्यस्वरूप को प्राप्त कर लेता है। जन्म जरा और मरण से सर्वथा रहित हो जाता है। यही मोक्ष का स्वरूप है। 'अग्निहोत्र जरा मरण का कारण है' इस कथन से यह सिद्ध नहीं होता कि जीव के जरा–मरण का अभाव हो ही नहीं

જે વિવિધ પ્રકારના અગ્નિહોત્ર છે તે બધા જરા અને મરણનુ કારણ છે." આ વેદવાક્યથી તો એ જ સિદ્ધ થાય છે કે જીવને સંસારનો અભાવ હોઈ શકતો જ નથી જો દીપ–શિખના નાશ થવા સમાન નિર્વાણ–મોક્ષ મનાય તો જીવના સર્વથા અભાવની અનિષ્ટાપત્તિ નડે છે. નિર્વાણના વિષયમાં તમને આ સંશય છે. આ સંશય મિથ્યાજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયો છે. કારણ કે નિર્વાણ અને મોક્ષ એ બન્ને એકાર્થવાચક શબ્દો છે. મોક્ષ બદ્ધનો (બંધાયેલ) જ થાય છે જીવ અનાદિ કાળથી જ્ઞાનવરણીય આદિ કર્મોથી બદ્ધ છે તેથી વિશેષ પ્રયત્ન કરવાથી તેનો મોક્ષ થાય છે જ. આ વિષયમાં મંડિકના પ્રશ્નમા જે કહ્યું છે તે બધું અહીં પણ સમજી લેવું જોઇએ.

તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનવરણીય આદિ કર્મોથી જ્યારે આત્મા મુક્ત થઈ જાય છે તો તેમાં ઔપાધિક ભાવ–કર્મજનિત વિકાર પણ રહેતો નથી તે સમયે આત્મા પોતાના વાસ્તવિક શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે. જન્મ, જરા અને મરણથી તદ્દન રહિત થઈ જાય છે એ જ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. "અગ્નિહોત્ર જરા–મરણનું કારણ છે" આ કથ થી એ સાબિત થતું નથી કે જીવને જરા–મરણનો અભાવ થઈ શકતો જ નથી. આ વાકયમાં તો પ્રતિ-

भवर्त घेति द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये-अवश्यं ज्ञातव्यमिति। तत् द्विविधे ब्रह्मणि यत् परं ब्रह्म तत् सत्य-ज्ञानानन्तस्वरूपम्। तदुक्तं वेदे-"सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म" इति। यदि जीवस्य मोक्षो न स्यात्तदा तस्य सत्य-ज्ञानानन्तस्वरूपप्राप्तिरपि न स्यात्। ततश्च तत्र प्रमाणत्वेनाभिमतानां वेदानां वचनं कथं सगच्छेत? अनेन वेदवचनेन तु मोक्षस्य सत्ता सिध्यति। अतः सिद्ध मोक्षोऽस्तीति। एवं प्रभोर्वचनं श्रुत्वा छिन्नसंशयः स प्रभासोऽपि त्रिशतशिष्यैः सह प्रभुपार्श्वे प्रव्रजितः ॥११॥

प्रकृता। इस वाक्य में तो यह प्रतिपादित किया गया है कि अग्निहोत्र जरा-मरण के अन्त का कारण नहीं, प्रत्युत जरा-मरण का कारण है। इस में ध्यान, अध्ययन, तपश्चरण आदि कार्यों से होनेवाले जरा-मरण के अभाव रूप मोक्ष का निषेध नहीं किया गया है। अग्निहोत्र आरंभ-समारंभ एवं हिंसाजनित तथा स्वर्ग और वैभव आदि की कामना से प्रेरित अनुष्ठान है, अत एव उसे जरा-मरण का जो कारण कहा है सो उचित ही है। मोक्ष सम्यग्ज्ञान और सम्यक् चारित्र से होता है, उसका निषेध उक्तवाक्य में नहीं है। मैं ही ऐसा कहता हूँ, सो नहीं; तुम्हारे शास्त्र में भी कहा है-ब्रह्म के दो भेद हैं-पर और अपर। इन दोनों में से जो पर ब्रह्म है वह सत्य, ज्ञान एवं अनन्त स्वरूप है। वेद में भी कहा है-'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म।' अगर जीव को मोक्ष न होता तो उसे सत्य, ज्ञान एवं अनन्त स्वरूप की प्राप्ति कैसे होती? ऐसी स्थिति में प्रमाण माने हुए तुम्हारे वेदों का कथन किस प्रकार संगत होगा? वेद के इस वाक्य से तो मोक्ष की सत्ता ही होती है। अतः मोक्ष है, यह निस्सन्देह सिद्ध है। प्रभु के इस प्रकार के वचन सुनकर

પ્રકટન કરાયેલ છે કે અગ્નિહોત્ર જરા-મરણના અન્તનું કારણ નથી, પ્રત્યુત જરા-મરણનું કારણ છે એમાં ધ્યાન, અધ્યયન, તપશ્ચર્યા આદિ કાર્યોથી થનાર જરા-મરણના અભાવ રૂપ મોક્ષનો નિષેધ કરાયો નથી અગ્નિહોત્ર આરંભ સમારંભ અને હિંસાજનિત તથા સ્વર્ગ અને વૈભવ આદિની કામના વડે પ્રેરિત અનુષ્ઠાન છે તેથી તેને જરા-મરણનું જે કારણ કહેલ છે તે યોગ્ય જ છે મોક્ષ સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રથી મળે છે તેનો નિષેધ ઉપર્યુક્ત વાક્યમાં નથી. હું જ એમ કહું છું એટલું જ નહીં પણ તમારા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે-બ્રહ્મના બે ભેદ છે-પર અને અપર-આ બે ભેદમાંથી જે પરબ્રહ્મ છે તે સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપ છે વેદમાં પણ કહ્યું છે-"સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ" જો જીવને મોક્ષ ન હોત તો તેને સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાત? એવી સ્થિતિમાં પ્રમાણરૂપ માનેલ તમારા વેદોનું કથન કઈ રીતે સંગત થશે? વેદના આ વાક્યથી તો મોક્ષની સત્તા જ સિદ્ધ થાય છે તેથી મોક્ષ છે તે નિઃસંદેહ સિદ્ધ થાય છે પ્રભુના આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને પ્રભાસે

अत्र–एतेषामेकादशगणधराणां संशयविषये संग्रहणीगाथाद्वयम्—'जीवे' इत्यादि। इन्द्रभूतेः जीवे–जीवविषये संशयः १। कर्मविषये अग्निभूतेः २। तज्जीव तच्छरीरे=तज्जीवतच्छरीरविषये संशयो वायुभूतेः ३। भूते=पञ्चभूतविषये संशयो व्यक्तस्य ४। परभवे तादृशकजन्मयोनौ यो जीव इह भवे यादृशो भवति स परभवेऽपि तादृश एव भवति, इति विषयकः संशयः सुधर्मणः ५। बन्धमोक्षे=बन्धमोक्षविषये मण्डिकस्य संशयः ६। देवविषये संशयो मौर्यपुत्रस्य ७। नैरयिके=नारकविषये संशयोऽकम्पितस्य ८। पुण्ये=पुण्यविषये–उपलक्षणात् पापे च संशयः अचलभ्रातुः ९। परलोके=परलोकविषये संशयो मेतार्यस्य १०। तथा च निर्वाणे=मोक्षविषये संशयः प्रभासस्य ११। इति।

एते=इन्द्रभूत्यादिप्रभासान्ता एकादशापि गणधराः स्व स्व संशयच्छेदे सति गणधरत्वं प्राप्ता इति।

प्रभास भी छिन्नसंशय होकर अपने तीनसौ शिष्यों के साथ प्रभु के पास प्रव्रजित हो गये।

इन ग्यारह गणधरों के संशय के विषय में दो संग्रहणी गाथाएँ हैं–(१) इन्द्रभूति को जीव के विषय में संशय था। (२) अग्निभूति को कर्म के विषय में संशय था। (३) वायुभूति को वही जीव है और वही शरीर है, ऐसा संशय था। (४) व्यक्त को पाँच भूतों के विषय में संशय था। (५) सुधर्मा को यह संशय था कि जो जीव इस भव मे जैसा है, परभव में भी वैसा ही जन्मता है। (६) मण्डिक को बन्ध और मोक्ष के विषय में संशय था। (७) मौर्यपुत्र को देवों के अस्तित्व के विषय में संशय था। (८) अकम्पित के नारकों के विषय में संशय था। (९) अचलभ्राता को पुण्य–पाप संबंधी संशय था। (१०) मेतार्य को परलोक में संशय था और (११) प्रभास को मोक्ष के अस्तित्व में संशय था। इन्द्रभूति से लेकर प्रभास

પણ સંશયરહિત થઇને પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી.

એ અગિયાર ગણધરોના સંશયના વિષયમા બે સંગ્રહણી ગાથાઓ છે—(૧) ઇન્દ્રભૂતિને જીવના વિષયમાં સંશય હતો. (૨) અગ્નિભૂતિને કર્મના વિષયમાં સંશય હતો. (૩) વાયુભૂતિને એ જ જીવ છે અને એ જ શરીર છે એવો સંશય હતો (૪) વ્યક્તને પાંચ ભૂતોના વિષયમાં સંશય હતો. (૫) સુધર્માને એવો સંશય હતો કે જે જીવ આ ભવમા જેવો છે, પરભવમા પણ તેવો જ જન્મે છે. (૬) મંડિકને બંધ અને મોક્ષના વિષયમાં સંશય હતો (૭) મૌર્યપુત્રને દેવોના અસ્તિત્વના વિષયમાં સંશય હતો. (૮) અકમ્પિતને નારકીના વિષયમાં સંશય હતો. (૯) અચલભ્રાતાને પુન્ય–પાપના વિષયમા સંશય હતો. (૧૦) મેતાર્યને પરલોકને વિષે સંશય હતો. (૧૧) પ્રભાસને મોક્ષના અસ્તિત્વ વિષે સંશય હતો. ઇન્દ્રભૂતિથી માંડીને પ્રભાસ સુધીના તે અગિયારે ગણધર પોતપોતાનો સંશય

को गणधरः कतिसंख्यकैः शिष्यैः प्रव्रजित इति प्रतिपादिका संग्रहणी गाथा—

'पंच सयाइं' इत्यादि। पञ्चानां गणधराणाम्=इन्द्रभूत्यग्निभूति–वायुभूति–व्यक्त–सुधर्मणाम् प्रत्येकं पञ्चशतः पञ्चशत=पञ्चशतसंख्यकः पञ्चशतसंख्यकः शिष्याणां गणो भवति। ततः परयोर्द्वयोः=मण्डिकमौर्ययोः प्रत्येकं सार्द्धत्रिशत सार्द्धत्रिशतः=सार्द्धत्रिशतसंख्यकः सार्धत्रिशतसंख्यक शिष्याणां गणो भवति। शेषाणां=तदतिरिक्तानां चतुर्णाम्=अकम्पिताचलभ्रातृमेतार्यप्रभासानां प्रत्येकं त्रिशतः त्रिशत=त्रिशतसंख्यकः शिष्याणां गणो भवतीति।

एवम्=अनेन प्रकारेण प्रभुसमीपे सर्वे चतुश्चत्वारिंशच्छतानि=चतुश्चत्वारिंशच्छतसंख्यका द्विजाः=गणधर शिष्या अपि प्रव्रजिता इति ॥सू०११३॥

॥ इति गणधरवादः ॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं चंदणबाला भगवओ केवलुप्पत्तिं विण्णाय पव्वज्जं गहीउं उक्कंठिया समाणी पहु समीवे संपत्ता। सा य पहुं आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–इच्छामि णं भंते! संसारभउव्विग्गाइं देवाणुप्पियाणं अंतिए पव्वइउं। तए णं समणे भगवं महावीरे तं चंदण

तक ये ग्यारहों गणधर अपना–अपना संशय दूर होने पर गणधरता–गणधरपदवी को प्राप्त हुए।

कौन गणधर कितने शिष्यों के साथ दीक्षित हुए, यह बतलाने वाली संग्रहणी गाथा है—

इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, व्यक्त और सुधर्मा इन पांच गणधरों का प्रत्येक के पाँच–पाँचसौ शिष्यों का गण था। इनके बाद दो–मण्डिक और मौर्यपुत्र का प्रत्येक के साढेतीनसौ शिष्यों का गण था। शेष चार–अकम्पित, अचलभ्राता, मेतार्य और प्रभास का तीन–तीनसौ शिष्यों का समूह था। इस प्रकार प्रभु के पास सब मिलकर चवालीससौ द्विज गणधरों के शिष्य भी दीक्षित हुए थे ॥सू०११३॥

॥ गणधरवाद समाप्त ॥

हुए हता अणधरता–गणधरनी पदवी पाम्या.

कया गणधर केटला शिष्यो साथे दीक्षित थया ते बतावनारी संग्रहणीगाथा आ प्रमाणे छे–इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, व्यक्त अने सुधर्मा ओ पांचे गणधरोमां प्रत्येकनु पांचसो–पांचसोनुं शिष्यगण हतुं त्यारबाद मंडिक अने मौर्यपुत्र आ बन्नेमांना दरेकनुं साडात्रणसोनुं शिष्यगण हतुं बाकीना चार–अकम्पित, अचलभ्राता, मेतार्य अने प्रभास ओ दरेकनो त्रणसो त्रणसो शिष्योनो समूह हतो आ प्रमाणे प्रभुनी पासे बधा मळीने चुम्माळीससो ब्राह्मणो जे आ अगीआर गणधरोना शिष्यो हता तेओ दीक्षित थया हता. (सू०११३)

॥ गणधरवाद समाप्त ॥

वालं अग्गेकाउं अन्नाओ वहूओ उग्गभोगरायण्णामच्चप्पभिईणं कन्नाओ पव्वावेइ। पुणो य वहवे उग्गभोगाइकुलप्पसूरा नरा नारीओ य पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं एवं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिय समणोवासया जाया।

तएणं से समणे भगवं महावीरे तित्थयर नामगोय कम्मक्खवणट्ठं समणसमणीसावयसावियारूवं चउव्विहं संघं ठाविय इंदभूइपभिईणं गणहराणं-'उप्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा' इय तिवई दलइ। एयाए तिवईए गणहरा दुवालसंगं गणिपिडगं विरयंति। एवं एगारसण्हं गणहराणं नव गणा जाया तं जहा-सत्तण्हं गणहराणं परोप्पर-भिन्न वायणाए सत्तगणा जाया। अकंपियायलभायाणं दुण्हंपि परोप्परं समाणवायणयाए एगो गणो जाओ। एवं मेयज्जपभासाणं दुण्हंपि एगवायणयाए एगो गणो जाओ। एवं नव गणा संभूया।

तएणं से समणे भगवं महावीरे मज्झिम पावापुरीओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अणेगे भविए पडिवोहमाणे जणवयविहारं विहरइ। एवं अणेगेसु देसेसु विहरमाणे भगवं जणाणं अण्णाणदेण्णमवणीय ते णाणाइसंपत्तिजुए करीअ। जहा अंवरम्मिपगासमाणो भाणू अधयारमवणीय जगं हरिसेइ तहा जगभाणू भगवं मिच्छत्तांधयारमवणीय णाणप्पगासेण जग हरिसीअ। भवकूवपडिए भविए णाणरज्जुणा वाहिं उद्धरीअ। भगवं जले धरो व अमोहधम्मदेसणामियधाराए पुहविं सिंचीअ।

एवं विहारं विहरमाणस्स भगवओ एगचत्तालीसं चाउम्मासा पडिपुण्णा, तं जहा-एगो पढमो चाउ-म्मासो अत्थियगामे १। एगो चंपा णयरीए २, दुवे पिट्ठचंपाणयरीए ४। बारस वेसाली णयरी वाणिय-ग्गामनिस्साए १६। चउद्दस रायगिह णगर नालंदागाम य पुरसाहानिस्साए ३०। छ मिहिलाए ३६। दुवे भद्दिलपुरे ३८। एगो आलंभियाए णयरीए ३९, एगो सावत्थीए णयरीए ४०। एगो वज्जभूमि नामगे अणा-रिय देसे जाओ ४१। एवं एगचत्तालीसा चाउम्मासा भगवओ पडिपुण्णा ४१। तएणं जणवयविहारं विहरमाणे भगवं अपच्छिमं वायालीसइमं चाउम्मासं पावापुरीए हत्थिपालरण्णो रज्जुगसालाए जुण्णाए ठिए ॥सू० ११४॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये चन्दनवाला भगवतः केवलोत्पत्तिं विज्ञाय प्रव्रज्या ग्रहीतुमुत्कण्ठिता सती प्रभु समीपे संप्राप्ता। सा च प्रभुमादक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में चन्दनवाला भगवान् महावीरप्रभु को केवली हुए जानकर दीक्षा ग्रहण करने के लिये उत्कंठित हुई प्रभु के समीप पहुँची। उसने प्रभु को आदक्षिण–

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ તે કાળે અને તે સમયે ચંદનબાળા ભગવાનને કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ એમ જાણી દીક્ષા ગ્રહણ કરવા ઉદ્યત બની, અને પ્રભુની પાસે આવી પહોંચી. તેણીએ પ્રભુને આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ-

प्रमाणेन्द्र-ऋ-जाथि मधु मङ्गल । मेतारमथाद्विनार्श्वं वैताढ्यमिषणामानिके मत्र वन्दु श्रमणी भगवान् महावीरः तो चन्दनबालामेव कृत्वा प्रव्रज्या यदीः उग्रभोगराजन्यामात्यप्रभृती ः प्रमानपति । पुरुष वल उग्रभोगादिकुलप्रसूता नर नार्यश्च पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं एवं द्वादश विषम भविषय भवनेश्यगाहा गाता ।

तत पढ़ म श्रमण भगवान् महावीरस्तीर्थकरनामगोत्रकर्मक्षपणार्थे श्रमणश्रमणी श्रावकश्राविकाख्यं चतुर्विधं श्री संघमस्थापयत् । इन्द्रभूतिप्रभृतिभ्यो गणधरेभ्य -"उप्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा" इति त्रिपदीं ददाति । एवं त्रिपदी गणधरा' द्वादशाङ्गं गणिपिटकं विरचयन्ति । एवं एकादशानां गणधराणां नव गणा

[illegible] वन्दन-नमस्कार करके इस प्रकार निवेदन किया—'भगवान् ! संसार के भय से उद्विग्न होकर मैं प्रव्रज्या अंगीकार करना चाहती हूँ। तब श्रमण भगवान् महावीरने चन्दनबाला को ... और भी बहुत सी उग्रवंश, भोगवंश, राजन्यवंश की तथा अमात्य आदिकों की कन्याओं को दीक्षित किया। फिर बहुत से उग्रकुल, भोगकुल आदि में जन्मे हुए नरों तथा नारियोंने पाँच अणुव्रत एवं सात शिक्षाव्रत—यानि बारह व्रत रूप गृहस्थ धर्म का स्वीकार किया, और उन्होंने श्रावक-श्राविका का पद पाया।

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीरने तीर्थंकर नाम गोत्र का क्षय करने के लिए साधु, साध्वी श्रावक और श्राविका रूप चतुर्विध संघ की स्थापना करके इन्द्रभूति आदि गणधरों को 'उत्पाद, व्यय और ध्रौव्य' रूप त्रिपदी का प्रदान की। इस त्रिपदी के आधार से गणधरोंने द्वादशांग गणिपिटक की रचना की।

[illegible]

जाता., तद्यथा-सप्ताना गणधराणां परस्परभिन्नवाचनया सप्तगणा जाताः। अकम्पिता-ऽचलभ्रात्रोर्द्वयोरपि परस्पर समानवाचनया एको गणो जातः। एवं मेतार्यप्रभासयोर्द्वयोरपि एकवाचनया एको गणो जातः। एवं नव गणा संभूताः।

ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरो मध्यमपापापुरीतः प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य अनेकान् भविकान् प्रतिबोधयन् जनपदविहारं विहरति। एवमनेकेषु देशेषु विहरन् भगवान् जनानामज्ञानदैन्यमपनीय तान् ज्ञानादिसम्पत्तियुतानकरोत्। यथा-अम्बरे प्रकाशमानो भानुरन्धकारमपनीय जगद् हर्षयति, तथा जगद्भानुर्भगवान् मिथ्यात्वान्धकारमपनीय ज्ञानप्रकाशेन जगद् अहर्षयत्। भवकूपपतितान् भविकान् ज्ञानरज्ज्वा वहिरुदधरत्। भगवान् जलधर इव अमोघधर्मदेशनामृतधारया पृथिवीम् असिञ्चत्।

ग्यारह गणधरों के नौ गण हुए। वे इस प्रकार-सात गणधरों की भिन्न भिन्न वाचनाएँ होने से सात गण हुए। अकम्पित और अचलभ्राता-दोनों की परस्पर समान वाचना होने से एक गण हुआ। इस प्रकार मेतार्य और प्रभास दोनों की भी एक सी वाचना होने से एक गण हुआ। इस प्रकार नौ गण हुए।

तदन्तर श्रमण भगवान् महावीर मध्यम पावापुरी से विहार कर अनेक भव्य जीवों को प्रतिबोध देते हुए जनपद-विहार विचरने लगे। इस प्रकार अनेक देशों में विहार करते हुए भगवान् ने लोगों की अज्ञान रूपी दरिद्रता को दूर करके उन्हें ज्ञानादि की सम्पत्ति से युक्त किया। जैसे आकाश में प्रकाशमान होता हुआ भानु अंधकार को दूर करके जगत को हर्षित करता है, उसी प्रकार जगद्भानु भगवान् ने मिथ्यात्व रूपी अंधकार का निवारण करके ज्ञानके आलोक से लोक को आह्लादित किया। भव रूपी कूप में पडे हुवे

આ અગીઆર ગણધર દેવોના નવ ગચ્છ થયા સાત ગણધરોની જુદી જુદી વાચના હોવાને કારણે સાત ગચ્છ ગણાયા. અકંપિત અને અચલભ્રાતા બન્નેની પરસ્પર સમાન વાંચના હોવાથી તેઓનો એક ગચ્છ થયો. આ પ્રકારે મેતાર્ય અને પ્રભાસ બન્નેની એક જ વાચના હોવાથી તેમનો પણ એક ગચ્છ ગણાયો. આ પ્રકારે અગિયાર ગણધરોના નવ ગચ્છ થયા

ત્યારપછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મધ્યમ પાવાપુરીથી વિહાર કરી અનેક ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ દેતા દેતા જનપદમાં વિચરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે અનેક દેશોમા વિહાર કરી ભગવાને લોકોની અજ્ઞાનરૂપી દરિદ્રતા દૂર કરી. અને જ્ઞાનાદિ સંપત્તિનું દાન કર્યું. જેમ આકાશમાં પ્રકાશિત થતો સૂર્ય અંધકારને દૂર કરી જગતને આનંદિત બનાવે છે તેમ જગતભાનુ ભગવાને મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનું નિવારણ કરી જ્ઞાન દ્વારા લોકને આલ્હાદિક બનાવ્યો.

एवम् विहारं विहरतो भगवत एकचत्वारिंशत् चतुर्मासाः प्रतिपूर्णाः। तद्यथा-एकः प्रथम सोऽस्थिकग्रामे १। एकश्चम्पानगर्याम् २, द्वौ पृष्ठचम्पायानगर्याम् ४। द्वादश वैशालीनगरी वाणिजग्रामनिश्रायाम् १६। चतुर्दश राजगृहनगरे नालन्दानामकपुरशाखानिश्रायाम् ३०। षट् मिथिलायाम् ३६। द्वौ भद्दिलपुरे ३८। एक आलम्भिकायां नगर्याम् ३९। एकः श्रावस्त्यां नगर्याम् ४०। एको वज्रभूमिनामके अनार्यदेशे जातः ४१। ततः खलु जनपदविहारं विहरन् भगवान् अपश्चिमे द्विचत्वारिंशत्तमे चातुर्मासे पापापुर्यां हस्तिपालराजस्य रज्जुकसभायां जीर्णायां स्थितः ॥सू०११४॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये-चन्दनबाला भगवतः= श्रीवीरस्वामिनः केवलोत्पत्तिं विज्ञाय प्रव्रज्यां=दीक्षां ग्रहीतुम् उत्कण्ठिता=उत्सुका सती प्रभुसमीपे=श्रीवीरस्वामि

भव्यों का ज्ञान की डोर से बाहर निकाला। भगवान् ने मेघ की भांति अमोघ धर्मोपदेश की अमृतमयी धारा से पृथ्वी को सिंचन किया। इस प्रकार विहार करते हुए भगवान् के एकतालीस चतुर्मास पूर्ण हुए। व इस प्रकार-पहला चतुर्मास अस्थिक ग्राम में (१), एक चम्पानगरी में (२), दो चतुर्मास पृष्ठचम्पा में (४), बारह वैशाली नगरी और वाणिज्य ग्राम में (१६), चौदह राजगृह नगर में-नालन्दा नामक पाडे में (३०), छह मिथिला में (३६), दो भद्दिलपुर में (३८), एक आलम्भिका नगरी में (३९) एक श्रावस्ती नगरी में (४०), और एक वज्रभूमि नामक अनार्य देश में (४१), हुआ। इस प्रकार भगवान् के एकतालीस चौमासे व्यतीत हुए। तत्पश्चात् जनपद विहार करते हुए भगवान् अन्तिम बयालीसवाँ चौमासा करने के लिए पावापुरी में हस्तिपाल राजा के पुराने जुगोघर (अज्ञातस्थान) में स्थित हुए ॥सू०११४॥

ભવરૂપી કૂવામાં પડેલા ભવ્યોને જ્ઞાનરૂપી દોરી વડે બહાર કાઢ્યા. ભગવાને મેઘની માફક અમોઘપણે ધર્મોપદેશની ધારા વડે પૃથ્વીને સિંચન કર્યું

આ પ્રમાણે નિરંતર વિહાર કરતાં, ભગવાને એકતાલીસ ચાતુર્માસ પૂર્ણ કર્યા તેનું વર્ણન નીચે મુજબ છેઃ—

પહેલું ચોમાસુ અસ્થિક ગામમાં (૧), એક ચંપાનગરીમાં (૨), બે પૃષ્ઠ ચંપાનગરીમાં (૪), બાર ચાતુર્માસ વૈશાલી નગરી અને વાણિજ્ય ગામમાં (૧૬) ચૌદ ચાતુર્માસ રાજગૃહિ નગરીના નાલંદા નામના પાડામાં (૩૦), છ ચોમાસા મિથિલામાં (૩૬) બે ભદ્દિલપુરમાં (૩૮), એક આલંભિકા નગરી (૩૯), એક શ્રાવસ્તી નગરીમાં (૪૦), અને એક વજ્રભૂમિ નામના અનાર્ય દેશમાં (૪૧) ત્યારબાદ વિહાર કરતાં કરતાં ભગવાને અંતિમ બેતાલીસમુ ચાતુર્માસ પાવાપુરીમાં, હસ્તિપાલ રાજાની જુની દાણશાળા (અજ્ઞાતસ્થાન)માં કર્યું (સૂ૦૧૧૪)

निकटे संप्राप्ता सा च प्रथमम् आदक्षिणप्रदक्षिणम्=अञ्जलिपुटं बद्ध्वा तं बद्धाञ्जलिपुटं दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकारं त्रिः परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूपं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम्=अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्–हे भदन्त ! संसारभयोद्विग्ना=भवभयत्रस्ताऽहं देवानुप्रियाणां भवताम् अन्तिके=समीपे प्रव्रजितुं=दीक्षां ग्रहीतुम्–इच्छामि खलु। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तां चन्दनबालां अग्रे=पुरतः कृत्वा अन्याः=चन्दनबालातिरिक्ताः वह्वीः=अनेकाः उग्रभोग राजन्याऽऽमात्यप्रभृतीनाम् कन्याः प्रव्राजयति=दीक्षयति। पुनश्च बहवः=अनेके–उग्रभोगादिकुलप्रसूताः–नरा नार्यश्च पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकम् एवम्=अनेन प्रकारेण द्वादशविधं=द्वादशप्रकारकं गृहिधर्मं प्रतिपद्य=स्वीकृत्य श्रमणोपासकाः=श्रावकाः जाताः।

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में भगवान् महावीर स्वामी को केवलज्ञान की प्राप्ति हुई जानकर चन्दनबाला दीक्षा ग्रहण करने के लिए उत्सुक होकर भगवान् के निकट पहुँची। उसने भगवान् को आदक्षिण प्रदक्षिण की–हाथजोड कर, जुडे हुए हाथों को दाहिने कान से आरंभ करके ललाट की तरफ से बायें कान के पास तक चक्राकार तीन वार घुमाकर ललाट–प्रदेश पर स्थापित किया। आदक्षिण–प्रदक्षिणा करके वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना–नमस्कार करके आगे कहे हुए वचन कहे–'हे भगवन्! संसार के भय से त्रास को प्राप्त मैं आप–देवानुप्रिय के समीप दीक्षा ग्रहण करना चाहती हूँ। तब श्रमण भगवान् महावीरने चन्दनबाला को आगे करके चन्दनबाला के अतिरिक्त और भी बहुत–सी उग्रकुल, भोगकुल, राजन्यकुल (क्षत्रियकुल) की तथा अमात्य आदि की कन्याओं को दीक्षा प्रदान की। तत्पश्चात् उग्रकुल, भोगकुल आदि कुलों में जन्में हुए अनेक नर–नारियोंने पाँच अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत रूप द्वादश प्रकार के गृहस्थ धर्म को अंगीकार किया और श्रावक–श्राविका बने।

વિશેષાર્થ—બચપણમા જ સંસારનો દુઃખદ્ અનુભવ મળતા, ચંદનબાલામાં તીવ્ર વૈરાગ્યની ધારા છૂટી. સંસાર તરફનો વેગ ઘટવા માંડયો! ભગવાનને આહારદાન આપ્યા પછી, તેનું મન પ્રવ્રજ્યા તરફ રહેતું હતું તે કાળ તે સમયે ભગવાનને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું જાણી, ચંદનબાલાની દીક્ષા માટેની તાલાવેલી જાગી. અને ભગવાનની પાસે આવી દીક્ષાની માગણી કરી. ભગવાને તેને દીક્ષા આપી. ચંદનબાલાની પાછળ, ઉગ્રકુળ, ભોગકુળ આદિની બ્હેન-દિકરીઓ, વહુઆરો, માતાઓ, પ્રૌઢાઓ અને કુમારિકાઓએ પણ દીક્ષા લીધી જેઓ દીક્ષા લેવા અસમર્થ હતા તેઓએ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એમ બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ ધર્મ અંગીકાર કરી શ્રાવક શ્રાવકા થયા.

ततः खलु सः श्रमणो भगवान् महावीरः तीर्थंकर नामगोत्रकर्मक्षपणार्थं=पूर्वभवोपार्जितस्य गोत्रकर्मणो निर्जरणार्थं श्रमण-श्रमणी श्रावक-श्राविकाख्यं चतुर्विधं=चतुष्प्रकारकं संघं स्थापयित्वा इन्द्रभूतिप्रभृतिभ्यः=इन्द्रभूत्यादिभ्यो गणधरेभ्यः 'उप्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा' इति=इत्याकारिकां त्रिपदीं=पदत्रयीं ददाति। एतया=अनया त्रिपद्या गणधराः=इन्द्रभूत्यादयः द्वादशाङ्गं गणिपिटकं विरचयन्ति। एवम्=इत्थम् एकादशानां

तत्पश्चात् श्रमण भगवान् महावीर ने पूर्वबद्ध तीर्थंकर नामगोत्र कर्म का क्षय करने के लिए, श्रमण, श्रमणी, श्रावक और श्राविका रूप चार प्रकार के संघ की स्थापना करके इन्द्रभूति आदि गणधरों को उत्पाद, व्यय और ध्रौव्य की त्रिपदी प्रदान की। अर्थात् गणधरों के समक्ष यह प्ररूपणा करते हैं कि जगत् के समस्त चेतन, अचेतन, मूर्त, अमूर्त, सूक्ष्म, स्थूल आदि पदार्थ पर्याय की अपेक्षा उत्पत्तिशील और व्ययशील हैं तथा द्रव्य की अपेक्षा ध्रौव्यशील हैं। प्रत्येक पदार्थ प्रतिक्षण अपने पूर्वपर्याय का परित्याग करता है, उत्तर पर्याय को ग्रहण करता है, फिर भी द्रव्य से ज्यों का त्यों रहता है। जीव का मनुष्य-पर्याय की अपेक्षा विनाश होता है, देव-पर्याय की अपेक्षा उत्पाद होता है, किन्तु आत्मद्रव्य वही का वही बना रहता है।

इस त्रिपदी को प्राप्त करके इन्द्रभूति आदि गणधरों ने गणिपिटक रूप द्वादशांगी-आचार आदि बारह अंगों की रचना की। क्योंकि गणधर ऐसे मेधावी, धारणाशक्तिसम्पन्न तथा विशद बुद्धि के धनी थे कि भगवान के इस सूत्र-वाक्य को समझ कर उन्होंने उसे अत्यन्त विस्तृत रूप प्रदान किया और वे बारह

ભગવાને સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. કેવલજ્ઞાન થતાં, સર્વ ઇચ્છાઓ નિર્મૂળ થઈ જાય છે છતાં આવી ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરવાની ઇચ્છા ભગવાનને કેમ થઈ આવી હશે? તેના જવાબમાં એ કે, આ સ્થાપના ઇચ્છાપૂર્વક કરવામાં આવી ન હતી. પરંતુ ભગવાને, પૂર્વભવે જે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું તેમાં તેના ફળરૂપે 'તીર્થ' સ્થાપવાનું હતું તેથી આ 'તીર્થ'ની સ્થાપના પૂર્વપ્રયોગાદિ કર્મના ઉદયે થઈ.

પછી પ્રભુએ ગણધર દેવોને ત્રિપદીનું દાન કર્યું આ ત્રિપદી એટલે ત્રણ પદો જેવાં કે-ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય ઉત્પાદ એટલે ઉત્પત્તિ, વ્યય એટલે નાશ અને ધ્રૌવ્ય એટલે ટકાપણું-સ્થિરતા. આ ત્રિપદી આપતાં, ભગવાને નિરૂપણ કર્યું કે જગતના સમસ્ત પદાર્થોની, જેવા કે ચેતન, અચેતન, મૂર્ત, અમૂર્ત સૂક્ષ્મ, કે સ્થૂલ વિગેરેની નવી અવસ્થાઓ થયા કરે છે આ અવસ્થાઓને, જૈન-પારિભાષિક શબ્દોમાં 'પર્યાયો' કહેવામાં આવે છે, આ પર્યાયો, સમયે સમયે દરેક પદાર્થની અવસ્થાતીત રહે છે, આગળની પર્યાય નાશ પામે છે અને નવી ઉત્પન્ન થાય છે છતાં જે દ્રવ્ય આશ્રિત આ પર્યાયો ઉત્પન્ન અને નાશ થાય છે, તે દ્રવ્યમાં કોઈ પણ ફેરફારો થવા નથી અને દ્રવ્ય,

गणधराणाम्, इन्द्रभूत्यादीना, नव गणाः जाताः। तद्यथा–सप्तानाम्=इन्द्रभूत्य १,–ग्निभूति २–वायुभूति ३–व्यक्त४–सुधर्म ५–मण्डिक ६–मौर्याणाम् ७, गणधराणां, परस्परभिन्नवाचनया सप्तगणाः जाताः।७। अकम्पिता १–ऽचलभ्रात्रो २ द्वयोरपि परस्पर समानवाचनया एको १ गणो जातः ८। एव मेतार्यप्रभासयोरपि एकवाचनया एको गणो जातः ९। एवं नव गणा संभूताः।

अंगों की रचना करने में समर्थ हो सके। इसका अभिप्राय यह भी निकलता है कि समग्र जैनदर्शन का मूल आधार उत्पाद व्यय और ध्रौव्य की त्रिपदी ही है। इस त्रिपदी की विस्तृत और विशद आलोचना ही जैन दर्शन का हृदय है। जैनदर्शन का समस्त दार्शनिक चिन्तन इसी त्रिपदी की भूमिका पर प्रतिष्ठित है।

દ્રવ્યપણે ટકી રહે છે, માટે પ્રત્યેક પદાર્થ ધ્રૌવ્યશીલ હોય છે એટલે દરેક દ્રવ્ય, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યપણે યુક્ત છે પદાર્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ, 'ઉત્પત્તિ' શીલ અને 'વ્યય' શીલ મનાય છે, પણ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ, 'ધ્રૌવ્ય' શીલ માનવામા આવે છે પ્રત્યેક પદાર્થ, પ્રતિક્ષણ પૂર્વ પર્યાયનો પરિત્યાગ કરે છે, ઉત્તર પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે, છતા દ્રવ્ય તો જ્યા હોય ત્યાજ પડયું રહે છે. જીવનો, મનુષ્ય પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશ ગણાય છે, દેવ–પર્યાયની અપેક્ષાએ, ઉત્પાદ ગણાય છે, અને આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ધ્રૌવ્ય મનાય છે. આ ત્રિપદીની પ્રાપ્તિ થતાજ, ગણધર દેવોની જ્ઞાનશક્તિ ઘણી વૃદ્ધિ પામી મૂળ તો તેઓ જ્ઞાની હતા. જ્ઞાનના ઇચ્છુક હતા, અને જ્ઞાન પિપાસુ પણ હતા! પણ તેઓની જ્ઞાનશક્તિ, અવળી ચાલી ગયેલ હતી તેમા ભગવાનનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, તે જ્ઞાનશક્તિ સવળી બની. અને જ્ઞાનનો અખૂટ પ્રવાહ જે અવરોધિત થયો હતો, તે ત્રિપદી દ્વારા, બહાર અમોઘપણે વહેવા લાગ્યો, અને ભગવાનની વહેતી વાણીને ઝીલવા લાગ્યો. કેવલીની વાણીના સૂક્ષ્મતમ ભાવોને ઝીલવા, ગણધરો પણ શક્તિમાન હોતાં નથી, છતાં સર્વ કરતાં, તેમની ગ્રાહ્યશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોવાથી તે મોટા પ્રમાણમાં તેનુ ગ્રહણ કરી શકે છે આ વાણીને, ગણધર દેવો ઝીલતા ગયા, અને તેને દ્વાદશાંગ રૂપ પેટીમાં વણતાં ગયાં, આ દ્વાદશાંગ રૂપ પેટીમા, 'આચારાગ' આદિ બાર અગોની રચના કરવામાં આવી છે ગણધર દેવો, બુદ્ધિશાળી, તીવ્ર બુદ્ધિના ધણી તેમજ તીવ્ર ગ્રાહક શક્તિના ધારક હોવાથી, ભગવાનના વાકયો અને શબ્દોને સમજી, તેનું અત્યંત વિસ્તૃત રૂપ તેઓએ બનાવ્યુ આ ઉપરથી એવો અભિપ્રાય નીકળી આવે છે કે, સમગ્ર જૈનદર્શનનો મૂળ આધાર, ઉત્પાદ–વ્યય અને ધ્રૌવ્યની ત્રિપદી ઉપર છે. આ ત્રિપદીનો વિશેષ વિચાર, તેનું મંથન, અને સ્વાધ્યાય એ જૈનદર્શનનો સાર છે. જૈનદર્શનનુ સમસ્ત ચિંતન, આ ત્રિપદીની ભૂમિકા ઉપરજ કેન્દ્રિત થયું છે.

तत्र स ह श्रमणो भगवान् महावीरो मध्यमपापापुरीतः प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिस्सरति, प्रतिनिष्क्रम्य=प्रतिनिस्सृत्य अनेकान्=बहून् भविकान्=भव्यजीवान् प्रतिबोधयन्=प्रतिबुद्धान् कुर्वन् जनपदविहार विहरति। एवम्=अनेन प्रकारेण अनेकेषु देशेषु विहरन् भगवान् महावीरो जनानाम्=भव्यजनानाम् अज्ञानदैन्यम् =अज्ञानरूपदारिद्र्यम् अपनीय तान् जनान् ज्ञानादिसम्पत्तियुतान्=ज्ञानादिसम्पत्तिशालिनः अकरोत्=कृतवान्।

ग्यारह गणधरों के नौ गच्छ हुए। वे इस प्रकार-इन्द्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, व्यक्त, सुधर्मा, मण्डिक और मौर्यपुत्र इन सात गणधरों की भिन्न-भिन्न वाचनाएँ होने से सातों के सात गच्छ हुए। अकम्पित और अचलभ्राता की वाचना मिलती थी, अतः दोनों का एक ही गच्छ बना। इसी प्रकार मेतार्य और प्रभास की भी एक ही वाचना थी, अत एव उन दोनों का भी एक ही गच्छ हुआ। इसी प्रकार नौ गच्छ हुए।

तत्पश्चात् वह श्रमण भगवान् महावीर मध्य पावापुरी से विहार किये। विहार कर अनेकानेक भव्य जीवों को प्रतिबोध प्रदान करते हुए जनपद-विहार विचरने लगे। अनेक देशों में विचरते हुए भगवान् महावीरने भव्य जनों की अज्ञान रूपी दरिद्रता को दूर करके उन्हें ज्ञानादि की सम्पत्ति से समृद्ध बनाया। जैसे आकाश में प्रकाशित होनेवाला सूर्य अन्धकार का विनाश करके जगत् के जीवों को हर्षित करता है, उसी प्रकार भगवान् ने मिथ्यात्व रूपी अन्धकार को दूर करके संसार के प्राणियों को आनन्दित किया। तथा भवकूप में पड़े हुए जनों को ज्ञान रूपी रस्सी से उबारा। अर्थात् आरंभ-परिग्रह में आसक्त चित्त

અગીયાર ગણધરોના નવ ગચ્છ થયા, જેવા કે ઇન્દ્રભૂતિથી મૌર્યપુત્ર સુધીના સાત ગણધરોની જુદી જુદી વાચનાને લીધે સાત ગચ્છ થયા. અકંપિત અને અચલભ્રાતા, આ બેઉની સરખી વાચના હોવાથી આ બેઉનો એક ગચ્છ થયો. એવીજ રીતે મેતાર્ય અને પ્રભાસ, આ બેઉની સરખી વાચના હોવાથી આ બેઉનો એક-નવમો ગચ્છ થયો. આ પ્રમાણે નવ ગચ્છ થયા. ભગવાન પાવાપુરીમાંથી વિહાર કરી, દેશે દેશમાં વિચરવા લાગ્યા. ભગવાનના પુણ્યપ્રભાવે, ભવ્યજનોનો સિતારો તેજ થવા લાગ્યો. તેઓ સંસારના તાપથી મુક્ત થયા. સંસારની કાળી બળતરામાંથી છૂટી, શીતળ છાંયડી તળે આવવા લાગ્યા. જ્ઞાનપ્રકાશ થતાં, અંધકાર દૂર થવા લાગ્યો. ભવરૂપી કુવામાંથી હમેશને માટે બહાર નીકળી, ભગવાનની વાણીરૂપ અમૃતજળનું તેઓએ પાન કર્યું. આરંભ અને પરિગ્રહ એ સંસારનું મૂળ છે એમ ભગવાનદ્વારા નીકળેલ વાણીથી જાણ્યું. આ આરંભ અને પરિગ્રહ, સર્વ પ્રકારના ક્લેશના મૂળ છે, તેમ જાણી ઘણા ભવી જીવોએ, તેનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો, અને જે સર્વથા ત્યાગી થઇ શક્યા નહિ, તેઓ, તેનું પરિમાણ કરી, અનાસક્ત ભાવે રહેવા લાગ્યા. સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રયુક્ત વાણીદ્વારા સાંભળ્યા બાદ, ઘણા જીવો મોક્ષના પથિક

यथा-अम्बरे=आकाशे प्रकाशमानः=देदीप्यमाना भानुः=सूर्यः अन्धकारम् अपनीय जगद् हर्षयति=आनन्दयति, तथा=तेन प्रकारेण जगद्भानुः=स्वकीयकेवलज्ञानरश्मिना जगत्प्रकाशकत्वेन जगत्सूर्यो भगवान् मिथ्यात्वान्धकारम् अपनीय=दूरीकृत्य जगत् अहर्षयत्=आनन्दितवान्। तथा-भवकूपपतितान् जनान् ज्ञानरज्ज्वा=ज्ञानरूपया रज्ज्वा वहिरुदधरत्=वहिरुद्धृतवान्, आरम्भपरिग्रहप्रसक्तचित्तान् जनान् ज्ञानप्रदानेन मोक्षमार्गगामिनः कृतवानित्यर्थः। तथा-भगवान्-जलधर इव=मेघ इव अमोघधर्मदेशनामृतधारया=अवन्ध्यधर्मोपदेशरूपामृतवर्षणेन पृथिवीं असिञ्चत्। अय भावः-यथा-मेघो ग्रीष्मतापतप्तां पृथिवीं स्व जलधारयाऽऽर्द्रीकृत्य सस्यसम्पत्तिवहुलां करोति, तथैव भगवान् धर्मोपदेशरूपजलवर्षणेन पृथिवीं=भव्यहृदयभूमिं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपसस्यसम्पत्तियुताम करोदिति।

एवम्=पूर्वोक्तेन प्रकारेण-तीर्थङ्करपरिपाट्या दीक्षादिनादारभ्य अनवरतविहारं विहरतः=निरवच्छिन्नविहारं कुर्वतो भगवतः एकचत्वारिंशत् चातुर्मासाः प्रतिपूर्णाः=व्यतीताः। तद्यथा-एकः प्रथमश्चातुर्मासोऽस्थिकग्रामे=

वाले जीवों को ज्ञानप्रदान करके मोक्षमार्गगामी बनाया। तथा-भगवान् ने मेघ के समान अमोघ (सफल) धर्म-देशना की सुधा-धारा प्रवाहित करके महीतल का सिंचन किया। अभिप्राय यह है कि जैसे मेघ गर्मी के ताप से संतप्त पृथ्वी को अपनी जलधारा से सींचकर धान्य-सम्पत्ति की बहुलता से युक्त कर देता है, उसी प्रकार भगवान् ने धर्मोपदेश रूपी जल की वर्षा करके भव्यजीवों की हृदय-भूमि को ज्ञान-दर्शन-चारित्र रूपी धान्य-सम्पत्ति से युक्त कर दिया।

इस प्रकार तीर्थंकरों की परम्परा के अनुसार दीक्षा के दिन से लेकर निरन्तर विहार करते हुए भगवान् के एकतालीस चौमासे व्यतीत हो गये। वे इस प्रकार हुए-एक पहला चौमासा अस्थिक ग्राम में १,

બન્યા. ભગવાનની વાણી નિર્મળ અને નિર્દોષ હતી, તેથી તે વાણીએ ઘણા જીવોને સાચા રાહે સ્થિર કર્યા. ભગવાનની વાણીનું શ્રવણ, જેઠ માસના ધગધગતા ઉનાળામા અકળાએલા જીવોને જેમ ઠંડુ બરફનું પાણી મળતા શાંતિ પ્રસરે છે, તેમ સંસાર તાપથી તપેલા જીવોને ઠંડકવાળું બન્યુ. અને તેઓ પણ, આગેકદમ ભરવા લાગ્યા. જેમ અખૂટ મેઘ ધારાથી, પૃથ્વી, ધન ધાન્ય સંપત્તિ વડે નાચી ઉઠે છે, તેમ ભગવાનની દિવ્યવાણી વડે, લોકોમાં ઉત્સાહ અને આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો. અને લોકો સાચા જ્ઞાન અને સાચા ચારિત્રના આરાધક બન્યા.

તીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર, ભગવાનના ચોમાસાની ગણત્રી, દીક્ષાના દિવસથી શરુ થાય છે, આ પ્રમાણે ગણતાં, પ્રભુના એકતાલીસ ચાતુર્માસ થાય છે. આ સઘળા ચાતુર્માસો મૂળ પાઠના અનુવાદોમાં બતાવવામાં આવ્યા

मस्थिकनाम्नि ग्रामे जातः १, एकश्चम्पानगर्याम् २, द्वौ चातुर्मासौ पृष्ठचम्पानगर्याम् ४, द्वादश चातुर्मासा वैशाली नगरीवाणिजग्रामनिश्रायाम् १६, तथा-चतुर्दश चातुर्मासा राजगृहनगरे=राजगृहनगरवर्तिन्यां नालन्दानामकपुरशाखानिश्रायाम् ३०, तथा-षट् चातुर्मासा मिथिलायाम् ३६, तथा-द्वौ चातुर्मासौ भद्रिकापुरे ३८, एकश्चातुर्मास आलम्भिकायां नगर्याम् ३९, एकः श्रावस्त्याम् ४०, तथा-एकश्चातुर्मासो वज्रभूमिनामके अनार्यदेशे जातः ४०, एवम्=अनेन प्रकारेण भगवतः एकचत्वारिंशत्संख्यकाः चातुर्मासाः प्रतिपूर्णाः=समाप्ताः। ततः खलु जनपदविहारं विहरन् भगवान् अपश्चिमम्=अन्तिमं द्विचत्वारिंशत्तमं चातुर्मासं पापापुर्यां हस्तिपालराजस्य जीर्णायां=पुरातन्यां रज्जुकशालायां=करग्रहणगृहे 'जुंगीघर' इति प्रसिद्धे स्थितः ॥सू० ११४॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे आसण्णं नियनिव्वाणतिहिं मणुन्नेवि मज्झ पेमाणुरागरत्तस्स अस्स "मम निव्वाणं दट्ठूण केवलनाणुप्पत्तिपडिबंधो मा भवउ" त्ति कट्टु गोयमसामिं दव सम्ममासण्ण पडिबोहणट्ठं आसन्नगाममि दिवसे पेसीअ।

तेणं समणे भगवं महावीरे तीसं वासाइं अगार वासमज्झे वसित्ता, साइरेगाइं दुवालसवासाइं छउमत्थपरियाए, देसूणाइं तीसं वासाइं केवलिपरियाए एवं बायालीसं वासाइं सामण्णपरियाए वसित्ता, बावत्तरि वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता खीणे वेयणिज्जा उयनामगुत्तकम्मे इमीसे ओसप्पिणीए दूसमसुसमाए समाए बहुवीइक्कंताए तीहिं वासेहिं अद्धनवमेहि य मासेहिं सेसाहिं पावाए मज्झिमाए हत्थिवालस्स रण्णो रज्जुगसालाए जुण्णाए तस्स दुवचालीस इमस्स वासावासस्स जेसे चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कत्तियबहुले, तस्स णं कत्तिय बहुलस्स

एक चम्पानगरी में २, दो चौमासे पृष्ठचम्पा में ४, बारह वैशाली नगरी और वाणिजग्राम में १६, चौदह राजगृह नगर के नालन्दा नामक उपनगर में ३०, छह चौमासे मिथिला नगरी में ३६ दो भद्रिकापुर में ३८, एक आलंभिका नगरी में ३९, एक श्रावस्ती नगरी में ४०, और एक वज्रभूमि नामक अनार्य देश में ४१, इस प्रकार भगवान् के एकतालीस चतुर्मास बीत गये। तत्पश्चात् जनपद विहार करते हुए भगवान् अन्तिम बयालीसवाँ चौमासा करने के लिए पावापुरी में हस्तिपाल राजा के पुरानी जुंगीघर में स्थित हुए ॥सू० ११४॥

७ कुल ओग ४ववे चोमासा करवाथी ते वखते वसती देशनी सघळी सीमाओने आवरी लेवामां आवी हती अर्थात् धमना मनुष्यो, भगवाननी वाणीनो अपूर्वलाभ मेळवी शकता हता. छेल्लु ओटले के बेतालीसमुं चातुर्मास पावापुरीमां के ज्यां संघनी स्थापना, त्रिपदीनुं प्रदान विगेरे थयुं हतुं, तेज गाममां थयुं अहीं भगवाने ते वखते पावापुरीमां राजा हस्ती पाल नामना राजानी दाणशाळामां (जकातस्थानोमां चोमासु कर्युं" (सू०११४)

पन्नरसीपक्खेणं जा सा चरमा रयणी, तीए अद्धरत्तीए एगे अबीए छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं सपलियंकनिसण्णे दस अज्झयणाइं पावफलविवागाइं, दस अज्झयणाइं पुण्णफलविवागाइं कहित्ता, छत्तीसं च अपुट्ठवागरणाइं वागरित्ता एवं छप्पण्णं अज्झयणाइं कहित्ता पहाणं नाम मरुदेवज्झयणं विभावेमाणे कालगए विइक्कंते समुज्जाए। छिन्न-जाइ जरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिणिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे जाए। तेणं कालेणं तेणं समएणं चंदे नामं दोच्चे संवच्छरे पीइवद्धणे मासे नंदिवद्धणे पक्खे, अग्गिवेस्से उवसमित्ति अवर नामे दिवसे, देवाणंदा निरति त्ति अवरनामा रयणी, अच्चे लवे, मुहुत्ते पाणू, सिद्धे थोवे, नागे करणे, सव्वट्ठसिद्धे मुहुत्ते साई नक्खत्ते चंदेण सद्धिं जोगमुवागए यावि होत्था।

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए तं रयणिं च णं बहूहिं देवेहि देवीहि य ओवयमाणेहि य उप्पयमाणेहि य देवुज्जोए देवसण्णिवाए देवकहकहे उप्पिंजलगभूए यावि होत्था ॥सू०११५॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः आसन्नां निजनिर्वाणतिथिमनुभूय मम प्रेमानुरागरक्तस्यास्य "मम निर्वाण दृष्ट्वा केवलज्ञानोत्पत्तिप्रतिबन्धो मा भवतु" इति कृत्वा गौतमस्वामिन देवशर्मब्राह्मणप्रतिबोधनार्थमासन्नग्रामे दिवसे प्रैषयत्।

स खलु श्रमणो भगवान् महावीरस्त्रिंशद् वर्षाणि अगारवासमध्ये उषित्वा सातिरेकाणि द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्याये, देशोनानि त्रिंशद् वर्षाणि केवलिपर्याये, एवं द्विचत्वारिंशद् वर्षाणि श्रामण्यपर्याये उषित्वा

मूल का अर्थ—'तेणं कालेणं' इत्यादि। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीरने अपने निर्वाण का दिन समीप जानकर 'मेरे प्रेम में अनुरक्त इन्द्रभूति के मेरा निर्वाण देखकर केवल ज्ञान की उत्पत्ति में विघ्न न हो, ऐसा विचार कर गौतम स्वामी को देवशर्मा ब्राह्मण को प्रतिबोध देने के लिए पास के एक ग्राम में, दिन में भेज दिया।

वह श्रमण भगवान् महावीर तीस वर्ष गृहवास में रहे। कुछ समय अधिक बारह वर्ष तक छद्मस्थ-पर्याय में रहे, तथा कुछ कम तीस वर्ष केवली पर्याय में विचरे। इस प्रकार बयालीस वर्ष श्रमण-पर्याय में

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે ભગવાન મહાવીરે પોતાનો નિર્વાણકાળ નજીક આવ્યો જાણી 'ઇન્દ્રભૂતિને મારા ઉપર અથાગપ્રેમ છે, અને તેને લીધે, તેનું કેવળજ્ઞાન અવરોધાઈ જશે' એમ વિચારી ગૌતમ સ્વામીને તે દિવસે સાંજે દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા મોકલી દીધા. આ દેવશર્મા બ્રાહ્મણ, નજીકના ગામમાં રહેતો હતો. અને તે મોક્ષપથિક તેમજ સત્યને ગ્રહણ કરવાવાળો જણાતો હતો. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્રીસ વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યા. બાર વર્ષથી કંઈક અધિક–અર્થાત્ બાર વર્ષ સાડા છ માસ છદ્મસ્થ–પર્યાયમાં રહ્યા. ત્રીસ વર્ષમાં

प्रासत्तविपर्याणि सर्वायुष्कं पालयित्वा क्षीणे वेदनीयायुष्कनामगोत्रकर्मणि अस्या अवसर्पिण्याद्दुष्षमसुषमायां समायां बहुव्यतिक्रान्तायां त्रिषु वर्षेषु अर्द्धनवमेषु च मासेषु, पापायां नगर्यां हस्तिपालस्य राज्ञो रज्जुकसभायां जीर्णायां तस्य द्विचत्वारिंशत्तमस्य वर्षावासस्य यः स चतुर्थो मासः सप्तमः पक्षः कार्तिकबहुलः, तस्य खलु कार्तिकबहुलस्य पञ्चदशीपक्षे या सा चरमा रजनी, तस्या अर्धरात्रौ एकोऽद्वितीयः षष्ठेन भक्तेनापानकेन संपर्यङ्कनिषण्णः दश अध्ययनानि पापफलविपाकानि दशाध्ययनानि पुण्यफलविपाकानि कथयित्वा षट्त्रिंशता अपृष्टव्याकरणानि व्याकृत्य एवं षट्पञ्चाशदध्ययनानि कथयित्वा प्रधानं नाम मरुदेव्यध्ययन विभावयन् कालगतः व्यतिक्रान्तः समुद्यातः छिन्नजातिजरामरणबन्धनः सिद्धो बुद्धो मुक्तोऽन्तकृतः परिनिर्वृतः सर्वदुःखप्रहीनो जातः।

रहे और बहत्तर वर्ष की समग्र आयु भोगी। तत्पश्चात् वेदनीय आयुष्क, नाम और गोत्र कर्म के क्षीण होने पर, इस अवसर्पिणी काल के दुष्षम सुषम आरे का अधिक भाग बीत जाने पर, तीन वर्ष और साढेआठ मास शेष रहने पर, पावापुरी में राजा हस्तिपाल के जीर्ण चुंगीघर में, उस बयालीसवें चौमासे के चौथे मास, सातवें पक्ष–कार्तिक कृष्णपक्ष की अमावास्या की अन्तिम आधी रात्रि में, एक अद्वितीय (अकेले) निर्जल षष्ठभक्त की तपस्या करके पर्यंकासन से विराजमान हुए। दस अध्ययन पाप के फल–विपाक के और दस अध्ययन पुण्य के फल–विपाक के कहकर तथा छत्तीस बिना पूछे प्रश्नों का उत्तर देकर–इस प्रकार छप्पन अध्ययन फरमा कर, प्रधान नामक मरुदेव के अध्ययन का प्ररूपण करते हुए कालधर्म को प्राप्त हुए, संसार से निवृत्त हुए, पुनरागमन–रहित ऊर्ध्वगति–कर गये, जन्म जरा और मरण के बन्धन से रहित होगये।

મંડિક બાદ્ય કેવલીસ્વરૂપમાં વિચર્યા. આવી રીતે બેતાલીશ વર્ષ સાધુપર્યાયમાં રહ્યા અને સમગ્ર રીતે બોતેર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું. ત્યારબાદ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્રકર્મ ક્ષીણ થતાં, અવસર્પિણી કાળના દુષ્ષમસુષમા આરાનો ઘણો ખરો ભાગ વ્યતીત થતાં ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ માસ બાકી રહેતાં, પાવાપુરીમાં, હસ્તીપાલ રાજાની જુની કરશાળા–દાણશાળામાં, બેતાલીસમા ચોમાસામાં અને ચતુર્માસના સાતમા પખવાડિયામાં, કારતક વદ અમાવાસ્યા (ગુજરાતી આસો વદી અમાસ–દીવાળી)ની છેલ્લી અર્ધરાત્રીએ, એકલા નિર્જલ બેલાનું તપશ્ચરણ કરીને, પર્યંક–પલાંઠી આસનવાળીને ભગવાન વિરાજ્યા. દુઃખ વિપાક નામના સૂત્રના દશ અધ્યયનો અને સુખ વિપાક સૂત્રના દશ અધ્યયનોનું પ્રવચન કર્યા બાદ, તથા અણપૂછાએલ છત્રીશ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા પછી, છપ્પન અધ્યયનનું ફરમાન કર્યા બાદ 'પ્રધાન નામના મરુદેવના અધ્યયનનું પ્રવચન ચાલતું હતું તેવામાં, ભગવાન કાળધર્મ પામ્યા. કાળધર્મ પામતાં સંસારથી નિવૃત્ત થયા; પુનરાગમન રહિત બન્યા. ઊર્ધ્વગતિ

तस्मिन्काले तस्मिन् समये चन्द्रो नाम द्वितीयः संवत्सरः, प्रीतिवर्धनो मासः, नन्दिवर्धनवेश्यः उपशमेत्यपर नामा दिवसः देवानन्दा निरतीत्यपरनाम्नी रजनी अर्चो लवः मुहूर्त्तः प्राणः, सिद्धः स्तोकः नागः- करणं, सर्वार्थसिद्धो मुहूर्त्तः स्वातीनक्षत्रं चन्द्रेण सार्धं योगमुपागतं चापि अभवत्।

यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कालगतस्तस्यां रजन्यां च खलु बहुषु देवेषु देवीषु च अवपतत्सु च उत्पतत्सु च देवोद्द्योतः देवसंनिपातः देवकलकलः उत्पिञ्जलकभूतश्चाप्यभवत् ॥सू०११५॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः,

---

सिद्ध हुए, बुद्ध हुए, मुक्त हुए, परम शान्ति को प्राप्त हुए और समस्त दुःखो से रहित हुए।

उस काल और उस समय में चन्द्र नामक द्वितीय संवत्सर था, प्रीतिवर्धन मास था, नन्दिवर्धन पक्ष था। अग्निवेश्य जिसका दूसरा नाम उपशम है, दिन था। देवानन्दा, अपर नाम निरति नामक रात्रि थी। अर्च नामक लव था, मुहूर्त नामक प्राण था, सिद्ध नामक स्तोक था, नाग नामक करण था, सर्वार्थसिद्ध मुहूर्त था और स्वाती नक्षत्र चन्द्रमा के साथ योग को प्राप्त था।

जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ, उस रात्रि में बहुत से देवों और देवियों के नीचे आने और उपर जाने के कारण देव-प्रकाश हुआ, देवों का कल-कल हुआ देवों की बहुत बडी भीड लगी ॥सू०११५॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर ने अपने निर्वाण के दिन समीप

કરી ગયા. જન્મ જરા અને મરણુના બંધનથી રહિત થઈ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વૃત, અને સર્વદુઃખોના અંતકારી થયા, પરમશાંતિ ને પામી સમસ્ત દુખોથી રહિત બન્યા. તે કાળ અને તે સમયે 'ચંદ્ર' નામનું બીજું વરસ ચાલતુ હતું. તેમા પ્રીતિવર્ધન માસ હતો અને નંદિવર્ધન નામનું પખવાડિયુ હતુ 'અગ્નિવેશ્ય' અથવા 'ઉપશમ' નામનો દિવસ હતો. દેવાનંદા અથવા 'નિરતિ' નામની રાત્રી હતી. 'અર્ધ' નામનો લવ હતો. 'મુહૂર્ત' નામનો પ્રાણુ હતો 'સિદ્ધ' નામનું સ્તોક હતું. 'નાગ' નામનું કરણુ હતું 'સર્વાર્થસિદ્ધ' નામનું મુહૂર્ત હતુ, અને સ્વાતિ નક્ષત્રનો ચંદ્રમા સાથે યોગ વરતી રહ્યો હતો. જે રાત્રિએ શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર નિર્વાણુ પામ્યા, તે રાત્રીએ ઘણા દેવદેવીઓના આવાગમનને લીધે દેવ-પ્રકાશ થવા પામ્યો હતો.

આ ઉપરાંત દેવોનો મેળો જામ્યો હતો. દેવોના કલકલાટની સાથે ઘણી ભીડ પણુ જામી હતી. (સૂ૦ ૧૧૫)

વિશેષાર્થ—ભગવાન મહાવીરે પોતાનો અંતકાલ નજીકમાં પ્રવર્તતો જોયો-એટલે દેહ છૂટવાનો વખત આવી

आसन्नां=समीपमाप्तां निजनिर्वाणतिथिं=स्वमोक्षदिनम् अनुभूय=ज्ञात्वा मम प्रेमानुरागरक्तस्य=मयि स्नेहवतः अस्य=गौतमस्य मम निर्वाणे दृष्टे, केवलज्ञानोत्पत्तिमविघ्नः=केवलज्ञानमाप्त्यन्तरायो मा-भवतु इति कृत्वा= इति विचार्य गौतमस्वामिने देवशर्मब्राह्मणप्रतिबोधनार्थं=देवशर्मास्यस्य ब्राह्मणस्य प्रतिबोधप्रयोजनाय, आसन्नग्रामे=पापापुर्याः समीपवर्तिनि ग्रामे दिवसे प्रेषयत्=प्रेषितवान्।

स खलु श्रमणो भगवान् महावीरः त्रिंशद् वर्षाणि अगारवासमध्ये=गृहवासमध्ये, उषित्वा=वासं कृत्वा सातिरेकाणि=साधिकानि द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्याये, देशोनानि=किंचिदूनानि त्रिंशद् वर्षाणि केवलिपर्याये= केवलित्वे, एवं द्विचत्वारिंशद् वर्षाणि श्रामण्यपर्याये=चारित्रपर्याये उषित्वा=स्थित्वा जन्मकालादारभ्य द्वासप्तति वर्षाणि सर्वायुष्कं=सर्वमायुः पालयित्वा=समाप्य वेदनीयायुष्कनामगोत्रकर्मणि क्षीणे सति अस्या अवसर्पिण्याः=

जानकर 'मेरे उपर स्नेह रखनेवाले गौतम को मेरा निर्वाण देखकर केवलज्ञान की प्राप्ति में विघ्न न हो' इस प्रकार विचार कर गौतमस्वामी को देवशर्मा नामक ब्राह्मण को प्रतिबोध देने के लिए पावापुरी के समीपवर्ती किसी ग्राम में दिन के पीछले समय भेज दिया।

श्रमण भगवान् महावीर तीस वर्ष तक गृहवास में रहे। कुछ समय अधिक बारह वर्ष पर्यन्त छद्मस्था वस्था में रहे। और कुछ समय कम तीस वर्ष केवली-पर्याय में रहे। इस प्रकार बयालीस वर्षों तक चारित्र पर्याय में रहे। जन्मकाल से आरंभ करके समग्र आयु बहत्तर वर्षकी भोगी। तत्पश्चात् वेदनीय, आयु,

જોયું। છે એમ જાણ્યું તેઓને જણાતું હતું કે ઇન્દ્રભૂતિ નામના મારા પટ્ટશિષ્યને મારા પર ઘણો અનુરાગ છે આ અનુરાગથી ગૌતમ મારા દેહાવસાન વખતે પોતાની જ્ઞાનભૂમિકાથી ક્દાચ ચ્યુત થાય। તો તેને નિરાવરણ એવું કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય એટલા માટે ગૌતમસ્વામીને પાસેના ગામમાં રહેનાર દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણના પ્રતિબોધ માટે દિવસે જ મોકલી દીધા.

શ્રમણ ભગવાનનું સમગ્ર જીવનનું સિંહાવલોકન કરતાં આપણને જાણવા મળે છે કે તેઓનો ત્રીસ વરસનો સમય ગૃહસ્થ જીવનમાં પસાર થયો. આ જીવનમાં બાલ્યાવસ્થા બાદ કરતાં તેમના બાકીના ગૃહસ્થ જીવનમાં તેમણે પોતાનો મૂલ્યવાન સમય ભક્તિમય અને વિરક્ત દશામાં ગાળ્યો. બાર વર્ષથી અધિક વખત કઠીન સાધુ અવસ્થામાં પસાર કર્યો. આ કાળમાં તેમણે અગીયાર ચોમાસાં ગાળ્યાં અને આત્મસાધનાની પ્રાપ્તિ કરી. બાકીના ત્રીસ વર્ષો કેવલીપણે વ્યતીત કરી બોંતેર વર્ષનું સમગ્ર આયુષ્ય તેમણે પૂરું કર્યું. આ પ્રકારે ભગવાને બેતાલીસ વર્ષોનું ચારિત્ર પર્યાય કેવળજ્ઞાન થાય છે ત્યાં દેહની સ્થિતિ ઉભી રહે છે આ દેહને આધારે વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને

एतदवसर्पिणी सम्बन्धिन्यां दुष्पमसुषमायां समायां बहुव्यतिक्रान्तायाम्=अधिकांशेन व्यतीतायां, तस्या पुनः त्रिषु वर्षेषु अर्द्धनवमेषु=सार्धाष्टासु मासेषु शेषेषु=अवशिष्टेषु सत्सु, पापायां नगर्यां हस्तिपालस्य=तदाख्यस्य राज्ञः जीर्णायां=पुराण्यां रज्जुकशालायां तस्य द्विचत्वारिंशत्तमस्य वर्षावासस्य=वर्षर्तुनिवासस्य–चातुर्मासस्य यः स चतुर्थो मासः, सप्तमः पक्षः–श्रावणकृष्णपक्षादयं सप्तमः पक्षः कार्तिक बहुलः=कार्तिककृष्णपक्षः, तस्य खलु कार्तिकबहुलस्य=कार्तिककृष्णपक्षस्य पञ्चदशीपक्षे=अमावास्यातिथौ या सा चरमा=अन्तिमा रजनी=रात्रिः, तस्याः रजन्या अर्धरात्रे=रात्रेरर्द्धभागे एकः–एकाकी अद्वितीयः–अपरमुक्तिगामिजनरहितः, अपानकेन जलपानरहितेन षष्ठेन भक्तेन–दिनद्वयतपोरूपेण युक्तः संपल्यङ्कनिषण्णः=पद्मासनोपविष्टः दश अध्ययनानि पापफलविपाकानि=

नाम और गोत्र नामक चार अघातिक कर्मों का क्षय हो जाने पर इसी अवसर्पिणी काल के दुष्पम–सुषम नामक चौथे आरे का अधिक भाग बीत जाने पर और सिर्फ तीन वर्ष तथा साढेआठ महीने शेष रहने पर पावापुरी में हस्तिपाल राजाकी पुरानी शुल्कशाला में बयालीसवें चौमासे के चौथे मास और सातवें पक्ष में कार्तिक मास के कृष्ण पक्ष में और कार्तिक कृष्णपक्ष की अमावस्या तिथि में, अन्तिम रात्रि के अर्ध भाग में अर्थात् आधी रात के समय में अकेले–दूसरे मोक्षगामी जीव के साथ के विना ही जल–पान रहित बेले की तपस्या के साथ पद्मासन से विराजमान हुए। उस समय विपाकसूत्र के प्रथम स्कन्ध नाम से प्रसिद्ध पाप का

ગોત્ર કર્મ રહેતા હોય છે. દેહ છૂટતાં આ કર્મોનો પણ સદંતર નાશ થઈ જાય છે અને જીવ નિરાકાર અવસ્થા પ્રકટ કરી સિદ્ધ થાય છે.

ભગવાનના અંતિમકાળ વખતે અવસર્પિણીકાળ ચાલતો હતો. આમાં પણ દુષ્ષમ સુષમા નામના ચોથા આરાનો લગભગ પૂરો સમય વ્યતીત થયો હતો એટલે ચોથા આરાના ફક્ત ત્રણ વર્ષ અને સાડાઆઠ મહિના જ બાકી રહ્યા હતા આ સમયે ભગવાન પાવાપુરીમા હતા. ત્યાંનો રાજા હસ્તિપાલ હતો. તેની ગણશાળામાં પણ ભગવાને બેતાલીસમું ચાતુર્માસ કર્યું હતું. આ ચતુર્માસનો ચોથો મહિનો ચાલી રહ્યો હતો. તેમ જ ચતુર્માસનું સાતમું પખવાડિયું વ્યતીત થઈ રહ્યું હતું. આ માસ કારતક મહિનાનો હતો, જેને આપણે આસો માસ તરીકે ગણીએ છીએ.

કાર્તિક વદ (ગુજરાતીમાં આસો વદ) અમાસને દિવસે અર્ધ રાત્રિના પાછલા પહોરે ભગવાન મોક્ષ પધાર્યા, ભગવાનનો દેહ છૂટતી વખતે ભગવાન એકલા જ મોક્ષગામી હતા. તે સમયે જગતનો કોઇ પણ જીવ સિદ્ધ થયો જ ન હતો. અંતિમ સમયે ભગવાને ચોવીહારના ત્યાગરૂપ છઠ્ઠ આદરેલ હતો. તપશ્ચરણ સાથે પદ્માસન વાળી સ્થિર

विपाकसूत्रस्य प्रथमश्रुतस्कन्धत्वेन प्रसिद्धानि दुःखविपाकनामकानि दशसंख्यकान्यध्ययनानि, तथा दशाध्ययनानि पुण्यफलविपाकानि=विपाकसूत्रस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धत्वेन प्रसिद्धानि सुखविपाकनामकानि दशाध्ययनानि कथयित्वा, च=पुनः षट्त्रिंशत्=षट्त्रिंशदध्ययनात्मकानि अपृष्टव्याकरणानि=प्रश्नं विनैव उक्तानि उत्तराध्ययननाम्ना प्रसिद्धानि व्याकृत्य=उक्त्वा एवम्=अनेन प्रकारेण षट्पञ्चाशदध्ययनानि कथयित्वा प्रधाननामकं मरुदेवाध्ययनम् विभावयन्=निरूपयन् कालगतः=कालधर्मं प्राप्तः, कायस्थितिभवस्थिति कालातः, व्यतिक्रान्तः=संसाराद् व्यतिगतः, समुद्यातः=अपुनरावृत्त्योर्ध्वं गतः। छिन्नजातिजरामरणबन्धनः=उन्मूलितजातिजरामरणकारणकर्मा, सिद्धः—साधितपरमार्थः, बुद्धः=ज्ञाततत्त्वार्थः, मुक्तः=सकलकर्मकलापपाशाद्विमुक्तः, अन्तकृत =दूरीकृतसर्वदुःखः, परिनिर्वृतः=सर्वसन्तापाभावात् परमशान्तिमाप्तः, तथा च कीदृशो जात इति दर्शयति—सर्वदुःखप्रहीणः=प्रहीणशारीरमानससर्वदुःखः जातः श्रमणः।

फलविपाक दर्शानेवाले दस दुःखविपाक नामक अध्ययनों को तथा विपाकसूत्र के द्वितीय अध्ययन के नाम से प्रसिद्ध, पुण्य का फल बतलानेवाले दस सुखविपाक नामक अध्ययनों को कह कर और उत्तराध्ययन के नाम से प्रसिद्ध छत्तीस अध्ययन रूप अपृष्ट व्याकरणों को अर्थात् पूछे बिना ही किये गये व्याकरणों को कह कर और इस प्रकार सब छप्पन अध्ययन फरमा कर प्रधान नामक मरुदेव अध्ययन का प्ररूपण करते हुए कालधर्म को प्राप्त हुए। अर्थात् कायस्थिति और भवस्थिति से मुक्त हुए, पुनरागमन रहित गति को प्राप्त हुए, जन्म जरा और मरण के बन्धन से मुक्त हुए, परमार्थ को साधकर सिद्ध हुए, तत्त्वार्थ को जानकर बुद्ध हुए और समस्त कर्मों के समूह से मुक्त हुए, उनके समस्त दुःख दूर हो गये। किसी भी प्रकार का संताप न रहने से परम शांति को—निर्वाण को—प्राप्त हुए, और इस कारण समस्त शारीरिक और मानसिक दुःखों से रहित हो गये।

કાયા મન, વચનના યોગો નિરોધ્યા હતા. શુક્લ ધ્યાનના ચોથા પાયે આરૂઢ થઈ પાંચ લઘુઅક્ષર એટલે અ-ઇ-ઉ-ઋ-લૃ' આ પાંચ અક્ષરોના ઉચ્ચારણમાં જેટલો વખત પસાર થાય તેટલો વખત તે પાયે રહી શેષ રહેલા વેદનીય, આયુ નામ, ગોત્ર આ ચારે કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ પધાર્યા

જે વખતે ભગવાન તપસ્યા આદિ પદ્માસન વાળી બેઠા હતા તે સમયે ભગવાનની વાણીનો છેવટનો પ્રવાહ નીકળ્યે જતો હતો જેમ ભાદરવા માસનો છેલ્લો વરસાદ પૂર્ણશક્તિથી ધોધમાર પડે છે તેમ ભગવાનની આ વાણી છેલ્લી હતી; તેથી જેટલા શબ્દો વાણી દ્વારા આવવા બાકી હતા તે સર્વ શબ્દાદિક પુદ્ગલો ભાષ રૂપમાં વહેતા થયા ને વાણી રૂપે જે કાંઈ સ્વર મુખેથી ધ્યાન આરૂઢ નીકળવા મંડ્યા.

तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवतो-निर्वाणकालावसरे चन्द्रो नामद्वितीयः संवत्सर आसीत्, तथा प्रीतिवर्द्धनो नाम मासः, नन्दिवर्द्धनो नाम पक्षः, उपशमेत्यपरनामा अग्निवेश्यो नाम दिवसः, निरतीत्यपरनाम्नीं देवानन्दा नाम रजनी=रात्रिः, अर्चो नाम लवः, मुहूर्त्तो नाम प्राणः, सिद्धो नाम स्तोकः, नागो नामकरणं, सर्वार्थसिद्धो नाम मुहूर्त्तः, स्वाती नक्षत्रं चन्द्रेण सार्द्धं योगं=संबन्धम् उपागतं चापि अभवत्।

यस्यां रजन्यां=रात्रौ च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः, कालगतः-कालं कृतवान् तस्यां रजन्यां च खलु बहुषु देवेषु देवीषु च अवपतत्सु=अधआगच्छत्सु उत्पतत्सु=ऊर्ध्वं गच्छत्सु च देवोद्द्योतःदेवप्रकाशः, देवसंनिपातः=देवसङ्गमः, देवकलकलः=देवनादः उत्पिञ्जलकभूतः=संबाधश्चापि अभवत्। 'बहुहिं देवेहिं' इत्यादिषु सप्तम्यर्थे तृतीया ॥सू-११५॥

मूलम्—तए णं से गोयमसामी समणस्स भगवओ महावीरस्स निव्वाणं सुणिय वज्जाहए विव खणं मोणमोलंविय पडिओ जाओ। तओ पच्छा मोहवसंगओ सो विलवइ-भो! भो! भदंत महावीर! हा! हा!

उस काल और उस समय में अर्थात् भगवान् के निर्वाण के अवसर पर चन्द्र नामक द्वितीय संवत्सर था। प्रीतिवर्धन नामक मास, नन्दिवर्धन नामक पक्ष, उपशम जिसका दूसरा नाम है ऐसा अग्निवेश्य नामक दिवस था। देवानन्दा, जिसका दूसरा नाम निरति है, रात्रि थी। अर्च नामक लव, मुहूर्त्त नामक प्राण, सिद्ध नामक स्तोक, नाग नामक करण, सर्वार्थसिद्ध नामक मुहूर्त्त था और स्वाती नक्षत्र के साथ संबंध को प्राप्त था।

जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ, उस रात्रि में बहुत से देवों और देवियों के नीचे आने और ऊपर जाने से देवप्रकाश हुआ, देवों का संगम हुआ, देवों का कलकल नाद हुआ और देवों की बहुत बडी भीड भी हुई ॥सू०११५॥

આ વખતે ભગવાનના પ્રવચનમા વિપાક સૂત્રનો પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જેને દુ ખવિપાક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેમ જ વિપાકસૂત્રનો બીજો શ્રુતસ્કંધ જેમા પુણ્યના સુખરૂપ ફળો વર્ણવ્યાં છે તે વિપાકસૂત્ર વાણીમાં આવતું આ ઉપરાંત વણપૂછેલા એવા છત્રીસ અધ્યયનવાળુ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર તેમના મુખ દ્વારા નીકળતું હતું, તેમ જ છપ્પન અધ્યયનો પણ પ્રવચનમા જણાતા હતા આ અધ્યયનોમાં 'મરુદેવ'નુ અધ્યયન ચાલતું હતું તે દરમ્યાન ભગવાનનો દેહ છૂટી ગયો અને અજર-અમર અવિનાશી અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવા પદને ભગવાનનો આત્મા પામ્યો. તે વખતે કયા કયા યોગો, નક્ષત્રો, મુહૂર્તો, માસ, દિન વિગેરે વરતી રહ્યાં હતા. તેનું ધ્યાન મૂ' પાઠમાં અંકિત કરવામાં આવ્યું છે (સૂ૦૧૧૫)

वीर ! एप कि कयं भगवया, जं चरणपज्जुवासगं मं दूरे पेसिय मोक्खं गए। किमहं तुम्हं हत्थेण गहिय अचिट्ठिस्सं, किं देवाणुप्पियाण निव्वाणविभागं अपत्थिस्सं, जेणं मं दूरे पेसीअ। जइ दीणसेवगं मं सएण सद्धिं अनइस्स तो किं मोक्खनयरं संकिण्णं अभविस्सं ? महापुरिसा उ सेवगं विणा सयंपि न चिट्ठंति, भद्देवेण सा नीई कहं विसरिया। इमा पविती विपरिया जाया। सह गयणं ताव दूरे चिट्ठउ परं अंतसमए ममं दिट्ठि ओऽवि दूरे पक्खिवीअ। को अवराहो मए कओ ज एवं कयं। अहुणा को ममं गोयम गोयमेत्ति कहिय संबोहिस्सइ, कमहं पण्ह पुच्छिस्सामि, को मे हिययगयं पण्हं समाहिस्सइ। कोव मिच्छंधयारो पसरिस्सइ, तं कोम्मं भणाकरिस्सइ। एवं विलवमाणे गोयमसामी मणंसि चिंतीअ–'सव्व, जं वीयरागा रागरहिया चेव हवंति। तस्स नाम चेव वीयरागो से कंसि रागं करेज्जा ! एवं मुणिय ओहिं पउंजइ। ओहिणा मम कुवपाडिवं मोहकम्मिय वीयरागो वालंमकवे नियापराहं जाणिय तं सामिय पच्छायावं करेइ अणुचिंतेइ य–को मम ?, महं कस्स ? एगो एव अप्पा आगच्छइ गच्छइ य, न कोवि तेण सद्धिं आगच्छइ गच्छइ य।

" एगो ह नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्स वि।
एव मप्पाणमणसा, अदीणमणुसासए " ॥ १ ॥ इच्चाइ।

तपणेव एयस भावणा भावियस्स गोयमसामिस्स कत्तियसुक्कपडिवयाए दिवसरोदयसमयंमि चेव लोयालोयप्पयासमत्थं निव्वाणं कसिणं पडिपुण्णं अव्वाहय निरावरणं अणंत अणुत्तर केवलवरनाणदंसणं समुप्पण्णं। तया अवणयइवासमंतरजोइसियविमाणवासीहिं देवदेवीहिं विवेहिं सयसयइड्ढीसमिद्धेहिं आगंतूण केवलमहिमा कया। तेलुक्कम्मि अमदाणंदो संजाओ। महापुरिसाणं सव्वावि चेट्ठा हियहरा एव हवंति। वहाहि—

" अहंकारो त्रि बोहस्स, रागो त्रि गुरुभत्तिओ।
विसाओ केवलस्सासी, चित्तं गोयमसामिणो ॥ १ ॥

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए, सा रयणी देवेहिं उज्जोविया। तप्पभिइ सा रयणी लोए दीवालियपव्वपसिद्धा जाया। नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो ससार पारकर पोसहोववासदुगं करिंसु। बीए दिवसे कत्तिय सुद्धपडिवयाए गोयमसामिस्स केवलमहिमा देवेहिं कया, तेणं तं दिवसं नूयणवरिसारंभदिवसपणेण पसिद्धं जायं। भगवओ जेट्ठभाउणा नंदिवद्धणेण भगवं लोए वगयं सोगा सोगसायरे निमज्जिएण पउत्थं कयं। सुदंसणाए भइणीए तं आसासिय नियगिहे आणाविय पउत्थस्स पारणगं कारिय तेण सा [illegible]
॥ माउबीयत्ति पसिद्धिं पत्ता ॥(सु०११६)॥

छाया— ततः खलु स गौतमस्वामी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य निर्वाणं श्रुत्वा वज्राहत इव क्षणं मौनमवलम्ब्य स्तब्धो जातः। ततः पश्चाद् मोहवशङ्गतः स विलपति–भो भो भदन्त ! महावीर ! हा ! हा ! वीर ! एतत् किं कृतं भगवता ? यत् चरणपर्युपासकं माम् दूरे प्रेष्य मोक्षं गतः, किमहं त्वां हस्तेन गृहीत्वा अस्थास्यम्, किं देवानुप्रियाणां निर्वाणविभागं प्रार्थयिष्यम्, येन मां दूरे प्रैष्यः यदि दीनसेवकं मां स्वकेन सार्द्धमनेष्यः, तदा किं मोक्षनगरं सङ्कीर्णमभविष्यत् ? महापुरुषास्तु सेवकं विना क्षणमपि न तिष्ठन्ति, भदन्तेन सा नीतिः कथं विस्मृता ? इयं प्रवृत्ति विपरीता जाता। सहनयनं तावद् दूरे तिष्ठतु, परमन्तसमये मां दृष्टितोऽपि दूरे प्राक्षिपः, कोऽपराधो मया कृतः ?। यद् एवं कृतम्। अधुना को मां गौतम गौतमेति कथयित्वा सम्बोधयिष्यति, कमहं प्रश्न प्रक्ष्यामि, को मे हृदयगत प्रश्नं समाधास्यति। लोके मिथ्यान्धकारः प्रसरिष्यति,

मूल का अर्थ—'तएणं से' इत्यादि। उसके बाद गौतमस्वामी श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ सुन कर, क्षण भर मौन रह कर सुन्न हो गये, जैसे वज्र का आघात लगा हो। उसके बाद मोह के वशीभूत होकर वह विलाप करने लगे–हे भगवन् ! महावीर ! हा हा ! वीर ! यह क्या किया आपने ? मुझ चरण–सेवक को दूर भेज कर आप मोक्ष चले गये ! मैं क्या आप को हाथ से पकड़ कर बैठ जाता ? क्या देवानुप्रिय के मोक्ष में हिस्सा बँटाने की मांग करता, जिससे मुझे दूर भेज दिया ? अगर इस दीन सेवक को भी साथ लेते जाते तो मोक्षनगर सँकड़ा हो जाता—वहाँ जगह नहीं मिलती ? महापुरुष सेवक के बिना क्षणभर भी नहीं रहते; आपने यह नीति कैसे बिसार दी ? यह तो उल्टी ही बात हुई ! अरे साथ ले जाना तो दूर रहा, मगर अन्तिम समय में मुझे नजरों से भी ओझल फेंक दिया ! ऐसा क्या अपराध किया था मैंने जो यह किया ? आह, अब 'गोयमा, गोयमा, कह कर कौन मुझे संबोधन करेगा ? मै किससे

મૂળનો અર્થ—'तए णं से' ઇત્યાદિ. ત્યારબાદ ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરનું નિર્વાણ સાંભળી ઘડીભર શૂનકાર થઈ ગયા તેમને વજ્ર જેવો આઘાત લાગ્યો. ત્યારપછી મોહવશ થઈ વિલાપ કરવા મંડયા. વિલાપ કરતાં કરતા બોલવા લાગ્યા કે હે ભગવાન ! આપે શુ કર્યું ? આપ તમારા ચરણસેવકને તરછોડી મોક્ષ પધારી ગયા ? શુ હું તમારો હાથ પકડી બેસી જવાનો હતો ? શું મોક્ષમા ભાગ પડાવવાનો હતો ? જેથી તમોએ મને દૂર મોકલી આપ્યો ! શુ તમે મને સાથે લઈ જાત તો ત્યાં જગ્યાનો તોટો પડત ? મહાપુરૂષ સેવક વિના ઘડી પણ રહી શકતા નથી ! આપે કઇ નીતિનુ પાલન કર્યું ? આ તો ઉલટી વાત બની ! સાથે લેવાનુ તો દૂર રહ્યુ, પણ અંતિમ સમયે તમે નજરથી દૂર કર્યો ! મેં આવો કર્યો અપરાધ કર્યો હતો ? 'અરે મને ગોયમા ! ગોયમા ! કહી

तं कः खलु अपाकरिष्यति ?। एवं विलपन् गौतमस्वामी मनस्यचिन्तयत्–सत्यं, यद् वीतरागाः=रागरहिता एव भवन्ति, यस्य नामैव वीतरागः स कस्मिन् रागं कुर्यात्। एवं ज्ञात्वा अवधिं प्रयुङ्क्ते। अवधिना भवकूप पातिनं मोहकलितं वीतरागोपालम्भरूपं निजापराधं ज्ञात्वा क्षामयित्वा पश्चात्ताप करोति अनुचिन्तयति च–को मम ? अहं कस्य ? एक एव आत्मा आगच्छति गच्छति च, न कोऽपि तेन सार्धम् आगच्छति गच्छति च।

"एकोऽहं नास्ति मे कोऽपि नाहमन्यस्य कस्यापि।
एवमात्मानं मनसा अदीनमनुशासयेत्" ॥ १ ॥

प्रश्न करूँगा ? कौन मेरे हृदयगत प्रश्न का समाधान करेगा ? लोक में मिथ्यात्व का जो अन्धकार फैलेगा, कौन उसे दूर करेगा ? इस प्रकार विलाप करते–करते गौतमस्वामी ने मन में विचार किया–सच है, वीतराग राग–रहित ही होते हैं। जिसका नाम ही वीतराग है, वह किस पर राग करेगा ? यह जानकर गौतम स्वामी ने अवधिज्ञान का प्रयोग किया। अवधिज्ञान से भवकूप में गिरानेवाला, मोहयुक्त और वीतराग को उलहना देना रूप अपना अपराध जान कर और क्षमा कर पश्चात्ताप किया और विचार किया।

"एगो हं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सवि।
एवमप्पाणमणसा, अदीणमणुसासए" ॥१॥इति।

"मेरा कौन और मैं किसका ? अकेला ही आत्मा आता है और जाता है। न कोई उस के साथ आता है न जाता है। मैं अकेला हूँ, मेरा कोई नहीं है और न मैं ही किसी अन्य का हूँ। इस प्रकार मन से

કોણ બોલાવશે ?' હું કોને પ્રશ્નો પૂછીશ ? મારી શંકાનું સમાધાન કોણ કરશે ? જગતના મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારને કોણ દૂર કરશે ? આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં ગૌતમસ્વામીએ વિચાર કર્યો કે એ સાચું છે। વીતરાગ તો રાગરહિત જ હોય। જે રાગરહિત થયા છે તેજ વીતરાગ કહેવાય। આવા વીતરાગી કોના ઉપર રાગ કરે ? આવું સમજવાં ગૌતમ સ્વામીએ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો।

અવધિજ્ઞાનથી જોતાં જણાયું કે ભવકૂપમાં હડસેલનારી મોહવાળી વાણી બોલી વીતરાગને ઠપકો દેતાં મહાન અપરાધ થાય છે। આથી તેઓએ પોતાના અપરાધની માફી માગીને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા પશ્ચાત્તાપ સાથે વિચારો ઉદ્ભવ્યા કે—

"एगो हं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्स वि।
एव मप्पाणमणसा, अदीणमणुसास ए ॥ १ ॥ इति।

હું કોણ, મારું કોણ ? હું કોનો ? આત્મા એકલો જાય છે અને એકલો આવે છે। તેની સાથે કોઈ જતું નથી તેમ જ આવતું પણ નથી। હું એકલો જ છું। મારું કોઈ નથી અને હું પણ કોઈનો નથી। આ પ્રકારે મનથી અદીન થઈ આત્મા ઉપર શાસન ચલાવનાર થવું જોઈએ

इत्यादिवचनेन एकत्वभावनाभावितस्य गौतमस्वामिनः कार्तिकशुक्लप्रतिपदि दिनकरोदयसमये एव लोकालोकाऽऽलोकनसमर्थं निर्वाणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णम् अव्याहतं निरावरणम् अनन्तम् अनुत्तरं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्। तदा भवनपतिव्यन्तरज्यौतिषिकविमानवासिभिः देवदेवीवृन्दैः स्व-स्व-ऋद्धि-समृद्धिभिः आगत्य केवलमहिमा कृतः। त्रैलोक्ये अमन्दानन्दः संजातः। महापुरुषाणां सर्वा अपि चेष्टाः हितकर्य एव भवन्ति। तथाहि—

"अहङ्कारोऽपि बोधाय, रागोऽपि गुरुभक्तये।
विषादः केवलायासीत्, चित्रं गौतमस्वामिनः" ॥ १ ॥

अपने अदीन=उदार आत्मा का अनुशासन करना चाहिए। इत्यादि वचन से एकत्वभावना से भावित गौतमस्वामी को कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपद् के दिन, सूर्योदय के समय ही लोक और अलोक के अवलोकन में समर्थ, निर्वाण का कारण, सब पदार्थों को साक्षात्कार करने वाला, प्रतिपूर्ण अव्याहत, निरावरण, अनन्त, और अनुत्तर श्रेष्ठ केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न हो गया। उस समय भवनपति व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी देवों और देवियों के समूह ने अपनी-अपनी ऋद्धि-समृद्धि के साथ आकर केवलज्ञान की महिमा की तीनों लोकों में अमन्द आनन्द हो गया। महापुरुषों की सभी चेष्टाएँ हितकर ही होती हैं। कहा भी है—

"अहंकारो वि बोहस्स, रागो वि गुरुभत्तिओ।
विसाओ केवलस्सासी, चित्तं गोयम सामिणो" ॥१॥ इति।

अर्थात्—आश्चर्य है कि गौतमस्वामी का अहंकार बोध-प्राप्ति का कारण बन गया, राग गुरुभक्ति का

આ પ્રમાણે એકત્વ ભાવનાથી ભાવિત થઈ ગૌતમ સ્વામીએ કારતક સુદ એકમના દિવસે સૂર્યોદય વખતે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ કેવળજ્ઞાન લોકાલોકને જોવાવાળું નિર્વાણના કારણભૂત, સ્વપરપ્રકાશક, પ્રતિપૂર્ણ, અવ્યાહત, નિરાવરણ, અનંત, અનુત્તર અને શ્રેષ્ઠ હોય છે કેવળજ્ઞાન સાથે કેવળદર્શન પણ ઉત્પન્ન થયું. તે સમયે ભવનપતિ, વ્યંતર, જયોતિષક અને વિમાનવાસી દેવદેવીઓનો સમૂહ પોતપોતાની રિદ્ધિ-સમૃદ્ધિ સાથે ઉતરી આવ્યો અને કેવળજ્ઞાનનો ઉત્સવ ઉજવ્યો. ત્રણે લોકમાં અપૂર્વ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. મહાપુરુષોનો સર્વવ્યવહાર હિતકર જ હોય છે. કહ્યું છે કે—

"अहंकारो वि बोहिस्स; रागो वि गुरुभत्तिओ।
विसाओ केवलस्सासी, चित्तं गोयमसामिणो" ॥ १ ॥

અર્થાત્—આશ્ચર્ય છે કે ગૌતમ સ્વામીનો અહંકાર, બોધ પ્રાપ્તિનું કારણ બની ગયું. રાગ ગુરુભક્તિનું કારણ

यस्यां रजन्यां च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कालगतः सा रजनी देवैरुद्योतिता, तत्प्रभृति सा रजनी लोके दीपावलिका इति प्रसिद्धा जाता। नवमल्लकी–नवलेच्छकी–काशी–कोशलका अष्टादशापि गणराजाः संसारपारकरं पोषधोपवासादिकमकुर्वन्। द्वितीये दिवसे कार्तिकशुक्लप्रतिपदि गौतमस्वामिनः केवलमहिमा देवैः कृतः। तेन स दिवसो नूतनवर्षारम्भदिवसत्वेन प्रसिद्धो जातः। भगवतो ज्येष्ठभ्राता नन्दिवर्धनेन भगवन्तं मोक्षगतं श्रुत्वा शोकसागरे निमग्नेन चतुर्थं कृतम्। सुदर्शनया भगिन्या समाश्वास्य निजगृहे आनाय्य चतुर्थस्य पारणकं कारितम्, तेन सा कार्तिकशुक्लद्वितीया भ्रातृद्वितीयेति प्रसिद्धिं प्राप्ता ॥सू०११६॥

कारण बना–और शोक केवलज्ञान का कारण हो गया।

जिस रात्रि में श्रमण भगवान् महावीर मुक्त हुए, उस रात्रि में देवों ने खूब प्रकाश किया। तभी से यह रात्रि लोक में 'दीपावली' के नाम से प्रसिद्ध हुई। काशी देश के नौ मल्लकी और कोशल देश के नौ लेच्छकी इस प्रकार अठारहों गणराजाओंने संसार से पार करनेवाले दो–दो पोषधोपवास किये। दूसरे दिन कार्तिक शुक्ला प्रतिपद् को देवों ने गौतमस्वामी के केवलज्ञान की महीमा की। इस कारण वह दिन नूतन वर्षारम्भ का दिन प्रसिद्ध हुआ। भगवान् को मोक्ष गया सुन कर शोक–सागर में डूबे हुए भगवान् के ज्येष्ठ भ्राता नन्दिवर्धन ने उपवास किया। सुदर्शना बहिन ने उनको सान्त्वना देकर और अपने घर पर लाकर उपवास का पारणक करवाया। इस कारण कार्तिक शुक्ला द्वितीया 'भाई दूज' के नाम से प्रसिद्ध हुई ॥सू०११६॥

થઈ પરંતુ શોક અને કેવળ જ્ઞાનનું કારણ થયું

જે રાત્રીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મુક્ત થયા તે રાત્રીએ દેવોએ ખૂબ પ્રકાશ પાથર્યો અને તેથી જ તે રાત્રી લોકમાં 'દિવાળી' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી

કાશી દેશના મલ્લકિ જાતિના નવ મુગટબંધ રાજાઓ અને કોશલ દેશના લેચ્છકિ જાતિના નવ એમ કુલ અઢાર દેશના રાજાઓએ સંસાર પાર કરવાવાળા અષ્ટમિ પૌષધ ઉપવાસ કર્યો હતા કાશી દેશના રાજાઓ 'મલ્લિક' તરીકે અને કોશલ દેશના રાજાઓ લેચ્છકિ તરીકે ઓળખાય છે

બીજે દિવસે કારતક સુદ એકમના દિવસે દેવોએ ગૌતમસ્વામીના કેવળજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો; તેથી તે 'નૂતન વર્ષારંભ' તરીકે ઓળખાય છે

ભગવાનને મોક્ષ પધાર્યા જાણી શોકગ્રસ્ત બનેલા ભગવાનના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા નંદીવર્ધને ઉપવાસ કર્યો. તેમની સુદર્શના બ્હેને નંદિવર્ધનને સાંત્વના આપી તેમને પોતાને ઘેર પારણું કરાવ્યું તેથી ભાઈબીજ તરીકે પ્રખ્યાત છે (સૂ૦૧૧૬)

टीका—'तए णं से गोयमसामी' इत्यादि। ततः खलु सः गौतमस्वामी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य निर्वाणं=मोक्षं श्रुत्वा वज्राऽऽहत इव=वज्रताडितवत् क्षणं=क्षणपर्यन्त, मौनं अवलम्ब्य=आश्रित्य स्तब्धः=कुण्ठितचेष्टः जातः, ततः पश्चात्-तदनु मोहवशङ्गतः=जातमोहः स गौतमस्वामी विलपति=विलापं करोति-भो भो भदन्त! महावीर! हा! हा! वीर! एतत् किं कृतम् भगवता? चरणपर्युपासकं=स्वचरणसेवकं माम् दूरे प्रेष्य मोक्षं=निर्वाणं गतः। किम् अहं त्वां हस्तेन गृहीत्वा अस्थास्यम्=स्थितोऽभविष्यम्?, किं-देवानुप्रियाणां निर्वाणविभागं प्रार्थयिष्यम्=अयाचिष्ये? येन हेतुना मां दूरे प्रैषयः=प्रेषितवान्। यदि दीनसेवकम् मां स्वेन सार्द्धम्=अनेष्यः, तदा-तर्हि किं मोक्षनगरं=मुक्तिपुरं, सङ्कीर्णं=निरवकाशम् अभविष्यत्?। महापुरुषास्तु सेवकं विना क्षणमपि न तिष्ठन्ति, भदन्तेन सा=सेवकसहनयनी नीतिः=परिपाटी कथं=केन प्रकारेण विस्मृता=विस्मरणपथं नीता? इयम्=एषा प्रवृत्तिः विपरीता=विपर्यस्ता जाता। सहनयनं तु तावत् दूरे तिष्ठतु, परं=किन्तु अन्तसमये=निर्वाणकाले, मां दृष्टितोऽपि=नेत्रतोऽपि दूरे प्राक्षिपः=प्रक्षिप्तवान्। कः अपराधः मया कृतः?

टीका का अर्थ—तब गौतमस्वामी श्रमण भगवान् महावीर का निर्वाण हुआ सुन कर, मानों वज्र से आहत हुए हों, इस प्रकार क्षणभर मौन रह कर सुन्न हो गये। तत्पश्चात् मोह के वश हो कर वह विलाप करने लगे, हे भगवन्! महावीर! हा! हा! वीर! आपने यह क्या किया? मुझ चरणसेवक को दूर भेज दिया और आप स्वयं मोक्ष चल दिये! क्या मैं आप को हाथ से पकड़ कर बैठ जाता? क्या आप के मोक्ष में हिस्सा माँग लेता? फिर क्यों मुझे दूर भेज दिया? अगर मुझ गरीब सेवक को अपने साथ लेते जाते तो क्या मोक्ष-नगर में जगह न मिलती? महापुरुष सेवक के बिना क्षण भर भी नहीं रहते, भदन्त ने यह परिपाटी कैसे भुला दी? यह ता उल्टी ही बात हो गई! खैर, साथ ले जाना तो दूर रहा, मुझे आँखों से भी ओझल फैंक दिया! क्या अपराध किया था मैंने, जिससे आपने ऐसा किया? अब आप

ટીકાનો અર્થ—જ્યારે ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા તે સાંભળીને ગૌતમસ્વામીને જાણે વજ્રપાત થયો હોય તેવો આઘાત લાગ્યો. આ પ્રમાણે ક્ષણવાર મૌન રહીને સૂનમૂન થઈ ગયા ત્યારબાદ મોહને વશ થઇને તે વિલાપ કરવા લાગ્યા-'હે, હે, ભગવાન! મહાવીર! અરે રે! વીર! આપે આ શું કર્યું? ચરણ સેવક એવા મને દૂર મોકલીને આપ મોક્ષે સિધાવ્યા! શું હું આપનો હાથ પકડી બેસી જવાનો હતો? શું આપના મોક્ષમાં ભાગ માગત? તો મને શા માટે દૂર મોકલી દીધો? જો મને-ગરીબ સેવકને આપની સાથે લઇ ગયા હોત તો શું મોક્ષ-નગરમાં જગ્યા ન મળત? મહાપુરુષ સેવક વિના એક ક્ષણ રહેતા નથી, આપે આ પરિપાટી (નિયમ) કેમ ભૂલાવી દીધી? આ તો અવળી જ વાત બની ગઇ! ખેર, સાથે લઈ જવાનું તો દૂર રહ્યું પણ મને આંખો સામેથી

यत्=यस्मात् अपराधात् एवम्=इत्थं कृतम्। अधुना=सम्प्रति देवानुप्रियाणाम् अभावे को मां गौतम गौतमेति कथयित्वा सम्बोधयिष्यति। कं जनम् अहं प्रश्नं प्रक्ष्यामि ? को जनो मे=मम हृदयगतं=मनोऽवस्थितं प्रश्नं समाधास्यति ? लोके मिथ्यान्धकारः=मिथ्यात्वरूपान्धकारः, प्रसरिष्यति=विस्तीर्णो भविष्यति, तं=मिथ्यान्धकारं, को जनः अपाकरिष्यति=दूरीकरिष्यति ? एवम्=इत्थम्, विलपन्=विलापं कुर्वन् गौतमस्वामी मनसि=हृदि अचिन्तयत्–सत्यं=यथार्थं, यत्–वीतरागाः, रागरहिताः=रागवर्जिता एव भवन्ति यस्य नामैव वीतरागः सः कस्मिन् रागं कुर्यात् ? अपि तु न कस्मिन्नपि। एवम्=इत्थम्, ज्ञात्वा अवधिम्=अवधिज्ञानं प्रयुङ्क्ते। अवधिना=अवधिज्ञानोपयोगेन भवकूपपातिनं=संसाररूपकूपपातनशीलं मोहकलितं=मोहयुतं वीतरागोपालम्भरूपं=श्रीमहावीरस्वामिनं प्रति उपालम्भरूपम्–उपालम्भलक्षणं निजापराधं ज्ञात्वा क्षामयित्वा पश्चात्तापम् करोति। अनुचिन्तयति च–को जनो ममास्ति ? अहं च कस्यास्मि ? अस्मिन् संसारे न कोऽपि ममास्ति, न चाहं कस्यचिदस्मीत्यर्थः।

देवानुप्रिय के अभाव में कौन 'गोयमा, गोयमा' कह कर मुझे संबोधन करेगा ? किससे मैं प्रश्न पूछूंगा ? कौन मेरे मन के प्रश्न का समाधान करेगा ? लोक में मिथ्यात्व का अंधकाररूप फैल जायगा, अब कौन उसे दूर करेगा ? इस प्रकार विलाप करते हुए गौतमस्वामी ने मन में विचार किया–सत्य है; वीतराग, राग से वर्जित होते हैं। जिसका नाम ही वीतराग हो, वह किस पर राग रक्खेगा ? किसी पर भी नहीं। ऐसा जान कर गौतमस्वामी ने अवधिज्ञान का उपयोग लगाया। अवधिज्ञान के उपयोग से उन्हें मालूम हुआ कि यह भगवान् को उपालंभ देना मेरा अपराध है। यह अपराध भव रूपी कूप में गिराने वाला और मोहजनित है। यह जान कर उन्होंने अपने अपराध के लिए पश्चात्ताप किया और विचार किया कि–

પણ અકસ્માત્ કર્યો ? મે એવો કયો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી આપે આમ કર્યું ? હવે આપ દેવાનુપ્રિયના અભાવમાં કોણ 'ગોયમા ગોયમા' કહીને મને સંબોધન કરશે ? કોને હું પ્રશ્નો પૂછીશ ? કોણ મારા મનના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરશે ? લોકમાં મિથ્યાત્વરૂપી અંધકાર ફેલાશે. હવે કોણ તેને દૂર કરશે ?

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં ગૌતમસ્વામીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે સત્ય છે વીતરાગ રાગ વિનાના હોય છે જેનું નામ જ વીતરાગ છે તે કોના પર રાગ રાખે ? કોઈના પર પણ નહીં ! એમ સમજીને ગૌતમસ્વામીએ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો. અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી તેમને લાગ્યું કે આ પ્રમાણે ભગવાનને ઠપકો આપવો તે મારો અપરાધ છે આ અપરાધ ભવરૂપ કૂવામાં પાડનાર અને મોહજનિત છે એમ જાણીને તેમણે પોતાના અપરાધ માટે પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને વિચાર કર્યો કે સંસારમાં મારું કોણ છે ? અને હું કોનો છું ? એટલે કે મારું કોઈ નથી

यतः आत्मा एक एव=सजातीयद्वितीयरहित–एव परलोकात् आगच्छति च=पुनः एकाकी एव लोके गच्छति। न कोऽपि तेन–आत्मना सार्द्धं=सह, आगच्छति गच्छति च। तदुक्तम्–'एगोह' इत्यादि।

एकः=अद्वितीयः अहमस्मि, कोऽपि मे=मम नास्ति। अहं च अन्यस्य कस्यापि नास्मि। एवम्=इत्थम् मनसा=चित्तेन अदीनम्=उदारम् आत्मानम् अनुशासयेत् ॥१॥

इत्यादिवचनेन एकत्वभावनाभावितस्य गौतमस्वामिनः कार्तिकशुक्लप्रतिपदि दिनकरोदयसमये=सूर्योदय–समकाले एव लोकालोकाऽऽलोकनसमर्थं=लोकालोकदर्शनक्षमं निर्वाणं=मोक्षकारणतया तत्स्वरूपं कृत्स्नं सर्वपदार्थ–साक्षात्कारितया सर्वस्वरूपम् प्रतिपूर्णं=वैकल्यरहिततयाऽविकलम्, अव्याहतम्=व्याघातवर्जितं निरावरणम्=आवरणरहितम्, अनन्तम्=अन्तरहितम्, अनुत्तरम्=सर्वश्रेष्ठं केवलवरज्ञानदर्शनं=केवलज्ञानं–केवलदर्शनं च समुत्पन्नं=

संसार में मेरा कौन है? और मैं किस का हूँ, क्यों कि यह आत्मा विना किसी दूसरे आत्मा के साथ–अकेला ही परलोक से आता है और अकेला ही परलोक में जाता है। न कोई आत्मा के साथ आता है, न साथ जाता है। कहा भी है—

'मैं अकेला हूँ–अद्वितीय हूँ। मेरा कोई नहीं है और मैं किसी का नहीं हूँ। इस प्रकार मन से अपने दैन्यरहित–उदार आत्मा का अनुशासन करे!'

इस प्रकार एकत्वभावना से प्रभावित हुए गौतम स्वामी को कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपदा को, ठीक सूर्योदय के समय ही, लोक और अलोक को जानने–देखने में समर्थ, मोक्ष के कारणभूत, समस्त पदार्थों को प्रत्यक्ष करने वाले, अविकल–सम्पूर्ण, सब प्रकार की रुकावटों से रहित, सब प्रकार के आवरणों से रहित, सब प्रकार की द्रव्य क्षेत्र काल भाव संबंधी परिधियों से रहित तथा शाश्वतस्थायी और सर्वोत्तम केवलज्ञान और

અને હું કોઇનો નથી, કારણ કે આત્મા બીજા કોઈ પણ આત્માના સાથ વિના એકલો જ પરલોકમાંથી આવે છે અને એકલો જ પરલોકમા જાય છે. આત્માની સાથે કોઈ આવતું પણ નથી અને જતું પણ નથી. કહ્યુ પણ છે–

"હું એકલો છુ–અદ્વિતીય છુ મારૂં કોઈ નથી અને હું કોઇનો નથી. આ પ્રમાણે મનથી પોતાના દૈન્યરહિત–ઉદાર આત્માનુ અનુશાસન કરે."

આ પ્રમાણે એકત્ર ભાવનાથી પ્રભાવિત થયેલ ગૌતમ સ્વામીને કાર્તક સુદ એકમે બરાબર સૂર્યોદયને સમયે જ લોક અને અલોકને જાણવા–દેખવાને સમર્થ મોક્ષના કારણભૂત, સમસ્ત પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ કરનાર, અવિકલ–સંપૂર્ણ, સઘળી જાતની આડખિલીઓ વિનાનું, સઘળા પ્રકારના આવરણો વિનાનુ, સઘળા પ્રકારની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને

जातम्। तदा=तस्मिन् समये भवनपतिव्यन्तरज्योतिषिकविमानवासिभिः देवदेवीवृन्दैः=देवदेवीसमूहैः स्व-स्व-ऋद्धि-समृद्धिभिः, आगत्य=गौतमस्वामिपार्श्वे समागत्य केवलमहिमा=केवलमहोत्सवः कृतः। तदा त्रैलोक्ये=त्रिषु लोकेषु अमन्दानन्दः=महान् प्रमोदः संजातः। महापुरुषाणां=महात्मनां सर्वा अपि चेष्टाः= क्रिया हितकर्यः= मोक्षरूपफलकारिण्य एव भवन्ति। तथाहि–

गौतमस्वामिनः अहङ्कारोऽपि=विद्यामदोऽपि बोधाय=सम्यक्त्वप्राप्तये आसीत्=अभूत्, तथा–तस्य रागोऽपि गुरुभक्तिः=गुरुभक्तये, आसीत्, विषादोऽपि=भगवद्विरहजनितः खेदोऽपि केवलाय=केवलज्ञानप्राप्तये आसीत्। इत्येवं गौतमस्वामिनः सर्वं चरित्रं चित्रम्=आश्चर्यकारकम् आसीत्। इति।

केवल दर्शन उत्पन्न हो गया। भगवान् गौतम सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हो गये।

उस समय भवनपति, व्यन्तर, ज्योतिषिक और विमानवासी–चारों निकायों के देवों और देवियों ने अपनी-अपनी ऋद्धि-समृद्धि के साथ गौतमस्वामी के पास आकर केवलज्ञान का महोत्सव मनाया। उस समय तीनों लोकों में खूब आनन्द ही आनन्द हो गया। महापुरुषों की सभी क्रियाएँ हितकारिणी ही होती हैं। देखिए न, गौतम स्वामी को अपनी विद्या का अहंकार हुआ तो उससे उन्हें सम्यक्त्व की प्राप्ति हुई। अर्थात् अहंकार से प्रेरित होकर वे भगवान् को पराजित करने चले तो सम्यक्त्व प्राप्त हुआ। इसी प्रकार उनका राग भाव गुरुभक्ति का कारण बना। भगवान् के वियोग से उत्पन्न हुआ खेद केवलज्ञान की प्राप्ति का कारण हो गया। इस प्रकार गौतमस्वामी का समग्र चरित्र आश्चर्यजनक है–अनोखा है।

કાળ સંબંધી પરિધિઓ (સીમા) વિનાનું તથા શાશ્વત-સ્થાયી અને સર્વોત્તમ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું ભગવાન ગૌતમ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થઈ ગયા. તે સમયે ભવનપતિ વ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વિમાનવાસી ચારે નિકાયોના દેવો અને દેવીઓએ પોતપોતાની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિની સાથે ગૌતમ સ્વામી પાસે આવીને કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ ઉજવ્યો. તે સમયે ત્રણે લોકમાં આનંદ આનંદ છવાઈ ગયો.

મહાપુરુષોની બધી ક્રિયાઓ હિતકારી હોય છે જુઓને, ગૌતમ સ્વામીને પોતાની વિદ્યાનું અભિમાન થયું તો તેથી તેમને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું એટલે કે અહંકારથી પ્રેરાઈને તેઓ ભગવાનને પરાજિત કરવા ઉપડયા તો સમ્યક્ત્વ પામ્યા. એજ પ્રમાણે તેમનો રાગભાવ ગુરુભક્તિનું કારણ બન્યો. ભગવાનના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલ ખેદ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કારણ બન્યો આ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીનું આખું ચરિત્ર આશ્ચર્યજનક-અનોખું છે જે શત્રે

यस्यां रजन्यां=रात्रौ च खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कालगतः=कालधर्मं प्राप्तः सा रजनी देवैः उद्द्योतिता=दिव्यज्योतिषा प्रकाशिता तत्प्रभृति तदादि सा रजनी लोके 'दीपावलिका' इति नाम्ना प्रसिद्धा जाता। नवमल्लकी–नवलेच्छकी–काशी–कोसलकाः=मल्लकीजातीयाः काशीदेशस्य नव गणराजाः लेच्छकीजातीयाः कोसलदेशस्य नव गणराजा इत्येवं अष्टादशापि गणराजाः संसारपारकरं–भवसमाप्तिकारि पोषधोपवासद्विकं–पोषणं पोषः=धर्मपुष्टिः–तं धत्ते=गृह्णातीतिपोषधः, स चासावुपवासश्चेति, यद्वा–पोषधम्=प्रागुक्तव्युत्पत्तिकम् अष्टम्यादि-पर्वदिनजातं तत्रोपवासः–उप=आहारत्यागमुपेत्य वासः=निवसनं–पोषधोपवासः, तस्य द्विकं=द्वयम्–चतुर्दश्याममा-वास्यायां च पोषधोपवासम् अकुर्वन्=कृतवन्तः। द्वितीये दिवसे=दिने कार्तिकशुद्धप्रतिपदि गौतमस्वामिनः केवलमहिमा=केवलज्ञानमहोत्सवो देवैः कृतः। तेन हेतुना स दिवसः=कार्तिकशुक्लप्रतिपद्दिनं नूतनवर्षारम्भ-दिवसत्वेन प्रसिद्धो जातः। भगवतः–श्रीवीरस्वामिनः ज्येष्ठभ्राता नन्दिवर्धनेन भगवन्तं=श्रीवीरस्वामिनं मोक्षगतं=

जिस रात्रि में श्रवण भगवान् महावीर कालधर्म को प्राप्त हुए, वह रात्रि देवों ने दिव्य प्रकाशमय बना दी थी, तभी से वह रात्रि 'दीपावलिका' इस नाम से प्रसिद्ध हुई। मल्लकी–जाति के काशी देश के नौं गणराजाओं ने तथा लेच्छकी जाति के कोसल देश के नौं गणराजाओं ने, इस प्रकार अठारहों गण-राजाओं ने संसार जन्ममरण का अन्त करने वाले दो–दो पोषधोपवास किये। पोष अर्थात् धर्म की पुष्टि करने वाला उपवास पोषधोपवास कहलाता है। अथवा धर्म का पोषण करने वाला, अष्टमी आदि पर्व–दिनों में किया जाने वाला, आहार आदि का त्याग करके जो धर्मध्यानपूर्वक निवास किया जाता है, वह पोषधोप-वास कहलाता है। दूसरे दिन अर्थात् कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपदा को देवों ने गौतम स्वामी के केवलज्ञान का महोत्सव मनाया था इस कारण वह दिन–कार्त्तिक शुक्ला प्रतिपद् नवीन वर्ष के आरंभ का दिन कहलाया।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મ પામ્યા, તે રાત્રિને દેવોએ દિવ્ય પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરી નાખી હતી ત્યારથી તે રાત્રિ "દીપાવલિ"ના આ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ. મલ્લકી જાતિના કાશી દેશના નવ ગણુરાજાઓએ તથા લચ્છકી (લિચ્છવી) જાતિના કોસલ દેશના નવ ગણુરાજાઓએ, આ રીતે અઢારે ગણુરાજાઓએ સંસાર જન્મમરણનો અન્ત લાવનાર બે બે પોષધોપવાસ કર્યા. પોષધ એટલે કે ધર્મની પુષ્ટિ કરનાર ઉપવાસ પોષધોપવાસ કહેવાય છે. અથવા ધર્મનું પોષણ કરનાર, આઠમ આદિ પર્વ દિને કરાતા, આહાર આદિનો ત્યાગ કરીને જે ધર્મધ્યાન પૂર્વક નિવાસ કરાય છે, તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે. બીજે દિવસે એટલે કાર્તક શુદી એકમે દેવોએ ગૌતમ સ્વામીના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો. તે કારણે તે દિવસે–કાર્તક શુદી એકમ–નૂતન વર્ષનો પ્રથમ દિવસ કહેવાયો.

मोक्षमाप्तं श्रुत्वा शोकसागरे=श्रीवीरस्वामिमहानिर्योगजनितशोकसमुद्रे निमग्नेन सता चतुर्थं=चतुर्थभक्तं कृतम्। सुदर्शनया=सुदर्शनानाम्न्या नन्दिवर्धनस्य भगिन्या तं=नन्दिवर्धनम् आश्वास्य=धैर्यवचनेनाऽऽश्वासितं कृत्वा निजगृहे=स्वभवने आनाय्य चतुर्थस्य=चतुर्थभक्ततपसः पारणकं कारितम् तेन=सा कार्तिकशुद्धद्वितीया 'भ्रातृद्वितीया' इति=अनेन नाम्ना प्रसिद्धिं=प्रख्यातिं प्राप्ता ॥सू०११६॥

भगवओ परिवारवण्णणं

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स इन्दभूइपमिइओ (१४००) चउद्दस सहस्ससाहूणं उक्किट्ठा साहुसंपया होत्था। चंदणबालापमिइओ (३६०००) छत्तीससमणीसाहस्सीओ उक्किट्ठा समणीसंपया। संखपोक्खलिप्पमिइओ (१५९०००) एगूणसट्ठिसहस्साहियाणं एगसयसहस्ससमणोवासगाणं उक्किट्ठा समणोवासगसंपया। सुलसा रेवईपमिइओ (३१८०००) अट्ठारस सहस्साहियाणं तिन्निसयसहस्सासमणोवासियाणं उक्किट्ठा समणोवासियसंपया। अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणस्सेव अवितहं वागरमाणाणं तिसयाणं चउद्दसपुव्वीणं उक्किट्ठा चउद्दसपुव्विसंपया। तेरससयाणं ओहिनाणीणं उक्किट्ठा ओहिनाणिसंपया। उप्पन्नवरनाणदंसणधराणं सत्तसयाणं केवलनाणीणं उक्किट्ठा केवलनाणिसंपया। अदेवाणं देविड्ढिपत्ताणं सत्तसयाणं वेउव्वीणं उक्किट्ठा वेउव्वियसंपया। अड्ढाइज्जेसु दीवेसु दोसु य समुद्देसु सन्नीणं पंचिंदियाणं पज्जत्तगाणं मणोगए भावे जाणमाणाणं पंचसयाणं विउलमईणं उक्किट्ठा विउलमइसंपया। सदेवमणुयासुराए परिसाए वाए अपराजियाणं चउसयाणं वाईणं उक्किट्ठा वाइसंपया होत्था। सिद्धाणं जाव सव्वदुक्खप्पहीणाणं सत्तसयाणं अंतेवासीणं उक्किट्ठा संपया, एवं चेव चउद्दससयाणं अज्जियाणं सिद्धाणं उक्किट्ठा संपया, एवं सव्वा एगतीससहस्सा सिद्धसंपयाणं अणुत्तरोववाइयाणं उक्किट्ठा अणुत्तरोववाइयसंपया होत्था। दुविहा य अंतगडभूमी होत्था, तंजहा—जुगंतगडभूमी य परियायंतगडभूमी य ॥सू०११७॥

भगवान महावीर के ज्येष्ठ भ्राता नन्दिवर्धनने, भगवान् को मोक्ष प्राप्त हुआ सुन कर, शोक के सागर में निमग्न होकर उपवास किया था। तब नन्दिवर्धन की भगिनि सुदर्शना ने उन्हें सान्त्वना दे कर और अपने घर में लाकर उपवास का पारणा करवाया। इस कारण कार्तिक शुक्ला द्वितीया 'भाई-दूज' के नाम से विख्यात हो गई ॥सू०११६॥

ભગવાન મહાવીરના મોટા ભાઈ નન્દિવર્ધન, ભગવાને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે સાંભળીને, શોકના સાગરમાં ડૂબીને ઉપવાસ કર્યો હતો ત્યારે નન્દિવર્ધનની બેન સુદર્શનાએ તેમને સાન્ત્વના દઈને અને પોતાના ઘેર લાવીને ઉપવાસનું પારણું કરાવ્યું આ કારણે કાર્તિક શુદી બીજ 'ભાઈ બીજ'ને નામે પ્રખ્યાત થઈ ॥સૂ૦૧૧૬॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य इन्द्रभूतिप्रभृतीनां चतुर्दशसहस्र-साधूनामुत्कृष्टा साधुसम्पदा जाता। चन्दनबालाप्रभृतीनां षट्त्रिंशच्छ्रमणीसाहस्रीणामुत्कृष्टा श्रमणीसम्पदा, शङ्खपुष्कलिप्रभृतीनामेकोनषष्टिसहस्राभ्यधिकानामेकशतसहस्रश्रमणोपासकानामुत्कृष्टा श्रमणोपासकसम्पदा, सुलसा-रेवतीप्रभृतीनामष्टादशसहस्राभ्यधिकानां त्रिशतसहस्रश्रमणोपासिकानामुत्कृष्टा श्रमणोपासिकसम्पदा, अजिनानां जिनसंकाशानां सर्वाक्षरसंनिपातिना जिनस्येवावितथं व्याकुर्वतां त्रिशतानां चतुर्दशपूर्विणामुत्कृष्टा चतुर्दशपूर्वि-सम्पदा, अतिशयप्राप्तानां त्रयोदशशतानाम् अवधिज्ञानिना उत्कृष्टा अवधिज्ञानिसम्पदा, उत्पन्नवरज्ञानदर्शनधराणां सप्तशतानां केवलज्ञानिना उत्कृष्टा केवलज्ञानिसम्पदा, अदेवानां देवर्द्धिप्राप्ताना सप्तशतानां वैक्रियिणां उत्कृष्टा

भगवान् के परिवार का वर्णन

मूल का अर्थ—'तेणं काले णं' इत्यादि। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर की इन्द्रभूति आदि चौदह हजार साधुओं की उत्कृष्ट साधु–संपदा था। चन्दनबाला आदि छत्तीस हजार साध्वियों की उत्कृष्ट साध्वी संपदा थी। शंख, पुष्कलि आदि एक लाख उनसठ हजार श्रावकों की उत्कृष्ट श्रावकसम्पदा थी। सुलसा रेवती आदि तीन लाख अठारह हजार श्राविकाओं की उत्कृष्ट श्राविका–सम्पदा थी। जिन नहीं परन्तु जिन के समान, सर्वाक्षरसन्निपाती और जिन की भाँति ही सत्य प्ररूपणा करनेवाले चौदह पूर्वधारकों की उत्कृष्ट तीनसौ चौदह उत्कृष्ट पूर्वधारी–सम्पदा थी। अतिशय को प्राप्त तेरहसौ अवधिज्ञानियों की अवधि-ज्ञानी–सम्पदा थी। सातसौ उत्पन्न–वर ज्ञानदर्शन को धारण करनेवाले केवलियों की केवली–सम्पदा थी। देव न होने पर भी देव–ऋद्धि को प्राप्त सातसौ वैक्रियलब्धि के धारकों की वैक्रियिक–सम्पदा थी। अढाई

ભગવાનના પરિવારનું વર્ણન

મૂળનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ તે કાળ તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ને, ઈન્દ્રભૂતિ વિગેરે ચૌદ હજાર સાધુઓની ઉત્કૃષ્ટ સાધુસંપદા હતી. ચંદનબાળા વિગેરે છત્રીશ હજાર સાધ્વીઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. શંખ, પુષ્પકલિ વિગેરે એક લાખ ઓગણસાઠ હજાર શ્રાવકોની શ્રાવક સંપદા હતી સુલસા રેવતી વિગેરે ત્રણ લાખ અઢાર હજાર શ્રાવિકાઓની સંપદા તેમને હતી. જીન નહિ પણ જીન સમાન, સર્વાક્ષરસન્નિપાતી અર્થાત્ સર્વશ્રુતના જાણનાર અને જેની વૃત્તિ સત્ય પ્રરૂપણા કરવાનાગી, એવા ચૌદ પૂર્વધારકોની, ત્રણસો ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ પૂર્વધારી સંપદા હતી. અતિશયની પ્રાપ્તિવાળા તેરસો અવધિજ્ઞાનીઓનો–અવધિજ્ઞાની સંપદા હતી. સાતસો ઉત્પન્ન વરજ્ઞાન દર્શનને ધારણ કરવા-વાળા કેવળજ્ઞાનીઓની કેવળી સંપદા હતી. દેવ નહિ પણ દેવઋદ્ધિને પ્રાપ્ત સાતસો મુનિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી.

वैक्रियिकसम्पदा, अर्धतृतीयेषु द्वीपेषु द्वयोश्च समुद्रयोः पर्याप्तकानां संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतान् भावान् जानतां पञ्चशतानां विपुलमतीनां उत्कृष्टा विपुलमतिसम्पदा, सदेवमनुजासुरायां परिषदि वादे अपराजितानां चतुश्शतानां वादिनां उत्कृष्टा वादिसंपदा जाता। सिद्धानां यावत्-सर्वदुःखप्रहीणानां सप्तशतानामन्तेवासिनां उत्कृष्टा संपदा, एवमेव चतुर्दशशतानामार्यिकासिद्धानाम् उत्कृष्टा सम्पदा, एवं सर्वा एकविंशतिः शतानि सिद्धसंपदा आसीत्। गतिकल्याणानां स्थितिकल्याणानामागमिष्यद्भद्राणामष्टशतानामनुत्तरोपपातिकानामुत्कृष्टा अनुत्तरोपपातिकसम्पदा ऽऽसीत्। द्विविधा चान्तकृतभूमिरासीत्, तद्यथा-युगान्तकृतभूमिश्च पर्यायान्तकृतभूमिश्च ॥सू०११७॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य इन्द्रभूति-प्रमुखानाम्=इन्द्रभूत्यादीनां चतुर्दशसहस्र १४००० साधूनाम् उत्कृष्टा साधुसम्पदा=साधुसम्पत्तिरासीत्।

द्वीपों और समुद्रों के पर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों के मनोगत भावों को जाननेवाले पाँचसौ विपुलमति ज्ञानियों की विपुलमति-सम्पदा थी। देवों, मनुष्यों और असुरों सहित परिषद् में, वाद-विवाद में, पराजित न होनेवाले-चारसौ वादियों की उत्कृष्ट वादी-सम्पदा थी। सिद्धों यावत् समस्त दुःखों से रहित सातसौ सिद्धों की उत्कृष्ट सिद्ध-सम्पदा थी। इसी प्रकार चौदहसौ आर्यिका सिद्धों की उत्कृष्ट सम्पदा थी। इस तरह दोनों को मिलाकर इक्कीस सौ सिद्धों की सम्पदा थी। गतिकल्याण, स्थितिकल्याण और आगमीभद्र आठ सौ अनुत्तरोपपातिकों (अनुत्तर विमान में उत्पन्न होने वालों) की उत्कृष्ट अनुत्तरोपपातिक सम्पदा थी। दो प्रकार की अन्तकृतभूमि थी। जैसे-युगान्तकृतभूमि और पर्यायान्तकृतभूमि ॥मू०११७॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर की इन्द्रभूति आदि चौदह हजार साधुओं की उत्कृष्ट साधु-सम्पदा थी; अर्थात् भगवान् के चौदह हजार साधु थे। चन्दनबाला आदि छत्तीस

અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્ર પર્યન્તના પર્યાપ્તસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના મનોગત ભાવોને જાણવાવાળા પાંચસો વિપુલમતિ જ્ઞાનીઓની વિપુલમતિ-સંપદા હતી. દેવો, મનુષ્યો અને અસુરો સહિતની પરિષદમાં વાદ-વિવાદમાં પરાજિત ન થવાવાળા ચારસો વાદીઓની ઉત્કૃષ્ટ વાદીસંપદા હતી. સિદ્ધો યાવત્ સમસ્ત દુઃખોથી રહિત સાતસો સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધ-સંપદા હતી. આ પ્રકારે ચૌદસો આર્યિકા-સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. આ પ્રમાણે બન્ને મળી એકવીસસો સિદ્ધોની સંપદા હતી. ગતિકલ્યાણ સ્થિતિકલ્યાણ અને આગમીભદ્ર આઠસો અનુત્તરોપપાતિકો અનુત્તર વિમાનમાં જવાવાળાની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. બે પ્રકારની અંતકૃતભૂમિ હતી. (૧) યુગાન્તકૃત ભૂમિ, (૨) પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિ. (સૂ૦૧૧૭)

વિશેષાર્થ—તે કાળ અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું શાસન એટલું બધું વેગવન્તુ હતું કે ચૌદ હજાર પુરુષો સંપૂર્ણ ત્યાગ ભાવી થયા હતા. ભગવાનના પ્રવચનનો એ જ હેતુ હતો કે જીવોને સંસારસાગરમાંથી બચાવી

चन्दनवालाप्रभृतीनां=चन्दनबालादीनां-षट्त्रिंशच्छ्रमणीसाहस्रीणां=षट्त्रिंशत्सहस्रपरिमितसाध्वीनाम् उत्कृष्टा श्रमणी-सम्पदा–साध्वीरूपसम्पत्तिरासीत्। शङ्खपुष्कलिप्रभृतीनां–शङ्खः शतकापरनामा, पुष्कली च श्रमणोपासकौ तत्प्रभृतीनां=तदादीनाम् एकोनषष्टिसहस्राभ्यधिकानाम्=एकोनषष्टिसहस्रोत्तरकाणाम् एकशतसहस्रश्रमणोपासकानाम्=एकोनषष्टिसहस्राधिके एकलक्षसंख्यकश्रावकाणाम् १५९००० उत्कृष्टा श्रमणोपासकसम्पदा-श्रावकरूपसम्पत्तिः जाता। तथा–सुलसा रेवती प्रभृतीनाम्-अष्टादशसहस्राभ्यधिकानाम्=अष्टादशसहस्रोत्तरकाणां,त्रिशतसहस्रश्रमणोपासिकानां=अष्टादश-सहस्राधिक लक्षत्रयसंख्यकश्राविकाणाम् उत्कृष्टश्रमणोपासिकासम्पदा श्राविकासम्पत्तिः जाता। तथा–अजिनानाम्=अस

हजार साध्वियों की उत्कृष्ट साध्वी–संपदा थी, अर्थात् छत्तीस हजार साध्वियां थीं। शंख, शतक–अपरनाम-वाले तथा पुष्कलि वगैरह एक लाख उनसठ हजार (१५९०००) श्रावकों की उत्कृष्ट श्रावक–सम्पदा थी। सुलसा रेवती (रेवती यह भगवानको औषध दान देने वाली थी।) आदि तीन लाख अठारह हजार श्राविकाओं की उत्कृष्ट श्राविका सम्पदा थी। जिन अर्थात् सर्वज्ञ न होने पर भी सर्वज्ञ और सर्वाक्षर–सन्निपाती अर्थात्

લવાનો હતો. તેમના પ્રવચનની પ્રથમ ભૂમિકા વૈરાગ્ય હતી. આ પ્રવચનો એટલા બધા નિર્દોષ હતા અને શીતલ વહેતા કે યોગ્ય જીવોનું વલણ આ તરફ થઈ રહ્યું હતું ને સંસારતાપમાથી ઉગરવાનો માર્ગ ભગવાનની નિર્દોષ અને નિર્મળ વાણી છે, એમ સમજી ઘણા આત્માર્થી અને મોક્ષાર્થી જીવોએ સાધુવ્રતો અંગીકાર કર્યાં.

પુરુષો ઉપરાત નિર્મળ અને સરળ હૃદયની બહેનો પણ સ્વઉદ્ધાર નિમિત્તે ભગવાન પાસે દીક્ષિત થઈને ભગવાનની અમૃતમય વાણીનું પાન કરવા લાગી. આ વાણી દિલને ઠંડક આપનારી હોવાથી આત્મરસ જામવા લાગ્યો. તેના પ્રતાપે સ્ત્રી–સમુદાયે મહાવ્રતો અંગીકાર કર્યાં, જેમની સંખ્યા છત્રીસ હજારની હતી, પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓના હૃદયો ધર્મથી વધારે રંગાય છે, તેથી તેમની સંખ્યા પુરુષો કરતાં વધતી ગઈ. તેમનામાં સૌથી મોટા અને અગ્રેસરપદે ચંદનબાળા હતાં.

જેઓ સાધુપણું લેવાને અશક્ત નિવડયા તેઓએ બાર વ્રત ધારણ કર્યાં, એટલે સંસારમાં રહી પાપભીરૂ બની સર્વ પ્રકારના વ્યાપારો તથા ભોગ અને ઉપભોગની વસ્તુઓનું પરિમાણ કરી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કર્યા કરતા. નીતિપૂર્વક ધન પ્રાપ્ત કરી. નિષ્પાપી જીવન વિતાવવાના પ્રયાસો તેઓ કરતા. આવો વર્ગ ઘણો મોટો હતો અને તેની સંખ્યા એક લાખ ઓગણસાઠ હજારની થઈ આ વર્ગને 'શ્રાવક વર્ગ' કહેવામાં આવ્યો, જે ભગવાનના પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતો અનુસાર ચાલી તેમના અનુયાયીઓ ગણાતા હતા. તેઓમાં શંખ જેનું બીજું નામ શતક હતું તે અને પુષ્કલિ વિગેરે મુખ્ય હતા. સંસારમાં રહેતો સ્ત્રીવર્ગ પણ ભગવાનના પ્રરૂપેલા બાર વ્રતોને અંગીકાર કરી જીવન

षञ्चानां जिनसङ्काशानां=जिनतुल्यानाम् सर्वाक्षरसन्निपातिनां सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताः=अक्षरसंयोगाः-सर्वाक्षरसन्निपाताः, ते सन्ति येषां ते तथा-त्रिदिवसकल्पश्रुत्या इत्यर्थः, तेषाम्, पुनः कीदृशानाम् ? जिनस्येव=जिनवत्-अवितथं=यथार्थं, व्याकुर्वताम्=प्रश्ननिर्णयं कुर्वतां त्रिशतानां=शतत्रयसंख्यकानां चतुर्दशसंख्यकपूर्वधारिणाम् उत्कृष्टा चतुर्दशपूर्विसम्पदा जाता। तथा-अतिशयप्राप्तानाम्=प्राप्तलब्धिनाम् त्रयोदशशतानां=त्रिशताधिकैकसहस्रसंख्यकानाम् अवधिज्ञानिनाम्=अवधिज्ञानवताम् उत्कृष्टा अवधिज्ञानिसम्पदा-अवधिज्ञानसम्पन्नमुनिरूपसम्पदपि, तथा-उत्पन्नवर ज्ञानदर्शनधराणाम् उत्पन्न-समुत्पन्नं यद्वरं ज्ञानं दर्शनं च तदुभयधराणां सप्तशतानां=सप्तशतसंख्यकानां केवल-ज्ञानिनाम् उत्कृष्टा केवलज्ञानिसम्पदा, तथा अदेवानां=देवभिन्नानामपि देवर्द्धिप्राप्तानां सप्तशतानां=सप्तशतसंख्यकानां वैक्रियिणां=वैक्रियशक्तिमतां उत्कृष्टा वैक्रियिकसम्पदा, तथा-अर्धतृतीयेषु द्वीपेषु=जम्बूद्वीप-धातकीखण्ड पुष्क-

---

सम्पूर्ण श्रुत के ज्ञाता, तथा यथार्थ अर्थात् सर्वज्ञ जैसा उत्तर देने वाले चौदह पूर्वधारियों की तीन सौ उत्कृष्ट चतुर्दशपूर्वधारी सम्पदा थी। अवधिज्ञान को धारण करनेवाले प्राप्तलब्धि तेरह सौ मुनियों की उत्कृष्ट अवधिज्ञानी सम्पदा थी। उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करने वाले सात सौ केवलज्ञानियों की उत्कृष्ट केवली-सम्पदा थी। देव न होने पर भी देव-ऋद्धि अर्थात् वैक्रियलब्धि को धारण करने वाले सात सौ मुनियों की उत्कृष्ट सम्पदा थी। जम्बूद्वीप, धातकीखण्डद्वीप और पुष्करार्धद्वीप-इस तरह अढाई द्वीपों के तथा लवण

શ્રાવિકાઓ. તે શ્રાવિકા વર્ગની સંખ્યા ત્રણ લાખ અઢાર હજારની હતી, તેમાં મુખ્યપણે સુલસા દેવી અને રેવતી દેવી હતાં. રેવતીએ ભગવાનને ઔષધનું દાન આપ્યું હતું

જિન નહિ પણ જિન સરિખા એટલે સર્વજ્ઞ નહિ પણ સર્વજ્ઞ સમાન જેનું જ્ઞાન હતું, 'સર્વાક્ષરસન્નિપાતી' એટલે સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનના જ્ઞાતા, અને યથાર્થ-એટલે સર્વજ્ઞ સમાન ઉત્તર આપવાવાળા ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન ધારણ કરવાવાળા ચૌદ પૂર્વધારીઓની ત્રણસોની સંખ્યા હતી. આ શ્રુતજ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ સર્વજ્ઞ જેવો જ છે આવા શ્રુતજ્ઞાનીઓ 'શ્રુતકેવલીઓ' તરીકે ઓળખાય છે કારણ કે જેમ કેવલીઓને કેવલજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ હોય છે તેમ આ શ્રુતકેવલીઓને કેવલજ્ઞાન પરોક્ષ હોય છે. કેવલીઓના જેટલું જ તેઓ અનુમાન પ્રમાણથી જ જાણી શકે છે અને કહી શકે છે આવા 'કેવલીઓ' સામાન્ય મનઃકેવલીઓ કહેવાય શ્રુતકેવલીઓ ને કેવલીઓ વચ્ચે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ જેટલો જ ફરક હોય છે

પ્રમાણ પામી શકે તેવા ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિધારક અને અવધિજ્ઞાનના ધારક એવા મુનિઓની સંખ્યા તેરસો જેટલી હતી. ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન અને દર્શનના ધારક એવા સાતસો કેવલજ્ઞાનીઓ પ્રભુ પાસે હતા દેવ નહિ પણ દેવ જેટલી રિદ્ધિના ધારક એવા વૈક્રિયલબ્ધિના ધારણ કરવાવાળા સાતસો વૈક્રિયિઓનો સંઘ પ્રભુ પાસે હતો. જંબુદ્વીપ,

राद्धेरूपेषु द्वीपेषु द्वयोश्च समुद्रयोः पर्याप्तकानां सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतान्=हृदयस्थितान् भावान्=अभिप्रायान् जानतां पञ्चशतानां=पञ्चशतसंख्यकानां विपुलमतीनाम् उत्कृष्टा विपुलमतिसम्पदा, तथा—सदेवमनुजासुरायाम्=देवमनुष्यासुरसहितायां, परिषदि=सभायां, वादे=शास्त्रार्थविचारे अपराजितानाम्=अपरास्तानां चतुश्शतानां=चतुश्शतसंख्यकानां वादिनाम् उत्कृष्टा वादिसम्पदा जाता। तथा—सिद्धानां 'यावत्'—पदेन बुद्धानां, मुक्तानां, परिनिर्वृत्तानाम्, इत्येषां संग्रहः, सर्वदुःखप्रहीणानां=प्रहीणसर्वदुःखानां सप्तशतानां=सप्तशतसंख्यकानाम्—अन्तेवासिनां=शिष्याणाम् उत्कृष्टा संपदा, एवमेव=अनेन प्रकारेणैव चतुर्दशशतानां=चतुर्दशशतसंख्यानाम् आर्यिकासिद्धानाम्=सिद्धिप्राप्तानां

समुद्र और कालोदधिसमुद्र;—इन दो समुद्रों के पर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों के मन के भावों पर्यायों को जानने वाले पाँच सौ विपुलमति—मनःपर्ययज्ञान के धारक विपुलमतियों की उत्कृष्ट सम्पदा थी। देवों, मनुष्यों और असुरों से सहित सभा में शास्त्रार्थ के विचार में पराजित न होने वाले चार सौ वादियोंकी उत्कृष्ट वादी—सम्पदाथी। सिद्ध, और 'यावत्'—पद से—बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत तथा सब दुःखों का अन्त करने वाले सातसौं सिद्धों की उत्कृष्ट संपदा थी। इसी प्रकार चौदहसौं सिद्धि को प्राप्त साध्वियों की उत्कृष्ट सम्पदा थी।

ધાતકી ખંડ અને અર્ધ પુષ્કરાર્ધ દ્વીપ, એવા અઢી દ્વીપો તથા લવણ સમુદ્ર અને કાલોદધિ સમુદ્ર એવા બે સમુદ્રોમાં રહેલા તમામ પર્યાપ્તિ પ્રાપ્ત કરેલ સંજ્ઞીજીવોના મનોગત ભાવો અને વારંવાર ફરતી મનની અવસ્થાને જાણવાવાળા વિપુલમતિ મનઃપર્યાય જ્ઞાનના ધરવાવાળા વિપુલમતિઓની સંખ્યા પાચસો જેટલી હતી. દેવ—મનુષ્ય અને અસુરો સહિતની સભામાં શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં કદાપિ પણ પરાજીત ન થાય તેવા વાદીઓની સંખ્યા ચારસોની હતી.

ઉપર જણાવેલા મનઃપર્યવજ્ઞાનના ધારકોમાં બે વિભાગો હોય છે. (૧) ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનવાળા. (૨) વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનને ધારણ કરવાવાળા. તેમાં વિપુલમતિ જ્ઞાન ઋજુમતિજ્ઞાન કરતા સૂક્ષ્મભાવોને તથા મનમાં થતા પરિવર્તનોને જાણી શકે છે ઋજુમતિવાળાની સંખ્યા દર્શાવવામાં આવી નથી. ઋજુમતિજ્ઞાન ધરાવવાવાળા આત્માઓ દ્રવ્ય અને ભાવ મનની સપાટીએ તરતા ભાવો—વિચારોને જાણી શકે છે. ત્યારે વિપુલમતિવાળા મનના અંતર્ગતમાં જે વિચાર ઉપસ્થિત થતા હોય તેને વિશિષ્ટપણે જાણી શકે છે.

અહિં વાદીઓની વાત કરી તે વાદીઓ એકાંતિક વાદ કરીને પોતાના સંપ્રદાયને સ્થિર કરવામાં પ્રખર અને પ્રબલ હતા તેમ અહિં કહેવું નથી, પણ અનેકાંત દૃષ્ટિથી વાતને સિદ્ધ કરવાવાળા આ વાદીઓ હતા. सिद्धयावत् એટલે સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત પરિનિર્વૃત અને સર્વ દુઃખોના અંત કરનાર એવા સાતસો સિદ્ધોની સંખ્યા હતી. આ પુરુષ સિદ્ધો ઉપરાંત સ્ત્રી—સિદ્ધો પણ હતા, જેમને 'આર્યિકાઓ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ સિદ્ધ આર્યિકા-

मार्गिकाणां सम्पत्, एवम्-अमेन प्रकारेण भगवतः सर्वा एकविंशति' शतानि एकविंशतिशतपरिमित सिद्धसम्पदा आसीत्। तथा–गतिकल्याणानाम् अन्तरभवे शोभनगतिमताम्–मोक्ष्यमाणानाम्, स्थितिकल्याणानाम्–देवलोके त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिं प्राप्स्यमानानाम्, आगमिष्यद्भद्राणाम्=भविष्यद्भवे मनुष्यत्वं प्राप्यमोक्षरूपभद्रं प्राप्स्यमानानाम् अष्टशतानाम्–अष्टशतसंख्यकानाम् अनुत्तरोपपातिकानाम् उत्कृष्टा अनुत्तरोपपातिकसम्पदा आसीत्। तथा–द्विविधा–द्विप्रकारा च अन्तकृतभूमि –आसीत्, तद्यथा–युगान्तकृतभूमिः १ पर्यायान्तकृतभूमिश्च २ तत्र–युगान्त कृतभूमिः–युगानि=कालमानविशेषाः, तानि च क्रमवर्तीनि, तत्साधर्म्यात् ये क्रमवर्तिनो गुरुशिष्यप्रशिष्यादिरूपाः

इस तरह सब मिला कर इक्कीस सौ सिद्धों की उत्कृष्ट सिद्ध–सम्पदा थी। अगले अनन्तर भव में मुक्ति पाने वाले; देवलोक में तेतीस सागरोपम की स्थिति प्राप्त करने वाले तथा जो अगले भव में मनुष्य होकर मोक्षरूप भद्र को प्राप्त करेंगे ऐसे आठ सौ अनुत्तरोपपातिकों (अनुत्तरविमान में जानेवालों) की उत्कृष्ट अनुत्तरोपपातिक सम्पदा थी।

तथा–दो प्रकार की अन्तकृत भूमि थी–(१) युगान्तकृतभूमि और पर्यायान्तकृतभूमि। काल की एक प्रकार की अवधि को युग कहते हैं। युगक्रम से होते हैं। इस समानता के कारण गुरु, शिष्य, प्रशिष्य आदि के क्रम से होने वाले पुरुष भी युग कहलाते हैं। उन युगों से प्रमित मोक्षगामियों के काल को युगान्तकृतभूमि कहते हैं। आशय यह है कि भगवान् महावीर के तीर्थ में, भगवान् महावीर के निर्वाण से आरंभ करके जम्बूस्वामी के निर्वाण पर्यन्त का काल युगान्तकृतभूमि है। इस के पश्चात् मोक्ष गमन का विच्छेद

સોની સંખ્યાનો આંકડો એકવીસ સુધી પહોંચતો હતો. બધા સ્ત્રી–પુરુષ સિદ્ધો મળી એકવીસસો હતા. આ ભવમાં ભગવાનની સમીપે સાધુપણામાં વિચરી રહ્યા હતા, તેઓમાં કેટલાક જીવો આવતા ભવમાં દેવલોકમાં તેત્રીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય લઈ દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ ને ત્યારપછીના ભવ મનુષ્યનો કરી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરશે, એવા અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થવાવાળાઓની સંખ્યા આઠસો જેટલી હતી

બે પ્રકારની 'અન્તકૃત ભૂમિકા' કહેવામાં આવી છે (૧) યુગાન્તકૃત ભૂમિકા, (૨) પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા કાળની એક પ્રકારની અવધિને 'યુગ' કહે છે કાળના પણ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ ભાગલા પાડવામાં આવ્યા છે આવા એક ભાગ ને યુગ કહે છે આવા યુગોનો પણ ક્રમ હોય છે કારણ કે તેની પણ ક્રમબદ્ધ અવસ્થા છે, જે યુગમાં સમાનતાની અપેક્ષાએ ગુરુ, શિષ્ય, પ્રશિષ્ય, વિગેરેની અનુક્રમે અવસ્થાઓ થતી રહેતી હોય અને આવા પ્રકારે ક્રમ પ્રમાણે થતા રહેતા હોય તે યુગ ક્રમબદ્ધ યુગ તરીકે ઓળખાય છે પારમાર્થિક ભાવે ગુરુ શિષ્ય વિગેર

पुरुषास्तेऽपि युगानि, तैः प्रमिता अन्तकृतानां=निर्वाणगामिनां भूमिः=कालः भगवतो महावीरस्वामिनस्तीर्थे तन्निर्वाणादारभ्य जम्बूस्वामिनो निर्वाणावधिको निर्वाणगामिना काल इत्यर्थः। ततः परं निर्वाणगमनमुच्छिन्नम्। द्वितीया-पर्यायान्तकृतभूमिः-पर्यायः=भगवतः केवलित्वपर्यायः तस्मिन्-सति अन्तो भवान्तः कृतो यैस्तेषां भूमिः-मुक्तिमार्गभूमिका, सा पर्यायान्तकृतभूमिः-भगवन्महावीरस्य केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं वर्षचतुष्टयानन्तरमारब्धमुक्तिमार्गभूमिरिति भावः। इति भूमिद्वयम् ॥सू०११७॥

हो गया। मुक्तिमार्ग की भूमि पर्यायान्तकृतभूमि कहलाती है। भगवान् की केवली-पर्याय को यहाँ 'पर्याय' कहा है। वह पर्याय होने पर जिन्होंने भव का अन्त किया-मोक्ष पाया, उनकी भूमि पर्यायान्तकृतभूमि कहलाती है। तात्पर्य यह कि भगवान् महावीर की केवली-पर्याय उत्पन्न होने के अनन्तर, चार वर्ष बाद प्रारंभ हुई मोक्षमार्ग की भूमि पर्यायान्तकृतभूमि है। यह दो भूमियाँ थीं ॥सू०११७॥

ક્રમથી થવાવાળી વ્યક્તિઓ 'યુગપ્રધાનપુરુષ' તરીકે કહેવાય છે. આવા યુગપ્રધાન પુરુષોની પણ ભૂમિકાઓ હોય છે. આ ભૂમિકાએ પાકતા આવા યુગપ્રધાન પુરુષો પણ બંધ થઇ જાય છે, તેથી આવા સર્વોત્તમ પુરુષોની ભૂમિકા અદૃશ્ય થયેલી મનાય છે. આવી ભૂમિકાને 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા' કહેવાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે કે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણથી આરંભ કરી જંબુ સ્વામીના નિર્વાણ પર્યન્તના કાળને 'યુગાન્તકાળ' કહે છે ને આ યુગાન્તકાળ જે ભૂમિકાએ વરતી રહ્યો હતો તે ભૂમિકા 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા' તરીકે ઓળખાય છે. જંબુસ્વામી પછી મોક્ષપર્યાય બંધ થઈ ગઈ છે એમ શાસ્ત્રોક્ત વચન છે એટલે જંબુસ્વામી જેવા છેલ્લા મહાન યુગપુરુષ જે ભૂમિકાએ થઇ ગયા તે મોક્ષભૂમિકા હવે બંધ થઇ ગઈ છે તેથી તે ભૂમિકા 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. મોક્ષભૂમિકાની પહેલાં કેવલી પર્યાયની ભૂમિકા હોય છે. મોક્ષપર્યાયભૂમિકા જેને 'યુગાન્તકૃત ભૂમિકા કહે છે' તે તો બંધ થઇ ગઇ! ત્યારપછીની કેવલી પર્યાયની ભૂમિકાની વાત કરીએ.

મુક્તિ-માર્ગ સહાયકારક ભૂમિકાને પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા કહે છે. ભગવાનની કેવલી પર્યાયને અહિં 'પર્યાય' કહેવામાં આવી છે. આ પર્યાય ઉત્પન્ન થતા જેમણે ભવનો અંત કર્યો મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી તેવા કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્ત જીવોની ભૂમિકા 'પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા' કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન મહાવીરની કેવલી પર્યાય થયાં. પછીના ચાર વર્ષ બાદ 'પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા' શરૂ થઈ. આ 'પર્યાયાન્તકૃત ભૂમિકા'ને 'મોક્ષમાર્ગની ઉત્તર ભૂમિકા' કહે છે. (સૂ૦૧૧૭)

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स पट्टम्मि सिरिसुहम्म सामी अहेसि ॥सू०११८।

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पट्टे श्री सुधर्मस्वामी-आसीत् ॥सू०११८॥

टीका—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पट्टे श्रीसुधर्मस्वामी आसित्। श्रीगौतमस्वामिनः केवलित्वात्पट्टस्थाप्यत्वाभावेन श्रीसुधर्मस्वामिन एव पट्टे स्थापना। यतः आगमे-'श्रुतं मे आयुष्मन्! तेन भगवता एवमाख्यातम्' एवमुक्तम्। यदि केवलिनः पट्टे स्थापनाऽभविष्यत्तदा केवलिन' सर्वसाक्षात्कारात् कुतश्चिदपि श्राव्यविरहात् भगवता एवमाख्यातमेवं मे श्रुतमिति नाख्यायिष्यत्। अतः केवली पट्टे न स्थाप्यते। इति ॥सू०११८॥

मूल का अर्थ—'तेणं काले णं' इत्यादि। उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पाट पर श्रीसुधर्मा स्वामी थे ॥सू०११८॥

टीका का अर्थ—उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के पाट पर श्री सुधर्मास्वामी थे। श्री गौतम स्वामी केवली हो चुके थे, अतः पाट पर नहीं बैठे; इस कारण सुधर्मा स्वामी पाट पर प्रतिष्ठित किये गये। इस का कारण यह है-आगम में 'हे आयुष्मन्! मैंने सुना है, उन भगवान ने ऐसा कहा है' ऐसा उल्लेख है। अगर पाट पर केवली को स्थापना होती तो केवली सर्वदर्शी-सर्वज्ञ होते हैं, उन्हें किसी से कुछ सुनने की आवश्यकता नहीं होती, तो फिर वह ऐसा न कहते कि-'भगवान् ने ऐसा कहा है, मैंने सुना है।' अत एव केवली पाट पर प्रतिष्ठित नहीं किये जाते ॥सू०११८॥

મૂળ અને ટીકાનો અર્થ—'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ. તે કાળ અને તે સમયે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ બાદ તેમની પાટે સુધર્માસ્વામી બિરાજ્યા એમ શાસ્ત્રોક્ત કથન છે સુધર્મા સ્વામી કરતાં પહેલાં તો ગૌતમ સ્વામીનો હતો, કારણ કે તેઓ દીક્ષામાં વડીલ હતા તેમ જ કેવલી પણ હતા, ત્યારે સુધર્મા સ્વામી 'કેવલી' પણ ન હતા, તેમ જ દીક્ષા અને વયમાં પણ ગૌતમ સ્વામી કરતાં નાના હતા તો ગૌતમ સ્વામીને બદલે સુધર્મા સ્વામી પાટ ઉપર બિરાજીત થયા તે કેમ બન્યું?

તેના પ્રત્યુત્તરમાં શાસ્ત્રોક્ત બયાન એમ છે કે 'હે આયુષ્મન્! મેં સાંભળ્યું છે કે તે ભગવાને એમ કહ્યું છે' કેવલી પાટ ઉપર બેસે તો કેવલી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોય છે, અને તેને કોઈના પ્રવચનનો ઉલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પાટે સ્થિત થયેલ વ્યક્તિ ભગવાનના પ્રવચનનો ઉલ્લેખ ન કરે તો ભગવાનના શાસનનો લોપ થાય માટે ગૌતમ સ્વામી પાટે ન બિરાજ્યા. (સૂ૦૧૧૮)

सुहम्मसामिपरिचओ

मूलम्—कोल्लागसंनिवेसे धम्मिल्लविप्पस्स भद्दिलाभज्जाए जाओ सुहम्मसामी चउद्दसविज्जापारगो पण्णासवरिसंते पव्वइओ। तीसं वासाइं सिरिवद्धमाणसामिस्स अंतिए निवसिय भगवओ निव्वाणाणंतरं वारसवरिसाइं छउमत्थपरियाग पाउणित्ता जम्मओ बाणउइवरिसंते गोयमसामिनिव्वाणाणंतरं केवलणाणं पाविय अट्ठवरिसाइं केवलिपरियागे ठिच्चा एगसयवरिसाइ सव्वाउयं पालइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स निव्वाणाणंतरं वीसइवरिसेसु वीइक्कंतेसु जंबूसामिणं नियपट्टे ठाविय सिवं गए ॥सू०११९॥

छाया—कोल्लाकसनिवेशे धम्मिल्लविप्रस्य भद्दिला भार्यायां जातः। सुधर्मस्वामी चतुर्दशविद्यापारगः पञ्चाशद्वर्षान्ते प्रव्रजितः। त्रिंशद्वर्षाणि श्रीवर्द्धमानस्वामिनोऽन्तिके न्युष्य भगवतो निर्वाणानन्तरं द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्यायं पालयित्वा जन्मतो द्विनवतिवर्षान्ते गौतमस्वामिनिर्वाणानन्तरं केवलज्ञानं प्राप्याष्टवर्षाणि केवलिपर्याये स्थित्वा एकशतवर्षाणि सर्वायुष्कं पालयित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य निर्वाणानन्तरं विंशतिवर्षेषु व्यतिक्रान्तेषु जम्बूस्वामिन निजपट्टे स्थापयित्वा शिवं गतः ॥सू०११९॥

सुधर्मा स्वामी का परिचय

मूल का अर्थ—'कोल्लागसन्निवेसे' इत्यादि। सुधर्मास्वामी कोल्लाक सन्निवेश में धम्मिल ब्राह्मण की भद्दिला भार्या के उदर से जन्मे। चउदह विद्याओं के पारगामी थे। पचासवें वर्ष के अन्त में दीक्षित हुए। तीस वर्ष तक श्री वर्धमान स्वामी के समीप रह कर, भगवान् के निर्वाण के पश्चात् बारह वर्ष तक छद्मस्थ अवस्था में रहे। जन्म से लेकर बानवे वर्ष के अन्त में गौतमस्वामी के निर्वाण के अनन्तर केवलज्ञान प्राप्त करके, आठ वर्ष तक केवली अवस्था में रह कर, एक सौ वर्ष की समग्र आयु भोग कर, भगवान्

સુધર્મા સ્વામીનો પરિચય

મૂળનો અર્થ—'कोल्लाग सन्निवेसे' ઇત્યાદિ. સુધર્મા સ્વામી કોલ્લાક નામના સંનિવેશમાં ધમ્મિલ્લ બ્રાહ્મણની ભદ્દિલા નામની ભાર્યાની કુક્ષિએ ઉત્પન્ન થયા હતા. ચૌદ વિદ્યાઓમાં પારંગત હતા. તેઓની ઉંમર પચાસમે વર્ષે પહોંચી ત્યારે તેઓ દીક્ષિત થયા હતા. ત્રીસ વર્ષ સુધી વર્ધમાનસ્વામીની સમીપમાં રહ્યા હતા. ભગવાનના નિર્વાણ બાદ બાર વર્ષ સુધી છદ્મસ્થ અવસ્થામાં હતા એટલે બાણુમા વર્ષના અંતમાં તેમને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. આ કેવલજ્ઞાન ગૌતમસ્વામીના નિર્વાણ બાદ થયું હતુ. તેઓ આઠ વર્ષ સુધી કેવલી અવસ્થામા રહ્યા. બધું મળી એકસો

टीका—'कोल्लागसनिवेस' इत्यादि। कोल्लागसन्निवेश=कोल्लाक नामके ग्रामे, धम्मिलविप्रस्य=धम्मिलास्यब्राह्मणस्य भद्दिलाभार्यायां जात=उत्पन्नः सुधर्मस्वामी चतुर्दशविद्यापारगः=वेदचतुष्टयं, ऋग्यजुःसामाथर्वरूप-शिक्षा-कल्प-व्याकरण-निरुक्त-ज्योतिष-छन्दोरूप-वेदाङ्गषट्क-मीमांसा-न्याय-धर्मशास्त्रपुराणानि चेति चतुर्दश-विद्यापारङ्गतः, पञ्चाशद्वर्षो ते मव्रजितः=दीक्षां गृहीतवान्। ततः त्रिंशद् वर्षाणि-यावत् श्रीवर्धमानस्वामिनः अन्तिके=समीपे पुष्य=निवासं कृत्वा भगवतः=श्रीवीरस्वामिनो, निर्वाणानन्तरं=मोक्षप्राप्त्यनन्तरं द्वादशवर्षाणि छद्मस्थपर्याये पालयित्वा, भ नव=उत्पत्तिकालात् द्वानवतिवर्षान्ते गौतमस्वामिनिर्वाणानन्तरं केवलज्ञानं प्राप्य, अष्टवर्षाणि केवलिपर्याये स्थित्वा एकशतवर्षाणि सर्वायुष्कं=सकलमायुः पालयित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य

महावीर क निर्वाण के बाद बीस वर्ष बीत जाने पर जम्बूस्वामी को अपने पाट पर स्थापित करके मोक्ष गए ॥सू०११९॥

टीका का अर्थ—कोल्लाक नामक ग्राम में, धम्मिल नामक ब्राह्मण था। उसकी पत्नी भद्दिला थी। सुधर्मास्वामी उसी के उदर से उत्पन्न हुए। वह ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद में शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, ज्योतिष और छन्द—इन छह वेदांगों में तथा मीमांसा, न्याय, धर्मशास्त्र और पुराण इन सब चौदह विद्याओं में पारंगत थे। पचासवें वर्ष के अन्त में उन्होंने दीक्षा अंगीकार की। उसके बाद तीस वर्ष तक श्री वर्धमानस्वामी के समीप निवास करके, भगवान वीर स्वामी के निर्वाण के पश्चात बारह वर्ष तक छद्मस्थ-पर्याय में रह कर, जन्म से बानवे (९२) वर्ष के अन्त में, गौतमस्वामी के मोक्ष जाने के बाद केवलज्ञान प्राप्त करके, आठ वर्ष तक केवली-पर्याय में स्थिर रह कर, एकसौ वर्ष की

वषनु आयुष्य पूरुं करी तेओ मोक्ष पधार्या. तेओ भगवान महावीरना निर्वाण बाद वीश वर्ष पूरा थये मोक्ष गया हता मोक्ष पधार्या पहेलां तेओए जम्बूस्वामीने पोतानी पाटे स्थापित कर्या हता. (सू० ११९)

टीकानो अर्थ—कोल्लाक नामना संनिवेशमां धम्मिल्ल नामनो एक ब्राह्मण रहेतो हतो तेनी पत्नीनुं नाम भद्दिला हतुं सुधर्मा स्वामी तेने पेटे जन्म पाम्या हता. तेओ ऋग्वेद सामवेद, यजुर्वेद अने अथर्ववेदमां निपुण हता. शिक्षा-कल्प-व्याकरण-निरुक्त-ज्योतिष अने छंद जेवा वेदना छये अंगोमां पारंगत हता मीमांसा न्याय धर्मशास्त्र अने पुराण विगेरे बधी मळी चौद विद्याओमां प्रवीण हता प्रभुनो योग तेमने पचासमा वर्षे प्राप्त थयो. त्रीश वर्ष सुधी तेमणे भगवाननो समागम कर्यो. त्यार पछी साधुपणामां घणुं आगळ वधी आयुष्मा

निर्वाणानन्तरं त्रिंशतिवर्षेषु व्यतिक्रान्तेषु=व्यतीतेषु निजपट्टे=जम्बूस्वामिनं स्थापयित्वा शिवं=मोक्षं गतः ॥सू० ११९॥

जंबूस्वामिपरिचओ

मूलम्—रायगिहे णयरे उसभदत्तस्स सेट्ठिणो धारिणीए अंगजाओ पंचमदेवलोगाओ चुओ जंबू नाम पुत्तो होत्था। सो य सोलसवरिसीओ सिरीसुहम्मसामिसमीवे धम्मं सोचा पडिबुद्धो पडिवन्नसीलसम्मत्तो अम्मापिऊणं दढामहेण अट्ठकन्नाओ परिणीअ। विवाहरत्तीए सो ससिणेहाहि-ताहि पेमसंमिय वाणीहिं न वामोहिओ। सो य परोप्परं कहापडिकहाहिं ता अट्ठवि इत्थीओ पडिवोहीअ। तीए रत्तीए चौरियट्ठं गिहे पविट्ठं नवनवइ अब्भहिएहिं चउहिं चोरसएहिं परिवुड पभवाभिहं चोरंपि पडिवोहीअ। तओ पच्छा उइयंमि दिणयरे पंचसयचोरभज्जट्ठग-तज्जणगजणणीहिसद्धिं सय पचसयसत्तवीसइइमो होऊणं णवणवईओ कणगकोडीओ परिच्चज्जा सुहम्मसामिसमीवे पव्वइओ। से ण सिरिजबूसामी सोलसवरिसाइ गिहत्थत्ते, वीस वासाइ छाउमत्थे, चोयालीसं वासाइं केवलिपज्जाए, एवमसीइं वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता पभवं अणगारं नियपट्टे ठाविय सिरिवीर निव्वाणाओ चउसट्ठितमे वरिसे सिद्धिं गए।

सिरि जंबूसामी जाव मोक्खंगओ नासी ताव एव भरहे वासे दसठाणा भविंसु, तं जहा—मणपज्जवणाणं १, परमोहिणाणं २, पुलागलद्धी ३, आहारगसरीरं ४, खवगसेणी ५, उवसमसेणी ६, जिणकप्पो ७, संजमत्तिगं ८, केवलणाणं ९, सिज्झणा १० य त्ति। मोक्खं गए उ तस्सिं एया ठाणा वुच्छिण्णा।

भवंति एत्थ दुवे संगहणी गाहाओ—

वारसवरिसेहि गोयमु, सिद्धो वीराउ वीसहि सुहम्मो।
चउसट्ठीए जंबू, वुच्छिन्ना तत्थ दस ठाणा ॥१॥
मण १, परमोहि २, पुलाए ३, आहारग ४, खवग ५, उवसमे ६, कप्पे ७।
संजमतिग ८, केवल ९, सि-ज्झणा १०, य जंबुम्मि वुच्छिन्ना ॥२॥ इइ ॥सू० १२०॥

समस्त आयु भोग कर, श्रमण भगवान् महावीर के मोक्षगमन के पश्चात् वीस वर्ष व्यतीत होने पर जंबू स्वामी को अपने पाट पर स्थापित करके मोक्ष पधारे ॥सू० ११९॥

वर्षे કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી આઠ વર્ષ સુધી કેવલી અવસ્થામા સ્થિત રહી સોનું (૧૦૦) વર્ષ પૂરું કર્યા બાદ એટલે ભગવાન મોક્ષે ગયા પછી વીસ વર્ષ પૂરા થયે મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લો રહે ને ભગવાનની દ્વાદશાંગી લોકોને સતત સાંભળવા મળે તે ઇરાદાથી જંબૂસ્વામી જેવા ઉત્તમ અને યોગ્ય પુરુષને પાટે સ્થિર કર્યા. (સૂ૦૧૧૯)

छाया—राजगृहे नगरे ऋषभदत्तस्य श्रेष्ठिनो धारिण्या अङ्गजातः पञ्चमदेवलोकाच्च्युतो जंबूनामपुत्र आसीत्। स च षोडशवर्षीयः श्रीसुधर्मस्वामिसमीपे धर्मं श्रुत्वा प्रतिबुद्धः प्रतिपन्नशीलसम्यक्त्वः अम्बापित्रोराग्रहेणाष्टकन्याः पर्यणयत्। विवाहरात्रौ सस्नेहाभिस्ताभिः प्रेमसंभृतवाणीभिर्नव्यामोहितः। स च परस्परं कथा प्रतिकथाभिस्ता अष्टापि स्त्रियः प्रत्यबोधयत्। तस्यां रात्रौ चौर्यार्थं गृहे प्रविष्ट नवनवत्यभ्यधिकैश्चतुर्भिश्चौरशतैः परिवृतं प्रभवाभिधं चौरमपि प्रत्यबोधयत्। ततः पश्चात् उदिते दिनकरे पञ्चशतचौर–भार्याष्टक–तज्जनक जननी–निजजनक–

जम्बूस्वामी का परिचय

मूल का अर्थ—'रायगिहे' इत्यादि। राजगृहनगर में ऋषभदत्त श्रेष्ठी की धारिणी नामक भार्या की कुक्षि से उत्पन्न, पञ्चम देवलोक से आये हुए जंबू नामक पुत्र थे। सोलह वर्षकी उम्र में सुधर्मास्वामी के समीप धर्म सुनकर प्रतिबोध पाया। शीलव्रत और सम्यक्त्व धारण किया। माता–पिता के प्रबल आग्रह से आठ कन्याओं के साथ विवाह किया। सुहागरात में वह स्नेहवती पत्नियों की प्रेमपूर्ण वाणी से मोहित न हुए। उन्हों ने परस्पर कथाओं के उत्तर में कथाएँ कहकर आठों पत्नीओं को प्रतिबोधित किया। उसी रात्रि में चोरी करने के लिए घर में घुसे हुए चारसो निन्यानवे (४९९) चोरों सहित प्रभव नामक चोर को भी प्रतिबोधित किया। उसके बाद दिन उगने पर पांचसौ चोरों, आठों पत्नीओं, पत्नीओं के माता–पिताओ

જમ્બૂસ્વામીનો પરિચય

મૂળને અર્થ—'रायगिहे' ઇત્યાદિ રાજગૃહી નગરીમાં ઋષભદત્ત શેઠને ધારિણી નામની ભાર્યા હતી. તેને જમ્બૂ નામનો એક પુત્ર હતો, તે પાંચમા દેવલોકથી આવ્યો હતો. સોળ વર્ષની ઉમરે તેણે સુધર્માસ્વામીની પાસે ધર્મ સાંભળ્યો. આ સાંભળી તેને પ્રતિબોધ થયો પ્રતિબોધ થતાં તેમણે શીલવ્રત અંગીકાર કર્યું ને સાથે સાથે સમ્યક્ત્વને પણ ધારણ કર્યો. માતા–પિતાના પ્રબલ આગ્રહથી તેમણે આઠ કન્યાઓ સાથેનું પાણિગ્રહણ કર્યું પ્રથમ રાત્રીએ પણ તે આવી સ્નેહાલ અને સુંદર પત્નીના પ્રેમથી મોહિત ન થયા તેમણે આખી રાત પ્રશ્નોત્તરી કરી આઠે સ્ત્રીઓને વૈરાગ્યની ભાવના જાગૃત કરી.

આ વખતે તેમના ઘરમાં ચારસો નવાણું ચોરો દાખલ થયા. આ ચોરોનો ઉપરી પ્રભવ નામનો મોટો ચોર હતો, તેને પણ જમ્બૂએ બોધ આપી વૈરાગ્યવાન બનાવ્યો. ત્યારબાદ બીજે દિવસે પાંચસો ચોર, આઠ પોતાની પત્નીઓ,

जननीभिः सार्धं स्वयं पञ्चशतसप्तविंशतितमो भूत्वा नवनवति कनककोटीःपरित्यज्य सुधर्मस्वामीसमीपे प्रव्रजितः। स खलु षोडशवर्षाणि गृहस्थत्वे, विंशतिवर्षाणि छाद्मस्थ्ये, चतुश्चत्वारिंशत्वर्षाणि केवलिपर्याये, एवमशीति-वर्षाणि सर्वायुष्कं पालयित्वा प्रभवमनगारं निजपट्टे स्थापयित्वा श्रीवीरनिर्वाणाच्चतुष्षष्टितमे वर्षे सिद्धिं गतः।

श्रीजंबूस्वामि मोक्षं गते सति भरते वर्षे दशस्थानानि व्युच्छिन्नानि, तद्यथा—मनःपर्यवज्ञानम् १, परमावधिज्ञानम् २, पुलाकलब्धिः ३, आहारकशरीरम् ४, क्षपकश्रेणिः ५, उपशमश्रेणिः ६, जिनकल्पः ७, संयमत्रिकम् ८, केवलज्ञानम् ९, सिद्धि १०, इति। मोक्षं गते तु तस्मिन् एतानि स्थानानि व्युच्छिन्नानि।

तथा अपने माता-पिता के साथ, स्वयं पाँचसो सत्ताईसवें होकर निन्न्यानवें करोड सौनैयों का त्याग करके सुधर्मास्वामी के समीप संयम धारण किया। वह सोलह वर्ष गृहस्थावस्था में, वीस वर्ष छद्मस्थावस्था में, चवालीस वर्ष केवली-पर्याय में रह कर और कुल अस्सी वर्ष की आयु पाल कर प्रभव अनगार को अपने पाट पर स्थापित करके श्रीवीरनिर्वाण से चौसठवें वर्ष में सिद्धि को प्राप्त हुए।

श्री जंबूस्वामी के मोक्ष जाने पर इस भरतक्षेत्र में दस स्थानों का विच्छेद हो गया। वह इस प्रकार हैं-(१) मनःपर्यवज्ञान, (२) परमावधिज्ञान, (३) पुलाकलब्धि, (४) आहारक शरीर, (५) क्षपकश्रेणी, (६) उपशम-श्रेणी, (७) जिनकल्प, (८) तीन चारित्र, (९) केवलज्ञान, (१०) मोक्ष। उनके मोक्ष जाने के बाद यह दस स्थान विच्छिन्न हुए।

તેમના માતપિતાઓ તથા પોતાના માતપિતા સાથે એમ કુલ મળી જંબૂ શિખે પાંચસો સત્તાવીશ જણે દીક્ષા અંગીકાર કરી દીક્ષા લેતા પહેલાં પોતાની પાસે નવાણુ કરોડ સોનૈયા હતા, તેનો પણ પરિત્યાગ કર્યો. આ ધનનો ત્યાગ કરી સુધર્મા સ્વામી પાસે આવી સર્વજણાએ અણુગાર ધર્મને અપનાવ્યો.

જંબૂસ્વામી સોળ વર્ષ ગૃહસ્થાશ્રમમા, વીસ વર્ષ છદ્મસ્થ અવસ્થામા ને ચાલીસ વર્ષ કેવલી અવસ્થામાં રહ્યા હતા. કુલ એંસી વર્ષનું આયુષ્ય પૂરૂં કરી પ્રભવઅણુગારને પોતાની પાટે સ્થિત કરી નિર્વાણુ પધાર્યા. વીર નિર્વાણુ બાદ ચોસઠમેં વર્ષે તેઓ મુક્તિપદને પામ્યા ને તેમની વાણીનું સ્થાન પ્રભવ નામના અણુગારને સોંપાયુ.

જંબૂસ્વામી મોક્ષ પધારતાં દશ સ્થાનોનો વિચ્છેદ થયો. જે નીચે પ્રમાણે છે-(૧) મનઃ પર્યવજ્ઞાન, (૨) પરમ અવધિજ્ઞાન, (૩) પુલાકલબ્ધિ, (૪) આહારક શરીર, (૫) ક્ષપકશ્રેણી, (૬) ઉપશમશ્રેણી, (૭) જિનકલ્પ, (૮) ત્રણુ ચારિત્ર, (૯) કેવલજ્ઞાન, (૧૦) મોક્ષ.

मत्तोऽत्र द्वे संग्रहणीगाथे—

शाश्वतवर्षेषु गौतमः सिद्धो वीरात् विंशतौ सुधर्मा ।
चतुष्षष्टयां जंबूः, व्युच्छिन्नानि दश वृक्षस्थानानि ॥१॥
मनः १, परमावधि २, पुलाक ३, आहारक ४, क्षपको ५, पशमाः ६, कल्प ७ ।
संयमत्रिक ८, केवल ९, सिद्धि १० श जम्बौ व्युच्छिन्नानि ॥२॥ ॥सू०१२०॥

यहाँ दो संग्रहणीगाथाएँ हैं—

बारसवरिसेहिं गोयमु, सिद्धो विराउ वीसइ सुहम्मो ।
चउसट्ठीए जंबू, वुच्छिन्ना तत्थ दस ठाणा ॥१॥
मण १, परमोहि २, पुलाए ३, आहारग ४, खवग ५, उवसमे ६, कप्पे ७ ।
संजमतिग ८, केवल ९, सिज्झणा १० य जंबुम्मि वुच्छिन्ना ॥२॥ इति ।

श्रीवीर निर्वाण से बारह वर्ष बीतने पर गौतम, बीस वर्ष बीतने पर सुधर्मा और चौसठ वर्ष बीतने पर जंबूस्वामी का निर्वाण हुआ। उसके पश्चात् दशस्थान विच्छिन्न हो गये ॥१॥

जंबूस्वामी के बाद विच्छिन्न दश स्थान यह हैं–(१) मनःपर्यवज्ञान, (२) परमावधिज्ञान, (३) पुलाकलब्धि, (४) आहारक शरीर, (५) क्षपकश्रेणी, (६) उपशमश्रेणी, (७) जिनकल्प, (८) तीन संयम, (९) केवलज्ञान, (१०) मुक्ति ॥२॥ ॥सू०१२०॥

દશ સ્થાનો સાથે બતાવવી બે ગાથાઓ અહિં વધી લેવામાં આવી છે—

બારસ વરિસેહિં ગોયમુ સિદ્ધો વીરાઉ વીસઇ સુહમ્મો ।
ચઉસટ્ઠીએ જંબૂ વુચ્છિન્ના તત્થ દસઠાણા ॥૧॥
મણ પરમોહિ પુલાએ, આહારગ, ખવગ, ઉવસમે, કપ્પે ।
સંજમતિગ કેવલ સિજ્ઝણા ય જંબુમ્મિ વુચ્છિન્ના ॥૨॥ ઇતિ ।

અર્થાત્—શ્રીવીર નિર્વાણથી બાર વર્ષે ગૌતમ, વીસ વર્ષ વીતતાં સુધર્મા અને ચોસઠ વર્ષ વીતતાં જંબૂનું નિર્વાણ થયું તે પછી નીચે જણાવેલા દશ સ્થાનકો લોપ થઈ ગયાં.

જંબૂ સ્વામી બાદ લોપ થયેલ સ્થાનકો–(૧) મનઃપર્યવજ્ઞાન, (૨) પરમ અવધિજ્ઞાન, (૩) પુલાકલબ્ધિ (૪) આહારક શરીર, (૫) ક્ષપકશ્રેણી (૬) ઉપશમશ્રેણી, (૭) જિનકલ્પ (૮) ત્રણ સંયમ (૯) કેવલજ્ઞાન, (૧૦) મુક્તિ (સૂ૦૧૨૦)

टीका — 'रायगिहे णयरे' इत्यादि। राजगृहे नगरे ऋषभदत्तस्य=ऋषभदत्तनामकस्य श्रेष्ठिनः धारिण्याः अङ्गजातः देवलोकात्=पञ्चमब्रह्मदेवलोकात् च्युतः जंबूनामपुत्रः जंबूनामकपुत्रः आसीत्। स च षोडशवर्षीयः=षोडशवर्षवयस्कः सन् श्रीसुधर्मस्वामिसमीपे धर्मं श्रुत्वा प्रतिबुद्धः=बोधप्राप्तः, प्रतिपन्नशीलसम्यक्त्वः=स्वीकृतशीलसम्यक्त्वः अम्बा-पित्रोः=मातापित्रोः दृढाग्रहेण=अत्यन्तानुरोधेन अष्ट=अष्टसंख्याः कन्याः पर्यणयत्=परिणीतवान्। विवाहरात्रौ स-जंबूकुमारः सस्नेहाभिः=स्नेहवतीभिः ताभिः-अष्टाभिः कन्याभिः प्रेमसंभृतवाणीभिः=सानुरागवाग्भिः न व्यामोहितः=न मोहं गतः। स च परस्परम्=अन्योऽन्यं कथाप्रतिकथाभिः=उत्तरप्रत्युत्तरैः ताः=परिणीताः अष्टापि स्त्रियः प्रत्यबोधयत्-प्रतिबोधितवान्। तस्यां=विवाहसम्बन्धिन्यां रात्रौ चौर्यार्थं गृहे=स्वभवने प्रविष्टं नवनवत्यभ्यधिकैश्चतुर्भिः चोरशतैः परिवृतं=परिवेष्टितं युक्तमित्यर्थः, प्रभवाभिधं=

टीका का अर्थ—राजगृह नगर में ऋषभदत्त सेठ की धारिणी नामक पत्नी के उदर=अङ्गजात ब्रह्म नामक पाँचवें देवलोक से च्यवकर आये हुए जंबू नामक पुत्र थे। सोलह वर्षकी उम्र में उन्होंने सुधर्मा स्वामी से धर्म का उपदेश सुना और प्रतिबोध प्राप्त किया। प्रतिबोध पाकर शील और सम्यक्त्व अंगीकार किया। माता-पिता के तीव्र अनुरोध से आठ कन्याओं के साथ विवाह किया। मगर विवाह की रात्रि-सुहागरात में वह जंबूकुमार अनुरागवती उन आठों कन्याओं की प्रणय-परिपूर्ण वाणी से मोहित न हुए। उनके साथ जंबूकुमार की आपस में कथाएँ-प्रतिकथाएँ हुईं। आठों रमणियोंने जंबूकुमार को अपनी ओर आकृष्ट करने के लिए अनेक कथाएँ कहीं। उनके उत्तर में जंबूकुमारने भी कथा कही। इस प्रकार उत्तर-प्रत्युत्तर होने पर आठों नवविवाहिता पत्नीयों को भी प्रतियोध प्राप्त हुआ।

उसी-विवाह की रात्रि में चारसौ निन्न्यानवें चोरों को साथ लेकर प्रभव नामक प्रसिद्ध चोर चोरी

ટીકાનો અર્થ—રાજગૃહ નગરમાં ઋષભદત્ત શેઠને ધારિણી નામની પત્નીના ઉદરે જન્મ પામેલ. બ્રહ્મ નામના પાચમા દેવલોકમાથી આવેલ જંબૂ નામનો પુત્ર હતો. સોળ વર્ષની ઉમરે તેણે સુધર્માસ્વામી પાસે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યો અને પ્રતિબોધ પામ્યો. પ્રતિબોધ પામીને શીલ અને સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કર્યું. માતા-પિતાના આગ્રહથી તેણે આઠ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યાં. પણ વિવાહની રાત્રે-સુહાગરાત્રિએ તે જંબૂકુમાર તે આઠ અનુરાગવાળી કન્યાઓની પ્રણય-પરિપૂર્ણ વાણીથી મોહિત થયો નહીં. તેમની સાથે જંબૂકુમારની આપસમાં કથાઓ-પ્રતિકથાઓ થઈ. આઠે રમણીઓએ જંબૂકુમારને પોતાની તરફ આકર્ષવાને માટે અનેક કથાઓ કહી. તેમના ઉત્તરમાં જંબૂકુમારે પણ કથા કહી. આ પ્રમાણે ઉત્તર-પ્રત્યુત્તર થતાં આઠ નવોઢા પત્નીઓ પણ પ્રતિબોધ પામી.

એજ વિવાહની રાત્રે ચારસો નવાણું (૪૯૯) ચોરોને સાથે લઈને પ્રભવ નામનો પ્રખ્યાત ચોર ચોરી કરવાને

प्रभवनामकं चौरमपि प्रत्यबोधयत्=प्रतिबोधितवान्। ततः प्रभात्=तदनन्तरं उदिते दिनकरे=सूर्ये पञ्चशतचोर-मातापितृक-स्वजनक-जननी निजजनकजननीभिः सार्धं सह स्वयम् आत्मना पञ्चशतसप्तविंशतितमो भूत्वा नव नवतिं कनककोटीः= सुवर्णमुद्राकोटीः परित्यज्य-विहाय सुधर्मस्वामिसमीपे प्रव्रजितः=दीक्षां गृहीतवान्। स जंबूमुनिः खलु षोडशवर्षाणि यावद् गृहस्थत्वे विंशतिं वर्षाणि छाद्मस्थ्ये=छद्मस्थपर्याये, चतुश्चत्वारिंशद्वर्षाणि केवलिपर्याये एवम्=इत्थम् अशीतिं वर्षाणि सर्वायुष्कं पालयित्वा प्रभवम् अनगारं, निजपट्टे=स्वपट्टे स्थापयित्वा श्रीवीरनिर्वाणात्=श्रीमहावीरस्वामि-मोक्षगमनकालादारभ्य चतुष्षष्टितमे वर्षे सिद्धिं गतः।

श्री जंबूस्वामी यावत्कालपर्यन्तं मोक्षं गतो नासीत्, तावदेव भरते वर्षे=वक्ष्यमाणानि दशस्थानानि आसन् तद्यथा-मनःपर्यवज्ञानम् १, परमावधिज्ञानम् २, पुलाकलब्धिः ३, आहारकशरीरम् ४, क्षपकश्रेणिः ५, उप-

---

करने के लिए जंबूकुमार के घर में घुसे। उन्हें भी उन्होंने प्रतिबोधित किया।

तत्पश्चात् सूर्योदय होने पर पाँचसौ चोरों के साथ आठों पत्नीओं के साथ, पत्नीओं के माता-पिता के साथ और अपने माता-पिता के साथ, आप स्वयं पाँचसौ सत्ताईसवें होकर दहेज की निन्यानवे कोटि स्वर्णमुद्राओं को तथा अपने घरकी अखूट संपत्ति को त्याग कर सुधर्मास्वामी के पास प्रव्रजित हो गये।

जंबूस्वामी सोलह वर्ष तक गृहवास में रहे, बीस वर्ष तक छद्मस्थपर्याय में रहे, चवालीस वर्ष तक केवली-पर्याय में रहे। इस प्रकार अस्सी वर्ष की समस्त आयु भोग कर प्रभव अनगार को अपने पाट पर प्रतिष्ठित करके श्रीमहावीर भगवान् के निर्वाणकाल से चौसठवें वर्ष में मोक्ष गये।

जब तक जंबूस्वामी मोक्ष नहीं गये थे तब तक भरतक्षेत्र में आगे कहे दस स्थान थे। यथा—

માટે જમ્બૂકુમારના ઘરમાં ઘૂસ્યા. તેમને પણ તેણે પ્રતિબોધિત કર્યા. ત્યારબાદ સૂર્યોદય થતાં પાંચસો ચોરોની સાથે આઠે પત્નીઓની સાથે, પત્નીઓનાં માતા-પિતાની સાથે અને પોતાનાં માતા-પિતાની સાથે એમ ખુદ પાંચસો સત્તાવીસમાં તે પોતે દહેજ (કરિયાવર)ની નવાણુ કરોડ સુવર્ણ મુદ્રાઓનો અને પોતાની અખૂટ સંપત્તિનો ત્યાગ કરીને સુધર્મા સ્વામીની પાસે દીક્ષિત થયા.

જમ્બૂસ્વામી સોળ વર્ષ સુધી સંસારમાં રહ્યા, વીસ વર્ષ સુધી છદ્મસ્થાવસ્થામાં રહ્યા, ચુમાળીસ (૪૪) વર્ષ સુધી કેવળી-પર્યાયમાં રહ્યા આ પ્રમાણે એંશી (૮૦) વર્ષનું કુલ આયુષ્ય ભોગવીને, પ્રભવ અણગારને પોતાની પાટ પર પ્રતિષ્ઠિત કરીને શ્રી મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણ કાળથી ચોસઠમા વર્ષે મોક્ષે સિધાવ્યા. જ્યાં સુધી જમ્બૂ સ્વામી મોક્ષ પામ્યા ન હતા, ત્યાં સુધી ભરત ક્ષેત્રમાં આગળ કહેલ દસ સ્થાન હતા—

शमश्रेणि ६, जिनकल्प ७, संयमत्रिकम्=परिहारविशुद्धसूक्ष्मसंपराय-यथाख्यातचारित्रम्-इति चारित्रत्रयम् ८, केवलज्ञानम् ९, सिद्धिः १०-इति। मोक्षं गते तु तस्मिन् एतानि दशस्थानानि व्युच्छिन्नानि।

भवतोऽत्र द्वे संग्रहणीगाथे-'वारस वरिसेहिं' इत्यादि। वीराद्=वीरनिर्वाणाद् द्वादशवर्षेषु व्यतीतेषु गौतमः सिद्धः विंशतौ वर्षेषु व्यतीतेषु सुधर्मा मोक्षं गतः। तथा-चतुष्पष्टौ वर्षेषु व्यतीतेषु जंबूस्वामी मोक्षं गतः। तत्र=तस्मिन् जंबूस्वामिनि मोक्षं गते दशस्थानानि व्युच्छिन्नानि=विच्छेदं प्राप्तानि। तानि दशस्थानानि-मनः=मनःपर्यवज्ञानम् १. परमावधिज्ञानम् २ पुलाकः=पुलाकलब्धिः ३, आहारकः=आहारकलब्धिः ४, क्षपकः=क्षपकश्रेणिः ५, उपशमः=उपशमश्रेणिः ६, कलः=जिनकल्पः ७, संयमत्रिकम् ८, केवलम्=केवलज्ञानम् ९, सिद्धिः=मोक्षश्चेति दशस्थानानि जंबो=जंबूस्वामिनि मोक्षं गते व्युच्छिन्नानीति ॥सू-१२०॥

---

(१) मनःपर्यवज्ञान, (२) परमावधिज्ञान, (३) पुलाकलब्धि, (४) आहारक शरीर, (५) क्षपकश्रेणी, (६) उपशम-श्रेणी, (७) जिनकल्प, (८) तीन चारित्र-परिहारविशुद्धि, सूक्ष्मसांपराय और यथाख्यात, (९) केवलज्ञान और (१०) मोक्ष। जंबूस्वामी के मोक्ष पधारने पर यह दस स्थान विच्छिन्न हो गये।

इस विषय में दो संग्रहणीगाथाएँ हैं—

वीर-निर्वाण से बारह वर्ष बीतने पर गौतम सिद्ध हुए, बीस वर्ष बीतने पर सुधर्मास्वामी मोक्ष पधारे तथा चौसठ वर्ष बीतने पर जंबूस्वामी मोक्ष पधारे। जंबूस्वामी के मोक्ष जाने पर दसस्थान अर्थात् दस बातें विच्छिन्न हो गई। वह दसस्थान यह हैं-१ मनःपर्यवज्ञान, २ परमावधिज्ञान, ३ पुलाक-पुलाकलब्धि, ४ आहारकलब्धि, ५ क्षपकश्रेणी, ६ उपशमश्रेणी, ७ जिनकल्प, ८ तीन चारित्र, ९ केवलज्ञान और १० मोक्ष। जंबूस्वामी के मुक्त होने पर यह दस स्थान विच्छिन्न हुए ॥सू०१२०॥

---

(૧) મન પર્યવજ્ઞાન (૨) પરમાવધિજ્ઞાન (૩) પુલાક-લબ્ધિ (૪) આહારક-શરીર (૫) ક્ષપક-શ્રેણી (૬) ઉપશમ-શ્રેણી (૭) જિન-કલ્પ (૮) ત્રણ ચારિત્ર પરિહાર-વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ-સાંપરાય અને યથાખ્યાત (૯) કેવળજ્ઞાન મોક્ષ તેમના નિર્વાણ બાદ એ દસ સ્થાન વિચ્છેદ પામ્યા. તે વિષે બે સંગ્રહણી ગાથાઓ છે.

વીર-નિર્વાણને બાર વર્ષ પસાર થતા ગૌતમ સિદ્ધ બન્યા, વીસ વર્ષ વીતતા સુધર્માસ્વામી મોક્ષ ગયા તથા ચોસઠ વર્ષ વીતતાં જંબૂસ્વામી મોક્ષ ગયા. જંબૂસ્વામી મોક્ષે જતાં નીચેના દસ સ્થાન વિછિન્ન થઈ ગયાં. તે દસ સ્થાન આ છે-(૧) મનઃપર્યવજ્ઞાન (૨) પરમાવધિજ્ઞાન, (૩) પુલાકલબ્ધિ, (૪) આહારક-લબ્ધિ, (૫) ક્ષપકશ્રેણી, (૬) ઉપશમ શ્રેણી, (૭) જિનકલ્પ, (૮) ત્રણ ચારિત્ર, (૯) કેવળજ્ઞાન અને (૧૦) મોક્ષ. જંબૂસ્વામી મોક્ષે જતાં આ દસ સ્થાન વિચ્છિન થયાં (સૂ૦૧૨૦)

मूलम्—सिरिजंबूसामिम्मि मोक्खं गए तप्पट्टे सिरिपभवसामी उवाविसीअ। तउप्पत्तीचेवम्—

विंझायलसमीवे जयपुराभिहाण नयरं आसि। तत्थ विंझो णामणरवई होत्था। तस्स पुत्तदुगं आसि—एगो जेट्ठपभवाभिहाणो, अवरो कणिट्ठपभवाभिहाणो। तस्स जेट्ठपभवो केणवि कारणेणं कुद्धो जयपुरनयराओ निस्सरिय विंझायलस्स विसमत्थले अभिणवं गामं वासित्ता तत्थ निवसीअ। सो य चोरिय-खेण्णाइगरिरियवित्ति ओलंबीअ।

एगया तेण आकण्णियं जं—रायगिहे नयरे जंबू नामगो उसभदत्तसेट्ठिपुत्तो अट्ठ सेट्ठिकण्णाओ परिणीअ। दाये तेण ससुरेहिंतो पत्तेयं कोडि परिमियाओ सुवण्णमुद्दाओ लद्धाओत्ति। एवं सोच्चा सो पभवो चोरो गवणवइ अरिपरिं चउरिं चोरसएहिं परिवुडो रायगिहे णयरे जंबूकुमारस्स गिहे चोरियट्ठं पविट्ठो। तत्थ सो ओसावणीए विज्जाए सव्वे जणे निद्दिए करीअ। भावसंजयम्मि जंबूकुमारम्मि सा विज्जा निप्फला जाया। सो जागरमाणो चेव चिट्ठीअ। तप्पभावेण तस्स अट्ठवि भज्जा जागरमाणीओ चेव ठिया। तओ सो पभवो चोरो चोरेहिं सद्धिं ताओ सुवण्णमुद्दाओ गहिय चलिउमारद्धो। तया जंबूकुमारो नमुक्कारमंतप्पभावेण तेसिं गइं थंभीअ। नियगइं थमियं दट्ठूण पभवो विम्हिओ किंकायव्वविमूढो य जाओ। तस्स परिट्ठिइं दट्ठूण जंबूकुमारो हसीअ। तस्स हासं सोच्चा पभवो तं कहीअ—महाभागा। जं मम इय ओसावणी विज्जा अमोहा अत्थि। सा वि तुममि निप्फला जाया। तए पुण अम्हाणं गई चावि थभिया। अओ तुव को वि विसिट्ठो पुरिसो पडिभासि। तुम ममोवरि किव किच्चा थमणि विज्जं मम देहि। अहं च तुज्झं ओसावणि विज्जं दलामि। तस्स इम वयणं सोच्चा जंबूकुमारो कहीअ। इमाओ लोइयविज्जाओ दुग्गइकारणाओ संति। तुज्झ विज्जाए मम्मम्मि पभावो न जाओ। तुम्हाण गई ज मए थभिया, एत्थ न कावि विज्जा कारणं। मए पहावो नमुक्कारमंतस्स अत्थि। एवं कहिय जंबूकुमारो तस्स चारित्तधम्मं उवदिसीअ। तं सोच्चा पभवाईणं चोराणं मणंसि वेरग्गं समायं। तओ बीए दिवसे सपरिवारो जंबूकुमारो तेहिं पभवाइएहिं चोरेहिं सद्धिं सुहम्मसामिसमीवे पव्वइओ।

जंबूसामिम्मि मोक्खं गए तप्पट्टे पभवसामी उवाविसीअ। सो उ जंगमकप्परुक्खोव्व भव्वजीवाणं मनोरहे पूरेमाणो सुयणाणसहस्सकिरणकिरणेहिं मिच्छत्ततिमिरपडलं विणासेंतो भव्वहिययकमलाइं वियासेंतो सुहम्मसामिपरिपोसियं चउव्विहसंघवाडियं देसणामियणं अहिसिंचिय उवसम-विवेग-संवरणाइपुप्फेहिं पुप्फियं अणवज्झाणफलेहिं फलियं च कुणमाणो विहरइ। एवं विहरमाणो सो कालमासे कालं किच्चा सग्गं गओ। तओ चुओ सो महाविदेहे खित्ते समुप्पज्जिय सासणो सिद्धो भविस्सइ ॥सू० १२१॥

प्रभवस्वामी उपाविशत्। तदुत्पत्तिश्चैवम्—

छाया—श्री जम्बूस्वामिनि मोक्षं गते तत्पट्टे श्री प्रभवस्वामी उपाविशत्। तदुत्पत्तिश्चैवम्—

विन्ध्याचलसमीपे जयपुराभिधानं नगरमासीत्। तत्र विन्ध्यो नाम नरपतिरभवत्। तस्य पुत्रद्वयमासीत्। एको ज्येष्ठप्रभवाभिधानोऽपरः कनिष्ठप्रभवाभिधानः। तत्र ज्येष्ठप्रभवः केनापि कारणेन क्रुद्धो जयपुरनगराद् निस्सृत्य विन्ध्याचलस्य विषमस्थले अभिनवं ग्रामं वासयित्वा तत्र न्यवसत्। स च चौर्य-लुण्टनादि गर्हित वृत्तिम् अवालम्बत।

एकदा तेन आकर्णितं यद् राजगृहे नगरे जंबूनामकः ऋषभदत्तश्रेष्ठिपुत्रः अष्टश्रेष्ठिकन्या पर्यणयत्। दाये तेन श्वशुरेभ्यो नवनवतिकोटिपरिमिताः सुवर्णमुद्रा लब्धा इति। एवं श्रुत्वा स प्रभवश्चौरो नवनवत्यधिकैः

मूल का अर्थ—'सिरिजंवूसामिम्मि' इत्यादि-जबूस्वामी के मोक्ष पधारने पर श्री प्रभवस्वामी उनके पाट पर वैठे। उनकी उत्पत्ति इस प्रकार है-विन्ध्य पर्वत के पास जयपुर नामकनगर था। वहाँ विन्ध्य नामक राजा था। उसके दो पुत्र थे-एक ज्येष्ठप्रभव कहलाता था, और दूसरा कनिष्ट (छोटा) प्रभव कहलाता था। उनमें से ज्येष्ठप्रभव किसीकारणसे क्रोधित होकर जयपुरनगर से निकल कर विन्ध्याचल के एक विषम स्थान में एक नया गाँव वसाकर वहीं रहने लगे। उन्होंने चोरी एवं लूटपाट आदि निन्दित आजीविकाका अवलम्बन लिया।

एकबार उन्होंने सुना कि राजगृहनगर में जंबू नामक ऋषभदत्त सेठ के पुत्रका आठ सेठों की कन्याओ के साथ विवाह हुआ है। उन्हे अपने श्वसुरों से निन्न्यानवेंकरोड स्वर्ण-मुद्राएँ दहेज में मिली हैं। यह सुनकर प्रभव

મૂલનો અર્થ-'सिरिजंवूसामिम्मि' ઇત્યાદિ જંબૂસ્વામી મોક્ષ પધારતાં, પ્રભવસ્વામી તેમની પાટે બિરાજ્યા તેમની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે છે તે જણાવે છે. વિંધ્ય પર્વતની પાસે જયપુર નામે નગર હતું. ત્યાં વિન્ધ્યક નામે રાજા હતો. તેને બે પુત્રો હતા. તેમાંના એક જ્યેષ્ઠપ્રભવ કહેવાતા, અને બીજા કનિષ્ઠપ્રભવ કહેવાતા. કોઈપણ કારણ વશાત્ ગુસ્સે થઈને જ્યેષ્ઠપ્રભવે જયપુર નગરથી બહાર નીકળી વિન્ધ્યાચલ પહાડના એક વિષમ સ્થાનમાં એક નવું ગામ વસાવી, તે ત્યા રહ્યો ત્યાં તેણે ચોરી ડાકુ અને ધાડ આદિ વડે આજીવિકા કરવા માંડી. એક વાર તેણે સાંભળ્યુ કે, રાજગૃહ નગરીમા ઋષભદત્ત નામનો શેઠ રહે છે. તેને એક પુત્ર છે, જેનું નામ જંબૂકુમાર છે. તેનું લગ્ન આઠ સર્વશ્રેષ્ઠ કુમારીકાઓ સાથે થયેલ છે. આ આઠ કુમારીકાઓ ઘણા ધનાઢય પિતાઓની પુત્રીઓ છે. તેઓ નવ્વાણું કરોડ સોનામહોરો હાયજામાં લાવેલ છે. આ ઉપરાંત દર-દાગીનાનો તો કોઇ આરો-તારો નથી! એવું અઢળક દ્રવ્ય તેઓ પોતાના પિયરેથી લાવી છે.

पञ्चभिः चौर्यार्थं प्रविष्टः । तत्र सः अवस्वापिन्या विद्यया
सर्वान् जनान् सा विद्या निष्फला जाता । तत्प्रभावेण तस्याष्टापि
भार्या जागरूक एव स्थि ... ताः सर्वाः सुवर्णमुद्राः गृहीत्वा चलितुमारब्धः । तदा
जंबूकुमारो नमस्कारमन्त्रप्रभावेण ... गतिम् अस्तम्भयत् । निजगतिं स्तम्भितां दृष्ट्वा प्रभवो विस्मितः । किं
कर्तव्यविमूढश्च जातः । तस्यरदशां स्थितिं दृष्ट्वा जंबूकुमारोऽहसत् । तस्य हासं श्रुत्वा प्रभवस्तमकथयत्–महा
भाग ! ममेयम् अवस्वापनी विद्या अमोघा अस्ति । साऽपि त्वयि निष्फला जाता । त्वया पुनरस्माकं गति
रपि स्तम्भिता । अतस्त्वं कोऽपि विशिष्टः पुरुषः प्रतिभासि । त्वं ममोपरि कृपां कृत्वा स्तम्भनीं विद्यां

चोर अपने साथी ४९९ चोरों के साथ, राजगृहनगर में आकार चोरी करनेके लिए जम्बूकुमार के घर में घुसे । उन्होंने अवस्वापिनी विद्या से वहाँ के सब लोगों को निद्राधीन कर दिया । मगर जंबूकुमार तो भाव–साधु हो चुके थे । अतः उन पर अवस्वापिनी विद्या का असर नहीं हुआ, वह जगते रहे । उनके प्रभाव से उनकी आठों भार्यायें भी जागती ही रही । तत्पश्चात् प्रभव चोर अपने साथी चोरों के साथ उन सब स्वर्ण–मुद्राओं (सोनैयों) को बटोर (इकट्ठा) कर चलने को उद्यत हुए । तब जंबूकुमारने नमस्कारमंत्र के प्रभाव से उनकी गति स्तंभित कर दी । अपनीगति स्तंभित (अवरुद्ध) हुई देख प्रभव चकित रह गया और उसे सूझ न पड़ा कि अब क्या करना चाहिए ।

उनकी यह दशा देखकर जम्बूकुमार को हँसी आ गई । उनकी हँसी सुनकर प्रभव ने उनसे कहा– महाभाग ! मेरी यह अवस्वापिनी विद्या अमोघ (वृथा न होनेवाली) है, परन्तु उसका भी आप पर असर नहीं हुआ । आपने हमारी गति भी स्तंभित कर दी है । इससे प्रतीत होता है कि आप कोई विशिष्ट पुरुष है ।

આવુ સાંભળી, પ્રભવચોર પોતાના ચારસો નવ્વાણુ ચોર સાથીઓ સાથે રાજગૃહીનગરીમાં આવી પહોંચ્યો. ચોરી કરવાના ઇરાદાથી, તે જમ્બૂકુમારના ઘરમાં પ્રવેશ્યો. તેણે અવસ્વાપિની વિદ્યાની ... કરી હતી તેથી ઘરના સર્વ માણસોને નિદ્રાધીન કરી નાખ્યા પરંતુ જમ્બૂકુમાર, ભાવ સાધુ થઈ ચુક્યા હતા તેથી તેની ઉપર આ વિદ્યાની અસર ન થઈ તેથી તેઓ જાગતા રહ્યા. તેના પ્રભાવથી તેમની આઠ ભાર્યાઓ પણ જાગતીજ રહી ત્યારબાદ પ્રભવ ચોર તમામ સોના મહોરો ભેગી કરી ગાંસડીમાં બાંધી પોતાના સાથીઓ સાથે રવાના થવા તૈયાર થયો તે વખતે તે જમ્બૂકુમારે નમસ્કાર મંત્રના પ્રભાવ વડે, તેને ઉભો સ્થિર કરી દીધો. એવો ઉભો રાખી દીધો કે ત્યાંથી ખસકી પણ શક્યો નહિ ! પ્રભવ સ્તંભિત થતાં, તે અચંબો પામ્યો, ને તેને કાંઈ સુઝ પડી નહીં. તેની આવી દશા જોઇ, જમ્બૂકુમાર હસ્યા તેમનુ હાસ્ય જોઈ તે બોલી ઉઠ્યો કે હે ભાગ્યવાન ! મારી અવસ્વાપિની વિદ્યા નકામી થઇ ગઇ ! તે વિદ્યાએ આપની ઉપર અસર કરી નહીં પરંતુ ઉલટુ હું સ્તંભિત થઇ ગયો ! મારો જાણ્યામાં છે કે, આપ કોઈ અદ્ભુત આત્મ

मह्य देहि। अहं च तुभ्यम् अवस्वापिनीं विद्यां ददामि। तस्येदं वचनं श्रुत्वा जम्बूकुमारोऽकथयत्—इमा लौकिक-विद्या दुर्गतिकारणाः सन्ति। तव विद्याया मयि प्रभावो न जातः, युष्माकं गतिश्च मया स्तम्भिता, अत्र न कापि विद्याकारणम्। अयं प्रभावो नमस्कारमन्त्रस्यास्ति। एवं कथयित्वा जंबूकुमारस्तस्मै चारित्रधर्ममुपादिशत्। तं श्रुत्वा प्रभवादीनां चौराणां मनसि वैराग्यं सजातम्। ततो द्वितीये दिवसे जंबूकुमारः तैः प्रभवादिभिश्चौरैः सह सुधर्मस्वामिसमीपे प्रव्रजितः।

जंबूस्वामिनि मोक्षं गते तत्पट्टे प्रभवस्वामी उपाविशत्। स तु जङ्गमकल्पवृक्ष इव भव्यजीवानां मनोरथं पूरयन् श्रुतज्ञानसहस्रकिरणकिरणैर्मिथ्यात्वतिमिरपटलं विनाशयन् भव्यहृदयकमलानि विकासयन् सुधर्मस्वामि

आप कृपा करके स्तंभनी विद्या मुझे दीजिए—सिखा दीजिए, और मैं आप को अवस्वापिनी विद्या सिखा देता हूँ। प्रभव के यह वचन सुनकर जंबूकुमारने कहा—यह लौकिक विद्याएँ अधोगति का कारण है। तुम्हारी विद्या का मुझपर प्रभाव नहीं हुआ और मैने तुम्हारी गति अवरुद्ध करदी इसमें कोई विद्या कारण नहीं है। यह तो नमस्कार मंत्र का प्रभाव है। इस प्रकार कहकर जंबूकुमार ने प्रभव को चारित्र धर्मका उपदेश दिया। वह उपदेश सुनकर प्रभव आदि सभी चोरों के मन में विरक्ति उत्पन्न हुई। तत्पश्चात् दूसरे दिन जंबूकुमार उन प्रभव आदि चारों के साथ सुधर्मास्वामी के समीप दीक्षित हुए। जंबूस्वामी जब मोक्ष पधार गये तो प्रभवस्वामी उनके पाट पर विराजमान हुए। वे चलते—फिरते कल्पवृक्ष के समान भव्य जीवों के मनोरथों को पूर्ण करते हुए श्रुतज्ञान रूपी सूर्य की किरणों से मिथ्यात्व रूपी—अन्धकार के पटल का विनाश करते हुए, भव्य

લાગે છે ! આપ મહેરબાની કરી મને તે 'સ્તંભની' વિદ્યા આપો. તેના બદલામા હું આપને મારી 'અવસ્વાપિની' વિદ્યા શીખવી દઉં !

પ્રભવનું આવુ કથન સાભળી જંબૂકુમાર બોલ્યા. 'આ લૌકિક વિદ્યાઓ અધોગતિનું કારણ છે. તારી વિદ્યાનો પ્રભાવ મારી ઉપર પડયો નહીં અને મારી વિદ્યાએ તારી પર અસર પાડી ! આમાં કોઈ અલૌકિકતા નથી, પણ નમસ્કાર મંત્રનો પ્રભાવ છે ! આવું કહી જંબૂકુમારે, પ્રભવને ચારિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. આ ઉપદેશ સાભળી, પ્રભવ આદિ સર્વ ચોરોના મનમાં વિરતિ ભાવ ઉત્પન્ન થયો. બીજે દિવસે જંબૂકુમાર સાથે, આ પાંચસો ચોરોએ સુધર્મા-સ્વામી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી જંબૂસ્વામીની મુક્તિબાદ, પ્રભવ સ્વામી તેમની પાટે આવ્યા તેઓ કલ્પ-વૃક્ષ સમાન ભવ્ય જીવોના મનોરથો પૂરા કરવા લાગ્યા. શ્રુતજ્ઞાનરૂપી કિરણો વડે, મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનો નાશ

पारपापतो चतुर्विधसंघवाटिकां देशनामृतेनाभिषिच्य उपशम-विवेक-विरमणादि पुष्पैः पुष्पिताम् आत्मकल्याण फलैः फलितां च कुर्वन् विहरति। एवं विहरन् स कालमासे कालं कृत्वा स्वर्गं गतः। ततश्चुत्वा स महाविदेहे क्षेत्रे समुत्पद्य शाश्वतः सिद्धो भविष्यति ॥सू०१२१॥

टीका—'सिरि जंबूसामिम्मि' इत्यादि। व्याख्या सुगमा ॥सू०१२१॥

उपसंहार

मूलम्—सम्प्रति सूत्रकारः सूत्रमिदं कल्पवृक्षत्वेन प्ररूपयन् फलप्रदर्शनपूर्वकम् उपसंहरति—

जयसारमओ भूमी आलवालं च भावणा।
सम्मत्त बीयमवसाय, जलं णिस्सकिया इयं ॥ १
मूलरो नदजम्म च, बुसी ठाणग वीसई।
खंधो धीरमवो जस्स, साहाओ गणहारिणो ॥ २
चउस्संघो पसाहाओ, सामायारी दलाणि य।
पुप्फावलि य चित्तं, चारसंगी सुगयओ ॥ ३

जीवों के हृदय-कमल को विकसित करते हुए, सुधर्मास्वामी द्वारा पोषित चतुर्विध संघरूपी वाटिका को अपने उपदेशामृत से सींचते हुए, उपशम, विवेक और विरमण आदि पुष्पों से पुष्पित करते हुए और आत्मकल्याण रूप फलों से फलवान् बनाते हुए विचरने लगे। इस प्रकार विचरते हुए भगवत्स्वामी काल-मास में काल करके अर्थात् यथासमय देह त्यागकर देवलोक में पधारे। देवलोक से चव कर वे महाविदेह क्षेत्र में उत्पन्न होकर सिद्ध होंगे ॥ सू०१२१ ॥

टीका का अर्थ— इस सूत्र की व्याख्या सरल है॥ सू०१२१ ॥

કરવા લાગ્યા. ભવ્ય જીવોના હૃદય-કમળોનો વિકાસ કરતા કરતા, સુધર્માસ્વામી દ્વારા પોષાએલ ચતુર્વિધ સંઘ રૂપી વાડીનું પોતાના ઉપદેશ અમૃતદ્વારા, સિંચન કરતાં ઉપશમ, વિવેક અને વિરમણ આદિ પુષ્પોથી પુષ્પિત કરતાં અને આત્મકલ્યાણરૂપ ફળોથી ફલિત બનતાં વિચરવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે વિચરતાં કાલ અવસરે કાલ કરી તેઓ સ્વર્ગમાં ગયા. સ્વર્ગથી આવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થશે, ને ત્યાંથી કર્મક્ષય કરી, સિદ્ધ ગતિને પામશે. (સૂ૦ ૧૨૧)

ટીકાનો અર્થ—સ્પષ્ટ છે (સૂ૦ ૧૨૧)

फलं मोक्खो निराबाहा-णंताक्खयि सुहं रसो ।
वीरस्स भवरुक्खोऽमू, कप्पसुत्तस्सरूवगो ॥ ४
भव्वसंकप्पकप्पदु-कप्पो चिंतिय दायगो ।
सेवियो विणया णिच्चं देइ सिद्धिमणुत्तरम् ॥ ५

॥ इय कप्पसुत्तं संपूण्णं ॥

छाया—नयसारभवो भूमि, रालवालं च भावनाः ।
सम्यक्त्वं बीजमाख्यातं, जलं निश्शङ्कितादिकम् ॥ १
अङ्कुरो नन्दजन्मं च वृत्तिः स्थानक विंशतिः ।
वृक्षो वीरभवो यस्य शाखा गणधारिणः ॥ २
चतुस्संघः प्रशाखाः सामाचार्यो दलानि च ।
पुष्पावलि च त्रिपदी द्वादशाङ्गी सुगन्धकः ॥ ३

उपसंहार

अब सूत्रकार इस कल्पसूत्र को कल्पवृक्ष के समान निरूपित करते हुए और फल बतलाते हुए उपसंहार करते हैं—भगवान् महावीर का कल्पसूत्ररूप यह भव-वृक्ष है। नयसार का भव इसकी भूमि है। भावनाएँ इसकी क्यारी हैं। समकित बीज है। निःशंकित आदि जल है ॥ १ ॥ नन्दका जन्म अंकुर है। वीस स्थानक बाड है। महावीर का भव वृक्ष है, जिसकी शाखाएँ गणधर हैं ॥२॥ चतुर्विधसंघ प्रशाखाएँ (टहनियाँ) है। समाचारियाँ पत्ते हैं। त्रिपदी फूल हैं। बारह अंग सौरभ-सुगंध है ॥३॥ मोक्ष इसका फल है। अव्याबाध,

ઉપસંહાર—

મૂળનો અર્થ—હવે સૂત્રકાર આ કલ્પસૂત્રને કલ્પવૃક્ષ સમાન નિરૂપિત કરી તેનું ફલ બતાવે છે. કલ્પસુત્રરૂપ ભગવાન મહાવીરનું આ ભવ-વૃક્ષ છે। નયસારનો ભવ, આ ભવ-વૃક્ષની ભૂમિ છે. ભાવનાઓ, તે ભવવૃક્ષની કયારી છે. આ વૃક્ષમા સમકિત તેનું બીજ છે; અને નિઃશંકિત આદિ પાણી છે. ॥ ૧ ॥ નંદનો જન્મ અંકુર છે. વીસ સ્થાનકો એ મહાવીરના ભવવૃક્ષની વાડ છે. મહાવીરનો ભવ વૃક્ષ છે, ને ગણધરો તેની શાખાઓ છે. ॥ ૨ ॥

फलं मोक्षो निराबाधा नन्ताक्षयि सुखं रस ।
वीरस्य भवद्रुमोऽसौ, कल्पसूत्रस्वरूपकः ॥ ४
भव्यसङ्कल्पकल्पद्रु–कल्पश्चिन्तितदायकः ।
सेवितो विनयान्नित्यं ददाति–सिद्धिमनुत्तराम् ॥ ५
॥ इति कल्पसूत्रं सम्पूर्णम् ॥

इतिश्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित ललितकला
पालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापकवादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति–
कोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलाल–
व्रतिविरचित–श्रीकल्पसूत्रम् सम्पूर्णम् ॥

टीका—'वप्पसारभवो' इत्यादि। यथाक्षेत्रोत्पत्तियोग्यां सुभूमिं प्रथम निरीक्ष्य आलवालं विधाय रसाम्रादिरसवत्फल बीजानि समोप्यन्ते। पुनस्तानि जलेन सिच्यन्ते, तदनु तानि बीजानि अङ्कुररूपेण जायन्ते। तद्रक्षार्थं वृतिश्च कल्प्यन्ते। एवं प्रयत्नेन तानि बीजानि सप्रशाखाप्रशाखासमन्वितशाखित्वेन जायन्ते। तत्र वृक्षेषु सरसानि सुरभीणि पुष्पाणि फलानि च भवन्ति। तथैव भगवतो वीरस्य कल्पसूत्रस्वरूपकोऽसौ भवद्रुमो-

---

अनन्त, अक्षय, सुख इसका रस है। इस प्रकार यह कल्पसूत्र वीर भगवान् का भववृक्ष–रूप है ॥४॥ यह कल्पसूत्र भव्य जीवों का मनोरथ सफल करने के लिए कल्पतरु के समान है। अभीष्ट प्रदान करनेवाला है विनयपूर्वक नित्य सेवन किया हुआ यह सूत्र सर्वोत्कृष्ट सिद्धि प्रदान करता है ॥५॥
॥ कल्पसूत्र सम्पूर्ण ॥

ચતુર્વિધ સંઘ શાખામાંથી ફૂટેલી પ્રશાખાઓ છે સમાચારીઓ તેના પાંદડા છે ત્રિપદી તેનું ફૂલ છે બાર અંગ (દ્વાદશાંગી) વૃક્ષની સૌરભ સુગંધ છે ॥ ૩ ॥ મોક્ષ તે વૃક્ષનું ફળ છે અવ્યાબાધપણું અનંતતા, અને અક્ષય સુખ, તે વૃક્ષનો રસ છે આ પ્રકારે કલ્પસૂત્ર, વીર ભગવાનનું ભવવૃક્ષરૂપ છે ॥ ૪ ॥
આ કલ્પસૂત્ર ભવ્ય જીવોના મનોરથો સફળ કરવાવાળું કલ્પવૃક્ષ છે અભીષ્ટ પ્રદાન કરવાવાળું છે વિનય પૂર્વક તેનું નિત્ય સેવન કરતાં આ સૂત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવે છે ॥ ૫ ॥

ऽस्ति । अस्य वृक्षस्य भूमिः–उत्पत्तिस्थानं नयसारभवः । भावनाः=अनित्याशरणादि द्वादशभावना आल...
अस्य बीजं सम्यक्त्वम् आख्यात=कथितम् । जलं=सेचनजलस्थानीयं निश्शङ्किताद्यष्टविधसम्यक्त्वा-
चाररूपं बोध्यम् । नन्दजन्म=पञ्चविंशतितमो भवोऽस्य वृक्षस्य अङ्कुरः । अस्य वृत्तिः स्थानकविंशतिः=विंशति-
स्थानकानि । एवंरूपो वीरभवः=महावीरजन्मरूपो वृक्षोऽस्ति । अस्य वृक्षस्य शाखा; गणधारिणः=गणधरा गौतमादयः
सन्ति, प्रशाखाः चतुस्सङ्घः=चतुर्विधः सङ्घः सन्ति, अस्य दलानि=पत्राणि सामाचार्यः=साध्वाचाररूपादशआवश्य-
कादि सामाचार्यश्च सन्ति । अस्य पुष्पावलि त्रिपदी=उत्पादव्ययध्रौव्यरूपा विज्ञेया । त्रिपदीरूपायाः पुष्पावल्याः
सुगन्धकः=सुगन्धो द्वादशाङ्गी विद्यते । फलं चास्य मोक्षः । तस्य रसो निराबाधानन्ताक्षयि=अव्याहतम् अनन्तं

टीका का अर्थ–सब से पहले वृक्ष की उत्पत्ति के योग्य अच्छी भूमि देखभाल कर क्यारी बनाकर, आम्र आदि रसदार फलों के बीज वहाँ बोये जाते हैं। फिर उन्हें जल से सींचे जाते हैं। तत्पश्चात् वे बीज अंकुररूप से उगते हैं। उनकी रक्षा के लिए बाड़ लगाई जाती है। इस प्रकार के प्रयत्न से वे बीज पत्तों, शाखाओं प्रशाखाओं (टहनियों) से युक्त वृक्षों के रूप में परिणत होजाते हैं। उनवृक्षों में सरस और सुगंधित पुष्प और फल लगते हैं। इसी प्रकार यह कल्पसूत्र भगवान के भव–वृक्ष के समान है। इसकी भूमि–उत्पत्तिस्थान नयसार का भव है। अनित्य, अशरण आदि बारह भावनाएँ इसकी क्यारी हैं। इसका बीज समकित कहा गया है। निःशंकित आदि सम्यक्त्व के आठ आचार इसे सींचने के लिये जल के समान हैं। बीस स्थानक इसकी बाड है। ऐसा यह वीर–भव वृक्ष के समान है। गौतम आदि गणधर इस वृक्ष की शाखाएँ हैं। चतुर्विध संघ प्रशाखाएँ—शाखाओं की शाखाएँ हैं आवश्यक आदि साधु–आचार रूप दस प्रकार की समाचारियाँ इसके पत्ते हैं। उत्पाद, व्यय, ध्रौव्यरूप त्रिपदी इसकी पुष्पावली है। द्वादशांगी इसका सौरभ है। मोक्ष इसका फल है। अव्याबाध, अनन्त असीम और अक्षय सुख इसका रस है।

ટીકાનો અર્થ—સૌથી પહેલા વૃક્ષની ઉત્પત્તિને યોગ્ય સારી જમીન જોઈને કયારી બનાવીને આમ્ર આદિ રસદાર ફળોનાં બીજ ત્યાં વાવવામાં આવે છે. પછી તેને પાણી પાવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તે બીજ અંકુર રૂપે ઉગે છે. તેના રક્ષણ માટે વાડ બનાવાય છે. આ પ્રકારના પ્રયત્નોથી તે બીજ પાન, ડાળિયો, અને પ્રશાખાઓ (ટહનિયો) વાળાં વૃક્ષ રૂપે પરિણમે છે. તે વૃક્ષોને સરસ અને સુગંધિદાર ફૂલો અને ફળો આવે છે.

એજ પ્રમાણે આ કલ્પસુત્ર ભગવાનનાં ભવ-વૃક્ષ જેવું છે. તેની ભૂમિ-ઉત્પત્તિ સ્થાન નયસારનો ભવ છે. અનિત્ય અશરણ આદિ બાર ભાવનાઓ તેની કયારી છે. સામકિત તેનું બીજ કહેવાયું છે. નિ:શંકિત આદિ સમ્યકૃત્વના આઠ આચાર તેને સિંચવાના જળ જેવાં છે. વીસ સ્થાનક તેની વાડ છે. એવો આ વીર ભવ વૃક્ષના જેવો છે.

सुपरीतं च सुलभम् अस्ति । एवं प्रकारकोऽसौ कल्पसूत्रस्वरूपको वीरस्य भवद्रुमो विज्ञेयः । भव्यसङ्कल्पकल्पद्रुकल्पः–भव्यानां मोक्षार्थिनां यः संकल्पः=अध्यवसायः–अभिलाषस्तत्पूरणे कल्पद्रुकल्पः=कल्पवृक्षतुल्यः, अतएव–चिन्तितदायकः असौ कल्पसूत्रस्वरूपो वीरभवद्रुमो विनयात्=सविनयं नित्यं सेवितः=पठन–पाठन–श्रवण–श्रावण–मननादिरूपया आराधनया आराधितः सन् अनुत्तरां=सर्वोत्कृष्टां सिद्धिं ददातीति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ॥ ५ ॥

इतिश्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज प्रधानशिष्य–प्रिय-
व्याख्यानि–संस्कृत–प्राकृत–जैनागमनिष्णात–पं मुनिश्री कन्हैयालालजी महाराज
विरचिता श्रीकल्पसूत्रस्य कल्पमञ्जरी व्याख्या सम्पूर्णा ॥

॥ शुभं भूयात् ॥ श्रस्तु ॥

कल्पसूत्ररूप वीर का यह भववृक्ष है ऐसा समझना चाहिए । यह कल्पसूत्र मुमुक्षु जीवोंकी अभिलाषा पूर्ण करने में कल्पवृक्ष के समान है, अतएव सभी अभिष्ट पदार्थों का दाता है । विनयपूर्वक इसका नित्य पठन पाठन श्रवण श्रावण मनन आदिरूप आराधना करने से यह सर्वोत्कृष्ट सिद्धि प्रदान करता है ॥ १–५ ॥

प्रियव्याख्यानी, संस्कृत–प्राकृतवेत्ता, जैनागमनिष्णात पूज्यश्री घासीलालजी म के प्रधान शिष्य पण्डित मुनिश्री कन्हैयालालजी म द्वारा रचित श्री कल्पसूत्र की कल्पमंजरी व्याख्या सम्पूर्ण हुई ॥

॥ शुभं भूयात् ॥ श्रीरस्तु ॥

ગૌતમ આદિ ગણધર આ વૃક્ષની શાખાઓ છે ચતુર્વિધ સંઘ પ્રશાખાઓ-શાખાઓની શાખાઓ છે આવશ્યક આદિ સાધુ-આચારરૂપ દસ પ્રકારની સામાચારીઓ તેના પાન છે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યરૂપ ત્રિપદી તેની પુષ્પાવલી છે દ્વાદશાંગી તેની સુગંધ છે મોક્ષ તેનું ફળ છે અવ્યાબાધ, અનંત-અસીમ અને અક્ષય સુખ તેનો રસ છે

આ પ્રકારના આ કલ્પસૂત્ર સ્વરૂપ ભગવાન મહાવીરનું ભવવૃક્ષ સમજવું જોઈએ આ કલ્પસૂત્ર મુમુક્ષુ જીવોની અભિલાષા પૂર્ણ કરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તેથી સઘળા અભિષ્ટ પદાર્થ દેનાર છે. વિનયપૂર્વક હંમેશાં તેનું પઠન પાઠન, શ્રવણ શ્રાવણ, મનન આદિ રૂપ આરાધના કરવાથી તે સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ આપે છે. ॥ ૧–૫ ॥

પ્રિયવ્યાખ્યાની, સંસ્કૃત પ્રાકૃતવેત્તા, જૈનાગમનિષ્ણાત પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય પંડિત મુનિશ્રી કન્હૈયાલાલજી મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રી કલ્પસૂત્રની કલ્પમંજરી વ્યાખ્યા સંપૂર્ણ થઈ

॥ शुभं भूयात ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥

	तवाण नामाणि	संखा	तवदिवसा	पारणा दिवसा
१	छम्मासियं	१	१८०	१
२	पंचदिवमूणं छम्मासियं	१	१७५	१
३	चउमासियं	९	१०८०	९
४	तिमासियं	२	१८०	२
५	अड्ढत्तिमासियं	२	१५०	२
६	दुमासियं	६	३६०	६
७	अद्धेगमासियं	२	९०	२
८	एगमासियं	१२	३६०	१२
९	अड्ढमासियं	७२	१०८०	७२
१०	अट्ठभत्तं	१२	३६	१२
११	छट्ठभत्तं	२२९	४५८	२२९
१२	भद्दपडिमा	१	२	१
१३	महाभद्दपडिमा	१	४	१
१४	सव्वओभद्दपडिमा	१	१०	१
	योगफलम्	३१५	४१६५	३५१

ग्यारह वर्ष छ मास पचीस दिन की तपस्या हुई, और ग्यारह मास इकीस दिन पारणा के हुए।